

CELJSKI ZBORNIK

1973 - 1974

CELJE
1974

Slika na ovitku:

Akad. slikar Peter Krivec: Stara hiša na Paškem Kozjaku
(risba s tušem)

MILAN NATEK

RAST ŠTEVILA PREBIVALSTVA NA CELJSKEM OBMOČJU V DESETLETJU 1961—1971

Z dinamičnim gospodarskim in družbenim utripom, kakršna sta bila značilna tudi za zadnje desetletje pri nas, nastajajo nova družbena, socialna in gospodarska protislovja. V njih se rojeva tista vzročno pogojena gibalna sila, ki daje lahko ob pomanjkljivih ali celo ob nezavestno usmerjajočih in vodenih tokovih vsakdanjega gospodarskega in družbeno-socialnega življenja zelo enostransko, le trenutnim oziroma sočasnim potrebam koristne in zadovoljujoče rešitve. Neposreden odmev takšnih rešitev se kaže v pokrajinski fiziognomiji, v spremembah in dopolnitvah, to je v bogatenju ali pa v siromašenju njenih najbolj osnovnih struktur. Z drugimi besedami to pomeni, da ob takšnih in podobnih razvojnih težnjah prihaja do vse močnejše polarizacije med posameznimi pokrajinskimi jedri ter njihovimi neposrednimi zaledji. In prav v tem je zakoreninjena prostorska diferenciacija posameznih področij, ki jim daje ob neenakomerni skrbi za hkraten in skladen razvoj njenih vodilnih, to je v pokrajini temeljčih ter iz nje izvirajočih prostorsko relevantnih dejavnikov, svojevrstno obeležje. Zategadelj moramo za poznavanje svojstvenih potez posameznih področij iskati vzroke v njihovem »razvojnem procesu«, v nastajanju, oblikovanju in »pretapljanju« njihovih najosnovnejših, to je vodilnih komponent bodisi gospodarskega, socialnega, družbeno-političnega ali pa čisto geografskega porekla.

Neizpodbitno je namreč spoznanje, da je potrebno na vlogo in pomen posameznih prvin »geografskega okolja« gledati v luči njihovega sočasnega medsebojnega dopolnjevanja ali nasprotovanja. To pomeni, da se v množici najbolj pglavitnih komponent »družbeno-gospodarskega prostora« (t. j. geografskega okolja) nekatere izmed njih dopolnjujejo, kar krepi njihovo vlogo in njihov učinek na razvoj posameznih pojavov v prostoru. Zato moramo v kompleksu najrazličnejših pojavov v prostoru poiskati tiste z najbolj dominantnimi potezami, ki so tudi največ prispevale k določeni stopnji in strukturi razvitosti posameznega področja. Na drugi strani pa je potrebno, da poznamo tudi »preostale«, danes na videz manj pomembne, morda že kar »zakrnele« komponente prostorske stvarnosti,

katere pa so v »svojem času« odigrale pomembno vlogo pri oblikovanju pokrajinske fiziognomije. Poznavanje njihove geneze in strukture je lahko pomembno tudi zato, ker bodo morda že jutri stopile samostojno ali v neposrednem sklopu z nekaterimi današnjimi najbolj pomembnimi in dejavnimi komponentami k oblikovanju novih oblik in kvalitet prostorske stvarnosti. Prav zategadelj se mi zdi povsem upravičena želja in zahteva po stalnem vrednotenju prirodnih in družbenih prvin geografskega okolja. K temu nas navsezadnje sili tudi težnja, da bi jih smotrno izrabili in da bi vključili posamezne regionalne ali lokalne potenciale v splošni okvir celotnega narodnega ali državnega gospodarskega prostora.

Spričo spoznanja, da predstavlja prebivalstvena komponenta geografskega okolja enega najpomembnejših in najbolj dejavnih sopreoblikovalcev in preurejevalcev našega prostora, bomo pričujoči prispevek namenili prikazu nekaterih njenih prvin. Čeprav je naš osnovni namen, da prikazemo spremembe v rasti števila prebivalstva v zadnjem desetletju (od 1961. do 1971. leta), pa se mi zdi pri tem vendarle potrebno opozoriti tudi na obe glavni komponenti, ki sta odločilno posegali v večanje ali v zmanjševanje števila prebivalstva po posameznih področjih. Prav na podlagi poznavanja vrednosti bodisi prirodnega (naravnega) prirastka prebivalstva bodisi selitvenega salda bomo mogli zaznati in opredeliti privlačnost in posredno tudi gospodarsko moč posameznega predela ali v okviru same celjske regije ali pa celjske regije kot celote v okviru slovenskega gospodarskega prostora.

Celjska regija, ki se v zadnjem času z najrazličnejšimi družbeno-političnimi in gospodarskimi dogovori vse bolj vidno uveljavlja tudi v republiškem merilu, zajema osem občin¹. V mejah tega prostora, ki zajema 11,7 % vsega slovenskega ozemlja znotraj jugoslovanskih meja², bomo raziskali dinamiko prebivalstvenega prirastka med zadnjima popisoma. Razumljivo je, da se v prirastku ne bomo poglobljali v prenekatero vzroke in ne v posledice, ki so pogojevale in usmerjale prebivalstveni razvoj na celjskem področju v tem obdobju, temveč se bomo omejili na prikaz vrednosti posameznih komponent prebivalstvene rasti. S tem namreč nikakor ne zanikujemo potrebe in ne pomena, da bi se soočili s temeljnimi vzroki in posledicami obstoječega gospodarskega in družbeno-socialnega stanja, ki neposredno vplivajo ali pa vsaj soodločajo pri oblikovanju prebivalstvene politike na določenem prostoru. Mnenja smo namreč, da nam je nakazana pot celo neobhodno potrebna za boljše, pravilnejše in sploh za tehtnejše prikazovanje sprememb v prebivalstvenih pojavih ter v nakazovanju njihovih procesov. Navkljub vsemu smo vendarle prepričani, da nam bo mogel pričujoči pregled le nekaterih najbolj markantnih pojavov demografskega porekla nuditi vsaj površinski pregled nad stanjem števila prebivalstva na celjskem področju. Zaradi tega mislimo, da ta prispevek lahko pomeni le uvod v poznavanje kompleksne problematike prebivalstva celjske regije in da z njim želimo že sedaj opozoriti na nekatere pereče pojave in probleme.

Naslednja uvodna pripomba se nanaša na obseg teritorija, za katerega bomo prikazali rast števila prebivalstva. Za osnovno izhodišče smo si izbrali celotno področje celjske regije, ki v svojem obsegu zajema osem občin. Menimo pa, da nam prikaz zastavljene problematike po posameznih občinah ne bi mogel razkriti tistih obstoječih prostorskih razlik, ki tako karakteristično opredeljujejo posamezna območja v okviru celotne regije bodisi v obsegu poedine občine. Kajti prikazovanje prebivalstvene rasti zgolj po posameznih občinah bi nam vse preveč zabilisalo dejansko podobo kakovostnih in strukturalnih razlik, ki jih pogojujejo tudi prenekateri čisto lokalno utemeljeni činitelji. Prav zato bi nam lahko prikaz po občinah, ki bi odražal le poprečne, to je namišljene ali računsko postavljene in ugotovljene vrednosti obravnavanih pojavov v procesu, povsem zabilisal ali pa vsaj zameglil podobo pomembnih prostorskih razlik med njimi. V povsem drugačni in v spremeljivejši obliki pa se nam pokažejo rezultati prikazovanja nekaterih drugih vrednostnih pojavov po občinah še predvsem takrat, kadar obravnavamo celotno ozemlje naše republike.

Z nakazanimi utemeljitvami in zaradi številnih drugih razlogov smo se odločili, da se bomo v tem prispevku naslonili na manjše teritorialne enote, ki obstajajo po naših občinah, to je na matične (krajevne) urade. Te institucije obstajajo v večini občin na celjskem področju; danes sta brez njih samo občini Celje in Žalec. Zaradi enotnega kriterija in da bi mogli podati kolikor toliko verno sliko o spremembah prebivalstvene podede obravnavane regije, smo se odločili, da bomo na predelu Sp. Savinjske doline in celjske občine »obudili« iz pozabe območja nekdanjih, to je zadnjih matičnih uradov pred ukinitvijo. Na osnovi že publiciranega gradiva nam je uspelo rekonstruirati obseg matičnih okolišev, kakršni so obstajali v letu 1966³. Za prikaz in razmejitev obsežnosti matičnih okolišev v drugih šestih občinah celjske regije pa smo se naslonili na ustrezno gradivo iz novejšega obdobja⁴.

Tudi prikazovanje nekaterih demografskih pojavov iz najnovejšega obdobja po matičnih okoliših lahko vzbudi določene ugovore. Ti bi bili še najbolj upravičeni v primerih, kadar bi skušali s kvalitativnimi vrednostnimi znaki med seboj primerjati okoliše posameznih matičnih uradov. To velja še toliko bolj v primerih, kjer so matični okoliši nastali kot umetne tvorbe (npr. na območju Sp. Savinjske doline) in ko se pri njihovi teritorialni razmejitvi ni upoštevala katerakoli starejša upravna, socialna, prosvetna, cerkvena ali še drugačna razdelitev. Kljub vsem tem pomislekom pa matični okoliši vendarle predstavljajo — pa naj si bodo kakršni koli že — dovolj solidno osnovo za prikazovanje in razčlenjevanje podatkov prebivalstvene rasti.

Ob vsem prej zapisanem je treba dodati še naslednjo pripombo. Čeprav sta področji žalske in celjske občine v povprečju dokaj močno razviti, pa nam podrobnejša razčlenitev najrazličnejših gospodarskih, socialnih in prebivalstvenih struktur vendarle pokaže na precejšnjo heterogenost njunega prostora. Tudi zato bo obravnava nekaterih sodobnih demografskih pojavov na teh dveh področjih po nekdanjih, danes že

»preživelih« matičnih okoliših razbila varljivo občinsko poprečje in pred nami bodo mogli zaživeti razločki, ki jih pogojujejo številne posebnosti krajevnega značaja.

In ne zadnji razlog, na podlagi katerega smo se tudi na področju celjske občine odločili, da za omenjeni prikaz »rekonstruiramo stare matične okoliše«, je v stopnji urbaniziranosti tega gospodarsko najbolj razvitega prostora. Po rekonstrukciji nekdanjega matičnega okoliša Celje smo ugotovili, da je v letu 1971 živelo na njegovem območju 38.174 ljudi, to je 65,8 % od celotnega števila prebivalstva celjske občine. Prav zanj je nadalje značilno, da je poleg nekaterih obrobni naselij zajemal celotno sedanje območje mesta. Po zadnjem popisu prebivalstva ugotovljamo, da v tem matičnem okolišu, ki vključuje mesto Celje, živi na mestnem območju kar 95,8 % njegovega prebivalstva. Prav zato nam bo ta rekonstruirani celjski matični okoliš marsikdaj služil za odlično primerjavo med drugimi območji, ki imajo neprimerno večji delež kmečkega prebivalstva in so ponavadi tudi brez mestnega prebivalstva.

Tako smo nakazali in obrazložili vsaj nekatere razloge in pobudnike, ki so nam narekovali, da smo se za sedanjí prikaz prebivalstvene problematike na celjskem področju odločili na osnovi sprememb in procesov, ki so zajeli in sooblikovali demografsko podobo posameznim matičnim okolišem. Res pa je tudi, da zaradi nekaterih preobsežnih, nehomogeno sestavljenih matičnih okolišev, kakršne srečujemo na obravnavanem področju, ne bo mogoče vedno in povsod dovolj nazorno zaznati in ne prikazati vsaj nekaterih najbolj tipičnih pojavov in procesov, ki so značilni za posamezna območja. Kljub temu pa smo vendarle pričrání, da nam bo uporabljena shema teritorialne razčlenitve dovolj jasno pokazala ali pa nas bo vsaj opozorila na specifične pojave v procesu rasti števila prebivalstva v preteklem desetletju.

I. PRIRODNI PRIRASTEK PREBIVALSTVA V DESETLETJU 1961. DO 1970. LETA

Razmerja med rodnostjo ali nataliteto in umrljivostjo ali mortaliteto nam pokažejo na gibanje vrednosti prirodnega (naravnega) prirastka prebivalstva. Kajti prav v prirodnem prirastku temelji eden izmed dveh dejavnikov, ki neposredno vplivata na spremembe števila prebivalstva določenega območja.

Zdi se mi zelo potrebno in koristno, da poskusim tudi za celotno celjsko področje prikazati vrednost prirodnega prirastka njegovega prebivalstva. To je še toliko bolj potrebno, ako skušamo z razčlenitvami prikazati: s kolikšnim deležem je prirodni prirastek določenega predela zastopan pri spremembi celotnega števila prebivalstva in kolikšni sta bili pri tem vloga in vrednost selitvenega gibanja prebivalstva. Pripomniti moramo, da na tistih področjih, kjer je prirodni prirastek najpomembnejši ali celo edini in odločujoči dejavnik pri rasti števila prebivalstva, ponavadi prevladuje visok delež avtohtonega in kmečkega prebivalstva. Za vsa gospodarsko razvitejša področja pa je značilno, da poleg presežka rojstev

nad smrtnimi primeri vpliva na intenzivnejši, včasih že kar na skokoviti prirastek števila prebivalstva še znaten presežek priseljencev nad odseljenci. Poleg tega je za razvitejša središča in področja značilna visoka stopnja deagrariziranega prebivalstva, velik delež v mestih ali pa vsaj v urbanih naseljih živečega prebivalstva. — Potemtakem je samo v teh dveh komponentah — v prirodnem prirastku ter v selitveni bilanci — zajeta in izražena rast števila prebivalstva na slehernem področju.

a) Število rojstev in stopnje rodnosti v desetletju 1961—1970

Na podlagi uradnih virov demografske statistike Zavoda SR Slovenije za statistiko⁵ ugotavljamo, da je bila stopnja rodnosti na celjskem področju v desetletju 1961-70 le za spoznanje nad splošnim slovenskim poprečjem! Podrobnejši vpogled v razčlenitev celjske regije po posameznih območjih občin pa nam pokaže, da so med njimi tudi v pogledu natalitete omembe vredne razlike. Najvišjo nataliteto smo ugotovili v Velenjski kotlini pa na območju konjiške občine; v poprečju z najnižjo vrednostjo pa so se uveljavila naselja v celjski občini ter v Zgornji Savinjski dolini.

Že v nakazani in najbolj splošni shemi so razlike v stopnji natalitete med občinami celjske regije omembe vredne. Podoba je, da rodnost na obravnavanem področju poenjuje od središč neagrarnih dejavnosti proti predelom, kjer sta kmetijstvo in izseljevanje mladega prebivalstva med najbolj značilnimi sodobnimi preoblikovalci kulturne pokrajine.

TABELA 1. Število rojstev in stopnja rodnosti po občinah celjske regije v desetletju 1961—1970^{5a}

Občina	Petletje 1961—1965		Petletje 1966—1970		Na 1000 prebivalcev v letih 1961 do 1970	Indeks rasti števila rojstev
	število	na 1000 prebival.	število	na 1000 prebival.		1961—1965
Celje	4.674	17,54	4.527	15,84	16,99	96,85
Laško	1.704	18,63	1.551	16,87	17,79	91,02
Mozirje	1.326	17,45	1.232	16,12	16,79	92,91
Slov. Konjice	1.859	20,09	1.802	19,08	19,54	96,93
Šentjur pri C.	1.574	18,47	1.459	17,15	17,81	92,69
Šmarje pri J.	2.820	18,15	2.642	17,14	17,70	93,68
Velenje	2.566	21,35	2.636	19,22	20,29	102,72
Žalec	2.859	18,00	2.777	16,87	17,44	97,13
Celjska regija	19.382	18,53	18.629	17,10	17,91	96,11
SR Slovenija	147.438	18,22	144.592	17,00	17,59	98,06

Mnogo večje razlike v nataliteti, kot smo jih spoznali med občinami, obstajajo med posameznimi matičnimi okoliši celjske regije. Četudi so med matičnimi okoliši kar precejšnje razlike v njihovem obsegu, pa vendarle menim, da bomo mogli prav na osnovi njihovega prikaza spoznati številne in značilne posebnosti v vrednotenju posameznih demografskih pojavov na celjskem področju. S tem se nam bodo razblinili tisti poprečki, ki so karakteristični za celotna območja posameznih občin, v okviru katerih pa se skriva vse polno manjših predelov s čisto svojstvenimi demografskimi, socialnimi in gospodarskimi značilnostmi.

Pregled stopnje natalitete po matičnih okoliših celjske regije nam pokaže, da je bila najvišja rodnost na območju nekdanjega matičnega urada Frankolovo (25,22 ‰). Ta je kar za 41 ‰ preseгла poprečno vrednost za celjsko regijo in je bila tudi za 43,4 ‰ nad slovenskim poprečkom. Značilno je, da so imele tudi Breze v laški občini v preteklem desetletju izredno visoko nataliteto, ki je znašala okrog 23 rojstev na 1.000 prebivalcev. Še v nekaterih drugih predelih je stopnja rodnosti za osmino in več preseгла poprečje v celjski regiji, kar pomeni, da je znašala več kot 20 ‰. V tej skupini območij srečamo poleg velenjskega in zreškega matičnega okoliša še šmartinskega (ob Paki), polzelskega in rogaškega. To pomeni, da je bila v minulem desetletju visoka rodnost v predelih, kamor je bil usmerjen tudi močan dotok mladega prebivalstva (Velenje) pa tudi v nekaterih manjših središčih neagrarnih dejavnosti z močnim industrijskim zaledjem (Šmartno ob Paki, Zreče, Rogatec, Polzela).

Pri vsem tem je izredno presenetljivo, da je imel visoko nataliteto tudi matični okoliš Breze nad Laškim. Kajti za območje Brez ni značilno samo to, da je imel najvišjo rodnost v laški občini, temveč predvsem dejstvo, da ta predel še vedno sodi med najbolj kmetijska področja v celjski regiji. To naj nam osvetlijo naslednje številke: Od leta 1961 do 1971 se je število kmetijskega prebivalstva v predelu matičnega urada Breze zmanjšalo za 28,6 ‰, medtem ko se je delež kmetijskega prebivalstva znižal od 75,1 na 56,3 ‰.

Poleg tega ugotovljamo še drugo — najnižjo — skrajnost v stopnji rodnosti na celjskem področju. Prav karakteristično je, da so območja z najnižjo nataliteto na obrobju celjske regije bodisi v njenem vzhodnem bodisi na zahodnem območju. Ugotovljeno je, da je v obravnavanem desetletju stopnja rodnosti za 10 ali več odstotkov zaostajala za področnim poprečkom na območjih petih matičnih okolišev, in sicer: Bistrica ob Sotli, kjer je bila sploh najnižja rodnost v celjski regiji (12,9 ‰), dalje sledijo še Pristava, Solčava in Nazarje ter Prebold v Sp. Savinjski dolini (15,6 ‰).

V vseh teh okvirnih navedbah se poraja vprašanje, katera ekonomska ali socialna struktura prebivalstva odločilno vpliva na stopnjo rodnosti? Še pred desetletjem in nekaj več je veljalo splošno naziranje, da s stopnjo deagrarnizacije upada nataliteta prebivalstva. Povedano je bilo izpričano v primerih, da so na podeželju in na kmetijah živele številčno močnejša gospodinjstva in družine kot pa v mestih ali v industrijskih naseljih. Zato smo tudi skušali dognati, kakšna je današnja funkcijska od-

visnost stopnje rodnosti od deleža agrarnega prebivalstva. Izračun korelacije na celjsko področje nam je pokazal, da med tema dvema pojavoma danes ni tesnejše povezanosti ($r = + 0,07767!$). To pomeni, da v sami stopnji deagrariziranosti našega prebivalstva še ne moremo iskati osnovnega usmerjevalca in pobudnika, ki bi odločal o večji ali manjši rodnosti. Podoba je, na kar nas opozarjajo tudi statistični podatki, da na število rojstev in na stopnjo natalitete vpliva cela vrsta dejavnikov (socialni, gospodarski, psihološki, kulturnoprosvetni itd.), med katerimi ne smemo prezreti še kompleksa čisto lokalnih dejavnikov.

TABELA 2. Stopnje rodnosti, umrljivosti in prirodnega prirastka prebivalstva po skupinah deagrariziranosti matičnih okolišev celjske regije v desetletju 1961—1970

Delež (%) kmetijskega prebivalstva	Na 1.000 prebivalcev			Indeks rasti števila		
	rojnih	umrlih	prirodni prirastek	rojstev	umrlih	prirodnega prirastka
do 5,0 %	16,23	8,13	8,10	99,96	115,78	86,26
5,1—15,0 %	18,86	7,92	10,94	106,72	122,15	96,82
15,1—27,5 %	17,77	10,59	7,18	94,29	111,13	73,84
27,6—40,0 %	18,77	10,98	7,79	97,63	105,06	88,01
40,1—60,0 %	19,08	12,49	6,59	87,18	105,21	60,45
60,1 % in več	16,11	12,61	3,50	88,93	96,83	65,07
Celjska regija	17,90	10,30	7,60	96,11	109,06	80,91

Z razvrstitvijo matičnih okolišev celjske regije po skupinah deagrariziranosti njihovega prebivalstva dobimo podobno sliko, kakršna je značilna za celotno ozemlje SR Slovenije⁶. Pokaže se namreč, da imajo praviloma najnižjo stopnjo rodnosti območja z najvišjim in z najnižjim deležem kmetijskega prebivalstva. Z večanjem odstotka agrarnega prebivalstva rahlo narašča število rojstev na 1.000 prebivalcev. V tabeli 2 nas preseneti skupina matičnih okolišev, ki ima 5,1 do 15 % kmetijskega prebivalstva in kjer je sorazmerno visoka stopnja natalitete (18,86 ‰)⁷. Toda vzrok za to je predvsem v tem, da je v to skupino uvrščeno tudi Velenje, za katerega je značilna visoka stopnja rodnosti (21,03 ‰). Nasploh postajajo industrijska središča z močnim doselitvenim dotokom prebivalstva nova žarišča prebivalstvene reprodukcije.

Za vsa naša najbolj kmetijska področja pa je vedno bolj značilno, da postajajo prava depopulacijska območja. Tamkajšnje mlado prebivalstvo v domačem kraju ali v njegovi najbližji okolici ne najde najbolj ustreznega zaslужka z zaposlitvijo izven domače kmetije. Zato mladi ljudje še vedno zapuščajo kmetije in se naseljujejo v bližini industrijskih ali mestnih središč, ki jim nudijo večje in boljše materialne možnosti za vsakdanje življenje. Prav zato je značilno, da se prebivalstvo na naših najmanj deagrariziranih območjih hitro stara, s čemer je zmanjšana tudi njegova reproduktivna sposobnost⁸.

Zastavlja se nam vprašanje: Ali rodnost tudi na celjskem področju pojenjuje in na območju katerih okolišev je ta proces danes najbolj akuten? V drugi polovici preteklega desetletja (1966-70) se je rodnost v Sloveniji — seveda v primerjavi z obdobjem 1961-65 — zmanjšala za 6,7 ‰, na celjskem področju pa kar za 7,7 ‰ (gl. tabelo 1). To pomeni, da se na obravnavanem področju kažejo nekatere težnje, ki pospešujejo za spoznanje hitrejše upadanje števila rojstev na enoto prebivalstva kot pa na celotnem slovenskem ozemlju. Ker pa je bila v minulem desetletju stopnja rodnosti na celjskem področju nekoliko višja od slovenskega poprečka in v kolikor se bo proces upadanja natalitete pri nas nadaljeval še v prihodnje z že zastavljenim tempom, potem smemo pričakovati, da se bo stopnja rodnosti v celjski regiji že v tekočem desetletju izravnala in celo padla pod slovensko poprečje.

Med občinami celjske regije je rodnost v drugi polovici preteklega desetletja najbolj upadla v velenjski, celjski in v laški občini (za okrog 10 ‰). Najnižjo stopnjo zmanjšanja rodnosti pa so zaznamovala naselja v konjiški, šmarski ter v žalski občini (za okrog 6 ‰).

Ne zmanjšuje pa se samo relativna vrednost natalitete, temveč tudi njena absolutna vrednost. V SR Sloveniji se je število rojstev v letih 1966-70 z ozirom na obdobje 1961-65 zmanjšalo za 1,9 ‰, v celjski regiji pa kar za 3,9 ‰ (prim. tabelo 1). Samo na območju velenjske občine se je število rojstev v drugi polovici preteklega desetletja povečalo (+ 2,72 ‰), na območjih vseh drugih občin celjske regije pa se je zmanjšalo. Največji padec je zaznati v laški, mozirski, šentjurski ter v šmarski občini (od 6,3 do 9 ‰).

Čeprav je dandanes upadanje števila rojstev po naših naseljih in s tem v zvezi po okoliših matičnih uradov splošno zaznaven pojav, pa smo navkljub temu ugotovili, da imamo tu in tam še vedno območja, kjer se je v zadnjem petletju minulega desetletja število rojstev povečalo. Najizrazitejši primer je vsekakor matični okoliš Velenja, kjer se je v letih 1966-70 rodilo kar za 15,24 ‰ več otrok kot v letih 1961 do 1965. Prav tako viden porast števila rojstev so zabeležili na območjih polzelskega (9,95 ‰), škofjevaškega (9,6 ‰) in konjiškega matičnega okoliša. Manjši prirastek (pod 5 ‰) ali pa stagnacija sta značilna za Rogaško Slatino, Strmec pri Vojniku, Nazarje, Ponikvo, Radeče, za Mozirje in Rečico ob Savinji. V vseh drugih, to je v 32 matičnih okoliših celjske regije pa se je število rojstev v zadnjem petletju prejšnjega desetletja — v primerjavi z enakim časovnim razdobjem od 1961-65 — precej zmanjšalo. Najbolj zaznaven upad števila rojstev smo ugotovili na območju Vitanja, Solčave, Jurklostra, Loke pri Žusmu, Dobrne in Gornjega grada. V navedenih matičnih okoliših se je število rojstev v tem času zmanjšalo od 20 do 32,5 ‰! Tudi v Rimskih Toplicah, na Frankolovem, na Planini pri Sevnici ter v Šoštanju se je v letih 1966-70 rodilo od 15 do 20 ‰ manj otrok kot pa v obdobju 1961-65.

Tudi pregled podatkov v tabeli 2 nam plastično prikaže pojemanje števila rojstev po stopnjah deagrariziranosti matičnih okolišev na celjskem področju. Podoba je, da rojstva pojenjujejo z višanjem deleža kme-

tijskega prebivalstva. Še v naseljih z manj kot dvajsetino kmetijskega prebivalstva je zaznati rahlo stagnacijo v številu rojstev, za okoliše, ki imajo več kot četrtino v kmetijstvu temelječega prebivalstva, pa je značilna pojemajoča moč rodnosti tamkajšnjega prebivalstva. Samo v tistih območjih, ki imajo še od 5,1 do 15 % agrarnega prebivalstva, se je število rojstev v tem času povečalo za več kot eno dvajsetino (6,7 %). K temu je potrebno pripomniti, da je prav za ta območja karakteristično tudi to, da se je število njihovega prebivalstva od leta 1961 do 1971 tudi najmočneje povečalo in sicer kar za 25,15 % (v naseljih do 95 % deagrariziranega prebivalstva za 23 %), pa tudi število kmečkega prebivalstva se je v njih v tem desetletju zmanjšalo za 36,3 %. Tudi v vseh teh spremembah je ponovno potrjena ugotovitev, da se s koncentracijo prebivalstva, to je z njegovim doseljevanjem v mesta ali v obmestna naselja ter v industrijske kraje, v današnjih dneh povečuje — absolutno ali relativno vzeto — njegova reprodukтивna sposobnost. Brez dvoma pa moramo — globalno vzeto — v gospodarski usmerjenosti ter v njegovi moči iskati enega izmed temeljnih nosilcev regionalne razporejenosti prebivalstva, njegove biološke in mehanske rasti, ki navsezadnje le sloni na vertikalni in prostorski gibljivosti prebivalstva.

b) Število umrlih in stopnje umrljivosti v desetletju 1961—1970

Z umrljivostjo se neposredno uravnava biološka rast števila prebivalstva. Povsem razumljivo je, da tudi na stopnjo ali intenziteto umrljivosti — podobno kot na vrednost natalitete — vpliva cela vrsta dejavnikov. Zato smo upravičeni trditi, da je tudi stopnja mortalitete odvisna od družbeno-gospodarskih, socialnih v ožjem pomenu besede ter še od prenekaterih drugih demogeografskih struktur določenega področja.

V preteklem desetletju je bila za celjsko regijo značilna za spoznanje višja stopnja umrljivosti, kot je ta v poprečju znašala na Slovenskem v mejah Jugoslavije (prim. tabelo 3). Ker je stopnja umrljivosti odvisna, kot smo že prej omenili, od številnih dejavnikov, ki pa so lahko tudi čisto lokalnega značaja, potem ni presenetljiva in ne slučajna tolikšna raznolikost, kakršno ugotavljamo na področjih celjske regije. Naravno je, da imata danes gospodarsko in družbeno najbolj razviti občini — Celje in Velenje — tudi najnižjo stopnjo mortalitete. Ta je za 17 % oziroma 24 % pod področnim poprečkom. Izredno visoko stopnjo umrljivosti pa so imela naselja v šmarski, žalski, mozirski ter v šentjurski in v laški občini, katerih vrednost je od 14 % do 26 % presegala ustrezni slovenski popreček.

Podobne razlike, kakršne smo razkrili v stopnji natalitete med posameznimi matičnimi okoliši, ugotavljamo tudi pri umrljivosti. Najvišja umrljivost (preračunano na 1.000 prebivalcev) v minulem desetletju je značilna za naselja bistrškega (14,74 ‰) in šmarskega matičnega okoliša (14,34 ‰). Le za spoznanje nižja je bila na območjih matičnih uradov Frankolovo (13,76 ‰), Vranksko (13,48 ‰), Pristava, Rečica ob Savinji, Breze, Loka pri Žusmu, Slivnica pri Celju, Polzela in Prebold (od 13,12 do 12,68 ‰).

TABELA 3. Stevilo umrlih in stopnje umrljivosti po občinah celjske regije v desetletju 1961—1970

Občina	Obdobje 1961-65		Obdobje 1966-70		Na 1000 prebivalcev letni preček 1961 do 1970)	Indeks rasti števila umrlih 1966-70 / 1961-65
	število	na 1000 prebivalcev	število	na 1000 prebivalcev		
Celje	2.176	8,16	2.501	8,76	8,63	114,93
Laško	1.002	10,95	1.048	11,39	11,20	104,59
Mozirje	826	10,87	905	11,84	11,36	109,56
Slov. Konjice	931	10,06	975	10,32	10,17	104,72
Šentjur pri C.	955	11,21	977	11,48	11,35	102,30
Šmarje pri J.	1.930	12,42	1.899	12,32	12,41	98,39
Velenje	933	7,76	1.082	7,89	7,86	115,96
Žalec	1.712	10,40	2.027	12,31	11,57	118,39
Celjska regija	10.465	10,00	11.414	10,47	10,30	109,06
SR Slovenija	77.631	9,59	85.377	10,03	9,82	109,97

Na drugi strani pa je tudi v celjski regiji nekaj matičnih okolišev, na območju katerih je bila v preteklem desetletju umrljivost izredno nizka. Najnižjo smo zabeležili na območju velenjskega matičnega okoliša (6,65 ‰). Z nekoliko višjo stopnjo mortalitete izstopajo še naselja na območjih naslednjih matičnih uradov: Celje (8,13 ‰), Škofja vas (8,34 ‰) in Zreče (8,51 ‰).

Prikazani primeri nas nedvoumno opozarjajo na precejšnjo neizenačenost stopnje umrljivosti po posameznih območjih celjske regije. Najnižja umrljivost je značilna predvsem za tista območja, kamor se je prebivalstvo izredno močno doseljevalo. Kakor je že splošno poznano, je v selitveni tok vključeno predvsem mlajše prebivalstvo. Zato se na vseh močnejših doselitvenih področjih spreminja ne le socialna in gospodarska struktura prebivalstva, temveč tudi njegova starostna sestava. S priseljenici se prebivalstvo na doselitvenih območjih (ponavadi) pomlaja, to je izboljšuje se njegova starostna struktura, medtem ko so odselitvena področja podvržena sorazmerno hitrejšemu staranju njihovega prebivalstva. Prav zato srečujemo v nekaterih izrazito kmetijskih območjih, kjer število prebivalstva iz leta v leto pada, izredno visoko stopnjo umrljivosti. V nasprotju z njimi pa prebivalstvo v mestnih središčih ter v njihovem neposrednem zaledju, zaradi močnega doseljevanja, hitro narašča in njihova starostna sestava se relativno tudi pomlajuje. Prav zato je danes na teh območjih tako majhna umrljivost, katero znatno bolj kot na podeželju zmanjšujejo še najrazličnejši socialni in zdravstveno-varstveni ukrepi.

Prikazane ugotovitve o različni stopnji umrljivosti na celjskem področju, ki so vsaj posredno pogojene z deležem agrarnega prebivalstva, nam zelo nazorno potrjujejo tudi podatki, ki so razčlenjeni v tabeli 2. Z naraščanjem deleža kmetijskega prebivalstva se praviloma povečuje tudi intenziteta umrljivosti. Pri tem se prepričamo, da je bila manjša mortaliteta na tistih območjih, ki so imela od 5 do 15 % kmetijskega prebivalstva, za več kot 57 % več pa v predelih, ki so imeli več kot 40 % agrarnega prebivalstva.

Proces tako imenovanega izumiranja podeželja, ko je namreč stopnja umrljivosti kmečkega prebivalstva višja kot pri deagrariziranem, ni značilen samo za celjsko regijo, temveč smo ga ugotovili na vsem slovenskem prostoru⁹. Ob tem je vendarle potrebno povedati, da smo tudi s takšnimi primerjavo spoznali, da je umrljivost na celjskem področju nad ustreznimi koeficienti slovenskega poprečja. Na primer: mortaliteta je v področjih z več kot 60 % kmetijskega prebivalstva znašala 11,7 ‰, v predelih celjske regije z enako stopnjo deagrariziranega prebivalstva pa 12,61 ‰.

Vse te razlike v stopnji umrljivosti, ki so brez dvoma posledica konkretnega gospodarskega stanja ter družbenih, socialnih in drugih razmer, ki prevladujejo na posameznem območju, kakor tudi stopnje razvitosti njihovega neposrednega gravitacijskega jedra, so našle svoj odmev v posebnostih regionalnega razvoja. Ker pa je človek oziroma celotno prebivalstvo vsakega posameznega predela osnovni in glavni nosilec vsega nadaljnega razvoja, zato smemo ne samo v izumiranju temveč tudi v naglem ostarevanju podeželskega, to je predvsem kmetijskega prebivalstva iskati korenine njegovega počasnejšega razvoja ali celo stagnacije. Vzroke, ki pospešujejo in usmerjajo stopnjo natalitete na razvitejših in na zaostalih področjih, najdemo tudi med dejavniki, ki vplivajo na umrljivost našega prebivalstva.

Ob tem se mi zdi vredno poudariti, da je delež kmetijskega prebivalstva oziroma stopnja njegove deagrariziranosti med zelo značilnimi kazalci splošne razvitosti določenega področja. Zato nam morejo podatki v tabeli 2 vsaj posredno služiti tudi za prikaz razvitosti poedinih matičnih okolišev na celjskem področju, obenem pa moremo prav z njimi opredeliti osnovno demografsko dinamiko. V celotnem slovenskem merilu velja praviloma spoznanje, da s stopnjo gospodarske in družbene razvitosti pojenjuje stopnja umrljivosti. V desetletju 1961-70 je v najmanj razvitih predelih SR Slovenije umrljivost znašala 11,6 ‰, v srednje razvitih 10,2 ‰, a v najbolj razvitih občinah le še 8,5 ‰. Podobne vrednosti, le da so glede na razvitost celjske regije še nekoliko bolj modificirane in ekstremno uveljavljene, najdemo tudi v naši preglednici štev. 2.

Podobno kot smo pri pregledu natalitete nesporno ugotovili, da njena intenziteta polagoma pojema, pa moramo za stopnjo mortalitete in za število umrlih zapisati, da se nenehno zvišujeta. To z drugimi besedami pomeni, da s takšnim divergentnim gibanjem obeh osnovnih komponent pojenjuje biološka rast našega prebivalstva (zmanjšuje se naravni ali prirodni prirastek!).

Podrobna razčlenitev zbranih podatkov nam pokaže, da se je število umrlih na področjih celjske regije v zadnjem petletju prejšnjega desetletja povečalo za 9,06 ‰, kar pa je še vedno nekaj manj, kot znaša poprečni slovenski prirastek (9,97 ‰). Ob zviševanju števila umrlega prebivalstva na celjskem področju se kažeta dva zelo različna procesa: a) na področjih depopulacije ali stagnacije števila prebivalstva se s tem neposredno zviša tudi stopnja umrljivosti (preračunano na enoto prebivalstva, ponavadi na 1.000 ljudi); b) prav tako ugotavljamo, da se tudi v gospodarsko močno razvitih, to je v doselitvenih območjih, zvišuje stopnja umrljivosti. S temi spremembami, posebno pa še spričo spoznanja, da istočasno padata tudi število rojstev in stopnja rodnosti, prihaja še toliko bolj do veljave proces staranja prebivalstva na vsem slovenskem ozemlju. In prav zato menimo, da smemo le v močnejši prostorski mobilnosti našega prebivalstva iskati zagotovila, da prebivalstvo v prenekaterem predelu ne bo prehitro ostarelo. Kajti v ostareli strukturi prebivalstva ne smemo in ne moremo iskati pobudnikov za kakršnekoli radikalnejše posege v preusmeritev obstoječih oblik družbeno-gospodarskega življenja. Zato je predvsem s stališča prihodnosti in njenih danes le še navidezno očrtanih oblik življenja koristno pospeševati in racionalno usmerjati vse glavne tokove prebivalstvenih selitev.

Ze podatki v večkrat omenjeni tabeli (štev. 3) nam pokažejo, da je imela samo občina Šmarje pri Jelšah v drugi polovici prejšnjega desetletja manjše število umrlih kot pa v prvi polovici (1961-65). Prav zategadelj je na njenem področju poprečna stopnja mortalitete padla od 12,42 ‰ na 12,32 ‰ (ali za 0,75 ‰). V vseh drugih občinah celjske regije pa sta tako mortaliteta kot število umrlih v tem času porasla. Na vsem obravnavanem področju je število umrlih najmočneje poraslo na območju Spodnje Savinjske doline (18,4 ‰), Velenjske kotline (16 ‰) ter v celjski občini (14,9 ‰). Za dvajsetino več umrlih je bilo še v laški in konjiški občini, skoraj za eno desetino pa še v Zgornji Savinjski dolini.

Neposredno s tem v zvezi nas zanima, kako so prikazane spremembe vplivale na stopnjo umrljivosti na obravnavanem prostoru. Tudi ta se je najmočneje dvignila na območju žalske občine (18,4 ‰), za polovico manj pa še v naseljih mozirske občine (9,1 ‰). V letih 1966-70 se je indeks umrlih na 1.000 prebivalcev — v primerjavi z obdobjem 1961-65 — na območju celjske občine dvignil za 7,3 ‰, v laški občini za 3,9 ‰, v konjiški za 2,7 ‰, v šentjurski za 2,1 ‰ ter na območju velenjske občine za 1,6 ‰.

Pregled rasti števila umrlih po matičnih okoliših v celjski regiji nam pokaže nadvse pestro podobo. Število umrlih se je v drugi polovici prejšnjega stoletja v primerjavi s prvo polovico najbolj povečalo na območjih naslednjih matičnih uradov: Prebold (41,5 ‰), Dobrna (31,5 ‰), Velenje (30,4 ‰), Nazarje (26,4 ‰), Šmartno v Rožni dolini (25,6 ‰), Škofja vas (25,2 ‰), Polzela (22 ‰), Frankolovo, Štore, Loka pri Žusmu, Rečica ob Savinji (po okrog 19 ‰) itd.

Precejšnje pa je tudi število matičnih okolišev, v katerih se je število umrlega prebivalstva v obravnavanem obdobju zmanjšalo. Tako na primer

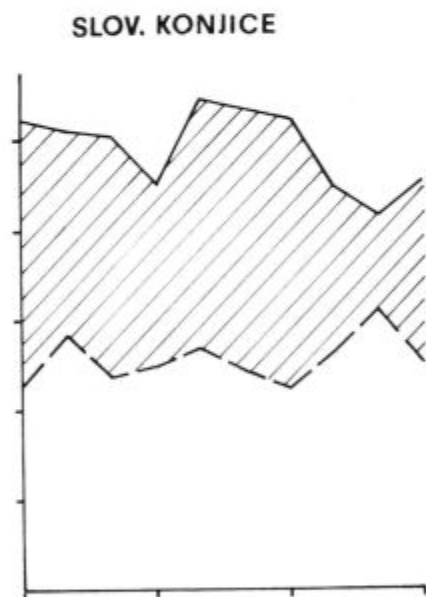
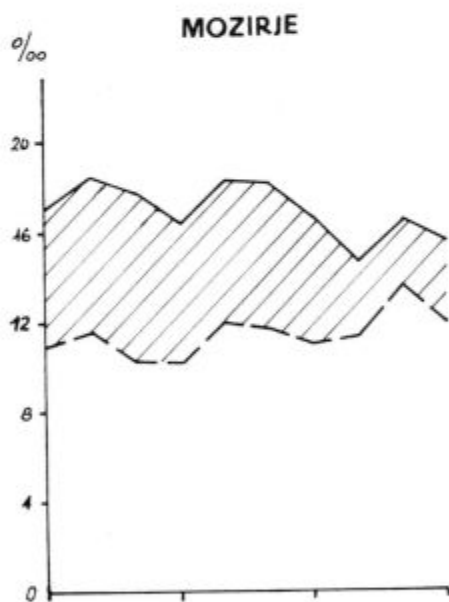
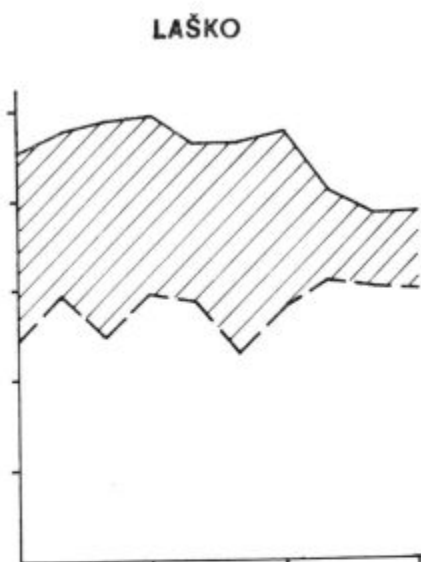
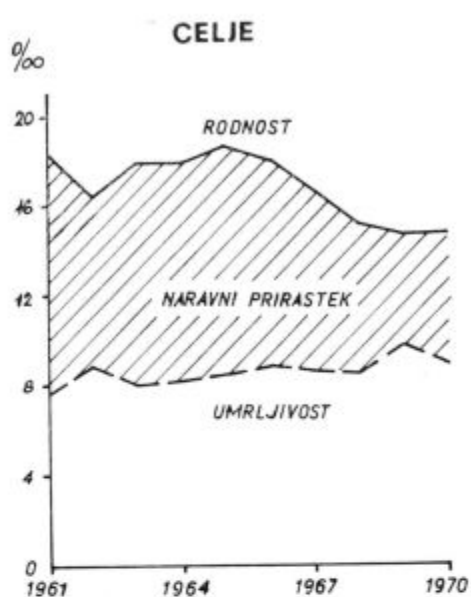
je imel matični urad Rogaška Slatina v letih 1966-70 kar za 15 % manj smrtnih primerov kot v letih 1961-65. Za desetino manj jih je bilo tudi na območju Jurkloštra, Gornjega grada in Kozjega, za eno dvanajstino znaša padec v naseljih nekdanjega matičnega urada Strmec. Število umrlih se je zmanjšalo za 5 % in manj še v naslednjih matičnih okoliših celjske regije: Breze, Šmartno ob Paki, Loče pri Poljčanah, Luče, Slivnica pri Celju itd. Nobenih vidnejših sprememb v številu smrtnih primerov pa nismo zabeležili na območju tehle matičnih uradov: Vitanje, Ponikva pri Grobelnem, Bistrica ob Sotli, Pristava, Vransko ter še v nekaterih drugih.

Tudi pregled ustreznih podatkov v tabeli 2 nam potrjuje že prej izrečeno spoznanje, namreč da se je v obdobju 1966-70, v primerjavi z enakim časovnim obdobjem v prvi polovici minulega desetletja, število umrlih povečalo na območjih, ki imajo večji odstotek nekmetijskega prebivalstva. Toda v naseljih, ki imajo v poprečju še nad tri petine agrarnega prebivalstva, se je število umrlih vsaj za nekoliko zmanjšalo.

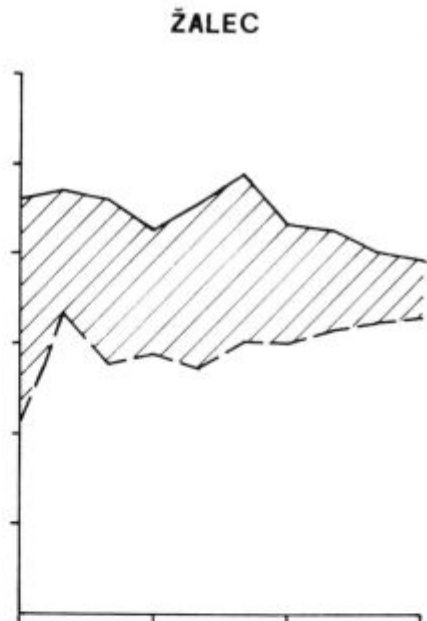
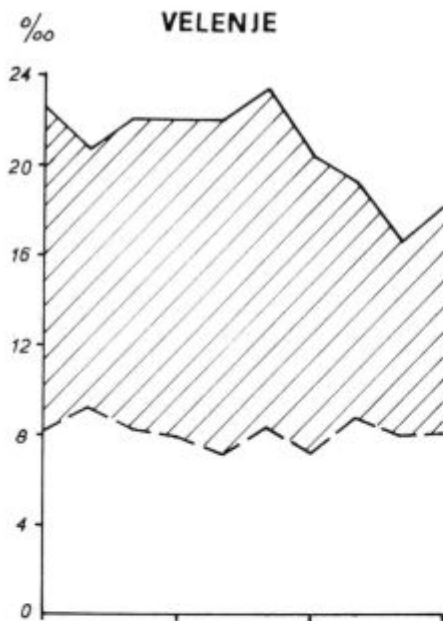
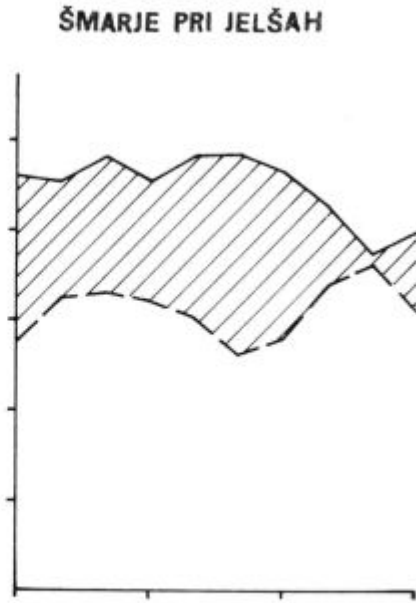
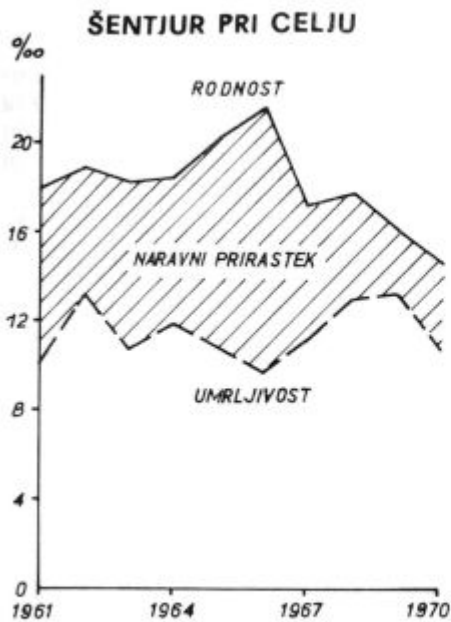
Zanimiva je še primerjava s stanjem na celotnem slovenskem ozemlju v Jugoslaviji. V nasprotju s celjsko regijo je v poprečju za slovenske občine z nad 60 % kmetijskega prebivalstva značilno, da so imele v drugi polovici obravnavanega desetletja večje število umrlega prebivalstva kot pa v prvi polovici (7,3 %). Sicer pa tudi za celotno SR Slovenijo velja pravilo, ki sloni na primerjavi stopnje deagrariziranosti, da se je število umrlih v letih 1966-70 povečalo glede na razdobje 1961-65.

Med stopnjo rodnosti in deležem kmetijskega prebivalstva na celjskem področju nismo ugotovili ustreznega soodnosa, pri pregledu mortalitete pa ugotavljamo med njima pravo funkcijsko povezavo. Izračunali smo, da znaša korelacija med stopnjo umrljivosti in odstotkom kmetijskega prebivalstva kar $+0,61625$. Čeprav moramo v tem primeru govoriti, da med obema pojavoma obstaja še srednje velika funkcijska povezanost, pa nas kljub temu opozarja, da z naraščanjem deleža agrarnega prebivalstva narašča tudi stopnja umrljivosti prebivalstva na celjskem področju.

Vse te navedbe in še druge spremembe nas pripeljejo do naslednjega spoznanja: Samo po sebi je umevno, da s priseljevanjem prebivalstva na določeno območje, s čemer prihaja do njegove koncentracije, narašča tudi število umrlega prebivalstva, ne pa tudi stopnja mortalitete. Za prenekateri odselitveni predel, kjer se je v zadnjem desetletju močno povečala stopnja mortalitete, je značilna ali stagnacija ali pa celo zmanjšanje števila umrlega prebivalstva. V obeh teh dveh skrajnostih se oblikuje prebivalstveni potencial na posameznem predelu celjske regije. Čisto naravno se nam zdi, da prikazane razmere s svojstvenimi procesi niso najbolj vzpodbudne za nadaljnjo rast števila prebivalstva na področjih celjskega predela. Že dosedanji pregled razčlenjenega gradiva nam je pokazal, da prihaja zlasti v najnovjšem obdobju do izrazitejše koncentracije prebivalstva le v manjšem številu jeder, ki so jih izoblikovale neagrarne dejavnosti. Vprašanje pa je, ali so ta jedra nekmetijskih gospodarskih panog in infrastrukturnih dejavnosti dovolj močna, da bodo mogla tudi v prihodnje s svojimi vplivi vključiti ves prebivalstveni potencial, ki se poraja in preoblikuje na celotnem področju celjske regije.

Gibanje stopnje natalitete in mortalitete v občinah Celje, Laško, Mozirje in Slovenske Konjice v desetletju 1961—1970 (preračunano na 1000 prebivalcev).

Gibanje stopnje natalitete in mortalitete v občinah Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Velenje in Žalec v desetletju 1961—1970 (preračunano na 1000 prebivalcev).

c) Prirodni prirastek prebivalstva v desetletju 1961—1970

Z razliko med številom rojstev in številom rojstev umrlih prikazujemo prirodni ali naravni prirastek prebivalstva. Ako ne bi bilo selitev pa tudi če bi bilo število priseljencev na določeno področje enako številu izseljencev s tega predela, tedaj bi bila rast števila prebivalstva na tem področju neposredno odvisna samo od prirodnega prirastka.

Tudi intenziteto ali stopnjo prirodnega prirastka ponavadi prikazujemo z relativnimi vrednostmi, to je z letnim številom na 1.000 prebivalcev. Omeniti moramo še, da je vrednost prirodnega prirastka lahko pozitivna (kjer število rojstev presega število smrtnih primerov) ali negativna (umrljivost je višja od rodnosti).

Za celjsko regijo v okviru slovenskega prostora je značilno, da je imela v desetletju 1961—1970 za 2,32 % nižji prirodni prirastek, kot je znašala njegova poprečna vrednost na celotnem ozemlju naše republike. Prav v tem podatku se nam razkrije spoznanje, da bi prebivalstvo na celjskem področju naraščalo počasneje, ako bi bila ta rast odvisna samo od prirodne rasti njegovega prebivalstva.

TABELA 4. Prirodni prirastek prebivalstva po občinah celjske regije v desetletju 1961—1970

Občina	Obdobje 1966—1970		Obdobje 1961—1965		Letni povpreček na 1000 prebivalcev (1961-70)	Indeks rasti števila prirodnega prirastka 1966-70 / 1961-65
	število	na 1000 prebivalcev	število	na 1000 prebivalcev		
Celje	2.498	9,38	2.026	7,08	8,36	81,10
Laško	702	7,68	503	5,48	6,59	71,65
Mozirje	500	6,58	330	4,28	5,45	66,00
Slov. Konjice	928	10,03	827	8,76	9,37	89,11
Šentjur pri C.	619	7,26	482	5,67	6,46	77,86
Šmarje pri Jel.	890	5,73	743	4,82	5,29	83,48
Velenje	1.633	13,59	1.554	11,33	12,43	85,16
Zalec	1.147	7,60	750	4,56	5,87	65,38
Celjska regija	8.917	8,53	7.215	6,63	7,60	80,91
SR Slovenija	69.807	8,63	59.215	6,97	7,77	84,82

Pregled stopnje prirodnega prirastka po občinah celjske regije nam pokaže izredno neizenačenost med posameznimi predeli. Kar samo ob sebi je razumljivo, da je prirodni prirastek v poprečju najvišji na območju velenjske občine. Kajti na njenem področju se je v zadnjem desetletju, za katerega podajamo demografsko bilanco celjske regije, izoblikovalo

izredno močno in vitalno populacijsko središče, ki s svojimi posrednimi učinki vpliva daleč naokrog. Tudi konjiška in celjska občina imata nadpoprečno visoko stopnjo prirodnega prirastka, na vseh drugih območjih pa je že pod področnim poprečjem. Presenetljivo je, da ima poleg šmarske občine tudi celotna Savinjska dolina najnižji prirodni prirastek, ki je od 22 do 30 ‰ pod regijskim poprečkom oziroma zaostaja od 26 do 32 ‰ za slovenskim nivojem. Ali drugače zapisano: v desetletju 1961-70 je prirodni prirastek v Velenjski kotlini kar dvakratno presegal njegovo vrednost na območju šmarske, mozirske in žalske občine.

Še občutnejše razlike v vrednosti prirodnega prirastka, kakršne smo lahko ugotovili med občinami celjske regije, se nam nakazujejo po matičnih okoliših. Samo na območju štirih matičnih uradov je prirodni prirastek presegal vrednost 10 ‰; najvišjo smo odkrili na območju velenjskega matičnega urada, in sicer 14,38 ‰, nekaj nižjega pa še na področjih zreškega (12,72 ‰), frankolovsko (11,46 ‰) in vitanjskega matičnega urada (10,60 ‰).

Veliko je število matičnih okolišev, kjer je bil prirodni prirastek v minulem desetletju nižji od 6 ‰. Pri tem velja še posebej opozoriti na okoliš bistriškega matičnega urada, kjer so smrti presegle število rojstev v obravnavanem desetletju. Potemtakem ima prirodni prirastek na tem področju negativno vrednost, in sicer -1,9 ‰. Zelo nizki vrednosti sta značilni še za Pristavo (1,98 ‰) in Prebold (2,91 ‰!) v Savinjski dolini.

Tudi v Zgornji Savinjski dolini imajo nekateri predeli izredno nizke vrednosti prirodnega prirastka. To so območja matičnih uradov Nazarje (3,70 ‰), Rečica ob Savinji (3,94 ‰) in Ljubno ob Savinji (4,55 ‰). Tudi za nekdanji okoliš matičnega urada Vransko, ki je zajemal celotni jugozahodni predel Spodnje Savinjske doline, je karakteristična nizka vrednost presežka rojstev nad umrlimi (4,12 ‰). Ne preseneča nas, da je njegova vrednost tudi na območju matičnega urada Jurklošter (4,34 ‰) in Kozje (4,39 ‰) le za spoznanje višja od omenjenih. Kajti na vseh navedenih področjih je še vedno izredno visok odstotek agrarnega prebivalstva. Toda v sklopu matičnih okolišev z nizko vrednostjo prirodnega prirastka najdemo tudi Radeče! Kljub temu, da je za ta okoliš značilna izredno visoka stopnja deagrariziranega prebivalstva (ima namreč le še 10,28 ‰ kmetijskega življa), pa znaša prirodni prirastek le 5,20 ‰ (rodnost 16,54 ‰, umrljivost 11,34 ‰). V matičnem okolišu Loka pri Žusmu je bila stopnja prirodne rasti prebivalstva 5 oseb na 1.000 prebivalcev. Tudi šmarski okoliš je imel v obravnavanem desetletju nizko vrednost presežka v stopnji rodnosti nad umrljivostjo, kar je znašalo 5,21 ‰, in le za spoznanje višja je bila na Solčavskem (5,52 ‰) ter na Ponikvi pri Grobelnem (5,93 ‰).

Posamezni primeri pri nas sicer opozarjajo, da se na področjih s prevlado kmetijskega prebivalstva pojavlja sorazmerno nizka stopnja biološke rasti števila prebivalstva. Takšno naziranje pa more sloneti le na posameznih primerih in ne more biti splošno uveljavljeno. Kajti tudi izračun korelacije med poprečnim deležem agrarnega prebivalstva in stopnjo prirodnega prirastka po območjih matičnih uradov na celjskem področju nam je pokazal, da je med tema dvema pojavoma nizka oziroma le zmerna

soodvisnost (— 0,40480). Čeprav ne moremo govoriti o kakršnikoli močnejši funkcijski povezanosti med deagrarizacijo in prirodnim prirastkom prebivalstva, nam je izračun nakazal kljub temu globalni proces: z večanjem deleža deagrariziranega prebivalstva rahlo narašča vrednost oziroma stopnja prirodnega prirastka.

Na podobne pojave oziroma na soroden proces nas opozarjajo tudi v tabeli 2 razčlenjeni podatki. Najbolj deagrarizirano območje v celjski regiji — nekdanji matični okoliš Celje — je imel v preteklem desetletju 8,10 ‰ prirodnega prirastka na leto. Najvišja vrednost je bila značilna za predele, ki so imeli od 5,1 do 15 ‰ kmetijskega prebivalstva (10,94 ‰), v vseh drugih področjih, ki so imela že nad četrtino agrarnega življa, pa je stopnja prirodnega prirastka naglo pojemala. V matičnih okoliših z nad 60 ‰ kmetijskega prebivalstva je znašala že samo 3,5 ‰ v desetletju 1961-70! — Podobno gibanje — za katerega so značilna nihanja v vrednosti prirodnega prirastka — smo zasledovali tudi pri analizi prebivalstva v celotnem republiškem okviru¹⁰.

Tudi za celjsko regijo je namreč značilno, da vrednost prirodnega prirastka rahlo, a stalno pojenjuje. Ako za primerjavo vzamemo dve časovno enaki obdobji, in sicer 1961—1965 in 1966—1970, spoznamo, da je bila v drugem desetletju stopnja prirodnega prirastka v celjski regiji za 22,3 ‰ nižja kot v prvem. Podoben pojav je značilen za celotno ozemlje naše republike. V tem času se je namreč vrednost stopnje prirodnega prirastka v Sloveniji zmanjšala, a vendarle samo za 19,3 ‰ (primerjajte še podatke v tabeli 4).

Razčlenitev po posameznih občinah nam pokaže, da se vrednost prirodnega prirastka prebivalstva v drugi polovici prejšnjega desetletja — v primerjavi s prvim petletjem — ni povečala v nobeni občini na celjskem področju, temveč je za vse značilna manjša ali večja stopnja padca. Število prirodnega prirastka se je najbolj znižalo v Zgornji ter v Spodnji Savinjski dolini (za okrog 34 ‰) ter v laški občini (29,3 ‰). Nekoliko manjše znižanje je karakteristično za območje šentjurske (22,1 ‰), celjske (18,9 ‰), šmarske (16,5 ‰) in velenjske občine (14,8 ‰). Najmanj pa se je prirodni prirastek po naših računih znižal na območju konjiške občine.

Vse nakazane spremembe so našle neposreden odmev v rasti števila prirodnega prirastka prebivalstva po matičnih okoliših celjske regije. Samo na območjih sedmih matičnih uradov je bil prirodni prirastek v letih 1966-70 večji kot v petletju pred tem; v vseh drugih pa ugotavljamo večji ali manjši padec.

V tem času je prirodni prirastek največ porastel na območju matičnega urada Rogaška Slatina, in sicer kar za 34,1 ‰, pa tudi Strmec pri Vojniku ima še precejšen napredek (27,9 ‰). V vseh ostalih petih matičnih okoliših se je število prirodnega prirastka prebivalstva povečalo že za manj kot eno desetino (Velenje 8,9 ‰. Sl. Konjice 8,4 ‰, Ponikva pri Grobelnem 2,9 ‰, Slivnica pri Celju 2,8 ‰ in Loče pri Poljčanah 2,3 ‰). Potemtakem spoznamo, da so samo tri občine v celjski regiji (Laško, Mozirje in Žalec) brez matičnega urada, kjer bi se v drugi polovici obravnavanega desetletja povečal presežek števila rojstev nad umrlimi.

Precej svojstveno podobo v tem pogledu imata na celjskem področju matična okoliša Bistrica ob Sotli in Prebold. V obeh primerih je namreč število umrlih presevalo število rojstev. Morda je to za območje Prebolda le izjemna in trenutna posebnost, ki smo jo zaznali za petletje 1966-70, medtem ko je na območju bistriškega matičnega okoliša ta pojav trajnejšega pomena. Že v obdobju 1961-65 je namreč za ta matični urad značilna negativna vrednost prirodnega prirastka (— 15 ljudi), ki se je v drugi polovici preteklega desetletja celo podvojila (— 30 oseb). Zato moramo govoriti, da prav na bistriškem področju prihaja do prave depopulacije, to je do izumiranja domačega prebivalstva.

Tudi za rekonstruirani preboldski matični okoliš je značilno, da je imel v letih 1966-70 negativni prirodni prirastek (— 4 osebe). Vendar ta vrednost v celotnem desetletju ne pride do veljave, saj je v prvi polovici prejšnjega desetletja znašal prirodni prirastek še + 154 oseb. Kljub vsemu pa vendarle menim, da nam oba navedena primera nudita napotke, da bi se v bodoče globlje posvetili proučitvi vzrokov in posledic depopulacijskega procesa na nekaterih najbolj tipičnih predelih našega področja.

V vseh drugih, to je v 34 matičnih okoliših celjske regije je bil prirodni prirastek prebivalstva v letih 1966-70 nižji kot pa v razdobju 1961-65. Najmočnejše znižanje ugotavljamo na območju matičnega okoliša Loka pri Žusmu (od 38 na 5 oseb ali za — 86,8 %). Za več kot polovico se je prirodni prirastek zmanjšal še v naslednjih matičnih okoliših: Solčava (od 30 na 11 oseb ali za — 70 %), Dobrna (od 126 na 49 oseb ali za 61,1 %), Jurklošter (— 55,2 %, t. j. od 43 na 19 oseb), Pristava (od 72 na 33 ljudi ali za — 54,2 %), Šmarje pri Jelšah (— 54,3 % ali od 258 na 118 oseb) in Vitanje (od 188 na 90 ljudi ali za — 52,9 odstotkov). Na področju šestih matičnih uradov se je v tem času presežek rojstev nad umrlimi zmanjšal med 40 in 50 % (Ljubno ob Savinji — 49,4 %, Rečica ob Savinji — 45,6 %, Rimske Toplice — 42 %, Planina pri Sevnici — 43,3 %, Nazarje — 40,4 %, Frankolovo — 49 %), v vseh drugih, ki jih v tem pregledu še nismo omenili, znaša zmanjšanje prirodnega prirastka že manj kot dve petini.

Celotni pregled osnovnega statističnega gradiva in primerjava ustreznih diagramov nam nehote pokažeta, da je tudi celjska regija kot celota, kakor so tudi njeni posamezni predeli, podvržena procesu zmanjševanja biološke rasti števila prebivalstva. To se mi zdi še toliko bolj potrebno poudariti, ker naše področje tudi v tem pogledu zaostaja za splošnim slovenskim poprečkom. Ako je bila v letih 1961-65 celjska regija za 1,06 % pod slovenskim poprečkom stopnje prirodnega prirastka, potem je k temu neobhodno potrebno in koristno dodati, da je v obdobju 1966-70 zaostajala za njim že za 4,74 %! Že prej smo podčrtali, da je današnja reprodukcija prebivalstva prenesena s podeželja na gospodarsko najbolj razvita področja, katerih sodobni družbeno-ekonomski utrip sloni na razvejanih nekmetijskih gospodarskih in infrastrukturnih dejavnostih. Prav zato postaja naše podeželje tudi v pogledu prebivalstvenega naraščanja jedro stagnacijskih in depopulacijskih pojavov in procesov.

Tudi pri tem se velja še posebej sklicevati na razčlenjene podatke v tabeli 2. Kajti tudi v njih dobimo odločno potrjeno za prejšnjo ugotovitev.

Z večanjem deleža kmetijskega prebivalstva pojema namreč vrednost prirodnega prirastka od začetka proti koncu obravnavanega desetletja. Podobne pojave v procesu zmanjševanja reprodukcijske sposobnosti prebivalstva smo ugotovili tudi na celotnem ozemlju naše republike¹¹, seveda z nekaterimi modifikacijami. V območjih od 5 % agrarnega prebivalstva se je prirodni prirastek v obdobju 1966-70, glede na leta 1961-65, povečal v SR Sloveniji za 5 % (v celjski regiji pa se je znižal za — 13,7 %; v oklepaju bom navajal podatke za celjsko regijo); v občinah od 5 do 15 % kmetijskega prebivalstva znaša padec prirodne rasti — 13,2 % (— 3,2 %) in le za odstotek višji je v občinah, ki imajo od 15,1 do 27,5 % kmetijskega prebivalstva (— 26,2 %). Občine z deležem od 60 do 72,5 % deagrariziranega prebivalstva so imele za 28,8 % znižani presežek rojstev nad umrljivostjo (— 12 %), v območjih od 40 do 60 % kmetijskega prebivalstva pa se je vrednost prirodnega prirastka znižala za 25,6 % (— 39,5 % v celjski regiji), v najbolj agrarnih predelih, kjer je bilo še nad 60 % v kmetijstvu temelječega prebivalstva, pa se je prirodni prirastek znižal za dobro tretjino (35 % v SRS, oziroma 34,9 % v celjski regiji).

Pregled prirodnega prirastka prebivalstva na celjskem področju nam je predočil mnoge razlike, ki so brez dvoma posredno ali celo neposredno pogojene z družbenim in gospodarskim stanjem posameznega območja. Res pa je tudi, da moramo vzroke za biološko rast našega prebivalstva oziroma za njegovo reprodukcijo iskati tudi v številnih civilizacijskih posegih, ki neposredno vplivajo na zmanjšano rodnost in na samo stagnacijo umrljivosti¹². Pri tem še posebej velja poudariti, da stopnja rodnosti pri nas v zadnjih petdesetih letih nenehno pojenjuje (npr. leta 1921 je znašala 30,0 ‰, leta 1970 le še 15,9 ‰), seveda z vsemi vmesnimi nihanji. Tudi stopnja umrljivosti je na Slovenskem v vsem tem času pojemale, in sicer vse do leta 1961, ko je dosegla najnižjo vrednost (8,8 ‰, leta 1921 je znašala še 21,2 ‰), odtlej naprej pa polagoma narašča (1969. leta je mortaliteta znašala 10,8 ‰, 1970. leta le 10,1 ‰). Neposredno s tem v zvezi je pojemanje, ali bolje rečeno, znatno nihanje vrednosti prirodnega prirastka našega prebivalstva. Ta je bila na Slovenskem najvišja v desetletju po prvi svetovni vojni, kakor tudi v desetletju 1950—1959. Res pa je tudi, da tako nizke vrednosti prirodnega prirastka, kakršna je značilna za zadnja tri leta, ne poznamo na Slovenskem v vseh zadnjih petdesetih letih¹³.

II. RAST ŠTEVILA PREBIVALSTVA V DESETLETJU 1961—1971

S pregledom in z razčlenitvijo prirodnega prirastka prebivalstva oziroma s proučitvijo njegovih komponent — rodnosti in umrljivosti na celjskem področju, smo spoznali enega izmed obeh dejavnikov, ki neposredno vplivata na končno rast števila prebivalstva.

Res je, da je danes prirodni prirastek na vseh gospodarsko zaostalih in pretežno agrarnih predelih najpomembnejši, ako ne že edini odločujoči dejavnik, ki neposredno vpliva na pozitivno (ponekod tudi na negativno) rast števila prebivalstva. Kljub temu pa je potrebno, da v obseg našega

prikaza vključimo še drugo osnovno prvino, ki vpliva na koncentracijo prebivalstva ali na pojevanje gostote obljudenosti. Zato bomo v kratkem orisu podali tudi podobo selitev oziroma selitvenih tokov na področju celjske regije.

a) Selitve v desetletju 1961—1970

Brez dvoma smemo tudi v prebivalstvenih selitvah iskati enega izmed pomembnih regulatorjev rasti števila prebivalstva. Čeprav nimamo na voljo vseh ustreznih podatkov, s katerimi bi mogli za posamezna področja matičnih uradov oziroma njihovih okolišev začrtati osnovne tokove in smeri selitev¹⁴, bomo skušali s podatki za območja posameznih občin podati vsaj shematski prikaz in oris prebivalstvenega gibanja v celjski regiji v preteklem desetletju¹⁵.

Najprej nas seveda zanima selitvena dinamika, ki je karakteristična za celotno področje celjske regije. Na podlagi uradnih statističnih virov ugotavljamo, da znaša poprečna vrednost bruto selitev na celotnem celjskem področju letno 44,8 ‰, kar je skoraj za osmino pod republiškim nivojem (50,8 ‰). Že ta osnovna primerjava nas nehoti opozarja, da preseljevanje ljudi na celjskem področju znatno zaostaja za poprečno mobilnostjo prebivalstva na Slovenskem¹⁶. Splošna gospodarska razvitost in intenziteta ekonomskega razvoja sta danes med osnovnimi gonilnimi silami, ki sprožajo in vzpodbujajo ter usmerjajo selitve našega prebivalstva. Ker pa je današnji osnovni gospodarski potencial zakoreninjen v mestih in v vseh močnejših središčih neagrarnih dejavnosti (t. j. v industrijskih ali v rudarskih ter v drugih naseljih), so postala prav ta dominantna jedra, ki privlačujejo in odtegujejo drugim, slabotnejšim (lokalnim) središčem, predvsem pa še podeželju prepotrebno človeško delovno moč, izredno močna gravitacijska žarišča. Na osnovi podrobnejše proučitve smo ugotovili, da s stopnjo gospodarske razvitosti in urbaniziranosti posamezne občine naraščajo tudi selitve našega prebivalstva. Ob vsem tem ne moremo in ne smemo zanemariti spoznanja, da je tudi za naša gospodarsko najbolj razvita območja na Slovenskem značilna izredno visoka vrednost bruto selitev, kjer pa izseljevanje zelo močno presega priseljevanja na ta območja¹⁸.

V okviru obravnavane regije je imela občina Velenje (54,4 ‰) najvišjo vrednost bruto selitev v minulem desetletju. Njej sledi gospodarsko in družbeno močno razvita in razgibana celjska občina (48,5 ‰), toda že na naslednjem mestu je nerazvita občina Šentjur pri Celju (47,5 oseb na 1.000 prebivalcev na leto). Vrednost bruto selitev je znašala v Spodnji Savinjski dolini 45,8 ‰, na območju laške občine pa 43,5 ‰, a v šmarski občini 40,9 ‰. Po teh naših kriterijih je bilo prebivalstvo na področju konjiške (36,6 ‰) in mozirske občine (30,5 ‰) med najmanj mobilnimi na celotnem celjskem področju.

Precej drugačna podoba se nam ponuja, ako skušamo tudi selitve razčleniti po obeh osnovnih komponentah. V pogledu doseljevanja v občine celjske regije se pokaže, da je bila vrednost imigracije v pretek-

lem desetletju nižja (22,5 ‰), kot pa je znašala njena poprečna letna stopnja za celotno republiško ozemlje (26,1 ‰). V naši regiji so bile najintenzivnejše priselitve prebivalstva usmerjene na ožje območje Velenjske kotline (32 ‰), nadalje še na področje celjske (27,4 ‰) in žalske občine (23,1 ‰). Stopnja priseljevanja v vse druge občine obravnavanega predela pa je bila že pod regijskim poprečkom: Šentjur pri Celju (20,6 ‰), Laško (19,4 ‰), Šmarje pri Jelšah (17,1 ‰), Slovenske Konjice (16,3 ‰) in Mozirje (12,7 ‰). To nam kaže, da je za priseljence bodisi iz drugih slovenskih občin, iz drugih republik ali bodisi iz tujine med vsemi najmanj privlačna Zgornja Savinjska dolina, saj je v preteklem desetletju prišlo v poprečju le 127 priseljencev letno na 10.000 prebivalcev.

Podrobnejša razčlenitev ustreznih podatkov (gl. tabelo 5) nam pokaže tudi regionalno strukturo priseljencev na posamezna območja celjske regije. Za ta predel Slovenije je namreč očitno, da je med doseljenci kar 84,3 ‰ imigrantov z območij drugih slovenskih občin (popreček za SR Slovenijo znaša le 80,7 ‰), a ostali delež odpade na priseljence iz drugih republik Jugoslavije (15 ‰; v SRS 18,2 ‰) ter iz tujine (0,8 ‰ oziroma 1,05 ‰ v SRS). Vsa ta osnovna spoznanja nas nehoti opozarjajo na to, da je celjska regija zaradi številnih specifičnih lastnosti, kar navsezadnje pogojuje njen gospodarski potencial, za ljudi iz drugih (izven slovenskih) predelov Jugoslavije manj privlačna kot pa Slovenija kot celota. Prav zato, ker so za naše področje najpomembnejše le medobčinske selitve znotraj celjske regije oziroma priseljevanje z drugih slovenskih področij, na obravnavanem področju ne prihaja do intenzivnejšega stapljanja in prepletanja ljudi različnih narodnosti, njihovih navad in kultur itd.

Natančnejši vpogled v regionalno strukturo priseljencev nam pokaže, da je med priseljenci na območju šmarske občine nenavadno visok delež priseljencev iz drugih republik (22 ‰) in samo 77,2 ‰ jih je iz (ostalih) slovenskih občin. To nas navsezadnje ne preseneča, ako poznamo lego in položaj te občine v okviru slovenskega oziroma jugoslovanskega prostora. K temu je potrebno pripomniti, da v vsej novejši zgodovini nacionalna meja na Sotli ni nikdar predstavljala kakršnekoli ločnice v vsakdanjem življenju obmejnega prebivalstva. Trditi smemo, da je mejna Sotla vseskozi povezovala obe narodnosti in prav zategadelj je še danes na tem območju izredno močno preseljevanje in medsebojno »mešanje« prebivalstva¹⁹.

Med priseljenci v celjsko občino je bilo v preteklem desetletju 80,4 ‰ ljudi iz drugih slovenskih občin in skoraj ena petina iz drugih predelov Jugoslavije (18,95 ‰), v Velenjsko kotlino jih je prišlo 15,7 ‰ iz drugih republik in 83,7 ‰ iz Slovenije. Tudi med priseljenci v Spodnjo Savinjsko dolino jih je bilo 85,1 ‰ iz Slovenije in 13,4 ‰ iz drugih predelov Jugoslavije, v Zgornjo Savinjsko dolino 89 ‰ iz slovenskih občin in slaba desetina iz vzhodnih in južnih predelov države. Na območju šentjurske in konjiške občine pa sta najvišja deleža domačih doseljencev (okrog 94 ‰) in najnižja odstotka priseljencev iz neslovenskih predelov Jugoslavije (5,3 ‰ oziroma 5,8 ‰).

Kljub sorazmerno močnemu priseljevanju pa na drugi strani spoznavamo, da je za občine celjske regije značilna tudi močna stopnja izseljevanja njenega prebivalstva. Povedati moramo, da tudi izseljevanje iz celjske regije zaostaja za splošnim slovenskim poprečjem, kjer je prišlo na 1000 prebivalcev kar 24,68 izseljencev. Najizrazitejše izseljevanje je bilo iz predelov šentjurske (26,9 ‰) in laške občine (24,1 ‰) in le nekoliko za njima zaostaja območje šmarske občine (23,8 ‰). V minulem desetletju se je iz Spodnje Savinjske doline izselilo letno po 22,7 oseb na 1.000 prebivalcev, iz Velenjske kotline 22,4 osebe, iz naselij celjske občine je letno odšlo po 21,1 ljudi na 1.000 prebivalcev, iz konjiške občine 20,3, a najmanj iz Zgornje Savinjske doline, kjer je poprečna letna stopnja znašala 17,8 ‰.

Podobno kot so se nam pri priseljevanju v občine celjske regije pokazale nekatere razlike v regionalni podobi priseljencev, ugotavljamo sorodne razločke pri razčlenitvenem pregledu izseljencev. Skoraj devet desetin izseljencev iz obravnavanih občin se je naselilo na območjih drugih občin na Slovenskem (v oklepaju navajam ustrezne vrednosti za SR Slovenijo: 85,7 ‰), slaba desetina se jih je napotila (vrnila) v druge republike Jugoslavije (10,48 ‰) in 2,04 ‰ (3,85 ‰) jih je emigriralo v tujino.

Skupna bilanca preseljevanja ljudi na celjskem področju je ta, da je celjska regija kot celota z njimi pridobila 488 prebivalcev, kar dá poprečni letni presežek priseljencev nad odseljenci + 0,2 ‰ (v SR Sloveniji + 1,43 ‰!). Pri tem je potrebno takoj opozoriti, da je to le poprečna vrednost, ki velja za celotno celjsko področje. Kajti prav v okviru tega področja so samo območja treh občin, ki v preteklem desetletju izkazujejo pozitivno selitveno bilanco, v vseh drugih (petih) občinah pa izseljevanje za več ali manj presega vrednosti doselitev. Relativno

TABELA 5. **Struktura selitev po občinah celjskega področja v desetletju 1961—1970**

Občina	Selitve med občinami SR Slovenije			Selitve z drugimi republikami v Jugoslaviji			Selitve s tujino			Selitve skupaj		
	P	O	SS	P	O	SS	P	O	SS	P	O	SS
Celje	12.187	10.057	+ 2.130	2.874	1.524	+ 1.350	101	107	- 6	15.162	11.688	+ 3.474
Laško	3.239	4.203	- 964	282	199	+ 83	42	27	+ 15	3.563	4.429	- 866
Mozirje	1.712	2.563	- 851	179	100	+ 79	32	42	- 10	1.923	2.705	- 782
Slov. Konjice	2.849	3.628	- 779	177	149	+ 28	22	16	+ 6	3.048	3.793	- 745
Šentjur pri Celju	3.280	4.392	- 1.112	183	98	+ 88	27	62	- 35	3.493	4.552	- 1.059
Šmarje pri Jeišah	4.002	6.240	- 2.158	1.165	809	+ 356	40	329	- 289	5.287	7.378	- 2.091
Velenje	6.736	4.875	+ 1.861	1.265	509	+ 756	43	247	- 204	8.044	5.631	+ 2.413
Zalec	6.296	6.607	- 371	1.032	453	+ 579	73	137	- 64	7.401	7.257	+ 144
Celjska regija	40.381	42.625	- 2.244	7.160	3.841	+ 3.319	380	967	- 587	47.921	47.433	+ 488

Opomba: P = priselitve, O = odselitve, SS = selitveni saldo

najvišjo vrednost selitvenega salda smo izračunali za območje velenjske občine, in sicer +9,6 ‰, precej nižji je že v celjski občini (+6,3 ‰), medtem ko je v Spodnji Savinjski dolini že komaj zaznaven (+0,4 ‰). Največjo oziroma najvišjo stopnjo negativne vrednosti selitvene bilance imajo naše najmanj razvite občine: Šmarje pri Jelšah (-6,7 ‰), Šentjur pri Celju (-6,3 ‰), Mozirje (-5,1 ‰) pa tudi za laško (-4,7 ‰) in konjiško občino (-4 ‰) je še značilna močna prevlada izseljencev nad priselitvami.

Prav tako nas zanima, kako so na primer regionalni tokovi selitev našega prebivalstva vplivali na vrednost selitvene bilance. Za celotno obravnavano področje je namreč karakteristično, da ima v selitvah s tujino negativni selitveni saldo (-0,27 ‰; SR Slovenija celo -0,68 ‰). Ako je danes opazna splošna težnja po izseljevanju v tujino, pa vendarle tudi ugotovimo, da imata občini Laško in Slovenske Konjice pozitivni migracijski saldo s selitvami v druge države. Presenetljivo je, da je bila šmarska občina z izseljevanjem v tujino najbolj prizadeta (-0,9 ‰), pa tudi velenjska občina ne zaostaja mnogo za njo (-0,81 ‰). Pri vseh drugih občinah v celjski regiji je presežek izselitev nad priselitvami iz tujine neznatnejši, razen morda pri občini Žalec, kjer znaša -0,2 ‰.

Za nas je nadalje kar presenetljiva ugotovitev, da ima celjska regija v selitvah z drugimi republikami pozitivno bilanco, ki znaša +1,6 ‰, kar pa je še vedno pod slovenskim poprečkom (+2,17 ‰). V vseh občinah celjskega področja prevladuje priseljevanje iz drugih predelov države nad odselitvami na njihova območja. Z medrepubliškimi selitvami so relativno največ pridobili: Velenjska kotlina (po +3 ‰ na leto), celjska občina (+2,4 ‰) in Spodnja Savinjska dolina (+1,8 ‰). Tudi šmarska občina ima v selitvah z drugimi republikami Jugoslavije pozitivno migracijsko bilanco (+1,2 ‰), medtem ko je ta še v vseh drugih občinah celjske regije manj pomembna (znaša okrog +0,5 ‰; najnižjo smo izračunali za občino Sl. Konjice, in sicer +0,1 ‰).

Te ugotovitve nam ponovno potrjujejo nekdanje domneve, namreč da tudi število prebivalstva celjske regije zaradi selitev z drugimi republikami v državi hitreje narašča oziroma počasneje upada kakor pa, če bi bila njegova dinamika rasti neposredno odvisna samo od selitev v okviru domače republike. Tudi pregled rezultatov oziroma pomembnosti »notranjih selitev«, to je med občinami celjske regije z drugimi občinami v SR Sloveniji, nam je pokazal, da prihaja med »domačimi« migranti že do izrazitejše polarizacije. Kajti v selitvah s slovenskimi občinami imata samo področje celjske (+3,3 ‰) in velenjske občine (+7,4 ‰) pozitivno migracijsko bilanco, v vseh drugih se je že uveljavilo močnejše izseljevanje. Tudi za celjsko regijo kot celoto je značilno, da je imela v desetletju 1961-70 v medobčin-skih selitvah (seveda v okviru SR Slovenije) primanjkljaj (-2.244 oseb), ki je v poprečju znašal letno 11 ljudi na 10.000 prebivalcev. To pomeni, da ljudje iz celjske regije beže v druge slovenske pokrajine, kjer se jim morda ponujajo ugodnejši življenjski in delovni pogoji.

Največji presežek izselitev nad priselitvami iz slovenskih občin sta imeli šmarska (— 7 ‰) in šentjurska občina (— 6,6 ‰), pa tudi za mozirsko (— 5,6 ‰) in laško (— 5,3 ‰) ter konjiško občino (— 4,2 ‰) je značilna relativno nizka vrednost migracijskega sklada. Tudi Spodnja Savinjska dolina je z medobčinskimi selitvami na področju Slovenije izgubila več svojih občanov, kot jih je prejela od drugod (— 1,2 ‰)²⁰.

Pregled selitvene dinamike in osnovnih smeri selitvenih tokov na celjskem področju nam more navsezadnje tudi pojasniti privlačnost obravnavanega predela bodisi za odseljence iz drugih slovenskih občin bodisi za prebivalstvo iz drugih republik Jugoslavije. Čeprav smo s prikazanim pregledom dobili le vpogled v selitveno dinamiko na nivoju posamezne občine, pa teh ugotovitev nikakor ne moremo in ne smemo posploševati za vsa območja oziroma za celotna področja posameznih občin, ki jih vključuje celjska regija. Neizpodbitno je namreč, da so zapisane ugotovitve in spoznanja le poprečne vrednosti zelo heterogeno sestavljenih predelov naših komun. Ako bi imeli na voljo ustrezne podatke za manjše teritorialne enote, bi prav gotovo pred nami zaživela selitvena dinamika še v večji raznolikosti, kot pa smo jo mogli prikazati in spoznati le s poprečnimi vrednostmi za posamezne občine. Trditi smemo, da tudi v poprečno najrazvitejših občinah celjske regije, kakršni sta na primer Celje in Velenje, obstajajo posamezna območja, kjer se domače prebivalstvo otepa s številnimi nadlogami, ki jih prinašata hitra deagrarizacija in urbanizacija podeželja. S takih področij navadno domače prebivalstvo beži in zapušča domača ognjišča. Takšno nezavidljivo okolje, kakršnih res ni malo na celjskem področju, tudi ni privlačno za močnejši dotok priseljencev iz drugih, ponavadi iz gospodarsko in družbeno še manj razvitih predelov. Prav zategadelj vse bolj dokumentirano ugotavljamo, da je prebivalstvo na odselitvenih področjih podvrženo staranju, s čemer se rapidno zmanjšuje tudi njegova delovna storilnost in sposobnost. Zato prihaja na emigracijskih področjih že do pravega izumiranja gospodarstva in kulturne pokrajine²¹.

b) Rast števila prebivalstva v desetletju 1961—1971

S podrobnejšim vpogledom v obe komponenti, ki neposredno vplivata na rast števila prebivalstva, smo se mogli seznaniti z gibanjem njenih vrednosti v obravnavanem desetletju. Ako bi bila rast števila prebivalstva v naši regiji odvisna samo od njegovega lastnega prirodnega prirastka oziroma od lastne reprodukcijske stopnje in od njegovega pretakanja iz manj razvitih v razvitejša območja naših občin, potem bi se število našega prebivalstva povečalo le za vrednost prirodnega prirastka.

Med zadnjima dvema popisoma prebivalstva, to je od leta 1961 do 1971, se je število prebivalstva v celjski regiji povečalo za 17.389 oseb ali za 8,544 ‰. Takoj pa je potrebno pripomniti, da je bila poprečna stopnja rasti števila prebivalstva v Sloveniji celo za spoznanje nižja in je znašala 8,521 ‰. Od prirastka števila prebivalstva v celjski regiji odpade kar

92,8 ‰ (ali 16.132 oseb) na prirodni prirastek in le 7,2 ‰ ali 1.257 oseb na presežek priselitev nad odselitvami.

Rast števila prebivalstva po občinah celjskega področja je bila v zadnjem desetletju zelo raznolika. Število prebivalstva se je najmočneje povečalo na območju velenjske občine (30,5 ‰), za polovico manjši prirastek ima celjska občina (15,3 ‰). V vseh drugih občinah celjske regije poprečni prirastek prebivalstva že zaostaja za področnim poprečkom; med temi območji se je število prebivalstva še najmočneje povečalo v Spodnji Savinjski dolini ter na območju konjiške občine. Hkrati pa je za vse štiri ostale občine celjske regije značilno, da je bilo število njihovega prebivalstva v zadnjem desetletju podvrženo ali stagnaciji ali počasnemu zmanjševanju; prirastek se je gibal v mejah od $-1,6$ ‰ do $+1,4$ ‰.

TABELA 6. Spremembe v številu prebivalstva, prirodni prirastek in migracijski saldo po občinah celjske regije v desetletju 1961—1971

Občina	Število prebivalstva			Prirodni prirastek (1961-70)	Selitvena bilanca od 1961 do 1971	
	1961	1971	indeks rasti 1971:61		Število	na 1.000 prebivalcev
Celje	50.308	57.994	115,27	4.524	+ 3.162	+ 5,83
Laško	18.163	18.421	101,42	1.205	— 947	— 5,17
Mozirje	15.160	15.332	101,13	830	— 658	— 4,31
Slovenske Konjice	18.351	19.106	104,11	1.755	— 1.000	— 5,33
Šentjur pri Celju	17.063	16.980	99,51	1.101	— 1.184	— 6,95
Šmarje pri J.	31.098	30.608	98,42	1.633	— 2.123	— 6,88
Velenje	22.245	29.024	130,47	3.187	+ 3.592	+ 14,01
Žalec	31.152	33.464	107,42	1.897	+ 415	+ 1,28
Celjska regija	203.540	220.929	108,54	16.132	+ 1.257	+ 0,59

Kakor obstajajo številna gospodarska in družbena nasprotja in razlike med posameznimi matičnimi okoliši celjske regije, tako spoznavamo, da so med njimi ogromne razlike tudi v rasti števila prebivalstva. Število prebivalstva se je v zadnjem desetletju zmanjšalo kar v sedemnajstih matičnih okoliših²². Res je, da je za vsa ta območja značilen v poprečju še izredno visok odstotek agrarnega prebivalstva (1961. leta 54,7 ‰, 1971. leta 41,8 ‰), vendar smemo zapisati, da je samo v zadnjem desetletju de- agrarizacija zajela kar 7.370 ljudi iz teh predelov. Pod njenim vplivom se je v teh 17 matičnih okoliših število kmetijskega prebivalstva zmanjšalo za 27,6 ‰, medtem ko se je celotno število njihovega prebivalstva znižalo za 5,3 ‰. Pod vplivom teh sprememb se je zastopnost prebivalstva v omejenih matičnih okoliših v celokupnem prebivalstvu celjske regije zmanjšala, in sicer od 24 ‰ v letu 1961 na 21 ‰ v letu 1971.

Med navedenimi območji se je število prebivalstva najmočneje zmanjšalo v matičnih okoliših Jurklošter (-13 ‰), Solčava ($-12,6$ ‰),

Loka pri Žusmu ($-12,4\%$) ter na Bistrici ob Sotli ($-11,6\%$). Skoraj za desetino se je znižalo število ljudi na območju matičnega urada Vitanje in Kozje, v Pristavi za -8% , a za nekaj manj še na Planini pri Sevnici ter na področju Slivnice pri Celju (okrog $-6,5\%$).

V nasprotju z omenjenimi okoliši pa ugotavljamo, da se je število prebivalstva povečalo za več, kot pa znaša poprečni prirastek za celotno regijo samo v šestih matičnih okoliših. Vsekakor najintenzivnejšo rast je zabeležil velenjski okoliš s $53,8\%$. Samo za dobro petino se je število prebivalstva povečalo na območju nekdanjega matičnega urada Celje ($22,8\%$), v ostalih štirih predelih pa za eno desetino ali le malenkost več (Sl. Konjice, Šentjur pri Celju, Zalec in Vojnik — od $+11,4$ do $+9,77\%$).

TABELA 7. Rast števila prebivalstva po stopnjah deagrariziranosti matičnih okolišev v celjski regiji v desetletju 1961—1971

Delež kmetijskega prebivalstva	Število prebivalstva			Prirodni prirastek število na 1.000 prebivalcev	Selitvena bilanca		
	1961	1971	indeks rasti 1971:61		število	na 1.000 valcev prebivalcev	
do 5,0 %	31.081	38.176	122,83	2.807	8,10	+ 4.288	+ 12,38
5,1 do 15,0 %	25.624	32.075	125,18	3.157	10,94	+ 3.294	+ 11,41
15,1 do 27,5 %	59.783	64.447	107,80	4.459	7,18	+ 205	+ 0,33
27,6 do 40,0 %	42.517	43.713	102,81	3.358	7,79	- 2.163	- 5,01
40,1 do 60,0 %	27.075	26.498	97,87	1.765	6,59	- 2.342	- 8,74
60,1 % in več	17.460	16.021	91,76	586	3,50	- 2.025	- 12,09
Celjska regija	203.540	220.929	108,54	16.132	7,60	+ 1.257	+ 0,59

Ne smemo prezreti dejstva, da s stopnjo deagrariziranosti posameznih območij narašča intenziteta rasti števila prebivalstva. Tisti matični okoliši na področju celjske regije, ki imajo visok delež urbaniziranega in industrializiranega prebivalstva, so pokazali tudi v zadnjem desetletju znaten napredek v rasti števila prebivalstva. V nasprotju z njimi pa za pretežno kmetijska območja ugotavljamo, da so še vedno v procesu izumiranja. Prepričani smo, da tega procesa ne morejo zavreti niti sodobne, na ekonomski računici temelječe oblike kmetovanja na zemlji niti ne naj-sodobnejše prometne poti, v kolikor ne bi sočasno z njihovo uveljavitvijo spremenili oziroma sanirali obstoječih razmer na našem podeželju. Ako je bil proces razslojevanja našega podeželja v petdesetih letih tega stoletja marsikje tudi kometno pospeševan, ko so ponekod bile tudi s silo pretrgane tradicionalne korenine med podeželskim prebivalstvom in kmečko zemljo, pa moramo ugotavljati danes, da ga v prenekaterem okolju sili naprej čista gospodarska računica. Zato v naših najbolj agrarnih predelih domači, iz kmečke zemlje izvirajoči viri ne morejo več pospeševati ali ure-sničevati vsakdanjega ritma življenja. Viri za njihovo sočasno zživljanje in preobrazbo čedalje bolj prihajajo iz zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih, ki so se naselile in razvile v bolj ali v manj oddaljenih središčih.

Gornje trditve moremo najbolj nazorno dokumentirati s številčnimi podatki (prim. tabelo 7!). Za celjsko regijo velja spoznanje, da z večanjem deleža kmetijskega prebivalstva rapidno pojenjuje intenziteta rasti celokupnega števila prebivalstva v zadnjem desetletju. Na območjih, ki so imela v poprečju nad 40,1 % in manj kot 60 % kmetijskega prebivalstva, se je število prebivalstva zmanjšalo za — 2,1 % v desetletju 1961-71. Toda na tistih območjih matičnih uradov, kjer je stopnja deagrariziranosti sorazmerno najnižja (več kot 60 % kmetijskega prebivalstva), se je število prebivalstva v poprečju zmanjšalo že za — 8,24 %! Najmočnejši prirastek smo v obravnavanem desetletju ugotovili na območjih, ki imajo od 5 do 15 % oziroma pod 5 % kmetijskega življa.

S konkretnimi primeri smo lahko ponovno potrdili že večkrat poudarjene ugotovitve, kako pomembna da sta za današnje prebivalstveno naraščanje industrija in druge neagrarne dejavnosti ter stopnja deagrariziranosti našega podeželja. Zato ni presenetljivo, da zelo hitro naraščajo mesta in prenekatera obmestna naselja ter industrijska središča. V njih se namreč krepijo in naraščajo neagrarne dejavnosti, kar nudi »domaćinom« in okoliškemu in priseljenemu prebivalstvu nove možnosti raznolike zaposlitve in boljšega zaslužka. V nasprotju z njimi pa je prebivalstvo v odročnih krajih, ako se njegovo število še ni zmanjšalo, prav gotovo podvrženo že nekajletni stagnaciji. To pomeni, da se prav s teh naselij iz leta v leto odseljuje pretežna večina vsakoletne vrednosti prirodnega prirastka.

Tudi izračun korelacije med deležem kmetijskega prebivalstva in stopnjo rasti števila prebivalstva po matičnih okoliših celjske regije je pokazal, da med tema dvema pojavoma obstaja sorazmerno velika soodvisnost (— 0,73883). Z drugimi besedami to pomeni, da je stopnja rasti števila prebivalstva v premem sorazmerju z deležem nekmetijskega življa. Čim višji odstotek kmetijskega prebivalstva je značilen za poedini okoliš, tem manjši bo prirastek prebivalstva na tem prostoru.

Ako danes doživljajo pri nas najintenzivnejši gospodarski razvoj skoraj vse nekmetijske dejavnosti, potem je popolnoma naravno, da podeželsko prebivalstvo stalno išče ugodnejše možnosti, da bi se zaposlilo izven domače kmetije. V zadnjih desetih letih se je število kmetijskega prebivalstva v celjski regiji zmanjšalo za 18.301 osebo, to je za 28,08 %. S tem se je znižal delež agrarnega prebivalstva v regiji od 32,02 % (1961. leta) na 21,21 % v letu 1971. Ob tem je zanimivo vedeti, da se število kmetijskega prebivalstva v minulem desetletju ni povečalo na območju nobenega matičnega urada celjske regije.

Naravno se nam zdi, da so najvišjo stopnjo transfera kmetijskega prebivalstva doživela naša najbolj kmetijska območja. Na predelu nekdanjega celjskega matičnega urada je kmetijstvo izgubljalo v poprečju po 7 ljudi na 10.000 prebivalcev letno, v predelih s 5,1 do 15 % kmetijskega prebivalstva pa ta prehod znaša že 45,2 osebi na 10.000 ljudi. Še višjo stopnjo transfera agrarnega prebivalstva v druge dejavnosti zasledimo v območjih s 15,1 do 27,5 % kmetijskega življa (17,19 %) in v predelih od 27,6 do 60 % kmetijskega prebivalstva (11,45 do 11,80 %). V naj-

bolj kmetijskih območjih celjske regije (do 40 % deagrariziranega prebivalstva) je v zadnjem desetletju odšlo iz kmetijstva v druge dejavnosti letno po 19 ljudi na 1.000 prebivalcev.

Pojav opuščanja zaposlitev v kmetijstvu pa ni vedno in povsod vezan na izseljevanje deagrariziranega prebivalstva. Trditi smemo, da se ponavadi precejšen del »novih industrijskih« delavcev izseli iz svojega rojstnega kraja in si poišče najbolj ugodno bivališče v bližini kraja nove zaposlitve. Toda znaten delež bivših kmečkih ljudi z zaposlitvijo v industriji ne pretrga vseh vezi s svojo domačijo, na katero ga vežejo bodisi dom in družina bodisi košček zemlje. Zato so se mnogi z zaposlitvijo izven domače kmetije vključili v vsakodnevni selitveni tok, ki jih vodi od doma do delovnega mesta in nazaj. In prav zaradi vse bolj številnih dnevnih migrantov se naglo spreminja tudi prebivalstvena struktura na našem podeželju. Ne samo število, temveč tudi delež kmetijskega prebivalstva praviloma kar povsod pojemata.

c) Vpliv in pomen prirodnega prirastka in selitvene bilance na rast števila prebivalstva v desetletju 1961—1971

Po računski ugotovitvi, za koliko se je povečalo število prebivalstva celjske regije v zadnjih desetih letih, smo spoznali in zapisali, da je k temu napredovanju največ prispeval prirodni prirastek, kakršen se je izoblikoval na območjih celjskega predela. Prav zato nas še posebej zanima, kakšne pa so regionalne razlike v deležu, ki ga imata prirodni prirastek in selitvena bilanca na rast števila našega prebivalstva. V ta namen smo se odločili, da na osnovi vrednosti prirodnega prirastka prikažemo selitveno bilanco po obravnavanih področjih (matičnih okoliših). Ta nam bo namreč šele pokazala, za kolikšen del vrednosti prirodnega prirastka se je število prebivalstva določenega predela (okoliša) dejansko povečalo, obenem pa nas bo opozorila za najmarkantnejša jedra izseljevanja oziroma priseljevanja. Za takšen posreden izračun selitvenega salda smo se odločili po metodi, ki je bila že uporabljena v objavljenem prispevku o Dobrovljah²⁴.

Na osnovi sprejete metode posrednega ugotavljanja selitvenega salda spoznavamo, da so selitve sorazmerno malo pripomogle k rasti števila prebivalstva v naši regiji. Potemtakem je bil prirodni prirastek tista osnovna vzmet, ki je skupaj s selitvami reguliral potek prebivalstvenega gibanja. Ako smo pri pregledu rasti števila prebivalstva ugotovili, da se je to v šestih občinah celjske regije povečalo, pa na osnovi omenjenega izračuna spoznavamo, da se je kar iz petih občin izselil vsaj del naravnega prirastka (prim. tudi podatke v tabeli 6!). Samo prebivalstvo občine Celje (+ 3.162 oseb), Velenje (+ 3.592 oseb) in Žalec (+ 415 oseb) je v zadnjem desetletju naraslo močnejše, kot pa je znašala vrednost njihovega prirodnega prirastka. Toda samo v velenjski občini je celokupni presežek priselitev nad odselitvami višji (za 11,3 %), kot znaša vrednost prirodnega prirastka »domačega« prebivalstva (3.187 oseb). Potemtakem je k prebivalstveni rasti Velenjske kotline selitveni saldo prispeval okrog 53 %, pri-

rodni prirastek pa 47 %. Na področju celjske občine je to razmerje 41 : 59 %, v Spodnji Savinjski dolini pa 18 : 82 %. V vseh drugih občinah celjske regije je število prebivalstva naraščalo samo pod vplivom določenega deleža prirodnega prirastka. Še več! V vseh petih občinah zaradi močnega izseljevanja ni mogla priti do polne veljave celotna vrednost prirodnega prirastka. Povsod tam, kjer se je od leta 1961 do 1971 število prebivalstva zmanjšalo, je negativna selitvena bilanca preseгла vrednost prirodnega prirastka (npr. Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah). Z območja šentjurske občine znaša presežek odselitev nad priselitvami za 7,5 % več, kot pa je znašala vrednost prirodnega prirastka, a v občini Šmarje pri Jelšah celo za 30 %.

Prebivalstvo konjiške občine se je v obravnavanem desetletju povečalo za 43 % svojega prirodnega prirastka, a 57 % se ga je izselilo; v laški občini je naraslo za 21,4 %, izselilo pa 78,6 %, v Zgornji Savinjski dolini je prebivalstvo v preteklem desetletju naraslo za 172 oseb, to je za 20,7 % pri-

TABELA 8. Zbirni pregled osnovnih prebivalstvenih oznak po matičnih okoliših celjske regije za desetletje 1961—1971

Matični okoliš	Število prebivalstva		Indeks rasti prebivalstva 1971 1961	Rojstva	Umrli	Prirodni prirastek	Migracijski saldo	
	1961	1971					štrevilo	na 1.000 prebivalcev (letno)
Celje	31.081	38.176	122,82	5.623	2.816	2.807	+ 4.288	+ 12,38
Strmec	2.213	2.132	96,33	356	217	139	— 220	— 10,12
Dobrna	2.036	2.041	100,24	388	213	175	— 170	— 8,33
Šmartno v R. d.	1.558	1.668	107,06	332	176	156	— 46	— 2,85
Štore	5.667	5.650	99,70	937	437	500	— 517	— 9,13
Frankolovo	1.482	1.568	105,80	385	175	210	— 124	— 8,12
Škofja vas	3.018	3.188	105,63	522	259	263	— 93	— 2,99
Vojnik	3.253	3.571	109,77	658	384	274	+ 44	+ 1,28
Breze	1.452	1.383	95,24	326	185	141	— 210	— 14,80
Jurklošter	1.519	1.321	86,96	232	170	62	— 260	— 18,30
Laško	8.111	8.470	104,42	1.481	898	583	— 224	— 2,70
Radeče	5.353	5.417	101,19	891	611	280	— 216	— 4,01
Rimske Toplice	1.728	1.830	105,90	325	186	139	— 37	— 2,07
Gornji grad	2.678	2.685	100,26	454	293	161	— 154	— 5,74
Ljubno ob Sav.	2.786	2.839	101,90	454	326	128	— 75	— 2,66
Luče	1.817	1.807	99,44	322	203	119	— 129	— 7,11
Mozirje	2.893	3.045	105,25	565	345	220	— 68	— 2,29
Nazarje	2.022	2.038	100,79	281	206	75	— 59	— 2,90
Rečica ob Savinji	2.210	2.259	102,21	380	292	88	— 39	— 1,74
Solčava	754	659	87,40	105	66	39	— 134	— 18,95

Loče pri Poljčanah	4.162	4.152	99,75	810	449	352	—	362	—	8,70	
Slov. Konjice	7.913	8.819	111,44	1.588	919	669	+	237	+	2,83	
Vitanje	2.754	2.490	90,41	511	233	278	—	542	—	20,67	
Zreče	3.522	3.645	103,49	761	305	456	—	333	—	9,29	
Dramlje	1.511	1.482	98,08	287	174	113	—	142	—	9,49	
Loka pri Žusmu	918	804	87,58	155	112	43	—	157	—	18,23	
Planina pri Sevnici	3.117	2.911	93,39	501	313	188	—	394	—	13,07	
Ponikva pri Grobelnem	2.395	2.326	97,11	402	262	140	—	209	—	8,85	
Slivnica pri Celju	3.605	3.378	93,70	663	448	215	—	442	—	7,62	
Šentjur pri Celju	5.517	6.079	110,78	1.025	623	402	+	160	+	2,75	
Bistrica ob Sotli	2.657	2.349	88,40	324	369	—	45	—	263	—	10,50
Kozje	4.705	4.288	91,13	745	548	197	—	614	—	13,65	
Pristava	5.529	5.090	92,06	802	697	105	—	544	—	10,24	
Rogatec	3.808	3.814	100,15	764	403	361	—	355	—	9,31	
Rogaška Slatina	7.273	7.737	106,37	1.416	777	639	—	175	—	2,33	
Šmarje pri Jelšah	7.126	7.330	102,86	1.411	1.035	376	—	172	—	2,37	
Šmartno ob Paki	2.183	2.367	108,42	459	233	226	—	42	—	1,84	
Šoštanj	8.476	8.837	104,25	1.650	803	847	—	486	—	5,61	
Velenje	11.586	17.820	153,80	3.093	979	2.114	+	4.120	+	28,02	
Polzela	6.365	6.897	108,35	1.329	848	481	+	51	+	0,76	
Prebold	5.026	5.259	104,63	802	652	150	+	83	+	1,63	
Vransko	4.207	4.131	98,19	734	562	172	—	248	—	5,94	
Žalec	15.554	17.177	110,43	2.771	1.677	1.094	+	529	+	3,23	

rodnega prirastka, medtem ko se je 658 ljudi izselilo, to je 80,3% vrednosti naravnega prirastka.

Na osnovi dobljenih podatkov smo izračunali tudi intenziteto selitev oziroma stopnjo selitvenega salda. Ta je bil najvišji v velenjski občini, kjer so priselitve kar za 14 ljudi na 1.000 prebivalcev presegle letno število odselitev. Za preteklo desetletje znaša v občini Celje selitveni saldo + 5,83 ljudi na 1.000 prebivalcev, v občini Žalec pa + 1,28%. Enakomernjša je stopnja presežka odselitev nad številom priseljencev in se giblje v občinah celjske regije od — 4,31% (Mozirje) do največ — 6,88% (Šmarje pri Jelšah).

Pri pregledu in razčlenitvi selitev na celjskem področju, katerega smo razgrnili v prejšnjem poglavju, zaradi pomanjkljivega osnovnega

statističnega gradiva nismo mogli prikazati ne selitvene dinamike in ne migracijskega salda po območjih posameznih matičnih uradov. Sele z načinom posrednega izračuna vpliva selitev na rast števila prebivalstva se nam ponuja priložnost, da po matičnih okoliših prikažemo tudi vrednost selitvenega salda. Prav v tem pogledu se nam odkrivajo številne zanimive posebnosti, ki so po našem naziranju odraz preteklih, predvsem pa današnjih gospodarskih razmer določenega predela.

Za prikaz teh pojavov se bomo naslonili na sintetični tabelarični pregled (gl. tabelo 8). Na prvi pogled je kar presenetljivo, da se je v celotni celjski regiji samo na območjih osmih matičnih uradov število prebivalstva povečalo za več, kot pa je znašala vrednost prirodnega prirastka v zadnjem desetletju. To so območja tehle matičnih okolišev: Celje, kjer je prirodni prirastek k rasti števila prebivalstva v obravnavanem desetletju prispeval 39,7 %, preostali pa odpade na priseljence; v prirastku prebivalstva velenjskega matičnega okoliša so priseljenci udeleženi s 66 %, a 34 % odpade na večvrednost prirodnega prirastka. Pri vseh ostalih šestih matičnih okoliših je prirodni prirastek »domačega« prebivalstva prispeval že več kot dve tretjini k splošnemu napredku števila prebivalstva in že manj kot ena tretjina odpade na vrednost pozitivne selitvene bilance. V podrobnostih je odstotek selitvenega presežka, ki je vplival na rast števila prebivalstva naslednji: Prebold 35,6 %, Zalec 32,5 %, Sentjur pri Celju 28,5 %, Slovenske Konjice 26,2 %, Vojnik 13,8 % in Polzela 9,6 %.

V vseh drugih matičnih okoliših, kar jih je vključenih v občine celjske regije, se je število prebivalstva v obravnavanem desetletju povečalo za nekaj manj, kot pa bi se lahko na osnovi vrednosti prirodnega prirastka. Seveda moramo zaradi različne intenzitete rasti števila prebivalstva po teh matičnih okoliših razlikovati več podskupin.

a₁) Devet matičnih okolišev smo uvrstili v podskupino, za katero je značilno, da se je od leta 1961 do 1971 število njihovega prebivalstva povečalo; prebivalstveni prirastek znaša več kot 50 % vrednosti prirodnega prirastka. To so območja naslednjih matičnih uradov: Šmartno ob Paki (število prebivalstva se je povečalo za 81,5 % vrednosti prirodnega prirastka), Rimske Toplice (78,5 %), Rogaška Slatina (72,6 %), Šmartno v Rožni dolini (70,5 %), Mozirje (69 %), Škofja vas (64,6 %), Laško (61,6 %), Rečica ob Savinji (55,7 %) in Šmarje pri Jelšah (54,3 %).

a₂) Tudi v drugo podskupino smo uvrstili devet matičnih uradov. Zanje je karakteristično, da v zadnjem desetletju zaznamujejo prirastek v številu prebivalstva, vendar je njegov napredek že manjši od polovične vrednosti naravnega prirastka z njihovih območij. To pomeni, da se je s teh matičnih okolišev izselilo omembe vredno število ljudi; negativni migracijski saldo presega že več kot za 50 % vrednosti prirodnega prirastka. V to podskupino sodijo naslednji matični uradi: Šoštanj (njegovo prebivalstvo se je povečalo za 42,6 % vrednosti prirodnega prirastka), Ljubno ob Savinji (41,4 %), Frankolovo (41 %), Zreče (27 %), Radeče (22,9 %), Nazarje (21,3 %), Gornji grad (4,3 %), Dobrna (2,9 %) in Rogatec (1,7 %).

V celoti nam preostane še sedemnajst matičnih okolišev, za katere je značilno, da so s selitvami v zadnjem desetletju izgubili več ljudi, kot je znašala vrednost prebivalstvene reprodukcije na njihovih območjih. Iz tega sledi, da se je poleg celotne vrednosti prirodnega prirastka izselil še del prebivalstva, ki je še v letu 1961 prebival na območju teh matičnih uradov. Tudi v tej skupini bomo po intenziteti izseljevanja oziroma po vrednosti selitvenega salda glede na vrednost prirodnega prirastka — ločili več podskupin.

b₁) Na območjih sedmih matičnih okolišev znaša negativna selitvena bilanca v desetletju 1961-71 skoraj poldrugo vrednost prirodnega prirastka iz tega obdobja. V to podskupino uvrščamo matične okoliše: Loče pri Poljčanah (indeks negativne selitvene bilance znaša nasproti prirodnemu prirastku 102,84, kar pomeni, da se je izselilo za 2,84 odstotkov več ljudi, kot je znašala vrednost prebivalstvene reprodukcije), Štore (103,4), Luče (108,4), Dramlje (125,7), Vransko (144,2), Breze (148,9) in Ponikva pri Grobelnem (149,3).

b₂) Za dvoje območij matičnih uradov v celjski regiji smo ugotovili, da je vrednost negativne selitvene bilance od 51 do 100 % preseгла vrednost prirodnega prirastka prebivalstva. To je značilno za matični okoliš Strmec pri Vojniku (158,3) in Vitanje (194,96).

b₃) V posebno podskupino smo uvrstili tista območja matičnih uradov v celjski regiji, kjer je negativna selitvena bilanca za več kot 100 % preseгла prirodni prirastek. Takšne značilnosti veljajo za naslednje matične urade: Slivnica pri Celju (kjer negativni migracijski saldo za 105,6 % presega vrednost prebivalstvene reprodukcije), Planina pri Sevnici (109,6 %), Kozje (211,7 %), Solčava (243,6 %), Loka pri Žusmu (265,1 %), Jurklošter (319,4 %) in Pristava (418,1 %).

c) V posebno podskupino moramo uvrstiti okoliš matičnega urada Bistrica ob Sotli. Zanj je namreč poleg izrazite depopulacije (negativna vrednost naravnega prirastka) značilno tudi močno izseljevanje. S tega predela se je v zadnjih desetih letih izselilo 263 ljudi več, kot pa se jih je semkaj naselilo, medtem ko se je v istem razdobju število prebivalstva zmanjšalo za 308 oseb.

Zdi se mi primerno, da stopnjo izselitev označimo še z drugim relativnim kazalcem. Tudi v tem primeru je zelo umestno, da prikažemo, kolikšna je pravzaprav vrednost selitvene bilance na 1.000 prebivalcev. Kajti tudi na ta način se nam bodo izluščila posamezna jedra z različnimi stopnjami zmanjšanja števila prebivalstva, ki se javljajo kot posledica močnega izseljevanja.

Pregled po matičnih okoliših nam pokaže, da je bila intenziteta izseljevanja najmočnejša na območju matičnega okoliša Vitanje. Razlika med večjim številom izselitev in manjšim številom doselitev na to območje znaša letno po 20,7 oseb na 1.000 prebivalcev. Njemu sledijo okoliši naslednjih matičnih uradov: Solčava (— 18,95 ‰ na leto), Jurklošter (— 18,3 ‰) in Loka pri Žusmu (— 18,23 ‰).

V naslednjo skupino smemo uvrstiti območja, kjer je znašal letni migracijski saldo v povprečju od — 10 do — 15 oseb na tisoč prebivalcev.

V tej skupini so okoliši naslednjih matičnih uradov: Breze, Kozje, Planina nad Sevnico, Bistrica ob Sotli, Pristava in Strmec. V posebno skupino uvrščajo 13 matičnih okolišev, kjer je poprečna letna stopnja migracijskega salda znašala od $-5,1$ do -10% , na območjih dvanajstih matičnih uradov pa se je gibala v mejah od $-0,1$ do -5% .

Positivni migracijski saldo je imelo v preteklem desetletju samo osem matičnih okolišev na vsem celjskem področju: v šestih se je njegova vrednost gibala med $+0,1$ do $+5\%$ (Vojnik, Sl. Konjice, Šentjur pri Celju, Polzela, Prebold in Žalec), a v dveh je letni popreček presegal $+10\%$ (Velenje in Celje; podrobnosti primerjajte v tabeli 8).

Pregled vrednosti migracijskega salda po stopnjah deagrariziranosti matičnih uradov na področju celjske regije nam v glavnem potrjuje večkrat omenjena dognanja, da so namreč kmetijski predeli močna žarišča izseljevanja, medtem ko so območja deagrariziranega prebivalstva (t. j. mesta in industrijska naselja) močna jedra najrazličnejših priselitev. Vse to nam dovolj prepričljivo ilustrirajo ustrezni podatki, ki smo jih podali v tabeli 7. Iz njih je mogoče razbrati, da so v matičnih okoliših, ki imajo še do 15% kmetijskega prebivalstva, k rasti števila prebivalstva prispevale selitve v poprečju nekaj nad 56% , preostali prirastek gre na račun biološke rasti prebivalstva.

Podrobnejša razčlenitev nam pokaže naslednjo podobo: v matičnih okoliših s 95% in več deagrariziranega prebivalstva sta na rast števila prebivalstva vplivala celotni prirodni prirastek iz obdobja 1961—1970 in pozitivni migracijski saldo, ki je v letnem poprečju znašal $12,38$ oseb na 1.000 prebivalcev. Ali še drugače prikazano: Na teh območjih je v celokupnem povečanju števila prebivalstva zastopan migracijski saldo v poprečju s $60,5\%$ in le za spoznanje nižji je v skupini, ki ima od 5 do 15% kmetijskega prebivalstva ($51,1\%$). Toda že v tistih matičnih okoliših, kjer je od 15 do $27,5\%$ kmetijskega prebivalstva, je na rast števila prebivalstva prirodni prirastek vplival s $96,6\%$, in le $4,4\%$ odpadejo na presežek priseljencev nad odseljenci. Od leta 1961 do 1971 se je število prebivalstva v območjih, ki imajo od $27,6$ do 40% agrarnega prebivalstva tudi povečalo. Zanje pa je že karakteristično, da je na rast prebivalstva vplival le del vrednosti prirodnega prirastka ($35,6\%$), skoraj dve tretjini se ga je že izselilo ($64,6\%$). Toda za območja z več kot 40% kmetijskega življa je značilno, da se je njihovo prebivalstvo med zadnjima popisoma zmanjšalo, kar pomeni, da je negativna migracijska bilanca že presegla vrednost prirodnega prirastka. V območjih, ki imajo od 40 do 60% agrarnega prebivalstva, znaša negativni migracijski saldo 33% vrednosti naravnega prirastka ($1,33 : 1$), v okoliših z manj kot 40% deagrariziranega prebivalstva pa je presežek odselitev nad doselitvami skoraj za 246% večji od vrednosti prirodnega prirastka med tamkajšnjim prebivalstvom ($3,46 : 1$).

Podrobnejši vpogled v strukturo rasti števila prebivalstva nam je dokaj nazorno predočil, da na področjih z višjo stopnjo deagrariziranosti že znatno vplivajo na rast števila prebivalstva tudi priselitve. Za naša najbolj kmetijska področja, ki so ponavadi tudi prometno osamljena, je značilno, da število njihovega prebivalstva ni podvrženo le stagnaciji,

temveč celo zmanjševanju. Pogoje za takšno stanje moramo iskati v tem, da se je iz njih izselilo precej več ljudi, kot je znašala vrednost prirodnega prirastka, ali pa je to značilno za območja s šibkejšim selitvenim tokom na eni strani in z negativnim prirodnim prirastkom na drugi strani.

Posledice nakazanih procesov se javljajo v staranju podeželskih območij, s čimer so zapisana počasnemu izumiranju. Kajti neizpodbitno je, da se v selitveni tok vključuje mlajše prebivalstvo. Zavaljo tega je neposredno prizadeta starostna struktura prebivalcev na odselitvenih predelih, kjer prihaja vse pogosteje do porušanja obstoječega biološkega ravnotežja v demografskih strukturah. Čeprav se je v zadnjih desetletjih poprečna stopnja doživetja dvignila, to je zvišala se je poprečna starost umrlih (moški od 56,9 leta v obdobju 1955-59 na 60,2 leti v letih od 1965-69; pri ženskah v istem razdobju od 62,9 na 67,2 leti)²⁵, pa moramo zaradi ostarelosti našega prebivalstva pričakovati, da bo ta vrednost v prihodnjih letih stagnirala ali pa se bo zelo počasi dvigala. S tem bodo najbolj prizadeta naša najbolj tipična podeželska območja, kjer je zaradi nizke rodnosti in relativno visoke umrljivosti že danes čutiti prve znake stagnacije. Posreden indikator omenjenega procesa se kaže v vse bolj pogostnem ukinjanju podeželskih osnovnih šol. Med glavnimi vzroki takšnih, ponekod zelo nepriljubljenih posegov ponavadi navajajo premajhno število šoloobveznih otrok na območjih posameznih šolskih okolišev.

SKLEP

Čeprav smo si v prispevku zastavili za osnovni cilj, da spoznamo in ovrednotimo obe osnovni komponenti rasti števila prebivalstva, pa smo se vendarle mogli soočiti s številnimi in raznovrstnimi pojavnimi oblikami, ki neposredno vplivajo na vrednost prirodnega prirastka prebivalstva ali migracijskega salda. Ponovno je prišlo do izraza spoznanje, da smemo v stopnji deagrariziranosti posameznega okoliša iskati tudi njegovo današnjo ekonomsko moč in da ta neposredno vpliva na spremembo in sestavo prenekaterih prebivalstvenih struktur.

Res je, da sta od stopnje gospodarske razvitosti določenega območja neposredno odvisna rast ali nazadovanje števila prebivalstva. Vendar je potrebno, da ob takšnem, marsikdaj presplošnem spoznanju, prikažemo tudi pomembnost in vpliv, ki ga imata nanju bodisi prirodni prirastek bodisi selitvena bilanca. Čeprav se v sestavku nismo vedno in povsod poglobljali ne v vzroke različnih prostorsko pogojenih vrednosti obeh najpomembnejših komponent prebivalstvene rasti kakor tudi ne v posledice ugotovljenih regionalnih struktur rasti števila prebivalstva, pa smo vendarle spoznali posamezne prostorske razsežnosti in vrednosti poedinih pojavov. In prav te ugotovitve in ta spoznanja nam dajejo nove vzpodbude in napatke za nadaljnje delo, s katerim naj bi prodrli v samo bistvo prostorsko diferenciranih pojavov, v nastanek procesov ter v njihove vzroke in v sočasne učinke, ki jih takšni procesi vzbujajo in porajajo v kulturni pokrajini.

Podoba je, da je zelo primerno in umestno, da smo pri razčlenitvah vseh komponent prebivalstvene rasti na področju celjske regije te komponente osvetlili še z različnih primerjalnih vidikov. Na eni strani je koristno, da smo z različnimi primerjavami spoznali položaj celjskega področja v okviru celotnega slovenskega prostora, kakor tudi njegove številne posebnosti, ki na zunaj izražajo njegovo moč in njegovo »lastno« — notranjo sestavo, na drugi strani pa nas lahko opozarjajo na številne svojstvene poteze. Razčlenitev vrednosti posameznih pojavov nam je pokazala, da je celjsko področje zelo heterogenega sestava, kar smo lahko spoznali pri opredeljevanju posameznih vrednosti po občinah. Podrobnejša razčlenitev sestavin prirodnega prirastka, migracijskega salda ali rasti števila prebivalstva na območju posamezne občine, kar smo dosegli z obravnavo oziroma s prikazom podatkov po teritorijih matičnih (krajevnih) uradov, pa nam je zelo nazorno pokazala, kako iluzorne in varljive so poprečne, s statističnimi metodami ugotovljene oziroma pridobljene vrednosti, ki jih ponavadi prikazujemo po občinah. Na območju sleherne občine so številni predeli, za katere so značilne prenekatero posebnosti, ki izvirajo iz »njihovega« geografskega okolja. Čeprav se prav dobro zavedamo, da je bila v marsikaterem pogledu, ko imamo opravka z zelo obsežnim matičnim okolišem, ki v svoj obseg vključuje več različnih predelov s specifičnimi pojavi in procesi (npr. Šmarje pri Jelšah, Žalec, Velenje, Rogaška Slatina, Slov. Konjice, Laško, Slivnica pri Celju, Šentjur pri Celju itd.), prav zaradi »statističnih poprečij« zbrisana heterogenost v vrednosti posameznih pojavov. Toda navkljub vsemu je pred nami zaživela pestra raznolikost posameznih predelov s specifičnimi prebivalstvenimi obeležji, ki jim dajejo z drugimi krajevnimi posebnostmi še prav posebno veljavo.

Tudi v sklepnem pregledu oziroma v povzetku ne smemo prezreti ugotovitve, da je namreč prenekatero območje na celjskem področju zapisano počasnemu izumiranju. Predvsem velja ta ugotovitev za vsa tista območja, ki imajo še vedno sorazmerno visok delež kmetijskega prebivalstva. Kajti prav za tipične kmetijske predele je značilna nizka vrednost prirodnega prirastka in dokaj močan presežek odselitve nad priselitvami, kar destimulativno vpliva na rast števila prebivalstva. Ob tem je potrebno ponoviti ugotovitev, da je za vsa naša kmetijska področja značilna gospodarska in družbena nerazvitost! To pa je že razlog več, ki pospešuje odseljevanje mladega in najbolj vitalnega prebivalstva v druga, razvitejša področja.

Prav tako ne smemo mimo spoznanja, da smo skoraj na območju sleherne občine, ki so vključene v celjsko regijo, zasledili posamezna območja, ki so imela vsaj rahlo nakazane težnje po izseljevanju svojega (lastnega) prebivalstva. Res je, da je takih primerov neprimerno manj na področju Velenjske kotline ali Spodnje Savinjske doline, toda prav izrazito se pojavijo že na območju celjske in konjiške občine, da sploh ne omenjamo vseh drugih občin v obravnavani regiji. Sklenjeno in obsežno področje močnega izseljevanja smo ugotovili v celotni Zgornji Savinjski dolini, na južnem in zahodnem obrobju Velenjske kotline, v zahodnem

predelu Spodnje Savinjske doline, na celotnem področju laške in šmarske ter na pretežnem območju šentjurske in konjiške občine. Pri tem velja še prav posebej poudariti, da je jedro močnega izseljevanja prebivalstva pomaknjeno prav na področje laške, šentjurske in šmarske občine, kjer še prav posebej izstopajo območja matičnih uradov Jurklošter, Loka pri Žusmu, Breze, Planina nad Sevnico, Kozje, Pristava, Bistrica ob Sotli itd. Prav tako ne smemo prezreti vitanjskega matičnega okoliša, ki zajema naselja ob zgornji Hudinji, saj je bilo prav zanj značilno najintenzivnejše izseljevanje na vsem celjskem področju. Vsekakor smemo prav na Kozjanskem iskati v poprečju najboljše sklenjeni prostor recentnega izseljevanja pa tudi najintenzivnejše poprečne vrednosti negativnega selitvenega salda.

Seveda bi nam podrobnejša obravnava podatkov, pri kateri bi se naslonili na območja posameznih naselij ali katastrskih občin, odkrila še večja nasprotja med njimi, kot smo jih mogli ugotoviti in spoznati pri pregledu po matičnih okoliših. Kajti v večini naselij na Kozjanskem je število prebivalstva v zadnjih desetih letih bolj ali manj upadlo. Pri podani ugotovitvi je treba vsekakor pripomniti, da tod prevladujejo sorazmerno majhna naselja, ki so neposreden nasledek zgodovinskih in geografskih značilnosti tamkajšnjega okolja. Ne smemo prezreti spoznanja, da se je število prebivalstva v celjski regiji v naseljih, ki so v letu 1971 štela do 200 ljudi, samo v zadnjem desetletju zmanjšalo v poprečju za 4 %, medtem ko je za naselja, ki so pri zadnjem popisu prebivalstva štela med 200 in 500 ljudi, značilna že stagnacija v rasti števila prebivalstva (+ 1,25 %). V vseh večjih naseljih, to je v krajih z nad 500 prebivalci pa se je število prebivalstva od leta 1961 do 1971 povečalo skoraj za eno četrtino.

Navedena spoznanja nas dokaj nazorno opozorjajo, kako so danes manjša in stran od glavnih in živahnih prometnic stoječa naselja podvržena počasnemu, a nenehnemu izumiranju. Samo mesta in industrijski kraji in vsa druga pomembnejša naselja okrog njih postajajo iz leta v leto močnejša žarišča in pribežališča podeželskega prebivalstva. Popolnoma upravičeno si smemo postaviti vprašanje: kdaj bo doseženo ravnotežje med razvitejšimi oziroma neagrarnimi območji in podeželskimi predeli? In kakšno gostoto obljudenosti nam bo takšno »ravnotežje« prineslo? Kdaj se bo umiril oziroma izravnal selitveni gradient med razvitimi in nerazvitimi predeli na območju celjske regije? Zastavljena vprašanja nam porajajo številna ugibanja in predvidevanja z najrazličnejšimi domnevami. Te pa bodo ostajale vse dotlej, dokler se ne bomo z dokumentarnimi razčlenitvami približali poreklu in osnovnim gibalnim silam teh pojavov in njihovim procesom. Potemtakem lahko pričujoči prispevek predstavlja samo uvodno razglabljanje in spoznanje prostorskih realitet, katerih osnovna problematika in dinamika sta neposredno zapisani v prebivalstvenem razvoju.

¹ S. ILEŠIČ: Slovenske pokrajine (Geografska regionalizacija Slovenije). Geografski vestnik, XLIV, str. 9—31, Ljubljana 1972; prim. str. 14—15 in karto 2.

F. GRADIŠNIK, ml.: Dosedanji regionalno-ekonomski razvoj ter model možnega in verjetnega dolgoročnega razvoja celjske občine do leta 1986. Celjski zbornik 1971-72, str. 63—143, Celje 1972; gl. str. 65—74.

² F. GRADIŠNIK, o. c., str. 69.

³ Obseg matičnih okolišev v občini Celje in Zalec smo rekonstruirali na osnovi publikacije: Imenik naselij, občin, matičnih uradov, pošt in sodišč SR Slovenije ter seznam občin SFRJ. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1966.

⁴ Imenik naselij, občin, mest, matičnih uradov, pošt in sodišč SR Slovenije ter seznam občin SFRJ. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana, novembra 1972.

⁵ Osnovni podatki za izračun natalitete, mortalitete in prirodnega prirastka prebivalstva so povzeti iz rokopisnega gradiva Zavoda SR Slovenije za statistiko v Ljubljani ter iz dokumentacije Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani. Podatke o številu umrlih po naseljih oziroma po matičnih okoliših za leto 1962, ki jih v ustrezni obliki ni mogoče dobiti na Zavodu SRS za statistiko v Ljubljani, so nam posredovali matični (krajevni) uradi s celotnega področja celjske regije. Zato tudi na tem mestu vsem vodjem krajevnih oziroma matičnih uradov naša topla zahvala.

^{5a} Tabele 1, 3 in 4 so sestavljene na podlagi publiciranih podatkov, zato se število rojstev oziroma smrtnih primerov tu in tam čisto ne ujemajo s podatki, ki smo jih dobili iz rokopisnega gradiva Zavoda SRS za statistiko.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1965. Zvezek V., Ljubljana, septembra 1966.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1971. Zvezek IX., Ljubljana aprila 1971.

⁶ M. NATEK: Uticaj deagrarizacije na prirodno i migracijsko kretanje stanovništva u SR Sloveniji u periodu od 1961 do 1970 godine. Zbornik na jugoslovenskiot simpozium na probleme na selskote naselbi i zemjodetskoto proizvodstvo, str. 61—75, Skopje 1972.

⁷ Matični okoliši po stopnji deagrariziranosti prebivalstva: do 5% kmetijskega prebivalstva: Celje; 5,1 do 15% kmet. preb.: Radeče, Skofja vas, Store in Velenje; 15,1 do 27,5% agr. preb.: Laško, Nazarje, Prebold, Rimske Toplice, Slov. Konjice, Sentjur pri Celju, Šmartno ob Paki, Soštanj, Vojnik, Zalec; 27,6 do 40% kmet. preb.: Dobrna, Gornji grad, Ljubno ob Savinji, Loče, Luče, Mozirje, Polzela, Rečica ob Savinji, Rogaška Slatina, Rogatec, Solčava, Strmec in Zreče; 40,1 do 60% kmetijskega prebivalstva: Dramlje, Frankolovo, Jurklošter, Loka pri Žusmu, Ponikva pri Grobelnem, Slivnica pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Šmartno v Rožni dolini, Vitanje, Vrnsko; 60% in več kmetijskega prebivalstva: Bistrica ob Sotli, Breze, Kozje, Planina pri Sevnici in Pristava.

⁸ V. KLEMENČIČ: Geografsko opredeljevanje i problemi socialno ugroženih područja na primeru Slovenije. Zbornik na jugoslovenskiot simpozium za probleme na selskote naselbi i zemjodetskoto proizvodstvo, str. 33—39, Skopje 1972.

⁹ M. NATEK, o. c., str. 66.

¹⁰ Prav tam, str. 65 in 66.

¹¹ Prav tam, str. 67.

¹² I. GAMS: Rodnost, rodoljubnost in standard. Prostor in čas, IV., štev. 1—2, str. 97—100, Ljubljana 1972.

¹³ Statistični letopis SR Slovenije 1972. Ljubljana 1972, prim. stran 54 do 55.

¹⁴ Zbrano gradivo Zavoda SR Slovenije za statistiko nam nudi vpogled v naslednje selitve prebivalstva pri nas: a) selitve v okviru naselja, to je sprememba bivališča, b) selitve med posameznimi naselji v okviru iste občine; c) selitve med občinami SR Slovenije; č) selitve z drugimi republikami v Jugoslaviji in d) selitve s tujino. Pripomniti pa moramo, da so nam navedeni podatki bodisi v tiskani bodisi v rokopisni obliki dostopni le za obseg celotne občine. Kakršnokoli preraču-

navanje in prirejanje teh podatkov za manjše teritorialne enote, to je za področja matičnih okolišev, je praktično skoraj neizvedljivo.

¹⁵ Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1965., Zvezek V., Ljubljana, september 1966.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1971. Zvezek IX, Ljubljana, aprila 1971.

¹⁶ V. KLEMENČIČ: Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva. Geografski zbornik, XII, str. 137—220, Ljubljana 1971.

¹⁷ M. NATEK: Selitvena dinamika v SR Sloveniji v letih 1959—1968. Geografski obzornik, XVIII, šte. 1—2, str. 1—11, Ljubljana 1971.

¹⁸ M. NATEK: Uticaj privredne razvijenosti na selidbena kretanja stanovništva u SR Sloveniji u periodu 1961—1970 godine. Referat na jugoslovanskom posvetovanju o prebivalstvu, Ohrid, 20.—23. 4. 1973.

M. NATEK: citirano pod 17; str. 2.

¹⁹ Glejte opombo pod 18.

²⁰ Primerjajte tudi nekatere osnovne značilnosti selitev na Slovenskem iz zadnjega obdobja, ki so prikazane v člankih:

M. HROVAT: Migracije prebivalstva 1971. Prikazi in študije, XIX, šte. 1, str. 3—19, Ljubljana 1973.

M. HROVAT: Migracije prebivalstva v razdobju 1960—1971. Prikazi in študije, XIX, šte. 1, str. 20—54, Ljubljana 1973.

²¹ V. KLEMENČIČ: 1972, str. 35—36.

A. SORE: Geografija nekaterih delov celjske makroregije, Celjski zbornik 1969 — posebna izdaja, Celje 1969. Prim. str. 25—26, 94, 99, 112—113 in 116—119.

M. ZGONIK: Proces deagrarizacije v Dravski dolini in njena prostorska razčlenjenost. Geografski obzornik, XVI, šte. 3—4, str. 6—11, Ljubljana 1969.

M. ZGONIK: Proces deagrarizacije v hribovitih območjih Dravske doline. Natisnjeno v knjigi »Siti in lačni Slovenci«, str. 136 do 154. Maribor 1969.

²² Od leta 1961 do 1971 se je število prebivalstva znižalo v območjih naslednjih matičnih uradov celjske regije: Bistrica ob Sotli, Breze, Dramlje, Jurklošter, Kozje, Loče, Loka pri Zusmu, Luče, Planina pri Sevnici, Ponikva pri Grobelnem, Pristava, Slivnica pri Celju, Soločava, Strmec, Store, Vitanje in Vransko.

²³ Vladimir in Vera KOKOLE: Urbanizacija podeželja v Sloveniji. Geografski vestnik, XLI, str. 3—23, Ljubljana 1969.

²⁴ M. NATEK: Zemlja in človek po Dobrovljah. Celjski zbornik 1962, str. 36—82, Celje 1962; prim. strani 67—71.

²⁵ Statistični letopis SR Slovenije 1972. Ljubljana 1972, gl. stran 63.

Summary

THE GROWTH OF THE NUMBER OF POPULATION IN THE REGION OF CELJE DURING THE 1961—1971 DECADE

The paper studies the growth of the number of population in the Celje region¹ which comprises 8 communes along the Savinja and the upper Sotla, i. e. on the area of 'Savinjsko-zgornjesotelska Slovenija'. In the degree of its economic and general social development this macro-region shows a highly heterogeneous composition. The area contains communes ranging from highly developed ones (Celje, Velenje), via averagely developed ones (Laško, Slov. Konjice, Žalec), to a large, one-piece region of Kozjansko, which is one of the most underdeveloped parts of Slovenia (in the commune of Šmarje pri Jelšah, and that of Šentjur pri Celju).

The first part of the article brings a detailed survey of the structure of the natural increase. The survey contains the figures for the number of births and the natality rate — which is during the 1961—1971 decade on the territory of the Celje macroregion by 1.9 percent higher than that of the SR Slovenia (17.9 ‰ as compared to the 17.6 ‰ in SR Slovenia). Mortality rate on the territory of the Celje region (10.3 ‰) is likewise slightly above the Slovene average (9.8 ‰). These figures show that over the decade under consideration the degree of natural increase in the Celje region (7.6 ‰) was below the average for the SR Slovenia (7.77 ‰).

The second part of the article brings first the main trends of the migration of population according to the communes of the region of Celje. It is found that the predominant part of the territory under consideration is marked by emigration. Second, the article brings the figures of the growth of population from 1961 to 1971. During this period the population on the territory of the Celje region has grown by 8.54 percent, with the corresponding figure for the SR Slovenia being 8.52 percent.

The basic aim of the study is to bring out the significance of the natural increase and migration balance for the growth of the number of population. The author has been interested in what percentage the growth of the number of population was influenced by the natural increase and in what degree by the migrations. The calculation was made on the basis of a simple method: general censuses taken in 1961 and in 1971 give the figures for the population in the region, while the figures concerning the natural increase of population have also been known to the author. On this basis it was possible for each particular area (the entire region, commune, central area) to calculate the value of the migration balance. On the basis of that the author emphasizes that during the 1961—1971 decade it was the natural increase which contributed 92.8 percent (or: 16.132 persons) and the migrations which contributed only 7.2 percent (or: 1.257 persons) to the growth of the number of population.

It should be noted that the problems under discussion are treated from the following angles of comparison: a) the region of Celje within the

framework of the SR Slovenia; b) the position of the communes within the framework of the entire Celje region; c) the communes are divided up into smaller territorial units, so-called central areas, and the problems are discussed also on this level; and d) the material is additionally discussed from the point of view of the de-agrarisation of the individual central areas.

The concluding part brings detailed surveys of areas of emigration and imigration in the Celje region. The author finds that the most recent demogeographical processes have considerably contributed towards the extinction of the population of the most underdeveloped parts. And alongside with this we witness a decay and withering away of the cultural landscape.

DR. ANTON SORE

NOVEJŠA POPULACIJSKA IN EKONOMSKA GIBANJA V VELENJSKI KOTLINI

1.

Velenjsko kotlino obdajajo na severu iz triadnih apnencev in dolomitov sestavljeni hribi: Paški Kozjak (1063 m), Stropnica (860 m), Vodemlja (780 m), Ljubela (778 m), Lom (884 m) in drugi; prištevamo jih k vzhodnim odrastkom Karavank. Na zahodu zapirajo kotlino Golte z Golčko planino in Boskovcem (1590 m), ki spadajo k Savinjskim Alpam, prav tako tudi nižji hrbti Skorna, apniška Gora Oljka (734 m) in Ponikvanska planota (400 do 500 m) na jugu. Za nastanek Velenjske kotline sta bili odločilni predvsem zemeljski prelomnici, razhajajoči se pri Smrekovcu (1569 m). Zgornja poteka na severni strani Loma in Ljubele, ob njej je razkrit širši pas tonalita. Spodnja, mlajša prelomnica se drži Belih vod, Šoštanja, Velenja in se nadaljuje proti Vojniku; v reliefu se odraža v strmih pobočjih gorih in hribov, ki zapirajo kotlino z južne strani.

V oligocenu in miocenu je prišlo do močnih tektonskih premikov, v grezajoče površje je segal zaliv Panonskega morja, v katerem so se odlagali razni sedimenti, razkriti v večji meri severno in južno od Paškega Kozjaka. Oligocen je pomemben za nas tudi zaradi smrekovškega vulkanizma, ki je zapustil med Šaleško dolino in Savinjsko dolino eruptivne kamenine in usedline: groh, andezit. V mlajšem pliocenu je kotlino zalivalo jezero, iz te dobe je lignit. Grezanje kotlinskega dna je moralo biti enakomerno in počasno, kar sklepamo po izredni debelini premogovnih plasti, zlasti na področju Družmirja (117 m). Proti severu in jugu se debelina premoga manjša. Krovino sestavljajo lapor, gline z vložki proda in peska, peščena glina, sivica in pesek različne kakovosti, ki so jih nanašale v jezero vode s hribovitega zaledja in ga tako postopoma zapolnile. Dolinsko dno se proti obrobju dviga v stopničastih terasah, razrezanih po pahljačasto razporejenih pritokih Pake.

Zaradi slabo propustnih nanosov je dolinsko dno marsikje zamočvirjeno. Prodna tla so bliže strugi Pake. Iz laporja in peščenjakov sestavljene strmine so pogosto plazovite in niso primerne za gradnjo in obdelavo. V

zvezi s tektoniko so termalni mineralni izviri v Topolščici. Področje velenjske občine je v šesti potresni coni. Od zemeljskega bogastva je razen premoga omeniti še več kamnolomov apnenca in peskolom v Paki. Tipični pojav v fiziognomiji Šaleške doline so ugreznine z jezeri. Največ površja (37 %) pripada višinam 500 m do 700 m, sledijo višine 400 do 500 m (31 %), hribovit svet od 700 m do 1000 m (14 %), višinam do 400 m pripada dobra desetina, nad 1000 m pa polovico manj.

Pretežni del Velenjske kotline spada v tako imenovani klimatski rajon vzhodne, srednje Slovenije (18).^{*} Temperaturni podatki se nanašajo na vremensko postajo Velenje (386 m n. m.). Pred mrzlimi vplivi severa varuje kotlino že znano hribovito obrobje. Bolj odprta in prehodna je v podolžni jugovzhodni smeri proti Celjski kotlini. Očite so fenološke razlike med nižjo, južno, bolj zgodnjo Savinjsko dolino ter višjo severno in bolj zaprto Šaleško dolino.

Srednja mesečna in letna temperatura zraka v Velenju 1931—1960

januar	februar	marec	april	maj	junij	julij	avgust
— 2,0° C	— 0,2° C	3,5° C	8,7° C	13,2° C	16,7° C	18,7° C	17,7° C
september	oktober	november	december	letna temperatura			
14,2° C	9,0° C	3,9° C	0,0° C	8,6° C			

V Velenju je januarja za spoznanje topleje kot v Celju, v juliju pa je za pol stopinje bolj hladno. Februar je v obeh krajih enak, vsi ostali meseci so v Velenju hladnejši kot v Celju. Podobno kot v sosednjih zaprtih kotlinah je tudi v Velenjski pozimi opazen toplinski obrat med višjimi prisojnimi legami in mokrotnim meglenim dolinskim dnom. Paški Kozjak je za 680 m višji, zato so srednje mesečne temperature precej nižje. (januar — 4,4° C, julij 16,3 C°, srednja letna temperatura 5,8° C).

Za kmetijstvo je koristen podatek, da traja temperatura nad 0° C v Velenju 302 dni, na Paškem Kozjaku pa samo 266 dni. Temperatura nad 10° C traja v Velenju 168 dni, na Paškem Kozjaku 126 dni, v Celju pa v obeh primerih 5 dni več kot v Velenju.

Velenje sprejme (1931—1960) poprečno 1103 mm padavin na leto. Najbolj namočena meseca sta oktober (118 mm) in junij (128 mm), najbolj suh pa je marec (51 mm). Zimski meseci so na splošno najbolj suhi (186 mm), nato množina padavin spomladi narašča (230 mm), doseže višek poleti (364 mm), nakar jeseni znova nekoliko pojema (323 mm). Poprečno je v Velenju 106,3 padavinskih dni, med njimi je 29 snežnih. Slana je bolj pogosta v Celju kot v Velenju (37,4 dni) za kmetijske pridelke pa je najbolj nevarna aprila in maja (poprečno 4,6 dni oziroma 0,9 dni). Po številu oblačnih dni prednjači zima (poprečno 37,3 dni), sledijo jesen, pomlad in poletje (20,5 dni). Nevihte s točo se pojavljajo v toplejših mesecih, sicer pa ni bistvenih razlik v primerjavi s Celjem. Prevladujoča vetrova sta severozahodnik in vzhodnik.

^{*} Prva številka v oklepajih opozarja na zaporedno številko v seznamu literature, naslednja pa pomeni stran v citiranem delu.

Glavni potok Šaleške doline je Paka. V zgornjem toku se mora prebijati skozi slikovito apniško tesen Hudo luknjo, kjer sprejme kraški pritok Ponikvo. Njen nadaljnji tok od Šaleka do Šoštanja je reguliran in ne povzroča več poplav (katastrofa 1933 in 1954). Z desne strani se stekajo v Pako Sopota z Lepenjo, Velunja, Bečovnica s Strmino in Klančnico, Toplica in Šentflorjanščica. Levi pritok Trebušnico so skozi Velenje regulirali in pokrili. Hudourniške potoke so na najbolj izpostavljenih mestih vsaj delno regulirali, oziroma jim utrdili bregove. Za Pako je značilen mešan pluvio-nivalen režim.

Preskrba z dobro pitno vodo je med najpomembnejšimi uspehi mnogih naselij v dolini in v hribovitem zaledju v zadnjih dveh desetletjih. V vseh hišah še nimajo vodovoda in si pomagajo s štepihom, odprtimi vodnjaki, ponekod tudi s strešnico. Marsikje so se skupine gospodarjev odločile za lasten vodovod, zaježili so izvire in napeljali vodo v hiše in v hleve. Taki lokalni gravitacijski ali črpalni vodovodi so v mnogih vaseh, ponekod tudi po dva in več. Večja naselja v občini se oskrbujejo z vodo iz skupinskih vodovodov.

Velenjski vodovod zajema vodo iz izvirov pod Paškim Kozjakom, Stropnico in Pečovniškim vrhom (793 m), torej v Paki, zlasti pred Hudo luknjo (zajetje Toplice 65 l/s). Skupna zmogljivost vodovoda je 104 l/s in oskrbuje 99 % vseh prebivalcev na njegovem območju; vode že primanjkuje. Pri porabi vode sta široka potrošnja in industrija enakovredni. Šoštanjski vodovod se napaja iz zajetij v Belih vodah in iz izvirov na Mazejevih travnikih pod Lomom (13 l/s).

Preskrbo s tehnološko vodo bo potrebno reševati kompleksno za vso Šaleško dolino in v povezavi s pitno vodo ter z odvodom in čiščenjem odplak. Urbanisti predvidevajo, da bo v Velenju ob koncu tisočletja 32.000 ljudi, ti naj bi ob normalni potrošnji (500 litrov na prebivalca na dan) porabili 16 milijonov litrov pitne vode na dan. Leta 2000 bi moralo torej priteči 185 litrov vode na sekundo. Rezerve pitne vode še niso podrobno proučene, računajo pa na nekatere že znane izvire. Industrija ne bi smela za tehnološke namene odvezemati že tako pičle zaloge pitne vode, zmogljivost Pake pa je v tem pogledu omejena.

Kaže, da je izkoriščanje vode iz bližnjih ugrezninskih jezer, kamor naj bi speljali Lepenjo, Sopoto in morda tudi Velunjo, cenejša in ugodnejša rešitev.

Prst v Velenjski kotlini je močno heterogena. Na triadnih apnencih in dolomitih Radojča in Lopatnika se je razvila rjava prst rendzina. Tla so humozna, tekstura je glinasto ali meljasto ilovnata, struktura je grudičasta, reakcija je slabo kisl ali nevtralna. Hribovito površje pokrivajo mešani gozdovi. Prav tam in na Paškem Kozjaku, v Ljubeli in Cirkovcah je razširjena rjava prst s plitvim humoznim horizontom. Za zgornji horizont je značilna glinasto ilovnata tekstura, za B horizont pa obratna. Vlažna prst je precej plastična, suha je, trda in se težko drobi. Pokrivajo jo gozdovi, po ozkih dolinah in planotah pa travniki in pašniki.

V okolici Velenja, Podkrajja in proti Andražu je na eruptivnih silikatnih kameninah nastala rjava kisl prst. Na senčnih bregovih jo pora-

ščajo gozdovi, na oblastih goricah in na prisojnih pobočjih hribov so njive, sadovnjaki in vinogradi. Humozni horizont je dokaj plitev, spodnji B horizont je grudičast in vsebuje še dovolj organskih snovi. Na pliocenskih usedlinah v okolici Velenja je mestoma opaziti pobočni psevdoglej. Poleti trpijo nagnjena tla sušo, mokra pa so mastna in zbita. Gozdna tla so bolj kislila kot obdelana. Prst je srednje bogata z bazičnimi snovmi. V zgornjem horizontu je precej humusa, ki z globino hitro upada (19).

Ob potoku Paki pri Velenju in Pesju je na kvartarnih rečnih nanosih globoka rjavo meljasta ilovnata prst. Matično podlago tvorijo prodne pleistocenske odkladnine, vrhnja plast je mlajšega izvora. Tla so zgoraj rahla in propustna za vodo, z globino postajajo bolj zbita. Humosni sloj je dokaj globok. Razmerje med vlago in zrakom je ugodno, reakcija je kislila do nevtralnala. Za dolino Pake in za stranske podaljške je značilen še glej na aluvialnih nanosih. Pronicanje vode v notranjost je otežkočeno, zato so po dežju tla močno navlažena. Rahel je le razmeroma plitev zgornji sloj, ki je dokaj humozen, spodnji oglejani horizonti so kompaktni. V prsti je precej bazičnih snovi. Trenutno so ta tla najbolj primerna za travnike (19).

Ko spremljamo mogočen ekonomski razvoj Šaleške doline in njene okolice in opazujemo spremembe v fiziognomiji pokrajine, v miselnosti ljudi, v načinu življenja, ko občudujemo ustvarjalno silo pridnih domačinov, njihove ambicije in skrb za še boljše prihodnost doraščajoče generacije, se komaj zavemo, da je preteklo le četrto stoletje od vojnega puštošenja.

Prvo povojno ljudsko štetje leta 1948 je prikazalo na območju občine Velenje 15.843 ljudi. Nato je število prebivalstva stalno naraščalo in sicer v obdobju od leta 1948 do 1953 za 17,9 %, od 1953 do 1961 za 25,7 % in od 1961 do 1971 za 25,7 %; v triindvajsetih letih se je torej število prebivalstva povečalo za 82,9 %. Po zadnjem popisu prebivalstva živi v velenjski občini 28.977 ljudi, to je dvakrat več kot pred sto leti (1869. l.). Po štetju leta 1953 je naraščalo število prebivalstva v vseh treh matičnih okoliših občine, le da se je v velenjskem podvojilo, v šmartinskem se je povečalo za naravni prirašt, v šoštanjskem pa kaže določene znake stagnacije.

Vsa naselja niso imela enakega demografskega utripanja. Ložnica in Silova na južnem bregovitem obrobju, kjer je malo primernih tal za intenzivnejše obdelovanje, kjer prevladujejo kislle prsti in marsikje mokrotni travniki, že ves čas po osvoboditvi populacijsko nazadujejo. Enako velja za hribovit svet samotnih kmetij v Belih vodah, Zavodnjah in Plešivcu. Les in mesna govedoreja ne potrebujeata toliko rok kot ekstenzivno poljedelstvo. Mladi na težki, skopi zemlji nimajo več obstanka. Gospodarska politika polpreteklosti tudi ni kaj prida vzpodbujala naprednejših oblik kmetovanja. Industrija v obeh dolinskih mestih in udobnejše življenje v sodobnih stanovanjih sta vabili mladino v dolino. Razkorak med mestom in hribovitim zaledjem se v zadnjih letih nekoliko zmanjšuje z novimi cestami, s katerimi se manjšajo razdalje in širi dnevna migracija. Bližina delovišča ni bila povsod na prvem mestu, saj so ugodne prometne zveze in omogočajo bivanje na deželi, ki ima tudi mnoge pozitivne strani.

Tako lahko tolmačimo populacijsko rast razen v Velenju, Ravnah, pri Sv. Florjanu in celo na kmetijah Paškega Kozjaka.

Središčno funkcijo v tej populacijski dinamiki sta imela Velenje in Šoštanj. Širjenje Šoštanja omejuje eksploatacija premoga, Velenje pa ima še dokajšnje rezerve na vzhodnem koncu doline. Število prebivalstva se je v Velenju od leta 1948 do 1971 povečalo šestkrat, v Šoštanju pa le za 70 %. Velenju najbližji naselji Konovo in Šalek sta se domala že strnili z mestom. Na Konovem je prebivalstvo naraslo za več kot štirikrat, v Šaleku pa skoraj za polovico, vendar bo Šalek v prihodnjih letih v skladu z zazidalnim načrtom v novi soseski sprejemal mnoge nove stanovalce. Odkar individualna gradnja stanovanj v ožjem delu mesta Šoštanja, v Družmirju in Prelogah ni mogoča, so postale zanimive Gabrke izven izkopnega področja, a tudi Lokovica.

Med kraji, ki so v povojnih letih populacijsko precej kolebali, je omeniti predvsem Hrastovec, ki je kakor sosednje Škale ves čas preživel s premogovnikom. Ugreznine, ki so porušile staro središče Škal, so se sedaj pojavile pred pragom Hrastovca, pod gradom Turnom, do koder se je razlilo jezero. Pod Ljubelo, Vodemljo in Presuko so v poldrugem desetletju zrastle v dolnicah in po pobočjih ter slemenih gorih mnoge delavske hiše. Za Škalske Cirkovce je naraščanje oziroma upadanje števila prebivalstva karakteristično že nad sto let, vendar je bilo kolebanje bolj blago. Tudi delež rudarjev in delavcev je bil nižji kot v naseljih blizu premogovnika. Šmartinske Cirkovce med Smodivnikom (923 m) in Stropnico že od leta 1900, s krajšim presledkom v šestdesetih letih, neprestano nazadujejo; morda bi to dokaj zapuščeno in prometno odmaknjeno razloženo naselje s podaljšano cesto doživelo preporod.

Naravni prirastek prebivalstva se je gibal v občini od 17,7 % v letu 1955 in 8,5 % v letu 1969, ko je bil najnižji, a se je že naslednje leto znova dvignil na 10,2 %. Srednji koeficient naravnega prirastka (1955 do 1970) je znašal 14,6 %, selitveni pa za promilo manj, toda z znatno večjimi kolebanji med posameznimi leti. Ker je bil pozitiven migracijski saldo skoraj enakovreden naravnemu prirastu, si oglejmo še nekaj podrobnih podatkov za občino Velenje (1955—1970) (10).

Leto	Selitveni prirast	Leto	Selitveni prirast
1955	389 oseb	1963	462 oseb
1956	252 oseb	1964	381 oseb
1957	347 oseb	1965	256 oseb
1958	26 oseb	1966	621 oseb
1959	243 oseb	1967	6 oseb
1960	440 oseb	1968	70 oseb
1961	419 oseb	1969	206 oseb
1962	317 oseb	1970	148 oseb

V petnajstih letih se je v občino priselilo 4583 oseb več, kot se jih je odselilo, to pa je dobra šestina vsega prebivalstva v občini ob zadnjem popisu. In če upoštevamo, da so se doseljevali iz drugih občin Slovenije in Jugoslavije predvsem mladi ljudje obeh spolov, potem je razumljivo, da je migracija imela pomlajevalni pomen, ki se zrcali v naravnem prirastku. Priseljevanje je bistveno vplivalo na splošno rast števila prebivalstva posebno v letih 1960—1966, nato pa je naglo opešalo, hkrati z njim pa se je občutno znižal prirodni prirastek. (13)

Stopnja natalitete je bila leta 1965 in 1967 (22,0 ‰ in 20,5 ‰) višja kot v Sloveniji in Jugoslaviji, dve leti zatem je bila nižja (16,7 ‰), dočim je bila mortaliteta vedno precej nižja (13).

Poprečno pride v občini na 1 km² 159 ljudi. Seveda obstajajo razlike med hribovitim in nižinskim svetom, med kmetijskimi in industrijskimi kraji. Tako znaša gostota v katastrskih občinah Šentvid pri Zavodnjah, Bele vode, Zavodnje komaj 7,1 do 27,5. Gostoto pod 50 ali 50 ljudi na km² imajo še katastrske občine: Bevče, Cirkovce, Lipje (del), Plešivec, Veliki vrh in Ložnica; povečini prevladuje tu hribovit, razgrapan svet. V veliki katastrski občini Velenje pride na 1 km² 1034,7 ljudi, v katastrski občini Šoštanj pa 904,2 prebivalca. Na četrtini občinskega ozemlja znaša gostota 100 do 200 ljudi na km².

Razdelitev prebivalstva po spolu vpliva na sklepanje zakonske zveze in če upoštevamo pri tem še starost, tudi na biološko reprodukcijo in posredno na gospodarsko usmerjenost kraja in možnosti zaposlitve. Delež moških je naraščal (od leta 1953 do 1969) od 47,6 na 49,2, tako, da je v občini domala že ustvarjeno spolno ravnotežje (13).

Od leta 1953 do 1965 je delež čistega aktivnega prebivalstva naza- doval, nasprotno pa se je dvigal odstotek vzdrževanega prebivalstva (za 2,5). Po podatkih RAD službe za leto 1971 je bilo v občini zaposlenih skup- no 14.104 ljudi, to je za 41 ‰ več kot pred šestimi leti (10). Brez dvoma je porast zaposlenih pripisati predvsem razširjeni industrijski dejavnosti v Velenju. In kako so zaposlene žene oziroma dekleta? V družbenem sek- torju dela okrog 36 ‰ žena, v gospodarskih delovnih organizacijah pred- stavljajo tretjino, v negospodarskih, ki so po številu zaposlenih mnogo šibkejše, pa polovico. Koliko zaposlenih žena je odvisno tudi od splošne razvitosti kraja, od življenjske ravni prebivalstva, od urejenosti otroškega varstva, od sodobnega gospodinjstva, od notranje družinske razdelitve dela, zlasti v mešanih gospodinjstvih. Vedno manj je takih naselij in do- mov, od koder ne bi nihče odhajal na delo v Velenje ali Šoštanj.

Zaposlitev zahteva tudi gotovo znanje, izobrazbo. Močno naraščanje števila prebivalstva kot posledica splošne družbene in gospodarske rasti v občini je narekovalo povečano skrb in materialna vlaganja v šolstvo. V stari Jugoslaviji sta bili v Velenju dve šolski zgradbi: manjša enonad- stropna z otroškim vrtcem in pritlično, iz grajskih hlevov prezidano po- slopje. Tako je bilo še vrsto let po osvoboditvi. Od leta 1954 dalje so po- zidali in opremili devet osnovnih šol in sicer tri velike zgradbe za popolne osnovne šole v Velenju in eno v Šmartnem ob Paki ter manjše podruž- nične šole v Skalcah, Arnačah, Ravnah, Belih vodah in Paki. Razširili in

temeljito obnovili so obe osnovni šoli v Šoštanju in podružnično šolo v Pesju. Nadalje so obnovili še podružnične šole v Zavodnjah, Plešivcu, Skornu, Cirkovcih in v Topolščici. Postavili so novo zgradbo za rudarski šolski center oziroma gimnazijo in internat, medtem ko so za posebno šolo preuredili stanovanjsko hišo. Glasbena šola ima svoje prostore v kulturnem domu. S takšno pozitivno bilanco se verjetno ne more pohvaliti mnogo občin (10).

Število šoloobveznih otrok v zadnjih petih letih ni bistveno variralo. Za predšolske otroke so uredili v večjih krajih otroške vrtce, vendar je otrok več, kot je prostora v starejših in novih zgradbah.

Rudarski šolski center obsega tehniško šolo z rudarskim in elektro odsekom ter poklicno šolo rudarske, kovinarske in elektrostroke. Zavzemajo se, da bi odpri še druge odseke srednje tehniške šole, saj se morajo mnogi voziti na strojni in gradbeni oddelek v Celje. Gimnazija je mlada ustanova. Ekonomska srednja šola je v Celju in Slovenjem Gradcu. Predvidevajo združitev rudarskega šolskega centra in gimnazije v enoten izobraževalni šolski center, saj rudarski šolski center po obsegu in dejavnosti daleč presega svoj naziv. V šolskem letu 1970/71 je iz velenjske občine obiskovalo višje in visoke šole skupno 39 študentov. V ospredju so bile družbene in tehniške vede. Omeniti je še zelo razvejano dejavnost deblavske univerze (10).

Zaposleni po dejavnosti (RAD 1970. l.) v občini Velenje (10)

	Zaposleni prebivalci	Indeks 1965-70	L. 1971
Industrija	7.404	124	9.502 (sk. z rudarstvom)
od tega rudarstvo	3.463	87	0
kmetijstvo	145	81	6
gozdarstvo	46	45	35
gradbeništvo	745	176	784
promet	245	81	243
trgovina	452	104	688
gostinstvo	217	111	204
obrt	238	54	198
komunala	199	111	231
gospodarstvo skupaj	9.690	117	11.891
šolstvo			1.188
prosveta in kultura			19
zdravstvo			325
socialno varstvo			50
državni organi in pravosodje			106
finance in krediti			47
socialno zavarovanje			13
družbene organizacije			10
ostale družbene službe			22
negospodarstvo skupaj		121	1.780
družbeni sektor skupaj		118	13.671
zasebni sektor skupaj		154	433
zaposleni v občini skupaj		120	14.104

Osrednja knjižnica je dobila v Velenju samostojno zgradbo. Domala na vsakega tretjega občana pride en radijski sprejemnik, televizijski pa na vsakega šestega. Njihovo število se je v petih letih pošestorilo in razširilo iz mestnih hiš tudi v bolj oddaljene vasi in domove z mesečnim zaslužkom. Poprečno vsak deseti občan bere Delo, Ljubljanski dnevnik ali Večer. Njihovi naročniki so še vedno v večjih krajih, kamor dnevno prihaja pošta. (10)

Iz indeksa zaposlenih (1965—1970) po gospodarskih področjih je razvidno, da so največji porast dosegli v industriji, medtem, ko je rudarstvo, glede na splošne gospodarske razmere v tej panogi v Jugoslaviji in posebej še v zvezi z likvidacijo energokemičnega kombinata Šoštanj, zaostalo. Močan vzpon pri gradbeništvu je bolj relativne kot absolutne narave. Obe gospodarski panogi sta tudi v letu 1971 močno napredovali, industrija z rudarstvom za več kot petino. Po sektorjih dejavnosti je bilo (l. 1970) 40 % zaposlenih v sekundarnih dejavnostih, 31 % v primarni in malo manj v terciarni (10).

Konec leta 1971 je bilo v velenjski občini brezposelnih skupno 343 oseb, med njimi so bile povečini ženske. Največ je bilo nekvalificiranih in polkvalificiranih moči. Velika podjetja si običajno preskrbijo delovno silo mimo zavoda za zaposlovanje. Po zadnjem popisu prebivalstva je bilo na začasnem delu v tujini iz občine skupno 392 oseb, največ iz Velenja, Šoštanja, Topolščice, Pesja, Raven in Škal (114 do 15 oseb). Odhajali so mladi nekvalificirani delavci in ženske s posredovanjem zavoda, včasih pa kar na svojo roko. Gradbeno podjetje VEGRAD ima delovišče tudi v tujini, zato njihovi člani redno odhajajo na delo v tujino. V okviru zavoda za zaposlovanje so pred leti dobila dekleta delo v Zahodni Nemčiji v tovarni ribjih konzerv. Novih organiziranih sezonskih odhodov iz velenjske občine v zamejstvo ni več, ker lahko vsak dobi delo doma. Med prijavljenimi je precej takih žena in deklet, ki bi rade zamenjale svoj poklic zaradi neugodnega delovnega časa in se zaposlile v tovarni. (4).

Dnevne migracije delavcev iz širše okolice predvojno gospodarstvo tega področja skoraj ni poznalo, saj sta bili v dolini le dve večji podjetji: velenjski premogovnik in šoštanjska usnjarna. Število redno zaposlenih je takrat zelo variiralo, zato je bilo celo med rudarji malo pravih proletarcev. Obsežen razvoj gospodarskih in negospodarskih dejavnosti je sprožil široko razpredeno dnevno migracijo. Tako je leta 1970 prihajalo iz občine Žalec 405 oseb, iz slovenjgraške občine 366, iz mozirske 232, iz celjske 142, skupno 1.145 ljudi. Po nepopolnih podatkih prihaja leta 1972 na delo v velenjsko občino že okrog 3.000 ljudi, v druge občine pa odhaja komaj okrog 100 ljudi. (10).

Iz presežka emigrantov oziroma imigrantov v posameznih krajih dobimo neto migracijo. Izračunali so, da je znašala neto migracija zaposlenih v občini Velenje (marca 1970) 39,8 % zaposlenih, ki stalno živijo na območju občine. Na osnovi koncentracije delovnih mest in prebivalstva predpostavljajo, da je dnevno premikanje zaposlenih v središčne kraje občine še mnogo večje, saj je v Velenju in Šoštanju 97 % vseh delovnih mest. (13).

Neto migracija za posamezna naselja v občini je naslednja (marec 1970). (13).

Naselje	Število zaposlenih iz naselja	Število delovnih mest	Število dnevnih emigrantov (—), imigrantov (+)
Velenje	4.410	7.661	+ 3.251
Šoštanj	1.255	1.919	+ 664
Topolščica	398	165	— 233
Skupaj	6.222	9.952	+ 3.730

Ostala naselja: Število dnevnih emigrantov (—), imigrantov (+).

Arnače	— 53	Podgorje	— 51
Bele vode	— 67	Podkraj	— 145
Bevče	— 80	Preloge	— 40
Družmirje	— 139	Ravne	— 274
Gabrke	— 194	Rečica ob Paki	— 93
Hrastovec	— 113	Silova	— 33
Kavče	— 82	Skorno	— 44
Konovo	— 182	Skorno pri Šoštanju	— 109
Laze	— 100	Sv. Florjan	— 114
Lokovica	— 192	Šalek	— 194
Lopatnik (del)	— 25	Šentvid	— 16
Loznica	— 26	Škale	— 243
Paka pri Velenju	— 179	Škalske Cirkovce	— 33
Paški Kozjak	— 40	Šmartinske Cirkovce	— 33
Pesje	— 305	Zavodnje	— 49
Plešivec	— 106	Skupaj	—3.963

V letu 1971 se v velenjsko občino ni priselilo toliko ljudi kot prejšnja leta. Podatki za matični okoliš Velenje, ki je v demografskem oziru še vedno najbolj dinamičen, nam povedo, da je največ prijavitelcev (40 %) prišlo iz sosednjih občin: iz slovenjgraške, žalske, celjske, ravenske in razmeroma malo iz mozirske. Mislinjska dolina in Paški Kozjak sta vodilni emigracijski področji za Velenje. Dotok deklet iz slovenjgraške občine se je nekoliko unesel, odkar so v bivši usnjarni v Slovenj Gradcu zaposlili okrog 80 žensk pri izdelovanju gumirane žime za avtomobile. Nekoliko nižji delež priseljencev (39 %) je izhajal iz drugih občin Slovenije, iz Obsotelja, Haloz, okolice Ptuja, iz rudarskega Zasavja in iz Dravske doline. Petina prijav se nanaša na osebe iz drugih republik, iz rudarskih okolišev vzhodne in zahodne Bosne, iz Medžimurja, Hrvatskega Zagorja in od drugod. Prijavljali so se posamič ali kot družina in se naselili največ v Velenju, manj v Škalah, Pesju, Lazah in Šaleku. Usmerjenost objavljenih je bila podobna, le da se je v druge republike odselilo precej manj oseb, največ v večja mesta. Enako velja za večje kraje Slovenije, kamor so se selile družine in samske osebe. Dobra polovica objavljenih se je preselila v sosednje občine, zlasti v žalsko in celjsko.

Med akutnimi problemi v občini navajajo na zavodu za zaposlovanje pomanjkanje strokovnih kadrov, premalo je poklicnih in srednjih šol raznih smeri. Po končani osnovni šoli leta 1970/71 se je v Velenju odločilo 85 % učencev (od skupno 442) za srednje in poklicne šole (domala pol na pol), drugi so ostali na kmetijah oziroma so se zaposlili, nekateri pa se v času popisa še niso odločili. Fantje so se v večjem številu vpisali na poklicne šole, dekleta pa v srednje šole.

Med mladimi mesti v Sloveniji bi težko našli primerjavo z Velenjem. Po zunanjem videzu, po urbanski zasnovi bi mu bila podobna Nova Gorica, katere vzpon pa je drugačne narave. Tako za sociologa kot za geografa je zanimiva aklimatizacija priseljencev, sožitje priseljencev, razslojevanje po času priselitve in socialni strukturi itd. Podatke povzemamo iz študije inštituta za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani: Ljudje v novem mestu Velenju 1965, I. del. Med izhodiščnimi determinantami se postavlja časovna integracija priseljencev iz različnih krajev z različnimi življenjskimi navadami in potrebami. Fizična distanca je pogojena z urbanističnim načrtom novega naselja in stanovanja ter povezana s starim krajem in prostorom bivanja. Upoštevati je treba tip stanovanjskih stavb: bloki, stolpnice, enodružinske hiše, rekreacijske objekte, zelenice, vrtove itd. Prostorska bližina stanovanja ima v Velenju večji pomen pri vzpostavljanju prijateljskih odnosov v prvih dveh letih po doselitvi, nato postaja pomembnejši faktor zblíževanje na delovnem mestu. Anketa je pokazala potrebo po načrtnem uvajanju priseljencev v novo stanovanjsko sredino.

Polovica anketiranih priseljencev je odgovorila, da so imeli že pred preselitvijo v Velenju sorodnike, znance, prijatelje. Od skupno 494 anketiranih priseljencev jih je polovica iz krajev, oddaljenih več kot 50 km, tretjina jih je iz krajev nad 10 do 50 km stran od Velenja in 17,5 % takih, ki so se priselili iz do 10 km oddaljenih okoliških naselij. Vsak drugi priseljenec je imel, predno se je odločil za Velenje, kake stike z novim krajem. Prejšnji stiki z Velenjčani skrajšajo potrebni čas za njihovo integracijo v mestno skupnost po preselitvi. Večina vprašanih bi rada stanovala v enodružinski hiši, Velenjčani torej ne čutijo problema osamljenosti, ampak nasprotno težijo k umiku v mirno zavetje lastnega doma.

Ljudje, ki so se preselili iz majhnih podeželskih kmečkih krajev navadno vzdržujejo tesnejše odnose s sorodniki, medtem ko število prijateljev močneje upada po dveh letih in pol. Sorodniške vezi so za nove meščane, navajene na lasten droben kmetijski pridelek, tudi bolj koristne, saj jim omogočajo npr. cenejšo ozimnico. Splošna ugotovitev je, da se Velenjčani v svojih prijateljskih in sosedskih odnosih družijo pretežno po principu enaki z enakimi. To velja npr. za starostne kategorije, izobrazbeni nivo, za položajno lestvico v službi, pri čemer je očitna težnja povezovanja navzgor in navzdol. Druženje sosedov se ravna tudi po poklicu in številu otrok (7, 15—45).

Ko opazujemo samotne kmetije na Graški gori, v Plešivcu, Šmartinskih Cirkovcih, Zgornjih Ravnah, ponekod v Zavodnjah, Šentvidu, Belih vodah, na Paškem Kozjaku in še kje, se nam zdi, da se je čas tu prebudil

še pred kratkim. Ob koncu vojne so okupatorjevi kvislingi na umiku proti severu požgali marsikatero kmečko poslopje. Nekaj hiš so si ljudje z velikimi žrtvami obnovili, ali pozidali nadomestne. Ponekod imajo pripravljeno že opeko, ki naj bi zamenjala iz kamna in lesa zgrajene, dotrajane koče. Do nedavna je bil prevoz težkega gradbenega materiala zaradi slabih cest zelo naporen in zamuden. Pogosto srečamo v teh krajih dvokolnico, gare, volovsko vprego. Če so imeli na voljo blizu doma glino, so doma modelirali zidno opeko, strešnike pa so pri večini izdelovali doma iz cimenta in peska. Še pred leti so prevladovale slamnate strehe, sedaj so že prave izjeme, prav tako šikli, čeprav zatrjujejo redki stari domači mojstri, da lesene strehe držijo tudi trideset let. Dimne kuhinje so se obdržale le še v bolj odmaknjenih kočah. Mladi si želijo imeti vsaj del tistega stanovanjskega udobja, kot ga ima delavska družina. Dekleta se nerada odločajo za hribovske kmetije, za garaško delo na polju, v hlevu in kuhinji. V dolini je večjke poleg hleva garaža, v višjih legah se uveljavljajo motorna kolesa. Tudi tam, kjer so si postavili nove stavbe, se tip kmečkega doma v gruči ni spremenil, saj ga pogojuje konfiguracija tal in izkoriščanje kmetijske površine. Nov element v kmečki pokrajini so trenutno še manj številne zidane, lesene oziroma kombinirane počitniške hiše različnih velikosti in oblik.

Višinski pasovi	Število naselij	Delež prebivalstva l. 1948	Delež prebivalstva l. 1971	Upadanje oziroma naraščanje prebivalstva v %
301—400	18	55,3	73,2	+ 17,9
401—500	13	24,3	16,5	— 7,8
501—600	4	12,1	6,6	— 5,5
601—700	3	3,6	1,6	— 2,0
701—800	2	3,4	1,3	— 2,1
801—900	—	—	—	—
901—1000	—	—	—	—
1001—1100	2	1,3	0,8	— 0,5
Skupno 301—1100	42	100 %	100 %	± 17,9

Koncentracija domov se večja s prehodom s hribov na nižja plosčata slemena goric, ki obrobajo dolino. S Plešivca ali Loma je lep pogled na Ravne, na niz novih razloženih delavskih hiš med kmečkimi domovi. Začenja se pri zaselku Pristava in nadaljuje po Gorici skoraj do Šoštanja; lastniki so pogosto bližnji sorodniki kmečkih posestnikov. Sožitje kmetov, polkmetov in delavcev je značilno tudi za Škale. Na obeh straneh Sopot od kamnoloma do jezera se na položnih prisojnih ježah vrste delavske hiše, medtem ko je dolinsko dno še v njivah in travnikih, pripadajočih višje ležečim kmetijam. Tudi ob Klančnici so zaobljena slemena še vedno domena kmetov, nižje terase nad pritokom ob cesti so v zadnjih letih poselili delavci in nameščenci. Ozka dolina Šentflorjansčice je povečini senčna in izpostavljena hudourniškim vodam, kljub temu so si delavci

tu zgradili svoje domove v obliki malih vrstnih zaselkov, višje police še vedno držijo kmetje. V Topolščici je očita simbioza med novimi urban-skimi hišami ob cesti, zlasti v bližini zdravilišča, in kmetijami na gozdnih krčevinah teras. Tudi v Lokovici, Podgorju, Podkraju in še kje so kmečki domovi vedno bolj v manjšini.

Od 42 naselij v občini jih je 18 v nižini, to je v nadmorski višini do 400 m. Od leta 1948 do 1971 se je delež prebivalcev v nižinskih naseljih v relaciji do ostalih višinskih pasov povečal za 17,9 %. Nekoliko prese-neča upadanje števila prebivalcev v višinskem pasu 400 m do 500 m, ki je v Šaleški dolini precej razširjen.

Višine seveda niso glavna ovira pri naselitvi. Verjetno se bo višin-ska lestvica v bližnji prihodnosti nekoliko popravila v korist višinskega pasu, saj se sedanja gradnja in zazidalni načrti obračajo na obrobne gorice in doline npr. Konovo, Salek, Bevče, Pohrastnik.

Kakšen je delež prebivalstva po velikostnih razredih krajev je raz-vidno iz naslednje tabele.

Velikost naselij	Delež krajev	Delež prebivalcev (1971)
Skupno število naselij: 42	100	100
do 100 prebivalcev	7,1	0,8
101 — 200	19,0	3,6
201 — 300	24,6	8,0
301 — 400	16,5	8,0
401 — 500	11,7	7,4
501 — 1.000	11,7	11,1
1.001 — 2.000	4,6	7,5
2.001 — 3.000	—	—
3.001 — 4.000	2,4	12,3
4.001 — 5.000	—	—
5.001 — 10.000	—	—
nad 10.000	2,4	41,3

Prevladujejo mala naselja s 100 do 400 prebivalci, kar je glede na razgiban gričevnat in hribovit svet razumljivo. Prav tako je očitna središčna funkcija Velenja, manj Šoštanja (v obeh krajih prebiva 53 % vseh prebivalstva), medtem ko je Šmartno ob Paki izrazito le v okviru tam-kajšnjega krajevnega urada. V tej razporeditvi ne ločimo npr., koliko ma-lih zaselkov se skriva pod skupnim krajevnim imenom. V Ravnah živi 1.022 ljudi, obsegajo pa naselja: Pristavo, Ravne, Vas in del Lajš. Topol-šica združuje del Lajš, Metleče, Strmino, Topolščico in Topolščico zdra-vilišče, kjer živi skupno 1.117 ljudi. Takih primerov je seveda več.

Naselja	Štev. naseljenih hiš			Število gospodinjstev (10)		
	1963	1970	±	1961	1971	±
Arnače	45	38	- 7	62	65	+ 3
Bele vode	77	60	- 17	79	65	- 14
Bevče	50	51	+ 1	65	62	- 3
Družmirje	91	93	+ 2	163	155	- 8
Gabrke	101	112	+ 11	132	149	+ 17
Gavce	49	62	+ 13	58	69	+ 11
Gorenje	28	28	0	51	44	- 7
Hrastovec	58	57	- 1	95	91	- 4
Kavče	48	50	+ 2	57	65	+ 8
Konovo	30	95	+ 65	58	134	+ 76
Laze	57	64	+ 7	70	79	+ 9
Lokovica	104	139	+ 35	165	165	0
Lopatnik (del)	9	11	+ 2	16	20	+ 4
Ložnica	19	21	+ 2	19	23	+ 4
Mali vrh	62	64	+ 2	69	73	+ 4
Paška vas	38	44	+ 6	39	52	+ 13
Paški Kozjak	22	22	0	35	30	- 5
Pesje	110	160	+ 50	244	257	+ 13
Plešivec	73	75	+ 2	99	102	+ 3
Podgora	46	53	+ 7	53	61	+ 8
Podgorje	32	34	+ 2	51	50	- 1
Ravne	184	201	+ 11	244	239	- 5
Podkraj p. Velenju	76	88	+ 12	96	109	+ 13
Preloge	24	23	- 1	38	36	- 2
Rečica ob Paki	69	75	+ 6	74	84	+ 10
Silova	30	31	+ 1	36	43	+ 7
Skorno	45	48	+ 3	58	59	+ 1
Skorn p. Šoštanj	66	65	- 1	75	83	+ 8
Slatina	34	35	+ 1	36	39	+ 3
Sv. Florjan p. Š.	62	78	+ 16	83	108	+ 25
Salek	75	64	- 11	146	128	- 18
Sentvid p. Z.	19	16	- 3	18	20	+ 2
Škale	123	136	+ 13	191	188	- 3
Škalske Cirkovce	30	27	- 3	35	34	- 1
Šmartinske Cirkovce	23	22	- 1	27	25	- 2
Šmartno ob Paki	68	85	+ 17	103	136	+ 33
Šoštanj	397	394	- 3	949	1.309	+ 360
Topolšica	217	223	+ 6	443	350	- 93
Velenje	677	877	+ 200	2.012	4.058	+ 2.046
Veliki vrh	49	50	+ 1	58	53	- 5
Zavodnje	70	63	- 7	65	68	+ 3
Paka pri Velenju	81	89	+ 8	133	143	+ 10

Če primerjamo naselja po naraščanju oziroma po upadanju števila naseljenih hiš in gospodinjstev, lahko med aktivnimi naselji opazimo predvsem Velenje, Konovo in Pesje. Šoštanj se v zadnjem razdobju že iz danih vzrokov ni širil. Manjše stare hiše so nadomestili z večstanovanjskimi. V Belih vodah so opustili precej dotrajanih na pol lesenih koč, podobno je bilo v Zavodnjah in v Arnačah. Naraščanje števila gospodinjstev je pri mnogih naseljih z individualnimi hišami dokaj uglaseno z novo grad-

njo, so pa tudi precejšnje divergencje, predvsem v krajih z večstanovanjskimi zgradbami. Upoštevati pa je tudi časovno razliko popisa stanovanjskih hiš in gospodinjstev. Razmerje med naseljenimi hišami in stanovanji nam pokaže pričakovane rezultate. Razumljivo je, da je v mestih popreček stanovanj na eno hišo znatno večji kot v podeželskih, pretežno kmečkih naseljih. V Velenju pride poprečno 3,5 stanovanj na eno stanovanjsko hišo, v Šoštanju 3,3, v Šmartinskih Cirkovcih 1,3, v Belih vodah 1,2, na Velikem vrhu 1,1, v centru Velenja in Šoštanju bi bil popreček vsekakor še mnogo višji.

V občini Velenje je leta 1969 primanjkovalo okrog 600 stanovanj, v naslednjem letu že 661. Razmerje med družbeno in zasebno gradnjo je bilo 75 : 25 v korist zasebne gradnje (13). Od leta 1945 do 1965 je bilo v občini zgrajeno skupno 2.604 stanovanj. Po tem letu je število novih stanovanj v družbenem sektorju močno kolebalo (8 do 202), dočim je bilo v zasebnem sektorju bolj uravnovešeno (med 102 in 181); leta 1971 so zgradili skupno 322 novih stanovanj. Skoraj 2/3 vseh stanovanj v občini so pozidali po zadnji vojni, več kot tretjino v zadnjem desetletju; na Velenje odpade dobra polovica vseh novih stanovanj.

Velika večina stanovanj ima elektriko in vodovod, brez kopalnice so ostala stara stanovanja, predvsem na podeželju. Dve tretjini stanovanj je dvosobnih in trosobnih, četrtnina je enosobnih, ostala imajo štiri in več sob. Poprečna površina stanovanja na eno osebo je pri dobrih dveh petinah stanovanj v občini nad 15 m² (10). Naj dodamo še, da je le 38 % stanovanj v družbeni lasti.

Med Šalekom in Bevčami že urejajo prostor za novo stanovanjsko sosesko.

Podhrastnik (predvidene površine za novo stanovanjsko naselje zahodno od Šoštanja).

Iz urbanističnega programa je razvidno, da bi po srednje rastočem trendu gospodarstva v občini Velenje potrebovali letno najmanj 350 stanovanj, kar bi znašalo v obdobju 1971 do 1975 nad 1.750 novih stanovanj.

In kje je prostor za gradnjo stanovanj? Po zazidalnem načrtu je predvidenih med Starim Velenjem in Kidričevo cesto pri Nami 1.551 stanovanj. Možno je tudi zgraditi nekaj objektov s ca. 100 stanovanji na obstoječi zazidavi, tako da je do leta 1975 še dovolj prostora za blokovno gradnjo. Zasebni graditelji imajo na voljo parcele za različne tipe stavb tako na Konovem in v Selu, kjer stanovanjska soseška še ni izpolnjena in je zlasti v nižini še dovolj prostora za komunalne objekte in stanovanja. Parcele so na razpolago tudi za velenjskim gradom, predvsem pa med Šalekom, Bevčami in Celjsko cesto. Projekt Šalek-Bevče je že izdelan in predvideva naselje za ca. 10.000 ljudi. Tu že gradijo v terasni, vrstni in individualni zazidavi.

Za Šoštanjčane in Družmirčane so pripravili prostor na sotočju med Šentflorjanščico in Toplico. Stanovanjsko soseško so poimenovali po kmetiji na Gorici — Pohrastnik. V nekaj letih je pod kmetijo na severni strani zrasel nov zaselek, na razpolago pa je še 241 gradbenih parcel za individualne in vrstne hiše ter za vse potrebne komunalne objekte. Družmirje je namreč sredi eksploatacijskega terena in se bo predvidoma že do leta 1976 pogreznil večji del vasi in deloma jugovzhodna stran naseljene Šoštanjske gorice.

Splošno orientacijo gospodarske moči občine Velenje nam pokaže korelacija s SR Slovenijo. Tako npr. velenjska občina prednjači v narod-

nem dohodka na prebivalca (leta 1968 — občina Velenje 11.440 din, SR Slovenija 9.228 din), po dvakrat manjšem deležu kmečkega prebivalstva, po večjem deležu zaposlenih v družbenem sektorju, po vrednosti osnovnih sredstev na prebivalca, kakor tudi po precej večjem deležu prebivalstva centralnega naselja. Družbeni proizvod je v času od leta 1964 do 1968 naraščal letno poprečno za 20 %, kar je nad slovenskim poprečjem (13). Delež družbenega proizvoda kmetijstva in gozdarstva je v občini nižji kot v Sloveniji in še vedno nazaduje, delež industrije in rudarstva v občini pa presega delež družbenega proizvoda industrije v Sloveniji. V terciarnih dejavnostih je slovenski delež družbenega proizvoda znatno višji kot občinski, čeprav se tudi tu v trgovini in gostinstvu v zadnjih letih izboljšuje. V letu 1969 sta industrija in rudarstvo ustvarila tri četrtine družbenega produkta, trgovina 7 %, gradbeništvo 6 %, kmetijstvo 5,4 % itd. (13). Najpomembnejša industrijska podjetja s sedežem v občini, ki zastopajo energetiko, kovinsko in elektro industrijo, kemično industrijo, lesno in usnjarsko industrijo so: Elektrarna Šoštanj, Rudnik lignita Velenje, Gorenje — Tovarna gospodinjske opreme Velenje, Industrija plastike — Polypex Šoštanj, Gorenje TGO Velenje — obrat Lesna Šoštanj in Tovarna usnja Šoštanj.

TE Šoštanj je v elektro gospodarstvu Jugoslavije med najmočnejšimi proizvajalci električne energije; zaposluje 390 oseb (l. 1972). Zmogljivost celotne TE je 410 MW. Zanj govorijo bogata ležišča lignita in ugodna lega za transport električne energije do največjih porabnikov. Poprečno porabijo za proizvodnjo 1 kWh 1,2 kg premoga. TE Šoštanj prevzame dobri dve tretjini nakopanega velenjskega premoga. Hkrati s proizvodnjo električne energije (936.082 MWh v letu 1971) nudi tudi toplotno energijo za ogrevanje Novega Velenja, elektrarniškega naselja v Šoštanju, tovarne Gorenje, rudniške obrate in obrate EFE; staro toplarno v Velenju so zaradi neekonomičnosti lani ukinili, v njenih prostorih izdelujejo sedaj plastične trakove za embalažo.

Rudnik lignita Velenje je doživljal v preteklem desetletju kritične trenutke svojega razvoja. Prehodna splošna kriza v uporabi trdih goriv na eni strani in ponesrečen poizkus energokemičnega kombinata na drugi strani sta imela za posledico recesijo tako v dvigu proizvodnje kot v pridobivanju mladih rudarjev. Izgradnja tretje faze TE Šoštanj in obetajoča četrta faza sta umirila trend premogovnika. V začetku leta 1972 je delalo v rudniku 3.683 ljudi, od tega 232 žensk (10). V primerjavi z letom 1965 je število zaposlenih upadlo za 7,3 %. V prvi polovici letošnjega leta (1972) je primanjkovalo 133 moči. Za rudarski poklic v bližnji okolici ni več pravega zanimanja, zato se uprava rudnika neposredno obrača po delovno silo v druge rudarske pokrajine Jugoslavije, zlasti v Bosno.

Proizvodnja premoga se že nekaj let giblje med tri do tri in pol milijona ton (leta 1972 — 3.700.000 ton). Zmogljivost premogovnika je z ozirom na izvozni jašek in 265 delovnih dni 3.200.000 ton. Da zadostijo večjemu povpraševanju, delajo več dni. Ozko grlo preloškega jaška so odpravili z novim nadkopom v Pesju in tako bodo lahko dvignili proizvodnjo na predvidene 4,5 milijona ton v letu 1975. Ostali premog ca. 600.000 do

Rudniški nadkop v Pesju.

700.000 ton prevažajo po cesti v St. Andraž na avstrijsko Koroško (300.000 ton), ali pa po železnici v ljubljansko toplarno, v tovarno papirja v Krško in za širšo potrošnjo. Manjše količine ksilita pošiljajo v Italijo in celo na Norveško.

Velenjski lignit ekonomsko ne prenese daljšega prevoza, saj vsebuje 42 % vlage, 12 % pepela in 2 % žvepla. Prav tako se ne bi izplačalo zasipavanje izkopov, zato so nujna posledica ugreznine, po katerih lahko sledimo jamskim delom. Če se krovina posede pod horizont talne vode, ali če se v ugreznini izliva potok, nastane jezero. Težišče sedanje proizvodnje je pod Ležnom in v Škalah, v soseščini Turističnega jezera. Pod Avstroogrsko in staro Jugoslavijo so sicer že kopali okoli Škal, vendar so bili pri tem precej površni in so pustili še mnogo premoga. Srednjeročni načrt rudnika predvideva izkoriščanje premoga na področju Pesja in Družmirja. Pod Družmirjem bodo začeli kopati okrog leta 1975.

Na odkopnem področju v Družmirju bodo do leta 1985 odstranili 124 stanovanjskih in drugih objektov. Med njimi je 20 % kmetij, 16 % polkmetij, večina pa je delavskih hiš. Tudi v Pesjem naj bi z rušenjem varnostnega stebra odstranili 51 hiš in drugih zgradb.

Futuristi nam Šaleško dolin predstavljajo s prostranim umetnim jezerom od Konovega na vzhodu, mimo Škal čez Ležen, mimo Gabrk do Gorice in Šoštanja na zahodu ter ob potoku Paki nazaj do Lilijskega griča in Stare vasi.

Tovarna gospodinske opreme Gorenje v Velenju ima svoj skromen začetek v istoimenski vasi, kjer so sprva izdelovali mline in mlatilnice, potem so se preusmerili na peči. Še leta 1953 je delalo v podjetju samo

11 ljudi. Leta 1964 so zgradili lastne tovarniške zgradbe v Velenju. Izreden posluh za tržišče je pospeševal proizvodnjo in pestril register proizvodov gospodinjske opreme. Široko razpredena proizvodnja kooperacija, sodobna industrijska oprema in delovni proces, mlad visokokvalificirani strokovni kader, primerna stimulacija dela itd. so dejavniki, ki uvrščajo Gorenje med največje tovrstne tovarne v Evropi. Leta 1972 je v Gorenju delalo 4756 ljudi, od tega polovica žensk (indeks 1965:1972 663). Najbolj znani proizvodi združenega podjetja (Velenje, Mozirje, Muta, Slovenj Gradec, Subotica) so: razne vrste štedilnikov, hladilniki, pralni stroji, televizijski sprejemniki, kuhinjski elementi, mali kuhinjski aparati, elektromotorji, poljedelsko orodje vseh vrst, v prihodnjem letu tudi traktorji. Zraven osrednjega obrata v Velenju izdelujejo kuhinjsko opremo in lesno embalažo, v obratu Lesna Šoštanj, ki je prav tako v sestavi Gorenja, pa stavbno pohištvo in lesno volno.

Kemično industrijo predstavlja Polypex Šoštanj, kjer dela 203 ljudi, skoraj tri četrtine žensk. Njihovi proizvodi so pohištveno okovje, zaponke, sanitarna plastika in gumbi.

Šoštanjska usnjarna je najstarejše industrijsko podjetje v Šaleški dolini in je v hudi konkurenci z mnogimi enakimi podjetji v zadnjih dvajsetih letih preživljala razne krize. Število delavcev se je precej spreminjalo. Sedaj (1972) dela v tovarni 495 ljudi, od tega 173 žensk. Pomanjkanje govejih kož in slaba prodaja podplatnega usnja sta narekovala preusmeritev na predelavo svinjskih kož in na tehnično sodelovanje z vrhniško tovarno.

Posebno mesto zasluži rudarski šolski center, ki zaposluje 893 delavcev (218 žensk) in razen svojega šolskega dela opravlja z več 100 redno zaposlenimi tudi proizvodno delo, razne polizdelke za industrijo.

Omenimo naj še Toper Celje, obrat Šoštanj. Pomemben je predvsem zato, ker daje kruh 98 ljudem, skoraj samim ženskam, izdelovalkam srajc.

Storitvena obrt zaostaja za naraščajočimi potrebami v obeh mestih, medtem ko po vaseh izginjajo še tisti redki obrtniki, ki so bili prej. Obrtne delavnice so domala vse v zasebnih rokah.

V kakšnem odnosu sta si industrija z rudarstvom in kmetijstvo v velenjski občini in kakšni so njihovi trendi, je razvidno tudi iz tega, da so se povečale ekonomske investicije v industriji in rudarstvu od 58,9 % v letu 1964 na 80,2 % v letu 1968, v kmetijstvu in gozdarstvu pa v istem obdobju samo od 1,0 % na 1,3 % (v SR Sloveniji leta 1968 industrija in rudarstvo 96,5 %, kmetijstvo in gozdarstvo 6 %) (13).

Od skupne zemljiške površine odpade (leta 1969) na obdelovalna tla dobra tretjina (34 %), na gozd več kot polovica (56 %), na pašnike (7 %) in na nerodovitna zemljišča (3 %) pa desetina. Obdelovalna površina se je samo v štirih letih (1965 do 1969) zmanjšala za 1 %. Njive so se v devetnajstih letih (1951—1970) v vseh katastrskih občinah skrčile za okrog 1011 ha. Najbolj so omejili njive v katastrskih občina Bele vode (za 172 ha), Topolšica (100 ha), Ravne (95 ha), Zavodnje (76 ha) in Plešivec (70 ha), to so pretežno hribovski kraji, kjer je premalo rok za obdelovanje težke zemlje. Še danes se dobro držita v tem pogledu katastrski občini Skorno

in Veliki vrh. Na račun njiv in vrtov so se marsikje povečali travniki, skupno je njihova površina narasla (1951—1970) za 461 ha. Samo v katastrskih občinah Podkraj, Šentvid, Škale in Šoštanj je travnikov manj kot pred leti, razen tega je treba upoštevati še močan delež sadovnjakov, ki ga prej v katastru niso posebej označevali. Izrazito upadajoča obdelovalna površina so vinogradi. V vseh katastrskih občinah, kjer je pridelek vina več pomenil, so vinograde v precejšnji meri prepustili deloma travnikom, še bolj pa pašnikom ali hosti. Za prav toliko kot so se zmanjšali vinogradi, so se v enem obdobju povečali sadovnjaki (za 1 %). Največ sadovnjakov je v katastrskih občinah Velenje, sledijo Škale, Topolšica, Laze, Lokovica itd. Še bolj kot njive so po letu 1951 omejili pašnike (za 1561 ha), kar na prvi pogled preseneča. Slabe pašnike so opustili predvsem v katastrskih občinah Bele vode, Plešivec, Ravne in Sv. Vid, precej manj v katastrskih občinah Lipje, Zavodnje, Cirkovce in Hrastovec. Nekdaj so gonili govedo in konje čez poletje na skupne zadrudne pašnike okoli Smrekovca, nad Belimi Vodami, v zadnjem času jih je kmetijska zadruga dala v zakup tamkajšnji krajevni skupnosti za pašo. Manjkajočo pašno površino je prerasel gozd, saj se je njegov delež v štirih letih (od 1965 do 1969) povečal za 2 %, v devetnajstih letih pa skupno za okroglo 2100 ha (5). Gozd se razrašča v istih katastrskih občinah kot pašniki, pa tudi v Ravnah in v Velenju.

Na ceste, železnice, vodovje odpade razmeroma skromna površina, razen v katastrskih občinah Velenje, Šoštanj in Topolšica, Paka ne preseže 20 ha. V zadnjih dveh desetletjih se je najbolj povečala na področju mesta Velenje, kjer so vzporedno s tem spreminjali zlasti njivske in travniške površine v stavbišča (40 ha). V drugih katastrskih občinah so stavbišča zasegla dosti manj kmetijskih tal, pri večini manj kot pol hektara.

Delež kmečkega prebivalstva iz leta v leto naglo pada, tako je v petih letih (1965—1970) zdrknil odstotek od 13,2 na 10,7. Posebno na oddaljenih hribovskih kmetijah ostajajo ostareli ljudje sami brez naslednikov. Na območju občine je 1250 kmečkih gospodarstev, od tega je le polovica čistih kmetij. Na osnovi skromne ankete kmetijskega obrata Šoštanj poseduje čista kmetija 4 do 10 ha obdelovalne zemlje in 7,5 glav živine. Poprečno pride na 1 delovno moč 3,5 ha obdelovalne površine. Anketirane domačije so po njihovi sodbi za 20 % nad ostalimi tako po številu glav živine, po delovnih močeh, mehanizaciji, po uporabi umetnih gnojil, kvaliteti semen in krmilnih koncentratov.

Dobra petina vse površine v velenjski občini pripada družbenemu sektorju. V družbenem sektorju največ pomenijo travniki, nato njive in vrtovi. V zasebni proizvodnji je vrstni red površine enak, le njihov delež je različen.

V družbenem sektorju so (v obdobju 1965—1970) investirali največ v hmeljišča, ki enako kot pri zasebnikih zagotavljajo relativno najbolj zanesljiv dohodek. Ostale obdelovane površine so usmerili na krmske rastline in na žita zaradi kolobarja. Pomembnejši postajajo nasadi ribeza, pospešuje jih zadruga tako v lastni proizvodnji kot pri kooperantih. Ne-

jasen knecept agrarno političnega razvoja se je razumljivo odražal v obeh sektorjih. Na splošno je bil hektarski donos poljščin v letu 1971 dokaj ugoden. Poraba umetnih gnojil se je v minulih letih gibala nad republiškim poprečkom (v velenjski občini leta 1971 — 190 kg na ha). Komaj desetino zasebnih žitnih polj so posejali s kvalitetnimi semeni žit, pšenice, še v večji meri velja to za koruzo in krompir.

Domač pridelek sadja bi lahko bil mnogo večji, boljši in letina zaseljivejša, če bi staro sadno drevje posekali in zasadili mlado drevje boljših sort ter ga sproti redno škropili in zaščitili pred različnimi boleznimi in škodljivci. Lastniki enodružinskih hiš celo v samem mestu sadijo nizkodelbno sadje in cvetje ter tako združujejo lepo s koristnim.

Slabše sorte sadja, predvsem jabolj in hrusk, še vedno veliko predelajo v sadjevec in žganje. Posamezniki, npr. v Šentilju, so se resno oprijeli sadjarstva in cvetličarstva ter s sadikami in pridelkom uspešno trgujejo v široki okolici.

Malokje so vinograde obnovili z zlahtnim trsom v obliki žičnih nasadov, pač pa se precej širijo brajde blizu hiš in gospodarskih poslopij. V Podkraju imajo vinograde posestniki iz okolice, celo iz Javorja.

Živinoreja je najpomembnejša kmetijska panoga v Šaleški dolini. Njena proizvodnja je v preteklih letih precej padla zaradi nestabilnega trga in omejevanja krmilnih površin na zazidalnem območju. Pogodbena proizvodnja mleka in mesa pri zasebnikih je po letu 1970 znova zaživela. Domač pridelek je takrat kril samo dobro petino mesnih potreb v občini in polovico iskanega mleka. Precej mleka prodajo kmetje direktno potrošnikom. Kmetijski obrat Šoštanj je zbral leta 1971 v organizirani proizvodnji 5772 hl mleka. Poprečna molznost krave se giblje v mejah republiškega poprečja (1900 l na kravo na leto). Za večjo proizvodnjo bi bilo potrebno uvajanje čiste pasme. Priporočajo sivo-rjavo govedo, ki predstavlja samo četrtno skupnega števila, ostalo so povečini razni križanci. Med relativno naprednejšimi živinorejskimi kraji so Zavodnje in del Šentiljske kotline, Veliki vrh, deloma Škale in Skorno. Na dnu Šentiljske kotline so mokrotni travniki, leglo metiljavosti, na Paškem Kozjaku in v Paki pridelajo slabo krmo, v Ravnah redijo mesno živino kot nekdanj, predvsem težke vole, mleko zbira v občini 12 odkupnih postaj. V Belih vodah še ni mlečne postaje. Občinska skupščina je sklenila, da bo delno subvencionirala stroške za prevoz mleka iz oddaljenih postaj.

Prašiče redijo povečini samo za dom, reja za prodajo se jim glede na cene krmil in mesa ne izplača.

S čebelami se ukvarjajo marsikje bolj za rekreacijo kot za dohodek, precej čebelarjev je v Ravnah.

Zasebni kmetovalec je bil do nedavna pri obnovi svojega gospodarstva prepuščen samemu sebi, kajti kreditni pogoji zadruga so bili težki. Največ so si nabavljali drobno kmetijsko opremo (kosilnice), v zadnjem času tudi traktorje. Število traktorjev je naraslo od 10 (leta 1965) na 132 (leta 1971). Kmetijski obrat je namensko določil šestdesetim kmetijam kredit. Ponujena pomoč je kljub izdatni finančni soudeležbi kmetov pre-

majhna za usmeritev v intenzivnejšo živinorejo, predvsem višinskih kmetij. V petih letih naj bi popolnoma preusmerili 9 % čistih kmetij.

Precej je bilo nerealnih obetov okrog velikega steklenega ogrevalnega rastlinjaka. Zemljišče nekdanje šaleške vrtnarije so namenili otroškemu igrišču, rekreacijskim in športnim objektom. Kmetje v dolini so zgubljali zemljo, okoliški za tako dejavnost niso bili dovolj ekonomsko in strokovno sposobni, razen tega vrtnarstvo potrebuje mnogo delovnih moči, teh pa je vedno manj. Upoštevanja vredna je tudi konkurenca iz južnih republik, le-te klimatsko preHITEVajo naše kraje. Kmečko delavski meščani so še nekaj let po preselitvi vrtnarili na dolgo roko pri sorodnikih; v Šoštanju izven starega centra je še sedaj dovolj zasebnih vrtov z zelenjavo za sproti. Kmetijski obrat odkupuje od zasebnih kmetovalcev predvsem jabolka, krompir in ribez ter v manjših količinah še nekatere druge proizvode.

Gozd pokriva 56,4 % vsega površja v občini. Še bolj razveseljiva je ugotovitev, da se od leta 1951 do 1970 površina na splošno ni skrčila, ampak je narasla skoraj za četrtno. Zaradi ugrezanja so gozd v znatnejši meri posekali v katastrski občini Škale in v Družmirju, precejšen pas so skrčili tudi na Velikem Kožlju pri Velenju. Morda so prav gozdovi po goricah in hribih in mestoma celo na dolinskem dnu posebna mikavnost Šaleške doline. Nad tri četrtine gozdov je v zasebni lasti. Skupno je gozda v čistih sestojih nad dve petini (42,7 %), tako v čistih kot v mešanih sestojih dominirajo iglavci. Prevladujejo gozdovi od 61 do 80 let starosti, večino od njih uvrščajo med enodobne gozdove. Letni etat v gospodarski enoti zasebnih gozdov Velenje je znašal (leta 1965) 1,27 % od lesne zaloge in je bil znatno večji pri iglavcih. Nove ceste na Paški Kozjak, Plešivec in Graško goro, iz Belih vod na Sleme pri Šentvidu, ob povirju Velunje, na Lom, na Ljubelo, iz Cirkovc na Graško goro, iz Lokovine čez Veliki vrh v Šmartno ob Paki in drugod odpirajo boljše pogoje za spravlanje lesa, so pa hkrati turistično zelo zanimive, saj nas vodijo skozi najlepše kraje hribovite okolice. Večji del podeželskih cest so zgradili oziroma modernizirali občani sami s prostovoljnimi prispevki in delom.

Ker je iglavcev več kot listavcev, se njihovo razmerje odraža tudi v letnem poseku. Lesna predelovalna industrija ima v občini dovolj surovin za nadaljnji razvoj. Večina lesnega poseka (leta 1971) je bila namenjena tehnični predelavi, ostalo je bil odpadki in drva (14,4 %) (10). Izkoriščanje gozda in prodaja lesa je mnogim hribovskim kmetijam osnovni vir zaslužka.

Trgovina komaj dohaja naraščajoče število prebivalstva in njihove potrebe. Poprečno pride v drobni trgovini na enega občana manj prostora kot v Sloveniji (leta 1970), pa vendar je narodni dohodek na prebivalca v velenjski občini višji kot v republici. Z obsežnimi novimi specializiranimi trgovskimi prostori se je stanje v zadnjih štirih letih občutno izboljšalo.

Mreža gostinskih obratov se je sicer precej razširila in številčno okrepila predvsem v zasebnem sektorju. Toda v občini je samo en hotel,

en pension, dvoje gostišč s prenočišči, tri planinske postojanke (Sleme, Smrekovec, Paški Kozjak), eno turistično naselje itd. Skupno je 143 sob s petintridesetimi ležišči, od tega jih je v planinskih kočah skoraj polovica, ena petina v hotelu Paka (10). Gostinska mreža v občini je pod republiškim nivojem in zaostaja v razvoju. Število tujih gostov v zadnjih letih počasi upada, v primerjavi z domačimi jih je komaj tretjina. Enako razmerje velja tudi za prenočitve. Velenjsko jezero je pred leti v vročih dneh privabljal iz sosednjih krajev precej kopalcev, čeprav je voda kalna. Za kopanje je sedaj primernejše zaprto in odprto velenjsko kopališče z ogrevano vodo in šoštanjski letni ogrevani bazen ter termalno kopališče v Topolšici.

Zabavna in športna igrišča, prijeten zrak ob iglastem gozdu ter restavracija ob jezeru so trenutne privlačnosti turističnega naselja ob jezeru v neposredni bližini grezajočega se sveta. Na Paškem Kozjaku so gozdnati in pašniški predeli ugodni za zimski šport in letni oddih. Prvi korak k realizaciji je planinska cesta do zgornjih kmetij. Kmečki turizem bo imel lepe možnosti tudi v Belih vodah, Zavodnjah, na Graški gori, v Plešivcu, Šentvidu, Skornu, a se te gospodarske dejavnosti doslej še nihče ni lotil. Planinska koča na Slemenu bo prav zaživela šele, ko bodo redno oskrbovali cesto med Črno in Šoštanjem, tako pa snežni zameti še spomladi onemogočajo dostop. Tudi naravnih in zgodovinskih znamenitosti ne manjka. Za pospeševanje turizma bi bilo potrebno več organiziranega dela in solidne reklame.

Velenjsko kotlino povezuje s Celjsko železniška progra in ceste: ob Pirešici proti vzhodnemu delu Spodnje Savinjske doline, ob Ložnici v osrednji del in ob Paki na severovzhodni del Spodnje Savinjske doline in v Zgornjo Savinjsko dolino. Skrajni dve sta asfaltirani, srednja prečnica pa samo do Arnač. Računajo, da bo predvidena skrajna severna varianta avto ceste Celje—Ljubljana skozi Savinjsko dolino v prid tudi Šaleški dolini, saj jo bo približala za nekaj kilometrov. S sosednjo Slovenjgraško kotlino je po letu 1968, ko so zaradi gospodarske nerentabilnosti odstranili železniške tire, edina vez asfaltirana cesta ob Paki skozi kanjon pri Hudi luknji. V turističnem pogledu je ta bližnjica s Koroške na Štajersko zelo interesantna, a za težji tovorni promet preozka, vijugava in zaradi tega počasna. Šaleški dolini manjka hitra cesta; pač pa so v zadnjem desetletju zgradili vrsto novih cest, ali pa so stare modernizirali tako, da ni večjega naselja, kamor ne bi mogli z motornimi vozili. Število motornih vozil se je v zadnjih šestih letih skoraj petkrat povečalo, tako da je leta 1971 prišlo eno motorno kolo na 3,9 ljudi. Od skupnega števila motornih vozil je polovica osebnih avtomobilov. (10). Za nujne poslovne obiske na večje razdalje se vedno bolj uveljavljajo aero taksiji in slovenjgraško letališče. Sedaj pripravljajo lastno malo letališče za tovrstne usluge v Lajšah v nižini Bečovnice.

VIRI IN LITERATURA

1. Občinska skupščina Velenje, oddelek za splošne zadeve in gospodarstvo.
2. Trgovsko in proizvodno podjetje ERA Velenje, obrat kmetijstvo Šoštanj.
3. Uprava rudnika Velenje, TE Šoštanj, tovarna usnja Šoštanj, TGO Gorenje, Velenje.
4. Komunalni zavod za zaposlovanje Velenje.
5. Perspektivni razvoj kmetijstva za razdobje 1971—1975, Šoštanj 1971.
6. »Informacije«, komunalni zavod za zaposlovanje Velenje 1972.
7. Ljudje v novem mestu Velenje 1965. Institut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani I. in II. del.
8. Saleški rudar, letnik 1968, 1969, 1970, 1971.
9. I. Stopar.: Program za spomeniško obnovo velenjskega gradu Celjski zbornik 1969—1970.
10. Statistični podatki v občini Velenje, Skupščina občine Velenje, aprila 1972.
11. Popis stanovništva 1953, knjiga IX.
12. Popis stanovništva 1961, knjiga X. in XV.
13. Urbanistični program občine Velenje. Projektivni biro Velenje 1969.
14. A. Sore: Saleška dolina, Geografski vestnik Ljubljana 1955—1956.
15. A. Sore: Nova velika dela v Saleški dolini, Geografski vestnik Ljubljana 1960.
16. A. Sore: Velenjska kotlina včeraj in danes. Celje 1963.
17. S. Ilešič: Klimatska območja Jugoslavije. Geografski obzornik I. 1970, št. 3, 4.
18. I. Gams: Prispevek h klimatografski delitvi Slovenije. Geografski obzornik I. 1972, št. 1.
19. Inštitut za tla in prehrano rastlin biotehniške fakultete v Ljubljani. Tla — sekcija Celje 2. Ljubljana 1967.
20. I. Rakovec: O mastodontih iz Saleške doline. Razprave XI. SAZU odd. za prirodoslovne vede, Ljubljana 1968.
21. M. Hamrla: Geologija širše okolice velenjskega premogovnika, I. in II. Geološki zavod Ljubljana 1953.
22. D. Meze: Kvartarni sedimenti in njih izraba v porečju Pake nad Gorenjem. SAZU Ljubljana 1962. Tipkopis.

Summary

SOME FACTS CONCERNING THE RECENT POPULATIONAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE VELENJE BASIN

The Velenje basin is encircled in the north by the high limestone plateaus — the spurs of Karavanke, and in the west and in the south again by predominantly limestone mountains and lower plateaus — by the foothills of the Savinja Alps. The basin had been formed in oligo-miocene, along two tectonic lines of which the younger one, the Šoštanj line, was really decisive. The both started at Smrekovec where there was in the lower miocene an active volcano, which has left plenty of traces in eruptive rocks and in sediments. In the middle pliocene the valley was filled in with a lake, from which period there remained strata of lignite, thick 100 metres and more. The bottom consists mostly of loam and marl, while the top parts consist in the east 100 metres thick — and in the west ca. 300 metres thick — strata of marl, loam, clay, gravel, and sand, which were gradually deposited into the lake by the waters from the mountainous hinterland and eventually filled up the lake. The tectonic shifts in the past account for the thermal mineral springs at Topolšica.

The largest part of the Velenje basin belongs to the climatic region of east and central Slovenia. In its south-eastern direction the Velenje basin is rather more open towards and trafficwise connected with the Celje basin; there are obvious phenological differences between the warmer and earlier Lower Savinja Valley and the Šalek Valley. (Velenje: average January temperature — —2.0 degr. Cent, average July temperature — 18.7 degr. Cent.)

Paški Kozjak is situated 680 metres higher, and therefore here the medium month temperatures are lower for ca. 2.5 degr. Cent. The temperature above the freezing point lasts in Velenje for 302 days in a year, which is 5 days less than in Celje. The annual amount of rainfall in Velenje (for the 1931—1960 period) is 1103 mm, while in the mountainous surroundings the corresponding figure is higher for at least 100 to at most 300 mm; June and October are the month with relatively highest monthly amounts of rainfall. Velenje has an average of 106.3 days with precipitation, of which 29 days are days when it snows. Frost is more frequent in Celje than in Velenje (37.4 days per year).

The mountain torrents flow into the river Paka, which has a pluvial-nival regime.

During the last two decades many settlements both in the valley and in the mountainous parts have provided themselves with water supply. Velenje is provided with the water that is gathered below Paški Kozjak, Stropnica, and Pečovniški vrh, while Šoštanj is supplied with the water from the sources at Bele vode and under Lom. A further expansion of the two towns will require new sources of drinking and technological

water; a plan for utilizing the water of the Ponikva has already been prepared.

The soil is highly heterogeneous. On the limestone ground predominate various kinds of brown loamy soils with varying degrees of humus mixture, permeability to air, and productiveness. On the eruptive silicate rocks there has developed brown and acid soil. On the quaternary fluvial sediments along the Paka we find deep brown loamy soil.

In the post-war years the number of inhabitants has been in a continuous growth; from 1948 to 1953 the population had grown by 17.9%, from 1953 to 1961 by 25.7%, and from 1961 to 1971 by 25.7%; accordingly over a period of 23 years the population had grown by 82.9%. According to the latest census the commune of Velenje has 28,977 inhabitants, which is twice as much as one hundred years ago. Settlements in the valley and particularly the two towns have increased considerably at the expense of the depopulation of the mountainous farms where young people do not find a prospective in working on the farm. The number of inhabitants of Velenje was in 1971 six times that of 1948, while in Šoštanj over the same period the population had grown only by 70%. The average natural increase was 14.6% while the migrational increase was lower by 1 per mill. Since the people coming here from other communes and other Yugoslav republics were mostly younger persons, the migration had a rejuvenating influence on the age-structure of the population. Emigration was at its strongest in the years from 1960 to 1966. In the commune of Velenje, the average number of inhabitants per square kilometre is 159, but there are course noticeable differences between agrarian and industrial places. The percentage of employed inhabitants has recently grown quite rapidly, above all due to the jobs in secondary activities. In the post-war period several new school buildings have been built, while the other have been expanded and renovated. Velenje has also built a modern building for the public library. Practically there comes one radio set per three inhabitants, and one TV set per six inhabitants.

Approximately 300 people daily travel from the neighbouring communes to work in Velenje or Šoštanj. As regards the establishing of friendly contacts with the newly immigrated inhabitants, in the first period after the arrival the spatial proximity of flats was very important, while later on getting to know one another in the job has become significant. Most of the immigrated inhabitants had prior to their arrival in Velenje acquaintances, friends, or relatives here. In the valley (from 300 to 400 metres high above sea level) live almost three quarters of the total population. In spite of the rapid construction of socially owned flats and an even more rapid building of private flats, in 1971 the commune of Velenje was 661 flats short. Further building of new flats is planned for the new part of the town and for the area of Selo—Bevče; besides an area for some 10,000 inhabitants, Šalek—Bevče; is being organized in respect of public utilities. For the inhabitants of Šoštanj and Družmirje an area at the confluence of the Šentflorjanski potok and the Toplica, Pohrastnik, is being prepared.

In correlation with the Socialist Republic of Slovenia, the commune of Velenje is singled out in the national per capita income (1968) by a two-times lower participating share of the agrarian population and by a higher participating share of those employed in the socially-owned sector. The thermoelectric plant ŠOŠTANJ (730 employed) has a generating capacity of 410 MW and is the main consumer of the coal from the Velenje coal-mine. THE VELENJE COAL-MINE (3700 employed), with its new opencast working and the transport belt a Pesje, has fine prospectives for further expansion. Mining under Družmirje and under the old part of Pesje, is planned, and therefore the local population will have to be moved to flats in new areas. The factory GORENJE had had its first modest beginning in the village of Gorenje. Only in 1953 the firm employed only 11 workers; afterwards the firm was moved to Velenje and since 1965 the firm has been constructing new factory buildings and rapidly started to organize the production of cookers, refrigerators, washing machines, television sets, kitchen furniture, etc. In 1972 the factory employed 4756 people, half of them women. FACTORY OF LEATHERWARE ŠOŠTANJ (495 employed) produces outsole leather as well as various kinds of surface leather. The shortage of cattle hides is forcing the factory to orient towards a production of pigskin. Chemical industry is represented by POLYPEX (203 employed, mostly women) produces metal fittings for furniture, buckles, buttons etc.

The number of craftsmen and the amount of work done by them lag behind the increasing needs of the two towns.

The percentage of farming population is decreasing with each successive year (in 1970 it was 10.7%). Cultivated surfaces occupy one third of the total area; one half of it is taken up by forests, while pastures and non-productive surfaces occupy one tenth of the entire area. Cultivated surfaces are being gradually reduced to grassland, and grassland in turn to forests. In the land register unit of Velenje, building grounds have taken up a considerable part of fields and meadows. Agrarian production in the private sector is handicapped by the unclear overall agrarian policy and by a too small social help to re-orient the farms into a more up-to-date intensive livestock breeding. The orchards have grown old and do not give quality fruit for the market. The vineyards that have not yet been abandoned have mostly hybrid sorts of vine.

The range of the existing shops can hardly meet the demands of the fast growing population. The network of catering establishments has been strengthened mostly owing to the private sector.

Over the last six years the number of cars has become five times bigger; in 1971 there was one motor-cycle per 3.9 inhabitants.

ALOJZ MUŠIČ

NOVINE IN NOVINSKI GOZDOVI

Posvečeno spominu zaslužnega gozdarja inž. Antona Šivica

Socialno gospodarski odraz davne in nedavne preteklosti alpskih pokrajin so »novine« ali »požari«. Razen nekaj osamljenih primerov pri nas ne napravljajo več novin. Te pa ostajajo zanimivost, ne samo kot značilen relikv preteklosti, ampak tudi kot latentna težnja gorskega kmeta, ki lahko oživi v časih stiske za živež in pašo. V vojni je razen gozda — kot zaščitnika — izrednega pomena tudi oskrba s kruhom iz najbližjih rok, od delavnih kmetij v gorskih gozdih predelih. Tozadevne izkušnje iz NOB so prepričljive.

Opuščanje novin pri nas je posledica globoke družbeno ekonomske preobrazbe dežele. Nagli industrijski razvoj izvablja in veže naše kmečke delovne moči posebno iz hribovitih krajev, s tem jih odteguje kmetijstvu. Ker so novine v posebnih gorskih razmerah produktivno vezale odvečne delovne moči, zato se v sedanjih pogojih opuščajo. Za njimi pa ostajajo — kot žive priče — novinski gozdovi in grmišča. Njih melioracija je ena izmed pomembnejših nalog naprednega gozdnega gospodarstva.

Obogatitev obstoječih raztresenih virov in izročil o novinah je možna predvsem v luči zgodovine.

S privolitvijo prof. Pavla Šivica, sina strokovnega pisca, pokojnega višjega gozdarskega inšpektorja dipl. inž. Antona Šivica, si štejem v častno oddolžitev, uvrstiti v pričujoči svoj sestavek začetna tri poglavja iz njegovega neobjavljenega rokopisa z nekaterimi okrajšavami in dopolnili, ne da bi s tem njegov spis kakorkoli utrpel na dovršeni stvarnosti in klenem slogu. S tem izpolnujem željo inž. Šivica, ki jo je izrekel leta 1960 v pismu uredniku Gozdarskega vestnika. Takrat smo se namreč dogovarjali o objavi tega spisa v omenjenem strokovnem glasilu, vendar tedaj iz raznih razlogov ni prišlo do natisa. V pojasnilo navajam iz omenjenega pisma odlomke, ki se nanašajo na to.

Ljubljana, 19. junija 1960

Spoštovani tov. urednik!

*Prečital sem Mušičev članek o novinah idr., ki ga v prigribu vračam.**Kar se novin samih tiče, je članek premalo koncentriran, tako da si nepoučeni bralec ne more o novinah ustvariti prave slike. Zato predlagam in prosim, da bi kot nekaj uvod objavili najprej moj članek o novinah, ki sem ga sestavil leta 1954. V njem sem posebno opozoril na naše pisatelje, ki so opisali*

novine, čeprav ne iz gozdarskega vidika. Slednje sem skušal prikazati jaz v napomenutem članku. Članek priložen. / .

Tov. Mušič bi na to mogel navezati detajle s terena, ki jih bode luje v svoji razpravi. (I. del). Dobro bi bilo vedeti, kaj bo povedal v II. delu. Po mojem mnenju bi mogel v II. delu opisati sedanje stanje in staviti predloge, kako naj bo z novinami v bodoče. Opora: izvršena taksacija gozdov.

Glede vsebine I. dela pripominjam sledeče:

Na prvi strani omenja Mušič primorski in notranjski Kras. K temu bi pripomnil, da sem Kras obdelal izčrpno v razpravah z naslovi:

»Pogozdovanje Krasa v Primorju in na Notranjskem«, »Zgodovina tehnike pogozdovanja Krasa«, »Kartotečni izkaz čez 500 razprav, člankov, vesti o Krasu«. (Rokopisi iz leta 1957, dopolnjeni leta 1958). — Ako se navaja Kras, naj bi se navedli tudi moji rokopisi, ki bi marsikoga zanimali. Ima jih Odsek za ekonomiko Gospodarskega Inštituta. Za objavo v G. v. so te razprave preobširne. V ostale detajle, ki so zanimivi, se ne morem spuščati.

Šivic s. r.

Pozneje sem svoj članek predelal in dopolnil tudi v smislu želja, ki jih je izrekel inž. Šivic v citiranem pismu. V tej objavi v Celjskem zborniku je njegov del uvrščen kot I. poglavje.

I.

KAJ SO NOVINE IN KAKO JIH NAPRAVLJAJO

»Novine« ali »požari« so zemljišča, pripravljena in porabljena na poseben način. Napravljajo jih po nekaterih hribovitih predelih na površinah obraslih z mladim lesom. Za ta zemljišča, v davčnem katastru uvrščena večinoma med pašnike, je tipična obrast sive jelše, v višjih legah tudi zelene jelše, na zelo vlažnih mestih tudi črne jelše, a na bolj degradiranih ali plitkih, kamenitih tleh breze — s primesjo trepetlike, leske, ive in raznega grmičevja. Često se tod naselijo smreke, v manjši meri tudi javori, redkeje jelke in bori. Vsa ta obrast ima ponekod značaj mladega gozda.*

Vsakih 10—15 let, včasih tudi v krajšem razdobju, posekajo to obrast na golo, nizko pri tleh. Posamezne površine takih posekov v nižjih do srednje visokih legah redoma niso večje od polovice hektarja, v višjih legah pa so navadno večje, tudi po več hektarjev skupaj, predvsem zaradi povečanja pašnih površin — zato ločimo novine v poljedelske in pašne — po poglobitvi njihovi svrhi.

* To je tipična začetna — vidna — obrast. V naslednji je že prevladujoča smreka, če ji je uspel prodor skozi opisano nizko goščo mehkih in trdih listavcev. Dokončna gozdna obrast je v tem slučaju smrekova. Vsa gozdna obrast na novinah, nastala z naletom lahkega semena, je razen v obdobju živinske paše, prepuščena več ali manj sebi. Torej je dokončna podoba gozdne obrasti rezultat boja za obstanek posameznih kategorij rastlinskih oziroma drevesnih vrst — v posebnih pogojih, ki so v večini slučajev ugodni za smreko. Z drvarjenjem ali trebljenjem listnatega drevja se je večala smrekova obrast. Seveda na tistih opuščenih novinah, kjer ni bilo smrekove nasemenitve ali pa je smrekov mlaj podlegel plevelnemu oziroma grmiščnemu sloju, ostanejo v končni fazi samo grmišča. Pretvorba teh v gospodarske gozdove spada v melioracijsko področje gojenja gozdov. (Mušič)

Melioracijsko svetlitveno čiščenje v jelšju (Fotogr. GG Celje).

Obrat breze na novini — k. o. Primož
— (Fotogr. dr. M. Wraber — 1959)

Samorastni smrekov mlad sestoj (Fotogr. GG Celje).

V nižinskih legah, kjer uspeva ajda, posekajo lesovje tri tedne »pred kresom«, okoli 24. julija, v višinskih legah pa kake tri tedne pred »Veliko gospojnico«, okoli 15. avgusta. Posekani material po vsej poseki enakomerno razgrnejo ali ga zložijo »v postate«, to je v pasovih od 6—10 m širine, potem počakajo kake tri tedne, da se nekoliko presuši. Nato ga sežgejo. Požigajo ob suhem vremenu, kadar ni vetra, najraje proti poldnevju, ali pa požiganje začne ob vetru, ki ima nasprotno smer od »boltanja«, to je vlačjenja ognja navzdol. Ogenj se širi polagoma čimbolj. Po nagnjenih pobočjih požigajo od zgoraj navzdol. Ogenj vodijo s pomočjo dolgih drogov s pritrjenim železnim kavljem (»krevelj«) tako, da goreče vejevje vlačijo navzdol med niže ležeče vejevje. Da ogenj ne more preskočiti v sosednje gozdove, popalijo previdno najprej primerno širok pas ob meji. Po končanem požiganju morajo stražiti toliko časa, dokler ogenj popolnoma ne pogasne. Preostale nepogorele ostanke lesa spravijo na kupe in jih tudi požgo.

Po tem »požaru« ostane po vsej površini lesni pepel. Potem ko se je zemlja ohladila, požarno ploskev z motiko prekopljejo in jo posejejo v nižjih legah z ajdo, v višinskih pa z ržo ali pšenico, ponekod tudi z ovsem idr. Uporaba pluga ni mogoča, ker so tla preprežena s koreninami posekanega drevja in grmovja ter s štori, ponekod tudi preplitka, mestoma kamenita ali pa tudi prestrma.

Na silikatnih tleh — »na črni ali ržen kamen« — sejejo rž, na apnenčastih tleh — »na beli kamen« — pa pšenico. Koder so pridelali ajdo, po

žetvi ajde jeseni vsejejo rž. Drugo leto običajno zopet posejejo žito, poprej pa po vsej površini sežgo strniščno slamo. Pridelek je na novinah prvega leta prav dober, mnogo boljši kakor na njivah v dotičnem hribovju. Drugoletni pridelek pa je že slabši, v tretjem letu pa prav slab.

Po zadnji žetvi izkoriščajo novine za pašo. Čestokrat zadnji setvi primešajo tudi deteljo, da s tem napravijo nekak prehod k paši. Sčasoma se novina zopet obraste z jelšjem itd. tako gosto, da mora paša prenehati. Ko je obrast godna za zopetni posek, se paralelno izkoriščanje v poljedelske in pašne namene obnavlja — kolobarna doba ali menjalno gospodarjenje. Ko je prenehalo poljedelsko izkoriščanje novine, poiščejo primeren prostor za drugo, novo novino. Tako potujejo z novinami po posestvu iz kraja v kraj.

Na Mrzlem
vrhu (1060 m n.
m., k. o. Ter)
žgo novino
(Fotogr. dr. M.
Wraber — 1959)

Zakaj so napravljali novine in kako dolgo že so v navadi

Kjer je v hribih malo obdelovalne zemlje, so morali kmetje in bajtarji porabiti zemljišča prehodno v poljedelske namene — bodisi na položnih ali tudi strmih pobočjih. Redke stalne njive so tod slabo gnojene, izrabljene, izprane. Bili so pa tudi taki kmetje v hribih, ki pravih njiv sploh niso imeli, posebno v območjih bivših občin Ljubno in Luče. Ti kmetje so pridelovali žito samo na novinah zato, ker za tako pridobivanje ni treba hlevskega gnoja. Z gnojem pa v teh krajih bolj slabo gospodarijo. Ponekod je stala živina v hlevu globoko v gnoju.

Podobni razlogi za napravljanje novin so bili tudi v Koprivni, v predelih pod Peco in po nekaterih drugih, od lesnih tržišč in železnice oddaljenih krajih, kjer je bil transport lesa dražji, kot je bil les vreden. Prof. dr. Fran Kotnik je leta 1911 opisal napravljanje novin v »Času« pod naslovom: »Nov'ne žgati — nov'ne kopati«. Navedel je, da posekajo po ko-

roških krajih grmovje spomladi ali poleti in potem čakajo do jeseni, da se posekano vejevje dobro posuši. Potem ga zažgo. Nato prekopljejo svet, na katerem so sežgali suhljad. Potem posejejo ozimino ter ogradijo ves posejani kraj s plotom, da živina ne dela škode. Po Koprivni in pod Peco pa ne posekajo samo grmovja, ampak kar cele predele gozda. Manjše drevje posekajo, debelejše smreke pa samo oklestijo. Ko ozimino drugo leto požanjejo, sveta več ne prekopljejo. Na njem zraste trava in tako nastajajo pašniki. Za drugo leto pa že poiščejo drug kraj, ki ga požgo.

Iz članka »Nosačija«, ki ga je objavil Jože Gradišnik v »Tovarišu« (1953), pa seznamo, da pripravljajo kmetje v Topli in Koprivni novine tako, da v gozdnih predelih posekajo hosto. Pustijo pa nekaj brezovih debel, da jim prihodnje leto ob času žetve služijo za ostrvi žitnih kop ali slogov. V ostalem ni razlike od navedb dr. Kotnikovih. Na novini posejano žito zraste kmalu za ped visoko. Takrat spustijo v žito trop ovac, da ga popasejo do korenin. Žito potem lepše raste in bolje obrodi. Ko je klasje zrelo, požanjejo žito in ga zložijo na še stoječa ožgana brezova debela, na katerih se potem suši in čaka do pozne jeseni. Po žetvi teh novin ne prekopavajo več, temveč si v hosti poiščejo novih. Stare novine zaraste trava in služi potem za pašnik.

Nadalje je opisal napravljanje novin dr. Fran Mišič v »Tovarišu« (1951) pod naslovom: »Požigalništvo v Gornji Savinjski dolini«. Med drugim navaja, da žitnih snopov ne mladijo v mlatilnici, temveč jih »plevšajo« ali »štrajhajo« na močnih deskah tako, da ostanejo slamna stebela cela, nezlomljena. Iz dolgih, močnejših stebel vežejo snope, porabne za kritje streh na hišah in gospodarskih poslopjih.

Ljudje v prizadetih krajih trde, da je gospodarjenje z novinami že zelo stara navada. Po dr. A. Dopschu sega primitivno poljedelstvo s požiganjem gozdov že v dobo preseljevanja narodov, v čase, ko so prvotno slovanski narodi, pozneje pa germanski kolonisti poseljevali vzhodne alpske pokrajine (Štajersko, Koroško, južne dele Nižje in Gornje Avstrijske ter Salzburško). To požiganje je pomenilo krčenje gozda in gospodarstvo najekstenzivnejše vrste, obstoječe v tem, da so leto za letom del pragozda požgali, nato v pepel sejali in prihodnje leto, dalje potujoč, zopet nov kos gozda na isti način vpepelili in ga obdelali. V nadaljnjem opisuje požiganje gozdov na Gornjem Štajerskem, ki je podobno našemu, opisanemu. Poudarja, da na strmih pobočjih deževje odplavlja pepel in zrahljano zemljo od skalnatih tal in da je potem na takih prostorih za dolgo dobo onemogočena vsakršna gozdna kultura. Tudi tedaj, ko je prišel v rabo primitiven lesen plug (ralo, drevo), — kar je bilo že pred 8. stoletjem — se je požiganje gozdov še vedno pojavljalo, čeprav v manjši meri in bolj po strmih pobočjih, koder je bilo težko napraviti stalne njive.

Razvoj slovenskega gospodarstva je temeljito zgodovinsko obdelal dr. Bogo Grafenauer na str. 436—467 svojega dela: »Ustoličenje koroških vojvod in država Karantanskih Slovencev«, Ljubljana 1952. Razpravlja tudi o obdelovanju zemlje s pomočjo požiganja gozdov.

Očividno je, da je bilo v dobi, ko je imel les v krajih, močno oddaljenih od komunikacij, prav majhno vrednost, veliko več novin, kot jih

je bilo pozneje. Porast cen lesa je povzročil, da so namesto opuščenih nastali skoro čisti smrekovi gozdovi. Zvišanje cen lesa je omogočilo gozdnim kmetom, da so mogli večji del potrebnih živil nabaviti z iztržkom za prodani les. Čim pa je nastalo pomanjkanje živil, npr. med vojno, so mlade sestoje v navedenih krajih zopet v večjem obsegu pretvarjali v novine.

Škode od novin in oblastveni ukrepi

Novine neugodno vplivajo na obseg in razvoj poplav v območju hudourniških voda. To velja seveda glede takih novin, ki so na strmih pobočjih in na plitvih tleh, posebno tedaj, ko se še niso obrasle. Hudi nalive odplavljajo zemljo in grušč. Nastajajo tudi zemeljski usadi. Zemlja in grušč prihajata po hudournikih v doline, kjer zasipavata poljedelska zemljišča.

Ako pri požiganju ni dovolj ljudi in pozornosti, lahko ogenj iz novine preskoči v sosedni gozd ter povzroči velike gozdne požare. Često se je opazilo, da je ob robu gozda, ki meji na novino, nekaj gozdnega drevja osmojenega, ki ga je bilo treba posekati, da se ni razplodil gozdni mrčes. Vsekakor je tudi velika narodnogospodarska škoda za mlado jelševino in smrekovino, ki propadeta pri napravljanju novin.

Leta 1851 za alpske dežele bivše Avstrije ustanovljeno gozdarsko društvo je razpravljalo na svojem občnem zboru leta 1852 v Celovcu m. dr. tudi o ukrepih zoper takrat močno razširjeno požiganje gozdov, ki se je izvajalo po gotovem turnusu zaradi začasnega pridelovanja žita na popaljenih prostorih. Od zborovalcev je večina nastopila za odpravo 'požigalništva', nekateri pa so poudarjali, da imajo posestniki pravico do požiganja, sklicujoč se tudi na to, da je npr. na Štajerskem požiganje dovoljeno, dalje da ima kmet v hribih večji hasek od novin kakor od gozdov, da ponekod kmet niti ne bi mogel živeti brez novin, da bi oblastvena prepoved ne bila učinkovita itd. Končni predlog, da naj se požiganje in uničevanje mladih smrekovih sestojev splošno prepove, v izjemnih primerih pa veže na oblastveno dovoljenje, je bil odstopljen posebni komisiji strokovnjakov, da ga prouči in o svojih zaključkih poroča na občnem zboru v prihodnjem letu. Kako se je zadeva iztekla, ni bilo moč ugotoviti zaradi pomanjkanja virov.

Leta 1892 je okrajno glavarstvo v Celju zaradi novin v gornjegrajskih predelih povabilo vse tamošnje občinske uprave in jim zabičalo, da morajo pri požigih paziti, da ne preskoči ogenj v gozdove. Ker se morajo osmojena drevesa posekati, se gozdni sestoji od leta do leta zmanjšujejo. Iz tega poziva sklepamo, da takrat napravljanje novin na Štajerskem ni bilo prepovedano.

Avstrijski gozdni zakon, uveljavljen leta 1853, vsebuje v poglavju o gozdnih požarih (§ 44—49) določilo, da se ne sme kuriti v gozdu in ob robu gozda. Jugoslovanski zakon o gozdovih, uveljavljen leta 1930, predpisuje (§ 40—47), da se v gozdu ne sme kuriti in da se ob suši lahko zabrani kurjenje v razdalji 50 m od gozda, na Krasu pa 100 m od gozda.

Kljub predpisom teh dveh zakonov in vsakoletnim razglasom glede preprečevanja gozdnih požarov, napravljanje novin ni prenehalo.

Velika škoda, ki jo je povzročila Savinja tekom let s svojim hudo-urniškiimi pritoki (posebno huda poplava je bila leta 1926), je dala povod, da je okrajno glavarstvo v Gornjem gradu leta 1934 razglasilo vsem občinam, da so »požari« nedopustni glede na predpise gozdnega zakona. Okrajni glavarstvi v Prevaljah in Slovenjem Gradcu sta izdali istega leta podoben razglas. Ti ukrepi pa se niso mogli uveljaviti, ker so zadeli na odpor prizadetih posestnikov in občin.

Občina v Ljubnem je leta 1934 v svoji vlogi na Okrajno glavarstvo v Gornjem gradu prosila, da naj prepovedi »požarov« ne vzdržuje, ker bi bil sicer obstanek kmeta skrajno ogrožen. Tej prošnji so se pridružile tudi občine Solčava, Luče, Nova Štifta, Mozirje-okolica, Rečica ob Savinji in Bočna. V prošnjah so občine med drugim navajale, da je bilo pred 60—80 leti mnogo več »požarov« (novin) in da so bile takrat graščinske planine povsem gole, dočim so sedaj zaraščene z gozdom. Vendar takrat kljub novinam ni bilo posebno hudih poplav. Ako se novine več ne dovolijo, bodo hribovski kmetje ob kruh in streho.

Zaradi akcije proti novinam in pritožbi proti prepovedi teh je Kmetijski oddelek bivše banske uprave v jeseni 1934 pozval vsa okrajna glavarstva, da naj podajo njihovi kmetijski referenti izjavo, ali je pridelovanje žita na »požarih« potrebno ali ne. Na to se je kmetijski referent v Gornjem gradu izrazil proti prepovedi novin. Predlagal je, naj se prepoved omeji le na one novine, ki niso zares potrebne. Kmetijska referenta v Slovenjem Gradcu in v Kamniku sta podala podobno izjavo. Da overi potrebo novin, pa tudi razloge pritožnikov, je Gozdarski odsek bivše banske uprave poslal leta 1935 dva gozdarska izvedenca v Savinjsko dolino. Zaslila sta zastopnike občin Mozirje trg in okolica, Ljubno, Solčava, Gornji grad trg in okolica ter Bočna. Zastopniki Ljubnega in Solčave so izjavili, da kmet in bajtar brez novin ne moreta shajati. Ostale občine so zatrjevale, da so novine nekaterim hribovskim kmetom res potrebne.

Po omenjenih ugotovitvah je Gozdarski odsek bivše banske uprave leta 1936 predlagal v zvezi s svojim referatom o ukrepih, potrebnih za ublažitev razdiralne sile reke Savinje in njenih pritokov, glede novin samih naslednje: Splošna prepoved novin se ne more vzdržati, ker so te nekaterim samotnim kmetijam v hribovitih krajih življenjsko potrebne. Splošni varstveni in kulturni oziri pa zahtevajo, da se podvržejo novine posebni evidenci in stalnemu nadzoru občeupravnih oblastev — po detajlnih predlogih (a—e).*

Do izvedbe tozadevnih predlogov pa ni prišlo, ker so se skušali najprej odpraviti razni hujši nedostatki glede premočnega izkoriščanja gozdov v Savinjski dolini. Ko so leta 1939 pričele priprave za vojaško obrambo, ni bilo mogoče urediti vprašanja novin, niti ne započeti akcije za sestavo zadevnega katastra. Zasedba dežele po nemškem okupatorju je onemogočila vsakršno nadaljnje delovanje za ureditev pereče zadeve.

* Teh predlogov tu ne navajam, ker niso več aktualni in ker so precej obsežni.

**Kje je bilo pri nas najbolj razširjeno gospodarjenje z novinami
in kje se je to ohranilo najdlje**
(po Mušiču)

Najbolj je bilo razširjeno napravljanje novin na razčlenjenih pobočjih gornjega toka reke Savinje in njenega pritoka Drete (v prejšnjem gornjegrajskem okraju), najintenzivnejše pa je bilo tod na silikatnih tleh. Tudi na apnenčevi podlogi z debelejšo zemljo (ilovico) — bliže vencu Savinjskih Alp — so napravljali novine, toda v mnogo manjšem obsegu. Zelo so bile novine razširjene tudi na območju nekdanjih občin Črna, Koprivna in Mežica, to je v povirju Meže, največ na silikatnih tleh, na preperini tonalita in glinastega škrljavca. V bivšem slovenjgraškem okraju so napravljali novine v območju bivših občin Topolšica in Podgorje, najintenzivnejše v predelih Smrekovec, Kloše in Veluna, zopet na silikatnih tleh. V manjših obsegih so napravljali novine na zapadnem Pohorju in Kozjaku, in to v nižjih legah strmih pobočij k. o. Gradišče, Legen, Danijel, Ojstrica, Velka, Javnik itd.; tudi tod na silikatnih tleh. »V bivšem okraju Laško je bilo žganje novin še v 13. stoletju močno razširjeno, posebno na strmih pobočjih in po grapah, kjer si s plugom ne bi mogli pomagati« (3). Novine so se pojavljale še marsikje po hribovju nekraške Slovenije, posebno na Jezerskem in vzdolž Karavank, vse do sedanje tromeje. »Divje so žgali novine in krčili laze in rovtve v XVI. in XVII. stoletju podložniki raznih gosposčin v deželnoknežjem Štangarskem gozdu pri Litiji« (4).

Novine so se ohranile pri nas najdlje v gornjesavinjskem območju in v povirju gornje Meže — na meji avstrijske Koroške.

Na Krasu ni bilo novin. Kraška tla niso prenesla požiganja. Kjerkoli so iztrebljali gozdno obrast z namenom, da razširijo pašnike in obdelovalni svet, je neizbežno prišlo do opustošenja tal, do povečanja kraških goličav.

Novinski svet
okrog Primoža
nad Ljubnim —
danes večinoma
odrasli
smrekovi
gozdovi
(Fotogr. dr. M.
Wraber — 1959)

ZGODOVINSKA SLIKA GORNJESAVINJSKEGA NOVINSKEGA SVETA

Posest gosposčine Gornji grad je obsegala skoraj celo Gornjesavinjsko dolino — brez mozirskega okoliša. Bavarski plemenitaš, Dyebald Chager je podelil to posestvo leta 1140 oglejskemu patriarhu Peregrinu. Ta je dal največji del obdelanega sveta menihom hkrati ustanovljenega benediktinskega samostana v Gornjem gradu. Polja ob Savinji in Dreti — takratno vso kultiviranost zemlje — so obdelovali tlačani »nevoljniki«, nadzorovali so jih gosposčinski služabniki — »ministerijalci*, ki so prejeli za plačilo nekaj kmetij. Menihi so povečevali svoje dohodke s tem, da so naseljevali podložne kmete v gozdovih. Na krčevinah naseljeni tlačani so postali svobodni, dajali so davščine v naturi ali v denarju. Po ustanovni listini samostana je bilo dovoljeno menihom na ozemlju gornjegrajskega posestva graditi mline in krčiti gozdove »kolikor so le mogli«, ter s krčenjem gozdov in naseljevanjem podložnikov razširjati meje donosnega sveta. Vse novine so prešle v posest samostana (7). Patriarh si je namreč pridržal neobdelani svet — gozdove; te pa je obljubil menihom s posvetilom: čim več kmetov bodo naselili po gozdovih, tem večji del posestva postane njihov.

Od leta 1140 do 1268 je naraslo prebivalstvo tega področja od 800 na 2150 duš. Okrog leta 1440 jih je bilo že okoli 4900. **Naturalne dajatve, zlasti žitne, so uvrstile gosposčino gornjegrajskega posestva med izvoznike žita na Kranjsko in Primorsko.** (Med Oglejem in Savinjsko dolino ter Koroško je zacvetela trgovina — menjava žita, živine, oglja, lesa idr. za vino, sol, svilo idr.). Nadaljevalo se je tradicionalno oddajanje njiv, travnikov in pašnikov v najem. Kajti prebivalstvo se je hitro množilo in je imelo vedno premalo zemlje za svoje preživljanje. Za živinorejo so bili potrebni vedno novi pašniki; te so pridobivali s širjenjem novin (5, 6).

Življenje je postajalo za podložno ljudstvo čedalje težje. Namesto napredka so prišle nadenj zapovrstjo nadloge. Kuga, lakota, turški vpadi, kmečki punti itd. so izredčili prebivalstvo. V nadaljnjih 380 letih se to ni niti podvojilo. **Kakor so poprej težili ljudje iz dolin v hribovje za novinami, so se poslej mnogi selili v trge, kjer se je porajala obrt. Ker pa v Gornjesavinjski dolini ni bilo industrijskega razvoja, je bilo pojevanje novin le začasno.** Seznam dohodkov in davčni zapisnik gornjegrajske graščine iz leta 1600 — tedaj že v posesti ljubljanske škofije — že navaja desetine od splavov in žag. Slednjih je bilo največ okrog Ljubnega, takratnega središča gornjegrajske obrti in trgovine z lesom.

Ker je videla v gozdovih čedalje večji vir dohodkov, je jela gosposčina opuščati oddajanje pašnikov v najem. Posledica tega je bilo preraščanje gozdov v pašnike. Vendar so ji bile še dolgo glavni vir dohodkov desetine. O racionalnem gospodarjenju z gozdovi je moč govoriti šele

* Fevdalec Chager je podaril oglejski Cerkvi tudi svoje ministerijalce.

Pregledna karta področja sedanje občine Mozirje s katastrskimi občinami; s pikčasto črto je označena vzhodna meja srednjeveške posesti gosposčine Gornji grad.

s krajem XVIII. stoletja. Saj je gosposčina prodajala — po svetovanjih in posredovanjih svojih 'lovcev' — cele komplekse gozdov podložnikom, ki so spravljali les s planin k reki, na posekah pa žgali, pasli živino ali sejali žito. Le težko se je sprijaznila gosposčina s terezijanskimi in jožefinskimi agrarnimi reformami. Z abolicijo (odpravo tlake) leta 1787 je bila višina naturalne tlake spremenjena v dajatve v denarju. Leta 1798 so bile ukinjene tudi druge naturalne dajatve podložnikov. Ostala je le še žitna in vinska desetina — (prvotni davčni kataster še navaja vinograde na nekaterih toplejših legah okrog Ljubnega i. dr. Za vinogradi so ostala degradirana zemljišča, ki jih je s časom prerasel gozd).

Gosposčina se je protivila navedenim naprednim reformam in se je še dolgo zavzemala za obnovo nekdanjih naturalnih dajatev, posebno žitnih. Znaten delež žitnega pridelka so dajale tudi takrat novine. Z naraščajočo površino gozdov zaradi postopnega zaraščanja pašnikov in z omejevanjem paše v gosposčinskih gozdovih se je napravljanje novin omejevalo vedno bolj na izhodiščne površine, bilo pa je to v gornjesavinjskem ljudstvu že globoko zakoreninjeno.

Razmerje med gosposko in podložniki je bilo zaradi omejevanja paše stalno napeto. Dolgotrajen je bil spor zaradi »koplevnika«, kmetove dajatve gosposčini, kot odškodnine za sečnjo lesa in drv v gosposčinskih gozdovih, za napravljane novin in pašo živine. Koplevniško vprašanje je uredila šele kmetska odveza leta 1848, s tem da je tako imenovane koplevniške površine dodelila deloma gosposčini, deloma kmetom.

Splavarstvo je pripomoglo, da je postalo gozdarstvo s časom glavna pridobitna panoga gornjesavinjskega območja. Močan je bil odpor proti spreminjanju pašnikov v gozd le v visokih, planinskih legah, kjer je bila živinoreja glavni vir dohodkov — za kmeta. Seveda tudi o racionalnem pašništvu ni moglo biti govora, dokler so pašnike razširjali predvsem z novinami, se pravi, da uživalci pašnikov niso vodili računa o trajnem njih vzdrževanju. S tem, da gosposčina ni več oddajala pašnikov in travnikov v najem, je dajala prednost gozdu. **Zaradi skrajno ekstenzivnega pašnega gospodarjenja na zmanjševanih površinah je naglo nazadovala živinoreja. Posledica tega je bilo primanjčovanje hlevskega gnoja za obdelovanje zemlje (slabih njiv). Tedaj so se življenske prilike gorskih kmetov in področnega prebivalstva nasploh zelo poslabšale. Pri takem stanju je postajala težnja po napravljanju novin zopet močnejša.**

V prevratnih mesecih leta 1848 so izkoristili kmetje in podložniki sproščeno stanje, divje so sekali gozdove in žgali novine. Pri kmetih je namreč prevladovali naziranje, da so vse stare pravice graščine že obveljavo. Podložniki pa so mislili, da so gozdovi že njihovi. Tudi gosposka je v tej zmedbi in negotovosti hitela s sečnjo, da ne bi ostala prikrajšana. S cesarskim patentom zakona o zemljiški odvezi se namreč odpravijo brez odškodnine vse pravice in vsi dohodki, ki izvirajo iz osebnega podložništva. Da bi prenehali spori iz gozdnih služnostnih pravic (pašnih, drvarskih i. dr.), je bila s patentom iz l. 1853 uvedena ureditev vseh odnosov med zemljiško gosposko in kmeti. To vprašanje je bilo urejeno v Gornjesavinjski dolini tako, da so kmetom dodelili gozd v glavnem v niž-

jih predelih, višinski strnjeni predeli pa so ostali graščinski. S prepovedjo gozdne paše po avstrijskem gozdnem zakonu iz l. 1852 je postajalo pre-raščanje gozdov v pašnike še mnogo večje. Glavni namen tega zakona je bilo obvarovanje in obnavljanje gozdov — zaradi vedno večjega njih izkoriščanja. Kajti pohlepnost v tistih časih je bila tako neobrzdana, da je spričo zmede v lastniških odnosih pretela nevarnost uničenja gozdov.

V gornjesavinjskem območju, to je na področju sedanje občine Mozirje, je po sedanjih cenitvah prerastel gozd okoli 7300 ha pašnikov (8). Proces zaraščanja pašnikov pa traja dalje.

Naslednji demografski statistični podatki —(9)— pokažejo hitro napredujočo notranjo migracijo s tega področja:

Leto popisa	Število prebivalstva	V mejah
1869	14420	
1921	14213	sedanje občine
1951	15578	Mozirje
1961	15160, od teh odpade na kmete 39 %	

V planinski, prejšnji občini Solčava, je padlo število prebivalcev od 776 leta 1921 na 733 leta 1951 in 754 leta 1961.

POVZETNI PRIKAZ OPTIMALNIH POGOJEV ZA ŠIRJENJE NOVIN

Kot se menjajo časi, se je od stoletja do stoletja spreminjala tudi intenzivnost napravljanja novin. Počenši z nomadsko primitivnim poljedelstvom predzgodovinskih naselnikov se je ta stopnjevala po eni strani z naraščanjem prebivalstva v pogojih srednjeveškega gospodarsko tehničnega mrtvila oziroma z naseljevanjem podložnih kmetov na gozdnih posekah in pustotah, po drugi strani pa z razrvanostjo splošnih razmer, v prevratnih časih ali z ogroženostjo človekovega bitja. To intenzivnost naj bi prikazala valovita krivulja, katere vrhunske točke vpadajo:

1. v dobo na prehodu iz nomadskega v poljedelsko gospodarjenje;
2. v dobo na prehodu od naturalnega v denarno gospodarstvo;
3. v čase pred množičnim izseljevanjem v NOVI SVET — Ameriko, v alpskih pokrajinah še sredi XV. stoletja, v časih 'lakote, kuge in vojske';
4. v čase od odprave tlake do izpeljave zemljiške odveze — 1787 do 1848;
5. v dobo razcveta kapitalizma. Vzporedno z razvojem tega je rastla revščina na kmetih. Sila koncentracije kapitala in nihanj : visokih konjunktur in cikličnih kriz — z depresijami v blagovnem prometu, z brezposelnostjo, z upadanjem kupne moči širokih množic — prizadene kmeta dvakratno;
6. v leta prve svetovne vojne;

7. v razdobje gospodarskih kriz med obema vojnoma, ko sta bili brezposelnost proletariata nasploh in prezadolženost kmetov na vrhuncu, to je v desetletju pred drugo svetovno vojno;

8. v leta druge svetovne vojne.

Gospodarjenje z novinami je doseglo vrhunec v srednjem veku, ko je bilo ključni sistem alpsko-gorskega pašništva in poljedelstva (žitarstva). Razpadanje tega sistema je trajalo krajevno zelo različno dolgo. Najdlje se je ohranil v zaprtih predelih, oddaljenih od komunikacij. Ostanki in nasledki tega gospodarskega sistema so opisani in orisani izčrpno v tem sestavku.

GORNJESAVINJSKI NOVINSKI SVET V LUČI ZEMLJIŠKEGA KATASTRA

Marsikje na novinskih področjih je bilo pri ostvarjanju davčnega katastra v obdobju 1820—1830 težko ločiti gozdni svet od negozdnega. Razen dejanskega stanja so morali geometri upoštevati tudi takratne gospodarske in lastninske težnje ter potrebe zemljiških posestnikov in uživalcev. Gozdne parcele so se omejevale bodisi na skrajno absolutna gozdna tla* ali na nedostopne — neodprte gozdne predele, v glavnem graščinske. Na novinskih področjih so enostavno — z arondacijo — zajeli celotne novinske površine in jih označili kot pašnik. V takih, tudi zelo velikih pašniških parcelah pa najdemo v katastralni mapi tu in tam vključene (enklavirane) tudi prav majhne gozdne parcele. V naravi se prepričamo, da so bile te parcele izločene za gozd, ker so bile za pašnik nemogoče, bodisi zaradi hude skalovitosti in prepadnosti nevarne za živino ali zaradi same lege — v mrzlih jarkih ter osojnih kotih. Take parcele so bile v naravi že od nekdanj gozd in kot take so jih vnesli v mapo.

V dobi pospešene živinoreje in pridelovanja žita na novinah so kazali novinski predeli sliko pustošenja in nereda, stanje, ki večinoma ni bilo podobno ne gozdu ne pašniku:

grmišča sive odnosno zelene jelše, izmenjajoča se neenolična obrast breze, leske itd., raztresene jase razne velikosti in oblike, porasle z visoko in gosto praprotnjo, nato bujno robidje in malinje, ter zopet požarne njive pod žitom, ponekod travnati lazi, ki vijugasto prekinjajo smrekov gozd — od jarka do vrha, nato zopet grmišča v nastajanju in v njih štvilne gazi pašne živine, a vmes smrekov mlaj v skupinicah ter skupine že izrasle mešane gozdne obrasti, in zopet odrasel smrekov sestoj ...

Spričo takega spremenljivega in bežnega stanja res ni bilo moč drugačno opredeljevanje kultur, kakor je prikazano v prvotnih katastrskih operatih iz leta 1825 —(10). Za večino katastrskih občin gornjesavinjskega območja navajajo zbirniki kultur poleg običajnih kultur še »grmišča« (Gestrüpp). Za k. o. v izrazitih novinskih predelih, kakor so Konjski vrh, Krnica, Savina, Primož, Ter idr., navajajo še problematične 'prehodne' kulture: »pašnike z gozdnim drevjem«, »pašnike z grmovjem«, »travnike z grmovjem« in »požarne njive pod žitom« (Rott-äcker).

*Absolutna gozdna tla so tista, ki so sposobna samo za gozd.

Naslednja razpredelnica posreduje dinamiko preraščanja gozdov v pašnike ali povečanje gozdnih površin na račun obdelovalnih in pašniških površin — v razdobju od 1825 do 1959 — za glavne katastrske občine gornjesavinjskega novinskega področja.

Katastrska občina	Gozd. okolis	Stanje		Po katastru				Dejansko l. 1959			
		leto	njive	travniki	pašniki, plavnine	gozd	ostalo nerodovitno	SKU-PAJ	gozd	novine za gozd	Skup. gozd. površina
Florijan		1825	148	85	55	818	15	1121			
		1959	105	102	76	810	21	1114	774	64	838
Lenart	Gornji grad	1825	115	119	211	875	16	1336			
		1959	90	115	174	942	17	1338	1061	57	1118
Smiklavž	Gornji grad	1825	199	207	695	983	16	2100			
		1959	172	201	554	1126	45	2098	1587	12	1599
Tirosek	Gornji grad	1825	3	157	551	749	11	1471			
		1959	143	140	199	951	34	1467	1106	7	1113
Primož	Ljubno	1825	189	101	905	483	38	1716			
		1959	174	106	575	818	44	1717	1035	144	1179
Savina	Ljubno	1825	144	56	629	313	39	1181			
		1959	151	72	323	616	19	1181	789	68	857
Ter	Ljubno	1825	357	232	592	2880	50	4111			
		1959	325	285	1073	2386	47	4116	3387	250	3637
Konjski vrh	Ljubno	1825	103	75	991	1094	319	2582			
		1959	209	96	836	1424	18	2583	1830	128	1958
Krnica	Luče	1825	156	75	1011	289	23	1554			
		1959	154	88	596	699	19	1556	1033	222	1255
Podveža	Luče	1825	61	36	1797	1923	20	3837			
		1959	115	47	1320	1649	700	3831	2246	21	2267
Podvolovljek	Luče	1825	128	79	169	1755	18	2149			
		1959	97	98	461	1488	19	2163	2202	51	2253
Raduha	Luče	1825	136	54	448	346	26	1010			
		1959	132	43	374	435	20	1004	628	83	711
Solčava	Solčava	1825	115	220	1046	2995	816	5192			
		1959	119	229	1072	2149	1624	5193	3422	116	3538
Sv. Duh	Solčava	1825	158	127	1024	2460	1232	5001			
		1959	114	122	767	2095	1947	5045	3301	51	3352

Pripomba: Za stanje leta 1825 je stara ploskovna mera pretvorjena v novo.

* Katastrski podatki za leto 1825 so iz katastrskih operatov pri Državnem arhivu LR Slovenije, za leto 1959 pa od Katastrskega urada v Sošanju.

Dejansko površino gozdov v Gornjesavinjski dolini je ugotovil Biro za urejevanje gozdov pri Gozdnem gospodarstvu Celje v letih 1958—1960.

Iz teh prvotnih katastrskih operatov je razvidna vsa razsežnost takratnega sveta. Tako je bilo v k. o. Ter: čistih pašnikov 217 ha, grmišč 60 ha, pašnikov z grmovjem 218 ha, pašnikov z gozdnim drevjem 63 ha, pašnikov s sadnim drevjem 34 ha. Požarnih njiv pod žitom kataster pri tej k. o. ne navaja, navaja jih pa k. o. Konjski vrh 121 ha, k. o. Tirosek 180 ha, k. o. Podveža 60 ha in Solčava 49 ha. Zanimivo je, da navaja prvotni kataster za k. o. Tirosek samo 3 ha pravih njiv, zato pa kar 180 ha »požarnih njiv«. Največ grmišč navaja ta kataster pri k. o. Primož = 773 ha, Savina = 293 ha, Podveža = 147 ha in Podvolovljek = 83 ha.

Za dejansko povečano gozdno površino se zmanjšuje predvsem pašniška površina. Obstoječi pašniki so čez 50 % nevzdrževani, to je nečiščeni, negnojeni, nekultivirani. Nerodovitni svet se je — po katastru — povečal od leta 1825 do 1959: v k. o. Podveža za 660 ha, Solčava za 802 ha,

Novinski svet na Konjskem vrhu nad Ljubnim — pod samim vrhom mlada gozdna obrast novine
(Fotogr. dr. M. Wraber — 1959)

Sv. Duh za 707 ha. Površina golega skalovja, grušča in melišč se je tedaj povečala po eroziji — deloma tudi zaradi novin na apnenčevih tleh. Navedene k. o. segajo namreč že v alpski venec. V istem razdobju se nerodovitna površina ni povečala na silikatnih hribinah. Na teh pokaže kataster ponekje celo zmanjšanje nerodovitne površine, tako v k. o. Konjski vrh kar za 300 ha. Na za novine ustrežnejših tleh torej ni bilo povečanja nerodovitne površine.

Nekoč je bilo vse v plotovih. S plotom so oddelili pašnik od poljedelskega in travniškega sveta, ogradili so posebej vsako z žitom posejano novino. Zagrajen je bil cel gozd. Tudi za posestno ali uživalčevo mejo je plot. Po ostankih plotov se vidi, da niso štedili z lesom. To zagrajeva-

nje priča o vitalnosti in neutrudni delavnosti naših prednikov. Treba je bilo poskrbeti, da se živina ni izgubljala v gozdovih in da ni uhajala v škodo na obdelovalni svet. Zavarovati ga je bilo treba tudi pred divjadjo. Še v časih urbarjev je bila razmejitev zemljiških deležev med upravičence oziroma kmete označena s plotovi. Tako so tudi ob osnovanju davčnega katastra določali meje gozdnih parcel marsikje kar po plotu. Česti pa so bili primeri, da kmetje niso predstavili plota na novo označene posestne meje, in zato še danes ni redkost, da en mejaš hasnuje gozd, drugi pa plačuje zanj davek, tudi že več ko 100 let.

Ob uvedbi davčnega katastra je bilo gozdarstvo za Gornjegrajsko posestvo — ljubljanske škofije — že zelo pomembna pridobitna panoga, medtem ko je bil v gospodarstvu gorskih kmetij še glavni poudarek na živinoreji. Šele po letu 1848, ko so postali kmetje individualni lastniki zemlje, in s porastom trgovine z lesom, se je vrednotenje gozda za kmeta temeljito spremenilo. Za gorskega kmeta, zlasti alpskega in pohorskega, je ležala v gozdu več kot nekaka »eksistenčna rezerva« (11).

Vzporedno s postopnim upadanjem živinoreje — zaradi zmanjševanja pašnih površin in krmske baze nasploh — je v teku zadnjih 100 let nazadovalo tudi prebivalstvo. Niso redki primeri, da je gozd prerasel cele kmetije; slabe kmetije niso zdržale novih pogojev gospodarjenja in so propadle. Sledila sta občutna padca v živinoreji: prvo kmalu po prvi svetovni vojni — zaradi konkurenčnih cen goveje živine in drobnice oziroma zatrpanosti trga s tem blagom, drugi pa po drugi svetovni vojni — zaradi fluktuacije kmetijskih delovnih moči v industrijo in mesta. Gospodarska kriza v daljšem obdobju pred zadnjo vojno je najhuje prizadela oddaljene gorske kmetije.

Zadolževanje kmetov je postalo splošno in je šlo v nedogled. Lesni trgovec je plačal n. pr. kmetu pod Olševo (na meji avstrijske Koroške) za 1 m³ smrekovega lesa na panju povprečno Din 20 — v letih 1934 do 1938. Kmečki gozdovi so se hitro praznili, a kmetje se niso izkopali iz dolgov. **Ko je izpraznil gozd, si kmet ni mogel drugače pomagati kot s povečanim napravljanjem novin.** Delovna sila za to ni bila problem. V trumah so prihajali brezposelni rudarji in drugi delavci, ki so radi prijeli za sekiro in motiko, samo da so se najedli in napili.

V tistih časih gospodarske krize so gozdni posestniki v teh predelih izrabili vsako gozdno »frato« — poseko za začasno pridelovanje žita (»fratarjenje — na požganicah«). Po določitih takrat veljavnega zakona o gozdovih je morala biti poseka pogozdena najdlje v 3 letih po izvršeni sečnji. Novine pa so napravljali na pašniških zemljiščih, po večini že obraslih z gozdom. Za takrat veljavni zakon o gozdovih je bilo merodajno stanje po zemljiški knjigi oziroma davčnem katastru, a ne po naravi, kot je to po sedanjem državnem gozdnem zakonu. Katastrsko stanje pa je ostajalo daleč za dejanskim, saj je bilo to z malimi izjemami — spremembami še iz časov vladarja Franca I. V opisano nedavno obdobje tedaj spada poslednji vrhunec v napravljanju novin.

STRNJENA GEOGRAFSKA OPREDELITEV KLASIČNEGA NOVINSKEGA SVETA NA GORNJESAVINJSKEM

Na široko okrog Ljubnega, Luč in Solčave — na obeh straneh Savinje, se razprostira eno izmed najbolj klasičnih novinskih področij — v večjem delu na silikatno usedlinski hribini* z globokimi jarki, razčlenjenimi strmimi pobočji in mehko zaobljenimi hrbti do višine nekaj nad 1000 m n. m. Na levem bregu Savinje zajema to področje široki spodnji del k. o. Raduha, Konjski vrh, Sv. Primož in Ter, na desnem bregu Savinje pa zajame k. o. Krnico in k. o. Savino v celoti, se prevali na zahod — v Zadrecko stran — preko k. o. Sv. Florijan in Sv. Lenart, odkoder se povzpne v alpske k. o. Podvolvljek, k. o. Podveža, severno pa k. o. Solčava in Sv. Duh.

Višinski pašniki in gozdovi — na levi Raduha (Fotogr. J. Mušič — 1957)

Izmed starih krajevnih imen v novinsko najzanimivejši k. o. Savina (10) so najznačilnejša: »Pustota« (od parc. št. 1—237), »Trbiški graben« (od parc. št. 238—574) in »Žački hrib« (od parc. št. 575—960). V predelu »Pustota« leži na vzvišeni polici najstarejša kmetija p. d. »Gornji Požežnik«. Tod je bilo nekoč vse v novinah. V predelu »Trbiški graben« so segali »trebeži« — novine v vratolomne strmine. Zaobljeni »Žački hrib« pa prikliče v spomin žake žita z novin, ki so jih imeli daleč nositi do prve vozne poti. Na razsežnem hrbtu z najvišjo točko — koto — »Mlačkim vrhom« (1067 m n. m.) so »požare« hitreje obnavljali — zaradi paše. Kakor

* Miocenske grohaste usedline erupcijske dobe Smrekovca — po Frideriku Teller-u, 1898.

Pašna novina v višinskem predelu
(Fotogr. GG Celje)

že samo ime pove, je odtod prihajalo leto za letom na gumna raznih gospodarjev veliko žita. Večinoma degradirana peščeno zgoščena tla pričajo o premočnem sežiganju in paši velikih čred.

PRIMER NEKOČ MOČNE KMETIJE GORNJESAVINJSKEGA NOVINSKEGA PODROČJA

Lepo zaokrožena Oprčanova kmetija, nekako v sredini k. o. Savina, na razširjeni rebri med Trbiškim in Malim Erjavčevim grabnom, z najvišjo točko ok. 750 n. m., lahko služi za primer proučevanja. Prvotna gozdna združba jelke in bukve na silikatnih tleh se je le mestoma ohranila na nekaterih gozdnih parcelah, kjer je bilo napravljjanje novin zaradi skalovitosti in prepadnosti nemogoče. Sestoji na gozdnih parcelah so večidel raznodobni — prebiralni, dočim so gozdovi na novinskem svetu smrekovi enodobne strukture, večinoma naravni. Le v krajih, kjer so se opuščene novine zaraščale z robidjem in srobotjem, najdemo umetne smrekove sestoje ali skupine (nastale s sajenjem). Podobno velja za druge kmetije tega področja.

To posestvo s površino 50 ha ima po zemljiškem katastru 11 ha gozdne in 31 ha pašniške površine. Od slednje je pod gozdom 23 ha, 6 ha pa je grmišča, izločenega za gozd. Obdelane zemlje s travnikom vred je 8 ha, nekako toliko kot некоč. Dejansko je sedaj negozdnege sveta 10 ha. Posestvo je imelo v starih časih 29 ha novinskega sveta. Iz starosti gozdnih

delov lahko sklepcamo, kdaj in v kakšnem časovnem zaporedju so žgali novine. Za zadnje v bivši Jugoslaviji in med zadnjo vojno so že iskali najbolj zemljate in prisojne kraje. Na »novinskem rezervatu« kmetije so žgali novine v lazih različne velikosti in oblike — pod 0.5 ha, raztreseno v zavetju smrekovih sestojev, nastalih iz novin. Tod so služile novine predvsem pridelovanju žita.

Drugačna je slika na odprtem novinskem svetu v višjih legah. Tam so požigali predvsem zaradi paše, na velikih površinah po več hektarjev skupaj, v širino. Kjer je količkanj ustrezala zemlja, so jih seveda izkoristili tudi za žitni pridelek. Lepo odraščajočim, sklenjenim smrekovim sestojem so se izognili pri požiganju. Na zahodni meji posestva je grmišče s površino ok. 5 ha nastalo iz novine, žgane med zadnjo vojno. Iz goščave tega silita mestoma smreka in javor. S spremembo tega grmišča v gozd na celi površini se je kmet strinjal brez pomislekov, ker ima namen meliorirati obstoječe travnike in pašnike.

Hlevi Oprčanove domačije, kakor vseh večjih kmetij na novinskem področju, so izredne velikosti, zgrajeni še v časih, ko niso varčevali z lesom in ko je bila živinoreja poglavitna ter vseskozi perspektivna panoga. Tudi na »pustotah* so bili hlevi in ovčje staje. Danes ima ta kmetija 4 krave in nekaj ovac. Letni dan stika živina po zaraščenih nekdanjih pašnikih, a ker ne najde paše, jo često srečamo ob poteh in gozdnih robih.

Svoje čase je bilo za delo na novinah ljudi na pretek. Prihajali so celo iz drugih dežel. Najtežje je bilo nositi žito iz strmih novin na gumno. Poti ni bilo. Moški so nosili na plečih in hrbtu tudi čez 60 kg z vrvjo povezanega snopja, ženske pa na glavi skrižem zloženo snopje, težko tudi čez 20 kg. Pri pripravljanju in žganju novin so bili sosedje drug drugemu v pomoč. »Požar« pa je prekopala in posejala navadno družina sama. Po težkih in neodložnih delih na kmetih praznično jedo. Naravno. Delo traja od zore do trgeda mraka. In ker je bilo delo na novinah praobičajno, je bilo kronano še posebno praznično. Zato ni čudno, da so se ljudje — mlado in staro — radi odzvali klicu novin iz leta v leto.

Mladi moški rod na Oprčanovem je pokosila vojna. Starši so se pod težo dela kmalu izčrpali. Sedaj gospodarji na tej kmetiji domača hči z zetom, prej delavcem-bajtarjem. Je to mož, ki od ljubezni do grude in reda na njej ne pozna oddiha. Dela v potu svojega obraza in života herkulskih mišic, vedoč, da ne more računati z zmeno, z močmi, ki jih ni in jim ni povratka.

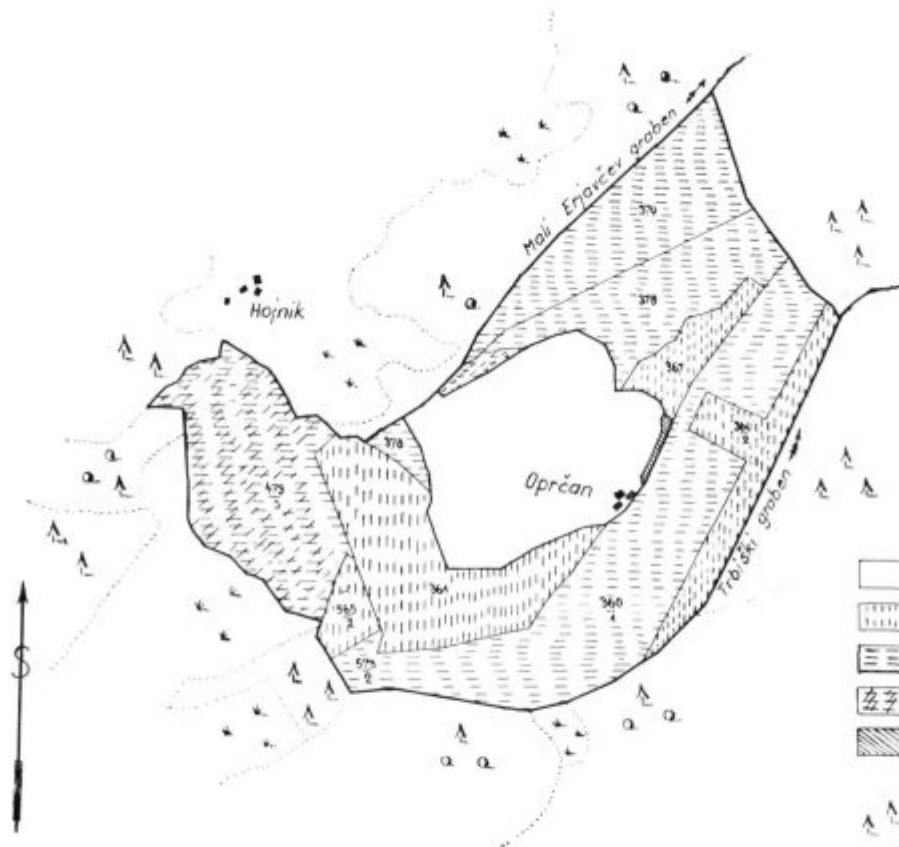
• • •

Obstoj višinskih kmetij je pereč in težaven problem, ki ga ni moč reševati samo z davčno razbremenitvijo in občasnimi premijami živinorejcem. Gorske kmetije naj bi bile močne živinorejske celice. To bo moč postopno doseči — samo z vlaganjem večjih družbenih sredstev. Ker gor-

* »Pustote« so neobdelana, opuščena zemljišča, nerazdeljena odnosno neoddana v najem; po fevdalnem pravu pripadajoča deželnemu knezu. Pustote so tudi zasilni hlevi in ovčje staje na pašnikih (pastirske pustote) ter zapuščene stavbe —(2), skratka zapuščen svet.

ODDELEK : 115
 Oprečanovo, K.o.Savina

M = 1 : 10000

LEGENDA
 Dejansko stanje kultur:

- njive, travniki, pašniki
- gozd, na gozd. parc.
- gozd na pašn. parc.
- grmišče na pašn. parc.
- izkrcen gozd

Oddelek meji na:

- gozd na gozd. parc.
- obrasla na pašn. p.
- travnik

Oprčanova kmetija v k. o. Savina
 (prepis iz katastrske mape v pomanjšanem merilu 1:10 000)

ske kmetije povsod mejijo na gospodarski gozd, je ena izmed kompleksnih nalog tudi njih povezanje na obstoječo transportno omrežje z dobrimi komunikacijami. Uskladitev potreb živinoreje in gozdarstva je možna in nujna. Sedanje stanje v gorskem gospodarskem prostoru daleč ni zadovoljivo in ni spodbudno. Zato je družba dolžna nadoknadi zamujeno in za trajno popraviti stanje. Vsako zamujeno leto je kakor izgubljeno.

Ob pogledu na prostrane smrekove gozdove Gornje Savinjske doline in onkraj Olševe ter Smrekovca se spominjamo »novin« ali »požarov«. Grmišča, ki jih še vidimo tu in tam pa bodo izginila že v nekaj desetletjih. Vse, kar je zakoreninjeno v naših krajih in ljudeh, je zanimivo. Tako ostanejo zanimivost tudi »novine«.

V I R I

1. Ing. Anton Šivic: Neobjavljeni članek »Novine«, napisan leta 1954 — Ljubljana.
2. Kotnikov zbornik, Celje 1956: Drago Predan: »Požarjenje« in France Kotnik: »Pustote«.
3. Dr. Fran Vatovec: »K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja«, Ljubljana 1927.
4. A. Müllner: »Das Waldwesen in Krain« — 1902.
5. Časopis za zgodovino in narodopisje VIII/1910 (Avgust Stegenšek: O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja) in XXXIII/1938 (Franjo Baš: Doneski k zgodovini Gornjegrajskega).
6. Rajko Vrečer: »Savinjska dolina«, Celje 1930.
7. Ignac Orožen: »Das Benediktiner — Stift Oberburg« — 1876.
8. Celjski zbornik, 1959: Ing. Milan Dečko: »Preraščanje gozdov v pašnike v gornjesavinjski dolini«.
9. Publikacije o ljudskih štetjih, pri Zavodu za statistiko — LRS Ljubljana.
10. Državni arhiv LR Slovenije, Ljubljana.
11. Prof. dr. Anton Melik: »Slovenija I« — 1963.

Zusammenfassung

NEUBRUCHE UND NEUBRUCH-WÄLDER

In vorliegender Abhandlung werden Neubrüche ausführlich besprochen. Obwohl sie durch schnelle Industrialisierung des Landes an Bedeutung eingebüsst haben oder derzeit eingestellt wurden, verbleiben die Neubrüche interessant — nicht nur als charakteristisches Überbleibsel von grauer bis zur jüngsten Vergangenheit, sondern auch als latente Bestrebung des Gebirgsbauern, die in der Zeit der Not wach wird. Der beste Beweis dafür ist der Zustand während des Krieges.

Die Intensität der Verwendung der Neubrüche ändert sich im Sinne des jeweiligen geschichtlichen Wandels. Dies veranschaulichen die Kulminationspunkte einer rastlosen Kurve, die die Zeitabschnitte der schwierigen Übergänge und Umwandlungen widerspiegeln. Als eindeutiges Beispiel dafür diene die dokumentarische Darstellung des Autors über den Bereich der Neubrüche im oberen Savinja-Tal. Nebst den demographischen und sonstigen statistischen Daten liegen auch Angaben aus dem Grundkataster vor, zuletzt über einen typischen mittelgroßen Bauernhof dieses Bereiches.

Die auffälligen Folgeerscheinungen der Neubrüche sind charakteristische Gestrüppe und reine Fichtenbestände. Die ersten werden entweder zur Weide oder in Nutzwald umgewandelt.

Auf der gegenwärtigen Stufe des sozial-ökonomischen Umbaus, insbesondere im alpinen Raum Sloweniens, ist das Dasein hochgelegener Bauernbesitze zu einem schwerwiegenden aktuellen Problem geworden, dessen komplexe Lösung auf lange Sicht grössere gesellschaftliche Mittel in Anspruch nehmen würde. Andererseits werden die Fichtenbestände durch intensivere Bewirtschaftung ertragsreicher.

DUŠAN KOŠUTNIK

**PROPADANJE VEGETACIJE V OKOLICI CELJA
IN POSKUS PONOVDNE OZELENITVE**

Pogled na okolico Celja, zlasti še v smeri proti Štoram in Blagovni je porazen. Hirajoči gozdovi, opuščene njive in travniki, vse to polagoma prehaja v podivjane stepe modre stožke. To je do 1,5 m visoka, neuporabna vrsta trave, ki je spomladi vzrok neskončnim požarom v okolici; ti uničujejo še tisto, kar je za industrijo ostalo. Odpadki pirita, ki sta jih raznašala voda in veter, so obarvali pokrajino v smeri proti Blagovni v vijoličastem odtenu. Če naj verjamemo, da se bo to nehalo, pa nam vzbuja skrb ogromen depo za odpadke pri proizvodnji titanovega belila. Neurejeno smetišče je bilo vzrok, da je zgorelo ca. 10 ha gozda. Povsod se kaže neizmerna umazanija, ki jo hirajoča narava ne more več razkrajati ali pa prerasti in skriti. Slike iz preteklosti pa so kazale prav idilično pokrajino. Ta na svoji mikavnosti ni še ničesar izgubila tudi potem, ko je bila speljana proga in ko so se pognali kvišku prvi tovarniški dimniki. Biološko ravnotežje se je sprva rušilo še neopazno. Le človek, ki bi dobro poznal zakone narave, bi lahko predvidel, kam bo nenačrtna industrializacija pripeljala. Toda kdo bi tedaj takega zanesenjaka poslušal? Industrija je bila na svojem velikem pohodu. Kdorkoli bi skušal otežiti njen razvoj, pa čeprav zaradi nje same, ne bi uspel. Še danes, ko so posledice jasno vidne in ko poznamo uničenje z drugih ogroženih območij, se industriji silno previdno postavljajo omejitve pri tehnoloških postopkih.

Tako je gozd v našem okolju skozi desetletja propadal tam, kjer je ljudem najbolj potreben, to je na svojem obrobju, ob najbolj gosto naseljenih in industrializiranih mestnih predelih. Ogoleli so gozdovi nad Teharjem, opusteli so gozdovi od Štor do Jožefovega hriba in isto bi se skorajda zgodilo tudi z gozdovi, ki so v zaledju mestnega parka in s tistimi, ki obkrožajo celjski grad. V korist ljudem bi se morali odpovedati preveč čisti ekonomski računici. Žal tu človek najprej odpove. Tako industrija in nenačrtna urbanizacija še dalje širita okoli nas kulturno stepto, ki je ravno v celjskem primeru prerasla že vse razumne meje. Proti njej se bosta javnost in gozdar težko borila vse dotlej, dokler bo tisti, ki usmerja tehnološki in gospodarski razvoj, popoln laik na ekološkem področju. Šele

tedaj, ko bomo znali in hoteli uskladiti naravne možnosti z gospodarskim razvojem, bomo lahko govorili o trajni zaščiti naravnega okolja. Vse druge rešitve so le delne, včasih tudi kratkotrajne. Ne morem se znebiti vtisa, da se odločamo za take rešitve velikokrat tudi zato, da si nekako pomirimo vest. Vsak posameznik bi se moral čutiti odgovornega za svoje okolje in to ne le doma ali na kakem sestanku, ampak tudi na svojem delovnem mestu.

Seveda danes ni več sporna ugotovitev, da si človek žaga vejo na kateri sedi, da je uničevanje narave zavzelo že tak obseg, da lahko v končni fazi ogrozi tudi obstoj človeštva. Težave nastopijo takrat, ko se skušamo tej grožnji upreti. To zahteva nove tehnološke postopke v indu-

Krošnje gozdnega drevja v okolici Štor se suše

striji, zahtevajo se čistilne naprave, sredstva za obnovo gozdov, skratka denar. Osebnostno potrošnja bi morali omejiti na račun splošne. Pri denarju pa se prične oklevanje. Toda razmere danes ves industrializirani svet silijo v to, da vedno bolj razmišljajo tudi o izdatkih za varstvo okolja. Bogatejši ukrepe že izvajajo, revnejši še bolj razmišljajo in govorijo. Pri nas je »Prirodoslovno društvo Slovenije« izdalo »Zeleno knjigo« o ogroženosti okolja pri nas. Omenjam jo zato, ker je v njej Celje vedno zastopano, žal v negativnem smislu. Upam pa, da je knjiga bila tista, ki je le nekoliko pospešila tudi zanimanje oblastnih organov za okolico Celja.

Ne morem reči, da doslej ni bilo nič narejenega, le izhodišča so bila drugačna. Komisije, ki so raziskovale poškodbe po plinu, so reševale predvsem neposredne spore med kmetijci in gozdarji ter Cinkarno. Reševale

so odškodnino, niso se pa spuščale v odpravo vzrokov ali celo v sanacijo okolja. Tudi okoli leta 1966 oživljena »Komisija za sanacijo onesnaženega zraka in vode« se je zadovoljila s tem, da je naročila meritve onesnaženosti, bila seznanjena z rezultati in potem je njeno delo zamrlo. Vzrok je jasen. Cinkarna je delala s polno močjo in ni ga bilo, ki bi to delo preusmeril. Dokler pa so prihajale v zrak nezmanjšane količine žvepla in fluora, se ni dalo ničesar storiti. Šele po ukinitvi topilnice cinka v letu 1970, se je dalo zopet pomisliti na obnovitev vegetacije. Gotovo je odpadel močan vir emisij plinov, čeprav še danes ne vemo točno, kolikšno je dejansko to zmanjšanje kvalitativno in kvantitativno. Pri tem me s precejšnjo skepsjo navdaja spoznanje, da do ukinitve topilnice ni prišlo zaradi spoznanja pristojnih, da je takšna vrsta proizvodnje škodljiva tako za okolje, kot za človeka. Močna so bila prizadevanja, da se ta proizvodnja ohrani za vsako ceno. Šele neizprosni ekonomski zakoni so bili dejansko tisti, ki so nas rešili enega virov onesnaženega zraka nad Celjem. To je tudi vzpodbudilo Gozdno gospodarstvo Celje, da je pristopilo k sofinanciranju raziskav »Inštituta za gozdno in lesno gospodarstvo« v Ljubljani, na temo, o poškodbah po industrijskih plinih v gozdovih Slovenije. Leta 1971 je SOB Celje z 5000 din omogočila Inštitutu tudi praktične poskuse v okolici Celja. Tema »Ozelenjevanje po industrijskem dimu nastalih goličav v okolici Celja« je zahtevna, draga in dolgotrajna. Do neke mere bi lahko rekli, da je vsaj v naših razmerah pionirska. Zato so odobrena finančna sredstva kmalu pošla in rezultat je bil seveda temu primerno skromen. Da ne bi za nas Celjane gotovo zelo zanimivo delo zastalo v celoti ali celo propadlo, je Gozdno gospodarstvo Celje z delom nadaljevalo. Zaradi skromnih finančnih sredstev, je bilo sodelovanje z znanstvenimi ustanovami omejeno. To kontinuiteto del bi radi obdržali do takrat, ko bodo zopet sredstva in pogoji za obširnejše delo.

V članku bi rad prikazal številne dejavnike, ki bodo vplivali na uspeh tega dela. Napačno je namreč močno razširjeno mnenje, da je propadlo le drevje in da bo z uspešno pogozditvijo vse rešeno. Pozabljamo, da je bila uničena in spremenjena tudi mikrofavna in mikroflora. Spremembe je doživela tudi sestava zemlje in povečala se je zakisanost. Vse to pa je imelo za posledico tudi spremembo rastlinskih združb. Na zemljišču so se naselile estetsko in gospodarsko manj vredne združbe, ki pa bolje prenašajo ekstremne rastiščne pogoje. Tudi nadaljnega razvoja industrije in s tem pogojene emisije strupenih plinov ne poznamo. Vse to nam otežuje izbiro drevesnih vrst, pripravo zemljišč in sploh določitev obsega del. To navajam zato, da bi opozoril na možnost delnih neuspehov. Opustitvev topilnice cinka je navdala ljudi s precejšnjim optimizmom. Družbeni delavci v KS Aljažev hrib, ki je bila po plinih najbolj ogroženo območje, so se z veliko vnemo vrgli na delo. Vključili so tudi dijake celjskih šol. Namen je bil dvojen. Poceniti delo in seznaniti mladino z vso težavnostjo pri obnovi vegetacije. Nam je povsem razumljiva njihova želja, da bi njihovo okolje čim prej dobilo normalen videz. Po svojih močeh smo jim pri tem pomagali. Žal se pri tem bolj zavedamo vseh težav in neznank, ki nas še čakajo. Verjetno bo dosti več dela in stroškov, kot si sedaj mi-

slimo. Vendar pa tudi manjši neuspehi ne bi smeli vzeti poleta tej akciji. Pomagati bi morala tudi širša skupnost, predvsem s pritiskom na industrijo, da emisij plinov ne povečuje čez dopustne meje. Priroda sicer pozna odpornejše drevesne vrste, ne pozna pa dreves, ki bi bila odporna tudi proti večjim množinam plina.

Področje, na katerem se sedaj ukvarjamo s ponovnim pogozdovanjem, je nekoč že bil gozd in to vzoren gozd. Sredi prejšnjega stoletja so pogozdili nekdanjo celjsko gmajno na Jožefovem hribu in mesto je dobilo ca. 25 ha smrekovega gozda, ki so ga prepredli s sprehajalnimi potmi, skratka idealen kraj za rekreacijo tudi v današnjem smislu. Leta 1873 ustanovljena Cinkarna, sprva ni vplivala na okolico. Ko je bil konec prejšnjega stoletja v Celju gozdarski kongres, so si ogledali tudi navedeni gozd in o poškodbah ni bilo govora. Uničenje je prinesla šele I. svetovna vojna. Slabša ruda in večja produkcija sta napravila svoje. Gozd je kmalu propadel. Krog uničenih gozdov se je pričel širiti. Leta 1950 je govora o 500 ha ogroženih gozdov. V letih 1958—60 je bilo pogozdeno precejšnje območje v neposredni okolici Celja pa tudi dalje proti Blagovni. Uporabljen je bil rdeči in črni bor, hrast, javor, topola in kostanj. V nekaj letih so vse kulture propadle. Delo gozdarjev žal ni bilo usklajeno z razvojem industrije. Ravno v teh letih se je proizvodnja cinka močno dvignila in s tem tudi emisija plinov. Zato smo vsa pogozdovanja v ogroženem območju popolnoma ustavili. Leta 1970 se je število ogroženih gozdov povečalo že na 2000 ha. Upajmo, da je bila to skrajna meja uničenja. Rešiti je bilo potrebno tudi vprašanje, kdo je povzročitelj teh poškodb. Vse kaže na delovanje žveplovega dioksida in fluora. Dejstvo, da je bilo v Celju več emitentov teh plinov, je vedno otežkočalo določitev glavnega krivca. Izgovarjali so se drug na drugega. Največ očitkov je vedno letelo na Cinkarno. V letu 1956 je GG Celje tožilo Cinkarno za škodo na uničenih gozdovih. Sodišče je določilo biologa in kemika kot sodna izvedenca. Njuno soglasno mnenje, ki ga je potrdilo tudi sodišče je bilo, da je glavni emitent škodljivih plinov Cinkarna. Tako je bil za nas ta problem rešen.

Zanimiva je analiza tehnološkega postopka Cinkarne, ki je bila na sodišču podana v elaboratu. Iz nje lahko razberemo, koliko se je z ukinitvijo pražarne in topilnice spremenila tudi količina in struktura plinov. Tako je iz elaborata razvidno, da je bila emisija žvepla iz pražarne leta 1945 1300 ton. Do leta 1961 je narasla na 7248 ton, potem pa je po rekonstrukciji padla na 400 ton letno. Povečala pa se je v tem času proizvodnja žveplene kisline. Pri tej proizvodnji je izkoristek žvepla ca. 98 %. Ostalo žveplo gre deloma v zrak. Izračun je pokazal za leto 1965 že ca. 1600 ton. To omenjam zato, ker je po ukinitvi pražarne proizvodnja žveplene kisline še ostala in z njo tudi žvepleni dioksid, ki uhaja v zrak. Močne poškodbe so kazale tudi na prisotnost fluora. Ta se je sproščal v pražarni in pri proizvodnji umetnih gnojil. Proizvodnja umetnih gnojil je ostala in z njo tudi del fluora, ki se sprošča v ozračju. Žal ne vemo perspektive te proizvodnje. Ali jo bodo polagoma opustili ali razširili. Previdnost pri pogozdovanju je torej več kot umestna. Emisije iz starih obratov naj bi bile zaradi zmanjšane proizvodnje in zaščite omejene na takšne količine, ki

ne bi mogle bistveno škodovati. Izjeme nastajajo tedaj, ko odpovedo filtri. Kako je ta zaščita šele v povojih, nam kaže primer titanovega dioksida. Proizvodnja je bila zaščitenjena v glavnem z dvema filtroma. Vodni filter lovi delce kisline, ki se razprše, ko delujejo z žvepleno kislino na rudo, električni pa zadrži žveplo in fluor, ki nastajata pri toplotni obdelavi. Nereča na filtrih nam je pokazala, da je zaščita še pomanjkljiva. Veliko vprašanje je seveda tudi, kolikšna je ta neškodljiva emisija plinov. Podatkov o količini plinov pri normalni proizvodnji ni. Ravno tako ne za primer, ko nastane okvara. Že primerjava rastlin na vrtnariji pri pokopališču z enakimi rastlinami v matični vrtnariji v Medlogu jasno kaže, da nastopajo že znatne poškodbe. Vrtnarijo sem vzel kot primer zato, ker vzgoja rastlin ne traja dolgo in se izključijo možnosti vpliva poškodb iz prejšnjih let, kot je to pri gozdnem drevju. Tudi zakisanost tal zaradi vsakoletne obdelave ne more biti vzrok slabšega uspevanja. V splošnem je zelo težko zajeti vse emisije kemične industrije. Zato se v zadnjem času kemična industrija iz evropskih držav seli v tiste, ki še nimajo urejene zakonodaje o varstvu ozračja ali pa je ne izvajajo.

Na kratko bi omenil še rezultate meritev ozračja v Celju. Te meritve so opravili v letih 1967—68 in so njihovi rezultati že zastareli. Vendar pa nam le pokažejo kvaliteto ozračja, v katerem smo živeli dolgo vrsto let. Merili so 24-urno povprečje SO_2 . Maksimum je bil 2,1 mg SO_2 v 1 m³ zraka. Za ilustracijo navajam maksimalne količine SO_2 plinov, kot jih dovoljujejo predpisi v drugih evropskih deželah. Tako zahod dovoljuje 0,40 mg/m³, na vzhodu pa celo samo 0,15 mg/m³. Značilna za Celje je bila tudi sorazmerno visoka koncentracija SO_2 plinov v poletnem času, ko nanjo ne vplivajo kurišča v privatnih stavbah in ko se zaradi močnega vertikalnega gibanja zraka plini hitro razprše. Žal meritve niso zajele fluora in jih tudi po preusmeritvi proizvodnje niso nadaljevali.

Zanimivo je tudi vprašanje, kako to, da vsaj v evropskem razmerju skromna industrija, kot je celjska, povzroča tako močno onečiščenje zraka. Vzrok so neugodne podnebne razmere. Za Celje in za skoraj celotno Slovenijo so značilna šibka strujanja zraka in veliko število meglenih dni. Tako je v Celju kar v 42 % opazovalnih dni vladalo brezvetrje, 118 dni v letu pa smo imeli meglo. Poprečna hitrost vetra je bila 1 m/sek. V primerjavo navajam podatke za Porurje. Tu ni bilo dneva brez vetra, megle ne poznajo, poprečna hitrost vetra pa znaša 5—6 m/sek. Ker klimatskih razmer ne moremo spremeniti, bi se morali z industrijo prilagoditi tem razmeram.

Pri poskusih ozelenitve je važno ugotavljanje strupenih snovi v ozračju in s tem tudi v rastlini. V ozračju ugotavljamo pline z meritvami ali posredno iz tehnološkega postopka. V sami rastlini ugotovimo prisotnost strupenih snovi s kemično analizo posušenega rastlinskega tkiva. Pomagamo si lahko tudi z mikroskopiranjem poškodovanih tkiv. Za prak-tika na terenu ti načini ne pridejo v poštev. Pomagamo si z analizo makroskopskih poškodb na rastlinah. Pri tem pa moramo biti zelo previdni, ker so poškodbe po plinu velikokrat podobne poškodbam, ki nastanejo zaradi suše. Zato moramo poznati delovanje SO_2 na rastlino. V poletnih

mesecih poteka v rastlini proces asimilacije, doteka skozi odprte listne reže zrak, z njim pa tudi SO_2 . Voda, ki doteka iz korenin, se z žveplovdikom veže v kislino, ki prodira dalje proti robu lista. Pri tem pa pride do poškodb tkiva. Najprej razpade listno zelenilo. Listi obledijo in hitreje odpadejo. Posledica so slabša asimilacija, manjši prirastek, slabši listi in poganjki. Listi hitreje odpadejo, vlek vode iz korenin je slabši. Sušiti se prično vrhovi dreves in konci vej. Končno propade celo drevo. Tudi sicer trpi največ drevje na grebenih, kjer je bolj izpostavljeno plinom in suši. Obratno je delovanje najslabše v zaprtih dolinah, ki so že po naravi vlažne, jutranja pritalna toplotna inverzija pa otežkoča pristop plinom, ker povzroča gibanje zraka navzgor.

S padavinami prehajajo plini tudi v tla in povzročajo zakisanje zemlje, vzporedno pa se spremenijo tudi rastlinske združbe. Za plinsko območje je značilen množičen pojav penušnika (*Cerdaminopsis crenate*), ki ga ljudje imenujejo kar plinovka. Poškodbe so najbolj značilne v bližini vira emisije, nato pa se znaki manjšajo in slabe. Na velikost poškodb vpliva tudi smer stalnih vetrov in konfiguracija terena. Okoli vira emisije si slede pojavi, tako kot če se vzpenjamo na gore, le v obratnem vrstnem redu. Ob samem viru imamo pas brez vegetacije. Sledi pas odmiranja. Tu se najodpornейše zeli ohranijo po kotanjah in zavetjih. Sledi pas trave in hirajočega drevja. Še dalje je pas odmiranja drevja. To drevje lahko primerjamo z viharniki ob zgornji drevesni meji. Temu sledi še nekaj mejni pas vpliva plinov. V Celju zaradi visokih dimnikov prvih dveh pasov skoraj nismo našli. Pač pa so lepo razvidni ostali trije pasovi. Naša poskusna ploskev leži v tretjem pasu, to je v pasu, kjer nam je ohranjenega nekaj hirajočega grmovja, v kotanjah in zaščitениh mestih pa tudi hrast in akacija.

Same poškodbe se pri različnih vrstah rastlin različno kažejo. Na iglicah in listih se pojavijo odmrli deli, ki se rjavo pobarvajo in so od zelenega dela lista ločeni še s temnejšim robom. Te pege imenujemo nekroze. Oblika teh nekroz je značilna za posamezne vrste rastlin, pa tudi za način delovanja plina. Občasen močan izpust plina povzroči akutne poškodbe, trajna, šibkejša emisija pa kronične.

Akutne posledice plina se pri enokaličnicah kažejo predvsem v odmiranju vrhnjih šilastih delov lista. Pri dvokaličnicah, kamor spada naše listnato gozdno drevje, se kaže vpliv plina na več načinov. Pri tistih s širokimi in ne preveč narezanimi listi, kot so breza, jelša, bukev, nastopijo nekroze v obliki peg med listnimi žilami. Te pege se lahko v smeri lista združijo in dobimo vzorec v obliki ribje kosti. Ta je zlasti značilen za bukev. Pri rastlinah z narezanimi listi, kot so krvomočnice ali javor, se širijo poškodbe od vršičkov proti sredini lista. Pri metuljnicah opažamo predvsem poškodbe robov lista. Tako pri akaciji opazimo nekroze na robu lističev, vendar pod vrhom in se šele kasneje razširijo na sam vrh listja. Mlado listje je dosti bolj občutljivo. Pri mladih listih pride pri vseh vrstah do robnih nekroz. Močna emisija plinov med samo rastjo pa ima za posledico izmaličenje lista.

Pri iglavcih se pojavijo poškodbe pretežno na koncih iglic. Pri boru in jelki je ločnica med zdravim in poškodovanim delom iglice najbolj vidna. Pri smreki in macesnu so nekrotične lise tudi po ostalem delu iglice. Če nastopi izpust plina, ko so poganjki še mladi, porumene in porjave v celoti. Iglice odpadejo. Navadno se že v istem letu pojavijo novi poganjki, ki pa so dosti šibkejši.

Še težje je okularno definirati kronične poškodbe listja. Predvsem je opazno pomanjkanje listnega zelenila. Listi oblede. Od jeseni porumenelih listov se ločijo po tem, da je porumenitev neenakomerna. Običajno predčasno odpadejo.

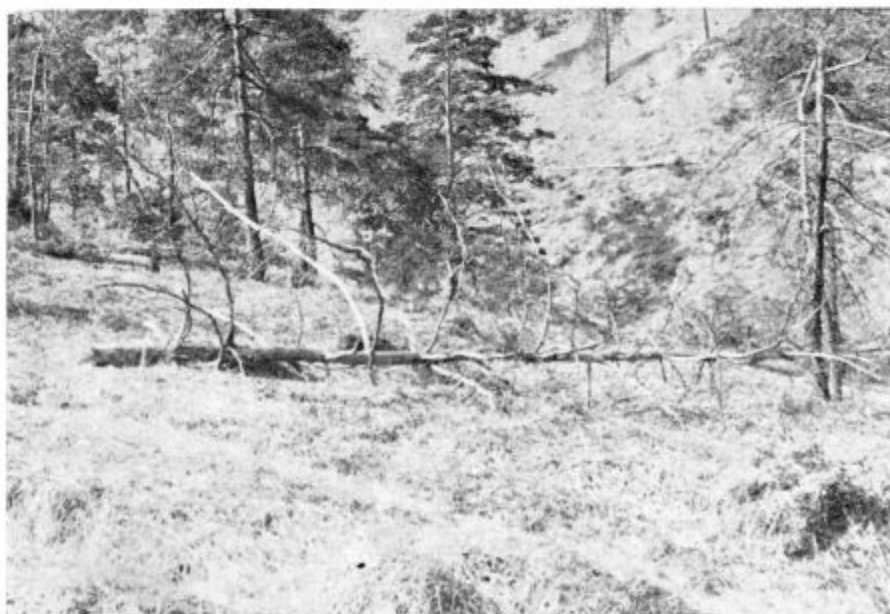
Velikokrat nastopijo akutne in kronične poškodbe istočasno. Ta primer smo opažali tudi pri nas v Celju. Poleg splošne obledelosti in slabe razvitosti listja smo opažali tudi vse prej navedene nekrotične poškodbe listja in iglic. Vse to je toliko oslabilo drevo in oteževalo oskrbo z vodo, da so se pričele sušiti vrhne veje. Nato so se osušili vsi vršički vej. Navadno se je drevesa lotila še gniloba in je shiralo.

Preostane nam še, da si ogledamo delovanje fluora, ki je tudi prisoten v celjski atmosferi. V proizvodnem procesu ga izločajo med drugim kemične tovarne, tovarne superfosfata, metalurgija in emajlirnice — torej industrija, ki je v Celju močno zastopana. Fluor je od vseh vrst emisij za rastline najbolj strupen. Delovanje je še predmet proučevanja v industrijskih deželah in vse posledice delovanja še niso v celoti raziskane. Poškodbe so močno odvisne od časa emisije, od vlage v zraku in tudi od rezistenčnosti posamezne rastline. Rastline so dosti bolj občutljive na fluor, ki ga prejemajo iz zraka, kot na tistega, ki ga prekomerno prejemajo iz tal. Najbolj občutljivo je listje srednje starosti. Nekroze so močne in se pojavijo najprej na konici lista in po robovih. Ko poškodovano tkivo odpade, je listje tako kot bi bilo nagrizeno. Pri iglavcih pa iglice najprej posivijo in šele nato porjave. Fluor deluje tudi na plodove, ki so manjši in brez semen. Zmanjša se tudi fotosinteza in oslabi rast rastlin. Zato že manjše količine fluora, ki še ne povzročijo nekroz, zaradi zmanjšane fotosinteze oslabe rastlino. Za celjske razmere zelo zanimiva in nevarna pa je ugotovitev (dr. Berge), da postane sicer neškodljiva količina SO_2 v zraku ob prisotnosti neznatnih količin fluora za rastlino zelo toksična in da povzroči znatne poškodbe.

Kot gozdar sem lahko podal kemične in biokemične procese le v bolj splošnih obrisih. Upam, da je razvidna raznolikost delovanja onesnažene atmosfere. Poškodbe so v veliki meri odvisne od trenutne koncentracije in sestave plinov, od klime in atmosferskih razmer, konfiguracije tal, jakosti in pogostosti vetrov, kvalitete tal in odpornosti rastlin. Teoretične in praktične raziskave v industrijsko razvitih deželah so zelo obsežne. Pri nas v Celju so te raziskave omejene le na ozračje in še to le občasno. Tudi metoda enodnevnih poprečij, ki so jo pri nas uporabljali, ni primerna za ugotavljanje poškodb na rastlinah. Predvsem pa so vsi rezultati zastareli.

Pri praktičnem delu, ki sta ga pričela »Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo« iz Ljubljane in »Gozdno gospodarstvo Celje«, smo se lahko

oslanjali dejansko le na splošna zagotovila, da so se emisije plinov zmanjšale. Praktično nam je to potrjevala fruktifikacija drevja tudi v okolici Celja. Poskus ozelenitve je bil zato nujno dokaj praktičističen. Kot poskusna ploskev je bil izbran dokaj izpostavljen predel na severovzhodnem pobočju Aljaževega hriba. Nekdanji gozd je že davno propadel. Le v južni in zahodni zaščitni legi sta se ohranili skupini hrastovih dreves. Na vsej ploskvi so vidni ostanki nekdanjih brezuspešnih pogozdovanj. Nekdanjo gozdno podrast je popolnoma spodrinila trava — trstikasta stožka (*Molinia*

Pod propadajočim gozdom v Čretu se bujno razvija stepa stožke

arundinacea), ki je prilagojena spremenjenemu rastišču in dobro prenaša plin. Inštitut za gozdno in lesno industrijo se je pri svojem delu omejil predvsem na ugotavljanje odpornosti posameznih vrst drevja na sedanjo emisijo plinov. V izbor je vzel nekaj že iz tujih poskusov poznanih odpornih drevesnih vrst, kot so rdeči hrast, črna jelša, breza, trepetljika, črni bor, pančičeva omorika in za primerjavo še lipo, javor, navadni macesen in rdeči bor. Manipulacija s sadikami je bila zelo previdna, saditev pa skrbna, klasična, v jamice. Odgnalo je ca. 90 % sadik. Ker je iz tujih izkušenj poznano, da velika količina kalija v tleh veča odpornost rastlin proti plinskim poškodbam, smo za dodatno gnojenje uporabljali NPK v razmerju 8—16—22. Skupno z umetnim gnojem smo dodajali apno in humus. Kljub skrbni negi smo opažali, da so po ca. 2 mesecih pričele sadike slabeti. To je veljalo predvsem za macesen in rdeči hrast. Čeprav je bilo

delovanje plina opazno, mu nismo mogli pripisati celotne škode. Najbolje se je v tej fazi obnesla črna jelša. Vzdržala je tudi breza, od iglavcev pa pančičeva omorika in črni bor. V tej fazi je delo Inštituta za gozdno in lesno gospodarstvo zastalo, ker je zmanjkalo finančnih virov. Gozdno gospodarstvo Celje je izdvojilo še dodatno nekaj sredstev, s katerimi smo nasad vzdrževali. V naslednjem letu se je Gozdno gospodarstvo povezovalo s KS Aljažev hrib, ki je pokazalo velik interes za to, da se pogozdovanje nadaljuje. Obvezala se je, organizirati mladino za pomoč pri delu. To nam je bilo v pomoč in vzpodbudo.

Čeprav poskus Inštituta ni v celoti uspel, smo iz njega lahko izluščili dokaj koristnih zaključkov. Predvsem v prvi fazi snovanja nasadov ne smemo iskati edinega sovražnika le v primarni emisiji plinov. Boriti se bomo morali v veliki meri tudi s posledicami prejšnje emisije, to je s spremenjenimi rastiščnimi pogoji.

Ko so gozdovi v okolici Celja propadali, se je postopno vedno bolj rahljal sklep krošenj. Sončni žarki so vedno močneje prodirali do tal. Drevje ni moglo več v takšni meri, kot je to v normalnem gozdu, uravnnavati zakisanosti. Temu je še doprinala SO_2 , ki je z deževnico prehajal v zemljo. Gozdna podrast, navajena plosence in zaščite krošenj, je pričela izginjati. Spremenjeni rastiščni pogoji so dajali vedno več možnosti v konkurenčni borbi stožki. Ta trava je običajna v teh predelih, vendar se v normalno razvitih gozdovih ne more prekomerno razmnožiti. V celjskih pogojih pa je postopoma popolnoma prevladala. V bodoče bo predstavljala, poleg še obstoječih emisij plina, glavno oviro za pogozditev naše okolice. Zraste do višine 1,5 m in s svojimi močnimi koreninami zaduši vse ostalo rastlinje. Iz ruskih raziskav je znano, da gozdne trave delujejo tudi toksično na svojo okolico. Največ teh strupenih snovi izloča deževnica iz nepokošene suhe trave. V zemlji pri določeni koncentraciji zavirajo kalitev drevesnega semenja in zavirajo tudi razvoj sadik. Ravno stožka pa ostaja vsako jesen nepokošena. Ta trava namreč ni primerna za krmo, poleg tega pa se še težko kosi. Suha trava, ki spomladi na debelo prekriva pobočja, pa ob spomladanski suši predstavlja silno vnetljiv material. Te travnate stepe so se v naši okolici že močno razširile in so vzrok neštetim požarom, ki nastanejo zaradi nepazljivosti in še pogosteje iz mladostne objestnosti. Ti požari niso le nadlega gasilcem, ampak uničijo tudi vse sadike, ki so se uspele obdržati v travi. Medtem, ko trava po požaru zopet odžene in ozeleni, vse gozdno mladje propade. Tudi to je vzrok za nenehno širitev travišč.

Tako smo prišli do zaključka, da je poleg zmanjšanja emisije plinov in izbire primerne drevesne vrste ključ do uspešne pogozditve tudi uničenje stožke in agromeliorativni ukrepi, ki naj bi težili predvsem k zmanjševanju zakisanosti tal. Gozdno gospodarstvo je zato pritegnilo k sodelovanju strokovnjake »Hmeljarskega inštituta« iz Žalca, ki bi naj pomagali izdelati metodologijo za melioracijo tal in zatiranje stožke.

Naši poskusi potekajo na gozdnih tleh, kjer vsa ta leta človek ni poskušal z obdelavo ali gnojenjem zaustaviti degradacije tal in rastlinskih združb. Poljedelska zemljišča, deloma pa tudi travniki, ki so se redno

apnila in gnojila, niso tako propadla. Tu sadnja drevja, vsaj v prvi fazi, ne predstavlja takšne težave. Toda to spada bolj v domeno vrtnarstva. Analiza gozdne zemlje, ki je bila izdelana, je pokazala močno kisló reakcijo. Ph se je gibal od 3,5 v zgornjem humoznem sloju, do vrednosti 4 v globini 40 cm. Tako močna zakisanost ima za posledico poslabšanje fizikalnih lastnosti zemlje. Osnovna kamenina, andezitni groh, že sama vpliva na tvorbo kislíh tal. Delovanje SO₂ pa je zakisanost še povečalo. Takšna tla so slabo rodovitna. Normalno bi morala biti za uspešen razvoj listavcev in te bomo pretežno sadili, reakcija okoli vrednosti 5 do 5,5.

Pri praktičnem delu smo melioracijo tal izvršili le tam, kjer smo nameravali v naslednjem letu posaditi sadike. Na enem hektaru smo nasadili 2500 sadik. Delo smo izvršili s pomočjo mladine celjskih srednjih šol. Odgrnili smo po ca. 1 m² ruše in odstranili travo s koreninami vred. Zemljo smo prekopali do globine 30 cm in pomešali z umetnim gnojilom (NPK 8—16—22) in apnom. Tako prekopano zemljo smo pustili preko zime dobro premrzniti, da so se izboljšale tudi njene fizikalne lastnosti. Reakcija tal se je znatno popravila. V tako pripravljeno zemljo smo spomladi posadili močne sadike, vzete pretežno iz naravnega mlaja skupno z rušo. Tudi konkurenca trave je bila zaradi obdelave zemlje za nekaj časa izločena. Nadalje smo zavirali rast trave s herbicidi (gramoxon, dalapon). Naš cilj je, trajno zmanjšati konkurenco trave in tudi onemogočiti, da bi zrastle toliko, da bi spomladi predstavljala nevarnost za požare. Trajno bomo to dosegli šele takrat, ko se bodo krošnje posajenih sadik strnile do te mere, da bo njihova senca onemogočila travo. Do tedaj bo potrebno s herbicidi uničevati travo. Prešli bomo na delo pretežno z danaponom in to v obliki granulata. Dalapon je namreč za mikrofauno in živali najmanj škodljiv. Dolgotrajno delo s herbicidi namreč poleg koristi prinaša tudi nevarnosti za biocenozo. Žal tu ni druge izbire. V zadnji fazi dela bo potrebno prenesti pod drevje tudi nekaj gozdnega humusa, da oživimo uničeno gozdno vegetacijo in mikrofavno.

Uspeh saditve in poznejše vzdrževanje nasada po zgoraj naštetih načelih je bil zadovoljiv. Sadili smo predvsem brezo, črno jelšo, javor in nekaj rdečega hrasta. V bodoče bomo skušali pripravo tal bolj mehanizirati, ker je kopanje korenin trave zelo mučen posel. Naši poskusi so omejeni na sorazmerno malo ploskev, vsaj v primerjavi s površino uničenih gozdov okoli Celja. Tu bi si radi nabrali izkušnje, da ne bi napak prenašali na večje površine. Predvsem bo ureditev večjih površin gozdov na plinskem področju silno draga. Ker gozdarstvo ni zakrivilo sedanje škode, meni, da je naredilo več kot svojo dolžnost, če omogoči raziskave in izdelava način in metodo obnove teh gozdov. Zato bo tudi skušalo ponovno vzpostaviti sodelovanje z »Inštitutom za gozdno in lesno gospodarstvo«. Današnje raziskave na področju onesnaženja so v industrializiranem svetu že tako intenzivne, da jih lahko v celoti spremlja, analizira in aplicira le specializirana znanstvena ustanova. Seveda bomo pri tem postopoma širili obseg sedaj pogozdenih površin. Vsako večje delo pa bi zahtevalo angažiranje družbene skupnosti. Predvsem si ne morem predstavljati uspešnega dela brez stalne kontrole ozračja in tehnologije na tistih obratih, ki

so za onesnaženje ozračja najbolj nevarni. Zavarovani bi morali biti pred nenadnimi izbruhi strupenih snovi v ozračje. Kajti tudi kratkotrajna, a močna emisija lahko povzroči nepopravljivo škodo. Dokler to ni rešeno, je vsako pogozdovanje v večjem obsegu dvomljivo. Gozdarstvo ima pri tem že slabe izkušnje. Točno bi morali poznati tudi urbanistični razvoj. Nesmiselno bi bilo vlagati sredstva v predele, kjer bo morda čez nekaj let zrastle naselje.

Kot zaključek bi na kratko podal še sliko obstoječih gozdov okoli Celja in smer njihovega razvoja. Gozdove severno od Celja ogroža bolj nenačrtna urbanizacija kot pa industrija. Po emisijah plina so bili ogroženi predvsem gozdovi na severnih pobočjih Anskega vrha, Miklavžkega hriba, Starega gradu pa vse do Resevne. Najbolj pa so gozdovi propadali na valovitem svetu proti Blagovni. Vpliv plina se je čutil vse do Grobelnega. Tudi če predvidevamo, da so se emisije močno zmanjšale, se to na gozdovih ne bo takoj odrazilo. Poškodovano drevje bo še dalje hiralo in propadalo. To opažamo na vsem območju, kjer moramo še vedno v nezmanjšanem obsegu sekati propadajoče drevje. V bolj oddaljenih predelih, kjer se je mlaj pod zaščito krošenj še uspel razvijati, bo ta ščasoma nadomestil propadajoče drevje. Tam pa, kjer je bil sklop krošenj toliko razrahljan, da se mlaj ni očeval, se bo še dalje širila stepa trstikaste stožke. Požari bodo še pospeševali ta razvoj. Žal je ravno v neposredni celjski okolici to čest pojav. Zaustaviti ta proces ne bo lahka naloga. Skrb za zdravje ljudi bi morala biti tista gonilna sila, ki bi nas silila, da si vsaj do neke znosne mere uredimo svoje okolje.

LITERATURA IN VIRI

Van Haut: Farbtafelatlas über Schwefeldioxid. — Wirkungen an Pflanzen.
Dr. Helmut Berge: Handbuch der Pflanzenkrankheiten. — Die nichtparasitären Krankheiten.

Razna poročila Inštituta za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije (inž. Marjan Solar).

Zusammenfassung

DER VERFALL DER VEGETATION IN DER UMGEBUNG VON CELJE UND DIE MASSNAHMEN ZUR BEHEBUNG DER SCHADEN

Die herrliche Landschaft in der Umgebung von Celje hat sich in den letzten Jahrzehnten sehr verändert. Die unkontrollierte Industrialisierung hatte eine starke Luftverunreinigung zur Folge. Das biologische Gleichgewicht wurde zerstört. Das verursachte Vegetationsschäden in der weiten Umgebung der Stadt. Der Wald wurde am stärksten dort vernichtet, wo man ihn als Erholungsort am meisten braucht — das heißt am Stadtrand.

Die Verunreinigung der Luft geschieht durch Immissionen der Industrie, deren Abgase als phytotoxischen Bestandteil Schwefeldioxid und Fluor enthalten. Celje hat eine stark entwickelte chemische Industrie und die wird für den meisten Schaden verantwortlich gemacht. Die Waldschäden erstrecken sich auf ein Gebiet von rund 200 ha Wald. Die größte Quelle der SO_2 Immissionen war der Schmelzbetrieb der chemischen Fabrik »Cinkarna«. Der Betrieb wurde wegen finanzieller Schwierigkeiten eingestellt. Vor der Einstellung des Betriebes hat man beim Messen die größte Immissionskonzentration von 2,1 mg SO_2 in 1 cm^3 festgestellt. Leider wurden die Messungen eingestellt, so daß uns die Gasmenge, die sich noch heute in der Luft befindet, unbekannt ist. Dennoch wurden Versuche gemacht die Umgebung von Celje wieder aufzuforsten. Diese undankbare Aufgabe wurde dem »Inštitut za gozdarstvo in lesno industrijo« aus Ljubljana zugeteilt. Das Institut arbeitete mit »Gozdno gospodarstvo Celje« zusammen. Wegen sehr knapper Geldmittel sind auch diese Versuche auf nur kleine Landteile beschränkt.

Die ersten Versuche galten den Resistenzunterschieden und der Immissionsempfindlichkeit verschiedener Holzarten. Absolut »rauchharte« höhere Pflanzen sind leider nur Utopie. Vegetationsschäden sind nur durch Auswurfbegrenzung der phytotoxischen Stoffe zu vermeiden. Bei unseren Forschungen ergab sich die Erle als die widerstandsfähigste Baumart.

Die Entwaldung und die Einwirkung der Schwefeldioxide hat aber auch zur Veränderung der Pflanzengesellschaften und Bodeneigenschaften geführt. Das hatte eine starke Entwicklung der *Molinia arundinacea* in der Umgebung von Celje zur Folge. Die Aufforstung wird nur dann gelingen, wenn ein Weg gefunden wird die *Molinia arundinacea* erfolgreich bekämpfen zu können. Alle unsere Versuche werden jetzt in dieser Richtung unternommen. Das verbliebene Altgras ist eine ständige Brandgefahr und das Gras ein heftiger Konkurrent der Waldpflanzen.

Die Gesamtanierung der Pflanzengesellschaften und der Bodeneigenschaften wird eine kostspielige Aufgabe sein. Sie ist aber der einzige Weg unseren Mitbürgern wieder bessere Erholungsmöglichkeiten zu verschaffen. Die notwendige Voraussetzung dafür ist aber, daß die Gasimmissionen ständig kontrolliert werden und im Übertretungsfalle alle Maßnahmen getroffen werden.

IVAN BELE

O KAZNIVIH DEJANJIH V GOSPODARSTVU NA CELJSKEM OBMOČJU

I. UVODNA POJASNILA

Svet za notranjo politiko in splošne zadeve občine Celje je na seji dne 13. marca 1972 sklenil, da se naj izdela poročilo o gospodarskem kriminalu, ki bi ga v drugi polovici leta obravnavala tudi občinska skupščina. S sklepom je bilo določeno, da bo poročilo izdelalo občinsko javno tožilstvo v Celju, upoštevajoč pri tem gradivo, ki ga bosta predložila občinsko sodišče v Celju in UJV Celje. Že iz teh skopih podatkov o sklepu sveta lahko sklepamo, da poročilo ne bo zajelo celotne problematike, ker pri sestavi ne sodelujejo vsi organi, ki se na območju Celja ukvarjajo z zatiranjem kriminala. Med organe, katerih naloga je odkrivanje kaznivih dejanj, prištevamo poleg organov za notranje zadeve tudi razne inšpekcije, o katerih se zlasti v zadnjem času govori, da so prav na tem področju svojega dela premalo učinkovite. Največjo praznino pa bo v poročilu povzročilo to, da pri sestavi ne sodelujejo okrožni pravosodni organi, ki v kazenskem postopku obravnavajo najhujša kazniva dejanja. Ta praznina je posledica določb zakonov o organizaciji pravosodnih organov, ki nalagajo dolžnost poročanja pred občinskimi skupščinami le občinskim pravosodnim organom. Zaradi takih zakonitih določil okrožni pravosodni organi ne nastopajo samostojno pred nobenim predstavniškim telesom, s čimer je javnost njihovega dela nedvomno okrnjena. V zvezi z obravnavanjem kriminala v predstavniških telesih pa se taka opredelitev dolžnosti poročanja pokaže kot nelogična, ker vzbuja vtis, da občinske skupščine lahko zanimajo le lažja kazniva dejanja iz pristojnosti občinskih pravosodnih organov. Nakazano praznino bomo v poročilu delno izpolnili s podatki, ki jih je občinsko javno tožilstvo dobilo na razpolago pri okrožnem javnem tožilstvu v Celju.

Na začetku je treba opozoriti, da se kriminala iz občine Celje statistično na primerni strokovni ravni ne da obdelati. Zvezni zavod za statistiko namreč šele pripravlja načrt o enotnem zbiranju in analizi podatkov s področja statistike kriminala. Za zdaj imamo samo statistike, ki jih vodijo na podlagi lastnih evidenc in za svoje lastne potrebe organi za no-

tranje zadeve, javna tožilstva in sodišča. Te statistike se vodijo po različnih kriterijih in niso med seboj usklajene, zato z njimi tudi ni mogoče zasledovati določene mase kriminala skozi vse faze postopka od odkrivanja pa do pravnomočne sodbe. V kolikor bo v tem poročilu treba uporabiti določene statistične podatke, se bomo posluževali v glavnem statistike javnega tožilstva, pri kateri se pojavlja manj pridržkov, kot pri drugih statistikah. Podatki organov za notranje zadeve so namreč v pravnem pogledu najmanj zanesljivi, ker pojavi iz faze odkrivanja dobijo pravo pravno označbo šele v kazenskem postopku pred sodiščem. Osnovna slabost podatkov iz sodne statistike pa je njihova relativna »zastarelost«, ker se evidentirajo ob zaključku kazenskega postopka in so torej najbolj odmaknjeni od časa storitve kaznivega dejanja. Podatki javnega tožilstva pa so nekaka zlata sredina tako glede pravilne časovne in pravne opredeljenosti pojavov.

Vsi organi, ki so sodelovali pri sestavi poročila, vodijo svoje evidence in statistike za celoten teritorij, na katerem delujejo. Ta teritorij je pri vseh večji od občine Celje, v kateri imajo ti trije organi svoj sedež. Tako obsega krajevna pristojnost občinskega sodišča Celje tri občine, občinskega javnega tožilstva osem občin (bivši okraj Celje), UJV Celje pa enajst občin. Vsak organ bi za posamezno občino moral iskati posebej podatke po svojih evidencah, kar pa je zelo zamudno delo, zlasti zato, ker je kriminal tak pojav, ki ga je treba zasledovati in proučevati več let. Vprašamo pa se lahko o smiselnosti takšnega zamudnega dela, ker imamo o podatkih o kriminalu na območju ene občine opravka s statističnim problemom »malih števil«, pri katerih ni mogoče razlikovati pravila od naključja.

Kriminal je svojevrsten pojav v družbi, ki ne pozna občinskih meja. Kadar govorimo o kaznivih dejanjih v gospodarstvu, njihovih pojavnih oblikah in o njihovi družbeni nevarnosti, nima pač nobenega smisla omejevati se na dogodke, ki so se zgodili na razmeroma majhnem občinskem območju. V poročilu smo zajeli vsa bistvena opažanja treh organov, ki imajo sedež v Celju, iz njihovega delovanja pri zatiranju kaznivih dejanj v gospodarstvu na širšem območju njihove krajevnosti. Seveda pa bomo povsod, kjer je to le mogoče in potrebno, posebej poudarili značilnosti območja občine Celje.

II. RAZLAGA POJMOV

V poročilu se bomo izogibali izrazu »gospodarski kriminal«, ki se v strokovnih razpravah različno interpretira. Nekateri s tem izrazom označujejo vsako tako ravnanje v zvezi s gospodarstvom, ki je po zakonih kaznivo, to pa so poleg kaznivih dejanj še gospodarski prestopki in prekrški. Materije v takem obsegu v poročilu ni mogoče obdelati, ker pri njegovi sestavi niso sodelovali organi, ki se ukvarjajo z odkrivanjem, pregonom ali sojenjem gospodarskih prestopkov in prekrškov. Vsebini tega poročila zato vsekakor bolj ustreza izraz »kazniva dejanja v gospodarstvu«. Z izrazom označujemo vsa tista dejanja, ki so v kazenskem za-

koniku določena kot kazniva dejanja zato, da bi se tudi s kazenskimi sankcijami zaščitilo gospodarstvo pred družbi nevarnimi napadi. Upoštevati pa je treba, da je gospodarstvo najpogosteje napadeno s tatvinami, vlomnimi tatvinami in drugimi premoženjskimi delikti, ki se na enak način lahko storijo tudi proti zasebnemu premoženju. Če bi se torej hoteli ukvarjati s problematiko najpogostejših kaznivih dejanj v gospodarstvu, bi se morali osredotočiti predvsem na probleme fizične in tehnične zaščite objektov in drugih dobrin gospodarstva. Taki problemi niso nobena posebnost naše družbeno ekonomske ureditve. Posebnosti, katerim moramo v naši družbi stalno posvečati pozornost, se kažejo le pri tistih kaznivih dejanjih, ki jih je mogoče storiti samo proti družbenemu premoženju v okviru izvajanja gospodarske dejavnosti. Tudi v tem poročilu se bomo omejili samo na ta ožji pojem »kaznivih dejanj v gospodarstvu«. Pripomniti pa je treba, da tudi v okviru tega ožjega pojma zajemamo z besedo »gospodarstvo« vsa področja upravljanja ter razpolaganja z družbenim premoženjem (tudi npr. upravo, javne finance, devizno in bančno poslovanje itd.).

III. DRUŽBENA NEVARNOST KAZNIVIH DEJANJ V GOSPODARSTVU

Napačno je gledati družbeno nevarnost kaznivih dejanj v gospodarstvu samo v povzročenih premoženjski škodi in sicer tudi v primeru, če sumimo, da pride pred sodišče le razmeroma majhen del takšne škode. Kazniva dejanja v gospodarstvu so nevarna za družbeno lastnino zato, ker napadajo to lastnino kot temeljno socialistično proizvodno razmerje in jo spreminjajo v proizvodno razmerje, ki ustreza pojmu zasebne lastnine nad proizvodnimi sredstvi. V tem pogledu je najnevarnejše prilasčanje družbenega premoženja s strani vodilnih oseb v delovnih organizacijah, ker s svojim ravnanjem najbolj intenzivno razkrajajo družbeno disciplino.

Večkrat se kdo vpraša, kako je sploh mogoče, da se ob samoupravljanju v delovnih organizacijah še vedno pojavljajo kazniva dejanja. Odgovor nam dajo konkretni primeri, ki kažejo, da se je v sredinah, kjer je prišlo do kaznivih dejanj, tudi samoupravljanje deformiralo. Čim višjo funkcijo ima pri vodenju delovne organizacije storilec kaznivega dejanja, tem večja je v tej delovni organizaciji možnost odklona samoupravljanja od temeljnih ustavnih principov. Največji odklon doživi samoupravljanje tedaj, če si samovolja posameznikov povsem podredi odločanje samoupravnih organov. Deformacije samoupravljanja se jasno pokažejo tedaj, ko se bodisi že ob odkrivanju, bodisi ob kazenskem postopku vsi samoupravni organi in celo politične organizacije v delovni organizaciji angažirajo v tej smeri, da bi obdolženo odgovorno osebo branili pred ukrepi pristojnih organov. Taki primeri se tudi v Celju še dogajajo, ni pa se še nikoli zgodilo, da bi samoupravni organi in politične organizacije branili pred obdolžitvijo kakšnega navadnega delavca.

V obtožbah in v kazenskih obsodilnih sodbah je zajeta le tista premoženjska korist, za katere je mogoče dokazati, da je bila pridobljena s

kaznivim dejanjem. Gradivo, zbrano v kazenskem postopku, pa večkrat kaže, da je s kaznivim dejanjem pridobljena premoženjska korist neznatna v primerjavi s privilegiji, ki jih je delovna organizacija posamezniku povsem legalno priznavala. Opažamo, da se danes vodilni delavci lotijo storitve kaznivega dejanja šele tedaj, ko nekih izjemnih koristi ne morejo pridobiti na legalni način preko odločitve samoupravnih organov. Samoupravni organi v delovnih organizacijah dostikrat odobravajo posameznikom določene koristi tako, da s tem kršijo določila zakonov in lastnih splošnih aktov. Še v teku kazenskega postopka obdolženci dosežejo, da jim odločitev samoupravnega organa naknadno odobri korist, ki so si jo protipravno pridobili s storitvijo kaznivega dejanja. Pri takšnih naknadnih odobritvah seveda vedno ostane odprto vprašanje o nasprotju med formo in vsebino samoupravnega odločanja.

Med kazniva dejanja v gospodarstvu uvrščamo tudi nekatere škodljive posege posameznikov, s katerimi se na protipravni način pridobiva premoženjska korist. Taka kazniva dejanja so davčne zatajitve, nedovoljena trgovina, kupčevanje z zlatim denarjem, tujo valuto itd., ki jih danes lahko v celoti izenačimo s pojavom neupravičenega bogatenja.

Sklepamo lahko, da je družbena nevarnost kaznivega dejanja v gospodarstvu predvsem v tem, da napadajo temeljna načela naše ureditve, in sicer zlasti družbeno lastnino, samoupravljanje in delitev dohodka po delu. S temi napadi se povzroča predvsem moralna škoda, ker ljudje začno dvomiti v veljavnost sprejetih temeljnih načel socializma. Borba proti kaznivim dejanjem v gospodarstvu ima tako izrazit značaj razrednega boja.

IV. PROBLEMI ZAKONODAJE

Laiki večkrat označujejo kot kazniva dejanja vse škodljive pojave v gospodarstvu, dodajajo pa še trditve, češ da pristojni organi nočejo dovolj energično ukrepati. Zaradi takih trditvev je treba na kratko pojasniti, kaj je zakonodajalec doslej v kazenskem zakoniku označil kot kazniva dejanja. Kazniva dejanja v gospodarstvu so zajeta v 19. in 24. poglavju kazenskega zakonika (KZ). Zanimivo je, da so družbi najbolj nevarna kazniva dejanja v gospodarstvu, kot na primer zloraba uradnega položaja iz koristoljubnosti, goljufija v službi, sprejemanje in dajanje podkupnine itd., uvrščena v 24. poglavju KZ, ki nosi naslov »Kazniva dejanja zoper uradno dolžnost«. Do tega je prišlo tako, da je bil ob noveli KZ, ki je začela veljati leta 1960, dejanski stan kaznivih dejanj, ki so jih v administrativnem obdobju lahko storile le uradne osebe, prenesen tudi na odgovorne osebe v delovnih organizacijah. Od leta 1960 oziroma pravilneje že od leta 1959, ko je bila novela KZ sprejeta, se je v naši družbi in posebej v gospodarstvu že veliko spremenilo. Poleg pozitivnih sprememb so si skozi razne praznine v sistemu pravnih predpisov utrli pot razni družbeno škodljivi pojavi, ki so bistveno drugačni od tistih v administrativnem obdobju. Tako se pokaže, da zlasti pri kaznivih dejanjih v gospodarstvu ob splošnem burnem družbenem razvoju togost kazenske zako-

nodaje ni oportuna. Danes v obdobju razvitega samoupravljanja v kazenskem zakoniku še nimamo rešenega vprašanja kazenske odgovornosti za kazniva dejanja, storjena z odločitvami kolektivnih samoupravnih organov. Ker še ni določeno, ali naj kazenska odgovornost temelji na principu individualne ali na principu kolektivne odgovornosti, za zdaj za odločitve, v katerih je videti znake zlorabe ali drugih kaznivih dejanj, pač nihče ne odgovarja. Še več, kolektivno odločanje samoupravnih organov je kulisa, za katero se posamezniki skrivajo pred kazensko odgovornostjo. Zastarelost KZ je videti tudi v nekaterih opisih dejanskih stanov kaznivih dejanj. Tako npr. po I. in III. odstavku člena 314a KZ stori kaznivo dejanje goljufije v službi odgovorna oseba delovne organizacije, ki »z namenom, da bi sebi ali komu drugemu pridobila protipravno premoženjsko korist, s krivim obračunom ali kako drugače spravi v zmotu državni organ ali ustanovo, da kaj nezakonito izplača«. Duh administrativnega obdobja, ki je poznal banke, zavode itd. — kot državne ustanove, je tukaj eviden ten. Sodna praksa je sicer šla preko tega in kot tako kaznivo dejanje označuje tudi goljufanje z dnevnicami v delovni organizaciji in podobno, vendar pa kljub temu zakon zaradi zastarelega besedila nima takšnega učinka, kot bi ga lahko imel v borbi proti raznim sodobnim oblikam goljufanja lastne delovne organizacije. Drugi primer zastarelosti je kaznivo dejanje zlorabe pooblastil v gospodarstvu po členu 213c KZ, ki ga lahko stori odgovorna oseba gospodarske organizacije med drugim tudi tako, da »z namenom, da bi pridobila protipravno premoženjsko korist za gospodarsko organizacijo, v kateri je zaposlena . . . , s krivimi bilancami, cenitvami ali inventuro ali s kakšnim drugim lažnim prikazovanjem ali prikri vanjem dejstev protipravno pridobi od skupnosti sredstva«. Taka oblika zlorabe pooblastil v gospodarstvu je bila aktualna v času, ko so bili na splošno razširjeni regresi, v sedanjem času pa bi bilo primernejše, če bi se lahko kazensko preganjalo načrtno izmikanje družbenim dajatvam ali neupravičeno pridobivanje nekaterih gospodarskih prednosti (npr. retencijske kvote). Podobnih zastarelih določil je v kazenskem zakoniku še več. Nekatere bomo kasneje še omenili.

Uporaba določil KZ je večkrat vezana na druge zakone in predpise, zato je uveljavljanje kazenske odgovornosti odvisno tudi od popolnosti in družbene ustreznosti teh predpisov. Tako npr. do leta 1969, ko se je na podlagi davčnih predpisov lahko na široko uporabljalo pavšalno obdavčevanje, kaznivih dejanj davčnih zatajitev takorekoč ni bilo. Znano pa je, da so si prav v obdobju širokega pavšalnega obdavčevanja posamezniki pridobili znaten kapital.

Pri presoji, ali je po določilih kazenskega zakonika podana protipravnost, neupravičenost, zloraba pooblastil itd., je pogosto treba upoštevati tudi splošne akte delovnih organizacij. Moramo reči, da ima interna zakonodaja delovnih organizacij veliko praznin, skozi katere se neko družbi nevarno ravnanje lahko izmakne kazenski odgovornosti. Praznine v splošnih aktih delovnih organizacij so včasih celo namerno ustvarjene, največkrat pa so posledica premajhne družbeno politične angažiranosti in primitivne pravne razgledanosti sestavljalcev teh aktov. Tako je na pod-

lagi nekaterih splošnih aktov, v katerih posamezna pooblastila niso jasno opredeljena, težko ugotavljati, ali je posameznik »zlorabil svoj položaj ali pravice«. Komisija skupščine občine Celje za pregled statutov in drugih splošnih aktov je lahko opazila v statutih splošno tendenco pooblaščenja posameznikov za samostojno razpolaganje s čim večjimi vrednostmi. Take tendence se upravičujejo z večjo poslovnostjo, kar je ena stran medalje, druga — moralna stran pa pride na dan, kadar moramo npr. ob nerazumno dragih reklamah ugibati, zakaj so bile naročene: ali zaradi podpiranja nekega športnega kluba, s katerim pooblaščen referent simpatizira, ali pa zaradi tega, ker si je ta referent delil provizijo z akviziterjem reklamnega podjetja. Pooblastila posameznikov se tudi redko pogojujejo z mnenjem strokovnjakov, če takih omejitev pooblastila ni in če pri nastali večji premoženjski škodi ni mogoče ugotoviti drugega vzroka, razen nesposobnosti pooblaščenca, potem se temu pooblaščenca pač ne more očitati naklepa za očitno nevestno poslovanje po členu 213 KZ ali sklenitev škodljive pogodbe po členu 217 KZ.

Pravne praznine v predpisih vseh vrst torej omogočajo, da pod udar kazenske odgovornosti ne pridejo številni škodljivi pojavi z gospodarskega področja, ki so enako družbi nevarni, kot dejanja, katera so v zakonu že določena kot kazniva dejanja.

Vzroki kaznivih dejanj v gospodarstvu

Pravih vzrokov za izvrševanje kaznivih dejanj se natančno ne more ugotoviti. Strokovnjaki — kriminologi zato raje govorijo o tako imenovanih »kriminogenih faktorjih«, ki pospešujejo izvrševanje kaznivih dejanj. Taki faktorji so številni, delimo pa jih v dve vrsti: na tiste, ki izvirajo iz osebnosti storilca, in na tiste, ki izvirajo iz vplivov okolja na storilca. Kar zadeva prve, subjektivne faktorje, nas pri kaznivih dejanjih v gospodarstvu zanima predvsem to, kar je specifično v primerjavi z ostalimi kriminalom. Z izjemo storilcev poneverb pri storilcih kaznivih dejanj v gospodarstvu praviloma ne naletimo na mentalno inferiornost ali kakšno drugačno vrsto zaostalosti v razvoju osebnosti, kar je sicer splošen pojav pri navadnih tatovih in storilcih drugih kaznivih dejanj zoper tuje premoženje. Egocentričnost je splošna značilnost kriminalcev, storilci kaznivih dejanj v gospodarstvu pa kažejo posebne poteze take asocialnosti, ki je v kapitalističnem sistemu značilna za predstavnike vladajočega razreda. Storilec kakršnegakoli drugega kaznivega dejanja si kroji posebne, družbenim normam nasprotno poglede na svet samo zase, v lastno opravičilo, storilec kaznivega dejanja v gospodarstvu pa svoje, družbeni ureditvi nasprotno poglede širi na druge, zato da bi svoje ravnanje opravičil pred širšo javnostjo. Storilec kaznivega dejanja v gospodarstvu noče konflikta z družbo, hoče pa si družbo podrediti in v njej uživati ugled. Za zdaj še niso raziskane psihične komponente posebnosti storilcev kaznivih dejanj v gospodarstvu, katerim se večkrat tudi pravi »kriminalci z belim ovratnikom«. Rezultati takih raziskav bi bili koristni tako za kazensko sodstvo, kakor tudi za kadrovanje delovnih organizacij.

Med vplivi okolja moramo pri kaznivih dejanjih v gospodarstvu praviloma izločiti težke socialne razmere, ki sicer na splošno pospešujejo kriminal. Izjema so poneverbe, ki po vseh svojih značilnostih sodijo bolj med tako imenovan klasični kriminal, kot med kazniva dejanja v gospodarstvu. Kazniva dejanja v gospodarstvu se porajajo predvsem v takem okolju, kjer je izrazit poudarek na gospodarskem razvoju in dvigu blagostanja posameznikov. Take razmere postanejo »kriminogeni faktor«, če jih spremlja mentaliteta, po kateri se ocenjuje osebnost ljudi, moralne vrline in druge nematerialne vrednote z merili trga materialnih dobrin. V ožjih sredinah, kot so delovne organizacije, pa izvrševanje kaznivih dejanj v gospodarstvu pospešujejo pojavi tehnokratizma, familiarnosti, kulta osebnih zaslug in druge deformacije samoupravljanja. Če v občini Celje računamo na nadaljnji pospešeni gospodarski razvoj, moramo pri tem tudi računati, da bodo ta razvoj še naprej spremljala kazniva dejanja in razni drugi družbi škodljivi pojavi. Naša naloga je, da istočasno z gospodarskim razvojem izpopolnjujemo zaščitne mehanizme, s katerimi lahko kazniva dejanja in druga družbi škodljiva dejanja sproti registriramo ter diskvalificiramo.

V poročilih UJV in občinskega sodišča je navedeno, da je pogost vzrok kaznivih dejanj v gospodarstvu slaba notranja kontrola v delovnih organizacijah. Konstatacija je v bistvu pravilna, napačna je le oznaka, da gre za vzroke kriminala. Notranja kontrola ne more biti pospeševalec kaznivih dejanj, pač pa je lahko preventivni ukrep, ki pa ni učinkovit. Na splošno lahko ugotovimo, da se je služba notranje kontrole doslej obnesla le v ukrepanju proti tatovom, vlomilcem in delno tudi proti lastnim nepoštenim delavcem, ne pa tudi proti drugim storilcem kaznivih dejanj v gospodarstvu. Do tega je prišlo zato, ker službo notranje kontrole v glavnem preprosto izenačujejo s službo fizičnega varovanja objektov in ostalega premoženja, ali pa se ji kvečjemu še dajejo neke pristojnosti v zvezi z inventurami ali v zvezi z delom posameznih komisij pri razčiščevanju določenih zadev. Pri formiranju službe notranje kontrole skratka ni poudarka na tem, da je delo te službe tudi del funkcije samoupravljanja. Če bi službo notranje kontrole pojmovali kot del funkcije samoupravljanja, potem bi se ta služba morala ukvarjati zlasti z nadzorom tistih delovnih mest v delovnih organizacijah, kjer lahko zloraba zaupanih pravic in dolžnosti povzroči največjo škodo. Trenutno je položaj notranje kontrole obrnjen na glavo, ker je ta služba podrejena prav tistim, ki bi jih morala najbolj kontrolirati.

Pri obravnavanju posameznih kazenskih zadev tudi ugotavljamo, da imajo delovne organizacije poprečno slabo organizirane notranje evidence o svojem poslovanju, zlasti pa so pomanjkljive evidence o materialnem poslovanju. Predstavniki delovnih organizacij se pred sodiščem izgovarjajo, češ da se izpolnjevanje internih evidenc pač ne izplača. Vse delovne organizacije niti ne vložijo odškodninskih zahtevkov, čeprav se jih k temu direktno poziva.

Ker je storitev kaznivega dejanja v gospodarstvu običajno le nadaljevanje nekih drugih škodljivih pojavov, bi se izvrševanje teh kaznivih

dejanj znatno omejilo, če bi se v delovnih organizacijah učinkovito uveljavljale vse vrste odgovornosti, (odgovornost za kršitev delovnih dolžnosti, odgovornost za neizpolnjevanje zaupanih funkcij in materialna odgovornost za premoženjske škode).

V. KVANTITETA IN STRUKTURA KAZNIVIH DEJANJ V GOSPODARSTVU

Za dejansko število izvršenih kaznivih dejanj v gospodarstvu žal nikoli ne vemo. Pri teh kaznivih dejanjih je namreč situacija drugačna kot pri večini ostalega kriminala, ker oškodovanci praviloma sami naznanijo kazniva dejanja in so tudi zainteresirani na tem, da se storilec odkrije. Do razlik proti ostalemu kriminalu prihaja tudi že zaradi tega, ker pri nekaterih kaznivih dejanjih v gospodarstvu ni konkretnih oškodovancev. Delovne organizacije pa tudi tedaj, ko so s kaznivim dejanjem konkretno oškodovane, ne vložijo vedno kazenske ovadbe. Podatki o številu zadev kaznivih dejanj v gospodarstvu iz posameznega obdobja nam za zdaj torej prikazujejo bolj aktivnost organov odkrivanja kot pa dejansko število izvršenih kaznivih dejanj. Iz poročila občinskega sodišča v Celju razberemo, da v masi celotnega kriminala, ki ga vsako leto obravnava to sodišče, odpade na kazniva dejanja v gospodarstvu le 4 do 5 %. Enaki odstotki verjetno veljajo za vsa druga sodišča s širšega celjskega območja. Tudi če bi se odstotki podvojili ali potrojili, kazniva dejanja v gospodarstvu za sodišča ne bi bila problem zaradi svoje številčnosti, temveč predvsem zaradi svoje kompliciranosti, o čemer bo govora še kasneje.

Kriminal je družbeni pojav, ki ga je treba po statističnih podatkih zasledovati vedno skozi daljša obdobja. Podatki obeh javnih tožilstev o obtoženih kaznivih dejanjih s širšega celjskega območja pred sodiščem, dajejo takšno podobo:

	1967	1968	1969	1970	1971	Skupaj	Od tega ok. pris.
XIX. poglavje KZ: k. d. zoper uradno dolžnost	71	66	58	40	53	288	22
XXIV. poglavje KZ: k. d. zoper uradno dolžnost	32	65	51	57	34	239	35
Skupaj k. d. v gospodarstvu	103	131	109	97	87	527	57 (10) %
Od tega okrožna pristojnost	9	5	15	16	12	57	

Iz navedenih statističnih podatkov lahko najprej sklepamo, da je od leta 1968 dalje število obtoženih kaznivih dejanj v gospodarstvu stalno upadalo. Nekateri pripisujejo to pripadanju učinkovanja novele zakonika

o kazenskem postopku (ZKP) iz leta 1967, ki je razširila odgovornost obdolžencev v kazenskem postopku, prenesla kazensko preiskavo v celoti na sodišča, dejavnost organov za notranje zadeve pa skrčila samo na fazo odkrivanja pred formalno uvedbo kazenskega postopka. Zanimivo je, da pri najhujših dejanjih v gospodarstvu iz okrožne pristojnosti (po zakonu so to kazniva dejanja, kjer premoženjska korist presega 10.000 din) upadanje ni tako izrazito. Vseh teh hujših kaznivih dejanj je povprečno vedno samo 10 %, kar velja tudi za leto 1967, ko novela ZKP še ni veljala. To kaže, da spremembe procesnih določil na odkrivanje kaznivih dejanj v gospodarstvu verjetno niso imele večjega učinka. Razpolagamo s podatki, da je bilo v okviru SR Slovenije in cele SFRJ v letu 1970 znatno manj, v letu 1971 pa znatno več obtožb za kazniva dejanja v gospodarstvu kot v preteklih letih. Morda bi bila situacija na celjskem območju takšna, če ne bi občinsko javno tožilstvo v Celju imelo zaradi težav s kadri prav v letu 1971 izredno velikega zaostanka pri vlaganju obtožb.

Podatke o kaznivih dejanjih v gospodarstvu v ožjem smislu je zanimivo primerjati tudi s podatki o drugih premoženjskih deliktih (tatvine, vlomne tatvine, goljufije, zatajitve itd.), storjenih na škodo družbenega premoženja. Število teh premoženjskih deliktov po vloženi obtožbah daje takšno podobo:

	1967	1968	1969	1970	1971	Skupaj
Del XX. poglavja KZ k. d. zoper družbeno premoženje	184	159	153	195	239	930
Od tega okrožna pristojnost	53	42	59	74	91	319 (34 %)

Vidimo torej, da tako imenovani klasični kriminal na škodo družbenega premoženja od leta 1969, ko je bil zabeležen nekolikšen upad, zelo hitro narašča. To velja tako za lažja kazniva dejanja iz občinske pristojnosti, kot za hujša kazniva dejanja iz okrožne pristojnosti, za katera pa tukaj odpade kar 34 %.

Premoženjska škoda, povzročena s kaznivimi dejanji v gospodarstvu in premoženjskimi delikti na škodo družbenega premoženja, je znašala v 1.000.— din:

1967	169
1968	335
1969	442
1970	394
1972	526
Skupaj	1.866

Skupna zaznamovana škoda za vse območje bivšega celjskega okraja sicer ni velika, ne smemo pa zanemariti, da ta škoda raste znatno hitreje kot število kaznivih dejanj. Če strnemo vse podatke, pridemo do sklepa,

da bomo pri enakih možnostih odkrivanja imeli v bodoče vedno več hujših kaznivih dejanj.

Med odgovornimi osebami, ki so storile obtožena kazniva dejanja v gospodarstvu, je bilo 1,5 % direktorjev, 16,5 % drugih vodilnih delavcev in 82 % ostalih oseb, katerim je v določenem obsegu zaupano razpolaganje z družbenim premoženjem. Ob upoštevanju teh podatkov so neutemeljena vsa natančevanja o gonjah proti direktorjem.

Po pogostosti si kazniva dejanja v gospodarstvu, šteto v vseh obtožbah od 1969 do 1971, sledijo v takem razporedju: člen 322 — poneverba (113), člen 226 — nedovoljena trgovina (79), člen 319 — ponaređitev uradnih listin (40), člen 314a — zloraba uradnega položaja iz koristoljubnosti (31), člen 323 — neupravičena uporaba (20), člen 234 — kupčevanje z zlatim denarjem, tujo valuto itd. (19), člen 235 — davčna zatajitev (17), člen 213 — nevestno gospodarsko poslovanje (12), člen 325 — jemanje podkupnine (12), člen 314 — zloraba uradnega položaja s pridobitvijo premoženjske koristi (9), člen 326 — dajanje podkupnine (8), člen 255 — grabež (4). V označenem petletnem obdobju pa so bila največ enkrat ali dvakrat obtožena kazniva dejanja: člen 217 — sklenitev škodljive pogodbe in oviranje zunanje trgovinskega posla, člen 218 — izdaja in neupravičena pridobitev poslovne skrivnosti, člen 226b — neupravičena zaposlitev tuje delovne sile, člen 227 — kršitev predpisov o cenah, člen 232a — izdaja in izročitev nekritega čeka v promet, člen 318a — goljufija v službi. V vseh petih letih pa ni bilo obtoženo nobeno kaznivo dejanje po členu: 213a — povzročitev prisilne likvidacije, 213b — oškodovanju upnikov, 213c — zloraba pooblastil v gospodarstvu, 225 — preslepitev kupcev itd. Med kaznivimi dejanji, ki so bila redko obtožena ali sploh niso bila obtožena, smo našeli le tista, ki se verjetno pogosto dogajajo, vendar se ne odkrivajo in zato tudi ne preganjajo. V kazenskem zakoniku so namreč določena tudi taka kazniva dejanja v gospodarstvu, za katera pa lahko mirno rečemo, da se na širšem celjskem območju očitno tudi ne dogajajo (n. pr. člen 221 — ponarejanje denarja). Nekatera izmed naštetih kaznivih dejanj se ne preganjajo zato, ker kazenski zakonik ni več skladen z ureditvijo tistih gospodarskih razmerij, ki bi jih moral ščititi. Po noveli kazenskega zakonika iz leta 1959 so bili sprejeti številni zakoni z gospodarskega področja, v katerih so bila vpisana le kot gospodarski prekršek ali prestopek le taka ravnanja, ki so v kazenskem zakoniku že bila predvidena kot kazniva dejanja. Praksa kazenskega pregona se je zlasti v primerih, ko odgovorna oseba krši zakon samo v korist delovne organizacije, pri istovrstnih zakonitih določbah raje odločila za pregon gospodarskega prestopka. Vedno pa so bile preganjane samo kot gospodarski prestopki tiste kršitve, do katerih je prišlo z odločitvijo kolektivnih samoupravnih organov. Takšne preusmeritve od pregona kaznivega dejanja na pregon gospodarskih prestopkov pravosodnim organom pač ne moremo zameriti, ker so se lotili nečesa, kar bi moral storiti že zakonodajalec, namreč usklajevanja raznih zakonov in kolikor toliko razumljivega vsebinskega razmejevanja med kaznivimi dejanji, gospodarskimi prestopki in prekrški.

VI. POSEBNA PROBLEMATIKA NEKATERIH KAZNIVIH DEJANJ V GOSPODARSTVU

Vsako kaznivo dejanje v gospodarstvu se v določenem času na določenem območju pojavlja v specifičnih oblikah. Opisovanje pojavnih oblik vseh kaznivih dejanj bi bilo preobsežno, zato se bomo omejili le na tista, ki so ta čas na tem območju aktualna.

Nevestno gospodarsko poslovanje po členu 213 KZ je kaznivo dejanje, ki je značilno za obdobje konsolidacije socialističnega načina gospodarjenja z družbeno lastnino. Z razvitim samoupravljanjem, z razvito notranjo organizacijo poslovanja v delovnih organizacijah, z zaposlovanjem strokovnih kadrov in z vpeljanim sistemom vseh vrst odgovornosti bi morale biti temu kaznivemu dejanju spodrezane korenine. Od premoženjskih škod, povzročenih z naklepnim, očitno nevestnim gospodarskim poslovanjem, kar je po zakonu kaznivo dejanje, je treba razlikovati škodo, ki nastane zaradi normalnega gospodarskega tveganja in zato ne morejo biti predmet kazenske odgovornosti. V zadnjem času so bile za nevestno gospodarsko poslovanje obtožene in obsojene predvsem odgovorne osebe na nižjih poslovdij ali upravnikov trgovin, gostišč itd., ki so odmaknjene od kontrole matičnih podjetij, samostojno vodile poslovalnice v splošnem neredu v očitnem nasprotju z delom »dobrega gospodarja«. V nekaterih primerih obtožb za kazniva dejanja po členu 213 KZ so zajete tudi povere, ki pa jih zaradi pomankljive dokumentacije ni bilo mogoče dokazati.

Kazniva dejanja nedovoljene trgovine po členu 226 KZ se od časov »črne borze« dalje še vedno trdovratno ponavljajo in se sproti prilagajajo razmeram na trgu. Ta kazniva dejanja omogočajo predvsem neskladanja med ponudbo in povpraševanjem ter vse tiste konjunkturne okoliščine, ki tudi družbeni trgovini prinašajo nesorazmerni dobiček. Predmeti nedovoljene trgovine se stalno spreminjajo: v bližnji preteklosti so zasebniki na veliko trgovali z uvoženimi avtomobili in drugimi industrijskimi izdelki iz inozemstva, sedaj pa postajajo zopet privlačen predmet za preprodajalce kmetijski pridelki. V podeželskih občinah, kjer še prevladuje kmetijska proizvodnja, se delovne organizacije in zadruge pritožujejo, da jim prekupčevalci z živino, lesom in sadjem itd. onemogočajo organiziran odkup. Iz poročila UJV Celje je razvidno, da je za občino Celje značilna dejavnost prekupčevalcev z grozdem in vinom. Tako zasebniki v Celju vsako leto brez nadzora preprodajo najmanj 120.000 litrov vina. Organi za notranje zadeve imajo sicer zbrane številne podatke o zasebnih preprodajalcih, vendar pa se ob svojih pomanjkljivih kadrovskih zmogljivostih usmerjajo le na raziskovanje težjih organiziranih oblik, kjer se nedovoljena trgovina razpleta po številnih kanalih po teritoriju cele republike, če že ne cele SFRJ in celo drugih držav. Odkrivanje nedovoljene trgovine bi sodilo zlasti v delokrog tržne inšpekcije, ki pa v taki dejavnosti tudi v Celju ni bila učinkovita, kar je deloma treba pripisati premajhnemu številu inšpektorjev, neustrezni organiziranosti dela in preobremenjenosti inšpektorjev s pregledi v delovnih organizacijah. Nedovoljeno trgovino red-

no spremljajo še razni drugi škodljivi pojavi, kot n. pr. ogrožanje zdravja s pokvarjenimi živili, prenašanje živalskih bolezni, nedovoljene sečnje v gozdovih in tako dalje, s tega vidika bi se za odkrivanje nedovoljene trgovine morale zanimati takorekoč vse občinske inšpekcije. Problem kazenskih postopkov za kazniva dejanja nedovoljene trgovine pa je v tem, da se storilca običajno zasači samo pri posameznem poslu, dokazati pa mu je treba trajnejše ukvarjanje s trgovanjem ali vsaj nakup blaga v večji količini ali v večji vrednosti z namenom preprodaje.

Ovadbе za kazniva dejanja davčne zatajitve po členu 235 KZ so bile pred tremi leti še prava redkost, vlagali pa so jih samo organi za notranje zadeve. Te ovadbе je bilo treba redno še pred uvedbo kazenskega postopka poslati davčnim upravam zato, da so izdale odločbo o odmeri davka, na podlagi katere se je nato lahko ugotavljala višina davčne obveznosti. Okrožno javno tožilstvo še sedaj ne more uvesti kazenskega postopka po petih ovadbah za velike davčne zatajitve, ki že od leta 1969 dalje kljub urgencam pri davčnih upravah še vedno čakajo za zaključek postopka za odmero davka. Na številnih posvetovanjih o davčni problematiki je končno le bilo sprejeto stališče, da tudi odkrivanje davčnih zatajitev sodi v delokrog davčnih uprav. Večja angažiranost davčnih uprav je razvidna iz podatka, da se je samo v letu 1971 obtožilo 12 davčnih zatajitev, medtem ko je bilo v štirih letih popreje obtoženih 5 takih kaznivih dejanj. Podatke moramo korigirati z ugotovitvijo, da se je večja učinkovitost pri odkrivanju davčnih zatajitev pravzaprav pokazala le pri davčni upravi občine Celje, ki je tudi najbolj solidno zasedena, najboljše je organizirana ter je v okviru občinske uprave primerno samostojna. Kvaliteta ovadb te davčne uprave se kaže v tem, da pri zbiranju podatkov posveča posebna pozornost centralnemu problemu v dokazovanju davčnih zatajitev, namreč temu, da je treba dokazati ne samo neprijavljen dohodek, temveč tudi namen zavezanca izogniti se davčni obveznosti. Znano je, da se kazenskemu pregonu za davčne zatajitve še vedno uspešno izmikajo tisti, ki skrivajo svoje dohodke in svoje premoženje na raznih območjih. Proti takim davčnim zatajitvam bi se lahko učinkovito nastopalo le na višjem nivoju sodelovanja vseh davčnih uprav. S kazenskim pregonom pa ni mogoče nastopati proti neprijavljenemu izvajanju raznih zasebnih gospodarskih dejavnosti. V sodni praksi se je namreč uveljavilo stališče, da nosilec neprijavljene gospodarske dejavnosti še ni davčni zavezanec in zato ne more storiti davčne zatajitve, hkrati pa tudi praviloma ne stori nedovoljene trgovine, ker si zaslužka ne pridobiva samo z golo preprodajo. Proti neprijavljenemu izvajanju zasebne dejavnosti se torej lahko učinkovito nastopa le z ukrepi upravnih organov in kaznovanjem za prekrške.

Med kaznivimi dejanji v gospodarstvu štejemo v družbi za najnevarnejše zlorabe uradnega položaja iz koristoljubnosti po členu 314a KZ. Družbena nevarnost izhaja iz položaja storilcev, ki so praviloma zaposleni na najodgovornejših delovnih mestih v delovnih organizacijah. Zlorabe uradnega položaja so redko rezultat delovanja samo ene osebe, večinoma gre za povezavo več oseb, ki so lahko zaposlene tudi v različnih delovnih organizacijah. V zadnjem času opažamo, da odgovorne osebe »pri vrhu«

v delovni organizaciji izvršujejo zlorabo v korist nadrejenih, ki se pa sami izmikajo kazenski odgovornosti z izgovorom, da niso vedeli za protipravni izvor pridobljene koristi. Za premoženjske koristi, pridobljene z zlorabo, se pogosto zahteva predhodna ali naknadna odobritev kolektivnih samoupravnih organov. Samoupravni organi so dejansko solidarni s tistimi zlorabami, s katerimi se istočasno pridobi korist storilcu in delovni organizaciji. Tak primer zlorab so zajetna izplačila trgovskim potnikom in drugim osebam v obliki povračanja materialnih stroškov, čeprav gre v bistvu za izplačilo osebnih dohodkov. Na ta način se delovna organizacija izogne plačilu prispevkov iz osebnih dohodkov, posameznik pa plačilu davka na dohodek. Samoupravni organi tudi ne nasprotujejo odločno zlorabam, s katerimi delovna organizacija sicer nič ne pridobi, vendar tudi nič ne izgubi, ker škodo trpi širša družbena skupnost. Tak primer so prodaje gradbenega materiala brez zaračunavanja prometnega davka, ki se storijo predvsem v gradbenih podjetjih tako, da se skupaj s prodanim gradbenim materialom lažno zaračuna nepomembni znesek za opravljena gradbena dela in tako prikaže prodaja kot gradbena storitev. Proti osebam, ki se z nakupom materiala po nižji ceni okoriščajo, ni mogoče uveljavljati kazenske ali materialne odgovornosti, lahko pa se uporabi politična odgovornost, če gre za člane ZK ali nosilce javnih funkcij. V zadnjem času je za zlorabe nasploh značilno, da se nanašajo predvsem na ustvarjanje koristi s pridobivanjem nepremičnin. Nepremičnine se nabavljajo tudi s krediti, ki si jih posamezniki neupravičeno pridobijo z zlorabami v raznih oblikah od prekoračevanja zakonitih predpisov ali določil splošnih aktov delovnih organizacij o odobravanju kreditov pa vse do samovoljnega zadrževanja računov. Sodna praksa kreditov, ki so bili pridobljeni z zlorabo, ne šteje za premoženjsko korist, zato kaznivo dejanje po členu 314a KZ v takih primerih ni podano. Zlorabe te vrste se zato kazensko preganjajo z uporabo drugih določil kazenskega zakonika, ki pa v celoti ne zajame družbene nevarnosti tega pojava. Evidentno je namreč, da so se s krediti neupravičeno povečevale socialne razlike, poleg tega pa so iz gospodarstva z njimi odtekla znatna sredstva v zasebno razpolaganje. Pri zlorabah po členu 314a KZ moramo končno še poudariti, da se načini storitve stalno menjavajo in prilagajajo spremembam v predpisih in spremembah v gospodarskem dogajanju, zato jih je tudi težko odkrivati.

Ponareditve uradnih listin po členu 319 KZ so kazniva dejanja, s katerimi se običajno skuša kriti neko drugo kaznivo dejanje, gospodarski prestopki, prekršek ali kakršenkoli drug protipravni posel. Prej smo navedli, da je bilo v 5 letih obtoženih skupaj 40 kaznivih dejanj po členu 319 KZ, kar pa ni popoln podatek, ker prikazuje samo primere, kjer je šlo za ponareditve listin brez steka nekih drugih kaznivih dejanj. Odgovorne osebe delovnih organizacij izdajajo drugim na njihovo željo listine z neresnično vsebino brez posebnih moralnih zadržkov, če taka listina ne more direktno škodovati delovni organizaciji. Pred sodiščem se je uveljavilo stališče, da se tudi vnašanje neresničnih podatkov v zaključne račune delovnih organizacij šteje za kaznivo dejanje po členu 319 KZ. Z neresničnimi zaključnimi računi se predvsem lastnim samoupravnim organom in

organom izven delovne organizacije prikazuje neresnično finančno stanje, kar onemogoča pravilne gospodarske odločitve. Nerealno prikazovanje vrednosti zalog, nedokončane proizvodnje ali drugih obratnih sredstev je zapeljalo že marsikatero delovno organizacijo k nerealnim izplačilom osebnih dohodkov, ki so jo pahnilo v nepopravljive izgube. Iz ponareditev uradnih listin posredno torej le nastaja velika premoženjska škoda, zato bi bilo treba ta kazniva dejanja še ostreje preganjati. Pravosodni organi pa često dobijo v roke uradne listine, v katere neresnični podatki niso bili vnešeni naklepoma, ampak iz malomarnosti, kar sicer ni kaznivo dejanje, vendar pa le povzroča določeno škodo, ker listina postane neuporabna za dokaz v pravnem prometu. Zlasti je prizadeta poslovna disciplina pri sestavljanju raznih naročilnic, delovnih nalogov, dobavnic, prevzemnic, skladiščnih listov in celo faktur. Že večkrat se je zgodilo, da so bile delovne organizacije oškodovane za cele kamione blaga samo zato, ker se delavcu, ki je blago izdal, ni ljubilo preveriti in vpisati v ustrezno rubriko listine pri izdaji številk vozila in osebne podatke voznika.

Poneverbe po členu 322 KZ so najpogostejša kazniva dejanja v gospodarstvu. Delovne organizacije prav pri poneverbah vložijo največ ovadb, pa tudi organi odkrivanja imajo pri teh kaznivih dejanjih največ uspeha. Poneverbe se storijo v glavnem na primitiven način, tako da jih ob dobro organiziranem poslovanju ni mogoče skrivati. Tudi storilci poneverb so zelo primitivne osebnosti, med njimi je največ avtobusnih sprednikov, poštnih uslužbencev, prodajalcev v trgovinah, natakarjev, blagajnikov hišnih svetov, skladiščnikov itd. V povprečju so zneski, s katerimi se storilci poneverb okoristijo, razmeroma nizki in redkokdaj presežejo 10.000 din, zaradi česar se poneverbe v glavnem obravnavajo pred občinskimi sodišči. Zanimivo je tudi, da vedno več poneverb storijo mladi ljudje in sicer večinoma že pri prvi zaposlitvi, še v preizkusni dobi. To pojasnjujemo s tem, da začetnike že takoj pustijo delati brez kontrole, kar pri primitivnih osebnostih daje vtis, da njihovega prisvajanja nihče ne bo opazil. Storilci poneverb večjega obsega so poslovodje in upravniki trgovin, gostišč itd., katerim pa je prilastitev težje dokazovati, ker običajno sami vodijo celotno materialno in finančno poslovanje in tako imajo možnost po svoje krojiti podatke v poslovnih evidencah. V delovnih organizacijah začnejo sumiti posameznike za poneverbo šele tedaj, ko nastane nepojasnen primanjkljaj, pred tem pa nikogar ne moti, če ima n. pr. nek poslovodja visok standard, ki vpadljivo presega njegove dohodke. Razlog za poostreno kontrolo bi morali biti tudi pojavi inventurnih viškov, ki so že zgovorni signal o tem, da pri poslovanju nekaj ni v redu, in da se pojavlja možnost prisvajanja. Poneverb v delovnih organizacijah bi bilo prav gotovo manj, če bi se pred postavitvijo na delovna mesta, na katerih imajo zaposleni možnost določenega razpolaganja z denarjem ali premičnimi stvarmi, preverjala poštenost kandidatov. V letu 1971 je storil najhujšo poneverbo, ki je prerasla v grabež po členu 255 KZ, poslovodja prodajalne TOPER iz Celja, ki si je prilastil 120.000 din in pobegnil v inozemstvo. Ta primer zgovorno kaže, kam privede lahkomišelnost in zaupljivost pri zaposlo-

vanju in pomanjkanje kontrole na delovnem mestu, na katerem posameznik posluje z visokimi vsotami denarja.

V letu 1970 in 1971 ni bilo nobene pritožbe za kaznivi dejanji jemanja podkupnine po členu 325 KZ in dajanja podkupnine po členu 326 KZ. Ta kazniva dejanja se sploh ne odkrivajo, čeprav vlada splošno mnenje, da se dejansko pogosto izvršujejo. Vzroke za težave pri odkrivanju si lahko predstavljamo; pomislimo, da se podkupnina daje in sprejema v konspiraciji med štirimi očmi in da ne pusti to nobenih zunanjih sledov. Nekateri mislijo, da bi se podkupovanje lažje odkrivalo in kazensko preganjalo, če bi lahko bilo kaznivo samo jemanje, ne pa tudi dajanje podkupnine. Takšna sprememba zakonitih določil pa ne bi bila primerna, ker bi se na račun dvomljive efektivnosti pri odkrivanju opustilo stališče, da je tudi dajanje podkupnine nemoralno. V poročilu UJV Celje je navedeno, da ob sedanji zasedbi organov za notranje zadeve in ob njihovih sedanjih pooblastilih pri odkrivanju podkupnin tudi v bodoče ni pričakovati boljših rezultatov. V borbi proti podkupovanju pa bi nedvomno dosegli neke rezultate, če bi energično nastopili proti raznim dvomljivim poslom, s katerimi se podkupnina lahko skriva. Dvomljivi so mnogi zunanji trgovinski posli, pri katerih je očitno, da bi se z drugim zunanjim partnerjem lahko sklenili pod ugodnejšimi pogoji. Na notranjem trgu se sluti podkupovanje v primeru, ko isto gradbeno podjetje gradi delovni organizaciji investicijski objekt, odgovorni osebi te delovne organizacije pa zasebno gradnjo, ki končno izpade zelo poceni. Podkupovanje se skriva tudi za velikimi reprezentančnimi razpolaganji in za priznavanjem velikih materialnih stroškov trgovskim potnikom. Zabeležili smo že primer, da je delovna organizacija legalno odobrila dajanje podkupnine s sklepom samoupravnega organa, po katerem se je priznavala provizija vsakemu naročniku njihovega blaga, čeprav je šlo pri tem za odgovorno osebo druge delovne organizacije, ki je po službeni dolžnosti morala izdati naročilo. Podkupnine je mogoče slutiti ne pa tudi dokazati za raznimi zlorabami, ponareditvami uradnih listin in drugimi kaznivimi dejanji, ki jih odgovorne osebe delovnih organizacij brez nekega jasnega motiva storijo v korist tretjih oseb. Sicer pa v členih 325 in 326 KZ ni izčrpano vse, kar danes razumemo pod pojmom korupcije. Dajanje ali jemanje podkupnine je v zakonu kaznivo le, če se daje neka korist v zvezi z določenim uradnim dejanjem; v poslovnem življenju pa se danes dajejo darila in razne ugodnosti za vzdrževanje dobrih zvez, za pridobivanje poslovne naklonjenosti med predstavniki posameznih delovnih organizacij itd. Tako pride do medsebojnih obdarovanj v razmeroma ozkem sloju komercialistov, ki poceni pridejo do dobrin, za katere morajo drugi odšteti precejšnje denarce. Živahno obdarovanje, ki seveda nikoli ne gre iz lastnega žepa, se čuti zlasti ob novem letu, ko si izmenjujejo poleg reklamnih izdelkov cele kolekcije dragih pijač, kristalnih izdelkov, gospodinjskih strojčkov in podobno. S takimi darili poskušajo zasipati tudi uradne osebe v državnih organih, ki občutijo to kot nadlegovanje, seveda če tudi pri njih še ni otopel občutek službene etike.

VII. ODKRIVANJE KAZNIVIH DEJANJ

V skupni količini ovadb za kazniva dejanja v gospodarstvu, ki sta jih prejeli v zadnjih petih letih obe javni tožilstvi v Celju, se kot prijavitelji pojavljajo organi za notranje zadeve v 87 %, delovne organizacije v 10 %, inšpekcije v 2 % in občani v enem odstotku. Večje breme odkrivanja torej še vedno leži na organih za notranje zadeve, ki bi bili lahko še bolj učinkoviti, če ne bi imeli težkega problema nezasedenosti delovnih mest. Ustreznih delavcev namreč primanjkuje tako v strokovni službi UJV Celje, ki se prvenstveno ukvarja z odkrivanjem kaznivih dejanj v gospodarstvu, kot tudi na postajah milice, ki prav tako poleg ostalih dolžnosti lahko raziskuje lažja tovrstna dejanja.

Udeležba občinskih inšpekcij pri odkrivanju kaznivih dejanj v gospodarstvu je očitno premajhna. Upoštevati je treba, da je odkrivanje cele vrste takih kaznivih dejanj posebej tesno povezano z dejavnostjo inšpekcij in so to prav tista kazniva dejanja, za katere smo ugotavljali, da se verjetno pogosto izvršujejo, vendar pa se redko kazensko preganjajo. Poleg splošnih slabosti inšpekcij, kot so nezadostna zasedba, slaba organiziranost, preobremenjenost z drugim delom itd. pa se pri odkrivanju kaznivih dejanj tudi ugotavlja, da — inšpekcije pri dosedanjih pooblastilih na tem področju ne morejo biti enakovredne organom odkrivanja (ne morejo n. pr. pregledovati vseh prostorov, zaseči vseh listin, na raznih mestih itd.). Inšpekcije bi se ob sedanjih zakonitih in dejanskih možnostih, ki ustrezajo le njihovi preventivni funkciji in kvečjemu še odkrivanju gospodarskih prestopkov, lahko učinkovito angažirale pri odkrivanju kaznivih dejanj samo v tesni povezavi z organi za notranje zadeve.

V členu 137 ZKP je določena dolžnost delovnih organizacij, da naznanjajo kazniva dejanja in pomagajo pri zbiranju dokazov. Delovne organizacije izpolnjujejo to dolžnost tako, da naznanjajo tatvine, vlomne tatvine, poneverbe, neupravičene uporabe in kvečjemu še ponareditve uradnih listin, skratka kazniva dejanja, ki jih na njihovo škodo storijo zunanje osebe ali pa tisti lastni delavci, katerih pooblastila za razpolaganje z družbenim premoženjem niso velika. Vsa kazniva dejanja vodilnih delavcev odkrijejo z lastno dejavnostjo organi odkrivanja, pri tem pa se ne more reči, da prej zanje v delovni organizaciji nihče ni vedel. V delovnih organizacijah se večkrat branijo, češ da utegne odkritje kaznivih dejanj škodovati njihovemu ugledu in poslovnim stikom. Tako modrovanje je kratkovidno in neiskreno, ker ga kasneje pred sodiščem nihče več ne ponavlja v tem smislu, da naj bi se škoda na ugledu upoštevala kot posebna obteževalna okoliščina pri odmeri kazni. Bistvo takšnega modrovanja je v tem, da se določen krog ljudi solidarizira z malverzacijami na škodo lastne delovne organizacije ali cele družbene skupnosti. Ljudje, ki se s kaznivim dejanjem solidarizirajo, pa večkrat organizirano povzročajo težave organom odkrivanja pri zbiranju dokazov.

V členu 138 ZKP je določeno, da občani morajo naznaniti kazniva dejanja, ki se preganjajo po uradni dolžnosti. V zvezi s kaznivimi dejanji v gospodarstvu lahko delovne organizacije predvidijo v splošnem aktu

opustitev take dolžnosti kot kršitev delovne dolžnosti. Seveda pa pri tem ne bi smelo priti do demagoškega posploševanja, ker je jasno, da navaden delavec o zlorabah odgovornih oseb ne ve dosti konkretnega, mnogo pa lahko vedo delavci iz računovodstva in drugih strokovnih služb.

Organi odkrivanja prejmejo iz delovnih organizacij večkrat razne anonimke, ki niso vedno izraz zlobe ali drugih negativnih karakternih potez. Za anonimnostjo se lahko skriva upravičena bojazen pred samovoljnostjo, ki redno spremlja hujša kazniva dejanja v gospodarstvu in ki posameznika dejansko napravi nemočnega za javno nastopanje proti raznim nepravilnostim.

VIII. PROBLEMI KAZENSKEGA POSTOPKA

Pravosodnim organom se očita, da v borbi proti kaznivim dejanjem v gospodarstvu niso učinkoviti zato, ker je kazenski postopek prepočasen. V zvezi s takimi očitki pa je treba najprej razjasniti, zakaj kazenski postopek ni hitrejši in koliko hitrejši bi sploh lahko bil.

Pred sodiščem je postopek zbiranja, izvajanja in ocenjevanja dokazov najbolj obsežen prav v zadevah kaznivih dejanj v gospodarstvu. Vsota pridobljene koristi in povzročene škode je redoma sestavljena iz cele vrste manjših postavk, ki jih je treba posebej ugotavljati. Najhujša kazniva dejanja so storjena danes na področju komerciale v gospodarstvu, ker je mreža zelo prepletena in je zato treba zbirati dokaze na raznih območjih in večjih delovnih organizacijah. Postopek dokazovanja pa se lahko tudi izredno komplicira, ker je dokazna vrednost obeh temeljnih vrst dokazov, to je izjav oseb in listin, zelo spremenljiva. Tudi pismena dokumentacija je slab dokaz, ker se lahko iz nekompletnosti ali vsebinskih votlin oz. praznin interpretira po različnih načinih. Za zadeve kaznivih dejanj v gospodarstvu je na sploh značilno, da zaslišane osebe pred sodiščem preklicujejo izjave, ki so jih podale v fazi odkrivanja in celo spreminjajo na glavni obravnavi izpovedbe, ki so jih podale v kazenski preiskavi. Realno je treba namreč računati s tem, da kot priče nastopajo osebe, ki so živele v ozkem delovnem okolju s storilcem, kar nedvomno slabo vpliva na verodostojnost njihovih izpovedb.

V zadevah kaznivih dejanj v gospodarstvu si obdolženci, ki so praviloma dobro situirani, redno najemajo zagovornika in potem izkoristijo vse pravice obrambe v kazenskem postopku. Pravice obrambe so pozitivna pridobitev našega kazenskega postopka in jih je treba spoštovati, res pa je, da se kazenske zadeve, v katerih se take pravice v celoti izkoriščajo, znatno bolj zavlečejo, kot ostale zadeve.

Zadeve kaznivih dejanj v gospodarstvu lahko uspešno rešuje tisti javni tožilec ali sodnik, ki ima široko pravno znanje na kazenskem in gospodarskem področju, ki vsaj delno obvlada finančno stroko, ki je družbeno politično razgledan in ki se tudi v zasebnem življenju ravna po načelih socialistične družbe. Delo na teh zadevah zahteva tudi več truda, samoiniciativnosti in pronicljivosti kot delo na drugih zadevah. Uspešnost kazenskega postopka v zadevah kaznivih dejanj v gospodarstvu je torej

tesno povezana s splšnim problemom, kako dobiti kvalitetne kadre za delo v pravosodju. Ustaljeni sistem ocenjevanja uspešnosti dela sodnikov, ki temelji izključno na kvantitativnih normah rešenih zadev, ne deluje stimulatивно na delu kaznivih dejanj v gospodarstvu, ker se z drugimi manj zahtevnimi zadevami hitreje in lažje prikaže večji delovni efekt.

Kazenski postopek je hiter in učinkovit, če dosežemo, da kazen čimprej sledi storitvi kaznivega dejanja. Kaj takega je najtežje doseči prav pri kaznivih dejanjih v gospodarstvu, ki se v primerjavi s telesnimi poškodbami, prometnimi delikti in drugimi kaznivimi dejanji takozvanega klasičnega kriminala odkrijejo šele v razmeroma daljšem času po storitvi. Tudi hitrost postopka v tem smislu, da bi kazen čimprej sledila odkritju kaznivega dejanja, je v zadevah kaznivih dejanj v gospodarstvu najtežje doseči prav zaradi njihove posebne kompliciranosti. Iz poročila občinskega sodišča v Celju se razbere, da trajajo kazenski postopki do zaključka preiskave do pretežno 3 mesece, do sodbe na prvi stopnji pa povprečno 6 mesecev. V teh povprečjih pa niso zajete posamezne zadeve, v katerih se kazenski postopek zavleče za dalj časa bodisi iz objektivnih vzrokov (ker npr. obdolženci ali pomembne priče niso dosegljivi) bodisi zaradi neupravičenega odlaganja s strani delavcev javnih tožilstev ali na sodišču. Podatki o trajanju kazenskega postopka pred okrožnim sodiščem niso točno znani, zato lahko posredujemo površno ugotovitev, da se ti postopki z izjemo končajo v enem letu. Upoštevati pa je treba, da so zadeve v okrožni pristojnosti vedno bolj komplicirane in obsežne kot v občinski pristojnosti.

XIV. KAZNOVALNA POLITIKA

V javnosti se v zadnjem času pogosto slišijo kritike, da je kaznovalna politika sodišč, zlasti pri obsodbah za kazniva dejanja v gospodarstvu, preveč blaga. Pri tem pa se žal tehtnim in utemeljenim kritikam razgledanih ljudi glasno pridružujejo tudi tisti dejavniki, ki imajo sploh nesprejemljive poglede na kaznovanje. Nesprejemljivo je videti v kaznovanju možnost za maščevanje, pa čeprav bi šlo za maščevanje družbe nad posameznikom, ki je storil kaznivo dejanje. Kazenski zakonik v svojem tretjem členu, v katerem so določeni elementi namena kaznovanja, med temi elementi ne omenja maščevanja, v drugih določilih pa maščevanje celo označuje kot zavržen motiv. Kaznovanje tudi ne sme pomeniti zastraševanja, katerega se je vedno posluževala tista oblast, ki se je čutila nemočno in ogroženo pred nasprotnimi vplivi. Bistvo zastraševanja je v tem, da mora posameznik trpeti tudi za tisto, česar sam ni storil. Kazen mora vplivati na storilca in druge s svojo sorazmernostjo in pravičnostjo, ki je dosežena s tem, če pri odmeri kazni upoštevamo vse olajševalne in obteževalne okoliščine, ki izhajajo iz osebnosti storilca in iz učinkovanja storjenega kaznivega dejanja v zunanjem svetu. Kazen je skratka sorazmerna in pravična tedaj, če se individualizira. Pri odmeri kazni storilcem kaznivih dejanj v gospodarstvu pa naletimo na nekatere splošne napake pri individualizaciji kazni. Zaradi rutinskega dela na velikem številu po-

dobnih zadev pride do napake, da se pri odmeri kazni za raznovrstna kazniva dejanja vse olajševalne in obteževalne okoliščine zreducirajo na nekaj stereotipnih dejstev, kar vodi k prevelikemu izenačevanju v kaznovanju. Tako se npr. pri pogojni obsodbi upošteva nekaznovanost v enaki meri pri navadni zatajitvi po členu 254 KZ, kjer gre v bistvu za hujši primer kršitve dvostranskega civilno pravnega razmerja, ki je enkratne narave, in pri davčni zatajitvi po členu 235 KZ, v kateri pa se izraža splošen odpor storilca proti kakršnikoli materialni obveznosti do družbe. Druga napaka se stori tako, da se pri obsodbi izolira storjeno kaznivo dejanje v gospodarstvu od splošnih razmer v ožjem okolju, v katerem je bilo to kaznivo dejanje storjeno in od storilčevega siceršnega obnašanja v tem okolju. Tako se ob prikazovanju odgovornih oseb delovnih organizacij zanemarijo deformacije samoupravljanja in drugi negativni pojavi, ki so pravzaprav v tesni zvezi s storitvijo kaznivega dejanja. Seveda pa je tako izoliranje storjenega kaznivega dejanja lahko tudi v škodo storilcu, ki je sicer pozitivno deloval v svojem okolju. Tretja pogosta napaka pri odmeri kazni pa se zagreši, če se stopnja družbene nevarnosti ugotavlja samo po višini materialne škode, ne pa tudi po povzročeni moralno politični škodi, ki je večinoma bolj pomembna. Najbolj pogosta pa je napaka, da se osebnost storilca ocenjuje samo po njegovem zunanem videzu. Pri takem ocenjevanju so videti storilci kaznivih dejanj v gospodarstvu v nasprotju z ostalimi kriminalci kot urejene in razgledane osebnosti, katerim po površni oceni pač ni potrebna neka posebna prevzgoja. Če se nekoliko poglobimo v osebnost takega storilca, pa pod zunanjim videzom odkrijemo širok spekter asocialnih tendenc, ki so nemoralne prav z vidika naše socialistične družbene ureditve in ki narekujejo ostrejšo kaznovanje storilca tudi zaradi njegove prevzgoje.

Kaznovalno politiko sodišč v določenem območju bi lahko temeljito analizirali le tako, da ne bi gledali samo na višino izrečenih kazni, temveč tudi na okoliščine, ki so se pri teh kaznih upoštevale. Takih podatkov za naše območje seveda nimamo. Pri občinskih sodiščih se kazni za kazniva dejanja v gospodarstvu sučejo okrog minimuma z zakonom zagroženih kazni. Po svoji višini so te kazni v povprečju enake kaznim za premoženjske delikte, kar se pojasnjuje s tem, da je med kaznivimi dejanji največ poneverb, ki se po sveh svojih značilnostih močno približujejo tatvinam in drugim oblikam tako imenovanega klasičnega kriminala. Pri takem pojasnilu pa se poraja pomislek, da se družbena nevarnost različnih kaznivih dejanj le preveč izenačuje zaradi neustreznih primerjav samo na podlagi višine povzročene materialne škode. Iz poročila občinskega sodišča v Celju tudi razberemo, da so bila pri treh četrтинah vseh obsodilnih sodb za kazniva dejanja v gospodarstvu uporabljena določila o pogojni obsodbi. Pri takem podatku pa se zopet porodi pomislek, da se morda osebnost storilcev teh kaznivih dejanj površno ocenjuje in da se v preveliki meri izolirajo kazniva dejanja od konkretnih razmer v okolju, v katerem so bila storjena.

Včasih se slišijo tudi namigovanja, češ da se storilci hujših kaznivih dejanj v gospodarstvu mileje kaznujejo kot storilci lažjih kaznivih dejanj.

Podatkov za oceno kaznovalne politike za hujša kazniva dejanja, ki se obravnavajo v okrožni pristojnosti, sicer nimamo, vendar pa lahko trdimo, da namigovanja ne morejo biti utemeljena, ker pri hujših kaznivih dejanjih že po samem zakonu ni možno tolikšno omiljevanje kazni in tako obsežna uporaba določil o pogojni obsodbi kot pri lažjih kaznivih dejanjih. Sicer pa namigovanja verjetno tudi izvirajo iz neumestnih primerjav izrečenih kazni v posameznih zadevah, o katerih je bila javnost le enostransko obveščena.

Na koncu naj navedemo, da je kaznovanje le ena izmed komponent učinkovitosti v borbi proti kaznivim dejanjem v gospodarstvu. Ostale komponente so še: razviti sistem družbene samozaščite, preventivno zatiranje specifičnih kriminogenih faktorjev, popolno in hitro odkrivanje kaznivih dejanj in hiter kazenski postopek. Po svoje lahko na vsako izmed teh komponent vpliva tudi občinska skupščina.

DR. ALEKSANDER HRAŠOVEC

DVA POMEMBNA MEJNIKA V SOCIALNEM ZAVAROVANJU KMETOV

Prvi januar 1973 je za slovenske kmete zelo pomemben mejnik. Od tega dne dalje:

— so pravice iz zdravstvenega varstva med delavci in kmeti izenačene;

— so začeli kmetje uživati pravice iz svojega pokojninskega zavarovanja.

V obeh primerih gre za kmete-zavarovance, ki jih natančneje opredeljuje 16. člen zakona o zdravstvenem zavarovanju in o obveznih oblikah zdravstvenega varstva; praktično gre za kmete-zasebnike in njihove družinske člane.

I. IZENAČENO ZDRAVSTVENO VARSTVO

1. Izenačevanje pravic in združitev skupnosti

Zdravstveno zavarovanje kmetov je uvedel zvezni zakon leta 1959; Slovenija je to podrobneje uredila s posebnim zakonom tako, da so kmetje dobili s 1. aprilom 1960 pravico do zdravstvenega zavarovanja. Od svoje ustanovitve pa do 31. decembra 1972 je bilo kmečko zavarovanje *s a m o s t o j n o*, njegovi zavarovanci so imeli bistveno manjše pravice od delavskih.

V organizacijskem pogledu se je to zavarovanje prilagajalo našemu družbeno-političnemu razvoju, poglobljalo se je njegovo samoupravljanje, v zadnjih letih so v njegovih samoupravnih organih odločali le zavarovanci-kmetje sami. Bistvena značilnost preteklega obdobja je tudi, da so to zavarovanje ves čas, v eni ali drugi obliki, tudi *sofinancirale* družbe-politične skupnosti (občine, republika). O teh problemih sem podrobneje pisal v Celjskem zborniku leta 1967. Kot posebne značilnosti sem navedel, da je starostna struktura kmečkih gospodarjev izredno neugodna (1/3 starih več kot 65 let) in da je ekonomski potencial naših kmetij še slabši (1/2 ima katastrski dohodek nižji od 2.000,00 din). Zato se je stalno postavljalo vprašanje »statusa kmeta«, kar bi praktično pomenilo uradno

ugotovljeno diferenciacijo med tistimi, ki so gospodarsko dovolj močni, da živijo iz dohodkov svoje kmetije, in tistimi, ki morajo imeti dopolnilne vire za svoje preživljanje. Zato se je zdravstveno zavarovanje kmetov sofinanciralo iz različnih virov, delno iz proračunov za »socialno šibkejše kmete«, delno iz višjih prispevkov gospodarsko močnejših kmetov, ki so ves čas plačevali višje prispevke, kot jih je pokazal solidarnostni račun, delno pa iz davkov na zemljo delavcev-kmetov, to je polproletarcev, kot temu pravimo.

V novomeški skupnosti zdravstvenega zavarovanja so decembra 1971 na referendumu izglasovali združitev skupnosti delavcev in kmetov in s tem izenačeno zdravstveno varstvo. Enake želje in težnje so se pojavile tudi v drugih naših skupnostih zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji. Ker pa predpisuje zakon, da se »morajo o združitvi izjaviti zavarovanci na referendumu«, smo v vsej Sloveniji (razen v Novem mestu) dne 19. in 20. novembra 1972 izvedli tak referendum. Rezultati so bili nad pričakovanjem, saj je ogromna večina zavarovancev glasovala pozitivno, čeprav so se delavci zavestno odločali za dodatne obremenitve svojih osebnih dohodkov. Tako se je pokazal izreden čut naših ljudi za solidarnost in socialno pravičnost.

V celjski skupnosti, ki združuje delavce in kmete iz občin Brežice, Celje, Laško, Mozirje, Sevnica, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje pri Jelšah in Žalec, so bili rezultati takile:

— delavsko zavarovanje

Občina	Vpisani	Glasovalo	%	Glasovalo za	%	Glasovalo proti	%	Ni glasovalo - neveljavno
Brežice	8.181	7.760	94,85	7.232	88,39	454	5,54	495
Celje	39.596	33.722	85,16	28.850	72,86	4.203	10,61	6.543
Laško	6.943	6.250	90,01	5.342	76,94	732	10,54	869
Mozirje	5.202	4.478	86,08	3.661	70,37	751	14,43	790
Sevnica	6.133	5.719	93,24	4.933	80,43	694	11,31	506
Slov. Konj.	6.726	6.197	92,13	5.110	75,97	945	14,04	672
Šentjur	3.671	3.388	92,29	3.039	82,78	328	8,93	306
Šmarje	7.611	7.133	93,71	6.697	87,99	376	4,94	540
Žalec	13.092	12.407	94,76	11.213	85,64	974	7,43	937
SKUPAJ	97.155	87.054	39,60	76.077	78,30	9.457	9,73	11.657

— kmečko zavarovanje

Brežice	3.211	3.088	96,16	3.014	93,86	55	1,71	142
Celje	1.644	1.508	91,72	1.467	89,23	27	1,64	150
Laško	1.110	1.011	91,08	986	88,81	19	1,71	105
Mozirje	1.260	1.094	86,82	1.080	85,71	12	0,95	168
Sevnica	1.883	1.814	96,33	1.736	92,19	61	3,23	86
Slov. Konj.	1.618	1.430	88,38	1.394	86,15	30	1,85	194
Šentjur	2.489	2.348	94,33	2.276	91,44	59	2,37	154
Šmarje	4.879	4.421	90,81	4.355	89,26	73	1,49	451
Žalec	2.570	2.467	95,99	2.426	94,39	30	1,15	114
SKUPAJ	20.664	19.191	92,87	18.734	90,66	366	1,77	1.564

V delavskem zavarovanju so glasovali delavci v delovnem razmerju, voljeni funkcionarji, upokojenci (starostni, invalidski in družinski), samostojni poklici in začasno nezaposleni, ki so prijavljeni pri zavodih za zaposlovanje. V kmečkem zavarovanju pa so glasovali vsi lastniki in solastniki, zakupniki in uživalci kmečkih zemljišč (kjer sta mož in žena solastnika, sta lahko glasovala oba), zato je število kmečkih glasovalcev višje od tistega, ki ga običajno izkazujemo v rubriki »kmečka gospodarstva«.

Rezultati referenduma in poprejšnja soglasja občinskih skupščin v naši skupnosti, so bili pravni temelj, na podlagi katerega sta skupščini delavcev in kmetov na skupni seji dne 18. decembra 1972 izenačili pravice obeh kategorij zavarovancev in obe skupnosti združili. Skupnost posluje od 1. januarja 1973 dalje pod imenom: Skupnost zdravstvenega zavarovanja Celje.

2. Pravice zavarovancev

Tako teorija kot praksa ločita v zdravstvenem zavarovanju dve skupini pravic:

- zdravstveno varstvo;
- denarna nadomestila in dajatve.

Posebej moram poudariti, da je v tem primeru šlo le za izenačenje pravic pri zdravstvenem varstvu, ne pa tudi pri denarnih nadomestilih in dajatvah.

Tako so se torej izenačile pravice delavcev in kmetov iz zdravstvenega varstva v primeru bolezni in poškodbe, ki obsegajo:

- zdravniške preglede, zdravljenje bolnikov, medicinsko rehabilitacijo in druge vrste medicinske pomoči v zdravstvenih zavodih, če to nujno zahteva zdravstveno stanje, pa tudi na bolnikovem domu;

- zdravila, pomožni material, namenjen za uporabo zdravil in sanitetni material, če je potreben za zdravljenje;

- zdravljenje zobnih bolezni;

- zobotehnično pomoč in zobna protetična sredstva;

- proteze, ortopedske in druge pripomočke ter pomožne in sanitarne priprave;

- zdravljenje v naravnih zdraviliščih, ki uporabljajo naravne zdravilne faktorje, vendar le kot nadaljevanje ali nadomestilo bolnišničnega zdravljenja;

- povračilo potnih stroškov v zvezi z uveljavljanjem zdravstvenega varstva. To dajatev štejejo v zdravstveno varstvo, ker gre le za potovanja (prevoze) v zvezi z uveljavljanjem zdravstvenega varstva.

Način in pogoji, pod katerimi gredo kmečkim zavarovancem te pravice, so enaki kot za delavce in so določeni v posebnem pravilniku, o katerem pa v okviru sestavka ne bom podrobneje razpravljal. Razumljivo pa je, da je po združitvi tudi tako imenovana participacija, to je neposredni prispevek zavarovanca pri uveljavljanju zdravstvenega varstva za kmete, izenačen s prispevki delavcev.

3. Obveznosti zavarovancev in sofinanciranje

Razumljivo je, da zahteva razširitev pravic (zlasti pri bolnišničnem zdravljenju) tudi več denarja. Zato je bilo pri odločanju na referendumu tudi zelo pomembno vprašanje, kje in kako bomo ta denar zbrali. Dosedanje oblike sofinanciranja kmečkega zavarovanja so se izkazale za nezadostne. Zato so ob referendumu delavci odločali istočasno tudi o zvišanju svojih prispevkov. Podrobnosti o finančni konstrukciji ne bom navajal, tu naj le omenim, da smo se v naši skupnosti odločili, da bomo za leto 1973 potrebna sredstva zbrali iz prispevkov, ki se zvišajo za:

- 0,45 % na prispevno stopnjo delavcev,
- 0,10 % na prispevke družbeno političnih skupnosti.

— Kmetom pa se je zvišal prispevek za toliko, kolikor se bo zvišal delavcem nominalni osebni dohodek (12,5 %, kar je pomenilo za 1,5 % zvišano stopnjo prispevka od katastrskega čistega dohodka in za 10,00 din zvišani letni pavšalni prispevek na gospodarstvo). Ostali viri financiranja in sofinanciranja se niso spreminjali. Podrobnosti so razvidne v virih, ki jih navajam na koncu sestavka.

4. Nekaj številčnih podatkov

Ko sem pripravljal ta sestavek, sem našel nekatere izredno zanimive podatke o gibanju števila zavarovancev, tako iz delavskega kot iz kmečkega zavarovanja. Menim, da je primerno, če jih v okviru tega sestavka objavim. Dobro se zavedam, da bi mi le poglobljena analiza dala pravico do kakršnihkoli sklepov. Vendar pa številke potrjujejo tisto, kar vse premalo upoštevamo pri svojem vsakodnevnem delu in odločanju.

Doživljali smo svoj povojni razvoj, migracijo kmečkega prebivalstva v mesta, zaposlovanje novih delavcev v industriji, skoraj bi lahko rekli: pred lastnimi očmi smo se razvijali iz agrarne v industrijsko državo. Primerjave s stanjem pred vojno so tvegane zlasti zaradi teritorialnih sprememb (priključitev Primorske); po vojni pa so absolutno realne, saj teritorialnih sprememb za Slovenijo kot celoto ni bilo.

Zanimivi so podatki o gibanju števila aktivnih zavarovancev, to se pravi delavcev v delovnem razmerju, razvidni v tabeli na str. 133.

Že bežen pogled na tabelo nam pokaže, da je število delavcev izredno naraslo, pri pozornejšem primerjanju podatkov pa se pokažeta dve značilnosti:

- naraščanje stagnira ob reformi, to je med leti 1965 do 1969;
- število zaposlenih žena narašča še intenzivneje in hitreje kot število zaposlenih moških.

Žal pri nas ni mogoče dobiti točnih podatkov o naših državljanih, ki so zaposleni v tujini. Ocenjujemo, da je iz Slovenije na delu v inozemstvu 60.000 do 80.000 delavcev. Evidence socialnega zavarovanja so namreč skrajno pomanjkljive, ker se prijavijo le tisti, ki zase ali svoje družinske člane potrebujejo zdravstveno varstvo v Jugoslaviji. To se pravi, da samskih delavcev, delavcev, katerih zakonec je zaposlen v Jugoslaviji

Gibanje števila aktivnih zavarovancev

Leto	Moških	Žensk	Skupaj	% žena
1940			140.378	
1945	68.063	29.001	97.064	29,9
1946	82.680	34.545	117.228	29,5
1947	123.309	51.475	174.784	29,5
1948	136.089	65.590	201.679	32,5
1949	149.984	75.179	225.163	33,4
1950	212.212	108.246	320.458	33,8
1951	194.452	101.790	296.242	34,4
1952	189.955	91.435	281.390	32,5
1953	207.312	96.303	303.615	31,7
1954	229.799	109.301	339.100	32,2
1955	245.320	122.650	367.970	33,3
1956	247.992	129.834	377.826	34,4
1957	260.383	138.723	399.106	34,8
1958	276.234	150.103	426.337	35,2
1959	289.670	158.882	448.552	35,4
1960	303.188	171.071	474.239	36,1
1961	314.000	181.291	495.291	36,6
1962	318.235	187.442	505.677	37,1
1963	328.251	195.717	523.968	37,4
1964	343.832	210.593	554.424	38,0
1965	343.719	217.872	561.591	38,8
1966	335.228	216.685	551.913	39,3
1967	339.321	217.302	556.623	39,0
1968	343.411	219.907	563.318	39,0
1969	350.693	229.573	580.266	39,6
1970	362.048	242.605	604.653	40,1
1971	378.160	257.741	635.901	40,5
1972	388.122	271.575	659.697	41,1

in sam tu zavarovan (po njem pa tudi njuni otroci), in delavcev, ki so morda zaprosili za tuje državljanstvo ali pa delajo v državah, s katerimi nimamo konvencij, pri nas nimamo evidentiranih. Upoštevajoč vsa ta dejstva šele lahko presojamo podatek, da je pri nas evidentiranih v letu 1972 le 18.703 oseb kot »zavarovancev po konvencijah«. Zato je gornja ocena verjetno zelo realna.

Seveda pa je gibanje števila kmečkih zavarovancev bistveno drugačno in potrjuje znane ugotovitve o migraciji, razslojevanju in podobno. Številke, ki jih lahko zasledujemo šele od leta 1962, to je po uvedbi zavarovanja, so za Slovenijo takele:

Leto	Kmetje-zavezanci (kmetije)			Indeks	Zavarovane osebe		Borcev za sev. mejo	Indeks
	Skupaj	Borcev NOV	Borcev za sev. mejo		Skupaj	Borcev NOV		
1962	120.894			100	382.956			100
1963	119.477			98,8	375.767			98,1
1964	117.084			96,8	360.082			94,0
1965	117.031	8.276		96,8	359.240	27.517		93,8
1966	110.700	13.366		91,6	344.176	45.035		89,9
1967	106.352	11.282		88,0	335.075	29.334		87,5
1968	100.515	10.202		83,1	303.235	28.843		79,2
1969	97.622	10.420		80,0	293.377	28.816		76,1
1970	94.190	10.657	500	77,9	273.012	28.551	959	71,3
1971	90.524	10.635	696	74,9	255.609	27.961	1.270	66,7
1972	88.523	10.764	660	73,2	244.392	26.903	1.245	63,8

Že bežen pogled na tabelo nam pokaže:

— število kmečkih gospodarstev vztrajno in sorazmerno hitro pada; (v 10 letih indeks 73,2);

— še znatno hitreje pa pada število zavarovanih oseb (v 10 letih indeks 63,8).

Ne sme pa nas motiti porast števila kmetov-borcev NOV od 1965 na 1966. Takrat so namreč ti borci in njihovi družinski člani dobili večje ugodnosti od ostalih zavarovancev, zato si jih je veliko šele takrat uredilo svoj status. Ista ugotovitev velja za leti 1970 in 1971 za borce za severno mejo (koroški borci).

Nič drugačna ni ugotovitev za celjsko regijo, le da so podatki primerljivi šele od leta 1965, ker je takrat prišlo do teritorialnih sprememb (Krško in Velenje), pozneje pa gre ves čas za isti teritorij.

Podatki so takile:

Leto	Kmetje-zavezanci (kmetije)			Indeks	Zavarovane osebe		Borcev za sev. mejo	Indeks
	Skupaj	Borcev NOV	Borcev za sev. mejo		Skupaj	Borcev NOV		
1965	19.658	1.222		100	63.418	4.786		100
1966	19.009	1.739		96,7	61.062	6.670		96,3
1967	17.241	1.975		87,7	56.191	6.847		88,6
1968	16.574	1.940		84,3	54.351	6.645		85,7
1969	16.221	1.839	71	82,5	51.481	6.416	204	81,2
1970	15.888	1.921	120	80,8	49.578	5.555	251	78,2
1971	14.645	1.978	158	74,5	45.879	5.498	296	72,3
1972	14.134	1.980	151	71,9	43.732	5.209	277	68,5

Pregled po posameznih občinah naše regije pa pokaže po štetju spomladi leta 1973 tole sliko:

Občina	Kmetje-zavezanci		sev. mejo Borci za	Kmetje-zavarovanci
	Skupaj	Borci NOV		
Brežice	2.472	162	42	5.694
Celje	1.138	121	14	3.246
Laško	756	145	2	2.624
Mozirje	919	316	13	3.542
Sevnica	1.252	185	15	3.901
Slov. Konjice	1.075	158	9	4.306
Šentjur	1.583	216	7	4.889
Šmarje	3.180	295	30	9.794
Žalec	1.759	93	19	4.988
SKUPAJ	14.134	1.980	151	42.984

Manjšo diferenco med podatkom o zavarovanih osebah v obeh tabelah je pripisati temu, da gre v prvem primeru za povprečje v letu 1972, v drugem pa za rezultat štetja v marcu 1973. Sicer pa lahko vidimo, da gre v naši skupnosti za enaka gibanja kot v Sloveniji, le da smo pri nas dosegli skoraj enake rezultate v 8 letih kot drugje v Sloveniji v 10 letih.

II. KMEČKE POKOJNINE

Po nekaj let trajajočih razpravah (primerjaj Celjski zbornik 1969), je bil končno 29. marca 1972 objavljen republiški zakon o starostnem zavarovanju kmetov, ki je začel reševati to zamotano vprašanje. Nesporno je, da gre za začetek, ker ob rešitvah, ki jih prinaša zakon, zlasti ob višini pokojnine, ki je za zdaj predvidena (250,00 din mesečno), in ob dejstvu, da je lahko uživalec pokojnine le ena oseba v družini, ne moremo govoriti drugače, kot da gre za začetne rešitve.

Glavne značilnosti zakona so:

1. Pokojninsko zavarovanje kmetov je obvezno in temelji na načelih vzajemnosti in solidarnosti kmetov samih in družbeno-političnih skupnosti (občine, republike) pri kritju stroškov in zagotavljanju pravic iz zavarovanja. Tu se pokaže, da je bila resnična trditev, ki sem jo postavil v že citiranem sestavku, da kmetje sami, brez družbene pomoči, ne morejo kriti obveznosti, ki iz tega zavarovanja izvirajo. Tega ne zmorejo zaradi izredno neugodne starostne strukture in zaradi šibke gospodarske osnove večine naših kmetij.

2. Posamezni kmetiji oziroma kmečkemu gospodarstvu pripada le ena pokojnina. To pomeni, da »izčrpa« pravico do pokojnine tisti, ki prvi izpolni pogoje zanjo, četudi je na primer zakonec solastnik posestva. Zakon sicer predvideva tudi družinsko pokojnino, ki pa praktično gre le vdovi ali vdovcu, ki ni bil solastnik posestva, zlasti ker je za družinsko pokojnino predvidena ista vstopna starost, kot za osebn (starostno).

3. Pogoji, pod katerimi pridobi zavarovanec pravico do pokojnine: — vstopna starost je 65 let (moški in ženske enako), to pa je 5 let več za moške in 10 let več za ženske kot v delavskem zavarovanju; 60-letna meja je predvidena za borce NOV;

— upokojenec mora ob upokojitvi izročiti posestvo osebi, ki postane s prevzemom kmečki zavarovanec, torej »čisti kmet«, ali pa se mora prevzemnik zavezati, da bo plačeval še naprej prispevke za starostno zavarovanje kmetov;

— upokojenec mora ob upokojitvi imeti vsaj 5 let lastnost zavarovanca in najmanj 10 let opravljati v zadnjih 20 letih »kmetijsko dejavnost«;

— pravico ima tudi prevžitkar, ki ob upokojitvi izpolnjuje pogoje za pokojnino.

4. Višina je — gre pač za začetek — izredno nizka (250,00 din); predvidene pa so poznejše valorizacije.

5. Višina je za vse enaka, temu je prilagojen tudi sistem prispevkov. Predviden je tako imenovani enotni prispevek na kmetijo, ki mora po zakonu predstavljati 75 % letnega zneska stroškov na kmetijo in tako imenovani prispevek v odstotku od odmerne osnove (katastrski čisti dohodek oziroma vrednost posekanega lesa na panju — glej člen 27 in naslednje zakone, citirane v opombah). Za leto 1973 je določen enotni prispevek v znesku 732,00 din na kmetijo, odstotni pa z 4,9 % na osnovo.

6. Za vso Slovenijo je ustanovljena enotna samoupravna interesna skupnost, ki je organizirana enako kot druge naše skupnosti in ima enake organe.

7. Glede financiranja je načelno rečeno, da zagotavljajo potrebna sredstva kmetje-zavarovanci in družbeno politične skupnosti, ki morajo prispevati tako imenovano računsko razliko, razliko med odmerjenim prispevkom in dolžnim zneskom ter izpad dohodkov sklada (člen 42—49 zakona, citiranega v opombah).

8. Nekaj številčnih podatkov za celjsko regijo. Do 31. maja je bilo na celjski podružnici službe skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja 2.222 zahtevkov za pokojnino. Do istega dne je bilo priznanih 1.105 pokojnin (od tega 1.021 starostnih, 72 prevžitkarskih, 12 borčevskih; odklonjenih pa je bilo 15 zahtevkov). Ker gre za nerazčiščeno vprašanje pri tako imenovanih starih prevžitkarjih, je na dan, ko zaključujemo ta rokopis, število nerešenih zahtevkov sorazmerno visoko. Mislim, da bomo lahko dali kakršno koli oceno šele, ko bo zakon veljal vsaj eno leto, zlasti ker moramo upoštevati dejstvo, da je šlo v prvih mesecih letošnjega leta za nekatere administrativne in organizacijske težave in je zato do konca maja vloženi relativno malo zahtevkov.

SKLEPNE MISLI

Po večletnih izkušnjah, ki sem jih dobil pri svojem delu, sem opazil, da se vsaka družbeno ekonomska sprememba izredno hitro odrazi pri nas v socialnem zavarovanju. Pri nas se pokažejo družbeno politične spre-

membe in ekonomska gibanja, mi najhitreje občutimo reakcijo ljudi na dogajanja v družbi. Veliko pišemo in govorimo o našem hitrem razvoju in napredku, mi pa opazimo vse dobre in slabe strani vsakega ukrepa. žal pa te posledice vse premalo razčlenjujemo in se kot celota vse premalo učimo na teh naših ugotovitvah.

Če se bo ob teh napisanih vrsticah kdo resno zamislil, sem dosegel svoj namen.

VIRI IN OPOMBE

1. Zakon o zdravstvenem zavarovanju in o obveznih oblikah zdravstvenega varstva (Ur. l. SRS, št. 26/70 in 51/71).
2. Zakon o uvedbi zdravstvenega zavarovanja kmetijskih proizvajalcev (Ur. l. FLRJ, št. 27/59).
3. Zakon o zdravstvenem zavarovanju kmetijskih proizvajalcev (Ur. l. LRS, št. 38/59).
4. Sklep o razpisu referendumov itd. Novo mesto (Ur. l. SRS, št. 41/71).
5. Materijal komisije za izvedbo referendumov v skupnosti zdravstvenega zavarovanja Celje, ki je v arhivu te skupnosti.
6. Sklep o razglasitvi izida referendumov o izenačitvi zdravstvenega varstva delavcev in kmetov (Ur. l. SRS, št. 53/72).
7. Sklep o združitvi skupnosti zdravstvenega zavarovanja delavcev Celje in skupnosti zdravstvenega zavarovanja kmetov Celje v skupnost zdravstvenega zavarovanja Celje (Ur. l. SRS, št. 53/72).
8. Statut skupnosti zdravstvenega zavarovanja delavcev Celje (Ur. l. SRS, št. 43/70).
9. Statut skupnosti zdravstvenega zavarovanja kmetov Celje (Ur. l. SRS, št. 43/70), ki velja po združitvi samo še v nekaterih svojih določilih (členih).
10. Pravilnik o postopku, pogojih in načinu, kako uveljavljajo pri skupnosti zdravstvenega zavarovanja delavcev Celje zavarovane osebe svoje pravice do zdravstvenega varstva (Ur. l. SRS, št. 46/70), ki velja po združitvi tudi za kmete.
11. Sklepi skupščine skupnosti zdravstvenega zavarovanja delavcev Celje o soudeležbi (participaciji), standardih in rokih trajanja za zobno protetiko, očne pripomočke, ušesne pripomočke, indikacijah in kontraindikacijah za kopališko klimatsko zdravljenje in podobno; vsi so objavljeni v Uradnem listu SRS, št. 46/70) in veljajo po združitvi tudi za kmete.
12. Resolucija o družbeno ekonomski politiki in razvoju SR Slovenije ter neposrednih nalogah v letu 1973 (Ur. l. SRS, št. 54/72).
13. Različni sklepi skupščine skupnosti zdravstvenega zavarovanja Celje za financiranje skupnosti za leto 1973, objavljeni v Ur. l. SRS, št. 10/73 in 12/73.
14. Statistični podatki 1972 — Zveza skupnosti zdravstvenega zavarovanja SR Slovenije; Ljubljana, marec 1973.
15. Analiza poslovanja skupnosti zdravstvenega zavarovanja v letu 1972, Ljubljana, maja 1973.
16. Zakon o starostnem zavarovanju kmetov (Ur. l. SRS, št. 13/72).
17. Statistični podatki v arhivu Zavoda za socialno zavarovanje v Celju.
18. Statistični podatki v arhivu Službe skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja — podružnica Celje.
19. Letna poročila skupnosti zdravstvenega zavarovanja delavcev Celje od leta 1957 do 1973.
20. Letna poročila skupnosti zdravstvenega zavarovanja kmetov Celje od leta 1962 do 1973.

Zusammenfassung

ZWEI BEDEUTENDE WENDEPUNKTE IN DER SOZIALVERSICHERUNG DER BAUERN

Der Verfasser stellt in seinem Artikel zunächst fest, dass der 1. Jänner 1973 für die slowenischen Bauern ein überaus bedeutender Wendepunkt ist, da von diesem Tag an die die Krankenversicherung betreffenden Rechte der Bauern jenen der Arbeiter gleichgestellt sind. Gleichzeitig wurde ihnen auch das Recht auf Altersrente zuerkannt.

Im Bereich des Bezirkes Celje wurden für die Gleichstellung der diesbezüglichen Rechte der Bauern und Arbeiter, sowie für die Vereinigung beider Krankenversicherungsgemeinschaften 90,66 % Stimmen bäuerlicher Wähler und 78,30 % Stimmen von Arbeitern abgegeben.

Die Gleichstellung der Krankenversicherungsrechte betrifft vor allem das Recht auf Gesundheitsschutz (ohne Krankengelder). Die erforderlichen finanziellen Mittel werden teilweise von den Arbeitern (erhöhte Beiträge) und teilweise von den Gemeinden und den Bauern selbst erstellt.

Ab 1. Jänner 1973 wurde auch mit der Auszahlung der ersten Altersrenten begonnen. Die Bauern sind zur Rentenversicherung verpflichtet. Das Recht auf Altersrente wird bei Erreichung des 65. Lebensjahres zumindestens 10 Jahre lang ausgeübt wurden und dass der landwirtschaftliche Besitz anlässlich der Pensionierung an die Nackommen übergeben wurde.

Aus den Tabellen sind die zahlenmässigen Angaben für ganz Slowenien und für den Bereich des Bezirks Celje ersichtlich, sowie auch die entsprechenden Finanzierungsquellen.

DR. MILKO BEDJANIČ

PETINDVAJSET LET KLOPNEGA MENINGOENCEFALITISA V SRS

(s posebnim ozirom na ozemlje, ki gravitira na Infekcijsko kliniko v Ljubljani)

Pred 25 leti smo pri nas prvič registrirali pojav nove bolezni, ki se je pozneje izkazala kot klopni meningoencefalitis (1). Ob tej priložnosti bi rad podal kratek pregled tega obdobja, predvsem zato, da ta ali ona reč ne bi šla v pozabo.

Prvo, kar nas zanima, je vprašanje, ali je obstajalo naravno žarišče te bolezni pri nas že pred zadnjo vojno ali ne. Za to, da žarišča pred vojno ni bilo, govori nekaj dejstev:

V okolici Dunaja, kjer bolezen obstaja že dolgo, je tudi že dolgo znana, saj je že leta 1931 izšla o tej bolezni monografija primarija dr. Schneiderja v Neunkirchenu, manjšem mestu kakih 40 km južno od Dunaja. Etiologija takrat še ni bila znana, bolezen sama pa dobro.

Da pri nas klopnega meningoencefalitisa ni bilo, izhaja že iz dejstva, da ga nihče ni opazil. V tem smislu so tudi izjave naših eminentnih internistov, pokojnih profesorjev **Tavčarja** in **Merčuna**, in vendar meningoencefalitis ni takšen, da bi ga kar spregledal.

Virusnih meningitisov izgleda, da sploh ni bilo veliko. Izjema je epidemija seroznega meningitisa l. 1938 v okolici Litije. Takrat so v Litiji postavili posebno zasilno bolnišnico. Točnejših podatkov o tej epidemiji ni, vsekakor je etiologija ostala nepojasnjena.

Kmalu po koncu vojne, že leta 1946, so se pri nas začeli pojavljati serozni meningitisi, pri katerih je postalo že 1947 jasno, da gre kakor po kliniki, tako po epidemiologiji za nekaj povsem novega in do takrat neznanega. Leta 1947 se je pojavil novi meningoencefalitis v naslednjih krajih oz. v njihovi okolici:

Črnomelj	Ljubljana z okolico	Primskovo
Domžale	Medvode	Sodražica
Gorenja vas (Šk. L.)	Javornik	Stranje (Kamnik)
Gozd (Kamnik)	Kor. Bela	Senčur
Grosuplje	Podpeč	Škofja Loka
Huje (Kranj)	Poljane (Šk. L.)	Žirovnica
Iška vas	Preddvor	

V letu 1948 so se temu spisku pridružili še naslednji kraji:

Cerklje	Logatec	Stara Vrnika
Duplje (Kranj)	Mengeš	Stražišče (Kranj)
Godič (Kamnik)	Potoki (Jesenice)	Špitalič (Kamnik)
Grahovo	Predoslje	Tržič
Kočevje	Ravne (Postojna)	Velike Lašče
Komenda	Smednik	Vrnika

S tem je bilo orisano endemično ozemlje, zaenkrat na področju Infekcijske klinike v Ljubljani; to ozemlje se v nadaljnjih letih ni bistveno spremenilo. Res, da sta prišla v 25 letih dva bolnika iz Tolminskega (1963 in 1972), po eden iz Vinice (1963), Boh. Bistrice (1972) in Bovca (1951), vendar je to neznaten pojav sporadičnih primerov izven endemičnega področja.

Kraji z meningoencefalitisom v letu 1972:

Boh. Bistrica	Kočevje	Senčur
Cerklje	Kranj z okolico	Škofja Loka
Cerknica	Ljubljana z okolico	Tolmin
Cerkno	Logatec	Trbovlje
Dobrova	Mengeš	Tržič
Domžale	Podbrezje	Vrnika
Golnik	Polhovgradec	Zabnica
Kamnik z okolico	Sodražica	Železniki

Odkar ga poznamo pri nas, se klopni meningoencefalitis pojavlja z nihajočo intenziteto na približno istem ozemlju. To pomeni, da k nam ni prišel po počasnem širjenju per continuitatem; V tem primeru bi se širjenje naravnega žarišča nadaljevalo tudi pozneje. Po temu, kar vemo, je nastala infestacija našega terena skoraj naenkrat, verjetno zato, ker se je takrat zgodilo nekaj prav posebnega. V letih 1944 in 1945 se je vzhodna fronta približala endemičnim krajem okrog Dunaja in jih tudi prešla. Zdi se mi zelo verjetno, da je ta okolnost povzročila nenavadno migracijo ptic proti jugu in zapadu. Ptice lahko raznašajo infekcijo tudi na takšno daljavo, za druge živali bi to bilo skrajno neverjetno. Zlasti Čehi pripisujejo pticam v vzdrževanju infekcijskega ciklusa pri klopih velik pomen. V zgodnji pomladi se držijo ptice raje v raznem grmovju blizu tal kakor pa v brezlistnih krošnjah dreves in so tako v dosegu Ixodesa. Tako nekako si moramo tolmačiti tudi nastanek raztresenih žarišč v Dalmaciji.

Poleg enovitega endemičnega področja, ki zajema razen zgoraj omenjenih krajev predele zapadno od Celja in Maribora, sega na ozemlje SRS Slovenije v Prekmurju del velikega panonskega naravnega žarišča iz sosednje Madžarske. Na Hrvaškem najdemo klopni meningoencefalitis v severnih predelih. V Srbiji, Bosni in Hercegovini ter v Makedoniji te bolezni doslej niso našli.

Etiologija meningoencefalitisa je bila leta 1947 seveda še povsem neznan.

Nevtrofilna levkocitoza, ki odlikuje glavno fazo bolezni, nas je stalno zavajala v iskanje bakteriálne etiologije. Ko je **Gsell** ugotovil, da bolezn mladih svinjarjev ne povzroča nek virus temveč leptospira, je bilo naravno, da smo iskali tudi v tej smeri. Na doslej nepojasnen način smo iz nekega laboratorija v letu 1949 dobili potrdilo za leptospirozno teorijo, to je, visoke in dinamične titre reakcije aglutinacije-lize leptospir. Tako je skozi sezono 1949 klopni meningoencefalitis veljal za leptospiroznega.

Ker smo torej živeli v deželi leptospiroz, je naš mikrobiološki inštitut uvedel v svoj repertoar reakcijo aglutinacije-lize leptospir. Bili smo zelo razočarani, ker so izvidi bili vseskozi negativni. Negativni so bili tudi kontrolni izvidi v Zagrebu in pri samem **Gsellu** v St. Gallenu v Švici. S tem je bil potem hitro konec leptospir in etiologija meningoencefalitisa je bila zopet neznana. Znano pa je bilo, da je to dvofazna, strogo sezonska in strogo endemična bolezen, ki je vezana na pogoje podeželskega življenja, da prizadene v glavnem odrasle in da je med bolniki več moških kot žensk.

Šele leto 1953 je prineslo pojasnitev. V tem letu je bilo izredno veliko meningoencefalitisa. Iz skupine 18 mladih delavk gozdnega podjetja Silva iz Stahovice, ki so čistile mlade gozdne nasade blizu Kamniške Bistrice, jih je v enem tednu zbolelo za meningoencefalitisom kar devet. Ker so te ženske stanovale v različnih krajih in so si nosile hrano in tudi pijačo od doma, je bilo edino skupno, kar jih je družilo, njihovo delovno mesto, mladi gozd. Takrat je naša pokojna dr. Slava **Rus** pri sprejemu opazila, da ima bolnica iz te skupine vse polno kloпов in je pomislila na etiološko zvezo. Tedaj se je aktivirala tudi naša epidemiološka služba in uspela je tudi izolacija virusa iz hemokulture pri bolniku v prodromalnem stadiju bolezni. S tem je postala etiologija jasna, izvedeli smo, da gre za virus soroden louping-illu in ruskemu pomladansko-poletnemu encefalitisu iz skupine Arbo B.

Arbovirusi, ki jih v zadnjem času začnemo imenovati tudi Togaviruse, so zelo heterogena skupina virusov, ki jih zaenkrat družijo samo dejstvo, da se razmnožujejo v vretenčarjih in v astropodih. Po določenih lastnostih virusov delimo Arboviruse v skupine A, B in C. Naš virus sodi v skupino B, v kateri sta poleg encefalitičnih klopni virusov posebno znamenita virusa rumene mrzlice in denge.

Po metodi agar-gel-precipitacije razlikujemo po **Clarku** v skupini encefalitogenih virusov, ki jih prenašajo klopi, viruse louping-ill, ruski pomladansko-poletni encefalitis, hemoragično vročico Omsk, indijski Kysanur forest disease in viruse, ki so bili izolirani v raznih delih Evrope: na Češkoslovaškem, v Sloveniji in v Avstriji. Vsi ti virusi so antigensko tako zelo sorodni, da jih lahko smatramo za subtype enega virusa. Pridružujemo se **Blaškoviču**, ki meni, da je naziv »centralnoevropski« za naš virus neprimeren, ker se ta virus najde tako v severu, kakor v jugu in vzhodu Evrope. V glavnem bi morali razlikovati vzhodni tip, to je ruski pomladansko-poletni enofazni in pa zapadni, evropski tip, za katerega je značilen dvofazni potek bolezni.

Ugotovljeno je, da se ljudje lahko okužijo na tri načine: z vgrizom klopa, z uživanjem neprekuhanega mleka okužene živali, predvsem koze, in z vdihavanjem kužnega materiala. Slednji način je ugotovljen za laboratorijske infekcije; lahko se zgodi, da se okuži, kdor vdihava na primer pri delu v hlevu prah, v katerem so posušeni iztrebki kloпов.

Serološke preiskve pri ljudeh, ki živijo v bližini naravnih žarišč infekcije, so pokazale, da mora biti tiha infekcija zelo razširjena. Z 20 leti imajo protitelesa številni ljudje, ki niso bili klinično bolni. V Avstriji so raziskali (2) svoje znamenito naravno žarišče pri Neunkirchenu. S pomočjo reakcije inhibicije hemaglutinacije so našli na endemičnem področju prekuženost 14 % celotnega prebivalstva. Pri tej raziskavi se je pokazalo, da zboli okrog 8 % okuženih. To nakazuje velik odstotek latentnih infekcij, v primerjavi z enteričnimi virusi pa je 8 % kar veliko. Večjih raziskav te vrste pri nas nimamo; iz epidemioloških dogajanj pa lahko sklepamo na prekuženost, ki nastaja v najbolj prizadetih krajih. Kamniške planine, ki so bile prvi veliki center bolezni, to danes niso več. Verjetno je kriva prekuženost, da se centri selijo in da danes prevladuje štajerska stran zapadno od Celja in Maribora.

Uvedba serologije, v kateri se je izkazala reakcija vezave kompleksa kot izredno zanesljiv indikator recentne infekcije, je omogočila točno razmejitev klopnega meningoencefalitisa od drugih podobnih bolezni in tako pripomogla do čvrstih temeljev tudi v klinični diagnozi bolezni. V tej zvezi je zanimivo, da pravzaprav nikjer niso ugotovili podobnih značilnosti, kot jih imajo pri nas za patognomične za prvo fazo bolezni, temveč imajo prvo fazo za povsem neznačilne prodrome. Ravno dobro poznavanje prve faze je pri nas omogočilo toliko izolacij virusa v hemokulturi. Kar imajo drugod izolacij virusa, je skoraj vse post mortem in tega seveda ni veliko.

Pri sorazmerno nizki smrtnosti bolezni — 1 % — je razumljivo, da ni veliko točnejših izvidov iz patološke histologije centralnega živčevja. V kolikor pa takšni izvidi obstajajo (3), kažejo histološko sliko, ki se na majhnem področju ne razlikuje signifikantno od poliomielitisa, v celotni porazdelitvi okvar centralnega živčevja pa vendar pokaže toliko razlik, da je mogoča histološka razmejitev teh dveh, sicer klinično dokaj podobnih bolezni.

Zdravljenje klopnega meningoencefalitisa je tudi danes zgolj simptomatsko.

Naloge, ki so v zvezi s klopnim meningoencefalitisom še pred nami, obsegajo poleg študija epidemiologije in patologije uvedbo aktivne imunizacije ogroženih skupin prebivalstva in iskanje drugih oblik profilakse ter temeljito raziskavo posledic, ki jih zapušča bolezen.

SLOVSTVO

¹ M. Bedjanič, Zbornik I. kongresa lekara FNRJ, 86-88, 1949.

² E. Groll in sodel., Archiv f. d. ges. Virusforschg. XV, 2, 152—158 1965.

³ K. Jellinger, W. Kovac: Path. Microbiol. 23: 375—392, 1960.

DR. JANKO LEŠNIČAR

DVAJSET LET KLOPNEGA MENINGOENCEFALITISA NA CELJSKEM OBMOČJU

V poletnih mesecih leta 1953 smo sprejeli na infekcijski oddelek bolnišnice v Celju 91 bolnikov, pri katerih smo po poteku, klinični sliki in po epidemioloških okoliščinah ugotovili novo infekcijsko obolenje. Dotlej ga pri bolnikih s področja, ki gravitira k celjski bolnišnici še nismo srečali. V ospredju tega novega infekcijskega obolenja so bili simptomi seroznega meningitisa, v nekaterih primerih pa tudi simptomi encefalitisa. Primeri obolenja so vzbudili tolikšno pozornost, da smo ponovno premetrili epidemiološke okoliščine, anamnezo, klinično sliko in potek benignih seroznih meningitisev, ki smo jih na našem oddelku zdravili v prejšnjih letih, a je ostala njihova etiologija nepojasnjena. Pri tem smo ugotovili, da segajo prvi pojavi takih obolenj na našem teritoriju v poletje 1952, ko smo zdravili na našem oddelku 6 tovrstnih bolnikov. Zaradi množice seroznih meningitisev, ki se pojavljajo večinoma kot spremeni simptom nekaterih infekcijskih obolenj, smo iz naše kazuistike že tedaj izločili serozne meningitise, ki so spremljali virusna obolenja (morbilli, varicella, rubella, parotitis epidemica), s serohematološkimi preiskavami pa smo izločili toksični serozni meningitis salmonelozne in leptospirozne etiologije. Študij klinično precej enotne slike teh 97 bolnikov, posebno pa epidemiološke okoliščine, po katerih je pripadalo od celokupnega pojava obolenj — 64 bolnikov v letu 1952 in v letu 1953 — istemu teritoriju v severovzhodnem vznožju Savinjskih Alp, in primerjava naših izsledkov z izsledki ljubljanske skupine so nas pripeljali do zaključka, da gre na teritoriju celjske okolice za pojav povsem novega obolenja, ki ga dotlej nismo poznali in ki ima po večini enotno etiologijo.

Na področju klinike za nalezljive bolezni v Ljubljani so že od leta 1946 naprej opazovali pogoste pojave tovrstne oblike seroznega meningitisa. Prof. dr. Bedjanič je poročal o obolenju že leta 1948. na I. Kongresu lekara Jugoslavije v Beogradu. Tudi na ljubljanskem področju je v letu 1953 izbruhnila velika epidemija te bolezni. Tedaj sta bili nadrobno proučena klinika in epidemiologija te bolezni (Bedjanič in sodelavci 1955, Kmet in sodelavci 1955).

Meningoencephalitis ac. ARBO na celjskem področju od leta 1953 - 1972.

Leta 1952 smo v naši bolnišnici ugotovili prvih 6 bolnikov z opisanim kliničnim sindromom meningoencefalitisa. Štirje od teh bolnikov so izhajali iz teritorija, na katerem smo v letu 1953 ugotovili kar 60 takih primerov (od celotnega števila 91). Gre za severovzhodne obronke Savinjskih Alp (Nova Štifta, Gornji grad, Bočna, Luče, Mozirje). Drugo žarišče v letu 1953, ki je zaseglo 17 bolnikov, leži severozapadno in severno od Celja (Velenje, Dobrna, Šmartno v Rožni dolini, Vojnik, Vitanje, Slov. Konjice). Drugi primeri so bili raztreseni v celjski okolici, pretežno v Sp. Savinjski dolini.

Severna meja teh področij je bila meja, kjer se bolezen v Sloveniji ni več javljala. Ta meja je bila ostro začrtana. V Savinjskih Alpah je naše najintenzivnejše okuženo žarišče strnjeno prehajalo v najbolj okuženo žarišče ljubljanske okolice v Kamniški Bistrici. Po poklicu so bili bolniki večinoma starejši ljudje, gozdni delavci ali pa ljudje, ki so imeli v kritičnem času inkubacije opravke v gozdu. Posebno pomemben je epidemiološki podatek: 60 % bolnikov je navajalo, da so imeli klopa.

Po študiju in po primerjavi epidemioloških okoliščin in klinične slike tega obolenja s podobnimi obolenji v Evropi in izven Evrope (louping-ill — škotski ovčji encefalitis, ruski pomladansko-poletni encefalitis, češki encefalitis) smo domnevali, da gre na našem teritoriju za obolenje, čigar povzročitelj je podoben povzročitelju enega izmed teh encefalitisov.

Že med epidemijo seroznega meningitisa leta 1953 nam je bilo znano poročilo Čeha **Hloucala**, objavljeno v *Schweiz. med. Wschr.* št. 4/53. Ta je

Meningoencephalitis ac. ARBO na celjskem področju leta 1953

poročal, da povzroča identično obolenje na Češkem in Moravskem virus, ki ga prenašajo klopi. Da bi ugotovili etiologijo obolenja, smo leta 1953 serume bolnikov pošiljali v preiskavo v virološki laboratorij CHZ Srbije **Milovanović** in v mikrobiološki inštitut medicinske visoke šole v Zagrebu **Vesenjakovi**.

Naša domneva glede etiologije obolenja je bila potrjena, ko je bil v virološkem laboratoriju v Zagrebu (**Vesenjak in sodelavci 1955**) v juliju 1953 izoliran virus iz krvi bolnika, ki je bil po klinični sliki spoznan kot primer endemskega meningoencefalitisa. Bolnik se je zdravil na Infekcijski kliniki v Ljubljani in je bil doma v bližini Kamnika, tj. v neposredni bližini najintenzivneje okuženega našega teritorija v Gornji Savinjski dolini. Izolirani virus je pokazal vse lastnosti encefalitičnega virusa in je bil po svojih bioloških in seroloških lastnostih opredeljen kot povzročitelj epidemije meningoencefalitisa. Po reakciji nevtralizacije je bilo ugotovljeno (**Verlinde**), da izolirani virus šteje v skupino »louping-ill«, da je zelo soroden virusu ruskega pomladno-poletnega encefalitisa in češkemu tipu. Gre za bolezen, ki jih širijo med živalmi razni artropodi, ne da bi sami pri tem obolevali (Arthropod-Borne viruses ARBO).

Milovanović nas je v letu 1953 obvestil, da po preiskavah opravljenih v virološkem laboratoriju v Londonu, serozni meningitis na našem teritoriju povzroča virus, ki je zelo soroden povzročitelju louping-illa. O tem smo poročali v našem letnem poročilu 1953.

Reakcije vezave komplementa (RVK) z izoliranim virusom so v letu 1953 v štirih primerih uspele pri naših bolnikih v dokazilnem titru. To nam je potrdilo, da je etiologija skupine meningoencefalitisov Gornje Savinjske doline enotna. Ista reakcija je bila v kasnejših letih v številnih primerih pozitivna.

Leta 1955 je **Grinschgl** iz Graza opisal epidemijo obolenja z enakimi bolezenskimi znaki v letih 1953 in 1954 na Štajerskem, že leto pred tem pa **Lasch** iz Beljaka epidemijo istega obolenja v istih letih na Koroškem. Virus tega obolenja je bil izoliran iz krvi bolnika, ki se je zdravil v Grazu, v oddelku za bakteriologijo in eksperimentalno patologijo nizozemskega inštituta za preventivno medicino v Leidenu (**Verlinde** 1956). Deblo virusa, ki je bilo izolirano pri bolniku iz Graza, je dobilo naziv »Graz«, deblo virusa izolirano v Zagrebu pa »Slovenija«. **Verlinde** (1956), ter **Pond in Russ** (1955) iz Washingtona so ugotovili, da sta obe debli virusa identični, kar odgovarja enaki bolezenski sliki virusov na Koroškem, Štajerskem in v Sloveniji. Ker kažejo rusko pomladno-poletni encefalitis, škotski in češki encefalitis nepopolno identičnost, so pa zelo podobni bolezenski sliki meningoencefalitisa na Koroškem, Štajerskem in Sloveniji, je dobil naš encefalitis naziv centralnoevropski encefalitis CEE (**Verlinde** 1956).

Lastnosti debla virusa »Slovenija« in debla »Graz« so dokazale, da naša bolezen pripada veliki grupi transmisivnih virusnih encefalitisov.

Meningoencephalitis ac. ARBO na celjskem področju od leta 1953-1957

Škotski, ruski in češki encefalitis prenašajo klopi, iz katerih so bili ponovno izolirani soji virusa z istimi lastnostmi, kot jih imajo soji izolirani iz krvi bolnikov. Po analogiji s škotskim, ruskim in češkim encefalitisom ter po epidemiološkem podatku, da ca. 60 % naših bolnikov z meningoencefalitisom navaja klopov vbod, smo tudi pri nas imeli klope za glavne prenašalce virusa. Ta domneva je bila potrjena, ko je bil v mikrobiološkem laboratoriju v Ljubljani v letu 1955 (Likar 1956) iz klopa izoliran povzročitelj. V higienskem inštitutu univerze v Grazu je Jettmarju prav tako uspelo iz klopa izolirati nevrotropni virus (Verlinde 1956). Po reakciji neutralizacije je ugotovljeno, da sta obe debli virusa izolirani iz klopa, sorodni in identični z debli virusov »Graz« in »Slovenija«, ki sta bili izolirani iz krvi bolnikov (Verlinde 1956).

V poletju 1953 je presenetila naše področje še epidemija poliomielitisa ac. ant. tip Heine-Medin. V teku poletnih mesecev smo sprejeli na infekcijski oddelek v Celju 60 bolnikov. Po klinično-epidemioloških kriterijih smo v letu 1953 in kasneje vse do leta 1958 uvrstili v skupino meningoencefalitis ARBO vse bolnike s seroznim meningitisom in encefalitisom, ki je omejen na tremor in nistagmus. Bolnike z izraženimi parezami in paralizami smo uvrstili k poliomielitisu tipa Heine-Medin. Nedvomno je ostalo zunaj skupine meningoencefalitis ARBO določeno število bolnikov s parezami in paralizami, ki smo jih zaradi pomanjkanja serološke diagnostike šteli k poliomielitisu. Kmalu nam je postalo jasno, da je eksaktna diagnoza ali diferencialna diagnoza virusnih infekcij CZ možna le z laboratorij-

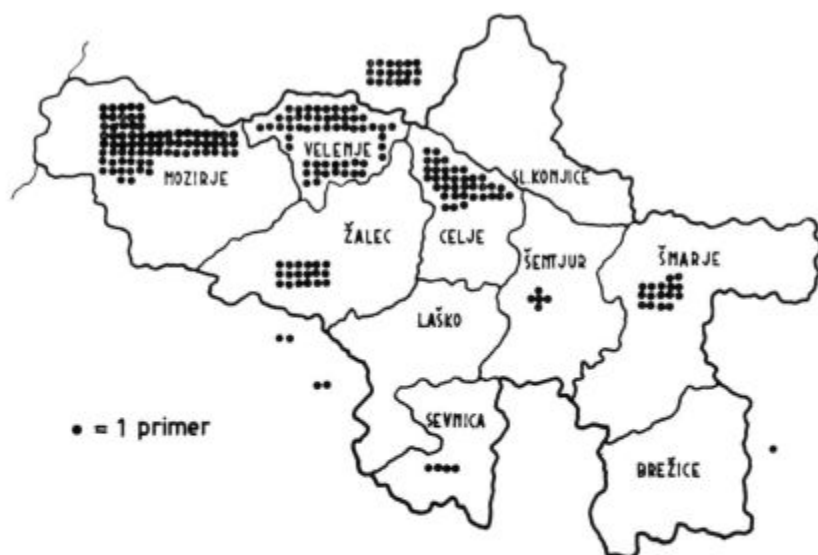
Meningoencephalitis ac. ARBO na celjskem področju od leta 1958 - 1962 .

skimi metodami. Klinično smo imeli opravka z obolenji, ki so si mnogokrat preveč podobna, da bi bila mogoča natančna klinična diagnoza. Do leta 1958 je bila diagnoza pri tej bolezni potrjena le s kliničnimi in epidemiološkimi podatki, izjemoma tudi s serološkimi preiskavami. Šele leta 1959 je prešla serološka diagnostika pri teh primerih v rutinsko uporabo. Preiskave je opravljal virusni laboratorij CHZ v Ljubljani pod vodstvom **Junga**. Po tem letu so serološke oz. virološke preiskave sestavni del v diagnostiki infekcij CZ. Ta postopek je s tem bistveno pripomogel k razsvetlitvi etiologije sindroma meningoencefalomielitisa. To je bilo zelo pomembno zlasti do leta 1960, ko je bil na terenu še poliomieltis tipa Heine-Medin.

Od leta 1959 smo izločili iz obsežne grupe meningoencefalitisov z gotovostjo (s serološko diagnostiko) skoraj vse meningoencefalitis ARBO, parotidni meningoencefalitis in poliomieltis. Od tedaj nam je postalo jasno, da moramo pri meningoencefalitisu ARBO tudi pri nas računati z določenim številom paralitičnih primerov. Tako zasledimo v letnem poročilu infekcijskega oddelka v Celju za leto 1960 navedbo: »Pet bolnikov z meningoencefalitis ARBO je bilo zaradi napredujočih ohromelosti okončin in nevarnosti, da nastopijo paralize respiratornega mišičja, premeščenih na infekcijsko kliniko v Ljubljano. Ni dvoma, da smo v letih pred letom 1959 imeli tudi paralitične primere meningoencefalitis ARBO, vendar pa smo jih napotili v respiracijski center v Ljubljani z diagnozo »poliomyelitis«.

Meningoencephalitis ac. ARBO na celjskem področju od leta 1963 - 1967.

V letu 1960 zasledimo v našem poročilu tudi naslednjo navedbo: »Obolenje je strogo endemično, vezano na ozemlje v Gornji Savinjski dolini. Ta predel leži na severovzhodnih obronkih Savinjskih Alp (Gornji grad, Bočna, Ljubno, Luče, Mozirje). Bolezen je torej intenzivno vezana na določen predel celjske okolice, kjer se je pojavilo v letih 1952 do 1959 največje število takšnih bolnikov. V zadnjem letu, to je v letu 1960, smo opazili, da se to endemsko žarišče širi bolj proti severovzhodu: proti Velenju, v okolico Slovenj Gradca in proti Dravogradu. Redki primeri so raztreseni v celjski okolici, pretežno v Sp. Savinjski dolini«. V zadnjem desetletju pa smo zasledili endemična žarišča v neposredni okolici Celja, Slov. Konjic in Rog. Slatine.

Z našim gradivom o »klopnem meningoencefalitisu« smo v letu 1955 v domači in tuji medicinski literaturi prispevali k razjasnitvi klinike, epidemiologije in etiologije meningoencefalitisa v Sloveniji. Naša opažanja so se strinjala z opažanji o bolezenski sliki in epidemiologiji te bolezni na področju klinike za nalezljive bolezni v Ljubljani. Razširila in dopolnila so dotlej znane podatke o tej bolezni pri nas.

Prvo študijo k vsestranski razjasnitvi te bolezni smo priobčili 1955 leta v »Zdravstvenem vestniku« (**Lešničar** 1955) in v medicinskem tedniku »Die Medizinische«, ki izhaja v Stuttgartu (**Lešničar** 1955). Te študije temeljijo na izsledkih iz leta 1953 in 1954.

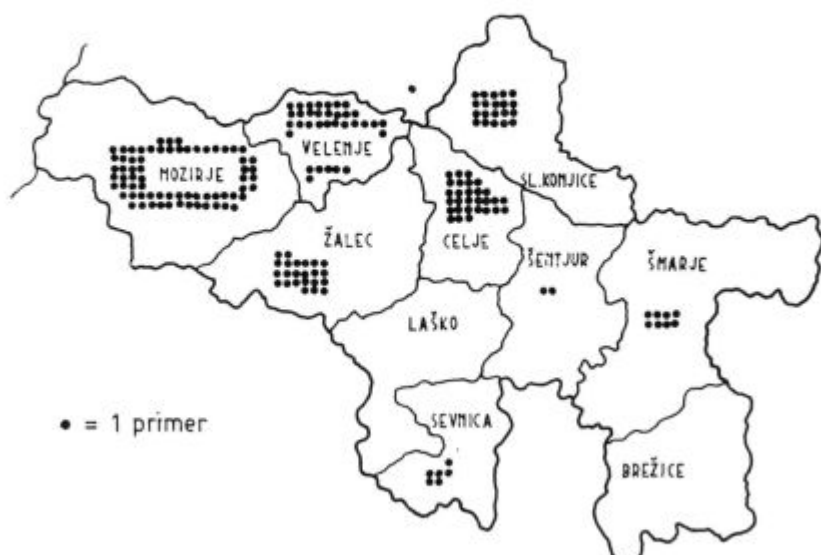
Klinično-epidemiološke podatke o »klopnem meningoencefalitisu« smo dopolnili leta 1957 in 1960 z nadaljnjimi ugotovitvami o kliniki, epidemiologiji in etiologiji endemskega meningitisa v Sloveniji. Razpravi sta izšli v Celjskem zborniku (**Lešničar** 1957 in 1960). V kasnejših letih smo študirali primerjavo klinike in serologije pri meningoencefalitisu ARBO. Naš prispevek smo pridružili razpravi **Bedjaniča, Junga in sodel.** (1946) v »Zdravstvenem vestniku«. V isti številki ZV smo objavili tudi samostojno študijo z naslovom »Primerjava klinike in serologije pri klopnem meningoencefalitisu v letu 1963«. (**Lešničar** 1964).

O istem vprašanju smo poročali na IV. Internacionalnem kongresu za infekcijsko patologijo v Münchnu leta 1966 (**Lešničar** 1967) in v Wiener Med. Wschr. (**Lešničar** 1966). V zadnjih dveh prispevkih smo obravnavali vrednost RVK za diagnozo meningoencefalitisa ARBO na osnovi materiala iz let 1963 do 1965.

V naših razpravah o primerjavi klinike in serologije pri klopnem meningoencefalitisu smo navedli, da je mogoče večino meningoencefalitisev tipa ARBO razvrstiti v to skupino že samo po klinično-epidemioloških kriterijih. Vendar pa je treba poudariti, da je serološki diagnostični pripomoček tudi danes zelo dragocen pri diferencialno-diagnostičnem postopku, če določamo meningoencefalitise, pri katerih sta klinika in epidemiologija neznačilni in ne pripomoreta k opredelitvi obolenja. Zlasti pa je ta pripomoček dragocen za določanje etiologije paretičnih in paralitičnih primerov.

Leta 1970 je **Hofmann** iz Higienškega inštituta na Dunaju sporočil, da je po eksperimentalni ugotovitvi vbod klopov moškega spola kratkotrajen

Meningoencephalitis ac. ARBO na celjskem področju od leta 1967 - 1972.

in neboleč, zato ga je lahko prezreti. Nasprotno pa ličinke, nimfe in klopi ženskega spola sesajo kri dalje časa, zato njihov vbod lažje in bolje vidimo. Če torej pri bolniku z meningoencefalitis ARBO ne registriramo vbo-da klopa, tedaj menimo, da je povzročitelj transmisije infekcije klop moškega spola.

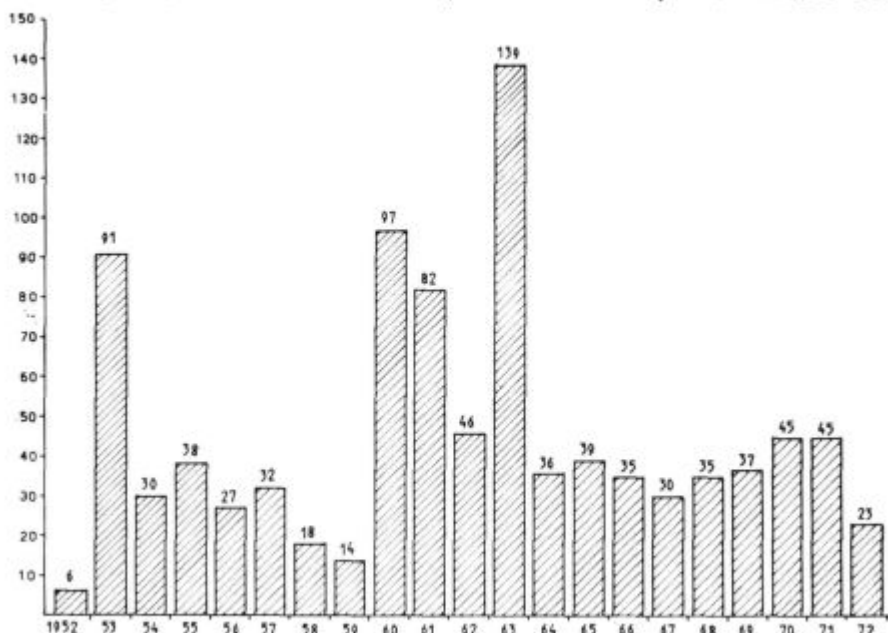
Tako se zdi danes, da so klinika, epidemiologija in etiologija meningoencefalitis ac. ARBO razjasnjene. Do danes smo zdravili na infekcijskem oddelku celjske bolnice ca. 950 tovrstnih bolnikov, Diagnostika ne povzroča nikakih težav, obstaja pa odprto vprašanje terapije pri težkih encefalitičnih paretičnih in paralitičnih primerih, ki se končajo tudi smrtno.

Odprto je vprašanje profilakse meningoencefalitisa. Odpira pa se še tretje vprašanje: Dosedanja dela o kliniki meningoencefalitis ARBO obravnavajo le akutne oblike virusne infekcije.

Že v zgodnjih šestdesetih letih smo zasledili v patologiji našega področja nov pojav, ki je nedvomno v zvezi z infekcijo z nevrotropnim virusom, povzročiteljem našega klopnega meningoencefalitisa. Odprlo se je vprašanje subakutnih in kroničnih oblik meningoencefalitisa ARBO.

V teh letih, posebno pa zadnja leta se zdravstveni službi in invazijskim komisijam zaradi težav različne kvalitete in kvantitete priglašajo prebolewniki z meningoencefalitisom ac. ARBO, ki so bili po prebolelem meningoencefalitisu zdravi odpuščeni iz bolnice. Te težave nastajajo, ker

Meningoencephalitis ac. ARBO na infekcijskem oddelku v Celju v letih od 1952-1972

obolenje prehaja v subakutno ali kronično obliko bolezni. Te oblike postajajo manifestne šele nekaj mesecev ali let po akutni ataki meningoencefalitisa (sekundarne, subakutne ali kronične oblike meningoencefalitisa ARBO).

K temu je treba dodati, da smo zasledili v zadnjih letih večje število bolnikov z nevrološko simptomatiko, ki spominja na subakutno ali kronično obliko meningoencefalitisa ARBO in to pri osebah, ki niso prebolele klinično vidne akutne oblike virusne infekcije ali pa take atake zaradi svoje neznačilnosti niso zaznane. Bolniki štejejo v endemično področje klopnega encefalitisa (primarna, subakutna ali kronična oblika meningoencefalitisa ARBO).

Pod oznako »primarno subakutni in kronični meningoencefalitis ARBO« razumemo obolenje z nevrološko simptomatiko. Pride krdoma, brez klinično zaznavne akutne faze virusne infekcije. Stanje je še bolj zamotano zato, ker ekvivalent akutne faze pri infekciji s tovrstnim virusom lahko poteka z nekarakterističnimi znaki, podobnimi kakor pri gripi. Meningitične znake je torej možno prezreti. Mnogo enostavnejša je diagnoza sekundarno subakutnih in kroničnih oblik obolenja. Pri tej so navzoči subjektivni in objektivni znaki meningoencefalitisa s patološkim likvorjem.

Klinične značilnosti subakutnih in kroničnih oblik meningoencefalitisa ARBO predstavljata dva sindroma.

Najčeste: a) Encefalitične oblike, ki se manifestirajo kot psevdonevrastenični sindrom. Grobi nevrološki izpadi so pri teh oblikah redki.

Redkejšje: b) Amiotrofično-paretična stanja s pretežno prizadetostjo zgornjih okončin. Pri tej obliki so pretežno prizadete motorične ganglijske celice medule spinalis.

Pojav subakutnih in kroničnih oblik meningoencefalitis ARBO je vzbudil naše veliko zanimanje. V letih 1966-67 smo pripravili načrt za obsežne preiskave na tem področju. V tem delu so nas vzpodbujale že opravljene preiskave Koláfa, (1962) iz Olomuca. Pomanjkanje materialnih sredstev pa je onemogočilo naše delo. Študij ca. 500 izpolnjenih anket prebolevnikov klopnega-meningoencefalitisa našega področja nam nudi dragocene napotke za delo.

Navedeno nas navaja k temu, da je današnje raziskave treba usmeriti k proučevanju primarnih in sekundarnih subakutnih in kroničnih oblik meningoencefalitisa ARBO.

Rezultati študije utegnejo prikazati, da bo treba revidirati dosedanji tretman akutne faze meningoencefalitis ARBO. Gre zato, da se prepreči prehod obolenja v subakutno ali kronično obliko s sekvelami, ki povzročajo delno ali popolno invalidnost.

Rezultati subtilnejših seroloških preiskav lahko pokažejo njihovo pomembnost v diagnostiki primarnih subakutnih in kroničnih oblik meningoencefalitis ARBO, oz. lahko nakažejo možnost, kako odkriti te domnevno atipične oblike bolezni na endemskem področju.

Šele te ugotovitve lahko odkrijejo resnično razširjenost oz. razmah te bolezni in pokažejo pravo vrednost vakcinacije prebivalstva na endemičnem področju proti tovrstni infekciji.

LITERATURA

- Bedjanič M.: Meningitis serosa. Zbornik I. kongresa lekara FNRJ, 86—88, 1949.
- Bedjanič M., S. Rus., J. Kmet, J. Vesenjaj-Zmijanac: Virus meningo-encephalitis in Slovenia. Clinical Observations. Bull. World Health Org. 12, 1955, 503—512.
- Bedjanič M., M. Jung, J. Vesenjaj-Hirjan, J. Kmet, J. Lešničar, M. Matjašič, F. Jung, D. Tovornik, B. Snój: Epidemiološki, klinični in laboratorijski študij klopnega meningoencefalitisa v Sloveniji v letih 1960—1963. Zdrav. Vestn., 33, 1964, 245—253.
- Grinschgl G.: Zentraleuropäische Enzephalomyelitis. Wiener med. Wschr., 105, 1955, 1042.
- Hloucal L.: Zeckenencephalitis in Böhmen und Mähren. Schweiz. med. Wschr. No. 4, 1953, 78—81.
- Hofmann H.: Zur Infektion mit Frühsommer-Meningoencephalitis-(FSME) Virus durch Zecken. Wiener klin. Wschr. 82, 1970, 180—181.
- Kmet J., J. Vesenjaj-Zmijanac, M. Bedjanič, S. Rus.: Virus meningo-encephalitis in Slovenia. Epidemiological Observations. Bull. World Health Org., 12, 1955, 491—501.
- Kolár O.: Zur Frage der subakuten und chronischen Verlaufsformen der zentral-europäischen Zeckenzecephalomyelitis. Z. ärztl. Fortbild. 56, 1962, 850—855.
- Lasch F.: Die Frühsommer-Meningo-Enzephalitis in Kärnten. Wiener klin. Wschr. 66, 1954, 436.
- Lešničar J.: Prispevek h kliniki, epidemiologiji in etiologiji endemskega meningo-encefalitisa v Sloveniji. Zdrav. Vestn. 24, 1955, 66—72.
- Lešničar J.: Ein Beitrag zur Klinik, Epidemiologie und Ätiologie der endemischen Meningoencephalitis in Slowenien, Medizinische Nr. 47: (1955) 1643—1645.
- Lešničar J.: Centralnoevropski meningoencefalitis (CEE) v celjski okolici. Celjski zbornik, 1957, 3—15.
- Lešničar J.: Prispevek h kliniki, epidemiologiji in etiologiji endemskega meningo-encefalitisa v Sloveniji. Celjski zbornik, 1960, 57—72.
- Lešničar J.: Primerjava klinike in serologije pri klopnem meningoencefalitisu v letu 1963. Zdrav. Vestn. 33, 1964, 255—259.
- Lešničar J.: Vergleiche zwischen Klinik und Serologie bei der Arbo-Meningoencephalitis. Wiener med. Wschr., 116, 1966, 279—280.
- Lešničar J.: Über den Wert der Komplementbindungsreaktion für die Diagnose der sog. Zeckenmeningitis. Untersuchungen in den Jahren 1963—1965. Infektionskrankheiten: IV. Internationaler Kongress für Infektionskrankheiten. 1967, 447—450.
- Likar M., Kmet J.: Virus meningo-encephalitis in Slovenia. 4. Isolation of the virus from the ticks *Ixodes ricinus*. Bull. World Health Org., 15, 1956, 275.
- Pond W. L., Russ S. B.: Serological aspects of virus meningoencephalitis; a study of the reactions of two viruses isolated during the 1953 epidemics in Slovenia and Austria. Bull. World Health Org. 12, 1955, 591.
- Vesenjaj-Zmijanac J., M. Bedjanič, S. Rus., J. Kmet: Virus meningo-encephalitis in Slovenia. Bull. World Health Org., 12, 1955, 513—520.
- Verlinde J. D.: Virus-Enzephalitis in Mitteleuropa. Münch. med. Wschr., 98, 1956, 1029.

DR. ALENKA RADŠEL-MEDVEŠČEK

KRONIČNI KLOPNI MENINGOENCEFALITIS

Vsaka virusna infekcija centralnega živčnega sistema lahko povzroči akutno in kronično možgansko bolezen. V skupino kroničnih virusnih bolezní centralnega živčnega sistema šteje Čumakov (1972) tudi kronične možganske bolezni, za katere predpostavljamo virusno etiologijo in nekatere kronične možganske bolezni, ki nastanejo zaradi persistence virusov v možganskih celicah.

Leta 1940 je Čumakov iz bolnikovih možganov izoliral virus KE (klopnega meningoencefalitisa) eno leto, leta 1944 pa 1,5 leta po akutni fazi bolezni. Kramínska s sodelavci (1972) pa je izolirala virus KE iz krvi in možganov bolnikov celo 13 in 17 let po akutni fazi bolezni. Ta dejstva so spodbudila ruske raziskovalce, da so začeli intenzivno raziskovati kronične možganske bolezni.

Sapoval (1972) je ugotovil kronične oblike KE v vseh področjih sovjetske države. Pojavlja se različno pogosto. V nekaterih predelih v 1 do 3 % vseh bolnikov, ki so preboleli KE, v drugih področjih pa celo pri 40 % vseh bolnikov. Tolikšne razlike v pojavljanju kroničnih oblik si Šapoval (1972) razlaga tako, da eni avtorji štejejo vse kronične nevrološke bolezni, če nastanejo v endemičnem področju h KE, drugi pa le bolnike, ki so za gotovo preboleli KE.

Kronične oblike KE se javljajo v vseh starostnih skupinah, pogosteje pa pri mladini in pri otrocih.

Klinična simptomatika se javlja pri kroničnih oblikah nekaj tednov, mesecev in celo nekaj let po akutni fazi bolezni. Javlja se predvsem pri bolnikih, ki so preboleli zelo težko akutno fazo bolezni. Za nastanek kroničnosti ima poseben pomen lastnost posameznega virusnega seva in imunološko stanje človekovega organizma ter njegove reaktivne lastnosti. Faktorji, ki predisponirajo nastanek kroničnih oblik, so različni interkurentni infekti, na primer prehlad, fizične travme, psihične travme, psihična preutrujenost, morebitni operativni posegi, (npr. abortus), alkohol, zgodnja fizioterapija in še drugi faktorji.

Klinična slika kroničnih oblik je različna. Med akutno in kronično fazo bolezni je nekaj prehodnih oblik. Šapoval (1972) razlikuje: subkronič-

no, recidivno in progredientno obliko. **Umanski** (1972) deli progredientno obliko na zgodnjo progredientno obliko, pri kateri se prične klinična simptomatika neposredno ali pa v prvih 6 mesecih po akutni fazi bolezni, in na pozno progredientno obliko, ki se začne po končani akutni fazi bolezni, bodisi že po delnem ali celo popolnem ozdravljenju.

Po klinični sliki, ne glede na čas pojavljanja, razlikuje **Sapoval** (1972):

1. poliomielično obliko, kjer je patološki proces pretežno lokaliziran v zadnjih rogovih medule spinalis,
2. polioencefalomietično obliko (bulbospinalno),
3. polioencefalitično obliko,
4. sindrom amiotrofične skleroze,
5. sindrom parkinsonizma,
6. sindrom možganske skorje,
7. sindrom Koževnikove epilepsije s progresivnim potekom.

Klinična simptomatika kroničnih oblik naj bi nastala zaradi prolongirane dejavnosti virusa KE, ki lahko persistira v možganih, občasno pa pride do ponovnih viremij in zaradi tega do remitirajočih znakov bolezni, ki je zanje značilen predvsem polimorfizem.

Kraminska s sodelavci (1972) je opazovala kolebanje titra specifičnih protiteles s padcem celo do 0 in s ponovnim porastom tudi pri bolnikih, pri katerih je izolirala virus KE iz krvi, likvorja in iz možgan. Serološka diagnostika torej ni zanesljiva. Ugotovila pa je, da pozitivna reakcija ve-zave komplementna za virus KE v likvorju že v nizkih titrih govori za infekcijo z virusom KE.

Umanski (1972) je ugotovil, da uporaba sodobnih metod zdravljenja v akutni fazi bolezni vodi do zmanjšanja in celo do kupiranja napredujočih oblik. Avtor je imel dobre uspehe z vakcinoterapijo in s kortikosteroidi. Dobre uspehe ponovnih aplikacij vakcinoterapije je dokazal celo pri poznih napredujočih oblikah KE.

Protas (1972) je obdelal 49 bolnikov s kronično obliko KE. Pri večini bolnikov je bila izražena simetrična amiotrofija s piramidno in periferno prizadetostjo, z znaki vnetnega avtomatizma. Predvsem so bili prizadeti periferni nevroni, paralize so bile asimetrične, pojavljale so se fibrilacije v atrofiranih mišicah. Praviloma se je tri leta po začetku bolezni razvila tetrapareza, čez nedoločen čas pa pri nekaterih bolnikih bulbarni znaki. Ti bolniki so eksitirali. Pri 3 bolnikih pa je avtor opazoval stagnacijo in celo regresijo bolezni. Vsi ti bolniki so v anamnezi navajali tipičen akutni stadij bolezni. V krvi in likvorju teh bolnikov je avtor pri nekaterih našel specifična protitelesa za virus KE, pri nekaterih pa protiteles s ponovnimi preiskavami ni mogel dokazati.

Brandt s sodelavci (1972) je obdelal 48 bolnikov, ki so preboleli KE in pri katerih se je razvila kronična progredientna oblika bolezni. Vsi ti bolniki so imeli izredno težek akutni potek bolezni in nato dolgo rekonvalescenca. Pri večini teh bolnikov je Brandt ugotovil razne predisponirajoče faktorje, tako eksogene in endogene.

Pri bolnikih, pri katerih je v akutni fazi bolezni prevladoval encefalitični sindrom, se je običajno razvila zgodnja progresivna bolezen s sin-

dromom Koževnikove epilepsije, zatem pa se je proces zgodaj stabiliziral. V skupini bolnikov s poliomieličnim sindromom je progresivni atrofični proces nastopil v poznejšem obdobju.

Pri serološki obdelavi bolnikov avtorju ni uspelo dokazati protiteles, specifičnih za KE, niti pri kroničnih recidivnih niti primarno persistentnih oblikah.

Kraminska, Živojapina in Mejerova (1972) so virološko obdelale 5 bolnikov s progredientno obliko KE. V klinični sliki teh bolnikov je bil izražen predvsem hiperkinetični sindrom. Za bolezi je bil značilen poli-morfizem in ti bolniki so se zdravili pod različnimi diagnozami.

Bolnica P. je prebolela KE z recidivnim potekom. Zdravila se je pod različnimi diagnozami: epidemični encefalitis, multipla skleroza, hepatolentikularna degeneracija. Virus KE sev 803 je avtorica izolirala iz likvorja bolnice 17 let po akutni fazi bolezi, vendar se ni pojavila humoralna imunost. Šele 21 let po začetku bolezi so se v bolnični krvi pojavila specifična protitelesa za virus KE.

Bolnica A. je prebolela KE, po katerem se je kmalu pojavila Koževnikova epilepsija. Virus KE sev 1448 so avtorice izolirale iz likvorja 108 dni po začetku bolezi. Pri tej bolnici so med boleznijo ugotovile kolebanje titrov hemaglutinacije in inhibicije od padca na 0 do ponovnega naraščanja.

Bolnik R. je prebolel hiperkinetično obliko KE. Zdravili so ga pod diagnozami tetanija, kronični encefalitis, histerična nevroza. Virus KE sev 3 je Kraminska izolirala iz krvi 2 leti po začetku bolezi, dokazala pa je hkrati tudi protitelesa nevtralizacije.

Pri bolniku Z. se je po akutni fazi bolezi pojavila Koževnikova epilepsija. Kmalu so nastopili še bulbarni znaki in bolezen se je končala letalno. Virus KE sev 41 so avtorice izolirale iz krvi 7 mesecev po začetku bolezi. Reakcija vezave komplementa je bila pozitivna v razmerju 1:20 v krvi in 1:2 v likvorju.

Bolnik L. je prebolel KE v obliki progresivnega polioencefalitisa s Koževnikovo epilepsijo. Virus KE sev 592 so avtorice izolirale iz likvorja 11 mesecev po začetku bolezi. Sočasno so dokazale tudi specifična protitelesa za virus KE v krvi in v likvorju. Po mnenju **Kraminske (1972)** vsi navedeni primeri dokazujejo, da je

1. pri kroničnih progredientnih oblikah KE možna izolacija virusa še 17 let po začetku bolezi;

2. pri kroničnem progredientnem poteku KE, predvsem pri hiperkinetičnih oblikah predpostavljamo danes persistenco virusa v možganih z občasnimi ponovnimi viremijami, zaradi česar nastopajo v klinični sliki remitirajoči znaki bolezi s poli-morfizmom, in kolebanje titrov specifičnih protiteles s padcem celo do 0 in s ponovnim naraščanjem;

3. v endemičnih žariščih KE je pri kroničnih nevroloških boleznih nejasne etiologije nujna pogostna serološka obdelava, pri poslabšanih boleznih ne glede na njeno trajanje pa še virološki pregled krvi in likvorja za virus KE. Reakcija vezave komplementa za virus KE v likvorju že v nizkih titrih govori za infekcijo z virusom KE.

Vsa ta spoznanja zadnjih let kot je izolacija virusa KE iz krvi, likvorja in možgan bolnikov tudi 17 let po začetku bolezni, izolacija virusa ošpic iz možganov bolnikov s subakutnim sklerozirajočim panencefalitism 8 do 12 let po prebolelih ošpicah, izolacija virusa pri bolezni kuru in pri Creutzfeld-Jakobovem sindromu, pa zahtevajo od nas načrtno organizirano in sistematično proučevanje kroničnih encefalitisov. Z virološkimi in imunološkimi metodami nam bo morda uspelo razjasniti etiologijo in patogenezo kroničnih encefalitisov.

LITERATURA

- Brandt L. R., V. N. Kovalenko, E. A. Cokol, I. A. Celjutina: O roli nekaterih endogenih i ekzogenih faktorov v razvitii progredientnogo tečenija kleščevogo encefalita. Aktualnye problemy virusologii i profilaktiki virusnyh zabojevanij. Moskva 1972, 221, (ciril.)
- Čumakov M. P.: Nekaterje itogi i perspektivy issledovanij prirody hroničeskih form encefalitov. Aktualnye problemy virusologii i profilaktiki virusnyh zabojevanij. Moskva 1972, 217 (ciril.)
- Kraminskaja N. N., R. R. Živoljapina, R. A. Mejerova: Opyt virusologičeskogo izučeniija giperkinetičeskih form kleščevogo encefalita s progredientnym tečenem. Aktualnye problemy virusologii i profilaktiki virusnyh zabojevanij. Moskva 1972, 224 (ciril.)
- Protas I. I.: K diagnostike hroničeskih form kleščevogo encefalita v Belorussii. Aktualnye problemy virusologii i profilaktiki virusnyh zabojevanij. Moskva 1972, 220 (ciril.)
- Šapoval A. N.: O hroničeskih formah kleščevogo encefalita. Aktualnye problemy virusologii i profilaktiki virusnyh zabojevanij. Moskva 1972, 218 (ciril.)
- Umanskij K. G.: Osnovnye problemy kliniki i terapii progredientnyh form kleščevogo encefalita. Aktualnye problemy virusologii i profilaktiki virusnyh zabojevanij. Moskva 1972, 219 (ciril.)

Summary

CHRONIC TICK MENINGOENCEPHALITIS

In the article chronic forms of tick meningoencephalitis are described. The views of authors on chronic tick meningoencephalitis are summarized. Due to some data it can be possible, that the virus after the acute attack of illness may in the latent form in its host and may later cause recurrences and various clinical neurological symptoms. These authors recommend to take the virological samples of all patients with chronic neurological illnesses living in the endemic areas.

DR. DANICA TOVORNİK

O NARAVNIH ŽARIŠČIH KLOPNEGA MENINGOENCEFALITISA V SLOVENIJI

V letu 1955 je bila prvič klinično, epidemiološko in virološko definirana grupacija obolenj s klopnim meningoencefalitisom v okolici Kamnika (**Bedjanič** in sodelavci 1955, **Kmet** in sodelavci 1955, **Vesenjak-Zmijanac** in sodelavci 1955) ter okrog Celja (**Lešničar** 1955). Že takoj so postavili hipotezo, po kateri naj bi pravkar ugotovljeni nevrovirus cirkuliral v enzootičnih žariščih, verjetno med glodalci in klopi, analogno z ruskim spomladansko-poletnim encefalitisom. Že v naslednjem letu so prvič izolirali virus iz klopa *Ixodes ricinus* L. in s tem potrdili hipotezo o naravno-žariščnem značaju klopnega meningoencefalitisa v Sloveniji (**Likar** in **Kmet** 1956).

Tem prvim temeljnimi uspehom je sledilo ekipno raziskovalno delo, ki je imelo namen, da osvetli problem z ekološkega aspekta. Ekologijo definiramo kot interrelacijo med živimi organizmi in njihovim okoljem. Tudi bolezen, va našem primeru klopni meningoencefalitis (KME), ima svoje naravno okolje, enako kot vsaka organska vrsta. Vemo, da je večina transmisivnih bolezni lokaliziranih v krajih, imenovanih naravna žarišča infekcije. Po definiciji **Pavlovskega**, v skladu z njegovo znano doktrino nidalitete, je naravno žarišče historično pogojen, visoko integriran kompleks živali gostiteljev, rastlin in fizikalnega okolja, ki v njem cirkulira patogeni agens. Bistvo je, da smatramo tega za enakovredno komponento ostalim členom biocenoze, pa odtod tudi oznake arbovirusne biocenoze, inficirane biocenoze oziroma arbovirusnega ekosistema. Slednji združuje ves živi in neživi svet na nekem področju, biotop in ustrezno biocenozo. Arbovirusni ekosistem zadobi še širši obseg v poseljeni pokrajini, kjer postane ena njegovih komponent človek s svojimi socialno ekonomskimi problemi. S tem v zvezi naj omenim gozdno domačijo, ki je pogosten vzrok za intenziviranje žariščnih kompleksov, predvsem v alpski pokrajini. Pri študiju bolezni z naravnim žariščem je bistvena preučitev organizmov, ki infektivni agens producirajo in hranijo v sebi ter ga razsejejo v svojo okolico. Takšno pojmovanje je voda na mlin ekološke parazitologije, seveda pa istočasno prodre do bistva bolezni.

Ko so bila opažena prva obolenja v Sloveniji, ni bilo nikakršnih taksonomskih in ne bioloških podatkov o osnovnih živalskih skupinah, vključenih v cikel virusa v naravnih žariščih. Zato je bilo potrebno čimprej obdelati poleg bionomije klopov tudi sistematiko raznih hematofagnih artropodov, ki jih imajo v strokovni literaturi za soprenašalce virusa. Obravnavane so bile zato skupine kot so: *Trombiculidae* (Daniel in Brelih 1959), *Parasitiformes* (Mrčiak in Tovornik 1959, 1966), *Aphaniptera* (Rosický in Cernelutti 1959), *Tabanidae* (Danielova 1961), mimogrede še sinantropne muhe (Gregor in Povolný 1959). Istočasno se je pričel organiziran študij malih gozdnih sesalcev, ptic in reptilov ter vseh njihovih parazitov (Tovornik in Brelih 1972). Na ta način smo vnesli množico podatkov v zoogeografsko karto Slovenije ter istočasno opredelili sicer še ne vse, a le mnoge živalske faktorje, vključene v žariščni kompleks. Glavna težnja v našem delu je ekološka. V prvi vrsti preučujemo vzajemne odnose ikso-dinih klopov ter njihovega zunanjega okolja pretežno v tistih biotipih, kjer pride naš človek najčešče v stik z virusom. Faktorji zunanjega sveta, ki so važni za razvoj in življenje klopa, so namreč istočasno tudi odločilni za obstoj infektivnega agensa v istem okolju.

V ta namen smo kartografirali infestacije endemskih gozdnih področij, študirali gozdne formacije, kjer klopi žive, korelirali gostoto populacije klopa z nadmorsko višino, študirali infestacijo domače živine, fluktuacijo klopa v gozdnih biotopih. Na ozemlju cele Slovenije je ugotovljena distribucija vseh vrst klopov, ki je influirana z oddaljenostjo pokrajine od morske obale. V predelih, kjer visoko gorstvo zapira pot sredozemskemu klimatskemu vplivu, se konča tudi distribucija južnejših vrst klopov v Sloveniji, do zdaj ugotovljenih, *Dermacentor marginatus* Sulz., *Rhipicephalus sanguineus* (Latr.), *Hyalomma marginatum* Koch, *Haemaphysalis punctata* Can. et Fanz. ter *Ixodes ricinus* L. Severno od te meje nastopa strnjeno le še *L. ricinus* v gozdnih in grmiščnih ekosistemih. Ta klop je zelo agresiven in neizbirčen pri iskanju gostitelja, kar ga napravi za glavnega artropodskega diseminatorja virusa med prebivalstvo. Navzoč je v vseh znanih žariščih v kontinentalnih predelih Jugoslavije, ob morju pa ga ponekod nadomesti zelo sorodni *Ixodes gibbosus* Nutt., iz katerega smo tudi že izolirali virus klopnega encefalitisa (Sarmova in sodelavci 1972). To je bila prva izolacija virusa iz klopa na jugoslovanskem jadranskem območju. S tem je dokončno potrjen obstoj naravnih žarišč tudi na kraškem dal-matinskem svetu.

Prva komponenta pri raziskovanju naravnega žarišča je vsekakor sezonska dinamika klopov. Povem naj le, da je v kontinentalnih predelih Slovenije karakterističen za navadnega klopa dvofazni potek sezonske fluktuacije z vrhom v aprilu ali maju in kasneje v septembru. V mediteranskih predelih pa ima fluktuacijska krivulja en sam vrh v zimskih mesecih. V tem obdobju se aktivirajo larve, nimfe in adulti tega klopa. Obdobje, ki ga obsegajo krivulje sezonske aktivnosti navadnega klopa, smatramo za obdobje normalne cirkulacije virusa v žariščih, ki se manifestirajo v humano populacijo. Vzajemna odvisnost med številom bolnikov in dinamično klopov je potrjena v nekaterih tujih deželah s statističnim izračunom

(Radda in sod. 1963). Človeški primeri obolevanj sledijo tudi v Sloveniji z nekaj tedensko zakasnitvijo krivulji sezonske aktivnosti kloпов. V mediteranskih predelih v Jugoslaviji so redki sporadični primeri v poznem jesenskem obdobju, nekaj tednov po karakterističnem invazijskem valu jesenskih vrst kloпов, ki smo jih determinirali za *I. ricinus*, *I. gibbosus*, *H. punctata* in *D. marginatus*.

Aktivnost kloпов je direktno odvisna od temperaturnega stanja okolja. Ta okoliščina je tudi važna z epidemiološkega stališča. Takoj namreč, ko je v kakem predelu dosežena spodnja kritična meja temperaturne vrednosti za aktivnost klopa, oživi nevarnost žarišča. Spodnja kritična meja vrednosti za njihovo aktivnost je v kontinentalnih predelih v temperaturnem intervalu med 5° C in 7° C. Spomladi ko se aktivirajo prvi individui prezimele lanske generacije, nihajo temperature okrog omenjene prazne vrednosti in je zato razumljivo, da se spomladi klop prej aktivira na prisojnih mestih, posebno, če so še druge razmere ugodnejše za njegov razvoj in življenje. Populacija navadnega klopa doseže na takih mestih tudi prej nivo maksimalne gostote. Vpliv ekspanzije terena je najbolj zaznaven na kraških mediteranskih terenih, kjer področja niso porasla z gozdovi. Vendar pa je ekspanzija važen faktor tudi v kontinentalnih predelih Slovenije. Tukaj so južno ekspanzirana pobočja in doline, ki se iztekajo proti jugu, v intenzivnosti infekcije na prvem mestu.

Klopi se nakopičijo na nekaterih mestih v gozdu, drugod jih pa ni. To so kraji, ki so za življenje ugodnejši zaradi mikroreliefa, gostiteljev, ugodnih tal, sestave vegetacije, kontaktnih con oziroma ekotonov na stiku raznih tipov vegetacije ali dveh površinskih oblik itd. To spet pripovedujem zato, ker so v gozdu z nakopičenjem klopa in njegovih gostiteljev dani ugodnejši pogoji tudi za obstoj in cirkulacijo virusa v takem terenu. To so elementarna žarišča, centri infekcije, kjer se more virus zadrževati dalje kot drugod. Ob neugodnih razmerah, ob suši, poplavih, ostaja biocenoza v takem kraju manj okrnjena kot drugod po okolici in je tak kraj rezervoar za ponovno razrast in prodor vseh členov biocenoze, vključno virusa, v neposredno in oddaljenejšo okolico. Nekateri mali gozdni sesalci, posebno samci, imajo veliko akcijsko območje. To se prekriva z radijem gibanja miši iz sosednjih predelov. Na tak način se razširja virus kontaktno v najbližjo okolico elementarnega žarišča. So pa še druga pota, kjer imajo svojo vlogo veliki sesalci, predvsem pa so važne ptice.

To je način prenašanja virusa tudi v zelo oddaljene kraje, celo iz kontinenta na kontinent. Zdi se, da imajo važno vlogo predvsem klopi, ki jih raznesejo ptice. Klopi morejo biti izjemoma virofozni. Zato iščejo mnogi recentni raziskovalci tesno zvezo med geografsko oddaljenimi žarišči in potmi selitve evropskih oziroma azijskih ptic. Znana so izčrpna in velikopotezna tovrstna raziskovanja ameriškega strokovnjaka **Hoogstraala** (1963). V enem od svojih elaboratov poroča o preiskavi 32 086 ptičev selilcev na poti iz Azije in Vzhodne Evrope v tropsko Afriko. Od vseh jih je bilo 31 434 infestiranih s klopi, to je praktično skoraj vsi. Vse vrste, ki jih je determiniral na pticah, *Ixodes pari* Leach, *I. ricinus*, *H. punctata*, *Haemaphysalis sulcata* Can. et Fanz., *H. marginatum*, smo registrirali tudi

v Jugoslaviji. Iz teh ptic in iz njihovih kloпов je uspel izolirati preko 20 sevov patogenih virusov, na jesen, ko so priletele ptice do Egipta. Evropski raziskovalci so dodali omenjenemu seznamu inficiranih kloпов še vrsti *Ixodes arboricola* P. Sch. et Schl. in *Haemaphysalis concinna* Koch (Sixl in Nosek 1972). Vsi smatrajo, da so jesenske selitve ptic najvažnejše za razširjanje že obstoječih žarišč v neki pokrajini in za ustvarjanje novih. Ob času selitve, konec oktobra, so ptice s klopi še močno infestirane in razsejajo klope z domačih biotopov proti jugu. Ptice, ki prilete na naše ozemlje s severa, prinesejo večinoma klopa *I. ricinus*, ki pomeni tudi v naših krajih jedro infestacije. Spomladi pa, ko se vračajo s prezimovališč v kraje gnezdenja, moremo točno ugotoviti v Slovenijo zanesene klope, ker vrst kot so na primer *H. punctata* in *H. marginatum*, ki smo jih našli na pticah, v srednji Sloveniji sploh ni. Skupno smo determinirali do sedaj na pticah 8 vrst kloпов, od njih nekatere specifične samo za ptice ter celo eno afriško vrsto.

Vesenjakova (1967) ugotavlja ob opazovanju gostote obolevanj v Jugoslaviji, da je največ primerov vzdolž selilnih poti ptic, italijansko-španske poti, ki poteka ob obrobju Alp v Sloveniji ter ob jadransko-tunizijski poti, ki je vzdolž Dalmacije. S tem v zvezi naj omenim eno od dalmatinskih žarišč klopnega encefalitisa. Važno je, da se tu ustavljajo ptiči selilci iz severnejših predelov Evrope, iz Nemčije, Finske, Poljske, Češkoslovaške, Madžarske, tudi iz Sovjetske zveze. Zagrebški ornitolog Rucner je registriral pozimi velike jate ptic, kot so *Fringilla coelebs*, *Turdus pilaris*, *Turdus viscivorus*. Te se preletavajo po otoku ter iščejo hrano po tleh in okrog napajališč za živino. Izmenjava parazitov med gosti s severa in domačo favno je torej najverjetnejša v krajih z intenzivno koncentracijo živali, kjer moramo tudi najprej pričakovati predajanje ev. prinešenega patogenega agensa v domačo biocenozo.

Ne smemo pa pozabiti bistva. Virus KME je član biocenoz v nekaterih predelih palearktične regije, kjer so prisotni osnovni pogoji za eksistenco žarišča. Takšni predeli so v velikem delu Evrope in je področje z manifestnimi infekcijami med prebivalstvom razširjeno od južne Finske in Švedske, zapadne Rusije, Nemčije v Srednjo Evropo in Podonavje.

Glavnina žariščnega področja obsega v Sloveniji dolinsko dno Ljubljanske in Celjske kotline ter njihovo nižje hribovito obrobje. Od tu se razširja v gorsko pokrajino vzdolž dolin večjih rek, vzporedno s panonskimi hrastovimi gozdovi. Znano je namreč, da so naravna žarišča v Srednji Evropa vezana v prvi vrsti na cono toplih formacij širokolistnega evropskega gozda. Aktivne inficirane biocenoze prodro najdlje proti zapadu v alpski svet po dolini Save. Ob severozahodnem robu Kranjskega polja se to območje odsekano zaključuje v zelo aktivni žariščni coni. Ta pojav bi se dal uskladiti z lokalnim podnebjem, ki ima tukaj le še rahel kontinentalni pridah. To se vidi po panonski gozdni združbi hrastov in belega gabra, ki se srečuje na Radovljiškem polju in v Blejski kotlini samo še v krpah. Prav v tem območju pa ponehava aktivnost žarišč, ki se manifestirajo vsa leta po vojni le še s posameznimi bolniki.

Vendar pa se more žarišče po alpskih dolinah dvigniti v hribe precej visoko. Edinole enkrat je bil v dolini Kamniške Bistrice testiran teren z lovom mikromamalij od vzhodja doline do najvišjih predelov Grintovca in Kočne (**Bardoš** in sod. 1959, **Rosický** in sod. 1960). Ugotovljen je bil stik sesalcev z virusom do 1000 metrov nadmorske višine, višje ne. Klope *I. ricinus* in *Ixodes trianguliceps* Bir. pa smo našli še v višini nad 2000 metri.

Rastlinske združbe, to je fitocenozе, v katerih žive rezervoarne živali, vektorji in ev. infektivni agens, so indikatorji za zahteve, ki jih imajo ti organizmi do svojega okolja. Marsikje so napravili natančne fitocenološke popise endemičnega področja. Češkoslovaški avtorji (**Rosický** in **Hejný** 1962) so prišli do zaključka, da so formacije močvirnih gozdov v kombinaciji s hrastovimi gozdovi vzrok za obstoj inicialnega elementarnega žarišča. V Avstriji (**Wencl** 1965) pa kljub intenzivnemu fitocenološkemu kartiranju niso uspeli najti signifikantne korelacije med rastlinskimi asociacijami in nakopičenjem inficiranih klopov. Spektrum gozdnih združb v endemičnem teritoriju je namreč v Avstriji tako kot pri nas, zelo obsežen.

Kolikor smo fitocenološko testirali žariščno področje, smo opazili, da je za ravninsko in nižjo gričevnato pokrajino najznačilnejši gozd hrastov in belega gabra (*Quercus-Carpinetum*), ki pomeni mesta z intenzivno koncentracijo vertebreatov in klopov tudi v reduciranih ostankih. Združba karbonatnega alpskega predgorja v toplih legah je gozd *Ostrya-Fagetum* (črni gaber-bukev), ki sega do višine 700 in 800 metrov. Temu gozdnemu tipu smo pripisali žariščne lastnosti, ker raste na prisojnih legah predgorij in je bogat z vrstami grmovnega in zeliščnega sloja. Tudi v dinarskih dolinah, v Cerkniški in Ribniško-kočevski, se ujema najintenzivneje inficirano področje z gozdno združbo *Ostrya-Fagetum* (**Zupančič** 1969). Ta gozdna združba poteka v ribniško-kočevskem področju od Pijave Gorice na Lašče, Ortnek, ob Mali Gori pri Ribnici in dalje proti Kočevju in Kolpi. Na cerkniškem področju pa teče od Begunj preko Cerknice, obkroža severno obrobje jezera in sega do Starega trga, to je povsod tam, kjer so registrirani pacienti. Gozd plemenitih listavcev, velikega jesena in gorskega javorja (*Aceri-Fraxinetum*), ki je karakteristična združba močvirnih tal, je fragmentno razširjena v vsem endemičnem teritoriju. Omenim naj le še subasociacijo vlažnih tal *Quercus-Carpinetum alnetum glutinosae*, to je gozd hrasta in belega gabra z jelšo, v okolici Šenčurja pri Kranju, ki je bila dolga leta zelo aktivno inficirano področje. Eksaktna fitocenološka opredelitev žariščnih področij je v Sloveniji še neobdelan problem, ki pa se vidi dokaj važen. Prebivalci endemičnega teritorija označujejo namreč za trajno inficirane zelo različne gozdne tipe, ki so v skladu z ekstremno geografsko variabilnostjo naše pokrajine številni.

Rosický (1967) ugotavlja, da so glavni pogoji za ustvarjanje biocenoz, to je fitocenoz v neki pokrajini sledeči: 1) ista geološka struktura, 2) isti zgodovinsko-geološki razvoj, 3) ista klima v vseh delih pokrajine v njenem razvoju. To definicijo moremo nespremenjeno aplicirati na naše endemično področje in je tudi v popolnem skladu s Pavlovskega teorijo nidalitete, ki smatra žarišča za področja, ki so se formirala v dolgi dobi zemeljskega razvoja.

Glavni del inficiranega ozemlja v Sloveniji je alpsko in dinarsko področje. To ozemlje se je dvignilo iz morja na prehodu iz krede v terciarno dobo kot ozek pas kopnega, stisnjen med dve morji, Panonsko na severu, Jadransko na jugu. Zalivi Panonskega morja so segali v ozkih dolgih pasovih globoko v alpsko-dinarsko kopno. Dediči teh zalivov so porečja večjih rek. Eden takih zalivov je segal npr. po toku Save do Radovljiško-beljske kotline, drugi v Savinjsko dolino. Tudi dinarska polja, Cerkniško in Ribniško-kočevsko, sta bila v geološki preteklosti navadni rečni dolini, kar opazimo še danes po normalnem rečnem reliefu obeh pokrajin. Njihov odtočni sistem je gravitiral v panonsko obrobje. Hidrografsko dediščino Panonskega morja je na prehodu v kvartar, ko je morje popolnoma splahnelo, prevzela Donava s svojimi pritoki, ko se je postopoma podaljševala za umikajočimi se morji, najprej v območju Panonske kotline, potem dalje proti Črnemu morju (**Melik** 1963). Inficirana dinarsko-kraška polja in alpske doline so bila pod klimatskim in vegetacijskim vplivom panonskega obrobja torej že od vsega začetka. Vsa doslej znana, zelo aktivna žariščna področja, ki iradiirajo v humano populacijo v alpskem in dinarskem predelu Slovenije, imamo za evolucijsko enoten teritorij. To je istočasno tudi skrajni jugozapadni del skupnega evropskega endemičnega področja, ki ga proti jugu in zapadu omejuje in konča visoko gorstvo. Ta teritorij ima ustaljene, evolucijsko potrjene biocenoze, ki vključujejo kot eno svojih komponent tudi patogeni agens KME. V skupni jugoslovansko-češkoslovaški ekspediciji so ugotovili, da je virus adaptiran v Sloveniji na krtico *Pitymys multiplex*, ki je na Češkoslovaškem kljub intenzivnemu virološkemu delu niso nikdar našli inficirane. Ta pojav je imel **Bardoš** (1959) za enega od dokazov, da je virus prilagojen biocenozam v slovenski pokrajini že dolgo vrsto let.

Menimo, da ni mogoče, da bi le ptice zanašale virus v nek tuj habitat, kjer bi se v kratkem času tako namnožil, posebno še zato, ker so bolezni povsod v Evropi v glavnem registrirali šele po drugi vojni.. Znano je, da žarišča klopnih encefalitisov ugašajo in se spet rojevajo. Eno takih recentnih ugašajočih žarišč na širšem teritoriju je v Vzhodni Nemčiji, kjer **Sinnecker** (1973) poroča o takem pojavu v zvezi z morebitnimi spremembami virulence virusa na omenjenem področju.

Zdi se, da je le potrebna analitična obdelava naravnih žarišč tudi z virološkega aspekta in da bi bili prispevki k ekologiji virusa na čim širšem teritoriju Slovenije zelo važni. V Sloveniji je namreč vsakoletna obolenost prebivalstva dovolj visoka in je to kar tehten razlog za nadaljnje raziskave v naravnih žariščih na našem ozemlju.

LITERATURA

- Bardoš, V., B. Rosický, J. Vesenjāk-Hirjan, 1959: Notes on a study of the ecology of the virus of tick-borne encephalitis in the Slovenian Alps (Yugoslavia). *J. Hyg. Microb. Immunol.*, 3, 162—167
- Bedjanič, M., S. Rus, J. Kmet, J. Vesenjāk-Zmijanac, 1955: Virus meningo-encephalitis in Slovenia. 2. Clinical observations. *Bull. Wld. Hlth. Org.*, 12, 503—512
- Daniel, M., S. Brelih, 1959: The chigger larvae of the family *Trombiculidae* (*Acari*) — parasites upon small mammals in Slovenia. *Acta Soc. Zool. Bohemoslov.* 23(4), 358—375
- Danielova, V., 1961: Contribution à la connaissance des *Tabanides de Slovenie et Croatie*. *Československa parasitologie*, 6—1, 97—112
- Hoogstraal, H., M. Kaiser, M. Traylor, E. Guindy, S. Gaber, 1963: Ticks (*Ixodidae*) on birds migrating from Europe and Asia to Africa 1959—61. *Bull. Wld. Hlth. Org.*, 28, 235—262
- Kmet, J., J. Vesenjāk-Zmijanac, M. Bedjanič, S. Rus, 1955: Virus meningo-encephalitis in Slovenia. 1. Epidemiological observations. *Bull. Wld. Hlth. Org.*, 12, 491—501
- Lešničar, J., 1955: Ein Beitrag zur Klinik, Epidemiologie und Ätiologie der endemischen Meningoencephalitis in Slowenien. *Die Medizinische*, Nr. 47, 1843—1845
- Likar, M., J. Kmet, 1956: Virus meningo-encephalitis in Slovenia. 4. Isolation of the virus from the tick *Ixodes ricinus*. *Bull. Wld. Hlth. Org.*, 15, 275—279
- Melik, A., 1963. Slovenija. 1. Geografski opis. Ed. Slovenska Matica, Ljubljana
- Mrciak, M., D. Tovornik, 1959: Prispevek s poznanju roztočov (*Parasitiformes*) z drobných cicavcov v Kamniških Alpach (Jugoslavia). *Československa parasitologie*, 6—1, 179—193
- Mrciak, M., D. Tovornik, 1966: A contribution to the fauna of mites (*Acari*) from the territory of Slovenia (Yugoslavia). *Acta F. R. N. Univ. Comen. Zool.*, 13, 117—139
- Radda, A., J. Loew, G. Pretzmann, 1963: Untersuchungen in einem Naturherd der Frühsommer-Meningoencephalitis (FSME) in Niederösterreich. 2. Mitteilung: Virusisolierungsversuche aus Arthropoden und Kleinsäugetern. *Zbl. Bakt., I. Orig.*, 190, 281—298
- Rosický, B., 1967: Natural foci of diseases. Iz: Aidan Cockburn: Infectious diseases, Illinois, U. S. A., 1—19
- Rosický, B., J. Carnelutti, 1959: Prispevek k poznaniu fauni blech (*Aphaniptera*) Slovinska. *Československa parasitologie*, 6—2, 135—160
- Rosický, B., S. Hejný, 1962: Structure of elementary foci of tick-borne encephalitis and the possibilities of their indication by certain phytocoenoses. *Proc. of a Symp. held at Smolenice, 1960*, 420—422
- Rosický, B., D. Tovornik, S. Brelih, M. Daniel, J. Nosek, O. Mačička, 1961: Zur Bionomie der Zecke *Ixodes ricinus* L. in Naturherd der Zeckenencephalitis in den Steiner Alpen (Kamniške Alpe-Slovenija). *Československa parasitologie*, 8, 306—323
- Sarmanova, E., S., J. Vesenjāk-Hirjan, M. V. Bičková, D. Tovornik, 1972: Videlenie vírusa kleščevo encefalita iz klščeí *I. gibbosus* Nutt., sobranih zimoj na ostrove Brač v Jugoslavii. V: Aktualnie problemi virusologii i profilaktiki virusnih zabolovanii, 255—256
- Sinnecker, H., 1973: Arbeitskolloquium über Naturherde von Infektionskrankheiten in Zentraleuropa. 16. 4.—19. 4. 1973, Illmitz, Austria
- Sixl, W., J. Nosek, 1972: Zur medizinischen Bedeutung der Zecken Österreichs. *Mitt. Abt. Zool. Landesmus., Joanneum*, 1/2, 29—50

- Tovornik, D., S. Brelih, 1971: Angaben über einige Zeckenarten aus Jugoslawischen Gebieten des Adriabereiches. IInd Symposium on Medical and Veterinary Acaroenomology, Gdansk, 21—23 October 1971, Abstracts, Polish parasitological society, pp 44
- Vesenjak-Hirjan, J., 1967. Arboviruses in Yugoslavia. Wld. Hlth. Org. Conference of the Investigators of Arboviruses in South-Europe and Mediterranean. Rome, 5—8th December 1967
- Vesenjak-Zmijanac, J., M. Bedjanič, S. Rus, J. Kmet, 1955: Virus meningo-encephalitis in Slovenia. 3. Isolation of the causative agent. Bull. Wld.Hlth.Org., 12, 513—520
- Wencl, J., 1965: Zur Frage der Frühsommer-Meningoencephalitis (FSME) in Österreich. Mitteilungen der Förstlichen Bundes-Versuchsanstalt, Mariabrunn, 67, 1—88
- Zupančič, M., 1969: Vegetacijska podoba okolice Cerkniškega jezera, 93—107. V: Življenje in delo ljudske tehnike Slovenije. Vestnik izvršnega odbora Sveta ljudske tehnike Slovenije

DR. AVGUST HRIBOVŠEK

RAZVOJ IN POTEK BOJA PROTI TUBERULOZI V CELJU IN OKOLICI

Kmalu po koncu prve svetovne vojne se je sprožil v Sloveniji organiziran boj proti tuberkulozi, ki je tedaj bila na prvem mestu med vzroki umiranja.

V Celju je bil ustanovljen protituberkulozni dispanzer že leta 1924. Ledino je pričel orati dr. Ivan Drobnič, za njim pa prim. dr. Ivan Raišp, šef internega oddelka celjske bolnišnice.

Dispanzer je imel prostore v stari bolnišnici skupaj z nekaterimi drugimi preventivnimi ustanovami, kakor šolsko polikliniko, ambulatorijem za spolne bolezni, posvetovalnico za matere in dojenčke. Leta 1932 so se vse te ustanove preselile v posebno stavbo, ki je bila prirejena za zdravstvene namene in je dobila zato ime Zdravstveni dom.

Iz ohranjenih skromnih podatkov o delovanju protituberkuloznega dispanzerja nam je znano samo število pregledov oziroma obiskov v dispanzerju, ki so bili opravljeni brez rentgena. Podrobnejših ugotovitev nimamo, vendar mislim, da smemo glede na takratno domnevano epidemiološko situacijo oceniti, da je med temi pregledanimi bila vsaj četrtnina tuberkuloznih bolnikov. Pregledov pa je bilo leta 1924 — 475, leta 1928 — 1.210 in leta 1931 — 1.572.

Leta 1932 se je pričelo na dispanzerju zdravljenje s pnevmotoraksom, toda še vedno brez rentgenskega pregleda. Apliciranih je bilo tega leta 34 insuflacij.

Leta 1934 je dispanzer končno dobil rtg aparat in že prvo leto je imel pregledanih 638 oseb. Že naslednje leto se je obisk podvojil, v letu 1936 je bilo 1.308 pregledov in 436 insuflacij pnevmotoraksa.

Takih protituberkuloznih ustanov je bilo v tistih časih zelo malo. Zato so obsegale velika področja. Celjski dispanzer je deloval za predel od Zgornje Savinjske doline do Sotle in od Pohorja do Save.

Do leta 1936 je vodil dispanzer internist prim. dr. Raišp poleg svojega rednega dela v bolnišnici; tega leta pa je prevzel vodstvo dispanzerja stalni dispanzerski zdravnik ftiziolog dr. Stjepan Ivić, ki je prišel iz Topolšice. Na dispanzerju je delal do vojne leta 1941.

Podatkov o delu dispanzerja v teh letih nimamo. Prav tako tudi za vojna leta ne, ker je bila večina dokumentacije uničena pri bombardiranju leta 1944, ko je bil del stavbe zdravstvenega doma polno zadet. Znano je, da je dispanzer delal trikrat tedensko in da je razširil v letih 1938—1939 svojo dejavnost še na rudnik Velenje in sicer po želji krajevnih interesentov.

Higijski zavod je okrog leta 1930 postavil v Rogatcu nov zdravstveni dom enakega tipa kakor v Lukovici in Cerkljah. Krajevna protituberkulozna liga v Rogatcu je na pobudo župana Gajserja omogočila ustanovitev protituberkuloznega dispanzerja, ki je imel svoje prostore v zdravstvenem domu, vodil ga je dr. Ivič, ordiniral je dvakrat mesečno.

Leta 1938 je bratovska skladnica v Pesjem pri Velenju uredila v svojem ambulatoriju prostore za protituberkulozno delo med rudarji. Tudi tu je ordiniral dr. Ivič, menda enkrat tedensko. O delu teh ustanov ni nobenih podatkov. Med vojno so protituberkulozno dejavnost opravljali nemški zdravniki. (Kakor rečeno o delu dispanzerja v tem času ni podatkov, ker so dokumenti bili uničeni). Znano je, da so na bolniško zdravljenje pošiljali bolnike v avstrijska zdravilišča pa tudi v bolnišnico v Gradec, na dispanzerju pa je bil pnevmotoraks metoda zdravljenja. Kakor sem že omenil, je bil zdravstveni dom bombardiran in pri tem uničen velik del zdravstvene dokumentacije, drugi del pa se je uničil po koncu vojne, v glavnem pač kot švabski papir .

Po osvoboditvi, oziroma po odhodu nemških zdravnikov je prav kmalu začel delovati v zmanjšanem obsegu tudi protituberkulozni dispanzer. To je bilo nujno, kajti vračali so se naši bolniki iz štajerskih zdravilišč, seveda pa tudi ambulantnega dela ni manjkalo.

V zasilno prirejenih prostorih na pol uničenega zdravstvenega doma je opravljal omenjeno ambulantno delo dispanzerja, to je rentgenske preglede in insuflacije mestni fizik dr. Ivan Podpečan. Na ta način je bilo preskrbljeno za one bolnike, ki niso rabili bolniške postelje. Težje je bilo oskrbeti hudo bolne tuberkulozne bolnike, ker je bolniško zdravljenje na celjskem področju bilo mogoče samo v bolnišnici, kjer pa je manjkalo postelj za vse vrste bolnikov. Topolšica je bila vojaška bolnišnica, drugod pa še ni bilo nobenega določenega zdravilišča.

V republiškem ministrstvu za narodno zdravje so ob koncu vojne imeli izdelan program razvoja protituberkulozne dejavnosti in napravljen je bil razpored zdravnikov ftiziologov na delovna mesta. Po sili razmer in po dejanskih možnostih se je program spreminjal. Za večja mesta v protituberkulozni dispanzerski mreži so bili predvideni ftiziologi, drugod pa priučeni praktiki. Za delovno mesto v Celju je bil določen ftiziolog, zato je mestni fizik dr. Ivan Podpečan delal v dispanzerju le do prihoda ftiziologa, to je do konca leta 1945. Z letom 1946 je pričel delati v dispanzerju dr. Avgust Hribovšek. Ministrstvo je naročilo, da mora poleg celjskega dispanzerja voditi še dispanzer v Trbovljah, ki ga je že vodil od oktobra 1945 in ki je tudi med vojno deloval. Prav tako je bilo naročeno, da se obnovi delo v dispanzerju v Rogatcu.

V programu je bila tudi ustanovitev oddelka za tuberkulozne bolnike v celjski bolnišnici.

Med obema vojnama je bilo zatiranje tuberkuloze deloma zadeva humanitarnih ustanov — Rdečega križa in protituberkulozne lige, ki je vzdrževala nekatere dispanzerje — deloma pa socialnega zavarovanja delavcev, ki je prav tako vzdrževalo nekatere dispanzerje.

Protituberkulozna liga je bila humanitarno društvo, katerega članstvo je s članarinami in prostovoljnimi prispevki poleg drugih del sezidalo celo bolniški oddelek za tuberkulozne v mariborski splošni bolnišnici.

Pregledi na dispanzerjih so bili brezplačni, zdravljenje v državnih in banovinskih bolnišnicah je bilo po zakonu brezplačno samo za odprto tuberkulozo; v zdraviliščih je vsak bolnik sam plačal oskrbo, če ni bil član kakšne bolniške blagajne, prav tako pa so se v zdraviliščih posebej obračunavala zdravila in operacije. Čas zdravljenja je bil omejen.

Po drugi vojni je iniciativo v zatiranju tuberkuloze prevzela država oziroma družba, ki je s široko zasnovano zdravstveno propagando, z ustanavljanjem novih dispanzerjev in specialnih bolnišnic začela odločen in uspešen boj proti tuberkulozi. Zdravljenje vseh tuberkuloznih bolnikov je postalo brezplačno in sicer neomejen čas trajanja.

Na področju od Zgornje Savinjske doline do Sotle je dosedaj deloval samo dispanzer v Celju, v spodnjem Posavju pa v Brežicah. V zasilnih prostorih napol podrti stavbe je dispanzer imel na voljo prastar tip rentgenskega aparata in za ves teren eno samo medicinsko sestro.

Do leta 1948 je bila stavba popravljena in tako urejeni prostori za dispanzer v pritličju. Dispanzer je imel čakalnico, rentgenski kabinet, prostor za dajanje pnevmotoraksa in sprejemnico. Kmalu se je pokazalo, da so vsi ti prostori premajhni za naraščajoči obisk, kakor tudi za vse večjo dispanzersko dokumentacijo, ki jo je bilo komaj mogoče še pregledno urejati.

Velika povodenj leta 1954 je uničila skoraj vso kartoteko, vso ostalo leseno opremo pa močno poškodovala. Z denarno pomočjo Instituta na Golniku in od drugod smo kupili nove kartotečne omare in dobili drug rentgenski aparat.

Dispanzersko dokumentacijo nam je uspelo deloma prepisati s poškodovanih in zablatenih listov, velik del pa smo morali zavreči, ker so bili podatki popolnoma zabrisani.

V teh tesnih prostorih je dispanzer deloval do leta 1958, ko se je lahko skupaj z drugimi preventivnimi ustanovami preselil v novo stavbo zdravstvenega doma, kjer je pritličje enega trakta urejeno za protituberkulozni dispanzer. Ta trakt smo še pred vselitvijo nekoliko preuredili, ker prostori niso priročno razporejeni. Leta 1961 je dispanzer dobil stabilni radiofotografski aparat (fluorograf) tipa ODELCA, s čimer se je delo številčno povečalo in strokovno izboljšalo, obenem pa je bila to razbremenitev zdravnika pri diaskopiranju, za pregledovance pa zmanjšana količina obsevanja.

Tista leta je imel dispanzer tudi spirograf za malo preiskavo respiratorne pljučne funkcije, ki nam ga je dala v začasno rabo ambulanta

Cinkarne. Ponovno smo to dejavnost lahko vpeljali šele leta 1969, ko je dispanzer odkupil enak aparat v Novem Celju. Spirometrija omogoči natančnejše ugotavljanje delovne sposobnosti oziroma nezmožnosti pri raznih kroničnih pljučnih bolnikih, ki jih na celjskem področju ni malo.

RAZŠIRITEV DISPANZERSKE MREŽE V CELJSKI OKOLICI

Od številnih nujnih nalog zdravstvene službe, ki jih je bilo treba po končani vojni pospešeno reševati, je bil vsekakor boj proti tuberkulozi ena od prvih nalog. Da bi bilo mogoče zatirati tuberkulozo čim hitreje in uspešnejše, je bilo treba oživiti in razširiti osnovno mrežo protituberkuloznega boja, to je dispanzerje, katerih naloga je iskati tuberkulozne bolnike in (drugo stopnjo) odpreti čim več bolnišnic oziroma zdravilišč, kjer bo mogoče vse tuberkulozne bolnike zdraviti ali izolirati. Za to nalogo so bila določena že pred vojno obstoječa in sedaj ponovno usposobljena zdravilišča, ki so jih kasneje preimenovali v specialne bolnišnice in sicer Golnik, Topolšica, na novo je bilo določeno Novo Celje, poleg teh pa še drugod po Sloveniji osnovani ali zidani novi bolniški oddelki za tuberkulozne bolnike pri že obstoječih bolnišnicah, (Slivniško Pohorje, Novo mesto, Ormož, Pohorski dvor, Sežana) Ankarani in Valdotra za kostno tbc.

Po razvojnem programu, ki sem ga že omenil, je bil tudi v celjski bolnišnici določen nov oddelek za zdravljenje in izolacijo tuberkuloznih bolnikov.

Iz mnogih subjektivnih in objektivnih vzrokov pa je ta pljučni oddelek bil odprt šele jeseni leta 1948. Bil je sicer nov, ne pa v novih prostorih, temveč v starih zasilno prirejenih sobah stare bolniške stavbe. Menda je bilo usojeno protituberkulozni dejavnosti v Celju, da mora delati v starih prostorih in s staro aparaturo. V teh sobah, ki so bile tekom let postopoma lepše urejene, je pljučni oddelek delal vse do ukinitve konec leta 1958. Osnovno mrežo boja proti tuberkulozi v Savinjski dolini in Zasavju sta sestavljala dispanzerja v Celju in Trbovljah, ki sta oba delala tudi med vojno. Po končani vojni je bila dejavnost obeh dispanzerjev kmalu oživljena, kar je že omenjeno. V Trbovljah je začel delati v dispanzerju dr. Virgil Krasnik, že v oktobru 1945 je delo prevzel dr. Avgust Hribovšek in ga vodil do aprila leta 1951.

Oba dispanzerja sta med vojno obdržala slovenski srednji medicinski kader, ki je po vojni lahko skoraj takoj nadaljeval svoje delo. Trboveljski dispanzer je delal v tako imenovani izolirnici. Tu je bilo v prvem nadstropju v majhnih sobah 13 praznih postelj, ki smo jih uporabili leta 1946 za najtežje tuberkulozne bolnike, kajti na posteljo v zdraviliščih je bilo treba čakati tudi po več mesecev. Na ta način je bilo združeno na enem mestu iskanje in zdravljenje najtežjih bolnikov v takrat močno okuženih revirjih.

V Celju je po odhodu nemških zdravnikov prevzel dispanzersko delo dr. Ivan Podpečan do konca leta 1945. V decembru 1945 je bil postavljen za šefa protituberkuloznega dispanzerja dr. Avgust Hribovšek.

Med letom 1946 so ftiziologi v Topolšici, ki je bila tedaj vojaško zdravilišče, pričeli delati v novo ustanovljenem dispanzerju v Šoštanju kot nasledniku prejšnjega v Pesjem. Svoje delovanje je šoštanjski dispanzer v kratkem razširil tudi na Zgornjo Savinjsko dolino. Iz geografskih vzrokov je moral biti osnovan dispanzer v Mozirju pod vodstvom zdravnikov iz Topolšice. Ta se je preselil kasneje v Nazarje. Šoštanjski dispanzer se je čez nekaj let preselil iz stare graščine v Velenje v novi zdravstveni dom. Oba dispanzerja sta še danes pod vodstvom zdravnikov iz Topolšice.

Obnoviti je bilo treba tudi v šmarskem okraju protituberkulozno delo, za kar je ministrstvo zadolžilo ftiziologa iz Celja. Šmarski okraj ali sedaj občina spada med revne in zdravstveno zaostale predele Slovenije. Tuberkuloza je bila posebno pri kamenarjih, ki so bili domači obrtniki, in med steklarji močno razširjena. V celem okraju je edina javna zdravstvena ustanova bil zdravstveni dom v Rogatcu v lastni stavbi z elektriko in vodovodom. Zato ni bilo mogoče postaviti dispanzerja drugam kakor le tja, kar pa je na robu okraja oziroma občine. Dispanzer v tej stavbi ni mogel imeti lastnih prostorov. Delal je lahko le v prostorih splošne ambulante in zato je bila mogoča ordinacija samo enkrat tedensko. Seveda je vsa dispanzerska dokumentacija delila prostor z vso drugo dokumentacijo. Jasno je, da je delo v takih razmerah bilo izredno omejeno.

Dispanzer v Rogatcu je obnovil svoje delo v maju 1946. Več kot 20 let po vojni se je dispanzerski zdravnik trudil, da bi dobil druge ustrezne prostore ali v predvideni novi stavbi za zdravstvo v Rog. Slatini ali pa v novi stavbi v Šmarju. Pristanka odločujočih se ni dalo doseči ne za eno ne za drugo.

Z ustanovitvijo regionalnega zdravstvenega doma oziroma z integracijo obstoječih domov je šele bilo mogoče prestaviti dispanzer iz Rogatca v Šmarje, kjer je nova stavba za zdravstveno službo. Na žalost je tudi ta dispanzer oziroma pnevmoftiziološka ambulanta samo gost v tujih prostorih.

Kljub novima dispanzerjema v Mozirju in Šoštanju ter obnovljenemu v Rogatcu je področje celjskega dispanzerja bilo še vedno eno od največjih zlasti še zato, ker je za celo področje bil en sam ftiziolog. Zato je ministrstvo v Ljubljani določilo, da se za Spodnjo Savinjsko dolino ustanovi nov dispanzer.

Za sedež novega dispanzerja je bil izbran Žalec zaradi bližine novega zdravilišča za tuberkulozo Novo Celje. V letu 1952 je ta dispanzer začel delovati za teren zahodno od Celja s ca. 30.000 prebivalci. Po tej delitvi je celjski protituberkulozni dispanzer še obdržal za svoje področje občine Celje, Slov. Konjice, Laško, Šentjur pri Celju in kozjanski del občine Šmarje. Na tistem velikem področju, ki je takoj po vojni spadalo pod celjski dispanzer je v nekaj letih delovalo več novih dispanzerjev in eden obnovljen. V Zasavju in Posavju pa sta delovala dispanzerja v Trbovljah in Brežicah. Vsak dispanzer je bil popolnoma samostojna enota s svojo lastno dokumentacijo in statistiko vse do ustanovitve regionalnega zdravstvenega doma.

Tekom let so dispanzerji doživljali razne organizacijske spremembe, vse z namenom, izboljšati boj proti tuberkulozi in olajšati statistično podajanje o tuberkulozni epidemiji.

Institut za tuberkulozo na Golniku je bil po vojni nekaj let edina tovrstna ustanova v državi. V Sloveniji je institut preko ministrstva za narodno zdravje vodil tudi kadrovske in organizacijske zadeve v protituberkulozni službi in ne samo strokovne. Leta 1950 je tako razdelil dispanzerje v Sloveniji v skupine, oziroma, to je bila razdelitev protituberkulozne službe na področja, ki je vsako obsegalo več dispanzerjev pod vodstvom centralnega dispanzerja. To so bila ljubljansko, mariborsko, celjsko, novomeško, primorsko in gorenjsko področje. Naloga centralnega dispanzerja je bila skrb za enotno strokovno delo, zbiranje statističnih poročil in pomoč enotam v organizacijskih težavah.

Celjski protituberkulozni dispanzer je tako postal centralni za dispanzerje v Mozirju, Šoštanju, Trbovljah in Žalcu. Dispanzer v Rogatcu je spadal v okraj Poljčane in zato v področje mariborskega centralnega dispanzerja. Razdelitev dispanzerjev v skupine s centralnim na čelu je trajala, dokler ni bila spremenjena administrativna delitev Slovenije v okraje.

Naloga protituberkuloznih dispanzerjev je mnogo širša kakor samo iskanje in zdravljenje tuberkuloznih bolnikov. Bolezen ima namreč tudi socialne korenine kajti nastanek in širjenje tuberkuloze je odvisno od mnogih socialnih faktorjev.

Treba je bilo pomagati bolnikom v stanovanjskih, službenih in nešteti drugih osebnih ali družinskih zadevah. V ta namen je bila pri centralnih pa tudi pri nekaterih drugih dispanzerjih osnovana tako imenovana (okrajna) komisija za borbo proti tuberkulozi. Sestavljena je bila iz zdravstvenih delavcev dispanzerja, članov RK, zastopnika socialnega varovanja, okraja, sindikata itd.

Tudi v Celju je delovala taka komisija več let in je v okviru svojih možnosti pomagala bolnikom in svojcem v stanovanjskih težavah, pri zaposlitvi, delitvi razne gmotne pomoči. Nekajkrat pa je komisija posredovala tudi v prid dispanzerjem, ki so bili v finančnih ali drugih težavah.

Centralni dispanzerji in okrajne komisije so delali, dokler so trajali okraji. Z ukinitvijo okrajev in ustanovitvijo občin je vsak dispanzer postal sestavni del občinskega zdravstvenega doma. Sedaj je namreč bilo postavljeno načelo, naj ima vsaka občina, ki šteje vsaj 30.000 prebivalcev svoj protituberkulozni dispanzer v sestavi ZD, vendar so pri tem odločali še drugi oziri npr. zemljepisni položaj. Zato je ostal v Nazarjah dispanzer za Zgornjo Savinjsko dolino, čeprav je na njegovem področju samo ca. 15.000 prebivalcev. Na drugi strani pa je dispanzer v Celju obsegal še naprej tudi občine Slov. Konjice, Laško, Šentjur pri Celju, ker te občine niso zadosti velike, da bi imele svoj dispanzer, ne oziraje se na dejstvo, da je tudi dispanzerskih zdravnikov ftiziologov premalo. Taka razdelitev je ostala do zadnje administrativne spremembe, ko so bili integrirani občinski zdravstveni zavodi v en regionalni zdravstveni dom.

Vse te razmeroma pogoste organizacijske spremembe v mreži protituberkuloznih ustanov njihovega dela niso bistveno motile. Že okrog leta 1960 so se pokazali očitni uspehi intenzivnega dela dispanzerjev in specialnih bolnišnic. Število tuberkuloznih bolnikov je nazadovalo, prav tako tudi število umrlih za tuberkulozo. Seveda so bili uspehi doseženi v veliki meri zaradi novih zdravil, ki so prihajala po letu 1950 drugo za drugim v uporabo. V boju proti tuberkulozi moramo priznati tudi zasluge veterinarjev, ki so tekom let s tuberkulinskim preizkusom izločali bolno govedo iz združenih in zasebnih hlevov. Na ta način je bilo onemogočeno okuženje ljudi z govejo tuberkulozo in obratno. Epidemija tuberkuloze je bila zaustavljena z združenim delom. Ker se je manjšalo število tuberkuloznih bolnikov, je bilo mogoče postopoma krčiti bolniške ustanove za tuberkulozne. Prva so bila ukinjena nekatera okrevališča, npr. Predvor, Petrovo brdo, Gozd Martuljk itd., ki so bila namenjena predvsem tuberkuloznim rekonvalescentom pa tudi onim, ki so že ponovno delali, da se jim bolezen ne povrne. Za njimi so prišli na vrsto nekateri pljučni oddelki v splošnih bolnišnicah in ftiziološka klinika v Ljubljani.

Dispanzersko delo se zaradi krčenja tuberkulozne epidemije ni prav nič zmanjšalo, pač pa je postajalo vse bolj natančno in zahtevno, kajti z upadanjem tuberkuloze so postajale očitne druge pljučne bolezni.

Te smo prej manj skrbno obravnavali pač zaradi prvenstvenega dela s tuberkulozo, deloma pa tudi zato, ker se pojavljajo v naraščajočem številu npr. pljučni rak in kronični bronhialni katar pri starih in mladih zaradi onesnaženja okolja.

Zato je zaradi spremenjene vsebine dela, kajti način je ostal enak, bilo potrebno spremeniti oziroma dopolniti dispanzerski naziv. Boj proti tuberkulozi je samo še ena od njegovih nalog. Zato se je dispanzer preimenoval iz protituberkuloznega v dispanzer za pljučne bolezni in tuberkulozo.

Z novo organizacijo zdravstvenega varstva občanov so bili ustanovljeni regionalni zdravstveni domovi, ki jih sestavljajo prejšnji občinski zdravstveni domovi, vendar za vsako regijo en sam dom. Ta združitev je bila potrebna iz strokovnih in finančnih razlogov. V svojem sestavu imajo razne vrste služb med temi tudi pnevmoftiziološko službo ali po slovensko službo za pljučne bolezni in tuberkulozo.

Ta služba opravlja eno od obveznih oblik zdravstvenega varstva občanov, in sicer: odkrivanje, zdravljenje in preprečevanje tuberkuloze, zlasti pljučne, obenem pa tudi odkrivanje rakavih bolezni v prsih in kot neobvezno obliko varstva odkrivanje in zdravljenje kroničnih (nespecifičnih) pljučnih bolezni. Obvezna oblika zdravstvenega varstva je v pnevmoftiziološki službi po svojem obsegu še natančneje določena. Za izvajanje nalog, ki izhajajo iz predpisov, ima pnevmoftiziološka služba zdravstvenega doma dispanzer za pljučne bolezni in tuberkulozo. Ta je en sam v enem zdravstvenem domu, sestavljajo pa ga delovne enote, ki so razmeščene po terenu. V celjskem regionalnem zdravstvenem domu je osrednja enota v Celju s podaljškom v Slov. Konjicah, druge enote pa so v Brežicah s podaljškom v Sevnici, v Šmarju in v Žalcu.

Kadrovska zasedba in delo dispanzerja po vojni

Pri opisu razvoja dispanzerske mreže je bilo povedano, da je po vojni imel celjski dispanzer silno obsežen teren. V dispanzerju sta delala en zdravnik in ena sestra in sicer nekaj mesecev sestra Vida Zinauer, ki jo je zamenjala sr. Pavla Jazbinšek. Ta je bila nekaj let sama za vse notranje in zunanje terensko delo. Leta 1949 je nastopila službo v dispanzerju druga med. sestra Dana Žagar, administratorica pa je bila že prej dodeljena za razbremenitev sestre pri pisarniškem delu. Takoj po vojni je bilo veliko pomanjkanje zdravstvenega kadra, tudi srednjega. Zato so dispanzerji, zlasti oni z obsežnim terenom, komaj opravljali hitro naraščajoče delo. To je bil tudi vzrok, da je v nekaterih kampanjskih akcijah sodelovala splošna zdravstvena služba. Že okrog leta 1950 pa so se vrzeli v kadrovske zasedbi pričele polniti, tako da je vsak dispanzer imel vsaj eno stalno sestro. Celjski dispanzer je tedaj dobil tretjo medicinsko sestro Bogdano Sevšek, ki je bila določena predvsem za delo v tedaj ustanovljenem centralnem dispanzerju.

Druga svetovna vojna je povzročila močno naraščanje tuberkuloze v mnogih državah in tudi pri nas. Zato je svetovna zdravstvena organizacija začela v naši državi v letih 1947 do 1949 izvajati zaščitno cepljenje proti tuberkulozi. V ostalih republikah je to delo opravljala posebna skupina zdravstvenih delavcev iz Danske. Pri nas v Sloveniji smo to kampanjsko akcijo izvedli sami, to je vsi terenski zdravstveni delavci. S tuberkulinom so bili testirani vsi letniki od 6. do 20. leta, edino v mestu Maribor je bilo testirano vse prebivalstvo.

Za uvod in pripravo te akcije je dispanzersko osebje imelo številna predavanja na terenu. V Celju je bila prirejena še posebna razstava o tuberkulozi z obilnim propagandnim materialom in strokovno razlago. O delu in rezultatih množičnega testiranja in besežiranja je slovensko ministertvo za zdravje izdalo svoje posebno poročilo.

Poleg te akcije so večje zdravstvene ustanove kakor zdravstveni dom in bolnišnice izvedle še številne delovne ekskurzije na teren; to je bilo večkrat na Kozjansko in drugam. Pri teh delovnih ekskurzijah je vedno sodelovalo dispanzersko osebje z mobilnim rtg aparatom.

Zdravstveno prosvetno delo so opravljali vsi člani dispanzerja več let zelo obširno in intenzivno, posebno s sodelovanjem Rdečega križa.

Pri tako obsežnem dispanzerskem delu s skromno kadrovske zasedbo so bili vsi dispanzerski delavci močno obremenjeni, trpela pa je ena od glavnih dispanzerskih preventivnih dejavnosti, in sicer monovalentna patronaža. Tako veliko zahtev in nalog, kakršne je zdravstveno stanje prebivalstva prva leta po vojni zastavljalo preventivni dispanzerski dejavnosti, ni zmogla patronaža nikjer v Sloveniji. Republiško vodstvo RK je zato svetovalo dispanzerjem, naj pritegnejo k svojemu delu prostovoljne delavke — članice RK, ki naj opravijo za to delo ustrezen tečaj. Redko kje je ta akcija kaj prida uspela, pri nas ni. Priglasilo se je sicer več oseb, vendar niso bile ali zadosti bistre ali primerne starosti. Osebe, ki bi resnično lahko koristile, so bile že vse zaposlene.

Seveda tudi naporno in odgovorno delo ni bilo prav nič privlačno, kajti bilo bi zelo skromno honorirano.

V nekaterih zahodnih državah je protituberkulozna dejavnost bila posebno dobro organizirana in razvita. Tod so organizirali posebne ustanove, ki so skrbele zlasti za one tuberkulozne osebe, ki so se po zdravljenju zaposlile. Te ustanove so bile tako imenovani dnevni in nočni sanatoriji. V dnevnih sanatorijih so bile tudi kuhinja za boljše prehrano tuberkuloznih in bivališča za prosti čas, v nočnih sanatorijih so bila na voljo prenočišča za samske osebe, ki niso doma imele svojih ležišč ali sob. Tudi v Sloveniji je bila izražena želja, da se v večjih krajih zlasti tam, kjer je mnogo bolnikov delavcev, organizira vsaj dnevno zavetišče s kuhinjo. Nočnih zavetišč pri tedanjem pomanjkanju stanovanj nikakor ne bi bilo mogoče urediti, dasi bi bila zelo potrebna.

V Celju smo poskušali ustanoviti dnevno zavetišče s kuhinjo za naše bolnike in okrevance, ki so se zaposlili; toda nikjer nismo mogli najti ne ustreznih prostorov, pa tudi ne finančne podpore pri nobenem forumu. Kolikor mi je znano, je menza za tuberkulozne bolnike delovala več let samo v Ljubljani in to s podporo Ljudskega odbora, ko pa je bila podpora ukinjena, je tudi menza morala nehati delovati.

Med tem se je dispanzerska zasedba s srednjim medicinskim kadrom boljšala, ker so že prihajale iz številnih šol mlade sestre. Na našem dispanzerju so delale do leta 1954 po tri sestre, nato dolga leta po štiri, zadnjih nekaj let pa pet sester. Seveda so se v teh letih menjavale, poleg že prej omenjenih so delale še naslednje sestre: Olga Oblak, Sonja Kosovel, Tamara Ščerba, Zofija Petek, Alja Fazarinc, Brigita Prezelj, Jožica Gorišek, Štefka Jakopič, Viktorija Plazar, kot administratorka je na dispanzerju delala več let Emilija Pečovnik nato pa Pavla Cizelj.

Odkar obstaja v Celju srednja šola za zdravstvene delavce, prihajajo učence te šole v dispanzer na prakso. Prva leta je bilo v učnem programu tudi tuberkuloza in predavanja o dispanzerski dejavnosti. Ta predavanja je imel dispanzerski zdravnik, ki je v ta namen sestavil za šolo tudi posebno skripto.

Posebej je treba povedati, da delo v dispanzerju s tuberkuloznimi bolniki ni brez nevarnosti okužbe. Od srednjega kadra so tri osebe zbolele za tuberkulozo, tako da so se morale dalj časa zdraviti in nato sta dve odšli na drugo delovno mesto.

Medicinske sestre so opravljale notranje delo, po dve pa sta poleg tega hodili dva do trikrat tedensko na patronažne obiske, to je obiske bolnikov in družin na njihovem domu. Patronažni obiski so naporno in zamudno delo, zlasti tam, kjer so naselja raztresena po hribih. V prvih letih po vojni so sestre dobile za obiske kolesa, kasneje smo od časa do časa dobili terenski avto Zavoda za zdravstveno varstvo. Institut nam je leta 1952 odstopil poseben avto za patronažno delo, s katerim je bilo mogoče redno obiskovati bolnike tudi v najbolj oddaljenih krajih našega področja, npr. na Kozjanskem ali na Pohorju. Dobro patronažno delo se je odražalo na rednih in številnih kontrolnih pregledih bolnikov ter nji-

hovich svojcev. Bolniki pa so zaradi obiskov čutili boljšo skrb dispanzerja za njihovo zdravje in so te obiske imeli prav radi.

Sestre so pri teh obiskih spoznavale socialno, higiensko in ekonomsko stanje bolnikov in zato mnogo lažje pomagale v različnih težavah.

Avto smo potrebovali tudi pri kontrolnih pregledih po fluorografskih akcijah, kar smo v letu 1954 in 1958 opravljali s pomočjo mobilnega rtg aparata kar na terenu. Zaradi tega avta smo imeli stalne težave z upravo zdravstvenega doma, ki je kar naprej tožila nad visokimi prevoznimi stroški, ni pa znala ceniti koristi patronažnih obiskov.

Zaradi patronaže so se z leti pojavile druge nevšečnosti. Poleg protituberkulozne patronaže, ki je bila v zdravstvu prva svoje vrste, so tudi druge veje preventivnega zdravstva razvijale ali želele razviti svojo patronažo. Taka skupna potreba je v zahodnih državah rodila tako imenovano polivalentno patronažo. Izraz monovalentna patronaža pomeni to dejavnost samo za eno vrsto preventivnega zdravstva, polivalentna pa za vse tiste vrste zdravstva, ki se ukvarjajo tudi s preventivo. V polivalentni patronaži medicinska sestra opravlja obiske za vse vrste preventivnega zdravstva, poleg protituberkuloznega še otroško, šolsko itd. V Sloveniji je bila leta 1964 deloma po zgledu v zahodnih državah deloma iz resničnih, toda šele porajajočih se potrebah ukinjena monovalentna patronaža in uvedena polivalentna. Zato so bili ustanovljeni v zdravstvenih domovih patronažni centri, to je posebna služba preventivnega zdravstvenega varstva, ki jo opravljajo medicinske sestre. Vsaka sestra patronažnega centra ima svoj del terena, na katerem opravlja vse obiske za vso preventivo in deloma tudi za kurativo. Vsak zdravstveni dom ima svoj patronažni center.

V Celju je patronažni center takoj v začetku pokazal svoje slabosti, bilo je namreč premalo sester za redne potrebe preventivnega zdravstva. Naš protituberkulozni dispanzer je bil z ukinitvijo monovalentne patronaže močno prizadet, kajti novi patronažni center je prevzel naše obiske samo za teren občine Celje, medtem ko je dispanzerska patronaža zajemala celotno dispanzersko področje štirih občin in pol.

Seveda je v skladu z uredbo o občinskih zdravstvenih domovih organiziral vsak zdravstveni dom svoj patronažni center. V vseh zdravstvenih domovih našega dispanzerskega področja so bili patronažni centri številčno slabi, da niso mogli biti kos vsem potrebam oziroma zahtevam zdravstvene službe.

Protituberkulozni dispanzer je stalno iskal povezavo s temi centri v področnih občinah, vendar ni bilo mogoče doseči sodelovanja. Verjetno se to ni dalo deloma zaradi premajhnega zanimanja terenskih zdravnikov za naše bolnike, deloma pa zaradi prevelike samostojnosti občinskih zdravstvenih domov. Razlika se je namreč pokazala v tem, da je zdravstveni dom v Celju imel v svojem sestavu vse oblike zdravstvenega varstva, preventivne in kurativne ter je tako služil z njimi tudi potrebam okoliških občin oziroma občinskih zdravstvenih zavodov, ki niso imeli vseh.

V finančnem pogledu so bili zdravstveni domovi enakopravni tako kakor da ima vsak občinski zdravstveni dom razvite vse predpisane oblike

zdravstvenega varstva. Tako je po ustanovitvi patronažnih centrov naenkrat močno padlo število obiskov na terenu našega dispanzerja. Edino sedanja pnevmoftiziološka ambulanta v Rogatcu oziroma Šmarju je zaradi posebnih terenskih razmer obdržala monovalentno patronažo.

Medicinske sestre dispanzerja so po ukinitvi monovalentne patronaže opravljale samo notranje delo, od zunanjega pa je dispanzer zadržal cepljenje proti tuberkulozi, ki so ga sestre opravljale v tistih občinah, kjer so zdravstveni domovi pristali na plačilo teh preventivnih storitev. To stanje je trajalo do integracije občinskih zdravstvenih domov v en regionalni zdravstveni dom.

Zdravniško delo v dispanzerju v Celju in Rogatcu je opravljal skoraj ves čas samo en zdravnik, ki je od oktobra 1945 do konca marca 1951 vodil tudi dispanzer v Trbovljah in še od maja 1946 do konca leta 1968 vodil dispanzer v Rogatcu. Vmes je organiziral in vodil od jeseni 1948 do konca leta 1958 tudi pljučni oddelek celjske bolnišnice z 49 ležišči. Tega leta je bil pljučni oddelek ukinjen. V letih 1957—1959 je enkrat tedensko delal v dispanzerju prim. dr. Ivan Kopač.

Leta 1960 je nastopila službo kot drugi dispanzerski zdravnik specialistka dr. Nada Marchetti, ki je delala do 31. 8. 1963, nakar je ostal za vse dispanzersko delo zopet en sam zdravnik. Ko je bilo ukinjeno Novo Celje kot ustanova za zdravljenje pljučnih bolezni sta prešla v dispanzersko službo zdravnika te bolnišnice in sicer dr. Marta Plavec-Žuraj v Celje, dr. Adam Medvešček pa vodi pnevmoftiziološko ambulanto v Žalcu. Dispanzersko delo sta pričela z letom 1970. Dispanzer za pljučne bolezni in tuberkulozo Zdravstvenega doma Celje ima delovne enote: Celje z dvema zdravnikoma za Celje in ambulanto v Šmarju, delovno enoto v Brežicah z enim zdravnikom in sicer prim. dr. Bric in delovna enota v Žalcu z enim zdravnikom. V celjski regiji je za zdravljenje pljučnih bolnikov ostala Topolšica, ki je priključena k Splošni bolnišnici v Celju. Pnevmoftiziološko službo v občinah Mozirje in Velenje opravljajo ftiziologi iz Topolšice.

Za boljše razumevanje in ponazoritev dispanzerskega dela opravljenega v letu 1946—1970 sta priloženi tabeli z nekaterimi statističnimi podatki iz dispanzerjev v Celju in Rogatcu. Razlogi za navedbo statističnih podatkov dispanzerja v Rogatcu so:

Po svoji lokalizaciji je ta dispanzer lahko zajel samo del šmarske občine (prej okraja) in sicer ob železnici od Šmarja do Rogatca oziroma republiške meje. Južni del, to je Obsotelje, je imelo in še ima dobre zveze s Celjem in je zato spadalo k delovnemu področju celjskega dispanzerja. Tako so prebivalci ene občine razdeljeni na dve dispanzerski območji. Drugi razlog je ta, da je oba dispanzerja vodil do konca leta 1968 isti zdravnik.

V letu 1969 dispanzer v Rogatcu ni imel zdravnika, od julija 1970 pa dela dr. Marta Plavec-Žuraj v pnevmoftiziološki ambulanti Šmarje, ki je prej delovala kot dispanzer v Rogatcu. V tem dispanzerju je vsa leta opravljala dispanzersko delo samo po ena sestra in sicer sestra Metelko, nato sestra Geršak, od leta 1952 pa sestra Lea Kunej.

Območje celjskega dispanzerja je zajemalo v letu 1948, šteto po sedanjih občinah, 131.500 prebivalcev in v občini Šmarje 32.600, od teh ca. 2/3 v področju dispanzerja Rogatec.

V letu 1953 je občina Žalec že imela svoj dispanzer in tako je odvzeto celjskemu dispanzerju ca. 30.000 prebivalcev.

Delovni čas dispanzerja v Celju je bil do leta 1951 4-krat tedensko, nato do leta 1960 5-krat tedensko dopoldne, med leti 1960—1963 6-krat dopoldne in 3-krat popoldne; zadnja leta so ordinacije 5-krat tedensko. V Rogatcu je vsa leta delal dispanzer samo po 1-krat tedensko.

V tabelah niso vpisani podatki koliko je bilo opravljenega laboratorijskega dela npr. sedimentacije, sputumi itd. kakor tudi niso šteta radiografiranja, ker bi to bilo preobširno.

V prvem stolpcu tabele so vpisani vsi rentgenski pregledi redni kakor tudi serijski. Od leta 1963 dalje pa so v Celju serijski pregledi zajeti v tabeli o številu fluorografiranih.

V drugem stolpcu so vnesena absolutna števila v teku leta odkritih in od drugod prijavljenih tuberkuloznih bolnikov: to je vseh pljučnih in izvenpljučnih primerov tuberkuloze. Tako so vpisani samo podatki o incidenci ne pa o prevalenci ali o številu registriranih bolnikov ob koncu leta. Več let namreč dispanzersko statistično letno poročilo ni zahtevalo podatkov o prevalenci. Incidenca pa kaže osnovno delo dispanzerjev. V tej rubriki in naslednjih treh je iz padajočega števila razvidno pojevanje tuberkulozne epidemije.

Za leti 1948 in 1949 ni podatkov o umrlih za tbc na celjskem področju. Te številke zelo variirajo, ker dispanzer ni bil redno obveščen o smrti vseh za tuberkulozo umrlih na svojem področju.

Učinek zdravljenja z antibiotiki je viden v stolpcu s podatki o kolapsni terapiji (insuflacije — dopolnitve pneumotoraksa in pneumoperitoneja). Prva leta močno narašča ta način zdravljenja tuberkuloze vzporedno z večjim številom najdenih in zdravljenih bolnikov. Ko je bilo mogoče dobivati nova zdravila v zadostni količini, postaja kolapsna terapija vse manj potrebna in z letom 1960 na dispanzerju preneha. Podobno kažejo podatki o punkcijah, to je izpraznitvah vnetnega izcedka ali gnoja iz prsne votline. V zadnjih letih so punkcije opravljali samo še v diagnostične namene.

Terensko sestrsko delo, to je patronaža, je bila obširno opisana že prej in podatki v stolpcu ne potrebujejo posebnega pojasnila.

Kar zadeva cepljenje proti tuberkulozi, je treba pojasniti, da je po zakonu obvezno za vse novorojenčke, nato za nekatere razrede osnovnih in srednjih šol, za nabornike in za zdrave osebe iz tuberkuloznih družin.

Novorojenčki so cepljeni v porodnišnicah, ostala cepljenja pa opravljajo dispanzerji, razen vojaških to je nabornikov.

Množično cepljenje proti tuberkulozi je bilo prvič izvedeno leta 1949. Kasnejši podatki se nanašajo v glavnem na cepljenje v šolah v Celju in okolici, deloma pa v šolah drugih občin dispanzerskega območja. Po letu 1962 pa je v drugih občinah bilo mogoče samo še izjemoma opraviti zaščitno cepljenje predvsem zaradi nejasnosti, kdo naj storitve plača. Po letu

1952 je dispanzerska obveznost cepljenja zajemala nekaj let tudi vojaške nabornike.

V tabeli dispanzerja v Rogatcu je pri podatkih o cepljenju večkrat navedeno samo število cepljenih ne pa tudi testiranih, ker so se zadevni podatki izgubili.

Fluorografske akcije ali radiofotografiranje prebivalstva je bilo v okraju Celje l. 1954 in l. 1958, kasneje pa po občinah vsako četrto leto. V celjski občini iz nekih nejasnih razlogov ni bilo take akcije leta 1962, tako da je bila po letu 1958 naslednja šele leta 1965 in nato 1969. Druge občine in tudi mnoga posamezna podjetja so bila v tem času večkrat radiofotografirana. Po vsaki akciji je bilo treba ca. 5 % fluorografiranih kontrolirati na dispanzerju.

Treba je omeniti, da je prva taka akcija leta 1954 zajela vse prebivalstvo nad 15 let starosti, druga nad 18 let starosti, ostale pa od 24. leta starosti navzgor in sicer zato, ker je tuberkuloza med mladimi hitreje pojemala kakor med ostarelimi.

V tabeli za Celje je od leta 1963 dalje vpisano število fluorografiranih na dispanzerskem aparatu. Leta 1965 je na tem aparatu bilo slikanih tudi 8.000 oseb kot del množične akcije v občini. Ta akcija in enaka v letu 1969 je v občini zajela preko 31.000 oseb. Za občino Šmarje oz. dispanzer v Rogatcu ni natančnih podatkov o številu fluorografiranih, ki se je tam izvršilo vsako četrto leto. Bilo pa je vsakič fluorografiranih okrog 9.000 oseb.

O kadrovski zasedbi je bilo vse povedano v poročilu.

Na preglede v dispanzer v Rogatcu kakor tudi na dopolnitve pnevmatoraksa so prihajali bolniki tudi iz sosednjih predelov Hrvatske.

Povedano je že, da statistična poročila prvih let niso zahtevala podatkov, koliko tuberkuloznih bolnikov ima dispanzer registriranih. To se pravi, ni bila navedena prevalenca. V kasnejših letih, to je po letu 1955 je statistika zahtevala že tudi število registriranih bolnikov ob koncu leta. Zato je mogoče šele po teh letih dati podatke ne samo o incidenci tuberkuloze, kar je v tabelah v ustreznem stolpcu navedeno, temveč tudi o prevalenci.

Za primer je leta 1958 bilo v območju celjskega dispanzerja evidentirano in registrirano najvišje število tuberkuloznih bolnikov v vseh letih po vojni in sicer 889, od teh je bilo pljučnih bolnikov 794 na ca. 103.000 prebivalcev celjskega dispanzerja. Istega leta je dispanzer Rogatec imel registriranih 186 bolnikov od teh samo pljučnih 167 na ca. 22.000 prebivalcev dispanzerskega področja. Dispanzer v Žalcu, katerega področje je prva leta spadalo v območje celjskega dispanzerja, je leta 1958 imel registriranih 213 tuberkuloznih bolnikov, od teh 172 pljučnih na ca. 32.000 prebivalcev.

Leta 1961 je celjski dispanzer imel registriranih 674 bolnikov na ca. 110.000 prebivalcev, rogaški dispanzer 207 bolnikov na 22.000 prebivalcev in žalski dispanzer 158 bolnikov, od teh pljučnih 158 na ca. 32.000 prebivalcev.

Leta 1965 je celjski dispanzer registriral 497 bolnikov, od tega pljučnih 459 na 116.000 prebivalcev, rogaški dispanzer 195 bolnikov, od tega

DELO DISPANZERJA CELJE
1946—1970

Leto	Število diaskopij	Število odkritih bolnikov	Število umrlih	Število		Patronažni obiski	Cepljenje		Fluorograf	Osebe				OPOMBE
				insuficij	punkcije		testi	BCG		zdravniki stal.	hon	sestre	admin.	
1946	3.859	184	12	421	1	224	—	—	—	1	—	1	—	
1947	6.097	259	?	607	12	400	—	—	—	1	—	1	—	
1948	11.037	241	?	1.357	71	270	—	—	—	1	—	1	—	
1949	17.260	218	33	2.168	126	—	28.431	17.774	—	1	—	2	1	Okrajno ceplj. množic akcija
1950	14.622	255	52	2.278	242	404	—	—	—	1	—	3	1	
1951	18.544	318	63	2.599	317	791	—	—	—	1	—	3	1	
1952	14.639	229	50	2.411	276	809	8.294	3.541	—	1	—	3	1	
1953	13.982	282	42	1.818	167	765	2.107	390	—	1	—	3	1	
1954	14.789	340	45	975	148	482	—	—	71.847	1	—	3	1	Golnik fluorografira v okr.
1955	16.375	259	38	933	75	884	4.812	1.889	—	1	—	3	1	
1956	16.656	274	60	515	65	534	1.762	1.053	—	1	—	3	1	
1957	14.210	185	48	139	23	1.101	2.607	1.873	—	1	—	3	1	
1958	15.994	307	24	35	9	970	2.360	768	107.989	1	1	4	1	Golnik fluorografira v okr.
1959	17.059	173	26	14	7	1.200	6.371	3.333	—	1	1	4	1	
1960	20.009	188	36	15	6	1.236	7.368	3.158	—	2	—	5	1	
1961	19.429	166	30	—	7	286	5.597	1.918	—	2	—	4	1	
1962	19.245	189	26	—	26	244	1.730	912	—	2	—	4	1	
1963	18.219	249	30	—	18	646	5.262	2.205	11.689	2/1	—	4	1	Dr. Marchetti dela
1964	16.619	202	33	—	15	129	6.914	4.812	4.531	1	—	4	1	Začetek polivalentne
1965	12.469	198	25	—	19	105	1.356	839	7.557	1	—	4	1	Fluorograf. 8000 v
1966	8.626	161	15	—	11	39	2.030	944	8.652	1	—	4	1	
1967	8.956	156	15	—	16	180	5.493	1.674	9.188	1	—	4	1	
1968	8.453	142	16	—	12	90	2.449	1.113	9.840	1	—	4	1	
1969	9.716	126	12	—	14	167	5.342	3.485	11.309	1	—	4	1	Fluorograf v obč. Celje
1970	12.219	137	27	—	16	139	6.051	3.955	10.563	2	—	5	1	

DELO DISPANZERJA ROGATEC
1946—1968

Leto	Število diaskopij	Število odkritih bolnikov	Število umrlih	Število		Patronažni obiski	Cepljenje		Fluorograf	Osebe		OPOMBE
				insuficij	punkcije		testi	BCG		zdravniki stal.	sestre stal.	
1946	793	12	32	26	∅	42	∅			1	1	sr. Metelko
1947	1.515	33	9	108	4	130	—			1	1	sr. Metelko
1948	1.225	21	8	66	4	57	—			1	1	sr. Metelko
1949	1.944	25	5	173	—	73	Celje	Celje		1	1	glej podatke pri Celju za testiranje
1950	1.818	42	13	186	10	227	—	—		1	1	
1951	1.824	32	14	250	3	222	—	—		1	1	sr. Kunej
1952	2.747	42	15	397	34	204	—	—		1	1	
1953	2.210	35	16	268	19	189	—	—		1	1	
1954	3.644	78	10	110	11	365	—	—	okraj Celje	1	1	
1955	2.745	47	12	113	9	377	—	—		1	1	
1956	2.449	31	16	74	10	504	—	1.058		1	1	
1957	2.907	31	5	37	—	617	—	238		1	1	
1958	2.968	51	14	—	3	557	—	171	okraj Celje	1	1	
1959	2.839	55	21	—	1	588	—	977		1	1	
1960	3.320	35	6	—	3	582	—	489		1	1	
1961	3.198	31	13	—	2	702	1.341	495		1	1	
1962	3.375	35	12	—	—	650	346	73	občina Smarje	1	1	
1963	3.125	41	7	—	—	626	1.075	693		1	1	
1964	3.210	36	7	—	—	720	—	574		1	1	
1965	2.499	22	8	—	—	890	1.334	757		1	1	
1966	2.200	20	7	—	—	1.340	1.128	828	občina Smarje	1	1	
1967	1.919	33	3	—	—	1.335	1.213	865		1	1	
1968	1.763	16	3	—	—	1.197	990	677		1	1	
1969	—	—	—	—	—	—	—	—		—	1	

pljučnih 178 na 22.000 prebivalcev in žalski dispanzer 176, od tega pljučnih 143 na 32.000 prebivalcev.

Leta 1968 ima celjski dispanzer 359 bolnikov, od tega pljučnih 316 registriranih na 116.000 prebivalcev, rogaški dispanzer pa 75, od teh 64 pljučnih bolnikov na ca. 20.000 prebivalcev, žalski dispanzer ima registriranih 167, od teh pljučnih bolnikov 144.

Ti podatki so dopolnilo k obema tabelama, na katerih je prikazano v številkah glavno delo dispanzerja v Celju in Rogatcu od leta 1946 do 1970.

Na podlagi ohranjenih skromnih zapisov o boju proti tuberkulozi pred vojno, kakor tudi o razvoju tega boja pred vojno in po vojni sem poskušal v pričujočem spisu orisati eno vrsto dejavnosti zdravstvene službe. Ob enem je s tem prikazan tudi uspeh tega boja proti nekdanj najbolj razširjeni in smrtonosni bolezni med našim ljudstvom.

STANE MRVIC

PARTIZANSKA SANITETA NA KOZJANSKEM

Tu je omahnil človek,
 tam je končal potem,
 ko je obvezal tisoč težkih ran,
 in je pesem svobodi pel,
 ko je pod zemljo pal, le da dočaka
 tisoč drugih veliki dan.

Tone Seliškar

Politično in vojaško vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja se je dobro zavedalo, da bo neizprosni boj proti okupatorju zahteval mnogo žrtev. Zato je hkrati z ustanavljanjem prvih uporniških skupin začelo tudi že z organizacijo zdravstvene službe. Kot njen zametek na Slovenskem lahko štejemo Zdravniški matični odbor OF v Ljubljani, ki si je že ob ustanovitvi junija 1941 zadal odgovorne naloge: s politično propagandnim delom pridobiti za narodnoosvobodilno gibanje čim več zdravstvenih delavcev, vzgojiti čim več bolničarjev, organizirati zdravljenje ranjenih in bolnih partizanov ter ilegalcev po privatnih domovih in bolnišnicah, skrivanje le-teh v zdravstvenih ustanovah ter reševanje teh iz zaporov in jetniških oddelkov splošnih bolnišnic. Pričeli so tudi že ustanavljati kirurške ekipe za delo na terenu, pošiljali so zdravstveno osebje in zdravstvene potrebščine v enote.

Začetki partizanske sanitete zunaj Ljubljane so bili skromni. Prve ranjence in bolnike so skrivali pri zanesljivih ljudeh, kjer so jih skrivaj zdravili zavedni zdravniki. Prihod skupine petnajstih zdravnikov v partizane konec maja 1942 ter ustanovitev prve Slovenske centralne vojne partizanske bolnišnice (SCVPB) 16. maja 1942 na Delač hribu sta pomenila nov korak v razvoju sanitetne službe. Partizansko zdravstvo je v skritih bolnišnicah nudilo ranjencem mirno in varno zavetje ter razbremenjevalo vojaške enote, da so lahko svobodneje manevrirale; ranjeni in oboleli pa so se hitreje vračali v bojne enote. Med vojno se je v približno stotih slovenskih partizanskih bolnišnicah zdravilo okrog 11.000 ranjencev in bolnikov.

Najboljša obramba partizanskih bolnišnic je bila pač najstrožja konspiracija. Prostore za njihovo izgradnjo so izbrali na skritih, težko dostopnih terenih, navadno blizu studencev, ki niso bili označeni na zemljevidih.

V njih so kurili brez dima, sprejemali so le zanesljivo zdravstveno osebje, dohode v objekte so, kolikor se je le dalo, prikrili, najraje kar po potoku. Za bolnišnico je obvezno lahko vedelo le malo ljudi; tako je bila možnost razkritja najmanjša. Vojaške enote so ranjence oddajale na javkah, na katerih jih je prevzemalo bolnišnično osebje. Na poti v bolnišnico so ranjencem običajno zavezali oči. Če pa je že kdo pobegnil iz postojanke, so ranjence takoj premestili na varen kraj in bolnišnico za določen čas raje opustili. Zdravstveno osebje je organiziralo tudi svojo obveščevalno in strazarsko službo. Konspirativnosti, vojaški obrambi, obveščevalni službi in prizadevnosti osebja gre zasluga, da je sovražnik v vsem vojnem obdobju odkril le nekaj ranjencev.

Partizanska sanitetna služba je organizirala tudi zdravstveno službo v vojaških enotah, administrativno povezovala bolniške postojanke v bloke centralnih bolnišnic ter preprečevala nalezljive bolezni v vojaških enotah in zaledju. To nalogo je začel izpolnjevati konec leta 1943 ustanovljeni sanitetni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije s sekcijami za trupno saniteto, bolnišnice, epidemiološko in higiensko, apotekarsko, za zobozdravstvo, evakuacijo ranjencev, veterinarsko, za saniteto vojnega zaledja, povezavo s civilno saniteto, zdravstveno prosvetno, glavnega kirurga, sanitetni ekonomat in ortopedsko delavnico ter tehnične delavnice. Razvoj partizanske sanitete sta vsekakor pospešila kapitulacija Italije in velik polet NOB v drugi polovici leta 1943, čeprav ni bilo mogoče ustvariti enakih pogojev in razvoja hkrati v vsej Sloveniji zaradi objektivnih in specifičnih razmer v posameznih pokrajinah.

Partizanska saniteta na Kozjanskem se je razvijala skladno z razvojem NOB na tem področju od najpreprostejših oblik, kot je skrivanje ranjencev po samotnih kmetijah in bunkerjih, pa vse do dobro organizirane vojaške sanitetne službe. Tudi na Kozjanskem je partizanska saniteta častno opravila svoje naloge. Kljub pomanjkanju zdravstvenega osebja in drugim oviram se je od poletja 1944 dalje razvijala do take stopnje, da je dohitela razvoj drugih slovenskih pokrajin. Dobro organiziranost in visoko strokovno raven te službe na Kozjanskem potrjuje predvsem dejstvo, da sovražnik ni niti ene postojanke odkril in uničil ter da je bila umrljivost ranjencev kar najmanjša.

Pričujoči zapis je nastal z namenom, da bi čim bolj osvetlili in spoznali tudi to dejavnost NOB na Kozjanskem, saj je širši javnosti skorajda neznana. Viri o partizanski saniteti na Kozjanskem, posebno za prvo obdobje do prihoda XIV. divizije na Štajersko, so zelo skopi, več dokumentarnega gradiva je ohranjenega za obdobje od poletja 1944 do osvoboditve. Večino arhivskega gradiva hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, nekaj ga je v arhivu Muzeja revolucije Celje in arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru. Tudi literatura o partizanski saniteti na Kozjanskem je skromna, saj je poleg nekaj spominskih zapisov po časopisih in drugih publikacijah pisal o tem le dr. Metod Mikuž v knjigi »Oris partizanske sanitete na Slovenskem.«

S tem zapisom še ni bilo mogoče do podrobnosti prikazati popoln pregled sanitetne dejavnosti na Kozjanskem. Predvsem ni bilo mogoče

ugotoviti nekaj krajev, kjer so stali manjši in pomožni objekti, niti ne kaj več o apotekah ter o kanalih, po katerih se je Kozjansko preskrbovalo s sanitetnim materialom.

Skopi so tudi podatki o zobozdravstvu ter o zdravljenju civilnega prebivalstva. Vseeno pa se bo bralec kljub pomanjkljivostim lahko seznanil z vso veličino, organizacijo, naporji, iznajdljivostjo, požrtvovalnostjo ter globoko humanostjo partizanske sanitetne službe na Kozjanskem.

Kozjansko se razprostira med rekami Savo, Sotlo in Savinjo ter na severu do železniške proge Celje—Rogaška Slatina. Vsa pomembnejša mestna in tržna naselja so le ob robovih tega ozemlja v dolinah Save, Sotle in Savinje, osrednji del pa je precej gozdat in naseljen s kmečkim prebivalstvom.

V geografskem središču se dvigujejo tudi najvišji vrhovi, ki dosežejo okoli tisoč metrov višine. Ravno v teh hribih je bilo skozi vsa štiri leta žarišče partizanstva. Od tu so kozjanski partizani s svojimi akcijami vznemirjali okupatorjevo oblast prav do neposredne okolice Celja, Rogaške Slatine, Sevnice, Brežic in Krškega. Tudi na Kozjanskem je bila pot do zmage dolga in krvava.

Prva partizanska enota na skrajnem severnem robu Kozjanskega ozemlja je bila Celjska četa, ustanovljena 20. julija 1941 na Resevni pri Šentjurju, ki jo je vodil komandir Franjo Vrunč-Buzdo, dotedanji sekretar okrožnega komiteja KPS v Celju. Po prvi sabotažni akciji v noči na 4. avgust, ko je požgala kozolec na Čatrovem posestvu v Bukovem žlaku pri Celju, kjer so Nemci imeli vskladiščene pridelke in poljedeljske stroje, je četa nameravala napasti orožniško postajo v Slivnici, vendar je sovražnik zajel ob ogledu kraja ranjenega komandirja Vrunča, kmalu zatem pa presenetil četo na Javorniku, pri čemer se je poškodoval njen drugi komandir Peter Stante-Skala. Celjska četa s tretjim komandirjem Vilčem Šlandrom se je zatem odpravila proti Bohorju, v spopadu pri Planini ubila vodjo orožniške postaje in se umaknila proti Šentrupertu, kjer je del čete, s komandirjem Šlandrom pet borcev, po izdaji propadel 27. avgusta 1941 v spopadu s sovražnikom v gorečem Zavškovem mlinu. Prav tako je propadel zaradi izdaje tudi poizkus preživelih borcev v začetku oktobra 1941, da bi ustanovili novo četo; večino prostovoljcev iz celjskega okoliša so nacisti ustrelili kot talce, podobno kot so to storiti že konec julija tudi s krško partizansko skupino.

Na jugovzhodnem delu Kozjanskega sta bivša španska borca Dušan Kveder-Tomaž kot komandir in Rudi Janhuba kot politkomisar 28. oktobra 1941 ustanovila Brežiško četo, ki je ob ustanovitvi štela osemnajst borcev, večidel domačinov iz okoliša Brežic in Rajhenburga (Brestanice). Četa je osvobodila politične zapornike iz sevniških zaporov, uničevala okupatorjeva skladišča, minirala železniško progo ter uničila nekaj izdajalcev. Dne 28. novembra 1941 je sovražnik obkolil četo v Kunejevem hramu na Gorjanah pri Podsredi: v ostrem spopadu so padli štirje borci, enajst pa so jih ujeli ter večino njih ustrelili konec decembra 1941 v Mariboru.¹

Ko je šef civilne uprave v Spodnji Štajerski dr. Sigfried Uiberreither 20. oktobra 1941 izdal razglas o preselitvi zasavskega in posavskega obmejnega prebivalstva v Nemčijo, je CK KPS, da bi preprečil izseljevanje, na nemški razglas odgovoril s pospešenimi pripravami za ljudsko vstajo na prizadetem ozemlju. Štajerskemu partizanskemu bataljonu, ki bi se predstavil na ogroženo območje iz Savinjske doline, naj bi se pridružila Brežiška četa, v južni predel pa naj bi vpadle dolenjske partizanske čete, združene v Dolenjski bataljon. Medtem ko je na Dolenjskem prišlo le do koncentracije novomeške skupine in Mokronoške čete ter napada na Bučko, je Štajerski bataljon pričel svoj pohod na Kozjansko iz Griž pri Celju v noči na 29. oktober pod vodstvom komandanta Franca Rozmana-Staneta ter se je 1. novembra že spopadel blizu Slivnice s sovražnikom. Ob preboju iz obkolitve je izgubil pet borcev, se usmeril proti Bohorju, potem pa se stalno zasledovan v hudih zimskih razmerah in brez zvez na terenu vrnil v Savinjsko dolino, kjer se je izčrpani bataljon razdelil na manjše skupine za prezimovanje. Med pohodom Štajerskega bataljona je zaradi izdaje propadla tudi skupina okrog političnega organizatorja Janeza Pečnika, ki je bil po nalogu OK KPS Celje pripravljajl teren za vstajo in prihod bataljona.²

Da bi novi PK KPS za Štajersko na pomlad 1942 pospešil razvoj NOG na Kozjanskem, je tja prestavil svoj sedež in se je poslej zadrževal na Kozjanskem do konca avgusta 1942. Hkrati so ustanovili tudi OK KPS za Kozjansko, katerega sekretarka je postala izkušena revolucionarka Tončka Čečeva-Roza.

Aprila 1942 je prispela iz I. štajerskega bataljona na Kozjansko skupina petih borcev z Jankom Skvarčem-Modrasom in Pavlom Balohom-Petrom, v maju 1942 pa z Antonom Vratnarjem-Antoneskom še skupina sedmih borcev. Iz obeh skupin je nastala Kozjanska četa, ki je poleti 1942 izvedla vrsto uspešnih akcij. Njen polet in okrepljeno politično delo kozjanskih aktivistov pa so prekinili dogodki v noči na 28. avgust 1942 pri Topolovem nad Zagorjem, ko je zaradi izdaje sovražnik izvedel za kraj sestanka vojaških in političnih delavcev, razbil Kozjansko četo in poleg drugih zajel tudi ranjeno sekretarko okrožnega komiteja KPS za Kozjansko Tončko Čečevo.³

Ob reorganizaciji slovenske partizanske vojske spomladi 1942 je Glavno poveljstvo predvidevalo ustanovitev IV. grupe odredov s Ptujskim, Haloškim in Kozjanskim odredom, k čemur naj bi pripomogla predvsem II. grupa odredov po prihodu na Štajersko. Spričo zapoznelega pohoda II. grupe je Glavno poveljstvo poslalo avgusta 1942 z Dolenjskega preko Hrvaškega na Kozjansko četo 20 partizanov (komandir Branko, politkomisar Janko Žagar-Iztok), ki naj bi skupno s Kozjansko četo predstavljala jedro IV. grupe. Sovražnik pa je to četo razbil deloma že na Hrvaškem in dokončno ob njenem prihodu na Kozjansko sredi septembra 1942.⁴

Sredi septembra so na Dobrovljah na zboru II. grupe odredov ustanovili Kozjanski bataljon, ki sta ga sestavljali dve četi iz II. grupe odredov, kot tretjo četo pa so predvideli Antoneskovo skupino borcev, ki je bila 28. avgusta skoraj popolnoma uničena. Z Dobrovelj se je novo usta-

novljeni bataljon odpravil pod vodstvom Franca Mazovca-Rista in politkomisarja Jožeta Babiča-Vojteha na Kozjansko. Ker so Nemci začeli bataljon takoj po prihodu na Kozjansko vztrajno preganjati, se je štab odločil za razdelitev. Ena četa z bataljonskim štabom je ostala v okolišu Veternika in si tam uredila zimski tabor, druga pa je nadaljevala pohod proti Bizeljskemu ter se utrdila na področju med Pišecami in Sromljami. Po hudih začetnih izgubah je jeseni 1942 število njenih borcev znova narastlo in je bilo tudi njeno dejavnost čutiti tja do Brežic vse do 18. februarja 1943, ko sta jo policija in vermanšaft obkolila in jo skoraj popolnoma uničila: padlo je štirinajst borcev, sedem je bilo ujetih, pet pa se jih je rešilo.

Preostali borci Kozjanskega bataljona so s pogostimi akcijami spomladi in poleti 1943 skušali maščevati padle tovariše. Sledili so si napadi na nemški policijski kamion na cesti Sevnica—Planina, na vermane v Šentvidu pri Planini, skupino orožnikov iz Koprivnice, rudnik Globoko ter pogoste rekvizicije pri Kočevarjih. V bataljonu je bilo tudi vedno več borcev-domačinov, tako da je decembra 1943 štel že okoli 60 do 65 mož. Pred koncem leta 1943 sta Kozjanski in I. bataljon Zagorskega odreda napadla postojanko v Bistrici ob Sotli; napad pa je le delno uspel in je pri umiku padel komandant Janko Skvarča-Modras, v večurni borbi na Preski 20. decembra pa še politkomisar Joško Planinc-Kostja.

V noči na 7. februar 1944 je pri Sedlarjevem prekoračila Sotlo XIV. divizija. Njen pohod prek Kozjanskega je potekal med neprestanimi spopadi s sovražnikom in v izredno neugodnih vremenskih razmerah. Njene ranjence so prevzeli v oskrbo kozjanski partizani. Spričo ugodnega razvoja NOB na pomlad 1944 so tudi na Kozjanskem nad vasjo Silovec pri Sromljah ustanovili Kozjanski odred, ki je v poletnih mesecih razvil široko ofenzivno dejavnost in kljub hudemu pritisku dosegel več lepih zmag.

Konec poletja je na Kozjanskem že nastalo obsežno osvobojeno ozemlje, kjer se je razvila ljudska oblast in bogato kulturno življenje.

Ker so Nemci hoteli zaščititi važne prometne poti na obrobju Kozjanskega in zavarovali nemške naseljence, so v začetku decembra 1944 pričeli z veliko ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju. Partizanske vojaške enote so se ji s spretnim manevriranjem brez večjih izgub izogibale, civilno prebivalstvo pa je ob sovražnikovem vdoru zelo trpelo. Kozjansko so preplavili vojaški oddelki vseh barv: policija, esesovci, vojska, ustaši in drugi, ki so požigali, streljali prebivalce in jih odganjali v taborišča. Spomladi 1945 pa je tudi ta predel po štirih letih hude in krvave borbe dočkal svobodo.⁵

Partizanska saniteta na Kozjanskem se je razvijala vzporedno z razvojem narodnoosvobodilnega gibanja. Kljub težavam je imela zdravstvena služba tudi na tem predelu slovenske zemlje vse tiste razvojne stopnje partizanskega zdravstva, ki so bile za dobo NOB tako značilne in edinstvene v zgodovini vojaške medicine sploh, od skrivanja prvih ranjencev v preprostih bunkerjih na samotnih kmetijah in v gozdovih, do organiziranja pravih, za takratne razmere velikih bolnišnic, kjer so ranjenci in

bolniki našli udobje in dobro nego na visoki strokovni ravni. Tudi na Kozjanskem se je partizanska saniteta znašla pred vrsto težav, predvsem zaradi pomanjkanja večjih gozdnih predelov, primernih za izgradnjo zakonspiriranih sanitetnih objektov, in pomanjkanja strokovnega kadra, predvsem zdravnikov.

V razvoju sanitetne službe na Kozjanskem sta bili dve različni obdobji. V prvem obdobju, do prihoda XIV. divizije na Štajersko, je bila slabo organizirana, primitivna in na nizki strokovni ravni, v drugem obdobju, od pomladi 1944 do osvoboditve, pa se je spričo dobre organiziranosti razvijala v smislu sodobne vojaške medicine.

Do prihoda XIV. divizije so podatki o saniteti zelo skopi, saj prve partizanske enote na Kozjanskem v letih 1941—1942 še niso imele urejene sanitetne službe. Po potrebi so partizani iskali pomoč tudi pri najbližjih slovenskih zdravnikih na terenu. V začetku avgusta 1941 je npr. dr. Svetina iz Šentjurja pri Celju zdravil bolna partizana Celjske čete Hermino Seničar in Karla Vovka, poslal celo partizanskega sodelavca k celjskemu lekarnarju Tončiču po zdravila in mu tudi sporočil, za kaj jih potrebuje.⁶

Politično in vojaško vodstvo NOG se je vseskozi zavedalo pomembnosti sanitetne službe in se je v ta namen povezovalo z zdravstvenim osebjem, organiziralo pa tudi zbiranje sanitetnega materiala. Komandir Celjske čete Peter Stante-Skala, hudo poškodovan ob preboju iz obkoljenega taborišča v Langerjevih pečeh na Javorniku sredi avgusta 1941, se je zdravil pri zanesljivih kmetih.

V novembru 1941, na brežiškem pohodu, je ranjenec Pongrac Raček-Matevž hodil z enoto in so zanj skrbeli tovariši, huje ranjeni Peter Šprajc-Slavc je ostal čez zimo na zdravljenju pri kmetu Valentinu Lahu v Spodnjem Žegarju pri Prevorju, onemogli Jože Farčnik-Jelovšek pa se je prebil v okolico Celja in se tam pozdravil pri partizanskih sodelavcih.⁷

Prve bunkerje za partizanske ranjence in bolnike so gradili večinoma na samotnih kmetijah in so bili zelo preprosti in nehigienski, običajno v svinjaku ali hlevu, prikriti z odpadki in drugo navlakom. Zdravljenje v takih razmerah je potekalo počasi, vendar je ranjenec dobival vsaj hrano ter se je počutil varnega, pa čeprav ob laični domači zdravstveni negi.

Prve bunkerje je slikovito opisal dr. Ivan Kopač-Pauček: »... Nikoli ne bom pozabil teh naših prvih bolnic v najstrašnejših dneh naše borbe za Štajersko. Bili so temačni kotički na podstrešjih samotnih, revnih kmečkih hiš, skrbno zakriti z vsakovrstno hišno navlakom in deskami, v katerih so pritajeno dihali po trije ali štirje težji ranjenci. Nekajkrat so bile to temne luknje v slami na podu ali v hlevu blizu jasel v obliki bunkerja iz desk, prikritega pod slamo in gnojem. Ponekod si videl to našo 'bolnico' v svinjaku ali čebelnjaku pa tudi v kleti. Vsi ti kotički, ki so skrivali v sebi po več ranjencev, so bili tako skrbno zakamuflirani, da niti najbistrejše oko ni zapazilo kaj sumljivega. Te naše prve 'bolnice' je gradil narod sam in narod sam je skrival skrite ranjence pred sovražnikom, da jih ne dobi v svoje kremplje...«⁸

Nov korak v razvoju partizanske sanitete je bil prvi pravi gozdni bunker, ki so ga zgradili novembra 1943 med vasema Puste Ložice in Ple-

šivec.⁹ Bil je preprosto grajen, brez pravega zračenja ter precej vlažen. V njem je bilo prostora za približno dvajset oseb in so ga uporabljali hkrati kot spalnico, kuhinjo in skladišče. V bunkerju so se zdravili najprej ranjenci iz Kozjanskega bataljona, bila pa je tudi skrivališče za terenske aktiviste med nemškimi hajkami. Prvotnemu namenu, kot zasilna bolnišnica, je pričel služiti februarja 1944, ko je po prihodu XIV. udarne divizije na Bohor le-ta predala Kozjanskemu bataljonu v oskrbo petnajst hudo ranjenih partizanov.¹⁰

Sredi marca 1944 je sporočil sanitetni odsek IV. operativne cone štabu Kozjanskega bataljona, da je sprejel sanitetni raport za prvo polovico februarja 1944, in vprašal, kako se zdravi 16 ranjencev, ki jih je na Kozjanskem pustila XIV. divizija, in kaj je s tremi bolničarji, ki so ostali pri ranjencih.¹¹ Ranjenci so v bolnišnici kar dobro okrevali, vendar pa bi jih sovražnik skoraj zajel, ko so Nemci ujeli domačina, vodnika XIV. divizije, in ga pridobili za sodelovanje. Ker se je vrnil na Bohor in poizvedoval za bolnišnico, zatem pa izginil in so za njim poslani bataljonski obveščevalci ugotovili, da se je izgubila sled za njim pri Senovem, so takoj razselili ranjence po gozdu, vstran od bunkerja. Partizani so tam blizu postavili zasedo z dvema strojnicama. In res je naslednje jutro skupina policistov najprej od daleč odvrгла bombo proti bolnišnici, se ji približala, vtem pa jih je tudi že partizanska zaseda pregnala.¹²

Za postavitev nove bolnišnice je bataljonski štab določil Ivana Doberška-Janka in Marka Gerjeviča-Tineta. Preiskala sta vso južno stran Bohorja in se odločila za skalnato jamo, ki je merila v premeru kakih petnajst metrov, predvsem zato, ker bi tudi ob najhujših nalivih ostala suha. Od Zajsela, majhnega zaselka na južnem pobočju Bohorja, je bila oddaljena približno pol ure hoda.

Jamo so najprej dobro očistili in tla poravnali, tako da so uredili prostor za približno trideset ranjencev. Preko jame so podrli bližnjo mogočno bukev, da je primerno odsekana služila za strešno slame. Na vsako stran debela so pribili roženice, prek njih pritrdili bukovo kolje in streho prekrili še z dvajsetimi velikimi rženimi škopi, ki jim jih je pripeljal Ivan Zupanc. Na streho in v okoliš so nanosili precej suhega listja. Pred vhom v bolnišnico so imeli veliko skalo, sam vhod pa so zadelali še z dračjem.

V bolnišnico so vselili ranjence iz izdanega bunkerja. Kuhala jim je »Zajselska« Micka, za hrano pa so skrbeli okoliški kmetje. Kljub temu, da je sovražnik večkrat hodil okrog nje v razdalji 20 do 30 metrov, izredno dobro prikrita postojanke ni nikoli odkril in je delovala do osvoboditve Planine 17. avgusta 1944.¹³

Vsem, ki so v tem bunkerju iskali pomoč, bosta gotovo ostala v trajnem in neljubem spominu dva dogodka. Nekega majskega dne so Nemci postavili v bližino strojnico in z njo kako uro obstreljevali okoliš. Večina ranjencev je ostala popolnoma tiha in nepremična, dva pa so morali na silo umiriti, da nista pobegnila in s tem izdala postojanke. Kmalu po tem dogodku je sovražnik z minometi obstreljeval področje v smeri bolnišnice. Tedaj se je izkazal ameriški pilot »Pepi« — Charles S. Lanier, ro-

jen v Los Angelesu, radiotelegrafist iz avionske baze v Foggii v Italiji, ki se ga bili 18. marca 1944 sestrelili nad Bohorjem in se je hudo ranjen zdravil v bolnišnici od 19. marca do ozdravitve. Na ustno harmoniko je namreč med najhujšim obstreljevanjem pričel igrati črnske pesmi, da bi ob njih pozabili na nevarnost, ki jim je grozila od zunaj.¹⁴

Partizanska saniteta na Kozjanskem se je pričela še hitreje razvijati in dobivati organizirano obliko spomladi leta 1944, ko je prišel na Kozjansko sanitetni referent Kozjanskega odreda dr. Adolf Drolc.

Rodil se je v Zagorju ob Savi, kjer je obiskoval tudi osnovno šolo. Gimnazijo je končal v Mariboru, študij medicine pa v Beogradu. Po prihodu v partizane je dr. Drolc bil nekaj časa v Kamniško-zasavskem odredu, konec aprila 1944 pa ga je sanitetni referent IV. operativne cone dr. Stane Pirc na njegovo željo poslal na Kozjansko za sanitetnega referenta Kozjanskega odreda. Z izredno vztrajnostjo in voljo je v naslednjih mesecih kljub velikim težavam organiziral pravo vojaško sanitetno službo in vzgojil dober bolničarski kader za vojaške enote in druge potrebe. Pod njegovim vodstvom je sanitetna služba dosegla tako visoko stopnjo organiziranosti in strokovnosti, da se je izenačila z ono v drugih slovenskih pokrajinah.

Glavna organizatorja partizanske sanitete na Kozjanskem dr. Adolf Drolc in dr. Stanko Pogrujc

Maja 1944 je bilo na Kozjanskem 17 bolnikov, od tega osem težjih in negibljivih v bunkerju, drugi lažji ranjenci pa so bili v pokretnici. Zdravstveno stanje bolnikov se je hitro popravljalo in so pokretnico lahko kmalu opustili, ker so vsi lažji bolniki že okrevali.

Medtem ko je bilo raznovrstne hrane dovolj, je primanjkovalo le nekaj sanitetnega materiala. V juniju so sanitetno osebje Kozjanskega odreda sestavljali: sanitetni referent dr. Adolf Drolic, pomočnik sanitetnega referenta, štirje bolničarji in šest bolničark.¹⁵ Ker se je sanitetni referent Kozjanskega odreda dr. Drolic zavedal težav spričo pomanjkanja strokovnega zdravstvenega kadra, je pričel pripravljati sanitetni tečaj za bolničarje in bolničarke. Posebno pozornost je posvečal higienskim razmeram v enotah. Uspehe je bilo kmalu opaziti, saj sta se ušivost in garjavost zelo zmanjšali.¹⁶

Junija je bilo v bolnišnici enajst ranjencev, odpustili so jih pet, na novo sprejeli pa tri, eden pa je umrl zaradi tetanusa. Tudi v juniju je bilo dovolj hrane, ker so si pripravili zalogo za dva meseca vnaprej.

Ker se je izkazalo, da obstoječa bolnišnica ne bo zadostovala, in tudi kraj ni ustrezal tako zaradi možne dekonspiracije kot tudi iz higienskih razlogov, so konec junija ali prve dni julija začeli iskati nov prostor za postavitve nadzemne bolnišnice, ki bi bila hkrati primernejša od podzemne. Pri tem pa so ugotovili, da je bil največji gozdni sestav na Kozjanskem, Bohor, ne samo zaradi valovite lege in trohnečega lesa nezdrav za ranjence, ampak tudi kot središče narodnoosvobodilnega boja na Kozjanskem preveč obljuden, kajti tam je imelo svoj sedež tudi več ustanov kot npr.: tehnike, gospodarske komisije itd. Poleg številnih partizanskih akcij je vse to seveda privabljalo sovražnika v pogoste in natančne hajke.

Zaradi tega so se po daljšem iskanju odločili za zdrav in dobro prikrit kraj nad jurkloštrskim, oziroma Nemškim grabnom pod Rudenikom in je bila bolnišnica v začetku julija že pod streho. Lesena stavba-baraka je bila v zemlji le z zadnjo stranjo, merila je po dolgem 8 do 10 metrov, v širino 3 metre, sprejela pa je lahko 30 težkih ranjencev. Njeno prvotno konspirativno ime »Prihvatnica X« so kasneje preimenovali v »R 7«. V baraki so bila ležišča ločena, tako da je imel vsak ranjenec dovolj prostora. Osebje in previjališče sta bila v posebnem prostoru. V bližini so zgradili bunker, v katerega so lahko spravili živeža za tri mesece. V oddaljenosti približno sto metrov so določili prostor za pokopališče. Javka za bolnišnico je bila na Preski pri gozdarski koči. Upravnik nove bolnišnice je postal Ivan Marn, v njej pa sta delala še Jaka Kuhar in Alojz Tantinato-Rozman.¹⁷

Stanje sanitetne službe v bataljonih Kozjanskega odreda je bilo zadovoljivo. Bataljoni so še posebej skrbeli za nabavo sanitetnega materiala, zato ga je bilo dovolj, primanjkovalo je le antitetaničnih injekcij. Bataljoni in terenske organizacije OF so organizirali tudi vrsto kanalov za nabavo sanitetnih potrebščin predvsem iz Zagreba, Celja in Maribora. Nekaj zdravil in potrebščin so dobivali celo iz Gradca in z Dunaja. O teh kanalih je le malo znanega, ker so delovali v strogi ilegalnosti; terenci se često niso poznali med seboj, pogosto pa tudi niso vedeli, kaj prenašajo.

Ko se je po ustanovitvi kozjanskega odreda in vedno pogostejših akcijah povečala tudi potreba po sanitetnem materialu in tisto, kar so nabrali sodelavci OF, ni več zadostovalo, so politični delavci sredi maja 1944 organizirali veliko akcijo za nabavo sanitetnega materiala v Sevnici.

Po sestanku Ivana Doberška-Janka z odborom OF Prešna Loka, katerega član Franc Kozinc-Kosec je dobro poznal lekarnarja in sodelavca OF Nikolo Žuviča iz Sevnice, so se podrobneje domenili za akcijo v sevniški lekarni. Potem ko je Žuvič naslednji dan na razgovoru v Prešni Loki obljubil, da bo pripravil sanitetni material, je bilo le od aktivistov odvisno, kako ga bodo spravili iz Sevnice.

Na posvetovanju z drznim aktivistom Vanjo iz Lončarjevega dola, ki je dobro poznal razmere v Sevnici, so se odločili, da bodo material odpeljali iz mesta opoldne kar z vozom. Dopoldne, na dan akcije, je Vanja v Sevnici obvestil lekarnarja in organiziral aktiviste za stražo in pomoč pri natovarjanju. Na dvorišču ob lekarni so zatem voz hitro naložili z zaboji in zavitke prekrili s senom, Vanja in voznica Micka, ki je bila sicer pri Kozinčevih v pomoč pri kmečkih delih, sta ga pa nato srečno odpeljala proti Lončarjevemu dolu. Material so najprej spravili v Kozinčevo zidnico, po obvestilu odrednega štaba pa so naslednji večer borci I. bataljona prenesli dragoceni tovor naprej proti Bohorju.¹⁸

Kot že omenjeno je sanitetni referent Kozjanskega odreda dr. Adolf Drolc zaradi pomanjkanja strokovnega kadra organiziral sanitetni tečaj, ki se ga je med 27. junijem in 5. julijem udeležilo šest partizank. Pri zaključnem izpitu so tečajnice pokazale dovoljno mero znanja. Ker s tem tečajem še niso rešili kadrovske problematike, so med 17. in 24. julijem organizirali nov tečaj z devetimi udeleženkami. Na tečajih so obdelovali in praktično preizkušali snov iz prve pomoči, poleg tega pa so bolničarke seznanili še z osnovnimi poglavji iz anatomije in fiziologije človeka.

Julija je sanitetna služba na Kozjanskem že dosegla precejšnjo stopnjo organiziranosti. Poleg sanitetnega referenta dr. Adolfa Drolca je odred razpolagal že s sedmimi bolničarji in devetimi četnimi bolničarkami. Odredni bolničar je bil Julij Repše.¹⁹ V bolnišnici je deloval Ivan Šiška, ki je bil kot bolničar XIV. divizije ostal pri ranjenih sotovariših na Kozjanskem, njegov pomočnik pa je bil Jakob Kulovec, ki je kot ranjenec XIV. divizije ostal v bolnišnici na okrevanju. V I. bataljonu Kozjanskega odreda je bil bolničar Jože Uršič, eden najstarejših partizanov v odredu, ki je po poškodbi na očesu moral zapustiti mitraljez in je postal zelo vesten bolničar. V II. bataljonu je bil absolvent sanitetne šole pri Glavnem štabu Franc Belicijan, v III. bataljonu pa Konstantin Suša, ki je končal štiri semestre medicine. V delavskem bataljonu je bil za bolničarja Ivan Jazbec, v bataljonu novincev pa Stanko Jenko, ki je imel en semester medicine. Četne bolničarke so bile: Žandar Marija, Odlazek Saša, Herman Gizela, Brinovec Anka, Hudar in Ivanka, Kelhar Fani, Vodišek Marija, Dimc Sonja in Jekar Fani.

Sanitetni referent je zdravstvenemu osebju posvetil posebno pozornost, da bi ga strokovno čim bolj usposobil. Z vsemi bolničarji in bolničarkami se je sestajal trikrat mesečno, da je z njimi obravnaval vsa mo-

goča vprašanja sanitetne službe, predelovali pa so tudi snov iz »Partizanskega vestnika« in »Ranjenca«. ²⁰

Sanitetni referent si je tudi zelo prizadeval za uspešen razvoj bolnišnične službe. Glavni poudarek je bil vseskozi na čim popolnejši konspiraciji. Javko za bolnišnico so določili pri približno uro hoda oddaljeni gozdarski koči na Preski. Tam je stalno dežural kdo od bolniškega osebja. Bolnike oziroma ranjence so sprejemali in transportirali v bolnišnico samo ponoči in sicer od desetih zvečer do štirih zjutraj. Prenos od javke do bolnišnice so opravljali samo člani bolniškega osebja, vsakemu drugemu so dostop do bolnišnice onemogočili. Tudi pošto so zbirali na enem mestu, da jo je zatem zanesljiv in stalen kurir odnašal v bolnišnico ter tako tudi kurirji TV postaj niso vedeli za njen položaj.

Zaradi težavnega in nevarnega transporta iz vseh kozjanskih predelov v edino bolnišnico, so se odločili julija 1944 za izgradnjo še dveh pomožnih bolnišnic, ene za ranjence vzhodnega in druge na zahodnem območju Kozjanskega. ²¹

V glavni bolnišnici je bilo tedaj devet ranjencev, od teh šest negibljivih. Bila je dobro založena z živežem, saj ga je imela v posebnem bunkerju vskladiščenega za dva meseca vnaprej. V pomožni bolnišnici na zahodnem odseku je deloval en bolničar ter sta bila julija v njej dva ranjenca, v bolnišnici na vzhodnem odseku pa je bilo konec julija pet ranjencev, ki jih je oskrboval tudi en bolničar.

Da bi oskrbo ranjencev še izboljšali, negibljivim in hudim ranjencem pa posvetili še večjo pozornost, so avgusta ranjence ločili. Medtem ko so težki in negibljivi ranjenci ostali v glavni bolnišnici, so gibljive in lažje ranjence namestili v neko opuščeno hišo v bližini Zgornjega Voluša nad kmetom Horjakom, na dobro skritem kraju, oddaljenem od vseh poti in ob gozdu. Tako je nastala rekonvalescentna postojanka, v katero so sprejemali lažje ranjence ter bolne in onemogle iz bataljonov. S tem so tudi razbremenili enote in povečali njihovo gibljivost. ²²

Avgusta so za potrebe zdravstvene službe na Kozjanskem ustanovili še terensko apoteko »Skala«. Zgradili so jo na jurkloštrski strani Voluša, v strmem bregu kakih 50 metrov nad potjo od jurkloštrske graščine proti Volušu. »Skala« je bila v napol podzemeljskem bunkerju, tesno obloženem z deskami in dobro zavarovanem pred vremenskimi neprilikami. V ta bunker — lekarno, se je potem stekal ves sanitetni material po raznih kanalih iz Celja, Zagreba, Brežic, Dunaja, Gradca in od drugod. ²³ Apoteko je vodil Feliks Preskar, ki je imel že precej izkušenj v apotekarstvu, saj je pred prihodom v partizane pet let delal kot laborant v sevniški lekarni. On je hkrati tudi organiziral kanale za nabavo zdravil in drugega sanitetnega materiala.

Zaradi čedalje večje aktivnosti Kozjanskega odreda in njegove številčne rasti je še naprej primanjkovalo strokovno usposobljenega sanitetnega osebja. Zato so 4. avgusta pričeli s četrnim sanitetnim tečajem, ki se ga je udeležilo deset partizank. Neizprosni boj s sovražnikom je zahteval žrtve tudi med zdravstvenim osebjem. Dne 17. avgusta 1944 so

v borbi na Njivicah Nemci ranili in ujeli bolničarko I. bataljona Milko Gorjup ter jo po strahovitem mučenju napol mrtvo vrgli v gorečo hišo.

Dne 10. septembra je sanitetna služba na Kozjanskem dobila dragoceno okrepitev. V partizane je prišel dr. Stanko Pogrujc in postal pomočnik sanitetnega referenta. Pred vojno je bil zdravnik v Ptuju in Mariboru, septembra 1941 se je povezal z organizacijo OF ter aktivistom pošiljal sanitetne potrebščine. Ko je januarja 1942 moral zapustiti Maribor, se je zaposlil kot privatni zdravnik v Kozjem, se tam povezal z partizanskim sodelavcem in sekretarjem krajevnega odbora OF veterinarjem dr. Francem Moserjem, ki so ga nacisti dne 4. novembra 1942 v Mariboru ustrelili kot talca. Dr. Pogrujc je vstopil v partizane 10. septembra 1944, deloval najprej kot pomočnik sanitetnega referenta Kozjanskega odreda, od oktobra naprej pa kot pomočnik sanitetnega referenta Kozjanskega vojnega področja, se pravi dr. Adolfa Drolca. Zaradi slabega zdravja in težke gibljivosti je postal decembra 1944 upravnik največje bolnišnice na Kozjanskem »R 9«.²⁴

Konec poletja in v začetku jeseni leta 1944, ko je na Kozjanskem nastalo obsežno osvobojeno ozemlje, je tudi organiziranost sanitetne službe dosegla svoj vrhunec. V začetku oktobra so ustanovili sanitetno službo Kozjanskega vojnega področja, ki je zajemala zdravstvene ustanove od bolnišnic in apoteke do ambulant pri komandah mest in vseh higienskih ustanov. Sanitetni referent Kozjanskega vojnega področja je bil dr. Adolf Drolc, njegov pomočnik dr. Stanko Pogrujc, sanitetni referent Kozjanskega odreda pa bolničar Julij Repše.

Pri komandah mest Planina in Jurklošter so ustanovili ambulanti, v kateri so sprejemali lažje obolele in tiste, ki so jih transportirali naprej v bolnišnico. V ambulantah je običajno delala bolničarka, ki je razpolagala tudi s prenosno ambulanto apoteko. Oktobra je sanitetna služba ustanovila tudi lasten ekonomat, ki je oskrboval vse zdravstvene ustanove z živežem in drugimi potrebščinami. Ekonomat s sedežem na Zgornjem Volušu je imel par konj in težak voz za prevoz sanitetnega materiala, za druge potrebe pa lahek enovprežen voziček.

Zdravstvena služba na Kozjanskem je posvetila posebno pozornost tudi higieni v partizanskih enotah in ustanovah ter s tem vnaprej preprečevala okužbe in epidemije nalezljivih bolezni. Bolničarke so prejele stroga navodila glede nadziranja higiene v enotah in pri posameznikih. Borcem so morali prati perilo najmanj enkrat tedensko, prepovedano je bilo tudi nositi dolge lase, in če so dopuščale razmere, so se morali borci umivati vsak dan. Sanitetna služba je poskrbela tudi za to, da so kuhali kakovostno in raznovrstno hrano.

Poleg glavne bolnišnice, ki je do oktobra nosila konspirativno ime »Prijvatnica X«, zatem pa »R 7« in je sprejemala le težke, negibljive ranjence, je sanitetna služba Kozjanskega vojnega področja v začetku oktobra razpolagala še z rekonvalescentno postojanko. Vse tiste, ki zaradi izčrpanosti ali bolezni niso bili sposobni za enote za krajši čas, so spravljali v tako imenovano rekonvalescentno četo. Za glavno bolnišnico so določili tudi novo javko v Slavišji vasi, ki je bila od Marofa pri Jurkloštru

Graditelj partizanskih
bolnišnic
na Kozjanskem
Branko Defar-Striček

oddaljena pol ure. Javka zanjo je bila na seniku na Preski, to je na jasi sredi gozda, ki jo je bilo videti iz Slavišje vasi.²⁵

Hkrati z velikim poletom NOG na Kozjanskem so se pred sanitetno službo postavljale nove, še odgovornejše naloge, na katere se je bilo treba pripravljati. Ker bi za primer večjih akcij lahko primanjkovalo prostora v bolnišnici s tedaj že sorazmerno premajhno kapaciteto, so se oktobra odločili za izgradnjo dveh večjih in dobro skritih nadzemnih postojank. Pri eni teh postojank naj bi postavili tudi kirurški oddelek, kajti po posebnem kanalu z Dunaja so zbrali že kar precej potrebnega instrumentarija. Kakor je bil kirurški oddelek nujno potreben, tako je glavno oviro zopet predstavljalo pomanjkanje strokovnjaka — kirurga, še posebno potem, ko se niso uspešno končali dogovori s predvojnim brežiškim zdravnikom dr. Glušičem v Gradcu.²⁶

Nalogo, zgraditi na Kozjanskem dve novi veliki postojanki, je štab IV. operativne cone v Zgornji Savinjski dolini poveril Branku Defarju — Stričku.²⁷ Ob odhodu na Kozjansko si je Defar izbral za sodelavca izkušnega rudarja Franca Kramžarja iz Hrastnika. S pripravami za postavitve postojank so pričeli septembra 1944. Najprej si je Defar odbral med borci Kozjanskega odreda dvanajst mož in jih razdelil na dve gradbeni skupini. Med moštvom je poiskal predvsem praktične in odločne ljudi, po njegovi izjavi naj ne bi bili levi ampak lisice, in sicer večše raznih del kot npr. priučene krovce, tesarje in podobne obrtne samouke. Eno gradbeno skupino šestih mož je vodil Defar, drugo pa Franc Zajc. V začetku oktobra sta skupini odšli na delo; Franc Zajc nad Fužine pri Planini, Defar pa na Voluš. Primerno orodje so dobili pri kmetu Horjaku, ki je imel pri hiši mizarsko delavnico.

Branko Defar-Striček je iskal prostor za novo bolniško postojanko, ki naj bi imela 80 ležišč, najprej na vrhu Voluške gore. Ker pa so bile tamkajšnje vodne mlake vrisane na vojaških kartah, iz izkušenj pa je vedel, da bo sovražnik iskal bolnišnico najprej ob vodi, se je po preiskavi vzhodnega predela Voluške gore odločil za primerno skrit prostor v gozdnatem sestavu »Dreikultura«. Tisti kraj je bil na zelo strmeh in na gosto poraslem smrekovem pobočju, v njegovi bližini ni bilo nobenih poti, razen krožne poti okoli Voluške gore, ki je povezovala okoliške zaselke in so jo kasneje lahko uspešno izkoriščali za prenašanje ranjencev, ker je bilo potrebno prikriti samo njen odcep do bolnišnice. Edina pomanjkljivost izbranega kraja je bila v tem, da ga je bilo videti daleč naokoli. Vendar pa je bila po drugi strani verjetno prav v tem tudi odlična rešitev, saj nihče ne bi pričakoval, da bi bila na tako opaznem kraju partizanska bolnišnica. Nevarno in neprijetno bi lahko bilo le zaradi dima, ki bi podnevi in v jasnih nočeh lahko izdajal njeno lego. To so potem rešili tako, da so dim s celim sistemom rovov in vejevja ter zmakanjem cevi tako razredčili, da ga skoraj ni bilo več opaziti. Seveda so tudi pazili, da so kurili le z olupljenimi in izsušenimi drvimi.

Bolnišnico so gradili podobno kot vse druge partizanske bolnišnice. Najprej so izkopal in izravnali zgornjo stran pobočja. Da ne bi bilo treba preveč kopati, so na spodnji strani v dolžini barake položili ob dve smreki nekaj hlobov ter jih utrdili s posebno rudarsko tehniko, imenovano »na šor«. S tem so pripravili raven prostor, na katerega so postavili barako iz neolupljenih okroglic, z enostransko rahlo nagnjeno streho, pokrito z deskami in strešno lepenko. Vso zgradbo so prekrili še s primernim materialom, da so jo dodobra skrili. Bolniška baraka je merila devetkrat šest metrov in so jo opremili z dvojnimi pogradi. Tem nasproti so postavili tri enojne pograde za najtežje ranjence, nad nje pa vgradili zastekleno okno. V podaljšku barake so dogradili še majhno brunarico v velikosti dva in pol metra v kvadrat in v njej uredili za takratne razmere lično in dobro opremljeno operacijsko sobo. Poleg teh zgradb so napravili še barako v izmeri sedemkrat tri in pol metra za zdravstveno osebje in zemeljski bunker za zaloge živeža. Precej nižje pod postojanko so izkopal še

dva dobro prikrita bunkerja, v katera bi lahko v nevarnosti preselili negibljive ranjence.

Bolnišnični objekt na »Dreikulturi« na Voluški gori, poimenovan za »R 9«, je bila največja in najbolj opremljena bolnišnica na Kozjanskem. Gradili so jo približno en mesec in je bila v novembru že pripravljena za sprejem približno 60 bolnikov oziroma ranjencev z zahodnega predela Kozjanskega. Glavna javka za bolnišnico je bila pri kmetu Jerčinu v zaselku Pojarje.²⁸

Istočasno kot Defarjeva gradbena skupina je tudi druga skupina pod vodstvom Franca Zajca gradila postojanko »R 8« nad Fužinami pri Planini za ranjence z vzhodnega Kozjanskega predela.²⁹ Bolniška baraka je merila osemkrat šest metrov, ob njej pa je bila brunarica za osebje v velikosti petkrat štiri metre. Uredili so še poseben prostor za previjanje in manjše operacije ter oddelek za nalezljive bolezni s šestimi ležišči. Tuji tu so zgradili poseben bunker za primer nevarnosti, celotno postojanko pa so odlično zamaskirali tako, da je kljub neugodnem terenu sovražnik nikakor ne bi mogel odkriti.³⁰

Najvišjo stopnjo organiziranosti je partizansko zdravstvo na Kozjanskem doseglo novembra 1944 pod vodstvom sanitetnega referenta dr. Adolfa Drolca in dr. Stanka Pogrujca, ki pa se je tedaj zaradi bolehnosti ukvarjal večinoma le s pregledovanjem nabornikov za partizansko vojsko in v glavnem deloval kot hišni zdravnik v bolnišnici »R 9«. Vso higiensko službo je vodila higieničarka, ki je poleg drugega nadzorovala tudi razuševanja pri komandah mest in delovnih četah.

Bolnike in ranjence so v bolniških postojankah pregledovali dvakrat tedensko, v ambulanti vojnega področja vsak dan, pri ambulantah komand mesta pa dvakrat tedensko. Vse čete ali druge enote so imele po eno bolničarko ali bolničarja, pri vsaki komandi mesta so določili še dva partizana v skupino za pomoč pri razuševanju.

Sestava zdravstvenega osebja se ves čas ni bistveno spreminjala. V bolnišnici »R 7«, namenjeni za najtežje in negibljive ranjence, je bil glavni bolničar Ivan Šiška in njegov pomočnik Jakob Kulovec, v »R 8« je bil bolničar Jože Uršič, ki je opravil bolničarski tečaj na Kozjanskem, njegova pomočnica pa Marija Klemenčenko. V rekonvalescentni postojanki, ki je dobila konspirativno ime »R 10« sta bili bolničarki Anka Brinovec in Saša Odlazek in v rekonvalescentni četi bolničar Stane Jazbec. Pri Komandi kozjanskega vojnega področja so vodili sanitetno službo sanitetni referent, njegov pomočnik in higieničarka Rita Papo-Nada, ki so jo bili na Kozjansko poslali iz štaba IV. operativne cone. Bolničarsko službo za zaledno vojaško oblast na kozjanskem področju je opravljal Julij Repše, partizanske straže v okviru komand mest pa je oskrboval Albin Haler. Tuji pri komandah mest so imeli po eno bolničarko, in sicer pri Komandi mesta Jurklošter Angelo Osek, pri Komandi mesta Planina Fani Pristojnik, Kozje Marijo Šepec, Sv. Jurij Anico Fevžer, Rogatec Vero Vašer in Sevnica Maro Rauter, medtem ko je bila pri tehnični četi Jurklošter bolničarka Gizela Herman in pri delavski četi Lesično Alojzija Stahl.

Zdravstveno osebje se je tudi v tem obdobju vsaj enkrat ali dvakrat mesečno sestajalo in obravnavalo skupne zadeve ter članke iz »Ranjenca«. Organizirali so tudi nadaljnje sanitetne tečaje; v novembru se je končal že peti. Na tečajih so se poleg anatomije, fiziologije in higijene največ ukvarjali s praktičnim delom.

Pri komandah mest so imeli tako imenovana srbska bureta za razuševanje moštva. Razuševali so redno dvakrat mesečno, bolničarke pa so morale skrbeti, da so redno prali perilo in so se borci redno vsakodnevno umivali. Velike skrbi in probleme je bilo treba reševati tudi za stran obleke in obutve v enotah, kajti pred bližnjo zimo je bilo okrog 60 % moštva nezadostno obutih in oblečenih. Nekoliko boljše je bilo stanje glede prehrane, ki je bilo dovolj in izdatne, le da je bila enolična, s preveč mesa in premalo zelenjave. Tudi prostore, v katerih so bile dalj časa nastanjene enote, so vsak teden pregledali in skrbeli, da so slamo za ležanje menjavali.

Da bi higieno v enotah in med civilnim prebivalstvom še izboljšali, je sanitetsko osebje izdelalo celo načrt za izgradnjo večje kopalnice s šestimi tuši in parno kopeljo. Poleg nje naj bi postavili tudi večjo razuševalnico, v kateri bi lahko naenkrat razušili celo manjšo enoto. Ta akcija je bila toliko bolj upravičena, ker sta bili na vsem Kozjanskem sicer le dve hišni kopalnici, ena pri Komandi mesta Planina in druga v Jurklostru.

Št.	Ime	Roj.	Relig.	Šola	Šolska	Sanit.	Artilj.	Polj.	Opombe
1	for. Franj	1914	kat.	1932	X. S. G. k.	5. R.	Polj.	5. R.	primo polke pod bolnico
	for. Franj	1914	kat.	1932	I. šola	1944		1944	
2	Stoj. Joz.	1912	kat.	1931	X. S. G. k.	5. R.	Polj.	5. R.	primo polke pod bolnico
	Stoj. Joz.	1912	kat.	1931	I. šola	1944		1944	primo polke pod bolnico in pod pušo
3	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	X. S. G. k.	5. R.	Polj.	6. R.	primo polke in bolnica
	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	I. šola	1944		1944	
4	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	X. S. G. k.	5. R.	Polj.	6. R.	primo
	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	I. šola	1944		1944	
5	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	X. S. G. k.	5. R.	Polj.	6. R.	primo polke, primo kop.
	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	I. šola	1944		1944	
6	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	X. S. G. k.	5. R.	Polj.	7. R.	primo na polki in medicinski
	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	I. šola	1944		1944	corvete 29. II. 1945, prv. 25. 7. 1945
7	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	X. S. G. k.	5. R.	Polj.	15. R.	primo
	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	I. šola	1944		1944	
8	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	X. S. G. k.	5. R.	Polj.	15. R.	primo
	Stoj. Joz.	1911	kat.	1931	I. šola	1944		1944	primo

Seznam ranjencev iz partizanske bolnišnice na Kozjanskem

Do uresničitve teh načrtov pa ni prišlo, ker so to preprečili nadaljnji dogodki.³¹

Življenje in zdravljenje ranjencev v bolnišnicah je potekalo organizirano in disciplinirano. Predvsem si je vodstvo postojanke prizadevalo, da bi čas zdravljenja čim koristneje porabili. Ko so novodošlega bolnika seznanili s hišnim redom, se je moral zavezati, da ga bo vedno izpolnjeval. Javno izobešeni hišni red v bolnišnici so običajno prebirali vsako soboto v prisotnosti vseh bolnikov in osebja. V postojankah so vstajali ob sedmih zjutraj, ob nedeljah in praznikih pa ob pol osmih, medtem ko je bilo spanje oziroma popoln mir ob desetih zvečer. Hrano so običajno delili trikrat na dan: zajtrk ob pol osmih, kosilo ob enih in večerjo ob sedmih. Nočni dežurni bolničar je moral do vizit ob devetih zjutraj in šestih popoldne urediti ležišča, umiti bolnike ter jim izmeriti temperaturo, jo vpisati v temperaturno tablo ter počistiti postojanko. Ranjence so previjali v razmaku od enega do petih dni, kakor je pač bilo potrebno glede na rano.

Obleke, odeje, obveze itd. so lahko prali na prostem samo ob deževnem ali oblačnem vremenu, v jasnih dneh pa v zaprtem prostoru, pač iz previdnosti zaradi dima in sopare.

Na postojankah je bilo prepovedano žvižganje, glasno govorjenje in petje. Zaganje, sekanje in druga hrupna opravila so dovoljevali le proti večeru. Še posebej ob nevarnosti je moral zavladati popoln mir, prenehali so z vsakim delom, govorili so lahko le polglasno ali šepetaje, kuhali pa samo ponoči ali pa sploh ne.

Ranjenec je bil po okrevanju dolžan pomagati pri postrežbi drugih bolnikov. V postojanki niso smeli uporabljati imen bližnjih vasi, hribov ali voda, da okrevanec kasneje ne bi mogel kaj izdati, kolikor bi ga sovražnik zajel. Osebje si je zato tudi pogosto izmišljevalo lažna imena za orientacijske točke v okolišu.³²

Od vsakega ranjenca, ki je zapuščal postojanko, so se na dostojen in prisrčen način poslovili, tako da je vsakemu ranjencu ostalo bivanje v bolnišnici v najlepšem spominu.

Tudi glede transportov ranjenih do javke za bolnišnico so veljala točno določena pravila. Transport je morala spremljati izkušena bolničarka z najpotrebnejšimi obvezili in zdravili. Eden od spremljevalcev je med transportom skrbel za intendanco, seveda kar se le da neopazno, da ne bi pri tem trpela konspiracija. Z ranjenci se pod nobenim pogojem niso smeli ustavljati v vaseh in hišah. Kolikor je kdo med potjo umrl, je bilo treba poskrbeti za dostojen pogreb, za grob pa sta morala vedeti dva člana iz spremstva. Zapuščino umrlega so vzeli s seboj, da bi jo kasneje predali njegovim sorodnikom. Če pa razmere niso dopuščale pokopa, so morali obvestiti terence, da bi ti kasneje izvršili pokop pod istimi pogoji. Vsaka enota je morala sestaviti skupino zanesljivih ljudi, ki je prenašala ranjence zadnjo uro pred javko. Za bolnišnično javko so v enoti vedeli le trije funkcionarji, ki so bili obenem tudi vodniki transportov.³³

Zaradi sistematičnosti dela in da ne bi prišlo do nesoglasij med osebjem v bolniških postojankah, je bilo delo vsakega posameznika strogo opredeljeno. Postojanko sta vodila politkomisar in vodja ali komandir ter

so jima bili podrejeni vsi na postojanki. Vsakih štirinajst dni je komisar sklical sestanek vsega vodilnega osebja, da so se pomenili o tekočih zadevah, hkrati pa je vodil tudi celotno politično delo. Moral je aktivno sodelovati pri vseh razgovorih in posameznike kot celoto navajati k pravilni politični presoji. Skrbel je za mitinge, zabavo in razvedrilo ranjencev, pazil na pravičen odnos bolnikov do osebja in vodstva ter skupno z vodjo oddelka urejal prehrabene zadeve, skrbel za čistočo, določal delo, reševal pošto, seznanjal vse s tekočo literaturo itd.

Vodja oddelka je moral vsak dan ob določeni uri opraviti vizito, skrbel je za strokovno delo in nego bolnikov, določal pogostost previjanja, dietno prehrano, priboljške in nadziral delo bolničarjev. S komisarjem je sestavljal delovni načrt postojanke za teden dni naprej in razdelitev dela vpisoval v raportno knjigo. S komisarjem in intendantom je sestavljal jedilne liste za teden dni vnaprej. Poleg tega je moral voditi evidenco sanitetnega materiala, skrbeti za higieno postojanke, bolnikov in osebja.

Intendantovo delo je bila kontrola živil, skrb za skladišča, nadziranje kuharja in kuhinje, v primeru nevarnosti pa je moral evakuirati hrano in opremo. Vsak teden je moral kuharju predložiti jedilni list in mu odmeriti pripadajočo količino živil.

Vodja delovne skupine je skrbel za vsa tekoča dela. Kamufler je imel nalogo neprestano skrbeti za kamuflažo postojanke in okolice, saj je bila prav konspiracija pogosto edina obramba postojanke. Vodja kuhinje ali prvi kuhar je skrbel za pravilno delovanje kuhinje.³⁴

Življenje na postojankah je bilo kljub globoki konspiraciji zelo živahno in razgibano. Vodstva postojank so si prizadevala, da bi ranjenci čim bolje izkoristili zdravljenje v bolnišnici in da bi bil ta čas zanje tudi prava politična šola. Postojanke so imele lastne partijske celice ter so redno prejemale tekočo literaturo in radio-vestnike, imele pa so tudi majhne knjižnice z leposlovno literaturo. Organizirali so mitinge, proslave in literarne večere. Tako so na primer imeli novembra 1944 na »R 8« dva literarna večera, posvečena Ivanu Cankarju in sovjetski literaturi. Na rednih političnih urah so obravnavali raznovrstno tematiko. V postojanki »R 10« so imeli na primer 25. marca 1945 predavanje in razgovor o kraljih, branje radio poročil in komentar, 26. marca dopoldne branje radio poročil in popoldne razpravo »Naša in bivša jugoslovanska vojska«, 27. marca »Maršal Tito kot človek in vojskovodja« (življenjepis) ter radio poročila, 28. marca »Pomen in uspehi naše vojske — Osvoboditev Srbije, Črne gore, dalmatinske obale, Like in drugih ozemelj«, 29. marca »Borba z londonsko reakcijo za priznanje NOB« ter »Politični razvoj od leta 1941 naprej«, 30. marca »OF in njen pomen« in 31. marca »Komunistična partija« (po referatu Moše Pijade o zgodovini KPJ).

Največja ovira za še uspešnejši razvoj sanitetne službe na Kozjanskem je bilo vsekakor pomanjkanje zdravnikov. Razen organizatorja celotne sanitete dr. Drolca in hišnega zdravnika na »R 9« dr. Pogrujca ter dr. Franca Pungerčnika na terenu, ni bilo zdravnikov. Sicer so poskušali, da bi s prostovoljno mobilizacijo na terenu pridobili nove zdravnike, ven-

dar v tem prizadevanju niso uspeli. Predvsem so pogrešali kirurga, ki bi lahko reševal na primer obstreljene v trebuh. Ker tudi sicer na Kozjanskem ni bilo dovolj civilnih legalnih zdravnikov, je morala partizanska sanitetna služba mimo lastnih težav organizirati še ambulanto za civilno prebivalstvo, v kateri so ordinirali sanitetni referent, njegov pomočnik ali pa kdo od bolničarjev. Zdravstvenemu osebju so precej pomagali odbori Rdečega križa, ki so jih bili ustanavljali jeseni 1944 na vsem kozjanskem področju.

Ko je sovražnik 10. decembra 1944 začel z ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju, je bila ta zadnja ofenziva v zimi 1944/45 tako kot za celotno narodnoosvobodilno gibanje na Kozjanskem tudi za partizansko saniteto ena najhujših preizkušenj. Na srečo je le-ta prav v začetku ofenzive dosegla tako visoko stopnjo organiziranosti, da je razpolagala kar s štirimi sorazmerno dobro urejenimi in zakonspiriranimi postojankami, R 7, R 8, R 9 in R 10, ki so bile zmožne nuditi vso oskrbo najmanj 150 ranjencem, v skrajni sili pa še večjemu številu.

Zaradi sovražnikovega zadrževanja in nasilja na dotedanjem osvobojenem ozemlju se je partizanska zdravstvena služba znašla v sila neugodnih razmerah. Medtem ko je običajno »mirnodobno« delovanje prenehalo, so se bolnišnice spričo številnih ogorčenih bojov na celotnem ozemlju Kozjanskega polnile s čedalje večjim številom ranjencev. V poročilu o delu v času od 1. decembra 1944 do 31. marca 1945 je dr. Drolc zapisal: »Z decembrsko ofenzivo sovražnika, predvsem ustašev, na naš sektor je tako politično kot vojaško delo na Kozjanskem dobilo povsem drugo lice in je imelo globok vtis tudi na saniteto samo. Prej smo živeli mesece in mesece v najlepšem miru, gradili postojanke in dobavljali sanitetni material in hrano, z 10. decembrom pa je vse odpovedalo. Morali smo se zabiti in smo le s težavo vzdrževali zvezo med eno in drugo postojanko. Eno najbolj važnih vprašanj v tem času pa je bil transport ranjencev, in to številnih, kajti na sektorju, ki je prej veljal kot svoboden, je operiralo včasih nad 2000 sovražnikov...«³⁵

Bolnišnice so imele največ težav glede konspiracije, kajti mnogo ljudi je le vedelo, kje približno so bile skrite. Ogromne težave pa so nastopile tudi pri nabavljanju in donašanju živeža, saj kljub obilnim zalogam bolnikom niso mogli nuditi skozi daljše obdobje raznovrstno in ustrezno hrano. Ogrožena je bila tudi preskrba s sanitetnim materialom, ker je sovražnik tik ob apoteki »Skala« postavil zasedo, tako da je bil dostop do nje povsem nemogoč. Na srečo je bilo nekaj sanitetnih potrebščin vskladiščenih tudi zunaj terenske apoteke.

Ko se je Kozjanski odred med ofenzivo prebil na bolj oddaljeno področje, je sanitetni referent dr. Drolc 24. decembra 1944 postavil javke za sprejem ranjencev v Pemšah nad Jurkloštrom, Velikih Grahovšah, Hrastju nad Zusmom, pri Ojstrici na Bohorju, Mrzli planini nad Sevnico in Padežu nad Sevnico.

Sanitetna služba je hudo zimsko ofenzivo dobro prestala kljub na videz nerešljivim težavam, predvsem zaradi izredne požrtvovalnosti in ogromnih naporov vsega zdravstvenega osebja. Okupator ni zajel niti

Bolnišnica R-9 na vzhodnem pobočju Voluške gore

enega ranjenca, pa čeprav so se postojanke pogosto znašle povsem v bližini sovražnikovih oporišč.

Bolnišnica »R 7« je bila skozi ves december dobesedno natrpana s težkimi in negibljivimi ranjenci le dvanajst minut hoda od močne sovražnikove postojanke, iz katere so stalno patroljirali po okolišu.

Kaže, da sovražnik ni odkril bolniških objektov predvsem zaradi nenadkriljive iznajdljivosti osebja. Lep primer take iznajdljivosti je bila zvijača, s katero so odvrnili sovražnikovo pozornost od bolnišnice »R 9«. Sovražnik je sicer vedel, da mora biti partizanska bolnišnica nekje na območju Voluške gore in jo je že tudi nekaj dni pred začetkom zimske ofenzive načrtno iskal, vendar je partizanska obveščevalna služba vodstvo bolnišnice še pravi čas na to opozorila. V stiski se je osebje bolnišnice odločilo za svojevrstno prevaro. Vrh Voluške gore so namreč ob mlakah, vrisanih v vojaške zemljevide, na hitro postavili lažno bolnišnico v upanju, da se bo sovražnik zadovoljil z njenim odkritjem, saj je bila po njegovem le ob kaki vodi. Iz zavezniških padal so torej v bližini mlak postavili nekaj šotorov, v njih iz smrekovih vej naredili ležišča, jih celo prekrili z nekaj odevami, zgradili navidezno ognjišče s pepelom in ogorki, prinešenimi iz »R 9«, v prirejeni latrini pa ustvarili videz, ko da so jo dolgo časa uporabljali. Končno so vso neuporabno opremo iz prave bolnišnice, odsluženo posodo, cunje, nekaj starih okrvavljenih obvez in po-

dobno v neredu razmetali okrog šotorov in ognjišča, na bližnjo bukev pa obesili še velik kos govejega mesa. Iz te lažne bolnišnice so zatem zgazili široko sled na že omenjeno krožno pot okoli Voluške gore, medtem ko so sledi proti »R 9« kar najskrbneje prikriili. Lažna bolnišnica je v resnici vzbujala vtis, da so jo tamkajšnji ranjenci v paničnem begu zapustili in se podali na krožno pot okoli Voluške gore, kjer pa se je sled za njimi izgubila. Med napetim pričakovanjem so v »R 9« uvedli strogo pripravljenost. Vsi so s tesnobo čakali, ali bo prevara uspela ali ne. Nemci so medtem lažno bolnišnico res odkrili, nasedli partizanski zvijači in jo popolnoma uničili: požgali šotore, prestrelili posodo, porušili ognjišče, odnesli tudi meso z bukve, zatem pa se pognali po shojeni sledi za dozdevnimi ranjenci. Partizanska prevara je popolnoma uspela in »R 9« je lahko nato med vso ofenzivo nemoteno delovala.³⁶

V gozdarski koči na Preski je sovražnik dne 22. decembra odkril javko za »R 7« in jo zažgal. Pri tem ni bilo človeških žrtev in je sovražnik odkril le nekaj živeža. Ker v bližini ni bilo drugega primernege objekta, si je bolnišnica kasneje zgradila novo javko — zasilni bunker v gozdu.

Ker se ob pričetku ofenzive osebje in ranjenci v postojanki »R 10«, nameščeni sicer v leseni zgradbi ob robu gozda ter na osamljenem kraju, niso več počutili varne, so se raje prestavili v gozd in si tam postavili šotore. Tako so se po srečnem naključju rešili rekonvalescenti in osebje,

Bolnišnica R-10 na zahodnem pobočju Voluške gore

kajti sovražnik je postojanko dne 26. decembra odkril in jo popolnoma uničil.

Zaradi hude zime in zlasti povečanih potreb se je vodstvo odločilo za gradnjo nove bolnišnice za rekonvalescente in lažje bolnike. Tako sta se v začetku januarja 1945 Defarjeva in Zajčeva gradbena ekipa že združili in pričeli graditi.

Prostor za novo bolnišnico »R 10« so našli na zahodnem pobočju Voluške gore, in sicer v zelo gostem mladem smrečju visoko na strmim pobočju Kočovca pod vrhom Velike Špice. Zanj so se odločili predvsem zaradi bližnjega potočka, prek katerega je potekala krožna pot okoli Voluške gore. S tem je odpadlo običajno maskiranje dohoda do bolnišnice, ker so se s shojene krožne poti lahko približali postojanki kar po potoku. To pa je bilo posebno dragoceno v zimskem obdobju.

Postojanko »R 10« so gradili v hudem mrazu in visokem snegu ter sredi sovražne ofenzive. Gradbena skupina je bila prisiljena prenočevati kar na prostem pod kopami smrečja. Vsem težavam navkljub so bolnišnico dogradili že januarja 1945, tako da je lahko sprejela one rekonvalescente izpod šotorov.

Postojanko so podobno kot »R 9« zgradili iz neolupljenih brun, notranje stene pa so obdali s papirno prevleko, ki jim jo je posredovala Micka Trupej. Za notranjo opremo je večidel poskrbel znani sodelavec kmet Horjak. V bolnišnici, ki sta jo sestavljali bolniška baraka in baraka za osebje s kuhinjo, je bilo prostora za 25 do 30 ranjencev.³⁷

Konec decembra 1944 so se pojavile nove težave in nevarnosti, ker je s postojanke »R 8« dezertiral in se predal sovražniku njen kamufler. Seveda so se morali takoj odločiti za evakuacijo in so s skorajda nadčloveškimi naporji vse ranjence preselili v postojanko »R 9«. Nadaljnja nevarnost je nastala dne 19. januarja 1945, ko je odšla transportna četa po živež v bunker in zabredla v nemško zasedo, pri čemer sta dva borca padla, eden je bil hudo ranjen, enega pa je sovražnik ujel živega. Prav ta pa je vedel za postojanko »R 7« in so zato iz previdnosti še isto noč evakuirali vse ranjence v »R 9«. Izpraznjeno postojanko so opustili za tri tedne in ker je ujeti partizan ni izdal, so jo zatem ponovno zasedli.

Medtem ko so kozjanske bolnišnice veliko ofenzivo srečno prestale, se je njihov ekonomat s stalnim zadrževanjem na terenu in neutrudnim zbiranjem živeža in opreme boril s precejšnjimi težavami. Sovražnik ga je končno 25. februarja 1945 izsledil in napadel. Medtem ko se je osebje rešilo, je padlo v sovražnikove roke par konj, vol, perilo, obleka itd. Pojavljati pa so se začele tudi čedalje bolj občutne težave v preskrbi z zdravili, ker so vsi kanali za nabavo sanitetnih potrebščin postopoma odpovedovali, poleg tega pa so sredi zime ujeli še vodjo terenske apoteke Feliksa Preskarja. Iz previdnosti so apoteko raje takoj izpraznili in so spričo velike nevarnosti del sanitetnega materiala poskrili kar po snegu, tako da ga je precej propadlo. Vendar pa se je Feliks Preskar hrabro zadržal in ni ničesar izdal.

Na Kozjanskem so se dalj časa pripravljali tudi na ustanovitev zobne ambulante. Z velikimi naporji so zanjo z vseh strani zbrali potrebni instru-

Glavna lekarna za Kozjansko na Voluški gori, zgrajena spomladi 1945

mentarij — pričetek ofenzive pa je to namero preprečil. Ko so Nemci sredi noči 22. januarja 1945 napadli del sanitetnega osebja v neki vasi, se je tehnik, zavezan za čuvanje zobotehničnih potrebščin z vsem tem predal sovražniku. S pravo partizansko vztrajnostjo so sicer nadaljevali z zbiranjem novega instrumentarija, ne glede na to, da še niso imeli na voljo primernega strokovnjaka. Do ustanovitve zobne ambulante vseeno ni prišlo.

Ponovna nevarnost razkritja je nastala konec marca 1945, ko se je neki domačin predal sovražniku in izdal teren z zdravstvenimi postojankami. Tedaj so huje ranjene poskrili v podzemeljske bunkerje, druge pa razmestili v manjših skupinah po gozdovih.³⁸

Spomladi leta 1945 se je tudi stanje v partizanski saniteti normaliziralo. Sanitetna služba Kozjanskega vojnega področja se je preimenovala v Upravo bloka postojank — sektor Kozje ter ponovno odprla vse štiri postojanke: R 7, R 8, R 9 in R 10.

Tedaj so ozemlje IV. operativne cone razdelili na petnajst področij; Kozjansko je kot prvo področje obsegalo ozemlje med Sotlo, Savo, Savinjo in železnico Celje—Grobelno do Rogaške Slatine.³⁹

Večjo nevarnost za sanitetno službo je spomladi 1945 predstavljal le prihod slovenskih četniških enot na Kozjansko; te so zatem precej natančno preiskovale teren. Tedaj so tudi na območju sanitete uvedli lastno obveščevalno službo. Sestavljali so jo trije glavni obveščevalci, ki so s svojo organizacijo dvakrat dnevno pregledali celotno področje.

Spomladi 1945 so poleg vodilnega organizatorja dr. Adolfa Drolca sestavljali sanitetno osebje na Kozjanskem:

Ekonomat: ekonom Milan Ivanc, pomočnik ekonoma Miha Kostanjšek, knjigovodja Viktor Preskar, administratorka Elizabeta Preskar, čevljar Jože Manfreda, mesar Anton Drobne, perica Milka Cornik, kuharica Anica Povalej ter pomožno osebje: Franc Šantej, Ernest Suhadolčan, Štefan Kunic, Leopold Kozole, Leopold Ban, Bruno Plauštajner, Maks Seničar, Jože Bevec, Karol Cizej in Ema Bučar. Gradbena skupina: vodja Franc Zajc in pomožno osebje: Jože Volovšek, Franc Vaselj, Karel Starkelj, Anton Strnad, Anton Zemljak, Anton Šuler ter mizar Martin Kuhar.

»R 7«: komandir in bolničar Ivan Šiška, komisar Avgust Marn, kuhar Jakob Pekovšek in kurir Jožef Koželj.

»R 8«: komisar in komandir Miha Molan, bolničar Jože Uršič, bolničarka Marija Klemenko, intendant in kamufler Jože Seničar, kurir Ivan Kozole in kuharica Marija Finžgar.

»R 9«: komandir Franc Kramžer, komisar Ivan Oso, zdravnik dr. Stan-ko Pogrujc, bolničar Milan Ritonja, pomožna bolničarka Fani Vrečko, kuharica Jožica Pajduh, intendant Jernej Funkelj, kurir Anton Klanžer ter pomožni moči Valentin Sajko in Valentina Sajko.

»R 10«: komandir Mihael Horjak, komisar Ivan Fijavž, bolničarka Anka Brinovec, kamufler in intendant Anton Božič, kuhar Janez Levičar ter kurir Martin Avsec.

Apoteko je vodil ing. Jože Prelovnik. Obveščevalec je bil Franc Gačnik, kurirji so bili Viktor Zdovc, Alojz Fantinato, Rudolf Guček in Anton Leva, administratorka pa Vida Benetek.⁴⁰

Naj ne bo odveč omeniti tudi prehrano v Kozjanskih bolnišnicah. Cele skupine ekonomov in intendantov ter drugih so noč in dan bile na poti, da so lahko zagotovili kolikor toliko redno prehrano bolnikom in zdravstvenemu osebju. Koliko prizadevanja in naporov je bilo potrebnih samo za prenos velikih količin živeža do težko dostopnih bolnišnic! In kako požrtvovalen je bil kozjanski kmet, ko je sredi vojnega vrveža, ko mu je tudi okupator po svoji strani odvezemal živež, poleg prehranjevanja partizanskih vojaških enot in političnih ustanov, še s posebno prizadetostjo skrbel za ranjence.

Hrane v bolnišničnih postojankah na Kozjanskem je bilo vedno dovolj, večidel tudi kakovostne, pa čeprav je običajno primajkovalo tega ali onega živila in skoraj vedno tudi zelenjave, medtem ko je bilo mesa vedno dovolj na zalogi. To po svoje dokazujeta tudi izvlečka iz jedilnikov bolnišnic »R 9« in »R 8«.

V »R 9« je bila od 17. do 24. decembra 1944 za zajtrk ves čas juha in žganci in enkrat čaj in žganci, za malico izmenoma jabolka in hruške, za kosilo trikrat meso s krompirjem, dvakrat fižol, po enkrat pa jabolka in hruške ter meso s fižolom, za popoldansko malico zopet izmenoma hruške in jabolka ter za večerjo enkrat čaj in žganci, štirikrat obara z žganci, enkrat krompir ter ričet z mesom in fižolom.

V postojanki »R 8« so imeli v obdobju od 29. decembra 1944 do 4. januarja 1945 za zajtrk trikrat kavo in zabeljene žgance, štirikrat pa

kavo s kruhom, za malico surovo ali kuhano sadje s prepečencem ali pa sam kruh, za kosilo vsak dan juho in meso ter krompir s prikuho, za večerjo pa petkrat krompirjevo juho z mesom, po enkrat pa krompirjeve svaljke in mesno juho z žličniki ter vsakokrat še čaj.

Po veliki zimski ofenzivi je v bolnišnicah začelo primanjkovati predvsem kruha in soli in se je prehrana precej poslabšala. Dne 6. maja 1945 je upravnik bloka bolnišnic poslal Okrožnemu odboru OF Kozje dopis z naslednjo vsebino: »... Iz jedilnih listov naših postojank bi lahko razbrali, da je bila prehrana v njih neprimerno slabša kot marsikje na terenu... samo fižol, v najboljšem primeru včasih krompir in krušna moka... Ne želim, da bi bil kdo iz prehranjevalnih odborov kdaj težko ranjen, dobro pa bi bilo, da bi se tak tovariš na licu mesta prepričal o vseh dobrotah, ki jih je deležen težki ranjenec na Kozjanskem...«⁴¹

Sanitetne ustanove so tudi zadnje mesece pred osvoboditvijo delovale v težkih okoliščinah. Vojaške enote so se v zaključnih operacijah prestavile drugam in tako je sanitetna služba zopet ostala brez vojaške zaščite. Kozjansko pa so prav v teh zadnjih mesecih strahovale ustaške in četniške enote ter poleg drugega tudi vztrajno iskale partizanske bolnišnice. Zavedajoč se te nevarnosti je dr. Drolc prizadeto prosil vojsko za zaščito. Še 7. maja 1945 je pisal štabu Kozjanskega odreda: »... Znano vam je, da je saniteta ravno na Kozjanskem vršila svojo nalogo stoprocentno in da vam je lajšala delo s tem, ko je vse nepokretne tovariše prevzemala v svojo oskrbo. Brez pretiravanja lahko rečemo, da smo rešili na stotine življenj, ki bi bila v nasprotnem primeru izpostavljena gotovi smrti. Po tolikšnem delu oziroma uspehu se nam zdi primerno, da tudi mi zahtevamo pomoč od vas... mi je bilo obljubljeno, da boste poslali na naš sektor oboroženo silo, ki bi naredila konec belogardističnemu divjanju. Po dolgem času se je pojavil res oddelek vojske, ki pa je bil dosti prešibak, da bi bil kos sovražni premoči... zaželenega uspeha pa le ni bilo, ker belogardistična drhal še bolj divja po terenu... Da je delo v takih prilikah skoro nemogoče, si lahko predstavljate. Treba nam je donošati s terena hrano, spravljati ranjence v postojanke, zaščite pa nimamo nobene... Nujna posledica je, da pošljete na naš sektor oboroženo silo, ki bo končno veljavno obračunala z belo gardo in nam omogočila normalno delo...«⁴²

Civilno beživalstvo, organizirano v različnih množičnih organizacijah, je z veliko prizadevnostjo in na razne načine skrbelo za ranjence. Predvsem so zbirali hrano, razne priboljške, obleko, obutev in drugo ter vse to pošiljali v bolnišnice s paketi. Posamezniki in skupine so pošiljali ranjencem tudi pisma, v katerih so jih hrabрили, jim zaželeli čimprejšnje okrevanje in kar najboljše počutje. Ranjencem je bila taka pozornost v veliko moralno podporo in vzpodbudo; vedeli so, da niso pozabljeni in v breme tistih, ki so jih oskrbovali. V enem od zahvalnih pisem ranjencev iz bolnišnice »R 9« Okrajnemu komiteju SKOJ Planina-Sevnica je politkomisar zapisal: »V imenu ranjencev se za poslano stvar in za bodrilne besede v pisemih iskreno zahvaljujem. Kako je to vplivalo na ranjence, ne morem popisati, vem le to, ko sem prebiral vrstice, se je od radosti marsikateremu orosilo oko. Nismo sami, so izjavili, vidimo, da z nami živi in

sočustvuje tudi vsa mladina in SKOJ Kozjanskega okrožja. Zato nam ni žal krvi, ki smo jo prelili za svobodo in boljše življenje delovnega ljudstva in naše ljube domovine Slovenije...⁴³

Po težko dočakani osvoboditvi se je sanitetna služba pripravila na opustitev gozdnih postojank. Nastalo je nevzdržno stanje. Vse je bilo v znamenju zmage in svobode, evakuacija ranjencev v prave bolnišnice pa se je prelagala iz dneva v dan. Po terenu so se klatile razne sovražne tolpe, ki so ropale in morile. Upravnik bloka postojank je 18. maja 1945 sporočil štabu Kozjanskega odreda: »Na dopis 18. 5. 1945, v katerem nam sporočaš, da se evakuacija naših postojank preloži na 22. t. m., in ne kakor je bilo obljubljeno za 19. t. m., ti moram sporočiti, da nam je v okoliščinah, v kakršnih se naše postojanke trenutno nahajajo, nemogoče čakati določen termin, temveč morate evakuacijo izvršiti takoj. Sektor, na katerem se nahajajo naše postojanke, je stalno ogrožen od ustaških band, zaščitite pa nimamo absolutno nobene... Navezani smo izključno sami nase ter smo bili prisiljeni eno postojanko že evakuirati, ostale pa bomo v teku jutrišnjega dne. Za vse morebitne posledice absolutno ne moremo nositi nikake odgovornosti... Če vam je takojšnja evakuacija vsega nemogoča, evakuirajte vsaj ranjence, material pa lahko počaka zadeponiran v Jurkloštru...⁴⁴

V naslednjih dneh so ranjence zbrali najprej v Jurkloštru, kjer jim je prebivalstvo pripravilo prisrčen poslovilni miting, zatem pa so jih prepeljali prek Rimskih Toplic in Celja v vojno bolnišnico Topolšico pri Šoštanju. Koliko ranjencev je bilo, ni natančno znano, bilo pa jih je gotovo 50 do 60. Za evakuacijo so namreč potrebovali dva rešilna avtomobila za ležeče ranjence, en avtobus pa za lažje in gibljive.

Po približni oceni se je v kozjanskih bolnišnicah zdravilo vsega okrog tristo lažjih in težjih ranjencev.

Partizanska saniteta na Kozjanskem je bila povezana tudi z zdravstveno službo na sosednjih predelih. Na drameljsko-konjiškem sektorju ali sektorju »Zima« je od julija 1944 dalje deloval organizator dr. Gabrijel Hrušovar. Na tistem značilnem prehodnem ozemlju med Pohorjem in Kozjanskim se večje partizanske vojaške enote navadno niso zadrževale dalj časa. Kolikor pa so se tam pojavile, so se morale navadno kaj kmalu spopasti s sovražnikom, ki je imel v okolišju nekaj močnejših postojank.

Dr. Hrušovar se je odločil za gradnjo gozdnih podzemskih bunkerjev, kar je po njegovi presoji še najbolj ustrezalo razmeram na tamkajšnjem terenu. Prvi bunker so zgradili v Šahti, to je v razsežnem gozdu pod Dobjem pri Dramljah. Njegovo izgradnjo je organizirala sekretarka Milica Gabrovec-Lenka ob sodelovanju borcev Bračičeve brigade, terenski aktivisti pa so ga opremili s pogradi, sanitetnim materialom in štedilnikom. Ob vhodu je bil bunker visok dober meter, v širino je meril dva metra, v dolžino pa štiri. Z naklonom hriba se je po dolžini dvigala tudi višina strehe, tako da so lahko na zadnjem koncu bunkerja postavili dva pograda enega nad drugim.

Ker so to prvo bolnišnico gradili poleti in v suhem vremenu, je enostavna, z deskami in prek njih z zemljo prekrita streha ob prvem jesen-

skem dežju prepuščala vlago in tega kljub prizadevanju niso mogli prečiti. In ker se je po bližnji okolici razvedelo, da je v Šahti partizanska bolnišnica, so jeseni 1944 pričeli graditi novi bunker na Tolstem vrhu nad Konjicami. Za tisti prostor so vedeli le gozdni lastnik, sanitetno osebje in terenci, ki so bunker gradili ter kasneje ostali kot nosači ranjencev na postojanki.

Bolnišnica je imela ločeno kuhinjo in prostor za zdravniško delo. Bila je tako dobro prikrita, da je Nemci niso odkrili, ko so spomladi leta 1945 hodili po njeni strehi. Ob vhodu je bil bunker visok manj kot meter, dolg je bil osem metrov in širok tri metre. Na treh vrstah pogradov so lahko namestili 20 do 25 ranjencev. Stene in streho v tem bunkerju so izolirali z dvema vrstama desk. Vhod v bunker so zapirali s ploščadjo, na videz povsem izenačeno z okoljem. Dim so po posebnih ceveh speljali v votlo drevo, da se je počasi izgubljal v ozračje.

Ker velikost bunkerja ni zadostovala, so pri Juriju Grašiču na Starih Slemenih nad Žičkim samostanom izkopali votlino z vhodom iz hleva. Prostora je bilo za osem ljudi, ki pa so lahko samo ležali ali sedeli in bili brez dnevne svetlobe. Bil pa je tako dobro skrit, da bi ga lahko odkrili le prek izdaje.

Spomladi 1945 so pričeli graditi še bunker v bližini Loč in večjo postojanko v gozdu nad Dobjim, ki pa so jo dogradili šele po osvoboditvi. V vseh omenjenih postojankah se je od julija 1944 do osvoboditve zdravilo okoli 120 borcev v glavnem iz Bračičeve, Tomšičeve in Šercerjeve brigade ter nekaj kurirjev in terencev.⁴⁵

Na sosednjem kozjanskem območju je delovala še partizanska bolnišnica na Boču, ki jo je upravljal dr. Stane First. Nadalje je v dokumentaciji zaslediti tudi postojanko »R 6«, za katero pa ni moč ugotoviti, kje je bila. Delovala je le kratek čas jeseni 1944 kot pomožna bolnišnica XIV. divizije ter so po njenem razkritju ranjence evakuirali v kozjanske bolnišnice.⁴⁶

Kljub velikim težavam je partizanska saniteta na Kozjanskem častno opravila svojo globoko humano nalogo in rešila mnogo življenj. Kljub pomanjkanju zdravnikov in drugim tamkajšnjim neugodnim razmeram se je v kratkem času razvila od najpreprostejših oblik zdravljenja po skritih bunkerjih do visoko organizirane in strokovno usposobljene vojaške sanitetne službe, ki je bila vseskozi pripravljena na naloge, ki jih je pred njo postavljalo narodnoosvobodilno gibanje. Dobro prikrite nadzemne bolnišnice, ki so jih bili postavili požrtvovalni in nadvse iznajdljivi graditelji-partizani, so nudile ranjencem za takratne razmere še kar ugodne pogoje zdravljenja. O visoki stopnji organiziranosti kozjanske sanitete pričajo končno tudi podatki, da je v bolnišnicah umrlo le nekaj ranjencev ter da sovražnik ni zajel niti enega ranjenca. Da je partizanska zdravstvena služba lahko tako uspešno delovala, pa se je treba zahvaliti tudi zavestnemu in požrtvovalnemu kozjanskemu človeku, ki je še posebno za ranjence dajal, kar je le zmožgal.

Narodnoosvobodilno obdobje bo ostalo kot najveličastnejše v zgodovini slovenskega naroda. Sledovi za partizansko saniteto počasi izginjajo, bolnišnice so razpadle, tu in tam je videti še kak zdavnaj porasli zemeljski vdor na kraju, kjer so se skrivale. Škoda, da njih lega ni vsaj označena.

OPOMBE

¹ Stanko Škaler, Kozjanski odred, Celje 1967 (navajam: Škaler, Kozjanski odred).

² Lojze Požun, Revirska četa leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, 1961, št. 1—2 (navajam: Požun, Revirska četa).

³ Škaler, Kozjanski odred.

⁴ Lojze Požun, Druga grupa odredov, Celje, 1967.

⁵ Škaler, Kozjanski odred.

⁶ Franjo Fijavž, Delo KP in OF na področju OK KPS Celje v dobi od aprila 1941 do maja 1942, Ljubljana, 1962, rokopis v Muzeju revolucije Celje (MRC); Stane Terčak, Ali je bila II. celjska četa? Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS I, Ljubljana, 1957.

⁷ Požun, Revirska četa.

⁸ Dr. Ivan Kopač-Pauček, Saniteta na sektorju S, Hronike o radu sanitetne službe u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, zvezek IX., Beograd, 1967.

⁹ Po Škalerju je bil ta bunker na hribu Plešivec nad Dobrovim, Stane Terčak pa ga omenja nad Pustimi Ložicami (Stane Terčak, Kozjansko v NOB, kratak pregled, rokopis v MRC).

¹⁰ Glede števila ranjencev, ki jih je pustila XIV. divizija, so podatki različni. Lado Ambrožič-Novljan navaja v Pohodu štirinajste (Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica, 1967), da je XIV. divizija pustila na Bohorju petnajst hudo ranjenih partizanov, od teh devet iz Šercerjeve brigade, dva iz Tomšičeve, dva iz Bračičeve, enega iz štaba divizije in enega neznanega, ter da so trije od njih umrli. Škaler v Kozjanskem odredu govori o 16 ranjencih.

¹¹ Dr. Metod Mikuž, Oris partizanske sanitete na Slovenskem, Ljubljana, 1967 (navajam: Mikuž, Partizanska saniteta). Dr. Adolf Drolc pa je poročal štabu IV. operativne cone o štirinajstih ranjencih (Izvirnik v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani — navajam: IZDG).

¹² Škaler, Kozjanski odred.

¹³ Ivan Doberšek-Janko, Bolnica Zajsele na Bohorju, Iz naše krvi, Celje, 1955.

¹⁴ Poročilo sanitetnega referenta Kozjanskega vojnega področja referentu za bolnice pri sanitetnem oddelku IV. operativne cone, 31. X. 1944, IZDG; poročilo sanitet. ref. štaba KO ref. za bolnice pri štabu IV., 20. IX. 1944 IZDG.

¹⁵ Mesečno por. za junij 1944 sanitet. ref. KO.

¹⁶ Mesečno por. sanitet. ref. KO sanitet. odseku IV. 2. VI. 1944 IZDG.

¹⁷ Izjava Julija Repšeta, 8. IV. 1960, MRC.

¹⁸ Pavle Baloh, Po poteh revolucije, Ljubljana, 1966.

¹⁹ Julij Repše, doma iz Jagnjenice pri Radečah, je bil v bivši Jugoslaviji dve leti bolničar v vojaški bolnici v Beogradu. Med nemško okupacijo je delal v radeški papirnici, proti koncu leta 1943 pa so ga mobilizirali v nemško vojsko, kjer je bil po opravljenem tečaju prav tako bolničar. Ko je prišel po šestih mesecih domov na dopust, se je v povezavi s sevniškimi aktivisti v začetku junija 1944 pridružil partizanom ter postal bolničar v Kozjanskem odredu.

²⁰ Mesečno por. sanitet. ref. KO sanitet. odseku IV. o. c., 5. VIII. 1944, IZDG.

²¹ Iz razpoložljivega gradiva ni bilo mogoče ugotoviti položaja obeh pomožnih bolnišnic. Zagotovo sta bili podzemni in z majhno kapaciteto. Verjetno je bila bolnišnica na vzhodnem predelu nekje v okolici Bizeljskega, na zahodnem pa nekje na področju Voluša. Po izgradnji nadaljnjih bolnišnic — R 8 in R 9 so možni bolnišnici kmalu opustili.

- ²² Lokacija rekonvalescentne postojanke iz dokumentov ni razvidna. Lego te postojanke je označil Branko Defar-Striček (ustna izjava).
- ²³ Angela Zdolšek, Partizanske bolnišnice na Štajerskem, rokopis, MRC.
- ²⁴ Življenjepis dr. Stanka Pogrujca, Maribor, 27. XI. 1949, fotokopija MRC.
- ²⁵ Mesečno por. sanitet. ref. Kozjanskega vojnega področja sanitet. odseku IV. o. c., 1. XI. 1944; dopis sanitet. ref. KO komisarjem I., II. in III. bataljona 4. VIII. 1944, IZDG.
- ²⁶ Mesečno por. sanitet. ref. Kozj. vojnega področja sanitet. odseku IV. o. c., 1. XI. 1944, IZDG.
- ²⁷ Branko Defar-Striček, rojen 30. VI. 1920 v Višnji gori, doma iz Stare cerkve, Slovenska vas, se je vključil v partizane aprila 1942, bil kmalu zatem hudo ranjen in se zdravil v partizanski bolnišnici na Gorjancih. Zaradi izrednega zanimanja za zdravljenje je postal bolničar in spreten graditelj partizanskih bolnišnic na Dolenjskem. Spomladi 1944 je prostovoljno odšel na Štajersko, kjer je zdravil v bolnišnicah, predvsem na Moravškem. Po osvoboditvi Zgornje Savinjske doline je postal komandir sanitetne šole pri štabu IV. operativne cone. Na Kozjanskem je najprej z gradbeno ekipo postavil postojanko R 9 na Voluški gori, zatem pa ostal v njej kot komandir in bolničar, hkrati pa je bil eden glavnih organizatorjev za postavljanje in oskrbovanje kozjanskih bolniških objektov. Spomladi 1945 so ga postavili kot aktivista OF za načelnika narodne zaščite v okraju Laško. (Izjava Branka Defarja, Blatni vrh — Marof pri Jurkloštru, jesen 1972, MRC in drugi podatki).
- ²⁸ Izjava Branka Defarja-Strička, MRC.
- ²⁹ Bolnišnico R 8 je lokaliziral nad Fužinami pri Planini Branko Defar-Striček po izjavah njenega graditelja Franca Zajca.
- ³⁰ Poročilo sanitet. ref. komandi Kozj. voj. področja, 27. XI. 1944 IZDG.
- ³¹ Mesečni sanitetni in higienski raport Komande kozjanskega vojnega področja za mesec november 1944, IZDG.
- ³² Izvirnik hišnega reda postojank, IZDG.
- ³³ Dopis sanitet. ref. KO komisarjem I., II. in III. bataljona 4. VII. 1944, IZDG.
- ³⁴ Okrožnica uprave Slovenskih centralnih vojnih partizanskih bolnišnic (SCVPB) vsem vodstvom postojank SCVPB, 25. I. 1944, IZDG.
- ³⁵ Poročilo Uprave bloka postojank-sektor Kozje sanitet. odd. vojne oblasti IV. o. c. JA o delu od 1. XII. 1944 do 31. III. 1945, 25. IV. 1945, IZDG.
- ³⁶ Izjava Branka Defarja-Strička, MRC.
- ³⁷ Prav tam.
- ³⁸ Glej op. 35.
- ³⁹ Mikuš, Oris partizanske sanitete.
- ⁴⁰ Dopis sanitet. ref. Kom. kozj. voj. pod. Komandi kozj. voj. podr. — poverjeniku za personalne zadeve, 23. III. 1945, IZDG.
- ⁴¹ Mikuš, Oris partizanske sanitete.
- ⁴² Dopis upravnika bloka postojank — sektor Kozje štabu KO, 7. V. 1945, IZDG.
- ⁴³ Pismo ranjencev R 9 Okrajnemu komiteju SKOJ Planina-Sevnica, 9. V. 1945, IZDG.
- ⁴⁴ Dopis upravnika bloka postojank — sektor Kozje štabu KO, 18. V. 1945, IZDG.
- ⁴⁵ Dr. Gabrijel Hrušovar-Drago, Partizanska saniteta na drameljsko-konjiškem sektorju, izjava, MRC.
- ⁴⁶ Desetdnevno poročilo sanitet. ref. Kozjan. voj. področja, 11. XI. 1944, IZDG.

Zusammenfassung

DAS PARTISANENSANITÄTSWESEN IN KOZJANSKO

Das Partisanensanitätswesen in Kozjansko hat sich parallel mit dem Volksbefreiungskampf entwickelt. Trotz Schwierigkeiten hatte der Gesundheitsdienst auch in diesem Teil der slowenischen Erde alle jene Entwicklungsstufen des Partisanensanitätswesens, die für die Zeit des Befreiungskampfes bei uns so charakteristisch und in der Geschichte des Militärsanitätswesens überhaupt einmalig waren.

In der Entwicklung des Sanitätsdienstes in Kozjansko gab es zwei verschiedene Perioden. In der ersten Periode, also bis zur Ankunft der XIV. Division in die Steiermark, war das Sanitätswesen improvisiert, primitiv und fachlich auf geringem Niveau. In der zweiten Periode, vom Frühjahr 1944 bis zur Befreiung, entwickelte es sich aber infolge guter Organisation im Sinne des modernen Militärsanitätswesens.

Bis zur Ankunft der XIV. Division sind die Angaben über das Sanitätswesen sehr spärlich, da der Sanitätsdienst in den ersten Partisaneneinheiten in Kozjansko in den Jahren 1941—1942 noch nicht organisiert war. Im Notfall suchten die Partisanen Hilfe bei den in der Nähe lebenden slowenischen Ärzten. Die Verwundeten wurden mitgeführt oder bei zuverlässigen Bauern in primitiven Bunkern versteckt, wo sie von den Bauern gepflegt wurden.

Einen Fortschritt machte die Entwicklung des Sanitätsdienstes mit der Errichtung des ersten richtigen Waldbunkers im November 1943 oberhalb der Dörfer Puste Ložice und Plešivec. Hier wurden zuerst Verwundete aus dem Kozjanski Bataillon gepflegt, im Februar 1944 aber wurden die Verwundeten der XIV. Division hiergebracht. Da der Bunker für die Betreuung von Verwundeten nicht geeignet war und die Gefahr der Entdeckung drohte, wurde schon im Frühling 1944 in der Nähe von Zajsele ein neues unterirdisches Krankenhaus mit einer Kapazität von 25 bis 30 Verwundeten erbaut.

Ende April 1944 kam nach Kozjansko Dr. Adolf Drolc, der trotz großer Schwierigkeiten ein richtiges Militärsanitätswesen zu organisieren begann. Im Sommer 1944 wurden mehrere Sanitätskurse organisiert, die eine größere Zahl von Krankenpflegern für Militäreinheiten heranbildeten und so dem außerordentlich großen Mangel an Sanitätspersonal abhalfen. Die Verwundeten wurden schon im Sommer 1944 abgesondert. Für schwerkranke Patienten wurde ein neues oberirdisches Krankenhaus in Jurklošterski graben erbaut, leicht verwundete Patienten wurden aber in einem Krankenhaus für Rekonvaleszenten untergebracht.

Im September 1944 kam nach Kozjansko der Erbauer von Krankenhäusern Branko Defar-Striček, der den Bau von zwei großen Stationen mit den Tarnnamen R 8 und R 9 organisierte. Die erste war oberhalb von Fužine, die zweite aber am Abhang der Voluška gora. Die ersten Verwundeten wurden Anfang November aufgenommen.

Im Herbst 1944 erreichte die Organisation des Sanitätsdienstes ihren Höhepunkt. In Kozjansko gab es zu dieser Zeit vier gut getarnte Stationen und zwar R 7, R 8, R 9 und R 10. Außerdem wurden Ambulanzen bei den militärischen Behörden der Städte und eine Ambulanz für die Zivilbevölkerung organisiert. Auch strenge hygienische Maßnahmen wurden durchgeführt.

Die schwere Winteroffensive 1944—1945 haben die Sanitätsanstalten gut überstanden, da es dem Feinde nicht gelang die Objekte zu zerstören und auch kein Verwundeter in ihre Hände fiel.

Im Frühjahr 1945 normalisierte sich die Lage und alle vier Stationen, das heißt R 7, R 8, R 9 und R 10, nahmen ihre Arbeit wieder auf. Die einzige Gefahr für die Stationen waren Banden von Domobranci, die das Terrain unsicher machten, aber die ausgezeichnete Konspiration war auch jetzt die einzige und stärkste Waffe der Stationen.

Nach der Befreiung wurden die Verwundeten aus den Stationen in Kozjansko evakuiert und in das Militärkrankenhaus Topolšica verlegt. Nach ungefährender Schätzung waren in diesen Krankenhäusern über 300 Verwundete in ärztlicher Behandlung.

DR. STANISLAW SZYMANSKI

CELJSKI STROP

Celjski strop¹ v »stari grofiji«² očitno ne zavzema zadnjega mesta med spomeniki in to ne samo v merilu Slovenije. Naslikan v prvi polovici 17. stoletja, prekrit verjetno v 19., morda celo že 18. stoletju je bil dolgo časa, prav do leta 1927 nedostopen občudovalcem in neznan ljubiteljem starin. Ko so ga odkrili in restavrirali, je dočakal tudi pomembno, čeprav edino strokovno obdelavo. Ta edini med umetnostnimi zgodovinarji, ki se mu je posvetil, je bil tedanji vodja spomeniškega urada za Slovenijo v Ljubljani, od leta 1937 pa profesor tamkajšnje univerze dr. France Stele. O stropu je leta 1929 objavil temeljito študijo, katere druga izdaja je izšla leta 1969.³ Po letu 1929 se strop sporadično omenja v raznih publikacijah.⁴

Sporočila o stropu so našla odmev tudi v znanstveni literaturi izven Jugoslavije. Prof. Vojeslav Mole, ki je na Poljskem napisal zgodovino umetnosti Južnih Slovanov, je označil Celjski strop kot prvi primer baročnega iluzionizma v Sloveniji; strop ostaja po mnenju tega avtorja sicer dolgo časa osamljen, vendar nam lahko skupaj z drugimi importiranimi deli italijanskega slikarstva služi kot ilustracija velikega preobrata, ki je nastajal v tem času na področju umetnostnega okusa in njegovih sprememb.⁵

*

Kljub poglobljenemu študiju Celjskega stropa doslej ni uspelo natančneje določiti datuma njegovega nastanka⁶, niti dognati njegovega avtorja.⁷ Opirajoč se na dosedanje ugotovitve in študijska dognanja Fr. Steleta⁸ in povzemajoč njegovo zamisel, se bomo torej povrnili k tema dvema vprašanjema. Sledeč njegovim dognanjem bomo skušali dodati nekaj lastnih spoznanj in predložiti še bolj natančno smer iskanja tako glede avtorjeve delavnice kakor tudi glede nastanka slikarije.

Če začnemo pri vprašanju avtorstva, je treba pomisliti na umetniško koncepcijo stropa, na njegovo arhitektoniko in stilne značilnosti, ki nam omogočajo predstaviti samosvojo posebnost spomenika in s tem natančnejšo časovno opredelitev njegovega nastanka.

Ravni strop v veliki dvorani v prvem nadstropju — piano nobile — v »stari grofiji« v skupni dolžini 14,45 m in v širini 9,87 m (sestavljen iz

štirih po velikosti enakih sestavnih elementov) je mojster slikarsko razdelil na enajst pravokotnih polj. Deset obrobnih tvori nekako borduro ali okvir največjemu centralnemu polju z merami $8,50 \times 6$ m. Velikost vogalnih polj znaša $2,40 \times 1,83$ m, v sredini krajših stranic velikega pravokotnika se nahaja na vsaki strani po eno polje v velikosti $6 \times 2,40$ m; med vogalnima poljema ležita ob daljših stranicah na vsaki strani po dve polji z merami $4,15 \times 1,83$ m. Vogalna polja vežejo z ostalimi štiri pozlačene rozete.

Letve, ki razmejujejo ta polja in so obenem nekaka njihova nosilna konstrukcija, krasi bela vitica, naslikana na modrem polju. Okoli celote teče barvna imitacija balustrad, ki podpirajo celoto.

Vsa polja so naslikana zelo dekorativno. Centralno polje prikazuje iluzionistično arhitekturo z dvema do tremi nadstropji, ki se zaključuje v venec v obliki stiliziranega malteškega križa in hkrati očrtuje modrino neba. Ta arhitektura se z glavnimi konstrukcijskimi elementi, ki tečejo preko polja v diagonalah, opira s svojo gmoto na vogale, kakor da jo nosijo giganti, naslikani na štirih malih vogalnih poljih stropa. Na dveh krajših pravokotnih poljih, ležečih med temi giganti, vidimo dve antični bojni sceni, na ostalih dveh daljših pa štiri žanrske prizore, ki simbolizirajo štiri letne čase, po dva na vsaki strani.

Celota je naslikana s tempera barvami v bolj temnih, zadržanih barvnih tonih, čeprav se z naturalističnimi barvami zelo približujejo tematiki slehernega prizora. Opazovalčev pogled bolj pritegujejo posamezni deli kot pa celota upodobitve.

*

Kot je bilo že omenjeno, celjski strop po vsej verjetnosti ni delo domače slovenske ustvarjalnosti, čeprav je nastal na slovenskih tleh; na tem ozemlju predstavlja importiran, epizodičen in enkratni pojav.

Tu velja jasno poudariti, da so take slikarije nastajale v umetnostnem duhu povsem drugega časa kot pa stavba »stare grofije«, da je morala oba dogodka ločiti daljše časovno obdobje, in končno tudi, da sta morala pri obeh naročilih participirati dva različna umetnostna okusa naročnikov, verjetno gre pri tem za dve generaciji. Če natančneje pregledamo datume, je to več kot verjetno, kajti novi lastnik Celja v letu 1580, ta »strah Turkov« Jobst Josef Thurn in Valsassina je umrl brez otrok že devet let po položitvi temeljnega kamna za »staro grofijo« in po vsej verjetnosti pred začetkom slikarskih del na stropu (o čemer pričajo tudi oblikovne značilnosti stropa). Svojo posest je zapustil nečaku (sinu že pokojnega Ahaca), Johannu Ludwigu (1579—1635)⁹, čigar podobo vidimo po vsej verjetnosti med osebami, naslikanimi na stropu v njegovem centralnem delu proti oknu, v sredi nad balustrado prvega, iluzionističnega nadstropja.

Ko razpravlja France Stele o umetniških vrednotah spomenika, ugotavlja, da mora biti njegov slikar človek, ki je bil šolan v umetnosti, na katero so vplivale Benetke, in da ga je mogel slikati od leta 1580, ko so začeli graditi »staro grofijo«, do začetkov 17. stoletja. Avtor pri tem ne

navaja domnevne gornje meje. Pač pa slikarja, poznavalca umetnosti južne Evrope, prišteva — pravilno — med mojstre iz Zgornje Italije.

Glede prodiranja umetniških vplivov iz Italije do slovenskih pokrajin je treba pomisliti, da ima središče, kjer je ta spomenik nastal, tranzitni karakter. Ta prehodna lega Celja v odnosu do Zgornje Italije, na katero opozarja France Stele, dopušča, da se omejimo glede možnosti različnih smeri importa, in olajšuje kontinuiteto nadaljnjih raziskav. Opirajoč se torej na prodorno in pravilno oceno glede na oblikovno genealogijo celjskih slik, bi bilo vendarle treba zastaviti vprašanja, ki gredo dalje in bolj v podrobnosti, in sicer, katero med središči Severne Italije in nato kateri od tedanjih tam živečih slikarjev bi mogel biti avtor stropa, oziroma kateri delavnici Severne Italije je Celjski strop umetniško najbolj soroden in najbližji. Ko razjasnimo prejšnje, bi morali odgovoriti na zadnje vprašanje: v katerem momentu življenja ali ustvarjalnosti domnevnega avtorja in tedaj tudi, v katerem koledarskem letu je nastalo celjsko delo.

V nadaljnjem raziskovanju se moramo povrniti k stilnim zvezam stropa z oblikovnimi lastnostmi tedanjih umetniških del.

Najprej zbude pozornost (to je ugotovil že France Stele) bassanovski štirje letni časi in dva po Tempestinem bakrorezu naslikana zgodovinska prizora iz preteklosti antičnega Rima ter pravtako iz grafičnega vira izhajajoče štiri postave gigantov po predlogi Goltziusovih bakrorezov. Kolikor so mogli Tempestini bakrorezi in Goltziusove grafike svobodno potovati po vsej Evropi, zlasti po tranzitnih poteh in le naključno priti v Celje, toliko lahko dobro poznanje Bassanovega načina predvidevamo ne kot posredno na podlagi grafik, temveč kot avtopsijno, neposredno srečanje avtorja Celjskega stropa z delavnico tega zanimivega slikarja in to kot stik z izvorom v njegovem rodnem kraju in v njegovi delavnici v Bassanu, saj leži ta kraj nekako »ob poti« iz Celja do izbranega področja Zgornje Italije.

Mojster Celjskega stropa je prevzel, čeprav po svoje, na prav tako živ način Florentinsko idejo gledanja centralne partije dall sotto in su. Pri tem pa se ta partija stropa kljub povzemanju, skorajda kopiranju detajlov, kakor so: obešanje preprog preko ograj balustrad, ki ga često uporabljajo v slikarstvu Severne Italije in Benetk ob koncu 15. stoletja, uvedba pava, razvrstitev oseb itd., dovolj izrazito razlikuje od florentinskega načina. Pri tem izraža individualne razlike in lastni, neponovljivi slikarjev stil. Goltziusove vogalne slike pa bolj opozarjajo na vcljo avtorja, da uporablja grafični vzorec v ustroju notranjščine, kakor pa da bi ga poznal. Tu se lahko čudimo edinole povrnitvi južnega elementa, ki se je presnoval na severu in se pojavi na meji obeh predelov Evrope. Giganti dihajo v drugačnem ozračju kot bassanovske žanrske scene.

Za pravilno interpretacijo celote je treba pomisliti tudi na poslikano konstrukcijo, ki nosi celotno slikarijo. Leseni stropi so bili tedaj v navadi v gorskih gradovih brennerskega predela v soseščini Bassana kakor tudi na Tirolskem in celo na Poljskem. Izrazito severni, skorajda holandski, je okrasni element arhitektonske dekoracije, a v določenem smislu tudi koncepcija iluzionistične arhitekture, povzeta verjetno iz delavnice grafik

ali bakrorezov Vredemana Vriesa. Smelost njene slikarske realizacije pa vendar diha v notranjosti z lahkotnostjo in poletom italijanskega duha in to z gotovostjo v smislu Vignola. Toda če slikar dosledno interpretira arhitektonsko gmoto kot dekoracijo, tedaj noče ali ne more razumeti kompozicije kapitelov na njenih stebrih. Zanimivo so prikazane tudi naše in na poljski način spodstrižene frizure moških.

Prav tako so v načelu v duhu juga slikani elementi iluzionistične arhitekture v srednjem delu kakor tudi pokrajina s štafažo na žanrskih bassanovskih scenah.

Vse to se v kompoziciji stropa ne bije med seboj, četudi se renesansa prepleta z barokom in sever z jugom, to pa obenem skupno išče posredno razrešitev zlate sredine. Pri tem učinkuje eklekticismem kot svoje vrste lokalni manierizem in poudarja individualne značilnosti slikarjeve delavnice.

Analiza in primerjava ikonografskih, ikonologičnih in oblikovnih elementov stropa z umetniškimi deli na prelomu 16. in 17. stoletja nam vsiljuje misel, da je avtor celjskega dela mogel poznati iz avtopsije, in situ, tako Bassanovo delavnico kakor tudi kasetne načine slikanja stropov v fevdalnih rezidencah, ki so zlasti številne v brennerskem predelu. Poznanje ostalih umetniških koncepcij je moglo izhajati, kot je bilo že omenjeno, iz posredovanja tedaj zelo razširjene grafike, zlasti bakroreza.

Pravkar navedene pripombe dopuščajo, da se pri iskanju avtorja celjskega spomenika napotimo predvsem v Zgornjo Italijo preko Bassana, kraja, ki ima na jugu za soseda Benetke, na zahodu pa Trident. Trident je ležal prav ob tranzitni poti, ki je vodila iz Padove ali iz Benetk in Verone čez Rovereto, Bressanone (Brixen), Innsbruck, Hall in dalje na severovzhod ali na severozahod. Zaradi takega položaja so se mogle tam križati vse oblikovne značilnosti, ki jih vidimo na Celjskem stropu. Da so obstajale neke vezi, ki so povezovale Trident, Alto Adige in Tirolsko, zato ne govorimo le po kroju sorodne ljudske noše ali sporadični osebni kontakti, ampak tudi to, da sta bili tedaj obe pokrajini podrejeni monarhiji Habsburžanov. Najbolj prepričljivo pa nas nagovarja k temu, da iščemo sledove, ali ni morda avtor Celjskega stropa prej bival v teh krajih, rodbina tedanjih lastnikov in graditeljev palače in naročnikov slikarije, rodbina, ki se je preselila v Slovenijo z nemško italijanskega obmejnega ozemlja nad jezerom Como, torej s tega predela Evrope. Grofa Jobst Josef Thurn in Valsassina kakor tudi njegov nečak Johann Ludwig, katerega podobo si prizadevamo odkriti med portretiranimi osebami na stropu, sta pripadala stari rodovini, ki je že od davna imela tam svojo posest. To pa ni brez pomena za genealogijo slik Celjskega stropa in za odkrivanje neposredne smeri, od koder je pripotoval slikar.

Če bi nam uspelo поблиže določiti starost naročnika, ki ga vidimo naslikanega do pasu v sredini krajše stranice slikarije, med zidovi, ki se dvigajo v nadstropje v iluzionistični arhitekturi, tedaj bi mogli približno označiti tudi leto nastanka stropa. Datum naročnikove smrti bolj konkretno kot doslej začrtuje meje, kdaj je delo nastalo, in ga mnogo natančneje precizira.

Preden preidemo na raziskovanje o slikarju, bi bilo treba opozoriti še na eno zadevo in sicer na karakteristični ustroj arhitektonike celjskega dela.

Če поблиže in natančneje analiziramo poslikani strop v Celju, lahko pridemo končno do protislovnega sklepa, da koncepcija in njegova plastična zgradba nista nastali spontano in na prvi pogled, da se kljub dozdnevni idejni enotnosti skrivata v njegovih oblikovnih zasnovah dve tendenci in nekako dve umetniški struji. To ne ovrže domneve, da je končna rešitev kompozicije dozorevala dokaj hitro, dasi v etapah in v času, ko se je uresničevala prvotna koncepcija. Prvo fazo dozorevanja končne koncepcije bi mogli imenovati »konstrukcijsko« — za razliko od druge »slikarske«. V kolikor se zdi, da v celotni kompoziciji centralni element, to je iluzionistična arhitektura ne podlega spremembam in je v obeh zasnovah identična, v toliko njen okvir, obrobek ali »bordura« odražata prav to postopnost. Opirajoč se na tradicijo in na verjetno domače nagnjenje lahko dopuščamo, da je ta element prvotno moral biti »kaseten«, to se pravi slikan tako, da bo posnemal organsko kasetno konstrukcijo, vidno tudi v zgornjih partijah iluzionistične arhitekture v centralnem delu. Ta prvotni kasetni model bi popolnoma ustrežal stilnim oblikam zgradbine arhitekture. V drugi dobi in v docela drugem duhu kot arhitektura pa je nastala slikarija; tudi naročnik je bil drug. Suha renesančna razumskost s svojo delitvijo na regularne elemente različnih velikosti in njih geometrično discipliniranje nista več ustrezala sodobnim zahtevam. Slikar jih je torej obogatil z dodatki, jih zdinamiziral, izposojajoč si njihove motive in to, kakor je videti, iz različnih virov. Na ta način je strop postal bolj živ ne le vsebinsko temveč tudi oblikovno; postal ni samo bolj slikarski v primerjavi z risbarskimi kasetami prejšnje verzije ampak bogatejši, bolj razpoloženski in bolj baročen v primerjavi s prejšnjim renesančnim pojmovanjem. Prvotno idejo bi mogli zrekonstruirati na način, ki je viden na sliki št. 4, realizirano idejo pa predstavlja shematična risba št. 5. Če ju primerjamo med seboj, bi lahko racionalizem prve zamenjali z bolj emocionalnim odnosom do dela v drugi.

Ni nujno, da bi obdobje dozorevanja teh sprememb v koncepciji trajalo dolgo, kajti v vrsti partij na stropu je opazna naglica izvedbe in kakor da problem ni do kraja preišljen — vsaj v prvem momentu. Na več mestih se zdi, da se iz vrhnje, poznejše plasti prebija nekakšen osnutek te prvotne starejše zamisli. Vrsta elementov, kakor npr. tisti mož s čudno fiziognomijo v desnem kotu — domnevni slikarjev avtoportret — je preprosto taka, kot bi bila dodana pozneje, ko je bila celotna slikarija končana.

Toda še bolj kakor to gradivo, zbrano z raznih strani Evrope, ali ta eklekticizem, značilen za dobo, lahko začudi prodornega interpretatorja stropa njegova mozaična kompozicija; prav taka in ne drugačna sestava teh in ne drugačnih elementov celote; celote, ki se kljub nekakim navideznim protislovljem in raznorodnostim vendar ne bije sama s seboj, ne kazi kompozicije in ne tvori naključne kakofonije oblik, vsebine, barv ali občutij, ampak nasprotno: tvori prav harmonično celovitost in iz vsega

nekako slučajnega gradiva sestavlja preštudirano in konsekventno strukturo, organizira individualno, logično in neponovljivo slikarsko koncepcijo.

Sredi tega dokaj naključnega sestava najbolj priteguje pozornost centralni element, ki je najbolj samostojen, originalen in novatorski. Opira se na vogale, na simbolične gigante, a ob straneh na šestero deloma žanrskih, deloma bojnih prizorov. Toda kakor se tu mitologija prepleta s sodobno resničnostjo, tako se v centralni podobi ob sicer iluzionistično a vendarle zemsko sceno življenja v palači postavlja jasno polje v obliki stiliziranega križa, nebesna sfera, ki zavzema središče celotne kompozicije. Prav v izvedbi celote kakor tudi posameznih njenih delov je vidna odločnost baročne koncepcije, čeprav še ne povsem proste usedlin iz časov renesanse in manirizma. Na ta dokaj umeten način se uglašuje in naturalizira sestav različnih elementov. Težki in nizki strop se predvsem zaradi svojega centralnega dela dviguje v višine, se podaljšuje, postaja jasnejši in lahkotnejši, poleg tega pa s svojo svetlo jasnino daje vtis, kot da gre za naravni izvor svetlobe.

Strop je bil verjetno »oprč« na stenske slike, ki so ga dopolnjevale, in je skupaj z njimi predstavljal organičen del notranjščine, da bi jo preoblikoval s pomočjo tradicionalnih izraznih sredstev, vendar na način, ki je bil tedaj že novodoben. Baročna koncepcija celotne izvedbe tu odločno prevladuje nad še tradicionalnimi elementi renesanse.

Konstrukcijo celote, ki temelji na spoju posameznih elementov, je slikar razreševal na več ravneh. Prva med njimi, realistična, povezana s slikanimi konstrukcijskimi elementi, ima vodoravni sistem in se izrazito loči od iluzionističnih arhitektonskih motivov, ki jim je mojster dal navpično, vertikalno smer. Tretja cona, površinsko najmanjša, ki zajema delček neizmerne, kozmičnega neba, pa predstavlja sintezo obeh prejšnjih rešitev.

*

Razglabljanje o sistemu in kompoziciji ali o arhitektoniki slik, o sistemu oblikovnih elementov in motivov mora v zadnji konsekvenci privedi do tega, da se spomnimo anonimnega tvorca in da si prizadevamo odkriti avtentičnega izvajalca.

Na poslikanem stropu in v njegovem historiatu je dosti značilnosti in elementov, ki nam pomagajo odkriti splošno smer, od koder je mogel pripotovati naš gotovo ne lokalni slikar. Argumenti tičijo navsezadnje, kot smo videli, tudi izven same slikarije, v stvarnosti tedanjega življenja, v njegovih tedanjih dogajanjih.

Slikar je dobro poznal in to iz avtopsije, umetniške tokove, kar govori za potovalni stil njegovega življenja, stil, ki je bil v tistih časih dokaj v navadi. In čeprav slikarju niso bile tuje umetniške težnje tako s severa kakor z juga, je moral biti najmočnejše povezan, kakor pravilno sodi France Stele, z vplivnim območjem Zgornje Italije in zlasti Benetk ter njihove soseščine, z ozemljem, ki je rodilo delavnico Bassanov. Toda ne v Benetkah, ne v Firenzah kakor tudi ne na podnožju Monte Grappa ne srečamo

slikarja, čigar delo bi v čemerkoli spominjalo na umetniške odlike Celjskega stropa, slikarja, ki bi mogel dopotovati v slovensko Celje. Omenjena središča pa so imela vse pogoje za to, da bi mogla biti ne sicer zibelka, v kateri so se rodile mojstrove umetnine, pač pa etapne, torej vmesne postaje na poti ne samo iz severne temveč iz najbolj proti severu ležeče Italije v smeri na tranzitno področje, na katerem se nahaja edinstveni Celjski strop.

Če torej pomislimo na to:

— da izhaja naročnik iznad jezera Como, kjer je bil Val Sassina njegov rodni kraj, torej s področja, ležečega zahodno od Tridenta, ki ima za sosede Benetke, Firenze in Verono (glej zemljevid na sliki št. 13);

— da je slikar lahko poznal delavnico Bassanov (zlasti Leandra, čigar cikel meseci je mogel služiti za vzor celjskim štirim letnim časom),

— je moral prebivati nekje v bližini, ne preveč daleč od njih.

Če imamo v mislih, da je mogla vrsta ikonografskih in oblikovnih elementov izhajati iz umetnosti brennerskega predela in če je lahko poznal tokove v slikarstvu sosednjih delavnic iz Benetk, Verone ali celo Firenc, bi bilo najbrž treba mojstra iskati v takih središčih, kot so Verona, Rovereto, Trident, Bolzano, Bressanone ali celo že v nemških, npr. v Innsbrucku.

Če je umetnost tega severnega predela, germansko gotska in tradicionalna, v tem času ostajala predvsem pod vplivom dveh središč: Benetk in Verone, v nekem smislu pa tudi Tridenta, sta se italijansko mestece Alto Adige in benečanski Trident hkrati dovolj očitno germanizirala. Tridentinski zbor je imel močan vpliv na prej nekoliko konservativne alpske doline, pri tem je oživil staro severno gotsko umetnost ter močno deloval v prid renesanse in zlasti tedaj v teh krajih prodirajočega baroka. Ozemlje od Innsbrucka do Rovereta se je delilo na dve škofiji: bressanonsko in tridentsko; zadnja je tvorila samostojno cerkveno kneževino pod mogočnim vplivom Habsburžanov. Neposredna njihova oblast je segala na del bressanonske (briksenške) škofije in na celotno Južno Tirolsko. Tam so se dogajali večni etnični spori. Predele severno od Brennerja so naseljevali Germani, pretežno Tirolci, Tridentinsko pa Italijani, toda med njima ležeči Alto Adige in Južno Tirolsko, ozemlje skoraj od Tridenta do Brennerja, je poselila mešanica Tedescev (Nemcev) z Italijani. Od slovanskih naseljencev so se ohranili le neznatni sledovi.¹²

Trčenja kultur, ki so mogla dobiti zunanji odraz na Celjskem stropu, so bila tukaj silnejša, kot na drugih območjih tedanje Evrope.

Glavna središča kulturnega življenja alpskih dolin v soseščini Brennerja so bile tri prestolnice: Trident in Brixen za cerkveno administracijo ter Innsbruck za posvetno. Poseben pomen je v 16. stoletju dosegel Trident. Veliko zaslug za to, da je mesto dobilo značaj sodobne in italijanske zunanosti, ima škof Bernardo II von Cles (1514—1539), po čigar »clesinski« renesansi se je ta regija razlikovala od drugih s svojimi drugorodnimi elementi srednjeveškega severa. Posebno hvaležen teren za dejavnosti

obrnitkov in umetnikov je postalo mesto na prelomu 16. in 17. stoletja, ko je po tridentinskem zboru v letih 1600—1620 posvečal umetnosti veliko pozornost škof Carlo Gaudenzio Madruzzi. Možnosti za umetniško življenje pa so se v Tridentu nekoliko poslabšale, ko je bil leta 1620 povabljen k soupravljanju škofije mladi škofov nečak, dotlej pomožni škof, Carlo Emanuel, ki je praktično v imenu strica v času njegove odsotnosti v Tridentu upravljal škofijo. Boril se je proti vplivom umetnosti s severa, tako kakor se je nekaj pozneje kancler Wilhelm Binner upiral vplivom juga, ki so za Claudia Medici prihajali v ne preveč oddaljeni svetni Innsbruck.¹³

Na poti v Celje, preko Bassana k severnoitalijanskim krajem na zahod, recimo do Val Sassina, od koder so neposredno izhajali posestniki, investitorji palače in stropa, grofi Thurni, bi se kazalo ustaviti predvsem v prav tedaj slovečem Tridentu. V njem res ne najdemo dokumentov, ki bi pričali o odselitvi kateregakoli slikarja do dokaj oddaljenih slovenskih dežel, najdemo pa namesto tega mojstre, katerih izbrana umetniška dela imajo dosti potez, skupnih vrednotam, ki jih opazimo na Celjskem stropu, torej bi glede na to lahko bili po naročilu grofa Thurna iz Val Sassine izvajalci slikarskih del v celjski »stari grofiji«.

Katere bolj konkretne podrobnosti bi mogle vezati Celjski strop s spomeniki v Tridentu in kateri od tridentinskih mojstrov bi mogel pripotovati v Celje?

Na Celjskem stropu najbolj pade v oči njegova arhitektonika celotnega sistema, zlasti pa iluzionizem centralne partije. Ustrezen primer podobnega sistema najdemo na eni izmed risb dunajske zbirke Albertina. To je bil verjetno projekt gotovo podobne dekoracije stropa, toda ne za Trident pač pa za škofijsko palačo v sosednem Bressanonu (Brixenu).¹⁴ Na podlagi vseh podatkov bi ga lahko datirali šele v drugo polovico četrtega desetletja 17. stoletja. V primerjavi s celjskim je umetniško bolj dozorel in zgodovinsko bolj napreden. V vsakem primeru lahko sklepamo, da je ideja obeh stropov izšla če že ne iz iste delavnice pa vsaj iz istega umetniškega izvora ali kroga tedanjega slikarstva. (gl. sl. 7)

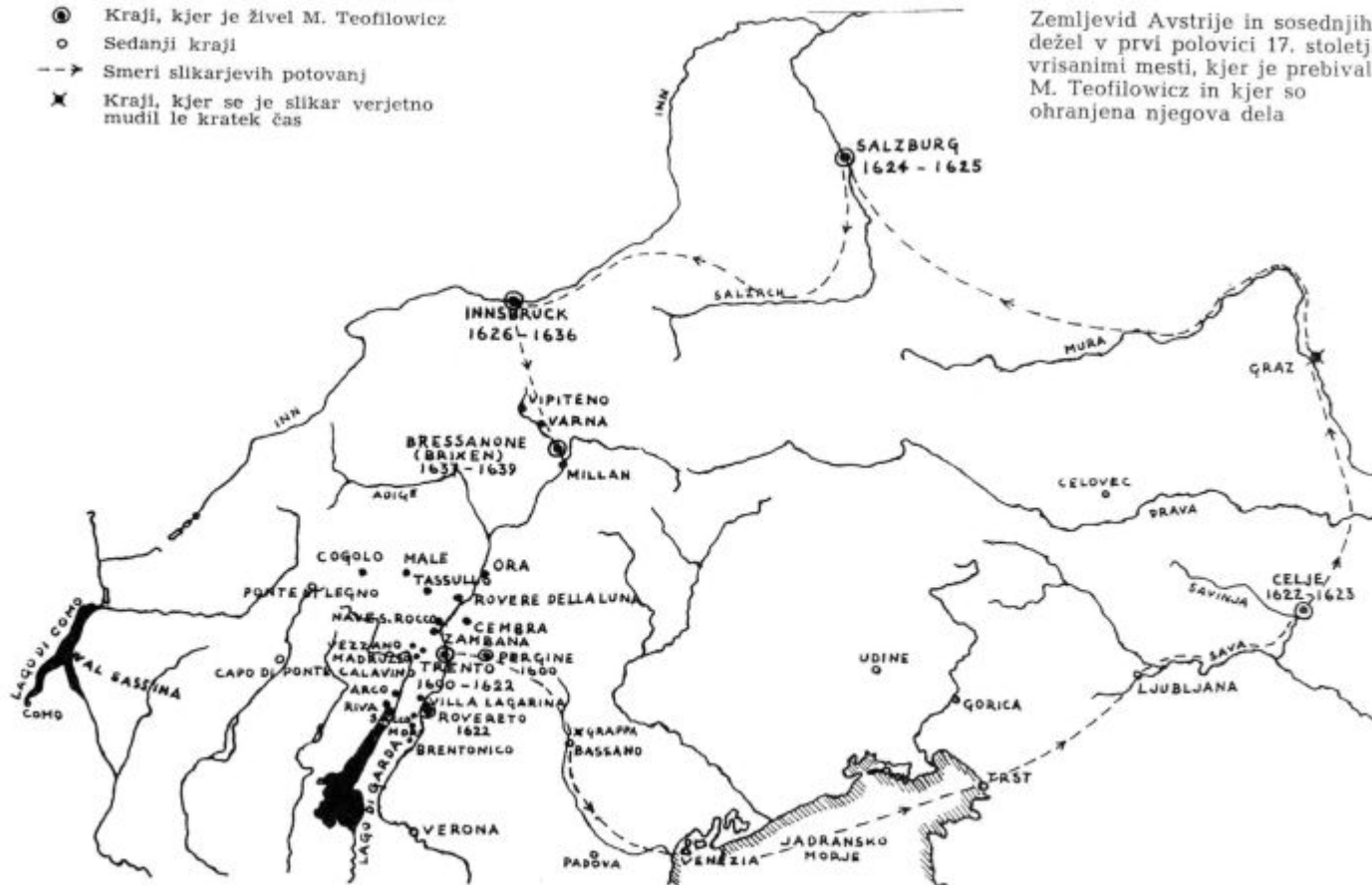
Z delavnico istega slikarja se veže tudi »bassanovska« podoba Obiska Treh kraljev v zbirkah na Hradčanih v Pragi.¹⁵ Prav tako kakor prizori Celjskega stropa izraža tudi praška podoba isto bassanovsko vzdušje in isti način splošnega interpretiranja tematike, kakor tudi razreševanja kompozicije ter končno tudi risbe in kolorita. (gl. sl. 8)

Prav tako je v posameznih partijah Celjskega stropa dokaj pogosto vidno ne vedno konsekventno prepletanje umetniških vplivov severa z drugorodnimi elementi juga in vice versa. To specifično individualno mešanje elementov s svojevrstno prevleko ali nalaganjem dveh različnih tendenc druge na drugo, dveh umetniških občutij, ki so nekako tuja tako predelom Tirolske ali Alto Adige, Tridenta, kakor tudi slovenskim deželam, podpira misel (tako se vsaj zdi), da je bil slikar v obeh središčih bolj nostrificirana in aklimatizirana oseba na teh zanj tujih terenih, ne pa tamkajšnji avtohtoni rojak.

Avtoportret tega slikarja poznamo končno v eni izmed oseb na Celjskem stropu. Nekam zanemarjena, z razmršenimi lasmi, z odvihanim

- Kraji, kjer so dela M. Teofilowicza
- ⊙ Kraji, kjer je živel M. Teofilowicz
- Sedanji kraji
- > Smeri slikarjevih potovanj
- ✕ Kraji, kjer se je slikar verjetno mudil le kratek čas

Zemljevid Avstrije in sosednjih dežel v prvi polovici 17. stoletja z vrisanimi mesti, kjer je prebival M. Teofilowicz in kjer so ohranjena njegova dela

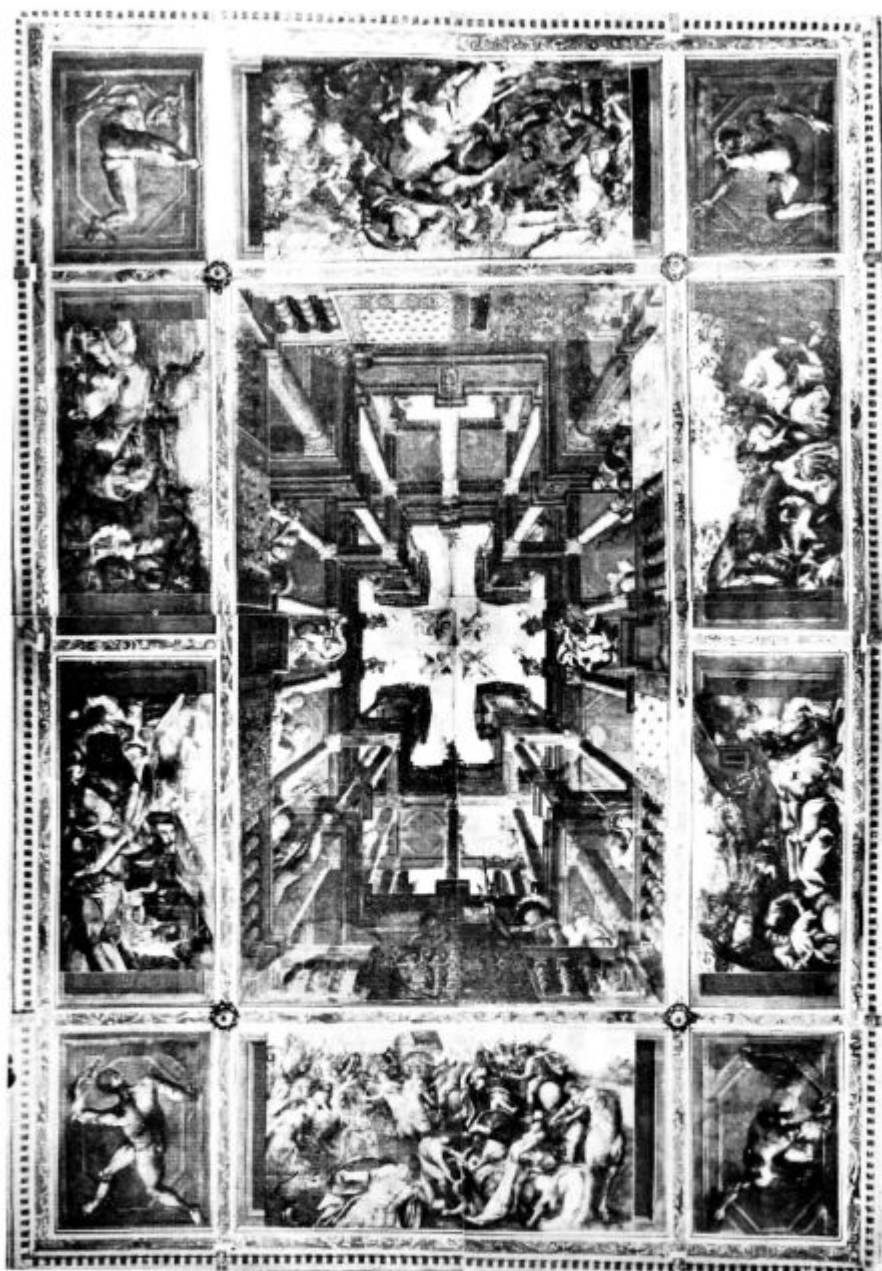
ovratnikom na srajci ga vidimo upodobljenega do pasu v desnem kotu nad vhodom v dvorano. Vrhu tega močno spominja na enega od portretov tega časa, ki jih hrani muzej Ferdinandeum v Innsbrucku, čeprav gre tu že za nekega starejšega moža.¹⁶ Škoda le, da je bila celjska upodobitev nekoliko poškodovana od časa in skažena s konservatorskimi posegi. (gl. sl. 3)

Če torej sprejmemo stilne zveze s projektom stropa za škofijsko palačo iz istega časovnega razdobja v Bressanonu (Brixenu) in če opozorimo na podobnost ene od oseb na osrednjem, iluzionističnem delu stropa z enim od avtoportretov slikarjev te deželne palače in iz tega časovnega obdobja, gotovo ne bo preveč tvegano, če sprejmemo domnevo, da je slikar prišel v Celje prav iz teh krajev in da je slikar bil tam prebivajoči prišlek z nad Visle Marcin Teofilowicz. Že več let je bil domač v krajih od Rovereta pa do Innsbrucka, a nekaj časa je prebival celo v Salzburgu in se tedaj za krajši čas zadržal v Gradcu.¹⁷ To je mojster, ki mu pripisujemo tudi praško sliko kakor tudi projekt stropa za Bressanone; dva njegova avtoportreta iz različnih življenjskih let sta ohranjena v muzeju Ferdinandeum v Innsbrucku. (gl. sl. 11 in 12)

V končnem pretresu ne najdemo argumentov, ki bi govorili proti zvezi Marcina Teofilowicza s Celjem, nasprotno, vse kaže na to, da je prav on lahko tvorec stropa v »stari grofiji«. Predložena domneva je toliko bolj prepričljiva, ker ne najdemo možnosti, da bi pripisali slike kakemu drugemu potujočemu slikarju, še manj pa avtohtonemu celjskemu domačinu.

*

O slikarju Marcinu Teofilowiczu kljub temu, da obstaja o njem dovolj bogata literatura, še nismo vedeli vsega.¹⁸ Skoraj nesporno je, da se je rodil okoli leta 1750 na historičnem poljskem ozemlju, verjetno nekje pod Wrocławom, v Lwowu ali morda v okolici Krakowa. V Krakowu je bil slikarski učenec pri Marcinu Koberu. V zgodovinskih virih zasledimo, da je tam prebival še leta 1595, že v letu 1600 pa ga srečamo v letni rezidenci tridentinskega škofa v sosednjem Perginu, ki leži prav ob poti Trident, Bassano, Benetke. Ko je bil kot umetnik v službi pri škofu Carlu Madruziju, je v teku dvajsetih let izdelal vrsto slik, zlasti oltarskih za okoliške kraje na ozemlju škofije: Arco, Calavino, Campann, Cembra, Cogolo, Malé, Madruzzo, Ora, Riva, Spormaggiore, Tassulo, Trydent, Vezzano, Villa Lagarina in Zambana. V letu 1621 za kratek čas izgine sled za njim. Eden od avtorjev meni, da je tedaj verjetno prebival v Gradcu. Leta 1623 najdemo slikarja v Salzburgu, kjer je zapustil nekaj zanimivih del. Leta 1626 je Marcin Teofilowicz prišel v Innsbruck in se za daljši čas vezal na dvor Leopolda V. in njegove žene Claudie Medici. Stanoval je v njuni poletni rezidenci Ruhelust in je imel pomočnika za izdelovanje svojih umetniških naročil. Zaradi svojega položaja dvorjanika je lahko navezoval vrsto poznanstev in umetniških stikov tako s slikarji kakor z meceni umetnosti, ki so prebivali na obeh straneh Alp. Eden od teh ljubiteljev Philipp Hainhofer, umetniški posrednik pomorjanskega kneza v Szczecinu, Filipa II, je zapustil v popisu svojega potovanja na jug celo opis slikarjeve delavnice,

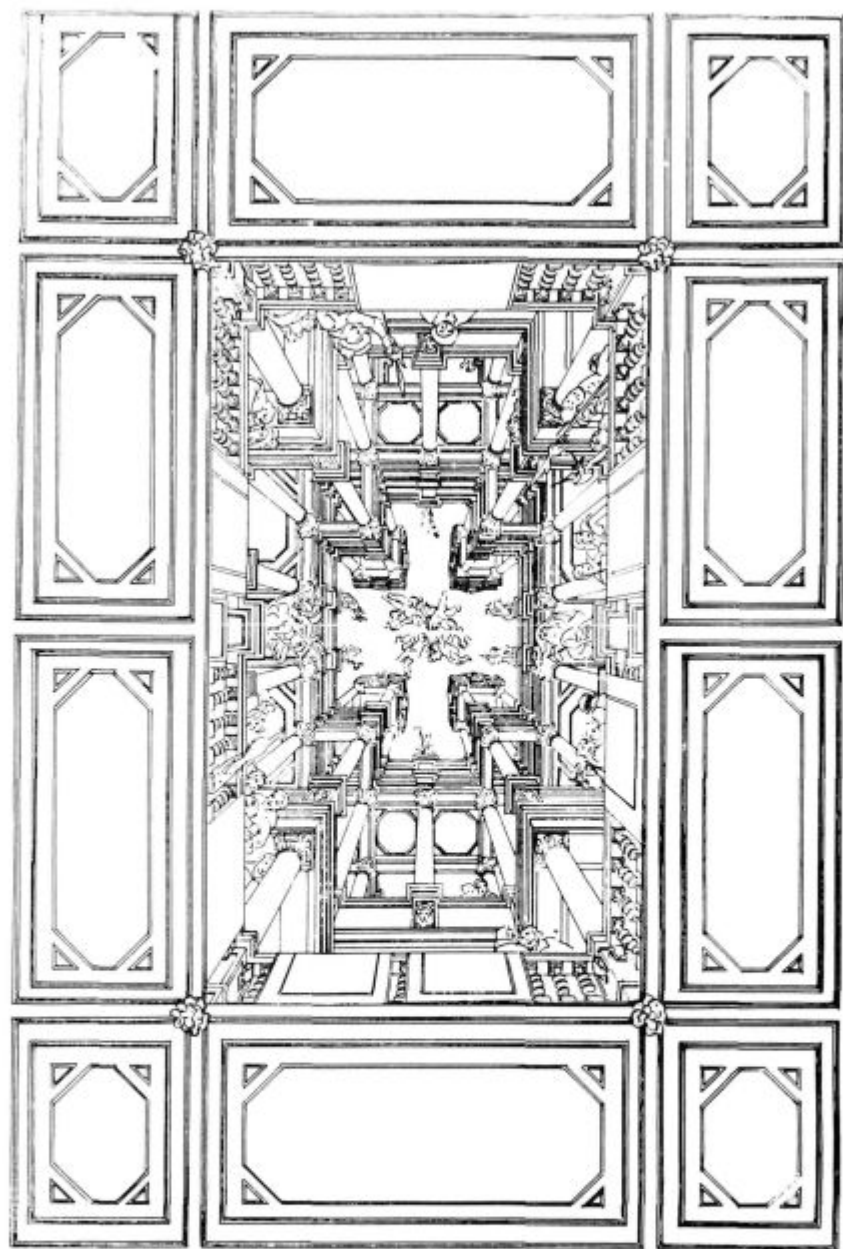
Sl. 1 Poslikani strop v glavni dvorani Stare grofije v Celju (Fotogr. Viktor Berk)

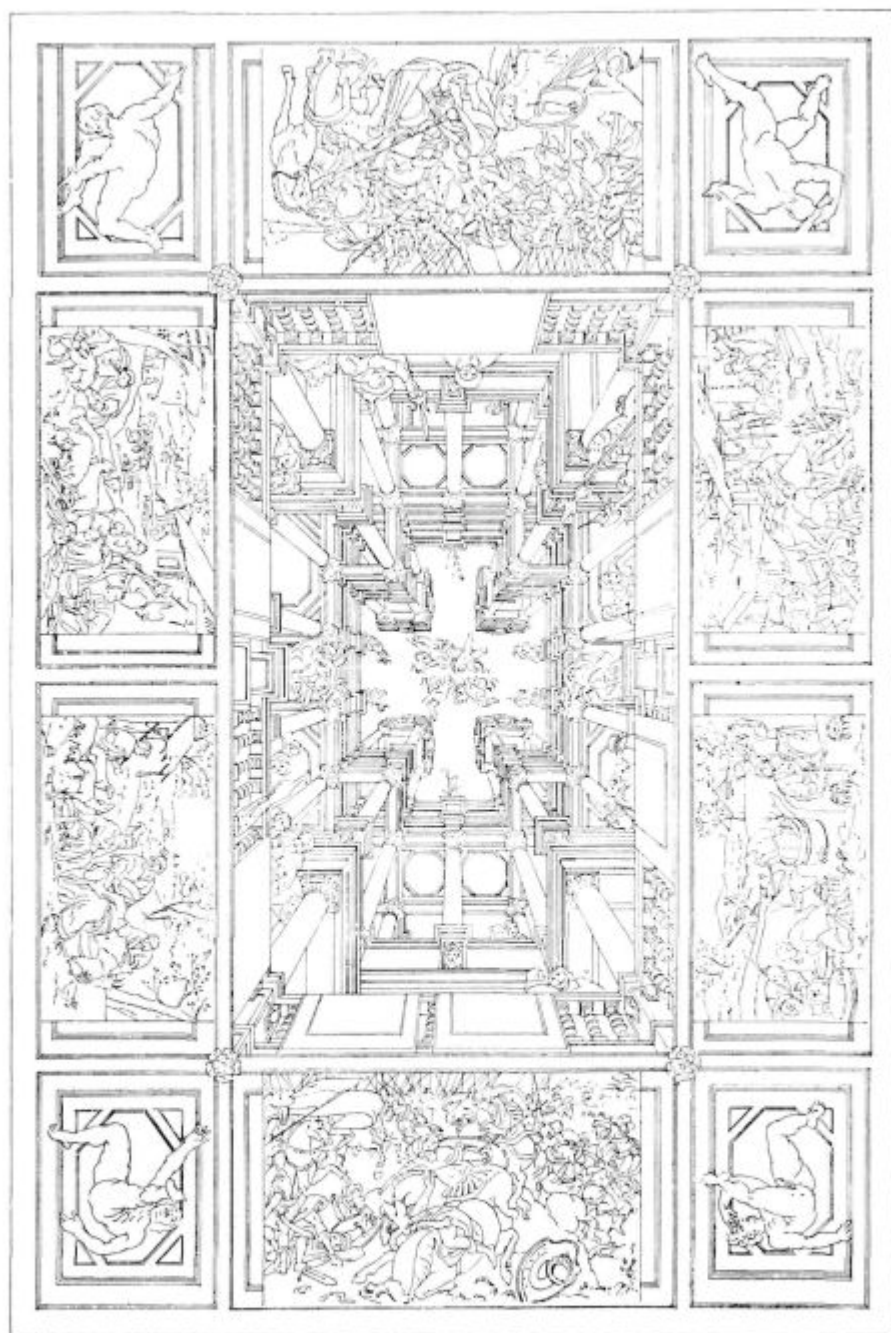
Sl. 2
Domnevni portret
grofa Johanna
Ludwiga Thurna
na Celjskem stropu
(Fotogr. V. Berk)

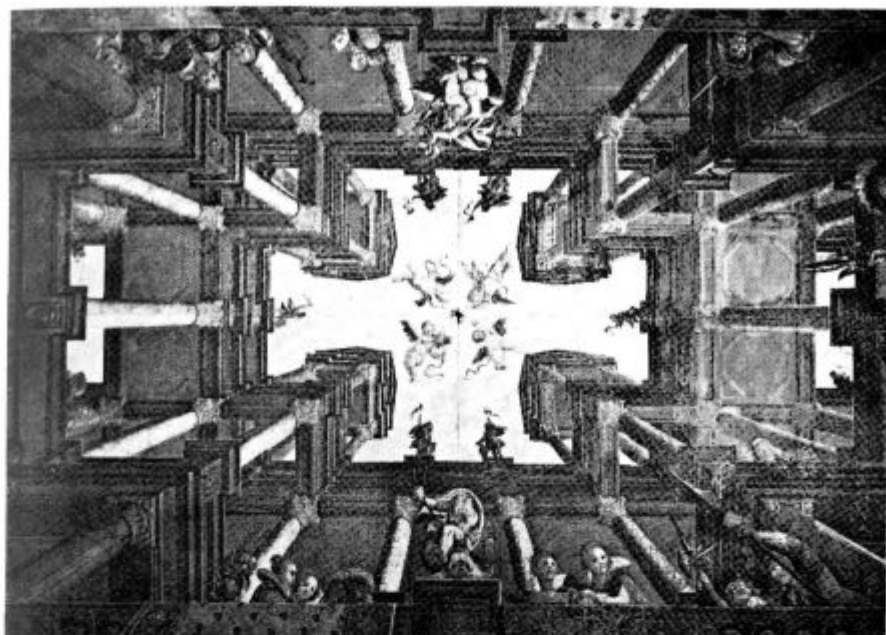
Sl. 3
Domnevni avtoportret
slikarja
M. Teofilowicza
na Celjskem stropu
(Fotogr. V. Berk)

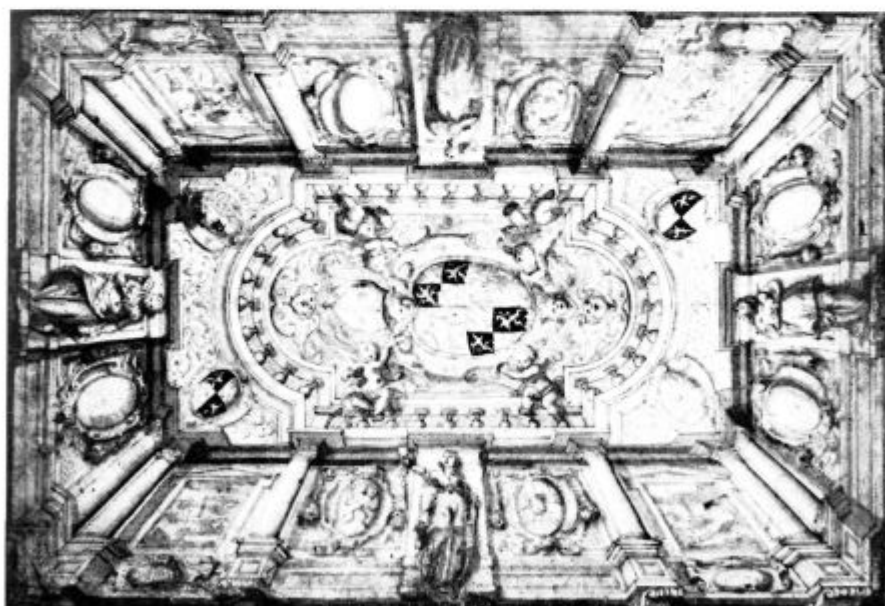
Sl. 4 Risba prvotne kasetne kompozicije Celjskega stropa

Sl. 5 Risba uresničene kompozicije Celjskega stropa (narisal Matej Stern))

Sl. 6 Osrednji iluzionistični del Celjskega stropa (Fotogr. Viktor Berk)

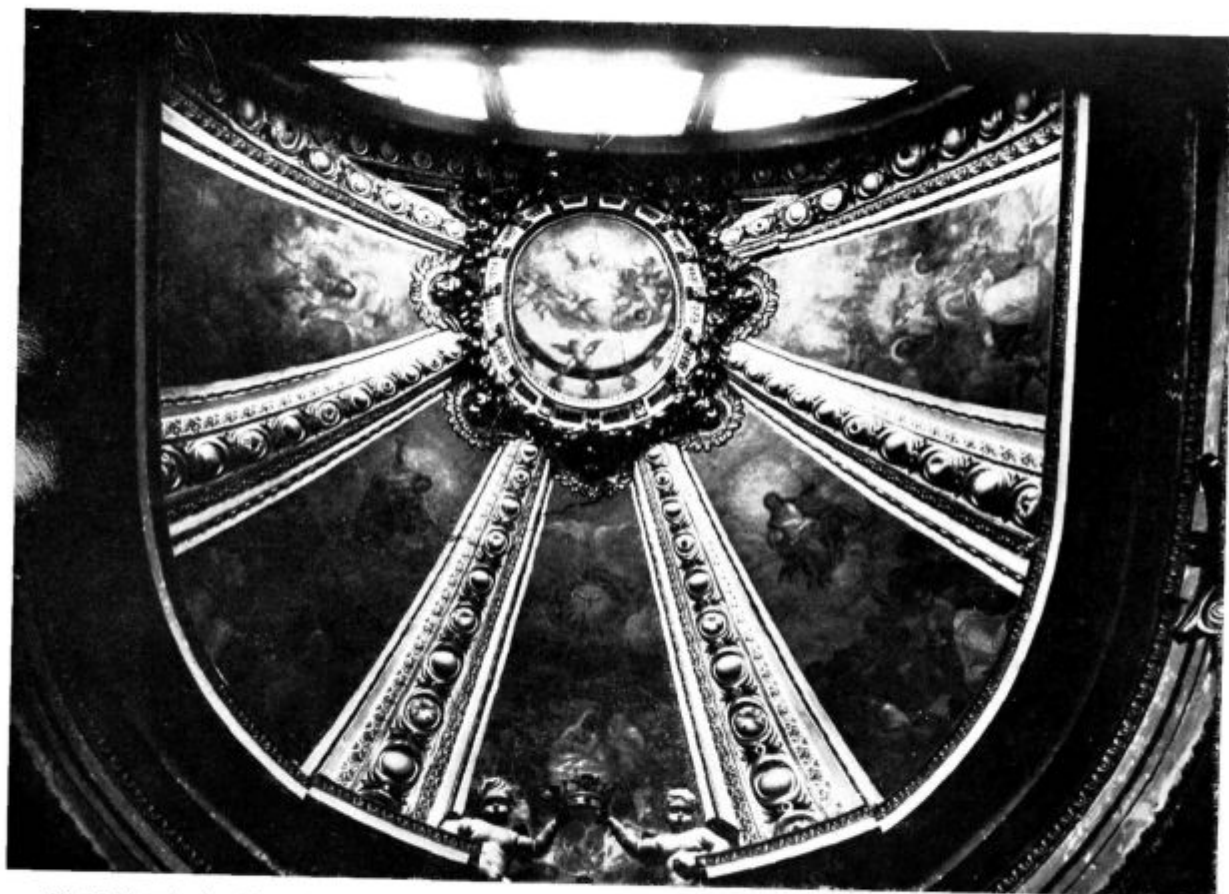
Sl. 7 Marcia Teofilowicz: Načrt za poslikani strop v škofijski palači v Bressanonu (Kolorirana risba, ohranjena v nacionalni biblioteki na Dunaju)

Sl. 8 Marcin Teofilowicz: Poklon Treh kraljev (Praha)

Sl. 9 Marcin Teofilowicz: Marijino vnebovzetje v tridentinski cerkvi
Santa Maria Maggiore

Sl. 10 Marcin Teofilowicz: Iluzionistična slikarija na oboku knežje kapele pri frančiškanskem samostanu v Innsbrucku

Sl. 11
Marcin Teofilowicz:
Lastni portret iz
konca 16. stoletja
(Tirolski deželni
muzej v Innsbrucku)

Sl. 12
Marcin Teofilowicz.
Lastni portret iz leta
1631 (Tirolski
deželni muzej
v Innsbrucku)

v kateri so bila umetnostnemu zgodovinarju neznana dela nizozemske umetnosti in portreti, pripravljene, da jih pošljejo v Florenco.

Knezova smrt leta 1632 in poslabšanje gospodarskega položaja na dvoru, boj kanclerja Wilhelma Binnera proti tujim vplivom v Innsbrucku, nato še požar v rezidenci, kjer je bil uničen ves slikarjev imetek, so močno oslabili umetnikov položaj. To ga je nagnilo, da je navezal kontakte z novim središčem. V Innsbrucku ga najdemo še 11. februarja 1637. leta, toda kmalu je zapustil to mesto in se naselil pri Wilhelmu Welsbergu, škofu mirnega Bressanona (Brixen). V Bressanonu je tudi končal zadnja slikarska dela visoke vrednosti, med njimi gotovo projekt za strop v škofijski rezidenci. Svoje premoženje je mojster v testametu določil za razne dobrodelne namene. Umrl je v škofijski palači v Bressanonu 25. januarja 1639. leta. Pokopali so ga na pokopališču pri tamkajšnji stolnici.

*

Ko v mislih zasledujemo potek slikarjevega življenja in njegova potovanja, moramo opozoriti na važno vrzel, ki sovpada s časom domnevnega obiska Marcina Teofilowicza v habsburškem Gradcu, točneje na leta 1622—1623. Če se hočemo opreti na zvezo stropa v Celju z delavnico tega mojstra, bi bilo treba prav v ta leta datirati nastanek tega dela. Naše domneve in verjetnost o zvezi Celjskega stropa z delavnico mojstra Teofilowicza v tem času lahko izpričajo v sedanji etapi študij samo domnevni ikonografski elementi, zlasti elementi iluzionističnega dela in prav tako približno enaka starost domnevnega avtorja slikarije in njenega naročnika (1759—1635).

Posebne vrste, rekli bi »nervoznost« pri slikanju stropa je lahko razumljiva, če pomislimo, da na leto 1622 pade zmaga cesarja Ferdinanda nad protestantizmom, Čehi in Matijem Thurnom ter mir v Nikolsburgu. Ta dejstva gotovo niso mogla ostati brez vpliva na značaj in izdelavo spomenika.

Nadaljnje študije bodo verjetno tu postavljene domneve in sklepe potrdile.

*

Glavno umetniško delo Marcina Teofilowicza predstavljajo religiozne tabelne slike, ki so oblikovno že v dozorevajočem baroku, vendar še močno zakoreninjene v renesansi. Po vsebini jih je slikar praviloma delil v dve skupini: nabožno in posvetno. V tem pregledu predstavljajo nekatere njegove slike iz Salzburga izjemo in s svojo arhitektoniko nekoliko spominjajo na izbrane partije Celjskega stropa. Najbolj značilna za slikarja pa je Madona s svetniki tipa Santa Conversatione.

Izrazito posvetni značaj slik Celjskega stropa brez kakršnih koli religioznih akcentov si je treba razlagati ne le s posvetnim karakterjem notranjštine temveč tudi s protestantsko veroizpovedjo tedanjega lastnika »stare grofije« Johanna Ludwiga Thurna in Valsasina.

Marcinu Teofilowiczu tudi ni bilo tuje izdelovanje stenskih slik, na katere želimo glede na takšen karakter stropa posebej opozoriti. V obdobju

ju slikarstva te vrste zavzema naš mojster na ozemlju Tridenta Alto Adige in Tirolske eno od vidnih mest in je vsekakor v tem delu Evrope prav gotovo novator na tem polju.

Res je bila že leta 1587 v delu G. B. Armeninija »Dei veri precetti della pittura« podrobneje obdelana umetnostna ideologija dveh dekoracijskih sistemov¹⁹, toda na svojem terenu je Marcin Teofilowicz vsaj njun glavni reprezentant in realizator. Prvi sistem, rimski, je prilagodil slikarske partije konstrukcijskim razdelitvam in sestavam arhitekture, tako da je razdelil površino, določeno za okrasitev, na vrsto zaprtih polj geometričnih oblik, ki jih obdajajo plastični okviri, najpogosteje iz štukature. Pri tem ti okviri ne služijo le za razmejitev slikarskih elementov, ampak jih vežejo z elementi arhitekture. Drugi sistem, gornjeitalijanski, ki je najprej prišel do izraza v dekorativnih delih Correggia, je dopuščal neposredno povezanost slike z arhitekturo in je tako zavrgel kakršno koli posredovanje plastike. Očitna je torej težnja, da se pokrijejo celotne ploskve, zlasti na obokih, s slikarjami, sčasoma pa s slikanjem dopolnjujejo celo konstrukcijske elemente. To vodi v konsekvenci do vedno bolj zapletenih iluzionističnih stilizacij, ki imitirajo fantastično arhitekturo izključno na slikarski način.²⁰

Med deli Marcina Teofilowicza so z umetnostnozgodovinskega vidika najzanimivejša: — stenska slikarije na correggiovski način v tridentinski cerkvi Santa Maria Maggiore, kjer je avtor s prizorom Marijinega vnebovzvetja izpolnil polkrožni obok v prezbiteriju nad oltarjem, ter — v nekem smislu »rimski« sestav slikarskih elementov v knežji kapeli pri frančiškanskem samostanu v Innsbrucku. V obeh primerih slikar smelo odpira pred gledalcem prostranstvo neba, čeprav dosega to v vsakem primeru na drugačen način. V Innsbrucku se čudovito prilagaja arhitektonski razdelitvi notranjščine, zlasti kupole, ki je razdeljena na posamezna uokvirjena polja. V Tridentu pa celotno površino oboka krasi enovita slikarska kompozicija, kakor da bi se zgledoval nad beneškim (še ploskim) Tintorettovim Paradižem, ki pokriva globino dvorane del Maggior Consiglio. S to različno smelo kompozicijo v obeh primerih je pokazal slikar ne le to, da obvlada različne sodobne stii slikanja obokov, temveč tudi, da jih skuša prav tako pionirsko realizirati na svojem terenu. (gl. sl. 9 in 10.)

Izhodiščni in temeljni dekoracijski motiv stropa v Celju je vendarle morala biti že v rimski umetnosti znana kaseta. Ta dekoracijski element se je nekđaj razvil na podlagi lesene konstrukcije. Z njo niso pokrivali le ravnih stropov, temveč tudi oboke v kupolah in to predvsem od časov Brunelesca tja do 17. stoletja. Toda že v 15. stoletju je kasetna izgubila prvotno obliko kvadrata in prevzela obliko pravokotnika, mnogokotnika, kroga, nazadnje celo ovala. Prvo spojitve kasetnega sistema s figuralnim slikarstvom je bržkone izpeljal Rafael v kupoli kapele Chigi v Santa Maria del Popolo v Rimu. Iz Rafaelove šole so se razvile tri smeri poznejšega stropnega slikarstva, od katerih prva, ki jo nekako nevede posnemajo v Celju, vodi do izključno slikarske dekoracije (imenovane včasih pompejska), druga do izključno plastične, tretja pa združuje obe konceptiji v en sistem. Toda prav v času nastajanja Celjskega stropa prihaja do izraza

nov način gledanja na stropno slikarstvo. Slika na stropu preneha biti stenska slika, prevrnjena iz navpične lege v vodoravno, torej quadro riportato, temveč postane podoba nekakega resničnega prizora, ki ga ne gledamo od strani, ampak od spodaj, dal sotto in su. Na celjskem spomeniku se oba načina še medsebojno dopolnjujeta; prihaja do njune medsebojne konfrontacije. Bassanovske kompozicije štirih letnih časov in antična bojna prizora, povzeta po Tempesti, predstavljajo stari tip pojmovanja obočnega slikarstva, centralna slika in štirje giganti na vogalih pa so izraz nove dobe v umetnosti slikanja stropov.

In prav ta osrednja slika in štirje giganti pričajo o avantgardnem značaju umetnosti našega slikarja in o zgodovinski vlogi Celjskega stropa.

Na Celjskem stropu je zajetih tudi več potez iz tvornosti Paola Veronesa, ki je ustvaril tip nekonstrukcijskega, glede na slikarske rešitve izredno bogatega stropa ter s tem privedel benečanski način slikanja obokov do najvišjih dekoracijskih možnosti. Čeprav mojster Celjskega stropa drži slikarske partije v okvirih (celo naslikanih) kaset, jih vendar zastira s tretjim dekoracijskim elementom, z iluzijsko naslikano tkanino, in na ta način zabrisuje meje med kasetnim okvirom in med pozneje naneseo sliko.

Če je že to razširjajoče se iluzionistično kasetno stropno slikarstvo upoštevalo predvsem figuralne predstave, toliko bolj je novatorski v tedanjem slikarstvu drugi — celjski — iluzionizem, ki prinaša v zgodovino prikazovanje perspektivično gledane arhitekture s fiktivnimi slikarskimi sredstvi. Dolga je pot od prvih poskusov na tem področju, ki jih je naredil Annibale Carraccio, do popolne umetniške rešitve pri Pietru de Cortone. Na tej poti bi vsekakor našli mesto tudi za našega slikarja, a njegov delež bo toliko pomebnejši, ker je bila prav Tirolska pozneje domovina cele vrste delavnic tega iluzionizma. Ta struja se je sčasoma širila vedno bolj na sever od Alp, a kakor kaže primer Celja, tudi v njihovih vzhodnih predelih. Ne bo pretirano, če v našem mojstru vidimo enega prvih slikarjev, morda celo prvega med njimi, ki so v alpskem svetu, povezujočem sever z jugom, dokaj zgodaj obdelovali baročno gledanje di sotto in su. Zanimiv primer predstavljajo prav slike iz Tridenta, ki kažejo individualni razvoj slikarjeve koncepcije, ali pa glede na možnosti močno omejeni poskus realizacije iluzionizma v knežji kapeli Habsburžanov v Innsbrucku, pa tudi sijajno celjsko delo, to je strop v »stari grofiji«. V vrsti fragmentov, zlasti v centralnem delu te kompozicije, si slikar ne prizadeva toliko za patetično baročno razgibanost oseb kolikor predvsem za globino perspektivičnega pogleda na iluzionistični sliki, na sliki, ki na njej prevladujejo elementi arhitekture.

Če so koncepcije Teofilowiczevih cerkvenih slik na obokih v Tridentu in Innsbrucku nekaj srednjega med omenjenima skrajnima rešitvama, pa predstavljata prav celjski primer pozneje pa tudi projekt za Bressanone nekakšno paralelno ustvarjalnost glede na sicer slikarju neznano idejo, ki je izražena v predstavi Guercinove Aurore iz leta 1621 v palači Casino Ludovici v Rimu. Nekoliko manj pa so sorodna delom Pietra Beretinja da Cortona v veliki dvorani palače Barberini prav tam iz let 1614—1634, ali morda bolj delom Alessandra Varotarija, imenovanega Padova-

nino (1590—1650), avtorja brezkrvnega posnemanja Tiziana v ovalu stropa Incurabili Akademije v Benetkah iz let 1636—1637.

V razvoju iluzionističnega slikarstva in individualne ustvarjalnosti Marcina Teofilowicza v tem obdobju bi bil Celjski strop v skupnem dosežku nekaj srednjega med rešitvami v Tridentu in v Innsbrucku, vsekakor pa je to izvrsten uvod k poznejšemu — verjetno ne uresničenemu — še bolj baročnemu stropu v škofijski rezidenci v Bressanonu.

*

Marcin Teofilowicz je živel v prelomnem obdobju zahajajoče renesanse v Italiji. Ta prehod je že dolgo iskal rešitev v dveh smereh. Prva, ki jo predstavljajo Rafael, Michelangelo, Tizian in Correggio, je izrazito težila preko zgodnjega baroka k pravemu baroku. Druga, naslonjena na delavnice manj pomembnih slikarjev, kakor so Bocchiacco, Mazzalino, Veneto in drugi, si je prizadevalo oživiti gotsko ustvarjanje. Med oba skrajna tabora bi mogli uvrstiti znanilce krize: Pantorma, Rossa, Boccafuma, Bramantina in Gaudencija, ki so postali prvi tvorci manierizma.²¹ Teh umetniških razcepov pa niso doživljali tereni, kjer je delal mojster Celjskega stropa. Živel je nekako na njihovem obrobju, čeprav mu odmevi teh bojev — in to glasni — niso bili neznani. Doživljal jih ni le v svoji ustvarjalnosti ampak tudi v osebnem življenju. Zato mu je pripadla vloga, da je v svojih delih družil protislovne umetniške smeri različnih terenov ali odbiral nekatere izmed tendenc. Taka situacija je mogla v umetniku razviti edini, sicer eklektični ali vendar lastni stil, ki ga je dokaj težko označiti in oceniti, a je originalen in razmeroma lahko opazljiv.

Celjski strop je tipičen izraz odnosa njegovega ustvarjalca do tedanjih smeri v umetnosti. S trudom torej (to velja za vse eklektično delavno umetniško življenje slikarja) je mogoče povezati vse elemente v eno sklenjeno in individualno toda konsekventno celoto. Posamezne partije stropa, kakor tudi posamezne etape v življenju ali posamezna slikarjeva dela se namreč v njegovi globalni ustvarjalnosti dovolj močno razlikujejo med seboj. Zelo težko bi jih bilo združiti v eno in zares organsko likovno strukturo, če ne bi bilo med njimi specifične, neponovljive, samo mojstru Marcinu lastne individualne povezanosti.

V celotnem slikarjevem življenju in v vrsti njegovih del, a tudi v Celjskem stropu zasledimo neenakomerno raven, vidimo nekakšne dvige in upadanje poleta, originalnost in eklekticism, napredovanja in vračanja, obdobja povečanega delovnega tempa poleg zastojev in resignacije, pasivnosti. Na Celjskem stropu so neenakomernosti toliko močnejše zretuširane, ker se je slikar, ko je zapustil škofijski dvor v Tridentu, počutil močno potrtega in izgubljenega in to ne le v umetniškem pogledu temveč tudi osebno. Rad se je vračal k tradiciji pa tudi pridno iskal novosti in ko je začutil, da mu manjkajo, je zasledoval novatorska dognanja drugih. Da bi obogatil svojo umetnost po obliki in po vsebini in da bi bil sodoben umetnik, je želel črpati gradivo in inspiracijo če le mogoče iz vseh virov. Posebno izrazito se javlja ta tendenca tedaj v celjskem obdobju. Ko si je

prisvajal dognanja drugih, je slikar vendar moral biti sam svoj, da bi si izdelal svoj lastni individualni stil življenja in umetniškega ustvarjanja; to je bilo vendar njegova ambicija in smisel njegovega osamljenega življenja.

Celjski strop je, kot se zdi, zato eden najbolj tipičnih dokumentov eklektičnega a hkrati individualnega stila ustvarjanja, ki je karakteristično za Marcina Teofilowicza: izpolnil naj bi vrzel na življenjski poti in v delu slikarja, in sicer ne le v ožjem pomenu besede. Tudi v umetnosti dobe je to akcent, ki jasno zapira prehojeno pot in že napoveduje nove spremembe.

OPOMBE

¹ Za ljubeznivo naklonjenost, s katero mi je bilo omogočeno, da sem se seznanil s spomenikom, in za pozneje izkazano pomoč pri iskanju študijskega gradiva izreka avtor prisrčno zahvalo ravnateljstvu muzeja v Celju, prav posebno še kustosinji muzeja Mileni Moškon.

² Jože Curk: Stara grofija. Celjski zbornik 1958, str. 184—206.

³ France Stele: Celjski strop. Celje 1929, druga izdaja Celje 1969.

⁴ Narodna galerija, Ljubljana: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem I 1968 (Katalog) str. 50, 174; J. Curk o. c. in drugi.

⁵ Vojeslav Mole: Sztuka Slowian poludniowych, Wroclaw 1962, str. 258, repr. na str. 257. — Gl. tudi slovensko izdajo pod naslovom Umetnost Južnih Slovanov, Ljubljana 1965, str. 370—371, repr. na str. 373.

⁶ J. Curk o. c. str. 198—199 sugerira leta 1595—1603; Katalog o. c. (gl. op. 4) navaja okoli leta 1600.

⁷ Katalog o. c. str. 50 dopušča slikarja tujega rodu, ne italijanskega, toda poznavalca italijanske umetnosti.

⁸ Avtor monografije o stropu Fr. Stele je oprl svoje študije med drugim na naslednjo literaturo: Hans Posse: Das Deckenfresko des Pietro da Cortona in Palazzo Barberini und die Deckenmalerei in Rom v Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen, 40. zv., Berlin 1919, str. 93—118 in 126—173; Ludwig Zottman: Zur Kunst der Bassani, Strassburg, Heitz 1908; G. Gerola: Bassano (in tam citirana lokalna literatura) v Bulletinu muzeja v Bassanu (G. Gerola, G. B. Cerdellini in M. Tua); J. Dostal: Slike nekdanj na Kranjskem, zdaj v Lichtensteinovi galeriji. ZUZ II, str. 25 i. sl.; O. Hirschmann: Hendrick Goltzius, v zbirki Meister der Graphik, zv. VII Leipzig 1919, in lastno delo: Fr. Stele: Valvasorjev krog in njegovo grafično delo v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo IX/1928, str. 18.

⁹ Constant von Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Osterreich, bd. 45, Wien 1882, str. 93—124.

¹⁰ Josef Weingartner: Die Kunstdenkmäler in Südtirol, Bd. I., Oberes Eisacktal, Pustertal, Ladinien, Wien 1923, str. 383; odkrije grb Celja (Zilli) v cerkvi v Perachu iz leta 1525.

¹¹ Jaromir Maumann: Obrazarba Pražskeho Hrada, Praha 1964, str. 70—73.

¹² H. J. Biedermann: Die Nationalitäten in Tirol, Stuttgart 1886.

¹³ Heinrich Hammer: Die Entwicklung der Kunst in Tirol, München b. d.; A. Morassi: Storia della pittura nella Venezia Tridentina, Milano 1930; Hans Semper (herausgegeben von Josef Ringler): Die Kunst in Tirol, Innsbruck 1948; nedavno je J. Ringler pripravil za tisk delo o baročnem slikarstvu na Tirolskem.

Mnogo gradiva o razvoju likovne kulture na Tirolskem in v njegovi najbližji soseščini objavljajo založbe: Studi Trentini Storiche, Archivio per Alto Adige, Veröffentlichungen des Museums Ferdinandeum, Schlern, Schlern Schriften, Tiroler Heimatblätter, Cultura Atesina.

¹⁴ G. Aurenhammer: Die Handzeichnungen des 17. Jahrhunderts in Österreich, Wien 1958, str. 24; Recenzija tega dela: Nicolo Rasmo v *Cultura Atesina*, XI/1957, pripomba 104 ne najde argumenta, da bi bil ta projekt v zvezi z delavnico M. Teofilowicza.

Palača, za katero je bil projektiran polihromirani obok, je bila prizidana po načrtu arhitekta Alberta Lucchese v letu 1595.

¹⁵ S. Szymański: Źródła i początki działalności Marcina Teofilowicza v *Rocznik Historii Sztuki* t. IV, Wrocław 1964, str. 125; Isti Martino Teofilo Polacco — pittore, Trento 1965, str. 47—47.

¹⁶ S. Szymański: Źródła o. c., str. 156; isti: Martino Teofilo, o. c., reprodukcija na ovoju.

¹⁷ S. Szymański: Źródła o. c., str. 164. Da je slikar pred bivanjem v Salzburgu (1624—1626) obiskal Gradec, se zdi da podpira podobnost konstrukcijske kompozicije na sliki Marije med svetniki s sliko z istim imenom Giovanna de Pommis iz leta 1602, ki se nahaja v Gradcu.

¹⁸ Poleg dolge tradicije o tem obdobju, o čemer priča veliko število bibliografskih enot literature, so se še posebno zanimali za slikarja zlasti Albert Ilg (1885), Mathias Bersohn (1889), Rudolf Bock (1891), Josef Neuwirth (1896), Heinrich Hammer (1912), Fiora Quaresima (1937), Giuseppe Fiocco (1949). Izčrpen seznam literature o tej temi je sestavil avtor te študije v delu Martino Teofilo Polacco — pittore, Trento 1965, str. 36—41.

¹⁹ G. B. Armenini: De veri precetti della pittura, Ravenna 1587; Primerjaj tudi G. B. Lomazzo: Trattato dell'arte pittura, diviso in VII libri, nei quali si contiene tutta la teoria e la pratica di essa pittura, Milano 1584; isti: Idea del tempio della pittura, Milano 1590.

²⁰ N. Pevsner: Barockmalerei in den romanischen Ländern. Die italienische Malerei vom Ende der Renaissance bis zum ausgehenden Rococo, v *Handbuch der Kunstwissenschaft*, 1928; A. Dresdner: Die Entstehung der Kunstkritik in Zusammenhang der Geschichte des europäischen Kunstlebens, München 1915.

²¹ N. Pevsner, o. c., str. 40.

Iz poljščine prevedel Anton Aškerc

Streszczenie

CELIJSKI STROP

Strop Starej Grofii w Celje posiada nie tylko lokalne znaczenie dla kultury artystycznej i sztuki epoki, w której powstał.

Przesłonięty w końcu XVIII lub w XIX wieku nie zdołał wnętrza starej budowli przez czas dłuższy i nie był przedmiotem zainteresowań historycznych, na które zasługuje. Odkryty w r. 1927 doczekał się wnikliwej publikacji opracowanej przez F. Stelé. Autorowi temu nie udało się jednak ustalić nazwiska twórcy malowidła i uściślić daty jego powstania; początek wieku XVII miał być okresem czasu, w którym ono powstało.

Nawiązując do jego opisu zabytku i analizy artystycznej ukierunkowującej dalsze poszukiwania za twórcą w górnej Italii, autor niniejszego studium usiłuje dopatrzeć się ściślejszych powiązań artystycznych oraz odnaleźć twórcę stropu między Val Sassina, skąd wywodziła się rodzina ówczesnych posesorów Starej Grofii oraz — i to głównie — okolicami Trydentu, przez który prowadziła droga z nad Como do Celje, — a więc w terenie, przez który nie tylko wiódł tranzyt w Północy na Południe i vice versa, ale i gdzie mocno w tym czasie ulegano wpływom sztuki Wenecji.

Szereg faktów, a więc eklektyzm całości malowidła zdradzającego nie tylko mieszanie się elementów renesansu z manieryzmem i protobarokiem oraz Północy z Południem, ale i takich szczegółów jak »bassanowskie« rozwiązanie »Czterech pór roku« plafonu, przypominające jeden z obrazów malarza związanego ze stolicą biskupią w Trydencie, analogie rozwiązań artystycznych plafonu do kompozycji analogicznego elementu pałacu biskupiego w Bressanone (Brixen), domniemany pobyt jednego z tamtejszych malarzy w Graz, a przede wszystkim podobieństwo portretowe jednej z postaci występującej w plafonie do jednego z autoportretów malarzskich tego okresu czasu w Innsbrucku, pozwala wysunąć propozycję przypisywania autorstwa plafonu twórcy, który nie był wprawdzie rodowitym Włochem, ale malarstwo włoskie w różnych jego odcieniach opanował dość dobrze. Mógł nim być Marcin Teofilowicz — Polak, który jako jeszcze uczeń Marcina Kobera notowany był w okolicach Krakowa w 1595 roku, ale od 1600 roku związany był przez lat dwadzieścia z mecenatem biskupa Trydentu Carla Gaudencja Madruzzi.

Prac tego malarza wiele znajduje się w okolicach Trydentu, skąd po przejęciu faktycznych rządów diecezją przez młodocianego sufragana, bratanka ordynariusza, Carla Emanuela Madruzzi, około r. 1622 malarz przez Graz, Salzburg dotarł do Innsbrucka, aby po kilkuletnim tam pobycie dokonać żywota w r. 1639 na dworze biskupim w Bressanone (Brixen).

Obok wielu prac stalugowych malarza, na uwagę zasługuje jego dorobek ściennie-sklepieniowy w Trydencie i Innsbrucku oraz projekt dla malowideł plafonu dla odrestaurowanego pałacu biskupiego w Bressanone.

Luka w życiorysie oraz przemiany w indywidualnym stylu i twórczości malarza pozwalają przyjąć, że Marcin Teofilowicz wykonywał plafon celijski w latach 1622—1623.

W ogólnym tle rozwoju sztuki europejskiej celijski strop — aczkolwiek prowincjonalny — wydaje się być jednym z najbardziej typowych dokumentów eklektycznego, ale równocześnie indywidualnego stylu twórczości charakterystycznej dla Marcina Teofilowicza, — wypełniać miałby lukę w biegu życia i pracy malarza, nie tylko w sposób mechaniczny; jest w jego życiu i życiu sztuki epoki akcentem wyraźnie zamykającym przebytą już drogę i zapowiadającym nowe jakieś przemiany i rozwiązania.

Riassunto

IL SOFFITTO DI CELJE («CELJSKI STROP»)

Il soffitto dipinto della sala centrale del palazzo denominato «Stara Grofija» (Vecchio palazzo dei Conti) di Celje non ha per la cultura artistica e l'arte dell'epoca in cui fu eseguito un significato meramente locale. Ricoperto verso la fine del sec. XVII o nel sec. XVIII, non adornava l'interno del vecchio palazzo rinascimentale e non fu nemmeno oggetto di studi storici, anche se li avrebbe meritati. Quando, nel 1927, fu nuovamente rimesso in evidenza, si meritò una pubblicazione eccezionale, opera di France Stelè, il quale, però, non riuscì ad individuare l'autore, né la data precisa dell'esecuzione dell'opera, ponendo la sua origine agli inizi del '600.

Allacciandosi alla descrizione dello Stelè e all'analisi artistica, che fa ricercare il pittore nel Nord Italia, l'autore di questo studio cerca di approfondire i legami artistici e di identificare le ascendenze stilistiche dell'autore del soffitto nell'ambiente della Val Sassina — da dove proviene la famiglia degli allora proprietari della «Stara Grofija» — e, soprattutto, nel circondario di Trento, dove non solo passava la via di transito da Nord per il Sud e viceversa, ma si sentiva in quel tempo un forte influsso dell'arte veneziana. L'autore del saggio rileva una serie di fatti: anzitutto l'eclettismo della pittura che mette in evidenza non solo l'intrecciarsi di elementi rinascimentali col manierismo ed il primo barocco, come pure del Nord col Sud, ma anche le singolarità, come quella di tipo «bassanese» nella raffigurazione delle «quattro stagioni dell'anno» sul soffitto, che ricorda una delle opere del pittore il quale aveva rapporti con la sede vescovile di Trento; la somiglianza di alcune soluzioni artistiche sul soffitto di Celje con la composizione di elementi analoghi nel Palazzo vescovile di Bressanone; un probabile soggiorno di uno degli artisti di questa città a Graz; e soprattutto la somiglianza di una delle figure del soffitto

di Celje con uno degli autoritratti della stessa epoca del pittore a Innsbruck. Questi rilievi ci permettono di avanzare l'ipotesi che l'esecuzione del soffitto potrebbe essere attribuita ad un artista, che non fu di origine italiana, ma che conosceva a perfezione la pittura italiana in tutti i suoi dettagli. Questi potrebbe essere Marcin Teofilowicz, polacco, che è citato nei dintorni di Kraków (Cracovia) come discepolo di Martin Kober nell'anno 1595, e fu poi per ben vent'anni, dal 1600 in poi, legato al mecenate Carlo Gaudenzio Madruzzi, vescovo di Trento. Nei dintorni di Trento si trova un gran numero di opere di questo pittore. Quando il fino allora giovane vescovo ausiliario Carlo Emanuele Madruzzi, nipote di Gaudenzio Madruzzi, assunse il governo della diocesi, il pittore verso il 1622, passando per Graz e Salzburg (Salisburgo), andò ad Innsbruck, ove, dopo alcuni anni di permanenza in questa città, morì nel Palazzo vescovile di Bressanone, nell'anno 1639. La lacuna nella biografia del pittore ed i cambiamenti del suo stile personale lasciano supporre che Marcin Teofilowicz dipinse il soffitto di Celje («Celjski strop») negli anni 1622 e 1623.

Nello sviluppo dell'arte europea, il «Celjski strop», sebbene di fattura provinciale, potrebbe rappresentare uno dei più tipici documenti di eclettismo, e, nello stesso tempo, un individuale stile creativo, tipico di Marcin Teofilowicz. In tal modo verrebbe colmata la lacuna nella vita di questo pittore, e non soltanto nel significato stretto della parola. L'opera sia nella vita dell'autore che nell'arte di quest'epoca costituisce un fatto rilevante che segna le fine del cammino percorso e preannunzia cambiamenti e altre soluzioni.

Zusammenfassung

DIE DECKE IN DER ALTEN GRAFEI IN CELJE

Die bemalte Decke des Mittelsaales in der alten Grafei in Celje ist für die bildende Kunst und Kultur der Epoche, in der sie entstanden ist, nicht nur von lokaler Bedeutung.

Die Decke, die am Ende des 18. oder im 19. Jahrhundert verdeckt wurde, konnte längere Zeit hindurch nicht zur Verschönerung des Inneren des alten Baues dienen und war auch kein Gegenstand historischer Interessen, die sie verdient. Wieder aufgedeckt im Jahre 1927 wurde sie dann in der von Francé Stelé verfaßten Publikation eingehend erörtert. Dem Verfasser gelang es jedoch nicht den Schöpfer und die Entstehungszeit der Malerei genauer zu bestimmen. Das Werk soll am Anfang des 17. Jahrhunderts entstanden sein.

Anknüpfend an Stelés Beschreibung und die künstlerische Analyse, die auf das weitere Suchen nach dem Schöpfer der Decke in Oberitalien

hinweist, ist der Verfasser dieser Studie bestrebt in künstlerische Beziehungen tiefer einzudringen und den Schöpfer zwischen Val Sassina, dem Stammsitz der Familie der damaligen Besitzer der alten Grafei, und der Umgebung von Trento (Trient) zu entdecken. Durch Trento führte nicht nur der Transitweg von Norden nach Süden und umgekehrt, sondern war zu jener Zeit der Einfluß der venezianischen Kunst dort stark spürbar.

Eine Reihe von Tatsachen, wie der Eklektizismus der ganzen Malerei, der sich nicht nur in der Verflechtung von Renaissanceelementen mit Manierismus und Frühbarock und des Nordens mit dem Süden widerspiegelt, sondern auch in solchen Einzelheiten wie die in der Manier Bassanos gemalten »vier Jahreszeiten« an der Decke, die an eines der Bilder des in Beziehung mit dem Bischofssitz von Trento stehenden Malers erinnern, die Ähnlichkeit der künstlerischen Gestaltung an der Decke mit der Komposition ähnlicher Elemente im Bischofspalast zu Bressanone (Brixen), der vermutliche Aufenthalt eines der dortigen Maler in Graz, vor allem aber die Porträtähnlichkeit einer der Personen an der Decke mit einem der Selbstbildnisse des Malers aus jener Zeit in Innsbruck, ermöglicht uns die Behauptung aufzustellen, daß die Decke von Celje von einem Künstler bemalt wurde, welcher von Geburt zwar kein Italiener war, die italienische Malerei aber in allen ihren Nuancen gut genug beherrschte. Das könnte der Pole Marcin Teofilowicz sein, der noch als Schüler von Martin Kober im Jahre 1595 in der Umgebung von Krakow erwähnt wird, vom Jahre 1600 an aber zwanzig Jahre hindurch mit dem Mäzenatentum des Bischofs von Trento, Carl Gaudentius Madruzzo, in Verbindung stand.

Viele Werke dieses Malers findet man in der Umgebung von Trento. Von da kam der Maler, nachdem der junge Weihbischof Carlo Emanuele Madruzzo, der Neffe des Ordinarius, das Bistum übernommen hatte, um das Jahr 1622 herum über Graz und Salzburg bis Innsbruck, um nach mehrjährigem Aufenthalt dort sein Leben im Jahre 1639 im Bischofspalast zu Bressanone zu beschließen.

Die Lücke in der Lebensgeschichte des Malers und die Änderungen im individuellen Stil seiner schöpferischen Kraft lassen vermuten, daß Marcin Teofilowicz die Decke von Celje in den Jahren 1622—1623 bemalte.

In der gesamten Entwicklung der europäischen Kunst ist die Decke von Celje, obwohl provinziell, möglicherweise eines der typischsten Dokumente des eklektischen und gleichzeitig individuellen für Marcin Teofilowicz Schaffen charakteristischen Stils. Er sollte die Lücke im Leben und Schaffen des Malers nicht nur im wortwörtlichen Sinne ausfüllen. In seinem Leben und im Leben der Kunst jener Zeit ist das ein Akzent, der den zurückgelegten Weg deutlich beschließt und neue Änderungen und Lösungen voraussagt.

IVAN STOPAR

GRAD CELJE

Želja, da se v starem jedru gradu Celje uredi nov, sodoben gostinski objekt, je narekovala potrebo, da ponovno preverimo našo vednost o tem objektu in preciziramo izhodišča, ki jih bo moral investitor upoštevati. Pri tem se je pokazalo, da so bile naše dosedanje predstave o tem spomeniku statične in navidezno dokončne. Metoda, s katero so posamični raziskovalci skušali opredeliti vrednost gradu in njegovih sestavin, je vse preveč temeljila na opisovanju vidnega stanja. Pri tem je zanemarila izpovednost razpoložljivih virov ali pa ni znala do kraja oceniti in kritično ovrednotiti njihove govornice. Starejšim raziskovalcem niso bili na voljo precizni tehnični posnetki, ob katerih bi preverjali svoja spoznanja, pa tudi obseg dosegljivih virov, na katere so se mogli nasloniti, je bil omejen. Tako njihovo pionirsko delo že samo po sebi kliče po dopolnitvah.

Rezultati raziskav, ki jih je v zadnjih letih na gradu opravil Zavod za spomeniško varstvo Celje, so opravičili pričakovanja in omogočili, da so bila postavljena trdna izhodišča za sanacijski program in program funkcionalne ureditve objekta. Študijsko delo, ki je bilo opravljeno neposredno na terenu, bo predmet posebne obravnave, prav tako pa se bomo tokrat morali odpovedati obravnavi objavljenih in neobjavljenih arhivskih virov, starejšega fotodokumentarnega gradiva ter analizi posamičnih grajskih sestavin in njihove problematike. Omejili se bomo na analizo temeljne literature o gradu ter starejše slikovne in tehnične dokumentacije. Nekaj že doslej znanega gradiva bomo pri tem skušali na novo ovrednotiti, obenem pa bomo pritegnili v obravnavo nekaj virov, ki so teže dostopni ali pa so bili doslej sploh neznani. Toda kljub ozko zastavljeni nalogi bo ostalo še dovolj vprašanj odprtih in jih bo moralo rešiti šele nadaljnje preučevanje gradiva. Na nekatera takšna vprašanja bomo v naših razmišljanjih sproti opozarjali, saj je eden izmed ciljev, ki smo si jih zastavili, potegniti črto ločnico med znanim in neznanim, med ugotovljenimi dejstvi in hipotezami.

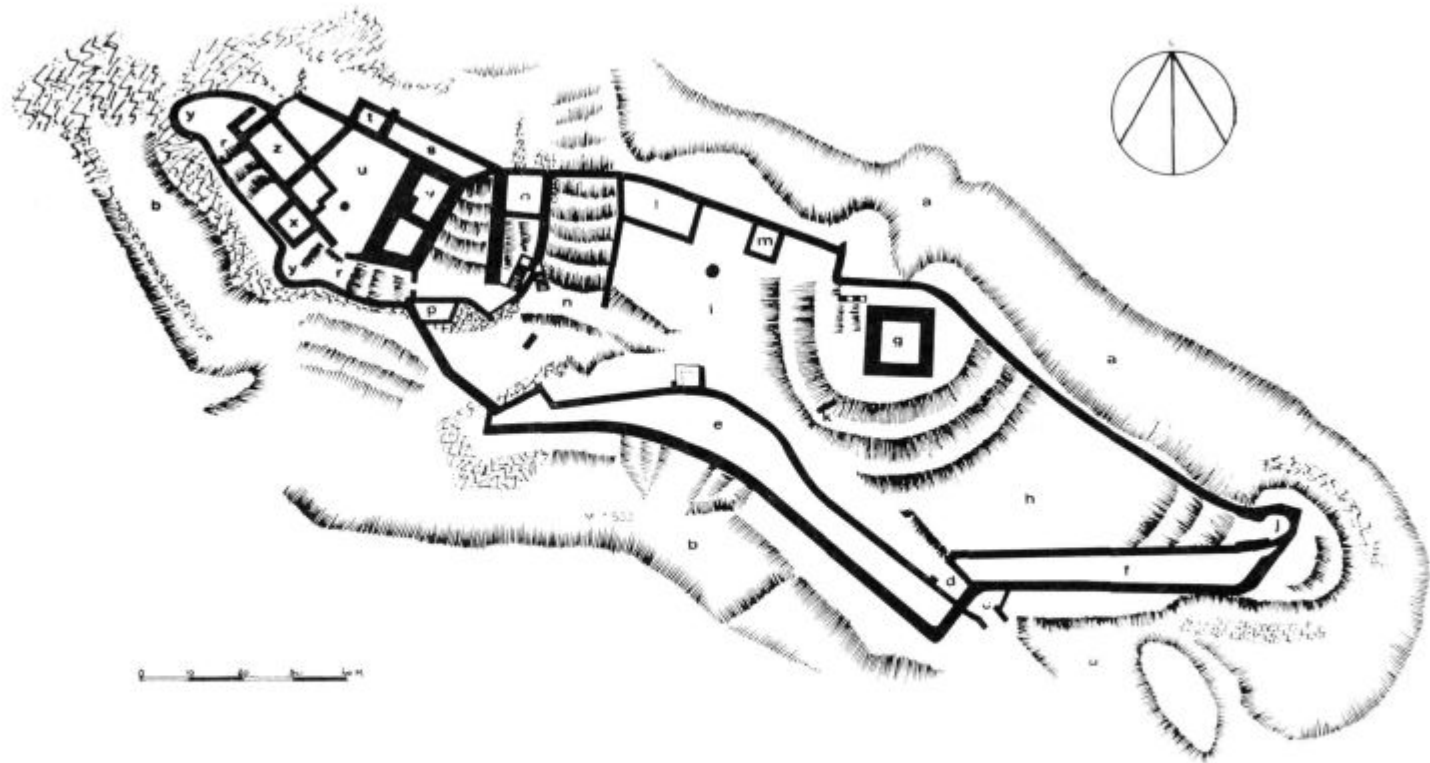
Poglejmo si najprej današnjo podobo razvaline (slika 1), h kateri se bomo pozneje ob preverjanju gradiva nenehno vračali. Opis povzemamo

v nekoliko skrajšani obliki po avtorjevem vodniku Stari grad nad Celjem, ki je izšel leta 1972 kot 32. zvezek zbirke Kulturni in naravni spomeniki Slovenije pri založbi Obzorja v Mariboru.

OPIS GRAJSKIH SESTAVIN (Sl. 1.)

Gradu se lahko približamo z več strani. Najbolj znana je avtomobilska pot, ki se mu v blagih strminah približa z vzhoda. Tik pred grajskim kompleksom se cesta še enkrat vzpne v klanec in že smo na parkirnem prostoru. Tu je bil nekdanj globok obrambni jarek (b), ki je opasoval grad in se končal šele tik pred prepadnimi stenami skalne kope, na kateri počiva grajsko jedro. Pred njim so še ohranjeni ostanki mogočnega okopa. Ta je bil sprva pač še dodatno utrjen s palisadami ali kakšno drugo oviro, ki naj bi morebitnemu napadalcu otežkočila dostop do gradu. Pot nas pripelje naravnost do vhoda, ki je bil nekdanj zavarovan s polkrožno izoblikovanim branikom ali barbakanom (c). Tu je bil nameščen vzdolžni mostič čez jarek, ki so ga ob nevarnosti lahko potegnili navzgor; danes so vrata zavarovana s preprostimi železnimi vratnicami. Ko stopimo skozi nje, se znajdemo v majhnem, tesnem prostoru, ki je bil prej obokan in nad katerim se je vzdigoval obrambni stolpič (d). Odtod so imeli branilci dostop do lesenih obrambnih hodnikov v vzhodnem (f) in južnem medzidju (e), ki jih danes ni več, skoraj do svoje prvotne višine pa je še ohranjeno zunanje obrambno obzidje z ostanki strelnih lin. Notranje obzidje je ohranjeno samo desno od vhodnih vrat v svojem vzhodnem delu, kjer se predgradje (h) zoži v peterokotno ploščad, iznad katere se je nekdanj vzdigoval mogočen stolp (j). Na južni strani so levo od vhoda vidni samo še temelji notranjega obzidja: bilo je precej visoko, saj je lahko opravljalo svojo obrambno nalogo samo, če je po višini presegalo zunanje obzidje.

Obrambno jedro predgradja je predstavljal bergfrid — Friderikov stolp (g). Postavili so ga na delno umetno narejeni vzpetini, tako da se je že s svojo izbrano lego uveljavil kot dominanta v prostoru. V osnovi je kvadraten, stene pa so debele približno poltretji meter. Njegove stranice so različno dolge. Visok je 23 m in je imel nekdanj štiri nadstropja. Danes je njegova notranjost dostopna skozi pritlični vhod, narejen šele leta 1932, od koder držijo železobetonske stopnice na njegov vrh; prej je bil vhod v prvem nadstropju, tako da stolp v pritličju praktično ni imel nobene ranljive točke. Ta vrata so danes zazidana, vendar je vratna odprtina v notranjosti še lepo vidna. V nižjih nadstropjih so imeli skladišča za orožje in drugo opremo, vrhnje nadstropje pa je bilo prirejeno za prebivanje. To lepo razberemo iz ohranjenih lin. V pritličju jih sploh ni, v prvem nadstropju so majhne in ozke, tako da prepuščajo le najbolj potrebno svetlobo, v vrhnjem pa se razširijo v velike okenske odprtine s še vedno ohranjenimi kamnitimi klopmi v ostenju. Na vrhu stolpa, zavarovanem z obnovljeno zidno krono in nekdanj pokritem s strmo streho, je

Sl. 1 Tloris današnjega gradu (Risal B. Čeh)

bila včasih trdna ploščad, na katero so postavljali topove. Premeščali so jih lahko z ene strani na drugo, kakor se je pač pokazala potreba.

Stolp je na vzhodni in južni strani obdajalo nekdanje še posebno obzidje, čigar temelji so bili ugotovljeni ob raziskavah jeseni leta 1971, najbrž pa je bil podobno zavarovan tudi na zahodni strani, od koder je tedaj tekel prečni zaporni zid. Ta se je na južnem koncu spojil z notranjim obzidjem in delil predgradje na vzhodno in zahodno polovico. Ostanek tega zidu (k) je viden desno od poti, ki drži proti grajskemu jedru. Opremljen je bil z lesenimi obrambnimi hodniki in povezan s celotnim obrambnim sistemom.

V vzhodnem predgradju, ki ga pravkar zapuščamo, so bila nekdanje pač manj pomembna gospodarska poslopja, medtem ko so bili pomembnejši gospodarski in vojaški objekti razporejeni v boljše zavarovani zahodni polovici predgradja (i), ki se konča pri notranjem jarku (n). Na prvenstveno vojaško naravo kažejo ostanki stolpiča (m) ob severnem obzidju blizu velikega stolpa, medtem ko pri ohranjenih stenah stavbe ob južnem notranjem obzidju za zdaj še ne moremo zatrdno reči, ali gre za ostanke obrambnega stolpa ali kake druge večje stavbe. Le za skoraj nevidne temelje stavbe na severni strani ob notranjem jarku lahko precej zanesljivo trdimo, da sodijo k nekdanji konjušnici (l), ki jo stari viri posebej omenjajo.

Pomembnost zahodnega predgradja za notranje življenje gradu je očitna. Sredi prostora je namreč globok vodnjak, ki je grajsko služinčad in vojaščino oskrboval z vodo. Njegov kamniti venec z letnico 1589 ni prvoten, ampak so ga leta 1906, ko so obnavljali grajske razvaline, prinesli iz nekdanjega Jožefovega dvora na Dolgem polju pri Celju.

Po zemeljskem nasipu, ki drži čez notranji jarek, in po novejših stopnicah pridemo v notranji grad, kjer je nekdanje prebivala grajska gospoda. Pot nas pelje mimo krepkega obrambnega zidu, ob katerem se na severni strani vzdiguje močan stolp (o), proti grajskemu jedru. Tik pred nami so mogočne stene stanovanjskega stolpa (v), mi pa stopimo mimo njega skozi ozek prehod v južno medzidje (r) in od tod skozi vrzel v steni osrednjega, prvotnega gradu ob nekdanjem Andrejevem stolpu (x) na notranje grajsko dvorišče (u). To je danes preprost, v osnovi četverokoten prostor s cisterno na sredi. Desno od vhoda še vidimo debelo zidovje stanovanjskega stolpa, na levi je sodobno gostišče, pozidano deloma na temeljih starega palacija (z). Vstop v gostišče drži skozi novi stolpasti prizidek, ki hkrati rabi za povezavo gostinskih prostorov. Ti so zasegli samo del razpoložljivega prostora, saj je ves severni del nekdanjega palacija odprt kot razgledna ploščad oziroma gostinski vrt.

PREGLED LITERATURE

Literatura o celjskem gradu kot stavbnem objektu je skromna. Res se že sredi 19. stoletja pojavijo pisci, ki ga skušajo opisati in vzbuditi zanj zanimanje (Puff, Seidl, Hormayr-Sartori), a vsa ta prizadevanja so roman-

tično obarvana in nudijo kaj malo oprijemljivih dejstev. Prej ali slej pristanejo avtorji pri zgodovinskih podatkih o celjskih grofih in njihovi tragični usodi. Le tu in tam naletimo v teh spisih na kakšen uporaben drobec. Tako nam R. G. Puff v svojem sestavku »Die Burg der Grafen von Cilli«, ki je v treh zaporednih nadaljevanjih izšel v časopisu Carinthia v št. 24, 25 in 26 iz l. 1839, pove, da je l. 1838 zgrmel precejšen del palacija s strahovitim truščem v Savinjo in da so Friderikov stolp spodkopali pri iskanju »zakladov«. Domneva tudi, da so bili nekaj vzhodno od Friderikovega stolpa hlevi in druga poslopja, ki »tvorijo med ostanki dvojnega obzidja trikotnik«. Odprto ostane vprašanje, ali je Puff v vzhodnem predgradju res videl ostanke stavb, zanimivo pa je, da opozarja na dvojno obzidje, ki ga omenjajo nekateri poznejši pisci. Omenja do polovice spodkopano severno steno Friderikovega stolpa; spodkopal naj bi jo brezumni lastnik, da bi tako sesul stolp. Lastnika obtožuje, da je z gradu pobral kvadre in železne predmete. Seidl je v svojih opisih povsem nestvaren in če odštejemo njegovo globalno naštevavanje grajskih sestavin, naletimo kvečjemu še na mesta, kjer npr. ob nekem zrušenem oboku na severni strani grajskega jedra ugiba o možnosti obstoja podzemeljskega hodnika. (J. G. Seidl: *Wanderungen durch Tirol und Steiermark II. Erste Wanderung: Cilli — Marburg. Burg Obercilli. Leipzig 1840.*)

Ne kaže, da bi literaturo podrobneje obravnavali. Našteta je v Schlossarjevem bibliografskem priročniku »Die Literatur der Steiermark«, ki je izšel v Gradcu l. 1914. Izognili se bomo tudi obravnavanju tistih zgodovinskih del, ki opisujejo pretežno zgodovino rodu celjskih grofov in njihovih zemljiških posesti (Gubo, Pirchegger), ali pa v zvezi z gradom in njegovo preteklostjo povzemajo že izrečena mnenja. (Janko Orožen: *Zgodovina Celja in okolice, Celje 1971, str. 293—295.* Avtor v glavnem povzema Curkove ugotovitve o stavbni zgodovini gradu.) Kajpak tudi ta dela včasih prinašajo podatke, ki jih bo potrebno pri monografski obdelavi gradu upoštevati, k njegovi stavbnozgodovinski podobi pa bistveno ne prispevajo. V naslednjih odstavkih bomo skušali po kronološkem zaporedju ovrednotiti tisto literaturo, ki je z našega vidika pomembna.

Janisch J.: Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark I/2, Gradec 1875. Poglavlje Cilli Alt, str. 85 sq.

Avtor nas v daljšem sestavku seznanja z zgodovino rodu celjskih grofov, omenja pa tudi nekaj stavbnozgodovinsko pomembnih podrobnosti. Medtem ko je na desni strani med zunanjim in notranjim obzidjem rasel oves, so se na levi kazali ostanki častitljivih razvalin. Grajsko jedro je ločeno od predgradja z globoko grapo, ki se zdi, da je bila prekrita z oboki, njeni najspodnejši deli na jugu pa so rabili za podzemeljske ječe (sie scheint mit Gewölben überdeckt gewesen zu sein, deren unterste Theile gegen Süden wohl Verliesse gewesen sein mögen). Preko obokov zlezemo v prostran labirint razdejanih stanovanjskih stavb.

V nadaljevanju razmišlja o izviru imena Friderikov stolp. Je imenovan tako po Celjanu Frideriku II. ali po cesarju Frideriku, ki se je sem zatekel pred Vitovčevimi trumami? Vzhodno od stolpa naj bi bili ostanki hlevov in podobnih stavb; ti ostanki tvorijo med razvalinami dvojnih sten

trikotnik, ki se na vzhodu spet konča pri ostankih mogočnega Friderikovega stolpa (sie bilden zwischen den Trümmern doppelter Mauern ein Dreieck, das gegen Osten abermals in den Resten des gewaltigen Friedrichsturmes endet . . .). Podatek je Janisch skoraj dobesedno povzel iz Puffa, le da je mogočni peterokotni stolp na vzhodu pomotoma zamenjal za Friderikovega. Na koncu našteje Janisch grajske oskrbnike v razdobju 1461—1546.

Ignac Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant, III/2. Das Dekanat Cilli, str. 146 sq. Celje 1880.

Po kratkem zgodovinskem orisu preide avtor na novejšo usodo gradu po l. 1750. Takrat je trdnjavo Celje in gosposčino Novo Celje odkupil od deželnoknežje posesti grof Anton Gaisruck ter dal za oboje gosposčino Neukirchen am Steinfeld v Avstriji in 25.000 fl. v denarju. Nato navaja urbarialni podatek iz l. 1751: »Die Vöste Cilli ist derzeit ganz in Verfall gerathen und nur noch das alte Gemäuer und Rudera vorhanden.« Dne 28. oktobra 1802 je od erarske mase grofa Vincenca Gaisrucka kupil razvalino kmet Andrej Gorišek. V posesti te rodbine je ostala do 1. aprila 1846, ko jo je po posredovanju Johanna Lichteneggerja, okoliškega komisarja v Blagovni, odkupil od Antona Goriška za 620 fl grof Matthias Konstantin von Wickenburg, guverner Štajerske in jo prepustil štajerski deželi.

V poglavju »Die Benefizien in der Stadtpfarre Cilli« omenja na str. 215, da je dobil beneficij sv. Andreja na Gornjem Celju nadžupnik Polydorus von Montagnana (1569, 1576), ki ga je izročil jezuitskemu kolegiju v Ljubljani za vzdrževanje revnih študentov. Pozneje je nadvojvoda Ferdinand, štajerski vojvoda in celjski grof, podelil kaplanijo sv. Andreja (na gradu?) duhovniku Remigiusu Dominicusu. Na str. 217 navaja Orožen vizitacijski protokol iz l. 1545, v katerem piše: »Die Capplaney im Gschloss ober Zilli zu Sannt Anndree. Fundator waiss man nit. Lehensherr ist die Röm. Khn. Mt. Confirmator zu Cilli«. V letih 1543—1560 se omenja Jorg Hennentantz kot kaplan ustanove sv. Andreja v gradu Celje. V cenitvi iz l. 1543 se omenjajo razni podložniki Andrejevega oltarja v gradu Gornje Celje.

Piper Otto: Österreichische Burgen VI. Poglavlje Obercilli. Dunaj 1908.

Sestavek predstavlja prvi poskus, opisati grad kot arhitekturno tvorbo in analizirati funkcije njegovih sestavin. Opis se prične s pešpotjo, ki s severne strani obkroži vrh grajskega hriba in se po nekdanjem vzhodnem zunanjem jarku približa vходу. Pri naštevanju grajskih sestavin opozori Piper na nekaj značilnosti, ki jih bomo posebej obravnavali pri analizi starih tlorisov, tako na dvojno obzidje z ostanki zunanje bastije na severni strani vzhodnega dela predgradja, dalje na cvinger ob Friderikovem stolpu, na prečni zid, ki je delil predgradje v dve polovici ipd. Opazil je tudi nepravilno četverokotno zasnovano bergfrida.

Za dostop iz predgradja v grajsko jedro je bilo po njegovem treba premagati troje vrat: prva v zidu, ki je zamejeval jarek na vzhodu, druga onkraj jarka in tretja v cvingerju pred grajskim jedrom. Posebno po-

membna je ugotovitev, da sta ožji stranici stanovanjskega stolpa zloženi. Piper meni, da so ju okrepili s približno meter debelim zidom, ki pa nima naravnega konca («Wie man nur von Westen aus sieht, ist auf den beiden Schmalseiten an die Mauer aussen eine ungefähr 1m dicke Verstärkung angefügt, ohne dass die so verstärkte Mauer dahin einen glatten Abschluss hatte»); sodi, da je tu bržčas odpadlo zidovje. Obenem opaža, da je notranja stena pozidana iz lomljencev, ki ne teko v legah, z uporabo opečnega drobirja («aus nicht lagerhaften Bruchsteinen, inwendig mit Verwendung von Ziegelbrocken»). Ko potem omenja še obnovljeni doprtni zid na zahodnem koncu grajskega jedra in ko se kritično dotakne načina, kako so obnovili zidno krono na Friderikovem stolpu, preide na splošne zgodovinske podatke o preteklosti gradu.

A. Gubo: *Wiederherstellung des Schlosses Ober-Cilli und die Stadtburg im 16. Jahrhundert*. Beilage des Grazer Tagblattes, Graz 1910, p. 15 in 23.

Sestavek na kratko povzema vsebino aktov iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu, ki govore o obnovitvenih delih na gradu Celje v letih 1565—1579.

Dne 23. oktobra 1565 poroča vicedom baron Ludwig pl. Ungnad dolnjeavstrijski vladi, da je preteklega leta slabo vreme, namreč hud veter in obilen sneg, povzročilo na gradu Celje občutno škodo. Močno so bile prizadete strehe, hodniki, stopnice in obzidje, branišča so udrta. Poroča o strohnelem lesu na hodnikih, ostrešju in stavbah, o strohnelih podih itd. Uničen je tudi estrih. Popravila so potrebni mostovi, stopnice, črpalke in hlevi, razdrta je pot, ki drži iz mesta skozi vinograde na grad. Upravnik Gall pl. Gallenberg že ne stanuje več v gradu.

Leta 1567 so pričeli z obnovo. Les so pretežno dobili iz gornjegrajskih škofijskih gozdov. Pod gradom so postavili opekarnico, ki so jo pozneje spremenili v pristavo. Daniel Nastinger je bil imenovan za stavbnega nadzornika. Stavbni mojster je bil Francesco Debugan (!) iz Kranjske.

Na novo so uredili most v grad. Na zunanjem dvorišču proti mestu so namesto starega, poškodovanega obzidja napravili novo z branišči in strelnimi linami. Ob zunanjem vhodu so namesto malega stolpa postavili štirioglat stolp z obokanimi stenami v notranjosti. Na velikem stolpu so vstavili ogelnike, štiri pode in streho pa so obnovili s hrastovino. »Prednji« ali »lažni stolp« s »stražarnico« proti Savinji so spravili v red. Na velikem stolpu so bili na vrhu trije štuki z zlomljenimi ratišči, dva iz časa nadvojvode Ferdinanda pa sta bila na skalah proti mestu, a sta imela strohnela ratišča in kolesa. Mali stolp pri konjskem hlevu so utrdili z železnimi vezmi in sponami. Popravili so hodnike na obzidju ter očistili in uredili zunanjo cisterno. Znotraj gradu so pozidali dve novi izbi s pečmi in okni, ki ju je s hrastovino pokrit hodnik povezoval z dvorano — palačo. Vrhnji podprti pod je dobil nove tramove. Pri notranji cisterni so utrdili žlebove za deževnico.

Leta 1579 dela še niso bila pri kraju. Zidarska in steklarska dela niso bila opravljena, na hodnikih je manjkal tlak, dimniki niso bili v redu. V

izbi za posle poleg dvorane je bil pod še vedno segnit, ob cisterni na notranjem dvorišču pa še niso namestili tlaka in kamnitega venca.

V nadaljevanju govori Gubo o obnovitvenih delih na spodnjem celjskem gradu. Ker so originalni akti dokaj zajetni, članka tu ne moremo podrobneje razčlenjevati. Taka ocena bo potrebna ob kritični izdaji zadevnih virov, ki je v pripravi.

Jože Curk: Grad Gornje Celje. Celjski zbornik 1957.

Sestavek predstavlja prvi resni znanstveni poskus, opisati grad in njegove sestavine z vsemi stavbnozgodovinskimi podrobnostmi. Na začetku nas avtor seznanja z osnovnimi historičnimi premisami, ki so pogojevale nastanek stavbe, potlej rekonstruira njen obrambni sistem, nato pa analizira posamične stavbne sestavine. Pri tem se opira predvsem na podroben dokumentaren opis ohranjenih elementov, upošteva pa tudi Gubov povzetek arhivskih dokumentov, ki zadevajo obnovitvena dela na gradu v letih 1565—1579. Na koncu spregovori še o zgodovini vzdrževanja gradu. Njegove temeljne ugotovitve so naslednje:

Nastanek prvega celjskega gradu — stolpa, lahko stavimo v čas od 1123—1140, ko se omenja savinjski mejni grof Gunther. Pozidali so ga najverjetneje furlanski mojstri, njegovo zunanost pa si moremo predstavljati po analognih primerih v Čretežu pri Mokronogu, Kranclu nad Škofjo Loko in Koblju na Pohorju. Friderik I. je stari, stanovanjsko primitivni, v bojih za njegovo posest poškodovani vovbrški grad odstranil ali vsaj tako prezidal, da ni ostalo od njega nič ohranjenega.

Stavbna zgodovina današnjega gradu se začenja šele z nastopom Žovnečanov in ga lahko bolj določno datiramo po letih 1331—1333, dobe nastajanja pa nikakor ne smemo raztegniti predaleč v 14. stoletje. 15. in 16. stoletje sta grad bolj vzdrževala kot dopolnjevala.

Današnji grajski organizem kaže enoten koncept. Njegovo osnovo tvori grandiozen načrt, katerega so poznejše prezidave in dozidave samo spopolnjevale . . . celjski grad je nastal iz osnove po enotnem načrtu, kakršnega ne kaže noben drug slovenski grad . . . Gradnja te velike arhitektonske tvorbe je gotovo trajala vsaj nekaj decenijev in jo lahko razdelimo v več etap, ki jih lahko opredelimo kar po vrsti vladajočih grofov.

Curkov tekst ostaja zaradi mnogih preciznih opažanj temeljno delo, mimo katerega ne bo mogel noben raziskovalec stavbne zgodovine celjskega gradu, zlasti še, ker so strokovno nepretehtani posegi zadnjih dveh decenijev zbrisali že prenekatero stavbno-zgodovinsko pričevalno podrobnost. Da njegova teza o enotnem nastanku gradu ne drži, je pri tem postranskega pomena.

PRETRES UPODOBITEV

Grad Celje so pogosto upodabljali. S svojo silhueto se je tako tesno povezal s predstavo mesta, da se mu skoraj noben upodabljaec mestne vedute ni mogel izogniti. Seveda pa je grafike in slikarje pritezal grad predvsem kot učinkovito kompozicijsko ozadje mestne vedute, zato na upodobitvah le redko srečamo stavbnozgodovinsko zgovorne detajle. Po

drugi strani je s svojo mogočnostjo buril domišljijo in tako niso redke upodobitve, ki so prej fantazijske kot realne. Pri tem so samostojne upodobitve gradu malone izjemne. Če odštejemo Klobučaričevo skico iz začetka 17. stoletja, šele sredi 19. stoletja, torej četrto tisočletje pozneje, naložimo na prve samostojne upodobitve objekta in še nekaj decenijev je moralo preteči do prvih skic, ki žele dokumentarno ponazoriti posamične grajske sestavine.

Ni naš namen, da bi se podrobneje mudili pri vseh starejših upodobitvah gradu. Skušali jih bomo sicer po vrsti nanizati in ovrednotiti, ustavili pa se bomo le pri pomembnejših, z željo, da opredelimo njihovo pričevalno vrednost. Gornja časovna meja bo pri tem začetek 20. stoletja, saj imamo iz tega časa že prve fotografije stavbe, katerih objektivnost je daleč večja od najboljših starejših grafičnih ali slikarskih upodobitev. Razen tega je to tudi že čas, ko doživi grad svojo prvo temeljito obnovo; ta je dala stavbnemu organizmu tako močan pečat, da so ostali stavbno-zgodovinsko zgovorni samo še detajli, kakršnih na risanih ali slikanih vedutah praviloma nikoli ne srečamo — zazna jih samo oko strokovnjaka, ki se posebej ukvarja s specifično problematiko grajskih arhitektur.

Razumljivo je, da smo pri našem izboru grajskih vedut dali večji poudarek upodobitvam iz 17. in 18. stoletja, ko je grad še stal in je zato tudi njihova dokumentarna vrednost večja. Ko se je grad po letu 1750 pričel spreminjati v razvaline, postajajo tudi njegove upodobitve vse bolj shematične. Če odštejemo vedute, kjer je grad komaj kaj več kot poanta v pokrajinskem okviru, ostanejo le redke samostojne upodobitve, vredne podrobnejše analize. Kljub temu ne bo odveč, če upodobitve gradu v 19. stoletju, ki jih ne bomo posebej obravnavali, tu vsaj naštejemo in tako bodočim raziskovalcem posredujemo razvid nad zbranim gradivom.

Runk — Ziegler: Grad Celje na akvareliranem bakrorezu Celja iz ok. l. 1798. Iz Stöcklove suite. Pokrajinski muzej v Celju.

Navarra (?): Grad Celje na upodobitvi mesta z okolico. Gvaš iz ok. l. 1820. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Wolf — Kunike: Grajske razvaline na litografiji Celja iz ok. l. 1825. Iz Kunikejeve suite. Pokrajinski muzej v Celju.

Johann Wachtl: Grajske razvaline na litografiji Celja z iglo iz ok. l. 1830. Iz stare Kaiserjeve suite. Študijska knjižnica v Celju.

W. Pobuda: Grajske razvaline na jeklorezu Celja iz l. 1839. Iz Schmidlove knjige »Das Herzogthum Steiermark«.

Wonsidler — Folwarezny: Razvaline gradu Celje. Litografija z iglo iz ok. l. 1840. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Mayer — Hinchliff: Grad Celje. Jeklorez iz l. 1840. Iz Seidlove knjige: »Wanderungen durch Tyrol und Steiermark«.

Neznani avtor: Razvaline gradu na kolorirani litografiji Celja iz l. 1841. Stenski koledar. Študijska knjižnica v Celju.

Josef Kuwasseg: Razvaline gradu na litografiji Celja iz ok. l. 1845. Iz Lamplove suite. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Neznani avtor: Razvalina gradu na litografiji Celja iz ok. l. 1845. Iz nove Kaiserjeve suite. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Neznani avtor: Grad Celje na podobici sv. Maksimilijana. Jeklorez iz l. 1847. Objavljeno v knjižici: »Drobtinice za novo leto 1847«.

J. Kuwasseg — J. F. Kaiser: Grad Celje na litografiji Celja iz ok. l. 1847. Pisemska glava. Zasebna last.

Neznani avtor: Razvaline starega Celja. Litografija iz ok. l. 1850. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Chapuy: Razvaline gradu nad celjskim predmestjem. Jeklorez, 1860. 1856. Iz Mandlove knjige »Die Staatsbahn von Wien bis Triest«.

Chapuy: Razvaline gradu nad celjskim predmestjem. Lesorez, 1860. Iz knjige: »Von Wien nach Triest«.

Josef Kuwasseg: Mesto in grad Celje. Lesorez, ok. 1860. Iz Tagespost suite. Študijska knjižnica Celje.

Josef Martini: Celje z mestnim parkom in gradom. Akvarel, 1862. Pokrajinski muzej Celje.

Karl Reichert: Kopija Vischerjevega bakroreza z gradom. Kamnotisk, 1863. Reichertova suita. Študijska knjižnica Celje.

Karl Reichert: Pogled na grad Celje. Kamnotisk, 1863. Reichertova suita. Študijska knjižnica Celje.

Neznani avtor: Severno predmestje Celja z gradom. Lesorez, 1879. Iz knjige: »Die Länder Osterreich — Ungarns in Wort und Bild«.

I. I. K.: Kapucinska cerkev z gradom Celje. Tisk, 1882. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Neznani avtor: Breg z gradom. Lesorez — tisk, 1883. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

J. Weber: Breg ob Savinji z gradom. Tisk, 1884. Iz »Europäische Wanderbücher, Nr. 65—67, p. 51.

A. Kasimir: Razvalina gradu Celje. Tisk, 1890. Iz Knittlove knjige: Cilli.

Pri naštevanju starih upodobitev celjskega gradu smo se tako pri gornjem pregledu manj pomembnih vedut kot pozneje pri razčlembi dokumentarno zgovornejših enot omejili le na najpotrebnejše podatke. Pri tem navedbi avtorja ne sledi naslov upodobitve, ampak njena oznaka. Prav tako smo se izognili razglabljanjem o eventualno spornih avtorjih ali o času nastanka posamičnih vedut. Vsi ti podatki so objavljeni v razpravi: Ivan Stopar, Stare celjske vedute, ČZN 1973, str. 263—300.

Štev. 1. (Sl. 2)

I. K.: *Zastavonoša pred gradom Celje*. Lesorez. Odtisnjen v knjigi J. Köbel: *Wappen des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation*. Frankfurt am Mein 1543. Reprodukcija je objavljena na naslovnem listu knjige G. May: *Cilli. Stadt, Landschaft, Geschichte*. Celje 1943.

Gre za prvo upodobitev gradu Celje, ki pa je povsem fantazijska. Lesorezcu je šlo le za dekorativno ozadje kompozicije, za ponazoritev gradu kot takega, ne za upodobitev konkretnega objekta.

Štev. 2. (Sl. 3)

Janez Klobučarič (*Johannes Clobuciarich*): *Zemljevidna skica Celja z gradom iz ok. l. 1603*. Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Meillerakten 25a, list št. 86, prednja stran. Neobjavljena.

Grad je na skici upodobljen krokijsko z oznako »castel d cilla« pri pogledu s severozahoda. Razločiti je mogoče grajsko jedro s palacijem, obzidje in Friderikov stolp. Dokumentarna pričevalnost je minimalna.

Štev. 3. (Sl. 3)

Janez Klojučarič: Skica Celja z gradom. Risba s tušem iz okoli leta 1603. Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Meillerakten 25a, list št. 50, hrbtna stran. Risbo je objavil dr. Fritz Popelka v svoji knjigi »Die Landesaufnahme Innerösterreichs von Johannes Clobuciarich, 1601—1605«. Gradec 1924. Skico gradu po tej predlogi je objavil Jože Curk v svojem sestavku »Grad Gornje Celje«, Celjski zbornik 1957, in se nanjo pri opisu nekdanje podobe gradu nekajkrat sklicuje. Klojučaričeva risba je shematična in v detajlih nezanesljiva, posreduje pa dovolj korektno sliko o nekdanji podobi gradu. Grad je upodobljen pri pogledu z juga, tako da je na levi grajsko jedro, na desni pa predgradje s Friderikovim stolpom in pomožnimi objekti. Grajsko jedro tvori mogočni stanovanjski stolp, prekrit s piramidasto (!) kapo, visoko notranje obzidje, na katerega se naslanja večnadstropni Andrejev stolp ter s sedlasto (!) streho pokriti palacij. Obdaja ga mogočno obzidje z dvema okroglima bastijama, ki nista pokriti. Leva, torej skrajna zahodna, je nekoliko višja od obzidja in ima na vrhu po vsej priliki krono z nadzidki, osrednja bastija pred Andrejevim stolpom pa je nekoliko nižja, brez nadzidkov in z dvema visokima linama. Obzidje se vzhodno od grajskega jedra ob notranjem jarku ostro zalomi navzven. Tu sta na skici dva večnadstropna stolpa. V stolpu ob zalomu, prekritem s piramidasto streho, prepoznamo nekdanji notranji vhodni stolp nad jarkom, pri prav tako s piramidasto kapo pokritem stolpu v ozadju, ki se navidezno prislanja k stanovanjskemu stolpu in ki je na skici narisana levo od vhodnega stolpa, pa prepoznamo stolp v medzidju ob notranjem jarku. Line na obeh stolpih so shematične.

Desni del skice obvladuje mogočni, sredi predgradnja stoječi Friderikov stolp, prekrit s šotorasto streho. Levo od njega razberemo dve stavbi. Prva je nizka, razpotegnjena, njeno sleme pa teče vzporedno z obzidjem. Druga, nekoliko bolj odmaknjena od Friderikovega stolpa, je visoka, stolpasta, pokrita s strmo piramidasto streho, z dvema linama v vrhnjem nadstropju. V njej prepoznamo objekt, ki se sredi zahodnega dela predgradja prislanja k severnemu obzidju in katerega temeljni zidovi so še ohranjeni. Vprašanje nizke vzdolžne stavbe med obema stolpoma ostaja za zdaj odprto, saj o njej na zemljišču ni nobenih sledov.

Nekaj vprašanj puščajo odprtih tudi objekti ob južnem obzidju v zahodnem delu predgradja. Je stolp s piramidasto kapo in dvema linama v vrhnjem nadstropju vzhodno od grajskega jarka, ki je na skici direktno pripet na obzidje, varoval dostop preko jarka v notranji grad ali je bil del zunanjega utrdbenega sistema? V prvem primeru je na skici upodobljen stolp, ki je zanesljivo stal vzhodno od notranjega jarka in se naslanjal na notranji obroč obzidja v predgradju. Skozenj je držal dostop na zidan mostovž, ki je bil vpet s svojim obočnim lokom na opornik sredi grajskega jarka. V drugem primeru gre za stolp, ki je domnevno stal na skrajni zahodni točki južnega medzidja, kjer se je zunanje obzidje pripelo na

notranjega in čigar obstoj zaenkrat ni dokazan. Na skici se prislanja k stolpu pritlična stavba podolgovatega tlorisa, nakazana samo s črto slemena. Tudi ta stavba tlorisno zaenkrat še ni ugotovljena, gre pa nedvomno za eno izmed pomožnih poslopij, ki so se v zahodnem delu predgradja naslanjala na notranje obzidje. Desno od nje, pod Friderikovim stolpom, je še ena podolgovata stavba, krita z običajno dvokapnico, katere sleme prav tako poteka vzporedno z obzidjem. Ta stavba je za nadstropje višja od prejšnje, gre pa po vsej priliki za objekt, katerega temelji ob južnem obzidju so deloma še ohranjeni in s svojo kvadratno osnovo vzbujajo vtis, da gre za ostanek stolpa, ki je s svojo pozicijo predstavljal del dobro premišljenega notranjega fortifikacijskega sistema za taktično obrambo predgradja. Primerjava s situacijo na terenu (obstoj okna v zidu zahodno od »stolpa«) potrjuje Klojučaričevo skico; ne gre za obrambni stolp, marveč za stavbo, ki je rabila kot gospodarsko poslopje ali prebivališče poslov in posadke. Curkova interpretacija, da gre pri tem za stavbo, ki je stala v vzhodni polovici predgradja nekoliko jugovzhodno od Friderikovega stolpa (prim. Celjski zbornik 1957, str. 121), nima nobene podlage. Orientacijsko jo je Curk vrisal tudi v svoj grajski tloris.

Preostaneta nam še dva stolpa na desni strani Klojučaričeve skice, katerih identičnost tudi ni povsem evidentna. Visoki, sorazmerno močni stolp s strmo sedlasto streho na skrajni desni utegne biti nekdanji vhodni stolp, manjši stolp v ozadju levo od njega, prekrit s šotorasto streho, pa lahko interpretiramo bodisi kot peterokotno bastijo na skrajnem vzhodnem koncu gradu ali pa kot obrambni stolpič ob severnem obzidju na vzhodni strani predgradja, katerega obstoj pa za zdaj ni dokazan.

Štev. 4. (Sl. 5)

Neznani avtor: Grad Celje s severa. Rjavobela fotografija izgubljenega originala, ki je nastal najbrž v drugi polovici 19. stoletja po neki predlogi iz prve polovice 17. stoletja. Fotografijo hrani Pokrajinski muzej v Celju. Objavila sta jo Andreas Gubo v svoji knjigi »Geschichte der Stadt Cilli« na str. 161 in Jože Curk v svojem sestavku »Grad Gornje Celje«. Curk datira njen nastanek v konec 17. stoletja.

Grad je tu tako kot pri Klojučariču predmet samostojne upodobitve, vendar so vse stavbne sestavine, tako kot pozneje pri Vischerju, naslikane skrajno shematično. Stolpi na primer, ki so bili izpričano štirioglati, so na sliki nekajkrat dobili okroglo obliko. Fantazijsko deluje tudi zasnova grajskega jedra, kar je bodisi rezultat površnega avtorjevega opazovanja ali pa zavestne želje po večji likovni razgibanosti in učinkovitosti.

Levo, vzhodno polovico gradu na sliki obvladuje Friderikov stolp, desno, zahodno pa skupina stavb v grajskem jedru. Friderikov stolp je naslikan kot trinadstropna stavba brez strehe z zidno krono na vrhu. Na prednji strani stolpa sta v prvem nadstropju dve okenski odprtini, v drugem nadstropju ena in v tretjem nadstropju spet dve. Enako število lin je nakazanih tudi v perspektivno zoženi zahodni steni stolpa. Zidna krona ima na severni strani pet zob, na zahodni pa njihovega števila ni mogoče razbrati. Vrh stolpa je nameščen drog s plapolajočo zastavo. Razlike med sliko in dejanskim stanjem so očitne. Friderikov stolp ima v prvem nad-

stropju le dve manjši, ozki, pravokotni lini, v drugem nadstropju eno lino in v tretjem nadstropju okno, vrh zidu pa zidno krono, ki je imela le tri nadzidke (primerjaj Haasovo risbo stolpa). Naša upodobitev je poleg znane Vischerjeve zavedla tudi Curka, ki meni, da je imel stolp prvotno pet lin (str. 123).

Grajsko jedro, ki je bilo v resnici preprosto, je na upodobitvi nenavadno razčlenjeno. Levo je stanovanjski stolp, k njemu pa se prislanja stolpasta štirioglasta stavba s po tremi okni v vsaki od treh etaž. Gre tu za obrambni stolp v skrajnem zahodnem delu severnega medzidja? Preseneča njegova nenavadna čokatost oziroma širina, predvsem pa dejstvo, da je tik pred njim v obzidju naslikan še en stolp, tokrat okrogle oblike, saj po tem, kar o gradu doslej vemo, tu ni bilo dveh stolpov. Za tema dvema stolpoma je na sliki nekoliko nižje poslopje, ki povezuje stanovanjski stolp s palacijem. Zdi se, da je avtor južni arkadni trakt notranjega dvorišča tretiral kot stavbo. Situacija palacija v glavnem ustreza dejanskemu stanju, pri stavbi pa, ki se z desne prislanja k palaciju, najbrž lahko prepoznamo izstopajoči del palacija, ki je danes ohranjen le še v temeljih in ki je nekdanj stal južno od skalne zajede, ki teče pod palacijem.

Stolpe v obzidju si bomo pogledali po vrsti. Skrajni levi ponazarja peterokotno bastijo na vzhodnem koncu gradu, štirikotni stolp v ozadju levo od Friderikovega stolpa pa je nekdanji vhodni stolp. Okrogli stolp v severnem obzidju desno od Friderikovega stolpa je najbrž nekdanji severni vhodni stolp, stolp v ozadju desno od njega pa je v svojih temeljih še vedno ohranjen ob notranji strani severnega obzidja v zahodnem delu predgradja. Naslednja dva stolpa sta na videz nekoliko bolj problematična, ker gre očitno za zamenjavo med mogočnim stolpom v notranjem medzidju zahodno od notranjega jarka in stolpičem, ki je varoval dostop na mostovž preko jarka ob južnem notranjem obzidju. Prvi je bil čokat in visok, drugi se nam kaže na starih upodobitvah manjši. Če ju v mislih zamenjamo, bi njuna situacija na veduti ustrezala dejanskemu stanju. Tik ob stanovanjskem stolpu je naposled vhodni stolp, ki je varoval dostop v notranji grad. Vprašanje stolpa v obzidju severno od grajskega jedra, ki smo ga že omenili, moramo za zdaj pustiti odprto, stolp na skrajni desni pa očitno predstavlja mogočno bastijo, ki je stala na skrajnem zahodnem koncu grajskega kompleksa. Preseneča, da je upodobljen s stožčasto streho, ki na tem stolpu celo pri starejši Klobučaričevi skici manjka. Ga je avtor zavestno opremil s kapo in mu tako enako kot drugim stolpom v ospredju dal podobo, ki se mu je zdela sodobnejša in bolj slikovita? Se je ravnal po istih nagibih, kot pri oblikovanju zidne krone z nadzidki, kakršne obzidje tedaj že zdavnaj ni več imelo? Če dopustimo možnost, da je pri tem skušal grad v podobi »rekonstruirati« (na razvaljenih delih zidovja so se tedaj morda dejansko kazali nadzidki, ki jih je imelo obzidje pred renesančnimi posegi, ko so ga za skoraj dva metra povišali), ostane še vedno odprto vprašanje nedvomno sekundarno vrisanega stolpiča v ozadju grajskega jedra z značilno baročno kapo in izvešeno zastavo. Zdi se, da je nekdo okoli leta 1700, torej že po nastanku Vischerjevega bakroreza in preden so grad opustili, vrisal na starejšo veduto te-

danjo podobo Andrejevega stolpa. Obstoj nekakšne nepokrite okrogle bastije ob jarku, ki je vrisan odločno preveč desno, bo potrebno še raziskati.

Štev. 5. (Sl. 6)

Neznani avtor: Grad Celje z juga. Pendant vedute štev. 4. Datacija in nahajališče originala ista. Objava doslej ni evidentirana.

Grad je upodobljen v rahlem zasuku, tako da so deloma razvidne tudi zahodne fasade objektov. Na levi polovici slike dominira na notranji grad, na desni Friderikov stolp. Stolp na levi strani stanovanjskega kompleksa v grajskem jedru utegne biti identičen s stolpom, ki je južno od skalne zajede v zahodnem delu gradu prislonjen k palaciju in ki je na skrajnem desnem delu zasnove viden tudi na sliki št. 4. Njegov obstoj je dokumentiran tudi na tlorisu Otta Pipra iz l. 1908, na starejšem tlorisu Karla Haasa iz l. 1862 pa je rahlo nakazan. Na mlajših tlorisih ga ni, pa tudi na terenu ni razviden. Na vzhodnem delu stanovanjskega kompleksa je stanovanjski stolp, oblikovan kot stavba s kvadratno osnovo. Vmesno fronto med obema stolpoma tvori visok zid, za katerim se na levi skriva palacij, na desni pa manjši pravokotni prizidek, ki je bil lociran v jugovzhodnem kotu notranjega dvorišča in katerega temelji so danes zasuti. Spredaj se ob to fronto prislanja in deloma zajeda vanjo nekoliko iznad slemena leve in desne fronte zidovja segajoči Andrejev stolp, za njim pa se kaže streha stolpiča v severnem medzidju. Vsi stolpi so kriti s šotorasto, fronta levo in desno od Andrejevega stolpa pa s sedlasto streho. Število oken ne ustreza dejanskemu stanju; včasih so vrisana namesto manjših lin ali pa celo povsem ad hoc. Visoki Friderikov stolp je tudi tu brez strehe, line pa so vrisane nekoliko ustrezneje, saj vsaj v pritličju manjkajo. Zidna krona ima na južni strani štiri nadzidke, na zahodni pa šest.

Kar zadeva obzidje s stolpi, veljajo omejitve, ki smo jih omenili pri opisu slike št. 4. Zidna krona z nadzidki je bila tedaj nemara samo na nekaterih krajih vidna, sicer pa zazidana, vendar jo je slikar upodobil povsod. Okrogli sta bili samo obe renesančni bastiji jugozahodno in južno od grajskega jedra, vsem drugim stolpom pa je avtor samovoljno dal okroglo obliko. Stolp, ki je na sliki lociran južno od stanovanjskega stolpa, je tu očitno zamenjal nekdanjo stražarnico ob vhodu v notranji grad, vhodni stolp manjka, naslednji stolp v zunanjem obzidju (šteto od leve proti desni) je morda stal v kotu, kjer se zunanji obroč obzidja v predgradu stika z notranjim obročem, stolp v ozadju, nekoliko levo od njega in povezan s posebnim obzidjem pa bi bil potemtakem stolp pred grajskim jarkom, ki je varoval dostop na mostovž. Stolp, ki deloma zakriva južno steno Friderikovega stolpa, je najbrž stal v medzidju nekako tam, kjer se je na južni obrambni zid pripel prečni zid, ki je razpolavljal predgradje, stolp na skrajni desni je vhodni stolp, izza njega v ozadju pa se verjetno kaže vrh mogočne vzhodne bastije. Vsi stolpi so pokriti s stožčastimi kapami razen zahodne bastije, ki ima tu le zidno krono, medtem ko je na sliki št. 4 pokrita. Posebno pozornost zasluži še izpostavljeni zid na zahodnem delu gradu, ki v velikem loku obkroža najbolj izpostavljeni del grajskega jedra in ki je upodobljen tudi pri Vischerju. Zid je nekoliko nižji

od obzidja in prav tako opremljen z zidno krono. Zid, ki je opiral topovsko ploščad, na terenu ni razviden, vendar je njegov nekdanji obstoj možen.

Štev. 6.

Vischer — Trost: Grad Celje na zemljevidu Štajerske iz l. 1678. Bakrorez. Veduta je bila objavljena v avtorjevi razpravi: Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz l. 1678 v Celjskem zborniku 1971—1972 na str. 379. (Izšla je tudi kot poseben odtis.)

Pogled na grad je isti kot pri veduti št. 5, le da so tu sprjčo majhnega formata grajske sestavine obravnavane zelo shematično. Stanovanjsko jedro je nakazano z dvema stolpoma in pozidanim vmesnim delom, Fridrikov stolp pa je že na skrajni desni strani upodobitve in sklepa veduto. Od stolpov v zunanjem obzidju so nakazani samo trije. Skrajni zahodni, renesančna bastija torej, je tu v nasprotju s poznejšim Vischerjevim bakrorezom še pokrita. Zanimivo vprašanje postavlja upodobitev stolpa za obzidjem med stanovanjskim jedrom in bergfridom. Je stena, ki smo jo pri prejšnji upodobitvi tretirali kot notranji obrambni zid, dejansko zidani mostovž, ki je nekdanj držal preko jarka? Zid je tu opremljen s strelnimi linami in pokrit, pri prejšnji upodobitvi pa tudi pri poznejšem Vischerjevem bakrorezu iz osemdesetih let 17. stoletja pa je opremljen z zidno krono.

Štev. 7. (Sl. 7)

G. M. Vischer: Celjski grad na lavirani perorisbi Celja iz ok. l. 1685. Veduta je verjetno rabila za predlogo Vischerjevemu bakrorezu Celja iz ok. l. 1686. Hrani jo Štajerski deželni arhiv v Gradcu in je bila že večkrat objavljena.

Veduto gradu bi lahko označili kot varianto upodobitve št. 5. Od nje se razlikuje samo v nebitvenih podrobnostih. Strehe upodobljenih objektov so nekoliko nižje, obzidana topovska ploščad na skrajnem zahodnem delu grajskega kompleksa nima tako izrazito okrogle oblike, line so manj poudarjene in manj številne. Pri stolpiču ob notranjem grajskem jarku, ki je držal na mostovž, je težko reči, ali se naslanja na obzidje ali na — kar je verjetneje — pokriti zidani mostovž. Na razkrite mbergfridu se je že razraslo zelenje, ki ga na omenjeni upodobitvi ni.

Štev. 8 (Sl. 8)

G. M. Vischer: Celjski grad na bakrorezu Celja iz ok. l. 1686. V drugi tehniki izvedena inačica upodobitve šte. 6 in obenem najbolj popularna, največkrat objavljena upodobitev celjskega gradu.

Štev. 9.

J. B. Huster: Celjski grad na upodobitvi Celja, izvedeni v tehniki oljne tempere na glajenem ometu. Upodobitev, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Celju, je v tako slabem stanju, da na njej ni mogoče razbrati nobenih podrobnosti niti detajla z gradom ni mogoče uspešno fotografirati. Slika je nastala leta 1696.

Štev. 10 (Sl. 9)

Neznani Šlezijec: Celjski grad na skici Celja iz l. 1713. Skica je izdelana s črnilom ter predstavlja eno izmed številnih risb, ki jih je avtor na

svojem popotovanju po Spodnjem Štajerskem vrisal v svojo skicirko. Skicirko hrani Gornjeavstrijski deželni arhiv v Linzu ob Donavi.

Grad Celje je v spremnem besedilu k skici označen kot »das wagenspergische geschloss«. Upodobljen je povsem shematično pri pogledu s severa, tako da pride do izraza samo njegova značilna dvodelnost: Friderikov stolp s predgradjem na levi strani skice in grupa stanovanjskih stavb v grajskem jedru na njeni desni strani. Obzidje z zidno krono fungira samo kot vezni člen med tema poglavitnima grajskima sestavinama. Presečna, da je Friderikov stolp na skici spet pokrit.

Štev. 11.

Grad na podobici sv. Maksimilijana iz prve polovice 18. stoletja. Podobica je ohranjena v dveh primerkih. Prvega hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, drugega pa Pokrajinski muzej v Celju.

Grad je upodobljen v ozadju mesta pri pogledu s severa. Koncipiran je spričo neznatnega formata zgolj shematično. Ker je bergfrid videti pokrit, se je bakrorezec pri njegovem upodabljanju verjetno posluževal starejše predloge. Obstaja pa tudi možnost, da so stolp, ki je bil ob koncu 17. stol. razkrit, medtem ponovno pokrili, na kar bi kazale druge vedute iz tega časa.

Štev. 12.

J. Hötzel: Grad Celje na perspektivični upodobitvi mesta z okolico iz l. 1750. Reinhofnova kopija izgubljenega originala iz l. 1831, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Celju.

Tudi tu je grad upodobljen pri pogledu s severa. Kljub shematičnosti lahko z vedute razberemo nekatere zanimive podrobnosti. Friderikov stolp, s sorazmeroma korektno vrisanimi linami, je ponovno pokrit s šotorsko streho, grajsko jedro pa je členjeno realno in razvidno. Obvladujeta ga mogočni stanovanjski stolp na levi in palacij na desni strani, spredaj pa ga varuje še visok stolpič, ki je v temeljih na skrajnem zahodnem koncu severnega medzidja še vedno ohranjen. Kot novum nas na upodobitvi preseneti vhod, nameščen v steni, ki je na severni strani zamejevala notranje grajsko dvorišče. Ker je ta stena hkrati ostanek obzidja prvotnega gradu, utegne Hötzelova slika predstavljati dokument, ki postavlja pod vprašaj domnevo o prvotnem dostopu na grajsko dvorišče skozi stolp v medzidju, ki se zdi izpričan z zazidanimi vrati v njegovi vzhodni steni. Hötzelova slika je tudi edina, kjer so zabeležena vrata v notranjem grajskem jarku ob takoimenovani Pelikanovi poti, pa tudi edina, ki se zdi, da potrjuje Piprov načrt grajskega tlorisa, kolikor zadeva potek zidov v vzhodnem delu predgradja. Kot smo opozorili že pri analizi Piprovega teksta in tlorisa, naj bi vzhodni del predgradja, ki se je končal ob prečnem zidu pri Friderikovem stolpu, opasovalo na severu dvojno obzidje. Zunanji obrambni zid naj bi bil ob bergfridu v ostrem kotu spojen z notranjim obrambnim obzidjem. Od tu naj bi tekel proti vzhodu, kjer bi se končal s peterokrako bastijo, ki ima na naši veduti zidno krono, ni pa pokrita. Tudi po tej veduti soodeč naj bi obe obzidji tvorili znotraj nekakšen ozek trikoten cvinger, hkrati pa naj bi bilo zunanje obzidje dokaj nižje od notranjega. Obstoj tega dobro utrjenega cvingerja bo potrebno terensko še preveriti.

V zvezi s stolpi nam veduta ponuja nekaj presenečenj. Ob Friderikovem stolpu ni sledu o nekdanjem severnem vhodnem stolpu, ki je bil tedaj nemara že porušen, pa tudi ne o malem stolpiču ob konjušnici na severni strani zahodnega dela predgradja. Mogočni stolp v medzidju zahodno od notranjega jarka, ki še danes stoji, se je spremenil v neznatno hišico, zahodno od palacija pa spet naletimo na bastijo z zidno krono, ki smo jo opazili že na sliki gradu števil. 4 in o katere obstoju za zdaj še nimamo nobenih preverjenih dokazov. Zdi se, kot bi bila ta bastija pendant eni izmed obeh mnogokotnih bastij na skrajnem vzhodnem delu gradu, katerih notranja je na vseh starejših upodobitvah gradu risana še kot stolp, tu pa je prav tako že brez strehe in opremljena le z zidno krono.

Števil. 13. (Sl. 10)

J. Hötzel: Grad Celje na perspektivistični upodobitvi mesta z okolico iz l. 1750. Akvarelna kopija neznanega kopista iz l. 1853, ki jo hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Kopija odstopa od obravnavane Reinhofnove kopije samo v tako neznatnih podrobnostih, kot je gostota poraščenosti zemljišča ali način oblikovanja drevesnih kron, v podajanju arhitekturnih podrobnosti pa sta kopiji identični.

Števil. 14. (Sl. 11)

J. E. de Cerroni: Grad na prospektu Celja iz ok. l. 1750. Lavirana perorisba, ki jo hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Grad, ki je na veduti označen kot »stari«, je upodobljen povsem shematično. Nakazan je kompleks stanovanjskih objektov v grajskem jedru, poleg njega je pokriti Friderikov stolp, obzidje pa že manjka. Dokumentarna vrednost upodobitve je minimalna.

Števil. 15. (Sl. 12)

F. Jungblut: Grad Celje na izgubljenem akvarelu perspektivne upodobitve mesta. Akvarel je bil nekdanj bržčas v danes izgubljeni župnijski kroniki in predstavlja kopijo originala, ki naj bi po nekaterih virih izviral iz l. 1775, utegnil pa je biti celo starejši, saj so vsi objekti na gradu še pokriti.

Grad je upodobljen pri pogledu s severa. Njegove osnovne arhitekturne sestavine so na sliki dovolj razločno nakazane: stanovanjsko jedro s stanovanjskim stolpom, palacijem in stolpom v severnem obzidju, dalje obrambni stolp v medzidju nad notranjim grajskim jarkom, še pokriti, a nekam nenavadno visoki Friderikov stolp ter nepokrita bastija na skrajnem vzhodnem koncu grajske zasnove. Obzidje je tudi tu okrašeno z nadzidki in zdi se celo, da lahko razberemo ostanke bastije ob palacijo ter morda vhod na notranje grajsko dvorišče v notranjem zidu severnega medzidja ob stanovanjskem stolpu. Odprtina pa je naslikana tako neizrazito, da bi lahko predstavljala tudi okno.

Števil. 16. (Sl. 13)

Neznani avtor: Grad Celje na sliki sv. Florijana iz ok. l. 1784. Slika je izdelana v olju na platnu in visi v celjski opatijski cerkvi.

Razloček med to in prejšnjo upodobitvijo je na prvi pogled očiten. Grad je tu ne le že razkrit, marveč že skoraj povsem spremenjen v razva-

lino. Podrobnosti so komaj razvidne. Pred nekoliko čudno oblikovanim grajskim jedrom se zdi, da na skrajnem zahodnem koncu še slutimo ostanke nekdanje bastije, na skrajnem vzhodnem delu zasnove pa razbiramo ostanke peterokotnega stolpa, ki s svojo višino še vedno presega bližnje obzidje. Slika je predvsem dokument o naglem razpadanju gradu v drugi polovici 18. stol.

Štev. 17. (Sl. 14)

Navarra (?): *Razvaline gradu Celje na panoramski upodobitvi*. Gvaš, ki je nastal okoli l. 1820, hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Grad je tu prvič, odkar se je bil spremenil v razvalino, upodobljen z juga. Naslikan je s precejšnje oddaljenosti, saj je slikar razen struge Savinje upodobil na veduti poleg grajskega hriba tudi Miklavški hrib na nasprotni strani reke. Razvaline so naslikane skrbno in slikovito, med upodobljenimi arhitekturnimi sestavinami pa nas pritegne samo vhodni stolp nad notranjim grajskim stolpom, ki je videti ohranjen še do svoje prvotne višine.

Štev. 18. (Sl. 15)

Vincenc Gurnik: *Krajina s starim gradom*. Olje na platnu, 1842. Zasebna last.

Pogled na grad s severa. Friderikov stolp je še v celoti ohranjen, stanovanjski stolp je načrt v severovzhodnem vogalu, palacij pa je že močno razvaljen. Ker je objekt upodobljen s precejšnje oddaljenosti, na njem ni videti podrobnosti, čeprav se zdi, da je slikar težil po čim večji avtentičnosti.

Štev. 19. (Sl. 16)

Mayer-Dietz: *Grad Celje. Jeklorez*. Iz almanaha »Aurora« za leto 1844.

Pogled iz predgradja proti palaciji. Predgradje s skupino ljudi v ospredju je že močno poraščeno. Grajski jarek je videti na pol zasut, za njim se vzdiguje skoraj do svoje prvotne višine ohranjeni notranji obrambni zid, ki ga na vsaki strani flankira po en stolp. Zidu, ki je na zahodni strani opiral jarek, ni videti, ker je zasut. V ozadju se izza ruševin obrambnega obroča kaže stanovanjski stolp. Kljub relativno večji risbi so arhitekturni detajli precej shematično nakazani. V notranjem obrambnem zidu je videti še ohranjena, a restavrirana vrata, niz majhnih odprtih tik pod vrhnjim robom pa si lahko razlagamo kot ležišča tramov, ki so nosili z obeh strani oprti obrambni hodnik. Vzhodna stena stolpa v medzidju na desni ob obrambnem jarku je videti še cela, večja odprtina spodaj pa je verjetno ostanek vrat, ki so držala iz stolpa na obzidje — to je, že močno načeto, upodobljeno na desni strani slike. Ostanke levega stolpa, ki je varoval dostop v grajsko jedro, je nekoliko težje opredeliti. Zid, obrnjen proti gledalcu, je lahko samo ostanek nekdanje severne stene, saj se je vzhodna stena verjetno prva odluščila od celote in se zrušila v jarek. To mnenje potrjuje zlasti nekoliko mlajša Goldensteinova slika, ki kaže grad z iste strani, pa tudi značilna izpodjeda v zidu na levi: vhodna stena nad jarkom bi pač morala kazati sledove velikih vhodnih vrat, ki so se zapirala z vzdžnim mostom. Še ohranjeno okno na vrhu je potemtakem rabilo

za dostop k obrambnemu hodniku na zunanjem obzidju grajskega jedra. Problematičen pa ostaja tudi stik tega stolpa z notranjim obzidjem, ki v resnici ni imelo poševnine, kakršno kaže slika. temno vmesno polje pa že izpolnjuje južni obrambni zid s cinami, ki z zahodnim notranjim obrambnim zidom nikoli ni bil neposredno povezan. Stanovanjski stolp v ozadju kaže šilasti zalom obočne konstrukcije velikega okna v nadstropju, nad njim v vrhnjem nadstropju pa troje oken. Levo okno je pravokotno, srednje je sklenjeno s polkrožnim lokom, desno je slabše razvidno, a kaže sorodnosti s srednjim oknom. Poznejša rastavracija, ki je vsa tri okna oblikovno izenačila, je bila torej precej nekritična. Stolp ima še ohranjene ogelnike, na vrhu pa so dovolj razločno nakazani ostanki stare zidne krone.

Štev. 20. (Sl. 17)

Neznani avtor: Stari grad Celje. Litografija s tonskim tiskom. Iz stenskega koledarja za l. 1848. Avstrijska nacionalna biblioteka na Dunaju.

Grad je samostojno upodobljen pri pogledu s severozahoda. Levo, nekoliko v ozadju, je Friderikov stolp, desno nad pečinami razpadajoči palacijski del gradu. Okolica razvaline je porasla z drevjem in grmičevjem. Pričevalna vrednost je minimalna, saj na upodobitvi manjkajo vse podrobnosti.

Štev. 21. (Sl. 18)

Karl Haas: Razvaline gradu Celje. Risba s svinčnikom, 1862. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Gre v bistvu za dve skici na istem listu papirja. Na levi je z veliko pozornostjo narisana Friderikov stolp, na desni v ozadju pa je krokijsko ujeta silhueta gradu pri pogledu z juga. Pozornost zasluži risba Friderikovega stolpa, saj jo je risal več strokovnjak, ki je težil po čimvečji dokumentarni pričevalnosti. Ostanki zidov na desni strani kompozicije sodijo k stavbi, ki se je naslanjala na južni obrambni zid v predgradju. Ta objekt Haasa očitno ni preveč zanimal, saj je skiciral le njegove obrise, nekatere takrat še vidne arhitekturne detajle pa je pustil vnemar. Drugače je pri stolpu, ki ga je narisal pri pogledu z vzhoda. Tu so zabeleženi vsi pomembni detajli. Stolp je ohranjen do svoje prvotne višine, ogelniki v spodnjih dveh tretjinah mu že manjkajo, na vrhu pa ima še svojo zidno krono s tremi nadzidki. Tik pod krono sta dve večji okni, nadstropje pod njima pa ima dve ozki pokončni lini. Velika odprtina v steni, ki se kaže iznad drevesnih krošenj, so nekdanja vrata, ki jim pa že manjka obklesana kamnitna obroba in kajpak tudi vratnice. Do njih drži sled nekdanjega stopnišča, dve luknji nad njimi sta morda sled nekdanjih odprtin za verige vzdignega mostu, luknji levo pa sta morda naključni ali vsaj za zdaj še nerazložljivi. Primerjava z današnjo podobo stolpa pokaže veliko zanesljivost risbe.

Štev. 22. (Sl. 19)

Kurz v. Goldenstein: Palacij gradu Celje. Akvarelirana perorisba, 1867. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Goldensteinov akvarel kaže pogled na grajsko jedro z vzhoda. Kompozicijsko je pretehtan in razpoložensko ubran, v detajlih pa le omejeno

zanesljiv. Severni del notranjega grajskega jarka je povsem zasut. Preko njega se vije pot iz predgradja proti notranjemu gradu, ki se tik pred notranjim obzidjem razcepi na dva kraka. Desni drži skozi prehod v notranjem obzidju v severno medzidje, levi obide ta zid in drži v južno medzidje. Sledov zunanjega obzidja ob jarku ni videti. Notranji zid je členjen podobno, kot na Mayer-Dietzovem jeklorezu iz leta 1844, le da je njegov levi, južni del že razvaljen. Prehod ima očitno še naravno obliko, levo od njega je manjša lina, na vrhu pa so sledovi ležišč, v katerih so počivali oporni tramovi obrambnega hodnika. Ležišča so zatrdno naslikana previsoko, pa tudi zid je v primerjavi z dejanskim stanjem močno skrajšan. Stolp v medzidju na skrajni desni strani slike ima veliko predrtino v južni steni ter dve večji v vzhodni steni. Pri spodnji gre za bržčas že omenjeni prehod na obrambni hodnik ob severnem obzidju, gornja je narisana občutno prevelika, lini tik pod vrhom stolpa pa sploh manjkata. Južna stena vzhodnega stolpa nad grajskim jarkom na vrhu še kaže nadzidke, severna pa je ohranjena le do svoje polovične višine, tako da njen vrhnji del z vrati v nadstropju, ki so pri Mayer-Dietzu še vidne, tu že manjka. Čemu naj bi služile konzole v tej steni, ki jih z drugih upodobitev ne poznamo, za zdaj ni jasno. Prav tako je težko razložljiv zid, ki se kaže izza te stene in ki je za polovico nižji od južnega zidu stolpa. Gre za steno stražarnice? Iz te perspektive je bil pogled nanjo komaj možen. Da pa gre za podaljšek južne stene stolpa, je še manj verjetno, saj arhivalno izpričani vzdigni most ob tem stolpu ni potreboval zidane stene, na katero bi se opiral.

Vzhodna stena stanovanjskega stolpa v ozadju je risana precej korrektno. Tudi tu opazimo, da je levo okno v vrhnji vrsti pravokotno, medtem ko sta desni dve polkrožno sklenjeni, ob velikem oknu sredi stene pa je na levi manjša izluščena lina s polkrožnim sklepom. Primerjava z današnjim stanjem nam pokaže, da gre za ostanek romanskega okna, ki so ga v gotski dobi zazidali. Polnilni zid se je med razpadanjem zidu izluščil, ob restavraciji stene pa so okno spet zazidali in pustili vidno samo veliko odprtino gotskega okna. Na stolpu pa so še ohranjeni ogelniki. Preveriti bo torej treba, če se nemara še vedno ne skrivajo pod cementno prevleko iz časa restavracije, ki tudi imitira ogelnike, saj gradu v drugi polovici 19. stoletja niso več razdirali.

Zanimivo problematiko odpirajo ostanki stavb v ospredju na levi strani slike. Gre za objekte ob notranjem obzidju v zahodni polovici predgradnja, ki so razen stolpastega fragmenta danes dokumentirani le še s starimi vedutami. Stena v ozadju, ki se preveša čez rob notranjega jarka, je južna stena stolpa, ki je držal na mostovž. Del te stene je še ohranjen, povsem pa so izginili sledovi stene, ki je na sliki upodobljena pred njo in ki je bila nesporno z njo paralelna. Žal jo drevje na sliki precej zakriva, kljub temu pa se zdi, da na njej poleg precej velikega okna v nadstropju lahko razberemo tudi ozka vrata v pritličju, ki so držala v notranjost stolpa. Še več. Ohranjena je videti celo kamnitna obroba portala. Fragment stene čisto v ospredju sodi k stavbi, ki po danes ohranjenih zidovih vzbuja

videz stolpa, a smo jo že na Klobučaričevi skici prepoznali kot enonadstropno stavbo podolgovatega tlorisa, ki je verjetno služila kot bivališče za posadko ali služinčad.

Štev. 23. (Sl. 20)

Kurz. v. Goldenstein: Pogled iz grajskega jedra proti Friderikovemu stolpu. Akvarel, 1867. Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Vizura je zajeta z notranjega grajskega dvorišča, tako da je na desni upodobljen stanovanjski stolp, na levi pa severno medzidje s Friderikovim stolpom v ozadju.

Stanovanjski stolp kaže v svoji prednji, zahodni steni veliko zajedo, ki sega od vrha do tal, in podobno zajedo v severni steni, tako, da je v tem kotu od stolpa ohranjen samo skromen vogal. Številne odprtine v zahodni steni so slikane približno in jih podrobno ne kaže razčlenjevati. Pozornost zaslužita morda samo manjši okni tik ob levem robu ohranjene stene, saj gre tu za tisti del zidu, ki se je pozneje sesul in na poznejših vedutah oziroma fotografijah ni več dokumentiran. Spodnje od obeh je pravokotno, vrhnje pa je polkrožno sklenjeno. Odprtine v zadnji, vzhodni notranji steni stolpa so neadekvatne, njen vrhnji rob z ostanki nadzidkov pa je mnogo bolj deruten kot na prejšnji Goldensteinovi sliki, ki kaže pogled na to steno z vzhoda. Slikarju je šlo očitno za večjo slikovitost, pa je razbrazdanost stene še poudaril. V levem delu slike je v ospredju tedaj še nezazidani prehod v zapornem zidu severnega medzidja, za njim, nekoliko levo od njega, pa se kažejo ostanki stolpa v vzhodnem medzidju. Tudi tu so okenske odprtine oblikovane precej ad hoc. Zanimivejše je samo medzidje ali natančneje severno obzidje grajskega jedra. Iz obzidja štrlijo na sredi tri po vsem videzu kamnite konzole, nad njimi pa sta še dve temni kvadratni lisi. Če ne gre za avtorjevo fantazijo, gre za ostanke nekdanjega obrambnega hodnika. Pri tem so konzole rabile za oporo že pri hodniku na prvotno nižjem obzidju. Ko so pozneje obzidje povišali in hodnik predstavili višje, so na te konzole lahko oprli tramove. Ti so nosili vodoravne lege, zasidrane v ležiščih tik pod zidno krono, ki so na akvarelu nakazana s temnima lisama.

Friderikov stolp v ozadju je v proporcih korekten, odprtine v njegovi zahodni steni pa ustrezajo samo po številu in deloma po svoji razvrstitvi. Le vhod v nadstropju je nekoliko bolj poudarjen. Pri linah v severni steni stolpa niti razvrstitev lin ni ustrezna, dovolj adekvatno pa je upodobljena zidna krona.

Štev. 24.

Püttner — Closs: Razvaline gradu Celje. Lesorez, 1878. Iz knjige: *Unser Vaterland in Wort und Bild.* III. knjiga.

Pogled s severozahoda na razvaline gradu, ki se na levi vzdigujejo iznad skalnatih pečin. Poudarjena je romantična razvaljenost zidovja, podrobnosti so nezanesljive.

Štev. 25. (Sl. 21)

A. Kasimir: *Razvaline Gornjega Celja*. Knjižna ilustracija iz knjige M. Knittl: Cilli, 1890.

Grad je kot samostojna veduta vkomponiran v večjo veduto Celja. Upodobljen je s severovzhoda. Razvidna je njegova značilna zasnova, sicer pa je risba shematična.

Štev. 26. (Sl. 22)

O. Ubbelohde: *Razvaline Gornjega Celja*. Knjižna ilustracija uvodnega teksta v zborniku: Den Deutschen Oesterreichs, 1896.

Grad je upodobljen s severovzhoda. Značilnosti upodobitve so iste kot pri Kasimiru.

Štev. 27. (Sl. 23)

Otto Piper: *Razvaline gradu Celje*. Knjižna ilustracija sestavka Obercilli iz avtorjeve knjige Oesterreichische Burgen VI. 1908.

Grad je upodobljen s severovzhoda. Značilnosti upodobitve so iste kot pri Kasimiru.

Štev. 28. (Sl. 24)

Otto Piper: *Pogled na grajsko jedro z vzhoda*. Knjižna ilustracija sestavka Obercilli iz avtorjeve knjige Oesterreichische Burgen VI., 1908.

V ospredju je grmovje, ki je preraslo zasuti notranji grajski jarek. Na levi spodaj je del zunanjšega obrambnega zidu grajskega jedra ob jarku, za njim del južne stene vhodnega stolpa. V drugem planu je notranji obrambni zid z veliko vhodno odprtino in že povsem razvaljeno zidno krono, desno od njega stolp v medzidju. Njegov spodnji del je poraščen, odprtine na njegovi vzhodni strani pod vrhom pa ustrezajo dejanskemu stanju. Stanovanjski stolp v ozadju kaže svojo vhodno steno. Zidna krona je močno načeta, od oken v zgornji vrsti sta ohranjeni le še desni dve. Levo okno ima že sesuto preklado, tako da njegova nekdanja oblika ni več razvidna. Ob velikem oknu v prvem nadstropju je na levi strani v zidu večja odprtina, ostanek nekdanjega romanskega okna. Ogelni kamni na vidnem delu stolpa niso izluščeni.

Štev. 29. (Sli. 25)

Otto Piper: *Stanovanjski stolp z zahoda*. Knjižna ilustracija sestavka Obercilli iz avtorjeve knjige Oesterreichische Burgen VI., 1908.

Zahodna stena, odprta proti notranjemu grajskemu dvorišču, je v svojem severnem delu povsem razvaljena, manjka pa tudi že njen jugozahodni vogal, saj se tu odpira globoka zev proti južnemu medzidju. Prillični vhod v stolp je videti precej zasut, okna v vseh treh etažah pa so še dovolj dobro ohranjena. Desno od obeh vrhnjih oken je v steni vidna tudi visoka vertikalna odprtina, ki je še ohranjena, a zaenkrat še ne poznamo njene prvotne funkcije. V levem delu ohranjenega zidu je z dvema rahlima vertikalnima črtama nakazan dimnik kamina, desno pa je s poševno šrafuro nakazana sled nekdanjih stopnic. Vzhodna stena stanovanjskega stolpa, ki se kaže v ozadju, je močno razdrapana in porasla, nekdanje cine na vrhu zidu pa so že skoraj povsem zabrisane. V desem kotu ospredja je cisterna, ki je bila takrat še pokrita.

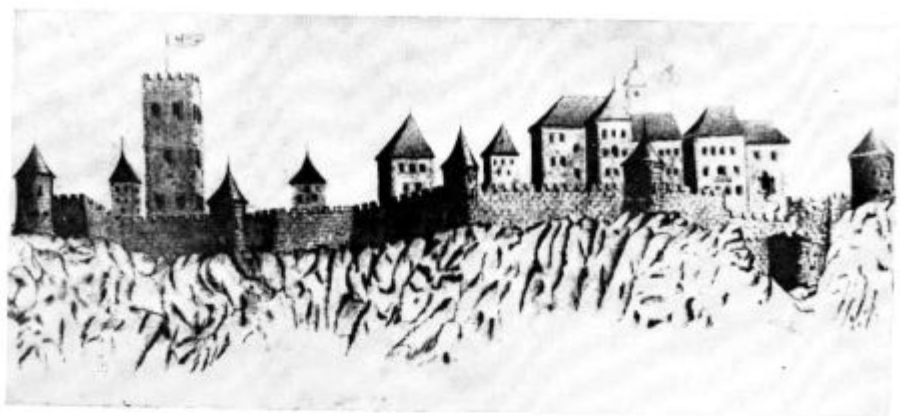
Sl. 2.
I. K.: Zastavonoša pred gradom
Celje (1543)

Sl. 3.
Janez Klobučarič:
Zemljevidna skica gradu Celje
(ok. 1603)

Sl. 4. Janez Klobučarič: Skica gradu Celje (ok. 1603)

Sl. 5. Neznani avtor: Grad Celje s severa (prva pol. 17. stol.)

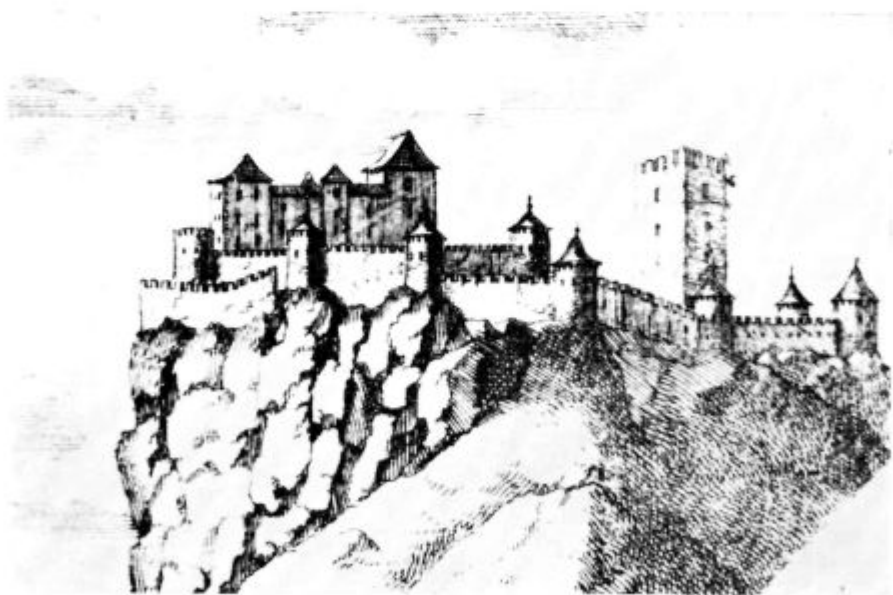
Sl. 6. Neznani avtor: Grad Celje z juga (prva pol. 17. stol.)

ILIA

ober Cilia

Sl. 7. G. M. Vischer: Celjski grad na risbi Celja (ok. 1685)

Sl. 8. G. M. Vischer: Celjski grad na bakrorezu Celja (ok. 1686)

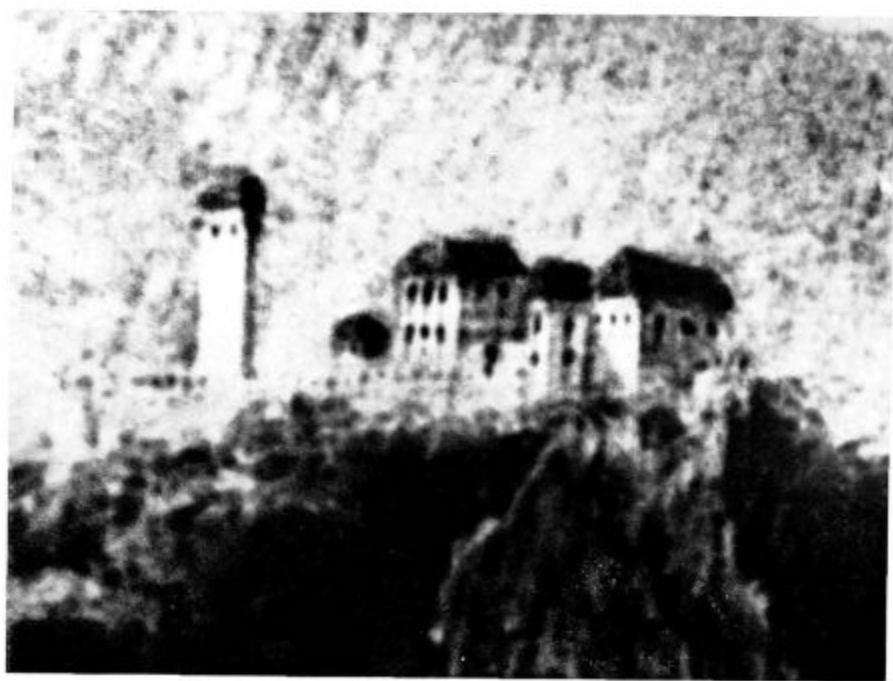
Sl. 9. Neznani Šlezijec: Grad na skici Celja (1713)

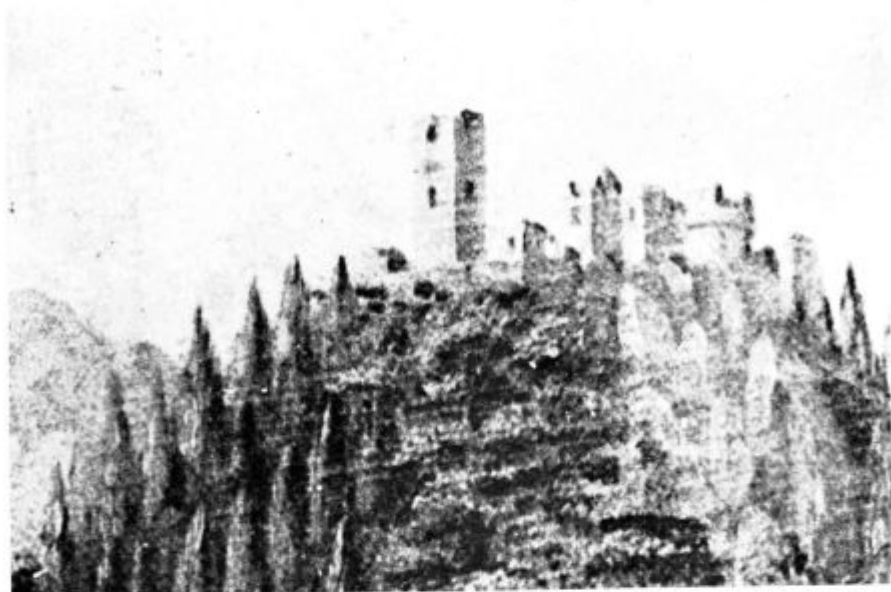
Sl. 10. J. Hötzel: Grad Celje na upodobitvi mesta (1750—1853)

Sl. 11. J. E. de Cerroni: Grad na prospektu Celja (ok. 1750)

Sl. 12. Jungblut: Grad Celje na izgubljenem akvarelu (druga polovica 18. stol.)

Sl. 13. Grad Celje na sliki sv. Florijana (ok. 1784)

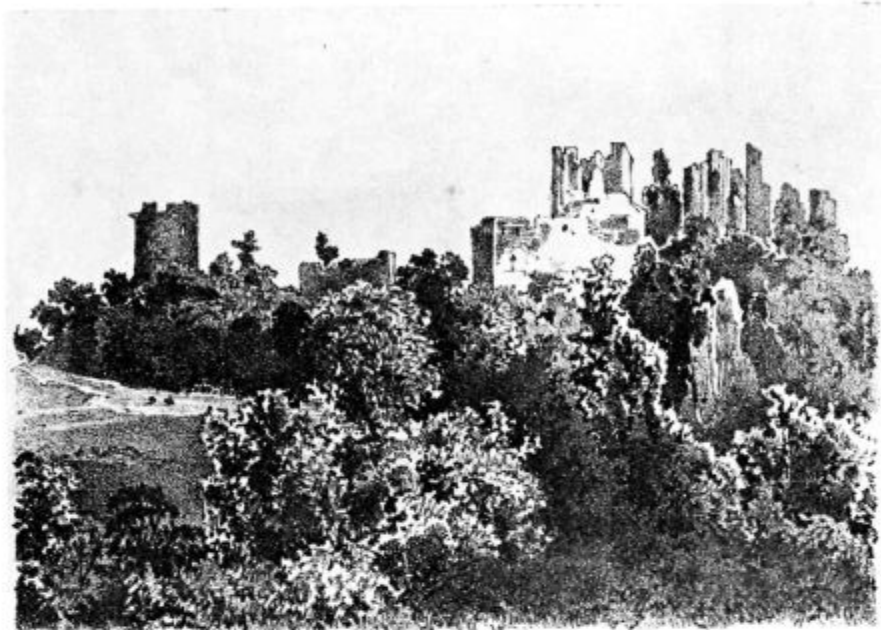
Sl. 14. Navarra (?): Razvaline gradu Celje (ok. 1820)

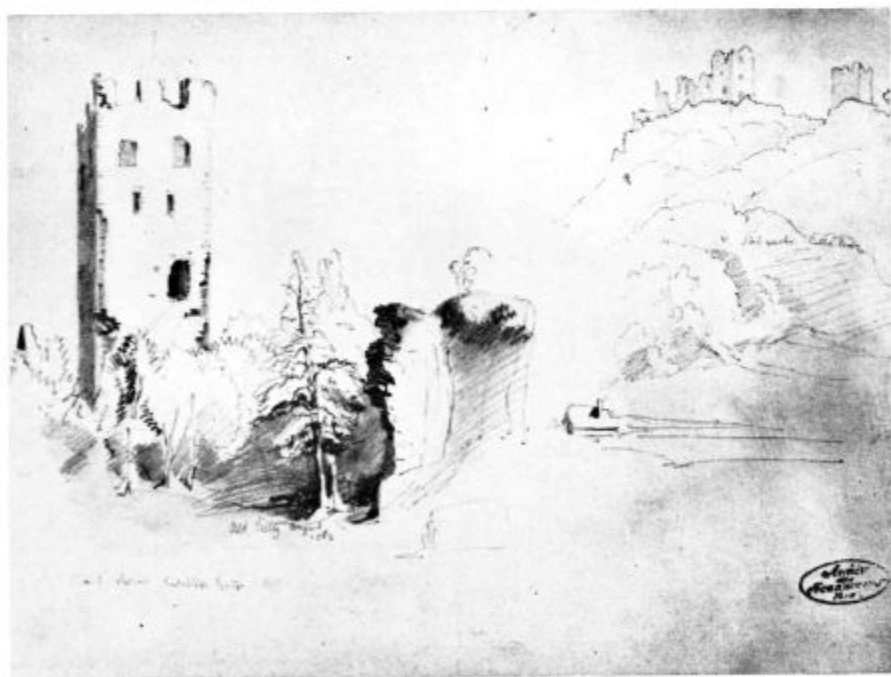
Sl. 15. Vincenc Gurnik; Krajina s starim gradom (1842)

Sl. 16. Mayer — Dietz: Grad Celje (1844)

Sl. 17. Neznani avtor: Stari grad Celje (1848)

Sl. 18. Karl Haas: Razvaline gradu Celje (1862)

Sl. 19. Kurz v. Goldenstein: Palacij gradu Celje (1867)

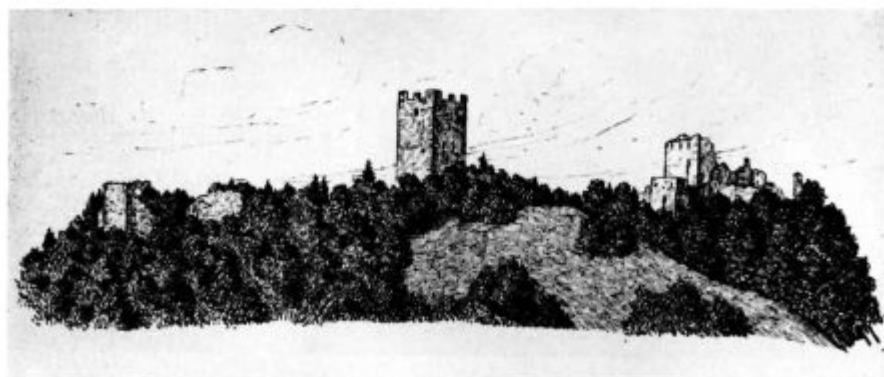
Sl. 20. Kurz v. Goldstein: Pogled iz grajskega jedra proti Friderikovem stolpu (1867)

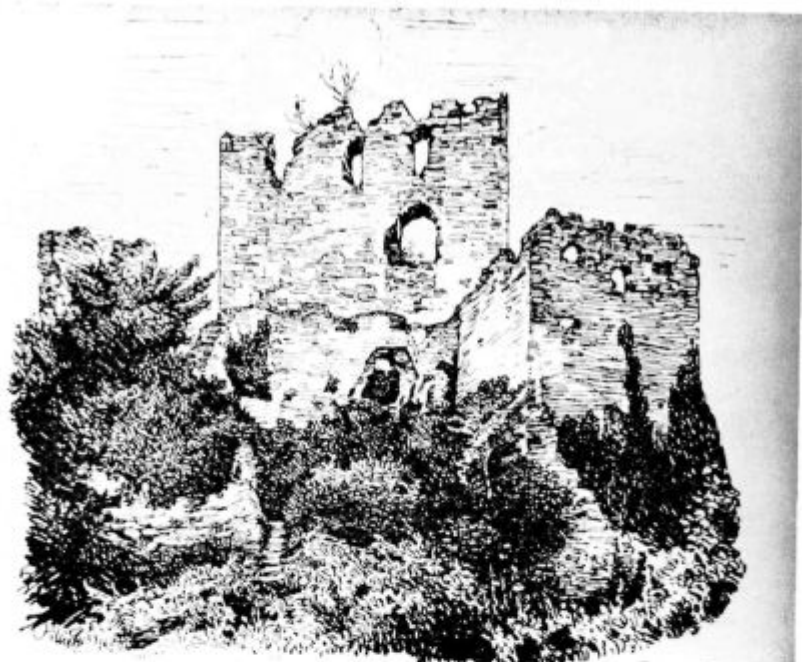
Sl. 21. A. Kasimir: Razvaline Gornjega Celja (1890)

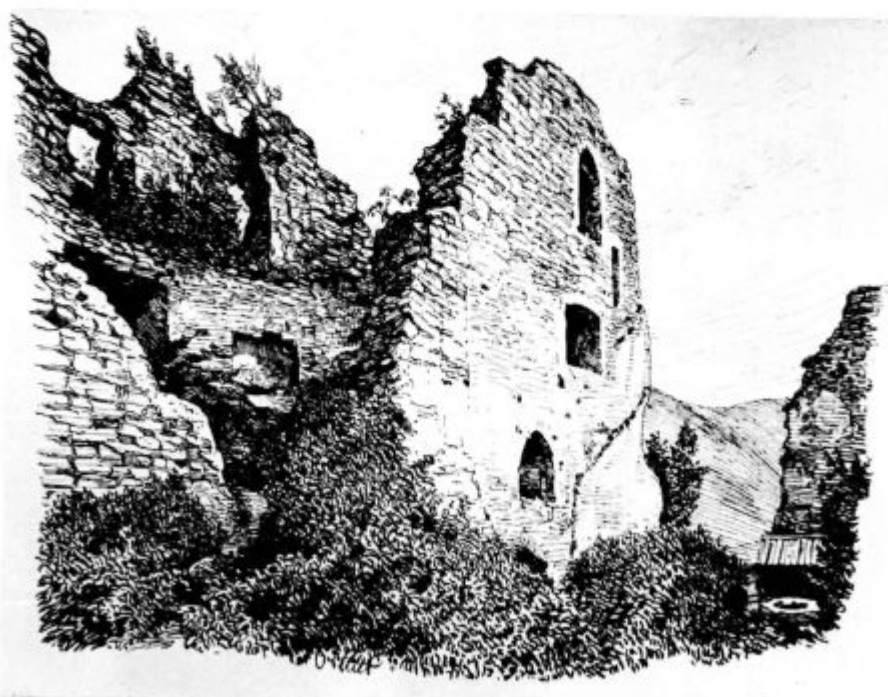
Sl. 22. O. Ubbelohde: Razvaline Gornjega Celja (1860)

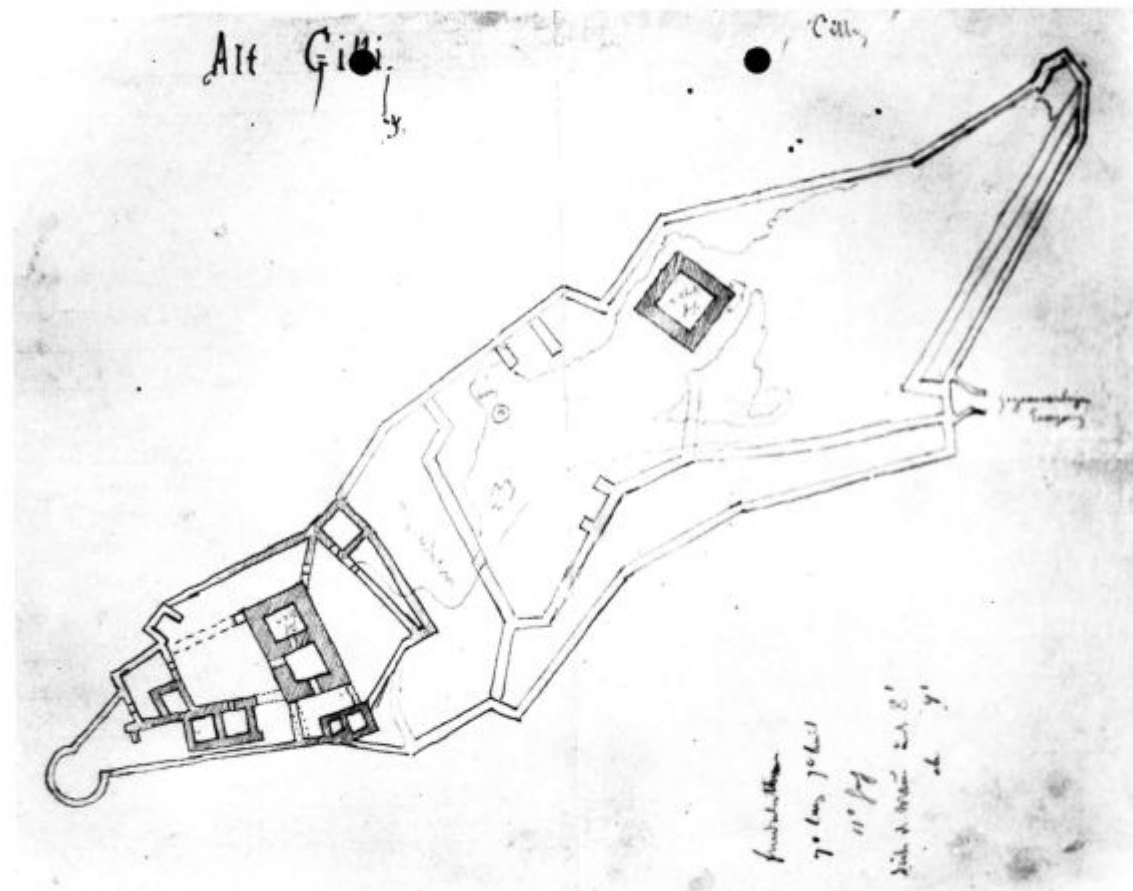
Sl. 23. Otto Piper: Razvaline gradu Celje (1908)

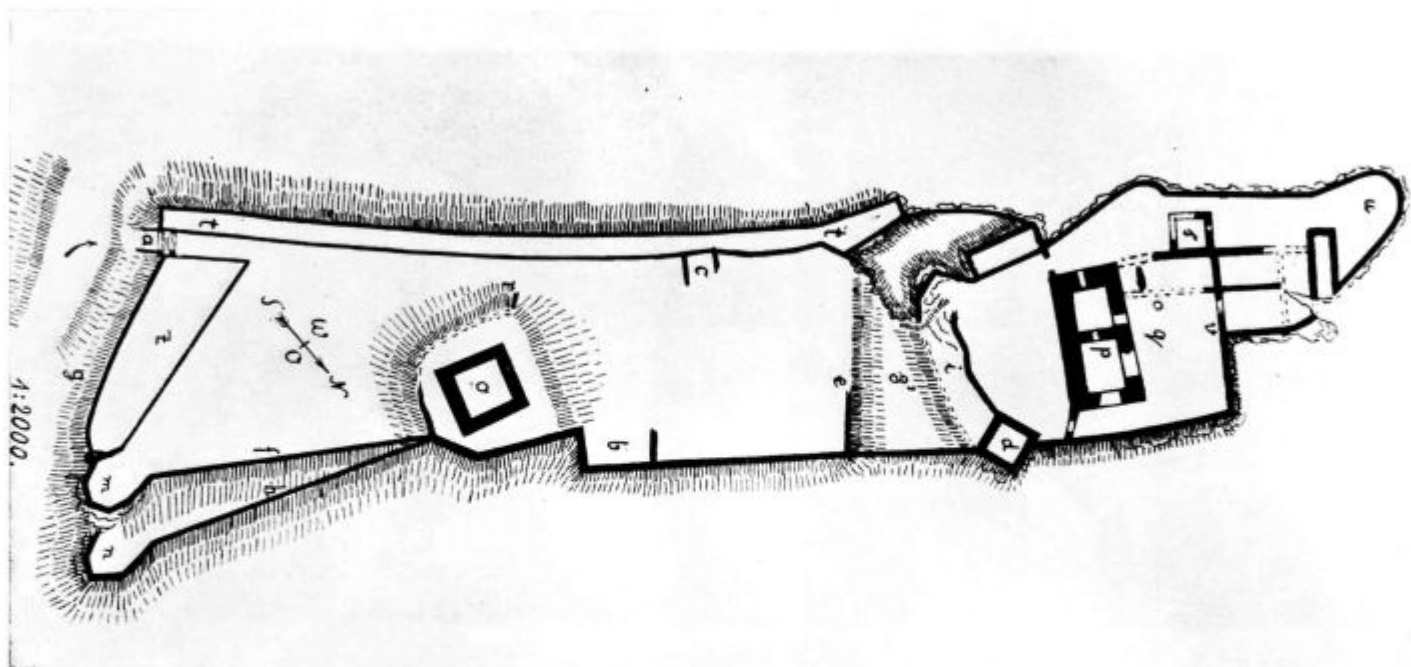
Sl. 24. Otto Piper: Grajsko jedro z vzhoda (1908)

Sl. 25. Otto Piper: Stanovanjski stolp z zahoda (1908)

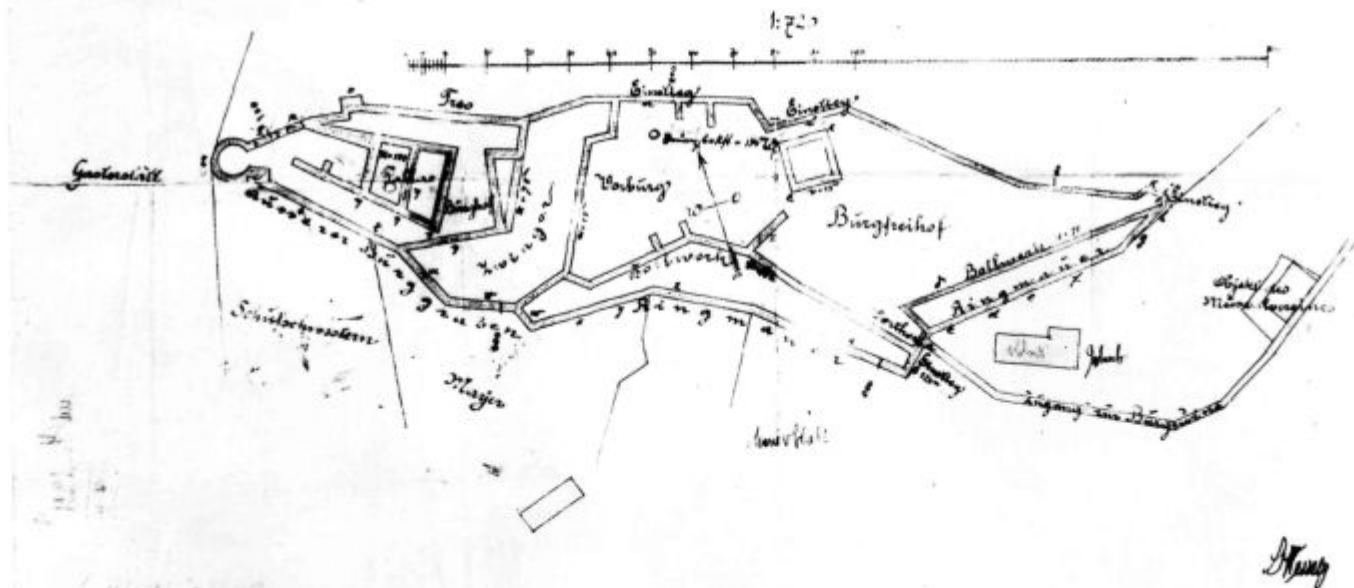

Sl. 26. Karl Haas: Grajski tloris (1862)

Sl. 27. Otto Piper: Grajski tloris (1908)

Plan der Burgmaße „Ober Eilli“ vergrößert nach Angabe der Entw. Skizze. Mappa
nebst Angabe der Stellen für die vorgeschriebenen Erhaltungsarbeiten.

Skizze Postkarte 2

da Kostenanschlag lit. II vom 31. März 1909. 266 lit. E

Projektskizze

zur teilweisen Bezeichnung der Hochburg E der
Bürgerme. Ober Cilli bei gleichzeitiger Wahrung
der natürl. Ruinenform in der ursprüngl. Gestalt
nach Maßgabe des Lichtbildes Cilli im Jahre 1700

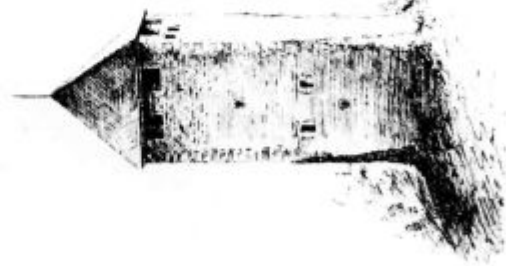
Architektamt Cilli
den 31. März 1909.

Der Stadt-Ingenieur
L. Wessely

Die Fortensammeln, lit. II vom 31. März 1909, Abb. 18

Projektskizze

zur Beschreibung des Friederichsturmes des Bünjins
„Ober Cilli“ (F.) bei gleichzeitiger Wahrung der ursprüngl.
Siedlung nach Maßgabe des Lichtbildes
v. Cilli vom Jahre 1750

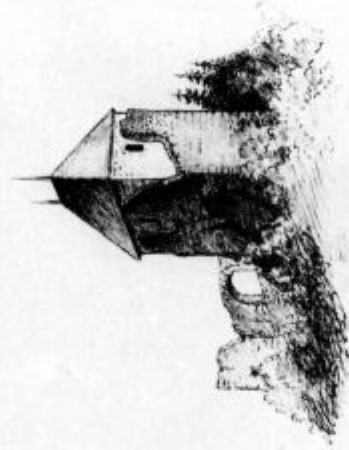

Stadtkamm. Cilli
den 31. März 1909
Dr. Stank. Jung.
Lud. Wessely

Sl. 30. Ludwig Wessely: Friderikov stolp (1909)

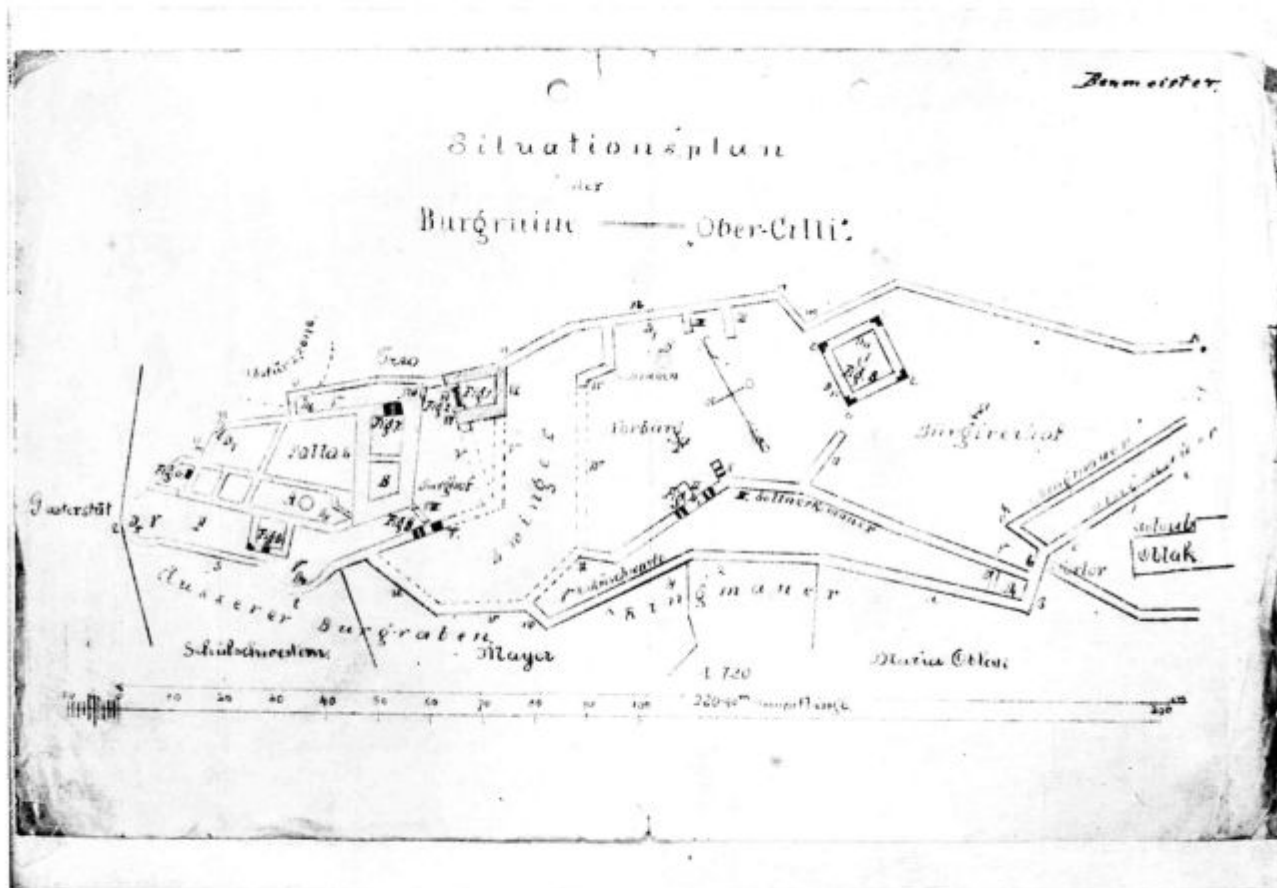
Projektskizze

des Söllers (H.) der Bünjins Ober Cilli.

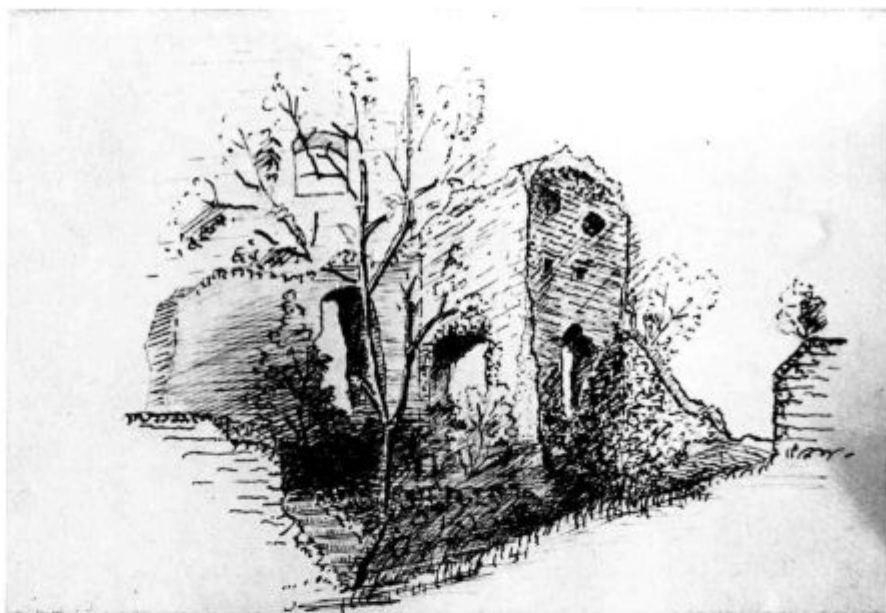

Stadtkamm. Cilli
den 31. März 1909
Dr. Stank. Jung.
Lud. Wessely

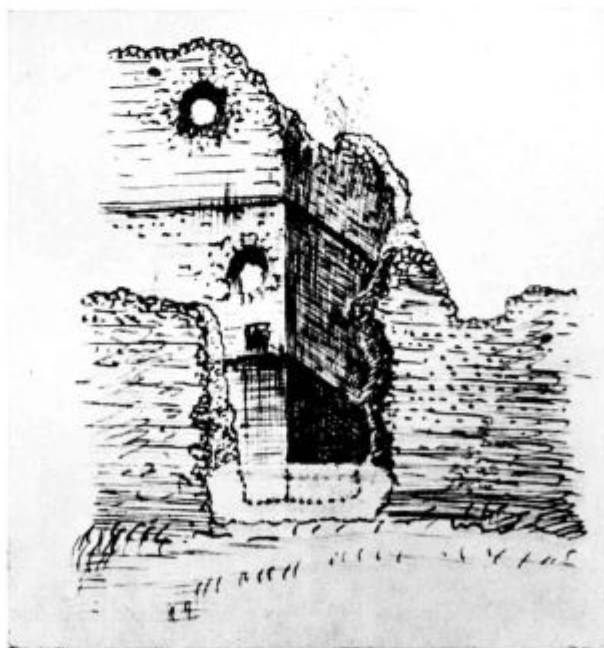
Sl. 31. Ludwig Wessely: Stolp v medzidju (1909)

Sl. 32. Izvedbeni načrt iz ok. 1909

Sl. 33. Obrambni stolp ob notranjem jarku (1909)

Sl. 34. Notranjščina stolpa ob notranjem jarku (1909)

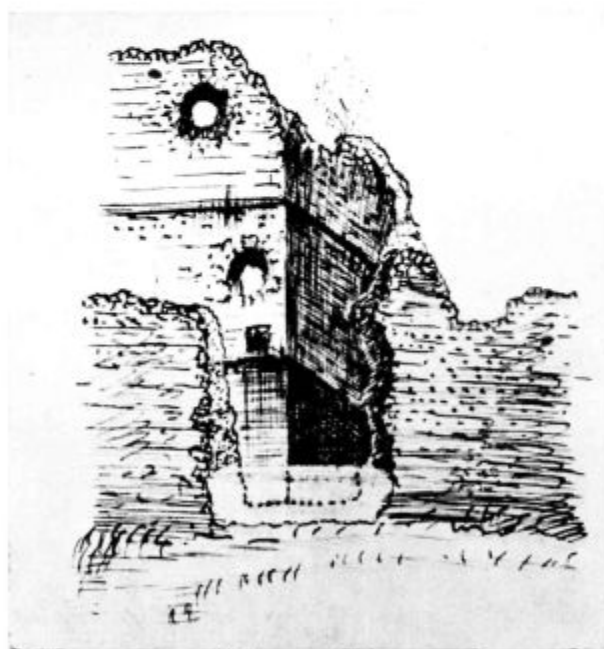
Sl. 35.
Južna stena
vhodnega
stolpa
v grajskem
jedru
(1909)

Sl. 36. Objekt ob južnem notranjem obzidju (1909)

Sl. 33. Obrambni stolp ob notranjem jarku (1909)

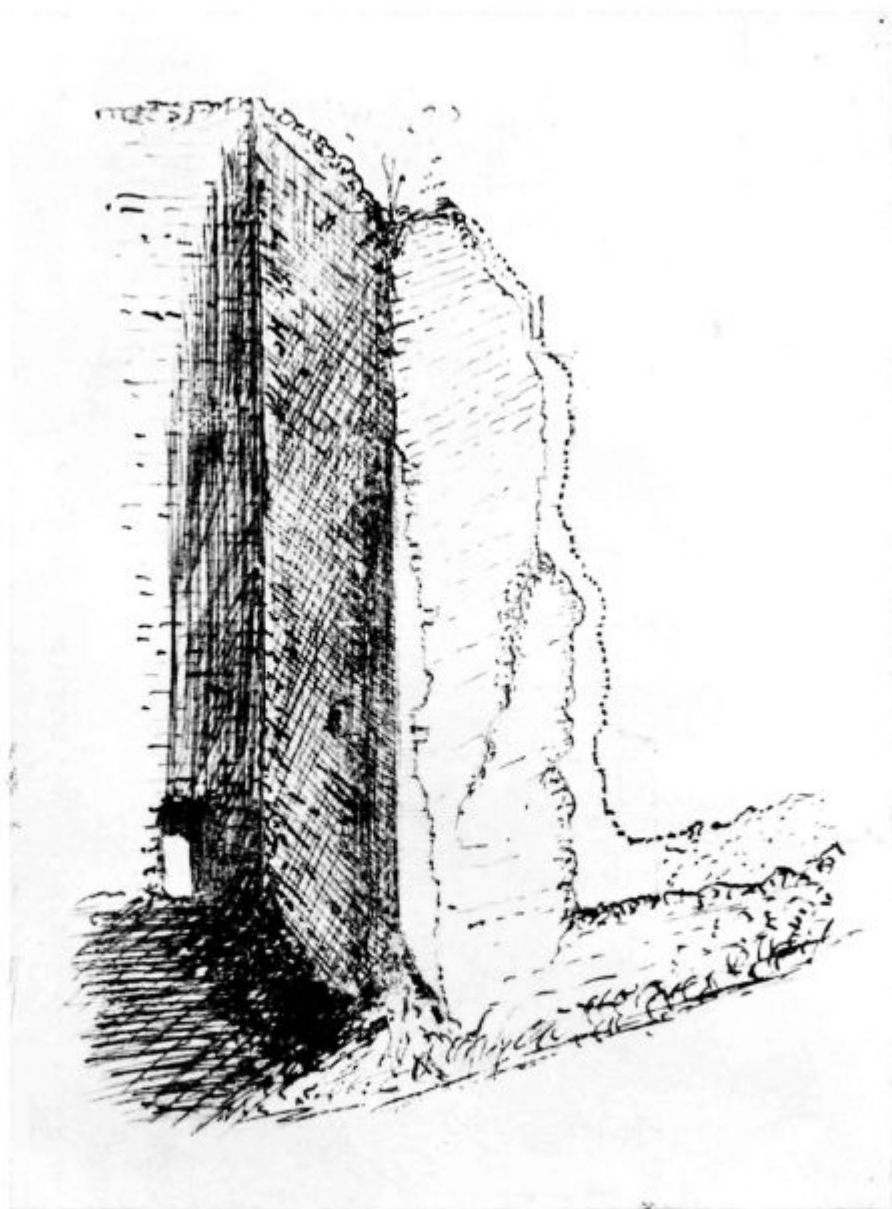
Sl. 34. Notranjščina stolpa ob notranjem jarku (1909)

Sl. 35.
Južna stena
vhodnega
stolpa
v grajskem
jedru
(1909)

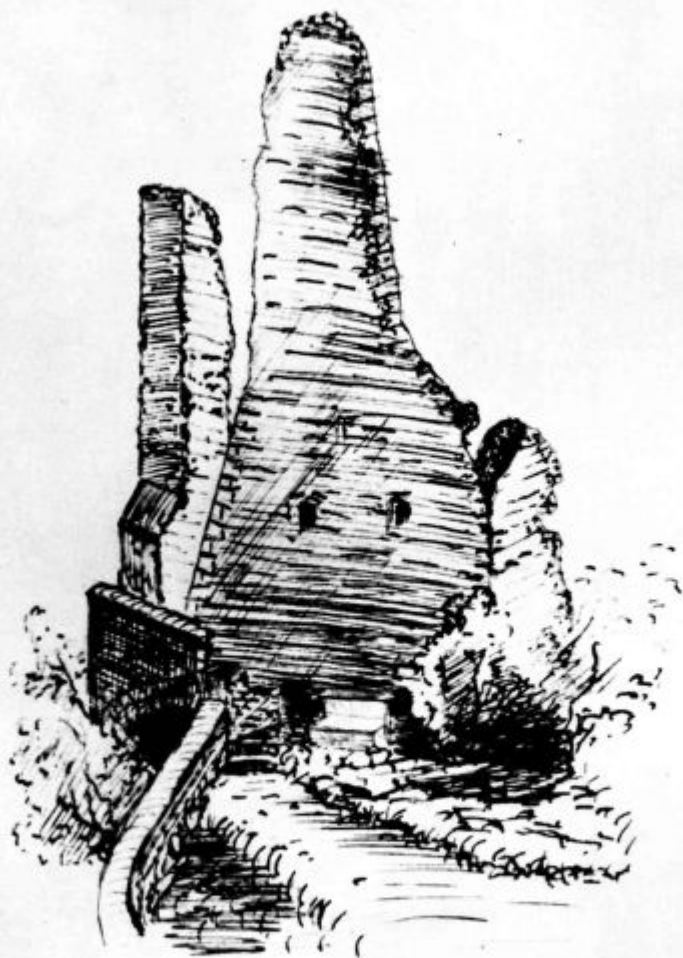

Sl. 36. Objekt ob južnem notranjem obzidju (1909)

Sl. 37. Jugozahodni vogal Andrejevega stolpa (1909)

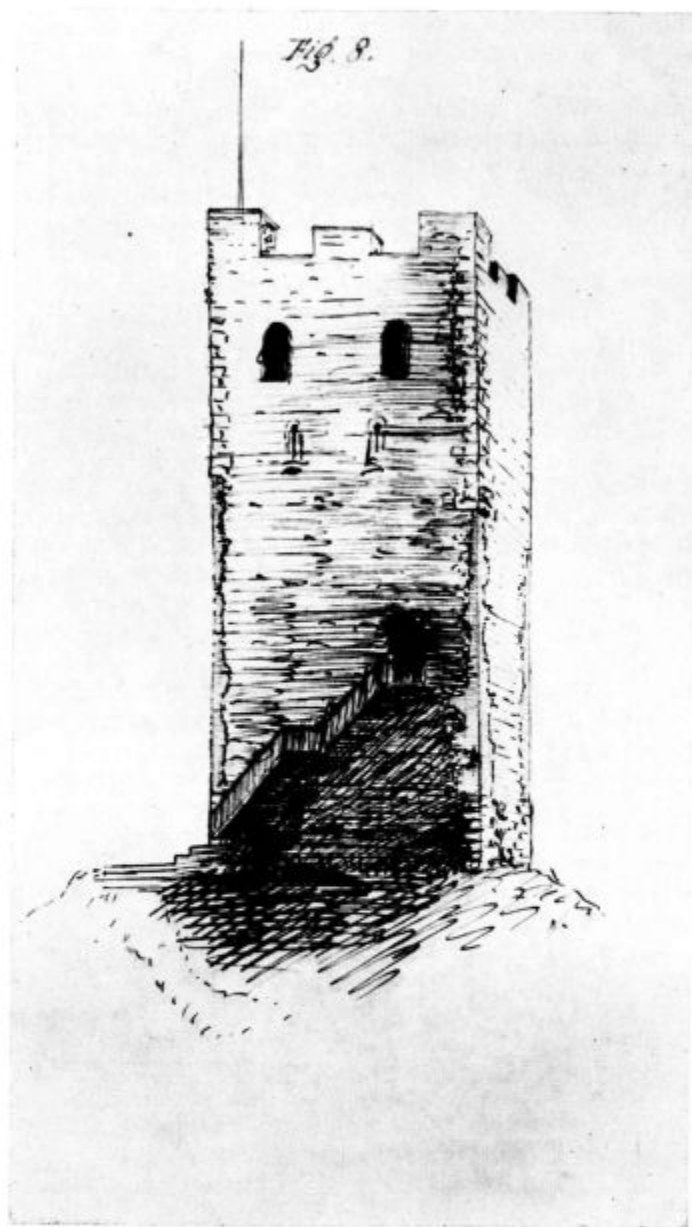
Fig. 6.

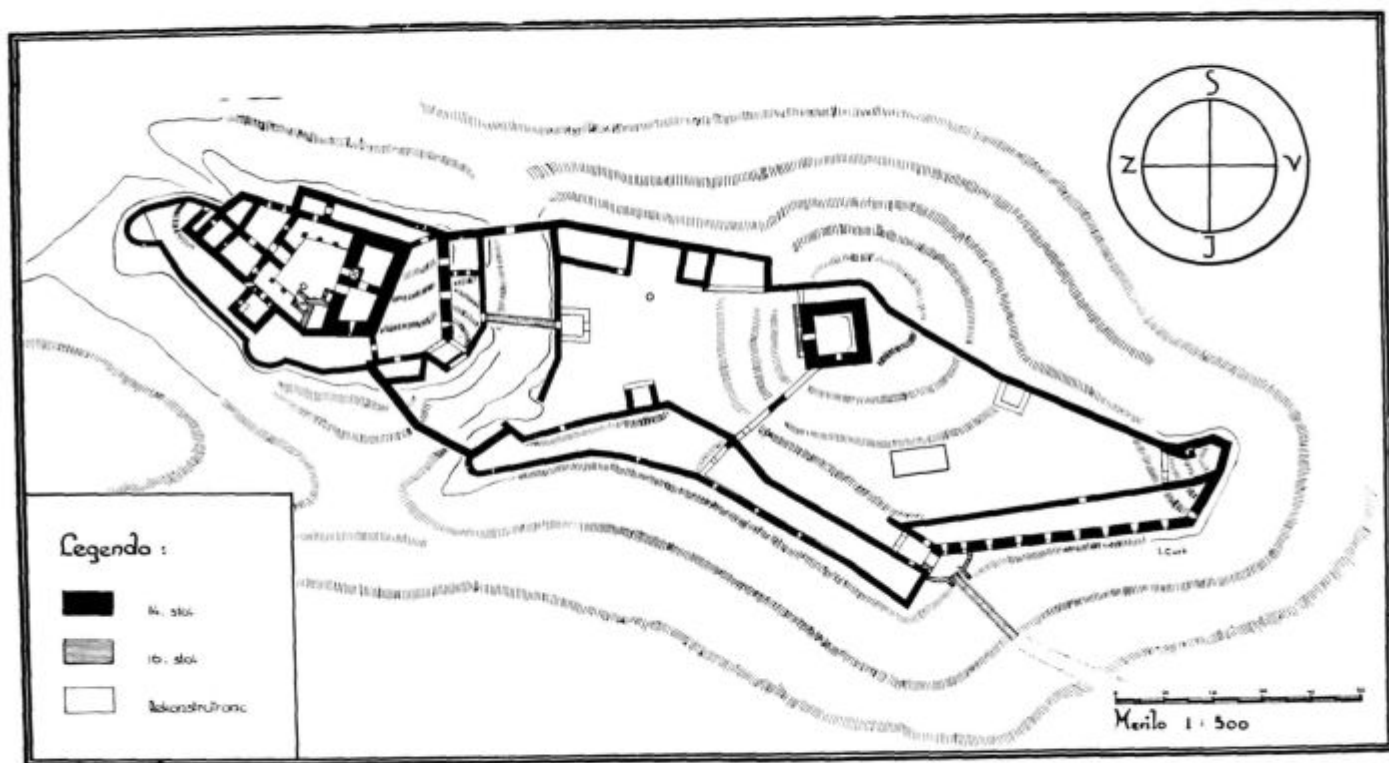
Sl. 38. Jugozahodni vogal grajskega jedra (1909)

Sl. 39. Severna stena stanovanjskega stolpa (1909)

Sl. 40. Friderikov stolp z zahoda (1909)

Sl. 41. Jože Turk: Grajski tloris (1957)

Tehnična dokumentacija o gradu Celje je sorazmerno obsežna. Razsežnost objekta in njegova povezanost z vzponom, rastjo in zatonom naj-mogočnejše fevdalne rodbine na slovenskih tleh je privabila številne raziskovalce, ki so bodisi skušali odkriti skrivnost njegove nekdanje podobe ali pa so njegove ostanke skušali obvarovati propada in ohraniti. Če ne štejemo katastrskih situacij, je bil grad Celje že v obdobju do prve svetovne vojne kar štirikrat tlorisno dokumentiran, dva izmed teh načrtov pa spremljajo tudi risbe grajskih arhitekturnih detajlov. Zlasti starejši načrti so kljub mnogim pomanjkljivostim dokumentarno zgovorni, saj vsebujejo elemente, ki jih današnji raziskovalec ne sme prezreti. Načrti iz našega stoletja pa so pomembni, ker nam pomagajo razločevati pristne sestavine od nepristnih, ki so ob strokovno pomanjkljivih adaptacijskih posegih v zadnjih desetletjih marsikje že skoraj povsem zbrisale prvotni značaj objekta. Naš namen je, da kritično pretraseмо ohranjene načrte in pretehtamo njihovo pričevalno vrednost.

1. Karl Haas: *Grajski tloris* (Sl. 26)

Prvi tlorisni posnetek gradu Celje je izdelal graški deželni arheolog oziroma konservator Karl Haas leta 1862. Narisan je s svinčnikom na listu papirja formata 27×40 cm in izvira iz tako imenovane Haasove zbirke, ki jo hrani Stajerski deželni arhiv v Gradcu. Na listu je levo zgoraj s tušem napisana oznaka Alt Cilli, desno zgoraj pa je s svinčnikom napisano Cilli. Posnetek je datiran po analogiji s Haasovo risbo Friderikovega stolpa.

Grad je na risbi le približno orientiran. Gre za tipično terensko skico, ki naj predoči splošno situacijo in kjer je avtor razmerja med posamičnimi sestavinami verjetno premeril le s koraki, obenem pa se je naslonil na katastrsko situacijo. Dejanskemu stanju se najbolj približa desni del skice, na katerem je narisano predgradje. Tu ni prezrta nobena bistvena podrobnost. Pri vhodu je pripisana oznaka »jetziger Eingang«, kar pomeni, da je Haas predpostavljal možnost obstoja nekega drugega, prvotnejšega dostopa. Tu je v tlorisu zabeležen tudi barbakan pred vhodnim stolpom, prečni zid pa, ki je nekdanj delil predgradje v dve polovici, ima tu še stik z južnim notranjim obzidjem predgradja. Zid, ki je na vzhodni strani zamejeval notranji grajski jarek, je sklenjen, ni pa jasno, kaj naj bi pomenil zalom v njegovem severnem delu, ki ga v resnici ni. Verjetno je tako ob naslonu na katastrsko situacijo, podobno kot pozneje Wessely, naznačiti temelje pritlične stavbe, ki se je na vzhodu prislanjala k jarku in katerih vrhnj. del so samovoljno odstranili pred nekaj leti, kamenje pa porabili za obnovo plašča jugovzhodnega notranjega obrambnega zidu.

Risba grajskega jedra, ki je izvlečena z močnejšimi črtami, je bolj zamotana in nekoliko problematična. Pot je tedaj držala direktno preko jarka ter skozi medzidje med dvema obzidjema, nekoliko desno od današnje poti, skozi odprtino v notranjem zidu, ki je ob poznejši restavraciji dobila obliko vrat (verjetno nekdanja poterna). Južni del obzidja, kjer je bil nekdanj vhodni stolp v grajsko jedro, je bil tedaj bržčas zasut in zato na tere-

nu nerazviden. Ob stanovanjskem stolpu sta naznačena oba zaporna zida, ki sta varovala dostopa v severno in južno medzidje. Ob južnem zapornem zidu je poleg večjega prostora, ki verjetno označuje v tlorisu še vedno dobro ohranjeno stražarnico, narisana manjši prostor, ki ga ni mogoče identificirati. Ob jugozahodnem vogalu stanovanjskega stolpa je narisana še en zaporni zid, ki ga ni na nobenem poznejšem tlorisu, medtem ko polkrožna bastija južno od današnjega vhoda na notranje grajsko dvorišče manjka. Ob Andrejev stolp se na skici prislanja poslopje kvadratnega tlorisa, ki ga ni mogoče identificirati, na skrajnem zahodnem koncu grajskega jedra pa so vrisani nastavki nekih zidov, ki se verjetno izgubljajo v grušču. Skrajnja zahodna bastija se z ravnim obrambnim zidom direktno pripne na zahodno steno palacija.

Risba je pomembna predvsem kot najstarejši dokument, ki govori o stanju gradu pred adaptacijskimi posegi. Nekatere netočnosti gredo na rovaš dejstva, da je bil zahodni del grajskega jedra tedaj močno deruten in pretežno zasut, ob siceršnji natančnosti Haasovih risb pa vendar silijo k razmisleku. Z izkopavanji bo potrebno preveriti zlasti obstoj zapornega zidu ob jugozahodnem vogalu stanovanjskega stolpa, kjer ni verjetno, da gre za risarjevo napako, prav tako pa situacijo v skrajnjem jugozahodnem delu kompleksa, ki so ga razni adaptacijski posegi najbolj prizadeli in kje je veliko vprašanj še vedno odprtih.

2. Otto Piper: Grajski tloris (Sl. 27)

Tloris gradu je nastal okoli leta 1907. V merilu 1:2000 ga je izdelal znani raziskovalec avstrijskih gradov Otto Piper in ga leta 1908 objavil v VI. zvezku svoje znamenite serije »Oesterreichische Burgen«.

Že na prvi pogled je očitno, da je tloris mnogo bolj shematičen kot Haasov, zlasti pa je neadekvaten v risbi detajlov. Neustrezna je celo splošna situacija, saj so smeri neba zasukane malone za 90°. Kljub temu pa opozarja na nekatere podrobnosti, ki jih Piper v spremnem besedilu tudi podrobneje razčleni. V prvem delu predgradja je na severni strani naznačeno dvojno obzidje, ki se na skrajnem vzhodnem delu konča z dvema bastionoma. Opis se glasi: »Gegen die Wegbiegung sind die beiden hinter — und übereinanderliegenden vieleckigen Bastionen m und n gerichtet und gegen Südosten erstreckt sich dann hinter einem (jetzt flachen) Graben der Zwinger z . . . Ubrigens ist die äussere Bastion n gegen den Innenraum nur noch niedrig und schon sehr zerfallen. Danach wie auch nach der Lage der beiden Mauern f und h zueinander hat man wohl zweifellos später vorgezogen, da an Stelle der weiteren Umfassung die engere herzustellen. Die erstere hat auch von der Burg aus gar keinen Zugang.« (Tam, kjer se pot ovije, sta postavljeni obe peterokotni bastiji m in n, ki ležita druga za — in nad drugo, proti jugovzhodu pa se potlej za zdaj izravnanim jarkom razprostira medzidje z . . . Razen tega je zunanja bastija n navznoter le še nizka in je že zelo razvaljena. Spričo tega in glede na medsebojno lego obeh zidov f in h, so se pozneje nedvomno odločili, da namesto širšega obodnega zidovja uredijo tesnejše obzidje. Prvo iz gradu tudi sploh nima nobenega dostopa.)

O tem drugem, zunanjem obzidju drugje v načrtih ni sledu, pa tudi preverjanje na terenu je ostalo neuspešno — morda zaradi hude poraščenosti zemljišča. Vendar pa ni kazno, da bi bilo Piperjevo pripovedovanje, podkrepjeno z načrtom, izvito iz trte. Če je ta zid z bastijonom res obstajal, so njegove vidne ostanke odstranili ob kakšnem popravilu notranjega, še danes ohranjenega zidu. Zunanji zid je bil vsekakor mlajši od notranjega in je morda nastal vzporedno z južnim zunanjim obzidjem. Domneva, da so ga opustili z namenom, da bi grajski prostor zožili, ima pa vendar svojo podlago. Ob zatonu poznega srednjega veka podobni poizkusi najbrž niso bili redki, za grad Celje pa o tem obstajajo celo arhivski dokumenti. Kar zadeva vhod, ki ga Piper ni našel, obstaja možnost, da je bil nameščen bodisi v notranjem zidu, kjer je ob kakšnem popravilu zidovja v novejši dobi izginila sled, ali pa v vozlišču zidov, ki se kažejo izpod ruše za obzidjem severno od Friderikovega stolpa in ki s potrebnimi izkopavanji še niso bili preverjeni.

Na drugo zanimivo podrobnost opozori Piper pri opisu Friderikovega stolpa. »Der Berchfrit war gegen die Angriffsseite noch von einen Wehrhaften Zwinger Umgeben, dessen Mauer, sich an die nordöstliche Ringmauer anschliessend, gegenüber ihre Fortsetzung in einer Quermauer, r, fand, die hier jedenfalls mit einem Tore die Vorburg an günstigster, seitlich wohlverteidigter Stelle in zwei Abschnitte teilte. Dem Gelände nach könnte der Zwinger auch im Westen durch eine Mauer ganz geschlossen gewesen sein, doch ist davon jedenfalls nichts mehr zu sehen.« (Bergfrid je bil na napadalčevi strani obdan še z branljivim cvingerjem, katerega stena, ki se je pripenjala na severovzhodno obzidje, se je na nasprotni strani nadaljevala v prečni steni r, ki je tu vsekakor na najbolj primernem in od strani dobro branjenem mestu delila predgradje v dve polovici. Sodeč po zemljišču je bil cvinger lahko tudi na zahodu z zidom povsem sklenjen, vendar tega vsekakor ni več opaziti.)

O cvingerju, o katerem na poznejših načrtih ni več sledu, govore tudi arhivske listine iz let 1565—1579. Ugotovljen je bil ob sondiranju poleti 1971. O tem bomo spregovorili na ustreznem mestu.

Tako kot pri Haasu je tudi pri Piperju tloris grajskega jedra najbolj problematičen in najmanj zanesljiv. Ob prehodu čez notranji jarek je opozoriti na podaljšani zid notranjega obzidnega obroča južnega dela predgradja, ki sega nad sam jarek. Ta zid je danes popravljen, tako da imamo v Piprovi tlorisni skici edini tehnični dokument, ki potrjuje obstoj obočnega loka, ki je nosil zidani mostovž, premoščal vhodni del jarka in držal na vzdigni most. Opornik, na katerem je obočni lok počival, je bil ugotovljen šele ob zadnjih meritvah grajskega tlorisa in manjka na vseh starejših tlorisih. Tekstualno podpira tezo o obstoju zidanega mostovža z obočnim lokom Janischev tekst, čeprav interpretira obstoj obokov kot ostanek podzemeljskih ječ.

Onstran notranjega jarka je na Piprovem načrtu viden jugovzhodni vogal vhodnega stolpa, ki je na drugih načrtih zabrisan, pri Curkovem pa že rekonstruiran. Njegove temelje še slutimo izza novejšega parapetnega zidca, ki danes na tem mestu omejuje grajsko pot. Skrajni zahodni

del notranjega grajskega kompleksa je na načrtu preveč provizoričen, da bi raziskovalcu nudil uporabna izhodišča.

3. *Ludwig Wessely: Grajski tloris in poskus rekonstrukcije nekaterih objektov* (Sl. 28)

Načrt je izdelan v merilu 1:720 na prosojnem papirju formata 33,3×54,2 cm in ima naslov: »Plan der Burgruine Ober Cilli vergrößert nach Massgabe der Catastr. Mappe nebst Angabe der Stellen für die vorzunehmenden Erhaltungsarbeiten.« (Načrt grajske razvaline Gornje Celje, povečan po merah katastrske mape z oznako mest, na katerih je opraviti obnovitvena dela.) Risba je izdelana s tušem, zidovje je šrafirano s črnim svinčnikom, za popravilo predvidena mesta so označena rdeče. V desnem spodnjem vogalu je avtorjeva signatura, izpisana s tušem, v levem spodnjem vogalu pa je močno zabrisan podpis konservatorja Riedla z datumom 18. 5. 1909 (?), izpisan s svinčnikom. Načrt hrani Zavod za spomeniško varstvo v Celju.

Tloris je le približno orientiran, tako da je lega gradu prilagojena formatu lista. Posamične grajske sestavine so tekstualno označene: Vorthor (prednja vhodna vrata), Ringmauer (obzidje), Bollwerk (obrambni zid), Burgfreihof (odprto grajsko dvorišče), Vorburg (predgradje), Zwinger (cvinger, medzidje), Burghof (grajsko dvorišče), Pallas (palacij), Auserer Burggraben (zunanji grajski jarek). Ob grajskem vhodu, ob peterokotnem stolpu na skrajnem vzhodnem koncu gradu, ob Friderikovem stolpu, ob obzidju vzhodno od notranjega jarka in ob spoju južnega zunanjega obrambnega zidu ob notranjem jarku z notranjim obrambnim zidom je oznaka Einstieg — vhod. Zid je bil torej tedaj na teh mestih povsod tako načrt, da so bili možni prehodi v grajski kompleks.

Kolikor zadeva vzhodni del gradu, je tloris relativno zanesljiv, grajsko jedro pa je narisano hudo približno. Z malimi latinskimi črkami so zaznamovani poškodovani deli zidu, potrebni popravila, z grškimi črkami pa derutni vogali. Črka u oziroma številka za njo označuje približno dolžino prizadetega dela zidovja. Ob vodnjaku v predgradju je še podatek o njegovi globini 60 klafter oziroma 114 m, ob obodu grajskega kompleksa pa so imensko navedeni lastniki zadevnih zemljiških parcel Oblak, Mayer, šolske sestre itn. Elementov, ki bi opozarjali na danes eventualno zabrisane situacijske podrobnosti, načrt ne vsebuje.

Zdi se, da lahko za sestavni del tega načrta štejemo tudi tri risbe na listih formata 30,7 × 21 cm. Vse tri so izdelane s tušem in imajo v spodnjem desnem kotu oznako: Stadtbauamt Cilli, den 31. Mai 1909. Der Stadt — Ingenieur Lud. Wessely. Hrani jih Zavod za spomeniško varstvo v Celju.

Prvi list ima v levem zgornjem oglu oznako: Skizze Beilage (D). Ad Kostenanschlag lit. II. vom 31. Mai 1909 sub lit. E. Naslov lista se glasi: Projektskizze zur teilweisen Bedachung der Hochburg (E) der Burgruine »Ober Cilli« bei gleichzeitiger Wahrung der natürl. Ruineform u. der ursprüngl. Gestalt nach Massgabe des Lichtbildes »Cilli im Jahre 1700«. (Projektna skica za delno zastrešenje velikega stolpa E v razvalini gradu Gornje Celje ob istočasnem varovanju naravne oblike razvaline in prvotne podobe, po merilu fotografije »Celje v letu 1700«..) (Sl. 29).

Skica kaže pogled na severozahodni vogal stanovanjskega stolpa v grajskem jedru. Dovolj avtentično je prikazano stanje razvaline, do kraja derutna severna stena stolpa in napol podrta zahodna stena. Dostop v kletne prostore in kaminska vratca so zasuta. Ostenja še niso plombirana, stopničasto zalomljeni oporniki ob jugozahodnem vogalu stolpa pa je samo projektiran, saj so ga pozneje pozidali tako, da so v zidu obnovili izhode na dvoriščni hodnik. Teh izhodov tu ni videti, so pa v svoji tedanji obliki lepo razvidni na fotografiji Joh. Martina Lenza z dne 20. maja 1906, ki jo hrani Zavod za spomeniško varstvo v Celju. V zvezi s predvideno obnovo stolpa, ki v tej obliki ni bila nikoli izvedena, velja opozoriti na predvideno etapnost zastrešitve ter na predvideno izravnavo zidne krone na vzhodni fronti objekta. Zdi se, da so pri poznejši sanaciji stolpa, ki ni upoštevala Wesselyjevega projekta, krono dejansko znižali.

Drugi list ima v levem zgornjem oglu oznako: Ad Kostenanschag lit. II. vom 31. Mai 1909 sub lit. C. Naslov lista se glasi: Projektskizze zur Bedachung des Friedrichsturmes der Burgruine »Ober Cilli« (C) bei gleichzeitiger Wahrung der ursprüngl. Gestalt nach Massgabe des Lichtbildes »Cilli im Jahre 1750«. (Projektna skica za zastrešenje Friderikovega stolpa C grajske razvaline »Gornje Celje« ob istočasnem varovanju prvotne podobe po merilu fotografije »Celje v letu 1750«.) (Sl. 30)

Skica kaže pogled na Friderikov stolp z južne strani, tako, da je v projekciji vidna tudi njegova vzhodna stena. Zidna krona je že popravljena, okrušeni vogali v spodnjem delu stolpa pa so še nedotaknjeni. Problematični ostajata dve lini tik pod zidno krono vzhodne stene, kjer je v resnici samo eno večje okno. Nova streha je zamišljena kot preprosta piramida z neustrezno majhnim naklonom.

Tretji, zadnji list je brez oznake, ima pa naslov: Projektskizze des Söller's (H) der Berguine »Ober Cilli«. (Projektna skica stolpa H na razvalini gradu Gornje Celje.) (Sl. 31)

Gre za stolp v severnem delu medzidja pred grajskim jedrom ob notranjem obrambnem jarku. Skica ga kaže pri pogledu s severovzhoda, v ozadju pa je nakazan notranji obrambni zid ob stanovanjskem stolpu s silhueto vzhodnega stolpiča nad obrambnim jarkom. Avtentični deli zidu so narisani shematično in brez vseh takrat vidnih stavbnih detajlov. V nadzidanem delu sta projektirani dve polkrožno sklenjeni okni, streha pa naj bi bila šotoraste oblike. V svojem zapisu o zgodovini vzdrževanja gradu interpretira Curk na str. 148 to skico pomotoma kot vzhodni stolp.

Naštete skice so interesantne predvsem zaradi dokumentarne pričevalnosti o stanju gradu pred odločilnimi obnovitvenimi posegi v letih pred I. svetovno vojno in po njej. Oznake E za veliki stanovanjski stolp, C za Friderikov stolp in H za stolp v medzidju na tlorisu sicer manjkajo, zato pa sta prvi dve oznaki vrisani na kopiji načrta, ki je bila izdelana za stavbnega mojstra in o kateri bomo še spregovorili. Oznaka H za stolp v medzidju pa tudi na tem načrtu manjka. Odprto ostane vprašanje o slikovnih predlogah, ki so bile Wesselyju na voljo in s katerimi je utemeljil svoje rekonstrukcijske projekte. Pri fotografiji »Celje v letu 1700«, ki jo navaja pri stanovanjskem stolpu, gre morda za fotografijo izgubljenega

akvarela, ki naj bi nastal po predlogi iz prve polovice 17. stol., pri fotografiji »Celje v letu 1750« pa nedvomno za Reinhofnovo reprodukcijo Hötzlove kolorirane perorisbe iz l. 1831, izdelane po izgubljenem baročnem originalu, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Celju.

Opisani dokumenti so prišli v posest Zavoda za spomeniško varstvo v Celju kot zapuščina nekdanjega referata za spomeniško varstvo pri takratnem Okrajnem ljudskem odboru Celje. Ustrezna besedila oziroma predračuni, ki so bila sestavni del dokumentacije in na katera se nekateri listi sklicujejo, so v zapuščini manjkala.

4. Izvedbeni načrti iz ok. l. 1909 (sl. 32)

Tlorisni načrt je izdelan s svinčnikom na navadnem listu papirja 21 × 33,9 cm. Je v istem merilu kot Wesselyjev načrt in ima zgoraj naslov: Situationsplan der Burgruine »Ober — Cilli«. V zgornjem desnem robu je s peresom napisano Baumeister, kar pomeni, da gre za izvod, namenjen stavbnemu mojstru.

Oprema načrta je enaka kot pri Wesselyju, v izvedbi pa se zlasti pri risbi grajskega jedra kažejo nekateri razločki. Celotna situacija tega dela gradu je tu nekoliko bolje razčlenjena, vendar še vedno ni dovolj zanesljiva. Prečni zid, ki deli predgradje v dve polovici, je tu tako kot pri prejšnjem načrtu še spojen z južnim notranjim obzidjem pregradja, kot nov moment pa nastopa v notranjem grajskem dvorišču predelni zid, ki povezuje stanovanjski stolp s palacijem in ki deli dvorišče na dve nenaški polovici. Kot so pokazala izkopavanja v letu 1955, o katerih poroča Curk na str. 133, gre za napačno interpretacijo ostankov zidov ob obeh omenjenih stavbah. Južna stena palacija je na načrtu podaljšana do severozahodnega obrambnega zidu, s katerim se stika. Tu gre najbrž podobno kot prej za nepreverjeno podmeno.

Na načrtu so z rdečilom naznačena mesta, predvidena za popravilo. Opremljena so tudi s številkami, ki se nanašajo na priložene skice z detajlnimi napotki za izvedbo popravil. Ker so na načrtu označena mesta, ki na datiranih Wesselyjevih risbah še niso bila popravljena, nam to pomaga pri okvirni dataciji nastanka teh dokumentov.

Priloženih skic je osem. Številke 1 in 2, 3 in 4 ter 5 in 6 so naslikane po dve in dve na enem listu papirja, skici št. 7 in 8 pa sta vsaka na svojem listu. Listi so dvojni, formata 29,2 × 21 cm. Na naslovnem listu, ki je sicer prazen, je sekundarno s svinčnikom napisana letnica 1908, pod njo pa je vprašaj. Risbe so označene s tekočimi zaporednimi številkami. Izdelane so s črnim tušem, popravljeni oziroma rekonstruirani deli zidu pa so naznačeni z rdečilom.

Fig. 1. Pogled na obrambni stolp ob notranjem grajskem jarku (sl. 33)

Obrambni stolp je upodobljen z jugovzhoda, tako da kaže gledalcu svojo vzhodno in južno steno. Na desni ob njem je že dokaj razvaljeno obzidje, ki teče nad grajskim jarkom, levo pa se pripenja nanj močno derutni notranji obrambni zid pred stanovanjskim stolpom, katerega obrisi so nakazani v ozadju. Zid levo spredaj je teže določljiv, verjetno pa gre za del obzidja ob današnjih stopnicah, ki je na zahodni strani zamejeval

jarek. Na vsaki steni stolpa je spodaj po ena velika odprtina, na vzhodni steni pa se kaže še dve pravokotni okenci in nad njima dve okrogli lini. Vse odprtine so risane precej ad hoc. Vrh stolpa je močno načet in rdeče šrafiran, torej predviden za plombiranje. Ogelniki v spodnjem delu stolpa manjkajo, v zgornjem pa so še ohranjeni. V notranjem obrambnem zidu levo od stolpa zeva velika odprtina.

Podrobna primerjava skice z današnjim stolpom je zaradi poraščenosti objekta z bršljanom močno otežkočena. Ob poznejši restavraciji so odprtino v južni steni stolpa zapolnili ter namestili v njej vrata in okno. Odprtino v njegovi vzhodni steni so restavrirali kot okno. Razporeditev lin v vrhnjih nadstropjih ni natančna, saj so npr. navidezno okrogle line na skici ob restavraciji dobile obliko pravokotnih okenc s segmentnima lokoma na vrhu. Ogelniki v spodnjem delu stolpa še vedno manjkajo, južna stena pa je očitno v še večji meri razvaljena kot je bila takrat. Odprtina v notranjem zidu je restavrirana kot vhod, veliko okno v stanovanjskem stolpu pa že ima današnjo obliko.

Fig. 2. Pogled skozi vrzel v notranjem obrambnem zidu proti notranjščini stolpa v medzidju pri notranjem jarku. (sl. 34)

Viden je del vzhodne stene in perspektivično skrajšana južna stena stolpa. Južna stena je brez odprtin, v vzhodni pa sta dve nekoliko večji, skoraj okrogli odprtini ter luknja, v kateri je bil nekoč zasidran nosilni tram. Na obeh stenah je s črtami nakazana višina nadstropij. Vrzel v obrambnem zidu v ospredju slike je v spodnjem delu rdeče obarvana — predvidena za izravnavo. Tu je bil nekdanj vhod v stolp, manjši utor v vrhu zidu desno od vrzeli pa verjetno kaže na nekdanje cine.

Današnja podoba vedute ni bistveno drugačna, le odprtine v zidu so delno rekonstruirane kot okna, vrhnji del zidovja pa je tako na stolpu kot na obzidju še bolj okrušen.

Fig. 3. Pogled na južno steno nekdanjega vhodnega stolpa v grajskem jedru (Sl. 35)

Stena je upodobljena z notranje strani, ki jo vidi obiskovalec gradu, ko se povzpne po stopnicah iz jarka. Tik ob njej v ospredju na levi, je nizki parapetni zid, ki so ga pozidali ob nekdanjem vhodu, da bi zavarovali pot. Levi, vzhodni del stene je previsno odkrhnjen — manjkajoči del je skupaj z vzhodno steno, s katero se je stikal, že zgrmel v globino jarka. Ozka reža v desnem delu risbe s polkrožno rekonstruiranim vrhnjim sklepom kaže originalno ostenje samo v pritličnem delu zidu na zahodni strani, sega pa tik do horizontalne črte, ki nakazuje lego poda med prvim in drugim nadstropjem. Rega je prvotno verjetno rabila za spuščanje padne mreže. Skica predvideva sanacijo jugovzhodnega vogala stolpa s pozidavo stopničasto zalomljenega opornika.

Fotografija današnjega stanja kaže, da restavracija zidu ni bila izvedena povsem po načrtu, saj je rega namesto predvidenega polkrožnega sklepa dobila ravnega. Ob pozidavi opornika, ki ni stopničast, so očitno odstranili previsni del starega, avtentičnega zidu. Ležišča tramov za pod

v prvem nadstropju so ostala nedotaknjena, saniran pa je zob, na katerem je počival pod drugega nadstropja.

Fig 4. Pogled v notranjščino objekta ob južnem notranjem obrambnem zidu v zahodni polovici predgradja. (Sl. 36)

Južna stena objekta, naslonjena na notranje obzidje, je ohranjena do višine enega nadstropja, vzhodna je le za spoznanje nižja, od zahodne pa je videti le nastavek in nekoliko višje temelje. Desno od nastavka je v južni steni globoka zajeda, ki sega od vrha pa skoraj do tal. Zdi se, da je ob tem delu južne stene drevo, ki zakriva njeno podobo. Načrt predvideva izvedbo obočnih lokov nad vrhnjima, verjetno okenskima odprtinama v južni in vzhodni stranici objekta ter rekonstrukcijo okna v reži desno od njegove zahodne stranice.

Današnja podoba stanja kaže obnovljeno okno v nadstropju južne stene, vzhodna stranica pa je za približno tretjino nižja od tedanje, tako da del z okensko odprtino že manjka. Izveden je tudi obočni lok nad rekonstruiranim oknom v reži, zahodna stranica objekta pa je pozidana v obliki opornika. Koliko je bila rekonstrukcija okna v reži utemeljena, je zaenkrat težko reči; če je bila, to pomeni, da pri objektu ne gre za ostanke nekdanjega notranjega obrambnega stolpiča, marveč za ostanke večje, tlorisno zleknjene stavbe, za katero se zdi, da jo lahko razberemo tudi iz Klobučaričeve skice gradu iz ok. l. 1603.

Fig. 5. Pogled na jugozahodni vogal Andrejevega stolpa. (Sl. 37)

Zahodna stena stolpa je na risbi kompaktna in se naslanja na prav tako kompaktno južno steno grajskega jedra, južna stena pa je v svoji desni polovici skoraj do tal razvaljena. V pritličju južne stene grajskega jedra je odprt prehod, zahodna stena Andrejevega stolpa je brez odprtin, v južni je tik pod vrhom videti spodnji levi del ostenja nekega okna. Vogal ima v spodnjih dveh tretjinah odstranjene ogelnike. Sanacijski načrt predvideva pozidavo vogala ter opornika ob fragmentarni južni steni.

Andrejev stolp je danes v svoji masi rekonstruiran, mesto prvotnih kamnitih ogelnikov pa so zavzeli betonski bloki. Sledov opornika, ki naj bi ga pozidali ob južni steni, ni videti. Vhod v notranjost gradu ob Andrejevem stolpu je rekonstruiran tik ob zahodni steni stolpa, medtem ko je na skici približno za širino vhoda odmaknjen od vogala. O pravokotnem oknu v zahodni steni stolpa, o katerem govori Curk na str. 130 citiranega spisa, ni sledu. Prav tako na skici ni videti, da gre pri fragmentu ostenja vrhnjega okna v južinem zidu za »rob visokega zašiljenega okna«, o katerem govori na istem mestu in v katerem v današnji steni tudi ni nobenega sledu.

Fig. 6. Jugozahodni vogal grajskega jedra. (Sl. 38)

V ospredju je fragment zahodne stene nekdanjega palacija z dvema manjšima okenskima odprtinama in očitno že saniranim levim delom ostenja. Na desni se v spodnjem delu navezuje na fragment južnega zidu

palacija, na levem delu pa je prvotni zid očitno zamenjal nizek parapetni zid nad obokom, ki premošča skalno zajedo. Tudi fragment severnega palacijevga zidu, ki se kaže levo v ozadju, ima že saniran zahodni del ostenja. Kot poseg se predvideva samo postavitev klopi ob vznožju zahodne stene, ki je na skici rdeče obarvana.

Današnja podoba tega dela gradu je zaradi pozidave restavracije v južnem delu palacija leta 1955 precej spremenjena, čeprav so fragmenti nekdanjega obodnega zidovja palacija še ohranjeni. Restavracijo so namreč z notranje strani naslonili ob stari zid, tega pa na robovih prekrili s ploščevino. Velika polkrožna okna v zahodni steni palacija so nastala šele pred nekaj leti po načrtih arhitekta Janka Hartmana. Današnjega nizkega zidu pred palacijem, ki ograjuje manjši pravokotni prostor, na skici še ni videti. Pozidali so ga šele pozneje, vendar na starih temeljih.

Fig. 7. Severna stena stanovanjskega stolpa. (Sl. 39)

Stanovanjski stolp je prikazan s severne, zunanje strani, tako da se skozi vrzel v njem nakazuje tudi notranja vzhodna stena stanovanjskega stolpa z oknom v vrhnjem nadstropju. Severna stena je fragmentarno ohranjena, ogelniki v njenem severovzhodnem delu v spodnjih dveh tretjinah manjkajo, vrzel v njej pa sega od vrha, kjer je še ohranjeno vzhodno ostenje nekdanje okenske hiše z obstensko klopjo, pa skoraj vse do tal, tako, da tvori v severozahodnem vogalu stolpa mogočen zob. Levo od stolpa je sedaj odprt dostop v severno medzidje skozi zaporni zid. Načrt predvideva pozidavo ostenja severne stene v obliki opornika ter ureditev derutnega severovzhodnega vogala.

Današnja situacija je precej spremenjena, saj so v obdobju po zadnji vojni pozidali celotno severno medzidje ob stolpu ter tu namestili deponijo premoga, shrambo in sanitarije, vse skupaj pa prekrili z nizko pultasto streho. Zato tudi ni bilo mogoče izdelati ustreznega primerjalnega fotografskega posnetka. Opornik v vrzeli je pozidan, vendar tako, da je stena izravnavana skoraj do višine ohranjenega severozahodnega vogala stanovanjskega stolpa. L. 1971 so pozidali tudi vrzel v zahodni steni stolpa, ki je nakazana na skici.

Fig. 8. Pogled na Friderikov stolp z zahoda. (Sl. 40)

Stolp je narisano tako, da v projekciji kaže tudi svojo južno steno, v kateri pa niso naznačene obstoječe odprtine. Dostopen je še skozi prvotni vhod v nadstropju, do katerega drže lesene zunanje stopnice. Steno členi dvojne ozkih pravokotnih lin in dvojne polkrožno sklenjenih oken tik pod vrhom zidne krone, ki je že obnovljena. Vogali stolpa so na vseh treh vidnih straneh v spodnjem delu uničeni, na načrtu obarvani rdeče in torej predvideni za obnovo.

Današnja podoba stolpa je zaradi novega dostopa v pritličju, zazidanega prvotnega dostopa v nadstropju ter odstranjenih stopnic dokaj bolj pusta. Ogelniki so obnovljeni, srednji nadzidek v zidni kroni pa je povišan do višine stranskih dveh, medtem ko je bil takrat nekoliko nižji.

Tloris gradu Jožeta Curka je izdelan v merilu 1:500 in objavljen hkrati z njegovim prispevkom Grad Gornje Celje v Celjskem zborniku 1957 na strani 112. Je pravilno orientiran ter v izmerah zanesljiv, tako da ga lahko štejemo za prvo korektno tlorisno upodobitev celjskega gradu. Zidovje je izvlečeno črno, stavbne sestavine, katerih nastanek postavlja Curk v 16. stoletje, so šrafirane, rekonstruirani deli zidovja so beli.

Tloris prikazuje stanje grajskih razvalin pred pozidavo restavracije, rekonstruirani zidovi pa naj ponazorijo prvotno tlorisno podobo gradu. H kompleksni grajski zasnovi iz 14. stoletja naj bi v 16. stoletju prizidali barbakan pred vhodnim stolpom ter manjšo stavbo v jugovzhodnem kotu notranjega grajskega dvorišča. Iz tega časa naj bi bili tudi na slopih počivajoči zidani hodniki, ki so povezovali stanovanjski stolp in palacij. Rekonstruirane so na tlorisu naslednje grajske sestavine: mostovž preko zunanjega grajskega jarka, zahodni zid vzhodnega stolpa, zahodna stena peterokotne bastije na skrajnem vzhodnem delu zidu, tloris poslopja v vzhodnem delu predgradja, štirioglati stolp ob severnem zidu vzhodnega dela predgradja, prečni zid, ki je delil predgradje na dve polovici, stopnice na Friderikovem stolpu, prečni zid med Friderikovim stolpom in severnim obzidjem, južna stena domnevnega poslopja med zalomom severnega obrambnega zidu in stolpičem, severna stena stavbe ob južnem notranjem zidu v zahodni polovici predgradja, stolp ob notranjem grajskem jarku, mostovž preko notranjega grajskega jarka, vzhodna, severna in zahodna stena stolpiča v medzidju pred grajskim jedrom, notranja stena skrajnega zahodnega bastijona ter stavba v jugovzhodnem kotu notranjega grajskega dvorišča obenem s temelji, na katerih so počivali slopi hodnikov na dvorišču. Koliko so bile te rekonstrukcije utemeljene, bo razvidno iz poročila o opravljenih sondah.

Kljub tehnični korektnosti tlorisnega načrta nekateri na videz nepomembni detajli niso dovolj precizno posneti in narisani, kar je zavedlo avtorja do neustreznih sklepov v zvezi z nekdanjo podobo gradu in njegovim stavbnim razvojem. Iz poročila o tlorisnih korekturah bo razvidno, kje se je ob natančnem preučevanju objekta pokazala drugačna situacija.

Zusammenfassung

DIE BURG VON CELJE

Die Abhandlung des Verfassers ist der Analyse der Grundliteratur über die Burg von Celje, der älteren Bilddokumentation und der technischen Dokumentation gewidmet. Nach kurzer Beschreibung der Bauelemente der Burg befaßt sich der Verfasser zuerst mit der Analyse der Literatur. Schon ältere Autoren stellten fest, daß die östliche Hälfte der Vorburg einst auch an der Nordseite eine doppelte Umfassungsmauer hatte, welche Otto Piper später genau beschrieb und sogar in seinem Grundriß der Burg eintrug. Da die Spuren dieser Umfassungsmauer nicht mehr sichtbar sind, haben neuere Autoren diese Angaben übersehen. In der älteren Literatur findet man auch Angaben, woraus man schließen kann, daß ein Teil des inneren Burggrabens einst mit einem auf Gewölben ruhenden Gang überbrückt war. Otto Piper verwies unter anderem auch auf den Zwinger beim Friedrichsturm, der in den Archivalien erwähnt wird und dessen Existenz die Sondierarbeiten im Jahre 1971 bestätigten. Wichtige Angaben über das einstige Aussehen der Burg macht der Historiker A. Gubo aus Celje, der in seinem Aufsatz über die Restaurationsarbeiten auf der oberen Burg von Celje im 16. Jahrhundert eine kurze Zusammenfassung der betreffenden Akten veröffentlichte, die im Steirischen Landesarchiv in Graz verwahrt werden. Die Zusammenfassung ist in den Grundelementen verläßlich, obwohl sie von späteren Interpreten manchmal falsch verstanden und übersetzt wurde. Die bisher umfassendste Abhandlung über die Burg von Celje, verfaßt von Jože Curk, ist, was die Beschreibung anbelangt, sehr ausführlich. Die These aber, dass die ganze Burganlage nach einem einzigen grossartigen Bauplan entstand, ist jedoch unhaltbar.

Die bildlichen Darstellungen der Burg sind sehr zahlreich, wurden jedoch — außer einigen Ausnahmen — bei den bisherigen Erforschungen der Burg als Material viel zu wenig berücksichtigt. Von den Veduten, welche die Burg in ihrer Gesamtansicht zeigen, sind die Skizze von Klobutscharitsch aus etwa 1603, die Zeichnung bzw. der Kupferstich von Vischer vom Ende des 17. Jahrhunderts und die beiden Darstellungen von einem unbekanntem Autor, die bischer ebenso Vischers Zeit zugeschrieben wurden, stammen aber wahrscheinlich noch aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, besonders wichtig. Alle vier bildlichen Darstellungen gewähren uns trotz des zeitgebundenen Schematismus eine gute Einsicht in die einstige Burganlage und werfen Fragen auf, die man noch nicht recht beantworten kann, nämlich die Frage der Bastion bzw. der Kanonenplattform am äußersten westlichen Ende der Burg, die Frage des turmartigen Abschlusses im westlichen Teil des Palatiums, die Frage der Existenz eines Turmes in der südlichen Zwischenmauer an der Berührungsstelle der östlichen und der westlichen Vorburg u. dgl. Von den bildlichen

Darstellungen aus dem 19. Jahrhundert sind besonders wichtig die beiden Aquarelle von Goldenstein, die uns zahlreiche Einzelheiten vermitteln, und der Friedrichsturm, eine Zeichnung von Haas.

Noch wertvoller als die Ansichten ist die ältere technische Dokumentation. Vor allem aus dem Grundriß der Burg von Haas aus dem Jahre 1862 und dem Grundriß von Piper aus dem Jahre 1908 konnte man viele Hienweise auf das einstige Aussehen der Burg feststellen, da die neueren unfachgemäßen Restaurierungsingriffe manche bauhistorisch wichtige Einzelheit auf dem Objekt verwischten, Dasselbe gilt für Wesselys Restaurationspläne einiger Burgelemente und für die Skizzen eines unbekanntes Baumeisters, die aus gleichen Anregungen entstanden sind. Diese Skizzen veranschaulichen uns in dokumentarischer Weise den Zustand der Ruinen vor den großen Eingriffen, die mancherorts das ursprüngliche Aussehen der Ruinen völlig veränderten, so daß es manchmal nur an Hand dieser Skizzen möglich ist zu entscheiden, wann wir auf der Burg mit authentischen und wann mit rezenten Elementen zu tun haben. Der im Jahre 1957 entstandene Grundriß von Curk ist von allen erörterten Plänen in Ausmessungen und Proportionen am genauesten, in Einzelheiten jedoch weniger verläßlich. Die ungenaue Behandlung der Baudetails verleitete den Autor zu irrümlichen Vorstellungen vom einstigen Aussehen der Burg, die in den Rekonstruktionsversuchen einiger Bauelemente ihren Ausdruck fanden.

DR. TATJANA BREGANT

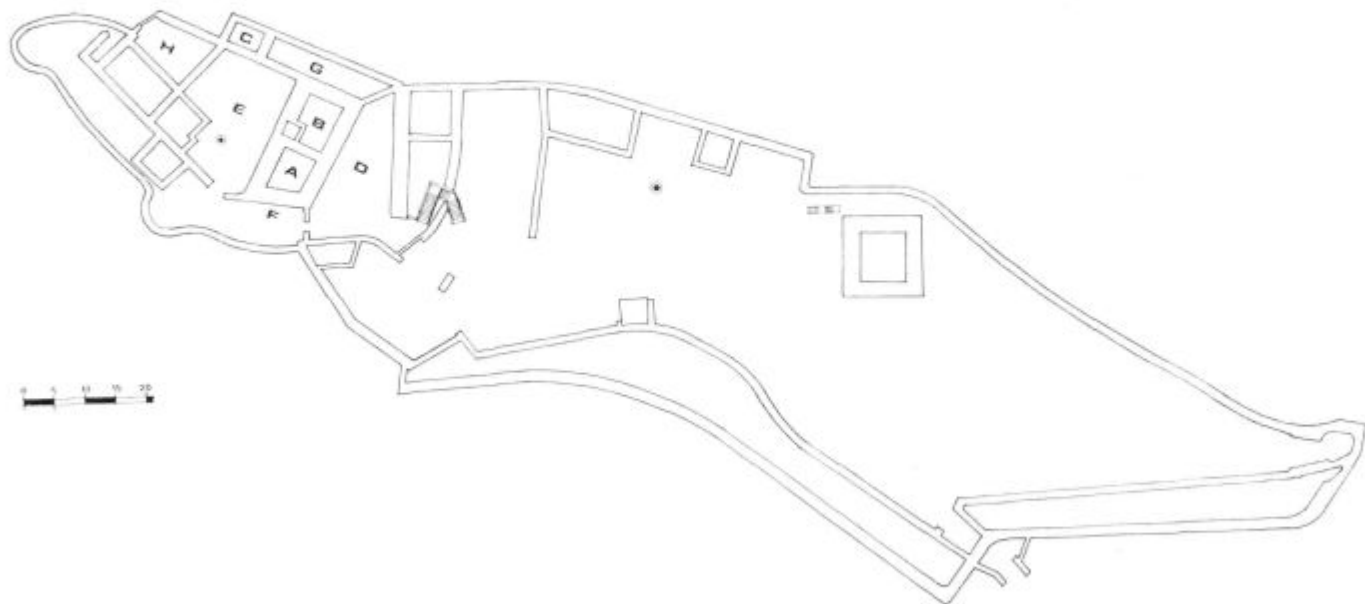
**RAZISKOVANJA NA STAREM GRADU NAD CELJEM
1972. LETA**

UVOD

Stari grad nad Celjem je nedvomno eden od osrednjih grajskih objektov v Sloveniji vsaj za visoki in pozni srednji vek. Takšno izhodišče že samo po sebi narekuje skrb za njegovo ohranitev, predvsem pa za njegovo ustrezno konservacijo in rekonstrukcijo; osnova zanje mora biti ugotovitev zaporednih faz v njegovi rasti. Zlasti v 20. stoletju lahko spremljamo takšne poizkuse¹, ki so večkrat domoljubno — romantično obarvani, z namenom, da bi ohranili obstoj zidovja ali da bi mu dali celo neko funkcijo, vse doslej pa so pozabljali na ustrezno strokovno utemeljeno izhodišče. Načrtovana restavracija in rekonstrukcija gradu zahtevata vrsto raziskav, ki imajo namen ugotoviti gradbene faze in njih kronološko zaporedje, obenem pa materialno kulturo tudi v drobnem gradivu. Že po zidovih nad zemljo in na osnovi raznih arhitektonskih elementov je bilo ugotovljenih devet gradbenih faz²; nekatere so samostojne celote, nastale pri rasti gradu, nekatere pa so bile le dopolnitve in prezidave z značilnimi stilnimi znamenji obdobja, v katerem so nastale. Seveda pa vidno zidovje ne more dati odgovora na vrsto vprašanj brez arheoloških raziskovanj plasti znotraj grajskega kompleksa, še manj pa osvetliti pričakovane starejše horizonte. Zato so tekla v času med 28. VIII. in 3. X. 1972 arheološka raziskovanja na osrednjem delu gradu, ki sta jih finančno omogočili Kulturna skupnost Celje in Kulturna skupnost SR Slovenije. Celotna raziskovalna in restavracijska dela pa so poverjena Zavodu za spomeniško varstvo Celje.

RAZISKOVANJA IN UGOTOVITVE

Za prva raziskovanja so bili določeni trije areali. Predvsem smo raziskali oba prostora v stanovanjskem stolpu; južnega smo označili kot sektor A, severnega pa kot sektor B. Poleg teh pa je bil raziskan tudi severni obrambni stolp ob palaciju z oznako sektor C (glej prilogo 1). Od-

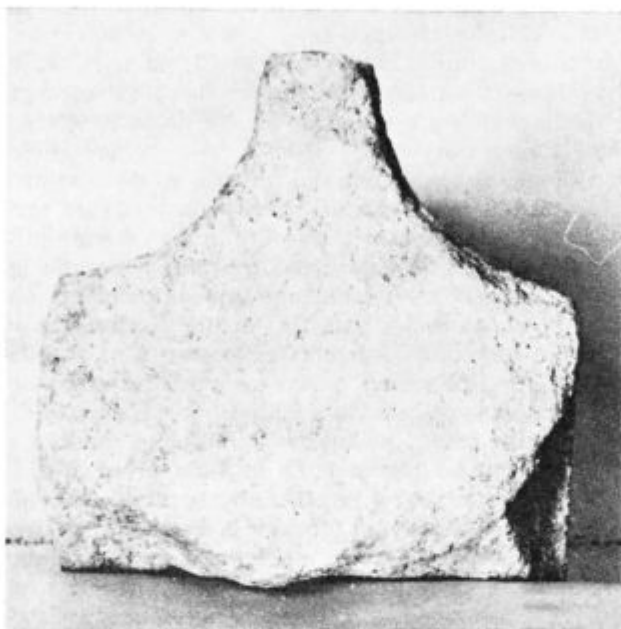
Tloris današnjega stanja na celjskem gradu. Označeni so odseki, kjer so bila izvršena arheološka raziskovanja:
A, B, C (1972), C in nasl. (1973 in nasl.)

ločitev za raziskavo omenjenih predelov je narekovalo pričakovanje, da zemeljske plasti tu niso doživele bistvenih posegov, ki bi odločilno porušili stratigrafsko lego plasti, zlasti pa povzročili premešavanje drobnega, premičnega kulturnega inventarja v plasteh. Poleg tega pa so analize obstoječega zidovja že pokazale, da je na tem prostoru stala prva in najstarejša zidana arhitektura v obliki stolpastega gradu, ki naj bi po mnenju I. Stoparja nastal v sredini ali drugi polovici 13. stoletja³, historični viri pa so dovoljevali sodbo, da je bil verjetno prvi grajski stolp pozidan že v sredini ali drugi polovici 12. stoletja⁴. Po Stoparjevih ugotovitvah, zlasti na osnovi analiz obstoječega zidovja, je bil v sredini 13. stoletja pozidan zunanji venec zidovja, ki zapira oba sektorja A in B v debelini ca. 145 cm, in z njim povezano obrambno zidovje, ki zapira severni rob grajskega hriba, katerega del je južna stena obrambnega stolpa (sektor C), na jugu pa je zid zalomljeno zapiral notranje dvorišče palacija vse do pravokotnega kolena ob zahodnih previsnih skalah grajskega hriba⁵. Ta datacija temelji na zazidanem romanskem oknu v tretji etaži, vidnem v severnem delu vzhodne stene stanovanjskega stolpa. Tako so mnenje o ohranjenosti plasti, navedena analiza zidov ter historični viri narekovali lociranje raziskovanj v omenjena sektorja A in B. Sektor C pa se je prvima dvema priključil kot pogrešljiv v funkcioniranju obstoječega gostišča na gradu in kot prostor, ki naj bi dal prve podatke o funkcioniranju obrambnega sistema na samem grajskem vrtu, katerega datacija je bila postavljena v leta okoli 1300⁶. Poleg raziskovanj na omenjenih treh sektorjih pa so bila opravljena predvsem očiščevalna dela med zidovi na vzhodni strani ob stanovanjskem stolpu. Ta prostor, označen kot sektor D, pa ni mogel prnesti z drobnim gradivom kakršnih koli podatkov, ker drobno gradivo s tega prostora ni ohranjeno, plasti so bile namreč uničene pri prejšnjih zemeljskih posegih. Tako bomo za ta sektor navezani le na rekonstrukcijo raznih danes vidnih umetno narejenih ravnih ploskev in zasekanin v živo skalo ter na komparacijo z izkopanim gradivom s sosednjih področij, tako morda z gradivom s prostora, ki povezuje sektorja C in D severno od stanovanjskega stolpa in tvori celoto v severnem delu obrambnega sistema na grajskem vrhu. Sektor D bo pomemben predvsem v sklopu proučevanja dohoda na omenjeni severni obrambni sistem, obenem pa je ta prostor, po današnjem mnenju v sredini 14. stoletja, gotovo povezoval sektorja C in G s severnim obrambnim sistemom vzhodnega grajskega kompleksa — predgradja.

Raziskovanja sektorja A

Južni prostor v stanovanjskem stolpu je s 50 cm širokim kontrolnim profilom, ki teče od vzhoda na zahod, razdeljen v dva odseka in sicer v večji, južni, označen z A_1 , in manjši severni, označen z A_2 . Z njim, kot že ime samo pove, smo hoteli za kontrolo ohraniti in situ del plasti, naloženih v vertikalni in s tem kontrolirati opazovanja pri horizontalnem snemanju posameznih plasti na celotnem okolišnem prostoru, oziroma v obeh odsekih (glej prilogo 2, 3 in 5). V obravnavi sta zajeta oba odseka istočasno

in enakovredno, vendar pa je treba že spočetka poudariti, da so sicer visokosrednjeveške plasti v obeh odsekih enake in se nekoliko ločijo le po debelini, medtem ko v odseku A_2 zgodnjersrednjeveške plasti, zlasti starejšega 2. stanovanjskega horizonta, manjkajo, oziroma njegova ugotovljena stavba na ta prostor ni več segala. Tako stanje je povzročila naravna oblika terena — žive skale, ki se od juga proti severu močno dviga in v severnem delu odseka A_2 doseže v vzhodnem delu 47 cm relativne globine, v zahodnem delu pa na najvišjem mestu celo 32 cm relativne globine⁷ (glej prilogo 2).

Gotsko rebro
iz peščenjaka,
najdeno v sredini
odseka A_1 .

Po značaju plasti same lahko ves sloj do globine ca. 70 cm pojmujeemo kot ruševinsko nasutino (šut), to je kamenje, mešano z malto, keramiko in opeko, ki je v globini med 50 in 70 cm intenzivneje mešana z večjimi kosi kamenja. Poleg tega opazamo v tem sloju tudi nekaj več opeke (zlasti strešnikov) in nekatere med njimi kažejo sledove ognja. Ta plast gre v odseku A_1 do srednje globine 70 cm, medtem ko v odseku A_2 , zlasti v njegovem severnem predelu, preneha mestoma že v globini 50 cm; v vzhodnem delu tega odseka pa celo že nekoliko prej, zlasti na mestih, kjer sega više živa skala in je ta plast nasutine ležala direktno na njej. Tako je dejansko celotna plast do globine 70 cm ruševina, le da v spodnjem delu (med 50 in 70 cm) tega sloja opazamo več kamenja. Sama sestava plasti dejansko ne govori o kakšni kronološki diferenciaciji, usmerja pa pozornost na neka gradbeniška dogajanja, ki so edina mogla povzročiti navedeno spremembo v sestavi celotnega sloja. Najdeno drobno gradivo

pa s svojimi razlikami daje možnosti za prvo oceno, detajlnejša analiza gradiva pa bo dala točnejše kronološke opredelitve⁸. Tu je predvsem zgovorna številna keramika, ki je zelo bogata po oblikah, k njej sodijo tudi najdeni kosi keramičnih pečnic, ki bodo prav tako kronološko oprijemljivi, poleg tega pa je treba v tej vrsti upoštevati zlasti v spodnjem sloju najdene številne strešnike. Med najdenim gradivom je značilno tudi gotsko rebro iz peščenjaka z mestoma ohranjeno belo poslikavo; deloma so preko te poslikave še ohranjeni sledovi rdeče barve. Ležalo pa je točno na globini 50 cm pod površino (ali 155 cm pod 0 točko) v sredini odseka A₁, oziroma na vrhu spodnjega dela ruševinske plasti, ki je izdatneje mešana s kamenjem in opeko. Po vseh značilnostih sodi najdeno rebro v vrsto poznogotskih arhitektonskih elementov, ki so značilni za naše ozemlje na prelomu med 15. in 16. stoletjem. Vemo, da se pojavljajo v Evropi taki elementi že v 14. stoletju; nastanka našega rebra pa najbrž ne bomo mogli postaviti na prelom med 15. in 16. stoletjem, saj moramo imeti pred očmi moč in pomembnost celjskega gradu v evropskem merilu, zlasti v 14. in prvi polovici 15. stoletja. Tako je zelo verjetna datacija nastanka našega rebra na prehod med 14. in 15. stoletjem ali v prvo polovico 15. stoletja; zdi se, da bi bila taka datacija razumljiva zaradi zvez celjskih grofov. Je pa še nekaj elementov, ki govore v njen prid. V tej plasti med 50 in 70 cm so bili najdeni številni opečnati strešniki, ki imajo poševno odrezane kavlje in z njimi sodijo v 14. in 15. stoletje, dalje so spremno gradivo tega sloja tudi štirioglate gotske pečnice, ki sodijo v isti čas. Vsekakor je obravnavani sloj med 50 in 70 cm z vsemi navedenimi najdbami, ki so danes datirane v 14. in 15. stoletje, ruševinski in s tem je že sama po sebi nakazana neka nova gradbena dejavnost, ki je po vsej verjetnosti opravila z okusom, značilnim za gotiko. Ta poseg pa datira sloj nad 50 cm ali točneje plast med 20 in 50 cm, ki je, kot že rečeno, ravno tako ruševinska, le z manj velikega kamenja; ima pa med keramičnim gradivom, ki se po formah loči od onega iz spodnjega sloja, zastopane polihromne glazirane keramične fragmente ter tudi kose glaziranih renesančno značilnih pečnic. Ta vrsta keramike ne nastopa pred koncem 15. stoletja, značilna pa je za 16. stoletje. Tako se zdi, da se je sloj med 50 in 70 cm nehal tvoriti okoli leta 1500 in se obenem kaže v navedenem času kot dokument, ki govori o nekih večjih gradbenih posegih v sklopu gradu⁹. Kot je bilo že povedano, leži na vrhu te plasti fragment poznogotskega rebra, ki je v ruševinskem nasutju in tako v sekundarni legi in je prav tako moral priti v to plast okoli leta 1500. V tem času je že prišel iz funkcije in tako je s to ugotovitvijo postavljeno obdobje njegovega funkcioniranja vsaj v prvo polovico 15. stoletja, verjetno pa že tudi v 14. stoletje, torej v čas neposredno po evropskem pojavu in datiranju takšnih kosov. S tem se nam potrjuje politična in gospodarska moč lastnikov celjskega gradu in njegova vzporednost z evropskimi dogajanjmi tudi v materialni kulturi. S to ugotovitvijo je podana tudi podlaga za večjo toleranco v datiranju nastanka takšnih kosov v Sloveniji in vsaj za nekatere objekte že pred prehodom med 15. in 16. stoletjem, kot so danes datirani takšni kosi. Ostajajo nam

še odgovori na vprašanja, kdaj je začela nastajati celotna plast med 50 in 70 cm? Na to vprašanje pa bodo dali odgovor sloji pod njo.

Še preden pa se lotimo tega vprašanja, je treba omeniti značilnosti gornjega horizonta ruševinske plasti in sicer sloj med 0 in 20 cm pod površino. Ta plast je vsaj deloma recentnega izvora, najdeni inventar sodi v naše stoletje in je pretežno produkt raznih restavratorskih posegov, ki so bili izvršeni na gradu. Poudariti pa je treba, da je v tej plasti v celoti najti značilno, zlasti visokosrednjeveško gradivo, ki se v vsem enači z onim iz sloja med 20 in 50 cm. Recentna, zlasti restavratorska dela niso povzročila kakršnih koli ali pa vsaj ne bistvenih ukopavanj v plasti in tako lahko tod najdeno srednjeveško gradivo pojmuje kot najdbo in situ, še posebej pa štejemo plast pod 10 cm, zlasti pa pod 20 cm globine za intaktno.

Celotni obravnavani ruševinski sloj leži na estrihu, ki je ugotovljen na vsej površini sektorja A. Zlasti se je kompaktno ohranil ob zidovih, posebej ob južni in vzhodni steni, deloma pa tudi ob vzhodnem delu severne stene in ob južnem predelu zahodne stene (glej prilogo 2). Poleg tega pa je bil ugotovljen na celotni površini sektorja A, le da je njegova vrhnja plast v osrednjem delu prostora bolj prizadeta in manj kompaktno ohranjena. Nanj smo naleteli v povprečni globini 70 cm pod površino in sicer v severnem delu vzhodne stene na globini 69 cm (ali 174 pod 0 točko), na stičišču vzhodne in južne stene na globini 68 cm (ali 173 cm pod 0 točko), ob južni steni na globini 75 cm (ali 180 cm pod 0 točko) in na stičišču južne in zahodne stene na globini 77 cm (ali 185 pod 0 točko). Kot je iz navedenih podatkov razvidno, je njegova površina dokaj enotna, različna pa je njegova debelina, kar je posledica neravnega horizonta pod estrihom, ki so ga morali različno debelo nasuti, da so dosegli dokaj raven nivo. Estrih sam je izdelan iz dveh plasti in sicer iz podloge, ki je sestavljena iz večjih in manjših kosov kamenja, katerega debelina ne presega 15 cm v premeru, pretežno večino pa sestavljajo kosi kamenja pod 10 cm v premeru ter opeka. Ves ta material je vezala malta. Preko te podloge je bil preliv, sestavljen iz drobnega peska, katerega premer ne presega 4 cm, in čiste malte brez dodatkov zdrobljene opeke. Ta gornji sloj estriha je bil debel do 10 cm. Estrih s podlogo vred je bil v osrednjem delu odseka A_1 in v južnem delu odseka A_2 debel povprečno ca 20 cm (70–90 cm pod površino), le v jugozahodnem vogalu nekoliko debelejši (do globine 112 cm pod površino), medtem ko je v severnem delu odseka A_1 segal do globine 85 cm pod površino. V odseku A_2 , zlasti v severnem delu, kjer živa skala sega znatno višje, je bil estrih najtanjši, segal je povsod do nje, njegovi vrhovi pa so šrтели nad njim v prostor. Zato je na teh mestih ruševinski sloj s keramiko ležal direktno na živi skali. Da je živa skala štrlela nad estrih, dokazujejo njegovi ohranjeni deli okoli skal in zlasti v vzhodnem delu odseka A_2 , kjer je ob vzhodni steni njegov gornji nivo na relativni globini 69 cm. Ves sloj estriha je brez vsakih keramičnih najdb in prav zaradi tega je bila določljiva njegova površina tudi tam, kjer je bila njegova glazura bolj zdrobljena. Odkritje in določitev razsežnosti estriha, zlasti pa njegova bolj intenzivna ohranjenost ob stenah povezujejo južni del stanovanjskega stolpa (sektor A) tudi po nastanku

v celoto. Dosedanje študije o nastajanju stanovanjskega stolpa, ki so temeljile le na analizi ohranjenega zidovja nad zemljo, so dovoljevale domneve, da je najstarejša faza zunanji venec obodnega zidovja, ki zapira oba naša sektorja A in B. Položaj estriha, zlasti pa njegova povezanost z zidovjem, ki ga obdaja, zapira notranji venec zidov v sektorju A v homogeno in tudi po nastanku enotno arhitekturo, ki se izkazuje kot stolpasti grad trapezoidne oblike z različnimi notranjimi dolžinami sten (dolžine: vzhodna 5,64 m, zahodna 7,74 m, severna 5,96 m, južna 5,72 m). Samo s to ugotovitvijo — vezanosti estriha s stenami — pa še nimamo zadostnega dokaza, da je dejansko le južni del (sektor A) stanovanjskega stolpa tudi po nastanku homogena in istočasna celota in tudi prva in obenem najstarejša zidana arhitektura na grajskem vrhu, katere nastanek je po virih datiran v sredino prve polovice 12. stoletja¹⁰. Brez drugih dokazov bi bila možna tudi sedanja hipoteza o rasti gradu, ki je predvidevala v najstarejši fazi enotno zunanje zidovje, ki je zapiralo oba naša sektorja A in B; njegova funkcija je bila primarno obrambna in šele pri kasnejši adaptaciji ter njegovi funkcionalni spremembi v stanovanjsko arhitekturo bi prišlo do gradnje notranjega venca in do delitve stolpa s prečno steno v dva prostora, sektor A in B. Tej delitvi bi lahko pripisali obravnavani estrih v prostoru A. Za tako hipotezo pa bi morali najti pod sedaj odkritim estrihom še en sloj ali kulturno plast z gradivom, ki bi na kakršenkoli način potrjevalo, da sodi k najstarejši fazi zunanjega venca zidovja in da je faza, ki je delila stolp v dva dela (sedaj označeni A in B) s svojim estrihom prekrila najstarejši horizont. Kot dokaz o kasnejši gradnji notranjega venca bi potem morali odkriti tudi ukopavanja za gradnjo temeljev njegovega zidovja, ki bi tako prebijala horizont, ki je pripadal zunanjemu vencu. Nasprotno pa so raziskovanja nižjih plasti pod estrihom pokazala, da je estrih ležal neposredno na izdatni plasti žganine, mestoma tudi do 15 cm debeli, ki je prekrivala zlasti v vzhodnem delu odseka A₁ zelo dobro ohranjeni nabiti glinasti pod; ta je že sam po svoji strukturi jasno pričal, da sodi k neki stavbi. Izdatna žganina, ki je v celoti prekrivala ta horizont, pa je dokazovala močan požar, njena količina pa izpričevala večje količine lesa (glej prilogo 4). Tako so bili podani prvi dokazi, da so odkrivanja zadela na nek horizont lesene stavbe, ki je že s samim nabitim glinastim podom dokazoval, da gre za način gradnje, ki je starejši od tega, kar nam je prinesla visokosrednjeveška tehnologija pri zidavi najstarejših gradov. Pri številni črni, grobi, s kvarcitnim peskom mešani keramiki z izvihanim in gladko odrezanim ustjem, smo že po fakturi in oblikah videli, da smo zadeli na zgodnj srednjeveški horizont. Številna odkrita keramika je ornamentirana z valovnico, na stenah nekaterih kosov so ohranjene horizontalne linije, ki so posledica vsaj dodelave na lončarskem kolezu, nekaj fragmentov dna pa je imelo na dnu znak, tipičen za zgodnj srednjeveško lončarstvo. Poleg tega pa so bile pri raziskovanju odkrite jame za navpične kole, ki so nosili lesene stene, — torej v celoti lesene stavbe, s podom iz močno zbite gline. S tem je bila ob odkritju žganine potrjena domneva, da imamo opravka s stavbo lesene konstrukcije, ki je propadla v požaru. Tako smo ugotovili 1. stanovanjski horizont lesenih stavb, ki ga

bomo detaljno opisali in analizirali. Keramično gradivo samo dovoljuje datacijo od 10. do 12. stoletja, spričo uporabe lončarskega vretena pa določa spodnjo mejo vsaj v sredini 10. stoletja¹¹. Z nastopom 12. stoletja, ko se polagoma razvijajo visokosrednjeveške forme, pa keramika takšnih karakteristik pride iz rabe.

Že sama stratigrafija plasti je pokazala, da nad tem 1. stanovanjskim horizontom lesenih stavb, ki je zgoraj omejen z žganino, neposredno leži estrih, torej tudi kronološko neposredno sledi spodnjemu horizontu, in da ta estrih pripada najstarejši ugotovljeni zidani arhitekturi; njen tloris je trapezoiden in je po historičnih virih izpričana v sredini prve polovice 12. stoletja kot stolpasti grad obrambnega značaja. Gradivo iz 1. stanovanjskega horizonta pa to datacijo potrjuje, saj vemo, da se gradivo prejšnjih značilnosti v 12. stoletju preživi. Na samem estrihu pa smo med keramičnim gradivom, značilnim že za visoki srednji vek, še našli nekaj kosov keramike, ki so po obliki in fakturi blizu keramiki 1. stanovanjskega horizonta. Tako imamo tudi s tega vidika oprijemljive dokaze o neposredni razvojni kontinuiteti na tem mestu. Detajlnejša analiza keramičnega gradiva pa bo osvetlila še marsikatero nadrobnost. S stratigrafskimi podatki lege estriha in iz njegovo vezanostjo na stene ter z drobnim gradivom smo dobili dokaz, da je notranji venec zidovja (po sedanji oceni ca 125 cm debeline¹²) najstarejši in da je dejansko ves naš sektor A stolpasti grad, ki je imel zaradi prilagajanja terenu trapezoidno obliko. Odsek B in zunanji venec zidovja, ki se direktno naslanja na zidovje stolpastega gradu, pa je po nastanku mlajši, o čemer bo govora še kasneje. In nazadnje ni odveč ponovno poudariti že večkrat utemeljeno domnevo, kje lahko iščemo najstarejši zidani objekt na grajskem vrhu¹³. Njegova primarno obrambna funkcija ga je že sama po sebi locirala na edini kolikor toliko dostopni predel, ob vzhodni rob grajskega hriba, kajti z njim je bil zavarovan edini naravni dostop. Tako so raziskovanja obravnavanega terena potrdila njegovo lokacijo, prinesla pa so dopolnitve o njegovih razsežnostih.

Če po današnjem poznavanju gradiva skušamo datirati ruševinski sloj med 50 in 70 cm globine, torej najstarejši sloj stolpastega gradu, potem se nam pokaže, da lahko postavimo njegov začetek okoli sredine 12. stoletja (ali kakšen decenij prej), kar se ujema s poročilom v historičnih virih, njegovo vrhno časovno mejo pa na konec 15. ali v začetek 16. toletja. Tu imamo tako opravka s približno tri in pol stoletja trajajočim obdobjem, ki pa ga na osnovi arhitektonskih elementov na tem mestu ni mogoče detajlneje razčleniti. Skoraj težko je verjeti, da bi pri dokaj intenzivnem življenju v tako dolgem obdobju nastala le 20 cm debela plast, zlasti še, če primerjamo to ugotovitev s slojem med 0 in 50 cm, ki po keramičnem gradivu ne presega 16. stoletja, torej ves sloj pripada enemu samemu stoletju. Zato ni odveč misel na nekontinuirano, predvsem pa na neenakomerno intenzivno nalaganje te plasti skozi vse to sorazmerno dolgo obdobje. Poleg tega moramo imeti pred očmi še samo ruševinsko svojstvo plasti, v kateri ni kakšnih opaznih razlik, ki bi dovoljevale kakršno koli kronološko diferenciacijo ali misel na bolj ali manj intenzivno nalaganje

Jugovzhodni vogal
v sektorju A: stik
med nehomogeno
grajenim zidom
in stenami
stolpastega gradu.

v nekem delu tega obdobja. Upati je, da bo detajlnejša analiza keramičnega gradiva, morda tudi s kvantitetnim vrednotenjem značilnega gradiva za posamezna stoletja, pokazala kakšne rezultate.

Ob snemanju doslej obravnavanih srednjeveških plasti pa se moramo pomuditi še ob odkritih zidovih, ki obdajajo sektor A. Vse obdajajoče stene so do globine 20 cm pod površino homogeno plastovito zidane in se v ničemer ne ločijo od načina gradnje ostalega, nad današnjo površino vidnega zidu. V tej globini pa smo na vzhodni steni zadeli na ca 15 cm izstopajoči zid, za katerega smo najprej domnevali, da predstavlja podzidek zidu. Ta domneva je bila opuščena že pri kopanju do globine 40 cm zato, ker ostale stene niso izkazale domnevnega podzidka, ampak so se homogeno, kot zgornji deli zidu nadaljevale. Poleg tega pa smo takoj ob nadaljnjem odkrivanju ugotovili, da se ta izstopajoči zid močno loči od ostalega po samem načinu gradnje. Razlikoval se je po nehomogenem in neplastovitem načinu nalaganja kamnov, tako da si večji in manjši kosi sle-

dijo brez kakršnegakoli reda, poleg tega pa fasada tega zidu ni bila gladka kot pri gornjih stenah, ker kamni niso bili oklesani, temveč so kamni različnih velikosti različno izstopali iz linije ali pa so bili vanjo potegnjeni. Skupna z gornjim zidom je bila edinole vezava kamenja z malto (glej profil vzhodnega zidu — priloga 4). Zaradi vseh teh vzrokov je obravnavani zid neraven in po načinu gradnje amorfen. V jugovzhodnem vogalu, v stiku med južno in vzhodno steno smo opazili razpoko, ki se je pojavila na globini 20 cm pod površino, torej na mestu, kjer imamo obravnavani zid. Nastala pa je zato, ker je bila pri gradnji južna stena na ta zid sicer prislunjena, vendar te stene niso mogli tesno in neopazno združiti s tem vzhodnim nehomogenim zidom, ker je bilo njegovo lice zaradi načina gradnje neravno. Tako niso pri gradnji južne stene in njenega vogalnega povezovanja z vzhodno steno uporabili načina gradnje z zasekavanjem (šivani zid), kot se je to dogajalo pri kasnejših gradnjah oziroma pri povezovanju po nastanku kronološko različnih zidov, ampak so južno steno na vogalu preprosto naslonili na vzhodni zid. Tako sta že sam način gradnje, posebno pa še jasna nepovezanost južne in vzhodne stene pokazala, da nimamo tod opravka z istočasno gradnjo, ampak z gradnjo iz kronološko različnih obdobj; spričo nevezanega in izrazitega naslona južne stene na vzhodno pa je očitna tudi časovna prioriteta vzhodne stene zidu, ki se je pojavil 20 cm pod današnjo površino. Ostala južna in vzhodna stena nad 20 cm pod današnjo površino, pa sta grajeni enotno z vezanimi vogal-

Jugovzhodni vogal v sektorju A: detajl stika med stenami stolpastega gradu in nehomogeno grajenim zidom.

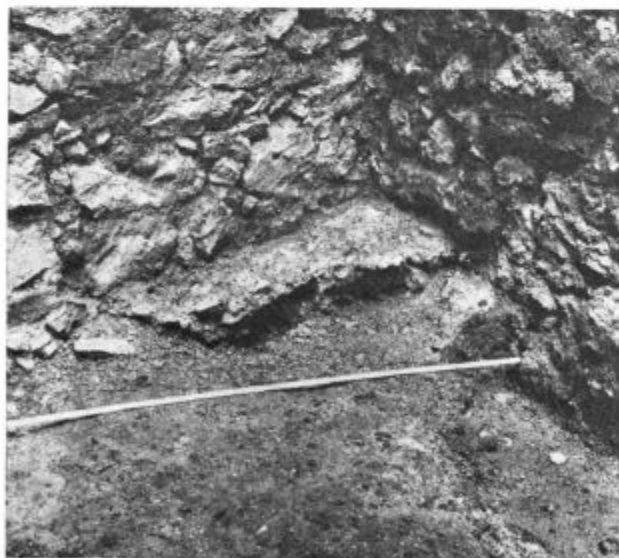

Jugovzhodni del sektorja A z ohranjenim estrihom stolpastega gradu v kotu in v sredini sektorja. Temna lisa predstavlja začetek žganine 1. stanovanjskega horizonta.

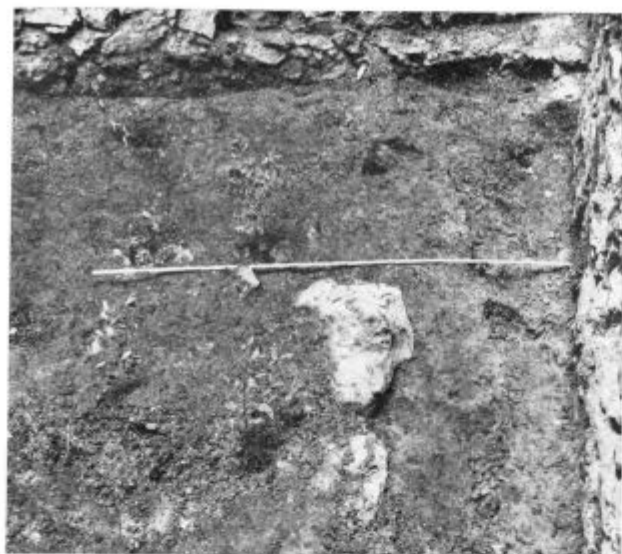
nimi stiki. K tema se pridružujeta tudi zahodna in severna stena in z ostalima dvema predstavljata celoto. Njihov istočasni nastanek pa je povezan z že obarvanim estrihom, ki se je stikal z vsemi stenami, na vzhodni steni pa se je naslanjal in vezal z nehomogenim starejšim zidom in tako je za časa funkcioniranja horizonta estriha ta starejši zid štrlel v prostor povprečno 15 cm v višini 50 cm. Vse navedene razlike med obema zidovima v vzhodni steni in nevezani stik med južno steno in nehomogenim vzhodnim zidom dokazujejo kronološko prioriteto tako imenovanega nehomogenega zidu, ki je bil uporabljen kot temelj za gradnjo vzhodne stene stolpastega gradu. O tem, kolikšna je ta njegova časovna prioriteta ter kakšna je bila njegova funkcija in tudi oblika, pa bo govora kasneje.

Nadaljna raziskovanja pod horizontom estriha, katerega nastanek moremo z obdajajočimi zidovi postaviti v sredino 12. stoletja, so odkrila že omenjeni 1. stanovanjski horizont z leseno stavbo (glej prilogo 2), ki je spričo debele plasti žganine, ki jo prekriva, nedvomno zgorela. Na sam sloj žganine smo naleteli v sredini severnega dela odseka A_1 ob kontrolnem profilu (glej prilogo 2 in 4) že na globini 85 cm po površino, medtem ko se je po vsej površini odseka A_1 žganina pojavila na okoli 90 cm pod današnjo površino. Ta plast žganine je bila v zahodnem delu odseka A_1 najdebelejša in se je segala do 100 cm pod površino. Proti vzhodnemu delu odseka A_1 se je stanjševala in bila ob samem nehomogenem vzhodnem zidu najtanjša (1–3 cm debela). Plast žganine pa je zajemala tudi južni del odseka A_2 in na severnem delu tega odseka segala do roba živih skal. Že v vrhni plasti žganine smo našli fragmente sivo črne zgodnjerednjeveške keramike, ki pa se je številčno povečala v spodnjem sloju žganine in na sami hodni površini odkrite stavbe. Žganina je prekrivala v vzhodnem delu odseka A_1 izredno dobro ohranjen nabiti glinasti pod, ki se je

pojavil na relativni globini 95 cm, bil praktično popolnoma raven, le v vzhodnem delu je imel rahlo vdolbino (97 cm pod površino), ki pa je z gotovostjo nastala šele potem, ko so hišo prenehali uporabljati, oziroma pod pritiskom gornjih slojev. Nabiti glinasti pod hiše je bil izdelan iz čiste rumene gline, ki se nam je tudi v taki barvi ohranila na vsej površini ca 1,10 m od vzhodnega zidu in sicer na prostoru, kjer jo je žganina prekrivala v najtanjšem sloju, medtem ko je bil ostali glinasti pod hiše, ki je segal do vrste vertikalnih kolov, katerih jame smo našli v osrednjem delu odseka A₁, močno prežgan, o čemer priča njegova barva, ki je v gornjem delu siva, v spodnjem pa rdeča. Iz teh barv se vidi, da je morala biti vročina zelo močna in se je glinasti pod močno prežgal, potrjuje pa jo debela plast žganine, ki se je nad podom ohranila tudi do 6 cm debela. Celotni nabiti glinasti pod je na zahodu omejevala vrsta šestih navpičnih kolov, od katerih so se nam ohranile jame. Odtisi teh kolov pa so bili vidni tudi ob robu glinastega poda, v katerem so zapustili okrogle zajede, kajti tod se je glinasti pod nanje tesno prilegal. Ohranjene jame kolov niso potekale v popolnoma ravni vrsti, ampak nekoliko usločeno proti zahodu in so delile celotni odsek A₁ v dva dela; v vzhodnega s prej obravnavanim dobro ohranjenim nabitim glinastim podom in v zahodnega, kjer ta pod ni bil tako dobro izdelan, vendar pa očiten, ker se je od njega plast žganine odvajala skoraj v horizontalni liniji v globini okoli 100 cm pod površino. Površina sama pa je bila kak cm rdeče prepečena, kar je pod samim ognjiščem verjetno posledica ognja na njem, po ostali zahodni površini pa se je ta slabše izdelani glinasti pod rdeče ožgal, povprečno 1 cm globoko, zaradi požara na njem. Tako smo z vsemi navedenimi elementi naleteli na stavbo, ki je imela dva prostora, med seboj ločena z osrednjo od severa proti jugu potekajočo vrsto vertikalnih nosilcev, ki so bili nosilci stene,

Jugozahodni del sektorja A z ohranjenim estrihom stolpastega gradu. Ob stenah ukop za gradnjo sten, v ospredju žganina 1. stanovanjskega horizonta.

Jugozahodni vogal sektorja A na nivoju 1. stanovanjskega horizonta. Vidne so jame za navpične kole, v ozadju estrih stolpastega gradu. Na desni je viden ukop za zahodne stene stolpastega gradu.

obenem pa so lahko bili tudi nosilci strešne konstrukcije. Tudi proti zahodu smo lahko obravnavano stavbo omejili. Omejujeta jo dve vrsti jam prav tako vertikalnih kolov. V vsaki vrsti so bili najdeni v odseku A_1 po trije koli, v odseku A_2 pa še po eden, ki nadaljuje vsako od omenjenih linij proti severu vse do roba žive skale, ležišče za zadnji kol pa je bilo celo vsekano vanjo. Posebej se moramo pomuditi ob teh kolih, ki so zelo verjetno zapirali najdeno stavbo proti zahodu. Vsi stojijo v parih drug nasproti drugemu; severna dva sta v razdalji 60 cm, osrednja dva para 50 cm, medtem ko sta južna dva močno oddaljena drug od drugega in sicer za 90 cm. Pri tem se postavlja vprašanje ali so ti koli obdajali steno, ki je bila debela na najtanjšem delu 50 cm, na južnem najširšem ohranjenem delu pa 90 cm. Dvom vzbujata južna dva 90 cm med seboj oddaljena kola; ta dva namreč poleg tega celo izstopata iz linij, ki jih ustvarjajo ostali najdeni koli. Proti 50 cm kompaktni steni, ki bi jo tvorili severni trije pari kolov pa govori še v severnem delu odseka A_1 — in sicer v njegovem zahodnem delu — ohranjeno ognjišče, ki je bilo nepravilne ovalne oblike, vendar dokaj na gosto popločeno z kamenitimi oblicami in kamenitimi večjimi in manjšimi ploščami. To ognjišče je s svojim zahodnim delom že presegalo linijo, ki jo tvorijo notranji trije koli, segalo pa je do zunanje linije, ki jo tvorijo zunanji trije koli. Tako se zdi verjetneje, da je le zunanja linija kolov, tudi z najjužnejšim, ki iz linije nekoliko izstopa proti zahodu, predstavljala zahodno steno stavbe, koli notranje linije pa so po vsej verjetnosti služili le kot nosilci strešne konstrukcije. Domnevo, da je zunanja vrsta kolov nosila zahodno steno stavbe, pa podkrepljujeta dva tesno zahodno od njih najdena velika kamna, ki ležita popolnoma v ravni liniji od severa proti jugu. Neposredno zahodno od njiju pa teren v ravni

črti pade za ca 10 cm in sicer na 100 cm pod površino in južno od te točke celo na 105—110 cm pod površino. Tako se kaže rob stavbe, katere notranjščina je bila za ca 10 cm dvignjena od okolnega terena, zunanja linija vertikalnih kolov z obema velikima kamnoma pa predstavlja zahodno steno stavbe. V tako linijo, ki jo tvorijo vsi trije severni zunanji koli z obema velikima kamnoma prav tako v ravni črti in z omenjenim padcem terena neposredno zahodno od njih, pa se dobro vključi tudi najjužnejši zunanji kol, ki je bil na prvi pogled zelo izmaknjen iz linije. Ostaja nam še vprašanje, kakšna je bila ta stena? Obilna žganina, ki je prekrivala ves ta tako imenovani 1. stanovanjski horizont, je nastala z močnim požarom večje količine lesa, ki je moral pripadati tako leseni strešni konstrukciji kot tudi iz lesa izdelanim stenam. Te stene, katerih opora so bili ugotovljeni vertikalni koli, so bile najbrž narejene samo iz prepletenega vejevja. Nimamo nikakršnih sledov, da bi morda bila stena izdelana iz kakšnih horizontalno položenih brun, še manj pa je verjetno, da bi bile stene obmetane z glino, oziroma zgrajene na način prazgovodovinskih hiš, kajti pri ugotovljenem močnem požaru bi se od njih morali ohraniti vsaj posamezni kosi ožganega hišnega lesa, ki bi dokazovali način gradnje z ilovico obmetanih sten. Za zdaj nam najdeni elementi dovoljujejo le misel na izprepleta narejeno steno, ki je bila toplotno zavarovana le z listjem, mahom ali podobno organsko tvarjo, s katero so zamašili špranje. Do neke mere bi to domnevo potrjevala tudi ugotovljena notranja stena z osrednjo linijo šestih vertikalnih kolov. Da ti koli niso bili samo osrednji nosilci strešne konstrukcije, ampak tudi armatura prav tako iz prepleta narejene stene, pa dokazuje tudi po razporeditvi drobnega gradiva različna funkcija obeh prostorov, poleg tega pa še posebej različna gradnja hišnih tal, ki se v vzhodnem prostoru izkazujejo z izredno precizno narejenim podom. Drobnogradivo, predvsem keramično, je bilo v veliki količini skoncentrirano v zahodnem prostoru, najštevilneje ob samem ognjišču in na njem, medtem ko je bilo v vzhodnem prostoru znatno manj teh najdb. V zahodnem prostoru so bile najdene tudi zelo številne živalske kosti, ki so bile mestoma skoncentrirane, celo v manjših kupih, zlasti med obema linijama vertikalnih kolov. Z lego tega drobnega gradiva bi tako imeli še dodaten dokaz, da prostor med obema vrstama kolov ni bila polna stena, sicer bi ostankov keramike, zlasti pa ostankov kosti na tem prostoru ne mogli najti, vsekakor pa ne bi bili tako številni. Zahodno od zunanje linije kolov in obeh vertikalnih kamnov pa so bili keramični in kostni ostanki zelo redki. Iz vsega povedanega se kot zaključek sama po sebi ponuja ugotovitev, da je bil zahodni prostor z ognjiščem in omenjenimi drobnimi najdbami kuhinja, vzhodni prostor z znatno slabše zastopanimi navedenimi najdbami in izredno fino in precizno izdelanim podom pa soba. Tako smo odkrili horizont stanovanja z leseno dvoprostorno stavbo, ki je imela zahodno in vmesno steno izdelano iz lesa — vsaj iz prepletenega šibja, severna stena je delno zastopana s skrajnima severozahodnima jamama za dva vertikalna kola, ki pa sta bila postavljena tako, da je zahodna stena najbrž rahlo zavijala proti severu in nato proti vzhodu, kolikor niso pod puščenim kon-

trolnim profilom ohranjene še kakšne jame za navpične kole, ki bi lahko oblikovale prehod med zahodno in severno steno bolj v pravem kotu. Na vsem severnem predelu naše odkrite stavbe in sicer na osrednjem delu odseka A_2 pa se nam niso ohranili nikakršni zanesljivi elementi, ki bi izpričevali severno steno, čeprav nekatere zajede v živi skali, ki sega še v notranji rob žganine, kažejo nenaravno obliko in tako možnost, da so te zajede oklepale in služile za ležišča vertikalnim nosilcem. Tudi skrajna vzhodna najdena jama vertikalnega kola, ki je dobro vidna v profilu (glej prilogo 4), ni mogla pripadati kolu nosilcu severne stene, ker je od severne meje žganine, ki je prekrivala celotno stavbo, preveč oddaljena. Ta kol pa izstopa tudi iz linije kolov nosilcev vmesne stene, zato mu za zdaj ni mogoče pripisati neke določene funkcije. Najverjetneje je bil dodatni samostojni podpornik strehe v vzhodnem delu stavbe in tako pred vzhodno steno zadnji v tej funkciji. Danes mu druge funkcije ni mogoče določiti. Iz profila na prilogi 4 je razvidno, da so bili vsi koli enako globoko vkopani in sicer do 25 cm. Isto globino smo mogli ugotoviti tudi pri jamah za ostale kole, nikjer pa nismo mogli zanesljivo odkriti zanje posebej prirejenih ležišč. Ti vertikalni koli so bili deloma podprti le ob straneh, kar se lepo vidi v profilu (priloga 4) zahodnega kola, ki je bil podprt z dvema vertikalno položenima kamnoma. Kot rečeno zanesljivih elementov za severno steno nismo našli, čeprav je njen obstoj več kot logičen. Potekati je morala ob robu žive skale in se kriti s severno mejo žganine v odseku A_2 . Južna stena pa se nam ni ohranila. Tu se na razdalji ca. 30 cm od južne stene vleče ukop, ki je bil narejen pri gradnji zidu za najstarejši stolpasti grad in ta je uničil ves južni del stavbe 1. stanovanjskega horizonta. Njene dele bomo mogoče še našli južno izven stanovanjskega stolpa oziroma južno od sektorja A, kolikor kasnejši gradbeni posegi za južni grajski utrdbeni sistem teh sledov niso povsem uničili. Ta ukop se v enaki širini vleče prav tako ob vsej zahodni steni stolpa v odseku A_1 in A_2 . Le na stičišču zahodne in južne stene je ukop nekoliko širši in je zato uničena tudi večja površina, ki je pripadala 1. stanovanjskemu horizontu. Širši ukop ob stičišču obeh sten je razumljiv zaradi potrebe po večjem gibalnem prostoru pri gradnji vogalnega dela zidu. Isto situacijo smo odkrili tudi na stičišču vzhodne in južne stene. Vendar pa je bil tod ukop napravljen le ob vogalnem delu obeh sten, medtem ko so plasti ob vsem ostalem delu vzhodne stene nepoškodovane. Plasti 1. stanovanjskega horizonta se direktno naslanjajo in vežejo na nehomogeno grajeni zid, ki se po načinu gradnje izrazito loči od zidave ostalih sten in tudi od stene nad njim, o čemer smo že govorili. Direktna povezanost plasti 1. stanovanjskega horizonta s tem nehomogeno grajenim zidom jasno kaže, da je ta zid za časa gradnje 1. stanovanjskega horizonta že eksistiral in da se je nabiti glinasti pod v vzhodnem prostoru naslonil neposredno nanj. Tak potek poda hiše in njegova direktna naslonitev na zid kažeta, da je zid služil stavbi tudi kot njena zahodna stena. Nikjer na podu ni bilo opaziti sledov še kakšne vmesne stene, ki bi zapirala stavbo na vzhodu oziroma jo ločevala od tega zidu. Zaradi pomanjkanja dokazov o kakršnihkoli vertikalnih nosilcih se tudi zdi, da je moral vzhodni rob strehe počivati na tem zidu ali vsaj na

njegovem robu. Kasneje pri gradnji najstarejšega grajskega objekta pa so ta zid uporabili za temelj vzhodni steni, kar izpričuje, da je moral biti v dobrem stanju in so ga brez kakršnihkoli vidnih popravil uporabili za temelj. Po potrditvi, da je nehomogeni zid na tem prostoru najstarejši zidani objekt in da je očitno zapiral grajski vrh še pred gradnjo prvega zidanega srednjeveškega stolpa in to na najbolj občutljivem mestu ob najlažjem dostopnem, smo začeli pozorneje iskati njegove sledove. Na najnižjem delu vse zunanje vzhodne fasade stanovanjskega stolpa (ob sektorju D — priloga 1) smo opazili, da imamo v južnem delu vzhodne stene srednjeveškega stanovanjskega stolpa ohranjen del zidu, ki je po načinu nalaganja kamena enak z notranjim nehomogenim zidom. Njegovi sledovi so v južnem delu vzhodne stene ohranjeni do 1 m visoko, medtem ko je v severnem delu vzhodne stene, kjer se živa skala na sektorju D vzdiguje, ta homogeni zid ohranjen še v višini do 0,5 m in mestoma tudi manj visoko, prehajal pa je pred pregrajo, ki v severnem delu sektorja D danes zapira dohod na severni obrambni sistem, izven linije vzhodne stene stanovanjskega stolpa. Od tu dalje je popolnoma uničen. Najverjetneje je bil iztrgan že pri srednjeveškem urejanju dohoda na severni obrambni sistem. Potekal je preko severnega dela sektorja D in tako zapiral skrajni severni možni naravni dostop na sam vrh. Tako rekonstrukcijo njegovega poteka daje podaljšana zamišljena linija, ki je nadaljevanje njegove smeri. Ta nehomogeni zid smo opazili v notranjščini sektorja B in sicer pod njegovo vzhodno steno v višini enega, na nekaterih mestih do višine treh kamnov, ki so tudi tu neenako naloženi brez izrazitih vrst, zlasti pa je dobro viden po neobdelani fasadi, ki je zanj tako značilna. Ta nehomogeni zid je tako na notranji kot na zunanji strani širši od vzhodne stene stanovanjskega stolpa. Vemo pa, da je debelina vse ostale vzhodne stene okoli 275 cm, in zato lahko s prištetjem širine, ki presega vzhodno steno rekonstruiramo debelino nehomogenega zidu na okoli 300 cm. Na jugu oziroma južneje od stanovanjskega stolpa je ta zid danes uničen. Zapirati je moral ves južni prostor od južnega obrambnega sistema. Možno je, da bomo pri raziskovanju južnega dela sektorja D pod današnjo površino nanj še zadeli. Obstoj tega zidu nam po vseh stratigrafskih ugotovitvah jasno kaže, da gre za sedaj najstarejši ohranjeni zid na tem najdišču in da je zapiral ves vzhodni in obenem najbolj občutljivejši oziroma naravno najslabše zavarovani stolp na grajski vrh. Njegova funkcija je bila obrambna, zagotovljena z njegovo debelino. Zapiral in varoval je za sedaj ugotovljene lesene stavbe, ki so stale v njegovi notranjščini. Do danes ohranjena višina tega zidu je okrnjena z kasnejšimi posegi in je vsaj za sedaj ni mogoče rekonstruirati. Odprto ostaja tudi vprašanje, ali je fortifikacijo predstavljala samo zidana konstrukcija, ali pa je zidani del bil le temelj možni leseni gornji nadgradnji.

Neposredno pod 1. stanovanjskim horizontom z ugotovljeno leseno stavbo, ki je pogorela, smo zadeli na takoimenovani 2. stanovanjski horizont z identičnimi konstrukcijskimi karakteristikami (glej prilogo 3 in 4). Ta stanovanjski horizont pa je znatno slabše ohranjen, ker so ga prizadeli gradbeni posegi iz 1. stanovanjskega horizonta. Dobro ohranjeni glinasti

pod 1. stanovanjskega horizonta je v vzhodnem delu odseka A₁ ležal na kompaktni plasti žganine, debeli ca 5 cm, ki pa se je proti vzhodnemu zidu stanjšala na debelino 2 cm. Pod to plastjo žganine pa smo na globini ca 115 cm pod površino ob vzhodnem delu kontrolnega profila (glej prilogo 4) zadeli na dele kompaktnega, mestoma dobro hranjenega zbitega glinastega hišnega poda. Izredno dobro je bil ohranjen predvsem v vzhodnem sredinskem delu odseka A₁. V kompaktni obliki z dokaj ravno površino se je pojavil na relativni globini 116 cm. Ves zahodni del tega stanovanjskega horizonta pa je bil uničen zaradi vkopavanj pri gradnji 1. stanovanjskega horizonta. Vkopavanja so bila potrebna predvsem za gradnjo vmesne stene oziroma za postavitev njenih vertikalnih kolov, delno pa tudi za gradnjo zahodne stene. Ta ugotovitev je posebno očitna v samem kontrolnem profilu, in sicer ob vzhodnem vertikalnem kolu, kjer je bil prizadet in prekinjen pod 2. stanovanjskega horizonta. Takšna situacija se nadaljuje ob vsem zahodnem robu vertikalnih kolov vmesne stene, le osrednja dva vertikalna kola te stene sta bila zabita v sam spodnji glinasti pod, ki pa se je raztezal v prvem primeru 6 cm, v drugem pa še 14 cm proti zahodu. Na nivo 2. stanovanjskega horizonta smo naleteli še ob zahodnem delu, ob kontrolnem profilu, kjer je bilo mogoče ugotoviti zbiti glinasti pod v debelini do 3 cm; bil je rdeče prežgan in prekrit s plastjo žganine do 4 cm na debelo. Enako se nam je ohranil pod spodnjega stanovanjskega horizonta ob sredinskem zahodnem predelu odseka A₁, kjer smo na njegovi površini, na globini 115 cm pod površino, zadeli na ohranjene sledove deske. Ves osrednji prostor v zahodnem delu odseka A₁, kjer je morala biti prav tako bolj ali manj kompaktna zbita glinasta hodna površina 2. stanovanjskega horizonta, pa je bil uničen ob ukopavanju pri gradnji 1. stano-

Jugovzhodni del sektorja A na nivoju zbitega glinastega poda 2. stanovanjskega horizonta. V ozadju je vidna razpoka med nehomogeno grajenim zidom in južno steno stolpastega gradu.

vajnskega horizonta. Kolikšno globino so dosegla ta ukopavanja, ni mogoče točno določiti, eksistira pa element, ki nas približa tudi k temu dogovoru. Podloga glinastemu podu 2. stanovanjskega horizonta je bila rumena glina, mešana z zelo velikim kamenjem, kar je očitno povsod pod ohranjenim podom tega horizonta. V osrednjem, od ukopavanj uničenem predelu pa smo vse do globine 130 cm in mestoma še globlje naleteli na praktično čisto rumeno glino, ki je le ponekod vsebovala kakšen droben kamenček. Tak sestav tu ugotovljene glinje je enak izravnalnemu, praktično čistemu glinastemu nasutju, ki je bil podloga hišnemu podu 1. stanovanjskega horizonta, zlasti dobro vidnega v zahodnem predelu odseka A_1 ob samem kontrolnem profilu in nad površino, kjer so bili najdeni sledovi deske. Tako nam najbrž meja različnih kamenitih primesi v rumeni glini tudi kaže, da je lahko segal ukop za gradnjo 1. stanovanjskega horizonta do 135 ali 140 cm pod površino oziroma 15 do 20 cm pod nivo 2. stanovanjskega horizonta. Stavba 2. stanovanjskega horizonta se nam je tako ohranila dokaj okrnjena, določljiva pa je po nabitem hišnem podu, dobro ohranjenem v vzhodnem predelu odseka A_1 , in po parcialno ohranjenih njegovih delih ob zahodnem predelu odseka A_1 . Ves horizont so tudi določevale drobne najdbe — keramika in kosti, ki so bile številne na glinastem podu v vzhodnem delu tega horizonta, številnejše kot na enakem podu 1. stanovanjskega horizonta. Za ta stanovanjski horizont pa nismo mogli nikjer, vsaj zanesljivo ne, ugotoviti jam za vertikalne kole nosilce sten ali ostrešja. Tako je ugotavljanje obsega stavbe na ta način neoprijemljivo. Severna meja naše stavbe pa ni presegla odseka A_1 , kajti na tem prostoru imamo povsod že živo skalo, obenem pa nikakršnih sledov žganine ali elementov hišnega poda, ki bi pripadali 2. stanovanjskemu horizontu. Zahodni del stavbe, ki je sicer ohranjen zelo okrnjeno, vendar pa dobro viden, je bil prekinjen z ukopom za gradnjo zahodne stene stolpastega gradu. Fragmenti deske, ki smo jih našli v neposredni bližini tega ukopa in so ležali na sami hodni površini 2. stanovanjskega horizonta, so najbrž ostanki vsaj delno z lesom prekritih tal. Nikjer na zahodnem delu te srednjeveške stavbe nimamo vidnih nikakršnih prekinitev ali drugih elementov, ki bi kazali, da se je tudi ta stavba kot stavba 1. stanovanjskega horizonta nehala pred zahodno grajsko steno. Tako je zelo verjetno, da je stavba 2. stanovanjskega horizonta prehajala še na prostor te zahodne grajske stene in morda še preko nje v današnje notranje dvorišče. Zaradi ukopa za gradnjo zidu je bila uničena. Koliko se je razprostirala še na srednje grajsko dvorišče, pa bodo pokazala planirana raziskovanja dvorišča, seveda če je tam niso uničili kakšni drugi terenski posegi. V južnem predelu odseka A_1 pa opažamo zlasti v njegovem vzhodnem delu, da se zbiti in dobro ohranjeni glinasti pod končuje v dokaj ravni liniji, južno od njega pa teren močno pada in sicer na samem robu že za 15 cm (relativna globina 130 cm), v še malo bolj oddaljenem delu pa kar za slabih 30 cm (relativna globina 142 cm — glej prilogo 3). Le na enem mestu in sicer v sredini južnega roba nabitega poda vidimo, da se je izmaknil iz linije, kar pa se je zgodilo najbrž zaradi drsenja terena in z njim tudi dela glinastega poda. Poleg tega ostrega roba na južnem delu poda, ki s to

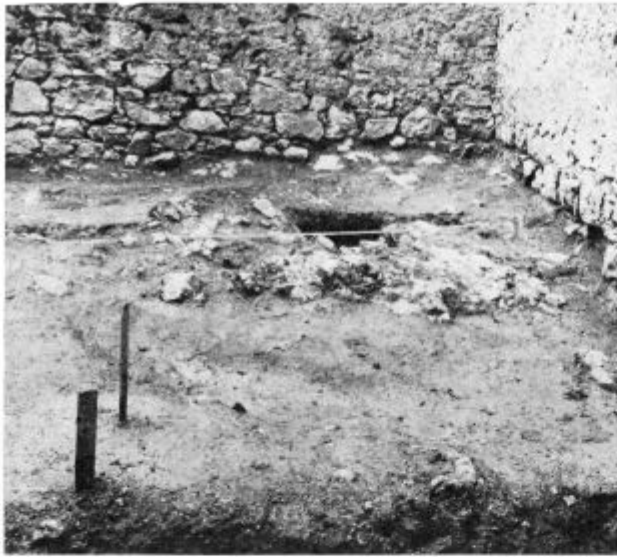
obliko daje vtis., da je tudi notranji rob stavbe, pa opazamo prav v tej liniji tudi vrsto večjih kamnov in med njimi tudi kamenitih plošč, ki so lahko ostanki temelja stene ali pa so na njih lahko tudi sloneli vertikalni koli oziroma so jih ti kamni s strani podpirali. Prav na tem mestu ob kamnih smo lahko ugotovili posamezna mehka mesta, ki so lahko ostanki jam za vertikalne stebre. Vendar pa jih z gotovostjo nismo mogli določiti kot na nivoju 1. stanovanjskega horizonta, ker je tod izravnalna podloga — rumena glina —, mešana z velikim kamenjem, precej nekompaktna in so posamezna mehka mesta lahko le luknje med to glino in kamenjem, ne pa ostanki jam vertikalnih kolov. Preko celotnega terena pa se razteza sloj žganine, ki je priča požara tudi za ta horizont verjetne lesene stavbe. Žganina se je razsula po vsej površini in tudi po okolici. Plast žganine pa je prekinjena tudi z ukopom za postavitve južne stene stolpastega gradu. Ukop za stene najstarejšega zidanega objekta, ki je s svojim estrihom prekril oba zgodnesrednjeveška stanovanjska horizonta lesenih stavb, je prizadel oba horizonta na vsej zahodni in južni strani za okoli 30 cm in več, ob vogalnih predelih pa je uničena površina še večja. Skozi ves sloj ukopa smo našli več kosov keramike, ki se po vseh osnovnih karakteristikah veže z gradivom neposredno nad estrihom. Ves material v ukopu — pesek mešan z malto, koščki opeke in keramika — se v tem sestavu bistveno loči, tako po barvi kot po kvaliteti, od ostalih slojev, ki so pripadali obema zgodnesrednjeveškima horizontoma. V jugovzhodnem vogalnem delu, kjer je ukop zelo razširjen, prav zaradi potrebnega večjega manevrskega prostora za gradnjo vogalnega stika, pa vidimo (glej prilogo 3) dva večja kamna, ki pa sta oba ležala v tem za ukop značilnem gradivu. Ostala sta tu od gradnje najstarejšega srednjeveškega stolpa, kar dokazuje njuna lega, nimata torej nikakšne zveze z 2. stanovanjskim zgodnesrednjeveškim horizontom, čeprav sta praktično v njegovi višini. Tudi 2. stanovanjski horizont se je s svojimi plastmi tesno prilegel na že obravnavani vzhodni nehomogeni zid. Tako razmerje torej dokazuje, da je ta zid, ki je bil dejansko 3 m široko obzidje, varoval lesene stavbe na grajskem vrhu oziroma da je eksistiral še pred gradnjo do sedaj odkritih obeh najstarejših horizontov. Točnega časa njegovega nastanka pa danes še ni mogoče določiti. Drugi stanovanjski horizont ni segal na teren severno od kontrolnega profila oziroma na odsek A_2 . V isti višini, kot je ugotovljeno v odseku A_1 , se je v odseku A_2 raztezala že znatno višja živa skala, med njenimi razpokami pa rdeča glina, ki je naravni preperelinski sediment in v kulturnem smislu popolnoma sterilna. Preko te rdeče ilovice pa so bili ohranjeni tanki sledovi sivega sloja tako imenovanega prvotnega humusa oziroma prvotne hodne površine. Ta plast je bila izredno dobro vidna po celotni površini odseka A_1 in je izrazita v kontrolnem profilu. S svojo lego izkazuje neravno prvotno hodno površino, kakršno so našli prvi naseljenci tega področja. Zato so tudi različno na debelo naložili na njo prvo umetno oziroma prineseno plast rumene glinice, mešane z velikim kamenjem, da bi z njo dobili večje ravne površine, primerne za bivališča. Pod plastjo prvotnega humusa pa je bila med skalami že prej omenjena rdeča enotna glina. Le ti dve poslednji stratigrafski plasti sta naravna tvorba, vsi ostali sloji

pa so prirejani, umetno sestavljeni in človekovo delo. Obe ti plasti so zgodnj srednjeveški naseljenci pustili intaktni oziroma ju niso nikjer prizadeli z ukopi za gradnjo svojih bivališč. Le vzhodni obrambni zid ju je mestoma prizadel in še to samo na krajih večjih razpok v živi skali, kjer sta se plasti lahko nalagali. Sicer pa je ta zid počival na naravno najbolj dvignjenemu terenu in sicer neposredno na živi skali, odkoder sta se navedeni plasti erodirali in je bila zato živa skala vidna na sami površini. Šele gradnja zahodnega in južnega zidu stolpastega gradu ju je prizadela tako kot oba najstarejša stanovanjska horizonta. Ta dva zidova sta bila ukopana do žive skale. Zlasti na mestu južne stene, kjer je bila v živi skali večja kotanja, napolnjena z rdečo glino, prekrito z prvotnim humusom, ju je stena uničila. Na prostoru zahodne stene pa je bila živa skala nekoliko višja, vendar še vedno ne tako visoka, da ne bi bila prekrita z navedenima plastema, zato je tudi tu dobro viden narejen ukop. Le severna stena stolpastega gradu je počivala direktno na živi skali, ki je bila za časa gradnje vidna na površini, prav tako kot na prostoru, kjer je bil zgrajen nehomogeni zid.

Natančnejša kronološka opredelitev 2. stanovanjskega horizonta je odvisna od analize keramičnega gradiva, kajti le ta bo lahko dala natančnejšo datacijo. Vendar pa osnovne karakteristike keramike 2. stanovanjskega horizonta, vsaj za sedaj, ne kažejo bistvenejše kronološke prioritete pred keramiko 1. stanovanjskega horizonta in se zdi, da tudi 2. stanovanjski horizont ne moremo datirati pred sredino 10. stoletja. Za zdaj se zdi, da sta bila oba stanovanjska horizonta zgrajena in obenem propadla s požarom v dokaj kratkem časovnem razdobju.

Raziskovanja sektorja B

Sektor B obsega severni prostor v stanovanjskem stolpu (glej prilogo 1 in 3). Tudi ta prostor smo s kontrolnim profilom razdelili v manjši južni, označen kot odsek B₁, in večji severni, označen kot odsek B₂. Loči ju 50 cm širok kontrolni profil. V severovzhodnem vogalu smo tako ob severni kot ob vzhodni steni že 2 cm pod današnjo površino našli ostanke estriha. Tu se je izkop začel na 15 cm pod 0 točko, estrih pa se je pojavil že na 17 cm pod 0 točko. Prav tako so se dobro ohranjeni deli estriha pojavili ob vzhodni steni na 81 cm pod 0 točko oziroma le 1 cm pod današnjo površino, ki je ohranjena v zahodnem delu kontrolnega profila na 80 cm pod 0 točko. Ostanke estriha pa so se ohranili tudi ob vzhodnem delu južne stene in sicer na globini 100 cm po 0 točko ali 20 cm pod današnjo površino. S temi merami smo lahko ugotovili, da estrih v vzhodnem delu sektorja B pada od severa proti jugu in sicer pade na razdalji 8,40 m za 83 cm. Prav tako površina estriha pada tudi od vzhoda proti zahodu ob severni steni in sicer na razdalji 6,40 m za 37 cm. Enak padeč opažamo tudi ob zahodni steni, kjer površina estriha pade na razdalji 4,80 m za 15 cm. Na vsej površini v jugozahodnem vogalu odseka B₂ oziroma v vogalu ob kaminu smo našli najboljše ohranjen estrih z izredno kompaktno in tudi gladko površino. Ostanke estriha so bili odkriti tudi v jugozahodnem vogalu odse-

Severovzhodni del sektorja B na nivoju estriha. V vzhodni steni je viden nehomogeno grajeni zid.

ka B_1 na globini 116 cm pod 0 točko ali 40 cm pod današnjo površino. Te mere ob zahodni steni nam tudi kažejo, da pade površina estriha od severa proti jugu za 62 cm. Tako smo lahko ugotovili, da je površina celotnega prostora oziroma severnega prostora stanovanjskega stolpa padala od severa proti jugu in tudi od vzhoda proti zahodu. Nad estrih pa je tako v odseku B_1 kot B_2 mestoma gledala živa skala in sicer v vzhodnem delu odseka B_2 kar za 22 cm, v sredini zahodnega dela odseka B_2 za 9 cm in prav tako tudi v severozahodnem delu odseka B_2 za 9 cm. Prav tako je živa skala štrlela nad estrih tudi v odseku B_1 in sicer v osrednjem in južnem delu za 10 cm oziroma 15 cm, ob kaminu pa prav tako za 15 cm (glej prilogo 5). Zlasti v osrednjem delu odseka B_2 smo po vsej površini naleteli na bolj ali manj dobro ohranjene dele estriha, vendar je bila na teh mestih njegova površina precej ranjena, zato bolj krhka in bolj groba. Po ostankih ob vseh zidovih pa se vidi, da je bila površina estriha sorazmerno zaravnana in dokaj gladka, zlasti je to dobro vidno ob jugozahodnem vogalu odseka B_2 , ob kaminu. Estrih je bil narejen tako v sektorju A iz drobnega peska, mešanega z malto in brez vsakih drugih primesi. Celotna debelina estriha na najbolje ohranjenih predelih ni presegala 10 cm, v osrednjem delu, ker je bila površina že močno načeta, pa je bila njegova debelina komaj še 2 cm, največ pa do 4 cm. V taki sestavi, kot ga je bilo videti na površini, je bil estrih izdelan tudi v vsej svoji debelini. Nikjer torej ni bila zanj narejena kakšna podloga, kot smo mogli ugotoviti za estrih v sektorju A. Ležal pa je mestoma direktno na živi skali, v največjem delu pa na rdeči ilovici, ki je naraven preperelinski sediment in zapolnjuje vdolbine v živi skali. Tako je očitno, da je bil estrih dejansko le kot tanka glazura prelit po naravnem terenu, ki ga niso niti z podlogo zanj

skušali bolj zravnati. Izravnava je ugotovljena le na dveh mestih in sicer v osrednjem zahodnem delu odseka B₂ in v severovzhodnem delu odseka B₁. Tod smo naleteli na ca. 20 cm debelo plast rumene glin, ki je bila v odseku B₂ pomešana s kamenjem, v odseku B₁ pa sorazmerno čista in je ležala mestoma direktno na živi skali, deloma pa na rdeči ilovici. Vsekakor so s to prineseno rumeno glino zaravnali dve večji neravnini na terenu, preden so celoten prostor prelili z estrihom. To je bil tudi edini poseg, ki je bil narejen zato, da bi bila površina estriha kolikor toliko ravna. Tako se zdi že na osnovi takega značaja estriha zelo verjetna domneva, da ta prostor nikoli ni služil kot izrazit stanovanjski ambient in da so v času njegovega funkcioniranja to nalogo imeli drugi prostori, najverjetneje prostori v višjih etažah. Na njegovih tleh je bilo najdenega tudi sorazmerno malo gradiva, vsega pa so sestavljale keramične najdbe. Med njimi pa je za datacijo izredno pomembna najdena posoda — majhen, bolj nizek lonček z značilno rjavo glazuro, ki je prekrivala le njegovo notranjost in delno rob ustja. Takšna keramika s svinčeno glazuro v notranjosti, ki je pod vplivom železovega oksida postala večidel rjava, je datirana že v 13. stoletje.¹⁴ Bila je najdena neposredno na estrihu in to na najbolj ohranem in intaktnem delu ob jugozahodnem vogalu odseka B₂. Te vrste posode s takšno glazuro so postale številne na slovenskem ozemlju v 14. stoletju, vendar pa je datacija v drugo polovico 13. stoletja ali na prehod v 14. stoletje verjetnejša spričo začetka nagle rasti in vzpona celjskega gradu v tem času. Nastanek estriha lahko tako postavimo tudi v ta čas, če ne že vsaj v sredino 13. stoletja, za kar bi govorili še nekateri elementi.

Po dosedanjih datacijah posameznih gradbenih faz v rasti celjskega gradu¹⁵ je ureditev prostora z kaminom (sektor B) postavljena na začetek

Severozahodni del sektorja B. Ravne površine so ostanki estriha.

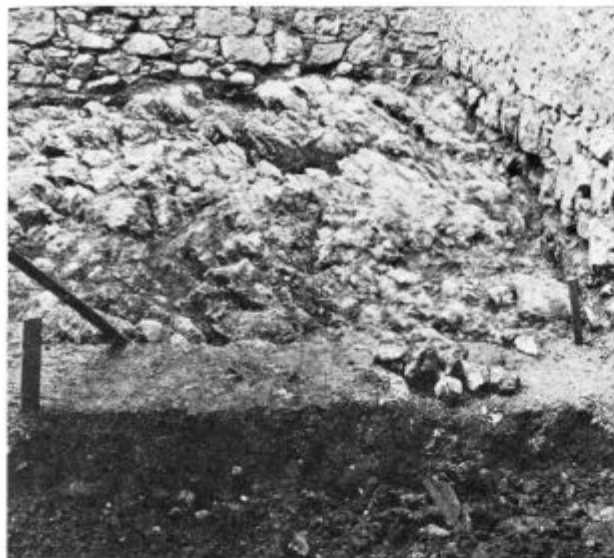
Sektor B. V vogalu ob kaminu je vidna plast estriha. Ravne površine v ospredju so ohranjeni estrihi.

14. stoletja, kar se dokaj sklada z našimi ugotovitvami, čeprav bomo morali to datacijo pomakniti vsaj za pol stoletja nazaj. Druge dosedanje ugotovitve in mnenja o rasti celjskega gradu pa se nekoliko razhajajo z ugotovitvami arheoloških raziskovanj. Tako razhajanje je razumljivo, saj so dosedanje ugotovitve temeljile le na opazovanju vidnih zidov, ki pa največkrat sami po sebi ne morejo nuditi dovolj oporišč za bližnje kronološke postavitve. Poleg tega pa se je izkazalo, da so s terenskimi raziskovanji prišle na dan tudi plasti, ki sedaj povezujejo obstoječe zidove v drugačnih obsegih, in drobno kulturno gradivo, ki vsako od plasti tudi približe datira. S takimi povezovanji so se pojavile tudi zahteve po raznih proučitvah zidov samih in zlasti njihovih stikov, ki so po svojih rezultatih prvim le v potrditev.

Kot najstarejša sta sedaj ugotovljena oba stanovanjska horizonta v sektorju A. Vsaj sočasno s starejšim 2. stanovanjskim horizontom, če ne že nekoliko prej, je bilo postavljeno nehomogeno zgrajeno obzidje, ki je stavbe obeh teh dveh po dataciji še zgodnesrednjeveških horizontov zapiral z vzhodne strani oziroma z najmanj naravno zavarovanega dohoda na grajski vrh. Plasti teh dveh horizontov sta bili v celoti prekriti s prvim zidanim objektom — stolpastim gradom — in njegovim estrihom. Viden pa je ostal ob vzhodni strani vzhodne fasade stanovanjskega stolpa le del nehomogenega zidu, ki je bil porabljen kot temelj za njegovo vzhodno steno. Ta vidni del zidu je z zunanje strani zelo neizrazit in je postal določljiv šele z izkopavanji sektorja A, ko se je pojavil pod vzhodno steno na globini 20 cm pod površino. Tod je v jugovzhodnem vogalu ohranjen v višini ca. 1,5 m in temelji na živi skali. Ti dve fazi z obrambnim obzidjem predstavljata naselbino v obliki gradišča tako po zastopani stanovanjski kot po fortifikacijski arhitekturi.

Dosedanja proučevanja gradbenih faz, ki so se opirala le na vidno zidovje, so dovoljevala mnenje¹⁶, da je najstarejši stolpasti grad predstavljal zunanji venec zidov v debelini ca. 145 do 150 cm, ki oklepa oba naša sektorja A in B ter se nadaljuje v severozahodnem in jugozahodnem vogalu v obrambno zidovje enake debeline, ki je obsegalo in zapiralo celoten grajski vrh. Del tega severnega obzidja je tudi južna stena obrambnega stolpa C, ki je najbrž za fazo mlajši in je bil pozidan sočasno s celotnim severnim okrepljenim obrambnim obzidjem, ki zapira naše sektorje C, G in D. Kot tretja faza in najmlajša v zidavi ali dozidavah tega stanovanjskega stolpa je bil pozidan notranji venec zidov, ki zapira naša sektorja A in B z vmesno steno med njima in kaminom ob zahodni steni sektorja B. Debelina zidov te faze naj bi bila 120 do 125 cm, skupna debelina današnjih sten iz obeh faz pa okoli 270 cm. O dvojnosti vzhodne stene se je bilo mogoče prepričati ob najnovejših delih za izgradnjo prehoda skozi njo, ki je narejen v južnem delu vzhodne stene sektorja B. Takšno je bilo dosedanje naziranje o gradbenih fazah najstarejšega dela gradu, arheološka raziskovanja pa so k temu dodala nekaj korektur v dataciji posameznih faz ter k njihovemu tlorisu in etažnemu obsegu.

Z direktno lego najstarejšega estriha na plasti žganine mlajšega I. stanovanjskega horizonta zgodnjerednjeveškega gradišča, ki povezuje vse štiri stene v sektorju A, smo dobili obseg in obliko prve zidane arhitekture na tem prostoru. Drobnokulturno (keramično) gradivo, najdeno na njem, pa ga ravno tako direktno razvojno veže na spodnji horizont, ki ga je globalno še mogoče datirati v celotno 12. stoletje. Za še preciznejšo datacijo pa je na voljo historigrafski vir, ki nastanek najstarejšega stolpastega gradu datira v sredino prve polovice 12. stoletja. Najstarejši stolpasti grad je tako zajemal površino našega sektorja A in njegovo severno steno je predstavljala do sedaj domnevana predelna stena, ki naj bi nastala šele v tretji gradbeni fazi. Debelina zidov grajskega stolpa je bila 120 do 125 cm, vzhodna stena pa je bila sezidana na notranji polovici obrambnega obzidja gradišča. Taka temeljitev vzhodne stene je razumljiva tudi s statičnega vidika. Ta grajski stolp najbrž ni bil višji od dveh etaž, kar je razvidno iz enotne gradnje vseh štirih njegovih sten, vse do stopničastega zamika na vrhu druge etaže. Stolpasti grad tako predstavlja najstarejšo oziroma prvo zidano gradbeno fazo na grajskem vrhu, glede na najdene priče življenja z dvema horizontoma lesenih stavb pa že tretjo fazo v razvoju življenja na grajskem vrhu. V tej fazi je bil najbrž grajski stolp samostojna utrdba še brez dodatnega obzidja. Šele v zadnji, drugi zidani gradbeni fazi je bilo pozidano obzidje, ki je zapiralo celoten grajski vrh in objemalo oba naša sektorja A in B. To obzidje se je tesno prilegalo vzhodni in južni steni stolpastega gradu, medtem ko ga je proti severu prešlo vse do roba severnih previsnih skal, kjer se je pod pravim kotom obrnilo proti zahodu, tako da danes predstavlja južno steno sektorja G in C. Prav tako se je obzidje nadaljevalo ob južni steni grajskega stolpa proti zahodu, le da tukaj v zalomljeni črti. Debelina tega obzidja je bila 145 do 150 cm, kar je izmerljivo tako na severni kot na južni steni tega obzidja v podaljškju zunaj stanovanjskega stolpa. Vzhodna stena tega obzidja je

Severovzhodni del sektorja B, izkopan do žive skale. V vzhodni steni je ohranjen nehomogeno grajeni zid.

v vsej svoji dolžini izkoristila za svoj temelj še vzhodno polovico najstarejšega, 3 m debelega nehomogenega zidu, ki je na dnu zunanega lica vzhodne fasade vidno ohranjen. V tej fazi sektor B proti zahodu še ni bil zazidan, ampak odprt in povezan s celotnim notranjim dvoriščem, ki ga je obdajalo obrambno zidovje druge zidane gradbene faze. Šele v naslednji, tretji fazi zidav ali peti fazi v razvoju življenja na grajskem vrhu je bil sektor B zazidan in prirejen za stanovanje. Do tega je nedvomno privedla večja potreba po stanovanjskem prostoru potem, ko je bil sam grajski vrh že močno utrjen z obzidjem. V tej tretji fazi gradbeni fazi so postavili notranji vzhodni in severni, obzidju tesno se prilegajoči zid, ki je tako v celoti debel 270 cm. Dokaz za tak razvoj je že omenjeno stičišče dveh fasadnih lic, ki je bilo ugotovljeno pri novejšem prebivanju v južnem delu vzhodne stene sektorja B in pa vzhodna stena sektorja B, z zasekami zidana v severno steno stolpastega gradu, kar je izredno dobro vidno v jugovzhodnem vogalu sektorja B, zlasti v prvi etaži. Da bi na novo postavljeno notranjo vzhodno steno v sektorju B dobro učvrstili in vpeli v že obstoječo severno steno stolpastega gradu, so izmenično vsak drug kamen po višini v severni steni grajskega stolpa z izklesanjem zasekali in v tako dobljeno vdolbino vstavili podaljšani kamen vzhodne stene sektorja B. Tako grajeno — živano — stičišče obeh sten je vidno v prvi in v drugi etaži. V prvi etaži so ti stiki za sedaj le mestoma slabše vidni, kajti za celotno notranjo južno fasado sektorja B še ne vemo z gotovostjo, če ni bila prislonjena k severni steni stolpastega gradu zidana obloga v debelini ca. 20 cm, ki je bila zgrajena zato, da so na njej počivali leseni tramovi, nosilci poda druge etaže. Tudi severna notranja stena sektorja B je bila tesno prislonjena ob obstoječe severno obzidje druge zidane faze, kar je prav tako dobro

Severovzhodni vogal
v sektorju B. Severna
in vzhodna stena sta
tudi tu enotno
grajeni, kamni med
seboj upeti

vidno z izklesanimi zajedami v severovzhodnem vogalu dvorišča — sektor E. Celotna zahodna stena sektorja B pa je enotno grajena, kar je posebno dobro vidno pri kaminu, ki je enotno grajen z vso steno. Zahodna stena v sektorju B je 265 do 270 cm debela, torej enaka seštevku dvojnega zidu v severni in vzhodni steni. S tem se postavlja vprašanje, čemu je bila potrebna gradnja tako debele zahodne stene. Delni odgovor na to je izgraditev obsežnega kaminskega sistema, še verjetnejši pa v dvigu gradu za eno etažo; po tej fazi je namreč grad imel skupno tri etaže, ki so nedvomno zahtevale večjo nosilnost zidov in zato debeljše stene. Tretjo fazo zidave povezuje v celoto ohranjeni estrihi po vsej površini sektorja B, ki smo ga po keramičnih najdbah lahko datirali v sredino ali vsaj v drugo polovico 13. stoletja. Dokument za izgradnjo tretje etaže v tej fazi pa je v vzhodni steni sektorja B ohranjeno zazidano romansko okno, vidno z zunanje strani na severnem delu vzhodne stene stanovanjskega stolpa. V tej gradbeni fazi so tako povezali naš sektor A in B v funkcionalno enoten stanovanjski stolp, ki je spričo treh etaž zahteval močnejše zidove. Zato je bilo potrebno okrepiti tudi zahodno steno stolpastega gradu na debelino okoli 270 cm. To pa so dosegli z nadaljevanjem gradnje monolitne zahodne stene sektorja B proti jugu, vse do južnega obrambnega zidovja druge zidane gradbene faze. Tudi tu se mora ta naša domneva potrditi z zasekavanji v južni

Severovzhodni vogal
v sektorju B. Severna
in vzhodna stena sta
tudi tu enotno
grajeni, kamni med
seboj upeti.

obrambni zid. Tega pa v letošnjih raziskovanjih ni bilo mogoče ugotoviti, ker originalni zid na tem mestu nad današnjo površino ni več ohranjen. Do takih potrditev bomo lahko prišli šele z odstranitvijo zemeljskih plasti v jugovzhodnem delu današnjega dvorišča, ko bomo odkrili še originalne zidove. Po vseh dosedanjih ugotovitvah in opazovanjih smo tako prišli do možne datacije za pozidavo sektorja B (3. gradbena faza) v sredino ali vsaj v drugo polovico 13. stoletja. Do tega obdobja je bil ta prostor odprt in povezan z notranjim dvoriščem v obzidju. V isti čas pa sodi tudi pozidava 3. etaže z romanskim oknom v vzhodni steni sektorja B. Tako smo torej mogli potrditi našo že prej izrečeno domnevo, da obe prvi fazi zidave — stolpasti grad in obrambno obzidje — nista mogli biti višji od dveh etaž, kajti obstoječe romansko okno je funkcionalno zvezano in možno šele z ureditvijo sektorja B v stanovanje. Takšno romansko okno v prostem obrambnem obzidju ni smiselno. Vidni zunanji steni stanovanjskega stolpa, južna in vzhodna, sta ometani z malto, ki verjetno skriva sledove etažnih nadzidav zlasti imed drugo in tretjo etažo, to je v času, ko so ves naš sektor A in B spremenili v stanovanjski stolp. Tako cezuro je kljub ometu mogoče zaslutiti na zunanji strani vzhodne stene v višini prehoda med 2. in 3. etažo. Ko bomo odluščili ta omet in odkrili stike med obema zidavama, bomo dobili dokončno potrditev za sedanjo domnevo o rasti tega dela gradu. Tako snemanje ometa se nam je izkazalo kot uspešno že pri

Jugovzhodni vogal v sektorju B. Vzhodna stena (na levi) je z izmeničnim zasekavanjem (šivani zid) upeta v severno steno stolpastega gradu (na desni), ki se nadaljuje v zidu proti vzhodu.

ugotavljanju stikov v jugovzhodnem vogalu sektorja B, kjer je omet dobro prekrival zaseknine v severno steno stolpastega gradu, in v severovzhodnem vogalu sektorja E, kjer je bila situacija enaka. Enotna gradnja sten, vzhodne, severne in zahodne v sektorju B pa je bila potrjena z odlučanjem ometa v severovzhodnem in severozahodnem vogalu sektorja B, kjer je postala tako vidna enotna in istočasna gradnja vseh treh zidov s tem, da je ob vogalih kamene istih plasti obeh prizadetih sten stikoma sestavljeno brez zasekavanj. Tretja gradbena faza torej pomeni pridobitev velike stanovanjske površine v treh etažah. Obogati se poleg pridobitve velikih površin še z izgradnjo ogrevalnega sistema v obliki kamina. V tem času je moral biti grad že tako utrjen, da so lahko zgradili dohod v stanovanjski stolp v pritličju. Po današnjem stanju lahko ta dohod postavimo v pritličje glede na hodne površine v sektorju A in B. Po odkritju dvorišča, ki bo nedvomno primarna naloga prihodnjih izkopavanj, pa se lahko izkaže, da je ta dohod bil že v drugi etaži (gledano z dvoriščne strani), kolikor bi

Pogled z dvorišča na stik med zahodno steno sektorja B (na desni) in severno steno najstarejšega obrambnega obzidja 2. zidane gradbene faze (na levi). Zahodna stena je z izmeničnim zasekavanjem (šivani zid) upeta v steno obzidja.

našli na dvoriščnem prostoru za eno etažo nižjo hodno površino. Zdi se, da so dohod v sektor A (današnji dostop) z dvoriščne strani s prebitjem zahodne stene napravili v istem času, ko so prebili prehod skozi severno steno stolpastega gradu oziroma sedaj vmesno steno v stanovanjskem stolpu (stena med sektorjem A in B). Verjetno je, da so ti dve deli izvršili ob istem času, ko so uredili sektor B oziroma istočasno s celotno 3. gradbeno fazo. K tej domnevi nas nagiba način zidanja obeh navedenih vratnih obokov, ki se enačita z zidanim obokom v kaminu in celotno gradnjo kamina. Na koncu razpravljanja o vseh treh gradbenih fazah pa nam ostane še datacija nastanka 2. faze — zidave obrambnega obzidja. Ta faza sodi kronološko med prvo in tretjo fazo, torej v čas med sredino prve polovice 12. stoletja in drugo polovico 13. stoletja. Tako imamo na razpolago za njen nastanek oziroma pozidavo najstarejšega obrambnega zidovja dobrih sto let. Ze sama eksistenca stolpastega gradu in njegova dodatna obramba

z obzidjem bi dopuščala domnevo, da njegovo izgradnjo postavimo bliže izgradnji stolpastega gradu kot pa potem preurejenemu in dograjenemu stanovanjskemu stolpu. K temu problemu se bomo vrnili ob obravnavi sektorja C — severnega obrambnega stolpa in poskusili dokazati, da je taka domneva tudi resnično upravičena. Četrto gradbeno fazo ali šesto v razvoju življenja na grajskem vrhu in obenem dokončno oblikovanje stanovanjskega stolpa, kakršen se nam je danes ohranil, lahko vidimo v pozidavi četrte etaže, ki je zaznamovana z gotskimi značilnostmi. Najbrž se ne bomo veliko zmotili, če sočasno z nastankom te etaže postavimo tudi nastanek najdenega gotskega rebra na relativni globini 50 cm v sektorju A oziroma v odseku A₁, za katerega pa še ne vemo, od kod izhaja, v katerem prostoru gradu je bil, saj je v plasti, kjer je bil najden, že v sekundarni legi. Ta četrta gradbena faza zidave je, kot že domnevamo, morala na gradu zajeti večji obseg in tako lahko upamo, da bomo z nadaljevanjem raziskav določili njene razsežnosti in obenem odkrili prvotno nahajališče našega rebra.

Raziskovanja sektorja C

Raziskava in opredelitev severnega obrambnega stolpa — sektorja C — je precej otežkočena, ker je ta prostor ločen od prvih dveh raziskanih tako s celotnim ostalim severnim obrambnim sistemom kot z vso današnjo dvoriščno površino. Edino povezavo predstavlja obzidje 2. zidane gradbene faze, ki je bilo obenem južna stena obrambnega stolpa oziroma sektorja C. Že spočetka je treba poudariti, da bomo za točnejšo kronološko postavitve nastanka tega obrambnega stolpa navezani na drobno keramično in kovinsko gradivo, sekundarno vlogo pa bo imelo proučevanje

Nivo zgornjega estriha v vzhodnem delu obrambnega stolpa (sektorja C). Na levi v ospredju je živa skala.

Nivo spodnjega estriha v severovzhodnem delu obrambnega stolpa (sektorja C). V ospredju je živa skala.

arhitektonskih elementov. Zato bo današnji poizkus kronološke determinacije bolj preliminarne, dokler ne bo proučeno drobno kulturno gradivo. Celotna plast do globine 180 cm pod površino je ruševinska nasutina, ki je izredno bogata s keramiko, opeko, malto, vmes je več kosov kamnja. Povsod se vidijo sledovi žganine in enakomerno razsutega oglja, ki postanejo po relativni globini 90 cm številnejši. Plast do globine 80 cm in njeno keramično gradivo bo mogoče proučevati le oblikovno, ker smo v vsej tej plasti našli še recentne produkte, tako npr. kose betona. Pod 80 cm pod površino pa je plast intaktna. Na globini 180 cm pod površino smo našli na estrihu, ki je posebno dobro ohranjen v vzhodnem delu sektorja B. V severovzhodnem delu pa je nekoliko nagnjen proti severnemu zidu obrambnega stolpa, kjer se je v kompaktni obliki pojavil na globini okoli 200 cm. Po njegovi površini je bila močna plast pepela, nekoliko pomešanega z ogljem. V zahodnem delu sektorja C imamo tudi ohranjene sledove estriha, vendar nikjer v kompaktni obliki. Na tem predelu je določljiv po pomanjkanju keramike, ki je zlasti do globine okoli 220 cm zelo slabo zastopana. Ohranjeni estrih pa je sestavljen iz čiste malte, mešane z drobnim peskom in brez kakršnih koli drugih primesi. V tej globini, oziroma že v globini estriha, pa se pojavlja v južnem delu sektorja C živa skala, ki strmo pada proti Savinji vse do vznožja obrambnega obzidja 2. gradbene faze zidane, na katere najvišjem delu to obzidje temelji. Zidovi, ki obdajajo ta horizont z estrihom, pa niso po nastanku popolnoma enotni. Homogeno in istočasno sta zgrajeni zahodna in severna stena, medtem ko je vzhodna pozneje narejena in se vidi razpoka med njo in severno steno in enaka razpoka tudi med njenim gornjim delom in južno steno, medtem ko se v spodnjem delu naslanja na naglo padajočo živo skalo. Pripomniti je

treba, da gornji, pred izkopavanji vidni del vzhodne stene ni originalen, ampak pozidan ob eni od novejših rekonstrukcij grajskih zidov. Zahodna stena pa je v svojem južnem delu zopet in le v gornjem delu vpeta na južni zid, v spodnjem je pa kot vzhodna stena prislonjena na živo skalo. Situacija pod estrihom pa je nekoliko drugačna. Prostor stolpa je bil manjši. Postopoma ga je zoževala živa skala, medtem ko smo na vzhodu pod dobro ohranjenim estrihom naleteli na kompaktno grajen zid. To je bil tudi vzrok, da se je estrih nad njim dobro ohranil, saj mu je nudil trdno podlago. S tem spodnjim zidom, umaknjenim proti zahodu, je bila površina stolpa v horizontu pod estrihom zmanjšana za približno eno petino. V preostalem zahodnem delu stolpa pa je celoten sloj do globine 4,45 m pod površino izrazita ruševinska nasutina, v kateri je sorazmerno mnogo keramičnega gradiva. Taka nehomogena nasutina tudi ni mogla nuditi trdne podlage zahodnemu delu gornjega estriha. Vse do globine 4,45 m se je prostor zmanjševal v smeri sever — jug zaradi poševnega padanja žive skale, ki je vse bolj zoževala spodnji del stolpa. Na globini 4,45 m pa smo po vsej površini zopet zadeli na estrih enake sestave kot gornji, le s to razliko, da je bil po vsej površini stolpa enako ohranjen, vendar nekoliko manj kompakten kot gornji estrih. Vloga tega vzhodnega zidu, ki je zapiral horizont spodnjega estriha proti zahodu, še ni pojasnjena. Njegove vzhodne fasade nismo mogli doseči, ker gre pod vrhnji prizidani zid, ki je verjetno iz časa nastanka zgornjega estriha. V celoti bo treba odstraniti tudi ves zgornji estrih, predvsem pa bo treba za njegovo razjasnitev odpreti sektor G (glej prilogo 1) in tako z vzhodne strani poizkusiti natančneje določiti njegovo vlogo in nastanek. Iz navedenega je razvidno, da imamo zelo malo arhitektonskih elementov, ki bi datirali vse zidove obeh horizontalnih estrihov, razen za njegovo južno steno, ki sodi v 2. zidano gradbeno fazo. Le povezava zahodne stene obrambnega stolpa oziroma njena naslonitev na južno steno — in sicer v gornjem delu — kaže na kasnejšo datacijo, kot jo lahko prisodimo južni steni. Kakšna pa je ta razlika, na osnovi gradbenih ostalin ni mogoče reči. Severna stena je grajena homogeno z zahodno in sicer celo tako, da so pri gradnji položili preko ogla velik kamen, ki so ga nato zasekali z notranje strani pod kotom 90° ter tako dobili pravokotno oblikovan severozahodni vogal sektorja C. Torej sta zahodna in severna stena po nastanku istočasni. Vzhodna stena pa je bila nad gornjim estrihom očitno pozneje prizidana, kar se vidi po razpoki med njo in severno steno stolpa, in je tako mlajša od severne oziroma zahodne stene stolpa. Po današnjem stanju raziskav še nimamo na razpolago dokazov, ali je bila zgrajena istočasno kot gornji estrih ali pa že nekaj prej. Njen kasnejši nastanek moramo odkloniti, ker je bila direktno povezana z gornjim estrihom oziroma ker je bil ta nanjo neposredno pripet. Tako moramo za nastanek gornjega zidu počakati na izkop sektorja G. Severna stena pa se očitno nadaljuje še naprej proti vzhodu na prostor sektorja G. Za točnejšo datacijo zahodne in severne stene in tako tudi za točnejšo ugotovitev izgradnje že ugotovljeno mlajše datirane druge obrambne linije, ki jo predstavlja sektor C in skoraj gotovo tudi sektor G, pa smo navezani na drobno, predvsem keramično gradivo in sicer iz horizonta nad gornjim

estrihom, ki je z obema navedenima stenama v direktni povezavi ter tako po svojem nastanku z njima istočasen. Čeprav nismo odkrili temeljev vzhodne stene, ki je bila ugotovljena pod gornjim estrihom, pa je tudi očitno, da je po nastanku vsaj istočasna s spodnjim estrihom, ker se ta nanjo naslanja. Verjetno bo po nastanku sočasna z zahodno in severno steno stolpa C, ker vse tri temeljijo na živi skali, vendar pa moramo za dokončno potrditev počakati, dokler je ne bomo v celoti odkrili. Kot rečeno, smo za datacijo estriha in vseh treh obdajajočih ga sten (severne, vzhodne in zahodne) navezani na keramično ter delno tudi na kovinsko gradivo, predvsem na ono, ki je bilo najdeno neposredno nad spodnjim estrihom. Tu se bomo poslužili splošnih karakteristik gradiva, medtem ko je detajlnejša analiza v pripravi. Splošne tipološke in tehnološke karakteristike keramike nad estrihom se skoraj popolnoma enačijo z značilnostmi, ki jih ima keramično gradivo iz plasti neposredno nad estrihom stolpastega gradu v sektorju A. To nas navaja k okvirni dataciji v 12. stoletje in morda še v prvo polovico 13. stoletja. Po drugi strani pa vemo, da datacija stolpastega gradu ali 1. zidane gradbene faze sodi v sredino prve polovice 12. stoletja. Tej fazi sledi izgraditev najstarejšega obrambnega obzidja — 2. zidana gradbena faza —, ki je oklepalo stolpasti grad in zapiralo grajski vrh. Ko tretjo zidano gradbeno fazo smo mogli ugotoviti preureditev sektorja A in B v stanovanjski stolp s tremi etažami, ki ga lahko tako po materialu na estrihu sektorja B kot po romanskih arhitektonskih elementih v tretji etaži sektorja B datiramo do sredine ali največ druge polovice 13. stoletja. Tako se nam torej izkaže časovna opredelitev stolpa C na osnovi arhitektonskih elementov po izgradnji najstarejšega obrambnega obzidja 2. zidane gradbene faze, keramično gradivo na spodnjem estrihu pa ga opredeljuje še v 12. stoletje ali še v prvo polovico 13. stoletja. Iz take datacije vidimo, da je celoten severni obrambni sistem — stolp C in najverjetneje tudi sektor G nastal nekje ob prelomu 12. in 13. stoletja in vsekakor pred izgradnjo stanovanjskega stolpa v treh etažah. Tako smo sedaj prišli tudi do točnejše datacije nastanka najstarejšega obrambnega obzidja 2. zidane gradbene faze, ki smo jo pri njegovi obravnavi že datirali bliže stolpastemu gradu kot pa stanovanjskemu stolpu. Starejše je kot stolp C s horizontom spodnjega estriha, ki je datiran na prelom 12. in 13. stoletja (največ do sredine 13. stoletja). Tako je moralo nastati že pred koncem 12. stoletja. Verjetno pa je, da je nastalo obzidje kmalu po postavitvi stolpastega gradu. Za tako domnevo bi govorila potreba po maksimalni utrditvi grajskega stolpa že neposredno po njegovi izgradnji. Rast stolpastih gradov v Sloveniji že v 12. stoletju je nedvomno povezana z dokaj razgibanim obdobjem in najbrž ne bi pogrešili, če bi domnevali, da so tudi grajski stolp na celjskem vrhu dodatno utrdili v tem času, torej še v sredini ali vsaj v drugi polovici 12. stoletja. Očitno pa tak fortifikacijski element ni zadoščal, ampak so mu dodali še severni obrambni sistem (sektor C in verjetno tudi sektor G) in tako so dosegli največjo možno utrditev grajskega hriba že ob koncu 12. stoletja ali najpozneje v prvi polovici 13. stoletja. Šele v sredini ali v drugi polovici 13. stoletja pa je prišlo do obsežne izgradnje stanovanjskih prostorov s

postavitvijo stanovanjskega stolpa (sektor A in B), ki je prinesel napredek v stanovanjski kulturi. Pri obravnavi sektorja A in B, brez upoštevanja sektorja C, smo fazo stanovanjskega stolpa označili kot 3. zidano gradbeno fazo, ki je sledila 2. fazi izgradnje najstarejšega obzidja. Z raziskavo sektorja C pa moramo označiti za 3. zidano gradbeno fazo postavitev nivoja spodnjega estriha (na relativni globini 4,45 m) s pripadajočimi zidovi in označiti izgradnjo stanovanjskega stolpa kot 4. fazo. Šele nato sledi prej označena 4. zidana gradbena (gotska) faza, ki se tako pomakne na peto mesto v razvoju zidane arhitekture do sedaj raziskanega dela Celjskega gradu. Če upoštevamo še dve fazi pred gradnjo zidanih objektov, pa po današnjem stanju raziskav lahko govorimo o sedmih fazah, ki označujejo razvoj življenja na grajskem vrhu. Ostaja nam še opredelitev gornjega estriha v stolpu C na globini 180 cm. Za sedaj še nimamo na razpolago nikaršnih arhitektonskih elementov. Verjetno jih lahko pričakujemo ob raziskavi sektorja G. Za sedaj bo mogoče opredeliti estrih le po drobnem inventarju, najdenem na njem. Ni odveč dodati še ugotovitve opazovanj pri izkopu pod spodnjim estrihom v sektorju C. Živa skala se je povsod pojavila takoj pod estrihom. Le v sredini sektorja C je ostala ca. 1 m² velika površina ali bolje z zemljo zapolnjena kotanja v živi skali. Tu pa smo našli nekaj kosov značilne zgodnj srednjeveške sivo črne in s kvarcitnim peskom mešane keramike, ki se kronološko enači z najstarejšima stanovanjskima horizontoma iz sektorja A, ki sta ležala neposredno pod estrihom stolpastega gradu. S tako neposredno povezavo plasti v sektorju C oziroma napravo estriha nad sicer skromno, a vendar zelo pomembno plastjo z zgodnj srednjeveško keramiko, ki se še ni prekrila s kasnejšim gradivom, pa se nam datacija nastanka obrambnega stolpa — sektorja C pomika celo bolj v 12. stoletje, kot pa na začetek ali pa v prvo polovico 13. stoletja.

¹ J. Curk, Grad Gornje Celje, Celjski zbornik, Celje 1957, 146 ss; I. Stopar, Stari grad nad Celjem, 32. zvezek zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Ljubljana 1972.

² I. Stopar, l. c.

³ I. Stopar, l. c., 10.

⁴ J. Curk, l. c., 106 — in tam navedena literatura.

⁵ I. Stopar, l. c., 10 in tloris z gradbenimi fazami na str. 21.

⁶ I. Stopar, l. c., 11.

⁷ Relativne višine so merjene od obeh točk na kontrolnem profilu; v sektorju A sta na vzhodu 105 cm, na zahodu 108 cm pod 0 točko. V sektorju B pa na vzhodu 80 cm, na zahodu pa 76 cm pod 0 točko. 0 točka je najvišja idealna točka na terenu, od katere so merjene vse višine; ta točka bo služila kot izhodišče tudi za meritve v bodočih izkopavanjih.

⁸ Detajlnejša analiza keramičnega gradiva je v pripravi, izvršila pa jo bo Irena Rajterič-Sivec.

⁹ S tem problemom v zvezi bi bila potrebna temeljita proučitev historičnih virov, ki bi morda konkretno govorili o takšnih posegih na gradu in tako potrdili ali pa korigirali arheološke izsledke.

¹⁰ J. Curk, l. c., 106.

¹¹ R. Ložar, Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, 191 ss.

²¹ J. Stopar, l. c., 21.

¹³ J. Curk, l. c., I. Stopar, l. c.

¹⁴ R. Ložar, l. c., 219.

¹⁵ I. Stopar, l. c., 3 ss in str. 21.

¹⁶ I. Stopar, l. c. 21.

¹⁷ J. Curk, l. c.; I. Stopar, l. c. — oba avtorja sta o njej že detajlneje spregovorila.

Zusammenfassung

FORSCHUNGSARBEITEN AUF STARI GRAD IN CELJE IM JAHRE 1972

Die Forschungsarbeiten auf Stari Grad in Celje begannen am 28. 8. 1972 und dauerten bis zum 3. 10. 1972 an. Erforscht wurden die beiden Räume des Wohnturms, wobei der südliche als Sektor A und der nördliche als Sektor B bezeichnet wird. Außerdem wurde auch der nördliche Wehrturm am Palatium erforscht, der als Sektor C bezeichnet wird. Die geplante Restaurierung und Rekonstruktion von Stari Grad erfordern eine Reihe von Nachforschungen und haben zum Ziel, die Bauphasen und deren chronologische Reihenfolge, zugleich aber auch die materielle Kultur des kleineren Materials festzustellen. Historisch gesehen ist das zweifellos eines der wesentlichen Burgobjekte auf dem slowenischen Gebiet, mindestens für das hohe und späte Mittelalter. Schon an den Mauern über der Erde und an der Basis verschiedener architektonischer Elemente wurden neun Bauphasen festgestellt, wobei einige selbständige Einheiten darstellen, die beim Wachsen und Erweitern der Burg entstanden sind, andere hingegen sind nur Ergänzungen und Umbauten mit den Stilelementen der jeweiligen Epoche. Das sichtbare Gemäuer kann freilich keine Antwort geben auf eine Reihe von Fragen, ohne daß Schichten innerhalb des Burgkomplexes archäologisch erforscht würden, noch weniger können sie die erwarteten älteren Horizonte aus den Zeiten vor den ersten hochmittelalterlichen Bauarbeiten erhellen. Die Erforschung der Erdschichten erbrachte auch einige Korrekturen hinsichtlich der Reihenfolge und Dimensionen der ältesten gemauerten Objekte auf dem Gipfel des Burgbergs selbst, außerdem wurden dabei auch zwei ältere, noch frühmittelalterliche Bauphasen entdeckt, die vor dem Bau der ersten Turmburg entstanden, deren Existenz durch Quellen in der Mitte des 12. Jahrhunderts bekundet ist. Nach den Eigenschaften des keramischen Bestands gehören die beiden frühmittelalterlichen Phasen ins 10. und 11. Jahrhundert. Forschungen haben ergeben, daß der südliche Teil des Wohnturms, der trapezoide Form hat, die älteste gemauerte Architektur und die erste Turmburg in diesem Raum darstellt. Alle vier Mauern waren 70 bis 90 cm unter der heutigen Oberfläche durch einen sehr gut erhaltenen Estrich verbunden, der zugleich die erste Bodenfläche bildet. Die Entstehung der Turmburg stellt die erste gemauerte Bauphase dar, sogar bereits die dritte Phase in der Entwicklung des Lebens auf dem Schloßberg, wenn man die beiden Horizonte der hölzernen Gebäude mit einbezieht. Unmittelbar unter dem Estrich befand sich eine bis zu 10 cm starke Schicht verbrannten Materials, darunter ein Fußboden aus gestampftem Ton, der besonders im östlichen Teil stark verbrannt und außerordentlich kompakt erhalten war. In diesem Horizont wurden Gruben für Pfeiler — Träger des Holzbaus — gefunden, dessen westliche Mauer unmittelbar an der westlichen Mauer des erwähnten gemauerten Burgturms verlief. Der Gesamttraum des Holzbaus wurde durch eine Reihe hölzerner Pfeiler in zwei Teile aufgliedert, wobei der west-

liche, wie sich aus Funden ergab (zahlreiche Keramiken und Tierknochen und eine höher gelegene Feuerstelle im nördlichen Abschnitt), höchstwahrscheinlich die Küche war, der östliche mit dem starken Fußboden aus gestampftem Ton mit weniger zahlreichen Funden, vornehmlich Knochen, höchstwahrscheinlich ein Zimmer darstellen. Unter diesem sogenannten 1. Wohnhorizont wurde der 2. Wohnhorizont entdeckt, der stellenweise einen ebenso gut erhaltenen Erdfußboden hatte. Das Niveau dieses Horizonts wurde vor allem im westlichen Teil durch Aushebungen zur Errichtung der Pfeiler der ersten Wohnhorizonts ziemlich vernichtet. Die beiden Horizonte der Holzbauten trennte eine Schicht von Verbranntem, was beweist, daß die beiden hölzernen Gebäude dem Feuer zum Opfer gefallen waren. Die beiden angeführten Wohnhorizonte bzw. ihre Schichten berühren unmittelbar die nicht homogen gebaute Mauer aus großen, unbearbeiteten, durch Mörtel verbundenen Steinen, die 3 m stark war und am östlichen Rand des Schloßbergs verlief und einen gemauerten Schutzwall darstellt, der vor dem Bau des ältesten gemauerten Objekts und mindestens noch in der Zeit des zweiten bzw. jetzt als ältesten festgestellten Horizonts der Holzbauten errichtet worden war. Für den gemauerten Turm aus der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts diente dieser Wall als Fundament für die östliche Turmmauer, während die südliche und westliche Mauer durch die beiden Horizonte der Holzbauten bis zum festen Felsen eingegraben war. Die Nordwand des Turms ruhte auf einem höheren Felsen, wohin die beiden erwähnten Wohnhorizonte nicht reichten. Unter den beiden Wohnhorizonten der Holzbauten sind wir auf eine gräuliche humushaltige Schicht gestoßen, die den ursprünglichen Humus bzw. die Bodenfläche vor dem Bau aller Objekte an diesem Ort darstellt. Die Schicht 50 bis 70 cm über dem Estrich im Wohnturm ist Trümmerschutt, der überwiegend aus Stein, Keramik und Ziegel besteht. Dieser Schutt weist in seiner Zusammensetzung keine wesentlichen Unterschiede auf, diese sind jedoch in dem darin enthaltenen keramischen Material sichtbar, das entwicklungs-mäßig eine Spannweite vom Ende des 12. Jahrhunderts bis in das 16. Jahrhundert hinein aufweist. Eine derartige chronologische Aufgliederung ist stratigrafisch fundiert, eine Detailanalyse des kleineren Materials wird gerade angefertigt. Die oberste Schicht (0 bis 15 cm) ist überwiegend Rezent-Produkt, das jedoch bereits mit der spätesten hier festgestellten hochmittelalterlichen Keramik vermischt ist. In dieser Aufschuttschicht wurde 50 cm unter der heutigen Oberfläche eine gotische Rippe — bereits in sekundärer Lage — gefunden. Bei der heutigen Kenntnis derartigen Materials in Slowenien ist ihre Entstehung wegen der Formeigenschaften ins Ende des 15. oder zu Beginn des 16. Jahrhunderts gesetzt worden. Diese Datierung wird man als Entstehungstermin korrigieren müssen, denn sie lag in einer Schicht, die nach ihrem Material vor allem für das 14. Jahrhundert und zum Teil für das 15. Jahrhundert charakteristisch ist. So gestaltete architektonische Elemente tauchen in Europa bereits im 14. Jahrhundert auf. Nach seiner Lage in der Trümmerschicht des für die Gotik charakteristischen Materials und dazu noch im Hinblick auf Macht und Bedeutung der Burg von Celje im europäischen Rahmen dürfen wir dieses

Stück entstehungsgemäß nicht in das Ende des 15. oder den Anfang des 16. Jahrhunderts setzen, sondern mindestens auf den Übergang vom 14. zum 15. Jahrhundert oder in den Anfang des 15. Jahrhunderts. Bei der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert kam dieses Stück bereits in die Trümmerschicht, also aus dem Gebrauch, denn die Schicht, die unmittelbar darüber liegt (50 bis 20 cm unter der Oberfläche) trägt im Material die Eigenschaften des 16. Jahrhunderts.

Im nördlichen Wehrturm, als Sektor C bezeichnet, können wir die Schicht bis zu 50 cm unter der Oberfläche als Rezent-Schicht bezeichnen, die mindestens z. T. beim Einebnen und Bedecken der Oberfläche für den heutigen Aussichtsturm entstand. Die Schicht war trotzdem reich an mittelalterlicher Keramik und wird nach abgeschlossenen Studien typologisch erfaßbar sein. Auf der ganzen Turmfläche befindet sich in einer Tiefe von 180 bis 200 cm ein sehr gut erhaltener Estrich, an seiner östlichen Hälfte war auch eine mehrere Zentimeter starke Schicht Asche. Die ganze Schicht zeichnet sich bis in diese Tiefe durch außerordentlich reiche Keramik aus; im übrigen handelt es sich eindeutig um Trümmerschutt. Unter dem Estrich haben wir im östlichen Drittel des Turms eine kompakte Mauer festgestellt, die in dieser Lage den Raum im Turm um ein Drittel verkleinerte. Die Mauer selbst konnte nicht erforscht werden, noch konnte ihre Ostfassade entdeckt werden, weil diese an der Westfassade der östlichen oberen Turmmauer liegt. Nachforschungen an diesem Ort werden noch aus östlicher Richtung fortgesetzt werden müssen, bzw. aus der Richtung des Wehrkomplexes, der sich östlich vom behandelten Wehrturm fortsetzt. In den beiden westlichen Dritteln dieses Wehrturms liegt unter dem Estrich eine eindeutige Trümmerraufschutt-Schicht, die vor allem reich ist an Keramik, die bis zu einer Tiefe von 4,45 m reicht, wo wieder ein Estrich auftaucht, der jedoch weniger kompakt ist als der obere. Die Datierungen der angeführten Schichten im Turm hängt überwiegend von einer Analyse des kleineren Materials ab, die erst noch angefertigt wird. Das Material zeigt jedoch, daß der untere Estrich im Wehrturm (Sektor C) der Datierung nach der Schicht über dem Estrich in Sektor A sehr nahe ist, und so würde seine Entstehung noch in die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts gehören und höchstens noch in die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts. Solch eine chronologische Einordnung wird ihm neben der Keramik auch durch seine Lage zugesichert. Er stößt an einen Teil der ältesten Wehrmauer im Norden, die den obersten Teil der Burg selbst abschloß und im Osten auch die älteste Turmburg der ersten gemauerten Bauphase umfaßte. In der zweiten gemauerten Bauphase entstand die angeführte älteste Mauer und erst danach die zusätzliche Befestigung des äußersten nördlichen Burgbereichs durch den Wehrturm — Sektor C —, der zugleich die dritte gemauerte Bauphase darstellt und dem Material nach ins Ende des 12. oder noch in die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts gehört. Die älteste Burgmauer entstand somit unmittelbar nach dem Ausbau der Turmburg oder um die Mitte oder in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts. Das gesamte 12. Jahrhundert und wahrscheinlich noch die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts kann als Zeitalter starker Befestigung der Burg von Celje aufgefaßt werden. Erst um die

Mitte und in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts ist die Bautätigkeit dem aufmerksamen Ausbau von Wohnobjekten gewidmet. In dieser Zeit wurde noch Sektor B mit einer Innenmauer versehen, so daß zur Wehrmauer der zweiten gemauerten Bauphase im Osten und Norden noch eine Mauer hinzugefügt wurde, während im Westen Sektor B durch eine Mauer abgeschlossen war, in der ein Kamin eingebaut war. In dieser nun bereits vierten gemauerten Bauphase umfaßte der Wohnturm bereits drei Etagen mit dem erhaltenen, in späterer Zeit zugemauerten romanischen Fenster in der dritten Etage, das in der östlichen Fassade des Burgturms sichtbar ist. Diese Bauphase ist außerdem durch die gefundene Keramik auf dem Estrich am Kamin zeitlich zu bestimmen; diese Keramik trägt die Eigenschaften der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Die vierte gemauerte Bauphase kann demnach in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts gesetzt werden. Im jetzt erforschten Raum stellt sie aber die letzte oder 5. gemauerte Bauphase dar, die mit Berücksichtigung der beiden frühmittelalterlichen Horizonte noch aus der Zeit vor dem Bau der ersten gemauerten Objekte auf dem Schloßberg bereits die 7. Phase in der Entwicklung des Lebens auf der Burg von Celje bedeutet. Zu ihr gehört die Errichtung der vierten Etage im Wohnturm mit den Elementen, die gotisch charakteristisch sind. In diese Zeit gehört auch das erhaltene Fragment der gotischen Rippe, das in der Aufschuttschicht von Sektor A gefunden wurde, wo es sich bereits in sekundärer Lage befindet. Nach den festgestellten Elementen im Material, das unmittelbar darüber lag, sieht man, daß das Rippenstück um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert oder gar im ersten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts in diese Schicht gelangte. Wo aber seine ursprüngliche Stelle bzw. der Raum war, den es schmückte, der auch der gotischen Phase angehören muß, das wird sich aus der weiteren Erforschung der Burg von Celje ergeben.

LOJZE BOLTA

STAROKRŠČANSKI BAZILIKI V POZNOANTIČNI NASELBINI NA RIFNIKU

(Rezultati izkopavanj v letih 1971/72)

Poznoantično naselbino na Rifniku je prvi začel sistematično raziskovati pok. Walter Schmid v letih 1941-43. O najdbah je objavil več krajših identičnih poročil v različnih dnevnikih časopisih in strokovnih revijah.¹ Skupno s poročilom je objavil tudi načrt izkopanih objektov (sl. 1).

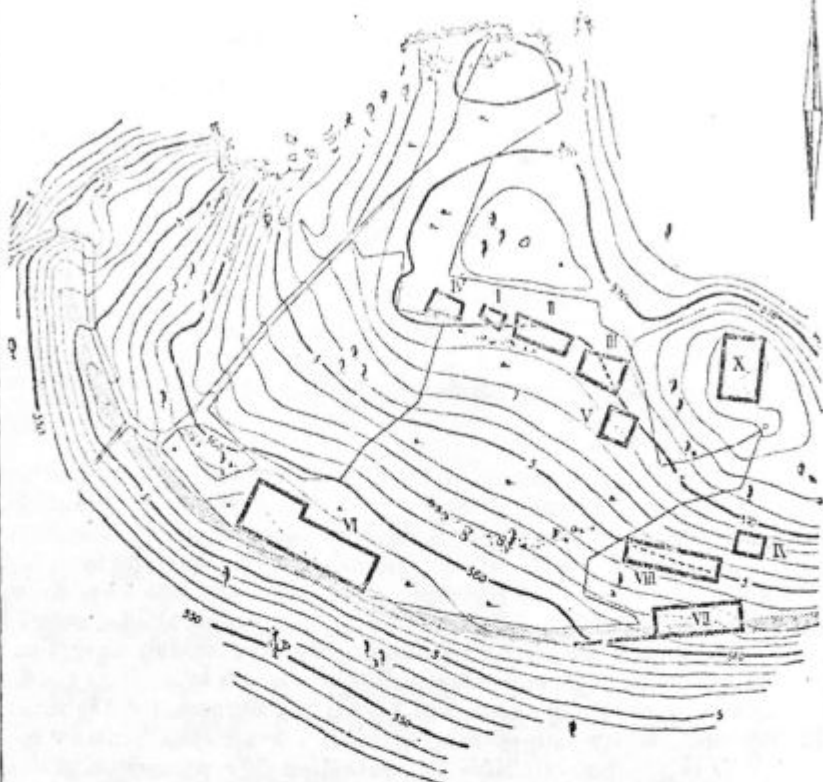
V letih 1962-63 smo odkrili prve metre 221 m dolgega obrambnega zidu poznoantične naselbine. Ta poteka po položni jugozahodni strani in preprečuje nezaželen dostop na naselbino. Zid je v sredini okrepljen s stražarnico vel. $3,50 \times 5,30$ m. Postavljena je izven zidu tako, da je severna stena obenem stena obrambnega zidu.² Podoben obrambni zid poznamo tudi v Teurnii.³ Ne moremo se torej strinjati z Walterjem Schmidom, ki smatra, da je ta »obrambni nasip« bil postavljen že v prazgodovini in ga datira v 5. stol. oz. 4. stol. pr. n. št.⁴ Odkriti sta bili tudi še dve novi hiši.⁵ Zidovi teh dveh so neprimerno slabše ohranjeni kakor zidovi ostalih stavb (sl. 2).

Potem, ko smo v letih 1969/70 očistili objekte V—VIII po Schmidovem načrtu, smo objekt X prihranili za konec naših raziskovanj. Odkrite in očiščene zidove objektov V, VI, delno VII in IX smo tudi delno obnovili in zaplombirali s cementno malto.

V letih 1971/72 pa smo se lotili še odkrivanja na najvišji točki naselbine. Dela smo se lotili z določeno skepso, ker smo se zavedali, da je bil teren vsaj delno že prekopan. Obstajala je nevarnost, da bodo delno odkriti zidovi, ki so od leta 1943 ostali popolnoma nezaščiteni, že popolnoma uničeni.

Uspeh izkopavanj na tem mestu nas je pa toliko bolj privlačil, ker tudi Schmidt posveča temu objektu največ pozornosti. Pravi, da se od ostalih loči že po tlorisu. Skoraj kvadratni stavbi ($8 \times 8,30$ m) s 3,20 m širokim predprostorom sta bila kasneje na severni in južni strani prizidana še dva prostora. Po kosih zidca (Gesims) iz peščenca, ornamentiranega s štirilistnimi rozetami, sklepa Schmid, da je to germanski način gradnje.

Uebersichtsplau des Ringwalles Reichenegg bei Anderburg

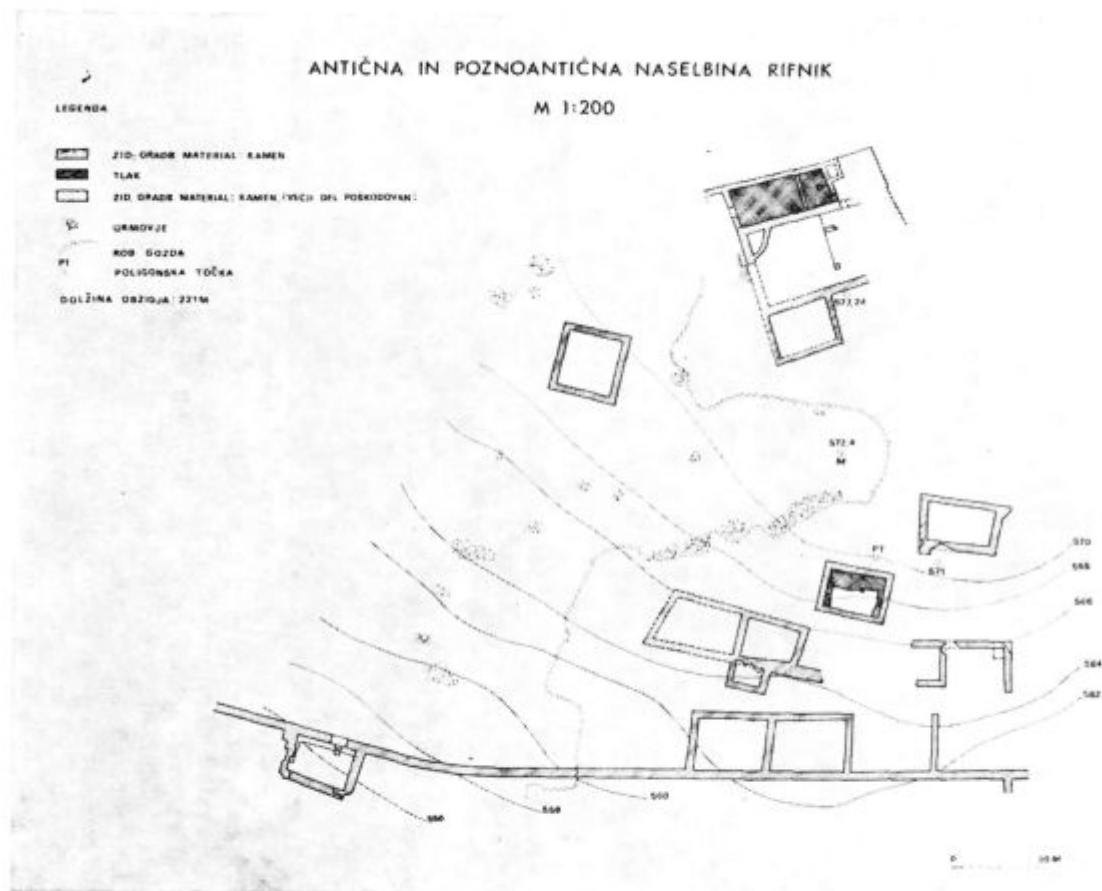

Der hellstättliche Wall des 5. und 4. Jahrhunderts vor der Zeitwende ist schraffiert. Die hellstättlichen Häuser (Grundrisse I bis IV) gehören der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends vor der Zeitwende an. Die Häuser V bis X bilden das ostgotische Dorf, das von den Ostgoten in den Jahren 390 bis 563 besiedelt war: VI, VII, VIII sind mehrstöckige Häuser, V das turmartige Gehäuse des Topfers, IX die Badstube, X das Heizenhaus mit charakteristisch-germanischem Architekturschmuck.

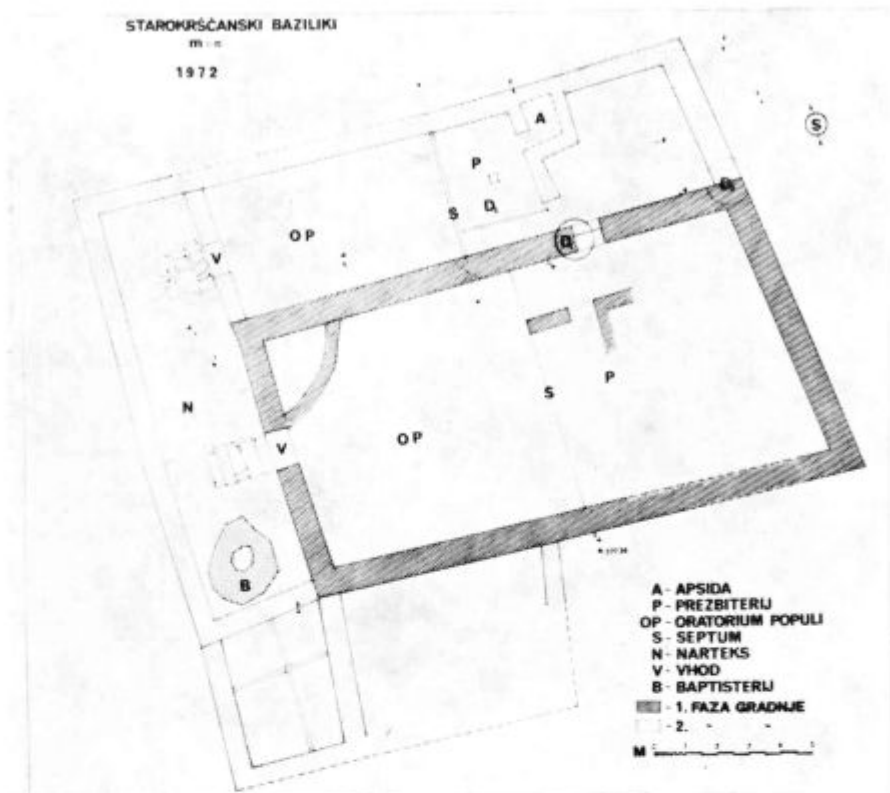
Sl. 1. Schmidov načrt poznoantične naselbine na Rifniku

Prizidek na severni strani je, po Schmidu, mogoče ogrevati.⁶ V poročilu, ki bo sledilo, se bomo omejili samo na rezultate, ki smo jih dosedaj lahko ugotovili na mestu Schmidove stavbe X. Pripomniti moram, da tudi to poročilo ne more biti še dokončno, ker izkopavanja še niso zaključena. Rezultati raziskovanj zahodno od dosedaj odkopanega terena lahko celotno sliko še bistveno spremenijo in dopolnijo.

Izkopavanja zadnjih dveh let so nas pripeljala do zaključka, da je bil objekt na najvišji točki naselbine pod Schmidovim vodstvom le delno odkrit. Že danes pa lahko rečemo, da v tem primeru ne gre za en objekt, temveč najmanj za štiri (sl. 3).

Sl. 2. Načrt poznoantične naselbine ob zaključku izkopavanj leta 1971. Vidna je stražarnica, dve na novo odkriti hiši in delno odkriti baziliki

Sl. 3. Tloris starokrščanskih bazilik (starejša je narisana s temnejšo črto, mlajša, pozneje prizidana pa s svetlejšo)

Objekt št. 1 (sl. 4)

Leži v smeri vzhod—zahod. V osnovi je pravokotne oblike. Zaradi konfiguracije tal tloris rahlo odstopa od idealnega pravokotnika. Podolžni zid je na severni strani dolg 15 m, na južni pa 15,90 m. Manjše razlike nastanejo zato tudi pri vzhodnem in zahodnem zidu. Medtem ko meri vzhodni zid 8 m, meri zahodni le 7,25 m. Zid je bil od notranje in zunanje strani ometan, sledi malte so ponekod še vedno ohranjene. Na posameznih mestih je bilo treba prostor krčiti kar v živo skalo. Neravne ploskve, ki se jih ni dalo zravnati drugače, so zravnali z debelejšo plastjo malte. To je bilo posebno očitno na severni strani južne stene. Pa tudi na severni strani severne stene je to še danes dobro opazno (sl. 4). Debelina zidu je 0,80 m, v temeljih je zid ca. 15—20 cm ojačan (sl. 5).

Na isti sliki opazimo še neko drugo zanimivost našega objekta. Zaradi pomanjkanja ravnih tal so teren na vzhodni strani zravnali z nasutjem. V ta namen so nanosili zemljo s celotnega platoja, tudi od tam, kjer je bila

Sl. 4.
Ladja večje bazilike.
Delno sta vidna tudi
narteks in glavni
vhod v baziliko.

prazgodovinska naselbina. Le tako lahko razumemo, da je v tej nasuti plasti več fragmentov prazgodovinske keramike.

Tla v prostoru so iz razmeroma dobrega estriha, ki pa je uničen le v sredini, kar pa je verjetno posledica prejšnjih izkopavanj. Zanimiv je prostor v severo-zahodnem vogalu stavbe. Severni in zahodni zid oklepa tanjši, 0,45 m debel zid, v radiusu od 2,12 m do 2,36 m. Tudi v tem prostoru je tlak izredno dobro ohranjen. Čemu je ta prostor služil, je danes težko reči, ker za zdaj ničesar podobnega ne poznamo (sl. 6).

Zahodni zid je tanjši od severnega in južnega zidu stavbe. Debelina tega zidu je le 0,60 m do 0,64 m. V temelju tega zidu pa je v severo-zahodnem vogalu vzdana antična ara, ki smo jo pa dvignili in postavili v neposredni bližini. Posvečena je boginji Aquoniji. Napis se glasi:

Sl. 5.
Severovzhodni vogal
večje bazilike. Viden
je širši temelj.

Aquon(i)

Abascantu(s)

L(uci) T (?) P(?) s(ervus)

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) (sl. 7).

Nivo v prostoru pred stavbo je bil mnogo nižji, zato je v prostor z zahodne strani speljanih 5 stopnic. Te so bile sicer že porušene, razen spodnje, ki je bila ohranjena in situ. Elementi ostalih so pa ležali v neposredni bližini. Zato smo jih lahko rekonstruirali. Manjka samo zgornja stopnica. Fragmenti te so bili tako poškodovani, da jih nismo mogli z gotovostjo sestaviti.

Osem metrov od zahodnega zidu proti vzhodu je približno 12—15 cm visoka stopnica ali prag. Poteka po vsej širini prostora od severne do

Sl. 6. Ladja večje bazilike s prostorom za javno pokoro v severozahodnem vogalu

južne stene. Ob severnem zidu tudi v tem nekoliko dvignjenem prostoru odkrijemo razmeroma dobro ohranjen tlak. V dvignjenem delu prostora je 1,55 m od severnega zidu in v dolžini 1,35 m ohranjen 0,45 m debel zid. Prostora ob zidu proti jugu pa ni bilo mogoče več odkrivati, ker so ga delno uničile korenine dreves, delno pa se pojavlja že siva skala.

V severnem zidu je 10,35 m od severno-zahodnega vogala še stranski vhod v stavbo. Širok je 1 m, tlak se ca. 40 cm nadaljuje v vhodni del vrat, naslednjih 30 cm pa je 5 cm dvignjenih. Teh 30 cm je prag podboja. V bližini smo našli železno ključavnico. Od stranskega vhoda dalje pa začnejo naravna tla že razmeroma strmo padati. Zgornji rob zidu na vzhodni strani je za 1,50 m nižji od višine tlaka. Že zgoraj sem omenil, da so višinsko razliko zravnali z nasutjem.

V celotnem objektu ni bilo skoraj nobenih drobnih najdb. Omenimo naj le nekaj fragmentov keramike v jugozahodnem vogalu in fragment antičnega nagrobnika, ki je ležal ob prehodu iz nižje ležečega v višje ležeči prostor. Ohranjeni sta dve vrsti in tretje polovica. Ohranjeni del napisa se glasi:

Atemeriae

Ategnati f(iliae)

ux(or) an(norum) XXXX. (sl. 8).

Na tem mestu naj bi razmišljali o funkciji te in naslednjih stavb. Omenil bi le to, da nimamo opravka s stanovanjsko stavbo. Očitno gre, v tem in naslednjem primeru, za sakralni objekt. Govorimo lahko o sta-

Sl. 7.
Akvoniji posvečena
ara, ki jo je po
zaobljubi postavil
Abaskant.

rokrščanski baziliki, ali bolj točno cerkvi, kjer gre za enoladijski prostor. Ugovori so možni in do neke mere razumljivi. Našli nismo niti enega stebra, dalje niti enega kapitela. Možno je, da vsega tega ni bilo, ali pa je bilo pa se je kasneje uporabilo ob kakšni priliki za gradbeni material. Ni pa izključeno, da bi bili podobni predmeti odkriti in odpeljani v toku Schmidovih izkopavanj. On v svojem poročilu omenja posamezne arhitekturne elemente z ornamentiko, značilno za Germane.⁷ Kaj bi to bilo, si težko predstavljamo, ker gradiva, ki je bilo izkopano v letih 1941-43, ne poznamo.

Omenili bi le, da smo pri vhodu na zahodni strani med ruševinami našli fragment iz peščenca (sl. 9). Dolžina ohranjene stranice meri 27 cm.

Sl. 8. Del nagrobnika Atemerije, Ategnatove hčerke

Sl. 9. Fragmentiran kos ograje ali okna s križem

Ornament je napravljen v obliki križa. Vzidan je bil verjetno nad glavnim vhodom.

V ruševinah pred glavnim vhodom smo našli tudi številne kose peščenca, ki so služili za podboje pri vratih. Ker smo našli nekaj podobnih kamnov tudi na drugih mestih, lahko sklepamo, da so tudi okna imela kamnite podboje. Vsega skupaj smo našli 46 kosov, za katere vemo, da so elementi podbojev vrat, oz. oken.

Objekt št. 2.

Rekli smo že, ugotovil je že Schmid, da je zgoraj opisanemu objektu na severni strani prizidan še en objekt. O dodatni dozidavi nas prepriča stik obeh zidov na zahodni strani (sl. 10). Preseneča tudi debelina prizidanega zidu na vzhodni strani. Debelina zidu objekta 1. je 0,85 m, dočim je debelina prizidanega zidu 1,10 m (sl. 11). Zid je na robovih skrbno izdelan, sredina zidu pa je le površno zapolnjena. Severna stena tega prizidanega objekta teče neprekinjeno v dolžini 19,50 m. Tu se zid obrne proti jugu. Pri 14,75 m pa zapre prostor prečni zid, ki se zveže z jugo-zahodnim vogalom zidu objekta 1 (sl. 12). V zidu na zahodni strani je glavni vhod v stavbo. Do vhoda vodijo stopnice.

Tudi pri jugozahodnem vogalu objekta 1 je prizidan 3,30 m dolg zid, ki zapre prostor pred obema vhadoma. Na sliki 10 se lepo vidi, da sta na jugo-zahodnem vogalu objekta 1 kasneje prizidana še dva zida; ta, ki sem ga že omenil in teče proti zahodu, drugi pa teče proti jugu.

Sl. 10. Manjša bazilika in del večje bazilike (pogled proti vzhodu)

Sl. 11.
Severovzhodni vogal
večje bazilike. Viden
je stik prizidane
manjše cerkvice.

Širina objekta 2 je 4 m na vzhodni in 4,15 m na zahodni strani. V sredini pa je stena še nekoliko zožena in meri le 3,90 m. Razlike nastanejo, ker so se graditelji tudi v tem primeru morali do neke mere prilagoditi terenu. 7 m na južni, odnosno 7,20 m na severni strani od zahodne stene je v tleh 8 cm globok in 13—15 cm širok žleb, v katerem so bili ostanki zoglenelega lesa. Očitno gre v tem primeru za leseno ograjo, ki je delila zahodni del stavbe od vzhodnega. Tlak je v obeh prostorih dobro ohranjen. Višinska razlika med tlakom na zahodnem prostoru in tlakom v vzhodnem prostoru je 10 cm.

V jugozahodnem vogalu je tlak uničen. Na obeh straneh, južni in zahodni, je v višini, do koder sega stenski omet, kotni zidec, ki je nosil desko (?), ki je pokrivala zaradi vlage nastalo odprtino. Če imamo pred očmi, da imamo opraviti s sakralnim objektom, kar smo že zgoraj omenili, bomo razumeli, da je prostor velikosti okroglo 7×4 m ladja cerkvice. V

jugozahodnem vogalu, ki je bil napravljen tako, da je voda lahko odtekala, je bil verjetno sakrarij, ki je bil v V. in VI. stol. običajno še pri vходу v cerkev. Pri prehodu iz ladje v prezbiterij je služila za stopnico rimska ara z napisom:

**Aquoni sacr(um)
C Stat(?) Masclvs
et
Pvbllic(ius) Januar(ius)
v(otum) s (olverunt) l(ibentes m(erito).**

Ara je bila najdena v sekundarni legi. To je gotovo. Teže pa je ugotoviti, če je tudi prvotnemu namenu služila na naselbini na Rifniku, ali pa je bila na naselbino prenesena iz doline. Za drugo možnost govori predvsem zgoraj omenjena ara, ki smo jo našli v temelju objekta 1.

Omenim naj še okoliščino, da sta naši ari za zdaj edini, ki sta posvečeni Aquoniji. Očitno gre v tem primeru za rečno božanstvo lokalnega značaja.

Prezbiterij je na desni strani še enkrat predeljen. Pregraja, konstrukcijsko podobna oni, ki loči ladjo od prezbiterija, poteka od zgoraj omenjene do stranskega vhoda. Od južne stene cerkvice, ki je istočasno severna stena večje cerkvice, je oddaljena 0,70 m. Tako pridobljen prostor je služil kot schola cantorum (sl. 13).

Sl. 12. Jugozahodni vogal večje bazilike. Lepo so vidni zidovi, ki so vogalu prizidani. V levem spodnjem vogalu je viden baptisterij

Sl. 13. Prezbiterij manjše bazilike

V sredini prezbiterija je ostala sled, kjer je stala oltarna miza. Na koncu prezbiterija je ob južnem zidu 10,50 m od zahodnega vogala 1,17 m širok vhod. Pri vhodu smo našli tudi ključavnico in žeblje, s katerimi so bili pritrjeni podboji. Ob severni zid pa je prislonjena »apsida«, velika 1,60 m \times 1,40 m. Prostor za »apsido« je okoli 20 cm nižji. Tlak v tem prostoru je nekoliko slabši kakor tlak v ladji in prezbiteriju. Za »apsido« smo našli fragmentirano kovinsko patero z masivnim, ploščatim 12 cm dolgim držajem. Posoda je bila že prej enkrat poškodovana in razmeroma površno popravljena. Opasana je bila s tankim obročem, ki je bil pritrjen z zakovicami.

V neposredni bližini patere smo našli še nekaj fragmentov keramike, stekla in bakren novc Justinijana I. (527-565). Po napisu na reversu lahko sklepamo, da je bil novc kovan leta 541 (sl. 14). Skupno z Justinijanovim triensom in Klefovim srebrnikom, ki smo ju našli na poznoantičnem grobišču, je to eden najmlajših predmetov na naselbini.

V ladji manjše cerkvice ni bilo drugih najdb kakor samo fragmenti okenskega stekla. Tudi v prezbiteriju smo našli samo elemente od vrat, ki sem jih že zgoraj omenil.

Na koncu bi pripomnil, da nismo v prizidani cerkvisi nikjer našli ostankov ogrevalnih naprav, kakor trdi Schmid v svojem poročilu.⁸

Pred obema cerkvicama je bil 2,70 m do 3,30 m širok, pokrit predprostor. Tla tega predprostora so približno 80 cm nižja od tal v obeh cerkvah. Višinsko razliko so premostili s stopnicami (sl. 15). Na južni strani predprostora smo odkrili temelje nekega objekta okroglega tlorisa. Ca.

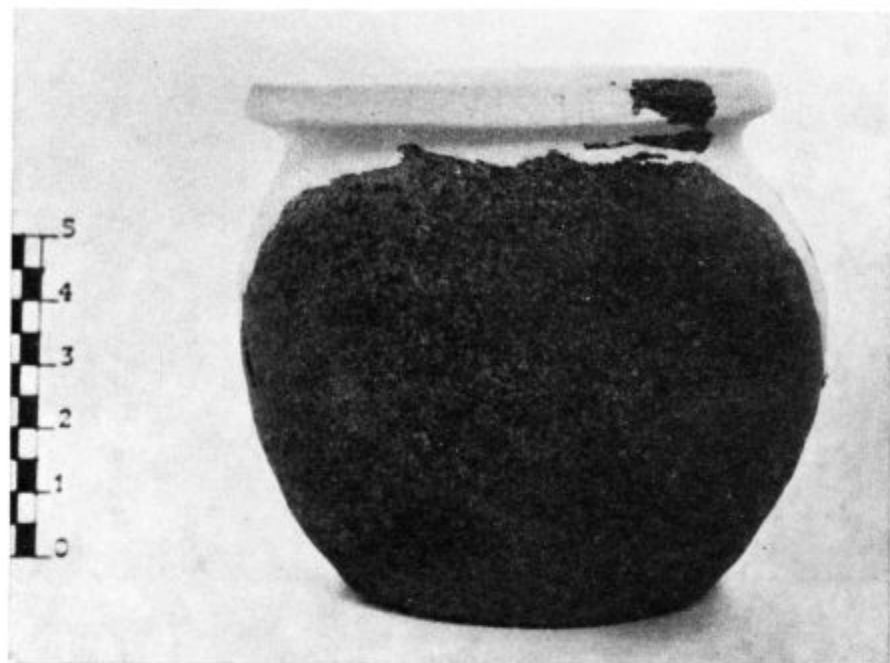
0,90 m debel zid obdaja osrednji prostor, ki meri 0,70 m v premeru. Objekt je odmaknjen 0,70 m od zahodnega zidu večje cerkve, 0,40 m od zidu na južni strani ter 0,10 m do 0,20 m od zahodnega zidu predprostora. Med kamni so ohranjeni sledovi malte.

Sl. 14.
Justinijanov »Folis«, kovan leta 541 ali 542 n. št.

Sl. 15. Pogled na skupni narteks in oba vhoda s stopnicami

Sl. 16. Poznoantični lonček, odkrit v severozahodnem vogalu narteksa

V severozahodnem vogalu predprostora smo našli 3 različne kose keramike: 1 lonček z navzven zavihanim zgornjim robom. Črno žgana glina je močno mešana s kremencem. Višina 7 cm, inv. 488 (sl. 16). 1 precej globoka skodela s horizontalno navzven zavihanim zgornjim robom. Črno žgana glina je mešana s kremencem. Višina 7,5 cm, inv. št. 487.

1 vrček z ročajem. Zgornji rob odbit. Na ramenu je vidna sled plitve valovnice. Velikost: ohranjena višina 12 cm, inv. št. 486.

Podoben lonček so našli tudi na poznoantični naselbini v Teurnii.⁹ Na južni strani objekta 1, oz. večje cerkvice je prizidan še eden prostor, ki pa še ni v celoti raziskan. En zid je prizidan na jugozahodnem vogalu. Debel je 0,70 m, prostor je dolg 6,35 m, širina pa znaša ca. 4,50 m. V tem prostoru smo našli novec Hadrijana in razmeroma dobro ohranjen novec Faustine st. Izven tega prostora pa tudi zelo dobro ohranjen novec Avrelijana. Drugih posebnih najdb tu ni bilo.

Objekt št. 3 (glej sl. 12).

Južno od narteksa in zahodno od zgoraj opisanega južnega prizidka imamo še en prostor v velikosti 4,30 m × 2,90 m na severni, odn. 3,20 m na južni strani. Na dnu tega prostora je bil tlak, ki je razmeroma dobro ohranjen, čezenj pa so bili položeni leseni tramji, deb. 11 × 13 cm. Na te trame pa je bil položen lesen pod (sl. 17).

Sl. 17. Prostor južno od nartekse z ostanki tramov za lesena tla

V prostoru smo našli žrmlje, novce Konstantina Gala in fragment koščenega glavnika.

Na podlagi zgoraj omenjenih novcev lahko začasno našo naselbino datiramo v čas od srede II. do druge pol. VI. stol. n. št.

V letu 1973 bomo nadaljevali z odkrivanjem na zahodni strani bazilike, tj. prostor med nartekсом in »lončarjevo hišo«. »Lončarjeva hiša« je stavba V. na Schmidovem načrtu. Razen tega nameravamo rekonstruirati vhodna vrata na fasadi večje bazilike z originalnimi kosi, ki smo jih našli v neposredni bližini.

OPOMBE

¹ Walter Schmid, Aufdeckung einer altgermanischen Siedlung. Tagespost 3. 10. 1943. Isti, Das ostgotischen Dorf in Reichenegg bei Cilli, Marburgerzeitung 21. 8. 1943. Isti Germanen Erbe julij, avgust 1943.

² Vera Kolšek, Rifnik v antiki, Celjski zbornik 1965, str. 281—294.

³ Rudolf Egger, Ausgrabungen in Norikum, J. öAI XVII. 1914. Beiblatt, str. 27—28, sl. 131.

⁴ Glej opombo 1.

⁵ Glej opombo 2.

⁶ Glej opombo 1.

⁷ Glej opombo 1.

⁸ Glej opombo 1.

⁹ Rudolf Egger, Ausgrabungen in Norikum, J. öAI XVII. 1914. Beiblatt, str. 30, sl. 16.

MILENA MOŠKON

DVE NEOBJAVLJENI VEDUTI KRAJEV OB SPODNJEM TOKU SAVINJE

Po ohranjenih vedutih celjskega področja iz sredine preteklega stoletja lahko sklepamo, da je ob zgraditvi železniške proge vzbujal posebno pozornost tudi svet med Zidanim mostom in Celjem. Večina vedut iz teh krajev, ki so bile realizirane v grafikah, je služila zlasti ilustriranju turističnih izdaj, ki so opozarjale na lepote in zanimivosti, katere je ljudem približalo hitro potovanje z železnico.¹

Poleg številnih grafičnih in drugih vedut hrani celjski muzej tudi dve oljnati sliki² — z upodobitvijo Zidanega mostu in predela v Gračnici.

Naročnik za obe sliki ni poznan, prav tako ni znano, kje sta se sliki nahajali, preden sta prišli v muzej.

Slika z motivom Zidanega mosta (o. pl., 51 × 79 cm, sign. I. sp. B. Fidler 1849, inv. št. S/64, rest. Štefan Hauko) je upodobljena z desnega brega Save ob pritoku Savinje s pogledom na most in naselji ob njem ter hribovito pokrajino nad bregovoma Savinje. Slikar je upošteval takratna dogajanja — ljudi pred hišo, ob progi, na mostu in pod njim, perice onkraj mosta ob Savinji, lokomotivo z vagoni v bližini kurilnice, prevoznike s konji in delavce med kamnitimi bloki. Prikazal je tudi tipičnost arhitekture delavskih naselij in kristalno čistost obeh rek.

Druga slika (o. pl. 61 × 86,5 cm, sign. d. sp. Bernhardt Fiedler p 1849, inv. št. S/294, rest. Štefan Hauko) predstavlja pokrajino ob Savinji, med Zidanim mostom in Rimskimi Toplicami — v naselju Gračnica, ob vznožju Gomile in Kačjega vrha. Tu sta vidni dve domačiji, vodna drča za spravljanje lesa, lesena provizorična poslopja opekarne ob železniški progi in druge stavbe. Z desne strani od Zidanega mosta pelje tovorni vlak, na Savinji krmarita splavarja, na desnem bregu pa lovi ribič z mrežo.

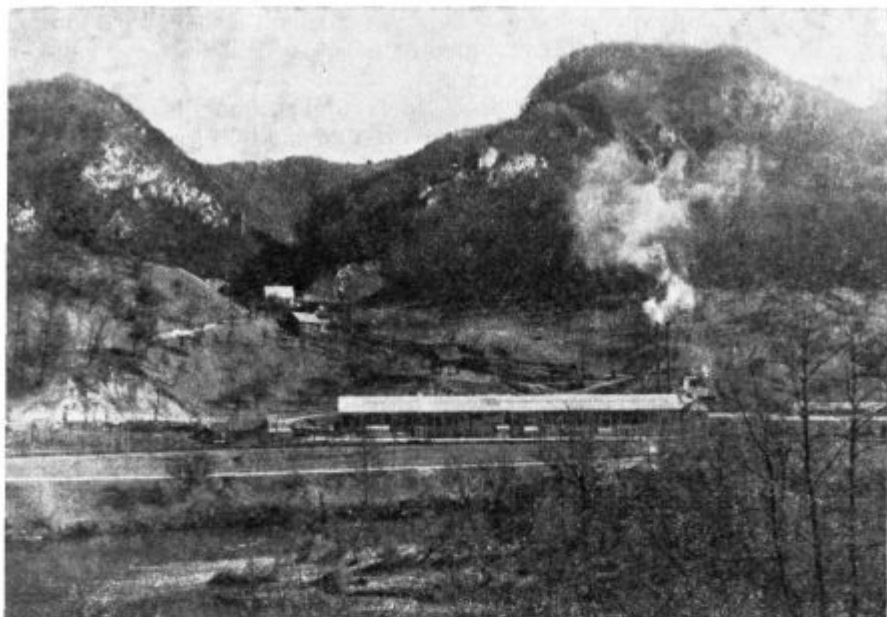
Obe sliki imata posebno dokumentarno vrednost, saj nazorno dopolnjujeta zgodovinske dogodke za situacijo v Zidanem mostu ob dograditvi železniškega mostu čez Savinjo in v času prvih voženj iz Ljubljane do Celja.³ Dragocena je tudi upodobitev opekarne v Gračnici, ki je začela obratovati okoli leta 1840. V njej so izdelovali opeko za dograjevanje zdraviliških stavb v Rimskih Toplicah.⁴ Skoraj na istem mestu obratuje

Bernhard Fiedler: Zidani most (o. pl., 1849)

Bernhard Fiedler: Opekarna v Gračnici (o. pl., 1849)

Tovarna lesne galanterije v Gračnici leta 1973 (Fotograf. V. Berk)

danes Lesna galanterija Gračnica. (Glej sliko, ki jo je fotograf posnel tako rekoč z istega mesta, s katerega je leta 1849 slikal Fiedler.)

Avtor slik je Bernhard Fiedler,⁵ znan predvsem kot slikar vedut iz raznih krajev in dežel. Rojen je bil 21. 11. 1816 v Berlinu in se je tam tudi šolal. Kasneje je predvsem dosti potoval — v Italijo, Dalmacijo, Grčijo, Turčijo, Palestino in Egipt. Od leta 1860 do svoje smrti leta 1904 pa je imel stalno bivališče v Trstu. Bil je častni član beneške akademije. Poleg drugega je izdelal dosti slik po naročilu za avstrijski carski dvor. Narisal je več vedut primorskih mest od Pule do Boke Kotorske.⁶ Njegova dela hranijo v galerijah v Berlinu, na Dunaju, Frankfurtu, Kölnu, Trstu in drugod.⁷

Doslej niso znani podrobnejši podatki o slikarjevem bivanju v okolici Celja, leta 1849. Med drugim ga lahko navezujemo predvsem na naročilo Umetnostnega zavoda avstrijskega Lloydja v Trstu, ki je bil založnik izdaj, pri katerih je Fiedler sodeloval predvsem s skicami za izdelavo jeklorezov. Za to založbo je naredil več vedut iz pokrajine ob železniški progi Zidani most—Celje, in sicer: pogled na Laško, Zdravilišče Rimske Toplice ter njegovo okolico, na skalnat svet pred mostom ob izlivu Gračnice v Savinjo in Zidani most.¹

Če primerjamo sliko Zidanega mosta z jeklorezom,⁸ opazimo, da imata obravnavi isto izhodišče, le da so na jeklorezu opuščeni nekateri detajli, zlasti posamezne skupine ljudi. Iz tega bi lahko sklepali, da je tudi skica za jeklorez lahko nastala že leta 1849.

Drugega motiva z opekarno v Gračnici slikar ni izvedel v jeklorezu, pač pa je v tej tehniki upodobil pogled na most nad izlivom Gračnice, kar je bilo v neposredni bližini opekarne.¹

Možno je, da je dobil Fiedler za izdelavo obeh oljnatih slik posebno naročilo ki naj bi imelo svoj pomen v zvezi z dogodki ob prvih voznjah iz Ljubljane do Celja.⁹

Obe sliki predstavljata z umetnostnega stališča kvalitetno slikarsko delo svoje dobe, obravnavano v širših površinah ter usklajenih svetlobnih in barvnih elementih, dokaj svobodnimi potezami čopiča, ki skoraj nadvladajo osnovno risarsko obravnavo. Slikar je skušal dati obema motivoma tiste slikarske vrednote, ki opozarjajo na zanimivosti in privlačnosti slikovite pokrajine, katere je bilo vredno že takrat tudi v resnici doživeti.

OPOMBE

¹ Seidl—Mandl: Die Staatsbahn von Wien bis Triest mit ihren Umgebungen, Triest 1856, str. 232 + priložena jekloreza.

² Točneje proučeni šele ob restavraciji leta 1972.

³ Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 19—26.

⁴ Orožen—Felician: Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice, Celje 1952, str. 37.

⁵ Thieme—Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, XI. str. 537.

⁶ Marjana Schneider: Vedute XIX. stol. u grafici, Zagreb 1968, str. 45 in 178.

⁷ Catalogo della Galleria d'arte moderna, Trieste 1933 — XI, str. 91.

⁸ Milena Moškon: Upodobitve naselij in stavb s celjskega področja, Celjski zbornik 1968, str. 25. Fiedlerjev jeklorez je objavljen v Seidlovi knjigi iz leta 1856 (gl. op. 1.), reproduciran pa tudi v knjigi Ivana Mohoriča Zgodovina železnic na Slovenskem (gl. op. 3) na str. 22.

⁹ Ignac Orožen: Celska kronika, v Celi 1854, str. 214.

FRANCE JESENOVEC

KRATEK ORIS POGOVORNEGA JEZIKA V CELJU IN OKOLICI

UVOD

Znano nam je, da govorimo Slovenci kar štiri vrste svojega jezika, in sicer: knjižni jezik, ki ga imenujemo tudi zborni govor, dalje tako imenovani pogovorni jezik, narečje in žargon ali sleng.

Zborni govor je najvišja, najlepša in hkrati najpravilnejša oblika slovenskega govora, saj ga natanko določata sedaj veljavna slovnica in njena pravorečna pravila, pismeni knjižni jezik pa poleg tega še utrjena pravopisna pravila. Ta vzvišeni govor je obenem nekak slavnostni govor in je obvezen za vse, ki nastopajo pred občinstvom, pred gledalci in pred poslušalci, torej ga moramo govoriti v šolah vseh stopenj, na gledaliških odrih, pri javnih govorih in predavanjih, v radiu in na televiziji itd. In prav ta zborni govor je tisti jezik, ki nas druži in povezuje v tisto skupnost, ki jo imenujemo slovenski narod.

Narečje je naš prvi govor, ki ga govori vsak doma od detinskih let dalje. Nasprotno pa je žargon najnižja in obenem najslabša oblika našega govora in je seveda lastna le posameznim sredinam in skupinam v slovenski družbi. Tako na primer poznamo dijaški, obrtniški, športni žargon itd. V vsakem od omenjenih žargonov so posebno značilni svojevrstni poulični, banalni in trivialni izrazi in tem podobna rekla ali fraze.

Tako imenovani pogovorni jezik pa je slovenski govor, ki je nekje v sredini med zbornim govorom in narečjem. Ko namreč pride naš otrok v šolo, pride takoj v tesen stik z zbornim govorom in s pismenim knjižnim jezikom in ta dva vsakega otroka vse bolj in bolj trgata od njegovega narečja, ki ga je prinesel s sabo od doma, od domače družine, vendar ga popolnoma ne moreta nikdar odtrgati. Tako se vsak naš človek v šolah izobrazí in postane slovenski inteligent, ki se je že povsem seznanil z zbornim govorom in ga, kakor smo rekli zgoraj, mora govoriti, kadar koli nastopa pred kakim občinstvom, pa najsi je doma iz Ljubljane, Celja, Maribora, Črnomlja, Murske Sobote, z Jesenic ali iz Kopra. Kadar pa ta iz-

* Pričujoči članek je posnetek mojega referata na seminarju za slovenski knjižni jezik v Celju z dne 25. septembra 1971.

obraženec ne nastopa pred občinstvom, marveč se pogovarja prosto in zasebno, ali kadar kramlja s tovariši kjer koli privatno, takrat sme vsak govoriti svobodneje, s precejšnjimi posebnostmi in glasovi ter oblikami iz svojega narečja — to pa je tisti pogovorni jezik, ki ga hočemo v našem članku nadrobneje prikazati.

Na ta in tak slovenski govor smo postali Slovenci pozorni šele pred kratkim, pred dvema desetletjema, kar ni nič čudnega, saj ta naš govor šele nastaja. Zatorej tudi še ni utrjen in najbrž še precej dolgo ne bo, a vendar že poskušamo določiti zanj vsaj nekaj pravil in oznak.

POGOVORNI JEZIK

Tako je že pred sedemnajstimi leti v reviji *Jezik in slovstvo* I, str. 165 prof. Anton Bajec izrazil željo in zahtevo, »da moramo pač pogovorni jezik v neki obliki utrditi in ustanoviti zanj pravila. To je seveda treba storiti tudi za druge pokrajine slovenske zemlje, ne pa samo za Ljubljano, zlasti za Štajerce in Gorenjce«.

To željo in zahtevo je izpolnil prof. Jože Toporišič v *Slavistični reviji* št. 18, str. 57—70, s tem, da je utrdil pravila za splošno-slovenski pogovorni jezik, ki je bliže zbornemu govoru, obenem pa tudi že za ljubljanski pogovorni jezik, ki ima po njegovem mnenju »na splošno iste glasovne značilnosti kakor splošnoslovenski pogovorni jezik, ima pa tudi še svoje posebnosti«.

Po vsem tem čaka naše sloveniste še obširna naloga, da orišemo pokrajinske pogovorne inačice, ki so zunaj Ljubljane in hkrati bliže geografskim narečjem ali dialektom. Tako naj bi pričujoči članek skušal naslikati podobo pokrajinske pogovorne inačice v celjskem okrožju, torej osrednještajerski pogovorni jezik. Čeprav je razumljivo, da je dolga vrsta jezikovnih pojavov v celjski pogovorni inačici skupna pojavom v splošnoslovenskem pogovornem jeziku, hočem poleg osrednještajerskih navesti tudi skupne jezikovne pojave, da bi bila podoba celjskega pogovornega jezika čim popolnejša. Spregovoriti hočem obširneje o glasoslovju, o mestu podarka in o oblikoslovnih značilnostih celjske inačice pogovornega jezika, nekaj malega pa tudi o skladnji in slogu ter o besedišču osrednještajerskega pogovornega jezika.

Samoglasniki

1. Drugotno poudarjeni poglasnik se je razvil in vokaliziral v dolgi široki *ê*, tako da govorimo *pêš*, *dêš*, *kêš*, *mêgla*, *têma*, *stêza*.

2. Stari cirkumfektirani o in novoakutirani o sta se v osrednještajerskem narečju razvila v dvoglasnik *ou* — *bougi*, *proûsim*, kar je vsaj deloma mogoče slišati tudi v našem pogovornem jeziku, na splošno pa se je ta dvoglasnik gotovo pod vplivom zbornega jezika vrnil v monoftong *o* — *bogi*, *prosim*. To velja predvsem za mesto Celje in njegovo neposredno okolico.

3. Samoglasniški *r* je prešel v zelo široki *är* — *värt*, *kärt*, *ärdeč* ipd.

4. Samoglasnik o je v zlogu za poudarkom pri samostalnikih večinoma ostal — mleko, kosilo, kopito, medtem ko je v pridevnikih in deležnikih že prešel v u ali pa je popolnoma izginil; zato slišiš izgovor hitro, hitru, m'je pāršel; prej me je zebl, zdej m je pa vrôč.

5. Pojav moderne vokalne redukcije je v naši pogovorni inačici znan v prav takem obsegu kakor v splošnem slovenskem pogovornem jeziku, kajti tudi pri nas so izginili kratki nepoudarjeni i, u in è, medtem ko so kratko poudarjeni i, u in e prešli mimo poglasnika v kratki široki è. Tako je na primer ta kratki i povsem izginil na koncu besed:

v nedoločniku: delat, tärpet, värtet se

v velelniku: nes! pros!

v množini moškega spola pri deležniku na -l — smo naredl, smo nesl, smo kupval

v končnicah -ami, -emi, -imi, to je v orodniku množine: z rokam, z nogam, z gospem, z goslim ipd.

v pogosto rabljenih prislovih: snoč, dost, najrajš tud itd.

v dajalniku in mestniku ednine pri osebnih zaimkih: men, teb, seb, pri men, m' je, t' je

v določni obliki pri pridevniku s kazalnim zaimkom ta: ta mlad, ta star, ta zelen, ta debu . . .

Enak pojav opazimo sredi besed:

v deležnikih na -lo, -li in -la: si vziplna, so se zmotle, je prosla, je usahnlo, je naredla, so naredle, je bla, so ble

v pomanjševalni priponi -ica: rošca, bošca, ripca itd.

Kratko poudarjena i in u sta deloma prešla v kratki široki è, deloma pa sta ostala nereducirana, zato je slišati: kruh in kreh, kup in kep, nič in neč.

V besedicah brez poudarka ali enklitikah: pri, si in bi navadno končni -i ostane: pri nas, si bių, bi daų.

Edninske oblike v deležnikih na -al, -el, -sl in -il večinoma vse preidejo v u, le -il lahko ostane na stopnji ių: je ukazu, je vedu, je vidu, je ukradu, je nesu, je hodu, toda — je ubių, je govorių.

Za redukcijo kratkega jata naj navedem: vidu, vidla, lepga.

Podobno velja za kratki u: varjem, varvat, kupvat itd.

V osnovi besed pa tudi kratki u ostane: ubit, drugod, ujet.

Iz drugotnega polglasnika razviti e, ki v zbornem govoru seveda v odvisnih sklonih izpada, v naši pogovorni inačici večinoma ostaja: Frančka, Slomška, pesa, deža.

V dvoglasnikih aj in aų vlada nihanje, saj pri nas v pogovornem jeziku lahko slišiš aj, eį in celo i, prav tako aų in oų: tako govorimo zdaj in zdej, tukaj in tukej in celo tuki, praų redkeje prou. Podobno nihanje vlada tudi pri vezniku da in de.

Soglasniki

1. Mehki l' je otrdel v srednji l, medtem ko je končniški mehki l' seveda ostal kot lj: lubim, ludi, zemla, zele, toda s soljo, z živaljo.

2. Mehki nj, ki je v štajerskih narečjih prešel v j, je deloma vdrl tudi v našo pogovorno inačico, tako da je med izobraženci v Celju slišati tudi oblike: svija, zastoj, sukjič, jiva, jega; namesto svinja, zastonj, suknjič, njiva in njega.

3. Skupini čre- in žre- sta ostali nespremenjeni, zato slišiš v našem pogovornem jeziku: črešnja, črez, žrebelj in čreve.

4. Zlitje šč v š utegneš slišati zlasti v zahodnem delu naše pogovorne inačice: apniše, mravliše, besediše itd.

5. Tu in tam naletiš v celjskem pogovornem jeziku na protezo v-: vura, voken, vosu, Voglajna.

6. Na Štajerskem je ostala asimilacija ali prilikovanje dl v l v deležniku pri ženskem in srednjem spolu in v množini: je pala, je jela, je bôla, toda v pogovornem jeziku je pod vplivom zbornega govora in po analogiji ali naliki sedanjiške osnove znova zavladalo neasimilirano dlo in dla: je padla, je jedla, je bôdla.

7. Končni zveneči zapornik -g je seveda oslabil v nezveneči pripornik -h: Boh, na drugi strani pa tudi v nezveneči zapornik -k: Bok, polek, kar in kakor pišejo naši dijaki celo v šolskih nalogah, tedaj v pisnem knjižnem jeziku.

Oblikoslovje

Čprav so oblikoslovne značilnosti našega pogovornega jezika v celjskem okrožju v glavnem prikazane že z glasoslovnimi posebnostmi, jih zaradi popolnejše podobe in strnjivosti moram še posebej navesti.

1. Končnica -ah v mestniku množine ženske -a- sklanjatve je pri nas prešla pod vplivom moškega in srednjega spola v -ih, tako da v pogovornem jeziku zelo pogosto slišiš oblike: na stopnicih, v Grizih, v Breščih, na Teharjih ipd.

2. Množinski samostalniki srednje sklanjatve izkazujejo popolno izenačenje v podobnih samostalnikih ženske -a- sklanjatve: vrata, jetre, črejve, tle, uste ipd. in te in take oblike pišejo naši dijaki celo v šolskih nalogah in referatih.

3. Tu in tam sega ta feminizacija srednjega spola tudi v ednino, tako da pri nas sklanjajo na primer: japka, japke — jajčka, jajčke ipd.

4. Samostalniki nekdanje dolge -ú- sklanjatve z današnjim imenovalnikom na -ev dobivajo pod vplivom narečja v pogovornem jeziku nov imenovalnik s končnico -va in s tem popolnoma prehajajo v žensko -a- sklanjatev in zato sklanjajo v pogovornem jeziku: cerkva, cerkve — potkva, potkve — retkva, retkve — bukva, bukve itd.

5. Samostalniki srednjega spola so se v dvojini uravnali po števnihik dva in dve, tako da slišiš v pogovornem jeziku oblike: dva teleta, dva okna, dve deklete ipd.

6. V imenovalniku množine je pri moškem spolu skoraj dosledno zavladala le oblika na -i, zato redko slišiš obliko na -ovi, še redkeje pa obliko na -je, tako da je v pogovornem jeziku v rabi le oblika na -i: brati namesto bratje, gosti namesto gostje, kmeti namesto kmetje, voški namesto volkovi, sini namesto sinovi, zobi namesto zobje ipd.

7. Moški samostalniki na -o se sklanjajo le s prirastkom -t: sinko, sinkota; Janko, Jankota; Marko, Markota ipd.

8. Pri pridevniku »bolan« se je oblika iz moškega spola vnesla tudi v ženski in srednji spol in prav tako v množinske oblike: bolana, bolani, bolane, kar lahko beremo tudi v dijaških nalogah, torej v pismenem knjižnem jeziku in v zbornem govoru.

9. Iz narečja je v našo pogovorno inačico vdrl imenovalnik hčer namesto hči in narobe, zato lahko slišimo oblike: našo hči, in nasprotno: naša hčer.

10. Celjski pogovorni jezik ne pozna več preglasa o v e za mehкими soglasniki v imenovalniku in tožilniku srednjega spola pri pridevnikih, zaimkih in deležnikih. Zato govorijo — dijaki pa tudi pišejo — oblike: tujo mesto, našo dekle, moje bogastvo, celo ali vso mesto, vso slovensko leposlovje ipd.

11. Oziralni zaimek »ki« je našemu pogovornemu jeziku skorajda neznan, saj na splošno govorijo daljšo obliko »kateri«: naš oče, kateri..., naša hčer, katera..., knjige, katere...

12. V ženskem in srednjem spolu ne slišiš več dvojskih oblik iz zbornega govora, marveč le analogne množinske oblike: dve ženske, dve deklete, dve japke itd.

13. Kazalni zaimek iz narečja z reduplikacijo: toti, tota, toto — se pod vplivom zborne izreke vrača v ta, ta, to, tako da v pogovornem jeziku samo še redko slišiš obliki toti ali teti.

14. V dvojini se je pri glagolu izoblikovala tako imenovana kontaminirana oblika »sma«, in sicer iz dvojske oblike »sva« in množinske »sma«: sma slišale, grema u Celje, berema knjigo, midva sma naredla, hočma...

15. Po tematskih glagolih so se uravnale tudi oblike iz atematskih v drugi osebi množine in zato izgubile svoj s: date, vete, grete.

16. Pri glagolih na -či je v nedoločniku na novo pristopil -t: hočem rečt, nočem pečt, ne morem tečt.

17. V trpnopreteklem deležniku se je pod vplivom narečja posplošila oblika na -t tudi v primerih, v katerih pozna zborna izreka samo oblike na -n. Tako se je analogno po »podrt« izoblikovala oblika »naret« namesto narejen.

18. Ker je drugotni ali sekundarni poglasnik v sedanjiku namesto v a na Štajerskem prešel v e, utegnemo v naši pogovorni inačici slišati tako narečni e kakor tudi zborni a, na primer: vzemem in vzamem, genem in ganem, dehnem in dahnem, pehnem in pahnem, vnemem in vnamem.

19. V tretji osebi sedanjika v množini pozna celjski pogovorni jezik samo mlajše oblike na -ejo in -ijo: noge me bolijo, vrate nesejo.

20. Prav tako v tretji osebi množine pozna naš pogovorni jezik pri atematskih glagolih samo mlajše oblike na -jo, a ne več na -do. Na primer: vejo in ne vedo, dajo in ne dado, grejo in ne gredo, povejo in ne povedo.

21. Neskrčen je ostal sedanjik pri glagolu vreti, zato se glasi: že vreje. Po vrejem se je uravnaval tudi plevem in je prešel v plejem.

Posebnosti v mestu poudarka v besedah

1. V našem pogovornem nedoločniku je mesto poudarka tam, kjer je v deležniku preteklega časa na -l: nosit, pisat, krenit, morit, tärpet, Samoglasnika e in o sta pa v njem kratka in široka: nëst, böst.

2. V velelniku je mesto poudarka ostalo deloma nepremično: nës! — nëste! ostân! — ostânte; mólte! zbërte!

3. Zelo pogost je pri nas preskok poudarka za en zlog proti koncu besede. Na primer: znamênje, kamênje, delávec, kladívo, kolíko, toliko.

4. V deležniku preteklega časa na -l je v moškem spolu ostal poudarek vseskozi na zadnjem zlogu, pa naj gre za preproste ali pa za sestavljene oblike: je bežâu, je držâl, je moučâu, je govoriû, je zbudiû, je te-sâu, je narediû, je opustiû, je hotêu ipd.

5. V celjskem pogovornem jeziku je deloma znan preskok poudarka za en zlog proti začetku besede, tako da utegneš slišati dvojne oblike: otrök in ôtrok, poštên in pôšten, bogât in bôgat, širök in širok, se pop-nêm in se pôpnem, otprê in ôpre.

6. Med poudarne dublete sodijo tudi: deklê in dêkle, zobê in zôbe, prasê in práse.

7. V osrednještajerskem narečju izkazujejo preskok poudarka proti začetku besede tudi trizložnice: prístava, môtika in môtká, toda v pogovornem jeziku utegneš slišati samo obliko Prístava.

Nekaj besed iz skladnje in stilistike

1. V celjskem pogovornem jeziku je zelo pogosta zamenjava oziralne členice »kadar« z vprašalno »keda«. Prim.: Zmeraj, keda sem päršu u gosti, so me dôbör postrêgl.

2. Neprehodni glagol vstati je postal povratni: »se vstanem«, »sem se vstala«.

3. Splošnoštajerski zamenjani besedni red ob prislovu »še« je seveda znan tudi našemu pogovornemu jeziku: »še pa niso päršl.«

4. Pogosto je slišati podvojeni protivni veznik: vendar tetga pa nisma znale.

5. Nenavadno pogosto govorijo v celjskem okrožju protivni veznik »vendar«, in sicer tam, kjer v zbornem govoru rajši govorimo krajši protivni veznik a ali pa. Poleg tega pa utegneš slišati v pogovornem jeziku tudi nenavadni besedni red: Vendar stavka je minila, Vendar ko je ... Vendar udal se nisem.

6. Pri osebnem zaimku za tretjo osebo se je množinski tožilnik »nje« uravnal po rodilniku njih, tako da v celjskem pogovornem jeziku zmerom govorijo njih namesto nje, na njih namesto nanje, za njih namesto zanje. Prav take oblike prehajajo na Štajerskem vedno pogosteje tudi v zborni izreko in celo v pisni knjižni jezik. Prim.: Rajši ti njih, da ne bojo oni tebe, Na njih ni treba čakati.

7. Pridevniško povedkovo določilo se v celjskem pogovornem jeziku zelo pogosto rabi v določni obliki, redkeje v nedoločni. Prim.: Kak je naš peb bogi, Da ne bom predolgi itd.

Besedišče

1. Krajevni prislov tja je preko ta s privesno členico i prešel v taj, tako da slišiš sedaj: ta gor poleg taj gor, ta dol poleg taj dol. Prislov tam pa se zelo pogosto rabi tudi na vprašanje kam: grem tam.

2. Soodnosna prislova iz zaimka kako — tako sta po preskoku poudarka na prvi zlog izgubila -o ali -u, tako da ima pogovorni jezik obliki kak — tak.

3. Nazadnje naj naštejemo še nekaj prav značilnih besed in besednih zvez iz celjske pogovorne inačice: daleč se je kakor na Štajerskem sploh skrčilo v dauč, čakajte v čajte, pázduha v pásha, páska; poleg teden slišiš tudi v pogovornem jeziku — ne samo v narečju! — keden, dalje je značilen vzklik »pje«! Pestúnja se govori s poudarkom na u; pogosteje se govori čuj kakor poslušaj! Dalje je znan vzklik »je bela« ali pa »je bela cesta«. Predmetno vprašalni zaimek »kaj« pa se je zamenjal z osebno vprašalnim »kôga«? Prim.: kôga si naredila? namesto: kaj si naredila?

Zaključek

Zavedam se, da prikazana podoba pogovornega jezika v Celju in okolici nikakor ni popolna, saj sploh ne more biti, če je ta oblika našega govora šele v nastajanju. Težko se je dovolj jasno in nedvoumno odmakniti od obeh mejnikov pogovornega jezika, na eni strani od zbornega govora, na drugi pa od narečja, saj teh mejá do danes še nismo natančneje določili. Pa je tudi utemeljeno vprašanje, kdaj jih bo mogoče postaviti. Iz povedanega sledi, da sem v pričujočem članku skušal nakazati, kaj že vdira v naš pogovorni jezik iz tukajšnjega narečja, pa ne samo v pogovorni jezik, marveč tudi v zborni govor in celó v pismeni knjižni jezik. Če pa nekateri glasovi, nekatere oblike in rekla ali fraze vdirajo celó v zborni govor, je tembolj gotovo, da so bili ti glasovi in te oblike najprej last pogovornega jezika.

Po vsem povedanem nas tedaj čaka najbližja naloga, da čimprej in čim natančneje razmejimo pogovorni jezik od narečij, v našem primeru od osrednještajerskega narečja.

JANKO OROŽEN

PAŠKI KOZJAK

Zemljepisni in zgodovinski oris

ZEMLJEPISNE OSNOVE

Paški Kozjak je gorski masiv, ki zavzema osrednje mesto v severovzhodni Sloveniji. Po višini nekoliko zaostaja za sosednimi masivi: Pohorje dosega v Črnem vrhu 1543 m, Uršlja gora 1696 m, Smrekovec 1569 m, Boskovec 1590 m. Basališče v Paškem Kozjaku je sicer visoko samo 1273 m, toda na vzhodu in jugu nima tekmeča. Zato se masiv na teh straneh vidi iz velike daljave. Razen tega ima na severu, zahodu in vzhodu zelo vidne meje. To mu daje posebno izrazitost.

Paški Kozjak pripada gorski skupini Karavank, ki se v obliki ozkega pasu vlečejo od zahoda proti vzhodu in se pri tem znižujejo. Osrednji del Paškega Kozjaka napravlja vtis mogočne gube, ki je podolžno razklana v dve slemeni. Severno sleme je popolnoma enotno. Začenja se ob Hudinji pod Vitanjem in se v rahlem, proti severu vzbočenem loku dviga do najvišje točke, Basališča (1273 m). Odtod se neenakomerno spušča do sv. Jošta (1063 m), nato pa se hitro dvigne na Špik (1100 m). S Špika se z ozkim grebenom strmo spušča proti dolini Pake. Greben, imenovan Kozji hriber, loči severno stran masiva od zahodnega in je pokrajinsko izredno pomemben. Tako na severni kakor na južni strani se približno v sredini naslanja nanj razgibana planota. Na obeh, sicer po nastanku različnih planotah se je razvilo ljudsko življenje.

Južno izmed obeh slemen je erozijsko delovanje vode razdelilo v več vrhov, ki v višini zaostajajo za točkami v severnem slemenu. Ti vrhovi so: Visoko (988 m), Slapniški vrh (1062 m), Smolnik (1008 m), Podgora (1111 m). Med Visokim in Slapniškim vrhom je zveza popolnoma presekana, med Slapniškim vrhom in Smolnikom je pa še ostala tako močna, da je tu med severnim in južnim slemenom nastala zelo lepa, toda suha gorska dolina z ravnim dnom in zaobljenim prehodom v pobočju. Dolino še danes označujejo kot Les, čeprav so gozd v njej že davno iztrebili.

Kljub usmerjenosti od zahoda proti vzhodu ima Paški Kozjak odrastke, in sicer ob zahodnem koncu na južni in severni, ob vzhodnem koncu pa samo na južni strani.

Paški Kozjak
z Basališčem
v ozadju

Na zahodni strani je Visoko osnova za odrastek v južni smeri, v njem so Hobetov vrh, Ramšakov vrh (Radeč ali Rodojč — Radovič — 971 m) in Vinska gora z najvišjo točko v Temnjaku (814 m).

Pri sedlu med Visokim in Hobetovim vrhom se začena razpoka, ki poteka sprva vzporedno z obema osnovnima slemenoma proti vzhodu, nato polagoma prehaja proti jugu in se pri tem pogloblja, izprva položno, nato pa z enkratno večjo strmino. Sleme na južni strani razpoke je v resnici tretje vzporedno sleme Paškega Kozjaka, je pa znatno nižje, čeprav je tudi strmo. V njem sta vzpetosti Trojski vrh na zahodni in Zlodejev vrh na vzhodni strani. Razpoka je širša v zahodnem — gornjem delu. Tu je nastalo naselje Parovž. V vzhodnem delu prehaja razpoka v ozko sotesko, ki se je od nekdanj imenovala Zlodejev graben, v novejši dobi so ji pa nedomačini nadeli ime Hudičev graben.

Severno pobočje Parovža in Zlodejevega grabna se usmerja proti Špiku, Slapniškem vrhu in Smolniku ter se imenuje Strmec. Za južno pobočje navaja franciscejska mapa iz leta 1825 ime Ložič. Na pobočju je lovska koč. Pri koči se začena strma tajinstvena gozdnata Tajna, ki sega do Hobetovega vrha in Ramšaka. Med Trojnskim in Zlodejevim vrhom je plitko in široko sedlo, Vraška reber ali Vračjek, ki vodi proti Klancu in Dobrni.

Razpoka Parovža in Zlodejevega grabna se obrača proti južni smeri, ker zadeva ob jugovzhodni konec glavnega dvojnega slemena.

Zahodni del glavnega slemena se strmo spušča proti že omenjenima razgibanima planotama na severni in zahodni strani. Severno planoto so potoki, ki teko proti severu, razsekali v tri slemena, usmerjena proti podolju, ki loči Paški Kozjak od Pohorja. Ta slemena imajo vidnejše točke tik nad podoljem: Lošperk (702 m), Janški vrh (871 m), Irštenj (848 m) in Pečovnikov vrh (793 m). Lošperk je sicer najnižji med njimi, vendar ima značaj sedla, ki veže Kozjak s Pohorjem, tvori pa tudi razvodje v podolju.

Zahodna stran je vsaj na videz podobna severni, je pa krajša. Na severni strani sega do navedenega Kozjega hriberja. Južna stran je manj izrazita. Vendar lahko kot mejo smatramo črto od Ramšakovega vrha in njegovega manj izrazitega nadaljevanja do Dobrača (710 m), ki je tik nad Pako. Med obema mejnima črtama, Kozji hriber in Ramšakov vrh — Dobrač, je razgibana planota. Vendar se niti prve niti druge mejne črte ne drži neposredno. Med njo in Kozjim hribom je strmo podolje, ki mu pravijo »dolič«, začena se visoko pod Špikom in se spodaj nad rebrijo ob Paki izravna v mičen dol. Ob njem je še drug, krajši in manj izrazit dolič. Ob obeh doličih vodi navzgor znamenita nova kozjaška cesta.

Podobno podolje je tudi ob črti Ramšakov vrh — Dobrač. Vendar ima vseskozi blažje oblike, začena se pri sedlu med Visokim in Hobetovim vrhom ter se nadaljuje preko rebri, čeprav v zoženi obliki, prav do Pake. To podolje se imenuje Loke in ima toliko pripravnega sveta, da je v njem nastalo več kmetij. Med obema podoljema je razgibana planota, ki se strmo rebrijo spušča proti Paki. Kdor gleda proti Kozjaku z velenjske strani, se mu dozdeva, da vidi tik nad dolino razen Dobrača še drug izrazit hrib, Jesenik (687 m). Toda od zgoraj gledano, vrha ni. V tem pogledu imamo nekaj podobnega kakor v Savski dolini nad Hrastnikom, Trbovljami in Zagorjem, kjer se nam zdi, da so na južni strani doline strmi hribi, v resnici pa imamo pod seboj samo razsekano pobočje, ki prehaja zgoraj v planoto.

Geološki nastanek

Gubanje Paškega Kozjaka je spremljalo istočasno ugrezanje na jugu in severu ter pokanje na vzhodu in zahodu.

Na južni strani se je ugrezanje vršilo v kotu med Vinsko goro — Ramšakovim vrhom in Trojnskim — Zlodejevim vrhom, na severni strani pa vzdolž sedanjega glavnega slemena, vendar je tu ob sedanjem podolju na meji proti Pohorju nastala podolžna apneniška stena. Sleme se je stopnjema dvigalo iz morja. Valovje je imelo čas, da je izravnavalo vrhove

in ustvarilo na pobočjih bolj ali manj ravne, večje in manjše planote. Izravnano teme ima že Basališče. Zavzemata ga lepa travnata Ostrica in sosedna Danja. V nižjih legah je takih večjih ali manjših planot še več.

Spomin na upadajoče morje so še sledovi peščenjakov in tankih peščenih laporjev, ki so se odkladali iz morske vode. Danes so primerna podlaga za razvoj rastlinstva in za nastanek domačij. Istočasno so vode, ki so se iztekale v morje, zasipale udor na južni kakor na severni strani. Na južni strani je tako nastala osnova za sedanje Dobrnsko podolje. Na severni strani se je pa zasul globok udor med glavnim slemenom in navedenim apneniškim zidom vzdolž kozjaško-pohorskega podolja. Tekoče vode so razsekale apneniški zid in oblikovale Pečovniški vrh, Irštenj in Janški vrh. Ker so ti vrhovi iz tršega gradiva kakor zasuta planota za njimi, jih vodni vplivi niso v tolikšni meri znižali in so tudi z notranje strani videti kot hribi. V vzhodnem delu, pri Vitanju, se je pa apneniški zid porušil. Terciarni odkladnine segajo tu od glavnega slemena do podolja, samo tik nad Vitanjem je ostala apneniška ost, na kateri je nastal vitanjski Stari grad. Plasti, ki so zasule oba udora, pripadajo na severu staremu terciaru ter jih označujemo kot soteške plasti. Te plasti veljajo v splošnem kot nositeljice rjavega premoga.

Planota na zahodni strani je apneniška, sicer se je svet samo znižal in je njegovo površino daljšo dobo izravnavalo morje. Nato je sledilo delovanje tekočih voda.

Ta planota s pobočjem do vrha je po prvotnem ljudskem pojmovanju pravi Kozjak.

Tercijarni zasuti svet na jugu ter na severu se masi Paškega Kozjaka prilaga in jo pokrajinsko dopolnjuje. Je torej njegovo prigorje.

Meje in vodovje

Meja Paškega Kozjaka (z vključenim prigorjem) je jasna. Na jugu jo dela brazda, po kateri tečeta Dobrnica in njen pritok, prihajajoč od Zlateškega klanca v Hostah. Na severu ima isto vlogo Kozjaško-pohorska brazda, ki jo Lošperški preval deli v dva dela. Po vzhodnem teče Jesenica, ki se pri Vitanju izliva v Hudinjo. Pa zahodnem pa najprej Polenik, nato Paka, v katero se Polenik izliva. Vzhodna in zahodna meja sta itak jasni: ozka prelomnica Hudinje tu in Pake tam.

Najdaljši potok, ki prihaja iz notranjosti Paškega Kozjaka, je Dobrnica. Nastaja iz dveh tokov: iz Kačnika, ki izvira pod Špikom nad dolinskim kotom Parovža in iz kratkega Šumečkega potočka, ki prihaja na dan vzhodneje, med Strmcem in Brdcami. Dobrnica sprejema pri Dobrni Topliški potok in se pod Strmcem izliva v Hudinjo. Razen nje dobiva Hudinja s paške strani: potoček, prihajajoč iz Čreskove in z Velike ravni, ki mu dodaja nekaj vode Vrbnica, Trebuhinjski potok, ki prihaja na severni strani glavnega slemena izpod Trebuhinje, preseče tesno sotesko Zimpret med

glavnim slemenom in vitanjskim Starim gradom ter se samo nekoliko niže izliva v Hudinjo. Zanimiv in bogat studenec s hladno pitno vodo poleti in toplo pozimi, imenovan tudi Žimpret, so leta 1968 zajeli za vitanjski vodovod.

Na severni strani prihaja izpred glavnega slemena več potokov. Največja sta Glažutarica in Bajtnarica, ki se izliva v Pako, preden ta zahodno smer zamenja z južno-jugozahodno. Manjši potočki teko tudi v Jenico.

Površinske plasti in izraba tal

Paški Kozjak sestoji v zgornjih plasteh iz triadnega apnenca, v spodnjih pa iz dolomita.

Manj je starejših paleozoičnih permskih in karbonskih plasti, te so v splošnem najnižje, zlasti na jugovzhodni strani pogorja.

Med apnencem in dolomitom je znatna razlika. Apnenec rad prepeleva. V razpokah se nabira voda, ki kamen razjeda in ustvarja kraške oblike: vrtače, žlebiče in za Paški Kozjak tako značilne »dole« in »doliče«.

Za kmetijstvo so ugodne vrtače, v katerih se nabira rodovitna prst. Vendar so večinoma majhne in bolj pripravne za gozdove. Dolomit se pa zaradi prepelevanja drobi na kose, ki često prehajajo že kar v pesek. Če ni pobočje prestrmo, raste na njem razen resja in skromnega grmičevja vsaj trava. Kjer je lega ugodnejša, nastane iz peska polagoma drobna preperelina, ki pa je plitka in bolj suha ko na apnencih. Po nepropustni podlagi voda hitro odteče. Na takih tleh so predvsem gozdovi.

Med apnencem in dolomitom se pa pojavljajo plasti skrilavcev, lapornih skrilavcev in peščenjakov, ki hitro prepelevajo in dajejo dovolj prsti za rast rastlin.

Paški Kozjak pretežno obrašča gozd. Prav na samem temenu so travnate planote, deloma tudi niže, tako v Lesu, kjer se je gozd umaknil gorskim travnikom; kjer se je nabralo dovolj rodovitne prsti, le tam so se pojavile domačije z njivami in travniki.

Gozd je na vseh pobočjih. Sestoji so deloma še prvotni, sestoječi iz bukve in jelke. Največ jih je na apnencu v najvišjem pasu. V naslednjem nižjem pasu pravladujejo bukve in bori. Na dolomitu si slede gozdovi smreke in bukve; gabra in bora; hrasta in gabra, javorja in jelše.

Pod krošnjami gozdnih dreves je bogat podrast, sestojec iz zelišč, cvetnic in raznovrstnega grmičevja. V smeri od zgoraj navzdol si slede: gozdna bekica, planinšček, borovničevje, mahovje; bela bekica, goli lepen, trpežni golšec, grint, mlečnice, rumena mrtva kopriva, kadulja, dišeča perla, gozdna vijolica, zajčji lapuh, gozdni šaš, škrlatna zajčica, kislica, skrželica; mokovec, jerebika, mali jesen, alpski negnoj, kokoševéc, medenika; dren, dobrovita, šmarna hrušica, čistilna krhlika, kalina, krvavordeča krvomočnica, kosmuljek, navadna solznica, škrlatnordeča deteljica, okroglostni golšec, jelenski silj, košeničica, pomladanska resa.

Čeprav je pretežno gozdnat, je bil Paški Kozjak že davno naseljen. O prazgodovinski dobi govori sicer skromna najdba, ki so jo našli nekje na vrhu. Nekaj prazgodovinskih predmetov so odkrili tudi v okolici Vitanja. Najdbe iz rimske dobe so pa že kar številne in značilne. Razen na Dobrni in v Strmcu (Novi cerkvi) so prišle na dan zlasti v Vitanju in njegovi okolici. Skozi Vitanje je vodila važna cesta, ki je vezala Celje (Celejo) s sedanjim Starim trgom pri Slovenjem Gradcu (Collatio), z Globasnico v Podjuni (Juenco) in z glavnim mestom noriške province, Virunumom na Gosposvetskem polju. V Vitanju je bila verjetno rimska postaja Upellae. Tu najdeni nagrobni spomeniki so vzdani v župnijski cerkvi. Nad Vitanjem sta blizu cerkvice sv. Vida v Beškovnikovi kapeli vzdana nagrobnika dveh rimskih vojakov, o katerih domnevajo, da sta stražila sužnje, ki so v bližini lomili pohorski marmor. Ob cesti, ki vodi v zapadno smer, so na sedlu pri Lošpergu odkrili več rimskih ostankov. Še bliže Vitanju so pri gradnji ceste zadeli na rimski spomenik. Naslednja stoletja o preteklosti molče. O dobi slovanske samostojnosti pa imamo po mnenju Davorina Trstenjaka dvoje, troje značilnih pričevanj. Na pohorski strani sta nedaleč od Vitanja Spodnji in Zgornji Svarožnik. A Svarog je bil staroslovanski bog sonca in toplote. Omenjena cerkvev sv. Vida bi utegnila biti naslednica Svetovidovega svetišča. Tudi o dobi, ko so Slovenci prišli pod frankovsko-nemško oblast, zgodovina za 200 let molči. Leta 980 se Paški Kozjak prvič posredno omenja. Tega leta je cesar Oton II. podelil Otonu I., mejnemu grofu Savinjske marke, 20 kmetij med Dobričem, Stenico (vzhodnim nadaljevanjem Kozjaka) in Breznim (na samem Paškem Kozjaku). Sledili sta še dve darovnici, ki sta pomnožili posest Viljema I. in Viljema II. na področju Savinje, Save, Sotle in Mirne. Ko je grofica Hema, Viljema I. vdova, po smrti moža in sina ostala sama, je v pričakovanju smrti svojo veliko posest razdelila.

Južni in srednji del posesti (ob srednji in spodnji Savinji) je namenila svojim sorodnikom, širok pas na severu, ki je segal od Šaleške doline preko Vitanja, Šentjurja in Bizeljskega v dolino Mirne na Dolenjskem, je pa poklonila ženskemu samostanu, ki ga je ustanovila v Krki na Koroškem (1042). Po njeni smrti je solnograški nadškof s to posestjo podprl krško škofijo, ki jo je ustanovil leta 1072.

Krški škof je na važnih točkah pridobljene posesti zgradil ali dal zgraditi vrsto gradov, v katerih so sedeli njegovi ministeriali in gospodarili podrejenim kmetom. Ministeriali so se kot fevdniki polagoma okrepili in se začeli smatrati za gospodarje v upravo in varstvo jim izročene posesti. Med njimi so bili tudi mogočni gospodje, npr. Celjski grofje. Konec srednjega veka ali samo nekoliko pozneje se je že velik del posesti izvil škofom iz rok. Sorazmerno dolgo so se zaradi vinogradov držali v Mokronogu in na Bizeljskem, a najdalje v Vitanju, ki so ga z že močno zmanjšano gosposčino prodali leta 1783.

Stari vitanjski grad je bil na vzpetini nasproti Paškemu Kozjaku. Leta 1201 ga je hud potres tako razmajal, da se je stolp porušil in pokopal pod seboj ministeriala Hartroda in 7 drugih ljudi. Grad so obnovili. Leta 1443 ga je razdejal celjski vojskovodja Jan Vitovec. Zopet so ga obnovili, a končno pustili propasti. Razvaline se po sedanjem lastniku imenujejo Krajnikov grad. Drug grad je nastal nekoliko pod trgom na vzhodni strani na vzpetini, ki je odcepljena od Stenice. Bil je naseljen še v XVIII. stoletju. Njegove razvaline na izredno strmih skalah še danes vzbujajo veliko pozornost. Po sedanjem lastniku jih označujejo kot Goležev grad. Toda že leta 1404 je bila v trgu manjša graščinica (curia episcopalis = škofijski dvor), v kateri se je mudil škof, kadar je prišel v Vitanje. Tu je bil vsaj pozneje sedež gosposčinske uprave. Graščina, sorazmerno majhna, toda zanimiva, stoji še danes.

Prvi kupec gosposčine, Marija Jožef baron Dienersberg, jo je imel v posesti samo dve leti. Nato je hitro šla iz rok v roke. Šele fužinar Jožef Steinauer jo je trajno zadržal. Posest je v celoti merila 1471 oralov, od tega je bilo 1395 oralov gozda.

Po zakonu o kmetiški odvezi iz leta 1848 graščina ni več imela podložnikov, niti ne sodne in upravne oblasti.

Steinauerju je leta 1868 kot posestnica sledila hči Terezija Mulej (Mulley). Za njeno hčerko Luizo je postal lastnik neki Ramsauer. Po posredovanju Češke pozemkove (zemljiške) banke je bila leta 1917 posest razprodana. Zemljišča so pokupili kmetje, graščino pa pozneje Kušar. Razen vitanjske gosposčine so bile do leta 1848 fevdalni gospodarji kmetij na vitanjski strani še nekatere druge gosposčine: Dobrnica, Legen pri Slovenjem Gradcu, Konjice, Jamnik pri Konjicah, Rabensberg ali Lanšperk pri Šmartnem v Rožni dolini, nadžupnija v Strmcu (Novi cerkvi) Lemberg in posestvo Russ, priključeno gosposčini v Lembergu, toda njim so pripadale samo posamezne kmetije.

Na dobrnski strani so bili fevdalni gospodarji kmetij: gosposčine Lemberg, Rabensberg — Lanšperk, Dobrna, Dobrnica, posamezne kmetije so imeli tudi: nadžupnija v Strmcu in gosposčine Zalog, Tabor pri Vojniku, Zalog pri Arji vasi, Turn v Šaleški dolini in Vodriž pri Graški gori.

Fevdalni gospodarji na velenjski strani so pa bili: Velenje, Šalek, Gorica, Bevška Dobrava, Legen in Hartenstein pri Slovenjem Gradcu, župnija Vitanje, Dobrnica, Lemberg, Zalog.

Sredi XVIII. stoletja državni oblasti že ni več zadoščal stik s prebivalstvom preko graščinskih gosposčin. Vojne potrebe so zahtevale neposreden stik. Da bi imeli boljšo kontrolo nad vojnimi obvezniki, so uvedli tako imenovane števne občine z oštevilčenimi hišami (1771). Leta 1784 so pa zaradi boljšega nadzora nad zemljiško posestjo in možnosti pravilnejšega obdavčenja uvedli tako imenovane katastrske občine, ki so jih pozneje imenovali tudi davčne občine. Paški Kozjak je bil redko naseljen, zato so na njem uvedli razmeroma velika katastrske občine, ki so vse v redu segale od vrha do vznožja. Skoraj vso južno stran z manjšim delom pobočja ob soteski Hudinje so združili v katastrski občini Sv. Jošt. Dobil je ime po cerkvi sv. Jošta, ki je na zahodnem delu glavnega slemena.

Le majhen del je pripadal katastrski občini Čreškova. Na vitanjski strani so ustanovili katastrsko občino Brezen, ki je zajela vzhodni del planote na vrhu, pobočje nad sotesko Hudinje, terciarni svet v ozadju Vitanja in pobočje nad njim. Ime je ta katastrska občina dobila po Breznu, ki ima strnjeno jedro jugozahodno ob Basališču, sicer je pa raztresen. Iz vsega zapadnega dela severnega pobočja z rastresenim naseljem Globoko so napravili katastrsko občino Kozjak. Med Breznom in Kozjakom je nastala katastrska občina Spodnji Dolič. Vse zapadno pobočje, t. j. pravi prvotni Kozjak, so z Lipjem in Lopatnikom združili v katastrski občini Lipje. Lipje samo je daleč na jugu, med Bevškim in Vinsko goro, na severni strani ceste Vinska gora—Velenje.

Trg Vitanje in vas Vitanje z župno cerkvijo so združili v katastrski občini Vitanje.

Leta 1850 so na osnovi provizoričnega občinskega zakona ustanovili moderne občine, kakršne so se v bistvu ohranile do druge svetovne vojne. Pri tem so katastrsko občino Sv. Jošt priključili občini Dobrna, ki je dobila še tudi katastrske občine: Dobrno, Klanec in Zavrh.

Iz katastrskih občin Brezen, Kozjak in Spodnji Dolič so napravili tri občine, ki so se prav tako imenovali. Katastrske občine Lipje so pa priključili občini Št. Janž na Vinski gori, ki je štela v celoti štiri katastrske občine, kajti obsegala je tudi: Št. Janž, Prelsko in Črnovo.

Taka upravna razdelitev je ostala do stare Jugoslavije.

Ko je leta 1930 začela pritiskati huda svetovna gospodarska kriza, je vodstvo države menilo, da bi večje občine laže premagovale krizo kakor majhne. Tako je leta 1933 izšel nov občinski zakon. Na osnovi tega zakona so Brezen, Spodnji Dolič in še Hudinjo, Ljubnico, Pako in Stenico priključili k Vitanju, občino *Kozjak* k Mislinji, medtem ko sta že itak veliki občini *Št. Janž* na Vinski gori (s katastrskimi občinami Lipje, Št. Janž, Prelska in Črnova) ter *Dobrna* (s katastrskimi občinami Dobrna, Klanec, Sv. Jošt in Zavrh) ostali nespremenjeni.

Kmetje na Kozjaku so skušali prebresti krizo s povečano prodajo lesa, pri čemer so gozdovi često preveč trpeli. posameznikom se pa le ni posrečilo, da bi bili rešili kmetije.

Ko je prišla najtežja krizt naše zgodovine, doba druge svetovne vojne, je ta ali oni mislil, da bi mu bilo pod sovražnikom bolje. Toda sovražnik je prinašal najhušje gorje in grožnjo, da bo uničil naš narod in naš rod.

Ze v avgstu 1941 se je v Šaleški dolini začel organizirati odpor, odročni Kozjak je bil tedaj še ob strani. Za uspešen odpor je bila potrebna terenska organizacija, a te v kozjaških hribih ni bilo mogoče v kratkem času izvesti. Vendar so partizani okrog 9. septembra 1942 po akciji v Zaveršah na zahodni strani Pake prišli prvič na Kozjak.

Zima leta 1944 je Paški Kozjak v polnem obsegu vključila v borbo. Prihajala je XIV. divizija. Prav v času, ko se je divizija bližala Kozjaku, so SS-ovci pripeljali iz celjskih zaporov 100 talcev in jih na trati ob cesti postrelili. To je bilo 14. februarja.

Ta dan je XIV. divizija, ki je medtem že prestala hude borbe, zlasti ob prehodu čez Gračnico med Jurkloštrom in Rimskimi Toplicami, prešla Voglajno v Opoki, vzhodno od Štor. Dne 15. februarja je imela hude borbe pri razvalinah starega lindeškega gradu. Zvečer je pri Socki prešla Hudinjo in se povzpela na Paški Kozjak. Dne 16. februarja je divizija želela počivati, vendar so se že začele borbe.

Okupatorski komandant polkovnik Treck je zbral skupino, ki je bila po številu trikrat močnejša od partizanov. Dne 17. februarja je skušal partizane obkoliti. Šerčerjeva brigada se je borila z Nemci na vrhu Kozjaka, Bračičeva in Tomšičeva brigada pa na zapadu, pod Sv. Joštom in pri Klincu. Obroč se je že sklepal, a divizija ga je prebila. Udarila je na severno stran. Dne 18. februarja se je skušala v Spodnjem Doliču prebiti na Pohorje. Toda našla je prehod zaprt. Le štirje bataljoni so se pretolkli skozi zaporo. Glavnina divizije se je z vsemi ranjenci in komoro vrnila na Paški Kozjak. Umik z ranjenci in komoro v visokem snegu in ob ostrem mrazu je bil izredno težak. Na čistini med Glažarjem in Miklavžem, zadnjima kmetoma pod Basališčem, so Nemci napadli. Partizani so sovražnika odbili, rešili so ranjence, izgubili so komoro. Povzpeli so se na Basališče. Vse to je bilo 18. februarja.

Preko noči so se Nemci porazgubili po saminah. XIV. divizija se je pa zbrala in odšla proti Brdcam. Dne 19. februarja zjutraj je sovražnik napadel pri Podpečanu v Zgornjih Brdcah. Divizija se je v hudih borbah umikala mimo Dobovičnika* proti zapadu. V noči med 19. in 20. februarjem je pri Jurku in Hobetu pod visokim snegom prebila obroč in se spustila proti Paki.**

Na te borbe opozarja obiskovalca Paškega Kozjaka 5 napisnih plošč. Ena je na Štravsovi (p. d. Krivčevi) hiši v Brdcah. Z nje zvemo, da je dne 15. in 16. februarja padlo v okolici 13 borcev. Druga je na Visokem. Ta nam pove, da je na tem mestu v noči od 18. na 19. februar XIV. divizija prebila okupatorjev obroč in se pomaknila čez Pako. Tretja je nad cerkvi-jo sv. Jošta ob Špiku. Spominja nas na srdite borbe med 17. in 19. februarjem. Dve plošči (ena je pri Jurku in ena pri cerkvi) veljata spominu na dva padla borca neznanega imena. Z vrha se je divizija po strminah spustila v dolino in 20. februarja v zgodnjih jutranjih urah prekoračila Pako in progo pod železniško postajo Paka. Še istega dne je preko Plešivca prešla na Graško goro, kjer je imela 21. februarja hude borbe. Dne 22. februarja se je borila pri Ravnah nad Šoštanjem. Nemški pritisk je popuščal. Naslednji dan 23. februarja, je divizija počivala med Zavodnjami in Št. Vidom nad Šoštanjem. Vendar se je prikradla nemška patrolja do hiše, kjer je bil pesnik Kajuh, vodja kulturniške skupine, s tovariši. Kajuh je po nesreči padel. Divizija se je nato napotila proti Goltem, Kamnu in

* Ta kmetija se v spisih napačno navaja kot Dobaričnik (po napačnem zapisu imena na specialki).

** Sedelce pod Visokim z dvema kmetijama, kjer je XIV. divizija prebila sovražni obroč, se že zaradi lege ne more imenovati Podvin; zaselek s tem imenom je pod Vinsko goro in je del naselja Pirešica.

Rastkami. Bile so še borbe. Toda 26. februarja so Nemci nehali napadati. Govorili so, da so divizijo uničili. Utrpela je zares polovico borcev in vso komoro, vendar je bila zarodek za velik razmah. Njene enote so se kasneje večkrat ustavile na Paškem Kozjaku. Pri Glažarju v gozdu je bila skrita bolnica. Pri Jurku pod Visokim in pri Ramšaku v spodnjem delu Globokega sta bili obveščevalni postaji. Posebno hude izgube je divizija prizadela Nemcem 5. februarja 1945. V tem času so se enote XIV. divizije zadrževale na Paškem Kozjaku tudi zato, ker so zavezniški avioni tu odmetavali material.

Ko so Nemci že kapitulirali, so bile v Globoki med Kozjakom in Doličem hude borbe z umikajočimi se ustaši. Na prejšnje in te borbe spominja lep spomenik, ki ga je Zveza borcev postavila na lepi vzpetini tik nad Ramšakovo domačijo. Napis nam pove vse. Glasi si:

Tu je pokopanih 13 borcev 14. divizije in 24. borcev 17. in 51. divizije NOV Jugoslavije.

Prvi so padli v strašni zimi 1944. leta, drugi v maju 1945. leta v zadnjih borbah za našo svobodo.

Slava junakom, ki so pokazali, kako se je treba boriti za domovino.

Partizani so napadli tudi na vitanjski strani. Julija 1944 so dvakrat vdrli v trg. Dne 2. maja 1945 je Šercerjeva brigada znova udarila na Vitanje in Nemce pregnala iz trga in okolice.

NASELJA

Za novejša zgodovinska obdobja, zlasti od konca 18. stoletja dalje moramo govoriti o naseljenosti in prebivalcih tega ozemlja v okviru katastrskih občin, ki so pri nas najstarejše podeželje združujoče organizacije.

Katastrska občina Sv. Jošt

je bila, kakor sem že navedel, del bivše občine Dobrna. Ta katastrska občina je leta 1910 štela 420, leta 1931 pa 440 prebivalcev, kar je glede na njeno velikost izredno malo. V vsej katastrski občini so bili samo štirje majhni zaselki, ostalo prebivalstvo je živelo na samotnih kmetijah.

Parovž. Iz Dobrne nas ob Dobrnici v prvih letih stare Jugoslavije zgrajena okrajna cesta mimo graščine Dobrnice najhitreje privede v osrčje Paškega Kozjaka. Dobrnica prihaja iz tesne soteske Zlodejevega grabna, ki so ga v novejši dobi začeli označevati kot Hudičev graben. Ob vhodu v Zlodejev graben je še poslopje, kjer je v polpretekli dobi koval daleč naokrog sloveči Grabenski kovač Vanovšek. Danes se ne čujejo več udarci kladiva, kajti sinovi so se razšli. Tudi mlini že počivajo in čakajo popolnega konca. So ob Kačniku in Šumečniku. Ob sotočju se dolinsko dno dvigne in razširi, tako da so mogle nastati štiri stare kmetije z imeni: Parovšek, Felicijan, Šunk, Jožef. Kmetije so še tako blizu druga drugi, da lahko govorimo o zaselku — Parovžu, Jožef je že čisto v kotu.

Kačnik v bregu nad njim je že precej oddaljen. Tri kmetije so bile v fevdalni dobi podložne Dobrnici, Šunkova in Kačnikova sta bili leंबरški.

Na Parožnikovem so Antonu Pareškemu (»Pareschy«) sledili trije Parežniki, tem po priženitvi trije Avberški in en Fijavž (1946). Od Parožnikovega se je leta 1871 odcepil znani Rošerjev (»Zlodejev«) mlin.

Na Felicijanovem so Blažu Slapniku (1752) sledili dva Felicijana in ena Felicijanka, tej pa Podpečani (1935).

Na Jožefovem so Jožefu Pareškemu do danes sledili štirje Felicijani.

Na Kačnikovem srečamo za Kačniki Pušnike in Leopolda Lednika, lesnega trgovca (1907).

Na Šunkovem sta za Antonom Šunkom Pareškim (1752) gospodarila Štefan Grušovnik in Anton Šunko, leta 1814 so sledili Čerenaki, ki so na kmetiji še danes.

Parovžu se pripisujeta tudi dve kmetiji na južni strani doline: Vračjekovo na sedlu proti Klancu in Trojnšekovo na južni strani Trojnškega vrha.

Obe kmetiji sta bili podložni Lembergu. Na Vračjekovem je Valentinu Vrašniku (1752) sledilo 5 Lešnikov, tem pa po priženitvi Žužki (1925).

Na Trojnškovem srečamo najprej Krajnce, nato pa Očarke, Golčerje, Mastnake in Rednake (1936).

Kačnikovo je že na severnem pobočju. Razen tega se štejeta k Parovžu še tudi kmetiji Spodnjega in Zgornjega Okrožnika. Obe sta na Okročci.

Na kmetiji Spodnjega Okrožnika gospodarijo Okrožniki vsaj že od leta 1752. V fevdalni dobi je bila kmetija podložna Dobrnici. Na kmetiji Zgornjega Okrožnika so Okrožnikom leta 1932 sledili Skoki. Ta kmetija pa je bila podložna Lembergu.

Strmec je pobočje na severni strani Parovža. Dostop je ob Šumečnikovem potoku (skozi Rjavko) in mimo Kačnika.

Jurkovo, pod Sv. Joštom. Jurkom so leta 1925 po poroki sledili Ramšaki. Kmetijica je bila podložna Lanšperku — Rabensbergu.

Špeharjevo. Leta 1788 je od leंबरške graščine kupil svet Matija Ulrik in ustanovil kmetijico. Sledili so Dobovičniki (1791), ki gospodarijo tu do danes.

Sosed Špeharjev je *Zgornji Marčič*. Svet je leta 1794 od Lemberga kupil Jurij Črep in ustanovil kmetijico. Črepom so leta 1954 sledili Bračiči.

Rebernikovo, kmetija v Rebri, Rebernikom (1752) so kot lastniki sledili Dobovičniki, a tem Pušniki (1793). Kmetija je bila podložna Lembergu.

Škodovnikovo. Izza srede XVIII. stoletja so gospodarili na kmetiji Vasleti, tem so leta 1931 sledili Mešli. Kmetija pod Sv. Joštom je bila podložna Lanšperku — Rabensbergu. Pripoveduje se, da so nekje na tej kmetiji zakopani zlatniki.

Slapnikovo. Grobelniki so bili na kmetiji že okrog leta 1800. Kmetija je bila podložna Vodrižu. Južno od kmetije je Slapniški vrh.

Vzhodno od Slapniškega vrha je *Maršnak*. Prvi znani gospodarji so bili Vrhovniki, toda že v XVIII. stoletju so jim sledili Maršnaki ali Mališniki. Kmetija je bila podložna Dobrnici.

Vzhodno od Slapnika je *Papež*. Nikolaju Papežu (1752) je sledil Matija Dobovičnik, za njim so gospodarili Grobelniki do leta 1926, ko si jo je pridobil lesni trgovec Lednik. Kmetija je bila podložna Dobrnici.

Jugovzhodno od Maršnaka je *Pušnik — Mešlovo*. To kmetijo so za Pušniki prevzeli Mešli leta 1914. Bila je podložna Dobrnici.

Na *Spodnjem Dobovičnikovem* so Dobovičnikom sledili Golčerji (0.1 820). Kmetija, Spodnja Dobovica, je bila podložna Dobrnici.

S v. Jošt (zdaj označevan tudi kot Kozjak) je najbolj znano naselje na Kozjaku. Nahaja se tik pred Špikom na nekoliko izglobljenem delu samega temena in sestoji iz cerkve, župnišča, meznarije, šole in ene hiše. Sedanja cerkev je bila zgrajena leta 1883. Prvotna cerkev je bila izprva podružnica Dobrne. Samostojna kuracije iz leta 1787. Otroke so duhovniki začeli poučevati leta 1844. Redna šola je nastala leta 1894. Šolsko poslopje je iz leta 1900.

Les je lepa, dolga gorska dolina med Basališčem na severni in Slapniškim vrhom in Smolnikom na južni strani. Do konca XVIII. stoletja si je vso dolino lastila leंबरška gosposčina. V letih 1787 do 1789 je Les prodala štirim gorjancem, ki so si ustanovili skromne domačije. Te so: Flerinačeva, Žgankova, Štukljeva in Zgornja Arnejčeva.

Na *Flerinačevem* so Florjana Pečniku sledili Cirkovniki in tem Rakovniki (1927).

Kozjak (nekdanji Sv. Jošt na Kozjaku)

Na *Žgankovem* sta Tomažu Krašek (ki se navaja tudi kot Zgank 1787) sledila dva Žganka. Leta 1852 si je pridobil kmetijici Gašper Cirkovnik in njemu so sledili Špegli (Špegu).

Na *Štrukljevem* gospodarijo Hrastevni od 1789 do danes.

Na kmetiji *Zgornjega Arnejca* so bili najprej Pačniki, nato Pesjaki, Jakopi, Kamerniki, Bračiči.

Čisto na kraju je bila kmetijica Žerjav — Mago, ki je prav tako nastala na lemberškem gospoščinskem svetu. Ustanovil jo je Lovrenc Veršelak (1790). Nadaljnji lastniki: Žerjavi (1824), Golčerji (1894), Jakobi (1921), Bračiči (1925). Nekaj sveta je imela v Lesu tudi dobrniška gospoščina. Na njem so se pred kmetiško odvezo naselili Šešli, ki so jim sledili Špegli (1904).

Brdce. *Gornje samotne kmetije.* Jurij — Zgornji Marčič, prvi pod Lesom. Kmetijo je leta 1794 ustanovil Jurij Črep. Šele leta 1954 so Črepom sledili Bračiči.

Tanačevo. Podpečani so bili na kmetiji že v XVIII. stoletju. Kmetija je bila podložna Lembergu. Južno od kmetije je Podgora.

Zaselek Brdce. Zaselek treh kmetov, ki so znatno niže, med Krivčevim in Kovačevim vrhom. Kmetije so znane izza terezijanskega katastra (1752), bile so podložne Lembergu.

Krivčevo. Krivcem so leta 1935 po priženitvi sledili Stravsi.

Tanclovo. Tanclovo ime je nosil prvi znani lastnik Anton (1752). Sledili so mu Krivci. Nato so gospodarili na kmetiji Pučniki (1898) in za njimi Cvikli.

Narodenovo. Narodenom (1753) so sledili Vanovski (1805), rod Za Grušovcem (1864), Koprivniki (1887), Skoki (1898) in Banovski (1939).

Samotne kmetije zapadno od zaselka

Tri lemberške: *Pečnik — Jamniškovo.* Prvotni lastniki Pečniki. Leta 1752 je bil lastnik Pavel Gmajner. Sledili so Jamniki.

Grušovnikovo. Grušovniki so bili na kmetiji že leta 1752. Leta 1797 so sledili Operčkali.

Vse tri kmetije so bile podložne lemberški gospoščini. Leta 1890 je prvo in leta 1891 drugo kupil lemberški graščak dr. Edmund Langer, leta 1904 pa tretjo njegov naslednik Hubert Galle.

Ohranila sta se samo dva starejša odcepka: Kolarik — Slapernikovo (Zgornji Bem) in Jamnišek — Orlič — Mavh — Stravs — Podpečan — Špegel-Dobovičnikovo (prvi od prve, drugi od tretje kmetije).

Južno od teh kmetij je Drenica.

Zgornji Urličnik — Kraguljček na kmetiji Kraguca. Orličnikom so sledili Korenaki (1855), Jamniški (1883), Žerjavi (1897), Rihtarji (1902), Golčarji (1939), Cvikli (1947).

Štravsovo. Štravsi so na kmetiji vsaj že od leta 1800. Kmetija je bila podložna Lanšperku — Rabensbergu.

Šumečnikovo. Šumečnikom, ki so bili na kmetiji že leta 1752, so sledili Gradišniki. Kmetija je bila podložna Dobrnici.

Zgornje Dobovičnikovo v Zgornji Dobovici. Dobovičnikovi so bili na kmetiji že okrog leta (1800). Sledili so jim Štravsi (1863), Črepi (1896). Kmetija je bila podložna Zalogu.

Spodnje Dobovičnikovo v Spodnji Dobovici. Lastniki so bili: Dobovičniki (1752), Golčerji (okrog 1800). Kmetija je bila podložna Dobrnici.

Samotne kmetije pod zaselkom

Sumejevo je nastalo okrog leta 1800 na dobrnškem gosposčinskem svetu. Lastnik do 1930 Marovšeki, nato Brecli.

Sumejevo (Francuhovo). Lastniki: Malešnaki, Podpečani (1852), Javorniki (1872), Grušovniki (1947). Kmetija je bila podložna Lembergu. Odcepek od predhodne kmetije: Grobelnikovo.

Markovo. Na dobrniškem gosposčinskem svetu nastala kmetijica. Lastniki še danes rodbina Za Grušovcem.

Zgornje Šentovčekovo. Lastniki: Šentovčniki (1752), Korenaki (1884), Medvedi (1924). Kmetija je bila podložna Lembergu.

Spodnje Šentovčnikovo, nastalo na dobrniškem gosposčinskem svetu. Lastniki: Dobovičniki, Čerenaki (1932), Rošerji (1927).

Pod Visokim na sedlu nad Parovžem leži *Jurkovo*. Na kmetiji je bil rod Jurkov že v XVIII. stoletju, izza leta 1925 so po priženitvi lastniki Ramšaki. Kmetija je bila podložna Lanšperku — Rebensbergu.

Hobetovo. Tomažu Hobetu so kot lastniku sledili še trije Hobeti, nato sta gospodarila na kmetiji dva Rednaka, leta 1934 si jo je pridobil lesni trgovec Franc Skaza. Kmetija je bila podložna Zalogu — Širju.

Pod Radojčem ali Ramšakovim vrhom na lepi planoti leži *Ramšakovo*. Prvi znani Ramšak je bil Pavel (1752). Še danes so na kmetiji Ramšaki. Z nje se je Ramšakov rod razširil tudi na druge kmetije.

Kovačevo. Lastniki so Korenaki že od leta 1752. Kmetija je bila podložna Lembergu.

Topolšekovo v Topolah v smeri proti Hudinji. Topolšekovi so bili na kmetiji že leta 1752. Sledili so jim Rošerji (1831), a tem Golobi (1937). Kmetija je bila podložna Lembergu.

Kamšakovo na Kamšakovem hribu blizu Hudinje. Kamšakovim so leta 1920 sledili Štravsi. Kmetija je bila podložna Taboru.

Na Trojnskem vrhu je bila rudarska hiša. Vzhodno od Ramšaka so sledovi jaška — dušnika. Rudarji — Italijani so leta 1864 zgradili Ramšakovo hišo. Ko so bili gotovi, so jim Ramšakovi napravili likof, ki je bil kakor svatba. Ramšaki so imeli vinograd na Klancu pri Dobrni. Pod domačijo so na gorskem travniku kraške jame, skozi katere pronika voda. Kmetija ima zemljišča tudi v Lokah, na velenjski strani slemena. Podložna je bila Lembergu.

Loka leži v dolinskem kotu, ki ga na dobrnski strani tvorita Radojč in Temnjak. V sklenjenem naselju so bile tri stare kmetije. *Gregorjevo* (lastniki Božniki), *Počivavnikovo* (lastniki Dobovičniki) in *Mihelakovo* (lastniki Gučeki).

Poleg Gregorjeve domačije je ponikalnica.

V okolju so štiri samotne kmetije: *Larmentovo* (lastniki Larme, že 1752, Budniki, Staneti, Pesjaki, Goršeki).

Kamšakovo (lastniki Kaminšeki — 1752, Lipičniki — 1828, Tekavci — 1876, Lipniki — 1955), *Čerjakovo* (lastniki Kolmani — 1752, Čerenaki in Marovški — 1814) in *Rednak — Višnar — Božnikovo*, ki je imelo mlin.

Tri kmetije so bile podložne Dobrni (Gregorjevo, Larmentovo, Kamšakovo), ena Lembergu (*Čerjakovo*), ena Zalogu (*Rednak — Višnar — Božnikovo*).

Ponikalnica pri Gregorju ojača vodo, ki prihaja od ponikalnice pri Ramšaku. Pod Loko prihaja na dan kot Potoški vrec, ki ima zelo toplo vodo. Tekoč po soteski med Radojčem in Kurjekom pride potoček v Kačjo dolino, do mlina Ponikvanskega Volka in teče nato na vzhodnem robu Vinske gore. V Kačji dolini so tudi podolžne ponikalnice, ki požirajo deževnico.

Dobrnska dolina, imenovana Doli, sega do vznožja Trojskega vrha. V dolinskem kotu izvira Topličnica. Tam je tudi Kotnikovo žrelo, eden izmed virov, ki zalaga Dobrno s pitno vodo.

Pripominjam, da pripada Loka v k. o. Klanec, deloma tudi pod k. o. Lipje. Ponikvanski Volk je pa v k. o. Dobrna. Toda geološko pripada njihov svet jugozahodnemu odrastku Paškega Kozjaka.

Velika raven, zaselek na jugovzhodnem koncu Kozjaka pripada k. o. Čreskova, ki je bila sestavni del občine Nova cerkev. Zaselek je na robu gorske ravni, kulturna zemljišča so pa na pobočju pod njim.

Arličevo. Simonu Arliču je izza leta 1816 sledilo 5 Skutnikov, a tem leta 1933 Grampusi. Kmetija je bila podložna Soteski.

Štimulakovo. Vsaj že sto let so na kmetiji Štimulaki. Kmetija je bila podložna Taboru.

Od nje je bilo odcepljeno Tizekovo (Arličiči — Močniki).

Antonovo. Že v XVIII. stoletju so bili na kmetiji Arličiči, leta 1938 so jim sledili Krivci. Kmetija je bila podložna Soteski.

Masjek — Mastnakovo. Izza konca XVIII. stoletja so na kmetiji Mastnaki. Imela je mlin. Podložna je bila Soteski.

Urbanekovo ali *Preložnikovo*. Pred 100 leti so postali lastniki Lampreti, leta 1936 jo je kupila Rolanda Vodušek, po vojni je postala del splošnega ljudskega premoženja.

Preložnikovo je v Prelogah, kjer se svet prelaga, t. j. spušča se proti dolini Hudinje.

Stenškovo, ki je bilo odcepljeno od Mastnakovega (Pajki — Žerjavi — Lampreti — Novaki), je še niže, v Stenah — nad Fužinami. Arličeva, Antonova, Mastnakova in Stenškova kmetija so bile podložne Socki, Štimulakovo in Preložjekovo Taboru, Urbanekovo pa Lembergu.

Občina in katastrska občina Brezen

Občina Brezen, obsegajoča katastrsko občino istega imena, je merila ob svojem nastanku leta 1850 kar 1904 orale in je imela 500 prebivalcev, leta 1900 so našli 351 prebivalcev, leta 1910 — 420 in leta 1931 — 389. Prebivalstvo je torej upadalo.

Občina je imela samo en volilni razred. Njena prva uprava, izvoljena leta 1850, je imela naslednji sestav: župan: Andrej Mavc, občinska svetovalca: Marko Stimulak in Matevž Javornik, občinski odborniki: Franc Jakop, Valentin Kerpač, Jernej Založnik, Jožef Fijavž, Jožef Skarlovšek; namestniki: Ivan Čeč, Boštjan Matauš, Matevž Artnak in Noner. Po novem občinskem zakonu iz leta 1933 so občino Brezen priključili občini Vitanje.

V občini so naslednja naselja: Vitanjske Fužine, Sv. Anton in Spodnji Brezen, Zgornji Brezen, Trebuhinja, Javorje in del Spodnjega Doliča.

Vitanjske Fužine (ali Fužine) so ob nemirni Hudinji med Socoko in Vitanjem. Tu je bila že v XVIII. stoletju kovačnica na vodni pogon. Leta 1819 jo je kupil Jožef Steinauer in jo spremenil v manjše fužine, v katerih je izdeloval kose in drugo orodje. Steinauer je imel nekaj manjših železnih rudnikov, med njimi tri na Kozjanskem, med Svetino in Brezami, v Podlogu pod Bohorjem in pod Rudnico pri Olimju. Kupil je tudi fužine v Oplotnici. Izdelke je izvažal zlasti v Vojno krajino. Pridobil si je tudi gosposčino in še nekaj manjših posestev (ostanek linceške gosposčine, Trebnik pri Stranicah, Vinski grič pri Lembergu). Za Steinauerji so leta 1872 in 1902 po priženitvi in svaštvu vso posest pridobili Mulleyi. Od njih jo je kupil celjski stavbenik Viljem Lindauer. Leta 1913 jo je kupila Celjska podružnica Češke Union-banke in jo že naslednje leto izročila Otonu pl. Steinbeisu.

Lindauer je dodal podjetju Poglajenovo žago, ki jo je kupil od Vođuška. Za Steinbeissa je bila leta 1909/10 zgrajena elektrarna, ki je dobavljala tok tudi Dobrni. Leta 1919 je bilo podjetje sekvestrirano. Leta 1924 se navaja kot lastnica Bogdana Pušič, ki je živela v Vitanju. Pozneje je žaga zgorela. Podjetnik Majer iz Maribora je poslopja obnovil in leta 1936 namestil v njih tekstilno tovarno. V novi Jugoslaviji so se povrnili k prvotni stroki: prostore so razširili in ustanovili v njih tovarnico kovinskih izdelkov, obsegajočo kovaški in ključavničarski oddelek ter livarno.

K Fužinam spada tudi svet na levem bregu potoka. Tu je tik nad potokom in cesto nasproti tovarni Kokličeva domačija. Poleg nje je Kokličev studenec, ki so ga leta 1906 zajeli za celjski vodovod. Nekoliko više je drug Kokličev studenec, ki so ga v najnovejši dobi priključili na prvega. Onstran potoka je izpod Kozjaka pritekajoč tretji studenec, ki je prav tako zajet za potrebe Celja.

Spodnji Brezen nad Fužinami. Med Sotesko in tovarno se ob izlivu manjšega potočka začenja ena izmed poti na Paški Kozjak. Na prikladnih mestih pobočja je tu in tam nastala kaka domačija.

Starejše so kmečke domačije: *Mohoričeva*. Na kmetiji so Mohoriči že več ko sto let. *Lenartovo* (Jakopi, Videnški, Banovški). *Dobnikovo* (Skarlovniki, Završniki, Pungartniki). *Zeličevo*, Močenikovo ali Močovnikovo. Na kmetiji so bili: Močeniki ali Močovniki, Jakopi, Podpečani. Mohoričevo in Lenartovo sta bili podložni Vitanju, Močenikovo po posestvu Russ (združenim z Lembergom).

Spodnji Brezen obsega okolje sv. Antona (v dolinici za gradom) in pobočje do gozda.

Kmetije — domačije: *Slivnikarjevo* (Stravsi); *Smrečnikovo* (Kerpači, Plankli, Pesjaki, Kralji, Mohoriči), *Štefanovo* (Čečki); *Planklovo* (Poglatiči), *Lešnikovo* (Škofleki, Mavci); *Šentakovo* (Matevži, Jeseničniki).

Smrečnikovo je bilo podložno Dobrnici, Šentakovo župnijskemu imenu v Novi cerkvi, vsa ostala posest pa Vitanju. Štefanovo je nastalo na vitanjskem gosposčinskem svetu.

Trebuhinja. Zaselek na slemenu v gričevju, ki sega od pobočja Kozjaka do potoka Jesenice. Nad potokom se nekoliko vzpne.

Kmetije in domačije (s kozjaške strani): *Lužnikovo* (Petreti, Brodeji), *Cebulovo* (Jakopi), *Podlajšečevo* (Borovniki), *Oprešnikovo* (Oprešniki), *Skokovo* (Skoki). *Pepelovo* (Oprešniki in Volavci).

Večina kmetij je bila podložna Dobrnici, Točajevu Lanšperku — Rabensbergu in Taboru, Pepelovo pa Novi cerkvi. Toda po urbarju iz leta 1404 so bile kmetije še vitanjske.

Samotne kmetije zahodno od zaselka (od jeseniške strani proti Kozjaku): *Vrbnikovo* (Založniki), *Čretnikovo* (Jeseničniki, Iršiči), *Brodejevo* (Brodeji). *Rošerjevo* (Rošerji), *Tučmanovo* (Fijavži). *Pogorelčevo* (Krajniki, Kuzmani, splošno ljudsko premoženje). Vse te kmetije so bile podložne Vitanju.

Zgornji Brezen. Zaselek v dolgi gorski dolini (doliču) na planoti pod glavnim slemenom. Kmetije z domačijami od spodaj navzgor:

Skokovo (Skoki). *Babič* — *Brezlanovo* (Poglatiči, Medvedi). *Gornjakovo* (Gornjaki). *Matevževo* (Gornjaki, Timpreni, Jamniki, Jakopi).

Kmetije so bile podložne Vitanju.

Javorje. Samotne, sorazmerno goste kmetije tik pod Basališčem na njegovi severni strani.

Javornikovo (Bračiči — Javorniki — Nonarji), *Lenartačevo* (Pušniki — Podpečani — Polanški — Črepi). *Boštjanovo* (Črepi). *Magujevo* (delno v k. o. sv. Jošt). *Artnakovo* (Artnaki — Založniki).

Te kmetije so nastale na vitanjskem gosposčinskem svetu konec XVIII. stoletja. Približno istočasno ko lemberške gosposčinske kmetije na nasprotni strani Basališča — v Lesu.

Občina oziroma katastrska občina

Spodnji Dolič

je zavzemala oziroma zavzema onostran Vitanja obe strani potoka Jesenice. V zahodnem delu se dvigne njeno področje preko prigorskega gričevitega sveta na pobočje Kozjaka.

Pred vojno je občina v celoti pripadala konjiškemu srezu. Ob svojem nastanku leta 1850 je merila 2045 oralov in je imela 662 prebivalcev. Leta 1900 je njihovo število padlo na 620 in leta 1910 na 581. Kozjaškemu področju je pripadel samo del na južni strani Jesenice in Polenika, severna stran je bila pohorska. Leta 1931 je prebivalstvo naraslo na 604 osebe. Leta 1933 so občino priključili Vitanju.

Po vojni so jo pa razdelili, vzhodni del so dali konjiški, zahodni pa slovenjegraški občini. Meja poteka zahodno od cerkve sv. Marjete na Lošperku.

Del ob potoku ima blage oblike in je za razne panoge poljedelstva prav pripraven. Tu je na kozjaški strani okrog poznogotske cerkvice sv. Marjete razloženo naselje Lošperk. Cerkevica je tik nad prevalom, ki veže dolino Jesenice z dolino Polenika oziroma Pake. Višinski del, ki sega do Javorja oziroma do Basališča, je za kmetijstvo manj pripraven. Tu so domačije še bolj razložene. Označujejo jih kot Dolič pod Javorjem.

Konjiški del (Lošperk). Lošperško naselje se začinja zahodno od Trebuhinje z vrsto kmetij, ki se vrste vzporedno z Jesenico in cesto v smeri proti cerkvici. Domačije so po nekoliko sto metrov oddaljene od ceste.

Piškovo (Kamenški — Repasi. *Rotovo* (Kuzmani). Kmetija je imela žago in mlin. *Špeglovo* (Špegli). *Timovšekovo* (Plankli — Pušniki). *Korejevo* (Fijavži — Pačniki), kmetija je imela mlin in žago. *Medvedovo* (Rošerji — Pogladiči — Jeromeli). *Peterneževo* (Špegli). Kmetija je imela žago.

Kmetije so večinoma razen hiše imele še kočjo ali celo dve.

Okrog cerkvice. *Likebovo* (Vivodi — Potočniki — Vivodi — Grušovniki — Firerji). Stara gostilna; zdaj nosi ime Na vrhu in so ji lastniki Herlahi.

Lošperger — *Dvorjakovo* (Pesjaki — Dvorjaki). Domačija tik na zahodni strani cerkve. *Kričejevo* (Kričeji — Zbičajniki — Pogladiči — Špegli). *Jeseničnikovo* (Jeseničniki — Obrovniki — Pogladiči — Lužniki). *Šovsovo* (Zbičajniki združili s Kričevim). *Pogladičevo* (Pogladiči). Kmetija je imela mlin. *Kremenjakovo* (Jelenki — Jamniki — Pogorevci — Javorniki — Mavci). *Pušnikovo* (Kotniki); odcepek od zelo velike kmetije z mlinom: Jelenki — Temniki — Pačniki — Temniki — Baloh. *Lopanovo* (Potočniki, Jevniški).

Navedene kmetije so bile podložne Vitanju, samo Špeglova in Paterneževa sta bili pod Rotenturnom v Slovenjem Gradcu.

Slovenjegraški del (od Jesenice pod Lošperkom — navzgor do Doliča pod Javorjem — Basališčem).

Lepkovo (Rošerji — Jeseničniki — Jeromeli — Lepki). *Grampusovo* (Grampusi — Obrovniki — Govci — Rošerji). *Hrastnikovo* (Kranjci — Brodniki). Kmetija z mlinom. *Apotekarjevo* (Jovani). *Kolarjevo* (Pogorevci — Založniki). *Timprenovo* (Timpreni — Plevniki). *Podlesnikovo* (Potočniki). *Podjavoršekovo* (Podjavoršeki — Krejani). *Glažarjevo* (Plevniki — Ramšaki). *Miklavževo* (Hrovati — Pesjaki).

Te kmetije so bile podložne Konjicam, Timprenovo je bilo pod Dobro, samo Hrastnikovo je bilo pod Legnom pri Slovenjem Gradcu.

Na Glažarjevem je okrog leta 1700 nastala steklarna, ki je obstajala okrog 50 let. Lastniki so bili Gilčverti. Steklarje tega imena srečavamo nekoliko pozneje na Svetini in v žički steklarni pri Špitaliču. Pred Glažarjevo domačijo se še najdejo odpadki, nastali pri izdelovanju stekla. Mr. Minařik, ki je obširno obravnaval zgodovino pohorskih in sosednih steklarn, domneva, da je bilo pri Krejanu skladišče za steklovino. Od Kre-

jana ga je bilo preko Trebuhinje najlaže spravljati v Vitanje. Pod Glažarjem, kjer se stekata glavna potočka, iz katerih nastaja Glažarka, je bil po Minafikovem mnenju dom steklarjev, ki ga navajajo vitanjske matične knjige. Glažarjevi pravijo, da je na njihovi kmetiji 36 studencev; tu se namreč konča apnenec, iz katerega je zgrajeno Basališče. Od Glažarja do vrha je po strmini eno uro hoda.

Občina in katastrska občina Kozjak

Občina Kozjak je obsegala samo katastrsko občino istega imena. Zavzemala je v resnici raztreseno naselje *Globoko* s pobočjem pod njim in nad njim. Šola na Kozjaku je bila na tleh te občine.

Ob svojem nastanku leta 1850 je merila občina 2222 oralov in je imela 525 prebivalcev. Leta 1900 je imela 500 prebivalcev, leta 1931 (kot del občine Mislinja) pa 510.

Ob ustanovitvi so volilce občine spravili v en sam razred. Tedaj izvoljena občinska uprava je bila naslednja:

Župan: Anton Šušič; občinska svetovalca: Miha Vivod in Blaž Meznarc; občinski odborniki: Blaž Borovnik, Jožef Hrustel, Jožef Večko in Jožef Golčer; namestniki: Gašper Borovnik, Franc Potočnik, Aleksander Pleše in Florjan Martinc.

Globoko sega od Pake do Glažutarskega potoka. Zavzema torej dve slemenii, ki se ob pobočju Kozjaka vlečeta proti gornji Paki. Ob prvem slemenu je še v dolini Pake nad Hudo luknjo: *Mlinarjevo* (Vivodovo), kjer so mlin opustili. Nekoliko višje je manjša novejša domačija *Pavlova* (Knapova). A še više pod gozdom je *Pečovnikovo* (Večki).

Pečovnikov je apneniški vrh nad domačijo. Na vrhu lomi ruška tovarna apnenec in ga z žičnico spravljajo v dolino, v Zgornji Dolič. V fevdalni dobi je bila kmetija podložna Legnu pri Slovenjem Gradcu.

Na slemenu se samotne kmečke domačije začenjajo prav za apneniškim vrhom (Pečovniškim vrhom na prvem in za Irštejnom na drugem slemenu). Domačije so le redko čisto na vrhu, zaradi zaščite pred vetrovi so jih večinoma zgradili na primernih mestih tik pod slemenom.

Na prvem slemenu si slede: *Ramšakovo* (Sušci — Blažiči — Zakršniki — Ramšaki). Na Ramšakovem tik nad domačijo je že navedeni grob partizanskih borcev. Kmetija je bila podložna Legnu.

Suščevo (Sušci — Vodeniki). Pri kmetiji je bila kovačnica. Kmetija je bila podložna Šaleku. *Pezmanovo* (Grušovniki). Kmetija je bila podložna Jamniku pri Zrečah. *Javornikovo* (Javorniki). Kmetija je bila podložna Jamniku. *Jeseničnikovo* (Jeseničniki). Kmetija je bila podložna Jamniku. *Blažejevo* (Hrustelji). Kmetija je bila podložna Šaleku. *Repnikovo* (Kališniki — Golčerji — Verboten). Kmetija je bila podložna Legnu. *Špeglovo* (Špegli). Kmetija je nastala na lemberškem gosposčinskem svetu. *Borovnikovo* (Vodeniki — Borovniki — Tajerji). Kmetija je nastala na Rabensberg-lanšperškem gosposčinskem svetu. *Tonejevo* (Špegli — Kristani — Goll — Ramšak). Dvojna kmetija, oba dela nastala na lemberškem gosposčinskem svetu. *Kapucinarjevo* (Felicijani — Sušci — Borovniki). Kmetija

je nastala na leberskem gosposčinskem svetu. *Šuklerjevo* (Kristani — Borovniki). Kmetija je nastala na leberskem gosposčinskem svetu, ali je bila s pripisi zelo povečana.

Na drugem slemenu in ob njem si slede kmetije z domačijami: *Vivodovo* (Vivodi). Kmetija je bila podložna Legnu. *Germičevo* (Zupanci — Pajenki — Uršej). Kmetija je bila podložna Hartensteinu. *Borovnikovo* (Kanoniki — Plevniki). Kmetija je bila podložna Hartensteinu. *Spieglovo* (Špegli). Kmetija je bila podložna cerkvi sv. Egidija (St. Ilj pod Turjakom). *Mežnarčevo* (Mežnarci, Pantnerji). Kmetija je bila podložna Lembergu. *Borovnikovo* (Borovniki — Bračiči). Kmetija je bila podložna župniji v Vitanju. *Golčerjevo* (Golčerji — Naveršniki). Kmetija je bila podložna Hartensteinu. *Hrusteljevo* (Hrustelj). Kmetija je bila podložna Šaleku. *Kričejevo* (Šešli — Martinci). Kmetija je bila podložna Hartensteinu. *Bajtnarjevo* (Slapinški). *Plešejevo* (Plešeji — Timprani). Kmetija je bila podložna Hartensteinu. *Sedovnikovo* (Pesjaki — Krajcarji). *Jozljevo* (Brodniki).

Cerkvica, posvečena sv. Mohorju, oglejskemu misijonarju, je bila prvotno zgrajena v poznoromanskem slogu. Od prvotne cerkve je ohranjen še zvonik, ki mu je prvotni presbiterij lopa, v njej so dobro ohranjene starinske gotske freske. Sedanjo cerkvico so prizidali k stolpu leta 1870.

Ob Janškem vrhu se k. o. Kozjak zajeda proti vzhodu v k. o. Spodnji Dolič. Tu je več kmetij: *Gašpurjevo*, *Goldšmicovo* (Kristani — Borovniki). Kmetija je bila podložna Lembergu. *Tašičevo* (Kotniki — Grobelniki — Grmi). Kmetija je imela žago. Bila je podložna Dobrni. *Dekmanikovo* (Potočniki). Kmetija je bila podložna Vitanju. *Pesjakovo* (Pesjaki). Kmetija je bila podložna Vitanju. *Jamnikarjevo* (Golčarji — Borovniki — Lužniki). Kmetija je bila podložna Vitanju.

Kozjak je raztreseno naselje na razgibani apneniški planoti pod Špikom in Ramšakovim vrhom. Severno mejo naselja tvori Kozji hriber, južno pa črta Ramšakov vrh — Povhov vrh — Dobrač. Zahodno mejo tvori Paka. Večji del planote in pobočje nad njo pripada k. o. Lipje, manjši zahodni del s pobočji pod njim pa k. o. Paka nad Šalekom.

K. o. Lipje ima ime po naselju istega imena, ki leži med Bevškim in Vinsko goro, med njim in Kozjakom je naselje Lopatnik. K. o. Paka nad Šalekom ima večji del na zahodni strani Pake.

K. o. Lipje je od leta 1850 do zasedbe po okupatorju pripadala občini Št. Janž na Vinski gori, katastrska občina Paka nad Šalekom pa je bila vso to dobo del občine Velenje. Obe občini sta pripadali okrajnemu glavarstvu (srezu) v Slovenjem Gradcu in področju okrajnega (sreskega) sodišča v Šoštanjju. Zdaj pripadata občini Velenje.

K. o. Lipje je imela leta 1910 — 471, leta 1931 pa 517 prebivalcev, na naselje Kozjak jih je odpadlo 260 oziroma 150.

V splošnem se ne bi motili, ako bi trdili, da je v avstrijski dobi prebivalstvo v celotni katastrski dobi upadalo, v stari jugoslovanski dobi je pa nekoliko naraslo, v samem naselju Kozjak je pa tudi tedaj upadlo, nesorazmerje, ki se je pojavilo, je v zvezi z lego in rodovitnostjo ozemlja.

Kozjak (k. o. Lipje)

Naseljen je na severu tik pod Sv. Joštom, na severnem robu planote v podolju, ki pod Špikom prehaja v dol, in v doliču, ki spremlja dol na južni strani, razen tega v podolju, ki se začinja v sedlu med Visokim in Hobe-tovim vrhom ter med Plakovcem in Ramšakovim vrhom, nato pa ob planoti, ki pada navzdol.

Tik pod Sv. Joštom

Klinc (Klinci). *Banovšek* (Rednaki, Ramšaki). Kmetija je bila podložna Lembergu. *Rednak* (Rednaki — Javorniki). Kmetija je bila podložna Dobrnici. *Purgar* (Kranjci). Odcepljeno od Banovšekovega. Nekdaj gostilna.

Planinski dom, prvotno privatna zgradba. Pred drugo svetovno vojno je bil lastnik Franc Skaza iz Sel. Zdaj ga upravlja Planinsko društvo v Velenju.

Podolje ob Kozjem hriberju

V Paki nad Šalekom: *Blažičevo* v Lipju (Blažiči, Povhi). V fevdalni dobi je bila kmetija podložna Dobrni. V Dolu ob Kozjem hriberju: *Knappovo* (Knapi). *Koroščevo* (Korošiči — Kumerji — Črepi). Kmetija je bila podložna Lembergu.

V sosednem doliču: *Krempljevo* (Vanovski, Borovniki).

V podolju med Plakovcem in Ramšakovim vrhom ter niže: *Rednakovo* (Rednaki, Javorniki, Splošno ljudsko premoženje, Aberšeki). Kmetija je bila podložna Dobrnici. *Rudnikovo* (Gornjaki, Ateršeki), *Gorska* (vino-gradniška) posest, podložna Velenju, Turnu in Dobrnici. *Travenšekovo* (Avberšeki — Ramšaki). Na zaloškem gosposčinskem svetu nastala kmetija. *Lešnikova* (Šerdonerji — Aberšeki). *Gorska* posest, podložna Velenju, Bevški Dobrovi, Bevškemu. *Štetanovo* (Jurko). *Gorska* posest, podložna Velenju in cerkvi sv. Janeza na Vinski gori.

Nekoliko niže: *Zgornji Peklejek* (Kramerji — Višnjariji — Zalošniki). Večja kmetija, podložna Lembergu. *Spodnji Peklejek* (Videnšeki). Večja kmetija, podložna Lembergu. *Hriberšekovo* (Avberšeki — Skaze — Žibreti — Korošci). Kmetija podložna Zalogu.

V tej zvezi opozarjam na to, da se v katastrski občini Lipje večkrat navaja gorska (vino-gradniška) posest, podložna gosposki »Föls«. Nenavadno ime »Föls«. Koga označuje? Skoraj gotovo Bevče (prvotno Belče), ki so tik pred Velenjem na severni strani ceste. Zanje se pojavlja tudi ime Wells. Zveza med obema oblikama je očitna. V dvajsetih letih XV. stoletja je bil velik spor za vinsko desetino v Bevčah med gornjegrajskim opatom in krškim škofom, lastnikom Vitanja. Spor so leta 1427 rešili s kompromisom: stranki sta si desetino razdelili.

Kozjak (k. o. Paka nad Šalekom)

Lipnikovo (Blažiči, Povhi). Nad kamnolomom ob cesti, za Lipnikovo gorico. Odcepljeno od Blažičevega. *Pušnikovo* (Klinci, Kranjci). Kmetija je bila podložna Gorici. *Vošnakovo* (Vošnaki — Lahovniki). Kmetija je bila podložna Gorici. *Kovačevo* (Kerpači — Koreni). Kmetija je bila podložna

Gorici. Južneje: *Grabensšek — Jablanšek* (Klinci — Medvejeki — Rošerji). Kmetijica je bila podložna Lembergu. *Luk — Tuševo* (Germi — Krajnci — Turnški). Kmetija je nastala na goriškem gosposočinskem svetu. *Trebeličnikovo* (Jani — Skarlovniki — Skaza — splošno ljudsko premoženje). Kmetija je bila podložna Saleku. *Povhovo* (Novinški). Kmetija je bila podložna Saleku. Nad njo Povhov vrh.

Skazovo (Ježovniki). Večja kmetija.

Mlin in žaga v Selah (Kerpači — Kranjci). Kmetija, podložna Taboru in deloma Saleku na bivšem gosposočinskem svetu.

Vitanje

Nastanek Vitanja je deloma gotovo v zvezi z njegovo lego. Pot od Slovenskih Konjic proti Slovenjemu Gradcu je bila vedno ena izmed važnih prometnih žil, čeprav ni bila med najvažnejšimi. Prav pri Vitanju se pomen prometne žile dvigne, kajti od juga se združuje z njo pot, ki prihaja iz Celja in Savinjske doline. Ta prometni položaj je že v rimski dobi povzročil, da je nastala tu postaja *Upellae*, ki je bil gotovo v zvezi z naseljem. V Vitanjski kotlini je tudi zanimivo sotočje vod. S Pohorja izpod Glažutske planine prihajajoča Hudinja sprejema tu z vzhodne strani Hočno, z zahodne pa Jesenico. Jesenica in Hudinja oklepata pred združitvijo ozek kos sveta, na katerem so zgradili župno cerkev sv. Petra in Pavla. Hočna pred izlivom obkroža grič, na katerem je cerkva Marije pomočnice na Keblu — na Hriberci. Ker se takoj na južni strani Vitanja začena tesna soteska mde Kozjakom in Stenico, je umevno, da je, preden sta Hudinja in človek premagala ovire, voda tu zastajala in je tako — kakor v podobnem smislu marsikje drugje — nastala oznaka: »Sv. Peter in Pavel na jezeru.«

Na nastanek srednjeveškega Vitanja je seveda vplival tudi grad, ki ga je prav tako rodila lega, a je hkrati bil eno izmed najvažnejših upravnih središč krških škofijskih posestev na našem področju. O sami zgodovini srednjeveškega Vitanja ne vemo mnogo. Trške pravice mu je gotovo dal krški škof, ne vemo pa, kdaj. Vsekakor je že srednjeveško Vitanje imelo živahno obrt in trgovino. Tudi kmečko. Saj je imelo 5 letnih in živinskih sejmov: 25. maja, 20. junija, 20. julija, 2. novembra, 27. decembra. Živino-reja na pohorskih, kozjaških in steniških planjavah je morala biti močno razvita. O važnosti trga govori močno obzidje, kakršnih drugi trgi navadno niso imeli. Urbar iz leta 1404 obzidje in trška vrata večkrat omenja. To je bilo še pred turškimi napadi. Obzidje pa ni vključevalo cerkve sv. Petra in Pavla s sosednjimi hišami. Ta del naselja, Vitanjsko vas, so tedaj in pozneje smatrali kot trško prednaselje, čeprav je bilo pod trško upravo.

Navedeni urbar navaja tudi več obrtnikov. Na Hudinji blizu cerkve je bil pet mlinov: Janezov, Juričičev, Miklavžev, Ulrikov in Marinov, Stane, Ulrik Soče in Jošt Fajs so bili krojači, Herman je bil čevljar, Jakob pa tkalec, Silberlast je imel stope za surovo sukno (loden). Janez je bil krošnjar (instititor), Janez Lampreht ml. pa trgovec. Herman Wiessner, ki je objavil urbar, se čudi, da se v trgu navajajo trije mesarji. To ustreza

dejstvu, da je trg imel živahne sejme. Urbar navaja tudi dva sodnika: Nikolaja kot bivšega in Henrika Schwanza kot izvršujočega.

Nova poročila nam daje stara zemljiška knjiga, ki so jo začeli voditi za Jožefa II. Knjiga pa nikakor ni popolna, saj navaja samo realne obrti, take, ki so bile vezane na hišo ali so se lahko prodajale drugim osebam. Navedene obrti so bile: mesarstvo: Andrej Resdrich — Janez Križan (l. 1787) — vdova Helena — njeni otroci; usnjarstvo: Jurij Novak — njegova vdova — Gašper Golež — Janez Hofbauer (že v XVIII. stoletju); krznarstvo: Gregor Ravnak — Anton Terček; žebljarsko kovaštvo: Matija Koritnik; ključavničarstvo: Matevž Steničnik — Gašper Krauss — vdova Uršula in otroci (leta 1792).

O trgovcih knjiga molči. Najbrž ni bilo v trgu nobene realne trgovine. Navaja se samo Jožef Karničnik kot prodajalec soli konjiškega solnega urada. Prihajal je čas, ko so Konjice začele zasenčevati Vitanje.

Imeli so pa v trgu špital, iz njegove blagajne so dajali celo posojila. Kot kirurg je omenjen Valentin Fale, sledil mu je Andrej Zastrat. Leta 1782 je kupil njuno posestvo Matija Pramberger iz Vojnika, vendar brez realne obrtne pravice (jusa).

Sklepamo pa lahko, da so bile po okolnih hribih razvite hišne obrti, saj je bilo še pozneje tako.

Značilno je, da je imel trg svojo, sicer skromno pisano zemljiško knjigo, poleg tega so pa trške obveznike vpisali tudi v urbar škofijske gosposčine. Tega v tem času pri drugih trgih že ni bilo.

Prav tako je nenavadno, da neko leto trg ni imel sodnika in je neki njegov posel opravil gosposčinski sodnik.

To je bilo izjemno, kajti za leto 1787 se kot trški sodnik navaja Jožef Karničnik.

Medtem se je že dolgo vršil proces, ki je privedel do odprave fevdalizma: kmet je bil rešen nejevoljnštva in ustanovljena je bila moderna občina. Dobilo jo je tudi Vitanje, skupaj z Vitanjsko vasjo (1850).

Nova občina je štela 651 prebivalcev in merila 303 kvadratne sežnje. Volilci so se delili v tri razrede.

Župani: Jožef Lautner, kirurg, občinska svetovalca: Jožef Hofbauer, usnjar, Anton Plevnik, župnik, občinski odborniki: Janez Mravljak, tržan, Jožef Cvikl, krojač, Franc Pavšar, tržan, Janez Praunseis, strojar, Pavel Ošlak, mlinar, Blaž Trobiš, gostilničar, Jakob Hofbauer, tržan, Jakob Adrinek, gostilničar, Jurij Jaklin, trgovec, Mihael Praunseis, gostilničar, Franc Golež, trgovec, Franc Krajnik, tržan, Jakob Lah, krojač, Jožef Steinauer, fužinar, Ignacij Schmid, tržan.

Ta seznam je zanimiv tudi s posebne strani: navaja namreč kirurga, tri gostilničarje in dva trgovca. Imena kažejo na prevladujoč slovenski značaj naselja, zlasti še, če imamo pred očmi, da so bile navedene osebe nekaka trška elita.

Vitanje je gotovo že zgodaj imelo cerkev, saj je bilo škofovsko upravno središče. O tem pa pričata tudi cerkvena patrona: sv. Peter in sv. Pavel.

Prvotno je bila cerkev podružnica pražupnije v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu. Prvi stalni vikar se navaja leta 1329. Pri Šmartnem je ostal patronat. Nekako v XV. stoletju je nastala sedanja v poznogotskem slogu zgrajena cerkev.

Na eni steni ladje in na slavaloku presbiterija so gotske freske. S freskami iz XVII. stoletja je bogato okrašen tudi presbiterij. Te freske je leta 1972 obnovil akademski slikar Viktor Povše. Predstavljajo štiri evangeliste, ki jih krasi stilizirana rastlinska ornamentika; vmes so angeli z mučili Kristusovega trpljenja. V presbiteriju stoje štirje baročni kipi dveh avtorjev, ki jih je prav tako obnovil restavrator Povše.

Ze urbar iz leta 1404 navaja, da ima škof v trgu svoj dvor. Ta stoji še danes.

Kakor znano so v liberalni dobi Nemci pritisnili tudi na Vitanje. Kakor povsod so se tudi tu oprli na nekaj gospodarsko močnih ljudi.

Leta 1880 je štela trška občina 542 prebivalcev, od teh jih je bilo v trgu 396 (v 75 hišah) in v Vitanjski vasi 146 (v 29 hišah).

Leta 1910 je imela občina 492 prebivalcev in leta 1931 — 517.

Število je torej v avstrijski dobi vseskozi padalo, v stari jugoslovanski dobi se je začelo dvigati.

Leta 1763 se prvič navaja šola v Vitanju. Leta 1777 je bila ustanovljena javna župnijska ali trivialna šola, ki jo je leta 1793 obiskovalo 38 učencev (21 dečkov in 17 deklic). Prvi znani učitelj je bil Jožef Praunzajs. Franc Bronek mu je bil pomočnik. Leta 1871 je postala šola dvorazredna; tedaj so začeli zidati sedanje šolsko poslopje, bilo je enonadstropno, leta 1907 so mu nadzidali drugo nadstropje. Ko je bilo poslopje zgrajeno, je šola postala trirazredna. Leta 1907 je dobila četrti, leta 1924 peti in leta 1930 šesti razred. Šola je v Vitanjski vasi. Leta 1895 je Súdmarka ustanovila v Vitanju nemško šolo za pretežno slovenske otroke, ki so jih privabljali celo s hribov, kajti nemških otrok je bilo zelo malo.

Prihod okupatorja je prinesel v Vitanje gorje. Inteligenco in več obrtnikov ter kmetov so zaprli, nekatere so izselili, druge poslali v taborišče.

V oktobru 1943 se je v okolici Vitanja pojavila prva četa partizanov, ki jo je vodil Jože Horvat iz Spodnjega Doliča.

V trgu in okolici so zbirali hrano in sanitetni material ter oboje pošiljali partizanom.

Dne 14. februarja 1944 so SS pripeljali iz celjskih zaporov talce in jih na trati ob cesti postrelili. Padli so: Jožef Hribernik (Štore), Jožef Merjasec (Celje), Štefan Novak (Ljutomer), Ivan Gerečnik (Maribor-Tezno), Stanislav Ferme (Trnovlje pri Celju), Anton Strajnshek (Kapele pri Radencih), Mile Putnikovič (Bukovje nad Vranskim), Štefan Remih (Žalec), Jakob Cocej (Šmarje pri Jelšah), Jakob Vrečko (Maribor).

Julija 1944 so partizani prvič napadli sam trg. Takrat so rekvirirali pri Nemcih in nemčurjih hrano in obleko, izpraznili so tudi trgovine in trafiko.

Sedem dni pozneje so napad ponovili. Takrat so iz trgovin odnesli še preostalo blago. Nemška policija je besnela, a to ji ni pomagalo.

Avgusta 1944 je okupator poslednjič izdal ukaz za mobilizacijo. Pridetih je bilo 15 slovenskih fantov, toda vsi so odšli v partizanske enote.

Meseca maja 1945 je sovražnik še enkrat udaril na to stran Pohorja. Zažgal je Krajnikovo in Kotnikovo domačijo v Hudinji, pogoreli sta do tal.

Dne 2. maja 1945 je Šerčerjeva brigada ponovno napadla policijsko postojanko v Vitanju. Naslednji dan jo je likvidirala, okupator se je umaknil iz Vitanja. Z njim so odšli tudi vsi sodelavci, ki so bili zaposleni na občini in v podjetjih.

Partizani so vkorakali v Vitanje, skozi katero so se umikale poražene nemške in ustaške enote. Ker pa so bile na cesti Celje—Vitanje položene posekane smreke, se je glavovina Nemcev in ustašev umikala preko Dobrne. Tako je bil kraj rešen večje nesreče in požigov. Na svojem pohodu je krajiška brigada očistila teren bežečih Nemcev. Zaradi varstva sta ostali v Vitanju samo dve četi.

Začelo se je obnovitveno delo.

V novi Jugoslaviji so Vitanje in njegovo področje priključili konjiškemu okraju oziroma konjiški občini. Zaradi oddaljenosti od modernih prometnih poti kraj počasneje napreduje. Razen že omenjenega kovinskega podjetja v Fužinah ima ob Hudinji tik pred južnim vhomom v trg še drugo manjše kovinsko podjetje, ki izdeluje kmetijske stroje. Zaradi pokrajinskih lepot in planinskega zraka ima trg pogoje za letoviščarski razvoj, okolica je pa zelo pripravna za gojitev raznih kmetijskih panog, poljedelstva, sadjarstva, gozdarstva, zlasti pa živinoreje.

ZEMLJEPISNA IMENA IN PRIIMKI

Začenjam z imeni, ki imajo zemljepisni pomen.

Ime Kozjak je zelo razširjeno. Krajevni leksikon ga navaja v devetih neposrednih in 24 posrednih primerih. Često ga srečamo v drugih slovenskih jezikih. V ustrezni obliki ga imajo tudi neslovanski jeziki. Vendar so tu ljudje z izrazom Kozjak prvotno označevali samo severozahodni del masiva, ki ima najbolj razvit značaj, ustrežajoč temu izrazu. Iz praktične potrebe so izraz razširili na ves masiv in mu končno pridali še določilno ime »Paški«, ki so ga tudi našli na severozahodu. Najznačilnejši vrh, Špik, spominja po obliki in pomenu na nemško besedo Spitze, a tudi na latinsko: spica, spicum = klas, spicatus = klasast, koničast. Jasno je, da izraz ni vzet neposredno iz nemščine. Vsekakor je indoevropskega izvora.

Izraza Basališče za najvišji vrh Paškega Kozjaka ljudstvo deloma ne pozna, deloma ga uporablja v drugem pomenu.

Severno od Basališča je travnata planota, Lopanove planje. Južno od Basališča se udolje, ki ga označujejo kot danje (v ljudskem govoru »daje«), severovzhodno od glavnega vrha je pa dolga vrtača ali dolič, imenovan Jezerje. Verjetno mu je dokončno obliko dala stoječa — jezerska voda.

Vrh ljudje splošno označujejo kot Ojstrico. Govore tudi o planini Ojstrici. Dober poznavalec dobrniškega Kozjaka, dolgoletni predvojni dobrnski občinski tajnik Jože Rošar za izraz Basališče sploh ni vedel. Go-

spodinja na Dvorjakovem poleg cerkve na Lošperku je določno izjavila, da je Basališče gorska dolina pod vrhom; bila je nekoč jezero, tako so učili v šoli v Doliču. Gospodinja pri Glažarju pod Basališčem je odgovorila v istem smislu: Po Basališču je nekoč »železnica« vozila les do poti, odkoder so ga spravljali v Vitanje in Dolič. Izraz Basališče v njenem odgovoru se gotovo nanaša na Jezerje. »Železnica« je pa imela preproste vozičke, ki so jih poganjali ročno ali mehanično. Okrog leta 1909 je namreč gozdove ob vrhu začel izkoriščati podjetnik Lindauer; tu je dobival les za žago v Fužinah.

Profesor Ficko omenja v Šaleškem rudarju ljudsko mnenje, da se vrh imenuje Basališče zato, ker so tam basali vozove z železno rudo. Josip Šuman uporablja v knjigi Slovenski Štajer, ki jo je izdala Slovenska Matica leta 1870, obliko Pasališče. Prav to obliko ima tudi Tellerjev geološki zemljevid. Verjetno je naslonjena na glagol pasem, pasti. Pri Šumanu pa najdemo v istem pomenu tudi izraza Ojstrica in Javor. V ljudskem govoru je Javorje gozdno pobočje z naseljem na severni strani Basališča. Malo niže je Pod Javorjem.

Mislím, da nam daje pravo razlago imena Basališče univ. prof. Vilko Novak. V svoji bogati razpravi Živinoreja, ki je izšla v I. zvezku Zbornika Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, 1970, pravi na strani 353, ko govori o pašnikih v Julijskih Alpah, naslednje: »Na te dneve ali v njihovi bližini so — glede na razmere — basáli (to je gnali živino, peljali ali nesli posodo, živila, orodje itd.) v planino ali z nje.« Glagol basati, nabasati je sicer v ljudskem govoru navaden. Na strani 358 navaja prof. Novak glagole planovati, planariti, planšariti. Ti glagoli so gotovo v zvezi z besedama, plan, planjava in pohorsko-kozjaško obliko planje. Malo niže pravi, da se del pašnika ali gozda, kjer pasejo, imenuje dnina. Ta izraz je gotovo soroden s kozjaškimi danjami (osnova je vsekakor dno).

Z dvema, sicer podobnima oblikama označujejo Ramšakov vrh. Na specialki je izraz Rudeč. Ima ga tudi Šuman, ki ga je najbrž imel iz knjige. Sam sem ga slišal iz ust kmeta Borovnika na Kozjaku pod Špikom. Navaja ga tudi profesor Ficko in pristavlja, da nas hkrati z bližnjim Rudnikom opozarja na železno rudo, ki naj bi jo bili nekoč tu kopali in vozili v Zoisove fužine v Mislinji. Toda ljudstvo sicer splošno govori Radojč. Dr. Anton Sore ima v svoji knjigi Geografija nekaterih delov celjske mikroregije, ki jo je izdala založba Celjskega zbornika leta 1969, oba izraza. Med ljudmi je udomačena tudi oblika Radeč, ki nas spominja na Radeče in na skupno osnovo Rad-.

Dobrnški urbar iz leta 1643, ki ga je v nekoliko skrajšani obliki objavil Ignacij Orožen (1893), ima obliko Radavitsch. V njej je koren »rad«, ki se pri nas tako često javlja v osebnih, a tudi zemljepisnih imenih. Gotovo je zanimiv slučaj, da je bil okrog leta 1650 na Dobrni vikar Gašper Raditius = Radič.

Kak pomen ima beseda Temnjak, je jasno. Gozd dela na njegovi sicer izravnani površini temo. Nekateri označujejo z njim sam vrh Vinske gore, drugi pa vso goro.

Druga imena hribov v Kozjaku so večinoma jasna: Visoko, Slapniški vrh, Smolnik, Podgora, Zabrze — hrib za bregom, Grušovec — hrib s hruškami, gruškami, Dobrač — hrib z dobravo in doli. Franciscejska mapa ima skrajno potvorjena imena, tako npr. Visoko označuje kot Weissek, Slapniški vrh pa kot Saparapap.

Zelo pogosto se na tem področju označujejo hribi z imenom lastnikov, ki imajo na njih največ sveta, navadno gozda: Ramšakov vrh, Trojnski vrh, Zlodejev vrh, Slapniški vrh, Habetov vrh, Pečovnikov vrh.

Opozarjam pa na neke posebnosti. Jaunski vrh bi se v knjižni obliki moral imenovati Janški vrh. Določilna oblika je bila Janže. Iz Janžski vrh je nastalo Janžki vrh, kar je dalo Janški vrh. Dvoglasnik je posebnost narečja. Irštejn utegne v celoti imeti nemško ime. Na njem so ostanki starega Irštejna, fevdalnega gradu. Beseda irch pomeni v starejši nemščini fino belo strojeno usnje, irche = strojar. Mi imamo izraze irhovina, irhast, irhar. Irštejn — bel hrib oziroma grad iz belega apnenca. Najbrž ima isto osnovo tudi latinski samostalnik iris, -idis = mavrica. Pomen je v bistvu isti — svetla, bleščeča barva.

Nekaj posebnega je vsekakor izraz Kozji hriber. Pri njem glavni sestavni del ne pomenja hriba, ampak bočni greben, nekako rebro. Izraz »hriber« ni v teh krajih niti tako redek.

Ko je gorjanec gledal z vrha Basališča ali druge točke v bližini v severovzhodni smeri, je imel pod seboj precej veliko planoto, ki je napravljala vtis poglobljene doline, to je Brezen, ako je pogledal še globlje, je preko pečin imel pred seboj šele pravo brezno, skozi katero si prebija pot Hudinja. Beseda se je prvotno glasila »Brezdno«, med dvema soglasnikoma je izpadel d in zaradi redukcije, ki je v narečju zelo močna, je samostalnik iz srednjega prešel v moški spol: Brezdno — Brezen.

Kdor je s paške strani opazoval strmo in kamnito pobočje, je ugotovil, da se lahko na njem pasejo samo koze. Tak vtis je rodil besedo Kozjak. Kdor je, recimo, s Špika, gledal v severno smer, je imel globoko pod seboj razbito planoto, ki jo je imenoval »Globoko«, še v večji daljavi je pa videl dolino blažjih oblik — Dolič. Taka bi bila približna razlaga. Saj so vse besede prvotno izraz vtisa, ki ga predmet ali dejanje napravi na človeka.

Glede Hudinje lahko ostanemo pri preprosti razlagi. To je huda pohorska voda, tako huda, da so dali njeno ime trem naseljem ob njeni strugi. Nikakor nas ne sme motiti, da so Nemci v svoji obliki u zamenjali z o (Choting, Kötting), saj u in o že po svoji artikulacijski blizkosti rada prehajata drug v drugega ne samo v slovenščini, ampak tudi v drugih jezikih. Sicer je pa Nемец besedo zapisal po površnem vtisu. Tako so tudi pozneje delali celo njihovi izšolani ljudje. Narečna, reducirana oblika, ki je izgubila del svoje zvočnosti, je bolj ustrezala njihovemu jezikovnemu čutu ko nereducirana, polna. Tako so včasih delali tudi hote, misleč, da jemljejo s tem besedi slovenski — slovanski značaj.

Pri Hočni imamo isti pojav ko pri besedah: Hoče, Pohorje, Bohorina, Horjak — Harje, predlog k — h: prehajanje soglasnika g v h. Ako upoštevamo to, ugotovimo, da je Hočna iz kota prihajajoč potok. To je res, potok izvira pod Ljubnico v dolinskem kotičku.

Glede Jesenice je stvar jasna. Drugače je pri Paki. Potok izvira pod Brešarjevo planino na Pohorju in teče najprej proti jugozahodu, pri Spodnjem Doliču se obrne proti zahodu, pri Zgornjem Doliču proti južnemu jugozahodu, od Velenja do Šoštanja teče po Šaleški dolini v rahlem zahodnem severozahodu, za Šoštanjem se pa obrne proti jugu. Potok ne dela meandrov, ampak premaguje ovire v bolj ali manj ostrih ovinkih. Menjavanje smeri je nekako realno zanikanje. Kdo se ob taki stvarnosti ne bi spomnil na družino besed, ki jim je osnovni smisel zanikanje: pa, pak, »naopak«, napačen, popačiti, spačiti, spak, spaka. Tuja razlaga nam je tu povsem nepotrebna.

Dobrnica je dobila svoje sedanje ime po naselju Dobrni, oziroma po dobih, ki jih je bilo nekdanj v vsej pokrajino obilo. Tvorba je ista ko pri oblikah: hrib — hrib-er, — Hriberšek; zvezna pripona — er posreduje prehod: dob — dober — Doberna, Dobernica. Redukcija er v r torej ne ustreza nastanku besede.

Topličnica je pritok Dobrnice, prav tako Ponikva, odtok tistih vod, ki se začno zbirati s ponikalnico pri Ramšaku. Ponikva se izliva v Pirešico, ki izvira pod Vinsko goro — na robu kozjaškega prigorja. Ime Pirešica je težko razložljivo. Misliti smemo na češko besedo pyr, ki pomenja neko travo, plevel, in na glagol pyriti — plamteti, žareti, rdeti, sramovati se. V pobočju dolinice, po kateri teče Pirešica, so nekdanj res dobivali blesteči pirit (grški pyr = ogenj). Tudi ruščina ima glagol s to osnovo.

Nekatera krajevna imena ne potrebujejo nobenega pojasnila: Velika Ravan (v ljudskem govoru Velika Raven), Brezen, Loka, Loke, Brdce.

Manj jasno je ime glavnega kraja: Vitanje. Ignacij Orožen je razen Davorina Trstenjaka prvi o tem razmišljal. Najprej mu je prišla na misel beseda tajna = skrit, skrivnosten kraj, ki se često uporablja za gozdove, vinograde in sploh mesta z višjo lego. Toda zaporedje glasov te razlage ne dopušča, opustil jo je tudi Ignacij Orožen. Nastanek besede mu je pojasnil ruski glagol vitat^ь, ki pomenja stanovati. Vitanje je torej kraj, kjer ljudje stanujejo. Koren vit — je občeslovanski, češki vitati in poljski witać pomenjata pozdravljati. A kje je pozdravljanje pristrčnejše kakor v domači hiši! Pomena se dopolnjujeta. Isti koren ima litvanščina: vietas — vas.

Ljudje imenujejo naselje Vitana. Kraj istega imena je pri Kogu nad Ormožem. Na Slovenskem še imamo: Vitno vas na Bizeljskem in Vitomarcje pri Andražu v Slovenskih goricah. Tudi imeni Vitovec, Vitomir utegneta imeti isto osnovo.

Ime Lošperk je vsekakor sestava slovenske besed log (po prilagoditvi prehod g v ž, š) in nemški berg.

Najbolj značilno naselje na Paškem Kozjaku je Sv. Jošt (zdaj navadno označevan kot Kozjak), čeprav obsega razen cerkve, župnišča in mežnarije samo še šolo in eno domačijo. Jošt, ki ga Francozi označujejo kot Josse, je kot puščavnik živel v Rumiacu v Pikardiji blizu belgijske meje. Umrl je leta 1669. Pozneje so v Rumiacu ustanovili benediktinski samostan, imenovan Saint — Josse sur mer (na morju). Kot svetnik je sv. Jošt postal zaščitnik poljščin in mornarjev. Pri Nemcih srečamo često tudi obliki Jobst, Jodok. Češka zgodovina pozna vojvodo Jodoka. Pri nas krstno ime

Jošt dobilo pomen priimka, ki je zelo razširjen severno od Celja in Žalca (Gotovlje, Dobrna, Vojnik, Teharje in naokrog).

Smisel besede Trebuhinja je nekoliko prikrit. Najprej se človek spomni na — trebuh. Jedro naselja je na nizkem, napetem slemenu, ki bi utegnilo spomniti na trebuh. Tako so si Nemci v srednjem veku razlagali in jo v tem smislu prevedli: Bauchdorf. Maks Goričar pa meni, da je v besedi koren treb — (trebiti). Kmet Stenšek iz Velike ravni mi je rekel, da je pravilna oblika Trebihinja, na krajevnem uradu v Vitanju sem pa slišal obliko: Trebuhinja.

Nerazložljiva je beseda Žimpret. Maks Goričar je našel v matičnih knjigah v Vitanju izraz »v Simprodi«. S se lahko čita kot s, z, š, ž. Morda bi smeli misliti na nemško osebno ime Sieghard ali Siegbert.

Nekoliko lažja je razlaga besede Parovž. Končnica -vž v slovenščini ni tako redka. Vendar sem prišel do prepričanja, da je pri tej besedi sekundarna, nastala po vzoru samostalnika farovž. V terezijanskem katastru se dvakrat navaja dodatek h krstnemu imenu Pareški, Jožefinska mapa pa ima obliko Pareš. To je dolina, v kateri se človek poleti med skalami pari. Knjižna oblika je seveda: Parež.

Parovžan vidi na severni strani pred seboj Strmec. Povod nastanka besede je misel za gibanje navzgor, kakršno izražata tudi glagola strmeti, stremeti.

Na južni strani je breg še bolj strm. V katastrski mapi iz leta 1825 sem našel zanj ime Ložič. To ime je razširjeno: log, ložič je v prvotnem pomenu lep, redek in prijeten gozd, lahko je že tudi pravi gozd ali celo njiva, travnik.

Nad Ložičem je na strmem in gozdnatem pobočju med lovsko kočjo pod Trojnskimi vrhom, Hobetovimi vrhom in Ramšakom tajinstvena Tajna, ki ima ime, znano na vsem slovenskem vzhodu, kot oznaka za prvotno samotne točke z višinsko lego. Iz oblike »Tajna« je nastal priimek Tajnšek.

Pri pretresu osebnih imen bi utegnili biti bera zelo obilna. Vendar se bom omejil na posebno značilne primere in na priimke. Priimki vsebujejo hišna in rodbinska imena (priimke v ožjem smislu besede). V bistvu so obojni priimki istega značaja, čeprav se po nastanku lahko delijo v dve skupini. Ena izhaja od doma in njegovega okolja, druga pa od osebe, njenih fizičnih in psihičnih posebnosti, njene zaposlitve.

Prvotni sta bili hišno in rodbinsko ime eno in isto. Razlikovanje je nastalo, ko je prišel k hiši nov rod. V početku se je sicer dogajalo, da je tu in tam nov rod prevzel kot priimek ime hiše, v katero je prišel. Dogajalo se je pa tudi, da je nov rod hiši, v katero je prišel, dal ali vsilil svoje rodbinsko ime kot hišno. Prvo, prevzem starega hišnega imena kot priimek novega rodu, se da težko dognati, laže je pa ugotoviti, kdaj je prinesen nov priimek postal hkrati novo hišno ime.

Za Kozjak je izredno značilen priimek Ramšak, ki je nastal iz prvotne oblike Ravnišek. Ravnina je na Kozjaku značilno mesto za nastanek kmetije. Na Kozjaku najdemo ta priimek vsaj pri petih kmetijah. V novejši dobi so ga zlasti razširili sinovi iz Ramšakove domačije nad Dobrno, ki so se priženili na druge kmetije.

Soroden je priimek Tramšek, ki je nastal iz prvotne oblike Travninšek. Vendar je danes že redkejši. Kot značilnost navajam, da se eden izmed znanih sedanjih čeških slovnicařev piše Trávníček.

Ta ali oni priimek utegne res biti nemškega izvora. Kdo so bili prvotni nosilci? Graščinski nižji uslužbenci, ki so se porazgubili med podložniki. Pozneje je bil to tudi kak posamezni steklar. Posebno znan ohranjen steklarski rod so Gilčverti. Najstarejši Gilčvert je bil lastnik steklarne pod Basališčem, ki je obstajala že v početku XVII. stoletja. Pozneje srečamo Gilčverte pri kartuzijanski steklarni v Žičah in pri steklarni na Svetini. Eden izmed Gilčvertov je bil v XVIII. stoletju župnik v Vitanju. Na Tolstem vrhu na Konjški gori so imeli Gilčverti kmetijo, zdaj pa imajo še dom v Bukovem žlaku pri Teharju.

Za priimek Noner je našel Maks Goričar v matičnih knjigah izraz v Nounah = v Novinah, t. j. kmet na novinah.

Za priimek Operčkal navajam po Goričarju težjo, vendar verjetno razlago: operca = oparica, soparica; kal = kaluža; soparica dela zemljo vlažno. Beseda nas sicer spominja na češčino.

Priimek Kačnik spominja na kače, ki bi jih utegnili biti v rebri, kjer je kmetija, prav obilo. Dvomljivo je pa mnenje, da so bili Gačniki — Kačniki, lastniki dobrnskega gradu Kačjega od 1613 do 1729, doma s te kmetije. Prišli so namreč iz Mežiške doline, kjer so bili povezani z Mežiškim rudnikom. Tam so imeli grad in so se iz Dobrne tudi tja vrnili.

Zelo razširjen je priimek Jurko, ki ga domačini izgovarjajo kot Jurk. Našel sem ga na kmetiji pod Visokim, razen tega pa še vsaj na treh mestih. Izhodišče priimka je najbrž na navedeni kmetiji, kjer se zdaj pišejo Ramšak. S te kmetije je prišel oče nadučitelja Blaža Jurka pod Lisco, kjer je na mestu prejšnje steklarne ustanovil Glažutarjevo kmetijo.

Prav tako je razširjen sicer nenavaden priimek Špegu ali Špegel. Po pomenu gotovo ustreza priimku Videčnik, ki spominja na opazovalce in na opazovalnice, imenovane »videž«. Na te opazovalnice še spominjata krajevno in ledinsko ime Videž ter priimek Videčnik. Opazovalnice so imeli že graščaki, pozneje so pa bile nujne zlasti v dobi turških napadov.

Priimek Špegu — Špegel je gotovo v zvezi z nemškim glagolom spähen = prežati. Isti koren najdemo v latinskih besedah: specto = gledam, specula = opazovalnica, speculator = opazovalec, speculum = zrcalo.

V podobnem pomenu se je izjemoma rabil tudi glagol prežati. Po njem je dobil grad Prežin nad Kompolami svoje ime.

Navidezno težko razumljiv je priimek Kamšak, ki ga ima še v dobrnski občini ležeča velika kmetija na Kamšakovem vrhu. Namah nam ga pojasni dejstvo, da že pri Dobrni a-kajo, t. j., o izgovarjajo kot a, toda ne kot v ruščini v nenaglašanih, ampak v naglašanih zlogih. Ta pojav imamo še na Pohorju: Velika kapa = Velika kopa. Kamšak je torej Komšak — kmet na Komu, Kumu, Humu. Artnak je kmet na rtu.

Na dobrnski, a deloma tudi na velenjski strani je razširjen priimek Arlič, kar ni nič drugega kot Orlič, Urličnik je pa Orličnik, o prehaja v a, če se jezik spusti niže, in v u, če se dvigne.

Zelo razširjen je priimek Rošer. Najdemo ga zlasti na velikih kmetijah na vseh štirih straneh Paškega Kozjaka. Najprej sem ga ugotovil na veliki Zlodejevi kmetiji na dobrnskem klancu. Tudi Zlodejevo hišno ime je značilno, saj se je preneslo na hrib in tudi na sotesko pod njim. Priimek Rošer ima že krški urbar iz leta 1404. Navaja ga v obliki Rostavscher, ni pa zanesljivo, da se je beseda glasila točno tako, kakor je zapisano, kajti urbar je v tem pogledu zelo netočen. Niti ni mogoče reči, ali je oblika po izviru nemška ali slovenska.

Priimek Timpren nas vsaj spominja na ime gladkega visokogorskega bora cemprina (*pinus cembra*). Na Dobrni se je tako imenovala ena od bivših kmetij.

Na skrajnem južnem koncu Brdc t. j. na severni strani Gruševca, najdemo tudi priimek v prvem stadiju razvoja: Za Grušovcem. Razvita oblika bi bila Zagrušovčan. Priimek je prišel na brdsko stran Grušovca z južne strani gore, kjer je v zaselku Vratce star, saj je tam tako hišno ime kakor priimek v ožjem smislu besede.

K navedenim dodam še vrsto lahko razločljivih primerov:

Iršič = Irhar (h pred i prehaja v š: vrh — vršič, Muha — Mušič, muha — mušica; g pa v ž: log — ložič, bog — božič. Arnejc — Jernej, Tancl — Bertoncclj — Bertolomej, Flerin — Florjan, Stimulak, Simulak = Simon, Lambert — Lampret, Lipek, Lepko, Lemko — Filip, Mohorč — Mohor, Tonej, Tanač — Anton, Petruh, Petre — Peter, Urbanek, Banovšek, Vanovšek, Banič — Urban, Jozelj — Jožef, Blažej (na Koroškem so Blažeji ustoličevali kneza), Blažič — Blaž, Močnik — Močilnik (Močile — moker svet), Slapnik — Slapernik — slap, Preložnik — Prelogar — prelog (svet, ki se prevali v strmino), Mastnak, Masjek — meso, Skarlovnik — skalovje, Podpečan — pod pečjo, Vodovnik — voda, Brdnik — brod, Marovšek — marof, Vrhovnik — vrh, Krivec — pokrivali, Pušnik — pušča, Šumečnik — šumeča voda; Rebernik — reber, Lešnik — lešje, Artnak — rt, Založnik — za logom, Smrečnik — smrečje, Čretnik — čret (moker svet), Pečovnik — peč, Bajtnar — bajta, Glažar — bivša glažuta, Gradišnik — gradišče, Kranjc, Korošec.

Pred petdesetimi leti se je v časopisnem poročilu takratni župnik pri Sv. Joštu lahko pohvalil, da ima v svoji skromni gorski župniji: Cesarja, Papeža, Vivoda, Kanonika, Kapucinarja. V tem je bilo nekaj šale. Saj je marsikateri priimek nastal iz šale, ta in oni celo iz zlobe.

Pripominjam, da se na našem področju a v končnici spremeni v e, ako se naglas pomakne naprej, kar se često dogaja: Velika ravan — Velika raven. Končnica -ak, -jak se včasih spremeni v jek: Mastnak — Masjek (celo z izpadom soglasnika t). Besedo Kozjak dosledno izgovarjajo kot Kouzjek. Končnica -ik se pri priimkih navadno pretvarja v -jek: Pušnik — Pušjek, Šumečnik — Šumečjek.

Iz navedenih primerov je tudi razvidno, da kozjaški govor često potega naglas proti početku besede: Kozjak — Kózjek, Podpečan, Trebúhinja.

Zanimivo je seveda vprašanje, kako kmet na Kozjaku živi in kako vpliva na njegovo življenje sedanji čas. V splošnem lahko rečemo, da preživlja krizo, ki je sploh značilna za našega današnjega kmeta, zlasti gor-

janca. Če le more, se zaposli še kje drugje in postane polkmet, često pa da kmetiji slovo. Toda ta vprašanja se že dotikajo narodopisja in so obravnavana v zvezi z njim. Navedel bi samo, da je bilo na Kozjaku nekaj večjih kmetij, ne pa prevelikih. Tudi večji kmet je moral vedno garati sam, ako se je hotel obdržati. Nekatere kmetije so imele koče, ki so jih na severni in zahodni strani označevale kot ofarje, in v njih gostače. Poleg mnogega drugega je že tudi to zgodovina.

GLAVNI VIRI IN LITERATURA

Zemljiške knjige vseh katastrskih občin, ki so shranjene v Celju, Konjicah, Šoštanju in Slovenjem Gradcu; stara zemljiška knjiga Vitanja, ki je v celjskem muzeju.

Zgodovinsko gradivo osnovne šole v Vitanju.

Ign. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, Das Dekanat Neukirchen*, 1893.

Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 1971.

M. Goričar, *Doneski k postanku in pisavi rodbinskih priimkov in krajevnih imen med Slovenci*, Etnolog, Ljubljana 1939.

Hermann Wiessner, *Gurker Urbare*, Wien, 1951.

Dr. Pavle Blaznik, *Topografija vitanjskega urada v luči urbarja iz leta 1404*.

Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 1966

Stane Terčak, *Pohod XIV. divizije, Saleški rudar*, 1969, prve številke.

Razume se, da sem vsa področja Paškega Kozjaka prehodil, se razgovarjal z ljudmi in verificiral podatke; ponekod sem bil tudi večkrat.

Zusammenfassung

PAŠKI KOZJAK

(Geographische und historische Schilderung)

Paški Kozjak ist ein Gebirgsmassiv, welches man gewöhnlich als die östliche Fortsetzung des Karawankenzuges betrachtet. Seiner Entstehung nach ist es ein Faltengebirge, doch ist es älter als die südlichen Kalkalpen. Die Falten sind im allgemeinen sehr steil, obzwar sie gegenwärtig wegen der länger dauernden Wirkung der Atmosphärenteilchen nicht die Höhe der angrenzenden Gebirgszüge erreichen. Weil das Massiv gegen Süden offen dasteht und es im Osten und Westen scharf abgegrenzt ist, hebt es sich sichtbar von seiner Umgebung ab. In höheren Lagen besteht es aus Trias-Kalkstein, in tieferen Lagen aus Dolomit und zuunterst aus Perm- und Karbonschichten, die besonders im Südosten ans Licht kommen.

Im Triaskalk sind Karstbildungen zu sehen, doch sind sie bei weitem nicht so entwickelt wie im Karstgebiet längst der Adria. Besonders bemerkenswert sind geschlossene, gestreckte Dolinen, die in der Richtung des Gebirgszuges verlaufen und sich durch Trockenheit und Schönheit charakterisieren. Sowohl am Gebirgskamm wie auch längst der Abhänge sind ebenere Flächen, welche die Fasen der Hebung des Gebirges aus dem Meerwasser bezeichnen. Die Ablagerungen sind verhältnismässig fruchtbar, sie gaben den Anstoss zur Entstehung der Siedlungen. Im Bereich des Dolomites ist das Gebirge besonders steil. Da finden sich Geröllmassen, wenn sie wegen der Steilheit nicht abrutschten. Der Dolomitenboden eignet sich nur für Wälder. Die beschränkten Perm- und Karbonschichten sind fruchtbarer.

Sowohl im Süden wie im Norden ist die Senkungslinie gut sichtbar. Beiderseits lehnen sich an die älteren Schichten tertiäre Ablagerungen, welche im Süden das Dobera-, im Norden aber das Vitanje-Becken ausfüllen. Im Norden ist bei der Senkung längst des Pohorje — Gebirges eine aus Kalkstein bestehende Mauer stehen geblieben, die später durch die Wirkung des fließenden Wassers in einzelne Berge zerteilt wurde. Im Osten und im Westen des Massivs sind Durchbruchstäler, im Osten der Hudinja (»des bösen Baches«) im Westen der Paka (»des Krumbaches«). Der Wald ist teilweise noch Naturwald. Als solcher besteht er aus Buchen- und Lärchenbeständen, die am schönsten an der Nordseite erhalten sind. Die neueren Bestände sind wenigstens teilweise schon ein Produkt der menschlichen Tätigkeit und bestehen vornämlich aus Fichten. In tieferen Lagen finden wir Fichten, Föhren und Buchen. Dabei aber auch den besonders charakteristischen Baum der älteren Zeiten, die Eiche, im Verein von Ahorn- und Weissbuche. Der Unterwuchs, bestehend aus Blütenpflanzen und allerlei Sträuchern, ist reich.

Der Name des Massivs »Kozjak« bedeutet eigentlich Ziegengebirge und bezog sich ursprünglich nur auf den westlichen Abhang, dessen Steilheit in der halben Höhe durch ein gegliedertes Kalkplateau unterbrochen

ist. Der ursprüngliche Name des Hauptgipfels, der sich im Kamm nur wenig abhebt, »Ojstrica« (= scharfkantige Höhe) wurde durch den Namen Basališče oder Pasališče (»Weidefläche«) verdrängt. Die Täler, Wasser und Ortschaften im Gebirge und in der Umgebung führen meistens Naturnamen: Brezen (= Abgrund), — Globoka (= Tiefe).

In früheren Zeiten war das Bistum Gurk die bedeutendste Feudalmacht im Bereich des Gebirges, Vitanje war der Sitz der Verwaltung einer ganzen Reihe von Besitzungen. Im Süden des Gebirges begann am frühesten die Abbröckelung des Besitzes. Im Jahre 1783 wurde auch Vitanje verkauft. Deutsche Bauern wurden im Gebiet nicht angesiedelt. Hier und da findet man einen Namen mit deutschem Anklang. Es handelt sich um ungeschickte Verdeutschungen. Möglich ist es auch, dass einzelne Herrschaftsangestellte zurückgeblieben sind. In Vitanje wurden Sprösslinge von zwei Glaserfamilien festgestellt, die Nachkommen einer dritten Glaserfamilie (Giltswert) findet man noch heute in der Umgebung von Celje und Slovenske Konjice.

Dolič (kleines Tal), Vitanje (Ortschaft, wo man wohnt, vom Verbum *vitati* = wohnen), Dobrna (Ortschaft mit Eichen), Visoka Ravan (hohe Ebene) etc. Etwas grösser sind nur Vitanje und Dobrna. Ubrigens bestehen im ganzen Massiv nur Siedlungen, von 3—6 Bauernhöfen und Einzelhöfe. Soweit man verfolgen kann (seit dem Jahre 1850), verringerte sich die Bevölkerungszahl, zur Zeit des alten Jugoslawiens begann sie wieder mässig zu wachsen. Grössere Bauernwirtschaften verfügten über 40 ha und mehr Bauerngrund (mit Wäldern), die kleineren genügten sich auch mit der Hälfte davon. Reich waren die Leute nicht, den Hauptertrag der Wirtschaft gaben die Wälder und die Viehzucht. Mehl mussten sich die Leute häufig kaufen. In neuerer Zeit haben sich die Leute im Bergbau und in der Industrie Arbeit gefunden. Bessere Verkehrsbedingungen ermöglichen die Fahrten nach Vitanje, Konjice, Velenje und auch nach Celje. Die jüngeren Bauern sind meist Doppelgänger: Bauern und Arbeiter zugleich.

Während des letzten Krieges war Paški Kozjak ein Gebiet, wo blutige Kämpfe zwischen den Freiheitskämpfern und den Okupationsabteilungen stattfanden.

DRAGO PREDAN

GRADIVO ZA ORIS LJUDSKE MATERIALNE KULTURE NA PAŠKEM KOZJAKU

NASELJA IN DOMAČIJE

Strnjenih naselij na Paškem Kozjaku pravzaprav ni. Aglomeracija se manjša z rastjo nadmorske višine. Čim višje gremo, tem manj je v skupine nanizanih domačij in tem bolj prevladujejo samotne kmetije ali samine. V novejšem času si posamezni, v dolinski industriji zaposleni družinski člani grade ob bazah, to je v bližini rojstnih hiš po sodobnih gradbenih načelih zasnovane stanovanjske hiše, s čimer dobiva prvotna arhitektura tod povsem novo podobo. Prvo večje strnjeno naselje raste v bližini planinskega doma, kjer si grade mestni ljudje iz Velenja počitniške hišice. K tej gradbeni vnemi je v veliki meri pripomogla nova gozdna cesta, ki so jo nedavno tega zgradili gozdarji in planinci po južnem pobočju Špika iz Pake do planinske postojanke. Nekoliko gosteje je poseljen svet srednjih in nižjih leg z naselij Brdce, Spodnji Dolič, Velika raven, Klanec, Vinska gora in Lopatnik.

Samine so nastale, ko so se staroselci pomikali zaradi prenaseljenosti iz nižin navzgor v gorate predele, kjer so si na skrčenih in požganih gozdnih jasah uredili plodne površine, travnike in pašnike. Ob pogledu od daleč se zde kot zaplate sredi temnih gozdov. Največ jih je na južnem pobočju tega srednjegorskega masiva. Najvišje leži zaselek Sv. Jošt (1063 m). Obsega le šolo, cerkev s farovžem in marofom ter mežnarijo, edino tipično kozjaško stanovanjsko hišo. Ker je v neposredni bližini tudi pokopališče, velja zaselek za središče Paškega Kozjaka. Še višje, na Ojstrici, med Joštom in Basališčem pa leži Bračičeva samina (p. d. pri Ermencu).

Ljudje so poselili v glavnem planotaste predele in območja na prehodu s strmih pobočij na zložnejše površine. Razumljivo je, da je odigrala pri lokaciji nemajhno vlogo tudi bližina pitne vode. Kolovozne ceste so si gradili gospodarji samini v glavnem sami. Zavoljo tega je bil dostop do njih naporen in težaven. Z gradnjo gozdnih cest pa so postale samine prometno dostopnejše.

Ni se čuditi, če živijo nekateri Kozjačani zastran takih razmer še po načelih naturalnega gospodarstva. Temu primerne so tudi njihove domačije, ki jih lahko razdelimo na velike, srednje in majhne.

Prve obsegajo poleg stanovanjske hiše še *marof*, ki je glavno gospodarsko poslopje. Razen tega je v kmečkem domu še več stranskih gospodarskih poslopij kot, denimo, svinjak, ovčjak, kašta, drvarnica, podkovnica, sušilnica za lan, preša, ponekod pa tudi čebelnjak.

Srednje domačije obsegajo mimo stanovanjske hiše le *marof*. V njem so v hlevu pregrade za svinje in ovce, *gornja poduta* in *spodnja poduta*.

Majhne domačije ali bajte so navadno brez gospodarskih objektov. Ker njih lastniki ne posedujejo niti zemlje niti živine, jih tudi ne potrebujejo.

STANOVANJSKA POSLOPJA

Prvotna kozjaška stanovanjska hiša je čista, delno podkletena brunarica na kamenitih temeljih. Vse večje in srednjevelike hiše imajo tridelni tloris. *Lojpa* (veža) se podaljšuje v črno kuhinjo, na desni je *hiša* (dnevna soba) s *štiblcem*, na levi pa *mala hiša* ali *hiška* in *špajza* (shramba). Iz lojpe pridemo po lestvi ali lesenih stopnicah na *dile* (podstrešje) s *košti* za žito, *mesjakom* ali *ahterjem*, ponekod tudi z *zelharco* (prekajevalnico). Na dilah hranijo suho sadje, hkrati pa tudi najrazličnejša priručna, deloma uporabna, deloma že izrabljena orodja. Vhod v klet je navadno z dvoriščne strani.

Hiša je največji stanovanjski prostor. Poleg krušne peči z vogalno klopjo je v nasprotnem kotu bogkov kot z veliko javorjevo mizo in klopmi. Na stenah vise slike z nabožno motiviko, med katerimi so slike na steklu že prava rariteta. Med stenskimi podobami je tudi veliko družinskih fotografij. Strop s stropnikom je lesen, vendar žal povsod pobeljen. Iz hiše pridemo skozi vrata v štiblec, ki je nekakšna družinska spalnica. V mnogostevilnih družinah spijo nekateri člani družine tudi v hiši.

V hiški stanujejo navadno stari starši. V primeru, da so že pokojni, spijo v njej starejši otroci.

Še marsikod črno kuhinjo izpodriva nova, svetlejša, sodobnejša. V črnih kuhinjah je še vse tako, kot je bilo nekoč ob njihovem nastanku. Tla so večidel ilovnata, stropovi obokani, dim se vali prosto skozi posebno odprtino pod ostrešje, zakaj dimnikov na takih hišah nasplošno ni. Če pa vendarle so, so leseni. Zavaljo tega so vsi prostori, ki so vezani na črno kuhinjo, temno ali skoraj črno patinirani.

V kuhinji je vedno troje vrat, skozi vhodna je vstop vanjo iz lojpe, skozi druga v špajzo, skozi izhodna pa stopimo na plano. V nekaterih redkih primerih je možen prehod v špajzo tudi iz hiške in narobe (Mešl Franc, p. d. Škodovnik, Strmec nad Dobrno 16).

Z odstranjevanjem črnih in uvajanjem svetlih postaja kozjaška kmečka kuhinja osrednji stanovanjski in funkcionalni prostor v stanovanjskem posloplju. Ker se v njej tudi hranijo, je velika dnevna soba ali hiša izgubila funkcijo obednice. Da, še jo uporabljajo v ta namen, vendar le ob praznikih

in pomembnejših družinskih dogodkih in shodih. Sodobna svetla kuhinja pa postaja prijeten prebivalen družinski prostor tudi zategadelj, ker je sodobno in okusno opremljena.

Drugi tip kozjaške hiše je v tlorisu adekvaten prvemu, le kot gradbeni element nastopa tu izključno kamen (Grušovnik Ivan, p. d. pri Struklju, Strmec nad Dobrno 26, Maršnak Justin, Strmec nad Dobrno 10).

Naslednji tip kozjaške stanovanjske hiše se tudi v tlorisu ne razlikuje od prvih dveh, vendar se loči od njiju po mešanem gradbenem materialu. Hiša s štiblcem je dosledno grajena iz tesanih brun, vsi ostali prostori pa so zidani iz kamena. Pred tako kombinirano hišo je ob lesenem delu tudi vidno poglobljeno podstenje.

Slednjič ne kaže prezreti najpreprostejše kozjaške hiše. Gre za manjše dvodelne stanovanjske bajte, katerih lastniki so socialno šibki ljudje, gozdni delavci in dninarji. V takih stavbah ni niti hiške niti špajze. Iz majhne lope vstopimo skozi ena vrata v tesno črno kuhinjo, skozi druga pa v hišo s štiblcem. Kraj hiše stoji manjša ali večja drvarnica z enopredelnim svinjakom in s straniščem.

Stranišča so pri vseh tipih hiš zmeraj zunaj stanovanjskih hiš. Najpogosteje so prislonjena ob svinjake ali pa stoje v neposredni bližini preprostih gnojišč brez gnojnih in gnojničnih jam.

GOSPODARSKA POSLOPJA

Marof

Tudi na gospodarstvu namenjeni arhitekturi je področje Paškega Kozjaka revnejše, kakor je to primer v dolinskem in nižinskem svetu. Na saminah je glavno gospodarsko posloplje dimenzionalno največja zgradba *marof*. V njem so pod eno streho vsi najpomembnejši gospodarski objekti velike kmetije. Tu so hlevi za govejo živino, konje, ovce in perutnino. Nadalje je tu *spodnja poduta*, namenjena kolarnici za vozove, sani, kripe, pluge, telege ali jarme in drugo orodje. V zajetne hrastove podpornike vgnezdene rante nadomeščajo znane dolinske razkošne kozolce. Nad hlevi je gumno z mlatilnim in rezalnim strojem, ki ju še vedno poganjajo z gopljem, na pietrih so seniki, pod manjšo *gornjo poduto* ali pojato pa je *steljnjak*, prostor za sekanje in spravljanje igličastega vejevja, ki nadomešča v gornjih legah listje za nastelj. V zadnjem koncu marofa je pri večjih kmetijah tudi *kovačnica*, pod podaljšanim napuščem pa *preša*.

Svinjak

Domala pri vseh večjih domačijah obstajajo za svinjerejo posebne stavbe, svinjaki. Manjše kmetije in bajtarije imajo staje za svinje kar v govejih hlevih.

Svinjak leži navadno blizu hiše, zakaj do nedavnega so nosile gospodinje svinjsko skuho v velikih piskrih ali *repnekih* (krompirju pravijo repa) kar iz črne kuhinje. Danes je drugače. Klajo za svinje kuhajo v pre-

nosnih kotlih ali *alfah* kar v predprostoru zidanega svinjaka. Sodoben svinjak sestoji namreč iz dveh prostorov: iz predprostora, ki služi za vskladiščenje in kuhanje oziroma pripravljanje skuhe in iz samega svinjaka. Na obeh straneh lesenega ali pa betoniranega hodnika so pregrade, v katerih je dovolj prostora za enega ali pa dva prašiča. Betonirana korita so vgrajena tako, da je moč pokladati klajo vanje kar z zunanje strani. Seveda so pri vsakem boksu vrata za dostop do živali in za odstranjevanje gnoja. Svinje se zadržujejo poleti na prostem v ograjenem prostoru, ki mu pravijo *gorica*.

Ovčjak

Ko so še gojili zaradi proizvodnje domačega sukna in *resovne* (raševine) po 50 do 100 ovac, so gradili zanje posebne brunarice ali pa iz kamnja zidane staje, *ovčjake*. Danes jih zasledimo le še redkokje. Tistih nekaj repov, največ do deset, držijo v posebnih pregradah kar v govejih hlevih. Ovce gojijo zdaj le še zaradi pridobivanja volne, ki jo še vedno predejo na kolovratih, iz prediva pa pletejo jopiče, nogavice in rokavice.

Drvarnica

Na saminah si morajo pripraviti zaradi dolgih zim zmeraj večje skladovnice pretežno bukovih drv. Delo opravijo navadno pozno jeseni, ko so glavna kmečka opravila že pri kraju in ko že zavijajo okrog voglov hladni poznojesenski vetrovi. Drva žagajo in cepijo ter zlagajo v drvarnicah, ki morajo biti zavoljo tega dovolj prostorne. V njih pa kalajo in zlagajo tudi *šikle* (skodle) za pokrivanje streh. Zanimivo je, da opravljajo to delo kmetje sami, dasiravno so ga nekoč poklicni krovci, ki jih pa danes skoraj ni več.

Kašta

Kašte so posebna poslopja, kamor shranjujejo gornjani svoje za vsakdanje življenje najpomembnejše in najpotrebnejše dobrine; to so predvsem vse vrste žita, mast, suho meso, suho sadje, okopavine, pijačo itn. Na Slovenskem poznamo več tipov kašt. Vsem je poreklo v alpskem svetu, arhitektonsko in funkcionalno pa je najbolj dognana gornjesavinjska in koroška kašta.

Kozjaška je blede inačica koroške kašte. Je namreč le pritlična dvo-prostorna podkletena brunarica s skoraj kvadratastim tlorisom. S predkašte vstopimo skozi nizka vrata v samo kašto, v kateri so razvrščeni ob vseh treh gladkih stenah košči za žito. Danes jih ni več. Premestili so jih na dile stanovanjskih hiš, ker pridelujejo vedno manj žita. Same kašte pa so postale orodjarnice in skladišča. Pri Slapnikovih v Strmcu nad Dobrno so jo spremenili celo v mlin na električni pogon.

Običajno je kašta postavljena v pobočje ali pa v rahlo dvignjeni breg. V kletih hranijo jabolčnik ali tolkec, pa tudi okopavine in kisló zelje. Pod podaljšanim strešnim napuščem je dovolj prostora tudi za prešnico ali prešo. Kozjaške kašte so brez gankov.

Kašta s kletjo in prešo (lastnik Justin Maršnak, Strmec nad Dobrno 10)

S šiklom krite strehe so dvokapnice na šop. Če je ob kašti tudi prešnica, potem ima streha zmeraj tudi pristrešek. Strešni stol sestoji podobno kot pri ostalih stavbah iz poveznikov, leg ali oblog, prečnih tramov in šperavcev, ki so med seboj zbiti z lesenimi cveki.

Sušilnica za lan

Za sušenje in trenje lanu imajo na Paškem Kozjaku dve vrsti objektov. K prvim, najpreprostejšim in v vsem alpskem svetu znanim sodijo *frjače*, k drugim, kakršnih nismo zasledili nikjer drugje na do zdaj raziskanih področjih, pa iz brun sestavljene pokrite sušilnice.

Frjača sestoji iz 2 do 3 m dolgega rova v breg, čigar konec prehaja v kvadratast obzidan prostor, ki je lahko pokrit ali pa tudi nepokrit. Na vrhu so *šrange*, na katerih se sušijo v *revače* ali *pušlne* povezane oriflana lanena stebila. V frnaži sušijo lan tako, da v rov zakurijo, na lesu zloženi pušlni lanu pa se grejejo. Kurjač — suha baba — mora previdno nalagati, da se lan ne vname.

Iz brun zgrajene sušilnice za lan spominjajo po zunanosti na kašte, medtem ko se v notranosti od njih bistveno ločijo. Sušilnica je razdeljena na približno dva enaka dela. V prvem so pod stropom nanizane *šrange ali gliste*, na katere polaga suha baba pušlne lanu. Tu so tudi ustije (isteje) v veliko zidano peč, ki je pozidana v drugem prostoru. V le tej mora med sušenjem nenehno goreti, da je pod stropom, kjer se suši lan, vedno enako huda vročina. Take izrazito dobro ohranjene sušilnice smo odkrili med drugimi pri Francu Mešlu, p. d. Skodovniku v Strmcu 16 in pri

Sušilnica za lan, zgrajena iz brun (lastnik Ivan Založnik, p. d. Vrbnik, Brezen 57 pri Vitanju)

Ivanu Založniku, p. d. Vrbniku, Brezen 57. Ker so le spodnji kletni deli zidani, gornji pa leseni, so take sušilnice močno podvržene požarom. Prav zato in pa zastran tega, ker jih skoraj več ne potrebujejo, so take zelo redke.

Bistvena razlika med obema sušilnicama pa nastaja tudi ob sami teritvi. Medtem ko si ob frnažah improvizirajo terišče sproti, terice pa terejo lan pod milim nebom, so terišča ob pokritih lesenih sušilnicah stalna, terice pa opravljajo svoje delo pod streho.

Podkovnica

Domala pri sleherni večji samini smo naleteli na posebno napravo za podkovanje volov. Med edine vprežne živali sodijo na Paškem Kozjaku namreč voli. Konj skorajda ni. Zaradi hudih strmin bi bila njihova korist dvomljiva. Tu in tam jih sicer še posedujejo, vendar ne več kot enega samega. Uporabljajo ga predvsem za zimsko vleko lesa in pa za ježo do oddaljenih trgovin in mlinov zlasti v zimskem času.

Podkovnici pravijo *štant*. Na zravnem zemljišču blizu marofa zabi-jejo globoko v zemljo štiri močne hrastove stebre, ki jih na treh straneh, zgoraj in na sredi čvrsto povežejo z debelejšimi obtesanimi prečnimi ran-tami. Na obeh srednjih visita dva močna jermena, ki ju namestijo pod vo-lovski trup tedaj, kadar vola priženejo v štant, da bi ga podkovali. Ko mu pri podkovanju dvignejo nogo, žival v boksu nekako rahlo obvisi, s čimer preprečujejo, da bi kakor koli nagajala.

Podkavnica ali »štant« (lastnik Alojz Višner, Brdce)

Podkavnica je navadno pokrita z razgrnjenim posušenim smrekovim lubjem. Za podkovanje volov uporabljajo posebne podkve in žeblje. Na vsak parkelj pribijejo namreč po eno podkev. Potemtakem jih rabijo za podkovanje para volov kar šestnajst. Žeblje zabijajo seveda zmeraj v mrtvi del parklja. Podkve vzdržijo najdlje tri mesece; po trdi cesti so obstojnejše kot po mehki, blatni.

Lipe

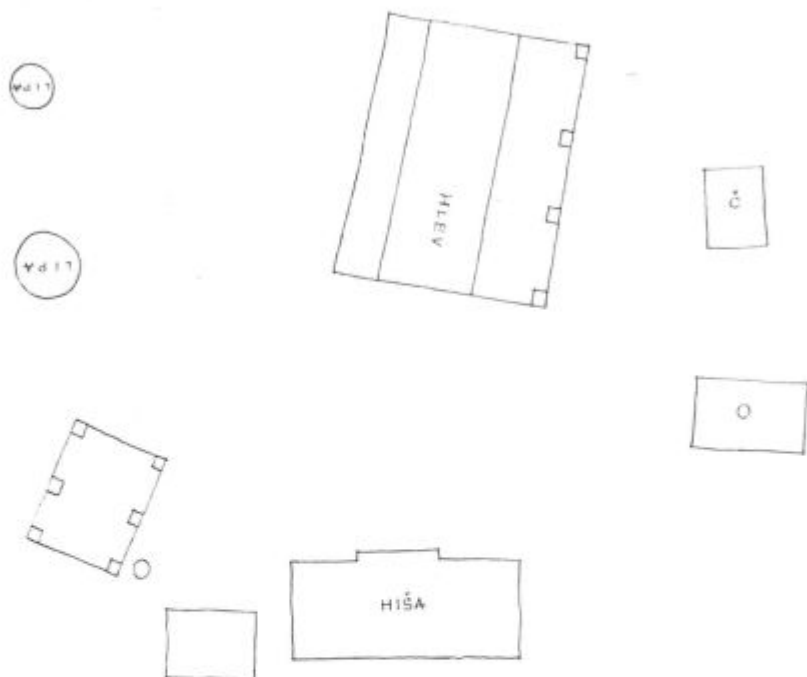
Skoraj vsako samino na Paškem Kozjaku krasijo mogočne stare lipe, ta davni simbol slovenstva. V senci njihovih košatih krošenj polegajo v poletni pripeki ob nedeljah in praznikih kmečki očanci ter modrujejo o minulih, sprotnih in jutrišnjih dneh svojega trdega življenja. Ob cvetenju, ko lipe omamno zadiše in jih obletavajo roji čebel, je ozračje posebno dehteče. Poleg lipovega cvetja, ki ga nabirajo in suše za zdravilni lipov čaj, je uporaben tudi mehak lipov les.

OPIS REDNAKOVE DOMAČIJE

Ena najstarejših kmečkih hiš je pri Alojzu Javorniku, p. d. pri Rednaku, Paški Kozjak 6. Kmetija leži na robu gozdnatega slemena, ki se pod Banovškovo samino strmo spušča navzdol proti zahodni paški strani.

Strnjeni iglasti gozdovi jo ščitijo pred zahodnimi vetrovi. Severno in južno pobočje pokrivajo senožeti, v bolj položnem svetu v smeri Banovška pa so njivske površine. Enainštirideset hektarjev obsegajočo kmetijo vodita priletna brat in sestra brez naraščaja. Zavaljo tega ni perspektivna.

Narodopisno zanimiva je predvsem domačija s stanovanjsko hišo in z gospodarskimi poslopji. Razmeroma ugodna konfiguracija tal je omogočila prednikom, ki so se tu naselili, da jim pri lociranju gručasto razmetanih gradbenih objektov z zemljo ni bilo treba skopariti. Na bolj ali manj

Situacijska shema domačije Alojza Javornika, p. d. Rednaka, Paški Kozjak 6

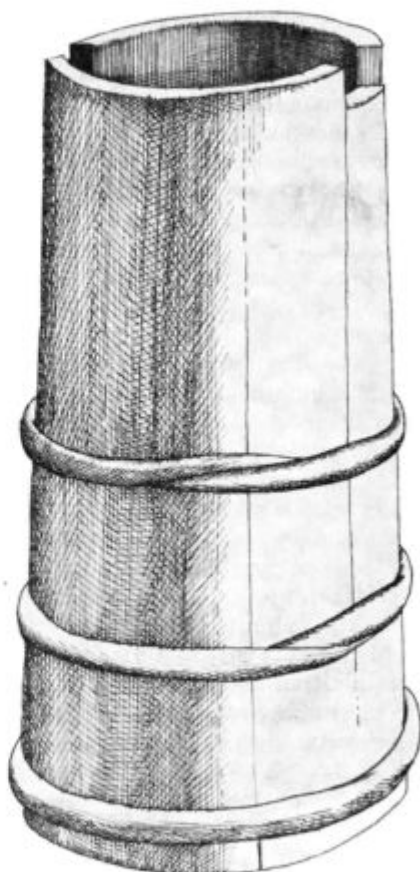
ravnem zemljišču stoji v zavetni legi izredno lepa, nemara tod najstarejša kmečka hiša. Svinjaki so odmaknjeni od nje, vmes pa leži nekaj metrov širok zelen pas. Nekoliko bolj odmaknjena stoji drvarnica, medtem ko leži marof, po razsežnosti daleč največja stavba na tem zajetnem dvorišču, v nekoliko nižjem svetu. Posebnost Rednakove domačije je ovčjak, to je posebna staja za ovce, kakršnih je na vsem tem področju izredno malo, saj smo odkrili vsega le dve. Med ovčjakom in marofom je nad šest metrov dolgo izdolbeno korito z lesenim iztočnim votlim stebrom, skozi katerega priteka voda iz lastnega, v nekaj sto metrov oddaljeni strmali zgrajenega vodovodnega zajetja. Pod marofom stoji v zavetju čebelnjak, nedaleč stran pa zdaj že opuščena sušilnica za lan, frnaža. Pridelovanje lanu so namreč tudi pri Rednakovih pred leti opustili.

Stanovanjsko poslopje je po izjavi gospodarja in po presoji članov ekipe staro okrog 250 let. Pol lesena pol zidana stavba je dolga 14, široka pa 7 m. Iz na obeh straneh stesanih brun je zgrajena le hiša, medtem ko so lojpa, črna kuhinja s špajzo ter hiška zidani iz kamenja. Poslopje ima tedaj tridelni načrt, podobno kot vse osrednjeslovenske kmečke hiše. Skozi dvodelna vrata stopimo v kvadratasto lojpo (3 m), iz katere drži troje vrat: na levo v veliko dnevno sobo ali hišo, na desno v hiško, naravnost pa v črno kuhinjo s špajzo ali shrambo. Iz kuhinje vodijo vrata na plano. Skoznje nosi gospodinja prašičem skuho v svinjak.

Hiša je v stanovanjskem poslopju največji prostor. Dolga je 6,10, široka 5,50 m, visoka pa 2,30 m. Obtesana bruna so ometana in pobeljena, pobeljen pa je žal tudi strop. Izredno močan je stropnik, ki razpolavlja

Svéjtjek (stojalo za goreče treske)

Leseni možnar

Oboje je iz hiše Leopolda Mešla p. d. Flerenača iz Strmca nad Dobrno (Narisal Peter Krivec)

strop na dva enaka dela. Posebnost tega lesenega stropa je v tem, da je med stropnikom in stropom 48 cm praznega prostora, ki rabi kot polica za shranjevanje pomembnih listin in priročnega orodja. Običajno je v hišah z lesenimi stropovi stropni tram postavljen tako, da nasedajo stropnice neposredno nanj. Tu pa je med stropnikom in stropnicami še nosilno tramovje v razmaku 90 cm. Prvotno je bil strop neometan, kakor seveda tudi vse štiri stene. Tedaj so ga kot v gornjesavinjskih saminah mazali s telečjo krvjo, da je bil temnordeče patiniran.

Iz hiše držijo v vseh drugih domačijah vrata v štiblc. Prav zavoljo dejstva, da pri Rednakovih štiblc ni, sklepamo, da je Rednakov dom ostanek prvotne lesenjače, ki je imela mimo hiše le še lojpo in črno kuhinjo. V desnem kotu je ob steni, ki meji na kuhinjo, postavljena krušna peč (1,90 m × 1,70 m × 1,40 m). Obdaja jo grobo izdelana široka klop brez naslonjala. Na vogalu je bila prejšnje čase, ko so še tudi v hiši svetili s treskami, preluknjana za stojalo, na katerega je bil nataknen *svejtjek* (treskalnik — držalo za treske). Pod njim je bila postavljena posoda z vodo, kamor so padali ogorki. Nasproti peči je pod stropom v steno vrezan zračnik (nekakšen preprost ventilator), ki ga je bilo moč odpirati in zapirati z zapahom. Zdaj je trajno odprt tudi pozimi.

Hišo razsvetljuje pet oken v velikosti 79 cm × 67 cm, in sicer dve na pročelno, tri pa na zatrepno stran. Niso več prvotna, zakaj po izjavi gospodarja so bila nekoč znatno manjša na eno samo šipo. V bogkovem kotu je ob masivnih obstenskih klopeh velika javorjeva miza brez bogatih intarzij, kakršne smo zasledili v belovodskih in gornjesavinjskih saminah. Na stenah visita poleg razpela dve, danes že zelo redki sliki na steklo z nabožno motiviko, ki predstavlja v sicer revno opremljenem interierju kot ljudski umetnini dokajšnjo vrednost. Nasplošno velja omeniti, da so kozjaške hiše veliko bolj skromno opremljene kakor one v gornjesavinjskih alpskih predelih.

Črna kuhinja je obokana in vsa zares črna, ker pravega odvoda za dim iz krušne peči ni. Na *šrangah*, ki vise iz obokanega stropa, suše drva, ob *turožu* pa prekajajo ali zelhajo na njih povojeno meso. Nad *ustijami* (istejami) je posebna polica — *klobučjek*, na kateri suši gospodinja treske za podkurjenje krušne peči, pa tudi za razsvetljavo, zakaj pri Rednakovih še v črni kuhinji vedno svetijo s treskami, dasiravno je speljan nedaleč od hiše električni daljnovod. V kotu ob ustijah so *vile* (burklje), *lopar*, *vauc* (valj za porivanje piskrov v krušno peč), *grejblca*, *vejslca* in iz koruznega ličja povezano *omelo* za pometanje krušne peči. Razen tega so v nasprotnem kotu kuhinje razpostavljeni veliki piskri ali *rejpniki* za svinjsko skuho. Na steni visi počrneli *žličjek* (žličnik). Včasih je bila pod majhnim okencem tudi klop s škafi za vodo. Zdaj stoji na njej vedro za natanjanje vode iz vodovodne pipe.

V dovolj prostorni in svetlejši *špajzi*, ki je pravzaprav s prezidom podaljšana hiška, visi *skledjek* (sklednik) s pretežno glinastimi skledami in krožniki. V od dima in dotrajanosti patinirani omari so latvice za mleko in ostala manjša lončena posoda. V kotu so kible za zabelo in mast, deža itn. Tla so tako v kuhinji kot v špajzi ilovnata.

Iz lojpe vodijo povsem počrnele lesene stopnice na dile, kjer so košti za oves in jari ječmen, glavni in edini žitni vrsti, ki tu uspevata. V *mesnjaku* ali *ahterju* hranijo suho meso, v raznih pokritih čebrih in posodah pa suho sadje. Tu je tudi odlagališče za kolovrate, trlice, motovila in rifle, hkrati pa tudi ropotarnica za vse najrazličnejše več ali manj že obrabljene predmete. Seveda je tudi ostrešje vse črno od dima, ki se vali navzgor iz črne kuhinje.

Zahodno od hiše stoji v petmetrski razdalji lesen svinjak z eno samo vrsto predeljenih staj. Obenj je prislonjeno tudi stranišče.

Pod stanovanjskim poslopjem in svinjakom je velika drvarnica, resnično takih dimenzij, da lahko sprejme velike skladovnice večidel bukovih drv, ki jih še gospodar zmeraj žaga z drvarsko žago. Tu je tudi skladišče za šikle (skodle), ki jih tudi gospodar kala sam. Ker obstajajo možnosti, da zob časa, hudi viharji in dolgotrajne zime, ko sneg ne zdrči zlepa s streh, le poškodujejo s škodlami pokrita ostrešja, morajo biti za zatikanje stalno pri roki.

Približno petdeset metrov vzhodno od hiše se dviga iz nekoliko nižje ležeče ravnice 20 m dolgo in 16 m široko ter do ostrešja 6 m visoko gospodarsko poslopje, marof. Po dolžini je razdeljen na osrednji, iz kamenja zidani 15 m dolgi in 10 m široki goveji hlev ter na zgornjo ožjo in spodnjo širšo poduto. V podaljšku hleva je 5 m široka kovačnica. Gornja poduta (pojata) je namenjena za pripravljanje in shranjevanje iz igličastega vejvja sesekljane stelje, ki nadomešča tod listje. Osrednji del marofa je hlev. Med vrstama stojišč je lesen hodnik z odtočnima kanaloma za gnojnico. Jasli so postavljene znotraj kraj podolžnih zidov in ne ob vmesnem hodniku, kamor jih gradbeniki postavljajo v sodobno urejene hleve. Za jasli priklenjena živina stoji na lesenih okroglinah. Gnoj kidajo sproti in ga ne puščajo pod živino, kakor je to nasploh primer v alpskem svetu. Razen krav molznic je v velikem hlevu vedno vsaj en par zrelih volov, takih pač, s kakršnimi lahko obdeluje kmet v goratem svetu njive, razvaža nanje gnoj, dovaža s travnikov in senožeti krmo, iz gozdov les, iz doline pa različne gospodarske in gospodinjske potrebščine.

V kovačnici je poleg meha in nakovala najnujnejše kovaško orodje, s katerim si gospodar kar sam kuje in popravlja vse vrste poljedelskega orodja, v podkavnici pa podkuje vole.

Spodnja poduta je nekakšen nadomestek za nižinski kozolec. V tem prostoru je dovolj mesta za vozove in drugo poljedelsko orodje. Na dolgem zidovju vise razne lestve, telege (jarmi), kose in drugo orodje. Zunanje krilo podute sestoji iz zajetnih hrastovih stebrov, med katerimi so enakomerno razvrščene rante z običajnim hlapcem. Nanje in mednje vlagajo deteljo in travo, da bi se posušila.

Nad hlevom je *gumno* za mlačev, za mencanje prosa in za pripravljanje rezanice. Nad njim je na pietrih prostoren senik, kamor spravljajo seno in otavo, ki ju na obsežnih senožetih ni tako malo.

Pri Rednakovih smo odkrili zelo redek gospodarski objekt, ovčjak. To je 5,60 m dolga, 4 m široka in 2 m visoka, s škodlami krita stavba z dvodelnimi vrati, da lahko ovce skoznje brez gneče zjutraj odhajajo in se

pod večer vračajo. Zimo pretolčejo v znatno toplejšem, posebej pregrajenem prostoru govejega hleva.

Pod marofom stoji v zavetni legi čebelnjak, v katerem je poleg praznih kranjičev nekaj oslabeledih družin v panjih s premičnim satovjem. Čebelarji tod zatrjujejo, da so se pašne razmere na Kozjaku znatno poslabšale, odkar ne sejejo več ajde.

Nedaleč od ovčjaka je razpadajoča frjača. Ker so tudi gojitev lanu opustili, je brez veljave.

Veliko bolj služi svojemu namenu 6 m dolgo, 0,50 m široko in 0,40 m globoko, v orjaško deblo vdolbeno korito za napajanje živine, v katerega nenehno priteka voda iz lastnega vodovoda.

Rednakovino krasita dve lipi. Ena, nekaj sto let stara z visoko orjaško krošnjo, druga, mlajša, ki bo nadomestila staro, ko ji bodo spodsekali korenine. Brez njiju bi bila samina kot pav brez pahljačastega repa.

OSTALE ZNAČILNE DOMAČIJE

Tipično prvotno kozjaško brunarico si je moč ogledati pri Francu Mešlu, p. d. Skodovniku v Strmcu nad Dobrno 16. Po tlorisu se sicer ne loči od ostalih kozjaških domačij, ker je v tridelnem načrtu šestprostorna, vendar pa je vsa stavba grajena iz lesenih, na obeh straneh obtesanih in na konceh gladko ujetih brun. Kakor v ostalih stanovanjskih zgradbah, pridemo tudi v Skodovnikovo najprej v lojpo, odtod na desno v hišo s štíblcem, na levo pa v hiško s shrambo, naravnost pa v kuhinjo. Medtem ko v ostalih, tlorisno podobnih hišah iz hiške ni moč priti v shrambo, ločijo tu oba prostora normalna vrata. Črno kuhinjo so že pred leti preuredili v sodobno.

Mešlovi stanovanjski hiši je po notranji razdelitvi najbolj podobna Grušovnikova, p. d. Štrukljeva v Strmcu nad Dobrno št. 26, ki sodi med najvišje ležeče kmetije na Paškem Kozjaku (ca. 1000 m). Bistvena razlika pa je v gradbenem materialu, iz katerega je zgrajena hiša. Gre za eno redkih stanovanjskih zgradb, zgrajeno izključno iz kamenja. Hiša leži v bregu in je dostop vanjo po dvojnih stopnicah in manjšem balkončku, podobno kakor pri Rednakovih. Okna so nekoliko večja kot drugod, okenski okvirji pa so zaradi debelih zidov le notranji, zaradi česar so tudi vsi prostori le enojno zastekleni. Lesene strope nadomeščajo ometani.

STREHE IN KROVSTVO

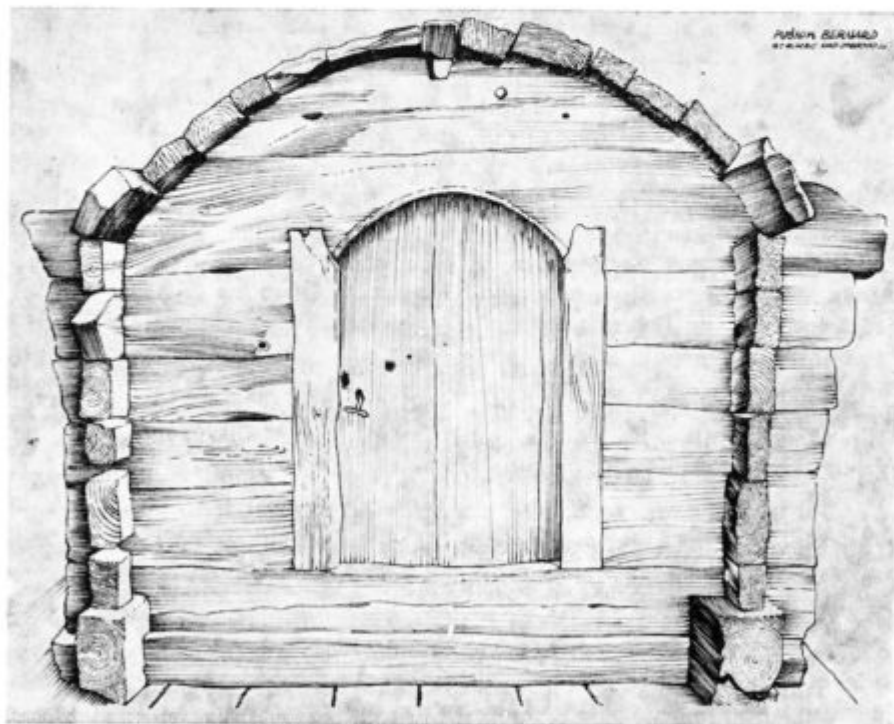
Strehe krijejo Kozjačani pretežno s škodlami, ki jim pravijo *šikli*. Kalajo ali cepijo jih iz smrekovih in jelovih debel. Ponekod nadomeščajo šikle s *švigli*. To so deset milimetrov debele, do 15 cm široke in meter dolge žagane deščice iz enakega lesa. Seveda je kalan les trpežnejši od žaganega.

Za šikle mora biti les gost, gladek, brez zvitih rasti in primerno debel. Olupljena debbla razžagajo na meter dolge *cole*. Le-te razcepijo potem z

dvema navadnima sekirama na osem enakih delov ali *muzlov* (na ne tako oddaljenem Slemenu jih imenujejo špeute). Šel eko muzlom odstranijo stržen, jih razkoljejo s *šiklarco* v šikle. Iz enega muzla dobijo ob normalni debelini cilov po šestnajst šiklov, ki se pa pri kalanju ne smejo razmetavati po mili volji, marveč morajo biti zloženi v enakem redu, v kakršnem so bili kalani. Nekatero rahlo zvite šikle morajo obtesati s *šiklarco*. Tako zložene šikle in muzle povežejo zatem z brezovimi zvitinami nazaj v col, nakar jih sušijo vsaj štirinajst dni v suhem, pred dežjem zavarovanem prostoru. Zdaj so šikli nared za kritje.

Šikle izdelujejo in krijejo z njimi strehe dandanes kmetje sami. Včasih so to delo opravljali poklicni krovci, ki jih pa danes ni več. Pri kalanju muzlov v šikle udarja delavec narahlo s posebnim kijem ali *toklo* po šiklarci. V enem dnevu lahko pripravi do tisoč šiklov.

Pred kritjem je treba skrbno in strokovno urediti krovišče ali ostrešje. Večidel vsa ostrešja so prirejena za kritje na *šopnik* ali *šop*. V goratih predeih bi hudi vetrovi sicer razkrivali slemenaste dele streh. Krovce uporablja pri kritju trinožen stolček ali *gepe*, posebno škatlo za orodje, ki ji pravijo *krivec*, krovsko kladivo, mačka za puljenje žebeljev in šilarco. Strežec mu donša šikle v muzlih.

Vhod v sušilnico za meso (lastnik Bernard Pušnik, Strmec nad Dobrno; narisal Peter Krivec)

Za uspešno nadkritje strehe sta potrebni dve plasti šiklov, ki sta pritrjeni na late (na tesane rante) v navzkrižnem redu. Spodnjo plast krovec le zatika pod vrhnjo, medtem ko zabija vrhnjo ob spodnjem robu z žebli. Eni šari pritrjenih šiklov pravijo *plemna* ali tudi *plenja*. Ker pokrije druga plemna prvo, spodnjo, krijejo zmeraj od spodaj navzgor ter od leve proti desni. Vsak šikl je tedaj pritrjen dvakrat. Gornja, zadnja plemna sega nekoliko čez rob slemena, vselej v odvetrno stran. Potemtakem ni nevarnosti, da bi vetrovi razkrili streho, saj se lahko neovirano prelivajo čez sleme.

Posebno zahtevno je kritje na šopniku ali šopu. Če tu delo ni strokovno opravljeno, lahko pride do razkrivanja strehe in seveda potem do zatekanja. Kritje šopa je pravzaprav podaljšano kritje plemn, prihajajočih z obeh strani že skoraj prekrите strehe, ki se sredi šopa nekako spojita, tako da sestoji šop iz dveh enakih polovic.

Na obeh koncih slemena vgradijo približno 25 cm visokega lesenega »poba«, petelina, kladivo, tesačo ali pa sekiro. Za likof pritrdijo na konec slemena prekrите strehe *okrancljan koš* (z raznobarvnimi papirnatimi travkovi okrašeno smrečico), opravljeno pomembno delo pa proslavijo z izdatno jedačo in pijačo.

Dober krovec pokrije dnevno tudi do 40 m² strehe. Življenjska doba šiklaste strehe pa znaša 30 do 35 let.

V predelih brez vode pritrdijo pod kap lesene strešne žlebe, po katerih priteka kapnica v zbetonirane *štepice* ali *štirne*.

NEKAJ LEDINSKIH IMEN

Pri Ramšak Angeli, p. d. pri Glažarju, Spodnji Dolič 51

Travniki in senožeti: na Tratah, v Jamah, v Stopah, v Odeli, Znotraj, Dolgi travniki, pod Jozlovim, za Krejanovim. Njive: za Krejanovim, na Brodu, na Jevšinski njivi, na Bregu. Gozdovi: v Odeli, na Ojstrici, na Krejanovem vrhu, na Podjozlovem.

Pri Maršniku Justinu, Strmec nad Dobrno 10

Travniki: Pod hišo, na Kisojci, velik travnik, Odela, Ostrica. Njive: Odela, Velka njiva, na Slamah, v Rebri. Gozdovi: v Čitvežu, v Rebri, na Vrhu, v Selišah, v Kladju, na Ulnjaku, na Plajah.

Pri Grušovniku Ivanu, p. d. pri Struklju, Strmec 26

Travniki in senožeti: v Dajah, v Nonah, na Celinah, na Kuku. Njive: Velika njiva, za Enejčem, Pod hišo, pod Pečovjem. Gozdovi: za Ostrico, za Pečovjem.

Pri Mešlu Francu, p. d. pri Skodovniku, Strmec nad Dobrno 16

Travniki in senožeti ter pašniki: v Potoku, v Krišteju, v Rebri, pod Brnovškom. Njive: le v neposredni bližini domačije. Gozdovi: v Plajah, v Olnjaku (beseda prihaja od volnjaka, t. j. od posebej zagrajenega pasišča, kjer so se pasli voli).

Pri Špeglu Ivanu, p. d. pri Kačniku, Strmec nad Dobrno 1

Travniki in senožeti: v Globačah, v Travnajah, za Leskovcem, na Hribu, na Marderjanovem. Njive: Dolga njiva, v Globačah, za Leskovcem, v Jamah. Gozdovi: v Rebru, v Brezju, v Voljaku, v Lejsu, v Grabnah.

SETEV IN ŽETEV

Na Paškem Kozjaku ni pogojev za setev ozimin. Zavoljo tega sejejo kmetje le jarine. Zgoraj, v najvišjih legah le oves, v srednjih poleg ovsarž, jaro pšenico in soržico, spodaj pa seveda vsa žita. Ker zemlja skopo rodi, je tudi pridelek temu primeren. Ob slabih sušnih letinah ne zadošča zmeraj za lastne potrebe.

Sejejo v dobro pognojeno zemljo, ker jim hlevskega gnoja ne pri-manjkuje. Glede na to, da prevladuje zgoraj peščena zemlja, oranje in obdelovanje ni prehudo. Orjejo z navadnimi in dvojnimi plugi. Dvojnemu pravijo *merjasec*. Na usločenem brezovem *greglu* sta vgnazeni v posebnih zajemkah ročici z otko, na železem ogrodju je deska z lemežem, sledi črtalo ali nož, spredaj pa sta kovčeta ali kolca.

Sejejo zmeraj moški. Semensko zrnje zajemajo v prgišče iz sejalnika. Repno seme sejejo ženske.

Zanjejo žanjice s srpi, ki jim jih sklepljejo moški. Snopje povezujejo s *poresli*. Da se temeljito posuši, ga zlagajo na *ostrve* v *kope*. Na gumna ga zvoziyo na *lesenjakih* — vozovih z lesenimi osmi) z volovsko vprego, podobno kakor krmo.

Ob mlačvi se še vedno razlega po bregeh in globačah drugod že opuščeno udarjanje mlatičev s cepmi.

Mlačev

Na manjših kmetijah še vedno mlatijo s cepmi ali na cepe. V ta namen namečejo v gumnu na pod snopje, ki ga nekateri poprej oštrenajo. Snopje je razvrščeno v dveh redih, tako da je klasje obrnjeno navznoter. Navadno mlatita le dva mlatiča. Ko so še pridelovali več žita kot danes, so na velikih gumnih razvrstili snopje v krogu, mlatilo pa je več mlatičev; štirje, šest in celo osem. Če sta mlatila dva, je odmevalo po okolici: »Vsak pol, vsak pol, vsa pol...«; če so mlatili štirje: »Ded je babi piti kupil, ded je babi piti kupil...; če šest: »Se kuha, se peče, se v graben poteče, se kuha, se peče, se v graben poteče...; če osem: »V vsakem kotu je bik na poti...«

Najprej mlatita mlatiča s cepci po sredini snopja, potem pa prehajata od poredla navznoter proti klasju in spet nazaj v nasprotno smer. Ko prideta okrog, obrneta snopje in ga omlatita tudi po drugi strani. Omlateno snopje stepata in ga zlagata na poseben kup, da bi ga pozneje po mlačvi oškopala, zakaj v nižjih in srednjih legah še krijejo strehe tu in tam zmeraj s škopom. Zrnje s plevami vred zmečeta v kot, kjer čaka na vejanje. Pri revnejših kmetijah so še do nedavnega vejali z ročno *vevnco* na ta

način, da so metali zrnje s plevami vred iz enega kota v drugi kot gumna, pri čemer je zrnje zletelo v drug kot, pleve pa so padale in se kopičile takoj za izmetiščem. Dandanes vejajo seveda s standardnimi vejalniki.

Zvejano žito znosijo v vrečah na dile in ga vsipavajo v košte s prédeli za posamezne vrste žita. V mline ga nosijo v mehovih ali pa ga vozijo z volovsko vprego v *kripah*. Kripa je pleten koš na dveh kolesih. Še pred drugo vojno je posedoval domala vsak kozjaški kmet ob dolinskih potokih Kačniku, Sumečkem potoku, Glažarci, Jesenici in drugih svoj lasten mlinček. Zdaj jih skoraj ni več. Ob Kačniku melje danes le še prej Ramšakov, zdaj Cviklov mlin, streljaj pod njim pa je od nekdanjega Zlodejevega mlina ostala le še Zlodejeva žaga.

Mencanje prosa

Pri tistih redkih domačijah, kjer še sejejo proso, se je ohranil običaj mlačve prosa, ki mu pravijo mencanje. Če bi proso mlatili bi se ga zaradi drobnozrnatosti veliko zdrobilo in porazgubilo.

Po žetvi se mora proseno snopje dodobra posušiti kar na njivi. V ta namen ga zložijo v stave. Suhega spravijo potem previdno, da se ne usipa, na gumno, kjer ga zložijo v kot, pri čemer mora biti latje obrnjeno zmeraj navznoter. V tistem delu gumna, kjer mencajo, pričvrstijo na pod posebne šrange, za katere se mencači med mencanjem oberoč držijo.

Ko se zbero dobro razpoloženi fantje in dekleta pod večer v hiši, se kmalu po večerji podajo na gumno, kjer brž poprimejo za delo. Posamezne snope potegujejo s kopice, nakar jih polagajo na pod pred šrange. Mencata vedno dva: fant in dekle. Oprijemajoč se za šrange, stopicata bosih nog zdaj sem zdaj tja, s čimer ločujeta v latju zrnca od plevela. Ko je snopje na eni strani zmencano, ga obrneta na drugo stran. Delo je prijetno in zabavno. Fantje se radi pri mencanju pošalijo z dekleti, da jih mečejo na kopico, nakar jih zvlečejo kot snopje nazaj na pod kar za noge, da bi jih tudi pomencali.

Po opravljenem delu se poveselijo, kakor pri vseh ostalih pomembnih kmečkih opravilih. Seveda ob izbrani jedachi in pijači. Kdaj pa kdaj jih razveseljuje pri tem tudi harmonikar.

Zmencano snopje uporabljajo za živinsko klajo, proso pa naslednji dan spravijo na dile v košte. Proso phejo v stopah, mlečna kaša s krompirjem v oblicah pa je priljubljena jed zlasti v zimskem času.

Teritev lanu

Še do nedavnega so gojili domala pri sleherni kozjaški kmetiji lan. Zadnji so ga opustili pri Francu Mešlu, p. d. Skodovniku v Strmcu nad Dobrno št. 16 pred tremi leti. Zanimivo je, da je ostal v sušilnici vskladiščen ves zadnji pridelek neotrt. Vzrok: daleč naokrog ni nobenega tkavca več, pa tudi domače hodno platno so nadomestili ljudje z industrijskim. Dasiravno smo poglavje o pridelovanju in teritvi lanu nadrobno opisali že v Kotnikovem zborniku, mu v pričujočem zapisu odmerjamo zaradi nekaterih značilnih različic vsemu navkljub nekaj prostora.

Popipani in opuljeni lan najprej *oriflajo* na *riflu*, s čimer ločijo laneno seme od stebelc (laneno seme je cenjeno v zdravilstvu in še posebej v živinozdravilstvu). Tako oriflana stebelca razgrnejo potlej v tankih plasteh na prisojni in zavetni legi travnika, kjer se tri tedne sušijo in mehčajo, skratka, kjer dozoriyo. Zdaj jih povežejo v *pušlne* ali *rovače*, ki jim pravijo v Breznu nad Vitanjem tudi *tovčaji*.

Ko je kurjač ali *suha baba* dodobra razgrel sušilnično peč, ki jo tod imenujejo *bik*, je začel nalagati na šrange pušlne, ki mu jih je prinašal strežač. Med sušenjem je moral suha baba seveda zapustiti sušilnico, saj mu v njej zavoljo prehude vročine ni bilo obstanka. Ko je smatral, da so *tovčaji* dovolj suhi, je previdno odprl vrata v sušilnico, pri čemer se je moral držati spočetka zaradi neznosne vročine tesno pri tleh. Šele ko se je prostor dovolj ohladil, je zelo oprezno, da se ne bi suha lanena stebelca drobila, znosil pušlne na plano in v terišče, kjer jih je izročal tericam. Le-te so jih najprej oklestile na trlicah *sekavkah*, gladile pa na *glajevkah*, s čimer so odstranile pezdir. Otrte dele lanu so imenovali *pesti*. Potem so *pesti* stresali s *tresavkami*. Tako otrt in očiščen lan so imenovali *kodela* (*kodelja* ali *povesmo prediva*). Kodele dobijo potem v roke predice.

Terice so prišle v hišo navadno že na predvečer. Bile so večidel mlade, živahne in jezikave. Rade so prepevale. Družbo so jim delali do teritve fantje. Takoj po polnoči, ko se je delo začelo, so se veselo ukajoč porazgubili po svojih domovih. Prva je vedno začela tretji hišna gospodinja. Vseh je bilo 6 do 8. Daleč naokrog je prešinjalo nočno tišino enakomerno udarjanje sekavk in glajevk: »Štruklje požrla, lačna bla, šla šla« in spet in spet: »Štruklje požrla, lačna bla, šla šla«. Ob treh zjutraj so dobile za predfruštek čaj in potico, ob šestih je sledil frušteek (zajtrk) z zabeljenimi žganci in zeljem, nekako ob devetih dopoldne so dobile za malo južno suho meso, kruh in jabolčnik. Potem so delale do konca teritve, ko so dobile južno, ki je bila kot sklepna jed zmeraj izbrana, izdatna in dovolj raznolika. Poleg župe in mesa so bile na mizi še prikuhe, kaše, šartlji in potice. Po opravljenem delu so se veselo razpoložene vračale na svoje domove. Za popotnico je dobila vsaka kos potice in hleb kruha, nekatere pa tudi denar. Vsaka ga pa ni vzela.

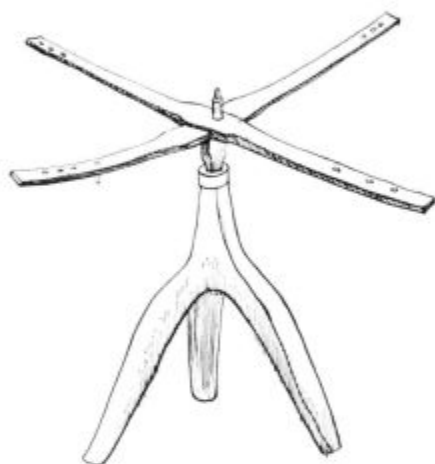
Če je prišel ob teritvi k hiši popotnik ali kdor koli že, so mu natlačile za hlače in srajco pezdirje, da je bil podoben strašilu, razen tega pa je oster pezdir povzročal neprijetno srbenje. Seveda so se terice pri tem bučno smejale. Nekoč jim je neki tak nesrečnež zapretil, da jih bo pretepel, če takoj ne odnehajo. Pustile so ga pri miru, vendar so se ga zdaj lotile zlasti z jeziki, se iz njega norčevale in se mu smejale, da jo je urno popihal in zapustil terišče. Suho babo pa so večkrat namazale s sajami, pri čemer so ga venomer dražile: »Če je moški lan sušil, je s sajami namazan bil«. In so govorile: »Suha baba se mora umit, suha baba se mora umit«. Potlej so vzele brezovo metlo in milo ali pa tudi ribarico in so se ga lotile. Toda on se jih je otepal in jih lovil. Tisto, ki je ulovil, je namazal z ogljem in natrl s pezdirjem.

Ko so opravile delo na eni samini, so naslednje dni otrle lan tudi na ostalih kmetijah. Teritev je morala biti opravljena do konca oktobra.

Pređenje

Ko je bila na Kozjaku ovčjereja še dobro razvita in ko je še skoraj sleherni kozjaški kmet prideloval lan, so po saminah v zimskem času drdrali kolovrati, ki jih je spremljalo prijetno prepevanje predic. Danes predejo gospodinje in njih hčere same, saj predic zavoljo neznatne količine volne ne potrebujejo več. No, kolovrati in motovila pa so še ohranjeni domala pri vsaki hiši.

Zaradi primerjave terminologije posameznih sestavnih delov kolovrata na Kozjaškem in drugod po slovenski deželi, navajamo: kozjaški kolovrat sestoji iz *stola*, *noganc*, *preslce*, *šrauta*, *jermena*, *tulove* (tuljave), *lopatic*, *koželiča* (špule) in *stojala za kodelo*.

Motovilo za navijanje prediva
(Oboje narisal Peter Krivec)

Krošja (krošnja) ali krivec

Striženje ovc

Ovce strižejo ali volno režejo, kakor pravijo Kozjačani, na leto dvakrat. Pomladansko striženje opravijo meseca aprila, jesensko oktobra. Režejo z ovčjimi škarjami. Delo opravi navadno zmeraj gospodinja. Pred striženjem morajo ovce temeljito oprati.

Najprej postrizajo ovci volno po trebuhu, pri čemer nič ne nagaja. Pri striženju ostalih delov telesa pa so ovce navadno nemirne. Da ovco povsem umirijo, ji zvežejo noge, nakar poteka striženje brez težav.

Resovna in sukno

Za resovno (raševino) in sukno so morali pripraviti sivkasto prejo. V ta namen so gojili na saminah vedno poleg belih tudi črne ovce. Dobro premešani ali precufani volni sta dali ustrezno sivkasto barvo. Najprej so

precufali vsako vrsto volne zase. Potem so ju mešali s krtačenjem na posebni krtači. Sledilo je drugo dokončno mešanje. Tanke plasti delno že premešane volne so nalagali na navadno klop. Nanje so zatem položili drugo enako veliko obrnjeno klop, tako da so noge gledale navzgor. Ko so jo krepko obtežili, so začeli zadnjo fazo mešanja. To so pravili na ta način, da so populili vso volno izmed obeh obteženih klop, pri čemer je postala volna sivkaste barve. Zdaj je bila nared za predenje na kolovratih.

Prejo navijajo na *klančiče*, ki jih odnesejo potem skupaj s klančiči lanene preje k tkavcu za končni izdelek resovne ali raševine.

Hodno platno so tkali domači tkavci, ki jih ni več. Le statve še posedujejo nekateri. Mednje sodi vsekakor eden najstarejših, Martin Kotnik, p. d. Tkauc, Spodnji Dolič 23.

Sukno in resovno so nosili izdelovat k Vrzelaku nad Vitanjem, ki je daleč naokrog edini posedoval *mange* in *vauhe*. Izdelano sukno in resovno je prinašal mojster Vrzelak sam na samine. Ob takih prilikah je prišel zmeraj s citrami, saj je bil znan pevec, citraš in veseljak.

Obleko so prihajali krojit in šivat krojači na domove, v *štero*. Moška obleka ali *gvant* s suknjičcem (reklcem), telovnikom in z dolgimi hlačami je bila obšita z zelenimi »lampasi« (našitki) in je spominjala na koroško nošo. Delovne hlače so izdelovali izključno iz raševine.

KOŠNJA IN SPRAVILO KRME

Domala vsi travniki oziroma vse senožeti ležijo v strmalih. Zastran tega raste tod izključno sladka trava, ki daje, če je pravočasno pokošena, prvovrstno krmo. Otavo kosijo v glavnem le, če je zatajila senena košnja, sicer pa jo popasejo. Detelje se obnesejo le v nižjih in srednjih legah.

Zavoljo strmih leg kosijo pretežno po starem načinu, s kosami. Ker je tudi koscev zaradi migracije delovne sile vedno manj, si pomagajo kmetje iz zagate z nabavljanjem motornih kosilnic. Tam, kjer le-teh le še nimajo, kosijo složno, tako da si med seboj pomagajo sosedje.

Kosci se zbirajo v hiši domačije, pri kateri bo tisti dan košnja, zgodaj zjutraj, še pred svitom. Po izdatnem predfruštku se napotijo, veselo ukajoč, proti senožeti. Preden zakosijo, vstopijo v krog in zapoje znane narodne: Jutranjo, Kmetič veselo na svetu živi, Grega, ti zaspani ptič, ne poješ čisto nič in druge. Med tem se zdani. Zdaj kosci zarezajo v rosno travo. Na čelu je najboljši kosec. Nihče mu ni kos. Takoj za njim je drugi, ki le za spoznanje zaostaja za prvim. Potem si sledijo po kakovosti vse do poslednjega, ki je navadno že starejši, od trdega dela že utrujeni kosec, nemara sam hišni gospodar, če je že v letih. Tako kosijo in brusijo, pa spet kosijo, dokler je v travi še kaj rose. Nekako med 7. in 8. uro jim prinese gospodinja izdaten fruštak, ko si tudi nekoliko odpočijejo. Ko že kose slabo režejo, si doma sklepljejo kose in nadaljujejo s košnjo pod večer, ko spet pada na travo rosa. Omembe vredno je, da kosijo v strminah vedno navzgor in le kdaj pa kdaj tudi počez. Vendar kosijo vselej le v eno smer in ne v obe, kakor je to navada na ravninskem svetu.

Kose klepljejo s *klepci* na *babcah*, ki so nasajene na *klepe* (klepalni stol). Peto kose privijejo na *kosiše* z dvojnimi *kosirjem*. Pri košnji drži kosec z desnico za *prednjo*, z levico pa za *zadnjo klupo*. Brusijo z *ostrivniki*, ki vise koscem okrog pasu v *čepunih*. Če je trava trda, napolnijo čepune s kisom, če je mehka, z vodo. Ostrivnik *karborunder* se ne sme namakati v kisu, ker je že po svoji strukturi oster. Kosec lahko koso zabrusi, če s karborunderjem pretrdo brusiti ali če ne zna brusiti.

Sušijo domači, zlasti ženske in odrasli otroci. Redi raztrosijo zgodaj dopoldne, kmalu potem pač, ko je jutranje sonce osušilo od rose vlažno zemljo. Prvič obračajo kmalu po južni (po kosilu), ko se je vrhnja stran nekoliko osušila. Do poznih popoldanskih ur je seno ob ugodnem vremenu napol suho. Zato ga zgrabijo v riže. Če kaže vreme na slabo, ga zmečejo v plaste. Drugi dan dopoldne ga spet raztrosijo in še po potrebi obračajo. Popoldne pripeljejo med riže lesenjak (voz z lesenimi osmi), naložijo nanj suho seno in ga z volovsko vprego potegnejo ali naravnost na gumno ali pa pod spodnjo poduto, odkoder ga potem zmečejo na pietre. Nekateri redki napredni kmetje uporabljajo v ta namen tudi že pihalnike.

Detelje ne sušijo kot seno, marveč jo zlože v tako imenovane *ragune*, to so iz kolov in rant sestavljena ogrodja, ki jih zgradijo kmetje v neposredni bližini deteljišč.

SEČNJA IN SPRAVILO LESA

Dobri dve tretjini Paškega Kozjaka pokrivajo gozdovi mešanih sestojev. Med iglavci prevladujeta bor in smreka, med listavci pa bukev. Zaradi peščenih tal dobijo starejše bukve v sredini, v strženu, rdečkasto barvo, potem pa postanejo znotraj trhle.

Sekajo v okviru dovoljenih kontingentov. Dokler so razpolagali z gozdovi samostojno, so sekali za trg po potrebi. Zato jim je bilo gozdarjenje poleg živinoreje glavni vir dohodkov. Danes je sečnja zaradi racionalnejšega gospodarjenja z gozdovi omejena. Zato zadošča pri sečnji, ki je zdaj že bolj ali manj mehanizirana (motorne žage), kakor tudi pri spravljanju hlodovine do lesnih skladišč in žag domača delovna sila. Sicer si pa tudi pri tem delu kakor pri košnji sosedje pomagajo med seboj.

Zaradi velike zaloge bukovega pa tudi javorjevega lesa je bilo njega dni tod močno razvito *ogljarstvo*. Danes so ogljarske kope ali ognce že zelo redke. Le nekaj kmetov ob potokih Kačniku, Dobrnici in Glažarci še kuha oglje. Med njimi Pušnik v Strmcu, kovač Vanovšek v Parovžu, Plevnik Miha in Špegl Franc v Spodnjem Doliču in drugi. Po oglju ni več takega povpraševanja. Včasih so ga veliko porabile dolinske kovačije, pa tudi domače kovačnice niso mogle shajati brez njega. Terminologija sestavnih delov ogljarskih kop ali ognic in delovnih navad pri kuhanju oglja je podobna oni na Kozjanskem, ki je zapisana v Kotnikovem zborniku. Oglje vozijo v doline v *kripah*.

Na predpisano dolžino razžagane hlode nalagajo s cepini na »kranjski podel«, ki sestoji iz sprednjega podela (del voza s sprednjo osjo je

je *prednji pódel*, z zadnjo pa *zadnji pódel*), na čigar leseno os (najtrpežnejše in najodpornejše so lesene osi iz belega jésena ali tudi črne bukve) sta nataknjeni dve manjši, a močni kolesi, in iz ojesa. Pozimi natikajo na osi namesto koles kratke močne sanine z debelima krivinama. Tako vozilo imenujejo *poke* ali *šlite*. Hlodovino spravljajo z volovsko vprego po strmih kolovozih navzdol do lesnih skladišč, ki so na dobrnski strani pri Kačniku, na vitanjski pri Močeniku, na velenjski na Paki, na mislinjski pa v Šentflorjanu. Kadar prevažajo les na vozovih, zavirajo z *zavri* in *co-klami*, če na saneh, pa z *mački*.

PREHRANA

Ljudska prehrana se na Paškem Kozjaku bistveno ne razločuje od prehrane v drugih srednjegorskih predelih Štajerske in Koroške. Temelji na pripravljanju hrane iz doma pridelanih poljščin, mesnih in mlečnih proizvodov. Na pestrost in raznolikost hrane vpliva mimo drugega tudi višinska razlika. Nekoliko drugačna je prehrana v gornjih zakraselih in manj rodovitnih predelih, kjer je znatno manj pogojev za pridelovanje žit, okopavin, sadja in drugih hranil kot v srednjih in nižjih legah. Tako uspeva, denimo, v višini okrog 1000 m od žitaric le oves in v redkih primerih rž, od gomoljnic krompir, od kapusnic pa zelje. Če hočejo jedilnik popestriti, morajo nabavljati dodatne življenjske potrebščine v dolini.

Nedvomno sodi mleko z vsemi mlečnimi izdelki med pomembne, če ne najpomembnejše prehranske artikle. Tudi z mastjo in mesom se prekrbujejo v glavnem doma. Goveje meso kupujejo le ob nedeljah in praznikih predvsem zavoljo juhe, ki velja kot krepčilen priboljšek zlasti za starejše ljudi.

Na razlike v prehrani pa vplivajo tudi letni časi. Pozimi je hrana kakovostno in količinsko drugačna kot poleti, ko je treba rano vstajati in začenjati zgodaj s težkim delom. Medtem ko se zadovoljujejo pozimi s tremi ali največ štirimi obroki, jih mora biti poleti in v ostalih letnih časih pet. Začenjajo s *predfrúštek* ob svitu, ko se odpravljajo na delo. Sledi okrog osme ure *frúštek*, opoldne *južna* (kosilo), popoldanska *mala južna*, v mraku pa *večerja*. Pozimi predfrúštek odpade, odpade pa tudi v ostalih letnih časih, če ni na vrsti težje in zgodnje delo.

Jedilnik je ob težkih delih nekako takle: za predfrúštek kruh, slanina in jabolčnik, za frúštek z ocvirki zabeljeni žganci in zelje (v novejšem času izpodriva zelje bela kava), za južno krompirjeve jedi, fižol, ki ga marajo kupiti, ker tod ne uspeva, ali spet žganci, pa ječmena kaša s svinjskimi parklji (s suhim svinjskim mesom), za malo južno suho meso, kruh in jabolčnik, za večerjo pa so na mizi mlečne jedi kot prosena kaša, močnik, krompir v oblicah, ob težjih in napornih delih pa tudi vlečna potica.

Zanimiva je sla po vitaminski prehrani na prehodu iz zimskega v pomladanski čas, ko še ni na voljo solate in druge zelenjave. Tedaj ženske in otroci pridno nabirajo po vratah in prajah visoko vitaminski regrat kmalu potem, ko je odjuga pobrala s površja sneg. Ta koristna navada

sega kdo ve kako daleč nazaj v preteklost, ko o vitaminih še ni nihče nič vedel. Uživajo ga kot solato, pomešano z vročim krompirjem in zabeljeno bodisi z okisano zábelo bodisi z oljem.

Čeprav črne kuhinje vedno hitreje spodrivajo svetle, sodobne, je še med starejšimi ljudmi vedno v veljavi mnenje, da je bila v krušnih pečeh kuhana hrana veliko okusnejša in boljša od današnje, ki jo pripravljajo gospodinje na zidanih štedilnikih. Črnih kuhinj pa niti ni tako malo, kakor se na splošno misli. Točnega števila pri naših raziskavah nismo mogli ugotoviti, zanesljivo pa jih je v območju Paškega Kozjaka vsaj še nekaj nad deset.

Sodobne svetle kuhinje pa so prinesle spremembe tudi v način življenja Kozjačanov. Preurejena, posodobljena kuhinja je postala privlačno družinsko bivališče, ki služi zdaj tudi kot obednica. Potemtakem hiša ni več osrednji stanovanjski prostor. V njej se zadržujejo le še v pozni jeseni in pozimi ob zakurjeni krušni peči, ko še kolovrati zadrždrajo in predice zapoje, pa ob praznikih in raznih svečanostih, ob furožu in drugih pomembnih shodih v hiši.

Kruh

Med osnovna hranila prištevajo Kozjačani kruh. Glede na to, da pridelek žit ne pokriva domačih potreb, morajo moko dokupovati. V višjih legah sejejo le rana žita, med katerimi zavzema oves prvo mesto. Zaradi tega so do nedavnega uživali tu le ovsen kruh, ki je bil zelo okusen in hranilen. Ker je bil luskast in drobljiv, ga je bilo težko rezati. V srednjih legah sejejo tudi jaro pšenico, rž in soržco ter pečejo iz mešane moke okusen *zmesen kruh*. Ajde ne sejejo več, češ da jo populijo srne, da pa tudi sicer »ne rata več«, kakor pravijo. Še vedno pa se zlasti starejšim ljudem skomina po sladkem ajdovem kruhu in ajdovih prtenih klobasah. Starejše gospodinje so znale pripraviti tudi okusno ajdovo potico in celo ajdovo torto.

V glavnem so opustili tudi setev prosa; zavoljo tega je tudi konec lepih običajev pri mencanju prosa. Le redki ga še pridelujejo zaradi okusne prosene kaše.

Tako proso kot ječmen so phali v domačih *stopah*.

Testo mesijo v *dežah* in *nečkah*. Kvas še vedno pripravljajo kar doma. Najkvalitetnejši domači kvas nastaja jeseni ob vretju vinskega mošta, ki ga v manjših količinah primešajo hlebčkom testa. Z domačim kvasom omeseni kruh je nekoliko kiselkast; ima pa to prednost, da se ne »potegne« tako hitro, kakor če je omesen z industrijskim.

Za praznike in pomembnejše hišne dogodke (poroka, smrt, godovni dnevi, furovž itn.) pečejo bel opotičen kruh in šartelj. Božični kruh imenujejo *stovnjak* (na stolu). V gornjegrajskih hribih ga imenujejo namežnik (na mizi).

Stovnjak pečejo iz pšenične moke kakor ves ostali kruh dan pred božičem. Preden vloži gospodinja hleb v krušno peč, napravi preko njega z nožem križ ali pa položi nanj križ iz testa. Da dobi bolj rumeno barvo, ga potem, ko ga vzamejo pečenega iz peči, rahlo namažejo zgoraj z oljem.

Božični kruh mora biti na mizi na vse tri bilje: na božično, silvestrovo in kraljevo noč. Miza mora biti pogrnjena z belim prtom, pa tudi stovnjak pokrijejo z belim prtičem. Polože ga na konec miznega vogala tik pod bogkov kot, kjer mora biti tudi posoda z žegnano vodo, pa tudi otrobov in soli ne sme manjkati. Na stovnjak polože tudi družinski paternošter. Med molitvijo rožnega venca gori na mizi sveča. Vse dni, ko ga ni na mizi, hranijo stovnjak na dilah v koštu.

Na dan treh kraljev zjutraj razreže gospodar stovnjak na kose in koščke, nakar ga použijejo na tešče vsi člani družine, seveda le po nekaj koščkov, dobijo ga pa tudi živali v hiši (od mačke in psa, perutnine, svinj, ovc, krav do volov in konj). Da bi otroci hitreje rasli, se morajo spenjati do koščkov stovnjaka, ki ga drži oče nad njihovimi glavami. Da ne bi vse leto pri hiši zmanjkalo hrane, ga vržejo zdrobljenega med žito in krompir. En kos ga hranijo do spomladi, do oranja. Dobijo ga tisti voli, ki so namenjeni za oranje. Tako ljudje kot živali postanejo močni po zaužitem stovnjaku. Posebno močan in krepak je tisti, ki na dan treh kraljev pokuša devet različnih stovnjakov. Zato prinesejo kmetje k jutranji maši v svojih žepih po več koščkov stovnjaka, ki ga potem med seboj menjavajo.

Za veliko noč spečejo gospodinje opotičen kruh »kristusovo krono«, to je v *štichnu* (lončeno torilo) pečeno testo tolikšne velikosti, da pokrije jerbas.

FUROŽ (KOLINE)

Med zelo pomembne dogodke na saminah sodi vsekakor najzlahotnejši domači kmečki praznik, ki ga poznamo pod imenom *furož* ali *koline*. Dogodek je pomemben v prvi vrsti zavoljo tega, ker je domačija s furožem za vse leto preskrbljena z maščobami in suhim mesom, ki sodita med poglavitni živili v kmečkih gospodinjstvih. Furož pa je pomemben dogodek tudi za gospodinjo, saj jo gospodar in člani družine hvalijo, če so bili prašiči dobro zrejeni, in grajajo, če ni bilo tako. Malokdo ve, da gospodinja prenekaterikrat ni kriva za manj ugoden zakol, saj se pogostokrat zgodi, da je za rejo določen prašič slabo ješč in se zastran tega ne redi, ali pa je močno nemiren, kar tudi močno vpliva na vzrejo pitanca. Zato so gospodinje ponosne, če spitajo prašiče do take teže, da so deležne vsesplošne pohvale.

Za furož je treba pravočasno pripraviti špile za špiljenje klobas. Narežejo jih na grmu, ki mu pravijo špilovec. Biti morajo suhe, da se laže lomijo. Razen tega nabavijo dovolj riža za prtene klobase, različne začimbe, kakor poper, majaron, soliter, zakrpati oziroma zamočiti morajo *aranco*, da ne pušča, pozabiti pa tudi ne smejo na smolo, nosila ali trage in verigo.

Za zakol namenjenim prašičem na predvečer ne pokladajo več hrane. Če so nemirni in krulijo, jim vrže gospodinja v korito nekaj prgišč zrnja. Furož odlagajo vse do hladnega vremena; sicer pa koljejo na kmetijah navadno po trikrat. Prvič okrog novega leta. To je ponavadi lažji komad, ki tehta do 100 kg. Glavni furož je konec januarja ali pa v prvi polovici februarja, ko zakoljejo po dva od 200 do 300 kg težka prašiča.

Na dan furoža je glavna oseba v hiši vaški mesar. Lajež pri marofu prikljenega hišnega čuvaja ga najavi že zarana, še pred rojstvom novega dne. Hišni gospodar, gospodinja in odrasli člani družine so že nared. Tudi sosed in njegov sin sta tu. Pomagala bosta. Takšna je navada. Gospodinja jih postreže z vročim čajem, ki mu je dolila domačega žganja. Medtem voda v kotlu že vre. Gospodar vzame vrv in vsi sodelujoči z mesarjem na čelu se napotijo k svinjaku. Prašiča spustijo na gank, nakar mu natakne gospodar na zadnjo desno nogo vrv ali štrango. To delo opravijo zelo previdno, da ne bi živali preplašili. Zdaj odpre gospodar vrata, ki drže z ganka in previdno spušča prašiča na dvorišče, kjer ga takoj obstopijo vsi ostali. Gospodinja navadno ni navzoča, ker se ji žival, ki jo je dalj časa tako prizadevno pitala, iz razumljivih razlogov pač smili. Namesto nje je tu hčerka ali pa sosedka z loncem in skledo, v kateri je kuhla za mešanje krvi. Znenada zagrabi najmočnejši in najspretnejši prašiča za uhlje, drugi mu spodnese prednji nogi, tretji pa zadnji. Prašiče vržejo vselej na desno plat, nakar sledi zakol. Na levem plečetu klečeči mesar zastavi svojo desno nogo pred prašičevo spodnjo čeljust, da bi ne mogla vznemirjena žival, ki že glasno in pretresljivo kruli, popasti napadalcev z zobmi. Prisotna ženska prestreza kri v skledo, jo neprestano meša in odliva v lonec, da se ne bi sesedla. Zaklanemu prašiču moči počasi pešajo, kruljenje pojenjuje, dokler povsem ne utihne. Ponekod prašičev več ne koljejo, marveč jih streljajo s posebno puško v glavo, nakar jim spustijo kri. Postopek ni le humanejši, marveč je tudi enostavnejši in učinkovitejši.

Zaklanega prašiča zvlačejo zatem do *arence*. Preden ga vržejo vanjo, ga polijejo z mrzlo vodo. Sledi smolenje. Ko so ga dodobra nasmolili, prinašajo ženske krop, nakar ga obarajo. Delo je treba opraviti hitro, da se ščetine ne zaparijo. Težje prašiče belijo ali dajejo iz kože, zakaj svinjske kože gredo dobro v denar.

Obaranega prašiča odnesejo potem na nosila, kjer delo temeljito dokončajo. Pri tem uporabljajo ostro nabrušene nože, s katerimi po potrebi obrijejo še ne povsem obarane dele glave, uhljev in nog. Pri čiščenju nog odstranijo zdaj tudi parklje.

Nato pride na vrsto razdelava. Mesar odreže najprej prašiču noge in glavo. Zatem ga z združenimi močmi obrnejo na trebuh, nakar mu odstranijo s hrbta slanino ali špeh. Potem mu iztrgajo najzlahtnejše meso, obe ribi (dolgi hrbtni mišici). Ko mu zasekajo potem vzdolž hrbtenice na obeh straneh rebra, vstopioj v prsno votlino. Zdaj odstrani mesar hrbtenico z repom vred. Nato se loti drobovine. Najprej vzame ven pljuča, potem pa srce in jetra. Iz njih previdno izreže žolčni mehur. Če ga ne bi, bi se lahko žolč razlil in bi jetra grenila. Na vrsto pride želodec, nato pa sledijo črevesa. Le-ta položijo na večjo mizo, da se ohladijo, zakaj ohlajena dajo »laže nárazen«.

Pri raztelesenju odreže mesar najprej gnjati, potem pleča in slednjič rebra. Povsem na dnu ostane salo in zajc, ki velja za posebno poslastico. Čisto na dnu ostane potrebušni del slanine, ki jo razrezano vržejo v kad med ostalo slanino, ki jo kasneje obarijo.

Takoj zatem sledi zakol drugega prašiča in delo poteka podobno kot pri prvem. Medtem ko razpravlja mesar drugega prašiča, že ostali moški perejo črevesa pri vodnjaku ali pa na potoku, v novejši dobi pa že ob vodovodni cevi. Enako postopajo tudi z drugimi črevesi.

Gospodinja medtem sprazi jetrca, ki so po običaju prva jed na mizi. Sledijo priprave za napravljanje prtenih klobas. V ta namen skuhamo potrebno količino *rajža*, kakor pravijo rižu, odmerijo primerno količino začimb in obarjajo rajžlc, brez katerega prtenke nimajo pravega okusa. Še pred nedavnim so uporabljali namesto riža ajdovo kašo. Take prtenke so bile okusnejše in slajše od riževih.

Medtem pripravljajo tudi meso za rdeče ali mesene klobase. Za salame dodajajo ustrežno količino govejega mesa. Nikoli ne pozabijo na sok iz drobno sesekljanega česna, politega z vinom. Tudi ščepec solitra je nujno potreben dodatek. Za salame pripravljena masa mora ležati nekaj dni, da spusti vodo. Šele potem ji primešajo začimbe. Rdeče klobase in salame takoj dimijo, nakar jih obesijo v mesjak, kjer pa ne sme zmrzovati.

Za zaključek še oberejo in nasolijo meso. Soli dodajo noževo konico solitra, da ohrani meso značilno rdečo barvo. Meso se mora hladiti do naslednjega dne, ko ga zalijejo z *raslco*, *kvažo ali zoro*, to je prekuhani vodi dodan cel poper, sesekljan česen in druge dišave. Meso mora biti v raslci najmanj tri tedne. Medtem ga je treba večkrat preložiti. Potem ga obesijo za štiri do pet dni v *zelharco*. To je iz lesenih, znotraj ometanih brun zgrajena kamrica, katere tla so iz opeke ali pa kamenja. Na taka pred ognjem zavarovana tla zanetijo žerjavico, na katero nalože potem suhe klade, ki tlijo in dajejo dim.

Suho meso in klobase obesijo po dimljenju v *mesnjake ali ahterje*; to so pred muhami in drugim mrčesom zavarovane zračne kašte na dilah.

Slanino spuščajo, ker zaseke ne delajo več. Ocvirke ponekod kar pomešajo med razpuščeno mast.

Toda pravi furož se začinja šele zvečer, ko je že vse okrog zakola postorjeno in ko pravzaprav ni več sledov po mesariji. Za skrbno urejeno omizje sedejo poleg domačih bližnji sorodniki, najbližji sosedje, pa tudi stalni delavci, ki pomagajo med letom pri glavnih kmečkih opravilih. Seveda je na vidnem mestu mesar, ki je bil ta dan pri hiši najvidnejša osebnost.

Najprej postrežejo juho z rezanci, ki ji sledi pražen krompir, kisel hren z naribanimi jabolki in hrbtišče. Zatem pokušajo prtene klobase, da se prepričajo, kako so se obnesle. Končno pride na mizo pečenka, kompot iz suhih sliv in orehova potica. Kruh je na mizi vedno iz bele moke.

Izvrstno jedajo pridno zalivajo z jabolčnikom, pri premožnejših pa tudi z nabavljenim vinom. Ljudje so na furožu spočetka bolj tihi, toda kaj kmalu se jim razvežejo jeziki. Pesem sledi pesmi, napitnica napitnici, na vrsto pa pridejo tudi šale in razne družabne igre. Ponekod še zapoje furoško, ki jo kdaj pa kdaj spremlja tudi godec na mehe. Takole se glasi:

Veseli čas prihaja,
ko mati zgodaj vstaja,
velik trpi, velik skrbi,
ko v peč potici vsaja.

Prašiča smo zredili,
zdaj bomo ga lovili,
okol voglov, okol plotov,
bomo za njim kadili.

Klobase so narjane,
na mizo prinešene,
so gvircane in poprane,
pa niso še pečene.

Zdaj sedimo za mizo,
pokličimo še Lizo,
da žlice razdelila bo,
ker župa je že blizu.

Če pride k nam še godec,
dobil bo svinjski gobec,
če pride k nam, še rep mu dam,
je dober za želodec.

PREŠANJE SADJA

Pri težkem in napornem delu si Kozjačani gasijo žejo in se krepčajo v prvi vrsti z jabolčnikom ali tolkcem. Dokler so jabolka in hruške tolkli s posebnimi tolkači, so imenovali pijačo iz sadja dosledno tolkec. Odkar ga mečkajo oziroma drobijo v sadnih mlinih, ga imenujejo jabolčnik. Ker druge pijače ni na voljo, je skoraj ni domačije, ki bi bila brez jabolčnika. Večidel samorodna vinska trta uspeva le v nižjih predelih okrog Vinske

Kamen za mečkanje sadja in za phanje ječmena (lastnik Franc Kotnik, p. d. Pušnik, Spodnji Dolič)

Gore, Dobrne in Socke. Glede na to, da tudi za umno sadjarstvo ni dovolj pogojev, uspevajo predvsem odpornejše in manj zahtevne domače sadne sorte, med katerimi prevladuje bobovec, trdike i. dr. Hruškovec stiskajo v glavnem iz tepk in nekaterih drugih manj kvalitetnih domačih sort.

Posebno zanimiva in narodopisno še neobdelana naprava za mečkane sadja, ki smo jo odkrili pri Kotniku Francu, p. d. pri Pušniku v Spodnjem Doliču 24, je *rolar za mučkanje sadja*. Služi tudi za phanje prosa in ječmena. V polkrožnem, v deblo izdolbenem koritu valjajo ali rolajo v premeru meter visoko in nad stot težko kamnito kolo. V središče kolesa je izklesana štirioglasta luknja, skozi katero je speljana tri metre dolga in 10 cm debela lesena vodoravna os, katere daljši del je vgnezden v primerno debel pokončen steber, krajši pa rabi mučkalcu za oprijemanje.

Naprava deluje takole: ko je nasul v korito primerno količino sadja, oprime mučkalec za krajši konec osi in začne premikati težko kolo zdaj sem zdaj tja vse dotlej, dokler ni vsebina zmečkana. Ko jo je izmetal v kad, nasuje v korito novo količino sadja, ga vnovič zmečka itn. Podobno postopa tudi pri phanju prosa in ječmena.

Zmečkano sadje prešajo potem v prešah s prešpani, s kakršnimi se srečujemo povsod na Slovenskem. Le terminologija posameznih delov preše se v nekaterih primerih razlikuje! Tako pravijo, npr. košu *pej* (panj), sveči ali vitu *šrauf* itn.

PRESKRBA Z VODO

Zaradi kraških tal je preskrba z vodo na Paškem Kozjaku velik problem. To velja zlasti za višje predele, kjer studenčne vode razen dveh primerov ni (Daje in Visoko). V Dajah pod Basališčem je v nadmorski višini okrog 1000 m sredi nekakšne kraške kotline studenec, ki nikdar ne usahne. Tu zajemajo vodo in napajajo živino prebivalci vseh bližnjih samin. Ostali lovijo v cisterne kapnico, ki je pa v daljšem sušnem času zmanjka. Zato z vodo varčujejo, kolikor se le da. Na sicer znan, vendar značilen način se preskrbujejo tod z vodo pozimi. V kuhinje, hleve in tople kleti prinašajo s snegom napolnjene koše, ki jih obesijo nad kadi in čebre; zaradi toplote se sneg zlagoma stopi, voda pa scurlja v podstavljene posode.

Vse drugače je v srednjih in nižjih legah. Tu se preskrbujejo domačije z vodo večidel iz lastnih vodovodov. V ta namen so si kmetje zbetonirali primerno velika zajetja in speljali potem vodo po ceveh v nižje ležeče stanovanjske hiše in gospodarska poslopja (Maršnak, Rednak, Pušnik, Mešl, Slapnik, Glažar itd.). Edino v Blažičevi suhi dolini se preskrbuje pet kmetij z vodo iz skupnega vodovodnega zajetja. Zanimivo je, da si je omislil kmet Črep Vinko, p. d. Lenarčič dokaj visoko nad Javorjem, v nadmorski višini 800 m, celo panonski vodnjak, ker je odkril v globini nekaj metrov izviri izvrstne pitne vode. Izredno vodnati so izviri na severnem pobočju Kozjaka, kar velja zlasti za potok Glažarico, ki prihaja na dan v več ko desetih manjših in večjih izvirkih. Najmočnejši še danes poganja majhno Glažarjevo elektrarno, vsi skupaj pa kolesa štirih

kmečkih mlinov, ki se nizajo navzdol proti Šentflorjanu (še pred zadnjo vojno jih je bilo devet).

Poseben vodovodni sistem imata Banovška samina in planinska postojanka. Iz vodovodnega zajetja ispod Visokega (988 m) priteka voda v rezervarček blizu Banovškega križa. Odtod teče voda po enem kraku navzdol do Banovške domačije, po drugem pa s posebnim mehanizmom navzgor do kakšnih 80 m višje ležečega Planinskega doma.

LOV IN RIBOLOV

Lov, ta najstarejša oblika pridobivanja človekove prehrane, je bil vedno in je tudi še danes hvaležna veja narodopisnega raziskovanja. Viri sicer ne segajo kdo ve kako daleč v preteklost, vendar je še nekaj takih, ki jih je vredno oteti pozabi.

Kakor povsod na Slovenskem so imeli v prejšnjih časih lovišča v zakupu lastniki proizvajalnih sredstev, ki so bili v srednjem veku tuji fevdalci, v dobi kapitalizma pa imovitejši mestni in trški veljaki. Zaradi tega so lovske navade, šege in običaji prineseni k nam v prvi vrsti s tujega. Kar je domačega, je nastalo večidel v zvezi z nedovoljenim divjim ali krivim lovom.

Legenda pravi, da so se potikala nekoč na Paškem Kozjaku velika krdela volkov. To je bilo v tistih časih, ko je bila tod posebno močno razvita ovčje in kozjereja. Da bi se zavarovali pred krvoločnimi zvermi, so skopali gorjani v bližini Višnerjeve samine pod Javorjem tri volčje jame. Pokrili so jih z vejevjem, nanje pa natrosili drobnih smrekovih vejic. Na sredino so slednjic položili sveže ovčje kože. Ko so sestradani volčje planili proti vabam, so se kar na lepem znašli v globokih jamah, iz katerih seveda ni bilo rešitve. Tako so kmetje lovili in pobijali te nevarne in škodljive zveri. Od tedaj dalje imenuje ljudstvo ta kraj Volčje jame.

Med obema vojnama so imeli kozjaška lovišča v zakupu Dobrčani, Mislinjčani in Vitanjčani. V Strmecu, ki obsega domala vse južno pobočje tega sredogorja, so bili znani zakupniki tedanji direktor zdravilišča Jankovič, trgovec Šparl in Rožančeva. Pravico do lova pa so si izborili tudi nekateri domačini, med njimi tudi kmet Mešl iz Strmca nad Dobrno. Tedaj ni bilo tod lovskih koč, kakor, denimo, danes. Zaradi tega so prihajali lovci v gore na predvečer lovskih pogonov. Nočili so ob dobri volji kar pri gostoljubnih kmetih, ki so naslednji dan z njimi tudi lovili, medtem ko so si gonjače preskrbeli kar med kozjaškimi fanti.

V dobi, ko so bila kozjaška lovišča izključna domena privilegirancev, se je močno razvil divji ali krivi lov. Možje so se mazali s sajami in odhajali v lovišče po plen deloma zavoljo lovske strasti, deloma zastran mesa. Najpogosteje so lovili z zankami in pastmi. Pasti so si izdelovali sami kar v domačih kovačnicah. Čeprav preprosto izdelane, so bile vseeno učinkovite. Vanje so lovili zlasti zajce, lisice in kune. Srnam so nastavljali zanke, ne meneč se za strašno trpljenje, v katerem so ginevale

ujete živali. Lovski čuvaji in orožniki so jim bili stalno za petami, vendar so jim prišli le redko na sled.

Razen s pastmi in zankami so lovili tudi s strelnim orožjem. V ta namen so se oskrbovali s tako imenovanimi puškami prednjačami. V cev so nasuli ustrežajočo količino črnega smodnika, s katerim so se preskrbovali po krivih poteh. Na smodnik so nabili papir, nanj pa sesekljane žeblje ali pa doma izdelane svinčene šibre. Do Črne na Koroškem, kjer je bilo moč dobiti svinec, ni bilo tako daleč. Nasekanega na drobnejše in debelejše koščke so vsuli v okroglaste steklenice, potem pa jih toliko časa stresali, da so dobili koščki okroglasto obliko. Po debelini sortirane so nato nabijali v puške nad papirnate čepe, jih spet pokrili z zbitim papirjem, nakar je bilo treba namestiti le še netilke in puške so bile nared za izstrelitev. Po prvi vojni so streljali srne in gamse tudi s preurejenimi vojaškimi puškami, s katerimi so se vračali vojaki po razpadu Avstro-Ogrske na svoje domove. Tako preprosto predelano orožje so skrivali kar v goščavah, najpogosteje v drevesnih duplih, kjer jih skoraj ni bilo moč odkriti. Večinoma so se odpravljali na divji lov pod večer in ponoči ob luninem svitu, pri čemer so bili na moč previdni, ker so strelili njihovo krivo ravnanje najzanesljiveje odkrili. Ob srečanju z lovskimi čuvaji in žandarji je prišlo prenekaterikrat do bojnih obračunavanj, ki so se včasih končala tudi tragično. V primeru, da so krivega lovca ujeli, je sledil odvzem orožja, pasti, zank in seveda zaporna ter denarna kazen, kar pa ni moglo za vselej odpraviti divjega lova.

Danes je stanje v lovstvu povsem spremenjeno. Naša ljudska revolucija je prinesla vanj nove poglede, nove pridobitve. Divjad je postala splošno ljudsko premoženje. Lovišče upravlja družbena skupnost deloma neposredno po svojih ustanovah in podjetjih, deloma po lovskih organizacijah, katerim daje lovišča v upravljanje po splošno veljavnih gospodarskih načelih

Delavci, kmetje in izobraženci so našli v lovskih družinah dovolj možnosti za lovsko izživljanje. Na Paškem Kozjaku, ki je razdeljen na lovske družine Dobrno, Velenje, Mislinjo in Vitanje, je danes veliko več divjadi, kakor je je bilo kdaj koli poprej. Lovišča so znatno bolj negovana, oskrbovana in varovana, saj so pod kolektivnim upravljanjem in varstvom. Tri lovske koče: v Tajni nad Zlodejevim grabnom, na severnem pobočju nad Glažarjevo in na Javorju nad Vitanjem, veliko visokih prež, solnic, nanovo zgrajenih lovskih steza in krmišč so zgradili in si omislili člani navedenih lovskih družin. Zaradi tega je danes tudi stalež divjadi razveseljivo visok.

Kozjaška lovišča spadajo med visokogorska. V obsežnih mešanih gozdovih z bujno podrastjo je predvsem veliko srnjadi, manj pa divjih zajcev. Po globačah se zadržujejo divje svinje in povzročajo na saminskih kulturah občutljivo škodo. Visoko zgoraj, kjer je tudi dovolj skalnatega sveta, je stalen prebivalec gams, pa tudi divji petelini privabljajo lovce na svoja rastišča. Dovolj je tudi roparic, med katerimi prevladujejo lisice, pa tudi kune strežejo po življenju zlasti gozdnemu jerebu, ki ga je zavoljo tega vedno manj.

Za ribolov na Paškem Kozjaku seveda ni pogojev. Le v vseh potočnih tolmunih domuje najžlahtnejša potočna riba, postrv, ki je pa zaradi lahkega ulova močno razredčena. Ribiči prihajajo iz Dobrne, Vitanja, Celja in Velenja in redčijo tega zares žlahtnega zastopnika ribjega rodu.

APNARSTVO

Na Paškem Kozjaku je zavoljo apneničastega sveta in kakovostnega apnenca dovolj pogojev za žganje kvalitetnega apna. Domačini to naravno bogastvo že od nekdanj spretno izkoriščajo. Zaradi tega naletimo v vseh legah na delujoče ali pa že ugasle apnenice.

Kozjaško *apnenco* (tako je dosledno imenujejo) pripravijo takole: v zemljo izkopljejo primerno globoko (tudi do 4 m) in v premeru tudi do pet metrov široko okroglo jamo. V njej bo, kakor bomo kasneje videli, *ustije* (isteje) z ognjiščem. Okrog jame zabijejo potem na zunanjem robu meter širokega krogevega kolobarja srednjedebele hlode, ki segajo skoraj dva metra nad nivo apnenice. Sledi zidanje obokanega ognjišča z ustijami. V njem bo apnenca gorela in žarela. Obok (velb) mora biti solidno zgrajen, da ne bi prišlo pri nalaganju apnenice s apnenčevim kamenjem do morebitnega rušenja in udiranja. Potlej začno apnarji vlagati v jamo srednjedebele kamenje, ki so si ga že poprej pripravili. Ko zapolnijo jamo, spletejo iz nepredebelih jelševih, kostanjevih ali jesenovih vej okrog zabitih kolov tako imenovani *koš* ali *pisker*. Seveda nadaljujejo tudi z nalaganjem kamenja, s čimer se začne apnenca dvigati nad nivo jame. Meter širok prostor nad zloženim kamenjem in košem zapolnjujejo sproti z zemljo, po možnosti z ilovico. V približni višini enega in pol metra začne izkušeni apnar apnenco finiirati, se pravi zlagati kamenje v obok. Tako dobi apnenca dokončno obliko s približno dva metra visokim vrhom, do čigar višine sega tudi koš. Natanko skozi sredino apnenice so že med gradnjo postavili kot ostrva debel kol, ki pa sme segati le do vrha zgrajene kope. Apnenco zatem *poftajštrajo*, se pravi, jo pokrijejo z debelejšo plastjo ugašenega apna, da ne prepušča vročine. Ko je apnenca tako pripravljena za žganje, pritrdijo na nje vrh »okrašen koš«, podobno kot ga nameščajo tesarji na rob slemena dograjenega ostrešja.

Zdaj čakajo apnarji le še na lepo vreme, zakaj deževje bi žgalni čas podaljšalo, kar pa bi seveda podražilo proizvodnjo. Pred tem sta si pripravila apnarja (biti morata najmanj dva) v neposredni bližini apnenice velikanske kupe vejevja in hlodovja. Ob ustaljenem vremenu potem apnenco končno zakurijo in proces žganja je tu. Kurivo vlagajo v obokani del apnenice skozi ustije najprej z rokami; ko pa močno zažari, ga porivajo v nenasično ognjeno žrelo s posebnimi vilami s tri do štiri metre dolgimi toporišči.

Apnarja nalagata apnenco nenehno, zakaj ogenj mora biti v njej vedno »enako hud«. Vsa njena notranjost mora dobesedno žareti. Delo je izredno naporno. Štiri do pet dni, kolikor časa traja pri ugodnih vremenskih razmerah žganje apna, morata noč in dan nalagati v peč, v kateri

oslepljujoče žari in pošasno buči. Odvišno žerjavico morata kdaj pa kdaj potegniti iz peči s posebno grebljico.

Apno je ožgano, kadar apnarja ob pogledu skozi vrhnjo odprtino apnenca ugotovita, da oblizujejo njene stene rumenozeleni zublji takšne barve, kakršno ima najzlahtnejše zlato. Sicer pa ugotovita tudi to po ognjenih zubljih, ki sikajo skozi tako imenovane *petelinčke*, se pravi, skozi luknje, ki so si jih vroči zublji izlizali med žgalnim procesom v »poflajštrani« del apnenca.

Ko nehajo nalagati, ustije zazidajo, plameni zlagoma ugašajo, žerjavica pa še nekaj časa žari. Ko končno ugasne, se apnenca po nekaj dneh umiri in ohladi, in živo apno je zrelo za prodajo. V srednjeveliki apnenci je do 100 metrskih stotov živega apna, v velikih pa je količina celo dvakratna.

Kozjaško živo apno je izredno kvalitetno, zato gre hitro v denar.

DRAGO PREDAN

DROBIŽ IZ OBČESTVENE KULTURE NA PAŠKEM KOZJAKU

KOLEDA

Iz mističnega obdobja med božičem in tremi kralji so ohranili v pričakovanju novega leta tudi Kozjačani nekatere značilne slovenske običaje. Med take lahko štejemo predvsem obhode odraslih ljudi pa tudi otrok. Prvi so koledniki, drugi tepežkarji. Kolednikov v pravem pomenu besede tod ni, zakaj pravi koledniki obiskujejo hiše med božičem in tremi kralji dan za dnem, medtem ko hodijo pevci tod od hiše do hiše le v silvestrovi noči, drugič v noči pred tremi kralji in slednjič v noči pred svečnico. Ljudje jim pravijo *veseli pevci*, v novejšem času kar *veseli lantje*. Skupino pet do šest pevcev spremlja zmeraj godec s harmoniko, tako imenovano »frajtonerco«.

Ko pridejo na Silvestrovo zvečer pred hišne dveri, zapoje ob spremljanju harmonikarja koledo, v kateri naznanujejo ljudem, da se je rodil zveličar, zatem pa po eno kitico vsem zakonskim možem in ženam, fantom in dekletom, otrokom, dedkom in babicam, ob koncu pesmi pa jim zaželijo zdravo in veselo novo leto.

Koleda se glasi:

Veseli glas je zdaj za nas,
ki je na svet' zveličan čas,
ker nam je Jezus rojen bil,
je zgubljen svet nazaj dobil.

On je postavil Mojzesa,
obrezali so Jezusa
po rojstvu na ta osmi dan
je Jezus bil obrezovan.

Pri zakonskih je Jezus rad,
svet' Jožef pa je njihov brat.
Marija mati Jezusa
je pomočnica zakonska.

Vsem zakonskim možam
za novo leto dam
en lepi prstan zlat,
k' je poln nebeških gnad.

Vsem zakonskim ženam
pa za novo leto dam
eno lepo lepo lilijo
kot Marija usmiljeno.

Vsem tem ledik fantičam
pa vam nebeški pušlec dam,
da b' ga nosili vsi taku,
da b' ne zamer'li se bogu.

Vsem ta mladim deklicam
pa en lepi krancer dam,
ga je Marija spletala,
ga je dekletom šenkala.

Vsi starčki ino babice
in vaše sive glavice,
poglejte tja na sveti križ,
se vam odpira paradiž.

Vsem činkanim otrokom
pa'no belo jagnje dam,
da b' se igrali enkrat tam
s tem nedolžnim jagnjetam.

Zdaj smo zapel' za vsaki stan
za nov'ga leta prvi dan,
zdaj se od vas odlóčimo,
Bogu, Mariji 'zročimo.

Pri vas ostan sam večni bog,
z nam pa gre Jezus gospod.

Če so pevci šaljivci in zdajšnji čas to največkrat so, se glasita zadnja dva stiha takole:

Pri vas ostan' sam večni bog,
z nam pa gre klobasa tud'.

Pri vsaki hiši dobijo namreč pred odhodom vsaj po en par klobas. Ponekod jih povabijo po zapeti koledi v hišo, kjer jih postrežejo z jedačo in pijačo. Če je pri hiši kaj deklet, se zadržijo dlje časa, pri čemer tudi zaplešejo. Zgodilo se je že, da so zavoljo tega v neki silvestrovi noči obiskali le tri samine. Včasih so obdarovali pevce mimo klobas tudi s predivom in volno. Danes imajo radi tudi denar.

Zbrane klobase odnesejo na novega leta dan zjutraj v planinsko kočó pod Joštom po ustaljenem ritualu. Na čelu sprevoda ubira poskočne viže godec, za njim nosita dva pevca na drogu viseče klobase, sledijo pa jim ostali pevci in radovedneži. Ker je v planinskem domu edino gostišče na Kozjaku, nimajo izbire. Tu si del klobas tudi razdelijo. Vsak dobi po eno do dve za domov, ostale pa izroče kuharici, da jim jih skuha. Med tem se napotijo fantje k Joštu v cerkev. Po opravi se vrnejo v krčmo, kjer jih že čakajo skuhane klobase, ki jih potem ob kruhu in vinu pospravijo, nakar se razveseljujejo ob harmoniki in rajanju ves dan in še pozno v noč. Seveda se jim medtem pridružijo tudi dekleta, zakaj brez njih bi ne bilo veselega razpoloženja.

Drugič obiskujejo veseli pevci samine v noči pred tremi kralji. S seboj nosijo razsvetljeno zvezdo repatico. Napravo si pripravijo tako, da pritrdijo na meter in pol dolg drog z umetnim cvetjem okrašen obod rešeta, v čigar sredino pritrdijo osvetljeno zvezdo. Ko pridejo pred domačijo, dvignejo zvezdo do višine okna in zapoje ob spremljevanju harmonike pesem o treh kraljih:

Ena nova zvezda
je gori prišla,
tam v Jutrovi deželi,
prav svetla je b'la.

Zvezda gre pred njimi,
sveti tak' lepo
nad štalco je ostala,
kjer dete je bilo.

Sveti trije kralji,
so modri možje,
so zjutraj zgodaj vstali,
za Jezusom so šli.

Sveti trije kralji
v štalco pridejo,
temu novemu detetu
dari darujejo.

Sveti trije kralji
se že spravljajo,
od Jezusa, Marije
že slovo jemljejo.

Sveti trije kralji
vas prosimo lepo,
da bi nas pripeljali
gor v sveto nebo.

Tretjič in poslednjič v letu obišejo veseli pevci samine na predvečer svečnice, prepevajoč naslednjo svečensko:

Hvaljen bodi Jezus Kristus,
to je naš ta prvi glas,
mi vam hočemo zapeti
od Marije Jezusa.

Možem mi priporočimo
sam'ga svet'ga Jožefa,
gospodinjam pa Marijo,
fantom, dekletom Jezusa.

Tam en hribček se vzdiguje,
gor 'na cerkvica stoji,
tam prebiva o Marija,
o Marija svečenska.

O Marija, mati naša,
prosi za nas Jezusa,
da bi bila naša prošnja
gor pri bogu uslišana.

Marija se na pot podala,
v rokah nese Jezusa,
da bi bila tam vpelana
na ta praznik svečenski.

Kol'ko jih je b'lo na svetu,
ki so z nam' prepevali,
zdaj jim je življenje vzeto
in so v večnost rajžali.

Srečno, srečno, ne na večno,
bog vam svojo daj pomoč,
enkrat pa ob naši smrti
užgi nam nebeško luč.

Tudi ob tej priliki nosijo pevci s seboj okrašeno kapelico z uokvirjeno Marijo (znan porcelanast izdelek). Ko pridejo pod okno, prižgejo v kapelici dve sveči, nakar jo fant dvigne do višine okna. Če je okno previsoko (hiše so navadno postavljene v breg), postavijo fantje »tron«, podobno kot pri oglarjenju. Tisti, ki se povzpne na ramena dveh fantov, drži v rokah osvetljeno kapelico, nakar zapoje svečensko.

Tudi pri prepevanju pobirajo klobase in denar, likof pa si pripravijo podobno kot na novega leta dan.

Izjavili: Mešl Franc, p. d. Skodovnik, Strmec nad Dobrno 18 in
Spegl Ivan ter Jožefa, p. d. pri Kačniku, Strmec nad Dobrno 1.

LJUDSKA VEROVANJA IN VRAŽE

Kadar se približuje huda ura, poškropi bližajoče se hudourne oblake s kraljevo vodo (z na dan treh kraljev žegnano vodo).

Hudo uro preženeš tudi, če prisloniš ob hišni zid pod napuščem pečne vile in lopar za vlaganje kruha v krušno peč.

Proti hudi uri se uspešno boriš, če postaviš na hišno okno gorečo svečo, z žegnano vodo pa škropiš proti prihajajočim hudournim oblakom.

Če je živina platečna ali solzava, ji izmivaj oči s kraljevo vodo. Velja tudi, če žival z njo kar poškropiš.

Da ne pridejo oziroma da ne silijo kače k hiši, raztrosi na velikonočno nedeljo po jedi žegna z blagoslovljeno vodo poškropljene jajčne lupine okrog hiše.

Da so kure varne pred lisicami, jim natrosi na velikonočno nedeljo ostanke blagoslovljenih jedi ali žegna.

Da se pes in mačka držita hiše, nastrgaj omet iz zidnih temeljev krušne peči, ga zmešaj med mleko s kruhom, nakar ga naj živali pojesta.

Če čuk poje, kadar grede ljudje k polnočnici, tedaj bo dosti pijače.

Da bi tudi živina čutila praznik in da bo dobro plenjala, ji pokladaj v božični noči najboljše seno.

Če ima govedo na poti na semenj v gobcu ostanke sena, bo gotovo prodana.

Da bi kotile svinje čim več prašičev, poreže mesar ob furožu zaklani svinji seske in jih vrže nazaj v izpraznjeni svinjak.

Če nosiš v žepu kanček obešenčeve vrvi, postaneš nepremagljiv, zakaj pri tem ti pomaga sam vrag, ki ima tako moč, da mu ni nihče kos. Vrag in samomorilec sta namreč nerazdružljiva prijatelja.

Če te srbi levo oko, boš srečal lepo žensko.

Če te cuka, se o tebi zanesljivo nekje pogovarjajo ali pa te opravljajo. Če te cuka dalj časa in pogostokrat, je temu vzrok bolezen. Enako mnenje velja tudi za daljše kihanje.

Ječmenčka se hitro znebiš, če s srpom v desni roki trikrat zamahneš oziroma žanješ pred prizadetim očesom, nakar ga še s trikratnim zamahom pred istim očesom z levo roko zanesljivo odstraniš.

Nadležne bradavice odstraniš, če jih pometeš trikrat zapored s krušnim omelom. Omelo mora biti vsakič potegnjeno iz peči neposredno pred uporabo, tako da je še toplo in zaprašeno s toplim pepelom. Uspešno jih odpraviš tudi, če razpraskane bradavice ožigaš s cigaretnim ogorkom ali čikom.

Da bo polje dobro obrodilo, ga mora tisti, ki se na veliko noč prvi vrne od vstajenja, poškropiti z žegnano vodo.

Da bi voluhar ne povzročal več škode, je treba žegnane kosti in jajčne lupine zakopati na vrt ali pa tjakaj, kjer se škodljivec rad zadržuje.

STANE TERČAK

OD ROJSTVA DO GROBA

Gradivo za oris občestvene kulture na Paškem Kozjaku

Ob treh dogodkih v človeškem življenju — rojstvu, ženitovanju in smrti — se običaji posebno slovesno obhajajo. Vsi pa so povezani z veseljem ali žalostjo.

Rojstvo in ženitev sta v hiši izredna in za vso družino vesela dogodka, smrt pa je povezana z žalostjo za izgubljenim družinskim članom. Rojstvo novega družinskega člana obhaja družina sama s krstnimi botri, ki so po običaju vedno sorodniki. Ženitev je bila in je še, posebno v hribih, hrupna in vesela, posebno še tam, kjer se drže starih običajev.

Veliki gospodarski preobrati in z njimi povsod ogromen napredek, izredno močna migracija mladih, za delo sposobnih ljudi, posebno iz pogorij, v mesta in tovarne so eminentni faktorji, da bodo samine, ki so raztresene po hribovju, ostale zapuščene. Tako bodo nastajale in že nastajajo iz teh nekdanj tako močnih in živih domačij, ki so skrbno čuvale običaje svojih davnih prednikov in so bile najlepši okras naših pokrajin, hube — izumrla posestva. Z njimi pa bodo šli v pozabljenje tudi običaji in šege, ki so jih naši predniki tako skrbno čuvali in ne redko kedaj tudi s trdo žuljavo roko zapisali. Taki zapisi so se čuvali pri hiši od roda do roda. Na take zapise smo večkrat naleteli.

OBIČAJI OB ROJSTVU

O rojstvu — porodu — matere na Paškem Kozjaku ne govore rade. Nekaj najznačilnejših običajev so povedale matere: Cecilija Noner, Brezen št. 49, Marija Jevnišek, Spodnji Dolič št. 20, Pavla Špegel, Strmec št. 20 in Jera Bračič, Strmec št. 24.

Špeglova mati je rodila deset, Bračičeva pa trinajst otrok. Špeglova ni imela pri porodu nikoli babice za pomoč, tudi sosede ne, vse je opravila kar sama, kakor je dejala. Ponavadi je že po dveh dneh vstala in delala vsa gospodinjska dela. Ko so te starejše matere rodile, so jim bile v pomoč sosede, ker je bila takrat babica na Dobrni in tako predaleč. Navadno je bilo tako, da je bil porod že končan, preden je babica prišla.

Noseči ženi pravijo, da je v nošnji, da ni sama pri sebi, da je ta široka ali da bo šla v Rim.

Noseča žena ne sme v mraku iz hiše na prosto, da ji uroki ne prinesejo nesreče. Ravno tako ne sme pogledati ne mačke, ne psa, da se ne zagleda, ker je lahko otrok, ki ga nosi, iznakažen.

Kadar se noseči ženi česa zahoče, ji morajo domači takoj ustreči; če se ji želja ne izpolni in se takrat prime za obraz ali po telesu, dobi otrok materino znamenje na mestu, kamor se je mati prijela.

Takoj ko se otrok rodi, ga umijejo (skopljejo). V vodo dajo rožni venec, da bo živel »po božji gnadi«, in denar, da bo premožen. Včasih pa dajo tudi šivanko, če je dekle, in gajzlo (bič), če je deček. Ob tej priliki je dobro, če dajo nekaj denarja za »bogaime« in za cerkvene rože.

V vodi, v kateri so kopali novorojenčka, se mora umiti tudi mati. Prvo mleko si mora mati izmolziti, da ga ne posesa dojenček.

Vodo, v kateri sta se umila mati in dojenček, je treba zlit navzgor in ne navzdol; tudi na cesto je ne smejo zlit, ker v nasprotnem primeru ne bo otrok rasteł.

Pred leti niso dojenčka prej dojili, dokler ni bil krščen.

Dojenčka ne smeš v mraku previjati, ker lahko dobi uroke.

Ko obišeš porodnico, ne smeš prej pogledati otroka, dokler se ne usedeš, ker mu drugače odneseš spanje.

Oče in botri izberejo otroku ime. Pri krstu morajo botri otroku dati križnik. To je dva metra belega platna. Če je novorojenček deček, je križnik povit z modrim, če je deklica, pa z rožnatim trakom.

Ko prineso dojenčka od krsta, ga takoj skopljejo v vodi, v katero vlijejo mleka. To je »bela kopel«. Šele po tej kopeli je dojenček »očiščen«.

Dokler porodnica leži, pravijo da je v »kimpeti«. Botri, sosede in vsi, ki jo v tem času obišejo, ji morajo nekaj prinesiti. Botri in sorodniki prineso kokoši, jajca, vino.

Porodnica ne sme prej stopiti na tujo zemljo, dokler ne gre k vpeljavanju, zato da ne bo toča pobila pridelkov. Porodnica se smatra za nečisto.

O mraku ne sme porodnica iz hiše, ker prinese »mrak« na otroka, da se ponoči joka.

Ko gredo k vpeljavanju, nosi babica otroka do cerkve. Pred cerkvijo pa ga vzame v naročje boter, če je deček, in botra, če je deklica. Od botra ali botre ga sprejme mati. Okoli oltarja gre mati zadnja, iz cerkve pa prva.

ZENITOVANJSKI OBIČAJI

Pogirvanje

Pred približno šestdesetimi leti je bilo ‚pogirvanje‘ še živo tudi na Paškem Kozjaku. ‚Pogirvanje‘ se je ohranilo le v hribovskih predelih. V nižinskih predelih kakor tudi na Kozjanskem tega običaja nismo zasledili. Pogirvanje v Sv. Florjanu v Gornji Savinjski dolini se razlikuje od pogirvanja na Paškem Kozjaku.

Franc Borovnik, vulgo Šukler, Globoko št. 34, star 80 let, pravi:

»Pri nas gre dekle pogirvat sama brez spremstva. To se opravi najraje tako »mimogrede« na potu v cerkev, proščenje, veselico, včasih pa tudi pri delu. Če fant dekले odkloni, tudi na Kozjaku kakor v Gornji Sav. dolini to ni za dekle nobena sramota, ker bo ona bodoči gospodar in domačija potrebuje moža gospodarja, posebno v hribih, kjer so kmečka opravila mnogo težavnejša, kakor v dolini.

Dekle, bodoča gospodinja, ki pogirva, reče fantu, če jo odbije: »Če me ne maraš, bodi tiho in me ne osiraj (opravljaj) okoli.« Dolžnost in ne-napisano pravilo na pogorju je, da ohrani fant pogirvanje, ki se za dekle ni dobro izteklo, zase. Če se dogovorita, pride ženin v svate.«

Razgledi

Franc Borovnik, vulgo Šukler, Globoko 34, pripoveduje o svojih razgledih: »Dobil sem si starešino, ki je šel vprašat dekleta, mojo bodočo ženo, ker sva se samo poznala in govorila, nisva pa bila »zvajena«. Starešina jo je med pogovorom na samem vprašal, če bi šla k nam za gospodinjo.

Moja bodoča žena je starešini sramežljivo odgovorila: »Kakor bodo oče in mati rekli, tako pa naj bo.« Ta odgovor je pomenil, da se dekle strinja.

»Po nekaj dneh sva šla s starešino v svate. Najprej sva vprašala, če imajo vole naprodaj. Ker jih niso imeli, smo se pričeli pogovarjati o drugih stvareh. Med pogovorom je starešina vprašal očeta, če bi dali hčerko k nam za gospodinjo. Oče so odgovorili: »Bomo prišli pogledat, kako je pri vas, če nam bo ugajalo, bo prišla za gospodinjo, drugače pa ne.«

Na razglede so prišli nevestin oče, starešina in nevesta. Najprej so pogledali, kje teče meja posestva, koliko je njiv, travnikov in gozda, kje je voda, v kakšnem stanju so poslopja, koliko živine je in kakšna, koliko žita je v »koštih« (posebnih lesenih shrambah). Natančno smo se pogovorili tudi o prevžitku in koliko bo treba »ven plačat« ostalim otrokom. Pri nas je bilo vse v redu.«

Ne redko pa se ti razgledi precej zavlečejo, ker nastane prava »barantija«. Če se ne sporazumejo, potem pove oče ali pa starešina, da si ne upajo dati hčerke v to hišo, ker je prevelik preužitek, preveč izplačil in podobno. Ko se poslove, reko: »Po tem pa ne bo iz tega nič.«

Po razgledih gredo navadno v soboto v župnišče »oklc noter dat«, nato pa na sodnijo »kontraht« podpisat. Na sodnijo gredo ženinovi in nevestini starši ter ženin in nevesta. Po navadi se že prej dogovore o vseh podrobnostih, kaj se komu zaženi. Včasih pa nastane šele na sodniji pravo barantanje brez vsakih sentimentalnosti.

Godec pripoveduje o poroki

Na Paškem Kozjaku je najiminitnejši godec pri porokah Adam Vetrih, p. d. Hvac, Sp. Dolič št. 13. Star je 39 let. Do takrat, ko smo ga obi-

skali, je godel na 205 ohceti. Znan je po Šaleški, Mislinjski in Mežiški dolini.

Gode sam, če je poroka imenitnejša, pa dobi še enega ali dva godca.

Sam pravi, da je godec ena najvažnejših osebnosti na poroki, ker je on tisti, ki »gor drži« vso svatovščino in razporeja potek svatovske ceremonije. Če ne govori nagovorov starešina, potem vse to opravi godec. Kadar je on za godca na gostiji, poteka vse takole:

Godca naprosi ženin: »Lepo prosim, če bi mi prišel igrat na poroko, ki bo takrat (pove dan).« Ponavadi se zmenita za ceno. Včasih pa tudi ne. Navadno godec »zaara«, to je, da dá ženinu nekaj denarja, tako mu ne morejo odpovedati gostije ali dobiti drugega godca. Ara znaša navadno 2000 starih dinarjev. Včasih pa tudi ženin »zaara' godca, če se boji, da bi mu zadnji trenutek ne odpovedal. Tisti, ki se ne drži besede, mora aro vrniti podvojeno.

Včasih je na gostiji, če je zelo velika, tudi 50 do 60 ljudi.

Krenc

»Krenc« ali slova. Godec ali godci sami zaigrajo pred nevestino hišo. Ko je konec »viže«, pride nevesta na hišni prag, godec ji da roko in ji napije zdravico: »Draga nevesta! Prišel je tudi za tebe dan, ko se ti spreminja življenje. Zapuščáš svoj ledik stan in stopaš v zakonskega s svojim bodočim možem, kajti pred preteklostjo si se poslavljala od svojih ljubih bratov in sester, ki so bili ravno na tem potu, kot boš jutri ti. Sedaj je tudi za tebe prišla težka odločitev, ko se boš morala posloviti od očeta, od matere, bratov in sester in se podati v sveti zakon, za katerega te je sam Bog odločil. Pa le nič si ne žali zaradi tega srca, saj vendar nisi ti sama na tem potu. Saj je tudi tvoja mama bila enkrat ravno tako na tem potu. Le prosí Boga in Marijo za zdravje in srečo, s tem boš imela v zakonskem stanu največje veselje. Živijo.«

Potem zaigrajo godci hitro polko. Ko natočijo kozarce, godec še enkrat kratko napije nevesti: »Tiha sreča naj te spremlja, naj nebo nate rosi. Naj ti bo v zakonu sreča in srce brez žalosti.«

Po zdravici godci zaigrajo valček. Po valčku pa povabi nevesta vse, ki so prišli na »krenc«, v hišo, kjer plešejo in se vesele.

»Krenc« se prične navadno ob 15. uri popoldne in traja do 21. ure zvečer.

Po »krencu« odidejo godci na ženinov dom, kjer tudi prenočijo. Tam jih že pričakujejo. Preden gredo v hišo, zaigrajo tri komade: marš, polko in valček. Nato jih povabijo v hišo na večerjo.

Zjutraj zgodaj godci vstanejo, da pričakajo prihod svatov. Vsakemu paru svatov gredo nasproti in jih spremljajo z godbo do ženinove hiše.

Ko so svati zbrani, posedejo okoli mize in zajtrkujejo (navadno kisló juho). Ponekod tudi zaplešejo, povsod pa ne. Navadno se pred poroko ne igra dosti. Če je več godcev, imajo posebno mizo, če pa je samo eden, sedi na oglu mize.

Pred odhodom iz hiše napije ženinu starešina, lahko tudi vodilja ali pa godec: »Dragi ženin! Še poprej, ko se bomo podali na pot proti cerkvi, ti želim spregovoriti par besedic, kar ti moje srce povedati želi. Prestopil boš danes zadnjikrat prag svoje rojstne hiše v svojem ledik stanu. Zahvali se še ljubim staršem za vse skrbi in težave, ki so jih imeli starši zraven svojih otrok. Veliko bi se še dalo za slovo govoriti, pa se moramo sedaj odtod posloviti.

Bog daj, da bi bil za tebe srečen ta pot, v imenu božjem se bomo podali odtod. Živijo!»

Zenin poljubi očeta in mater, poklekne na pručko, ki je pripravljena v hiši, starša ga blagoslovita.

Na nevestinem domu

Ko pridejo ženin in njegovi svatje do nevestinega doma, so vežna vrata zaklenjena. Spored se prične s prvim klicem, ki ga opravi starešina ali pa godec. Ta začne klicati: »Dobro jutro, Bog daj! Mi smo danes zgodaj vstali in smo se lepo umili in prekrizali. Našemu zvestemu angelu varihu smo podali roko in smo se podali na pot, kakor so se podali sveti trije kralji z jutrove dežele, tam kjer je naš Zveličar rojen bil.

Mi smo prišli od ene poštene hiše do vaše poštene hiše. Naš pošten ženin je večkrat tukaj hodil in je našel v vašem vrtu tri rožice, ki so njemu najbolj dopadljive. Prva rožica cveti v imenu belo, druga rožica cveti v imenu plavo, tretja rožica cveti v imenu rdeče. Prva rožica je ženinova tovarišica (nevesta), druga rožica je ključarica (družica), tretja rožica je zakonska žena (vodilja).

Ola, hola, hišni gospodar! Ali ste doma? Ali kaj delate? Ali spite, ali bedite, ali male otroke rožni venec moliti učite? Ali se o krščanskem nauku pogovarjate?

Vse to vi danes na strani pustite, se k nam obrnite, dajte nam tak lep odgovor, da bo prav za vas in za nas. Živijo!»

Po tem prvem klicu godci zaigrajo tuš.

Po tušu se prične drugi klic. Kliče starešina ali godec: »Klical sem prvokrat, pa me niste uslišali. Klical bom drugokrat.

Hola, hola, oče hišni gospodar in oče starešina. Kaj mislite, da nas ne uslišite. Morda se pogovarjata o svetih pismih, o starih testamentih. Morda se pogovarjate, kako je bila Marija izvoljena od sv. Jožefa za nevesto. Vse to vi danes na strani pustite, se k nam obrnite. Dajte nam tak lep odgovor, da bo prav za vas in za nas in pa za sv. Jožefa gor v nebesih. Živijo!»

Godci zopet zaigrajo tuš.

Zopet se oglasi starešina ali godec. To je tretji ali zadnji klic!

»Klical sem prvokrat, pa me niste uslišali, klical sem drugokrat pa me niste uslišali. Klical bom tretjikrat in zadnjikrat.

Ola, hola, hišni gospodar in oče starešina! Kaj mislite, da nas ne uslišite? Mogoče naše »šprahe« (jezika) ne razumete? Zato bom klical prav po slovensko. Nam pa se le zdi, da vi vaše sosede skup spravljate, jih za

mizo posajate, jih z belim kruhom obtežavate in s sladkim vincem napajate. Nam se zdi, da vi vašo pošteno nevesto na žeselj (stol) posajate in z lepim belim vencem venčate. Vse to vi danes na stran pustite in se k nam obrnite. Dajte nam tak lep odgovor, da bo prav za našega poštenega ženina, za vašo pošteno nevesto, za Jezusa, Marijo in sv. Jožefa gor v svetih nebesih. Jaz klical več ne bom, jaz dam klic Bogu Očetu in Sinu in Sv. Duhu. Amen!»

Godci zaigrajo tretji tuš.

Po tušu se za zaklenjenimi vrati oglasi starešina: »Po kaj ste pa prišli?»

Ženinov starešina ali godec se oglasi: »Pred 14. dnevi sva tukaj hodila s tovarišem in sva našla v vašem vrtu rožico, najlepšo cvetlico. Mi želimo danes to rožico iz vašega vrta odtrgati in jo v naš vrt presaditi.«

Sedaj prične nevestin starešina zastavljati svatom zunaj uganke.

S čim je vaša fara ograjena? (S sosednjimi farami.)

S čim je slovenska zemlja opasana? (S sveto vero.)

Koliko je opeke na strehi? (Toliko, da prek strehe molí.)

Zakaj ima šentpeterska cerkev dva zvonika? (Zato, ker ima dva patrona.)

Na koliko klinov je nebeška lojtra? (Na 10 božjih zapovedi.)

Kje je imel Adam motiko? (Na toporišču.)

Kako se imenuje robec na pet oglov? (Paternoster.)

Za kaj boste nevesto imeli? (Za Ančko, Micko.)

Ko je pogovora o ugankah konec, se vežna vrata odpro in spuste med svate na dvorišču 'okrancanega' petelina. Tega love godci po dvorišču. Svatje pa s petelinom niso zadovoljni.

Nato pride skozi vežna vrata našemljena stara žena, ki hoče ženina poljubiti. Godci ji to namerno obranijo. Sedaj pride na hišni prag nevesta. V rokah drži krožnik, na njem je kozarec vina, robček z rožmarinom. To da ženinu. Družica da iste stvari camarju in vodilja starešini. Ko izpraznijo kozarce, si sežejo v roke in si zaželiyo srečo.

Po tem obredu se svatje napotijo v hišo. Tam družica pripenja svatom šopke, ki so sestavljeni iz nageljna, rožmarina in roženkravta.

Ženinovi svatje z ženinom in starešino na čelu posedejo skupaj. Prav tako nevestini, kakor tudi bratje in sestre ženina in neveste.

Preden se odpravijo k poroki, vzame starešina ali pa godec slovo od neveste: »Draga nevesta! Res je danes tukaj pri vas veliko veselje. Ali pred nekaj leti je bilo še večje, ko te je porodila tvoja zlata mamica. Ravno tako kot je Marija nežno detece Jezusa v plenice povila in v zibko položila, je storila tudi tvoja mati. Ko si bila majhna, si prejela prvi zakrament sveti krst. Zopet je minilo nekaj let, dobila si drugič lepo belo obleko, takrat je bil Jezus najbolj vesel, ker je bil v tvojem srcu pričujoč. Zopet je minilo nekaj let, dobila si tretjokrat belo obleko in drugič venec na glavo. Takrat je bila tvoja botra najbolj vesela, ko je tebe za svojo zetico (birmanko) imela.

Zopet je minilo nekaj let, dobila si četrtkrat lepo obleko in zadnji-krat venec na glavo. Danes boš morala vzeti slovo od svojega ledik stanu

in dati ta venec svojemu možu. Pa le bodi zvesta in poštena, kakor je bila Marija sv. Jožefu. Živijo! »

Po govoru blagoslovita starša nevesto.

Po blagoslovu zaigrajo godci marš. Nato se napotijo proti cerkvi.

V cerkev gre poročni spreved po temle redu: Najprej gredo godci, nato obe starešini, camer in ženin, vodilji, nevesta in družica. Ko je poroka končana, gredo svatje okoli oltarja in darujejo za cerkev. Ta čas pa godci na koru igrajo marš. Svatje gredo piti šentjanževca v zakristijo. Godci pa ga pijejo zunaj cerkve. Po cerkveni poroki gredo poroko zapit v najbližjo gostilno. Pri pijači mora biti suho meso.

Ko pripeljejo svati nevesto k hiši, ji prinese mati na hišni prag pogache, na njej pa je ključ od vežnih vrat.

Ko pridejo svatje domov, mora biti v hiši, kjer bo gostija, prvi camer, ki položi klobuk na ogel svatovske mize, na drugi ogel pa sede sam.

Če je kdo izmed godcev urnejši, se vsede na sredo mize, tja, kjer bi naj sedel ženin pri gostiji. Sedež je nato treba od godca odkupiti.

Camer in družica gledata, da so vsi svatje v redu postreženi. Župo pihata (ohladita) samo camer in družica s plesom. Ostali svatje sedijo za mizo in se ne »zrušijo« (ne vstanejo) k plesu, dokler ni meso na mizi. Šele potem se svatje zavrtijo v polki.

Če se svatje pripravijo k petju, mora pesem začeti peti godec, drugače »vsi tiho dejejo« (ne pojejo).

Ob koncu gostije je še larma za godce in kuharice. Starešina nagovori svate: »Dragi svatje! Sedaj ob koncu svatovščine bi se pa še mi nekaj pomenili. Godcem so se pokvarili instrumenti, kuharice pa so pobile nekaj posode. Zato vas prosim, če bi darovali nekaj v ta namen.« (Pove vsoto.)

Denar pobira camer, on plača tudi za družico. Preden začne pobirati, napije svatom z zdravičko in spije kozarec vina.

Sedaj pride na mizo kot zadnja jed suho meso s hrenom.

Vsakemu svatu zaigrajo godci ob slovesu vižo.

Marija Ramšak, Strmec nad Dobrno št. 4, stara 71 let, je bila na mnogih ženitovanjih vodilja in je o poročnih običajih na Strmcu povedala:

»Ženin si naprosi camarja, ki je navadno njegov dober prijatelj, nevesta pa družico. V svatovščino vabita ženin in nevesta. Svatje dajo že ob tej priliki za gostijo suho meso, kuretino, jajca, včasih tudi denar. Svatje so navadno sorodniki in sosedje. Na gostiji ni oglarjev, če ni na poroki camarja in družice (skromna poroka). Ravno tako svatov, ko gredo v cerkev, fantje ne »šrangajo«, če nista poleg camarja in družice še dva para svatov.

Na predvečer poroke tudi v Strmcu »ofirajo« nevesti. »Ofirati« pridea camar in godec. Camar najavi domačim v hiši »ofiranje« s strelom iz pištole.

Ženinovi svatje se zbirajo na ženinovem domu, nevestini na nevestinem. Navadno se zberejo do 8. ure, poroka pa je na Kozjaku običajno ob 11. uri. Preden gredo v cerkev, jedo kislo juho, potico in pijejo vino. Ob tej priliki že prično nazdravljati z zdravičkami.«

Marija Ramšak se spominja tehle ugank, ki jih nevestin starešina zastavlja ženinovim svatom:

»Po katerem potu ste prišli po nevesto? (Po sedmem potu — 7 zakrament je zakon).

Kaj je ženina srečalo, ko se je podal na to pot? (Srečala ga je starost).

Na kateri cvek bo danes ženin klobuk obesil? (Na sedmi cvek).

S katero vodo je bila ta rožica zalita, ki jo danes peljemo pred oltar? (Zalita je bila z materinimi solzami).

Kako se imenuje tisto drevo, ki ima dvanajst vej, na vsaki veji štiri gnezda, v vsakem gnezdu sedem tičev? (Leto, meseci, tedni in dnevi.)

Preden se napotijo v cerkev, postavijo na ogel mize, kjer sede svatje, posodo blagoslovljene vode. Oče poškropi z njo nevesto in reče:

»Jaz dam ti žegen svoj, naj od hiše gre s teboj.« Ko to izgovori, nevesto pokriža. Svatje pa nato z ostankom blagoslovljene vode poškrope hišo (mišljena je soba, v kateri se nahajajo).

Ko se svatje odpravljajo in zbirajo pred domačijo, prinese eden izmed fantov, ki bodo spreved »šrangali«, pismo in ga preda starešini. Fant vedno prijaha na konju, ki ga skrivaj priveže v gozdu ali kakem skrivališču. Ko pismo preda, zbeži. Če svatje konja ali fanta ujamejo, »šranjanja« ne plačajo.

V cerkev stopita prva ženin in camar, nato starešini, ženinovi in nevestini svatje. Za njimi prideta nevesta in družica, vodilja in ostale žene, ki so v svatovščini.

K obdarovanju okoli oltarja ne gresta ženin in nevesta. Zadnja gresta k obdarovanju camar in družica.

Svatovsko vino ali šentjanževac mora plačati camar.

Preden pride svatovski spreved od poroke domov, teče camar naprej in postavi na en ogel svatovske mize svoj klobuk, na drugega pa rožni venec. S tem dejanjem je on zasedel svatovsko mizo za svate. V slučaju, da ga prehiti godec, ki se vsede na sredo mize, mora camar od godca mizo odkupiti.

Jedila, na boljši svatovščini obvezna, so: goveja ali »frišna« juha z rezanci, goveje meso s praženim krompirjem in hrenom, svinjska in telečja pečenka, ocvrte in pečene kure, solata, riž, vinska omaka, pecivo, šarkelj, razne potice in bel kruh. Kot zadnjo jed pred odhodom svatov prinese na mizo suho svinjsko meso. Pogačo, ki bi jo naj spekla nevesta, postavijo na sredo svatovske mize. Ko je konec gostije, jo razrežejo, vsak svat je dobi kos, da ga nese domov.

O polnoči »kranc dol plešejo«. Ob tej priliki se pleše štajriš. Plešejo ga ženin in nevesta in camar z družico. Med plesom reče ali zapoje nevesta ženinu: »Če se nizko prikloniš trikrat pred menoj,

ti bom krancelj podala s to desnoj rokoj.«

Po osmih ali najkasneje po štirinajstih dneh je v gostilni jesihovanje ali popravljanje ohceti. Jesihovanje morajo plačati svatje, zato se ga le bolj redki udeležijo.

Ob poroki poznajo tele vraže:

Ko ženin in nevesta poklekmeta pred oltarjem, naj nevesta poklekne na ženinove hlace, potem bo v hiši ona gospodar.

Nevesta kupi ženinu prstan, v cerkvi naj skrivaj pogleda skozi prstan, pa bo ona pri hiši gospodarila.

Ko nevesta pere poročne srajce, mora rokave pri pranju zavezati, da je ne bo mož v zakonu pretepal.

Julijana Vivod, Ljubnica 41, stara 76 let, se je spomnila dveh ženitovanjskih pesmi

V prvi pesmi se nevesta poslavlja ob odhodu iz domače hiše od očeta, matere, bratov in sester.

V drugi pesmi, ko »krancelj del plešeta«, je dvogovor med camarjem in družico. Ta dvogovor so v prejšnjih časih govorili med plesom. Po vsakem dvogovoru sta camar in družica zaplesala.

Obe pesmi sta skoraj gotovo iz pesniške zapuščine domačega vitanjskega ljudskega pesnika Matije Štimulaka, vulgo Čerenjaka.

Nevestino slovo

Zbogom ljubi oče,
ker mi ni obstat mogoče,
dajte mi še žegen svoj
naj od hiše gre z menoj.

Zdrava ljuba moja mati,
moram se od vas podati,
težko ste vzredili me,
zdaj objamem vas za vse.

Srečno bratje in sestrice,
vi vrstniki in vrstnice,
skupaj smo izrastili,
zdaj se moramo ločiti.

Bodite zdravi in veseli,
ki ste me za ljubo imeli,
ker podam se jaz odtod,
daj mi bog prav srečen pot.

Pesem od kranceljna dol plesat

Vi svati, vas prosim, le stopite na stran,
da mojo družico po sredi peljem.

Po sredi jaz grem, pa še zmislit ne smem,
da krivica mi bo, ko za krancelj bo šlo.

Družica moja je v štacunico šla,
je kupila sebi krancelj, meni pušeljca dva.

V štacuno sem šla, sem kupila pušeljca dva,
krancelj pa bel, saj ga ne boš dobil.

Družica moja, če je volja tvoja,
le plešima krancelj z veselega srca.

Ko bi me volja ne b'la, bi pa plesat ne šla,
zavoljo Boga, zavoljo tega.

Družica špalcira in rožice nabira,
za pušeljček moj, ko ga bom dobil nocoj.

Moj krancelj je lep, ko je bel ino rdeč,
je mojemu pratfirerju močno dišeč.

Družica moja ne bodi tak fajn,
za krancelj fodrati ne pusti se zdaj.

Jaz pa camarju krancelj ne dam,
ker ga še sama zanucati znam.

Družica moja mi pa krancelj ne da,
kak sram me te bo, če mi ga dala ne bo.

Ko bi camar boljši bil, bi klobuček dobil,
je pa tak en falot, ko ga je polno povsod.

Bom pa k fajmoštru šel, bom povedal vse to,
 mi je vzela klobuček, no kak pa zdaj bo.
 Bi klobuček ti dala, pa zineš takó,
 bom mogla brez kranceljna iti domov.

Družica moja jaz te prosim lepo,
 daj mi zdaj krancelj, da greva domov.
 Ne upaj, ne cagaj, zna se zgodit,
 zavoljo Boga še znaš ga dobit.

Družica tako me trošta lepo,
 da vem, da brez kranceljna ne pojdem domov.
 Da bi Jezus no Jožef troštav te bil,
 če se nizko prikloniš, boš krancelj dobil.

Zdaj sem vesel, ko sem krancelj dobil,
 vsem svatom bom tukaj zdravico napil.
 Sem krancelj ti dala, pa še enega imam,
 tistega pa ti za gvišno ne dam.

Jaz pojdem na leše(?), bom kupil si kleše,
 družico lovil, da bom krancelj dobil.
 Je Jezus moj ženin in angelj moj svat,
 le tistemu hočem jaz zvesta ostat.

Tak dolgo bom sukal jaz mojo družico
 in prosil Boga, da bom dóbil oba.
 Sem pušelj ti dala, ti krancelj ne dam,
 ti vsmiljeni Jezus, le tebi ga dam.

Preljubi golobček, ti mi pa tako zapoj,
 da bom jaz dobil tvoj krancelj nocoj.
 Preljubi škrjanček moj, ti pa mi tako zapoj,
 da si bom jaz varvala kranceljček svoj.

V Gracu na placu je pisan papir,
 te lepo zahvalim družica za cir.
 Da se je le ponižal ta vitanjski trg,
 da je nevesto pripeljal na ženinov vrt.

Zdaj nevesta žaluje, ko krancelj zročuje,
 bo ženin vesel, ko bo krancelj dobil.
 Rožmarinovo jutro in nageljnov dan,
 ko le srečno družico zdaj jaz ti dam.

Jaz grem pa v Celovec, s Celovca v Trbiž,
 pa tudi pratfirer ti mene v uho piš.
 Zahvalim za piti, zahvalim za rej,
 poglej me ti, dekle, kam pojdem jaz zdej.

Šranganje in slóva

Karol Vanovšek, Parož št. 8, pravi o »šranganju« neveste in o slóvi, takole: »Svate »šrangajo« vaški fantje le tedaj, če se dekle poroči v drugo faro. Na poročni dan zjutraj pripravijo fantje, navadno na vaškem križpotju, včasih pa tudi sredi vasi zasedo za svatovski sprevod. Zasedo pripravijo tako, da vedo to tudi svatje, da se pripravijo na odkup neveste.

Fantje postavijo na vsako stran ceste slavalok — po en okrašen mlaj — (mlaj je smreka, visoka nekaj metrov). Oba mlaja povežejo preko ceste s srobotom, vrvjo, včasih z verigo. Na slavaloku je navadno napis: »Živela ženin in nevesta.« Ob strani slavaloka stoji belo pogrjnena miza, okrašena z rožami. Na mizi je majolika z vinom in kozarci. Ko pridejo svatje do slavaloka, jih fantje ustavijo in zahtevajo od ženina za nevesto

izdatno odkupnino. Zahtevke je odvisen od ženinevega premoženjskega stanja, od njegovega družbenega položaja itd. Če noče takoj plačati zahtevano odkupnino, mu »šrangarji« ponudijo v žensko preoblečenega fanta. Ženin odnosno starešina, ki vodi razgovore s fantom, ki vodi »šrangarje«, se končno dogovori za ceno in plača odkupnino. Fantje nato napijo nevesti in svatom. Zvečer so ti fantje oglarji na ohceti na nevestinem domu.

Oglarjenje

Na predvečer pridejo fantje od neveste jemat slovo. Tem fantom pravijo oglarji, ponekod pa tudi voglarji. S pesmijo izražajo razpoloženje neveste, ki se poslavlja od samskega stanu.

Oglarji napravijo pred nevestino hišo tako imenovani »tron«. Trije najkrepkejši fantje napravijo krog, pri tem se drže za ramena. Na njihova ramena splezata dva, na njuna ramena se povzpne še šesti fant. Če so posebno močni in korajžni, vstopijo v spodnji krog štirje, nanje trije, potem dva in nazadnje eden. V takem tronu sodeluje kar 10 fantov.

Da je tron trdnejši in stabilnejši, zabijejo v tla močan visok drog, ki je fantom v tronu za oporo. Ko je tron gotov, se začno fantje ob petju počasi in previdno okoli droga premikati zdaj na desno, zdaj na levo, nekako tako, kakor bi plesali kolo.

Ko je ceremonija končana, povabi nevesta fante v hišo.

Oglarji pridejo k hiši, kjer je gostija, ko se znoči. Preden pridejo oglarji, postavijo kuharice na mizo pečenko. Oglarji pridejo samo na gostijo na nevestinem domu. Zbero se za oglom (odtod mogoče ime oglarji) in pod oknom sobe, kjer je gostija, zapoje:

Poslušajte svatje ta žalosten glas,
dva ljuba tovarša se ločita od nas,
sta vzela slovo od ledik stanu
pa mi fantje od njoj glih tako.

Pozdravljeni svatje in ženin najbolj,
ko smo te prišli obiskat nocoj.
Ti srečo želimo v tem zakonskem stan',
kar ledik ne bodeš več z nam'.

Pozdravljeni camar, ti naš kamerad,
Tebi mi hočemo roko podat.
Veselo prepevaš z družičko na glas,
katere vso v rožcah imaš.

Pozdravljeni svatje, ne zamer'te nam kaj,
mi se podamo vsi skupaj nazaj,
v to našo dolinco, kjer ptički pojo,
na vrtu po rožce cveto.

Ko oglarji odpojo, pridejo pred vežna vrata ženin, nevesta in godci. Ženin med igranjem vesele viže povabi fante v hišo. Oglarji se zadržijo samo v veži. Tukaj tudi plešejo. Na mizo jim dajo pijače.

Ko se zberó vsi oglarji v veži, vžgejo muzikanti veselo vižo, navadno polko. Sedaj je naloga camar, da z vsako ženo in dekletom, ki je v svatovščini, zapleše v vežo, kjer jo preda fantom, da oni plešejo naprej. Najprej plača camar za tri viže (plese). Nato pa zbirajo oglarji denar med seboj. Prva larma stane vsakega oglarja 1000 starih dinarjev, ako zbirajo še za drugo larmo, stane ta 500 starih dinarjev.

Oglarji dobe v kuhinji šest krožnikov. Na klopi prineso v hišo (sobo, v kateri svatujejo) tri krožnike, ki jih pokrijejo z ostalimi tremi krožniki. V enem krožniku je denar, v ostalih dveh pa samo papir. Na krožnikih pa so kozarci polni pijače. V enem kozarcu je haložan, v drugem bizelanc, v tretjem pekrčan.

V kozarcih pa je jabolčnik ali hruškovec, v katerega so natresli popra, paprike ali soli. Godci poskušajo ta vina, se kremžijo pri poskušanju, tolčejo po krožnikih in poslušajo, kako v njih doni in »glijajo« s fanti za viže (plese). Navadno »zglihajo na čez« za 10 do 15 viž. Ko se pogodijo za določeno število plesov, se godci odločijo za en krožnik izmed treh, ki so na klopi. Zgornji krožnik dvignejo. Če najdejo v krožniku namesto denarja navaden papir in ne denar, oglarji zaukajo in odidejo s krožniki iz hiše v vežo. Ta prizor ponavljajo tako dolgo, da najdejo v krožniku denar. To je prva larma.

Če je gostija bolj imenitna in je v svatovščini precej svatov, napravi oglarji pred polnočjo še drugo larmo. Pri tej plešejo oglarji sami med seboj, za klobukom pa ima vsak oglar pušlec — škrnicelj iz papirja. Škrniclji so raznobarvni. Godec išče denar, ki ga ima eden izmed oglarjev skritega v pušelju. Ko ga godec najde, neha iskati. Oglarji pa plešejo do konca viže.

O polnoči oglarji napijejo svatom in vzamejo slovo. Zadnji oglar zapre hišna vrata. Če se hišna vrata odpro in pride v vežo camar ali starešina in jih povabi, da še ostanejo, potem oglarji plešejo in se zabavajo do treh zjutraj. Običajno pa traja oglarjenje na Paškem Kozjaku od devete ure zvečer do dvanajste ure.

Če se oglarji stepejo, zapro svatje hišna (sobna) vrata, da se pretep odvija v veži in na prostem pred hišo.

Oglarji zapoje posebej nevesti:

Ko sem jaz še ledik bla,
sem gor in dol po travniku šla,
so mi rožce lepo cvetele,
so men' veselje delale.

Sedaj sem se oženila,
sem gor in dol po travniku šla,
pa nobene rožce več videt ni,
oh, kak se men to čudno zdi.

Ko sem še jaz ledik bla,
sem gor in dol po gozdu šla,
so mi ptički lepo prepevali,
so men veselje delali.

Sedaj sem se oženila,
sem gor in dol po gozdu šla,
pa nobene ptičke več videt, slišat ni,
oh, kak se men to čudno zdi.

Ko sem še jaz ledik bla,
sem gor in dol za morjem šla,
so mi ribce lepo plavale,
so men veselje delale.

Sedaj sem se oženila,
sem gor in dol za morjem šla,
pa nobene ribce več videt ni,
oh, kak se men to čudno zdi.

Ko sem še jaz ledik bla,
sem gor in dol po vasi šla,
so mi fantje lepo prepevali,
so men veselje delali.

Sedaj sem se oženila,
sem gor in dol po vasi šla,
pa nobenga fanta več videt, slišat ni,
no kak se men to čudno zdí.

(Povedal Franc Borovnik, vulgo Šukler, Globoko št. 34)

Napitnice ali zdravice

Na Paškem Kozjaku je ohranjenih izredno mnogo napitnic ali zdravic, ki jim tam pravijo zdravčike. To so posebne svatovske zdravčike, s katerimi si nazdravljajo samo na svatovščinah. Gornja Savinjska dolina pa tudi Kozjansko sta v tem oziru revnejši. Te zdravčike so deklamirali mnogi, ki smo jih vprašali.

Na svatovski pojedini nazdravljajo drug drugemu starešini, camar, družica, godci ali pa ostali svatje. Nazdravljajo si pri mizi.

Izredno skrbno zbrane in zapisane zdravljčke ima Marija Bračič, Strmec 28, stara 41 let.

Bog živi ženina!
Jaz glažek vinca v rokah držim,
ženinu in nevesti par besedic povedat želim,
jaz sem ponižna vodilja, ženinu tovaršija.
Napijam zdravčiko v imenu vseh svatov ženinu in nevesti,
ki sta se danes odločila,
da bosta v sveti zakon stopila. Živijo!

Bog živi ženina!
Minila je noč, roditel se je veseli dan,
zavladala je v tvojem srcu božja moč,
da si boš svoj ledik stan za vedno spremenil,
se za vedno od fantov poslovil.
V zakonski stan boš stopil,
svoji nevesti pa podal boš zvesto srce in desnico! Živijo!

Bog živi nevesto!
Tudi ti boš svoj ledik stan zapustila,
se za vedno od deklet poslovila,
v zakonski stan boš stopila.
Svojemu ženinu pa podala boš zvesto srce
in mu obljubila vso zakonsko zvestobo in pravico! Živijo!

Draga nevesta!
Ko si bila še majhno dete,
so te tvoja draga mati še zibali in povijali,
na svojih rokah te nosili.
Koliko svetlih je bilo noči,
koliko truda in skrbi,
preden gor zrasla si.
Zdaj pa dorasla si,
dočakala si dan, ki je bil zate izbran. Živijo!

Dragi ženin in nevesta, namenila sta se danes, da si bosta spremenila svoja mlada in vesela življenja.

Danes bosta pred žegnan oltar stopila,
tam bosta roke sklenila,
drug drugemu zvesto srce obljubila.
Pričal vama bo sam večni Bog,
ki vaju bo obvarval vseh nadlog.
V vsaki nesreči vama bo Jezus na strani stal
in vaju bo vsega hudega obvaroval. Živijo!

Bog živi nevesto!
Danes je radosten dan, ko boš stopila pred oltar.
Pa nikar ne žaluj, saj pojde tudi Jezus s teboj.
Od vseh domačih lepo slovo vzami
in se v božjem imenu na to pot odpravi,
Imej v sebi vedno upanje in tolažbo.
vzgleđ naj ti bosta sv. Jožef in Marija,
ki sta vedno srečna bila.

Lepo, dobro zdravje neveste,
ki je v tem leđik stanu tako lepo živela,
zdaj pa bo od očeta in mater' slovo vzela. Živijo

Ljubo dobro zdravje neveste!
Pred ko bo urca dvanajst bila,
boš ti v zakonski stan stopila,
boš svoje starše zapustila.
Boga, Marijo in sv. Jožefa nikdar pozabila.

Ljubo dobro zdravje neveste, miljene in zveste!

Kot jutranja zarja boš pred žegnan oltar stopila,
vpričo živega Boga boš obljubila, da ga v križih in težavah
nikdar ne boš zapustila.

Ljubo, dobro zdravje ženina in neveste!
Dokler vaju Bog na svetu pusti,
naj vajina ljubezen skupaj drži,
vse vajine srečne dni. Živijo!

Bog živi nevestine starše!
Srčna vam hvala, kar ste nevesti dobrega storili,
naj bi vsa vaša dela angelci pred božji tron nosili,
Mariji neskončni izročili.
Marija bo pred usmiljenega Jezusa stopila
in bo za vas prosila,
v raju pa vam nebeško hrano podelila. Živijo!

Bog živi nevestine brate in sestre,
ki ste v taki lepi slogi živeli
in se vedno lepo imeli.
Naj še tako naprej vas duh razsvedjava,
angelj nebeški pa v knjigo življenja zapisava. Živijo!

Bog živi očeta starešneta po nevestinem tali,
ki so danes zgodaj vstali
in so te vrate dol zaklęnali,
da so nas tak dolgo zunaj držali.
Nas niso hitro noter spustili,
da bi se b'li skoraj vsi prehladili. Živijo!

Lepo, dobro zdravje tovaršije po nevestinem tahi,
da so danes zjutraj sem pricapljali,
mojim tako dolgo govorili,
da smo nevesto dobili.
Zahvalimo se vam očka in mamica za tiste noči,
ko ste nevesto zibali, zdaj vaša več ni.
Iz srca vas prosim, če vas je razžalila kedaj,
ji odpustite zdaj.
Je Jezus odpustil, so križali ga,
tudi vi ji odpustite zavoljo Boga.

Lepo, dobro zdravje ženinovic staršem!
Lepa hvala za ves trud,
ki ste ga ženinu storili
in bi vas prosili, če vas je razžalil kdaj,
da mu odpustite zdaj.
Jezus je Judom odpustil, so križali ga,
tudi vi sinu odpustite zavoljo Boga.

Bog živi tudi camarja in družico,
ko se veselo držita
in vso družbo gor držita.
Zvečer pa naj skup zaspita,
če atek in mama pustita.

Lepo, dobro zdravje našega camarja,
ki se sem in tja po hiš sprehaja
Gotovo si misli, da današnja družička,
bo enkrat njegova ženička. Živijo!

Lepo dobro zdravje našega camarja,
ki na stolu sedi, se sladko smeji,
se svoje ženičke veseli!

Lepo dobro zdravje naše družičke,
da bi camarja rada imela,
pa tudi tak srečna bila,
da bi enkrat pred oltarjem bla skupaj zvezana.

Očka starešina in mamca vodilja,
da bi vodili tako, da bi prišli v nebo.
Na zdravje tudi te mize bele,
ki je z belim prtom pogrnjena,
z belim kruhom obložena
in z zrelem vincem obtočena.

Ljubo, dobro zdravje te cele kompanije,
zraven pa Jezusa in Marije,
če je glih majhena, da bi bla lušna,
enkrat pa v sveti raj poklicana.

V enem vrtu so rožice tri.
Prva je rožica lilija bela,
da bi bila nevesta s svojim ženinom vedno vesela.
druga je rožica plava,
da bi bila ta družbica enkrat v nebesih zbrana.
Tretja rožica je rožmarin,
ki ga je dala Marija svatom za spomin.

Lepo, dobro zdravje naših kuharic,
ki so kuhale in pekle, pa niso nič rekle.
Bog daj, da bi jih nikdar roke in noge ne bolele,
ko so za nas skrbele.

Lepo, dobro zdravje naših kuharic,
ki so surovo kuhale in neslano solile,
so z rožmarinom juho roštale
in naše želodce troštale.

Lepo, dobro zdravje naših godcev,
ki so veselo igrali in našo družbo gor držali.
Zdaj ko se bomo ločili, da nam ne bi kaj zamerili.
Lepo, dobro zdravje našega godca,
ki je pirovega želodca,
ima jezik plesniv,
ko je zmiraj ležniv. Živijo!

Zdaj se bomo na pot podali,
bomo ga zraven gnali.
Med potjo ga bomo kolarju prodali.
Kolar ga bo imel za gojiše,
za na stara kolesa platiše. Živijo!

Kmalu bo prišel tisti čas,
ko bomo morali rajžat od vas.
Pred ko se bomo ločili,
se bomo Jezusu in Mariji zročili.
In tudi našemu gospodarju se bomo zahvalili,
za vse kar nam je pripravil,
naj mu ljubi Bog povrne.
Naj mu bo zdrava živinica in družinica,
da bi imel polne košte zlate pšenice,
v kleteh pa sladko vince. Živijo!

SMRT IN POGREBNI OBIČAJI

Smrt družinskega člana, posebno pa gospodarja ali gospodinje, je za posestvo težka, včasih celo usodna. Pri težki bolezni družinskega člana so v pomoč poleg sorodnikov tudi sosedje. Ti so v hribovskih predelih v prvi vrsti dolžni, da pomagajo. Pomoč je solidarnost sosedov.

Kadar kdo na pogorju nevarno zboli, ga obiskujejo sorodniki in sosedje. Bolniku in družini pomagajo tudi denarno, če vidijo potrebo.

Preden bolnik umrje, da domačim, sorodnikom ali dobremu prijatelju »cahen«, to je spomin. Če sova skovika tri noči zaporedoma, bo pri hiši gotovo kdo umrl. Ravnotako bo prišla smrt v hišo, če kura poje ali pes zavija. Tudi tiktakanje »večne ure« v steni pomeni v hiši smrt. Če bolnik težko umira, ga mora nekdo zelo črteti. Bolnika morajo tako dolgo stražiti, dokler ne »strepeče« t. j. dokler se ne konča smrtni boj).

Ko bolnik umira, stražijo pri bolniku in pazijo, da mu ob smrtnem boju prižgo svečo in mu jo potisnejo v roko. Le tako ne pride pokojni na drugi svet po temi. Če mu ne prižgo svečo pravi čas, bo tudi na drugem svetu hodil po temi.

Kdor je najbližje umrlemu, mu zatisne oči, da ne vabi s svojim pogledom še druge za seboj na drugi svet. Ob smrti takoj ustavijo stensko uro, ker je umrlemu iztekel čas.

Sosedi uredijo pare in umrlega umijejo. Če je umrla moškega spola, ga umivajo možje in fantje, če je žena pa ženske. Kadar bolnik umrje na hitro, ga na parah ne polože v krsto. Domači na pogreb povabijo sorodnike in sosede. Dokler leži mrlič v hiši na parah, ne pečejo kruha doma, ampak pri sosedu.

Podnevi prihajajo čuvati mrliča starejši, ponoči pa mladina. Čuvanje pri mrliču imenujejo »straža« ali pa »bedenje«. Ko pridejo k mrliču, zmolijo rožni venec in ga oškrope z žegnano vodo. Po molitvi se obiskovalcem postreže s pijačo in kruhom.

Ko mrliča škrope, tudi govore:

»Gospod jim (mu) večni mir in pokoj daj
in večna luč jim (mu) sveti naj.
V miru naj počivajo (va)
in sveti raj uživajo (va) na vekomaj!«

Pri bedenju pejejo tele pesmi:

Snočkal sem šel malo na špancier,
srečal sem pogreb pogrebce štir',
tralala, tralala ...
srečal sem pogreb pogrebce štir'.

Vprašal sem jih, kaj neso,
rekli so, da moja mamico.
Tralala, tralala ...
rekli so, da moja mamico.

Dol mi jo dajte, odkrijte mi jo,
da bom videl svojo mamico.
Tralala, tralala ...
da bom videl svojo mamico.

Dol so jo djali, odkrili so jo,
da sem videl mamico svojo.
Tralala, tralala ...
da sem videl mamico svojo.

Sinoč sem jim voščil dober večer,
nocoj pa jim voščim večni, večni mir.
Tralala, tralala ...
nocoj pa jim voščim večni, večni mir.

Sinoč sem jim voščil lahko, lahko noč,
danes jim voščim večno, večno luč.
Tralala, tralala ...
danes jim voščim večno, večno luč.

Mamca glasno so zavpili,
ker so hčerko zelo ljubili.
Oj, preljuba hčerka ti,
večna luč ti naj gori.

Oj, preljube vse sestrice,
vam podarjam bele rožice.
Smo ljubile se čez vse,
a zdaj pa moramo ločit se.

Na moj grob ne pozabite,
belih lilij posadite.
Truplo v grobu trohnelo bo,
na njem pa lilije naj cveto.

Ko dvanajsta ura bije,
Micka sliši glas Marije.
Smrt na vrata potrká,
mlada Micka, si doma.

Jaz te hočem umoriti.
oči svetli zatisniti.
Ti ne bodeš živela več,
ker tvoje ure so že preč.

Po zdravnika so poslali,
da bi Micki še zdravje dali.
A zdravnik je ne ozdravi več,
ker njeno življenje je že preč.

Po gospoda so poslali,
da bi Micki še trošt dajali.
Pa ta trošt ji ne pomaga več,
ker njene ure so že preč.

Oh, strah me danes spreleti,
ko zmislím, kdo tukaj leži,
mati ljubeznjiva sladko spi
od truda prosta in skrbi,

Prav mila ino skrbna mat'
se hoče danes od nas podat',
torej poslušajte zvesto,
kak' vzela bo od nas slovo.

Prelubeznjiv' otroci vi,
ne bod'te preveč žalostni,
ko vas za časa zapustim,
se v dolgo večnost preselim.

Z vel'ko žalostjo obdani
smo le prišli danes sem,
da bi še spomin naprav'li
za tem rajnim atekom.

Njihno truplo pokopali
smo na britof žegnani
in za njimi žalovali,
ker jih več med nami ni.

Kje pa duša zdaj prebiva,
to je še neznano nam,
al' veselje večno vživa
pri Bogu v nebesih tam.

Al' pa morebit' žaluje
in v vicah tam trpi,
milo na pomoč vzdihuje
in je še od nas želi.

Moj dragi ljubeznivi mož,
saj vem, da mi odpustil boš,
če sem te včasih razžalila,
lepo te prosim, odpust' mi zdaj.

Vsa žlahta in prijatelji,
ki smo si ljubeznivi b'li,
podam vam zdaj mrzlo roko
za moje zadnje še slovo.

Pogrebniiki, vas prosim zdaj,
nesite me na tisti kraj,
kjer me že čaka postelja
kot vsac'ga drugega.

Tudi' v svojo ljubo ženo
on zaupanje ima,
on želi ji neizrečeno,
da bi mu pomagala.

Skoz' svet' križ ino trpljenje
in skoz' Jezusovo smrt,
skoz' njegovo zasluženje
naj mu bo svet' raj odprt.

O, Marija ljubeznjiva,
mati božje milosti,
sprosi mu od svoj'ga sina
sveti raj uživati.

Res, da svet so zapustili
in pred nami v večnost šli,
da bi tam se veselili
na nebeški svatovšni.

Preden krsto zabijejo, gredo vsi pogrebci okoli par in mrliča pokrižajo in poškrope. Mrliču dajo ob slovesu tudi roko, da jih ne bo strah. Ko nesejo mrliča iz hiše, obrnejo narobe kozarce, iz katerih so pili. Preden spijejo, kozarce natočijo tako, da iz njih teče pijača. Tekočina, ki se poliva, je za verne duše. Na zabito krsto položijo kozarec, žlico in skledo ali skodelico, da ne bo hodil umrli nazaj ne pit in ne jest.

Iz hiše nesejo mrliča v krsti z nogami naprej in na hišnem pragu napravijo s krsto križ. Ravno tako obstanejo na meji posestva, na razpotju, ponekod tudi, ko ga nesejo iz cerkve, to pa zato, da bi umrli ne hodil nazaj, ne v cerkev in ne domov.

Babico nosijo pri pogrebu vnuki, deklico dekleta.

Takoj, ko mrliča odneso iz hiše, poribajo pod in sobo pokade z brinjem in božjim lesom.

Po pogrebu je sedmina. Na njej zmolijo včasih vse tri rožne vence. Po molitvi ima navadno bližnji sosed nagovor, v katerem slavi pokojnika. Na sedmini pobira navadno nosač ali pa tisti, ki je umrlega stražil, dokler

je umrli ležal na parah, s krožnikom denar od pogrebcev. Denar je za pokojnikove maše, da ne bo hodil nazaj. Včasih pa dado del denarja tudi tistemu, ki je stražil mrliča in nosil križ pri pogrebu.

Če krsta, v kateri mrliča neso, škriplje, pravijo, da je med potom k maši jedel.

Če mrliča ne nesejo iz cerkve z nogami naprej, bo hodil ponoči zadensko k mrliškim mašam.

Če mrlič hodi ponoči nazaj, hodi popravljat mejnike, če jih je živ prestavljal.

Povedali: Marija Fijavž, Brezen št. 52, Karel Bračič, Strmec št. 24, Stanko Ramšak, Strmec št. 16, Jože Marinšek, Strmec št. 10 in Terezija Grampuš, Velika Ravna št. 4.

STANE TERČAK

DROBCI LJUDSKE DUHOVNE KULTURE NA PAŠKEM KOZJAKU

Uganke

Uganke, ki smo jih zapisali na Paškem Kozjaku, bi lahko delili v dve skupini: v uganke, ki so sestavni del obreda pri ženitovanju (obredne uganke), posebno one, ki ženinovim svatom odpro vežna vrata nevestine domačije, če pravilno odgovore na nje. Niso pa več te uganke obča last, kakor so nekoč bile. Kolikor bolj izumirajo običaji, toliko bolj izumirajo tudi te obredne uganke. Ohranili in zapisali so jih predvsem godci, ki godejo na ženitovanju, včasih pa tudi kdo od svatov.

V drugo skupino pa bi šteli ostale uganke, ki jih ljudje zastavljajo ob raznih prilikah, pri skupnem delu, posebno ob zimskih večerih, ko je zbrana v hiši vsa družina.

Nekaj najznačilnejših ugank iz druge skupine:

Kje se največ klobukov ponosi? (Na glavi.)

Kdaj je v hiši mož gospodar? (Kadar žene ni doma.)

Zakaj nikdar dva dni ne dežuje? (Ker je noč vmes.)

Kateri delavec opravlja najbolj nepotrebno delo? (Dimnikar, ker se tam praska, kjer ga ne srbi.)

Kaj vidijo vsi slepi in slišijo vsi gluhi? (Nič.)

Kolikor več ima, tem lažji je? (Sir, ki ima veliko lukenj.)

Koliko žemelj lahko poješ na tešče? (Samo eno, ker pri drugi nisi več tešč.)

Zakaj se zajec obrne, če ga pes podi? (Zato, ker nima zadaj oči.)

Zakaj noben slikar ne more veselega psa naslikati? (Zato, ker vsak vesel pes maha z repom.)

Kdo ima vid, če je tudi slep? (Oni, ki mu je Vid ime.)

Kaj je to: kdor ga dela, ta molči, oni, ki ga jemlje, ne ve, kaj dobi, kdor ga pozna, ga vzeti ne mara? (Ponarejen denar.)

Na hrbtu je, na trebuhu pa serje? (Vejača.)

Ves dan je, zvečer pa lačen ostane? (Vezni stol.)

Zivi pritiska, mrtvi pa vriska? (Orgle.)

Eden je, pa na eno zleze? (Kazalec pri uri.)

Kdo gleda naprej, pa vendar vidi, kaj je za njim? (Ogledalo.)

(Glej podrobno razčlenbo ugank v razpravi Ivana Grafenauerja: Narodno pesništvo, Narodopisje Slovencev II. del, str. 17).

Bukovnik Matija Štimulak

Zenitovanjske pesmi in nagovori in nekatere napitnice ali zdravičke.

Pogrebne pesmi, ki jih še danes pri bdenju ali straženju, vedno le pojo, so po večini delo bukovnikov in so jih do danes le redki ohranili in tudi zapisali.

Izraz bukovnik je prvi začel v etnografiji uporabljati dr. France Kotnik, ki pravi, da so bukovnika vabili za besednika k ženitovanjem in pogrebom. (Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. Narodopisje Slovencev, II. del, str. 86.)

Za vitanjsko stran Paškega Kozjaka in gotovo za širšo okolico, je bil tak bukovnik Matija Štimulak, vulgo Čerenjak. Precej njegovih pesmi je še ohranjenih. Nekatere njegove pesmi je priobčil in napisal o njem kratko študijo dr. Boris Kuhar v Slovenskem etnografu. Dve ženitovanjski pesmi, ki sta skoraj gotovo njegovi, pa smo po pripovedi 76 letne Julijane Vivod navedli v opisu ženitovanjskih običajev na Paškem Kozjaku (gl. stran 415—416).

Sam o sebi je ta bukovnik napisal:

Jaz sem Matija Štimulak,
sim en kočlarski sromak.

Tudi Vitanjsko himno, ki nam jo je povedala in zapela Julijana Vivod, stara 71 let, iz Ljubnice št. 41 pri Vitanju, lahko pripišemo bukovniku Štimulaku, četudi ljudje ne vedo več povedati, kdo jo je spesnil.

Himna se glasi:

Slovenska Vitana leži
na južni strani pohorski,
in šest občin v oblast' ima,
Slovenci tukaj smo doma.

Slovenski tu se govori,
po celi naši Vitani.
Slovensko govorim tud jaz
in pojem si za kratek čas.

Tu dom moj pravi je za me,
kjer zib'ka moja tekla je.
Ta dom jaz hočem varvati,
da ga sovražnik ne dobi.

Slovenci moji stariši,
Slovenci bomo tudi mi.
Slovenci bomo za naprej,
drugači tudi bit' ne sme.

Tu v Vitani sem jaz doma,
ki vsaki dobro me pozna,
slovensko pojem govorim,
nemškutarjev pa ne trpim.

Pokrižati se ne sramuj,
duhovnikov ne zaničuj
in v cerkev hodi zmiraj rad,
so me učil' slovenska mat'.

Kdor pa slovenš'no zapusti,
ta dom sovražniku zroči.
To v Vitani se ne zgodi,
ker trdni smo Slovenci vsi.

Oj, ti dežela Štajerska
in ti župnija vitanska,
pozdravljam tebe jaz čez vse,
ker tukaj dom slovenski je!

Zlati očenaš

Zlati očenaš je molitev, ki ji pripisujejo posebno moč in veljavo. Redki so, ki to molitev poznajo in molijo.

Zlati očenaš je molitev, ki bi naj imela čudežno moč in bi naj imela isto veljavo kakor zagovori. To molitev zelo neradi povedo.

Zlatega očenaša narodopisna ekipa ni zasledila v Gornji Savinjski dolini in tudi ne na Kozjanskem.

Na Paškem Kozjaku, živi v mežnariji pri Sv. Joštu vdova Jera Hendler, stara 80 let. Ona ga zna in ga moli vsak petek, soboto in nedeljo zjutraj.

Ivan Grafenauer pravi v razpravi Narodno pesništvo (Narodopisje Slovencev II, str. 19): »Smemo pa šteti med narodne pesmi ritmična besedila, ki se sicer ne pojo, pa se bolj ali manj slovesno (v pevskem tonu) recitirajo npr. »Zlata češčenamarija«, »Zlati očenaš«, narodne molitve, zagovori (vsaj nekdam).«

Jezus naš!

Jezus po zlatih nebesih hodi, zlato palico v rokah nosi in si misli in reče: »Angel! Mariji nesi to pošto.«

Angel reče: »Jaz ne nesem Mariji to pošto, bi me grešniki videli, bi mi zlato oblačilo z mene strgali.«

Jezus reče: »Če ne neseš Mariji to pošto, ne boš imel z menoj v nebesih tange(?).

Šel je po zelenem travniku, pride do 'ne lepe cerkve, noter je Marija klečala in je molila.

Angel reče: »Dober večer!«

Marija reče: »Bog daj!«

»Jaz sem ti prinesel novo pošto, da bi se ti k smrti pripravila.«

»Oh kako rada grem s te revne zemlje. Otroci tujejo in platujejo, vice so polne, temnice so polne, pekel je poln.«

Marija se okoli obrnila, tri solze utrnila.

Angel reče: »Pojdite po Marijo z nebes!«

Prišli so in jo s truplom vred položili na zlato mizo.

Jezus k njej pristopi in reče: »Marija ni umrla!«

Marija je vstala in tri sveče prižgala. Ano je nesla v vice, ano v temnice, z ano pa je vse nebeške kore napolnila.

Kdor zna to molitvico in jo zmoli vsak petek, vsako soboto in nedeljo zjutraj, bo rešil tri duše. Prvič očetovo, drugič materino, tretjič sam svojo. Bog oče bodi na mojem čelu, Bog sin na mojih ustih, Bog sveti duh na mojih prsih.

Napisi na lectarskih srcih

Še pred kakimi štiridesetimi leti so bili na sejnih in proščenjih s svojimi šotori tudi lectarji. Med lectarsko robo in medico so posebno vidno mesto zavzemali tudi lectarski srčki. Bil je lepo okrašen, marsikateri je imel poleg napisa še ogledalce.

Lectarska srca so imela dve vrsti napisov: za zaljubljenca in za zabavljivca. Fant, ki je rad »videl« dekle in si ji tega ni upal povedati, ji je na semanji dan podaril srce s primernim napisom. Ta napis je dekletu povedal to, česar se je fant povedati sramoval.

Srce, s katerim je fant želel dekletu ušaliti, pa je imelo za to priliko tudi primeren napis. Včasih pa je tudi dekletu dalo ali poslalo fantu srce s primernim napisom.

Sedaj teh src na žegnanjih in romarskih poteh ne prodajajo več, zato pa si fantje in dekleta pomagajo tako, da v začetku ali ob koncu pisma napišejo primeren verz, ki naj jasno in nedvoumno pove naslovniku pisma, kako stvari stoje.

Nekaj najznačilnejših verzov, ki so na Paškem Kozjaku še v rabi:

Vse ti dam, kar imam,
ne le srce moje,
ki je vedno tvoje.

Od kar te niso videle moje oči,
srce mi s plamenom gori.

Ptiček ljubi ptičico,
tam v zelenem gaju,
jaz pa tebe dragi moj,
po starem običaju.

Ko ti to pismo pišem,
primem tak veselo za pero,
kot mesar prašiča za uho.

Jaz te ljubim tako globoko,
kakor dvigne krava rep visoko.
Črnilo se je polilo, peresnik se je strl,
a ljubezen najino maček je požrl.

Vedno mislim nate,
ko stara baba na copate.

Preden te pozdravim,
te pred cekret postavim,
Nato cekret zasuknem,
tebe pa not smuknem.

Srce iz krompirja, ljubezen iz cot,
zato tebe lahko kar vsaka premot'.

JANKO OROZEN

IZ ZGODOVINE PLANINSKEGA DRUŠTVA V CELJU

ORLOVA DOBA (1945—1963)*

Prof. Tine Orel (*9. 2. 1913) je deloval v Celju kot gimnazijski profesor izza 1938/39 do 1941 in po osvoboditvi, v letih 1946—1963 kot gimnazijski direktor. Hkrati je opravljal več družbenopolitičnih funkcij, m. dr. je bil predsednik sveta za prosveto in kulturo, v letih 1957—1962 glavni urednik Celjskega zbornika (za letnik 1963 še njegov lektor) ter predsednik PDS Celje. — Svojo kulturnoprosvetno poslanstvo že od nekdaj veže na gore in ga ob njih vedno znova oživlja, zakaj v tem je »humanistična globina ljubezni do gora, v tem je etika planinstva, prepojena s kulturno zavestjo«. — Odlomek objavljamo v počastitev življenjskega jubileja našega dolgoletnega in zaslužnega delovnega tovariša. — Iz obsežnega Orožnovega sestavka smo izbrali le nekaj odstavkov, ki skušajo po našem mnenju najbolj razkriti jubilatovo zavzetost za vzgojno-izobraževalno vsebino planinstva.

Obnova in njeni idejni temelji

Po osvoboditvi v maju 1945 je naše planince čakalo izredno težko delo. Razdejanje v planinah je bilo v celoti in sorazmerno mnogo težje kakor po prvi svetovni vojni. Vrh tega je bila nova socialistična ureditev stvarnost, o kateri so morali planinci pred obnovo in med obnovo razmišljati, svoje delovanje so morali razviti skladno z njo.

Brez dvoma v bistvenih stvareh med prejšnjo in nastopajočo dobo ni bilo razlike. Ljubezen do prirode in gora jim je bila obema pomemben vzgojni činitelj, prej ko slej je veljala trditev: Kdor ljubi gore, je dober človek, njega se ne boji! Prej ko slej je veljalo, da hoja v planine budi samozavest in krepi voljo, da je življenje v gorski prirodi vir spoznanj

* Orlovo dobo (1945—1962) sem opisal na osnovi novega društvenega arhivskega gradiva in poročil ter spisov v Planinskem Vestniku. Posebej bi še navedel dva Orlova spisa v celjski številki Turističnega Vestnika (1955) (Promet v Savinjski dolini in Celjska planinska organizacija), Orlov spis v Celjskem zborniku leta 1961 (Logarska dolina in Gornja Savinjska dolina v luči turistične problematike) ter Ivana Šumljaka spis »Stara pota« v publikaciji »Planine ob meji«, ki jo je izdalo Planinsko društvo Maribor — Matica leta 1962.

in buditelj domoljubnih čustev, da je studenec plemenitega veselja in osrečujoče zabave. Brez dvoma je že pred vojno planinstvo imelo vidne kolektivistične poteze, sredi individualnega sveta je dosegalo svoje uspehe na osnovi prostovoljne združitve in priključitve, vendar je očito, da je ta in oni poprej hotel v planine, da se ogne tegobam vsakdanjega življenja, da se umakne čestokrat sebični družbi in iz kapitalizma izvirajočim mrzkostim. V tem pogledu je nova družba od planinstva zahtevala ravno nasprotno: ne da odteguje človeka družbi, vzgajati ga mora, da jo pojmuje kolektivistično in da se s prepričanjem in odločno zavestjo vključuje v novo stvarnost. V predvojni dobi je bilo planinstvo močno vezano na gospodarsko dejavnost, umevno zakaj, kapitalistično usmerjena družba mu ni mogla nuditi stvarne podlage, saj planinstvo ni obetalo kakih pomembnih materialnih pridobitev. Bilo je torej v tem pogledu navezano samo nase. Po osvoboditvi leta 1945 se je izprva porajala misel, da skrb za čisto materialno podlago, »hotelirstvo«, moti jasne cilje planinstva. Toda družba je imela z organizacijo temeljev nove stvarnosti toliko skrbi, da je planinstvu pač lahko nudila pomoč, ni pa mogla vzeti v svoje roke izgradnje njegove materialne podlage. Zavedajoč se, da brez nje planinstvo ne more doseči svojih višjih ciljev, so se naši planinci z vso vnemo lotili tudi materialne obnove vsega, kar se jim je zdelo potrebno za uspeh. O filozofskih temeljih svojega dejanja in nehanja so naši planinci često razmišljali in umevno je, da se niso mnogo odmaknili od predhodne dobe, nasprotno njene pridobitve so v polni meri priznavali in smatrali so se kot zavestne nadaljevalce njenih planinskih stremljenj, le v večji meri so poudarjali socialno-vzgojni pomen svojega prizadevanja, stavljali so ga na prvo mesto. Ob občnih zborih so take misli najjasneje prihajale do izraza. Najdemo jih v vseh poročilih društvenega predsednika gimn. ravnatelja Tineta Orla. Posebno lepo jih je izrazil na občnem zboru, 10. decembra 1952. Naj govori v odlomkih on sam:

»Celjska planinska organizacija je stala leta 1945 tako rekoč brez postojank pred ogromnim delom: kako vzpostaviti športno-alpinistično, planinsko-turistično, smučarsko in kulturno dejavnost planinstva; kako zgraditi osnovno mrežo planinskih postojank; kako popeljati delovnega človeka iz celjskega bazena v enega najlepših predelov našega gorskega sveta.

Okvirno lahko rečemo, da se je v glavnem v sedmih letih to naredilo. Danes ima Planinsko društvo Celje največ planinskih postojank med vsemi slovenskimi planinskimi društvi, njegove postojanke premorejo 350 postelj, pri čemer Dom nad Tovstom niti ni vštet. S tem je Planinsko društvo Celje najmočnejši turistični podjetnik na območju Savinjske doline. Ima alpinistični in smučarski odsek in še vrsto drugih odsekov, ki svoje delo posvečajo enemu samemu nesebičnemu cilju kako ta del naše domovine odpreti najširšim množicam in v njih vzgojiti življenjsko radost in z njo vred optimistično ljubezen do socialistične ureditve nove Jugoslavije. Ni še vse narejeno in urejeno. Mnogo je pomanjkljivosti, objektivnih in subjektivnih. Kar pa je narejenega, je narejeno z resnično vnemo, s srčno zavzetostjo, z iskreno voljo ne ravno velikega števila

resničnih ljubiteljev gora, takih ljudi, ki so od svojih ranih mladostnih let živeli z gorami, pa so jim za prenekatero srečno in lepo doživetje hvaležni. To delo ne bi imelo prav nobenega smisla, če ne bi bilo najožje zvezano z našo osnovno družbeno problematiko; kakor v gospodarskem življenju, v kulturnem snovanju in v političnem gibanju, tako tudi v športu in njega najiminenitnejši veji — v planinstvu in alpinizmu ustvarjamo novo revolucionarno stvarnost, ki se kaže v demokratizaciji vsega javnega življenja. Vsa zgoraj naznačena vsebina planinstva na svoj način pomaga pri uresničevanju naše gospodarske uvrstitve, naše politične prevzgoje in našega kulturno-prosvetnega dviga. Celjsko planinsko društvo je pri tem dolgotrajnem in zamotanem procesu vsekakor pomemben športni in kulturni faktor, saj združuje v svojih vrstah skoraj 2000 članov in izkazuje ob skromnih pogojih nadpovprečno delavnost.

Najprej bi rad govoril o tisti naši dejavnosti, ki pravzaprav še ni prišla iz poveljev. Zdi se mi, da sta v Sloveniji samo dve društvi, ki se na tem odseku lahko ponašata z delnimi uspehi. To je stvar naše propagande, planinske vzgoje, ideološkega usmerjanja i. p. Povedati moram kar od začetka, da imam že dve leti in pol slabo vest, ker se delovanje naše planinske organizacije usmerja predvsem k reševanju gospodarskih problemov, njene športne in kulturne cilje pa — nehote zanemarjamo. Je pa tako: vzgojna vrednost planinstva je tako velika, da si brez nje težko zamišljamo izobrazbeni proces. Športna, kulturna in s tem zvezana politično-gospodarska zgodovina slovenskega planinstva je močan vir človečanskega domoljubja, saj je 60 let naše planinske zgodovine ena sama dejavnost slovenskega človeka za najosnovnejše narodne in človečanske pravice. Hkrati je to delovanje priča naše narodne zmogljivosti, odporosti, vztrajnosti in samozavesti. Glejte prav v prihodnjem letu bo preteklo komaj 60 let, odkar je ob priliki slovesne otvoritve poti na Ojstrico graška Tagespost (13. sept. 1893) pisala:

»Die Sektionsleitung erlässt an die deutschen Alpinisten einen Aufruf, worin sie dieselben zur zahlreichen Beteiligung an dieser Feier auffordert, damit deutsche Sprache, Sitte und Kultur an diese an prächtigen Landschaftsbildern reiche Gegend getragen und dadurch ein mächtiges Bollwerk gegen den Ansturm slavischer Hochflut geschaffen werde.«

Boj z nemštvom, z nemškim prisvajanjem našega ozemlja je bil v planinstvu prav tako ali pa še bolj trdovraten kakor na drugih popriščih našega narodnega življenja. Potekal je šele tedaj, ko se je naše meščanstvo razraslo, ko so pri nas že delovale ne samo meščanske stranke, marveč že tudi organizirano delavsko gibanje. Marsikatera postojanka v našem nacionalnem boju za obstanek in afirmacija je bila že osvojena, ko se je v planinstvu šele zbirala narodna moč za tvegan naskok. Ta domoljubna vsebina planinstva se veže dalje z domoznanstvom in z vsemi moralnimi lastnostmi, ki jih planinstvo terja od človeka, saj človek ni samo tisto, kar je v njegovem umu, marveč še bolj, kar je v srcu in značaju. Požrtvovalnost, tovarištvo za vsako ceno, iznajdljivost, vztrajnost, smisel za lepoto, za sočloveka, za prirodu sploh, ali niso to lastnosti, brez katerih si dobrega človeka ne moremo misliti? Te lastnosti so dalje potrebne vsa-

kemu koristnemu članu družbe, sposobnemu delavcu, odločnemu branilcu domovine. Celo gospodarski problemi planinstva s svojimi postojankami in napravami opominjajo stanovitno na družbeno pomembnost planinstva, nujno vzgajajo čut za skupnost, obzirnost, družabnost in lepoto. Vse te vzgojne vrednote pa more posredovati mladini in vsem, ki se usmerjajo v gore, samo tisti, ki ima smisel in ljubezen do gora, ki je razgledan v tej ali oni veji planinskega delovanja; le tisti, ki brez njih ne more živeti in ima izkušnje o propagandi in vzgoji bo kos tej lepi nalogi.«

Ta na zgodovini in sedanjosti osnovan prikaz filozofsko socioloških temeljev našega planinstva velja še prav posebno za celjsko planinsko društvo in njega delovanje.

Organizacijski okvir in oblika

Po osvoboditvi je bil pri okrožnem ljudskem odboru ustanovljen referat za fizkulturo, ki mu je bila priključena tudi skrb za planinstvo. Vodja referata je bil ing. Boris Lavrenčič. V Celju sta nastali dve fizkulturni društvi »Olimp« in »Celje«, vsaka izmed njiju je imela tudi planinski odsek.

Po Lavrenčičevi zamisli naj bi vsak okraj imel fizkulturno društvo s planinskim odborom, iz delegatov teh odborov naj bi nastal okrožni planinski odbor. Okrožna fizkulturna društva s planinskimi odbori bi bila podrejena fizkulturnemu odboru Slovenije, pri katerem so bili pododbori za posamezne fizkulturne dejavnosti, tudi za planinstvo. To organizacijsko shemo so sprejeli na posvetovanju, ki je bilo 28. junija 1945 v Ljubljani.

Planinstvo naj bi bilo torej fizkulturna panoga, organizirano po okrajih. Ta načrt je temeljil na predpostavki, da ima vsak okraj ne samo planince, ampak tudi svoje planinsko območje. To je napačno, saj planine niso omejene na posamezne okraje, ampak zavzemajo mnogo širše področje. Ljudje, ki jih mika in ki so zainteresirani na tem, da se ustvarijo primerni pogoji za možnost planinstva, bivajo daleč naokrog. V neposrednem območju gora so seveda tudi njihovi ljubitelji, poleg tega pa tudi taki, ki jim planine dajejo ali bi jim mogle dajati zaslužek.

Na osnovi sklepov na junijskem posvetovanju je inž. Lavrenčič sklical na dan 8. avgusta 1945 sestanek delegatov obeh celjskih fizkulturnih društev »Olimpa« in »Celja«. Na sestanku, ki se ga je udeležilo 18 ljudi, so izvolili poseben celjski okrožni planinski odbor. Pri tem so se zamisli, naj bi okrožni planinski odbor sestavljali zastopniki planinskih odborov posameznih fizkulturnih društev, držali le deloma. Za predsednika so npr. izvolili Nestla Žganka, predsednika okrožnega ljudskega odbora, in v odbor so pritegnili tudi dva zastopnika sindikalne organizacije.

Določena oblika je bila samo začasna. Še pred jesenjo je nastala izprememba. V Ljubljani so Fizkulturni odbor Slovenije preimenovali v Zvezo fizkulturnih društev in ta je 5. septembra sprejela sklep, da se oživi predvojno slovensko planinsko društvo, ki naj se kot popolnoma avto-

nomna organizacija samo vključi v Zvezo fizkulturnih društev. Vodstvo obnovljenega Planinskega društva prevzame predvojni, zadnji glavni odbor. O tem sklepu je glavni odbor obvestil tudi celjski planinski odbor in mu naročil, naj poskrbi za to, da se obnovi predvojna podružnica; njeno vodstvo naj prevzame zadnja predvojna uprava, ki se mora ravnati po sklepih in navodilih skupščine in glavnega odbora Slovenskega planinskega društva. Celjske planince je o povrnitvi k starim organizacijskim oblikam poučil tudi članek, ki ga je dr. Pretnar objavil v »Planinskem zborniku.«

Inž. Lavrenčič je o tem poročal na seji 19. septembra 1945. Odbor je zastopal stališče, da obnovev predvojnega Planinskega društva in njegovih podružnic ni upravičena, četudi bi bilo povezano z Zvezo fizkulturnih društev, in je vztrajal pri okrajnih in okrožnih planinskih odborih. V razpravi je bilo izraženo tudi mnenje, da bi podružnice Slovenskega planinskega društva imele primerno število članov samo v mestih, kajti strokovne organizacije imajo načrt, da same grade planinska zavetišča za svoje delavce. Po daljšem razpravljanju se je odbor odločil, da sporoči Fizkulturnemu odboru (= Zvezi fizkulturnih društev) Slovenije naslednje svoje stališče: Mi smo ustanovili okrajni in okrožni fizkulturni odbor planincev in smatramo, da smo s svojim delom in prepričanjem že dokazali, da je tak ustroj planinstva edino pravilen ter ustrezajoč času in novim prilikam. Le na osnovi začetega dela moremo jamčiti za to, da bodo vsi planinci združeni Organizacijska moč te oblike nudi vse pogoje za lep razvoj planinstva. Zaradi tega ostajamo tudi nadalje pri odločbi z dne 28. junija 1945. Te seje se je udeležil tudi prof. Tine Orel, ki se je bil medtem vrnil v Celje. Zastopal je mnenje, da pripada odločitev o organizacijski obliki planincem samim, ne pa vrhovnemu vodstvu, da mora priti od spodaj in ne od zgoraj.

Preobrazba v staro obliko torej ni bila lahka. Vendar se ni dala popolnoma preprečiti. V začetku oktobra 1945 je bila v Ljubljani informativna seja članov Slovenskega planinskega društva in zastopnikov Zveze fizkulturnih društev Slovenije. V imenu celjskih planincev sta se seje udeležila dr. Milko Hrašovec in prof. Tine Orel. Na seji so razpravljali o delni spremembi predvojnih pravil iz leta 1935, ki jo je zahtevalo notranje ministrstvo. Sprejeli so Orlov predlog, da pravila najprej presodijo množične organizacije, nato jih pa pretrese glavni odbor Zveze fizkulturnih društev.

Vsekakor so celjski planinci svoj odbor takoj začeli označevati kot Celjsko podružnico Slovenskega planinskega društva. Misli na stopnjevito izgradnjo planinske organizacije na področju samega okrožja pa še vendar niso opustili. Dne 27. novembra 1945 so na seji sprejeli Svetkov predlog, naj ima vsako telesno-vzgojno društvo svoj planinski odsek. Društveni planinski odseki naj bodo vključeni v okrajnem in okrajni v okrožnem planinskem odseku, ki naj nosi ime Okrožnega Slovenskega planinskega društva.

Ne glede na ta sklep so se pa celjski planinci podredili navodilom iz Ljubljane. Da bi dali svoji organizaciji potrebno osnovo, so se priprav-

ljali na občni zbor. Zvezo fizkulturnih društev so prosili, naj jim v ta namen pošlje osnutek novih pravil.

Občni zbor se je vršil 15. januarja 1946. Na njem so opustili načelo stopnjevitosti in novi odbor so društveni člani izvolili neposredno. S tem je bil v bistvenem vprašanju izvršen povratek k predvojni organizacijski obliki.

Izvoljeni odbor je poleg predsednika (Slava Martelanca, finančnega poverjenika okrožnega ljudskega odbora), štel 22 članov. Ker se je kmalu pokazalo, da je tako velik odbor preokorno telo za hitro in uspešno delo, so 6. junija 1946 na predsednikov predlog izvolili ožji odbor, ki se je laže večkrat sestajal in odločal. Ožji odbor je imel 9 članov, ako je bilo potrebno so pa na sejo poklicali še koga drugega, pa naj je bil odbornik ali samo društveni član.

Vendar se niti v ožjem odboru ni mogla razviti stalnost vodstva in enotnost dela. Ljudje so bili prezaposleni in so jih tudi često premeščali. Občni zbor, ki je bil 28. novembra 1946, je ustvaril večjo stalnost. Medtem se je bilo pokazalo, kateri člani bi utegnili dati društvu trden in delaven odbor. Zastopniki množičnih organizacij, ki jih je stari odbor sklical na predhodno posvetovanje so jih ugotovili in določili kot kandidate za novi odbor. Zares je na tem občnem zboru izvoljeni odbor imel večjo trdnost.

Okvir, v katerega je bila vključena organizacija celjskih alpinistov, se je pa še nadalje menjaval. 1. januarja 1947 so slovensko planinstvo tesneje vključili v fizkulturno organizacijo. V zvezi fizkulturnih društev se je namreč osnoval poseben odbor za planinstvo in alpinistiko, ki je prevzel posle prejšnjega Planinskega društva Slovenije.

Vzporedno s to izpremembo so se podružnice Slovenskega planinskega društva vključile v krajevna fizkulturna društva. Celjska podružnica je kot posebna planinska skupina postala sekcija SFD Kladivarja. Za to vključitev se je odbor na predlog svojega predsednika odločil 7. januarja 1947 in je hkrati sklenil, naj ga v odboru Kladivarja zastopata prof. Tine Orel in prof. Karel Jug.

Že konec leta 1947 se je pripravila okvirna organizacijska izprememba. V Ljubljani se je sestala skupščina slovenskih planincev, ki je sklenila, naj se osnuje Planinska zveza Slovenije in naj se planinske skupine fizkulturnih društev spremene v samostojna planinska in alpinistična društva. Ustanovna skupščina Planinske zveze Slovenije je bila 6. junija 1948. Z njeno ustanovitvijo se je uvedla v planinsko organizacijo decentralizacija. Kakor v Sloveniji so ustanovili planinske zveze tudi v ostalih republikah, v Beogradu so pa osnovali Planinski Savez Jugoslavije.

V smislu teh izprememb se je celjska planinska skupina na občnem zboru 17. decembra 1947 preosnovala v Planinsko in alpinistično društvo Celje. Leta 1949 so na občnem zboru drugi prilastek opustili in se društvo poslej imenuje Planinsko društvo Celje.

Na čelo Planinske zveze Slovenije je prišel Fedor Košir, a v odbor so izvolili tudi predsednika celjskega društva profesorja Orla.

Spričo mnogovrstnosti dela so bili že v prvem, iz delegatov obeh fizikturnih društev sestavljenem okrožnem planinskem odboru predvideni nekateri odseki (za fotografiranje, propagando in reševanje) ter referenti (za varstvo prirode, za strmo in za zimsko alpinistiko s smučanjem), vendar ti odseki razen gradbenega niso razvili nikake dejavnosti. Gradbeni odsek je pa ob podpori odbora odnosno posameznih njegovih članov zares pridno delal.

Drugi redni občni zbor, ki se je vršil 29. novembra 1946, je določil poleg predsednika, podpredsednika, I. in II. tajnika, I. in II. blagajnika ter knjigovodje še referenta za obnovo gradnje, gospodarja koč in propagandista. Posamezni člani odbora naj bi po svoji uvidevnosti po potrebi in možnosti pritegovali k sodelovanju še druge člane odbora in planince sploh.

Ta občni zbor, ki je ustvaril precejšnjo stalnost v upravi, še torej ne določa odsekov. Ti so nastajali polagoma.

Najprej so organizirali reševalno službo. Glavni odbor Planinskega društva je že leta 1946 izdelal zanjo osnutek pravilnika. Po tem osnutku naj bi bila reševalna služba samostojna, vendar je praktično niso mogli ločiti od društvenega vodstva.

Že 10. decembra 1946 je društveni odbor razpravljal o njej. Bil je mnenja, da je treba pridobiti zanjo zlasti mladince. Na področju celjskega Planinskega društva so ustanovili dve bazi, prva je imela svoj sedež v Celju, druga pa v Lučah. Obe so (deloma s podporo Planinske zveze) opremili s potrebnimi pripravami in ju založili s konzervno hrano. Reševalni službi so razen načelnika pripadali tudi nekateri reševalci, toda ob nesrečah so priskočili na pomoč tudi drugi planinci, zlasti alpinisti, člani odbora in nečlani.

Istega dne, 10. decembra 1946, so obnovili gradbeni odsek, saj je bil za delo na Mozirski koči nujno potreben.

V začetku leta 1947 je bil ustanovljen tudi markacijski odsek. Sicer se je pozneje kdaj pa kdaj razšel, toda potrebe so bile velike in so ga zato vedno obnavljali.

Istočasno kot markacijski je nastal tudi alpinistični odsek, ki so mu pripisovali bistveno važnost, saj je društvo bilo planinsko in alpinistično. Tudi ta odsek je doživel razne peripetije.

V letu 1946 je nastal tudi fotografski in propagandni odsek, ki sta naslednje leto priredila zelo uspelo planinsko razstavo, pozneje sta se pa razhajala in se po potrebi in interesu obnavljala.

V začetku leta 1948 je nastal prometni odsek, ki je obstajal, dokler je imelo društvo svoj avtomobil (do l. 1952).

Najmlajši izmed društvenih odsekov je bil smučarski, ki so ga označevali navadno s tujim imenom kot sekcija. Prvotno je bil pri Kladivarju, a 1. januarja 1951 se je pridružil Planinskemu društvu. To je storil zaradi tega, ker je bila pri Planinskem društvu večja možnost za smučanje na planinah. Leta 1953 so smučarji ustanovili posebno društvo, so pa še nadalje ostali tesno povezani s planinci.

Organizacijski okvir, ki je nastal v prvih letih po osvoboditvi, se pozneje ni menjal. Bil je utemeljen v dotedanem razvoju društva in ustrezal je njega namenom. Neizpremenjena pa oblika društva le ni ostala. Kar je bilo na njej izprva bolj začasnega, se je utrdilo, in ustvarile so se zveze navzven, to se pravi, iz okvira so razšli poganjki, ki so se povezovali z drugimi, na novo nastalimi družbami in skupinami. Ko se je oblika društva ustalila, so bili v njem naslednji odseki: gospodarski, propagandni, markacijski, alpinistični, gorsko-reševalni in mladinski.

Glavno odgovornost za delo v odseku je imel načelnik, ki si je sam določal člane odseka, po potrebi mu je pa upravni odbor izbral in dodelil komisijo.

Ker je društvo mnogo gradilo, je bilo za posebne naloge često treba izvoliti poseben gradbeni odbor. Redne naloge gradbenega značaja je opravljal gospodarski odsek. Fotografsko delo je končno pripadlo propagandnemu odseku, bavili pa so se s tem tudi drugi odseki, zlasti mladinski: fotografiranje zahteva poglobitev, vzbuja ljubezen, ki je mati plemenitih dejanj.

Pretežno gospodarsko je bilo delo društvenih gospodarjev koč. Končni uspeh gospodarjenja v kočah je bil odvisen od obiska, v znatni meri pa tudi od oskrbnikov in ostalih uslužbencev. Primerne dobiti ni bilo lahko. Zato je bilo več vzrokov. Delo v planinskih postojankah je bilo bolj ali manj sezonsko in je bilo preko zime nekatere uslužbence treba odpustiti, jim znižati prejemke ali jim plačevati samo socialno zavarovanje. Vestnim uslužbencem je sicer društvo prek zime skušalo oskrbeti zaposlitev v gostinstvu ali kje drugje. Težko je bilo dajati plače, enake plačam v gostinskih podjetjih. Končno pa delo v planinskih postojankah zahteva tudi posebno ljubezen do planin. Ta ljubezen utegne kdaj nadomestiti strokovno gostinsko izvežbanost. Bilo je torej več vzrokov za to, da skoraj ni bilo mogoče najti oskrbnikov, da bi bili tako navezani na upravo planinskih postojank, kakor so bili njihovi predhodniki. Življenje je postalo bolj pokretno. Kljub vsem težavam je teklo delo društva in njegovih podjetij neprekinjeno, če so kdaj nastopile izpremembe v upravnem odboru ali drugje, so pa drugi morali prevzeti nase težje breme.

Ko je prišlo delo v tek, je bilo treba podvojiti administrativni aparat v pisarni. Pisarniški moči so dodali knjigovodjo (računovodjo), ki je skrbel za to, da je imel upravni odbor stalno pregled nad finančnim stanjem društva. Ko so leta 1960 po zakonu uvedli popolno bančno poslovanje, so upravniku Planinskega doma v Logarski dolini dodelili administrativno moč.

Celjskemu planinskemu društvu se je v Posavinju pridružilo še nekaj drugih društev z bolj lokalnimi nalogami. (Zabukovica izza leta 1958, Zalec, Šoštanj, Mozirje, Luče, Solčava, Gornji grad, Rimske Toplice, Šentjur). Celjsko planinsko društvo je z njimi vzdrževalo tovariške in delovne stike. Na pobudo njegovega predsednika se je vsako leto vršilo vsaj po eno skupno, navadno dvodnevno posvetovanje o perečih društvenih problemih, ki jih je bilo vedno dovolj. Prva konferenca je bila 28. decembra 1947 (stalna okrajna konferenca planinskih društev) v sejni dvo-

rani občinskega ljudskega odbora. Ostale konference so bile na planinskih postojankah in so trajale navadno po dva dni: na Slemenu 9. novembra 1958, 31. maja 1959 na Menini (tudi Polzela in Poljčane in l. 1960 na Raduhi — okrajna), 17. februarja 1960 na Lisci z zastopniki zasavskih planinskih društev, 16. aprila na Raduhi, 1. oktobra 1961 na Korošici, 26. novembra 1961 sestanek s predstavniki hrvaških zagorskih planinskih društev na Celjski koči, okrajna 24. februarja 1962 na Slemenu.

Redno je bilo tudi sodelovanje s smučarsko in taborniško organizacijo ter gorsko stražo.

Izza leta 1947 je Planinsko društvo vsako leto sklicalo turistično konferenco. Dne 28. avgusta 1954 je kot samorastnik nastala stalna turistična konferenca, ki je 16. septembra 1956 prerastla v Celjsko turistično podzvezo in se je na plenarni seji 11. novembra 1958 preimenovala v Celjsko turistično zvezo. Umevno je, da si je nova organizacija postavila cilje, ki so sorodni planinskim. Med obema organizacijama je bilo že v začetku živahno sodelovanje, zlasti v propagandi. Predsednik planinskega društva je bil izvoljen za podpredsednika upravnega odbora zveze.

Razen tega je društvo po svojem vodstvu bilo v trajnem kontaktu z okrajnim in občinskimi ljudskimi odbori, z okrajno združno zvezo, z gostinsko zbornico, z gozdno upravo, upravo cest, z Vodno skupnostjo, s PTT skratka z vsemi društvenimi in uradnimi činitelji, katerih delokrog se je raztezal na področje društvenega delovanja.

Predsednik Orel si je že od l. 1947 zlasti pa 1948 prizadeval, da bi po večjih podjetjih in ustanovah nastale podobne planinske skupine ali z matičnim društvom tesno povezana posebna planinska društva. Preden so nastale skupine ali društva, je matično društvo delalo po podjetjih in ustanovah sprva z referenti, kasneje pa s poverjeniki. L. 1950 so bile skupine po podjetjih in ustanovah že organizirane. Večje izmed njih so imele vodjo, statističarja in blagajnika, manjše pa samo vodjo.

Popreje je organizacija teh podskupin kolebala, končno se je pa bolj ali manj ustalila.

Vodstvo

V okrožnem planinskem odboru, ki je nastal 8. avgusta 1945 najdemo poleg članov in sodelavcev predvojne celjske podružnice (Bogdana Mirnika, Toneta Dobrotinška, Filipa Vrtovca, Draga Božiča, ing. Borisa Lavrenčiča, Dušana Građišnika, Ludovika Cokana, Valentina Stanteta, Antona Misleja, dr. Joška Požarja, Branka Zemljiča, Frana Tillerja, ing. Mikuša, Viktorja Kodreta, Andreja Svetka, Adolfa Urbančiča) tudi nove ljudi (Nestla Žganka — predsednika, Milko Pfeferjevo, Miloša Klinarja, prof. Toneta Hvastjo). Kakor ni bila stalna društvena oblika, tako je bilo nestalno tudi društveno vodstvo. Nekateri člani odbora so kmalu odšli iz Celja, drugi so pa bili s službenim in javnim delom preobloženi. Vendar so poedinci storili za društvo in planinstvo kolikor so mogli.

Samo malo ugodnejše je bilo stanje odbora, ki so ga 15. januarja 1946 društveni člani izvolili neposredno. Sestavljali so ga: Slavo Martelanc (kot predsednik), Fedor Gradišnik (kot podpredsednik), prof. Tine Orel (kot tajnik in delegat za okrožni Fizkulturni odbor), Štefka Vebrova (kot tajnikova namestnica), Filip Vrtovec (kot blagajnik), Ciril Stojan (kot blagajnikov namestnik), Viktor Kodre (kot gospodar), Miloš Klinar (kot gospodarjev namestnik), Dušan Gradišnik (kot načelnik alpinističnega odseka), Drago Božič (kot načelnik foto-odseka), ing. Jožef Didek (kot načelnik gradbenega odseka), prof. Valentin Stante (kot načelnik prirodopisnega odseka), Kazimir Mrmolja (kot načelnik mladinskega odseka), Karel Jug (kot zastopnik okrožnega fizkulturnega odbora), Fran Tiller, Tone Grobelnik, Adolf Prah in Mirko Presinger (kot odborniki brez določenih nalog), Andrej Svetek in Čuk (kot člana nadzornega odbora), Rihard Pestevšek, Drago Kralj in Fran Saksida (kot člani disciplinskega odseka).

Tudi ta odbor so sestavljali v veliki večini predvojni celjski planinci, nova Celjana sta bila samo Martelanc in Kazimir Mrmolja. Niti ta odbor ni ohranil stalne oblike. Zlasti neprijetno je bilo, da je 1. maja 1946 odšel na novo službeno mesto v Kočevje tajnik Tine Orel. Na masovnem sestanku so mu izvolili za namestnika Miloša Tomca, odbor sam pa je kooptiral Lojzeta Vidmajerja in Bogdana Mirnika.

Ožji delovni odbor, ki so ga izvolili 6. junija 1946, so tvorili Slavo Martelanc, Miloš Tomc, Filip Vrtovec, Viktor Kodre, Ciril Stojan, Miloš Klinar, Dušan Gradišnik in Bogdan Mirnik. V juliju so pritegnili k delu tudi Andreja Sveteka in Toneta Dobrotinška, prav tako Tineta Orla, ki se je tedaj vrnil iz Kočevja.

V začetku oktobra 1946 je Slavo Martelanc odšel iz Celja in je izvrševanje predsedniških poslov odbor poveril Tinetu Orlu. Istočasno so v odboru ugotovili, da so bili nekateri člani službeno premeščeni in da drugi zaradi prezaposlenosti ne morejo vršiti odborniških dolžnosti. Izrekli so upanje, da bo naslednji občni zbor napravil večji red. To je bilo v glavnem res.

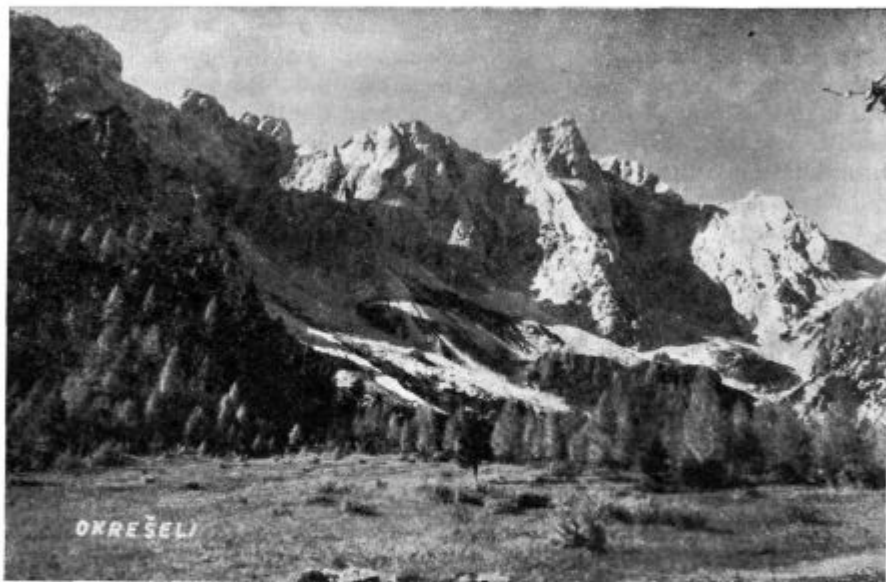
Občni zbor se je vršil 28. novembra 1946. Celjski planinci so med tem že presodili, komu smejo zaupati vodstvo svoje organizacije, kdo ima za vodstveno planinsko udejstvovanje veselje, voljo in sposobnost, komu ne bo žal za čas in trud, ki ga bo treba, to se je jasno videlo, zelo mnogo. Ustaljeno vodstvo je dalo delu večjo smotrnost in mu omogočilo viden uspeh.

Zlasti pomembno je bilo od 28. novembra 1946 do občnega zbora 28. februarja 1962 vodstvo Tineta Orla. Izkušen in požrtvovalen planinec in alpinist, kulturno široko razgledan človek, čustveno in razumsko zasidran v temeljih moderne družbe, gibčen in vsestransko dejaven, dobro umevajoč cilje. Četudi je večkrat izrekel željo, da bi ga zamenjal kak nov človek, so mu na vsakem občnem zboru ponovno izrazili zaupanje, spoštovanje in ljubezen.

Desna roka predsednika je v vsaki društveni enoti tajnik. V upravnem odboru celjskega Planinskega društva so se tajniki dolgo hitro

menjavali in v vmesnih razdobjih 11 let je vodil društvene tajniške posle predsednik sam. Voljeni tajniki so bili: Tone Dobrotinšek in Marica Presinger (1946), Silva Medveš (1947—1948), Stane Hudnik (1949), Tone Grobelnik (1950), dr. Miroslav Rozina (1951), prof. France Sirk (1952—1953), Mila Blaznik (1954—1955), prof. Jože Rotar (1956 — julija 1957).

Leta 1958 je bilo poverjeno tajniško mesto mr. Dušanu Gradišniku. Njemu je še istega leta sledil prof. Gustav Grobelnik. Za leto 1959 je po občnem zboru upravni odbor poveril tajniške posle prof. Alenki Goričanovi. Ker jih ta ni mogla sprejeti, je odbor kooptiral pomočnika ravnatelja Zdravstvenega doma Boža Greblaherja, znanega socialnega delavca in planinca.

Okrešelj (Fotogr. Josip Pelikan)

Blagajniške posle je do leta 1954 večinoma vodil dolgoletni predvojni blagajnik Filip Vrtovec. Ker je bil Vrtovec več let hkrati gospodar, ga je od leta 1947 do 1949 v blagajniškem delu nadomeščal Franjo Kopitar. Za Vrtovcem je blagajniške posle prevzela pisarna, računovodja pa je vodil pregled o finančnem stanju.

Važna je bila naloga društvenega gospodarja. Sprva so po dogovoru nabavljali živila in pijačo oskrbniki koč sami, leta 1948 je pa nabavo prevzelo društvo. S tem je za društvenega gospodarja nastalo mnogo dela. Poleg tega se je bolj in bolj razvijala gradbena dejavnost, ki je nalagala društvenemu gospodarju dolžnost, da skrbi za nabavo potrebnega materiala. Leta 1948 so zaradi obilice poslov in velike odgovornosti društvenemu gospodarju dodelili poseben gospodarski odsek. Do leta 1953, ko

so bila končana dela v Logarski dolini, je posle gospodarja po izvolitvi ali dodelitvi v smislu odborovega sklepa stvarno vodil Filip Vrtovec. Njegovo skladišče je bilo namreč nekako središče, kjer so zbirali živila in material, preden so jih poslali tja, kjer so jih potrebovali. V skladišču je Vrtovec vodil kartoteko in opravljajal posle materialnega knjigovodje. Poleg Vrtovca in za njim so bili izvoljeni gospodarji: Viktor Kodre, Franjo Kopitar, Jože Pikel, Bogdan Mirnik, prof. Jože Rotar. Ko je Rotar leta 1956 vodstvo odseka odložil, mu je sledil Mirko Meštrov. V jeseni leta 1958 je Meštrov iz zasebnih razlogov mesto odložil in posle gospodarja je do novega občnega zbora vodil knjigovodja Klanjšek. Po prihodnjem občnem zboru je bil Meštrov znova izvoljen za gospodarja. Leta 1960 je Greblaher poleg tajniških vodil tudi gospodarske posle. Leta 1961 je bil gospodar Zvone Božič, njegov pomočnik pa mr. Dušan Gradišnik, leta 1962 pa Marjan Petrak.

Ob času večjih gradenj je upravni odbor določil poseben gradbeni odbor. Ko so gradili na Golteh in v Logarski dolini, je bil vodja najprej Franjo Završan in nato Slavko Kukovec, gradnjo na Okrešlju je pa vodil triumvirat Edo Jurhar, Janez Bučar in Vlado Flis. Kot član je bil nekoliko pozneje kooptiran arhitekt ing. Hartman.

Prometni odsek so vodili (dokler je obstajal): Tone Dobrotinšek, Tine Kocmur, Konrad Plauštajner in Franjo Kopitar.

Na čelu propagandnega odseka, ki se je zadnja leta označeval kot organizacijski propagandni odsek, so bili: Tine Orel, Bogdan Mirnik, Konrad Kos, Roman Pečnik, Rudi Kerček, prof. Karel Jug, prof. France Sirk, prof. Gustav Grobelnik, Svetozar Drogenik, inž. Reya, Franc Cokan, prof. Dane Hriberšek.

Foto-odsek je bil začasen. Vodila sta ga Anton Šmigovec in Ivan Urek. Pozneje se odsek priključili propagandnemu odseku.

Vodje alpinističnega odseka so se razmeroma hitro menjavali: Ciril Debeljak, Stanko Kokošinek, Slavko Lednik, Stane Veninšek, mr. Dušan Gradišnik, Ciril Debeljak.

Gorskemu reševalnemu odseku so načelovali Stane Veninšek, Vili Svet (1956), Stane Hudnik (1957), inž. Ivo Reya (1958), Elč Prezelj (1959). Razen v Celju je imel izprva bazo še v Lučah nato pa v Solčavi. Razen načelnika so bili člani in pomočniki odseka še drugi planinci (alpinisti): predsednik Tine Orel, odbornika Mirko Meštrov, mr. Dušan Gradišnik in drugi. V lučanski (solčavski) bazi so pomagali: Jaka Robnik, Tone Herle, brata Kladnik.

Važen je bil tudi markacijski odsek. Izprva so ga vodili Ludovik Pilihi, Ivan Umek, Štefko Ramšak, Pavle Žele. Izza leta 1952 pa opravlja markacijsko delo Anton Kegus s svojimi sodelavci iz tovarne emajlirane posode.

Za delo z mladino je bil potreben poseben referat. Izprva so mu bili na čelu prof. France Sirk, Stanko Ocvirk in Vili Svet, kasneje pa Ernest Stoklas, Božič in Zofka Petek. Izza leta 1960 je v odboru referat za sanieto in zdravstvo: dr. Bogo Hrašovec.

Upravni odbor je imel mnogo dela. Saj je bilo društvo podjetje z mnogimi oddaljenimi in raztresenimi postojankami, hkrati pa tudi velika socialna vzgojna in vodstvena ustanova z nujnimi zvezami in obveznostmi na vseh straneh. Ker se je držal načela kolektivnega dela in kolektivne odgovornosti, se je sestajal često, navadno vsak teden. Da bi se delo nekoliko olajšalo in smotrneje uredilo, si je leta 1960 izbral sekretariat, ki so ga tvorili predsednik in tajnik ter načelniki organizacijsko-propagandnega, mladinskega in alpinističnega odseka in gradbenega odbora.

Sekretariat se je sestajal vsako sredo, upravni odbor pa vsake tri tedne.

Načelniki odsekov so bili člani upravnega odbora. Načelnika gospodarskega in alpinističnega odseka po pravilih podpredsednika.

Važna je bila naloga gospodarjev koč. Gospodarji so bili člani odbora in so bili dolžni kočje (domove) obiskovati in nadzirati njihovo poslovanje. Gospodarje koč je imela že predvojna planinska podružnica. Gospodarji posameznih koč so bili: Koče na Golteh Viktor Kodré (1945—1946), Franjo Završan (1947—1948), Konrad Plavštajner (1949), Fran Jaklič (1950), Franc Lužnik (izza leta 1951), Franjo Kopitar (1956, inž. Vrhovec (1957), prof. Karel Arko (1957—1959), Stane Veninšek (1960), Vlado Flis (1961—1962).

Kocbekovega doma na Korošici: Adolf Prah (1946—1948), Pavle Žele (1949), Konrad Plavštajner (1950—1953), Tine Orel (1954—1955).

Frischaufovega doma na Okrešlju: Bogdan Mirnik (1946), Andrej Svetek (1947—1949), Adolf Prah (1950), Karel Filač (1952), Franjo Kopitar (1953), Ciril Debeljak (1954), Dušan Gradišnik (1955), Stane Hudnik (1956), Janez Bučar (1957—1962).

Planinskega doma v Logarski dolini: prof. Jože Rotar (1953—1956), Mirko Meštrov (1958—1959), inž. Jaka Razpotnik (1960—1962).

Kočje v Loki na Rađuhi: Rudolf Kerček (1950), Tine Kocmur (1951—1952), Slavko Kukovec (1953), Mila Blaznik (1954).

Celjske kočje: (Doma pod Tovstom): Franjo Saksida (1947—1949), Gradišnikova (1950), Franjo Jaklič (1953—1961), Črepinšek (1962).

Točilnice Agroservisa v Šempetru: Mirko Meštrov (1954).

Gora Oljka: Ivo Umek (1951).

Bivaka pod Ojstrico: Tone Kukovič, Nada Flis (1956—1960), Alojzij Golob (1961—1962).

Zaradi zelo velikega in razsežnega obratovanja je bila važna tudi naloga nadzornega odbora, ki je zdaj pa zdaj prekontroliral delo bodisi v centrali bodisi v društvenih postojankah. Nadzorni odbor je redno imel tri člane. Med njimi srečavamo: Andreja Svetka, Franja Kuneja, Draga Kralja, Tineta Zaletela, Bogdana Mirnika, Franca Dobovičnika, dr. Ervina Mejaka, Filipa Vrtovca (odkar je odložil blagajništvo), Romana Pečnika, Dušana Gradišnika, Zorana Vudlerja.

Obsežno obratovanje je tudi zahtevalo neprekinjeno upravno delo. Zato si je moralo društvo urediti pisarno, ki je po navodilih odgovornih članov odbora opravljala tekoče upravne posle. Prvo pisarno je imelo

društvo v domu OF. Ker pa še ni imelo pisarniškega nameščenca, je soba služila v glavnem kot knjižnica, arhiv in mesto za seje in sestanke.

Nato si je odbor preskrbel sobo v hiši poleg Ljudskega magazina v Stanetovi ulici. Tu sta kot administratorja drug za drugim vršila posle upok. učitelj Zdravko Kovač in Irma Lipoldova. Toda Planinsko društvo si je v tej sobi delilo prostor še z dvema drugima društvoma. Končno se je društvo preselilo v Šeligovo hišo v isti ulici. Tu je pisarniške posle kot administratorka opravljala izprva Finkova, od nje jih je prevzel Jože Plahuta, upokojeni postajni načelnik. V času, ko je bila stiska za živila, je imelo društvo posebnega nakupovalca, Viljema Truglasa. Spomladi leta 1960 se je moralo društvo umakniti gostinstvu »Na-Na«. Dobilo je sobo v isti ulici (nad pekarno). Plahuta je konec 1958 zaradi bolezni podal ostavko, a je še vedno vršil delo do marca 1959, tedaj mu je sledila Flisova. Računovodstvo: Andrej Gros, Franjo Kopitar, Stane Hudnik, izza 1956 Anton Klanjšek.

Članstvo

Društvo je stremelo za tem da pritegne v svoj krog čim večje število ljubiteljev prirode. Z nad 1000 člani je bilo že pred vojno najmočnejša društvena organizacija v Celju, po vojni je pa postalo še mnogo močnejše.

Društvo je imelo članov:

leta		leta	
1946	250	1954	1258
1947	430	1955	1440
1948	879	1956	
1949	2316	1957	
1950	2804	1958	1384
1951	2482	1959	1631
1952	1736	1960	
1953		1961	2057

V letih 1949—1951 je bilo število izredno visoko, ker je društvo za svoje člane dobivalo kontingente obleke, čevljev in drugih planinskih potrebščin. Ko se je to končalo, je število padlo na polovico, toda potem se je spet začelo dvigati.

Med člani je bilo leta 1961 — 662 uslužbencev, 427 delavcev, 3 kmetje, 796 mladincev, 122 pionirjev in 47 ostalih. Šteti so samo tisti, ki so redno plačevali članarino. Razen tega so zase skupine, ki so bile na društvo samo posredno vezane: v tovarni emajlirane posode, v Cinkarni, v Kovinotehni, mladinske (v šolah in podjetjih) itd. Organizacija teh skupin pa je kolebala.

Planinska pota in markacija

Brez dobrih cest, ki privedejo človeka v območje planin, danes ni možno razviti planinstvo, niti ne brez nadelanih in markiranih planinskih poti. Skrb za ceste ne spada v neposredno kompetenco Planinskega društva. Toda kakor nekdanj Frischauf in Kocbek in Šmid je moral tudi sedanji predsednik neprestano opozarjati na nje in pozivati javnost ter organe ljudske oblasti, da se zanje zanimajo. Ker je bilo veliko raznovrstnih skrbi, ni našel odziva, kakršnega bi želeli.

Za tista planinska pota, ki vodijo v neposredno osrčje planin pa služijo tudi neplaninskim gospodarskim namenom, Planinsko društvo sicer ne more skrbeti, mora jih pa markirati. Za pota, ki služijo samo planinstvu je pa treba skrbeti v obojnem pogledu. Planinska pota (v ožjem pomenu) so med vojno naravno mnogo trpela. Bila so oblizana in često zasuta z gruščem, klini so bili omajani, nagnjeni ali iztrgani in žične vrvi pretrgane, markacije so bile marsikje zabrisane.

Cim se je vojna končala, je društvo tudi planinskim potem posvetilo svojo pozornost. Ko je bila Logarska dolina stvarno še zaprta, je lahko poskrbelo samo za dohode k Mozirski koči na Golteh in h Kocbekovemu domu na Korošici.

Že leta 1946 je predsednik Orel z dijaki očistil dohod k Mozirski koči. Istega leta so popravili tudi poti iz Robanovega kota na Korošico. Rodila se je misel na novo pot, toda opustili so jo, da ne bi kvarili prirodne lepote.

Leta 1948 so popravili pot iz Luč mimo Planinška in skozi Vodole na Korošico, prav tako so morali znova delati na poti Rogovilec—Robanov kot—Korošica.

Ta in druga pota so seveda markirali. Leta 1948 se je pojavilo vprašanje, ali ne bi kazalo markirati poti iz Robanovega kota na Grofičko in po Slemenu preko Škrbine do Kopinškove poti na Korošico. Na občnem zboru so na vprašanje odgovorili zanikalno, češ da mora na Slemenu ostati priroda, kakršna je.

Pota so vsako leto kvarili nalivi, zima in mraz in bila so potrebna stalne skrbi. Videti je, da je leta 1949, 1950 in 1951 ta skrb zaradi pre-zaposlenosti članov markacijskega odseka nekoliko popustila. Nekoliko poti so pač tudi markirali. Leta 1949 je osrednji markacijski odsek naročil, da je treba napraviti kartoteko markiranih poti in poslati en izvod Planinski zvezi. Leto 1952 je pa bilo v markacijskem pogledu izredno plodno. Načelnik markacijskega odseka Anton Kegū, uslužbenec tovarne emajlirane posode, je s svojimi fanti v tovarni napravil več izhodiščnih tablic in mnogo kaŕipotov ter poleti z njimi pregledal, markiral in popravil skoraj vsa pota, čisto na novo je markiral pot iz Paške vasi skozi Šmihel k Mozirski koči in iz Solčave preko Sv. Duha na Olševo in od Sv. Duha v Matkov kot in Logarsko dolino.

Kegū je tudi opozoril na zanemarjenost in nevarnost močno obiskovane poti od Kamniškega sedla čez Sukalnik na Korošico in je izjavil, da

jo bo sam popravil, ako tega ne bo storilo kamniško društvo, ki je bilo k temu obvezano. Kegū je skrbel za pota tudi naslednja leta.

Leta 1952 je dalo društvo dodobra obnoviti tri planinska pota: skozi Turski žleb, iz Robanovega kota na Korošico in od Doma v Logarski dolini na Ičmanovo planino. Prvi dve poti sta obnovila Šlebir in Uršič iz Stahovice, tretjo pa Peter Plesnik, društveni uslužbenec pri Planinskem domu v Logarski dolini.

Leta 1953 je društvo obnovilo troje starih poti: s Kamniškega sedla čez Sukalnik na Korošico, Dežmanovo pot na Korošico, z Okrešlja h Kamniškemu sedlu, iz Robanovega kota na Korošico.

Nova pota v osrednjem delu planinskega območja niso bila potrebna, toda eno novo pot je le bilo treba napraviti: z Okrešlja preko vrha Mrzlega dola (Savinjskega sedla) in Križa k Češki koči na Ravneh.

Ta pot je nastala za šestdesetletnico društva, z njo je planinec lahko prišel k Češki koči, ne da bi moral stopiti v stometrski obmejni pas.

Leta 1955 je društvo obnovilo tudi slikovito pot skozi Hudičev graben k Celjski koči, prej to ni bilo mogoče napraviti, ker so po jarku spravljali les v dolino.

Društvo je markiralo tudi celotno pot XIV. divizije, in sicer ob ponovitvi pohoda v letih 1959—1961. Prav tako je markiralo tudi pota na Dobrovljah. Ker je ljudska oblast zgradila na Dobrovlje cesto, je dobroveljske kmetije približala dolini in s tem storila mnogo, da se ohranijo.

Društvo je imela dva markacijska rajona: savinjsko-kamniškega in štajersko-koroškega. Markiralo je pa tudi drugod: Rogaška gora—Slatina, Bohor—Planina—Jurkloster—Rimske Toplice.

Markacijski odsek je izza leta 1952 vodil zaslužni Anton Kegū.

Alpinizem

Tik pred drugo vojno je bilo alpinistično udejstvovanje celjske podružnice precej močno. Nekateri alpinisti so postali žrtev vojne, nekateri so se izselili, nekateri so pa opustili plezanje. Tako je izmed predvojnih alpinistov ostal v društvu samo Dušan Gradišnik. Pojavilo se je pa nekaj novih in mladih alpinistov, članov in pripravnikov. Tako so lahko leta 1947 definitivno obnovili alpinistični klub.

Delo v alpinističnem klubu je pa bilo težko. Alpinizem sam na sebi po svoji notranji vsebini in globini presega vse oblike športnega udejstvovanja. Zahteva pa mnogo več tovariškega požrtvovanja kakor katerikoli drug šport. Pripravnike je treba alpinističnega udejstvovanja učiti in sicer v okoliščinah, ki zahtevajo potrpežljivost in skrb za varnost lastnega in tovariševega življenja. Že leta 1948 je društvo priredilo zimski in letni alpinistični tečaj na Korošici, prav tako leta 1952. Celjski alpinisti so se udeležili tudi skupnih tečajev Planinske zveze Slovenije. Večjega obsega je bil njen plezalni tečaj na Okrešlju od 12. do 16. aprila 1953. Udeležilo se ga je 67 alpinistov, vodili so ga pa Lojze Krajger iz Maribora kot načelnik, Ciril Debeljak in Stane Veninšek iz Celja ter Rado Kočevar iz Ljubljane kot pomočniki. Ob tej priložnosti so preplezali gore v 67 smereh,

zlasti so se spuščali v severne stene Štajerske Rinke in Mrzle gore. V februarju 1923 je imel celjski alpinistični odsek enotedenski alpinistično-smučarski tečaj na Vršiču, ki ga je vodil Janez Čop.

Sicer so pa celjski alpinisti že izza 1947 obdelovali severno steno Ojstrice, Planjave in Dedca, Poljske device in Velikega vrha, Mrzle gore, Križa, Štajerske Rinke in Turske peči ter Strelčevo peč in severno steno Travnika. Med plezalci srečamo imena: Dušan Gradišnik, Ciril Debeljak, Janko Mirnik, Franc Perc, Vera Čater, Viktor Hasler, Rado Kočevar, Roman Pukl, Zora Ahmetašević, Lojze Krajger, Slavko Kokošinek, Marjan Lipovšek, Pajerjeva, Arnšek, Milan Pintar in Igor Levstik. Nekateri izmed njih seveda niso bili Celjani. Vsekakor pa je bil tja do leta 1953 celjski alpinistični odsek eden izmed najdelavnejših v Sloveniji. Njega člani so napravili okoli 200 smeri, različnih stopenj, tja do VI. Ciril Debeljak je znal svoje podvige v skalah tudi živo prikazati v govorjeni in tiskani besedi. Po sodbi predsednika društva je manjkala njegovim alpinistom samo organiziranost, ki bi dvigala začetnike v alpinistiki in jih varovala nesreč.

Med slovenskimi alpinisti, ki so odhajali na odprave v francoske Alpe, v gornještajerski »Gesäuse«, v črnogorske in makedonske planine, so bili tudi člani celjskega društva.

Dne 12. avgusta 1955 je bil velik zbor alpinistov v Logarski dolini. Na njem so že govorili o odpravi na Himalajo.

Vendar so izmed tistih, ki so v letih 1947—1949 stopili v vrste alpinistov, kmalu mnogi odpadli. Toda prihajali so drugi, mladinci iz delavskih, zlasti pa iz dijaških in študentovskih vrst. Nekateri izmed njih, Pavle Blaznik, Andrej Beg, Vladko Fajgelj in Ljerka Godicelj so znali svoje planinske poti lepo opisati in povedati pri tem tudi zanimive misli. Blaznik je objavil svoje spise v dijaškem planinskem listu, ostali trije pa v Planinskem vestniku. Andrej Beg se je bolj držal poetičnega oblikovanja svojih misli in občutkov. Vladko Fajgelj je posegel na znanstveno obravnavanje zemljepisnih problemov, medtem ko so je Ljerka Godicelj posvetila prikazu planinske flore na Raduhi, problemu, ki ga zdaj — v primerjavi s početki zanimanja za planine — precej zanemarjamo.

Žal, da je alpinizem med mladimi celjskimi alpinisti zahteval težke žrtve: gimnazijec Edgar Lukman (1950), Pavle (Pavč) Blaznik (1954) in Vladimir Fajgelj (1955). Žrtev ljubezni do planin je postal tudi eden izmed alpinističnih izvirnikov, Stanko Kokošinek (13. 2. 1955) z Zgorca pod Moličko pečjo. Ti mladi ljudje so padli v osrčju Savinjskih Alp, bili so žrtev nesrečnih slučajev, ne pa lastne neprevidnosti. Pri plezalskem vežbanju na Grmadi v Pečovniku pri Celju je strmoglavil in se smrtno ponesrečil mladinec Kuk.

To je celjske alpiniste sicer potrlo, ni jim pa vzelo poguma. Bodrilo jih je samo k večji previdnosti. Da si olajšajo pot v severno ostenje Ojstrice, so si pod njo, eno uro nad Klemenškovo planino, sredi mecesnov leta 1955 zgradili bivak. Mislili so nanj že več let, načrt za bivak je napravil inž. Kopač, izvedbo je pa prevzel mojster Žagar iz Loke pri Mozirju. Gradbena dela je nadzoroval prof. Jože Rotar. Posebno pridni pomagači

so bili Vladimir Fajgelj, Ivo Reya in Pavle Blaznik — zadnja dva sta šele preraščala deška leta — ki so sami napravili podzidek in pridno dovažali material.

Vsekakor so pa nesreče, ki jih je povzročila ljubezen do gora tudi kasneje (29. novembra Andreja Potrato in leto dni kasneje inž. Iva Reya), vplivale na delo odseka močno zaviralno. Šele leta 1958 si je oddelek opomogel, začelo se je zopet plezanje v večjem obsegu; leta 1959 odhajata Ciril Debeljak in mr. Dušan Gradišnik celo na Mont Blanc. Vendar je nortanja organizirana sodelavnost še manjkala. Predsednik društva se je na moč trudil, da bi jo premagal. Odnos upravnega odbora do odseka je postal v začetku leta 1959 celo napet, da je bilo odseku začasno ustavljeno dajanje finančnih sredstev. Vendar je bila krivica kmalu rešena in delo odseka je bilo s pomočjo nekaterih njegovih odličnih članov, zlasti Cirila Debeljaka in Elča Prezlja, uravnano v pravo smer. Ker je gledanje predsednika Orla na alpinizem ne samo zanimivo, ampak tudi važno za pojmovanje globljega alpinističnega pomena in prizadevanja, podajam tu razmotrivanja v obliki, v kakršni ga je razvil na občnem zboru 14. januarja 1960:

»Prav zato je upravni odbor sporazumno z načelnikom Prezljem, ki je vodstvo alpinističnega odseka pogumno in z veliko voljo prevzel, načel analizo vprašanja našega alpinističnega odseka in ga predložil tudi komisiji za alpinizem v Ljubljani. Dve seji upravnega odbora Planinskega društva Celje, sta bili posvečeni zgolj alpinističnemu odseku, eno sejo pa je našemu alpinističnemu odseku posvetila komisija za alpinizem pri Planinski zvezi Slovenije. Treba je bilo ugotoviti, kje je krivda zastoja v alpinističnem odseku, ga nato preurediti, reorganizirati in mu dati primeren, času in kraju ustrezen program.

Celjski alpinizem sega nekako nazaj v severovzhodno steno Ojstrice in južno steno Mrzle gore, ko se je nekako 8 do 10 Celjanov sem in tja ukvarjalo s smermi III. stopnje. Konec desetletja pred drugo vojno je stopil v krog najambicioznejših slovenskih navez Ogrina, Modca, Režka in obeh Gregorinov, Dušan Gradišnik, organski napredek njemu in morebiti komu drugemu je preprečila vojna, le naveza Vršnik in Herle je nekaj časa še vihtela plezalsko kladivo, vendar ta dva ne moremo šteti v krog celjskih plezalcev. Po vojni prvi dve leti ni bilo ne ljudi ne vzponov. Pobuda za ustanovitev celjskega alpinističnega odseka je izšla leta 1947 iz gorske reševalne službe. Stari so že davno odložili vrvi in kline, Kozina, Herle in Vršnik so padli v borbi za svobodo. Društvo je ostalo pred nalogo, da postavi na noge novo reševalno ekipo. Če jo je hotelo imeti, je moralo ustanoviti alpinistični odsek. S tečaji 1947 in 1948 so se izbrali pravi mladi ljudje, danes so že tridesetletniki, nekateri so še zvesti stenam, nekateri so odstopili, nekaj jih žal ni več med nami. Nedvomno ima celjski alpinistični odsek težje pogoje za stik z goro, kakor ljubljanski, kamniški, kranjski ali jeseniški. Do sten je vendarle daleč, terenski trening je vprašanje časa in denarja. Manjkalo mu je ves čas tudi aktivnih starejših plezalcev, ki bi zagnanost mladine brzdali z izkušnjami in umirjenostjo. Vsi, ki so v odseku rastle, so hoteli svoje doseči in niso videli mož-

nosti in smiselnosti za manj ambiciozno dejavnost s ponavljanjem lažjih smeri. To je psihoanalitično razumljivo: mladina ima in mora imeti visoko postavljene cilje. Mladi ljudje, ki so vstopali v odsek po letu 1952, so videli blesteče uspehe celjskega alpinističnega odseka, niso pa našli roke, ki bi jih do podobnih uspehov vodila postopoma. Kompleks — bodisi manjvrednostni bodisi megalomanski kompleks šeste stopnje je zaoral po domišljiji, ob strani pa je ostal integral plezalskih užitkov, ki jih plezalec najde tudi v lažjih smereh. Manjkalo je tudi plezalne šole, za katero je v okolici Celja terenov dovolj, toda plezalne šole ne more imeti alpinistični odsek, ki za vzgojo mlajših kadrov ni imel znotraj sebe požrtvovalnih moči. Če starejši plezalec vzame novince v VI., ni storil nič dobrega ne zanj, ne za alpinistični odsek, ne za slovenski alpinizem, temveč kvečjemu zase, za svojo nečimrnost. Če pa ga v plezalni šoli varovanega od zgoraj poučuje v plezalni tehniki in mu obenem dopoveduje, da se z goro ni šaliti, ker tudi varovanemu groze objektivne in subjektivne nevarnosti, potem je delo v taki šoli družbeno odgovorno in zaslužno. Seje, ki so jih zaradi tega alpinistični odseki imeli, so pokazale, da v alpinističnih odsekih ni bilo prave volje za tako odgovorno delo, ki bi ga društvo bilo tudi dolžno in pripravljeno honorirati. Proti koncu poslovne dobe so se ta vprašanja rešila, pripravljen je nov statut alpinističnega odseka in pravilnik za plezalno šolo. Če bo tov. Prezlju uspelo postaviti naš alpinistični odsek na nove temelje, bo tudi ta šport, nedvomno objektivno tvegani šport, doživel v Celju lepše čase.

Naj mi te avtokritike nikdo ne zameri! Alpinizem ni šport, kakor je večina drugih, tveganje pri njem je večje zaradi prirodnih zakonitosti, zaradi vremenskih preobratov, plazov, zapadlega kamenja, krušljivosti, pa tudi — včasih še bolj — zaradi zakonitosti v naši duševnosti, v naših živcih, straha, poguma, stremljivosti, naivnosti, nečimrnosti, tekmovalnosti, samoljubja, zagrenjenosti, napuha in še vseh tistih človeških lastnosti, ki ženejo človeka k dejanjem, s katerimi bi se postavil, preskusil svoje moči in izpostavil svojo osebnost. To izpostavljanje svoje osebnosti je nedvomno nekaj splošno človeškega in ga zato v moderni zahodnjaški ideologiji alpinizma tako rada poudarja eksistencialistična filozofija, ena modnih miselnosti modernega človeka. Mislim, da bi morali naši alpinistični odseki tej ekspoziciji imputirati socialni utilitarizem, s pomenom in namenom, ki ga ima alpinizem za afirmacijo naroda in države, ki gradi socializem. Saj ta utilitarni cilj postavlja pred svoje reprezentančne naveze celo buržoazna vodstva planinskih organizacij v Franciji in Italiji, Nemčiji in Avstriji. Tako moramo tudi mi gledati na naš alpinizem. To je nedvomno tisto delovanje, s katerim se v zadnjem desetletju največji narodi med seboj kosajo, kdo več pomeni v športnem in kulturnem odkrivanju sveta. Zato smo na naših občnih zborih že nekaj let nazaj omenjali tudi problem naše himalajske odprave, ker se nam zdi, da je to stvar slovenskega in jugoslovanskega planinstva, pomembna za njen notranji razvoj in napredek in istočasno koristna za mednarodno afirmacijo naše države. Nekaj let smo obstali samo pri obžalovanju in pri dobrih sklepih

in ponudbah, lani pa smo že v začetku leta 1959 na prvih dveh sejah sklenili priložiti našemu himalajskemu fondu doprinos 100.000 din. V drugi polovici leta se je končno to le premaknilo, slovenska himalajska odprava je postavljena na noge, kakih 5 do 6 let prepozno, a ne prepozno. Celjani bomo odpravi dali enega jurišnega moža, Cirila Debeljaka, ter svojo podporo, podporo pa so že dala celjska podjetja.

Oči nas vseh pa bodo od 10. marca uperjene v daljni Nanda Devi. V duhu bomo spremljali našo odpravo, ki bo stopala po potih najslavnejših himalajcev, deloma pa tudi po poteh celjskega abiturienta iz leta 1952 Branka Perka iz Sevnice, ki je pred tremi leti kot indijski štipendist usmeril svoj korak tudi proti Nanda kotu in Nanda Deviju. Želimo ji vso srečo in uspeh, oboje pa naj temelji na znanju, literaturi in izkušnjah, pridobljenih v suhem in lednem plezanju po naših vršacih in po šolskih ekstremnih smereh v Zahodnih Alpah.

Športna zvezda je za narod seveda mnogo vredna, za športno vzgojo pa je prav tako važno, kvantitetno pa več vredno, če se športno udejstvovanje čim bolj posploši, predvsem pa, da čim več ljudi šport občuti kot duhovno potrebo ne samo do tridesetih let, marveč tudi v zrelejši dobi. Praktiki realisti imenujejo alpinizem šolo poguma, posebno na Vzhodu. Na Zahodu pa ga zelo radi heroizirajo, čeprav o herojstvu pri alpinistični činitvi ne more biti govora. Brez poguma ne more shajati nobena družba, zato je alpinizem kulturna potreba kulturnega naroda. V tem smislu naj tudi ožja celjska družba presoja naše napore za napredek celjskega alpinizma.«

GUSTAV GROBELNIK

DRUGA ŠENTJUNGERTSKA SPOMINSKA KNJIGA

Medtem ko je moč za prvo šentjungertska spominsko knjigo (Celjski zbornik 1969/70, str. 457, Lepo mesto 1969, št. 2) ugotoviti, da je bilo njeno poslanstvo spočeto v gališkem župnišču (1882), je bil začetnik druge spominske knjige, potem ko so prvo po blizu 50 letih popisali (in poččkali), Ivan Bovha, eden najbolj navdušenih in pogostih obiskovalcev tega prijaznega grička.

Ime Ivana Bovhe (1856—1942), ki je bil doma iz vinorodnega Virštajna, srečamo že v zgodovini celjske dobe dr. Ivana Dečka (1859—1908), narodno zavednega odvetnika, politika in vnetega borca za narodne in socialne pravice štajerskih Slovencev. Bovha, tudi sam velik domoljub, je bil Dečkov pisarniški vodja (Vekoslav Spindler, Dr. Ivan Dečko in njegova doba, Maribor 1938, str. 71), kasneje — med obema vojnama pa je ravnateljaval združnemu denarnemu zavodu Lastni dom (ust. 1900). Šentjungerto je obiskal sam ali s svojo družino po dvakrat do štirikrat letno, ker mu je bilo »obiskovanje gora in hribov v njegovo največje veselje in zabavo« (str. 5 cit. spominske knjige). Leta 1935 se je od Šentjungerta poslovil, 1942. pa — 86 let star, legel k večnemu počitku na t. i. celjskem okoliškem pokopališču, kjer spi svoj večni sen tudi njegov zgledni dr. Ivan Dečko.

Našo spominsko knjigo je Bovha osnoval 22. maja 1930 in jo izročil obiskovalcem Šentjungerte, »te še premalo poznane, pa tako idilične točke v Savinjski dolini« z željo, da bi knjigi zaupali le »svoje najprijetnejše in spoštovanja vredne občutke«...

Za razliko od prve spominske knjige, je druga dvakrat večja (mali folio) in enako kot prva ni odslužila (maja 1968) v istih platnicah, v katerih jo je idealist Ivan Bovha izročil svojemu namenu. Že po šestih letih je bila potrebna obnove. Obsega 200 strani belega dokumentnega papirja, popisanih pa je 197 strani. Triindvajset let (1945—1968) njenega življenja odpade na novo Jugoslavijo, na staro le enajst (1930—1941) in štiri na okupacijo. Toda do izbruha vojne vihre je bilo popisanih 165 strani, med vojno še dodatno 10 strani in komaj dvajset strani je zadostovalo za tri-

indvajset let izletništva, sprehodov in hribolaštva v novi Jugoslaviji... Samo dvoje je temu vzrok: ali knjiga ni bila na voljo vsakokratnim izletnikom in romarjem, ali pa da je izletništvo prišlo iz »mode«. Bržčas bo najbolj držalo drugo, ker je po besedah zgodovinarja Janka Orožna »sodobni avtomobilizem odvzel Gori prenekaterega obiskovalca.« Naj bo tedaj ta zapis skromno opozorilo, da je tudi izlet na tak griček kot je Šentjungert, upoštevanja vredna oblika rekreacije v vsakem letnem času, če je že sam mik po estetskemu uživanju narave ob hoji izumrl. Tu velja pritrditi predlogu dr. Ervina Mejaka (Pojdimo v gore, str. 9), da bi se na tem hribu zgradilo, ali vsaj v tamošnjem poslopju uredilo planinsko zavetišče... V razpravi Jožeta Zupančiča: Nekateri značilnosti rekreacije v celjski občini (Celjski zbornik 1969—70) beremo, da predvidevajo načrtovalci šmartinskega izletniškega območja med drugim tudi »ureditev smučišč z vlečnico na pobočjih Kunigunde in manjšo planinsko postojanko na vrhu.«

Kaj torej ve povedati naša spominska knjiga za leta stare Jugoslavije, kaj za leta okupacije in našega narodno-osvobodilnega boja in kaj za leta po osvoboditvi?

Slej ko prej je Šentjungerta privabljala ljudske množice ob letnih svetkovanjih, pogosteje pa je bila — zlasti v maju — cilj nedeljskih družinskih izletov celjskih meščanov, danes že dokaj od njih pokojnih. Mnogi so jo »naskakovali« tudi iz Galicije, drugi pa so zabeležili izlet kot svoj »prvenstveni vzpon«... Na Šentjungerto je seveda pot vodila tudi lovce, sem in tja tudi graščinske s Prešnika. Izostajale tudi niso nemške družine iz Celja, katerih nemški vpisi so nemalo katerega slovenskega izletnika zbodli v oko, češ: »Pišite slovensko!« Sem in tja je prisopihal na hribček še kak Zagrebčan, verjetno letoviščar z Dobrne, ki bo obisk Kunigunde očuval v trajnem spominu, skupaj »sa bračom Slovencima«...

Če vrh izletnikov ni gostil s najlepšim vremenom, jim je »nadomestil lepo vreme oskrbnik s svojo uslužnostjo« (Rutarjevi 1933). Sploh mnogi vpisi pričajo, da sta jih navdihnila »vince« ali »rujna kapljica«, da je ta ali ona družba prebila eno, dve lepi urici »v topli izbici pri vinu«, da je ta ali oni prišlek bil deležen »sladke kapljice iz župnijskega vinograda« ipd. Vince je nekomu sprožilo tale korajžen vzklik:

»Pijmo bratci,
kvišku čaše!
Kdo, viharjev
bi se bal!«

Toda šentjungertske kapljice niso samo hvalili, temveč tudi grajali: »Sv. Kunigunda lepa si, a tvoje vino je kislo.« Kakorkoli že, od nekdanji drži Orožnova turistična informacija, da »v mežnariji radi postrežejo z jedjo in pijačo« (Celje z zaledjem 1948, str. 99).

Zelo pogosti izletniki so bili celjski šolniki (Josip Rajhman z meščanske šole, Dušan Beg s trgovske šole!), med njimi zlasti gimnazijski profesorji. Kdo je te navdušil za sprehod na Šentjungerto, je danes — vsaj

mlajšega rodu — uganka, dejstvo pa je, da je z obiski prednjačil Anton Zupan, gimnazijski direktor v letih 1926/27—1931/32, ki ga je nekaj časa zaslediti med podpisniki skoraj vsak mesec. Pogoste obiske celjskih prosvetnih delavcev je mogoče tolmačiti tudi kot informativne obiske za kasnejše šolske izlete (s katerimi so sicer prednjačile šole izpod šentjungertskega vznožja in bližnje okolice, ali pa kot uresničevanje želja po ponovnem, zasebnem obisku te lepe izletniške točke.

Tu bodi omenjeno ime gimnazijskega profesorja Josipa Napotnika (1886—1947), sicer navdušenega hribolazca, ki je kot »tih priložnostni poet« (beri njegov sonetni venec *Ex Ponto*, napisan pozimi 1942-43 v izgnanstvu v Jagodini, Celjski zbornik 1951, str. 192) zaupal 18. septembra 1938 spominski knjigi str. 137 naslednjo kitico:

Sem gori si priromal pred nemirom,
 ki valovi po mestih, sega v sela,
 — človeštvo vrtoglavost je objela —
 tu zviška gledaš marsikaj s prezirom.
 Tu se nadihaš svobodnega zraka,
 od mestnega se odpočiješ tlaka.

18. sept. 1938 137.
 Sem gori si priromal, pred nemirom,
 ki valovi po mestih, sega v sela,
 — človeštvo vrtoglavost je objela —
 Tu zviška gledaš marsikaj s prezirom.
 Tu se nadihaš svobodnega zraka,
 od mestnega se odpočiješ tlaka.

Priložnostni pesniški zapis Josipa Napotnika v šentjungertski spominski knjigi

Ob pomisli na Napotnikovo narodno in človekoljubno zavest, je očitno, da so se ti verzi rodili iz gneva do Hitlerjevih septembrskih zahtev po priključitvi Sudetov (1938) ...

Bili so še drugi, ki so svoje razpoloženje tudi v tej »modernejši« dobi izražali z rimami, bodisi sposojenimi pri naših popularnih pesnikih, bodisi iz ljudskih pesmaric, če niso sami imeli dovolj pesniške žilice, kot n. pr. ta, konec maja 1937 osamljena duša:

Nikogar poleg mene ni,
 a to prav nič me ne boli,
 saj sam ostat' je vedno bolje,
 nihče ne kvar' ti dobre volje. (Str. 122)

Med šentjungertske stihotvorce se uvršča tudi izjemno pogost obiskovalec Albin Rutar, ki so mu prijatelji ob neki priložnosti pustili v spominski knjigi tole sporočilo:

Brez Alberta pač lušno ni
na naši lepi Kungoti.
Smo čakali Te tu zaman,
da krajšal bi nam lepi dan.

Razpoloženi izletniki so spominsko knjigo uporabljali tudi za to, da so se v njej predstavljali s svojimi risarskimi sposobnostmi, njihov predmet je bila največkrat cerkvena.

Prijazni, še ne 600 m visoki griček, pokrit z gozdovi in sadovnjaki, je zlasti ob sončnem vremenu spomladi in zgodaj jeseni še naprej privabljal, razen posameznikov in šol, tudi druge interesne skupine, ki jih je zamikala sprostitev v lepi naravi. Med temi zasledimo vojniški odbor Krekove družine (dr. Janez Evangelist Krek, 1865—1917, slovenski politik, združni organizator in začetnik krščanskega socializma), na Alojzijevo 21. junija 1931. »V vzpodbudo sosednim družinam« so se takole predstavili:

»Mi smo borcev mlada četa,
prsi diči Krekov znak,
vneta so načela sveta,
strumno stopimo v korak.«

Zapis so zaključili z vzklikom »Bog živi krščansko borbo!« Izraženo politično prepričanje je povzročilo, da je spominska knjiga romala na dobrnsko orožniško postajo, kjer so jo prebirali od 26. junija do 18. julija. To je bila doba diktature Živkovićeve unitaristične jugoslovanske nacionalne stranke. Slogaško razpoloženi Ivan Bovha je nato svetoval, da bi obiskovalci opuščali »podobne izjave« . . .

Julija 1933 zasledimo izlet Marijine kongregacije pod vodstvom šolskih sester, spomladi 1934 pa je bila tu na izletu celjska sokolska deca pod vodstvom sokolic — učiteljic (Poderžajeva, Zabkarjeva, Čremožnikova) ter načelnika Rudolfa Poljšaka. Istega leta si je prišlo na Kungoto zapeti pevsko društvo »Oljka«, današnji »Ivan Cankar«, duševno in telesno razgibati pa večja skupina starih in mladih iz klerikalnega športnega društva »Jugoslavija«. 1935 se je v knjigo vpisala patrola dobrnskih orožnikov, proti jeseni pa popravljalci orgel. Prav gotovo, da do tedaj ne eni, ne drugi niso bili na Kungoti prvič in zadnjič . . . (Profesor Janko Orožen poroča v Zgodovini celjskega Sokola, str. 171, da so maja 1935 na Šentjungerti taborile članice celjskega Sokola.)

Na Jožefovo 1936 sta bila na gori umetnostna zgodovinarja univ. prof. dr. Fran Stelè in gimn. prof. dr. Fran Šijanec; bržčas ju je zanimala cerkev kot sakralni kulturnozgodovinski objekt iz 2. pol. 14. stoletja.

V spomin na obletnico atentata (20. 6. 1928) na hrvatska kmečka voditelj in republikanec Pavla (1880—1928) in Stjepana Radića (1871—1928)

je bilo tu gori 4. 7. 1937 na izletu vojniško društvo kmečkih fantov in deklet. Počastitev so izrazili z naslednjimi rimami:

»Ker niso hoteli sramotno živeti,
so morali častno umreti.«

Z drugo pisavo je bil pripisan in kasneje energično prečrtan vzklik »Živio Maček!« Med podpisniki je tudi eden od Dobrotinškov. (Trije bratje Dobrotinški, ustreljeni v Celju 30. julija 1942).

Na 125. strani se upokojeni okrožni orožniški stražmojster Ivan Streinigg spominja, kako je v času 1893—1918 opravljal »varnostno službo podnevi in ponoči« tudi po šentjungertskih pobočjih. Leta 1941—1945 so v njem prebudila avstrijakantska čustva, zakaj poleti 1943 se je zopet oglasil in bil dobro pogoščen (gut bewirtet) kot Hans Streinigg. V novi Jugoslaviji je bil nekaj časa tajnik združenja zasebnih gostilničarjev. . .

8. novembra 1937 so se na vrhu sestali zaradi razmejitev občin Šmartno in Vel. Pirešica kmetje, tedanji srezki načelnik Zobec v družbi s šmartinskim šolskim upraviteljem Vinkom Požarjem ter drugimi občani. Domačija na vrhu je 12. decembra 1939 dobila tablico s hišno številko 53, kraja Sv. Jungert, občine Vel. Pirešica. Tega zimskega dne sta jo prinesla tajnik Miklavžin Anton in »bivši župan« Tržan Martin, po domače Andrejač iz Vel. Pirešice.

19. junija 1938 so neki člani Slovenskega planinskega društva iz Celja izrazili željo po štampiljki.

13. avgusta 1939 je imel izlet, združen s cerkvenim petjem, katoliški »Celjski zvon«.

Sledi še nekaj šolskih in družinskih izletov v letu 1940 — »Mogoče tik pred svetovnim požarom. Kdaj se bo Evropa spametovala?« (Str. 153). Bliže ko je bil Hitlerjev vdor, več je v knjigi sledov nemčurjenja, toda o samih vtisih ob okupatorjevem vdoru spominska knjiga ne priča več, kajti list (str. 163 in 164), na katerem so bili po vsej verjetnosti že kako izraženi, je iz knjige iztrgan. Toda na naslednjih straneh so še slovenski podpisniki, zadnji na str. 167, datirani z 17. 8. 1941, ki pa se že mešajo z vse pogostejšimi nemškimi podpisniki in neizogibnim »Heil Hitler!« . . .

Zadnje dni septembra 1941 je Kunigunda bila deležna prvega obiska patrola okupatorjevega »Wehrmachta«, kot je to ugotovila podpisana skupina treh »kameradov«. Tovrstni obiski so se ponovili še večkrat, med njimi »erste Wanderung des Jahres 1942« gotoveljske šole, izlet hitlerjeve mladinske organizacije z Dobrne (25. 5. 1942) ter raznih tujcev, ki so bili v Celju in okolici v »Einsatzu«. Teh neljubih vpisov je konec na str. 174, zakaj že na str. 175, a še v letu 1944 se slovenski podpisniki vesele prihajajoče zmage, nato pa je dokončno zmago potrdil 15. maja 1945 obisk prve patrola dobrnske Narodne zaščite. Gotovo bi imel še kaj povedati iztrgani list 177/178. . .

V spominski knjigi tudi ni zapisa — ne okupatorjevega ne našega — o krvavih dogodkih, ki so se odigravali po šentjungertskih hostah, sadov-

njakih in tratah v letih 1941—1945, in na katere spominja spomenik na vrhu . . .

Prva leta nove Jugoslavije veje pozdrav Zmagi in Osvoboditvi skoraj iz vseh, čeprav v primerjavi s predvojnimi leti, redkejših vpisov posameznikov, toda med njimi največkrat iz vrst predvojnih obiskovalcev. Med posamezne se uvršča tudi obisk mariborskega škofa dr. Maksimiljana Držečnika, ki ga je opravil v družbi svojega ožjega spremstva po birmi 14. avgusta 1954 v Galiciji.

Tudi šolski izleti so redkejši, pa še ti skoraj redno le pod vodstvom učitelja iz vrst predvojnih obiskovalcev; med njimi prednjači že pokojni profesor ekonomske srednje šole Dušan Beg. Na izlet so pohiteli kar po dva, trije razredi skupaj, ali pa se je več šol slučajno istega dne srečalo na majniškem ali zaključnem izletu, n. pr. dne 7. junija 1933 130 otrok novocerkovške šole pod vodstvom upravitelja Rudolfa Zupaneka in kateheta Franceta Šmona, hkrati pa III. razred žalske osnovne šole pod vodstvom Rajka Vrečerja, šest dni pozneje pa dva tretja razreda celjske okoliške šole pod vodstvom Janka Pogačnika in Angelce Sadar . . .

Število izletov povečuje kolektiv »Stolarne« Teharje, ki je prišel sem gori 1949. praznovat praznik dela, sem in tja še kak obisk, namenjen počastitvi padlim (ZB Šmartno v Rožni dolini).

Videti je, da maloštevilni vpisi niso le posledica redkejših obiskov, ampak da je spominska knjiga dobila oceno nečesa zastarelega, oceno nepotrebne evidence vsaj za »vzpone« na tak griček, kot je naša Šentjurgta . . .

Toda čut za zgodovinsko vrednost vpisov in opomb je treba vendarle še priznati avtorjem vpisov, ki povedo,

- da je 6. 2. 1959 tu gori prvokrat zasvetila električna luč,
- da je 8. 2. 1959 sem gori prvič pripeljal avtomobil ELEKTRO Celje — signal, da bi mu prej ali slej lahko sledili še drugi,
- da je 5. 3. 1959 opravila tehnični pregled napeljave komisija pod vodstvom gradb. inšpektorja Konrada Gologranca,
- da je 19. 8. 1960 RTV Ljubljana montirala TV pretvornik (ki se je sicer kmalu preselil na celjski Stari grad),
- da je 12. 5. 1965 po zaslugi mojstra Perè Štefana in sodelavcev zasvetila elektrika še drugod pri sosedih,
- da je 16. 1. 1966 bila pri Krajnčevih montirana črpalka . . .

Spominska knjiga sicer ni do kraja popisana, toda že davno je dozorela za arhiv.

IVAN MLINAR

GLASBENA ŠOLA V CELJU 1908—1941

(K r o n i k a)

LETA PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

V dobi avstrijske vladavine so bili Slovenci v Celju povsod zapostavljeni, vendar se je v drugi polovici prejšnjega stoletja med slovenskimi Celjani začelo živahno organizacijsko in družabno življenje. Pravi začetek slovenskega razgibanega kulturnega življenja pomeni ustanovitev Čitalnice l. 1862, ki je v svojem krogu zbirala zavedne Slovence, prirejala »besede«, zabave s plesi in petjem ter s tem vzbujala in krepila slovensko narodno zavest. Pomembno vlogo so pa imela tudi druga društva kakor »Sokol«,¹ Celjsko pevsko društvo, ustanovljeno l. 1895, in Dramatično društvo,² Ciril-Methodovo družba,³ ki je opravljala svojo nalogo v narodno obrambnem pogledu; slovenski obrtniki so ustanovili »Občeslovensko obrtno društvo«;⁴ na slovenskih prireditvah je pa večkrat sodelovala »Narodna godba«.⁵

Slovence je zlasti povezovala slovenska pesem, brez nje ni bilo nobene prireditve in zabave. Že sredi 19. stoletja so nekateri slovenski Celjani sodelovali v polutanskih pevskih krožkih, kjer so sodelovali člani obeh narodnosti, v čitalniški dobi so se pa ti polutanski zbori razšli, ker so se Slovenci v okrilju Čitalnice osamosvojili. Vendar pa čitalniški zbor ni za dolgo zadoščal, ker se je vadil le za priložnostne nastope, sistematično pa petja ni gojil. Zato je bilo l. 1895 ustanovljeno Celjsko pevsko društvo, ki je v leta 1897 dograjenem Narodnem domu dobilo svoje prostore za vaje in koncertne prireditve; v Narodni dom se je vselila tudi Čitalnica, v dvorani pa so prirejali tudi gledališke predstave. Narodni dom je postal središče slovenskega kulturnega in družabnega življenja.

Vsa ta pevška in družabna razgibanost pa ni zadoščala potrebam po višji glasbeni izobrazbi. V Celju je sicer obstajala nemška Musikschule,⁶ ki jo je vodil sposobni Pavel Stolz, ki pa potrebam glasbene kulture Slovencev ni ustrezala. Zato je slovenskim izobražencem prišlo na misel, da bi v Celju ustanovili slovensko glasbeno šolo kot podružnico ljubljanske Glasbene Matice; ta podružnica je res začela delovati l. 1908 in že na-

slednje leto priredila svoj prvi koncert. Ohranjen je še lepak z vabilom na ta koncert in s sporedom koncertne prireditve; njegova vsebina je takale:

GLASBENA ŠOLA »LJUBLJANSKE GLASBENE MATICE«
V CELJU VABI NA

KONCERT

KI SE VRŠI V NEDELJO 7. MARCA 1909
V VEL. DVORANI NAR. DOMA V CELJU.

SPORED:

1. B. Smetana: Fantazija iz opere »Hubička«, (šolski orkester).
2. a) I. Lassen: »Vsi sveti«;
b) Giuseppe Verdi: »Il Trovatore«, Luna — arija, pesmi za bariton solo. Poje g. dr. Gvidon Serbec.
3. B. Smetana: »Veltava«, simfonična skladba za štiri glasovire.
Izvajajo gospice: Melanija Serbec, Mila Serbec, Marica Vasič, Zdenka Vrečko.

B. Smetana: »Moja domovina« št. 2, »Veltava«, simfonija.
Vsebina: Prvi izvirek Veltave. — Njeno naraščanje. — Valoviti tok Veltave. — Drvenje in šumenje. — Kmečka svatba. Mesečna noč. — Rajanje vodnih vil. — Brzine pod sv. Janom. — Veltava pod Prago kot mogočna reka. — Pod Višegradom. — Višegradski motiv. — Iztok v Labo.

4. J. Offenbach: Introdukcija in barkarola iz opere »Hoffmannove povesti«, (šolski orkester).
5. Karol Goldmark: »Die Königin von Saba« op. 27, za dva glasovira. Izvajajo gospice Dora Bergmann in Melanija Serbec.
6. Karol Goldmark: »Gos na goslih«, humoristična polka za gosli in glasovir, (šolski orkester).
7. G. F. Händl: »Largo«, arija za gosli, glasovir in organo.
8. E. Eisler: »Mati«, pesem iz operete »Schützenlied«, (šolski orkester).
9. J. Schrammel: Potpuri čeških narodnih pesmi.

Začetek točno ob 7. uri, blagajna se odpre ob 6. uri.

Vstopnina: Sedeži v parterju I.—II. vrsta po 2 K, od III.—VIII. vrste po 1.50 K, Od VIII. vrste naprej po 1 K. Sedeži na balkonu po 1 K, stojišče po 60 vin. Dijaki, vojaki in otroci po 40 vin. Učenci glasbene šole so vstopnine prosti.

O tem koncertu je dr. Anton Schwab⁷ v dnevniku »Slovenski narod« 12. marca 1909 objavil daljši članek pod naslovom »Glasba v Celju«, ki se v celoti glasi:

GLASBA V CELJU.

»Glasbena šola« ljubljanske »Glasbene Matice« v Celju — priredila je dne 7. marca t. l. svoj prvi koncert. Za kulturni razvoj Slovenstva pomeni to dejstvo nič manj nego mejnik med staro in novo glasbeno dobo v Celju, saj je »Gl. Matice«, dasi že ustanovljena meseca novembra l. 1908, šele s tem koncertom premagala vse predsodke in ovire in dobila splošno zaupanje pri muzikalnih in nemuzikalnih.

Narodni dom (1897—1941); arhitekt J. V. Hraský, sloveči profesor praške tehnike, nekdanji deželni inženir v Ljubljani; »dom narodnega dela in štedljivosti« zgradila Vošnjak-Sernečeva Celjska posojilnica (ust. 1881); 1941. pa sta mu najprej okupator, a kasneje še letalska bomba izmaličila lice

Sele s tem koncertom dobila je pravo življenjsko moč in šele s tem koncertom bila je ustanovljena definitivno.

Kako je bilo dosedaj? Imeli smo instrumentalno godbo in petje, in v te namene dovolj društev in odbornikov, a kaj smo dosegli? »Narodna godba« zadoščevala je pri plesih in bo v ta namen potrebna tudi še v novi dobi — bila je vsikdar na razpolago pri drugih koristnih narodnih prireditvah, a nikdar se ni povzdignila do kake višje kakovosti.

Petje nasprotno je dosegalo tu pa tam kvalitativno visoko stopnjo; doseglo in postavilo je leta 1905 rekord s tem, da je nastopilo z dvanajsterimi jako težavnimi novimi komadi v moškem in mešanem zboru s 60 pevci in se je pelo veseskozi z pravim duševnim t. j. umetniškim čustvovanjem. A ta pevski duh izginil je kakor »fatamorgana« prav kmalu.

Petje potapljal se je v malomestnih razmerah v stalnem »decrecendo«. Končno bilo ga ni nič več.

Kar smo torej v stari dobi pogrešali najbolj; bila je v instrumentalni godbi kakovost v vokalni pa stalnost.

Tem nedostatkom odpomoči, poklicana je »Gl. Matica«. Prvi korak je storila s tem, da je najela novo učno moč, ki se ima pečati izključno z glasbo. Pridobili smo jo v osebi ravnatelja g. Adolfa Feixa, ki je tudi pri tem koncertu pokazal, kaj premore.

Pokazal je, da umetnost ne leži v kompliciranih težkih komadih, temveč v načinu, kako se izvaja skladba, bodisi lahko, bodisi težavna. Vsi komadi izvajali so se tako, da je tudi glasbeno manj izobražen poslušalec razumel — ako je le pazljivo poslušal — duševno smer dotične skladbe.

Dr. Anton Schwab
(1868—1938),
zdravnik, skladatelj in
pevovodja.
(Fotografija iz l. 1928
ob »Schwabovem
večeru« Celjskega
pevskega društva)

Tako je prišel do veljave h u m o r v njegovi skladbi »Gos na goslih« (krstil jo je tako prijatelj Vodlak v momentu humorističnega razpoloženja), dalje cerkveno pobožno proseče razpoloženje, liki molitev v »Largo« od Händla, starodavnega skladatelja. Tako je uspela krasna uspavanka iz opere »Poljub«, klavir liki zibelka, gosli liki otroček zaspanček, ki jedva zaspi, a se zopet prebuja, dokler ne zaspi na skrajnem krasnem pianissimo. Tako je prišlo do veljave tudi razpoloženje kakor v zibajoči se barki v »Barcaroli« iz »Hoffmanovih povesti« in veličastni sprevid kraljice Sabe iz opere »Merlin«, poln najkrasnejših veličastnih akordov, ki napravijo takoj utis, da take akorde možno je pisati le čisto posebno nadarjenemu skladatelju in pisal jih je Goldmark, ogrski Žid, sedaj že 70 let star, ki se je povspel od preprostega trgovskega uslužbenca do lavorjevih vencev prvih svetovnih korifej.

Vse te skladbe je g. Feix za naše razmere in material priredil, oziroma instrumentacijo popravil in so njegovi popravki vplivali naravnost kot komentar skladbam.

Čez vse pa je učinkovala velikanska slovanska skladba B. Smetane: »Moja domovina«. Smetana, ki slovi danes po celem svetu, živel je v najbednejših razmerah — niti postelje ni imel in ko je nekoč naprosil svojega založnika, naj mu posodi en goldinar stare »šajn« veljave, ga ni dobil — revež je od bede in prevare znorel. Danes pa služijo založniki z njegovimi skladbami milijone — dokaz, koliko so vredni godbeni umotvori in kako malo se ceni skladatelje — lumpa, »te norce«!

Zbor šole »Glasbene Maticice« Celje 6. junija 1909. V sredini (z dirigentsko palico) ravnatelj šole Adolf Feix. Desno (pod dirigentovo palico) Radovan Brenčič. Ostali člani, katerih prispevek na koncertu 12. marca 1909 dr. Schwab izrecno podčrtuje: pianistke Mina Feix (desno od Feixa), Dora Bergman (druga z desne v predzadnji vrsti), Mila Sernec (desno nad Feixom), Marica Vašič (tretja z leve v predzadnji vrsti); Juro Detiček, harmonij (desno od Brenčiča)

Simfonija »Moja domovina«, spisana za veliki orkester, izvajala se je na štirih klavirjih in harmoniju. Polna duševne sile, upliva kakor pesniško delo ali galerija ali celo folkloristiška študija. Polna je najkrasnejših efektov, vidiš v njej cel razvoj reke Vltave od njene zibelke do njene smrti v reki Labi. Izvirek — kako srčkan, valčki čez kamenčke — pride drugi izvirek, hitita složno naprej, drvenje, naraščanje in šumenje, ki postane sčasoma grandiozno: imitirano je strašno vrvenje brzin Vltave pri Sv. Ivanu blizu Kuhle. Sečaš se ob bregovih Vltave v krasni mesečni luči — harmonij — kako krasno! Vile, kako se igračkajo! In sedaj hajdi na kmečki ples, že ti pristna češka godba vzdiguje pete! Reka narašča — postane mogočna — mraz ti leti po hrbtu, jadraš z reko vred ob krasnih, velikanskih kontrapunktistiško izpeljanih motivih Višehrada mimo Prage — a sedaj otožnost — kako topeča srce! Robec iz žepa — ostani zdrava »Matička Praga«! — Smrt na septimnem akordu.

Cela skladba traja 16 minut, ako je izpeljana pravilno in ni trajala za sekundo dalje ali krajše — dokaz, kako natanko je bila naštudirana vsaka notica, preračunjena s skoro neverjetno natančnostjo in z vsem tehničkim rafinimentom.

Preciznost pa se ni kazala le v tej skladbi. V vseh so bili piani, forte, crescendo in decrescendo do skrajnega pianissima ravno tako krasno izpeljani kakor tehnična uporaba instrumentov. Vsakemu, bodisi tudi nemuzikalnemu moralo je

ugajati, kako enakomerno so goslači vodili svoj lok, cel večer, vedno vsi istočasno z lokom navzgor in zopet istočasno navzdol.

Odlikovale so se dame na klavirju s posebno krepkim, izrazovitim fino nuanciranim sviranjem; mlada gospa Mina Feix, ki se je hitro vživela v poklic svojega gospoda soproga in gospica Dora Bergmann, Mila Serneč, Marica Vašič in Zdenka Vrečko.

Vse so nastopale z gracijoznostjo kar ni malo vplivalo na skupen, estetičen užitek. Mladi gospod Radovan Brenčič odlikoval se je kot solist na goslih. Poleg teh so igrali 4 goslači prve gosli in 6 goslačev drugo violino, zastopan je bil tudi čelo in bas. Pri vseh koncertantih opazili smo, da je njih znanje dobilo pod vodstvom g. Feixa končen lik in duševno skupnost. Vse to je vezal v harmonično celoto tudi g. Jurij Detiček, ki je igral harmonij in ima v »Matici« čisto posebne zasluge. Jako zadovoljni bili so stariši mladih koncertantov, ki so imeli za denarne žrtve mnogih let najlepše zadoščenje šele s tem koncertom. Hvaležno občinstvo je priredilo g. Feixu pristrčne ovacije celo še pozneje, ko je prišel v svoj hotel.

Katerim ne ugaja »višja glasba«, bili so elektrizovani od narodnih pesmi v kitici »čeških narodnih pesmi« in s tem dejstvom je bojazen, da ne bi postalo delovanje »Matic« privlačno za »široko maso«, temveč bi ugajalo le »posameznim ljudem« (glej »Narodni dnevnik«) — postala menda neutemeljena.

Mi smo mnenja, da dolžnost »Matic« ni zabavati, temveč učiti, vendar bo tudi v zabavnem oziru storila gotovo več nego svojo dolžnost.

Koncert je bil dobro obiskan, prihodnjic bo pa še sigurno bolj, ker je postalo zanimanje za »Matico« veliko in bo pri prihodnjem koncertu nastopila »Matica« s pevskim zborom pod vodstvom g. Feixa.

Pri tem nasvidenje!

Dr. Anton Schwab

Da je zanimanje za glasbeno življenje v tem letu res zaživelo kaže tudi abiturientska slavnost slovenskih gimnazijcev v Narodnem domu ob koncu šolskega leta 1908/09. Kulturni vodja slovenskih dijakov je takrat bil danes še živeči dr. Radovan Brenčič,⁸ ki je vodil takratni dijaški »Vogljajna kvartet« in dijaški moški pevski zbor. Na tem abiturientskem večeru so nastopili z godbenimi in pevsкими točkami ter veseloigro »Tri vile«. Vogljajna kvartet je izvajal venec hrvaških narodnih pesmi na biser-nico, dvoje gosli in bugarijo; Radovan Brenčič in Zdenka Vrečkova sta na violini in klavirju podala duet »Scène de ballet« (Charles Bériot). Dijaški moški zbor je zapel »Dijaško« od Zajca in Schwabovo »Oj dek-le«, šest-glasni mešani zbor pa je zapel »Ave Maria« iz Foersterjeve opere »Gorenjski slavček« ter Adamičevo »Lipa«. Od desetih abiturientov so znana ime-na poleg Brenčiča še Čeplak, Hudina, Miloš Štibler in Gorečan; tri vile so pa predstavljale Marta Hrašovčeva, Melanija Sernečeva in Vilma Kalanova.⁹ Po predstavi se je pričela prosta zabava s plesom. S prireditvijo so bili Celjani zelo zadovoljni in so abiturientom želeli mnogo sreče v življenju.

Kakor je bilo že omenjeno, je bila slovenska glasbena šola v Narodnem domu podružnica Glasbene Maticе v Ljubljani. Njen prvi ravnatelj je bil Adolf Feix, za njim pa Seifert. Oba sta bila po rodu Čeha in zaposlena pri celjski vojaški godbi, Slovenci pa so ju pridobili za sodelovanje na glasbeni šoli. M. Hubad,¹⁰ predsednik Glasbene Maticе v Ljubljani, je včasih obiskal šolo in nadzoroval njeno delo. O sposobnostih Radovana Brenčiča pa govori dejstvo, da mu je Hubad l. 1913 ponudil mesto ravnatelja celjske glasbene šole, kar je pa ta odklonil, ker je bil takrat še viso-

„IZ NARODA ZA NAROD!“

ABITURIJENSKA SLAVNOST

se vrši dne 9. jul. v veliki dvorani "NARODNA"
v Celju v prid družbi sv. CIRILA in METODA.

USPORED:

I. KONCERT.

II. DUODEJANKA, TRI UILE.

III. PROSTA ZABAVA IN PLES.

USTOPNINA: Sodelji pri mizah od 1-3 vrste 1,50K,
pri ostalih 1K - Sodelji na balkonu 60 ¢
dijakske ustopnice 40 ¢

Začetek točno ob 8^h zvečer.

Ročno spisan in zrisan plakat, s katerim so slovenski gimnazijci 1908/09 vabili na »abiturijensko slavnost« pod okriljem Slov. pevskega društva, 9. julija 1909, v prid Družbi sv. Cirila in Metoda.

košolec na Dunaju. Brenčič je sodeloval tudi pri reorganizaciji Narodne godbe, ki je bila v tem času v krizi. To godbeno društvo je bilo ustanovljeno l. 1898 ali 1899, ustanovil ga je učitelj Munda in bil njegov prvi kapelnik.¹¹ Za reorganizacijo godbenega društva sta se zavzela Brenčič in Vinko Vošnjak¹² in tako je l. 1913 godbeno društvo zopet zaživelo; za predsednika je bil izvoljen dr. Ernest Kalan,¹³ za kapelnika pa je bil sprejet Vaclav Engerer, tedanji učitelj podružnice ljubljanske Glasbene Matice v Celju.

Z začetkom prve svetovne vojne 1914 je vse kulturno delo za štiri leta prenehalo in s tem tudi glasbeno življenje, s tem pa je bilo tudi delovanje slovenske glasbene šole v Celju. Po končani prvi svetovni vojni pa so z razpadom habsburške monarhije in z nastankom Jugoslavije l. 1918 nastopili novi časi.

Salonski orkester Godbenega društva iz l. 1912. Od leve proti desni, v tretji vrsti: Blaž Cepuš (+ 1948); Vinko Vošnjak (1890—1926); odvetnik dr. Josip Serbec, predsednik Čitalnice (1844—1925); odvetnik dr. Josip Vrečko (1856—1931); dirigent Vaclav Engerer; gimn. prof. Josip Kožuh (1854—1948); (?); Adolf Bursik (kontrabas); sedijo: Dragica Mirnik; Olga Černelč-Požar (+ 1971); Zdenka Vrečko; Marta Hrašovec-Mravljak (+ 1970) in Meta Mirnik; spredaj: bančni uradnik Jiroušek; Albin Peterman (1884—1962) in Radovan Brenčič; godbeniki v zadnji vrsti (pihala) so verjetno iz celjske okolice. Fotografirano na dvorišču narodnega doma

DELOVANJE MED OBEMA VOJNAMA V STARI JUGOSLAVIJI

Kulturno in družabno življenje naj bi se v novi državi postavilo na bolj čvrsto podlago, društva naj bi med seboj sodelovala bolj povezano in sporazumno. Da bi med društvi dosegli več enotnosti, je bil na predlog Celjskega pevskega društva za 7. januar 1919 sklican v Narodnem domu sestanek vseh društvenih odborov, na katerem naj bi razpravljali o delovanju celjskih društev doslej in o enotnejšem sodelovanju v bodočnosti. Med temi društvi se omenja tudi Glasbena Matica. Na tem zborovanju so soglasno izjavili, naj se Narodna godba in Glasbena šola reorganizirata v skupen glasbeni zavod in naj se takoj zbere gradivo za občni zbor, ki naj se vrši v teku 14 dni. Poudarjali so, da je vprašanje takega zavoda v Celju izredno važno za razvoj slovenske glasbene umetnosti. Vzajemno delovanje kulturnih društev je potrebno zlasti zato, ker so bili med ljudmi še zelo živi ostanki avstrijske ureditve, avstrijskega mišljenja in avstrijske kulture. Kulturna društva se morajo medsebojno podpirati za utrjevanje

slovenske in jugoslovanske zavesti; v Celju je bilo l. 1919 še precej nemških uradnikov in učiteljev, ki so bili omahljivim Slovincem opora v mišljenju, da se bodo vrnili avstrijski časi.

Do občnega zbora pa ni prišlo čez dva tedna, kakor je bilo sklenjeno, temveč šele v mesecu septembru. Dne 2. sept. 1919 je Mirko Gruden, ravnatelj celjske podružnice Ljubljanske kreditne banke, v »Novi dobi« objavil tale članek:

»Od prevrata lanskega leta se je v Celju izvršilo na vseh poljih mnogo dobrega, koristnega in lepega. Ni se pa do danes storilo ničesar, da si v Celju ustanovimo svojo lastno glasbeno šolo ter naši mladini nudimo priliko, da se tudi v tej kulturni panogi spopolni in pomaga pripeljati slovensko glasbo do tistega ugleda in veljave, ki ji gre po njenem notranjem še neodkritem bogastvu. Nemška glasbena šola je prenehala delovati, šolski prostori so na razpolago, istotako inventar. Čas je torej, da se glede ustanovitve slovenske glasbene šole nekaj ukrene. Dovoljujem si vabiti vse dobre, za kulturo in procvit plemenite stvari vnete celjske in okoliške Slovence, da se udeležijo sestanka v sredo 3. sept. 1919 v mali dvorani Narodnega doma, da pomagajo položiti temeljni kamen pomožni kulturni tvorbi, iz katere naj nastane ponosen hram plemenite umetnosti...«

Napovedanega dne se je res vršil dobro obiskan sestanek, na katerem so sklenili, da dobi do sedaj nemški glasbeni zavod slovensko upravo, dosedanji ravnatelj, ki je znan kot izvrstna učna moč, pa naj pod določenimi pogoji še ostane. V pripravljalni odbor so bili izvoljeni Mirko Gruden, dr. Gvidon Sernec, Fran Marinček in Ciril Pregelj.¹⁴ Naloga tega odbora je bila predvsem ta, da na osnovi pravil ljubljanske in mariborske Glasbene Matice sestavi ustrezna pravila za Celje in jih predloži ustanovnemu občnemu zboru, ki se naj vrši 10. sept. 1919 v Narodnem domu. Na tem občnem zboru so sklenili ustanoviti, vzdrževati in pospeševati za Celje in bližnjo ter daljno okolico samostojen glasbeni zavod z imenom Glasbena

Odvetnik dr. Gvidon Sernec, (1879—1940), narodni delavec in pevec, med soustanovitelji »Glasbene Matice« v Celju

Skladatelj Ciril Pregelj (1887—1966)
kot pevovodja Celjskega pevskega
društva l. 1914

Matica, ki bo, kolikor je mogoče, gojil vse glavne panoge glasbene izobrazbe, v prvi vrsti klavir, violino in solopetje. V odbor so bili izvoljeni: Mirko Gruden predsednik, dr. Gvidon Sernec podpredsednik, šolski upravitelj Joško Bizjak tajnik, ravnatelj trgovske šole Franc Marinček blagajnik, ravnatelj meščanske šole Beno Serajnik nadzornik, učitelj Ciril Pregelj arhivar in knjižničar, Ljudevit Zepič hišni gospodar.

Glasbena šola je začela z delom 22. sept. 1919 v hiši nekdanje nemške glasbene šole na Slomškovem trgu št. 10, kjer deluje še sedaj, v tej stavbi pa je imel svoje prostore tudi muzej.¹⁵ V letu ustanovitve se je vpisalo v šolo blizu 200 učencev in učenk. V začetku so poučevale 3 učne moči, pouk so opravljali po načrtu Glasbene Matice v Ljubljani, delo pa je nadzoroval Beno Serajnik, vsako leto pa naj bi obiskal šolo in ocenil njeno delo in uspeh koncertni ravnatelj Matej Hubad iz Ljubljane. Vpisnina je v začetku prvega leta znašala 5 kron, mesečna šolnina pa za nižjo stopnjo 20 K, za srednjo 25 K in za višjo stopnjo 30 K.¹⁶ Starost gojencev za zborovo šolo je bila v splošnem določena za 7 let, za instrumentalne razrede 8 let, za solopetje pa dovršeno 16. leto. Že meseca februarja leta 1920 pa se je šolnina znatno zvišala.

Celjska Glasbena Matica ni bila učna ustanova kot druge šole, ki jih je vzdrževala država ali občina, temveč je bila glasbeno društvo s predsednikom in odborom ki je vodil organizacijske zadeve, nameščal učne moči in skrbel za vse potrebno za uspešno delovanje društva, ki se je

Glasbena šola, Slomškov trg 10; v 18. st. (za časa Marije Terezije) glavna šola; l. 1882 se je v drugem nadstropju naselil muzej, medtem ko so prvo nadstropje izročili glasbeni šoli; to stanje je trajalo tudi ves čas stare Jugoslavije

vzdrževalo s članarino članov, šolnino učencev ter podporo občine in gospodarskih podjetij. Obračun delovanja je odbor dajal na letnem občnem zboru, ki je volil odbornike, razpravljajal o delu v minulem letu in dajal smernice za bodoče. Ker je bila GM privatna ustanova in ni imela stalnih in zadostnih dohodkov, je večkrat zašla v denarne težave, kar je oviralo delo in uspešen napredek šole.

Prvi šolski koncert GM je bil 17. novembra 1920 v Narodnem domu. Na sporedu so bile točke, ki kažejo, kaj učenci raznih razredov za petje, violino in klavir najbolj zmorejo. V tem času je bil napovedan še večji koncert GM, za katerega je bil na sporedu trio v f-molu za klavir, violino in violinčelo od Dvořaka, nekaj solospjevov in sonata za violončelo od Rista Savina.¹⁷ Kako sta koncerta uspela, ni poročil, značilna pa je pripomba v Novi dobi, da koncerti v Celju ne uspejo, ker se podobne prireditve prepogosto ponavljajo. V Celju je bilo namreč še več pevskih zborov in godbenih društev, ljudem, ki se za kulturne prireditve zanimajo, pa manjkajo denarna sredstva. Izraženo je bilo mnenje, da bi se vse nameravane prireditve obravnavale poprej pri GM in sistematično razdelile in pripravile. Tako bi imeli nekaj od njih umetnik in občinstvo.

V septembru l. 1922 pa je Celje dobilo še eno glasbeno šolo in sicer v okviru godbenega društva, ki ga je vodil kapelnik Adolf Huba. V tej šoli naj bi se vadili na klarinet, vsa pihala in tudi uporabljali tolkala. To je bilo mogoče potrebno, ker je GM gojila le vokalno glasbo, od instrumentov pa klavir in godala. O tej šoli pa kasneje ni več glasu.

Ob ustanovitvi Glasbene šole l. 1919 je bilo zabeleženo, da se je v šolo vpisalo blizu 200 učencev, v začetku šolskega leta 1922-23 pa je bilo ugotovljeno, da je število učencev zelo nizko in da bi šola od celjskega občinstva zaslužila več pozornosti in več materialne podpore. Da bi zavod pritegnil več učencev, se je društveni odbor odločil poskrbeti za nove prvovrstne moči. Tako je leta 1922 pridobil pianistko Ljudmilo Novakovo, ki je do tedaj z odličnim uspehom delovala na konservatoriju Glasbene Matice v Ljubljani. L. Novakova je absolvirala konservatorij v Pragi in je uživala velik sloves kot učiteljica in kot koncertna umetnica. Druga velika pridobitev za glasbeno šolo je dobro znani skladatelj Slavko Osterc,¹⁸ ki je prevzel poučevanje teorije, harmonije in mladinskega petja v zboru. Z nastavitvijo dveh novih učnih moči pa se stanje na šoli ni popravilo. V novem šolskem letu se je v šolo vpisalo manj učencev kot prejšnje leto, društvu pa je grozil deficit petdeset tisoč kron; s tem je bil ogrožen obstoj društva in šole. V kakšnih težkih razmerah je delovala GM v prvih letih stare Jugoslavije, pa se vidi iz poročila, ki ga je v Novi dobi 21. okt. 1921 objavil nepodpisani udeleženec občnega zbora. Tega zbora za leto 1921 se je udeležilo komaj sedem ljudi; vseh ni bilo toliko, kolikor bi jih bilo potrebno za sestavo novega odbora, vendar pa se je nov odbor sestavil in podal javnosti poziv, naj se za ta kulturni zavod bolj zanima, če nočemo doživeti kulturnega škandala.

Ljudmila Božič-Novakova, profesorica klavirja od 1922 do 1941 in od 15. 9. 1946 do 31. 8. 1968. Sedaj živi v Kamniku. (Foto Pelikan)

Skladatelj in glasbeni pedagog Slavko Osterc (1895—1941), v Celju od 1921 do 1925

Mirko Gruden, ravnatelj podr. Ljubljanske kreditne banke, predsednik »Glasbene Matice« 1919—1929

Na občnem zboru 24. okt. 1922 je bil za predsednika ponovno izvoljen Mirko Gruden. Ob petdesetletnici GM v Ljubljani 25. sept. 1922 so celjski glasbeniki izdali občanom javen poziv, naj pristopijo h GM v Celju kot člani in pripomorejo društvu iz težav.

Ljubljanska GM je ob svoji petdesetletnici priredila jubilejne koncerte po Sloveniji in v Beogradu, eden takih koncertov je bil tudi v Celju 6. jan. 1923. V pozdrav društvu in zboru je dr. Anton Schwab v Novi dobi 6. jan. opisal zasluge ljubljanske GM za slovensko glasbeno kulturo in vzgojo pomembnih glasbenikov in skladateljev. Koncert je bil dobro obiskan, velika dvorana v Unionu je bila nabito polna. Po besedah Slavka Osterca je bil koncert prava manifestacija. Pevovodja Matej Hubad je z znano vneto iz zboru izvalil vse finese in žel viharne aplavze, občinstvo mu je poklonilo lovorov venec.

Sancinova doba

Do leta 1923 je ostal ravnatelj glasbene šole njen bivši nemški ravnatelj Pavel Stolz, znan glasbeni strokovnjak, ki je bil tudi do Slovencev tolerant. Že v novembru 1920 je dobil od konservatorija v Kielu v severni Nemčiji ponudbo, da bi prevzel mesto profesorja na omenjenem zavodu, ali ponudbe ni sprejel; ostal je v Celju do začetka šolskega leta 1923/24, ko je postal novi ravnatelj glasbene šole Karlo Sancin, ki je bil Celjanom že od prej dobro znan kot član Zikovega kvarteta.¹⁰ Z novim ravnateljem je za celjsko Glasbeno šolo nastopila nova doba. Pri pouku je uvedel učni načrt, po katerem so poučevali na šoli GM v Ljubljani, z novim šolskim letom so tudi v Celju uvedli pouk viole, čela, kontrabasa in pihal. Na ta način je bila dana prilika, vzgajati naraščaj za bodoči orke-

ster, katerega pomanjkanje je bilo v Celju prav občutno. Glasbena šola se je še vedno borila z denarnimi težavami, vseeno pa se je odločila poskrbeti za popolnejši pouk, občinstvo pa pozvala, naj pripomore k razvoju glasbenega življenja v Celju.

Karlo Sancin je bil znan kot izvrsten violinist; že kot dijak se je živo zanimal za pedagogiko in metodiko. Vestno je zbiral snov, katero mu je nudilo opazovanje razvoja posameznih dokaj različno nadarjenih učencev. Zbral in uredil je mnogo zanimanja vrednega gradiva za nižjo in višjo stopnjo violinske in sploh lokove tehnike, sam pa se je tudi osebno bavil z izdelovanjem violin.

Kljub pomanjkanju sredstev so bile z novim šolskim letom 1923/24 nastavljene nove učne moči, šola pa se je v umetniškem kakor tudi v administrativnem pogledu temeljito preustrojila; učenci, ki niso imeli svojega klavirja, so odslej mogli vaditi tudi na šolskih klavirjih. V začetku koncertne sezone tega leta so v GM ustanovili koncertno poslovalnico, ki je imela namen prirejati koncerte domačih in tujih umetnikov. Koncertna sezona pa se je začela 4. okt. s solističnim nastopom Karla Sancina, na klavirju pa ga je spremljala soproga Mirca Sancin,²⁰ ki je bila na glasu kot izvrstna pianistka. Kritik se je o koncertu izražal v superlativih: ... pianistka je diskretna, precizna in misleča spremljevalka violinista, violina in klavir sta kakor iz enega kosa vlita.« Že 9. okt. je GM priredila komorni večer kvarteta Zika, ki ga je vodil H. Böhm iz Gradca, 20. okt. pa je bil koncert klavirskega virtuozna Antona Trosta z Dunaja; že za 12. nov. pa je bil napovedan koncert Brandl-Ličar, ker pa je bila violinistka Fani Brandl zaradi obolelosti zadržana, jo je zamenjal čelist Juro Tkalčič. Posebnost za Celje je bil orgerski koncert 18. nov. v kapucinski cerkvi, za katerega je GM pridobila Stanka Premrla, stolnega kapelnika v Ljubljani, ki je bil takrat med našimi najboljšimi skladatelji. Premrl je bil absolvent oddelka za cerkveno glasbo dunajskega konservatorija v Klosterneuburgu in je kot umetnik na orglah užival velik sloves. Kot sopranistinja se je na tem koncertu predstavila Dora Wagner, ki je zapela Mozartov »Ave verum« s spremljavo violine in orgel. Na tem koncertu je nastopil tudi mladi »Celjski komorni kvartet«, ki so ga sestavljali ravnatelj Karlo Sancin (prva violina), dr. Stanko Sajovic (druga violina), Slavko Osterc (viola) in Oskar Wagner (čelo). Komorni kvartet je na tem koncertu poleg drugega zaigral tudi Bocherinijev »Larghetto« in Dittersdorfov »Andante religioso«. Koncert je uspel odlično, posebno presenetil pa je prvi nastop komornega kvarteta, ki je pod strokovnim vodstvom obetal doseči visoko umetniško stopnjo. Čisti dohodek tega koncerta je bil namenjen Glasbeni matici.

V tem šolskem letu se je vodstvo GM odločilo prirejati redne mladinske koncerte, združene z glasbenimi predavanji, ki bodo imela namen, muzikalno vzgajati srednješolsko mladino. Prvi tak koncert je bil 17. febr. 1924 v veliki dvorani Narodnega doma s predavanjem o temi »Violinska sonata«, o čemer je govoril Slavko Osterc, sodelovali pa so dvojica Sancin »klavir in violina) in predsednik GM Mirko Gruden na klavirju. Na sporedu so bile tele sonate: 1. Schubert d-dur, 2. Mozart a-dur, 3. Grieg g-dur.

Učitelji, starši in mladina so razumeli glasbeni vzgojni moment mladinskih koncertov in tako je mladina vseh celjskih srednjih šol napolnila veliko dvorano Narodnega doma. Predavatelj Slavko Osterc je govoril splošno o vrsti sonat, njih zgradbi in delitvi, kakor tudi o razvrščanju in razvijanju posameznih tem. Pred izvajanjem posameznih sonat je Osterc na kratko opisal skladateljevo življenje, omenil njegova dela ter v glavnih črtah orisal sonato, ki so jo nato zaigrali. Jasen, preprost in mladini razumljiv način predavanja je močno dvignil zanimanje mladega auditorija za izvajanje poedinih skladb. Uspeh koncerta je bil popoln, namen dosežen in splošna želja je bila, da bi se take vzgojne prireditve še ponavljale.

Drugi mladinski koncert je bil 9. marca v Narodnem domu, zopet v polni dvorani mladih poslušalcev. To je dokaz, da je že prva prireditev jako ugodno vplivala na mladino. To so bile dobre metode, s katerimi je ravnatelj glasbene šole skušal v Celju vzgojiti stalno koncertno publiko. Na sporedu je bil godalni in klavirski kvartet. Ta spored se je dobro nanašal na spored prvega koncerta, saj je z njim tvoril zaokroženo celoto in kaže smotno nadaljevanje začetega dela. Pred izvajanjem je Slavko Osterc govoril o posameznih instrumentih godalnega kvarteta, o zgradbi kvartetnih kompozicij vobče in končno o komponistih, katerih dela so nato izvajali. Izvajalci so najprej podali Dittersdorfov kvartet v štirih stavkih, nato pa Glazunova Andante iz slovanskega kvarteta »In modo antico« iz novelet istega skladatelja. Sodelovali pa so Karlo in Mirca Sancin, dr. Savjovic, Osterc in Bernkopf.

Razen vzgojnih prireditev, namenjenih predvsem mladini, pa je bilo v tem času še nekaj drugih koncertov. Dne 15. dec. 1923 je imel v Celju koncert pevski odsek »Svobode« iz Maribora. GM pa je 3. febr. 1924 priredila v mali dvorani hotela Union²¹ koncert, na katerem sta nastopila dr. Aleksander Rigo, baritonist ljubljanske opere, in Janko Ravnik, profesor konservatorija iz Ljubljane; to je bil prvi od GM aranžirani pevski solistični koncert. S svojim orkestrom je GM omogočila tudi v mestnem gledališču uprizoritev operete »Mamselle Nitouche«. Poleg koncertov za mladino in drugih nastopov, ki jih je v tej sezoni bilo skupno sedem, je bila za 23. marec 1924 napovedana koncertna matineja, ki bi obsegala samo komorne skladbe. Ta matineja pa je bila odpovedana v znak protesta zoper govorjenje nekaterih ljudi, češ da GM prireja koncerte v dvorani hotela Union vkljub temu, da je v Narodnem domu na razpolago akustična dvorana in da to dela iz antipatije do Narodnega doma. Hotel Union je bil namreč takrat še v nemški posesti. Zaradi takih govoric je GM s svojim koncertnim delovanjem prenehala, dokler se to vprašanje ne bo razčistilo.

V Celju je bilo v avstrijskih časih ustanovljeno društvo »Deutsches Haus« in si je postavilo za nalogo zgraditi in vzdrževati v Celju palačo, ki bi bila središče in zatočišče vsega spodnještajerskega nemštva. V tej stavbi je bil hotel z veliko restavracijo in dvorano za nemško nacionalne prireditve. Vse do razpada Avstrije so iz te hiše vodili borbo proti slovenskemu narodu. Ker to društvo v Jugoslaviji ni moglo obstajati, je bilo razpuščeno, zato so vodilni celjski Nemci, enajst po številu, večinoma odborniki ali vsaj člani bivšega društva, sklenili kupno pogodbo, s katero

so samim sebi prodali premoženje »Nemške hiše« za 260.000 kron. Tako je »Nemška hiša« prešla v zasebno last enajstih nemških veljakov. Take kupčije pa sodišče ni moglo odobriti in pravda je tekla štiri leta, dokler ni stol sedmorice²² v Zagrebu končno odločil, da so nemški kupci izgubili lastninsko pravico. (Prvotno je bil sekvester tega premoženja Ivan Prekoršek, po razpustitvi društva pa isti kot kurator.) Od takrat so to stavbo imenovali »Union«, pa tudi »Celjski dom«. Ko je bilo to vprašanje rešeno, so slovenske prireditve prirejali tudi v Unionu.²³

Ves čisti dobiček dosedanjih prireditev je bil namenjen blagajni GM, ki je z največjo težavo vzdrževala glasbeno šolo. Kljub živahnemu delovanju je imela toliko dolgov, da je bilo njeno delovanje resno ogroženo. Ljubljanski kreditni banki je v tem času dolgovala 21.000 dinarjev, prosvetna uprava pa za ta glasbeni učni zavod ni imela mnogo smisla, šele po treh letih mu je poklonila podporo 1990 din.

Kljub nevšečnostim, ki so nastale zaradi očitkov glede nastopov v Unionu, pa glasbeno življenje le ni zastalo. Že konec marca 1924 so se začele priprave za ustanovitev, pravzaprav za razširitev godalnega orkestra, ki ga je vodil ravnatelj Sancin; pozval je vse, ki se čutijo sposobne, da sodelujejo in se udeležijo sestanka 30. marca v glasbeni šoli. Namen tega sestanka je bil, pogovoriti se o tem, kako bi resno gojili komorno glasbo.

Že 6. apr. 1924 pa je bilo tretje predavanje za mladino s temo rondo, klavirska sonata in suite. Celotni spored je izvajala pianistka Ljudmila Novakova, predavanje pa je imel ravnatelj Sancin.

V mesecu maju 1924 pa je bilo še nekoliko glasbenih prireditev tujih zborov in umetnikov. Za 14. maj je bil napovedan koncert violinske virtuoziinje Fani Brandl iz Maribora, v drugi polovici maja pa je bil predviden obisk zbora Glasbene Matice iz Maribora, ki naj bi imel koncert v veliki dvorani Uniona. Temu zboru je po kvaliteti glasov, zlasti tenorjev, bilo priznано prvenstvo v Sloveniji; ustanovil ga je komponist, sodni svetnik Oskar Dev in se je kvantitativno in kvalitativno zelo dvignil, mešani zbor pa je štel nad sto članov. To naj bi bil prvi obisk omenjenega zbora v Celju, pokroviteljstvo nad koncertom pa je prevzelo Celjsko pevsko društvo. Mariborski zbor so Celjani mislili sprejeti zelo prisrčno in slovesno. Glede sprejema pa so se sešla celjska kulturna društva na razgovor, tu pa se je zopet pojavila spotika glede Uniona, katerega vprašanje takrat še ni bilo rešeno. Zastopnik Orjune²⁴ je podal izjavo, da bo ta organizacija odločno nastopila proti koncertu, če bo ta v Unionu in bo celo agitirala proti udeležbi. Tudi zastopnik Sokola ni bil zadovoljen z Unionom, Sokoli pa bi samo bojkotirali koncert, proti udeležbi pa ne bi agitirali. Nasprotniki Uniona so svetovali, naj se zbor skrči na 60 pevcev, da bi se lahko vršil koncert v Narodnem domu, za kritje stroškov pa naj bi vstopnino zvišali za 50 %. Mariborčani s tem predlogom niso bili zadovoljni; oder in dvorana v Narodnem domu sta za mariborski zbor premajhna, zbor skrčiti pa ne kaže, ker bi to utegnilo povzročiti razkroj v društvu. Nastop Orjune in Sokola pa so zavračali z dejstvom, da so v Mariboru in v Ptujju prav iste razmere kot v Celju, vendar pa se v Mariboru nihče ne spotika nad tem,

»Celjski dom« med obema vojnama. Velika stavba, zgrajena v slogu divje nemške renesanse s pročelnim vogelnim stolpom in strmo streho. To poslopje so zgradili Nemci leta 1907 kot trdnjavo proti Slovincem (J. Orožen)

če se koncerti vršijo v Götzovi dvorani, v Ptujju pa v Vereinhausu, v Celju pa je že tudi pred obstojem Orjune v Unionu koncertirala Glasbena Matica iz Ljubljane. Ker do sporazuma ni prišlo, je mariborski zbor sklenil, da v Celju koncerta ne bo priredil.

Novo v glasbenem življenju Celja so bile tudi javne produkcije gojencev glasbene šole. Prvi dve produkciji sta bili 11. in 12. jun. 1924 v mestnem gledališču. Na prvi produkciji so nastopili učenci nižje stopnje (violina, klavir), na drugi pa učenci višje stopnje. Program je bil obsežen in zahteven, učenci s skladbami za klavir so bili iz šole Ljudmile Novakove, učenci violine pa iz šole ravnatelja Sancina. Izvajanje je bilo precizno in na višini, pokazalo se je že nekaj mnogo obetajočih talentov. Koliko zanimanja za razvoj glasbe je bilo takrat v Celju, pa je pokazalo dejstvo, da je bila udeležba občinstva na produkcijah sramotno majhna.

Po ustanovitvi orkestra je ravnatelj Sancin v Novi dobi (17. maja 1924) objavil daljši članek pod naslovom »Črtica o našem muzikalnem razvoju s posebnim ozirom na instrumentalno (reproduktivno) umetnost«.

V tem članku navaja med drugim, da se učenci glasbene šole v veliki večini odločijo za klavir in violino, manj za violo, čelo in bas, malo

zanimanje pa je za pihala in trobila. Malokdo namreč pomisli, da so ti instrumenti na glasbenem polju ravno tako važni in potrebni kakor violina in klavir, ali celo potrebnejši, kajti dobrega orkestralnega goslača najdeš prej kot dobrega klarinetista, trobentača, harfista, flavtista ali celo timpanista. To so ravno instrumenti, ki imajo poleg lokovnih godal v orkestru enako važno vlogo. Zato svetuje mladini, naj poseže tudi po kakem pihalu, zlasti sedaj, ko je glasbena šola uvedla tudi pouk teh instrumentov. Slovenci smo do sedaj po večini gojili zborna petje, v dveh opernih gledališčih pa je v orkestru komaj polovica domačih moči, vse drugo je izposojeno. Če se bomo hoteli meriti z drugimi kulturnimi narodi, bo treba tudi v tem pogledu storiti več in več. To pa pri nas Slovencih ne bo težko doseči, ker ima naš narod smisel za harmonijo in to se kaže pri ljudeh, ki ne poznajo nobene glasbene teorije. Za gojitev instrumentalne glasbe je bil v Celju položen temeljni kamen pred nekaj tedni, ko je bil pri Glasbeni Matici ustanovljen godalni orkester, za njegov obstoj pa je potreben le naraščaj za pihala in trobila.

Šolsko leto 1924/25

V šolskem letu 1924/25 se je delo na glasbeni šoli nadaljevalo, bilo pa je malo manj prireditev. Prva večja prireditev je bil koncert mariborske Glasbene Matice (2. febr. 1925) z Dvořakovo balado »Mrtvaški ženin«. Pevce je na železniški postaji sprejelo številno občinstvo, pozdravili pa so jih župan dr. Juro Hrašovec,²⁵ predsednik Glasbene Matice Mirko Gruden, v imenu Celjskega pevskega društva pa njegov predsednik Konrad Fink.²⁶ Koncert je bil dobro obiskan in je odlično uspel. Dne 2. marca je Glasbena Matica priredila lastni koncert, podrobnosti o njem pa ni. Bolj številni pa so bili mladinski koncerti, ki so imeli namen javnosti pokazati uspeh glasbene vzgoje naše mladine. Četrti koncert za mladino je bil 15. febr. 1925. Na njem sta sodelovali mezzosopranistka Milena Verbičeva in pianistka Mirca Sancinova ob predavanju Cirila Preglja. Prireditev je imela naslov »Pesem«. Na sporedu so bile skladbe Adamiča, Lajovica in Škerjanca. Pregelj je nazorno in zanimivo razlagal pesmi, njih razvoj, značilnosti, vpliv raznih kultur in še posebej je poudarjal narodne pesmi. Razen mladini je bil ta koncert dostopen tudi odraslim in je bil zelo dobro obiskan. Že mesec kasneje (15. marca) pa je bil prirejen peti mladinski koncert s temo »Koncertna glasba«. Na sporedu so bile skladbe Bacha, Tibicha, Savina in Osterca. Poleg drugih glasbenikov sta osebno sodelovala tudi skladatelja Slavko Osterc in Risto Savin, zadnji je tudi osebno spremljal svoje skladbe, sodeloval pa je tudi godalni orkester.

Kot šesti mladinski koncert je veljala generalna vaja (5. maja) za cerkveni koncert v Marijini cerkvi. Poleg tega pa je ravnatelj šole imel predavanje (17. maja) za vse gojence šole.

Sedmi mladinski koncert je bil 24. maja z zelo obširnimi sporedom. Na programu so bila dela Špoljarja, Adamiča, Schwaba, Bellinija, Mozarta, Osterca, Dvořaka in Žganca; na klavirju sta sodelovali Ljudmila Novak-Božič in Mirca Sancin, sodeloval pa je tudi godalni orkester. Posebnost

na tem koncertu je bilo tudi to, da so prvič nastopili solisti za flavto in klarinet, kar je znamenje, da so se gojenci le začeli zanimati za pouk na pihalnih instrumentih.

V tem šolskem letu je bilo novo tudi to, da je bil podržavljen ravnatelj, za druge učne moči in za vse drugo pa je moral skrbeti zavod oziroma društvo samo.

Solsko leto 1925/26

V začetku novega šolskega leta 1925/26 je bil ponovno izvoljen za predsednika Mirko Gruden, drugi člani odbora so pa bili: podpredsednik gimnazijski ravnatelj Anton Jeršinovič, tajnica učiteljica Ivanka Zupančič, blagajnik Adolf Pfeifer,²⁷ gospodar Konrad Fink, odborniki pa ravnatelj meščanske šole Beno Serajnik, dr. Stanko Sajovic in Alojz Mihelčič.²⁸ Pregledovalca računov sta bila ravnatelj trgovske šole Fran Marinček in Janko Smodiš, revizor Zadrुžne zveze v Celju.

Poleg že obstoječih predmetov so v začetku tega šolskega leta vpejlali tudi pouk solopetja, za violinski pouk pa so nastavili še eno učno moč in sicer Vido Jerajevo, ki se je šolala v Ljubljani, izpopolnjevala pa v Parizu. Zavod je v začetku tega leta imel 4 stalne in 4 pomožne učne moči, gojencev pa je bilo vpisanih 214. Zavodu je delalo skrbi tudi pomanjkanje učnih prostorov, pouk je bil namreč v treh zgradbah, v glasbeni šoli, kjer pa je bil tudi muzej,²⁹ v stari gimnaziji³⁰ in v mestni osnovni šoli.³¹ Da bi krili plače učiteljev, so zvišali šolnino za 10 dinarjev, glavni podpornik glasbene šole pa je bila mestna občina. Precejšen prispevek je bil tudi 1000 dinarjev, ki so jih dediči dr. Josipa Serneca³² poklonili Glasbeni Matici. Jeseni l. 1925 je umrl gimn. ravnatelj in društveni podpredsednik Anton Jeršinovič; mladinski zbor glasbene šole 80 pevcev mu je pod vodstvom Cirila Preglja zapel žalostinko v slovo.

Tudi v tej poslovni dobi je bilo nekoliko glasbenih prireditev, na teh pa so prevladovale tuje moči. »Ljubljanski zvon« je 7. febr. 1926 v Celjskem domu (Unionu) priredil koncert, ki je odlično uspel. Pevski zbor Glasbene Maticе iz Maribora pa je 7. marca v Celju ponovil svoj koncert Haydnovih »Letnih časov«, dirigiral je Jos. Hladik, sodelovali pa so Pavla Lovšetova, Josip Križaj, operni pevec iz Zagreba, in notar Ašič iz Maribora. Celjska GM pa je 18. marca priredila koncert v Celju, ki sta ga izvajala prof. Kroemer iz Gradca in Karlo Sancin. Kroemer je bil nekdanji učitelj Mirce Sancinove; koncert je bil srednje obiskan, bil pa je ena najlepših prireditev zadnjih koncertnih sezon, izvajanje obeh mojstrov je bilo na umetniški višini.

Javne produkcije so bile navadno proti koncu šol. leta; njih namen je bil javnosti pokazati, kaj so se učenci v teku leta naučili oziroma koliko so v glasbeni stroki v teku leta napredovali. To leto je bila javna produkcija 8. maja v mestnem gledališču. Nastopilo je 8 gojencev začetnikov iz violinske in klavirske šole, tri četrtine sporeda pa so izpolnili nastopi mladinskega zbora GM pod vodstvom Cirila Preglja, šolski orkester pa je izvajal Haydnovo »Otroško simfonijo« pod vodstvom Karla Sancina. Drugi nastop je bil predviden za 15. maj.

Mladinski zbor Glasbene Matice v Celju I. 1926.

Mladinski zbor Glasbene Matice v Celju I. 1926. V sredini sedita levo ravnatelj GM I. K. Sancin, desno zborovodja C. Pregelj. Fotografirano pred osnovno šolo v Gregorčičevi ulici

Šolsko leto 1926/27

Prihodnje šolsko leto je bilo zopet precej razgibano. Občni zbor v novembru je podal pregled dela za leto nazaj. Gojencev je bilo 232, učiteljskih moči pa 7; zaradi velikega števila učencev sta bili nastavljeni še 2 učni moči. V preteklem letu so bila tri muzikalna predavanja za mladino, šest koncertov in tri javne produkcije gojencev. V prejšnjih letih je GM vedno delala z izgubo, v začetku tega leta pa je po zaslugi mestne občine postala aktivna. Predsednik novega odbora je bil zopet Mirko Gruden, podpredsednik pa notar Avgust Drukar, tajništvo je obdržala učiteljica Ivanka Zupančičeva, odborniki pa so bili Adolf Pfeifer, Konrad Fink in Alojzij Mihelčič.

S koncerti so pričeli takoj 1. septembra. S sodelovanjem GM je prvega priredila Vojno administrativna šola iz Beograda; bil je zadovoljiv, obisk pa srednji. Dne 4. novembra 1926 je godbeno društvo priredilo simfonični koncert, na katerem sta sodelovala tudi člana GM Vidmar na violini in Kuntara na klavirju. V letu 1927 so pa le nadaljevali z glasbenimi matinejami; ker je bila prva leta 1924 zaradi vprašanja Uniona odpovedana, so se po treh letih zopet lotili takih prireditev. Na matineji 6. febr. 1927 sta sodelovala profesorica Hollerjeva, violinska virtuoziinja, na klavirju jo je pa spremljal Petar Dumičić iz Zagreba. Ob obletnici smrti L. van Beethovena je celjska GM 10. apr. 1927 priredila koncert, na katerem so

izvajali IX. simfonijo tega glasbenega genija. Vodil ga je kapelnik Jos. Hladek-Bohinjski, ravnatelj GM v Mariboru, sodelovali pa so: vojaška orkestra iz Ljubljane in Maribora, orkester mariborske GM, dalje matični mešani zbor in operni solisti Zikova, Pospišilova, tenorist Burja in basist Križaj. Hvala gre celjski GM, da se ni ustrašila dela in truda za prireditev tako grandioznega koncerta.

Javne produkcije učencev so bile zadnje dni maja; na prvih dveh (26. in 27. maja) so nastopili gojenci štirih letnikov klavirske in violinske šole, na tretji (31. maja) pa mladinski zbor. Prvega junija pa je bil klavirski večer višje stopnje. Na sporedu so bile klavirske skladbe: 1) Schubert, Impromptus opus 142 št. 2. (E. Sernec I. letnik); 2) A. Dvořák, Suita (Krušič III. l.); 3) Chopin, Fantazija — Impromptue (M. Plzak III. l.); 4) Cl. Debussy, Doktor Gradus ad Parnassum (L. Svetina III. l.); 5) A. Grünfeld, Ogrska fantazija (Fr. Vondrašek II. l.); 6) Brahms, Rapsodija št. 1 (Kuntara III. l.); 7) Beethoven, Sonata op. 13 (Fr. Luževič III. l.); 8) Liszt, Parafraza Rigoletto (M. Plzak III. l.); 9) Beethoven, Sonata op. 57 Appassionata (M. Jeršinovič IV. l.). Nastopili so samo gojenci konservatorijske stopnje GM.

Elitni koncertni večer v doberdelne namene so priredili v Rogaški Slatini (17. avg. 1927), med drugimi pa so sodelovali tenorist Jos. Rijavec in dvojica Sancin. Tri dni kasneje pa so podoben koncert izvajali na Dobrni s sodelovanjem obeh Sancinov in vojaške godbe iz Maribora pod vodstvom Filipa Bernarda.

Solsko leto 1927/28

V naslednjem šolskem letu 1927/28 je šola pričela z javnimi nastopi takoj v jeseni; že v oktobru (16. 10.) je bila matineja v mali dvorani Celjskega doma, na kateri je v Celju prvič nastopil Dušan Sancin,³³ brat Karla Sancina, ki je malo prej pred komisijo državnega konservatorija v Trstu z odličnim uspehom končal svoje glasbene študije. Med največje muzikalne dogodke tega časa pa spada koncert, ki ga je GM priredila (6. nov.) s sodelovanjem zagrebškega pevskega društva »Kolo«. Izvajali so dr. Božidarja Širole »Oratorij sv. bratov Cirila in Metoda«, ki je na glasbenem festivalu v Frankfurtu na Maini dosegel sijajen uspeh. Sodelovali so solisti zagrebške in ljubljanske opere, Križaj, Betteto in Banovec ter nad sto pevcev »Kola«. Dirigent Srečko Kumar je oratorij naštudiral z globokim razumevanjem umetnika in s svojim zborom premagal številne tehnične težave. Koncert je bil srednje obiskan. Ob prihodu je pevce na železniški postaji sprejel župan dr. Alojz Goričan z več občinskimi svetovalci, v imenu GM pa jih je pozdravil njen predsednik Mirko Gruden, navzočih je pa bilo tudi mnogo drugih ljudi.

Naslednji koncert so imeli Zikovci (16. nov.) v mali dvorani Celjskega doma. Nastopili so Rihard Zika (I. viol.), Herbert Berger (II. viol.), Ladislav Černej (viola) in Ladislav Zika (čelo). Ljubitelji glasbe so napolnili dvorano.

Ivan Karlo Sancin (1893), violinist, glash. pedagog, skladatelj in glasbilar; ravnatelj šole Glasbene Matice v Celju (1923—1941)

V tem času pa se na koncertnih odrih pojavi tudi »Sancinov trio«, ki so ga sestavljali Karlo Sancin, prof. E. Marsičeva in prof. Rudolf Matz. V novembru je koncertiral v Beogradu (12. nov.), sodeloval je na velikem koncertu Jugoslovanskega novinarskega združenja, sekcija Ljubljana, v veliki dvorani ljubljanskega hotela Union. Naslednji koncert pa je trio priredil (3. dec.) v dvorani glasbene akademije v Zagrebu. Kritike vseh koncertov so bile prav laskave. Ze v februarju (13. febr. 1928) je trio zopet nastopil v Zagrebu v okviru kulturnih prireditev, kjer je izvajal skladbe Dvořaka, Vítězslava Nováka in Smetáne. Sancinov trio je 1. marca priredil koncert v Celju, naslednji dan pa v Mariboru. Spomladi 1928 je bilo v Celju še nekaj koncertov predvsem tujih zborov. Združenje jugoslovanskih učiteljev je 18. marca nastopilo s koncertom v Celjskem domu; 1. apr. je orkester GM sodeloval pri izvajanju Haydnovega oratorija »Stvarjenje«; 12. maja pa je GM omogočila v Celju koncert Donskih kozakov, ki je bil dobro obiskan.

»Nova doba« je v maju 1928 (9. in 21. maja) objavila dva članka o Glasbeni Matici in pomenu njene šole. V prvem pravi, da v zimski sezoni tega leta ni bilo sreče, ker so bili koncerti slabo obiskani, več zanimanja je bilo za kino. Koncert zbora Wiener Sängerknaben je imel dvakrat razprodano dvorano, obiskali so ga tudi taki, ki koncertov sicer ne obiskujejo. L. 1914 so bile dvorane polne, ker so se Slovenci zavedali svoje narodne dolžnosti, v letu 1928 so pa prazne. V svojem drugem članku pa omenjeni časopis obravnava program in cilj vzgoje in glasbene izobrazbe. Šola se je v kratkem zelo razmahnila, njena naloga je, skrbeti za srčno

vzgojo, zadoščenje je pa le v tem, da so uspehi zadovoljivi in to tem bolj, ker je mladina zaposlena še s svojo redno šolsko obveznostjo. Učitelj mora tudi manj nadarjenim posvečati dovolj pozornosti, jih navajati k pravilnemu pojmovanju glasbene umetnosti in jim razvijati čut za estetiko. Javni nastopi imajo namen, da učenci pokažejo javnosti svoje uspehe od začetnikov do najvišje stopnje brez razlike nadarjenosti in brez favoriziranja učenčevih individualnosti. Javni nastopi so plemenita tekma, ki naj vzbudi pri slehernem pridnem učencu ambicijo in voljo do rednega dela, starše pa opozarja, naj vlada harmonija med šolo in domom.

Javne produkcije za leto 1927/28 so bile v Narodnem domu (17., 18., 19., 21. maja) in so bile dobro obiskane, 2. junija pa je bil klavirski večer gojencev konservatorijske stopnje; nastopali pa so M. Jeršinovičeva, Tj. Kalanova, M. Pizakova, E. Sernečeva in L. Svetinova ter Vilko Kuntara in Fr. Luževič. Gojenci so bili iz šole Mirce Sancinove in Ljudmile Novak-Božičeve, pokazali so veliko rutino in v vsakem pogledu izvrstno šolo. Dan kasneje (3. jun.) je bila zadnja produkcija tega leta, pri kateri sta sodelovala zbor goslačev pod Sancinovim vodstvom in mladinski pevski zbor pod vodstvom Cirila Preglja.

Šolsko leto 1928/29

V šolskem letu 1928/29 je bilo delo GM v listih skoraj neopaženo, čeprav je GM med letom omogočila več lepih koncertov priznanih domačih in tujih umetnikov, tako tudi en mladinski koncert s sodelovanjem »Zagrebskega komornega tria« in en nastop v Laškem, kamor so učenci zborov in instrumentalne šole napravili izlet. V maju se pa navajajo koncerti Zikovcev in produkcije ob zaključku šolskega leta. V začetku junija (4. jun.) je bil v gledališču klavirski koncert konservatorijske stopnje, na tej produkciji se javljajo imena še danes znanih glasbenikov: Milena Oražmova, Milan Videnšek, Egon Kunej, Marija Jeršinovič-Tillerjeva in Olga Šmigovčeva.

Iz poročila na občnem zboru pa izvemo nasprotno, da je bilo v preteklem letu delo uspešnejše kot prejšnja leta. To bi bil dokaz, da glasbena šola zasluži upravičeno in utemeljeno pozornost javnosti in vseh onih, ki so jo doslej kakorkoli podpirali. Učiteljstvo se zaveda težavne naloge, polne odgovornosti tako do učencev kakor do roditeljev in po svojih močeh prispeva kar največ, da navaja učence k pravilnemu pojmovanju glasbene umetnosti, spoznavanju njene vsebine in jih na tej podlagi vzgaja tako, da morajo doseči umetniško stopnjo, ki ustreza zahtevam današnje produktivne in reproduktivne glasbene umetnosti. Instrumentalni pouk se vrši posamezno, pouk v skupinah so odpravili. Gojenci, ki dosežejo v specialni začetni šoli že nekoliko solidne spretnosti, se uvrščajo v orkestralno skupino, kjer se vadijo v čitanju z lista, prednašanju in še v discipliniranosti diktata taktirke. Predsednik je povedal, da celjska publika kaže premalo zanimanja za kulturne prireditve, še celo veliki koncerti so premalo obiskani; koncertna poslovalnica je morala v preteklem letu odpovedati več prvovrstnih koncertov. Blagajna je imela prebitek 2434,85 din; mestna občina je dala 6250 dinarjev, oblastni odbor v Mariboru⁵⁴ 1990 din, celjska

podružnica Ljubljanske kreditne banke 1500 dinarjev, Celjska posojilnica in Celjska mestna hranilnica po 1000 din, Ljudska posojilnica v Celju pa 100 din. Po proračunu za prihodnje leto bo pa znašal primanjkljaj 17.100 din. Med odbor se je na novo uvrstil dr. Milan Orožen,³⁵ med učiteljski zbor pa je bil na novo sprejet Dušan Sancin, ki je do tedaj deloval na drž. konservatoriju v Trstu. Občni zbor je v načelu sprejel tudi sklep ustanoviti podružnico Glasbene Matice v Laškem, kaže pa, da do tega ni prišlo.³⁶

Šolsko leto 1929/30

Z novim šolskim letom so na šoli vpeljali pouk vseh stranskih predmetov, ki so potrebni zlasti gojencem višje stopnje in tistim, ki nameravajo opravljati izpit na kakšnem konservatoriju ali glasbeni akademiji. Razen glasbene teorije in harmonije so poučevali tudi instrumente, glasbeno oblikovanje in zgodovino glasbe. Stalno glasbeno združenje bo v bodoče podajalo skladbe raznih dob in skladateljev za godalni kvartet, kvintet, klavirski kvartet in trio. S tem je bila gojencem dana prilika, da slišijo vse panoge komorne muzike; na zavodu so tako gojili orkestralno in komorno glasbo ter zborovsko petje.

V začetku novembra (2. nov. 1929) je šola v Celjskem domu priredila mladinski koncert in muzikalno predavanje. Na sporedu je bil godalni kvartet skladb Haydna, Mozarta in Dvořaka. V začetku je imel Ciril Pregelj govor o Haydnu in Mozartu, nato pa je godalni kvartet, ki so ga sestavljali brata Sancin, Valter Schramm³⁷ in Oton Bajde,³⁸ zaigral dela omenjenih skladateljev. Isti člani godalnega kvarteta pa so zadnjega novembra priredili koncert skladb Glazunova, Dvořaka in Borodina. Naslednji dan (1. dec.) pa je kvartet sodeloval na proslavi v počastitev državnega praznika zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev v Slov. Bistrici, kjer sta nastopila še Mirca Sancin in Miran Viher, desetletni gojenec izrednih sposobnosti.

Godalni kvartet
Glasbene Matice 1929:
Karlo Sancin, Valter
Schramm, Oton Bajde,
Dušan Sancin (od leve
proti desni)

Učiteljski zbor in gojenci šole »Glasbene Matice« ob njeni desetletnici l. 1930.
(Fotografirano v veliki dvorani Uniona)

V začetku januarja (3. jan. 1930) je ljubljanska GM v Celjskem domu nastopila s koncertom slovenskih in jugoslovanskih skladateljev, ki je odlično uspel. 9. marca pa je celjska GM v Celjskem domu s koncertom proslavila desetletnico svojega obstoja in delovanja. Nastopili so matični pevski zbor, godalni orkester ter solista Oton Bajde in Miran Viher. Spored je bil pester, koncert je bil dobro obiskan, udeležila sta se ga tudi predsednik celjske GM Miran Gruden, ki je bil malo prej premeščen v Ljubljano. Koncert je prenašal tudi ljubljanski radio; to je bila prva oddaja po radiu iz Celja.

Kot vsako leto je bila tudi konec šol. leta 1929/30 javna produkcija učencev in klavirski večer, nastopil je tudi matični mešani zbor srednješolcev pod vodstvom Cirila Preglja in ena gojenka solopetja iz šole Peca Šegule. Med učenci se je pokazalo več izrazitih talentov, med učitelji pa se razen Dušana Sancina pojavi še nova učna moč za klavir Mařenka Plzak. Gojenci višje klavirske šole so izvajali dela Beethovena, Chopina, Liszta, Prokofjeva, Reichardta, Smetane, Schumanna, Viadigorova in Webera. Med izvajalci so se posebno odlikovali E. Kunej, M. Oražem in M. Grahova.

Na občnem zboru (6. okt. 1930) so poleg tekočih poslov preteklega šolskega leta 1929/30 obravnavali tudi delo glasbene šole v minulih desetih letih njenega obstoja. Vsa leta je bil njen predsednik Mirko Gruden, ki je veliko pripomogel, da je šola dosegla tako odlično stopnjo; leta 1930 je bil premeščen v Ljubljano, celjska GM pa ga je izvolila za svojega čast-

nega člana. V tem letu je GM izgubila tudi svojega podpredsednika s smrtjo notarja Drukarja. Novi predsednik je postal dr. Milan Orožen, podpredsednik pa Alojz Mihelčič, med novimi odborniki se navajajo imena Marolt, Skaza, Turnšek in Mravljak.³⁹ Nove predmete, ki so jih uvedli v minulem letu, so poučevali: Ciril Pregelj glasbeno zgodovino in glasbeno oblikoslovje, Pec Šegula⁴⁰ nauk o instrumentih, novodošli Dušan Sancin je poleg prejšnjih učnih moči poučeval violino in klavir, pomožni učitelj za klavir je postal Vilko Kuntara, s poukom solopetja sta se bavila Šegula in Pregelj.

Šolsko leto 1930/31

Koncertna sezona te poslovne dobe se je pričela z obiskom mariborske Glasbene Matice (5. okt. 1930), ki je v celjski župnijski cerkvi priredila cerkveni koncert. Pevski zbor 80 pevcev in pevk je izvajal Grečani-novo delo »Liturgia domestica«, eno najlepših ruskih liturgij. Konec marca (26. marca 1931) je bil v studiu ljubljanske radijske oddajne postaje violin-ski koncert Karla Sancina in njegove soproge, ki ga je spremljala na kla- virju. Izvajala sta skladbe Bacha, Mozarta, Paganinija in drugih. Koncert sta prenašala tudi radio Zagreb in Beograd. V aprilu istega leta (18. apr. 1931) je bil v dvorani celjske Ljudske posojilnice⁴¹ koncert, na katerem so sodelovali Pavla Lovšetova, njena hči Majda, Karlo Sancin in pianist Marjan Lipovšek. Na glasbeni matineji (26. apr. 1931) so bila na programu dela Corellija, R. Straussa, Lajovica, Pavčiča, Mozarta in Štritofa, izvajali pa so jih Karlo Sancin, Anita Mezetova iz Ljubljane in Dušan Sancin.

Dr. Milan Orožen, predsednik »Glasbene Matice« v Celju od 1929 do 1941

Pec Šegula, glasbeni pedagog in zboro- vodja; v Celju od 1926 do 1941

Vilko Kuntara, imetnik zasebne glasbene šole v Laškem 1926—1930, zadnje leto tudi pomožni učitelj klavirja na šoli »Glasbene Matice« v Celju

Javne produkcije in klavirski večeri so bili konec maja. Nastopilo je 12 gojencev in gojenk ter ena gojenka solopetja; vsi učenci so zelo napredovali. Na klavirskem večeru so nastopili učenci in učenke višje klavirske šole. K zaključnim prireditvam leta spadajo tudi nastopi gojencev elementarne stopnje, ki pa so bili bolj internega značaja; zaradi pomanjkanja prostora v Glasbeni Matici so bili nastopi v gledališču.

Šolsko leto 1931/32

Na začetku leta 1931/32 se omenja, da so učne ure urejene tako, da se ne križajo s poukom šoloobveznih otrok, učenec si lahko izbere tudi daljšo lekcijo kot je odmerjena za njemu določene stopnje. Najnižja šolnina za prvi in drugi letnik je znašala 70 din. Mladini se ponovno priporoča učiti se tudi drugih orkestralnih instrumentov, ki so enako važni kot violina in klavir. V teku leta so bili štirje koncertni nastopi. Prvega je v okrilju Glasbene Matice imel v Celjskem domu violinski virtuoz Karel Rupel s sodelovanjem pianista Marjana Lipovška. O Ruplu so pisali, da je še 24 let star, a ima že vrline umetnikov velikega formata.

Na novinarskem koncertu 1. decembra v Ljubljani je nastopil enajstletni učenec celjske glasbene šole Miran Viher; poslušalci so občudovali njegove sposobnosti, ki jih je pokazal z izvajanjem del Griega (Sonata op. 13), na klavirju ga je spremljala Mirca Sancin.

V marcu (16. marca 1932) je bil koncert praškega godalnega kvarteta Zika, ki je izvajal skladbe Haydna, Ravela in Verdija. V začetku maja (3. maja) je bil dobrodelni koncert, sodelovali pa so Karlo in Mirca Sancin,

Orkester Glasbene Matice v Celju leta 1930. Od leve proti desni — 1. vrsta: Mihalič, Lidija Dereani, Jelka Schwab, predsednik GM dr. Milan Orožen, ravnatelj GM Karlo Sancin, Marija Grah, Anica Artnak, Oton Bajde; 2. vrsta: Ivan Frišković, Pavlin, Valter Schramm, Dušan Sancin; 3. vrsta: Pavel Čremožnik, Rado Hodžar, Srečko Zalokar, Milena Oražem, Pavla Mastnak, Franc Zupanc, Emil Savelli, Hriberšek; 4. vrsta: Valter Braz, Peter Lipar, Ivan Možina, Dušan Valenčič, Milan Skitek, Milan Videnšek. Foto Pelikan

Mařenka Plzak, Miran Viher in tenorist Belizar Sancin, član mariborskega gledališča.

Produkcije so se to leto začele in opravile že v prvi polovici maja, svoj višek so pa dosegle 12. maja na komorno simfoničnem večeru, ki je bil prirejen v spomin dvestoletnice Haydnovega rojstva. Na tem večeru so nastopili pianistka Tjaša Pregljeva, Milena Oražmova, Jela Watzkejeva, Egon Kunej, Marija Tiller, Olga Požarjeva, Pavel Čremožnik in mali virtuoz Miran Viher. Orkester Glasbene Matice, pomnožen s člani Celjskega godbenega društva, je zaključil s Haydnovo Šesto simfonijo. Uspeh glasbeno vzgojnega dela Glasbene Matice je bil odličen.

Za tem uspešnim nastopom je Viher imel koncert v dvorani Glasbene Matice v Ptuj. Sremljala ga je Mirca Sancin. Igral je dela Corellija, Bacha, Griega, Mendelsohna, Scarlattija, Provoznika in Cassadorja. Mali umetnik je v Ptuj doživel izreden uspeh.

Šolsko leto 1932/33

V naslednjem šolskem letu 1932/33 je upravljal Glasbeno Matico stari odbor, le na mesto Marjana Marolta je bil izvoljen Franc Jerič, ravnatelj Ljudske posojilnice. Miran Viher pa je s svojimi nastopi nadaljeval tudi v

naslednjem letu. S programom, ki ga je imel na novinarskem koncertu v Ljubljani, je 22. 10. v spremstvu Mirce Sancin nastopil tudi v Gradcu. Graški list Tagespost je pisal o njem: »Simpatični deček jemlje svojo umetnost resno, čudovita je tehnika, ki jo obvlada. S sigurnostjo se loti najtežjih virtuosnih komadov in jih tudi zmaguje čisto brez napak...« Priznanje pa daje tudi njegovemu učitelju Karlu Sancinu in njegovi soprogi, ki ga je spremljala s priznano spretnostjo. Vsem trem izreka iskrene čestitke.

Isti mladi umetnik je 1. febr. 1933 nastopil s koncertom v Celju, spremljala ga je Mirca Sancin. O tem piše kritik: Mladi glasbenik je violinski fenomen, ki od leta do leta silno napreduje. Obvlada že najtežje komade in jih podaja s tehniko in razumevanjem zrelega umetnika. Njegova violina zveni eksaktno, čisto in polno.

Glasbena šola je s svojimi učitelji in učenci večkrat sodelovala pri koncertih Celjskega pevskega društva. Društvo je vsako leto za praznik zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev priredilo koncert v Narodnem domu (1. dec.); to leto (1932) je pri tej proslavi sodelovalo učiteljstvo GM in Celjsko godbeno društvo. Učiteljstvo in nekaj učencev glasbene šole je bilo aktivno udeleženo tudi na koncertu, ki ga je 14. apr. priredilo CPD v celjski Marijini cerkvi. Izvajali so Haydnov oratorij »Sedem poslednjih besed Kristusovih na križu«. To je bila izvedba prvega oratorija v Celju z domačimi močmi in je doživela vse priznanje. Oba omenjena koncerta je naštudiral in dirigiral Pec Šegula.

Glasbena šola je večkrat sodelovala na šolskih prireditvah gimnazije. Tako sodelovanje se prvič omenja 14. maja 1933, ko je podmladek Rdečega križa na gimnaziji priredil koncert na katerem je sodeloval dijaški orkester Glasbene Matice pod vodstvom Karla Sancina.

Zadnje dni maja so se vrstili nastopi gojencev od nižje do višje stopnje in šolskega orkestra, ki je v minulem šol. letu poleg že omenjenih, sodeloval še na raznih šolskih, patriotskih in drugih kulturnih prireditvah izven šole.

V tem šolskem letu je na šoli delovalo šest učnih moči, šolo pa je obiskovalo 94 gojencev in 72 gojenk, skupaj 166 učencev in učenk, v primeri s prejšnjimi leti je število nekoliko padlo. Klavirsko šolo je obiskovalo 100, violinsko pa 65 moških in žensk, eden pa violončelo. V matičnem simfoničnem orkestru je delovalo 24 gojencev, mladinski pevski zbor pa je štel 60 pevcev in pevk, glasbeni diktat (sluhovne vaje) pa je obiskovalo 30 učencev obeh spolov.

Šolsko leto 1933/34

V tem letu je bil najpomembnejši dogodek proslava dvajsetletnega umetniškega delovanja ravnatelja Sancina. V ta namen je bil 15. nov. 1933 v Mestnem gledališču prirejen simfonični koncert pod jubilentovim vodstvom. Na sporedu so bile tele skladbe: Beethovnov klavirski koncert op. 15 s spremljanjem orkestra, Beethovnova simfonija št. 1 v C-duru in

Sancinovo originalno delo »Celjska suita« v štirih delih. Ta kompozicija je bila do tedaj njegovo največje in najboljše delo in je na jubilejnim koncertu poslušalcem najbolj ugajala; skladba zajema snov iz dobe Celjskih grofov, po besedah kritika pa se odlikuje po originalni koncepciji, dobri izvedbi motivov in karakteristični instrumentaciji. S to skladbo se je razširil glasbeni leksikon jugoslovanskih kompozitov in smo po pravi lahko ponosni nanjo. Pri orkestru je igralo 40 godbenikov umetniško, a pravilno diferenciacijo, krepko dinamiko in dobro tehniko.

V odmoru se je predsednik dr. Milan Orožen jubilantu iskreno zahvalil za njegovo požrtvovalno in uspešno delo. Od Glasbene Matice je jubilar sprejel zlat lovorjev venec, učiteljstvo pa mu je izročilo več šopkov. Dr. Orožen je prečital tudi več pismenih in brzojavnih čestitk, ki so mu jih poslale celjske šole, iz Ljubljane pa Matej Hubad, dr. Vladimir Ravnihar, predsednik ljubljanske Glasbene Matice,⁴² in ravnatelj ljubljanske kreditne banke Mirko Gruden. Na koncu pa mu je čestital predsednik CPD Konrad Fink in mu izročil lep šopek in sliko zbora.

Pred prvo svetovno vojno je Karlo Sancin deloval med prvimi violini filharmoniki in kot violinist pri mestnem opernem gledališču v Trstu. V prvi svetovni vojni je violino zamenjal s puško, po vojni pa je bil angažiran v orkestru opernega gledališča v Ljubljani. Že je omenjeno, da je bil član kvarteta Zika; s temi umetniki je deloval pri nas in v inozemstvu na 95 koncertih. Razen pri teh pa je nastopil na več samostojnih in komornih koncertih. Že v prvem letu Sancinovega vodstva se je na celjski glasbeni šoli pokazal marsikak uspeh in napredek. Pokazalo se je, da je zavod prišel v prave roke in da ima v osebi novega ravnatelja umetnika, pedagoga in organizatorja visoke kvalitete in bogatih možnosti. Na ljubljanskem velesojmu 1934 je ljubljanska Glasbena Matica razstavila glasbene predmete, na tej razstavi pa je bilo tudi Celje primerno zastopano. Glasbene kroge je posebno zanimala zbirka gosli, ki jih je izdelal ravnatelj Sancin na osnovi dolgoletnega teoretičnega in praktičnega študija in raziskovanja ter strokovne spretnosti, ki si jo je v izdelovanju gosli pridobil v delavnici znanega izdelovalca violin A. M. Palfnerja v Gradcu. Druga posebnost je še bila Sancinova iznajdba v Jugoslaviji in Nemčiji patentiranega podbradnika za gosli in violo, združenega z razložljivim podložkom, čigar uporaba omogoča lažje in sigurnejše igranje ob hitrejšem in uspešnejšem tehničnem napredku v violinskem igranju. Mali izredno nadarjeni violinist Miran Viher je na koncertu v Ljubljani igral na male tričetrtinske gosli, na enem koncertu Zikovcev v Celju je Rihard Zika igral Borodinovo uverturo na violino, v obeh primerih lastnoročno delo mojstra Sancina. L. 1936 je Karlo Sancin na graškem konservatoriju z odličnim uspehom opravil izpit umetniške zrelosti iz violinske mojstrske šole

Glasbena šola je rada pomagala tudi pri drugih kulturnih prireditvah. Njen orkester je 1. decembra nastopil na koncertu v Narodnem domu; koncert je dirigiral Pec Šegula, orkestralni part pa je naštudiral Karlo Sancin.

Pod okriljem GM je bil 20. aprila 1934 koncert jugoslovanskega pevskega društva iz Zemuna v Narodnem domu, bil pa je slabo obiskan.

Profesorica Mařenka Plzak-Sancin, na šoli glasbene Matice od l. 1929

Profesor Dušan Sancin (1902—1973), violinist, glasbeni pedagog in dirigent; v Celju od l. 1927

Dva dni kasneje (22. apr.) je bila matineja podmladka Rdečega križa celjske gimnazije v gledališču. Med drugim so bile na sporedu tudi pevske in orkestralne točke. Pel je oktet gimnazijcev osmošolcev, dijaški kvartet Glasbene Matice pa so sestavljali: Srečko Zalokar (prva v.), Emil Fink (druga v.), Jože Didek (viola), Ignac Ferdič (čelo);⁴³ na koncu je Milan Stante učinkovito zaigral tri skladbe na kromatično harmoniko.⁴⁴ Vsi izvajalci so bili gimnazijci.

V maju 1934 so bile pevske slavnosti ob 40-letnici obstoja CPD. Ob tej priliki je društvo dobilo več čestitk, v imenu celjske Glasbene Matice pa mu je izročil venec ravnatelj Sancin.

Na produkcijah konec maja je šola zopet podala bilanco svojega dela. Nastopilo je 53 gojencev in gojenk, posamezno in v skupinah. Na prvem nastopu so se posebno odlikovali Breda Rajh, Nives Golobič in Mitja Brodar; na drugem Maris Sancin, Erna Burger, B. Tomažič, Mita Gologranc, M. Feguš in Alenka Mastnak; na tretji pa so posebno poudarjeni Srečko Zalokar, Pavel Čremožnik in Milan Stante. Javne nastope je zaključil večer komorne glasbe (29. maja), na katerem sta se zopet odlikovala zlasti Čremožnik in Zalokar; kritik pravi, da je godalni kvartet dobro vigran, subtilen, zveni polno in precizno ter izvrstno interpretira. Komorni

večer je zaključila Haydnova »Otroška simfonija«, ki jo je zelo efektno in brezhibno zaigral godalni orkester 30 oseb pod ravnateljevim vodstvom. Pri produkcijah je to leto prvič nastopil tudi klavirski trio. Matični godalni orkester je v poletju sodeloval tudi pri uprizoritvi Novačanovega »Hermana Celjskega« v mestnem parku.⁴⁵ Ta orkester je v teku leta sodeloval še pri drugih prireditvah tako na gimnaziji pri proslavi prvega decembra in ob zaključku šolskega leta, pri nastopil CPD, ob dnevih Jadranske straže, na sokolski akademiji, posamezni člani pa so sodelovali tudi pri Sattnerjevi Jeftejevi prisegi (na besedilo Simona Gregorčiča), ki jo je izvajalo pevsko društvo »Celjski zvon«.⁴⁶ Ponudbe tujih umetnikov glede koncertov GM ni mogla sprejeti, omogočila je le koncert »Slovenskega vokalnega kvinteta«,⁴⁷ ki se je moralno obnesel, a GM je imela deficit. Šola se je še vedno borila z denarnimi težavami.⁴⁸

Šolsko leto 1934/35

V letu 1934/35 je teklo delo po običajno začrtani poti. Učne moči so se držale svojega dela in svoje metode, ki so vodile k napredku učnih uspehov in uveljavitvi glasbene šole. Občni zbor, ki je dajal obračun dela za preteklo leto, je dal priznanje učiteljem in ravnatelju; delovalo je 6 učnih moči, 4 stalne in 2 pomožni. Šola se je še vedno borila z denarnimi težavami, poleg tega je pa še pomanjkanje prostorov oviralo delo šole. Kakor vsako leto je bilo tudi to leto več glasbenih nastopov. Na komor-

Godalni kvartet Glasbene Matice 1935: Srečko Zalokar I. violina, Mile Fink II. violina, Jože Didek viola, Ignac Ferdič violončelo. Kvartet je prirejal nekaj let celo celovečerne koncerte

nem večeru (11. okt. 1934) je nastopil komorni kvartet; Zalokar, Fink — Zumer (izmenoma), Didek in Ferdič, vsi gimnazijci in iz komorne glasbene šole GM. Spored je obsegal skladbe Dvořaka, Čajkovskega, Borodina, Glazunova in Griega. Posebnost tega leta je bila tudi ta, da je Miran Viher 1. okt. 1934 na državni glasbeni akademiji v Zagrebu opravil spremenjeni izpit za visoko šolo konservatorija.⁴⁹ To je zopet dokaz, da Glasbena Matica v Celju upravičeno uživa sloves umetniške šole.

Dne 16. marca je septet bratov Živkov v okrilju GM z uspehom koncertiral v Celju. CPD je 9. maja 1935 priredilo velik vokalno instrumentalni koncert, sodelovali pa so še Mařenka Sancin, orkestralni part pa je uvežbal Karlo Sancin s pomnoženim orkestrom GM. V letu 1935 so bili šolski nastopi od 3. do 7. junija, na teh nastopih pa so se odlikovali Tatjana Mravljakova, Breda Rajhova, Mario Sancin, Valter Jegrišnik, čelist Konrad Korent, Alenka Mravljakova in Maks Žumer. Mladinski godalni orkester je točno in z dobro dinamiko zaigral Köhlerjevo suito v treh stavih, ki jo je Karlo Sancin priredil za godalni orkester, in Hajdrihovo »Jadransko morje«. V tem letu je Glasbena Matica sodelovala na raznih spominskih svečanostih,⁵⁰ 9. maja 1935 pa na Parmovi proslavi na koncertu CPD v Celjskem domu.

V letu 1934/35 v učiteljskem zboru ni bilo sprememb, Karlo Sancin je poučeval violino in ostale instrumente na lok, glasbeno teorijo, vodil komorno glasbo in matični orkester. Klavir so poučevali Mirca Sancin, Ljudmila Novak-Božičeva in Mařenka Plzak-Sancinova, Dušan Sancin violino in delno klavir, Pec Šegula pa solopetje.

Šolsko leto 1935/36

V začetku novega šolskega leta so na občnem zboru obravnavali predvsem vprašanje prostorov, ki niso samo pretesni, temveč ne ustrezajo niti najnujnejšim higienskim zahtevam.

V januarju 1936 (21. jan.) je Praški kvartet priredil koncert v Celju, v svoj krog je pa povabil tudi Mirco Sancin, ki je imela v rokah klavirski part. V začetku maja je godalni kvartet, ki so ga sestavljali Srečko Zalokar (1. v.), Maks Žumer (2. v.), ravnatelj Sancin (viola) in Ignac Ferdič (čelo), priredil v gledališču koncert komorne glasbe. Koncert je pokazal, da je kvartet v teku časa krepko napredoval. Izvajali so Haydnov godalni kvartet v d-molu, delo strogega in čistega klasicizma, zvenel je polno, godbeniki so prav dobro podali stil in finesse tega lepega dela: Dvořakove tri stavke iz »Amerikanskega kvarteta« v f-duru so izvajali sočno s toplino in temperamentom; Borodinov romantični »Nocturno« je zvenel mehko, poln občutka. Dovršen je bil drugi stavek iz Griegovega kvarteta v g-molu, ki je bil tehnično na višku.

V juniju so bile produkcije v gledališču; nastopili so gojenci in gojenke violinske šole Karla in Dušana Sancina pa klavirske šole Mirce Sancin, Ljudmile Novak-Božičeve in Mařenke Plzak-Sancinove. Godalni orkester je zaigral skladbo Čajkovskega »Chanson triste« in Mozarta »Šest kmečkih plesov«.

Proti koncu počitnic pa je bilo javljeno, da bo v prihodnjem šolskem letu poučevala solopetje in mladinsko zborovsko petje bivša operna pevka altistka Zora Ropasova.

Šolsko leto 1936/37

V tej poslovni dobi so listi objavili, da je iz glasbene šole izšlo že več nadarjenih učencev, tako je Fr. Luževič absolviral državno glasbeno akademijo v Zagrebu, Egon Kunej pa je z odličnim uspehom diplomiral na drž. konservatoriju v Ljubljani. Napredovali so pa tudi učitelji, ravnatelj Karlo Sancin je na graškem konservatoriju z odličnim uspehom napravil izpit iz umetniške zrelosti iz violinske mojstrske šole. Malo kasneje pa je Mirca Sancin pred drž. izpraševalno komisijo konservatorija v Gradcu opravila izpit umetniške zrelosti iz klavirja.

Iz poročila na občnem zboru zvemo, da je GM v preteklem šolskem letu priredila ali sodelovala na sedmih koncertih in proslavah, ob koncu šolskega leta pa so učenci nastopili na produkcijah. Zelo se je poudarila povezava z gimnazijo, iz katere je glasbena šola imela največ gojencev, ki so na gimnazijskih proslavah redno sodelovali. Ob koncu prejšnjega šolskega leta je bilo na zavodu 145 gojencev in gojenk. Nadzornik Konrad Fink je pohvalil delo učiteljskega zbora in predlagal, naj bi se glasbena šola pretvorila v nekak srednješolski zavod kot priprava za konservatorij in naj bi imela pripravljalni nižji in višji oddelek. Zavod naj bi dobil pravico javnosti in bil potem pod nadzorstvom ministrstva prosvete.

Kakor prejšnja leta so tudi v letu 1936/37 učitelji in učenci glasbene šole bili udeleženi pri raznih prireditvah in proslavah. Zadnjega novembra so člani orkestra igrali na sokolski akademiji v gledališču, naslednji dan zjutraj (1. 12.) na gimnazijski proslavi, mladinski pevski zbor pa isti dan na matineji CPD v Celjskem domu, kjer je pod vodstvom Zore Ropasove zapel Sattnerjevo »Trije angeljčki« in Adamičevo »Polžek«, pri klavirju je bila Vivodova, zvečer pa so ravnatelj in njegova soproga pa mezzosopranistka Helena Rajh sodelovali na slavnostnem koncertu CPD v počastitev državnega praznika. Društvo »Soča« je v začetku decembra v spomin smrti pesnika Simona Gregorčiča priredilo akademijo, na kateri sta zakonca Sancin izvajala skladbo Karla Sancina »Fantazija«, Granadosov »Španski ples« in »Jugoslovanski ples« Slavenskega.

Radijska oddajna postaja v Ljubljani je 19. febr. 1936 priredila »Celjski večer«; pri tem večeru so sodelovali pevka Marija Golobičeva, pevec Tone Petrovčič, ravnatelj Karlo Sancin in njegova soproga, CPD in radijski orkester pod vodstvom Draga Maria Šijanca. Karlo Sancin je ob spremljavi orkestra izvajal Svendsenovo »Romanco« in Vieuxtempsovo skladbo »Sanjarije«. Obisk pa je bil slab.

Prireditve ob koncu šolskega leta so bile 19. in 20. maja v mestnem gledališču. Nastopilo je 36 gojencev in gojenk iz klavirske in violinske šole Ljudmile Novak-Božičeve, Mirce Sancinove, Mařenke Plzak-Sancinove, Dušana in Karla Sancina ter mladinski pevski zbor pod vodstvom Zore Ropasove in zbor goslačev Karla Sancina. Prvi nastop je obsegal

nižjo stopnjo, v drugem pa se je pokazal prehod iz nižje v srednjo stopnjo. Vsi so pokazali lep napredek, zelo dober uspeh je pa pokazal tudi mladinski pevski zbor, ki je zapel Adamičevo »Izpraševalnico«, »Pastirc pase ovce tri« in »Svetlo sonce se je skrilo«. Skupina 8 goslačev je podala Köhlerjevo skladbo »Andante religioso«.

Drugi del večera je bil delno posvečen Adamiču. Obsegal je 4 mladinske zборе, 3 stavke »Ljubljanske suite« za godalni orkester ter žalno koračnico. O mladinskem zboru je bilo izraženo mnenje, da je razmeroma šibek, sicer pa dobro izvežban. Ravnatelju Sancinu pa je bilo izraženo mnenje, da z gojenjem ansambelske igre opravlja hvalevredno nalogo, ker je to priprava za komorno muziciranje in za orkester. Godalni kvartet je zaigral še prvi stavek iz Sancinove »Serenade« in Grétryjevo »Uverturo«.

Šolsko leto 1937/38

Jeseni 1937 je na glasbeni šoli začela poučevati koncertna pevkva Helena Lapajne. Po dovršenem šolanju na konservatoriju se je izpopolnjevala še na Dunaju v solopetju.

Spomladi 1938 je celjska mestna občina odobrila Glasbeni Matici 5000 din.

Orkester Glasbene Matice je v tem letu sodeloval na Celjskem kulturnem tednu.⁵¹ Pomnoženi orkester je na koncertu izvajal prvi, tretji in četrti stavek iz »Celjske suite« ravnatelja Sancina. Orkester 42 godbenikov, med katerimi je bilo tudi 7 članov ljubljanske vojaške godbe, je dirigiral avtor sam. Avtor je suito, ki je bila v Celju že dvakrat izvajana, malo predručal. Orkestralna zasedba je bila prvovrstna. Orkester je zvenel polno in je tvoril docela zaokroženo enoto. Kritika pravi, da tako dovršenega orkestra v Celju že dolgo niso čuli. Posebno učinkovit je bil tretji stavek, ki slika trpljenje in umiranje jelnikov v Friderikovem stolpu.

Dne 7. maja je bil v mestnem gledališču glasbeno-pevski večer. Nastopili so vsi pevski zbori, Celjski oktet,⁵² solisti in pomnožen orkester Glasbene Matice. Ob tej priložnosti so prvič izvajali »Himno Celju«, ki jo je na besedilo Fr. Roša uglasbil Karlo Sancin za mešani zbor, sopranski solo in veliki orkester.⁵³ Na tej proslavi so nastopili priznani solisti: Helena Lapajne, Helena Rajh, Mirca Sancin, Anica Mikeln, Mirko Modic, prof. Mirko Močan, Stefan Telč, Janko Žagar. Izvajali so samo skladbe celjskih skladateljev, dr. A. Schwaba, Rista Savina, Karla Sancina, Cirila Preglja, Alojza Mihelčiča, dr. Draga Delaka, Avgusta Cerarja in Slavka Mihelčiča. Te skladbe po večini še niso bile nikjer izvajane. Ob zaključku so izvajali »Himno Celju«.

Na produkcijah so se posebno odlikovali Alfred König na violini, sopranistka Danica Gruden in baritonist Franc Jelenko. Solidno tehniko sta pokazala na violini Mitja Brodar in Justi Hauko. Izredno kultivirano in prav frapantno tehniko sta pokazala mlada pianista Breda Rajh in Mario Sancin. Visoko tehniko in poglobljeno igro sta nudili pianistki Jela Watzkejeva in Tatjana Mravljakova, odlikoval se je tudi Valter Jegrišnik. Helena Rajh je zapela solospjev Mirce Sancinove »Trenutek« in Pavčičevo

pesem »Ciciban«; ob zaključku je nastopil še godalni orkester pod vodstvom ravnatelja Sancina. S to prireditvijo je glasbena šola dobila vse priznanje celjske kulturne javnosti.

Na občnem zboru, ki je podal obračun za leto 1937/38, je bilo poudarjeno, da je v letih svojega obstoja glasbena šola pokazala lepe uspehe. V teh letih se je izobrazila že lepa vrsta gojencev, od katerih so se nekateri posvetili izključno glasbeni stroki in v naši kulturni javnosti zavzemajo že pomembno mesto. Lokalni časopis »Nova doba« je poudarjal vrednote solidne glasbene izobrazbe, ne samo za glasbenega strokovnjaka, temveč za izobraženca sploh. Koliko lepote, srčne radosti in kulture nam prinaša glasba pa naj bo izvajalcu samemu ali poslušalcu glasbenih umetnin. Glasba ima velik pomen v kulturnem in družabnem življenju. Vzgaja plemenitost značaja, vceplja smisel za estetiko, vzpodbuja k vztrajnosti in disciplini, vzgojna stran pouka je velika. Pod vodstvom preizkušenih učiteljev more najti učeča se mladina jamstvo za napredek, napredek je pa tista sila, ki vzbudi v gojencu veselje do študija.

Predsednik dr. Milan Orožen je med pohvalnimi izrazi učiteljskemu zboru omenil, da vprašanje prostorov ne bo prej rešeno, preden se muzej ne bo preselil iz poslopja, kjer deluje glasbena šola, v prostore stare gimnazije. Odborniki so poročali o delu svojega področja, denarno pa je bila šola še vedno odvisna od podpore občine, banovine in države. V tem letu je bilo 123.554 din dohodkov, 123.131,75 din izdatkov.

Solsko leto 1938/39

V tem šolskem letu je glasbena šola stopila v dvajseto leto svojega samostojnega in plodnega delovanja. V šolo se je v začetku tega šolskega leta vpisalo 155 učencev in učenk. To leto je bila dvajsetletnica Jugoslavije; ob tem jubileju je bilo tudi v Celju več proslav. Glavna proslava je bila slavnostni koncert 1. dec. 1938 v mestnem gledališču, ki so ga priredila pevška društva CPD, »Oljka« in »Celjski zvon«, sodelovala sta pa tudi Glasbena Matica in Celjsko godbeno društvo.⁵⁴ Na sporedu so bile orkestralne točke, samospevi s spremljavo orkestra, mešani in moški zbori in dve vokalno instrumentalni skladbi. Orkester Glasbene Matice in Celjsko godbeno društvo sta izvajala Jenkovo uverturo »Kosovo«. Orkester je tvoril harmonično enoto, zvenel je polno in eksaktno rešil svojo nalogo. Sopranistka Helena Lapajne je zapela nežno nastrojena in melodiozna samospeva ravnatelja Sancina »Poziv« in »Mors Victrix« ob spremljanju godalnega orkestra pod avtorjevim vodstvom. Mešani zbor CPD je ob spremljavi orkestra izvajal Adamičevo »Budnico« in dr. Čerina »Jugoslavijo«. Zbor CPD je dirigiral Pec Šegula, moški zbor »Oljke« Ciril Pregelj, Celjski zvon pa Avgust Cerer.⁵⁵

Nekaj dni kasneje (4. dec.) je pevski odsek »Vzajemnosti«⁵⁶ v Celju priredil koncert tenorista Slavka Lukmana, na klavirju pa ga je spremljala pianistka Milena Oražmova, nekdanja učenka glasbene šole. V aprilu (16. apr. 1939) je Mirca Sancin v ljubljanskem radiu igrala Beethovnovе izbrane skladbe. Na Celjskem kulturnem tednu je (6. maja 1939) mladinski

zbor Glasbene Matice pod vodstvom Cirila Preglja prvič nastopil s samostojnim koncertom, na katerem so bila izvajana dela skladateljev Deva, Preglja, Mirka, Pavčiča, Šonca, Adamiča, Osterca, Vrhovskega, skupno 9 mladinskih zborov in 7 samospbevov, ki jih je zapela sopranistka Marjanca Kalanova. Zbor je štel blizu sto članov, koncert pa je prenašala tudi ljubljanska radijska postaja. Občinstvo je nagradilo zbor z navdušenim odobravanjem, pevovodja pa je poleg cvetja prejel še karikaturno delo slikarja Alberta Sirka; s koncertno vstopnino je bil mogoč tudi brezplačen ogled Sirkove slikarske razstave.

Razen treh produkcij v juniju 1939, na katerih je nastopil Pregljev mladinski zbor in gojenci klavirskih in violinskih šol, se v tej poslovni dobi omenjajo še glasbeni nastopi, ki jih je organizirala Glasbena Matica: koncert zbora ljubljanske Glasbene Matice v Celju; koncert bolgarskih narodnih pesmi, ki ga je priredil bolgarski pevec Hristo Zlatev; dne 28. dec. 1938 sta dunajska in graška radijska postaja prenašali »Celjsko suito«; Glasbena Matica je sodelovala na literarnem večeru drugega Kulturnega tedna v Celju; orkester Glasbene Matice je sodeloval pri akademiji »Soče«; godalni orkester je nastopal pri proslavah na gimnaziji. Smisel za glasbeno kulturo je pokazala tudi nova vojaška godba v Celju.

Blagajna je v tem letu imela 444,25 din prebitka.

Šolsko leto 1939/40

V tem šolskem letu se navajata le dve koncertni prireditvi. Mladinski pevski zbor je v začetku decembra pod vodstvom Cirila Preglja nastopil in zapel Pregljevi »Slovenska zemlja« in »Srečal sem mravljo« ter Švarovo »Moj očka«, slednjo je na klavirju spremljal Mario Sancin.

Večjega stila pa je bil simfonični koncert v mesecu marcu v počastitev dvajsetletnice samostojnega delovanja Glasbene Matice. Nastopil je veliki orkester, ki je štel 50 godbenikov, in s tem je Celje dobilo visoko kvaliteten godbeni zbor. Orkester je bil homogen, zasedba godal in pihal močna in skrbno razporejena, godbeniki so razpolagali z zelo dobro tehniko in so sledili vsakemu migljaju dirigenta. Ravnatelj Sancin je najprej dirigiral Griegovo poklonitveno koračnico iz suite »Jorsalfar«; mogočno delo nordijskega romantika je zvenelo veličastno in je bilo izvedeno v velikem stilu. Vojaški kapelnik Pero Fabijanovič je dirigiral Schubertovo simfonijo v h-molu. Pod vodstvom istega dirigenta je orkester podal precizno harmonično instrumentalno delo P. Fabijanovića »Simfonične miniaturre št. 1« in Dvořakov učinkoviti »Slovanski ples št. 6«. Ob zaključku je ravnatelj Karlo Sancin dirigiral Haydnovo VI. simfonijo v g-duru. Orkester je podal to tipično Haydnovo delo v pravilnem klasičnem stilu in točni interpretaciji. P. Fabijanovič in K. Sancin sta se izkazala kot dirigenta velikega formata. Celje je bilo na orkester lahko ponosno.

Z nastopi gojencev Glasbene Matice v mesecu juniju in komornim večerom z nastopom instrumentalistov, pevcev solistov in orkestra so bile zaključene proslave dvajsetletnega jubileja Glasbene Matice.

Poslednji nastop članov Glasbene Matice v stari Jugoslaviji se omenja pri proslavi 1. decembra 1940 v gimnaziji. Nastopil je godalni kvartet, ki so ga sestavljali ravnatelj Karlo Sancin, Valter Jegrišnik, Dušan Sancin in Ignac Ferdič. Kritik pravi: Kvartet je uglajena enota, ki jo odlikuje dobro pretehtano in eksaktno izvajanje. Godalni kvartet je izvajal Dvořakovo »Humoresko«, veseli in svojstveni »Kmečki ples« Mirce Sancin ter zanimivi in fino nastrojeni skladbi Karla Sancina »Uspavanka« in »Serenada«. Mezosopranistka Kornelija Müllerjeva pa je ob spremljavi Mirce Sancin zapela arijo Pavline iz Čajkovskega opere »Pikova dama« in Karla Sancina »Poziv«.

S tem je delo Glasbene Matice pred drugo svetovno vojno v javnosti utihnilo, ljudi je začela prevzemati vojna psihoza in negotovost za prihodnost.

OPOMBE

(Zbral Gustav Grobelnik)

¹ Prav: »Celjski Sokol«. »Sokol«, napredna telesnovzgojna in politična organizacija. Ustanovni občni zbor Celjskega Sokola je bil 31. julija 1890. (Janko Orožen, Zgodovina Celjskega Sokola. Celje 1940, str. 13)

² »Dramatično društvo«, ustanovljeno na skupnem občnem zboru »Celjskega pevskega društva« 15. januarja 1911 (Fedor Gradišnik, Ustanovitev samostojnega »Dramatičnega društva« v Celju leta 1911. Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja. Tretja knjiga. Ljubljana 1967, str. 403)

³ Mišljena je celjska podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda. Družba sv. Cirila in Metoda — prva osrednja slovenska narodnoobrambna »šolska družba za Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko«, ustanovljena v Ljubljani, 9. aprila 1885, po zgledu češke »Ustredni Matice šolske«. Ustanovni odbor (predsednik Luka Svetec, tajnik in blagajnik Tomo Zupan, Ivan Hribar, Ivan Murnik, dr. Josip Vošnjak) je v razglasu z dne 20. septembra 1885 pozval k ustanavljanju podružnic Družbe. Te bi pričele z delom s tem, »da se precej napravijo po pooblaščenih, ki jih postavi ustanovni odbor. Podružnice bodo volile zastopnike za veliko družbino skupščino, ktera izvoli pravilno družbino vodstvo«. I. »velika družbina skupščina« je bila 5. julija 1886 v Ljubljani. Celjsko podružnico sta zastopala odvetnik dr. Ivan Dečko in odvetniški pisar Ivan Likar, med udeleženci iz Celja pa sta bila tudi mestni župnijski vikar Josip Žičkar, ki je zastopal »Posojilnico v Celji«, ter Mihael Vošnjak, zadružni organizator.

Družba je svoje poslanstvo do I. svetovne vojne razvijala z ustanavljanjem šol in otroških vrtcev z denarnimi podporami, s prireditvami, s predavanji in s tiskom. Tako je na II. občnem zboru 5. avgusta 1886 v Ljubljani bil sprejet sklep o ustanovitvi »otroškega vrtca ali zabavišča« v Celju. Ta je začel z delom v dekliški šoli šolskih sester (danes Ekonomski šolski center, Vodnikova 10) 20. decembra 1886. Osrednje vodstvo pa je denarno podprlo tudi dijaško kuhinjo v Celju, enako kot v Ptuj, ker sta »dokaj važni za naraščaj slovenskega razumnštva«.

V letu 1886 je celjski podružnici Družbe sv. Cirila in Metoda predsedoval odvetniški kandidat dr. Josip Vrečko (1856—1931).

(Prim. Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda. I. Ljubljana 1887, str. 3 in sl. ter Joža Glonar, Poučni slovar. Ljubljana 1931, str. 300)

⁴ Ustanovljeno leta 1893, ko je v »Obrtni zvezi« (1890) zavladal nemški duh. L. 1928 se je Občeslovensko obrtno društvo prekrstilo v »Slovensko obrtno društvo«. Do l. 1929 mu je predsedoval izdelovalec tehnic in ključavničar Ivan Rebek, nato pa stavbni in tesarski mojster Vinko Kukovec. Slovenskemu obrtnemu društvu je l. 1932 sledilo »Društvo jugoslovanskih obrtnikov«, ki mu je bil predsednik

slikarski in pleskarski mojster Stojan Holobar. (Janko Orožen, Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice. Celje 1952. Str. 50)

⁵ Po Gradišniku (Fedor Gradišnik, Zgodovina celjskega gledališkega življenja. Gledališki list Mestnega gledališča Celje 1952—1953, str. 212 in 335 ter Fran Korun-Koželjski. Celjski tednik 9. I. 1969) je v Čitalnici odvetniški kandidat dr. Vladimir Ravnihar (1871—1954 Ljubljana; v Celju od 1897 do 1901, prevzel vodstvo Celjskega pevskega društva in v njegovem okviru ustanovil dramski odsek. Gl. Slov. gled. leks. III, str. 574) z učiteljem Antonom Mundo ustanovil »godbeni odsek, iz katerega se je sčasoma razvil elitni orkester. Nato pa sta uvidevajoč potrebo slovenske godbe kot protiutež nemškemu mestnemu Musikvereinu ustanovila Celjsko narodno godbo«. Po odhodu Antona Munde na dunajski konservatorij je društveni delavec, pevec in pevski organizator, odvet. pisar Ivan Likar (Gl. op. št. 3) kot predstavnik Čitalnice pridobil za kapelnika Narodne godbe glasbenika in skladatelja Frana Koruna. Fran Korun-Koželjski (1868—1935) je z Narodno godbo prvič nastopil na Martinovo 1899 in ostal njen kapelnik dlje kot eno desetletje. Z neumorno vztrajnostjo mu je uspelo 22 članov močno Narodno godbo tako izvežbati, da je lahko nastopala kot godba na pihala in kot godalni orkester. Po poročanju celjske »Domovine« je bila celjska Narodna godba sploh najboljša na tedanjem Spodnjem Štajerskem. (Prim. Dr. K. A., Glasbenik Korun Fran-Koželjski, njegovo življenje in delovanje. Savinjski vestnik, 16. 4., 23. 4. in 30. 4. 1954)

Josip Karlovšek (1867—1950), dr. iur., odvetnik in narodni delavec v Celju, se spominja ustanovitve Narodne godbe kot pobude, ki so jo rodile potrebe celjskih Sokolov rekoč: »Na sploh, zlasti pa še pri sokolskih izletih smo pogrešali svoje godbe, ki bi bila za ljudstvo posebno privlačna sila. Na pobudo Ivana Likarja smo ustanovili pri Čitalnici godbeni odsek. Duša mu je bil Likar, jaz pa sem ga kot tajnik društva formalno vodil. Posebnega pomena je bila godba za Sokole na izletih, prostih vajah, gledaliških igrah in — pogrebih«. Josip Karlovšek je prišel v Celje 1897 in bil izvoljen za predsednika Celjskega pevskega društva ter za tajnika Čitalnice, nekaj pozneje (1889) za podstarosto Celjskega Sokola, v letih 1905—1908 je bil pa njegov starosta. (Prim. Dr. Josip Karlovšek, iz mojih spominov na sokolsko in narodno delo v celjskem okrožju. »Jutro« 29. 6. 1940)

⁶ Ustanovljena kot ustanova v tretje obnovljenega Musikvereina (1879). (Prim. Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli. Graz 1909, str. 418)

⁷ Anton Schwab (1868—1938), zdravnik, skladatelj in uspešen pevovodja Celjskega pevskega društva (1903—1913) (SBL III. str. 248). Pred tem (1900) ustanovil in vodil pevski odsek Delavskega podpornega društva. (Konrad Fink, Dr. Anton Schwab. Celjski zbornik 1951, str. 158)

⁸ Radovan Brenčič (r. 1. avg. 1890 v Celju) dr. iur. Gledališki organizator, prevajalec, publicist. Pravniki v upravni službi. Od 15. marca 1922 do aprila 1941 je bil upravnik Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru. (Sl. gled. leksikon I. Ljubljana 1972, str. 78). Kot upokojenec živi v Celju.

⁹ Dr. Radovan Brenčič pripoveduje, da je bil dijaški »Vogljajna kvartet«, v katerem je sam igral gosli, »kopija« šentjurskega, t. j. Ipavčevega »Vogljajna kvarteta«. Tudi skladbe za izvajani spored je abiturientu Brenčiču odstopil dr. Josip Ipavec, ki jih je imel za svoj kvartet in jih je očitno prinesel s seboj iz Zagreba, odkoder se je spomladi 1907 kot »nadzdravnik« (Oberarzt) vrnil v Šentjur na željo svojega bolnega očeta dr. Gustava, tudi skladatelja. — Dr. Brenčič se še danes spominja, da so v mešanem sekstetu pele Gregorinova, Simoniškova in Anka Vrečerjeva, vse članice Celjskega pevskega društva. Navedeni Miloš Stibler je sodeloval kot režiser in igralec (Tri vile). Baje je bil prav ta nastop Brenčičevih sodelavcev pobuda za poživitev zbora Celjskega pevskega društva. ki je tedaj »spal«, medtem ko je njegov dramski odsek »delal«. (Zap. G. C. 14. 11. 1973)

¹⁰ Matej Hubad (1866—1937), glasbeni organizator, dirigent in pedagog. Med 1891—1894 ter po 1898 vodja Glasbene Matice v Ljubljani, učitelj klavirja, petja,

teorije, zgodovine itd., vodja Matičnega zbora. Med 1923—1927 upravnik Slovenskega Narodnega gledališča v Ljubljani. (Sl. gled. leksikon I. Ljubljana 1972, str. 225)

¹¹ Prim. op. št. 5.

¹² Vinko Vošnjak (1890 Celje — 1926), sin znanega celjskega peka Vošnjaka. Umrl v Beogradu kot žandarmerijski kapetan. Po Slov. gled. leksikonu III, 1972, str. 783, pisal gledališke prizore za dijaško gledališko družino, ki je m. dr. igrala tudi pri Vošnjakovih in v kateri l. 1900 vidimo tudi gledališčnika Fedorja Gradišnika (1890—1972) (Gl. T. O. Gledališka pot Fedorja Gradišnika Gled. list Mest gled. v Celju 1952/53, str. 266)

¹³ Ernest Kalan (1883—1956) dr. iur., odvetnik in politik v Celju. Leta 1911 član pripravljalnega odbora za ustanovitev samostojnega »Dramatičnega društva« v Celju. (Fedor Gradišnik, Ustanovitev »Dramatičnega društva« v Celju leta 1911. Dokumenti Slov. gled. muzeja. Tretja knjiga. 1967. Str. 403)

¹⁴ Mirko Gruđen, ravnatelj celjske podr. Ljubljanske kreditne banke do svojega odhoda v Ljubljano 1929; nasledil ga je Josip Skaza (J. Orožen, Denarništvo v Celju, 1973, str. 43). Podružnica je poslovala v prostorih, ki jih danes zaseda prodajalna »Varteks«, Prešernova 8.

Gvidon Sernec (1879—1940), dr. iur., odvetnik in narodni delavec v Celju: 1905—1908 podstarosta, 1909—1910 starosta Celjskega sokola, 1920—1927 starosta celjske sokolske župe. (Vestnik sokolske župe Celje, 1. 11. 1940, str. 155). Ob ustanavljanju Glasbene šole (40) član Celjskega pevskega društva (po fotografiji Celjskega pevskega društva z dne 19. 12. 1919). Še leta 1924 (23. avg.) je s »prijetnim in šolanim baritonom« pel baritonski solo v Griegovi baladi Nova zemlja, s katero je CPD pod vodstvom Cirila Preglja koncertiral v Rogaški Slatini. (Iz pisma C. Preglja, 6. 10. 1954 G. G.)

Fran Marinček (u. 1960 Ljubljana), šolnik. Ob rojstvu bivše Jugoslavije postavljen za ravnatelja Dvorazredne trgovske šole (in v njenem sklopu delujoče trgovsko-nadaljevalne šole) v Celju 1918—1941. Njegova zasluga je, da je dal tej šoli odločno slovenski značaj, ker so se kljub zakonskim predpisom o slovenskem učnem jeziku pojavljale neke tendence popuščanja. (G. G. Osemdesetletnica v nižjem trgovskem šolstvu v Celju. Celjski zbornik 1951, str. 244).

Ciril Pregelj (1887—1966, Ankaran), glasbeni pedagog, pevovodja, skladatelj. Ob ustanovitvi Glasbene šole (32) pevovodja Celjskega pevskega društva (1913—1928), nato delavskega zbora Svoboda v Celju (1929—1936), zbora društva Oljka (1936—1941) in dr. zborov. Reorganiziral Celjsko godbeno društvo itd. (Gl. SBL II. knjiga, str. 480).

¹⁵ V tej stavbi so za časa Marije Terezije (1740—1780) nastanili glavno šolo, iz katere je nastalo še nekoliko šolskih ustanov. Po uvedbi novega šolskega zakona so se vse osnovnošolske ustanove preselile v grofijo, staro poslopje je začasno prevzelo vojaštvo, a leta 1882 se je v drugem nadstropju naselil muzej, medtem ko so prvo nadstropje izročili Glasbeni šoli. (Janko Orožen, Celje z zaledjem. Celje 1948, str. 58).

Vse večji dotok učencev pa kakovost šole, ki že narekuje prehod v srednjo stopnjo, ter vloga šole v dvigu glasbene kulture v velikem Celju, kličejo že desetletje in drugega pol po gradnji nove, sodobne in tehnično ustrezne stavbe. Po prvotni lokaciji naj bi nova glasbena šola stala na kompleksu med Jurčičevo, Trubarjevo in Malgajevo ulico. (Gl. Jelka Vehovar, Glasbena šola v Celju in njena problematika. Celjski zbornik 1959, str. 320). Po odloku o spremembah in dopolnitvah odloka o zazidalnem načrtu za »Celje — Center« (staro mestno jedro) z dne 29. 9. 1972 (Ur. l. SRS št. 42/72), je ta čas za gradnjo glasbene šole predvidena parcela na Okopih, med sedanjo glasbeno šolo in hišno št. 1.

¹⁶ Da bi se končno odpravila zmeda, ki jo je nekaj let povzročala prejšnja tuja valuta, ki jo je preobrat 1918. zatekel na slovenskem ozemlju bivše Jugoslavije, so se spomladi 1920. odtegnili iz prometa vsi avstrijski bankovci ter se zamenjali za nove kronsko-dinarske bankovce, t. j. za dinarske bankovce Narodne banke Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, opremljene s pretiskom kronske vrednosti v razmerju en dinar za štiri krone. Z veljavnostjo od 1. januarja 1923

je bilo predpisano obvezno računanje le še v dinarjih, ker so se tudi kronsko-dinarski bankovci zamenjali za nove, glaseče se le na dinarje. (Dr. Vladimir Murko, Denar. Ljubljana 1943, str. 79).

¹⁷ Risto Savin (pravo ime Friderik Širca, 1859 Zalec—1948 Zagreb), skladatelj, po poklicu topniški oficir, nazadnje brigadni general za Avstro-Ogrske. Po končani prvi svetovni vojni živel v rodnem Žalcu. Velja za enega pomembnih slovenskih novoromantičnih skladateljev, po Cvetku (Dr. Dragotin Cvetko, Risto Savin. Ljubljana 1949, str. 184) »osebnost, ki spada med najznačilnejše predstavnike slovenske glasbene moderne konca 19. in prvih desetletij 20. stol.«

¹⁸ Slavko Osterc (1895 Veržej—1941 Ljubljana), slovenski skladatelj in glasbeni pedagog. Mojster orkestralne in komorne glasbe. (Leksikon CZ Ljubljana 1973, str. 696). Po izpitu za poučevanje glasbe na meščanskih šolah, nameščen za učitelja glasbe v Celju (1922 — jesen 1925) na meščanski šoli, danes III. osnovna šola, Vodnikova 4, za ravnateljvanja že v Minarjevi Kroniki omenjenega Bena Serajnika, odličnega glasbenika in odbornika prvega odbora GM. S Kogojem in Bravničarjem sodi Osterc med ustvarjalce moderne slovenske opere. Poleg drugih skladb je v Celju nastala tudi njegova prva opera »Krst pri Savici«. Po študiju kompozicije v Pragi (1925—1927) je bil učitelj na drž. konservatoriju v Ljubljani ter od 1939 do svoje smrti profesor na novoustanovljeni glasbeni akademiji v Ljubljani. (Gl. Sl. gled. leksikon II. Ljubljana 1972, str. 488 in Fran Roš, Slavko Osterc — nekoč Celjan. Celjski tednik, 7. 6. 1963).

¹⁹ Godalni kvartet Zika (1920—1923, pozneje Československé kvarteto so ustanovili v Ljubljani: Rihard Zika (I. violina), Karlo Sancin (II. violina), Ladislav Černý (viola) in Ladislav Zika (violončelo). Kvartet je nastopal najprej po Sloveniji. V jeseni 1921 je kvartet odšel na študij na Češko, sledijo koncerti in koncertne turneje (Dunaj, Jugoslavija, južna Nemčija, Češka).

Ivan Karlo Sancin, 1893. Skedenj pri Trstu. Izhaja iz ljudske godčevske rodbine. Njegova glasbena izobrazba: šola pevskega in glasbenega društva v Gorici (1907—1914), tržaški konservatorij, po I. vojni dipl. izpit pri Humlu v Zagrebu, študij kompozicije pri Art. Michlu v Gradcu. Po povratku iz vojne poučeval violino na konservatoriju GM (1919—1922) ter igral v orkestru Opere v Ljubljani. Ravnatelj šole GM v Celju od 1. 9. 1923 do 6. 4. 1941. Od 1. 8. 1941 do 31. 8. 1945 član opernega orkestra in učitelj v šoli GM v Ljubljani, nato ravnatelj šole GM v Trstu. (SBL III. knjiga, str. 199). Sedaj živi v Ljubljani kot upokojenec.

²⁰ Mirca Sancin (1901—1970), r. Župnek v Ljubljani, pianistka, glasbena pedagoginja. V letih 1923—1941 poučevala klavir v šoli GM v Celju in nastopala kot pianistka na koncertih po raznih krajih; v letih 1941—1945 poučevala klavir na šoli GM v Ljubljani, od 1945 dalje pa na šoli GM v Trstu. Njena zrelejša skladateljska dela (prednjačijo dela za klavir in nekaj za petje) jo uvrščajo med najboljše slov. skladateljice. (SBL III. knjiga, str. 200).

²¹ Danes Dom Jugoslovanske ljudske armade, Titov trg 3.

²² Stol sedmorice v stari Jugoslaviji naziv za kasacijsko sodišče v Zagrebu, ki je izvrševalo za območje današnje SR Hrvatske in SR Slovenije sodno oblast v zadnji instanci v civilnih, pravnih in nespornih ter v kazenskih zadevah (Gl. Dr. Nemo, Trgovsko-gospodarski leksikon II. Ljubljana 1938, str. 550).

²³ Prenos palače »Deutsches Haus« v slovenske roke lepo opisuje pokojni Franc Mravljak (1882—1970), profesor in gimnazijski direktor v Celju, v Letopisu šolskega centra za blagovni promet 1962/63, str. 5, pod naslovom Moja življenjska pot. Takole piše: »Nasproti kolodvoru so Nemci zgradili svojo trdnjavo »Deutsches Haus«, da bi pripotujoči tujci takoj spoznali nemški značaj celjskega mesta. Po prvi svetovni vojni so se kaj težko ločili od svoje »Trutzburg«. Še l. 1923 so imeli zaradi prizanesljivosti Slovencev svoj »Jagaball«, kar je silno vznemirilo vse mesto, tako da je morala zastražiti stavbo oblast. Skrajni čas je torej bil, da je bilo društvo »Deutsches Haus« razpuščeno in je bil postavljen od sodišča kurator Ivan Prekoršek. (Ivan Prekoršek, 1883 Vojnik — 1968 Celje, organizator, društveni delavec, publicist in politik. Op. G. G.) Razpuščeno društvo si je skušalo s fingirano kupno pogodbo in s skupino celjskih Nemcev, bivših odbornikov razpuščenega društva, pridržati lastnino. Ivan Prekoršek je v svoji

lastnosti kot regent vložil tožbo na razveljavljenje te kupne pogodbe in je s tožbo uspel. Upravna oblast je sedaj želela, da se ustanovi namesto razpuščenega nemškega društva slovensko društvo z istim imenom, ki bi nato prevzelo imovino nemškega društva. Tako društvo smo ustanovili, imenovalo se je »Celjski dom«. Iskali smo po vsej Jugoslaviji narodnjake, ki bi pristopili k društvu kot ustanovni člani. Bilo jih je malo, saj je znašala ustanovnina 1000 din, v takratni valuti lep denar. Nemci so nato pretili, da bodo šli v zaščito manjšinskih pravic celo s pritožbo pred mednarodno sodišče v Haagu, kjer bi utegnili pri takratnih političnih razmerah zmagati. Po nalogu višjih oblasti smo morali društvena pravila prilagoditi razmeram tako, da niso nasprotovala pravicam nemške narodne manjšine. Z izvolitvijo v upravni odbor, ki ga je ves čas do druge svetovni vojne vodil med Scilo in Karibdo Ivan Prekoršek, smo si vodilni člani uprave naprtili ogromno skrb in nepriliko. Kar je bilo zasluženega s prenočitvami v hotelu, je pogoltnila restavracija, ki je bila zaradi večkratnega menjavanja restavraterjev v stalni krizi. Motili so se tisti, ki so neinformirani trdili, da so člani društva imeli od hotela koristi. Mnogokrat smo bili izpostavljeni krivični kritiki, posebno, če je šlo za odškodnino za veliko dvorano pri prireditvah. Prireditelji so mislili, da je Celjski dom dobičkanosno podjetje, zato so mnogi prosili za brezplačno uporabo dvorane ali za znižanje najemnine. Odkar je postalo Celje slovensko, je bila dvorana v Narodnem domu premajhna in so se vršile vse večje prireditve v veliki dvorani Celjskega doma z obsežnimi stranskimi prostori.»

²⁴ Orjuna (kratica za organizacijo jugoslovanskih nacionalistov), profašistična organizacija, ustanovljena kmalu po nastanku stare Jugoslavije pod krinko jugoslovanstva in zaščite države. Nastopala predvsem proti KPJ; 1929. razpuščena. (Leksikon CZ Ljubljana 1973, str. 692).

²⁵ Juro Hrašovec (1858 Sisak — 1957 Celje), dr. iur., odvetnik, politik; 1921. izvoljen za prvega slovenskega župana v Celju do l. 1927.

²⁶ Konrad Fink (1885—1970 Ljubljana), šolnik, kulturni delavec in skladatelj. Nad 40 let profesor na dvorazredni trgovski šoli, v novi Jugoslaviji na ekonomskem tehnikumu oz. ekonomski srednji šoli v Celju; v tem času tudi častni predsednik kulturno-prosvetnega društva »France Prešeren«, dediča Celjskega pevskega društva. Komorni moški zbor Celje ima na svoji plošči »Sloven c Slovenca vabi« posneto njegovo »Se en krajcarček 'mam«.

²⁷ Adolf (Saša) Pfeifer (1891 Ljubljana — 1951 Ljubljana) bančni uradnik. V Celju tudi vpliven gledališki delavec (igralec, pevec, režiser). Deloval od 1921. do 1934. pri Dramatičnem društvu, zatem pa v okviru »Celjskega studia«.

²⁸ Alojz Mišelčič (1880 Harije pri Trnovem), skladatelj iz kroga mlajših Cecilijancev in med obema vojnama (Celje) ugleden politik (župan, senator). Živi in snuje v Ljubljani.

²⁹ Gl. op. št. 13.

³⁰ Slomškov trg 7. Gimnazija ustanovljena 1808. Medtem ko je prva leta delala deloma po raznih zasebnih, deloma v cerkvenih hišah, so spomladi 1811 na tem mestu položili temeljni kamen za novo šolsko poslopje, ki je bilo jeseni 1812 toliko dogotovljeno, da je v novem šolskem letu 1812/13 že lahko gimnazijo sprejelo pod svojo streho, razen tega je dobil v njem stanovanje tudi gimnazijski prefekt. Gimnazija se je lepo razvijala, število mladine je rastlo, tako da je gimnazijsko poslopje kmalu postalo premajhno. Zato so 1851. staremu posloppju v smeri proti Savinji dozidali nov trakt. Kljub kasnejšim dozidavam in popravilom je poslopje le skromno služilo namenu srednješolskega zavoda vse, dokler ni te naloge prevzelo novo gimnazijsko poslopje na Otoku 1919/20, »stara gimnazija« pa je začela služiti stanovanjskim namenom, a tudi ob ta namen jo je deloma spravila bomba med drugo svetovno vojno. (Gl. Ivan Mlinar, 150 let celjske gimnazije. Celjski zbornik 1958, str. 5 in sl.)

³¹ Danes II. osnovna šola, Ulica 29. novembra 1.

³² Josip Sernek (1844—1927 Celje), dr. iur., odvetnik, politik in gospodarstvenik. Oče Gvida Serneca (Gl. op. 12). V Celju bil več let pevodvja v Čitalnici in od 1877 njen predsednik (SBL III. knjiga, str. 294). »Dolgo časa sem moral biti tudi pevodvja, kar je bilo zame jako naporno. Prišedši ves izmučen iz pisarne,

sem moral učiti večinoma nevajene pevce vse štiri glasove brez klavirja in brez gosli¹⁶, piše v svojih Spominih. Ljubljana 1927, str. 30.

³³ Dušan Sancin (1902—1973 Celje), violinist, glasbeni pedagog in dirigent. V Celju deloval od 1927. do svoje smrti. Po osvoboditvi obnovil in vodil godalni orkester (danes Celjski godalni orkester); pod njegovim vodstvom je bil orkester zlasti v letih 1950, 1951 vodilni amaterski godalni orkester tako v republiškem kot v zveznem merilu. (Beri Nekrolog, Novi tednik 11. 10. 1973 in A. Stupica, Celjski godalni orkester »Ivan Cankar«, Celjski zbornik 1965, str. 419).

³⁴ Po zak. o občih upravi iz leta 1922 je bila bivša Jugoslavija razdeljena na 33 oblasti, od tega Slovenija na dve: na ljubljansko in mariborsko oblast z velikima županoma na čelu. Organa oblastne uprave sta bila oblastna skupščina in oblastni odbor. Medtem ko je prva volila svojega predsednika ter oblastni odbor in je imela pravico izdajati uredbe, je bil oblastni odbor njen izvršilni organ oz. posvetovalni organ velikega župana. Oblasti so bile ukinjene s formiranjem banovin leta 1929; tako sta bili ljubljanska in mariborska oblast združeni v dravsko banovino. (Prim. Dragotin Trstenjak, Uprava v Sloveniji. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 139).

³⁵ Milan Orožen (1885 Soštanj — 1974 Ljubljana), dr. iur., med obema vojnama odvetnik v Celju. Ljubitelj glasbe (violinist, pevec) in planin že izza svojih srednješolskih let. V Kamniku član »Lire«, prvega slovenskega pevskega društva. V Celju od leta 1913, sprva kot notarski in odvetniški kandidat, nato samostojni odvetnik; igral v salonskem orkestru Čitalnice (1913); predsednik Glasbene Matice v Celju do konca stare Jugoslavije (1941). Po osvoboditvi je živel v Ljubljani.

³⁶ Do ustanovitve podružnice GM v Laškem res ni prišlo, pač pa je Vilko Kuntara (roj. 1905 v Debru pri Laškem, v šol. letu 1927/28 še gojenec konservatorske stopnje celjske glasbene šole, v šol. letu 1929/30 pa njen pomožni učitelj, gl. tu. str. 482) imel zasebno glasbeno šolo v Laškem s tem, da so k njemu hodili le Laščani, medtem ko je Celjane poučeval klavir ali violino na njihovem domu v Celju. Konec šolskega leta je učencu izdal »Izkaz o napredovanju« (tisk. v tiskarni Brata Rodé in Martinčič v Celju), podoben »Šolskemu naznanilu« (tisk. v Zvezni tiskarni v Celju), ki ga je izdajala Glasbena Matica. Kuntara je poskrbel, da so njegovi učenci obiskovali tudi predmeta »Splošna glasbena teorija« ter »Splošne vaje v petju« celjske glasbene šole, ki jih je tedaj učil (in tudi ocenjeval) Ciril Pregelj, kakor je to razvidno iz ohranjenega »Izkaza o napredovanju«. Kuntara je s svojimi učenci imel tudi »javne produkcije«, o čemer priča zadevna opomba na njegovih »izkazih«. Po ohranjeni fotografiji iz leta 1929 (z javne produkcije v zdraviški dvorani v Laškem, 12. 5. 1929) je šola Vilka Kuntare v šolskem letu 1928/29 štela 13 gojencev oz. gojenk. — Namen, da se ustanovi v Laškem podružnica celjske Glasbene Matice, formalno torej ni bil uresničen, dal pa je pobudo za delo začasne zasebne glasbene šole, ki se je zgledovala po predmetniku celjske GM. Šola je prenehala, ko se je Kuntara leta 1930 zaposlil kot regens chori v Kočevju. Več o Vilku Kuntari, kot vsestranskem glasbeniku, poroča Edo Jelovšek v brošuri Sto let glasbe v Laškem. Laško 1971. Str. 42.

³⁷ Valter Schramm, sin Vaclava Schramma, med obema vojnama lastnika edine izdelovalnice in popravilnice raznovrstnih glasbenih instrumentov iz počevine in lesa ter prodajalna glasbenih potrebščin. (Gl. Orožen-Savnik, Celje. Vodnik po mestu in okolici, 1928).

³⁸ Oton Bajde, danes profesor na Akademiji za glasbo v Ljubljani.

³⁹ Marjan Marolt, umetnostni zgodovinar in odvetnik, Josip Skaza, ravnatelj celj. podr. ljubljanske kreditne banke, Franc Turnšek, sprva prokurist, kasneje ravnatelj celj. podr. ljubljanske banke, Franc Mravljak, gimnazijski profesor (Gl. tudi op. 21).

⁴⁰ Pec (Josip) Šegula (1903 Ptujška gora), glasbeni pedagog, dirigent in organizacijski delavec, v Celju od 1926 do 1941, po osvoboditvi v Mariboru. (Gl. SBL III, str. 602).

⁴¹ Danes dvorana kina »Metropol«, Stanetova 15.

⁴² Vladimir Ravnihar (1871 Ljubljana — 1954 Ljubljana), dr. iur., narodni delavec. V Celju od 1897 do 1901; koncipient v odvetniški pisarni dr. Josipa Vreč-

Šolsko naznanilo
za leto 1937-28

opisni Grobelnik Marija

Vedno v I. polletju *1937/38* ... II. polletju *1937/38*
Priloga v I. polletju *1937/38* ... II. polletju *1937/38*

Priloga	I. polletje	II. polletje	Priloga priloge
Splošno glasb. šola	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>	<i>in, 1. Solisti</i>
Repetitorij			
Koncerti			
Splošno vsi v polju	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>	<i>1937/38</i>
Solo-gitar			
Klavir	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>	<i>Kuntarove</i>
Čitač			
Vokalno-gitar			
Bas			
Koncertna glasba			

Bredilo: vsakega učitelja 1. polletje II. polletje
in vsakega učitelja 1. polletje II. polletje

Dneva: *22. oktobra* 1937

Priloga: *1. solisti* *2. solisti*

Priloga: *1. solisti* *2. solisti*

V Laskem, dne *21. 11.* 1937

Šolski svetnik: *Marija Grobelnik*

Izkaz o napredovanju

opisni *Grobelnik Marija*

ki je obiskoval pri meni pouk v letu *1937-38* z naslednjimi uspehi:

Vrednote: I. polletje *1. solisti* II. polletje *1. solisti*

FREKVENCA	I. polletje	II. polletje	Predaja
	1. polletje	2. polletje	
Splošno glasb.	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>
Harmonika			
Splošno	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>
Klavir	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>	<i>1. solisti</i>
Čitač			

Dneva: *22. oktobra* 1937

V Laskem, dne *21. 11.* 1937

Letni spričevali »Glasbene Matice« Celje (levo) in Kuntarove zasebne glasbene šole v Laškem (desno)

ka; odbornik Čitalnice in Sokola; prevzel vodstvo Celjskega pevskega društva, bil nekaj časa njegov pevovodja in v njegovem okviru ustanovil dramski odsek. (Prim. Sl. gled. leks. III, str. 574 in SBL III, str. 41).

⁴³ Srečko Zalokar (1917), danes violist-koncertant, član ljubljanske filharmonije in glasbeni pedagog.

Ignac Ferdič (1916), kasneje notarski pripravnik. Še leto dni ne po svojem zadnjem nastopu (1. dec. 1940), ustreljen 15. novembra 1941 v Mariboru kot talec...

⁴⁴ Milan Stante (1916), diplomirani pravnik in gledališki režiser. (Gl. Sl. gled. leks. III, str. 663). Ze kot celjski srednješolec je v letih 1933 in 1934 osvojil na jugoslovanskem tekmovanju harmonikarjev v Ljubljani naslov prvaka na klavirski harmoniki v kategoriji težje stopnje. V šolskem letu 1933/34 priredil v celjskem gledališču samostojni koncert na kromatični harmoniki v prid celjski dijaški kuhinji in dijaškemu podpornemu društvu. Gl. objavljeni letak!

⁴⁵ Uprizoritev Novačanove zgodovinske drame »Herman Celjski« na prostem v parku pripravil režiser in igralec Milan Košič (1900—1950) z amatersko igralsko skupino »Celjski studio«, ki jo je Košič ustanovil in vodil (1933, 1934). (Prim. Sl. gled. leks. II, str. 320).

⁴⁶ »Celjski zvon« — ob Celjskem pevskem društvu, drugi pomembnejši mešani pevski zbor, ki je združeval predvsem pevce iz katoliškega političnega tabora. Zborovodja skladatelj Avgust Cerer.

Mestno gledališče v Celju

V soboto, dne 21. oktobra 1933, priredi

Milan Stante

VIII. solec

(nagrajen s prvim darilom pri tekmi jugoslov. harmonikarjev
v Ljubljani v teški skupini kromatične harmonike)

dobrodelni koncert na kromatični harmoniki

v prid celjski dijaški kuhinji in dijaškemu podpornemu društvu

S P O R E D :

1. Puccini: „Boheme“
 2. Markov: Venec ruskih pesmi
 3. Carosio: Povratek
 4. Powel: Gondolier, intermezzo
 5. Jar. Weinberger: Furiant iz op. Švanda Dudak
 6. A. Jakl: Slovenski biseri
 7. P. Lesso Valerio: Zakaj?
 8. Harry Ralton: Če se pozneje enkrat vidiva
 9. Em. Heim: Danes sem s teboj sreči prisluzkoval
 10. Nik. Brodsky: Dekle tako si
-

Začetek ob 20. Vstop dovoljen s sporedom.

CELJSKA GLEDALIŠKA DRUŠTVA

Letak harmonikarskega nastopa osmošolca Milana Stanteta 1933, v prid celjski dijaški kuhinji in dijaškemu podpornemu društvu (15 × 23,5 cm, opečno rdeč)

⁴⁷ Slovenski vokalni kvintet (Tine Štibernik I. ten., Milan Jug II. ten., Roman Petrovčič I. bas, Tone Petrovčič I. bas in Artur Šulc II. bas (ust. 1928 v Ljubljani; v tridesetih letih »poznani in priznani tudi onkraj naših meja kot odlična, umetniško visoko stoječa pevka enota« (II. CKT, Celje 1939, str. 21).

⁴⁸ Dr. Milan Orožen piše (v pismu G. G. z dne 20. 11. 1973), da je imela Glasbena Matica svoj tekoči račun pri celjski podružnici Ljubljanske kreditne banke in se tu »tudi zadolževala, da je lahko plačevala učitelje.« Plačilo dolga so jamčili kot menični poroki vsakokratni predsednik in »še nekateri drugi odvetniki oz. meščani...«

⁴⁹ Miran Viher danes živi in deluje kot pedagog in violinist, deloma tudi kot skladatelj v ZDA (Missouri). (Po informaciji Srečka Zalokarja z dne 15. 1. 1974).

⁵⁰ Leto 1934/35, leto oficialnega žalovanja zaradi smrti Aleksandra I., kralja Jugoslavije, ubitega v atentatu v Marseillu 9. 10. 1934.

⁵¹ Celjski kulturni teden — prireditev naprednih kulturnih delavcev v Celju, prvič maja 1938, drugič aprila—maja 1939, katere namen je bil — po besedah iz uvodnika programske knjižnice I. CKT, »dvigniti višino naše izobrazbe ter v širših krogih poživiti zanimanje za lepe umetnosti«, hkrati pa naj bi — po uvodniku iz programske knjižnice II. CKT, »dokazala povezanost med celjskimi in občeslovenskimi kulturnimi stremljenji«. Organizacijski tajnik CKT je bil Bogomil Gerlanc, danes urednik in publicist v Ljubljani.

⁵² Celjski oktet so tisti čas sestavljali naslednji pevci: I. tenor: Marjan Petrak, Janko Žagar; II. tenor: Francè Frece, Rado Hodžar; bariton: Tone Filipič, Julč Gorič in Jože Jurač; bas: Karl Golob, Jože Kopač in Ivan Lah. Dedič Celjskega okteta je po nekaterih njegovih članih (Petrak, Filipič, Lah) današnji Komorni moški zbor. (Beri G. G.: Komorni moški zbor. Celjski zbornik 1962. Str. 287).

⁵³ Gl. priložbi list 13a.

⁵⁴ Celjsko godbeno društvo iz časov stare Jugoslavije je slej ko prej dedič, v okrilju Čitalnice, v letih 1898/1899 ustanovljene Narodne godbe (Prim. op. 5). Po zapiskih pok. prof. Dušana Sancina se je Narodna godba 10. 3. 1906 (?) osamosvojila in nadaljevala s svojim narodno-družabnim poslanstvom pod imenom »Celjsko godbeno društvo«. Le-to je prevzelo arhiv in inventar Narodne godbe. Menjalo se je torej le ime, celo odborniki so ostali isti. Imelo pa je svoja pravila s pravico do ustanovitve glasbene šole.

Društvo je obsegalo godbo na pihala (ok. 24 godbenikov) ter salonski orkester (ok. 12—14 izvršujočih članov).

Po I. svetovni vojni so Celjsko godbeno društvo obnovili. Brez vidnejšega uspeha je skušal restavrirati godbo na pihala kapelnik in glasbeni učitelj Lovrenc Kubišta (1863 Bratislava — 1931 Celje). Tozadevno iniciativo je prevzela Petermanova »železničarska godba« (ust. 1908). Pač pa je pod Kubištovo taktirko oživel salonski orkester.

Med glasbenimi delavci, ki so po I. svetovni vojni hoteli godbeno društvo »oživeti in ga dvigniti na višjo raven«, je bil tudi zborovodja in skladatelj Ciril Pregelj (Gl. op. 12). Kot društvenemu predsedniku ok. leta 1926 pa se mu to »radi nerazumevanja odločujočih krogov (nastavitev godbenikov) ni posrečilo« je pisal v pismu dne 6. 10. 1954 G. G.

Bolj ali manj je društvo, se pravi orkester živel, dokler ni prevzel pobude ravnatelj Glasbene šole Karlo Sancin in pritegnil člane Godbenega društva k sodelovanju v šolskem »orkestru Glasbene Matice«.

Daljši zapis o »Celjskem godbenem društvu« je objavilo »Lepo mesto«, glasilo Olepševalnega in turističnega društva Celje, 1974, št. 1, str. 8.

⁵⁵ Avgust Cerer, r. 1909 v Kamniku, zborovodja in skladatelj. Služboval kot upravni delavec po raznih krajih Slovenije, pred vojno in po vojni tudi v Celju. Od leta 1963 v pokoju.

⁵⁶ Znani zlet Zveze delavsko kulturnih društev »Svoboda« 7. julija 1935 v Celju, je tedanja oblast izkoristila za povod, da je »Svobode« kot nosilke prepovedane komunistične partije, razpustila. Celjski »svobodaši« so se takoj organizirali v »Zarji«, ki se je 1936. preimenovala v »Vzajemnost«. Kljub nenehnemu pritisku režima so tudi nova delavsko-prosvetna društva zaživela tako kakor nek-

danje Svobode. Njihovo delovanje je služilo narodno obrambni aktivnosti pred pretečo nacistično nevarnostjo nad Evropo.

⁵³ Besedilo pesmi je natisnjeno v brošuri s programom »Celjski kulturni teden 1.—8. maja 1938« na str. 7. Ker je brošura dandanes teže dostopna (v študijskih knjižnicah in pri nekaterih vnetih zbiralcih), ne bo odveč, če ga tu ponatisnemo.

Himna Celju

Naj z vencem ti novim okitimo glavo,
naj tebi, o Celje, zapojemo v slavo,
ki stalo vekovom v ponos si in čast,
ko narodov zrlo si rast in propast.

Že zgodnja so ljudstva v mrakobni davnini
gradila ti temelj, da vladaš dolini
in pota odpiraš na sever in vzhod,
na jug in do snežnih gorá na zahod.

Slovanska te sila je nase privila,
pred tujcem oholim zvestó te branila.
Ko truden je klonil za plugom tlačan,
o pravdi je sanjal in čakal na dan.

Vzblestele nenadno tri zvezde so zlate,
odprle bodočnost ti v zarje bogate,
a že jih usoda je skrila v temo,
razbila je sanje z zločesto roko.

Usodnih stoletij viharo valovje
razjedalo ti je mogočno zidovje,
dokler ni v svobodi ti sonce spet vzšlo,
ki v nove vekove síjalo ti bo.

O Celje ti staro, o Celje ti belo,
o Celje ponosno, o Celje veselo,
naj boči se milo nebo nad teboj,
za slavo slovensko ti vekomaj stoj!

Fran Roš

Uglasbil Iv. Karlo Sancin za mešani zbor, sopran solo in orkester. Peli so združeni celjski pevski zbori, sopran solo Helena Lapajne, orkester Glasbene matice. Dirigiral avtor.

GUSTAV GROBELNIK

DOKUMENT IZ GLEDALIŠKEGA ŽIVLJENJA V ŽALCU 1846

Po magistru Fedorju Gradišniku (1890—1972) nam je prišel v roke iz zapuščine Rajka Vrečerja, šolnika, društvenega delavca in zgodovinarja (1873—1962),¹ lepak 20 cm × 32 cm, natisnjen v tiskarni Janeza Krstnika Jeretina v Celju (1803—1853)². V gotici, deloma tudi v latinici, tiskano nemško besedilo tega lepaka vabi h gledališki predstavi v Žalcu, na veliki šmaren, 15. avgusta 1846.

V prevodu objavlja besedilo tega plakata Rajko Vrečer v svoji kroniki Savinjske doline³. Objavlja ga po izvirnem primerku, ki »ga hrani kronika žalskega Dramatičnega društva«. Po Vrečerjevi Savinjski dolini povzemam, da je bilo žalsko Dramatično društvo ustanovljeno leta 1913 in mu je od leta 1923 predsedoval sam Rajko Vrečer. Torej gre v našem primeru gotovo za isti plakat, ki ga je imel v rokah kronist Rajko Vrečer.

Po Vrečerju je plakat dokument o prvi gledališki predstavi v Žalcu, ki so jo igrali »domači diletanti v nemškem jeziku«. Napis »Gledališče v Žalcu« to potrjuje, čeprav bi utegnili izvajalci biti tudi izkušenejši celjski diletanti, ki so že od leta 1791, vsekakor pa po pozivu posebnega gledališkega društva k sodelovanju iz leta 1822, prirejali diletantske gledališke predstave⁴ »za pogorevce« ali »za prebivavce, ki so po povodnji močno poškodovani bili«. Podpore domnevi, da gre v žalskem primeru za celjske gledališke amaterje, lahko iščemo tudi v kronističnem zapisu, »da je bil ravnatelj vseh teh iger, po kojih se je toliko vbožcem pomagalo, tiskar Joanez Jeretin«⁵, torej tiskar našega lepaka. Tudi ta žalska predstava je namreč bila benefica in to v korist pogorelcev sosednih Petrovč...

Vrečerjeva sodba, da je plakat dokument o prvi gledališki predstavi v Žalcu, drži, če s prvo gledališko predstavo razumemo prvo naštudirano uprizoritev, toda plakat navaja, da bo igra *drugič uprizorjena* (zum zweiten Male aufgeführt). V našem primeru gre torej za izvirni tiskani dokument o *reprizi* (o drugi izvedbi) določene gledališke igre gledališča v Žalcu konec prve polovice prejšnjega stoletja, kar pomeni, da so *premiero te predstave imeli že prej*.

Theater in Sachsenfeld.

Samstag den 15. August 1846, als am Maria Himmelfahrtstefte
mit den eini

Gesellschaft edelmüthiger Kunstfreunde
zum Vortheile

der durch Feuer verunglückten Bewohner
des Wallfahrtortes
MARIA PLETTEROWITSCHE,
und zur ergiebigeren Unterstützung derselben
zum zweiten Male aufgeführt:

Die Feuerprobe.

Vorspiel in 1 Act von Regibus.

Personen:

Clara von Bedenlein, Marjaretha von Jammthal, Geruda, Clara's Jefe.	} zwei junge Frauen.	Wallfater, ein Chalkoppe, Hiner Wenzel von Abingaa, Gefasine, sein Anover.
---	----------------------	--

Das Stück spielt in den Zeiten der Ketzerei umweil der Burg Bedenlein.

Darauf folgt:

Das Posthaus zu Creuenbriezen.

Vorspiel in 1 Act von Regibus.

Personen:

Clara, Theoret, Blumentau, Kallent.	} zwei Kavalere Officiere.	Hin, Colibrius, Ein Aufwärter.
--	----------------------------	-----------------------------------

Da der Schismatikus zur Umgehung der durch den Brand am 7. Mai d. J. verunglückten Bewohner von Pletterowicz verwendet wird, und da dieser Ort eine berühmte Wallfahrt, und eben sowohl aus der Geschichte, als auch den in neuerer Zeit erfolgten Beisatz Kaiser I. L. arehel. Wallfahrt höchst merkwürdig, und zur Angeld gewis ist, (der geistlich ererbten Schatz beträgt 19200 R. 54 fr. C. M.) so durch die Bitte um zahlreichen Besuch an die eben lebhaftesten der Umgehend, unerscheltene nicht am unrichten Plac sein.

Der Schanplatz: In dem eigentl. Bierg. vergeblichen Theater nächst dem Pleinbouze zu Sachsenfeld.

Preise der Plätze: I. Platz nach Belieben. II. Platz 20 fr. III. Platz 10 fr. C. M.

Anfang um halb 8 Uhr.

Druck der Joh. Baur. Jevenschen Druckerei in Gilly.

Benefična prireditev je obsegala uprizoritev dveh enodejank — vese- loiger, ki jim je bil avtor popularni nemški književnik Avgust von Kotze- bue (1761—1819). Igrici sta terjali 12 igralskih vlog — prva 3 ženske in 3 moške, druga 2 ženski in 4 moške. Če bi plakat imenoma navajal nosilce posameznih vlog, kar tiste čase ni bilo v navadi⁶, bi seveda ne bilo vpra- šanja identifikacije »ravnitelstva« tega gledališkega dogodka v Žalcu 1846.

S plakata nadalje razberemo, da je bila predstava zvečer ob pol osmih, v nalašč za to pripravljenem gledališču (In dem eigens hierzu her- gestellten Theater) poleg pivovarne (nächst dem Bräuhaus zu Sachsen- feld). Pri tem gre za pivovarno, ki jo je kot prvo industrijsko podjetje v Žalcu ustanovil leta 1842 pivovarnar Franc Žuža, vulgo Kolenc (1801— 1877), po njegovi smrti pa jo je Žužova vdova prodala leta 1878 Simonu Kukcu (1838—1910), ki je zgradil v letih 1891 in 1892 novo moderno pivo- varno.⁷

Improvizacija letnega gledališča kaže, da so žalski organizatorji že- leli izkoristiti tople poletni čas in vélike maše, dan ljudskega proščenja v sosednih Petrovčah, ko bi množice gledalcev ne mogli spraviti v ustrez- no dvorano, če so jo za gledališke namene sploh že imeli.

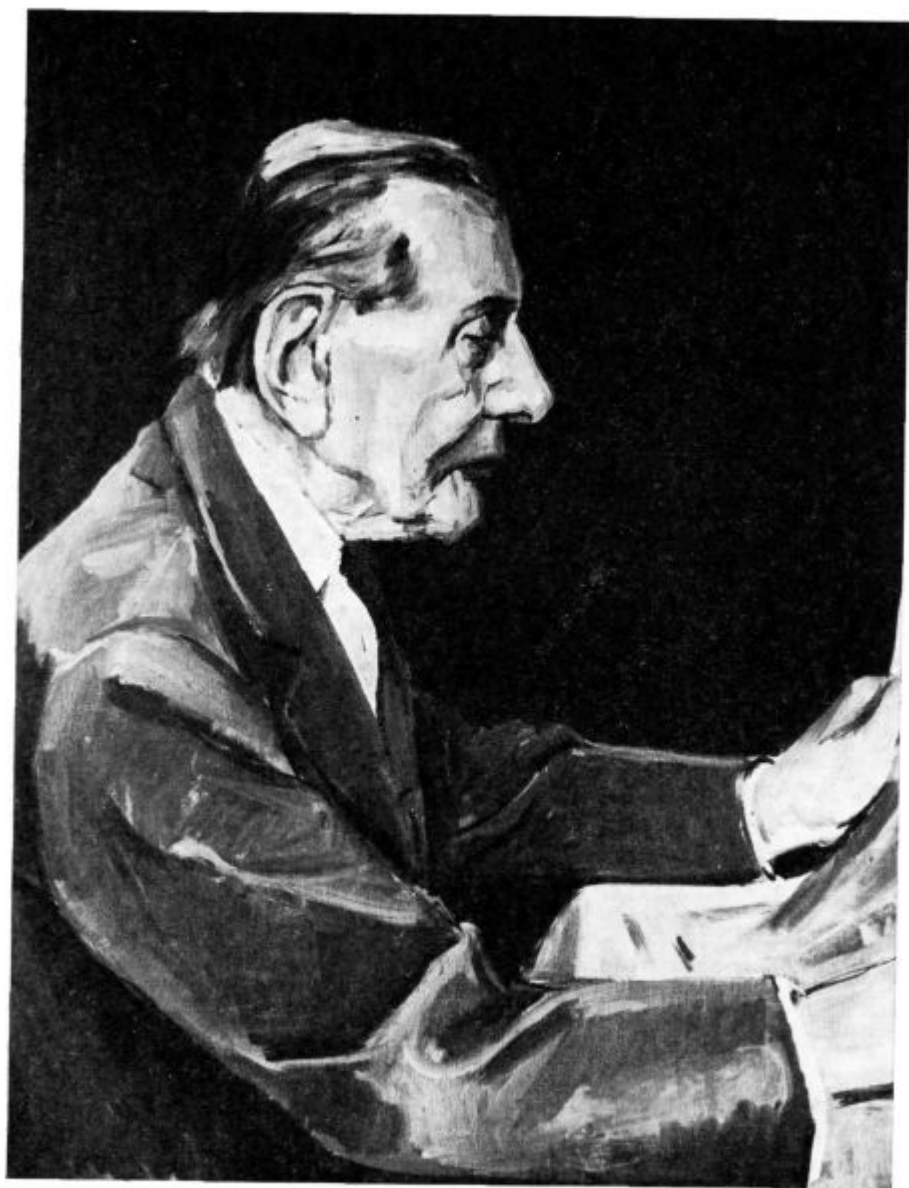
Izkupiček predstave so prireditelji namenili za obnovo sosednih, po požaru 7. maja istega leta prizadetih Petrovč⁸, sicer »slovite božje poti, v novjšem času znamenite tudi po obisku njegovega cesarsko-kraljevega apostolskega veličanstva«⁹. Plakat navaja, da je znašala po sodišču oce- njena škoda 19.209 goldinarjev 54 krajcarjev. Obseg te škode si lahko predstavimo s kupno močjo takratnega srebrnega goldinarja: po neki oceni se je za 5 in pol goldinarja dobil 1 mernik (36 l) pšenice¹⁰. . . . Po tej pri- merjavi je bilo treba za sedež v II. vrsti odšteti drobiža za pribl. 2 kg pše- nične moke (20 krajcarjev), za sedež v III. vrsti pa za pribl. 1 kg pšenične moke, medtem ko so sedeži I. vrste (Platz nach Belieben) bili očitno rezerv- irani za plačnike izdatnejših prostovoljnih prispevkov.

Plakat je torej verodostojen dokument gledališkega življenja v Žalcu sredi preteklega stoletja, ko je na gledaliških odrih vladala predvsem slad- kobnosentimentalna in zabavna dramatika Kotzebua, se pravi dobe, ki še sicer sodi v krizno obdobje slovenskega gledališkega življenja¹¹. Je pa tudi spričevalo družabne razgibanosti, ki jo je v tistih letih zmoglo okrog 500 prebivalcev žalskega trga¹², še brez zunanjega pečata narodno-kulturne zavesti, a izražene z nemškim nastopom gledaliških entuziastov, ki so jav- no komedijantsko izživljanje opravičevali s človekoljubnostjo, niso pa ga še vezali z manifestacijo slovenske narodne misli. Le nekaj let za tem pa se je slovensko narodno prebujenje po marčni revoluciji močno odražalo tudi na družabnih, kulturnih in gledaliških prireditvah v Žalcu in Celju.

OPOMBE

- ¹ Savinjski zbornik II, str. 422.
- ² SBL I, str. 406.
- ³ Savinjska dolina. Samozaložba. Žalec 1930. Str. 222.
- ⁴ Janko Orožen, Zgodovina Celja III. Celje 1930. Str. 122.
- ⁵ Ignac Orožen, Celska kronika, Celje 1854, str. 226.
- ⁶ Primerjaj plakate celjskih gledaliških predstav te dobe. Hrani jih Pokrajinski muzej Celje.
- ⁷ Vrečer, op. cit., str. 227 in 233.
- ⁸ Pogorele so vse hiše. (Janko Orožen, Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni. Savinjski zbornik 1965, str. 389).
- ⁹ Ignac Orožen, op. cit., str. 199: »1844, 31. avgusta popoldne sta se iz Dunaja v Cele pripeljala nju veličanstva, cesar Ferdinand I. in njegova žena cesarica Maria Ana. Še ta popoldan so cesar obiskali cerkev Matere Božje v Petrovčah«.
- ¹⁰ Janko Orožen, op. cit., str. 80.
- ¹¹ Filip Kalan, Izbor kronoloških podatkov za slovensko gledališko zgodovino. Linhartovo izročilo. Ljubljana 1957. Str. 170.
- ¹² Gl. Milan Natek, Žalec — Naselje in prebivalstvo. Savinjski zbornik 1965, str. 22 in 29.

V SPOMIN FEDORJU GRADIŠNIKU

IN MEMORIAM:

5. junija 1972 je v Celju preminul mg. ph. Fedor Gradišnik, igralec, režiser, pisatelj, prevajalec, gledališki organizator in prvi upravnik poklicnega celjskega gledališča ter častni meščan Celja. V spomin objavljamo njegov zadnji umetniški portret, ki ga je še za njegovega življenja ustvaril v olju celjski akademski slikar Milan Lorenčak in je zdaj v lasti pokojnikovega sina mg. ph. Dušana Gradišnika.

STANKO POTISK

SLOVENSKO LJUDSKO GLEDALIŠČE V CELJU
OD 1954 DO 1973Pregled uprizoritev, predstav, gostovanj in števila obiskovalcev
od 24. aprila 1954 do 29. junija 1973

Pregled uprizoritev od 24. 4. 1954 se neposredno navezuje na pregled Bran-ka Gombača, objavljen v celjskem gledališkem listu 1953/1954 od str. 266—323 pod naslovom Slovenska in tuja dela od 16. septembra 1849 do 24. aprila 1954. Po njem je prevzet tudi sistem obdelave podatkov, tako da tvori z njim zaključeno celoto. Sestavljen je z namenom, da bi se spomnili dvajsete obletnice prve predstave v novi gledališki hiši, ki je bila 9. 5. 1953, in z željo, da bi postala predstavljivejša količina dela, ki ga opravlja ta maloštevilni ansambel, kar govore številke, ki so zrna za kruh.

Sezona 1953/54

1. Pero Budak: KLOPČIČ, vesela ljudska igra v treh dejanjih, premiera 26. 5. 1954.

Prevedel in priredil Lojze Filipič — režija: Balbina Battelino-Baranovič — scena: Milan Butina — kostumi: Mija Jarčeva — koreografija: Marjan Kralj — zasedba: Zora Cervinkova (Roža), Pavle Jeršin (Jursan), Mina Jerajeva (Anica), Milan Breziger (Josina), Marija Goršičeva (Antuša), Marjanca Krošlova (Vranjica), Janez Albreht (Radojko), Janez Skof (Mijat), Vlado Novak (Markina), Neda Sirninkova (Jeka), Slavko Strnad (Ilija), Silvo Duh, Vlado Kalapati, Franc Jovan, Pavla Skofova, Danica Francetova, Tilka Svetelškova — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 2 — obisk: 2918.

2. Herbert Grün: ATOMSKI PLES, igra v treh dejanjih z dvema medigramama po nekaterih snovnih motivih Mauritsa Dekkerja drame »De wereld heeft geen wachtkamer«, krstna uprizoritev, premiera: 23. 6. 1954.

Režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanovič — zasedba: Pavle Jeršin (Polkovnik), Neda Sirninkova (Stella), Janez Albreht (Profesor), Janez Skof (Louis), Slavko Strnad (Robert), Viljem Tomšič (Max), Mina Jerajeva (Gospa Ruth), Vlado Novak (Peters), Marija Goršičeva (Nina), Milan Breziger, Franc Mirnik, Marjanca Krošlova, Pavla Skofova, Ida Lesova — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 5 — obisk 3268.

Sezona 1954/55

3. Hans Tiemeyer: MLADOST PRED SODIŠČEM, ponovitev, 18. 9. 1954, slavnostna predstava v proslavo praznika »Stajerska v borbi«.

4. Fran S. Finžgar — Miloš Mikeln: POD SVOBODNIM SONCEM, krstna predstava, 22. 9. 1954, ljudska igra v dveh dejanjih, devetih slikah.

Režija: Miloš Mikeln — scena in kostumi: Mile Korun — zasedba: Fedor Gradišnik (Svarun), Janez Eržen (Iztok), Marjanca Krošlova (Ljubinka), Janez Skof (Radovan), Avgust Sedej (Radogost), Vladimir Novak (Velegost), Silvo Božič (Rado), Pavle Jeršin (Jarožit), Slavko Strnad (Volk), Milan Breziger (Viljenec), Ivan Jeram (Antski kozelnik), Klito Maverjeva (Teodora), Mina Jerajeva (Irena), Aleksander Krošl k. g. (Azbad), Anton Planinc (Spiridion), Marjan Dolinar (Tunjuš), Edvard Goršič, Bogo Kotnik, Franc Mirnik, Franjo Cesar, Tone Vrabi, Jože Domjan — predstave v Celju: 13, na gostovanjih: 2 — obisk: 5436.

5. Ugo Betti: ZLOČIN NA KOZJEM OTOKU, drama v treh dejanjih, premiera 2. 10. 1954.

Prevod: Ivan Savli — režija: Branko Gombač — scena: Marjan Pliberšek — kostumi: Alenka Bartlova — zasledba: Mara Cernetova (Agata), Mina Jerajeva (Silvia), Marija Goršičeva (Pia), Janez Skof (Angelo), Avgust Sedej (Edvardo), predstav v Celju: 5, na gostovanjih: 2 — obisk 1853.

6. Luigi Pirandello: ŠEST OSEB IŠČE AVTORJA, komedija, premiera 10. 11. 1954.

Prevod: Ivo Sorli — režija: Andrej Hleng — scena: arh. Sveta Jovanovič — zasledba: Slavko Strnad (Oče), Klio Maverjeva (Mati), Marjanca Krošlova (Pastorka), Aleksander Krošl (Sin), Zora Cervinkova (Gospa Pace), Janez Eržen (Gledališki ravnatelj), Neda Sirknikova (Primadona), Pavle Jeršin (Prvak), Marija Goršičeva (Druga igralka), Mina Jerajeva (Mlada igralka), Viljem Tomšič (Mladi igralec), Mara Cernetova, Danica Precetova, Ida Lesova, Pavla Skofova, Janez Skof, Avgust Sedej, Franc Mirnik, Tone Vrabl, Jože Domjan, Silvo Duh — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 1 — obisk: 2537.

7. Erskin-Rousin-Gray: LEPA HELENA, komedija v treh dejanjih, premiera: 20. 11. 1954.

Prevod: Djurdjica Flere — režija: Andrej Hleng — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — zasledba: Janez Skof (Menelaj), Mara Cernetova (Helena), Mina Jerajeva (Hermiona), Marjan Dolinar (Eteonej), Pavle Jeršin (Telemak) — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 2 — obisk: 3330.

8. Norman Krasna: JOHN LJUBI MARY, komedija v treh dejanjih, premiera: 22. 12. 1954.

Prevod: Dušan Moravec — režija: Dino Radojevič — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — zasledba: Marjanca Krošlova (Mary Mc Kinley), Vlado Novak (Oscar Dugan), Pavle Jeršin (Fred Taylor), Aleksander Krošl (John Lawrence), Marjan Dolinar (Senator James Mc Kinley), Mara Cernetova (Phyllis Mc Kinley), Peter Božič (Victor O'Leary), Franc Mirnik (George Beechwood), Marija Goršičeva (Lily Herbich), Janez Skof (Marwood Biddle) — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 6 — obisk: 5182.

9. Wolfgang Hoffman-Harnisch: ADMIRAL BOBBY, pustolovska igra v desetih slikah, premiera: 29. 12. 1954.

Prevod: Fedor Gradišnik — režija in scena: arh. Sveta Jovanovič — asistent rež.: Janez Eržen — glasba: Bojan Adamič — kostumi: Mija Jarčeva — zasledba: Janez Skof, Aleksander Krošl, Franc Mirnik, Marjan Dolinar, Pavle Jeršin, Peter Božič, Slavko Strnad, Klio Maverjeva, Zora Cervinkova, Vlado Novak, Janez Eržen, Jože Domjan, Mina Jerajeva (Bobby Croft) — predstav v Celju: 13 — obisk: 4178.

10. John Van Druten: GRVICE GLAS, igra v treh dejanjih (šestih slikah), premiera: 5. 1. 1955.

Prevod: H. G. — režija: Dino Radojevič — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — zasledba: Klio Maverjeva (Sally Middleton), Marija Goršičeva (Olive Lashbrooke), Janez Eržen (Bill Page) — predstav v Celju: 6 — obisk: 1397.

11. William Shakespeare: HAMLET, tragedija v treh dejanjih (devetnajstih slikah), premiera: 12. 2. 1955.

Prevod: Oton Zupančič — režija: Dino Radojevič — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Bojan Adamič — zasledba: Janez Skof (Klavdij, kralj danski), Janez Eržen (Hamlet), Marjan Dolinar (Polonij), Pavle Jeršin (Horatio), Aleksander Krošl (Laert), Klio Maverjeva (Gertruda), Slavko Strnad (Fortinbras), Mina Jerajeva (Ofelija) — predstav v Celju: 21 — obisk: 7698.

12. Jan De Hartog: ZAKONSKA POSTELJA, premiera: 4. 3. 1955.

Prevod: Ivan Crnaog — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Alenka Bartl-Serša — zasledba: Marija Goršičeva (Ona), Pavle Jeršin (On) — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 6 — obisk: 2991.

13. Friedrich Forster: SIVEC, drama v štirih dejanjih (petnajstih slikah) prvič v Jugoslaviji, premiera: 22. 3. 1955.

Prevod: Zora Filipičeva — režija: Juro Kislinger; scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Alenka Bartl-Serša — zasledba: Avgust Sedej (Meyer), Klio Maverjeva (Selma Schwan), Zora Cervinkova (Ana), Janez Eržen (Dr. Sick), Pavle Jeršin (Dr. Jakob), Aleksander Krošl (Hans), Viljem Tomšič (Max Arken), Peter Božič (Franz Kolthoff), Slavko Strnad (Rolf Brabant), Janez Skof (Harald Becker), Marjan Dolinar (Theo Bolf), Milan Krašovec, Vladimir Novak, Neda Sirknikova — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 10 — obisk: 6010.

14. Miloš Mikeln: DEŽ V POMLADNI NOČI, drama v treh dejanjih, krstna uprizoritev, premiera: 9. 5. 1955.

Režija in scena: Mile Korun — kostumi: Milena Kumarjeva — zasledba: Janez Eržen, Janez Skof, Slavko Strnad, Marija Goršičeva, Nada Božičeva, Pavle Jeršin, Aleksander Krošl, Peter Božič, Marjan Dolinar, Vlado Novak, Avgust Sedej, Viljem Tomšič, Neda Sirknikova — predstav v Celju: 6, na gostovanjih: 2 — obisk: 1663.

15. Jože Javoršek: KRIMINALNA ZGODBA, igra v treh dejanjih, trinajstih slikah, krstna uprizoritev, premiera: 12. 5. 1955.

Režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Milena Kumer — zasedba: Marjan Dolinar, Klio Maverjeva, Marjanca Krošlova, Janez Škof, Vlado Novak, Zora Červinkova, Pavle Jeršin, Aleksander Krošl, Peter Božič — predstev v Celju: 6, na gostovanjih: 1 — obisk: 1644.

Sezona 1955/56

16. William Shakespeare: OTHELLO, tragedija v treh dejanjih, premiera: 1. 10. 1955.

Prevod: Oton Zupančič — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanovič — glasba: Nell Moody — kostumi: Alenka Bartl-Serša — zasedba: Marjan Dolinar (Roderigo), Pavle Jeršin (Jago), Slavko Strnad (Brabantio), Janez Škof (Othello), Sandi Krošl (Casio), Marija Goršičeva (Desdemona), Marjanca Krošlova (Emilija), Tone Vrabl, Peter Kušar, Vlado Novak, Cveto Vernik, Avgust Sedej, Anton Planinc, Franc Mirnik, Klio Maverjeva, Peter Božič, Avgust Sedej — predstev v Celju: 13, na gostovanjih: 10 — obisk: 8332.

17. Aleksander Marodič: OPERACIJA ALTMARK, špijunska igra v treh dejanjih, praizvedba: 22. 10. 1955.

Prevod in priredba: Herbert Grün — scena in režija: arh. Sveta Jovanovič — zasedba: Marjan Dolinar (Polkovnik Lorentz), Sandi Krošl (Major Vullf), Peter Božič (Poročnik Kurt Lindner), Marjanca Krošlova (Susi) — predstev v Celju: 11, na gostovanjih: 3 — obisk: 3971.

18. George Axelrod: SEDEM LET SKOMIN, romantična komedija v treh dejanjih, premiera: 10. 11. 1955.

Prevod: Herbert Grün — režija: Mirč Kragelj — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Bojan Adamič — zasedba: Janez Škof (Richard Sherman), Marija Goršičeva (Helen Sherman), Klio Maverjeva (Dekle), Zmago Frece, Zora Červinkova, Mara Černetova, Marjanca Krošlova, Avgust Sedej, Slavko Strnad, Brigita Rudolfova — predstev v Celju: 9, na gostovanjih: 4 — obisk: 3996.

19. Ranko Marinkovič: GLORIA, mirakel v šestih slikah, premiera: 18. 12. 1955.

Prevod: Herbert Grün — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Milena Kumer-Matulova — zasedba: Slavko Strnad (Don Zane), Sandi Krošl (Don Jere), Janez Škof (Rikardo Kozlovič), Vlado Novak (Škof), Marjanca Krošlova (Sestra Magdalena), Avgust Sedej, Franc Mirnik, Marija Goršičeva, Volodja Peer, Milan Krašovec, Vlado Kalapati — predstev v Celju: 12, na gostovanjih: 5 — obisk: 5494.

20. William Inge: VRNI SE, MALA SHEBA, igra v dveh dejanjih, premiera: 20. 12. 1955.

Prevod: Dušan Tomše — režija: Dušan Tomše — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Milena Kumer-Matulova — zasedba: Klio Maverjeva (Marie), Marjan Dolinar (Doc), Mara Černetova (Lola), Pavle Jeršin (Turk), Vlado Novak (Poštar), Zora Červinkova (Coffmanova), Peter Kušar, Volodja Peer, Peter Božič, Janez Škof — predstev v Celju: 9 — obisk: 2784.

21. Ivan Cankar: LEPA VIDA, igra v treh aktih, premiera: 21. 1. 1956.

Režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanovič — zasedba: Sandi Krošl (Poljanec), Minca Jerajeva (Dioniz), Marjan Dolinar (Damjan), Pavle Jeršin (Mrva), Marjanca Krošlova (Lepa Vida), Mara Černetova (Mati), Slavko Strnad (Dolinar), Janez Škof (Zdravnik), Marija Goršičeva (Milena), Volodja Peer (Prvi študent), Milan Krašovec (Drugi študent) — predstev v Celju: 9, na gostovanjih: 1 — obisk: 3557.

22. Miloš Mikeln: ATOMSKE BOMBE NI VEČ, mladinska igra v sedmih slikah po ideji Mileta Koruna, praizvedba: 31. 1. 1956.

Režija: Dušan Tomše — scena: Melita Vovkova in arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — zasedba: Ivo Umek, Ljotze Smid, Marta Pihlarjeva, Pavle Mirnik — predstev v Celju: 13 — obisk: 4134.

23. Herman Wouk: ZADEVA CAINE, igra v dveh dejanjih po romanu »Upor na ladji Caine«, slovenska praizvedba: 13. 3. 1956.

Prevod: Herbert Grün — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — režija: Branko Gombač: zasedba: Slavko Strnad (Poročnik Stephen Maryk), Pavle Jeršin (Poročnik Barney Greenwald), Sandi Krošl (Poročnik-komandant John Challee), Fedor Gradišnik (Kapitan Blakley), Janez Škof, Slavko Belak, Vlado Novak, Peter Božič, Avgust Sedej, Peter Kušar, Volodja Peer, Franjo Cesar — predstev v Celju: 12, na gostovanjih: 15 — obisk: 8128.

24. A. S. Puškin—Luisa Treves: NESMRTNI DON JUAN, dve zgodbi iz življenja velikega ljubimca »Kameniti gost«, »Don Juanovo pismo«, premiera: 21. 3. 1956.

Okvirno in vezno besedilo: Herbert Grün — prevod »Kamenitega gosta«; Josip Vidmar — prevod »Don Juanovega pisma«; Mleva Zakrajškova — kostumi: Mija Jarčeva — scena; arh. Sveta Jovanović — izbor glasbe: Marko Stopar — zasledba: Janez Škof (Ravnatelj gledališča), Pavle Jeršin (Don Juan), Marjan Dolinar (Leporello), Vlado Novak (Menih), Mara Cernetova (Donna Ana), Slavko Belak (Prvi gost), Franjo Cesar (Drugi gost), Marija Goršičeva (Lavra), Sandi Krošl (Don Carlos), Minca Jerajeva (Duenja), Albin Penko (Komendnikov kip), Vlado Novak (Komendnikov glas), Zora Cervinkova (Donna Marta), Klio Maverjeva (Donna Virtudes), Minca Jerajeva (Marija), Marjanca Krošiova (Donna Conception) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 5 — obisk: 5433.

25. Denis L. Fonvizin: BRIGADIR, komedija v petih dejanjih, premiera: 9. 5. 1956.

Prevod: S. U. K. — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasledba: Vlado Novak (Svetnik), Slavko Belak (Ivanuška), Avgust Sedej (Brigadir), Klio Maverjeva (Svetnica), Zora Cervinkova (Brigadirka), Marjanca Krošiova (Zofija), Franjo Cesar (Sluga), Janez Škof (Dobroljubov) — predstav v Celju: 10, na gostovanjih: 5 — obisk: 3785.

26. T. S. Eliot: OSEBNI TAJNIK, igra v treh dejanjih, jugoslovanska prazvedba: 23. 5. 1956.

Prevod: Herbert Grün — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Eva Paulinova — zasledba: Pavle Jeršin (Sir Claude Mulhammer), Marjan Dolinar (Eggerson), Sandi Krošl (Colby Simpkins), Albin Penko (B. Kaghan), Minca Jerajeva (Lucasta Angel), Mara Cernetova (Lady Elisabeth Mulhammer), Marija Goršičeva (Gospa Guzzard) — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 5 — obisk: 3758.

27. Ivan Potrč: ZLOČIN, kronika zadnje poti dveh revolucionarjev. Za dramski oder preuredil Herbert Grün, prazvedba: 23. 5. 1956.

Režija in scena: arh. Sveta Jovanović — zasledba: Minca Jerajeva, Albin Penko, Sandi Krošl, Janez Škof, Franjo Cesar, Pavle Jeršin, Tone Vrabl, Avgust Sedej, Cveto Vernik, Marija Goršičeva, Vlado Novak, Bogo Kotnik, Marjan Dolinar, Klio Maverjeva, Zora Cervinkova — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 2 — obisk: 3544.

Sezona 1956/57

28. Sofoklej: ANTIGONA, tragedija, premiera: 19. 9. 1956.

Prevod po Hofmannsthalu: Fran Albrecht — režija: Herbert Grün — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Mija Jarčeva — zasledba: Klio Maverjeva (Antigona), Marjana Krošl (Izmena), Pavle Jeršin (Besednik), Slavko Strnad, Marjan Dolinar, France Mirnik, Slavko Belak, Avgust Sedej, Vlado Novak (Tebanski knezi), Janez Škof (Kreoni), Tone Terpin (Stražnik), Sandi Krošl (Haimon), Albin Penko (Teirzas), Nada Božičeva (Evridikaj) — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 3 — obisk: 3304.

29. Anton Pavlovič Čehov: STARE RUSKE ŠALE, O škodljivosti tobaka, Tragic po sili, Snubač, Jubilej, Medved, premiera: 26. 9. 1956.

Prevod: Janko Modur in Mile Klopčič — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanović — zasledba: Slavko Strnad (Ivan Ivanovič Njuhin), Marjan Dolinar (Aleksaj Aleksejevič Juraskin), Sandi Krošl (Ivan Ivanovič Tolkačov), Avgust Sedej (Stepan Stepanovič Cukov), Tone Terpin (Ivan Vasiljevič Lomov), Mara Cernetova (Natalija Stepanovna), Sandi Krošl (Kuzma Nikolajevič Hirin), Slavko Belak (Andrej Andrejevič Šipučin), Janez Eržen (Bančni sluga), Angelca Hlebčetova (Tatjana Aleksejevna), Zora Cervinkova (Nastasja Fjodorovna), Vlado Novak, Janez Škof, Pavle Jeršin — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 13 — obisk: 5271.

30. Jerzi Lutowski: DEŽURNA SLUŽBA, igra v treh dejanjih, premiera: 20. 10. 1956.

Prevod: Uroš Kraigher — režija: arh. Sveta Jovanović — scena: arh. Sveta Jovanović — zasledba: Pavle Jeršin (dr. Tadeusz Osinski), Marija Goršičeva (Zofia), Mara Cernetova (Ana), Albin Penko (dr. Machcevicz), Zora Cervinkova (Klasiowa), Marjan Dolinar (Peirzchala), Janez Eržen, Vlado Novak, Tone Terpin, Nada Božičeva, Avgust Sedej — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 17 — obisk: 7555.

31. Richard Nash: VREMENAR, vesela romanca v treh dejanjih, premiera: 8. 11. 1956.

Prevod: Herbert Grün — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasledba: Albin Penko (H. C. Curry), Sandi Krošl (Noah Curry), Slavko Belak (Jim Curry), Angelca Hlebčetova (Lizzie Curry), Slavko Strnad (File), Avgust Sedej (Thomas), Pavle Jeršin (Bill Starbuck) — predstav v Celju: 10, na gostovanjih: 16 — obisk: 7311.

32. William Shakespeare: MACBETH, tragična balada v dveh delih, premiera: 17. 1. 1957.

Prevod: Oton Zupančič — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasledba: Marjan Dolinar (Glas prve vešče), Tone Terpin (Glas druge vešče), Slavko Belak (Glas tretje vešče), Pavle Jeršin ali Albin Penko (Macbeth), Slavko Strnad (Banquo), Janez Eržen (Macduff), Pavle Jeršin ali Albin Penko (Kralj Duncan), Sandi Krošl (Malcolm), Mara

Černetova ali Angelca Hlebčeto (Lady Macbeth), Avgust Sedej (Sluga), Slavko Belak (Lenox), Vlado Novak (Donalbain), Tone Terpin (Morilec), Janez Škof (Seyton), Marjan Dolinar (Zdravniki), Nada Božičeva (Dvornica) — predstav v Celju: 8 — obisk: 2597.

33. Miloš Mikelc: **PETRA ŠEME POZNA POROKA**, slovenska komedija v treh dejanjih, premiera: 27. 2. 1957.

Režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanovič — ples: Lidija Lipovževa — zasedba: Marjan Dolinar (Peter), Nada Božičeva (Mama), Marija Goršičeva (Vida), Angelca Hlebčeto (Breda), Tone Terpin (Boris), Nada Coblina (Deklica z orglicami), Janez Eržen (Marko), Mara Černetova (Mira) — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 8 — obisk: 4558.

34. Stefan Zweig: **VOLPONE**, brezsrčna komedija v treh dejanjih (6 slikah) po Benju Jonsonu, premiera: 20. 3. 1957.

Prevod: Fran Albreht — režija: Branko Gombač — scena: Marjan Pliberšek — glasba: Oskar Danon — zasedba: Cveto Vernik (Prvi sluga), Tone Vrabi (Drugi sluga), Janez Škof (Volpone), Pavle Jeršin (Mosca), Tone Terpin (Voltore), Avgust Sedej (Corvino), Slavko Strnad (Corbaccio), Marija Goršičeva (Canina), Nada Božičeva (Colomba), Slavko Belak (Corbacciov sluga), Albin Penko (Leone), Janez Eržen (Poglavar sbirov), Marjan Dolinar (Sluga na sodišču), Vlado Novak (Sodnik) — predstave v Celju: 6, na gostovanjih: 9 — obisk: 3866.

35. Diego Fabri: **ZAPELJIVEC**, komedija v treh dejanjih, premiera: 4. 4. 1957.
Prevod: Jaro Dolar — režija: Herbert Grün — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — zasedba: Janez Eržen (Gabriel-Edvard-Filip Simon), Marija Goršičeva (Katarina), Angelca Hlebčeto (Alina), Mara Černetova (Vilma) — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 2 — obisk: 3176.

36. Prežihov Voranc: **PERNJAKOVI**, kmečka drama v štirih dejanjih (6 slikah), premiera: 25. 4. 1957.

Priredba in dopolnitev besedila po avtorjevih načrtih: Herbert Grün — režija: Janez Vrhunc — scena: Boris Kobe in arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — zasedba: Albin Penko (Pernjak), Nada Božičeva (Pernjica), Marjanca Krošl (Mojca), Angelca Hlebčeto (Ajta), Tone Terpin (Ladej), Pavle Jeršin (Anej), Slavko Belak (Moškopiet), Marija Goršičeva (Lena), Marjan Dolinar, Tina Svetelškova, Mara Černetova, Avgust Sedej, Zora Cervinkova, Vlado Novak, Janez Škof, Franjo Cesar, Slavko Strnad — predstav v Celju: 14, na gostovanjih: 13 — obisk: 7514.

37. Moliere: **SKOPUH**, komedija v petih dejanjih, premiera: 12. 6. 1957.

Prevod: Djurdjica Fleretova — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Janez Eržen (Valer), Mara Černetova (Eliza), Slavko Belak (Kleant), Janez Škof (Harpagon), Tone Terpin (Svigelj), Avgust Sedej (Mojster Simon), Klio Maverjeva (Frozina), Zora Cervinkova (Botra Klavdija), Albin Penko (Mojster Žak), Marjan Dolinar (Skrnoba), Vlado Novak (Griževac), Marjanca Krošlova (Marjana), Pavle Jeršin (Komisar), Slavko Strnad (Anzelmi) — predstav v Celju: 6, na gostovanjih: 3 — obisk: 1870.

38. Hans Holt: **SPECIALIST ZA SRCE**, komedija v treh dejanjih, premiera: 22. 6. 1957.

Prevod: Fedor Gradišnik — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Janez Škof (Prolog in korus), Marija Goršičeva (Ernestine Reigert), Angelca Hlebčeto (Fritz), Slavko Strnad (Dr. Ernst Friedl), Albin Penko (Erich Reigert), Pavle Jeršin (dr. Alfred Woghauer) — predstav v Celju: 6 — obisk: 1113.

Sezona 1957/58

39. Frances Goodrich in Albert Hackett: **DNEVNIK ANE FRANKOVE**, dramatičacija v treh delih, premiera: 25. 9. 1957.

Prevod: Jaro Dolar — režija: Branko Gombač — scena: Vlado Rijavec — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Stelka Jerinova (Miep), Pavle Jeršin (Otto Frank), Vera Perova (Ana), Marija Goršičeva (ga. van Daanova), Albin Penko (g. van Daan), Angelca Hlebčeto (ga. Frankova), Peter Kušar (Kraaler), Volodja Peer (Peter van Daan), Breda Pugljeva (Margot Frankova), Marjan Dolinar (Dussel) — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 23 — obisk: 8590.

40. Peter Ustinov: **ROMANOV IN JULIJA**, komedija v treh dejanjih, premiera: 5. 10. 1957.

Prevod: Herbert Grün — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Mitja Bitenc (Hooper Moulsworth), Marjan Bačko (Vadim Romanov), Janez Eržen (Igor Romanov), Marjanca Krošl (Julija Moulsworth), Slavko Belak, Avgust Sedej, Janez Škof, Slavko Strnad, Nada Božičeva, Mara Černetova, Klio Maverjeva, Tone Terpin, Vlado Novak — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 4 — obisk: 4494.

41. Platon: **POSLEDNJI DNEVI SOKRATA**, gostovanje Lojzeta Potokarja, prva celjska predstava: 19. 10. 1957.

Prevod: Anton Sovre — režijski aranžma: Branko Gombač — scenski okvir: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Lojze Potokar (Sokrat), Marjan Bačko, Mitja Bitenc, Janez Škof, Volodja Peer, Slavko Belak, Angelca Hlebčeto, Pavle Jeršin — predstav v Celju: 9 — obisk: 2530.

42. Maksim Gorki: SOVRAŽNIKI, drama v treh dejanjih, premiera: 9. 11. 1957.

V počastitev štiridesetletnice oktobrske revolucije, prevod: dr. Bratko Kreft — režija: Branko Gombač — scena: Vlado Rijavec — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Slavko Belak, Slavko Strnad, Klio Maverjeva, Janez Eržen, Albin Penko, Tone Terpin, Janez Škof, Marija Goršičeva, Pavle Jeršin, Mitja Bitenc, Angelca Hlebčeva, Breda Pugljeva, Mara Cernetova, Marjan Bačko, Marjan Dolinar, Volodja Peer — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 1 — obisk: 3030.

43. Pavel Golia: JURČEK, igra v štirih slikah, premiera: 19. 12. 1957.

Režija: Branko Gombač — glasba: Marjan Vodopivec — scnt: Vlado Rijavec — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Janez Škof, Pavle Jeršin, Volodja Peer, Janez Eržen, Slavko Belak, Mara Cernetova, Avgust Sedej, Breda Pugljeva (Jurček), Vera Perova, Marjan Dolinar, Slavko Strnad — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 2 — obisk: 6958.

44. Alejandro Casona: DREVESA UMIRAJO STOJE, igra v treh dejanjih (4 slikah), premiera: 8. 1. 1958.

Prevod: Jaro Dolar — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Angelca Hlebčeva (Helen), Klio Čuha-Maverjeva (Amelia), Marjan Bačko (Pastor), Janez Škof (Čopnik), Marjanca Krošlova (Marta-Isabel), Albin Penko (Gj-spod Fernando), Marjan Dolinar (Berač žepar), Volodja Peer (Lovec), Mitja Bitenc (Direktor), Marija Goršičeva (Genoveva), Vera Perova (Felisa), Nada Božičeva (Babica), Tone Terpin — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 12 — obisk: 6976.

45. Juro Kislinger: NA SLEPEM TIRU, igra v treh dejanjih, praižvedba: 12. 2. 1958.

Režija: Janez Vrhunc — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Mija Jarčeva — zasedba: Marjan Bačko (Ludvik), Pavle Jeršin (Edo), Janez Škof (Jože), Marija Goršičeva (Ana), Jože Pristov (Albert), Marjanca Krošl (Mira), Angelca Hlebčeva (Matij), Marjan Dolinar (Dežurni) — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 25 — obisk: 10643.

46. Marjan Marinc: KOMEDIJA O KOMEDIJI, v dveh delih, premiera: 19. 2. 1958.

Režija: France Kosmač — ureditev besedila: Herbert Grün — scena: arh. Sveta Jovanović — zasedba: Slavko Belak, Tone Terpin, Klio Čuha-Maverjeva, Mitja Bitenc, Vera Perova, Slavko Strnad, Breda Pugljeva — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 11 — obisk: 6495.

47. Fran Levstik in Bratko Kreft: TUGOMER, tragedija v petih dejanjih (25 prizorih), premiera: 5. 4. 1958.

Režija: Janez Vrhunc — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Marjan Bačko (Bojan), Janez Škof (Gripo), Slavko Strnad (Spitignev), Pavle Jeršin (Tugomer), Angelca Hlebčeva (Vrza), Mara Cernetova (Zorislava), Marjanca Krošlova (Grozdana), Jože Pristov (Geron) — predstav v Celju: 11 — obisk: 3098.

48. Roman Brandstaetter: MOLK, igra v treh dejanjih, premiera: 28. 5. 1958.

Prevod: Uroš Kraigher — scena: arh. Sveta Jovanović — režija: Branko Gombač — zasedba: Branko Gombač, Marija Goršičeva, Breda Pugljeva, Pavle Jeršin, Jože Pristov, Janez Škof. Slavko Strnad — predstave v Celju: 10, na gostovanjih: 11 — obisk: 4821.

49. Duško Roksandić: BABILONSKI STOLP, premiera: 7. 6. 1958.

Prevod: Herbert Grün — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Marjan Bačko, Volodja Peer, Vera Perova, Marjanca Krošlova — predstav v Celju: 14, na gostovanjih: 22 — obisk: 2959.

Sezona 1958/59

50. Marin Držić—Marko Fotez: DUNDO MAROJE, komedija, premiera: 1. 10. 1958.

Prevod: Bruno Hartman (v tržaškem narečju) — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Janez Škof (Pomet), Marjan Bačko (Maroje), Slavko Strnad (Bokčilo), Marjan Dolinar (Ostier), Tone Terpin (Ugo Tedesko), Vera Perova (Laura), Marija Goršičeva (Petrunjela), Pavle Jeršin (Popiva), Janez Eržen (Maro), Breda Pugljeva (Perz), Klio Čuha-Maverjeva (Strina), Jože Zagoričnik, Zlatko Sugman, Albin Penko, Avgust Sedej, Jože Pristov — predstav v Celju: 10, na gostovanjih: 11 — obisk: 6982.

51. Ben Minoli—Herbert Grün: VILINČEK Z LUNE, pravljčna igra, premiera: 13. 10. 1958.

Režija: Janez Vrhunc — scena: Jakob Savinšek — kostumi: Mija Jarčeva; zasedba: Janez Škof, Breda Pugljeva, Marija Goršičeva, Vera Perova, Janez Eržen, Zlatko Sugman, Albin Penko — predstav v Celju: 29 — obisk: 9966.

52. William Faulkner: REKVIEM ZA VLAČUGO, premiera: 25. 10. 1958.

Prevod: Janko Moder — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — zasedba: Marjanca Krošlova (Temple Drake), Tone Terpin (Gowan), Marjan Bačko (Odvetnik Stevens), Pavle Jeršin (Guverner), Jože Pristov (Pete), Angelca Hlebčeva, Marjan Dolinar — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 2 — obisk: 3232.

53. Frederick Knott: KLIČI »M« ZA UMOR, kriminalna igra, premiera: 13. 1. 1959.

Prevod: Herbert Grün — režija: Branko Gombač — scena: Niko Matul — zasedba: Mara Cernotova (Sheila), Jože Pristov (Max), Pavle Jeršin (Tony), Slavko Strnad (Lesgate), Albin Penko (Hubbard) — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 16 — obisk: 9667.

54. Karl Wittlinger: OTROCI TEME, premiera: 28. 1. 1959.

Prevod: Herbert Grün — režija: Janez Vrhunc — scena: Jakob Savinšek — zasedba: Janez Škof (Caesar Gynntmann), Nada Božičeva (Hanna), Klio Cluha-Maverjeva (Sigi), Zlatko Sugman (Olaf), Janez Eržen (Eddy), Marjan Dolinar (Adam) — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 7 — obisk: 4164.

55. Colette-Anita Loos: GIGI, premiera: 5. 3. 1959.

Režija: Andrej Hleng — scena: arh. Sveta Jovanović — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 16 — obisk: 7298.

56. Mirko Zupančič: SITUACIJE, dramska kronika, premiera: 14. 3. 1959.

Režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 13 — obisk: 5478.

57. William Shakespeare: ROMEO IN JULIJA, tragedija, premiera: 24. 4. 1959.

Prevod: Oton Zupančič — režija: Janez Vrhunc — scena: Jakob Savinšek — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 9 — obisk: 6832.

58. Nušič Branislav—S. Belak: KAJ BOJO REKLI LJUDJE, komedija, premiera: 10. 6. 1959.

Režija: Herbert Grün — scena: arh. Sveta Jovanović — predstav v Celju: 4, na gostovanjih: 3 — obisk: 2088.

59. Odets Clifford: PREMIERA V NEW YORKU, igra, premiera: 20. 6. 1959.

Prevod: Ivan Cernagoj — režija: Andrej Hleng — scena: arh. Sveta Jovanović — predstav v Celju: 4, na gostovanju: 1 — obisk: 1113.

Sezona 1959/60

60. Bratko Kreft: KRAJNSKI KOMEDIJANTI, komedija v treh dejanjih, premiera: 3. 10. 1959, ob 110-letnici prve slovenske gledališke predstave v Celju in 10-letnici poklicnega življenja celjskega gledališkega udejstvovanja.

Režija: Andrej Hleng — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Pavle Jeršin (Baron Ziga Zois), Sandi Krošl (Anton Linhart), Marija Goršičeva (Jožefina), Marjanca Krošlova (ga. Garzarolli), Zlatko Sugman (Desselbrunner), Marjan Dolinar (Juri Japelj), Volodja Peer (Valentin Vodnik), Anton Petje (Hohenwart), Vera Perova (Micka), Janez Eržen (Matiček), Jože Pristov, Slavko Strnad, Janez Škof, Slavko Belak, Nada Božičeva, Angelca Hlebčotova — predstav v Celju: 17, na gostovanjih: 14 — obisk: 11732.

61. Pavel Golia: SNEGULJČICA, premiera: 11. 10. 1959.

Režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Maja Druškovičeva (Sneguljčica) Angelca Hlebčotova, Marjan Dolinar, Sandi Krošl, Jože Pristov, Zlatko Sugman, Pavle Jeršin, Vera Perova, Slavko Strnad, Janez Eržen, Slavko Belak, Volodja Peer — predstav v Celju: 28 — obisk: 11987.

62. Erwin Sylvanus: KORCZAK IN OTROCI, igra, prvič v Jugoslaviji, premiera: 17. 10. 1959.

Prevod: Fedor Gradišnik — režija: Branko Gombač — scena: Sveta Jovanović — zasedba: Sandi Krošl (Besednik), Pavle Jeršin (Korczak), Janez Škof (Oficir), Nada Božičeva (Nemška žena), Zmago Frece (Jürgen) — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 38 — obisk: 10942.

62. Vladimir Levstik—Herbert Grün: KASTELKA, igra, premiera: 27. 11. 1959.

Režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — glasba: Marjan Vodopivec — zasedba: Marija Goršičeva, Nada Božičeva, Janez Škof, Angelca Hlebčotova (Kastelka), Jože Pristov, Pavle Jeršin, Janez Eržen, Volodja Peer, Marjanca Krošlova, Vera Perova, Sandi Krošl, Slavko Strnad — predstav v Celju: 16, na gostovanjih: 26 — obisk: 13618.

63. Carlo Goldoni: PREBRISANA VDOVA, komedija, premiera: 18. 12. 1959.

Prevod: Janko Moder — režija: Janez Vrhunc — scena: Jakob Savinšek — koreografija: Iko Otrin — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Stanko Prek — zasedba: Slavko Strnad (Monsieur de Bleau), Janez Eržen (Conte de Bosco Nero), Slavko Belak, Janez Škof (Don Alvaro), Zlatko Sugman (Arlucchino), Marija Goršičeva (Rosaura), Maja Druškovičeva (Marionetta), Vera Perova (Eleonora), Marjan Dolinar (Pantalone), Pavle Jeršin (Doktor Lombardi), Tone Zorko, Volodja Peer (Foletto) — predstav v Celju: 10, na gostovanjih: 11 — obisk: 7023.

64. Reginald Rose—Horst Budjuhn: DVANAJST POROTNIKOV, igra, premiera: 12. 2. 1960.

Prevod: Miše Klopčič — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — zasedba: Andrej Hieng, Vlado Kalapati, Tone Zorko, Zlatko Sugman, Janez Škof, Sandi Krošl, Slavko Belak, Marjan Dolinar, Anton Petje, Janez Eržen, Slavko Strnad, Pavle Jeršin, Jože Pristov, Volodja Peer — predstev v Celju: 13, na gostovanjih: 18 — obisk: 8253.

65. Milan Begović: BREZ TRETJEGA, drama v treh dejanjih, premiera: 22. 2. 1960.

Prevod: Pavel Golja — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Vida Zupanova — zasedba: Sandi Krošl (Marko Božič), Marjanca Krošlova (Giga), Vera Srakarjeva (Zenski glas) — predstev v Celju: 9, na gostovanjih: 17 — obisk: 3457.

66. William Shakespeare: BENEŠKI TRGOVEC, romanca, premiera: 25. 3. 1960.

Prevod Oton Zupančič: — režija: Janez Vrhunc — scena: Jakob Savinšek — kostumi: Mija Jarčeva — koreografija: Iko Otrin — zasedba: Jože Pristov (Beneški dož), Volodja Peer (Kraljevič maroški), Slavko Strnad (Kraljevič aragonski), Pavle Jeršin (Antonio), Boris Juh (Bassanio), Sandi Krošl (Salarino), Zlatko Sugman (Graziano), Janez Eržen (Lorenzo), Janez Škof (Shylock), Marjan Dolinar (Tubal), Marija Goršičeva, Marjanca Krošlova, Nada Božičeva, Breda Gostičeva, Maša Druškovičeva, Vera Perova, Angelca Hlebčeta — predstev v Celju: 13, na gostovanjih: 10 — obisk: 7063.

67. John Patrick: ČAJNICA NA OKINAWI, komedija v 11 slikah, premiera: 18. 5. 1960.

Prevod: Jaro Dolar — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — glasba: Marjan Vodopivec — koreografija: Iko Otrin — zasedba: Janez Škof (Sakini), Slavko Strnad (Aldrich), Pavle Jeršin (Polkovnik Purdy), Zlatko Sugman (Fisby), Nada Božičeva (Stara žena), Breda Gostičeva (Hčerka), Vera Perova (Lotosov cvet), Franjo Cesar, Jože Pristov, Sandi Krošl, Marjan Dolinar, Volodja Peer, Angelca Hlebčeta, Slavko Belak, Janez Eržen — predstev v Celju: 14, na gostovanjih: 10 — obisk: 7345.

68. Albert Camus: NESPORAZUM, drama v treh dejanjih, premiera: 15. 6. 1960.

Prevod: Radojka Vrančičeva — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — zasedba: Angelca Hlebčeta (Mati), Breda Gostičeva (Marta), Jože Pristov (Stari sluga), Janez Eržen (Jan), Maja Druškovičeva (Marija) — predstev v Celju: 4 — obisk: 740.

69. Slavomir Mrožek: POLICIJA, humoreska, premiera: 22. 6. 1960.

Prevod: Uroš Kraigher — režija: Janez Vrhunc — zasedba: Slavko Strnad (Načelnik), Zlatko Sugman (Jetnik), Pavle Jeršin (Narednik), Marija Goršičeva (Žena), Volodja Peer (General), Marjan Dolinar (policaj) — predstev v Celju: 4 — obisk: 874.

Sezona 1960/61

70. Bertold Brecht: GALILEO GALILEI, igra v 11 slikah, premiera: 10. 10. 1960.

Prevod: Janko Moder — režija: Branko Gombač — asistent rež.: Zlatko Sugman — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — glasba: Marjan Vodopivec — koreografija: dr. Henrik Neubauer — zasedba: Pavle Jeršin (Galileo Galilei), Volodja Peer (Andrea Sarti), Marija Goršičeva (Gospa Sartijeva), Zlatko Sugman (Lodovico Marsili), Marjan Dolinar (Kurator univerze v Padovi), Vera Perova (Virginia), Slavko Belak (Mali menih), Janez Eržen (Kardinal inkvizitor), Sandi Krošl (Kardinal Barberini), Jože Pristov, Jože Jordan, Anton Kos, Franjo Cesar, Slavko Strnad, Janez Bermež, Janez Škof, Angelca Hlebčeta, Nada Božičeva — predstev v Celju: 12, na gostovanjih: 11 — obisk: 7529.

71. Mihalkov—A. Hieng: ROBINZONI IN DEKLETI, počitniška komedija, premiera: 4. 11. 1960.

Režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — asistent režije: Zlatko Sugman — zasedba: Jože Pristov (Jože Stefan), Sandi Krošl (Roman Zajc), Volodja Peer (Janez Slok), Breda Gostičeva (Vera Grom), Maja Druškovičeva (Marina Zlatič) — predstev v Celju: 13, na gostovanjih: 34 — obisk: 13162.

72. Nicholas Stuart Gray: LEPOTA IN ZVER, igra za otroke v treh dejanjih, dvanaestih slikah, premiera: 20. 11. 1960.

Prevod: Janko Moder — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — zasedba: Zlatko Sugman (Hokuspokus), Slavko Belak (Miki, Zmajček), Janez Eržen (Princ), Marjan Dolinar (Klement), Marjanca Krošlova (Džesamina), Nada Božičeva (Džonkilina), Vera Perova (Lepa) — predstev v Celju: 23, na gostovanjih: 2 — obisk: 9069.

73. Leslie Stevens: ZAKONSKI VRTILJAK, komedija v treh dejanjih, premiera: 13. 1. 1961.

Prevod: Milla Golobova — režija: Mirč Kragelj — scena: Sveta Jovanović — kostumi: Marija Kobi — zasedba: Janez Škof (Paul Delville), Nada Božičeva (Content Delville), Marjanca Krošlova (Katrin Sweg), Jože Pristov (Ross Barnett) — predstev v Celju: 18, na gostovanjih: 28 — obisk: 13596.

74. Eugene O'Neill: PESNIŠKA DUŠA, igra v štirih dejanjih, premiera: 20. 1. 1961 (v Slovenskih Konjicah).

Prevod: Milla Golobova — režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Vida Zupanova — zasedba: Volodja Peer (Mickey Maloy), Sandi Krošl (Jamie Cregan), Maja Sugman (Sara Melody), Angelca Hlebcetova (Nora Melody), Pavle Jeršin (Cornelius Melody) Janez Eržen (Dan Roche), Zlatko Sugman (Paddy O'Dowd), Slavko Belak (Patch Riley), Breda Gostičeva (Deborah), Marjan Dolinar (Nicholas Gadsby) — predstav v Celju: 10, na gostovanjih: 11 — obisk: 5789.

75. Štefan Kališnik: OZKA ŠPRANJA ZA SONCE, drama v štirih dejanjih, krstna predstava, premiera: 10. 2. 1961.

Režija: Jože Tiran k. g. — scena: arh. Sveta Jovanović — zasedba: Jože Pristov (Metod Golob), Marjanca Krošlova (Zena Heda), Marija Goršičeva (Marija), Janez Eržen (Igor Zumer) — predstav v Celju: 10, na gostovanjih: 2 — obisk: 3015.

76. Janez Žmavc: ROK IN LEA, drama v treh dejanjih, krstna predstava: 25. 2. 1961.

Režija: Andrej Hieng — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Vida Zupanova — zasedba: Marjan Dolinar (Sodnik), Vera Perova (Lea), Pavle Jeršin (Rok), Maja Sugmanova (Marta), Sandi Krošl (Peter), Breda Gostičeva (Mama), Jože Pristov (Konrad), Marija Goršičeva (Mojca), Zlatko Sugman (Doktor), Nada Božičeva (Vladka), Janez Škof (Jože) — predstav v Celju: 7, na gostovanjih: 10 — obisk: 2090.

77. William Shakespeare: RIHARD II, premiera: 19. 4. 1961.

Prevod: Matej Bor — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Marija Kobijeva — glasba: Marjan Vodopivec — zasedba: Janez Eržen (Kralj Rihard II), Vera Perova (Kraljica, žena Riharda II), Pavle Jeršin (John Gaunt, vojvoda Lancasterski), Zlatko Sugman (Edmund, vojvoda Yorški), Sandi Krošl (Henry Bolinbroke), Franc Gabrovšek k. g. (Vojvoda Aumerle), Janez Škof (Thomas Mowbray), Anton Solar k. g., Jože Zagorčnik, Slavko Belak, Tone Zorko, Volodja Peer, Jože Pristov, Marjan Dolinar, Pavle Jeršin, Marija Goršičeva, Angelca Hlebcetova, Marjanca Krošlova, Maja Sugmanova, Olga Puncerjeva — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 8 — obisk: 5710.

78. Branislav Nušič: GOSPA MINISTRICA, komedija v štirih dejanjih, premiera: 25. 5. 1961.

Prevod: Fran Albreht — režija: Drago Fišer k. g., — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Marija Kobijeva — zasedba: Marjan Dolinar (Sima Popović), Marija Goršičeva (Zivka), Marjanca Krošlova (Dara), Jelko Peer (Raka), Janez Eržen (Ceda Urošević), Sandi Krošl (dr. Ninković), Pavle Jeršin (Rista Todorović), Volodja Peer (Pera Kalenič), Zlatko Sugman (Pera), Janez Škof, Vera Perova, Štefka Jerinova, Jože Pristov, Angelca Hlebcetova, Slavko Belak, Nada Božičeva, Cveto Vernik, Maja Sugmanova, Tone Zorko, Maks Bukovec — predstav v Celju: 5, na gostovanjih: 17 — obisk: 5292.

Sezona 1961/62

79. Vinko Strgar: HEROICA, odrska žalnica — premiera: 6. 10. 1961.

Režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Marija Kobijeva — lektor: Janez Žmavc — zasedba: Pavle Jeršin (Doktor Robert), Marija Goršičeva (Njegova žena), Zora Hudalesova (Sonja), Janez Eržen (Frenč), Sandi Krošl (Nemški oficir), Maks Bukovec, Franc Klobučar, Rudolf Klopotan, Slavko Vodenik — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 18 — obisk: 8586.

80. Vandot—Stante: KEKEC IN MOJCA, igra za mladino v petih dejanjih, premiera: 1. 10. 1961.

Režija: Zarko Petan k. g. — scena: Uroš Vagaja — kostumi: Alenka Bartl-Serševa — glasba: Marjan Vodopivec — lektor: Janez Žmavc — zasedba: Volodja Peer (Kekec), Duška Skofova (Tinka), Jelko Peer (Rožle), Nada Božičeva (Pehta), Marija Goršičeva, Marjanca Krošlova, Vera Perova, Jože Pristov, Pavle Jeršin, Janez Škof, Marjan Dolinar — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 18 — obisk: 6669.

81. William Shakespeare—Jože Javoršek: IZ TAKE SMO SNOVI KOT SANJE, odrska lepljenka, krstna uprizoritev 4. 11. 1961.

Prevodi: Oton Zupančič, Matej Bor, Janez Menart, Jože Javoršek — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Marija Kobijeva — glasba: Marjan Vodopivec — koreografija: dr. Henrik Neubauer — zasedba: Sandi Krošl (On), Vera Perova (Ona), Janez Škof (Jez) — predstav v Celju: 7, na gostovanjih: 1 — obisk: 2222.

82. Fadil Hadžić: HOTEL ZA NORCE, komedija v treh dejanjih, premiera: 10. 11. 1961.

Prevod: Fedor Gradišnik — režija: Mirč Kragelj k. g. — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Majolka Sukljetova — lektor: Janez Žmavc — zasedba: Jože Pristov (Molčiči) Janez Eržen (Ljubeznivci), Tone Solar (Tečnej), Pavle Jeršin (Viljem Kres), Vera Perova (Melita), Janez Škof (Matko), Zora Hudalesova (Olga), Volodja Peer (Mladenič), Marija Goršičeva (Marija), Marjanca Krošlova (Verica) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 20 — obisk: 3984.

83. Milan Džoković: LJUBEZEN, drama v dveh dejanjih, premiera: 25. 11. 1961.

Prevod: Fedor Gradišnik — režija: Juro Kislinger — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Alenka Bartlova — zasedba: Marjanca Krošlova (Danica), Jože Pristov (Zarko), Vera Perova (Milena), Tone Solar (Nikola), Stanko Potisk (Peda) — predstav v Celju: 3, na gostovanjih: 8 — obisk: 2127.

84. Saul Levitt: PROCES, kazenska obravnava v treh nadaljevanjih, premiera: 16. 12. 1961.

Prevod: Maila Golob — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Marija Kobjeja — zasedba: Janez Škof (Henry Wirtz), Sandi Krošl (Chipman), Pavle Jeršin (Baker), Stanko Potisk (Hosmer), Cveto Vernik (Louis Shade), Jože Pristov (Lew Wallace), Branko Gombač, Peter Kušar, Tone Zorko, Franjo Cesar, Janez Eržen, Slavko Belak, Marjan Dolinar, Volodja Peer, Franc Mirnik, Tone Solar — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 10 — obisk: 6310.

85. Boško Trifunović: PRAVLJICA O CARJU IN PASTIRJU, igra za mladino v treh dejanjih, premiera: 18. 1. 1962.

Prevod: Janko Moder — režija: Juro Kislinger — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Marija Kobjeja — zasedba: Marjan Dolinar (Car), Marjanca Krošlova (Carica), Vera Perova (Carična), Sandi Krošl (Modrijan), Pavle Jeršin (Prvi brat), Jože Pristov (Drugi brat), Stanko Potisk (Tretji brat), Marija Goršičeva (Vila Starka), Janez Eržen (Prolog), Volodja Peer (Osliček), Janez Škof (Rabelj), Slavko Strnad (Dvorni maršal), Tone Solar (Poveljniki straže), Franjo Cesar, Zora Hudalesova — predstav v Celju: 19, na gostovanjih: 5 — obisk: 8531.

86. Ivan Cankar: POHUŠANJE V DOLINI ŠENTFLORJANSKI, farsa v treh aktih, premiera: 24. 2. 1962.

Režija: Juro Kislinger — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Alenka Bartlova — koreografija: Pino Mlakar — lektor: Janez Zmavc — asistent režije: Stanko Potisk — zasedba: Janez Eržen (Krištof Kobar), Vera Perova (Jacinta), Pavle Jeršin (Zupan), Marija Goršičeva (Zupanja), Janez Škof (Dacar), Marjanca Krošlova (Dacarka), Zora Hudalesova (Ekspeditorica), Marjan Dolinar (Učitelj Šviligoj), Volodja Peer (Notar), Jože Pristov (Stacunar), Stefka Jerinova (Stacunarka), Slavko Strnad (Cerkovnik), Anton Solar (Debeli človek), Stanko Potisk (Popotnik), Sandi Krošl (Konkordat) — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 9 — obisk: 7271.

87. Arthur Miller: SMRT TRGOVSKEGA POTNIKA, nekaj zasebnih pogovorov v dveh dejanjih z rekviemom, premiera: 20. 4. 1962.

Prevod: Janko Moder — režija: Branko Gombač — glasba: Bojan Adamič — scena: arh. Sveta Jovanović — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Jože Pristov (Willy Loman), Marija Goršičeva (Linda), Janez Eržen (Biff), Stanko Potisk (Happy), Volodja Peer (Bernard), Vera Perova (Zenska), Marjan Dolinar (Charley), Tone Solar (Stric Ben), Sandi Krošl (Howard Wagner), Slavko Strnad (Stanley), Marjanca Krošlova (gospodična Forsytheva), Zora Hudalesova (Letta), Rudi Klopotan — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 6 — obisk: 4901.

88. Marcel Franck: SREČA NA UPANJE, komedija, premiera: 16. 5. 1962.

Prevod: Bruno Hartman — režija: Sandi Krošl — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Mija Jarčeva — zasedba: Zora Hudalesova, Marjanca Krošlova (Katarina), Volodja Peer (Jerome), Vera Perova (Denis), Tone Solar (Adrien Rams), Marija Goršičeva (Valerija) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 15 — obisk: 7438.

89. Moliere: ŠOLA ZA ŽENE, komedija v petih dejanjih, premiera: 15. 6. 1962.

Prevod: Josip Vidmar — režija: Juro Kislinger — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Jože Pristov (Arnolf), Vera Perova (Agnese), Stanko Potisk (Horac), Tone Solar (Alen), Marija Goršičeva (Zoržeta), Janez Eržen (Krizald), Marjan Dolinar (Enrik), Janez Škof (Oront), Slavko Strnad (Notar) — predstav v Celju: 4, na gostovanjih: 3 — obisk: 1832.

Sezona 1962/63

90. Pedro Calderon de la Barca: SODNIK ZAMEJSKI, premiera: 4. 10. 1962.

Prevod: Oton Zupančič — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanović — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Marjan Vodopivec — glasbena izvedba: Edo Goršič — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Janez Škof (Filip II., španski kralj), Jože Pristov (Don Lope de Figueroa), Marjan Breznik (Don Alvaro de Ataide), Sandi Krošl (Seržant), Tone Solar (Rebolledo), Marija Goršičeva (Chispa), Pavle Jeršin (Pedro Crespo), Stanko Potisk (Juan), Emilija Grmova (Izabela), Zora Hudalesova (Ines), Janez Bermež (Don Mendo), Volodja Peer (Nunjo), Marjan Dolinar (Pisari), Nada Božičeva, Marjanca Krošlova, Jana Smidova — predstav v Celju: 15, na gostovanjih: 8 — obisk: 5545.

91. Walter Bauer: RDEČE IN MODRO V MAVRICI, kitajska pravljica, premiera: 20. 10. 1962.

Prevod in predelava: Jaro Komac — režija: Juro Kislinger — scena: Vlado Rijavec — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — lektor: Bruno Hartman — mim: Iko Otrin — glasba: Dušan Mitrovič — zasedba: Pavle Jeršin (Pripovednik), Franci Gabrovšek (Sien-bo), Minu Kjudrova k. g. (Jing-tai), Zora Hudalesova (Gospodična Cu), Tone Solar (Cuvaj Vang), Nada Božičeva (Dojilja), Marjan Dolinar (Sluga), Jana Smidova, Marjanca Krošlova — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 10 — obisk: 5955.

92. Tankred Dorst: ŽENA PRED OBZIDJEM, igra v enem dejanju, premiera: 16. 11. 1962.

Prevod: Bruno Hartman — režija: Miran Herzog — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — napjev: Edo Goršič — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Marjanca Krošlova (Mlada ženska), Stanko Potisk (Vojak), Sandi Krošl (Suhi oficir), Jože Pristov (Debeli oficir) — predstava v Celju: 12, na gostovanjih: 3 — obisk: 3728.

in Fernando Arrabal: PIKNIK NA BOJIŠČU, groteska v enem dejanju, vse enako kot pri Zeni pred obzidjem

Zasedba: Volodja Peer (Zapo, vojak), Janez Skof (Gospod Tepan), Marija Goršičeva (Gospa Tepan), Slavko Strnad (Zapo, sovražni vojak), Janez Bermež (Prvi bolničar), Marjan Breznik (Drugi bolničar).

93. Erik Vos: PLESOČI OSLIČEK, glasbena komedija za otroke, premiera: 6. 12. 1962.

Prevod: Lelja Reharjeva — režija: Janez Drozg — glasba: Darijan Božič — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Marija Kobijeva — koreografija: Iko Otrin — zasedba: Pavle Jeršin (Pepe), Volodja Peer (Sirki), Janez Skof (Plompi), Marija Goršičeva (Amaleja), Zora Hudalesova (Azaleja), Stanko Potisk (Osliček Pavlihec) — predstava v Celju: 25, na gostovanjih: 12 — obisk: 12620.

94. Marcel Achard: ODKRITOSRČNA LAZNIČKA, komedija v treh dejanjih, premiera: 18. 12. 1962.

Prevod: Bruno Hartman — režija: Juro Kislinger — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Janez Bermež (Camille Sévigné, preiskovalni sodnik), Sandi Krošl (Benjamin Beaurevers), Slavko Strnad (Lablache), Marjan Breznik (Julien Morestan), Franci Gabrovšek (Elie Cardinal), Jana Smidova (Josefa Lontenay), Marjanca Krošlova (Antoinette Sévigné), Nada Božičeva, Marjan Dolinar — predstava v Celju: 14, na gostovanjih: 19 — obisk: 12530.

95. Janez Žmavc: JUBILEJ, drama v enajstih slikah, skupna krstna uprizoritev z Mestnim gledališčem ljubljanskim, v Celju premiera: 8. 2. 1963.

Režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Majdan Vodopivec — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Janez Skof (Krištof), Pavle Jeršin (Matjaž), Nada Božičeva (Olga), Marija Goršičeva (Kristina), Marjanca Krošlova (Darka), Franci Gabrovšek (Srečko), Minu Kjudrova (Zdenka), Stanko Potisk (Boris) — predstava v Celju: 15, na gostovanjih: 14 — obisk: 6929.

96. Samuel Beckett: POSLEDNJI TRAK, premiera: 21. 2. 1963.

Prevod: Bruno Hartman — režija: Bruno Hartman — scena: Aljoša Janušič — zasedba: Slavko Strnad (Krapp, Krappov glas na magnetofonskem traku).

in Eugene Gladstone O'Neill: HUGHIE

Prevod: Janko Moder — režija: Juro Kislinger — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Janez Skof (Erie Smith), Sandi Krošl (Hughes, nočni vratar) — predstava v Celju: 6, na gostovanjih: 1 — obisk: 364.

97. Max Frisch: ANDORRA, igra v dvanajstih slikah, premiera 29. 3. 1963.

Prevod: Maita Golob — režija: Branko Gombač — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Saša Kokol — glasba: Lojze Lebič — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Volodja Peer, Stanko Potisk (Andri), Zora Hudalesova, Marjanca Krošlova (Barblin), Pavle Jeršin (Učitelj), Marija Goršičeva (Mati), Nada Božičeva (Senora), Marjan Dolinar (Pater), Janez Skof (Vojak), Jože Pristov (Gostilničar), Tone Solar (Mizar), Marjan Breznik (Zdravnik), Sandi Krošl (Zdravnik), Janez Bermež (Pomočnik), Franci Gabrovšek (Nekdo), Slavko Strnad (Bebec), Marjan Breznik, Sandi Krošl (Zidovski oglednik) — predstava v Celju: 11, na gostovanjih: 5 — obisk: 3912.

98. Zygmunt Stoberski: SMEH NI GREH, večer poljske satire, premiera: 31. 5. 1963.

Prevod: Lojze Krakar — adaptacija in režija: Miran Herzog k. g. — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Alenka Bartlova — glasba: Darijan Božič — slikarske improvizacije: Jure Kislinger — zasedba: Nada Božičeva, Marija Goršičeva, Jana Smidova, Marjan Breznik, Pavle Jeršin, Sandi Krošl, Volodja Peer, Slavko Strnad — predstava v Celju: 14, na gostovanjih: 13 — obisk: 5839.

99. Pero Budak: METEŽ, ljudska igra v štirih dejanjih, premiera: 27. 4. 1963.

Prevod: Branko Rudolf — režija: Juro Kislinger — scena: Tošo Primožič — kostumi: Alenka Bartlova — lektor: Bruno Hartman — glasbeno vodstvo: Edo Goršič — zasedba: Jože Pristov (Jole), Nada Božičeva (Manda), Jana Smidova (Maša), Slavko Strnad (Marko Smolčič), Marija Goršičeva (Anka), Tone Solar (Ivan), Sandi Krošl (Perelja Zdunič), Janez Skof (Tomo), Janez Bermež (Dane), Marjan Breznik, Franci Gabrovšek, Marjanca Krošlova, Zora Hudalesova, Stefka Jerinova, Volodja Peer, Stanko Potisk — predstava v Celju: 11, na gostovanjih: 7 — obisk: 3972.

100. William Shakespeare: KAR HOČETE, premiera: 28. 6. 1963 pred Vodnim stolpom v Kocenovi ulici.

Prevod: Oton Zupančič — režija: Branko Gombač — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Lojze Lebič — koreografija: dr. Henrik Neubauer — lektor: Janez Zmavc — glasbeno vodstvo: Edo Goršič — zasedba: Sandi Krošl (Orsino), Janez Bermež (Sebastijan), Tone

Solar (Antonio), Marjan Breznik (Pomorski kapitan), Stanko Potisk (Valentin), Marjan Dolinar (Curio), Janez Škof (Vitez Tobia Rig), Slavko Strnad (Vitez Andrej Bledica), Pavle Jeršin (Malvolio), Franci Gabrovšek (Fabijan), Volodja Peer (Norec), Jože Pristov (Duhovnik), Jana Smidova (Olivija), Marjanca Krošlova (Viola), Marija Goršičeva (Marija) — predstav v Celju: 5, na gostovanjih: 2 — obisk: 5585.

Sezona 1963/64

101. Matej Bor: RAZTRGANCI, drama v treh dejanjih, premiera: 4. 10. 1963, predstava v proslavo 20. obletnice Kočevskega zbora in AVNOJ.

Režija: Juro Kislinger — scena: Tošo Primožič — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Jože Pristov (Stari Rutar), Marija Goršičeva (Rutarica), Marjanca Krošlova (Vida), Mija Mencejeva (Lenka), Pavle Jeršin (Perlež), Sandi Krošl (dr. Mrož), Franci Gabrovšek, Marjan Dolinar, Marjan Breznik, Nada Božičeva, Jana Smidova, Janez Škof, Volodja Peer, Stanko Potisk — predstav v Celju: 18, na gostovanjih: 14 — obisk: 9028.

102. Hep van Delft: HURA SONCU IN DEŽJU, otroška igra s petjem in plesom, premiera: 13. 10. 1963.

Prevod: Lelja Rehar — režija: Janez Drozg k. g. — verzji: Tone Pavček — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Alenka Bartl — glasba: Borut Lesjak — koreografija: dr. Henrik Neubauer — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Volodja Peer (Kralj), Jana Smidova (Dama), Marjan Breznik (Hubertus), Janez Škof (Trgovec), Marjan Dolinar (Dedek Vremenar), Zvonka Ilc (Deževni striček), Vlasta Dečko (Sončna tetka) — predstav v Celju: 17, na gostovanjih: 5 — obisk: 7438.

103. Eugene O'Neill: STRAST POD BRESTI, igra v treh dejanjih, premiera: 8. 11. 1963.

Prevod: Fran Albreht — režija: Branko Gombač — scena: Mile Korun — kostumi: Alenka Bartl — lektor: Janez Zmavc — glasba: Lojze Lebič — koreografija: dr. Henrik Neubauer — zasedba: Pavle Jeršin (Ephraim Cabot), Janez Škof (Simeon), Jože Pristov (Peter), Sandi Krošl (Ebon), Marjanca Krošlova (Abble Putnam), Volodja Peer (Godec), Marjan Breznik (Serif), Nada Božičeva, Marija Goršičeva, Mija Mencejeva, Jana Smidova, Janez Bermež, Marjan Dolinar, Franci Gabrovšek — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 5 — obisk: 4234.

104. Juro Kislinger: IZLET, mladinska igra v treh dejanjih, premiera: 15. 12. 1963.

Režija: Miran Herzog — scena: Adalbert Švagan — kostumi: Vlasta Hegedušič — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Janez Škof (Očka), Marija Goršičeva (Mama) Branko Trnovšek (Tine), Zvonc Trnovšek (Bine), Marjan Dolinar (Gospod), Nada Božičeva (Gospa) — predstav v Celju: 21, na gostovanjih: 4 — obisk: 9695.

105. Alexandre Rivemale: REZERVIST, komedija v treh delih, premiera: 31. 1. 1964.

Prevod: Andrej Inkret in Stanko Potisk — režija: Miran Herzog — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Alenka Bartlova — glasba: Henri Betti — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Mija Mencejeva, Jana Smidova, Marjanca Krošlova, Marjan Breznik, Sandi Krošl, Volodja Peer, Marjan Dolinar, Pavle Jeršin, Janez Škof, Janez Bermež, Jože Pristov, Franci Gabrovšek, Alfonz Kumer, Cveto Vernik — predstav v Celju: 14, na gostovanjih: 16 — obisk: 8018.

106. Miha Remec: SREČNI ZMAJI, drama v dveh dejanjih, krstna uprizoritev, premiera: 28. 2. 1964.

Režija: Miran Herzog — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vlasta Hegedušič — glasba: Lojze Lebič — lektor: Bruno Hartman — koreografija: dr. Henrik Neubauer — zasedba: Janez Škof (Samson), Jože Pristov (Abel), Sandi Krošl (Joel), Janez Bermež (David), Pavle Jeršin (Jeremija), Franci Gabrovšek (Jakob), Jana Smidova (Suzana), Marija Goršičeva (Rebeka), Marjan Dolinar (Državni znanstvenik), Marjan Breznik (Glasnik države), Volodja Peer (Vaški vrač) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 3 — obisk: 3745.

107. Odön von Horváth: SEM PA TJA, groteska v dveh delih, premiera: 3. 4. 1964.

Prevod: Bruno Hartman — režija: Juro Kislinger — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vlasta Hegedušič — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Marjan Breznik (Ferdinand Sirotnik), Janez Škof (Tomaž Mestnak), Mija Mencejeva (Eva), Janez Bermež (Konstantin), Marija Goršičeva (Gospa Hanuš), Pavle Jeršin (Povalej), Sandi Krošl, Volodja Peer, Franci Gabrovšek, Nada Božičeva, Marjanca Krošlova, Jože Pristov, Marjan Dolinar, Jana Smidova, Alfonz Kumer — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 5 — obisk: 3857.

108. Sean O'Casey: SENCA PRAVEGA MOŽA, tragedija v dveh dejanjih, premiera: 15. 5. 1964.

Prevod: Janko Moder — režija: Juro Kislinger — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Alenka Bartl — lektor: Bruno Hartman — napravi: Darijan Božič — zasedba: Sandi Krošl (Donal Davoren), Jože Pristov (Seumas Shields), Franci Gabrovšek (Owens), Marjan Breznik (Grigson), Marija Goršičeva (Grigsonova), Marjanca Krošlova (Minnie Powell), Janez Škof (Mulligan), Janez Bermež, Nada Božičeva, Volodja Peer — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 7 — obisk: 3979.

109. Jerome Kilty: DRAGI LAŽNIVEC, premiera: 16. 6. 1964.

Prevod: Mira Miheličeva — režija: Andrej Stojan k. g. — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Marija Kobi — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Mija Mencejeva (Beatrice Stella Tanner), Janez Bermež (George Bernard Shaw) — predstav v Celju, 11, na gostovanjih: 5 — obisk: 3892.

Sezona 1964/65

110. Velimir Lukič: DOLGO ŽIVLJENJE KRALJA OSVALDA, tragikomična farsa v treh dejanjih, premiera: 2. 10. 1964.

Prevod: Janez Zmave — režija: Miran Herzog — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Volodja Peer (Kralj Osvald), Marjanca Krošlova (Konstanca, kraljica), Helena Ferencakova k. g. (Emilija), Franci Gabrovšek (Dominik), Drago Kastelic (Roman), Sandi Krošl (General Zerer), Janez Bermež (Poročnik Kristijan), Stefan Volf (Stražar), Branko Grubar (Novi stražar), Pavle Jeršin (Oficir), Jože Pristov (Prvi adjutant), Marjan Dolinar (Krcijev zdravnik) — predstav v Celju, 14, na gostovanjih: 8 — obisk: 6210.

111. Nakamura Šinkiči: POJOČA SKRINJICA, igra v dveh slikah, premiera: 21. 10. 1964.

Prevod: Dušan Tomše — režija: Juro Kislinger — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Alenka Bartl — glasba: Uroš Prevoršek — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Metka Leskovšek k. g. (Slepa dekletce), Janez Bermež (Razbojnik), Sandi Krošl (Stric)

in Hans Christian Andersen: CESARJEVA NOVA OBLAČILA,

po pravilici dramaturga: J. Gollas — zasedba: Drago Kastelic (Cesar), Volodja Peer (Prvi slepar), Janez Bermež (Drugi slepar), Sandi Krošl (Minister), Nada Božičeva (Dvorna dama), Franci Gabrovšek (Komornik), Marija Goršičeva (Mati), Zlatka Krošovec, Branko Grubar, Stefan Volf — predstav v Celju, 25, na gostovanjih: 6 — obisk: 12072.

112. Norman Krasna: NEDELJSKA LJUBEZEN, komedija v dveh delih, premiera: 27. 11. 1964.

Prevod in jezikovna obdelava: Bruno Hartman — režija: Janez Drož — scena: Vlado Rijavec — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — zasedba: Metka Leskovškova (Peggy), Stefan Volf (Bill), Nada Božičeva (Igravka), Franci Gabrovšek (Igravec), Volodja Peer (Mike), Drago Kastelic (Russ) — predstav v Celju, 13, na gostovanjih: 12 — obisk: 7387.

113. Fjodor Mihajlovič Dostojevski: ZLOČIN IN KAZEN, dramaturgizacija romana, premiera: 11. 12. 1964.

Dramaturgizacija: Zbigniew Hübler in Branko Gombač — prevod: Vladimir Levstik — scena in kostumi: Zbyszek Bednarowicz — glasba: Marjan Vodopivec — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Sandi Krošl (Razkolnikov), Marija Goršičeva (Nastasja), Mija Mencejeva (Sonja), Nada Božičeva (Aljona Ivanovna), Jože Pristov (Marmeladov), Marjan Dolinar, Drago Kastelic, Volodja Peer, Pavle Jeršin, Stefan Volf, Franci Gabrovšek, Janez Škof, Janez Bermež, Branko Grubar, Alfonz Kumer — predstav v Celju, 14, na gostovanjih: 5 — obisk: 5715.

114. William Shakespeare: VIHAR, premiera: 12. 2. 1965.

Prevod: Oton Zupančič — režija: Branko Gombač — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Alenka Bartlova — glasba: Marjan Vodopivec — koreografija: Metod Jeras — petje: Ciril Vertačnik — maske: Milisav Tomanič — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Sandi Krošl (Alonso), Janez Bermež (Ferdinand), Drago Kastelic (Sebastian), Pavle Jeršin (Prospero), Stefan Volf (Antonio), Marjan Dolinar (Gonzalo), Franci Gabrovšek (Francisco), Branko Grubar (Trinculo), Jože Pristov (Stefano), Janez Škof (Kaliban), Mija Mencejeva (Miranda), Marjanca Krošlova (Ariell), Marija Goršičeva, Nada Božičeva, Anica Kumrova — predstav v Celju, 17, na gostovanjih: 6 — obisk: 6792.

115. VEČER SLOVENSKE LJUBEZENSKE POEZIJE, izbor in jezikovno vodstvo: Bruno Hartman, premiera: 21. 2. 1965.

Režija: Juro Kislinger — glasbene medigre: Breda Rajh-Divjakova — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — interpreti: Janez Bermež, Nada Božičeva, Pavle Jeršin, Marjanca Krošlova — predstav v Celju, 9, na gostovanjih: 5 — obisk: 4791.

116. Sam in Bella Spewack: NAŠI TRIJE ANGELI, komedija po zgodbi »Angelska kuhinja« Alberta Hussona, premiera: 26. 3. 1965.

Prevod: Dušan Tomše — režija: Miran Herzog — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Pavle Jeršin (Felix Ducotel), Nada Božičeva (Emilie Ducotel), Marjanca Krošlova (Marie Louise Ducotel), Marija Goršičeva (ga, Parole), Janez Škof (Joseph), Volodja Peer (Jules), Branko Grubar (Alfred), Jože Pristov (Henry Trochard), Stefan Volf (Paul), Drago Kastelic (Lieutenant) — predstav v Celju, 16, na gostovanjih: 8 — obisk: 6697.

117. Ivan Cankar: KRALJ NA BETAJNOVI, drama v treh dejanjih, premiera: 23. 4. 1965.

Režija: Juro Kislinger — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Juro Kislinger in Avgust Lavrenčič — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Sandi Krošl (Jožef Kantor), Marija Goršičeva (Hana), Mija Mencejeva (Francka), Minu Kjudrova (Nina), Marjan Dolinar (Krnc), Janez Bermež (Maks), Janez Škof (Zupnik), Drago Kastelic (Franc Bernot), Jože Pristov, Franci Gabrovšek, Jana Smidova, Branko Grubar, Nada Božičeva, Stefan Volf, Volodja Peer — predstav v Celju, 18, na gostovanjih: 6 — obisk: 6417.

118. RINGARINGARAJA ali SATIRIČNI VEČER, izbor in prevod: Bruno Hartman, premiera: 21. 5. 1965.

Adaptacija in režija: Miran Herzog — scena: Avgust Lavrenčič — glasba: Ciril Vertačnik — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Marija Goršičeva, Minu Kjudrova, Jana Šmidova, Janez Bermež, Franci Gabrovšek, Branko Grubar, Drago Kastelic, Volodja Peer, Janez Škof — predstav v Celju: 19, na gostovanjih: 7 — obisk: 5799.

119. Anton Novačan: HERMAN CELJSKI, drama v petih dejanjih, premiera na Starem gradu: 17. 7. 1965.

Adaptacija in režija: Branko Gombač — scena: Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Marjan Vodopivec — koreografija: Metod Jeras — lektor: Bruno Hartman — zasedba: Janez Škof (Herman II.), Stefan Volf (Friderik), Volodja Peer (Herman ml.), Marija Goršičeva (Barbara), Minu Kjudrova (Veronika), Mija Mencejeva (Blažena), Janez Bermež (Piccolomini), Joško Lukež k. g. (Pater Melhior), Marjan Dolinar (Aron Salobir), Jože Pristov (Jošt Soteški), Drago Kastelic (Vitez Herič), Branko Grubar, Nada Božičeva, Avgust Jordan, Jože Jordan — predstav v Celju: 10 — obisk: 9874.

Sezona 1965/66

120. Friedrich Schiller: DON CARLOS, premiera: 1. 10. 1965.

Prevod: Fran Albreht — režija: Juro Kislinger — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — scena: Avgust Lavrenčič — glasba: Marjan Vodopivec — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Pavle Jeršin (Filip II.), Mija Mencejeva (Elizabeta), Franci Gabrovšek (Don Carlos), Nada Božičeva (Vojvodinja Olivareska), Anica Kumrova (Markiza Mondecar), Jana Šmidova (Princesa Eboli), Marija Goršičeva (Grofica Puentes), Janez Bermež (Marki Pozaj), Jože Pristov (Vojvoda Alba), Drago Kastelic (Grof Lerma), Branko Grubar (Domingo), Marjan Dolinar (Veliki inkvizitor), Minu Kjudrova (Kraljičin paž), Alfonz Kumer (Don Ludvik Mercado) — predstav v Celju: 14, na gostovanjih: 5 — obisk: 5220.

121. David Garrick-Smole Andrej: VARH, komedija v dveh dejanjih, premiera: 5. 11. 1965.

Prirredba: Bogomil Fatur — režija: Franc Uršič — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Sandi Krošl (Gospod Skrčec), Marjan Dolinar (Gospod Ropotec), Drago Kastelic (Gospod Ropotec, sinovec), Jože Pristov (Služabnik), Minu Kjudrova (Gospodična Malika), Mija Mencejeva (Nežika)

in Anton Medved: RENDEZ-VOUS, komedija v treh dejanjih.

Glasba: Miroslav Vilhar — besedilo pesmi: Svetlana Makarovič in Vera Adlešič — glasbeno vodstvo: Edo Goršič — zasedba: Pavle Jeršin (Evgen Lokar), Marija Goršičeva (Berta), Mija Mencejeva (Danica), Minu Kjudrova (Vida), Janez Bermež (Robert Cass), Drago Kastelic (dr. Ivan Slemšek), Jana Šmidova (Mara) — predstav v Celju: 16, na gostovanjih: 9 — obisk: 6115.

122. Conrad Seiler: KLOVN IN NJEGOV CIRKUS, vesela igra za otroke, premiera: 12. 11. 1965.

Prevod: Janko Moder — režija: Janez Povše — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — glasba: Darijan Božič — koreografija: Jakob Hafner — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Branko Grubar (cirkuski klovn Hahaha), Jana Šmidova (zajček Puhpuh), Alfonz Kumer (topica Kiki), Drago Kastelic (osliček Rigariga), Jože Pristov (lev Kralj Karel Veliki), Marija Goršičeva (Gospa Cvenkipeknijeva), Minu Kjudrova (Sapica), Mija Mencejeva (Kapica), Pavle Jeršin (Gospod Tolovaj), Sandi Krošl (Cepetec), Janez Bermež (Spodrepiga), Drago Kastelic (Fani) — predstav v Celju: 20, na gostovanjih: 8 — obisk: 11417.

123. Anton Novačan: VELEJA, drama v treh dejanjih, premiera: 24. 12. 1965.

Režija: France Kosmač — scena: Zoran Didek — kostumi: Nada Souvan — izbor glasbo: Uroš Krek — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Sandi Krošl (Martin Velej), Jože Pristov (Lental), Pavle Jeršin (Bogatin), Branko Grubar (Peter), Marjan Dolinar (Daves), Janez Bermež (Siba), Jana Šmidova (Ana Veleja), Nada Božičeva (Mati Veleja) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 12, obisk: 5743.

124. Jean-Paul Sartre. UMAZANE ROKE, drama v sedmih slikah, premiera: 4. 2. 1966.

Prevod: Vida Šturmovna — režija: Franci Križaj k. g. — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Saša Pavlič — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Sandi Krošl (Hoederer), Drago Kastelic (Hugo), Nada Božičeva (Olga), Minu Kjudrova (Jessica), Jože Pristov (Louis), Franci Gabrovšek (Knez), Pavle Jeršin (Slick), Janez Bermež (Georges), Marjan Dolinar (Karsky), Branko Grubar (Charles), Alfonz Kumer (Ivan) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 9 — obisk: 6749.

125. Peter Shaffer: ZASEBNO UHO in JAVNO OKO, komedijski diptih, premiera: 18. 2. 1966.

Prevod: Dusan Tomše — režija: Jože Gale — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Janez Zmavc — zasedba za Zasebno uho: Franci Gabrovšek (Bob), Borut Alujevič (Ted), Jana Šmidova (Doreen) — zasedba za Javno oko: Branko Grubar (Julian Cristoforov), Pavle Jeršin (Charles Sidley), Mija Mencejeva (Belinda Sidley) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 4 — obisk: 3680.

126. Miloš Mikešin: **INVENTURA 65**, satirični kabaret, premiera: 11. 3. 1966.
Režija: Miloš Mikešin — scena in kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — glasba in izvedba: Edo Goršič — lektor: Janez Zmavc — nastopajo: Janez Bermež — Marjan Dolinar — Marija Goršičeva — Drago Kastelic — Minu Kjudrova — Sandi Krošl — Jože Pristov — Bruno Vodopivec — predstav v Celju: 20, na gostovanjih: 29 — obisk: 11761.

127. KAJUHOV VEČER.

Pripravi: Franci Križaj — glasbena oprema: Edo Goršič — interpretacija: Nada Božičeva — Franci Gabrovšek — Branko Grubar — Drago Kastelic — Bruno Vodopivec — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 2 — obisk: 4270.

128. Agatha Christie: MIŠELOVKA, premiera: 27. 5. 1966.

Prevod: Breda Pugljeva — režija: Franci Križaj — scena: Milan Butina — kostumi: Saša Pavličeva — lektor: Janez Zmavc — zasedba: Minu Kjudrova (Mollie Ralston), Drago Kastelic (Giles Ralston), Franci Gabrovšek (Christopher Wren), Nada Božičeva (Gospa Boyle), Janez Bermež (Major Melcalf), Mija Mencejeva (Gospodična Casewell), Pavle Jeršin (Gospod Paravicini), Branko Grubar (Trotter) — predstav v Celju: 17, na gostovanjih: 9 — obisk: 6319.

Sezona 1966/67

129. Ivan Cankar: **ZA NARODOV BLAGOR**, komedija v štirih dejanjih, premiera: 7. 10. 1966.

Režija: Mile Korun k. g. — scena: Mile Korun — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križaj — zasedba: Sandi Krošl (Aleksej pl. Gornik), Pavle Jeršin (dr. Anton Grozd), Nada Božičeva (Katarina), Marjanca Krošlova (Matilda), Jože Pristov (dr. Pavle Gruđen), Mija Mencejeva (Helena), Branko Grubar (Jožef Mirmolja), Bruno Vodopivec (Klander), Marija Goršičeva (Mirmoljevka), Janez Bermež (Julijan Ščuka), Franci Gabrovšek (Sirotko), Borut Alujevič (Fran Kadivec), Marjan Dolinar (Profesor Kremžar), Andrej Nahtigal (Stebelce), Drago Kastelic (Sluga) — predstav v Celju: 15, na gostovanjih: 21 — obisk: 11451.

130. Fay in Michael Kanin: **RAŠOMON**, igra po zgodbah Ryonosukeja Akutagave, premiera: 14. 10. 1966.

Prevod: Bruno Hartman — režija: Mirč Kragelj k. g. — scena: Sveta Jovanović — kostumi: Mija Jarčeva — borilne scene: Andrej Zajc — zasedba: Andrej Nahtigal (Duhoven), Bruno Vodopivec (Drvar), Marjan Dolinar (Lasuljar), Sandi Krošl (Sodni uradnik), Jože Pristov (Razbojnik), Borut Alujevič (Soprog), Marjanca Krošlova (Zena), Marija Goršičeva (Mati), Jana Šmidova (Srednik) — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 8 — obisk: 4394.

131. Alexandre Dumas: **TRIJE MUŠKETIRJI**, igra v dveh dejanjih, premiera: 25. 11. 1966.

Priredba: Roger Planchon in Claude Lochy — prevod in režija: Andrej Stojan — scena: Vladimir Rijavec — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — glasba: Edo Goršič — lektor: Majda Križaj — zasedba: Branko Grubar (Komentator), Borut Alujevič (D'Artagnan), Franci Gabrovšek (Athos), Bruno Vodopivec (Porthos), Drago Kastelic (Aramis), Jože Pristov (De Treville), Pavle Jeršin, Jana Šmidova, Mija Mencejeva, Sandi Krošl, Janez Bermež, Andrej Nahtigal, Stefan Volf, Marjan Dolinar, Marjanca Krošlova, Drago Kastelic — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 9 — obisk: 6934.

132. M. Šurinova: **DEDEK MRAZ**, pravljica v štirih slikah, premiera: 10. 12. 1966.

Prevod: Bogomil Fatur — glasba Josip Magdič — režija: Janez Povše — koreografija: Jaka Hafner — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križaj — zasedba: Pavle Jeršin (Dedek Mraz), Marjan Dolinar (Oče), Anica Kumrova (Mojca), Nada Božičeva (Mati), Marjanca Krošlova (Tonca), Janez Bermež (Medved), Zlatka Krašovec (Veverica), Stefan Volf (Zajec) — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 9 — obisk: 11439.

133. Jacinto Benavente: LA MALQUERIDA, premiera: 20. 1. 1967.

Prevod: Mirko Vivod — režija: Dino Radojevič — scena: Miše Račič — kostumi: Alenka Bartlova — lektor: Majda Križaj — zasedba: Marija Goršičeva (La Raimunda), Jana Šmidova (La Acacia), Nada Božičeva (La Juliana), Mija Mencejeva (Dona Isabel), Anica Kumrova (Milagros), Minu Kjudrova (La Gaspara), Marjanca Krošlova (La Engracia), Jože Pristov (Esteban), Bruno Vodopivec (Norberto), Pavle Jeršin (El Tio Eusebio), Stefan Volf (Faustino), Janez Bermež (Bernabe), Sandi Krošl (El Rubio), Olga Puncer, Vera Srakar — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 16 — obisk: 8564.

134. Žarko Petan: **BESEDA NI KONJ**, televizijsko satirična lepljenka, premiera: 3. 2. 1967.

Režija: Franci Križaj — scena: Andrej Novak in Franjo Cesar — kostumi: Saša Pavličeva — koreografija: Majna Sevnikova — glasba: Edo Goršič — lektor: Majda Križaj — zasedba: Borut Alujevič, Branko Grubar, Pavle Jeršin, Drago Kastelic, Minu Kjudrova, Marjanca Krošlova, Mija Mencejeva, Andrej Nahtigal, Nada Božičeva — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 18 — obisk: 8183.

135. Janez Zmavc: **PODSTREŠJE**, igra v dveh delih, krstna uprizoritev, premiera: 10. 3. 1967.

Režija: Mile Korun — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Janez Zmavc — scena: Avgust Lavrenčič — zasedba: Branko Grubar (Fant), Minu Kjudrova (Dekle), Sandi Krošl (Moški), Marija Goršičeva (Zenska) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 4 — obisk: 3697.

136. Dominik Smole: CVETJE ZLA, igra v treh dejanjih, krstna uprizoritev, premiera: 7. 4. 1967.

Režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Anja Dolenčeva — glasba: Darjan Božič — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Mija Mencejeva (Eva), Marjanca Krošlova (Dora), Jana Smidova (Pomočnica), Pavle Jeršin (Leon), Franci Gabrovšek (Marko), Stefan Volf (Avstralec), Janez Bermež (1. detektiv), Jože Pristov (2. detektiv), Bruno Vodopivec (Postrešček), Anica Kumrova (Ženski glas), Marjan Dolinar (Moški glas) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 3 — obisk: 4585.

137. Titus Maccius Plautus: DVOJČKA, veseloigra v dveh delih, premiera: 10. 5. 1967.

Prevod: Anton Sovre — režija: Marjan Belina — scena: Janez Lenasi — kostumi: Anja Dolenčeva — koreografija: Metod Jeras — lektor: Majda Križaj — zasedba: Bruno Vodopivec (Penikulus), Drago Kastelic (Menehmus), Andrej Nahtigal (Menehmus II), Minu Kjudrova (Erotium), Marjan Dolinar (Cilinder), Borut Alujevič (Mesenio), Nada Božičeva (Matrona), Stefan Volf, Boleslav Simoniti — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 16 — obisk: 5325.

138. Bratko Kreft: CELJSKI GROFJE, drama iz življenja srednjeveških fevdalcev, katerim so tlačanili naši predniki, premiera: 24. 6. 1967 v Kostanjevici ob Krki.

Režija: Branko Gombač — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Marjan Vodopivec — koreografija: Metod Jeras — lektor: Majda Križaj — zasedba: Sandi Krošl (Herman II.), Stefan Volf (Friderik), Mija Mencejeva (Barbara), Franci Gabrovšek (Ulrik), Marjanca Krošlova (Veronika), Jože Pristov (Jošt), Branko Grubar (Pater Gregor), Anton Petja k. g. (Plecolomini), Marjan Dolinar (Sodnik), Andrej Nahtigal (Pravdač), Cveto Vernik, Borut Alujevič, Jože Zagorčnik, Bruno Vodopivec, Drago Kastelic, Anica Kumrova, Boleslav Simoniti — predstav v Celju: 3, na gostovanjih: 5 — obisk: 8522.

Sezona 1967/68

139. Ivan Cankar: LEPA NAŠA DOMOVINA, literarno gledališki večer političnih spisov in govorov, premiera: 26. 9. 1967.

Adaptacija: Andrej Inkret — režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križaj — zasedba: Janez Bermež, Franci Gabrovšek, Branko Grubar, Jože Pristov — predstav v Celju: 8, na gostovanjih: 3 — obisk: 2381.

140. Ivan Cankar: Hlapci, drama v petih dejanjih, premiera: 20. 10. 1967.

Režija in scena: Mile Korun — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križaj — zasedba: Stanko Potisk k. g. (Zupnik), Janez Bermež (Nadučitelj), Branko Grubar (Jerman), Pavle Jeršin (Komar), Sandi Krošl (Hvastja), Marjanca Krošlova (Lojzka), Merija Goršičeva (Geni), Nada Božičeva (Minka), Bruno Vodopivec (Zdravnik), Drago Kastelic (Poštar), Marjan Dolinar (Zupan), Anica Kumrova (Anka), Olga Puncerjeva (Mati), Jože Pristov (Kalander), Minu Kjudrova (Kalandrova žena), Franci Gabrovšek (Pisek), Andrej Nahtigal (Nace), Mija Mencejeva (Kmetica), Borut Alujevič, Stefan Volf, Andrej Nahtigal, Vera Srakarjeva — predstav v Celju: 16, na gostovanjih: 11 — obisk: 8786.

141. Bertold Brecht: ŠVEJK V DRUGI SVETOVNI VOJNI, premiera: 24. 11. 1967.

Režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčič — lektor: Majda Križaj — zasedba: Pavle Jeršin (Švejk), Branko Grubar (Baloun), Marija Goršičeva (Ana Kopečka), Borut Alujevič (Mladi Prochaska), Janez Bermež (Brettschneider), Sandi Krošl (Bullinger), Minu Kjudrova (Ana), Mija Mencejeva (Kati), Marjan Dolinar (Hitler), Andrej Nahtigal (Himmler), Stefan Volf (Goebbels), Franci Gabrovšek (Göring), Jože Pristov, Bruno Vodopivec, Drago Kastelic, Nada Božičeva, Cveto Vernik — predstav v Celju: 14, na gostovanju: 24 — obisk: 10923.

142. Saša Škufca: TRNULJČICA, pravljica v treh dejanjih, premiera: 9. 12. 1967.

Režija: Juro Kislinger — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — glasba: Ciril Vertačnik — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Janez Bermež (Kralj), Nada Božičeva (Kraljica), Minu Kjudrova (Trnuljčica), Drago Kastelic (Bambo), Bruno Vodopivec (Zvezdogled), Andrej Nahtigal (Dvorni maršal), Marjan Dolinar (Minister), Franci Gabrovšek (Kraljevič), Stefan Volf (Poveljnik straže), Borut Alujevič (Kuhar), Marija Goršičeva (Pestna), Marjanca Krošlova, Anica Kumrova, Mija Mencejeva, Jože Pristov, Sandi Krošl — predstav v Celju: 30, na gostovanjih: 3 — obisk: 12849.

143. Carlo Goldoni: KRČMARICA, komedija v treh dejanjih, premiera: 2. 2. 1968.

Prevod: Silva Trdina — režija: Dino Radojevič — scena: Miše Račić — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Janez Bermež (Vitez pl. Ripapratia), Andrej Nahtigal (Markiz pl. Forlimpopoli), Borut Alujevič (Grof pl. Albafiorita), Marjanca Krošlova (Mirandolina), Jana Smidova, Anica Kumrova, Drago Kastelic, Stefan Volf — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 4 — obisk: 4866.

144. Sofokles: KRALJ OIDIPUS, premiera: 16. 2. 1968.

Prevod: Anton Sovre — režija: Dino Radojevič — scena: Miše Račić — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Sandi Krošl (Oidipus), Nada Božičeva (Iokasta), Janez Bermež (Kreon), Marjan Dolinar (Teiresias), Pavle Jeršin (Duhovnik), Jože Pristov (Sel iz Korinta), Bruno Vodopivec (Pastir Lajov), Stefan Wolf (Sluga), Branko Grubar (Vodja zhora), Borut Alujevič, Franci Gabrovšek, Drago Kastelic, Andrej Nahtigal (Starci) — predstav v Celju: 19, na gostovanjih: 11 — obisk: 9232.

145. Jacques Audiberti: IZ ZLA SE ZLO RODI, igra v treh dejanjih, premiera: 8. 3. 1968.

Prevod: Radojka Vrančič — režija: Franci Križaj — scena: Niko Matul — kostumi: Anja Dolenčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Minu Kjudrova (Alarica), Mija Mencejeva (Vzgojteljica), Branko Grubar (Kralj Parfalt), Franci Gabrovšek (Gospod F.), Bruno Vodopivec (Kardinal), Jože Pristov (Pribočnik), Marjan Dolinar (Maršal), Pavle Jeršin (Kralj Celestin) — predstav v Celju: 12 — obisk: 3302.

146. Jean Anouilh: EVRIDIKA, premiera: 26. 4. 1968.

Prevod: Stanko Potisk — režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križaj — zasedba: Bruno Vodopivec (Orfej), Pavle Jeršin (Ofe), Mija Mencejeva (Evridika), Marija Goršičeva (Mati), Jože Pristov (Vincent), Branko Grubar (Mathias), Borut Alujevič (Dulac), Stefan Wolf (Mali režiser), Minu Kjudrova (Dekle iz igralske družine), Janez Bermež (Gospod Henri), Drago Kastelic (Hotelski sobar), Sandi Krošl (Avtobusni šofer), Franci Gabrovšek (Policijski uradnik), Marjan Dolinar, Marjanca Krošlova — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 1 — obisk: 2734.

147. Peter Ustinov: KOMAJ DO SREDNJIH VEJ, komedija v treh dejanjih, premiera: 24. 5. 1968.

Prevod: Ciril Kosmač — režija: Jože Babič — scena: Niko Matul — kostumi: Anja Dolenčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Nada Božičeva (Lady Fitzbutress), Marjanca Krošlova (Helga), Jože Pristov (General Sir Mallalieu Fitzbutress), Franci Gabrovšek (Robert), Drago Kastelic (Lesley), Minu Kjudrova (Judy), Pavle Jeršin (Tiny Gilliatt-Brown), Stefan Wolf (Vikar), Branko Grubar (Basil Utterwood) — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 2 — obisk: 3884.

148. Bratko Krefc: CELJSKI GROFJE, drama iz življenja srednjeveških fevdalcev, premiera: 21. 6. 1968.

Režija: Branko Gombač — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva in Mileasa Kumarjeva — glasba: Marjan Vodopivec — lektor: Majda Križaj — zasedba: Pavle Jeršin (Herman II.), Stefan Wolf (Friderik), Mija Mencejeva (Barbara), Franci Gabrovšek (Ulrik), Marjanca Krošlova (Veronika), Jože Pristov (Jošt), Branko Grubar (Pater Gregor), Janez Bermež (Piccolomini), Marjan Dolinar — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 3 — obisk: 4822.

Sezona 1968/69

149. Dorđe Lebovič: SREBRNE VEZI, drama v treh dejanjih, premiera: 27. 9. 1968.

Prevod in lektor: Majda Križajeva — režija: Igor Pretnar — scena: Milan Butina — kostumi: Irena Felicijanova — zasedba: Nada Božičeva (Stara), Pavle Jeršin (Potepuh), Franci Gabrovšek (Gvozden), Minu Kjudrova (Mala), Janez Bermež (Beli), Jože Pristov (Major) — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 8 — obisk: 5238.

150. Duško Rokсандić: PTIČI BREZ JATE, dramske situacije v dveh delih, premiera: 11. 10. 1968.

Prevod: Majda Križajeva — režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — zasedba: Sandi Krošl (Rapo), Marija Goršičeva (Mati), Janez Bermež (Martin), Jože Pristov (Momo), Marjanca Krošlova (Vuka), Marjan Dolinar (Načelnik) — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 5 — obisk: 4284.

151. Niccolò Machiavelli: MANDRAGOLA, komedija v dveh delih, premiera: 25. 10. 1968.

Prevod: Ciril Kosmač — režija: Balbina Battelino-Baranovičeva — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Milena Kumarjeva — lektor: Majda Križajeva — glasbena oprema: Edo Goršič — zasedba: Miro Podjed (Callimaco), Marko Simčič (Siro), Pavle Jeršin (Messer Nicia), Bruno Vodopivec (Ligurio), Nada Božičeva (Sostrata), Branko Grubar (Pater Timotej), Mija Mencejeva (Ženska), Jana Šmidova (Lukrezia), Borut Alujevič (Prolog in kancone) — predstav v Celju: 10, na gostovanjih: 4 — obisk: 4129.

152. William Goodhart: GENERACIJA, komedija v treh dejanjih, premiera: 6. 12. 1968.

Prevod: Marija Lužnikova — režija: Balbina Battelino-Baranovičeva — scena: arh. Sveta Jovanovič — lektor: Majda Križajeva — glasbena oprema: Edo Goršič — zasedba: Marko Simčič (Walter Owen), Sandi Krošl (Jim Bolton), Jana Šmidova (Doris Owen), Marjan Dolinar (Stan Herman), Branko Grubar (Winston Garand), Stefan Wolf (Ken Powell) — predstav v Celju: 10, na gostovanjih: 2 — obisk: 2902.

153. Fran Roš: ČAROBNA PIŠČALKA, pravljica v treh dejanjih, premiera: 14. 12. 1968.

Režija: Janez Drozg — priredba: Janez Zmave — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — glasba: Urban Kodar — koreografija: Jaka Hafner — zasedba: Marija Goršičeva (Mati Dobrodejeva), Branko Grubar (Gojko), Anica Kumrova (Cvetka), Bogomir Veras (Gozdni mož Bradovan), Mínu Kjudrova (Princesa Violeta), Borut Alujevič (Minister Debelin), Marjan Dolinar (Zdravnik Ceferin), Mija Mencejeva (Curibaba), Jože Pristov (Mrkun), Miroslav Podjed, Franci Gabrovšek, Stefan Volf, Janez Bermež, Cveto Vernik — predstav v Celju: 32, na gostovanjih: 7 — obisk: 15528.

154. Maksim Gorki: MALOMEŠČANI, drama v štirih dejanjih, premiera: 24. 1. 1969.

Prevod: Mile Klopčič — režija: Igor Pretnar — scena: Milen Butina — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Jože Pristov (Bessemjonov), Nada Božičeva (Akulina), Franci Gabrovšek (Peter), Marjanca Krošlova (Tatjana), Janez Bermež (Nil), Angel Arčon k. g. (Perčihin), Mínu Kjudrova (Polja), Mija Mencejeva (Krivcova), Sandi Krošl (Teterjov), Marko Simčič (Siškin), Jana Šmidova (Cvetajeva), Marija Goršičeva (Stepanida) Anica Kumrova, Branko Grubar — predstav v Celju: 12 — obisk: 3476.

155. Neil Simon: ZARES ČUDEN PAR, komedija v treh dejanjih, premiera: 14. 3. 1969.

Prevod: Dušan Tomše — režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križaj — zasedba: Janez Bermež (Oscar), Branko Grubar (Felix), Miro Podjed (Speed), Borut Alujevič (Murray), Franci Gabrovšek (Roy), Bogomir Veras (Vinnie), Mija Mencejeva (Gwendolyn), Mínu Kjudrova (Cecily) — predstav v Celju: 11, na gostovanjih: 12 — obisk: 6011.

156. William Shakespeare: VESELE WINDSORČANKE, premiera: 25. 4. 1969.

Prevod: Janko Moder — režija: Juro Kislinger — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Borut Alujevič (Sir John Falstaff), Stefan Volf (Fenton), Marjan Dolinar (Puhle), Franci Gabrovšek (Strigala), Pavle Jeršin (Ford), Sandi Krošl (Page), Bogomir Veras (Sir Hugon Evans), Janez Bermež (Doktor Kajus), Jože Pristov (Krcmar pri Podvezli), Branko Grubar (Bardoli), Marko Simčič (Pištola), Miro Podjed (Nim), Anica Kumrova (Robin), Slavko Belak (Bimbek), Jana Šmidova (Prekla), Marija Goršičeva (Fordovka), Nada Božičeva (Pagevka), Mínu Kjudrova (Ana Pageva), Marjanca Krošlova (Burjevka) — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 6 — obisk: 5983.

Sezona 1969/70

157. Josip Jurčič: DESETI BRAT, ljudska igra, premiera 26. 9. 1969.

Odska priredba: Andrej Inkret — režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Anja Dolenčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Janez Bermež (Martinek), Bogomir Veras (Lovro Kvas), Mínu Kjudrova (Manica), Branko Grubar (Marjan), Marjanca Krošlova (Marička) Jože Pristov (dr. Vencelj), Marjan Dolinar (Piškav), Pavle Jeršin (Krjavelj), Slavko Belak (Dolef), Miro Podjed (Obrščak), Borut Alujevič (Matevžek), Franci Gabrovšek (Miha izpod Gaja), Stefan Volf (Dražarjev France), Borut Alujevič — Sandi Krošl (Benjamin), Franci Gabrovšek (Mežon), Jana Šmidova (Micka), Cveto Vernik (prvi kmet), Marko Simčič (drugi kmet), Edo Goršič, Marija Goršičeva, Dušan Hercog (trio) — predstav v Celju: 37, na gostovanjih: 29 — obisk: 25625.

Jean-Paul Sartre: NEPOKOPANI MRTVECI, v dveh dejanjih. Premiera: 8. 11. 1969.

Prevod: Mira Miheličeva — režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Marko Simčič (Francois), Bogomir Veras (Sorbier), Pavle Jeršin (Canoris), Marjanca Krošlova, Jana Šmidova (Lucie), Janez Bermež (Henri), Borut Alujevič (miličnik), Sandi Krošl (Jean), Franci Gabrovšek (Clochet), Jože Pristov (Landrieu), Branko Grubar (Pollerin), Stefan Volf (Corbier) — predstav v Celju: 12, na gostovanjih: 12 — obisk: 6856.

159. PEPELKA, pravljlična igra v štirih slikah, premiera: 20. 12. 1969.

Po K. A. Görnerjevi dramtizaciji v prevodu F. Govekarja na novo napisal J. Zmave — režija: Pavle Jeršin — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Anja Dolenčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Mínu Kjudrova (Pepelka), Branko Grubar (Oče), Nada Božičeva (Mati), Mija Mencejeva (Kunigunda), Jana Šmidova (Rozamunda), Marija Goršičeva (Strahomila), Marko Simčič (Vilimož), Sandi Krošl (Kralj), Bogomir Veras (Princ), Borut Alujevič (Dvorni maršal), Jože Pristov (Minister), Marjan Dolinar (General), Franci Gabrovšek (Škrat vratar), Miro Podjed (Prvi škrat), Stefan Volf (Drugi škrat), Ivan Tkavec (Tretji škrat) — predstav v Celju: 31 — obisk: 12024.

160. Neil Simon: BOSA V PARKU, komedija v treh dejanjih, premiera: 30. 1. 1970.

Prevod: Dušan Tomše — režija: Mirč Kragelj — scena: Belica Škerlakova — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Mínu Kjudrova (Corie Bratter), Stefan Volf (Telefonski monter), Bruno Vodopivec (Postreček), Borut Alujevič — Miro Podjed (Paul Bratter), Nada Božičeva (Banksova), Jože Pristov (Victor Velasco) — predstav v Celju: 15, na gostovanjih: 9 — obisk: 6370.

161. Juro Kislinger: PREGNANI IZ RAJA, znanstveno-fantastična drama v treh dejanjih. Po ideji Franja Puncerja, premiera: 13. 2. 1970.

Režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — glasba: Darijan Božič — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Marija Goršičeva (Babica), Marjanca Krošlova (Zena), Janez Bermež (Energetiki), Pavle Jeršin (Predsednik), Branko Grubar (Matematik), Sandi Krošl (Podpredsednik), Jana Smidova (Zdravnica), Bogomir Veras (Biolog) — predstav v Celju: 14 — obisk: 3509.

162. Henrik Ibsen: SOVRAŽNIK LJUDSTVA, igra v petih dejanjih, premiera: 3. 4. 1970.

Prevod: Janko Moder — režija: Franci Križaj — scena: Viktor Molka — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Sandi Krošl (dr. Tomas Stockmann), Marija Goršičeva (Stockmannova), Mija Mencejeva (Petra), Pavle Jeršin (Peter Stockmann), Marjan Dolinar (Morten Kil), Janez Bermež (Hovstad), Franci Gabrovšek (Billing), Bruno Vodopivec (Kapitan Horster), Branko Grubar (Tiskar Aslaksen) — predstav v Celju: 15, na gostovanjih: 3 — obisk: 4226.

163. Oscar Wilde: GLAVNO JE DA SI LJUBČEK, komedija v treh slikah, premiera: 10. 4. 1970.

Prevod (priredba Jean Anouilh in Claude Vincent): Jože Javoršek — režija: Zvone Sedlbauer — scena: Uroš Vagaja — kostumi: Anja Dolenčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Miro Podjed — Stefan Volf (Lane), Marko Simčič (Algernon Moncrieff), Bogomir Veras (Jaka Worthing), Nada Božičeva (Lady Bracknellova), Marjanca Krošlova (Gwendolina), Jana Smidova (gospodična Prismova), Minu Kjudrova (Cecilija Cardewova), Jože Pristov (Prečastiti Chasuble), Stefan Volf — Miro Podjed (Merimann) — predstav v Celju: 10 — obisk: 2699.

164. Francis Veber: UGRABITEV, komedija v dveh dejanjih, premiera: 22. 5. 1970.

Prevod: Stanko Potisk — režija: Dušan Jovanovič — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Mija Mencejeva (Mathilde), Bruno Vodopivec (Francis), Franci Gabrovšek (Georges), Stefan Volf (Petitjean), Janez Bermež (Hubert), Jože Pristov (Richard) — predstav v Celju: 10 — obisk: 2602.

165. Harold Pinter: HIŠNIK, igra v treh dejanjih, premiera: 5. 6. 1970.

Prevod: Janko Moder — režija: Zvone Sedlbauer — scena: Matjaž Vipotnik — kostumi: Anja Dolenčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Marko Simčič (Mick), Branko Grubar (Aston), Sandi Krošl (Davies) — predstav v Celju: 9, na gostovanjih: 1 — obisk: 2710.

Sezona 1970/71

166. Oton Župancič: VERONIKA DESENIŠKA, tragedija v štirih dejanjih s prologom, premiera: 25. 9. 1970.

Režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — izbor glasbe za lutnjo in igranje: Stanko Prek — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Pavle Jeršin (Herman II.), Stanko Potisk (Friderik), Marjanca Krošlova (Jelisava), Janez Bermež (Jošt), Stefan Volf (Ivan Scrnican), Jana Smidova (Brigita), Marija Goršičeva (Geta), Bruno Vodopivec (Hermanov kancler), Bogomir Veras (Friderikov pisar), Franci Gabrovšek (Pravdač), Sandi Krošl (Bonaventura), Jože Pristov (Deseniški gospod), Minu Kjudrova (Veronika), Nada Božičeva (Sida), Branko Grubar (Sosed), Anica Kumrova (Katica), Stefan Volf (Pevce), Borut Alujevič, Miro Podjed (Stražarja) — predstav v Celju: 30, na gostovanjih: 33 — obisk: 21011.

167. Egon Friedell — Alfred Polgar: GOETHE, groteska v dveh slikah, premiera: 23. 10. 1970.

Prevod: Mailla Golobova — režija: Mirč Kragelj — scena: Viktor Molka — kostumi: Alenka Bartlova — jezikovni svetovalec: Mirko Mahnič — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Pavle Jeršin (Goethe), Marjan Dolinar (Šolski svetnik), Janez Bermež (Profesor za nemško književnost), Jože Pristov (Izpitni prisednik), Borut Alujevič (Žüst), Branko Grubar (Kohn), Jadranka Tomažičeva (Linerl), Miro Podjed (Šolski sluga) — predstav v Celju: 23, na gostovanjih: 7 — obisk: 8461.

in Anton Tomaž Linhart: ŽUPANOVA MICKA, ena komedija v dveh aktech, premiera: 23. 10. 1970.

Režija: Mirč Kragelj — scena: Viktor Molka — kostumi: Alenka Bartlova — jezikovni svetovalec: Mirko Mahnič — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Janez Bermež (Tulpenheim), Mija Mencejeva (Sternfeldovka), Borut Alujevič (Monkot), Jože Pristov (Jaka), Jadranka Tomažičeva (Micka), Miro Podjed (Anže), Branko Grubar (Glažek).

168. Avgust Strindberg: GOSPODIČNA JULIJA, naturalistična tragedija, premiera: 26. 11. 1970.

Prevod: Janko Moder — režija: Dušan Jovanovič — scena: Milenko Matanovič — kostumi: Anja Dolenčeva — pantomimično-plesni elementi: Lojza Zerdinova — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Metoda Zorčičeva (Gospodična Julija), Sandi Krošl (Jean), Jana Smidova (Kristin) — predstav v Celju: 13, na gostovanjih: 10 — obisk: 5778.

169. Janez Žmavc: RDEČA KAPICA IN DEDEK MRAZ, premiera: 21. 12. 1970.

Režija in kostumi: Pavle Jeršin — scena: Franjo Cesar — lektor: Majda Križajeva — predstava v Celju: 31, na gostovanjih: 2 — obisk: 12690.

170. Janez Žmavc: SEKIRA, musical za vojaški boben in doraščajočo mladino, po pripovedkah Frana Roša, premiera: krstna uprizoritev 19. 12. 1970.

Režija: Franci Križaj — scena: Melita Vovk-Stihova — kostumi: Anja Dolencova — glasba: Marjan Vodopivec — koreografija: Jaka Hafner — borilni prizori: Andrej Zajc — korepetitor: Edo Goršič — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Pavle Jeršin (Car), Bogomir Veras (Carjevič), Branko Grubar (Simon), Jadranka Tomažičeva (Zorislava), Bruno Vodopivec (Minister), Mija Mencejeva (Ministrica), Borut Alujevič (Poveljnik), Janez Bermež (Zdravnik), Marjan Dolinar (Poveljnik straže), Stanko Potisk (Stražar vodja), Miro Podjed (Glasnik, stražnik), Stefan Volf (Pevec), Jože Pristov (Stražar, rabelj), Sandi Krošl (Mizar), Cveto Vernik (Grobar), Anica Kumrova (Dekle) — predstava v Celju: 16, na gostovanjih: 1 — obisk: 4999.

171. Ignac Kamenik: GALEBI, drama v dveh dejanjih, premiera: krstna uprizoritev 5. 2. 1971.

Režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Irena Felicijanova — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Pavle Jeršin (Klemen Kralj), Marija Goršičeva (Justa), Stanko Potisk (Danijel), Janez Bermež (Matej), Mija Mencejeva (Alja), Nada Božičeva (Nona), Bogomir Veras (Marcel), Ljerkka Belakova (Barbara) — predstava v Celju: 13, na gostovanjih: 1 — obisk: 3161.

172. Paul Claudel: ZAMENJAVA, drama v treh dejanjih, premiera: 26. 3. 1971.

Prevod: Mārjeta Vasičeva — režija: Zvone Šedlbauer — scena: Tomaž Kržišnik — kostumi: Mija Jarčeva — glasba: Marjan Vodopivec — elementi gibanja: Lojzka Zerdinova — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Stanko Potisk (Louis Laine), Jadranka Tomažičeva (Martja), Marjanca Krošlova (Lechy Elbernon), Sandi Krošl (Thomas Pollock Nageoire) — predstava v Celju: 13, na gostovanjih: 1 — obisk: 3213.

173. Georg Büchner: LEONCE IN LENA, komedija v treh dejanjih, premiera 9. 4. 1971.

Prevod: Jože Udovič — režija: Miran Herzog — dramaturško vodstvo: Igor Lampret — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekčičeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Janez Bermež (Kralj Peter), Stefan Volf (Prince Leonce), Metoda Zorčičeva (Princesa Lena), Branko Grubar (Valerio), Nada Božičeva (Vzgojiteljica), Bogomir Veras (Dvorni vzgojitelj), Pavle Jeršin (Predsednik), Marjan Dolinar (Dvorni pridigar), Bruno Vodopivec (Učitelj), Jana Šmidova (Rozeta), Jože Pristov (Prvi policaj), Franci Gabrovšek (Drugi policaj), Borut Alujevič (Državni svetnik) — predstava v Celju: 16 — obisk: 3899.

174. Titus Maccius Plautus: MOSTELLARIA ALI HIŠNI STRAH, komedija, premiera: 21. 5. 1971.

Režija: Zvone Šedlbauer — prevod: Kajetan Gantar — scena: Uroš Vagaja — kostumi: Mija Jarčeva, Melita Vovk-Stihova — glasba: Pavel Mihelič — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Pavle Jeršin (Teopropides), Borut Alujevič (Filolahes), Jana Šmidova (Filematium), Marija Goršičeva (Skafa), Bruno Vodopivec (Tranio), Branko Grubar (Grumio), Anica Kumrova (Sfairia), Janez Bermež (Kalidamates), Ljerkka Belakova (Dellum), Stefan Volf (Faniskus), Bogomir Veras (Pinakion), Jože Pristov (Simon), Marjan Dolinar (Misargirides) — predstava v Celju: 17 — obisk: 4019.

Sezona 1971/72

175. Thomas Stearns Eliot: UMOR V KATEDRALI, premiera: 24. 9. 1971.

Prevod: Veno Taufer — režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — Gallusove pesmi poje Moški komorni zbor Celje pod vodstvom Eгона Kuneja — kultura giba: Lojzka Zerdinova — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Ljerkka Belakova — Nada Božičeva — Marija Goršičeva — Marjanca Krošlova — Anica Kumrova — Mija Mencejeva — Jana Šmidova — Jadranka Tomažičeva (zbor canterburyjskih žena), Jože Pristov — Bruno Vodopivec — Bogomir Veras (trije katedralski duhovniki), Stefan Volf (glasnik), Sandi Krošl (nadškoof Thomas Becket), Janez Bermež — Borut Alujevič — Branko Grubar — Stanko Potisk (štirje skušnjavci in štirje vitezi) — predstava v Celju: 15, na gostovanjih: 29 — obisk: 13682.

176. Dušan Jovanovič: NORCI, premiera: 8. 10. 1971.

Režija: Zvone Šedlbauer — dramaturg predstave: Igor Lampret — scena: Matjaž Vipotnik — asistent scenografa: Cveta Stančančičeva — kostumi: Alenka Bartlova — glasba: Jani Golob — izvedba: Mladi leví — koreografija: Lojzka Zerdinova — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Metoda Zorčičeva (Manca), Božo Sprajc (Duks), Branko Grubar (Tine), Karel Brišnik (Mírko), Ivo Bian (Vojko), Stanko Potisk (Zorči), Jana Šmidova (Aktivistka), Jože Pristov — Borut Alujevič — Bruno Vodopivec — Mija Mencejeva — Anica Kumrova — Marjan Dolinar — Marko Simčič (Norci), Janez Bermež (Karel), Sandi Krošl (Gospodar), Marjana Krošlova (Debela), Ljerkka Belakova (Druga), Bogomir Veras (Brivec), Stefan Volf (Brivec), Marko Simčič (Natakar), Marjan Dolinar (Učitelj), Jože Pristov (Miličnik) — predstava v Celju: 14, na gostovanjih: 2 — obisk: 4186.

177. David Herbert Lawrence: SNAHA, igra iz rudarskega življenja, premiera: 29. 10. 1971.

Prevod: Dušan Tomšič — režija: Zarko Petan — scena: Niko Matul — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Nada Božičeva (Gospa Gascoigne), Marko Simčič (Joe Gascoigne), Marija Goršičeva (Gospa Purdy), Jadranka Tomažičeva (Minnie Gascoigne), Janez Bermež (Luther Gascoigne) — predstav v Celju: 18, na gostovanjih: 16 — obisk: 9191.

178. Janez Žmavc: DOMAČA NALOGA NA POTEPU, novoletna pravljica, premiera: 12. 12. 1971.

Režija: Juro Kislinger — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — glasba: Urban Koder — koreografija: Jaka Hafner — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Anica Kumrova (Mojca), Branko Grubar (Jakec), Stefan Volf (Odrski mož), Stanko Potisk (Šlik), Borut Alujevič (Šlak), Nada Božičeva (Gozdna babica), Marija Goršičeva (Metla), Bruno Vodopivec (Divji mož), Jože Pristov (Dedek Mraz), Marjan Dolinar (Medved), Metoda Zorčičeva (Zajček), Ljerk Belakova (Vevecica), Jana Šmidova (Detel) — predstav v Celju: 43 — obisk: 19100.

179. Odön von Horvath: FIGARO SE LOČUJE, komedija, premiera: 21. 1. 1972.

Prevod: Borut Trekman — režija: Franci Križaj — scena: Niko Matul — kostumi: Anja Dolenčeva — glasbena oprema: Edi Goršič — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Jože Zupan (Graf Almaviva), Marjanca Krošlova (Grofica), Bogomir Veras (Figaro), Ljerk Belakova (Suzana), Janez Bermež — Branko Grubar — Bruno Vodopivec — Stefan Volf (štirje obmejni stražniki), Marjan Dolinar (Častnik), Ivo Ban (Gozdni pristav), Marija Goršičeva (Babica), Jože Pristov (Antonio), Mija Mencejeva (Fanchette), Marko Simčič (Pedrillo), Cveto Vernik (Stražmojster), Borut Alujevič (Cherubin), Sandi Krošl (Gost), Stanko Potisk (Komisar) — predstav v Celju: 19, na gostovanjih: 7 — obisk: 7354.

180. Ivan Sergejevič Turgenjev: MESEC DNI NA KMETIH, komedija v petih dejanjih, premiera: 10. 3. 1972.

Prevod: Josip Vidmar — režija: Mile Korun — dramaturg predstave: Igor Lampret — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Branko Grubar (Arkadij Sergejevič Islajev), Marjanca Krošlova (Natalija Petrovna), Anica Kumrova (Kolja), Jožica Avbljeva (Veročka), Marija Goršičeva (Ana Semjonovna Islajeva), Mija Mencejeva (Lizaveta Bogdanovna), Marjan Dolinar (Schaaf), Janez Bermež (Mihail Aleksandrovič Rakitin), Stanko Potisk (Aleksej Nikolajevič Beljajev), Jože Pristov (Afanasij Ivanovič Bolšincev), Sandi Krošl (Ignatij Pijč Špigelski), Bruno Vodopivec (Matvej), Ljerk Belakova (Katja) — predstav v Celju: 18, na gostovanjih: 6, — obisk: 5988.

181. Pedro Calderon De la Barca: ŽIVLJENJE JE SEN, uprizoritev v dveh delih, premiera: 6. 4. 1972.

Prevod: Niko Košir — režija: Zvone Sedlbauer — dramaturg predstave: Igor Lampret — scena: arh. Sveta Jovanovič — kostumi: Anja Dolenčeva — glasba: Darijan Božič — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Polde Bibič (Bazilij), Marko Simčič (Sigismunt), Božo Sprajc (Astolf), Jože Pristov (Klotald), Bruno Vodopivec (Klarin), Ljerk Belakova (Estrella), Anica Kumrova (Rosaura), Borut Alujevič — Miro Podjed — Bogomir Veras — Stefan Volf (vojaki, straže, spremstvo) — predstav v Celju: 17, na gostovanjih: 2 — obisk: 4652.

182. Fran Levstik: TUGOMER, tragedija v petih dejanjih, premiera: 18. 5. 1972.

Odrska postavitve: Franci Križaj — Igor Lampret — Bojan Štih — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Sandi Krošl (Tugomer), Mija Mencejeva (Zorislava), Jana Šmidova (Grozdana), Marija Goršičeva (Vrza), Anica Kumrova (Rastko), Branko Grubar (Bojan), Janez Bermež (Mestislav), Bogomir Veras (Batog), Stefan Volf (Volkan), Marjan Dolinar (Lustun), Cveto Vernik (Hotebor), Miro Podjed (Kajaznik), Borut Alujevič (Spiti-ignev), Jože Pristov (Zovulj), Stanko Potisk (Gripo), Božo Sprajc (Geron), Bruno Vodopivec (Hildebert), Marko Simčič (Radulf), Ivo Ban (Slovenski fantin), Ljerk Belakova (Slovenski dekleč) — predstav v Celju: 16, na gostovanjih: 7 — obisk: 6110.

Sezona 1972/73

183. Miloš Mikeln: STALINOVI ZDRAVNIKI, drama v dveh dejanjih, premiera: 22. 9. 1972.

Režija: Miran Herzog — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Anja Dolenčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Marko Simčič (Lebedev), Sandi Krošl (Kuligin), Borut Alujevič (Astrov), Jadranka Tomažičeva (Zinaida), Branko Grubar (Boris), Miro Podjed (Polkovnik), Ivo Ban (Poročnik), Marjan Dolinar (Profesor), Bogomir Veras (Trocki), Stanko Potisk (Kamenev), Nada Božičeva (Allujeva), Jože Pristov (Tuhačevski), Bruno Vodopivec (Stalin), Ljerk Belakova, Stefan Volf, Vili Korošec — predstav v Celju: 17, na gostovanjih: 18 — obisk: 9277.

184. Christopher Marlowe: TRAGEDIJA O DOKTORJU FAUSTU, premiera: 19. 10. 1972.

Prevod: Janez Menart — režija: Franci Križaj — kostumi: Mija Jarčeva — scena: Avgust Lavrenčič — lektor: Majda Križaj — koreografija: Jaka Hafner — dramaturška asistenca: Janez Zmavc — zasedba: Sandi Krošl (Johann Faust), Marjan Dolinar (Valdes), Bruno Vodopivec (Cornelius), Bogomir Veras (Sholar), Stefan Volf (Sholar), Jože Pristov (Starec), Ivo Ban (Papež), Matjaž Arsenjak (Kardinal), Branko Grubar (Karel V.), Borut Alujevič (Ange), Stanko Potisk (Mefistofel), Marjanca Krošlova, Jana Smidova, Marija Goršičeva, Anica Kumrova, Nada Božičeva, Jadranka Tomažičeva, Ljerka Belakova — predstavi v Celju: 19, na gostovanjih: 1 — obisk: 5319.

185. Alan Ayckbourn: LJUBEZEN DRUGE POLOVICE, lahkotna komedija, premiera: 3. 11. 1972, uprizoritev Mestnega gledališča ljubljanskega.

Prevod: Dušan Tomše — režija: Mile Korun — asistent režije: Boštjan Vrhovec — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — jezikovno vodstvo: Janko Moder — zasedba: Danilo Bezljaj (Frank Foster), Anka Cigojeva (Fiona Foster), Zlatko Šugman (Bob Phillips), Mira Bedenkova (Teresa Phillips), Franček Drogenik (William Featherstone), Marjana Klanškova (Mary Featherstone) — predstav v Celju: 18 — obisk: 4920.

186. Ivan Cankar: ROMANTIČNE DUŠE, dramatična slika v treh dejanjih — dveh delih, premiera: 1. 12. 1972.

Režija: Dušan Mlakar — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Janez Bermež (dr. Mlakar), Ivo Ban (dr. Strnen), Bruno Vodopivec (dr. Delak), Jože Pristov (Mak), Marija Goršičeva (Makova), Anica Kumrova (Pavla Zarnikova), Marjanca Krošlova (Olga), Stanko Potisk (Vrančič), Branko Grubar (Frole), Marjan Dolinar (Jereb), Nada Božičeva (Vrančičeva), Ljerka Belakova (Ivanka), Borut Alujevič (Vernik), Stefan Volf (Škočir), Miro Podjed (Mrmolja) — predstav v Celju: 27, na gostovanjih: 17 — obisk: 12349.

187. Leopold Suhadolčan: FIGOLE FAGOLE, novoletna komedija za mlade, premiera: 14. 12. 1972.

Režija: Juro Kislinger — scena: Melita Vovk-Stihova — kostumi: Vida Zupan-Bekičeva — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Ivo Ban (Rok), Anica Kumrova (Nežka), Miro Podjed (Zupan), Marija Goršičeva (Županja), Nadja Strajnerjeva (Angela Marela), Borut Alujevič (Smuk klobuk), Bruno Vodopivec (Sviga Svaga), Jože Pristov (Stražmojster Petelin) — predstav v Celju: 36, na gostovanjih: 11 — obisk: 17300.

188. Smiljan Rozman: ZVONOVI, igra, oder Herberta Grüna, krstna uprizoritev, premiera: 12. 1. 1973.

Režija: Dušan Mlakar — dramaturg: Janez Zmavc — scena: Dušan Mlakar in Melita Stihova — kostumi: Melita Vovk-Stihova — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Sandi Krošl (Gospod), Branko Grubar (Prvi), Bogomir Veras (Drugi), Jana Smidova (Tretja), Jadranka Tomažičeva (Neli), Stefan Volf (Cetrni) — predstav v Celju: 17, na gostovanju: 1, obisk: 4744.

189. Witold Gombrowicz: IVONA, PRINCESA BURGUNDIJE, komedija, premiera: 2. 3. 1973.

Prevod: Igor Lampret — režija: Dušan Jovanovič — asistent režije: Robin C. Jackson — dramaturg predstave: Igor Lampret — scena: Meta Hočevarjeva — kostumi: Melita Vovkova in Anja Dolenčeva — zasedba: Jana Smidova (Ivona), Nada Božičeva (Kraljica), Pavle Jeršin (Kralj Ignac), Ivo Ban (Prince Filip), Sandi Krošl (Komornik), Jadranka Tomažičeva (Izabela), Branko Grubar (Ciril), Borut Alujevič (Cyprian), Miro Podjed (Inocenc), Marija Goršičeva, Anica Kumrova (Ivonini teti), Stanko Potisk (Valentin), Ljerka Belakova, Marjanca Krošlova, Marjan Dolinar, Jože Pristov, Bogomir Veras — predstav v Celju: 15, na gostovanjih: 5 — obisk: 5251.

190. Sofokles: ANTIGONA, premiera: 20. 4. 1973.

Prevod: Kajetan Gantar — režija: Franci Križaj — scena: Avgust Lavrenčič — kostumi: Mija Jarčeva — dramaturg predstave: Janez Zmavc — lektor: Majda Križajeva — zasedba: Marjanca Krošlova (Antigona), Ljerka Belakova (Ismena), Stanko Potisk (Kreon), Bruno Vodopivec (Stražar), Borut Alujevič (Hajmon), Bogomir Veras (Tejrezias), Janez Bermež (Glasnik), Jana Smidova (Evridika), Sandi Krošl (Vodja Zbora), Matjaž Arsenjak, Ivo Ban, Marjan Dolinar, Pavle Jeršin, Miro Podjed, Jože Pristov, Marko Simčič, Stefan Volf — predstav v Celju: 20, na gostovanjih: 7 — obisk: 7017.

191. Anton Pavlovič Čehov: UTVA, premiera v Velenju: 29. 6. 1973.

Prevod: dr. Ivan Prijatelj — režija: Iztok Tory — scena: Meta Hočevarjeva — kostumi: Anja Dolenčeva — dramaturg predstave: Igor Lampret — zasedba: Marija Goršičeva (Arkadina), Ivo Ban (Trepļev), Pavle Jeršin (Sorin), Jadranka Tomažičeva (Nina Zarečna), Miro Podjed (Samarjev), Jana Smidova (Polina), Ljerka Belakova (Maša), Janez Bermež (Trigorin), Jože Pristov (dr. Dorn), Stefan Volf (Medvedenko), Marjan Dolinar (Jakov), Matjaž Arsenjak (Kuhar) — predstav v Celju: —, na gostovanju: 1 — obisk: 60. — (Nadaljnje predstave so bile v novi sezoni 1973/74, ki ni zajeta v tem pregledu).

Viri: gledališki listi SLG Celje in arhiv SLG Celje.

JOZE MAROLT

**DESET LET RAZSTAVNE DEJAVNOSTI
MUZEJA REVOLUCIJE V CELJU**

Muzej revolucije je ob koncu minulega leta slavil desetletnico svojega obstoja. Ustanovljen je bil decembra 1963, ko se je dotedanji oddelek za zgodovino NOB pri Pokrajinskem muzeju v Celju osamosvojil, preselil v nove prostore in odprl stalno razstavo o revolucionarnem delavskem gibanju in narodnoosvobodilni borbi na celjskem pokrajinskem območju. S to spremembo je Celje dobilo specializiran samostojni zavod, ki je začel načrtno in sistematično iskati, zbirati, urejati in proučevati zgodovinsko gradivo, izdajati publikacije, prirejati razstave in širiti tradicije narodnoosvobodilne borbe. V desetih letih svojega dela je Muzej revolucije nedvomno dosegel velike uspehe, se močno uveljavil in popolnoma opravičil svoj obstoj. S svojim delom je prav gotovo veliko prispeval k temu, da spomini na najtežje in odločilne dni naše preteklosti niso obledeli, da je obdobje štiriletnega boja za svobodo s svojimi vrednotami živo prisotno v našem vsakdanjem življenju in močno vpliva na oblikovanje moralne, svobodoljubne, patriotične, humane in revolucionarne zavesti delovnih ljudi, zlasti mlade generacije, ki v narodnoosvobodilnem boju išče spodbude, vzore in moči za svoje ustvarjalno delo pri nadaljevanju revolucije in oblikovanju novih samoupravnih socialističnih odnosov med ljudmi.

Začetki dela Muzeja revolucije segajo pravzaprav že v leto 1951. Tedaj je bil pri Pokrajinskem muzeju v Celju ustanovljen poseben oddelek za zgodovino NOB. Hkrati pa je bilo odprto tudi delovno mesto za to dejavnost. Prevzel ga je tov. Stane Terčak, ki je nato dvajset let vztrajno in neutrudno iskal, zbiral in urejal zgodovinsko gradivo, prirejal razstave in pisal razprave o pomembnejših dogodkih in poglavjih narodnoosvobodilne borbe na celjskem pokrajinskem območju. Po nekaj letih sistematičnega dela je v oddelku nastala lepa in dragocena zbirka raznih predmetov, fotografij in dokumentov, ki jo je zaradi velike dokumentarne in poučnovzgojne vrednosti bilo treba ne le evidentirati, zbrati in urediti, temveč tudi pripraviti za razstavo, predstaviti javnosti in uporabiti v vzgojno-izobraževalne namene. Prav zato je oddelek začel s prirejanjem razstav.

Pripravil je dve veliki razstavi pod naslovom: »Štajerska v borbi« in »KP Jugoslavije v boju za nacionalno in socialno osvoboditev naših narodov«. Prva je bila 18. septembra 1954., ob srečanju vseh borcev partizanskih enot, ki so se med NOB borile na Štajerskem. Pri pripravi te razstave so sodelovali tudi Muzej narodne osvoboditve Maribor, Muzej ljudske revolucije Slovenj Gradec ter oddelki za zgodovino NOB pri Posavskem muzeju v Brežicah, Pokrajinskem muzeju v Ptuju in Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti. Ker v Celju tedaj še ni bilo primernih razstavnih prostorov, je bila razstava prirejena kar v izložbah celjskih trgovin in v drugih javnih lokalih. Kljub temu je lepo uspela in vzbudila veliko pozornost. Ogledalo si jo je okoli 300.000 obiskovalcev proslave na Ostrožnem.

Druga razstava je bila leta 1961, ob 20. obletnici vstaje jugoslovan-skih narodov. Postavljena je bila v prostorih Pokrajinskega muzeja. Tudi ta razstava je bila zelo zanimiva, poučna in dobro obiskana. Da so si jo lahko ogledali tudi občani sosednjih občin, je gostovala v Dobrni, Gornjem gradu, Laškem, Mozirju, Preboldu, Rogaški Slatini, Solčavi, Šoštanju na Vranskem in v Žalcu. Skupno si jo je ogledalo 44.916 ljudi.

Prav to zanimanje in množični odziv ljudi na take prireditve je še bolj spodbudil organizatorje razstav k pripravam na 4. razstavo stalne razstave o narodnoosvobodilnem boju, ki bi bila zmeraj odprta in dostopna vsem obiskovalcem. Priprava in otvoritev take razstave pa je bila neposredno povezana z iskanjem ustreznih prostorov in ustanovitvijo samostojnega muzeja NOB. Tak zavod pa je Celje, ki leži v središču pokrajine, kjer sta bila revolucionarno delavsko gibanje in narodnoosvobodilni boj zelo razvita, tudi nujno potrebovalo. Pogoji za ustanovitev so dozoreli leta 1962, ko je skupščina občine za ureditev muzeja odstopila stavbo starega magistrata z zelo ugodno lego sredi mesta. Zgradbo je seveda bilo treba temeljito popraviti, obnoviti, preurediti in opremiti. Zbrati je bilo treba tudi denar za obnovitvena dela. Akcijo zbiranja je prevzel Okrajni odbor Zveze združenj borcev NOV Celje. Podpirale pa so jo tudi vse skupščine občin, vse družbenopolitične in mnoge delovne organizacije tedanjega celjskega okraja. Skupni stroški obnove, preureditve in opreme so znašali 116 milijonov starih dinarjev.

Gradbena dela je neposredno usmerjal poseben gradbeni odbor, ki ga je vodil predsednik Milan Ložnik. Kot člani pa so v odboru sodelovali še narodni heroj Ivan Kovačič-Efenka, predsednik Okrajnega odbora ZZB NOV Jože Jošt, ing. arh. Dušan Samec, ki je izdelal načrte za ureditev muzeja, in kustos Stane Terčak, ki je zbral potrebno gradivo in uredil razstavo. Vsa dela so bila končana do 21. decembra 1963, ko je bila svečana otvoritev novih muzejskih prostorov in stalne razstave. S tem so se pogoji za delo bistveno izboljšali. Začelo se je pravzaprav novo obdobje širšega, bolj sistematičnega in intenzivnega dela Muzeja revolucije. Med vsemi nalogami, ki so mu bile naložene, pa se je gotovo najbolj razširila prav razstavna dejavnost. Prirejanje razstav je postalo ena izmed najbolj intenzivnih in množičnih oblik dela, pritegovanja ljudi, obujanja spominov in širjenja velikih izročil narodnoosvobodilne borbe. Ta dejavnost pa seveda ni bila omejena le na stalno razstavo. Da bi bolje osvetlil posamezna

poglavja in dogodke iz NOB in pritegnil k ogledu razstav čim več ljudi, je Muzej revolucije poleg glavne razstave priredil še: 17 občasnih tematskih, 10 likovnih in 67 potujočih razstav, uredil stalni razstavi tudi v Starem piskru in v Kidričevi hiši na Knežcu pri Rogaški Slatini ter stalne razstave v osnovnih šolah v Slovenskih Konjicah, v Preboldu, v Solčavi in v Celju.

STALNA RAZSTAVA V MUZEJU REVOLUCIJE

Stalna razstava, ki je odprta v Muzeju revolucije, je gotovo najpomembnejša, vsebinsko najbolj popolna, bogata, pregledna, zanimiva, poučna, prostorsko in estetsko lepo urejena podoba težkega boja za svobodo na območju širše okolice Celja. Skupno zavzema 6 razstavnih prostorov in 2 avli. Razstavno gradivo pa je razporejeno po tematsko kronološkem redu. Vsako poglavje in vsako razdobje narodnoosvobodilnega boja ima svoje določeno mesto.

V prvem razstavnem prostoru je prikazana zgodovina revolucionarnega delavskega gibanja v obdobju 1919—1941.

To gibanje je bilo zelo intenzivno tudi v Celju in drugih industrijskih središčih sosednjih občin kjer so komunisti s svojim neutrudnim idejno-političnim in organizacijskim delom krepili razredno zavest spodbujali uporno misel in težnje delovnih množic, da se končno osvobodijo vseh oblik podrejenosti, zatiranja in izkoriščanja. Iz tega obdobja je ohranjenega mnogo dokumentarnega gradiva, ki priča o težkem boju delavcev za svoje socialne pravice in demokratične svoboščine. Izbor najpomembnejšega pa se nahaja na razstavi. Tu so fotografije in dokumenti o številnih štrajkih, demonstracijah in drugih oblikah protestov in odpora proti krivicam tedanje družbene ureditve. Tu so tudi fotografije glavnih organizatorjev delavskega gibanja in fotografije krajev, kjer so se zbirali, sestajali, iskali zveze, ilegalno delovali in se zadrževali komunisti, ter dokumenti o njihovem preganjanju, aretacijah, sodnih procesih in življenju v zaporih in taboriščih. V tem prostoru je tudi gradivo, ki prikazuje sodelovanje komunistov s celjskega območja v boju španskega ljudstva proti domači reakciji in tuji fašistični intervenciji. Razstavljenih je tudi nekaj dokumentov in fotografij o tov. Titu, ki se je pred vojno večkrat zadrževal pri teti Ani v Trebčah pri Podsredi, o Borisu Kidriču, ki je otroška leta preživel v Rogaški Slatini, in Slavku Šlandru, ki je neposredno organiziral in vodil organizacije KP celjskega okrožja. In končno so na razstavi tudi makete Čebinove in Kavretove domačije ter Klavževe zidanice in fotografije Joštovega mlina, kjer so bila v zadnjih letih Stare Jugoslavije pomembna posvetovanja KP in sprejeti važni sklepi za nadaljnji razvoj revolucionarne misli in akcije.

V drugi sobi je razstavljeno dokumentarno gradivo iz začetnega obdobja okupacije. Razporejeno je po vrstnem redu, kakor so se vrstili tedanji dogodki od začetka vojne do konca leta 1943. Na začetku so razstavljene fotografije dokumentov o izdajalskem, petokolonaškem in vojnem delu pripadnikov Kulturbunda in njihovih pajdašev, ki so že pred

vojno sistematično zbirali podatke o obrambni sposobnosti, političnih razmerah, razpoloženju in prepričanju prebivalstva ter snovali načrte za okupacijo in germanizacijo tega dela naše domovine. Temu poglavju sledijo fotografije z žalostnimi prizori kapitulacije stare jugoslovanske vojske ter fotografije o prihodu okupatorja in začetnem uvajanju njegove strahovlade. Iz vsega gradiva, ki je vključeno v ta del razstave, pa je razvidno, da se nacisti pri uresničevanju svojih vnaprej pripravljenih načrtov raznarodovalne politike sploh niso sramovali tudi najbolj nečloveških metod zastraševanja in mučenja ljudi ter ropanja njihovega premoženja. Najprej so seveda odstranili slovenske napise, zaplenili slovenske knjige, ukinili šole, uvedli obvezno učenje nemščine ter nadaljevali z množičnimi aretacijami, izseljevanjem, preganjanjem in ubijanjem vseh, ki se niso hoteli podrediti njihovi volji, mračnemu nasilju in brezpravju. Hitro in za vselej so hoteli streti nacionalni ponos, željo po svobodi in uničiti slovenski narod. Vendar tega niso mogli uresničiti. Načrte jim je prekrizalo prav narodnoosvobodilno gibanje, ki ga je od vsega začetka pripravljala in vodila KP. To gibanje se je kljub silnemu pritisku vendarle nezadržno širilo in preraščalo v vsesplošni upor. Na celjskem območju sta ga zaneli Celjska in Savinjska četa ter skupina partizanov iz Šaleške doline, širili pa Prvi štajerski bataljon ter enote II. grupe odredov in IV. operativne cone. To poglavje aktivnega odpora proti okupatorju je na razstavi predstavljeno s fotografijami borcev Celjske in Savinjske čete ter I. Štajerskega bataljona, ki je jeseni 1941 uspešno operiral na našem območju. Na razstavi je nazorno prikazan tudi pohod enot II. grupe odredov, ki so poleti 1942. prišle na Štajersko in v obdobju najhujšega nemškega nasilja vztrajale v neenakem boju ter nenehno krepile uporno moč prebivalstva.

Tretji razstavni prostor je posvečen borbeni poti Štirinajste divizije, ki je imela pri širjenju narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem posebno vlogo. Ta slavna partizanska enota je po ustanovitvi sredi leta 1943. najprej operirala na ozemlju južno od Save in si v boju s sovražnikom pridobila dragocene izkušnje. Prav zato jo je glavni štab NOV in PO Slovenije poslal na Štajersko z nalogo, da okrepi in razširi narodnoosvobodilni boj ter zaneti množični upor. Na pot je odšla 6. januarja 1944. Po enomesečnem pohodu iz Bele Krajine skozi Vivodino, Moslavino in Hrvatsko Zagorje je 6. februarja pri Sedlarjevem ob Sotli stopila na štajerska tla. Kmalu po prihodu čez takratno mejo z NDH se je spopadla z močnimi sovražnikovimi silami. Spopadi so nato postajali vsak dan pogostejši in težji ter končno prerasli v nepretrgan, dolgotrajen, izredno zagrizen in brezkompromisni boj na življenje in smrt. Prav tedaj je nastopila tudi izredno huda zima, ki je položaj borcev še poslabšala. V visokem snegu, ostrem mrazu in burji so se prezeblili, bolni, slabo oblečeni in utrujeni borci morali boriti proti trikrat močnejšemu, dobro izurjenemu in oboroženemu sovražniku. Poleg tega jim je primanjkovalo orožja, streliva, hrane, zdravil in sanitetnega materiala. Toda kljub temu so vzdržali in nezadržno prodirali dalje. Na vsej poti od Sotle preko Kozjanskega, Lindeka, Paškega Kozjaka, Graške gore in Belih vod je divizija uspešno odbijala napade podivjanih esesovcev in onemogočila sleherni poskus, da bi jo s svojo obkoljevalno

taktiko stisnili v obroč in uničili. Pod zasneženimi vrhovi Smrekovca in Mozirskih planin so morali končno tudi odnehati. Nemška ofenziva se je skrhalo in ustavila, ne da bi uresničila svojo nalogo. Čeprav je štirinajsta divizija imela hude žrtve, saj je izgubila skoraj polovico svojih borcev, si je vendarle hitro opomogla. Zbrala in izpopolnila je svoje vrste z novimi borci ter spomladi 1944 začela s široko ofenzivo na nemške postojanke in sprožila splošno ljudsko vstajo. Razstava prikazuje prizore iz življenja in bojov, zlasti pa prizore z legendarnega pohoda na Štajersko. Poleg fotografij je na razstavi tudi nekaj dokumentov, predmetov in orožja, ki so ga Muzeju revolucije izročili nekdanji borci, komandanti, politkomisarji in drugi funkcionarji divizije.

V četrtem razstavnem prostoru je prikazano obdobje najširšega poleta narodnoosvobodilne borbe na našem območju leta 1944. Razstavno gradivo prikazuje predvsem veliko ofenzivo enot IV. operativne cone, ki so tedaj že vsepovsod vznemirjale sovražnika, uničevale prometne poti, industrijske naprave in druge objekte, ki so služili okupatorju, ter končno v nezadržnem naletu razbile sovražne postojanke in osvobodile vso Zgornjo Savinjsko dolino in velik del Kozjanskega. Pri tem so uničile in zajele več sto sovražnikovih vojakov in veliko vojaškega materiala. Na osvobojenem ozemlju pa se je razvila zelo živahna politična, vojaška, gospodarska in kulturnoizobraževalna dejavnost. Izvršene so bile svobodne volitve v narodnoosvobodilne odbore, odprte partizanske šole, razni tečaji in mnoge druge kulturne prireditve. Zaradi obilice gradiva je ta del razstave razmeroma zelo obsežen pa tudi zanimiv. Razstavljeno je tudi gradivo iz obdobja, ko so Nemci osvobojeno ozemlje konec leta 1944 ponovno okupirali in nadaljevali z množičnimi aretacijami, mučenjem in ubijanjem nedolžnih ljudi, ropanjem njihovega premoženja ter uničevanjem in požiganjem celih vasi.

Peti razstavni prostor je napolnjen z gradivom o partizanski saniteti, partizanskih tehnikah in okupatorjevem nasilju nad svojci partizanskih družin.

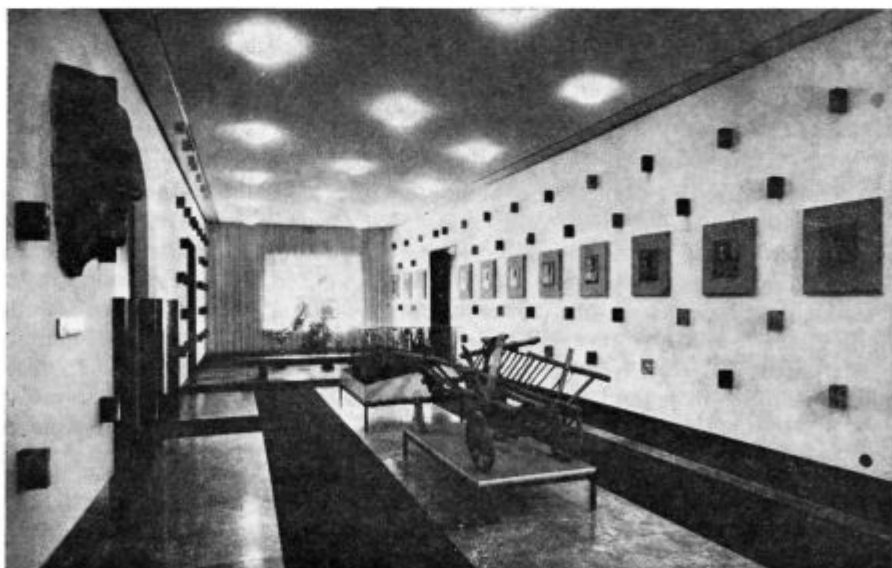
Razstava o partizanski saniteti prikazuje razširjenost in razmeščenost partizanskih bolnišnic na območju Gornje Savinjske doline in Kozjanskega ter njihovo ureditev in opremo, zlasti pa ostanke bolnišnic, ki so bili fotografirani po osvoboditvi. Na našem območju se je partizanska saniteta močno razvila šele po prihodu XIV. divizije, ko so začele nastajati velike bolnišnice s stalnim zdravstvenim osebjem. Najbolj znane so bile bolnišnice v Matkovem in Robanovem kotu, v Lučki Beli, pod Komnom, na Dobrovljah, Lepi Njivi, v okolici Jurkloštra, Graške gore in pri Dramljah. Skupno jih je bilo do konca vojne zgrajenih več kot 20. Na razstavi pa sta le maketi bolnice »Celje«, ki je bila visoko pod vrhovi Komna, in bolnice R 9 na Voluški gori pri Jurkloštru. Iz drugih bolnišnic je na razstavi samo nekaj fotografij zdravstvenega osebja in ranjencev ter nekaj medicinskih instrumentov in drugih muzealij.

Poleg sanitete je v nadaljevanju razstavljenega nekaj gradiva o partizanskih tehnikah in tisku, ki je imel pri širjenju narodnoosvobodilnega gibanja pomembno vlogo. S tiskano besedo je bilo treba širiti pro-

pagando in politično gradivo ter poročila in navodila za delo organizacij OF in vojaških enot. To gradivo so pripravljale in tiskale partizanske tehnike in tiskarne. Na našem območju jih je bilo kar 33. Na razstavi pa so ciklostilni stroji iz tehnik »Kajuh« in »Simon Gregorčič« ter nekaj fotografij.

In končno so v petem prostoru razstavljeni še originalni plakati, razglasi in drugi dokumenti o streljanju talcev ter osebni in drugi predmeti zapornikov iz Starega piskra. Razstavljenе so tudi fotografije partizanskih otrok, žena in starčkov, ki so jih nacisti odganjali z domov in pošiljali v taborišča, kjer so množično trpeli in umirali.

Sesti in hkrati zadnji del razstave prikazuje zaključno obdobje boja za osvoboditev. Tu je prikazan poraz okupatorja in razoroževanje nemške vojske, ki je skupno z razbitimi ostanki domačih izdajalcev maja 1945 preko našega ozemlja bežala proti Avstriji. Zmagovita narodnoosvobodilna vojska ji je zadajala še poslednje udarce. 9. maja 1945 je prisilila tudi glavnega komandanta nemške vojske na Balkanu generalpolkovnika Aleksandra von Löhra, da je podpisal brezpogojno kapitulacijo. Vendar boj s tem še ni bilo konec. Razbite in poražene sovražne enote so se še naprej upirale. Zato je bila poslednja bitka II. svetovne vojne v Evropi dobojevana šele 15. maja na Poljanah v Mežiški dolini. V teh zaključnih operacijah je naša vojska ujela veliko sovražnikovih vojakov in osvobodila velik del Slovenske Koroške ter naposled postavila stražo pri Knežjem kamnu na Gosposvedskem polju. Zaključni del razstave tudi prikazuje silno navdušenje borcev in ljudskih množic, ki so po težkem štiriletnem

Avla narodnih herojev v Muzeju revolucije v Celju

boju končno le dočakale svobodo, mir in neodvisnost ter osnovne pogoje za nadaljnji samostojni politični in gospodarski razvoj. Na koncu je velika fotografija s proslave na Ostrožnem, kjer je bilo 19. septembra 1954 množično zborovanje delovnih ljudi in srečanje borcev vseh enot, ki so sodelovale v narodnoosvobodilnem boju na Štajerskem.

Sestavni del stalne razstave v Muzeju revolucije sta končno tudi avli v I. in II. nadstropju. Prva je namenjena raznim proslavam in razgovorom. V njej sta postavljena le detajl s Savinškovega spomenika svobodi in doprsni kip maršala Tita.

Avla v II. nadstropju pa je posvečena spominu narodnih herojev. V njene stene je namreč vzionih 16 bronastih plaket narodnih herojev, ki so bili rojeni ali so se borili in padli na celjskem območju. Na plaketah so: Ilija Badovinac-Gabriel, Tončka Čeč-Roza, Karel Destovnik-Kajuh, Lojze Hohkraut, Dušan Jereb-Štefan, Boris Kidrič-Peter, Ivan Kovačič-Efenka, Dušan Kraigher-Jug, Dušan Kveder-Tomaž, Dušan Mravljak-Mrož, Miha Pintar-Toledo, Franc Rozman-Stane, Ivan Skvarča-Modras, Slavko Šlander, Franjo Vrunč-Buzdo in Miloš Zidanšek. Nikogar izmed njih ni več med nami. Skoraj vsi so padli v boju proti okupatorju. Le Boris Kidrič, Dušan Kveder in Ivan Kovačič so umrli po osvoboditvi.

K tej zbirki plaket spadata naposled tudi plaketi narodnih herojev Franca Leskovška-Luke in Petra Staneta-Skale, ki sta še edina med živimi. Obe plaketi zategadelj nista obešeni v avli, temveč v upravnih prostorih Muzeja revolucije. Plaketo Borisa Kidriča je izdelal akademski kipar Stojan Batič, vse ostale pa akademski kipar Vladimir Štoviček.

In še nekaj je treba omeniti. Med spodnjim in zgornjim razstavnim prostorom se v Muzeju revolucije dviga čez celo steno 9×7 m velika, s črnim marmorjem obložena plošča. Na njej je pritrjen velik odlitek skulpture spomenika NOB, ki ga je izdelal akademski kipar Jakob Savinšek. Ta skulptura simbolično prikazuje ljudi s Krškega polja, ki zapuščajo domove in odhajajo v izgnanstvo, zadnji boj pohorskega bataljona, heroja Šarha, zblaznelo ženo ob mrtvem možu ter legendarni pohod XIV. divizije na Štajersko. S tem sta vsebinska razporeditev razstavnega gradiva in stalna razstava logično zaključeni in zaokroženi.

Skupno je na stalni razstavi 452 muzealij, 738 fotografij in 310 raznih dokumentov. Vso to gradivo pa tvori enotno celoto, ki v lepo pregledni, zanimivi in prepričljivi obliki priča o veličastnem boju za svobodo. Ljudje, ki obišejo muzej, si lahko z ogledom razstave razmeroma hitro ustvarijo predstavo o razvoju narodnoosvobodilne borbe in o prispevku delovnih ljudi našega pokrajinskega območja k skupni zmagi nad sovražnikom.

Razstavo si je v desetih letih ogledalo že 117.300 ljudi. Med njimi niso bili le obiskovalci iz Celja in njegove bližnje okolice temveč tudi iz drugih predelov Slovenije, iz bratskih republik in celo iz tujine. Vsi, ki so doslej obiskali razstavo, so odšli z dobrimi vtisi. Mnogi so svoje zelo ugodno mnenje o muzejski razstavi tudi zapisali v spominsko knjigo. Takole je npr. napisala skupina 92 predstavnikov muzejev in oddelkov NOB, ki je bila na obisku 26. novembra 1964: »Udeleženci seminarja

muzej NOB iz cele Jugoslavije smo obiskali ta muzej. Močno impresionirani nad lepo urejeno razstavo smo se prepričali, kaj pomeni skrbno zbiranje in obdelava zgodovinskega gradiva. Razstava je jasna in funkcionalna. Odhajamo z vtisom, da smo videli enega najlepših manjših muzejev pri nas.«

Učitelji osnovne šole »Goce Delčev« iz Zemuna pa so dne 19. oktobra 1967. leta poleg drugega zapisali . . . »Muzej je čudovit in prepričljivo govori o boju ljudi tega kraja za svobodo«.

Razredničarka 2. razreda IV. osnovne šole iz Celja je zapisala: »Name in otroke je muzej napravil močan vtis. O dogodkih iz časov okupacije so slišali otroci v šoli, zdaj so pa svoje predstave poživili in okrepili«.

Vodja ekskurzije iz osnovne šole Rečica pri Brežicah: »Muzej revolucije v Celju je veličasten spomenik žrtvam fašističnega nasilja v času domovinske vojne in hkrati opomin nam in potomcem, da ne bomo nikdar dovolili, da se povrnejo mračni dogodki II. svetovne vojne.

In končno naj navedem še zapis Tomislava Šuljaka, v. d. direktorja umetniške galerije iz Dubrovnika: »Celjski muzej NOB je po sistematični ureditvi, preglednosti, bogastvu materiala najboljši in najbolj funkcionalni regionalni muzej pri nas,« in Janko Liška iz Ljubljane: »Po ureditvi in vsebini nenavadno lep, pregleden, bogat, pretresljiv in vzpodbuden muzej«. In še bi lahko navajali, saj je takih in podobnih zapisanih vtisov že za dve debeli knjigi.

OBČASNE RAZSTAVE V MUZEJU REVOLUCIJE

V Muzeju revolucije so urejeni tudi posebni prostori za prirejanje občanih razstav. V njih je muzej lahko bolj podrobno, popolno in celovito prikazal pomembnejše dogodke in poglavja iz narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem, pa tudi borbeno pot posameznih partizanskih enot in vodilnih osebnosti naše revolucije. Take razstave so bile običajno prirejene ob pomembnejših praznikih, spominskih dnevih, zgodovinskih obletnicah ali ob srečanju borcev posameznih partizanskih enot. Doslej jih je bilo že 17. Navajam jih po vrstnem redu, kakor so bile prirejene.

1. Slavko Šlander

Pripravljena je bila ob 25. obleteici ustanovitve OF slovenskega naroda in 25. obletnici junaške smrti prvega organizatorja OF in narodne osvobodilne borbe na Štajerskem. Narodni heroj Slavko Šlander je bil že pred vojno eden najpomembnejših revolucionarjev in organizatorjev KP in borcev za pravice delavskega razreda. Bil je sekretar okrožnega komiteja KP v Celju. Po vdoru okupatorja v našo domovino pa mu je partija zaupala še večjo in težjo odgovornost. Postal je sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko in je neposredno vodil priprave na oborožen

boj proti okupatorju. Slavko Šlander je nedvomno veliko prispeval k temu, da se je narodnoosvobodilno gibanje na Štajerskem že julija 1941 močno razmahnilo. Tedaj so tudi nastale prve partizanske čete, ki so zanele mogočno iskro upora, ki je okupator kljub silnemu nasilju ni mogel več zadušiti. Narodnoosvobodilni boj se je nezadržno širil, dokler ni bila osvobodjena vsa naša domovina. Vendar tega Slavko Šlander ni dočakal. Nacisti so ga ujeli, ko se je narodnoosvobodilno gibanje šele začelo, in ga 24. avgusta 1941 po strašnem mučenju ustrelili v Mariboru. S spominsko razstavo pa je hotel Muzej revolucije pač bolj podrobno, tudi s fotografijami, osvetliti vlogo Slavka Šlandra v boju za svobodo. Razstava je bila odprta od 25. aprila do 15. maja 1966. Ogledalo si jo je 7.521 ljudi.

2. Narodni heroj Dušan Kveder-Tomaž

Ta razstava je prikazala življenjsko pot človeka, ki je imel v razvoju narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem in v Sloveniji zelo važno vlogo. Dušan Kveder se je že kot gimnazijec pridružil revolucionarnemu mladinskemu in delavskemu gibanju. Kot študent je sodeloval v bojih španskega ljudstva proti fašistični zaroti in tuji intervenciji. Leta 1941. se je vrnil v domovino in odšel v partizane. V narodnoosvobodilnem boju je imel celo vrsto zelo odgovornih dolžnosti. Najprej je bil politkomisar brežiške čete, nato drugega štajerskega bataljona in II. grupe odredov ter

Razstava »Dušan Kveder-Tomaž« v občasnih razstavnih prostorih Muzeja revolucije

nazadnje še načelnik in komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Tudi po osvoboditvi je bil na odgovornih položajih v JLA in v diplomaciji. Umrli je 2. marca 1966., star komaj 51 let. Da bi prebivalci Celja in okolice, kjer je Dušan Kveder preživel svojo mladost, bolje spoznali izredno plodno revolucionarno delo svojega rojaka, je bila ob 25. obletnici II. grupe odredov pripravljena spominska razstava. Odrpta je bila od 14. do 31. maja 1967. Ogledalo pa si jo je 10.286 obiskovalcev.

3. Veliki oktober

Ta razstava je bila odrpta od 25. oktobra do 8. novembra 1967. v počastitev 50. obletnice oktobrske revolucije. Opozorila je na važen zgodovinski jubilej ter na velik pomen in vpliv oktobrske revolucije na družbenopolitična gibanja v svetu. Na razstavi pa seveda ni bil prikazan le razvoj dogodkov leta 1917. v Sovjetski zvezi, temveč tudi sodelovanje jugoslovanskih borcev, ki so se kot vojni ujetniki in politični prebežniki priključili revoluciji. In končno je bil na razstavi prikazan tudi boj KP in delavskega razreda Jugoslavije za osnove socialne in politične pravice delovnih množic, ki se je uspešno končal šele z epohalno zmago v narodnoosvobodilni vojni. Razstavo je obiskalo 4.432 ljudi.

4. Boris Kidrič

Ta spominska razstava je bila prirejena ob 15. obletnici smrti človeka, ki se je zelo mlad opredelil za velike ideje socializma in postal ena izmed najpomembnejših osebnosti naše revolucije. Zaradi izrednih sposobnosti so mu bile zaupane zelo odgovorne naloge. Boris Kidrič je bil že pred vojno član najožjega vodstva KP Jugoslavije. V letu 1941 je postal prvi sekretar izvršnega odbora OF slovenskega naroda pozneje pa politkomisar glavnega štaba slovenskih partizanskih čet. Za velike zasluge med NOB je bil odlikovan z redom narodnega heroja. Po osvoboditvi je bil tudi prvi predsednik slovenske vlade in nazadnje predsednik gospodarskega sveta Jugoslavije ter najožji sodelavec tov. Tita. Umrli je 11. aprila 1953. Boris Kidrič je bil resnično velik borec, politik, organizator, mislec, teoretik in praktik, človek, ki je s svojim širokim znanjem, s svojo neomajno voljo, s silo svojega prepričanja, s svojim vzgledom in neutrudnim delom veliko prispeval k zmagi naše revolucije in vtisnil neizbrisni pečat vsemu povojnemu, demokratičnemu socialističnemu razvoju naše družbe. Objavil je tudi veliko teoretičnih razprav. Slovenska akademija znanosti pa ga je leta 1949 izvolila za svojega rednega člana. S spominsko razstavo je Muzej Revolucije prikazal njegovo življenje in delo. Razstava je bila odrpta od 10. aprila do 15. maja 1968., ogledalo pa si jo je 4.977 obiskovalcev.

5. Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945

Pod tem naslovom je bila odrpta razstava o preganjanju in izseljevanju Slovencev z območja Štajerske v Srbijo. Razstava je prikazala zločine okupatorja, ki je s svojo politiko potujčevanja skušal čim prej uničiti

Množica obiskovalcev si ogleduje razstavo »Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945«

slovenski narod. Osvetlila je namen izseljevanja, obseg aretacij, nečloveško ravnanje z ljudmi, neznosne razmere v zbirnih taboriščih, mučno prevažanje, prihajanje izgnancev v Srbijo, njihovo razmeščanje in življenje v novem okolju, kjer so jih prebivalci s sočutjem, toplo in lepo sprejeli ter jim velikodušno in nesebično pomagali. Razstava je prikazala tudi sodelovanje slovenskih izseljencev v boju proti okupatorju in končno njihov povratek na svoje domove. Odprta je bila od 31. maja do 15. junija 1968. leta v času, ko so v Celje prišli udeleženci »karavane prijateljstva« iz Srbije. Skupno si je razstavo ogledalo 4.080 obiskovalcev.

6. Koroška v borbi

Razstava je bila prirejena v počastitev 25. obletnice II. zasedanja AVNOJA. Prikazala pa je razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na območju Savinjskih Alp in Vzhodnih Karavank. Odprta je bila od 27. novembra do 10. decembra 1967. Obiskalo jo je 2.355 ljudi.

7. Štirinajsta udarna divizija

Ta razstava je bila pripravljena ob 25. obletnici njenega legendarnega pohoda na Štajersko. Po obsegu je bila precej večja od one, ki je v sestavi stalne razstave. Njen namen je bil, da je bolj podrobno in popolno

prikazala vso zgodovino bojev XIV. divizije, od njene ustanovitve sredi leta 1943, do zaključnih bojev maja 1945. Odrpta je bila od 27. februarja do 15. marca 1969. Obiskalo jo je 5.032 ljudi.

8. Petdeset let revolucionarnega boja in boja ZKJ

Razstava je bila odrpta od 23. maja do 15. junija 1969 v okviru proslav 50. obletnice ustanovitve KP Jugoslavije. Postavljena je bila z namenom, da je ob tej pomembni obletnici opozorila delovne ljudi na izredno važno vlogo, ki jo je imela KP Jugoslavije v dolgotrajnem boju za popolno nacionalno in socialno osvoboditev naših narodov. Vsebinsko je bila razdeljena na tri dele. V prvem delu je bil prikazan boj za osnovne demokratične svoboščine in socialne pravice v obdobju stare Jugoslavije, v drugem priprave na oboroženo vstajo in boj proti okupatorju, v tretjem delu pa obdobje obnove in silnih naporov za socialistično preobrazbo naše družbe. Razstavo si je ogledalo 3.005 obiskovalcev.

9. Peta prekomorska brigada

Ta razstava je bila pripravljena v okviru proslav občinskega praznika 20. julija 1969, ko je bil v Celju zbor vseh borcev pete prekomorske brigade. To enoto so sestavljali borci iz vseh delov Slovenije, ki so bili najprej mobilizirani v nemško in italijansko vojsko in so po zlomu sred-

Član sveta federacije Franc Leskošek-Luka govori ob otvoritvi razstave »Petdeset let boja KPJ«

zemske in zahodne fronte zbežali k zaveznikom in se naposled vključili v narodnoosvobodilno vojsko ter uspešno sodelovali v zaključnih bojih za osvoboditev naše domovine. Razstava je bila odprta od 19. do 27. julija. Ogledalo pa si jo je 3.086 ljudi.

10. Koncentracijsko taborišče Auschwitz

Razstava je bila pripravljena ob srečanju bivših internirancev iz Celja in okolice. Prikazala pa neznosne razmere v enem izmed najstrašnejših koncentracijskih taborišč, v katerem so nacisti kot mrčes pobili okoli 4 milijone ljudi. Med njimi tudi več tisoč Slovencev. Poleg fotografij z grozljivimi prizori iz vsakdanjega življenja v taborišču je bilo na razstavi tudi 800 fotografij internirancev z našega območja. Med njimi jih je bilo dotlej še precej neidentificiranih. Razstava je pomagala razrešiti tudi to nalogo. Odprta je bila od 15. do 31. maja 1970. Obiskalo pa jo je 2.475 ljudi.

11. Razvoj Celja v obdobju 1945—1970

Razstava je bila razdeljena v dva dela. V prvem delu, ki je bil postavljen v vhodni avli, je bilo razstavljeno gradivo o nacističnih zločinih, škodi in razdejanju, ki jo je v mestu povzročila štiriletna okupacija. V občasnih razstavnih prostorih pa so bili prikazani veliki uspehi, ki so jih dosegli delovni ljudje našega mesta pri odpravljanju posledic vojnega pustošenja in dediščine zaostalosti, z obnovo in izgradnjo novih stanovanj, stanovanjskih sosesk, šol, zdravstvenih in kulturnih ustanov, prometnega omrežja, komunalnih naprav, trgovin in industrijskih objektov. Zelo prepričljiva je bila zlasti primerjava podobe Celja med leti 1945 in 1970. Razstava je vzbudila veliko pozornost in bila dobro obiskana. V dneh od 17. do 31. julija ter 6. do 16. oktobra 1970 si jo je ogledalo 5.330 ljudi.

12. Vietnam

Pod tem naslovom je bila prirejena razstava, ki je zelo pregledno in prepričljivo prikazala boj vietnamskega ljudstva za svobodo in neodvisnost. Razstavo so pripravili Etnografski muzej Slovenije v Ljubljani, republiški koordinacijski odbor za pomoč žrtvam imperialistične agresije in Muzej revolucije v Celju. Odprta je bila od 4. do 14. marca 1971. Ogledalo pa si jo je 2.234 obiskovalcev.

13. Nemška koncentracijska taborišča

Razstava je bila prirejena v počastitev 30. obletnice vstaje in v spomin na vse, ki so se v skrajno nečloveških razmerah za bodočo žico daleč na tujem borili in umirali za našo svobodo. Prikazala je eno izmed najbolj surovih in grozljivih oblik nasilja, množično mučenje in ubijanje nedolž-

nih ljudi. V nemških koncentracijskih taboriščih je umrlo 8 do 9 milijonov ljudi različne starosti, spolov, narodnosti, vere in poklicev. Med njimi tudi veliko Jugoslovanov in Slovencev. Razstava je bila odprta od 31. maja do 17. junija 1971. Ogledalo si jo je 6.157 ljudi.

14. Štajerska in Koroška v osvobodilnem boju

Razstava je prikazala razvoj in potek narodnoosvobodilne borbe na Štajerskem in Koroškem od prvih začetkov leta 1941 do končne zmage nad sovražnikom. Pripravila sta jo Muzej narodne osvoboditve v Mariboru in Muzej revolucije v Celju v sodelovanju z direktorjem inštituta za delavsko gibanje Slovenije dr. Tonetom Ferencem za veliko proslavo, ki je bila v Velenju ob 28. obletnici ustanovitve OF slovenskega naroda. V Celju je bila na novo postavljena v okviru proslav občinskega praznika in v počastitev 30. obletnice vstaje. Odprta je bila od 15. do 25. julija in od 6. do 10. septembra 1971. Ogledalo si jo je 2.490 obiskovalcev.

15. Druga grupa odredov

Ta razstava je bila pripravljena v počastitev 30. obletnice ustanovitve II. grupe odredov. Ta slavna partizanska enota je bila ustanovljena spomladi 1942 na Dolenjskem. Njeno pravo operativno področje pa je bila Štajerska, kjer je deloval le tisti bataljon, ki so ga sestavljali borci, ki so v letu 1941/42 prezimili na Štajerskem. Poleti 1942 pa sta prišla na Štajersko še Simonov in Kranjčev bataljon ter v času najhujšega nacističnega nasilja okrepila odpor proti okupatorju. Razstava, ki je prikazala prav to najtežje obdobje narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem, je bila odprta od 29. junija do 8. septembra 1972. Ogledalo pa si jo je 2.178 ljudi.

16. Partizanska saniteta v Sloveniji

Razstavo je v sodelovanju z Muzejem narodne osvoboditve v Mariboru, Muzejem revolucije v Celju, Muzejem ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu, ter sekcijo za partizansko zdravstvo pri Zdravniškem društvu Slovenije, pripravil Muzej ljudske revolucije v Ljubljani. Razstava je zelo nazorno prikazala razvoj partizanske sanitete med NOB na območju Slovenije. Prirejena je bila v obliki potujoče razstave, da bi lahko gostovala v vsakem kraju, kjer so za to na razpolago ustrezni prostori. Najprej je seveda bila razstavljena v Ljubljani, nato v Mariboru. V Muzeju revolucije v Celju je gostovala od 22. marca do 22. aprila t. l. Vzбудila je veliko pozornost in bila zelo dobro obiskana. Ogledalo si jo je kar 7.454 ljudi.

17. Štandrova brigada

Tudi ta razstava je bila prirejena ob pomembni obletnici zelo važnega dogodka v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem. Odprta je bila v počastitev 30. obletnice ustanovitve Štandrove brigade,

ki je razen dvakratne nekajmesečne prekinitve, ko je odšla na Dolenjsko, ves čas operirala na zahodnem območju IV. operativne cone, zlasti med Zgornjo Savinjsko dolino in revirji. To je bila tudi prva brigada, ki je bila ustanovljena in se borila na Štajerskem. V njej je bilo veliko borcev prav z območja mozirske, žalske, celjske in velenjske občine. Ob 30. obletnici ustanovitve brigade so zato imeli svoje srečanje v Grižah v Savinjski dolini. Muzej revolucije pa je to obletnico počastil z razstavo. Odprta je bila od 7. do 22. junija. Obiskalo jo je 2.400 ljudi.

Slovesne otvoritve razstave svoje partizanske grafike se je udeležil tudi avtor akademik Božidar Jakac

LIKOVNE RAZSTAVE

Poleg dokumentarnih razstav je Muzej revolucije v občasnih razstavnih prostorih pripravil tudi 10 razstav likovnih umetnikov, katerih dela so bila po tematiki, motivih in času nastanka kakorkoli povezana z bojem našega ljudstva za nacionalno in socialno osvoboditev. Take razstave so bile:

1. Partizanska grafika akademskega slikarja Božidarja Jakca. Veliki umetnik je v Muzeju revolucije razstavil ciklus 80 grafik, ki jih je končal v partizanih v obdobju 1943—1945. Razstavil pa je predvsem tista dela, na katerih je čudovito upodobil pretresljive prizore iz partizanskega življenja in potovanja naših predstavnikov na II. zasedanje AVNOJ ter dela z motivi partizanskih bolnišnic, ranjencev, borcev in vodilnih osebnosti. Razstava

je bila odprta od 9. do 23. maja 1964. Vzbudila je veliko zanimanje in bila dobro obiskana. Ogledalo si jo je 4.364 ljudi.

2. Dore Klemenčič-Maj, akademski slikar in borec NOV, je v občasnih prostorih razstavljal 73 umetniških del, ki so bila tematsko prav tako tesno povezana z narodnoosvobodilnim bojem. Tudi ta razstava je lepo uspela in vzbudila veliko pozornost. Odprta je bila od 21. do 31. decembra 1964. Obiskalo pa jo je 1.205 ljudi.

3. Posmrtna razstava akademskih slikarjev Franja Goloba in Lojzeta Sušmelja.

Oba sta že leta 1941 postala sodelavca OF in narodnoosvobodilnega gibanja. Gestapovci so u kmalu izsledili, aretirali in ustrelili. Franjo Golob je bil ustreljen 3. septembra 1941 v Domžalah, Lojze Sušmelj pa 23. junija 1942 v Starem piskru v Celju. Na razstavi je bilo 32 njunih umetniških del. Odprta je bila od 17. do 30. aprila 1965 v počastitev 24. obletnice ustanovitve OF. Ogledalo si jo je 2.430 ljudi.

4. Razstava risb in grafike akademskega slikarja Staneta Kumra. Razstavljenih je bilo 200 njegovih risb in grafik, v katerih je upodobil vso bedo delavskega razreda v stari Jugoslaviji, strahote vojne in prizore iz zaporov in taborišč. Razstavo si je v dneh od 7. do 17. marca 1966 ogledalo 1960 obiskovalcev.

5. Akademski kipar Vladimir Štoviček je v dneh od 3. do 25. oktobra 1966 razstavljal zbirko 70 plaket in portretov znamenitih osebnosti iz

Članica sveta federacije Lidija Sentjunc si v spremstvu predstavnikov občine ogleduje razstavo slik Moša Pijade

Del razstave »Narodnoosvobodilna borba v delih likovnih umetnikov Jugoslavije«

narodnoosvobodilnega boja ter povojnega političnega in kulturnega življenja. Lepa, zanimiva in dobro pripravljena razstava je močno pritegnila pozornost ljudi, saj si jo je ogledalo 4.580 obiskovalcev.

6. Spominska razstava akademskega slikarja Alberta Sirka.

Umetnik je bil tržaški rojak in se je moral že leta 1929 pred fašizmom umakniti v Jugoslavijo. Služboval je tudi v Celju. Tu so ga nacisti leta 1941 aretirali in izgnali v Srbijo. Po osvoboditvi se je vrnil. Umrli je leta 1947 v Celju. Na razstavi pa je bilo razstavljenih 28 njegovih olj. Odprta je bila od 22. novembra do 10. decembra 1967 v počastitev dneva republike. Ogledalo si jo je 2.918 ljudi.

7. Spominska razstava slik velikega revolucionarja in politika Moša Pijade.

Razstavo sta pripravila Likovni salon in Muzej revolucije v počastitev 50. obletnice ustanovitve KP Jugoslavije. Olja so bila razstavljena v Likovnem salonu, risbe pa v Muzeju revolucije. Razstava je bila odprta od 21. novembra do 13. decembra 1969. Ogledalo si jo je 1.418 ljudi.

8. Otroške risbe o temi NOB.

To razstavo je Muzej revolucije pripravil v sodelovanju z Občinsko zvezo prijateljev mladine in občinskim odborom ZZB NOV Celje. Razstavljenih je bilo 84 najboljših risb učencev osnovnih šol iz celjske regije, ki so jih izdelali o temi narodnoosvobodilnega boja. Razstava je bila odprta od 24. marca do 3. aprila 1971. Ogledalo si jo je 2.680 ljudi.

9. Razstava osnutkov za spomenik Slavka Šlandra.

Razstavljenih je bilo 12 osnutkov za spomenik Slavka Šlandra z maketami, skicami in dokumentacijo, vseh tistih upodablajočih umetnikov, ki so se odzvali razpisu natečaja za izdelavo spomenika. Razstavo, ki je bila odprta od 29. aprila do 8. maja 1971, si je ogledalo 400 obiskovalcev.

10. Narodnoosvobodilna borba v delih likovnih umetnikov Jugoslavije.

Razstavljenih je bilo 60 olj in 15 plastik najbolj znanih likovnih umetnikov Jugoslavije, ki so vsebino za umetniško ustvarjanje iskali v NOB. Razstava je bila zaradi velikega obsega prirejena ne le v občasnih razstavnih prostorih, temveč tudi v avlah. Kljub temu je zelo dobro uspela. To je bila gotovo ena največjih in najboljših prireditev te vrste v Celju po osvoboditvi. Odprta je bila od 14. do 29. aprila 1972. V tem času si jo je ogledalo 2.657 obiskovalcev.

POTUJOČE RAZSTAVE

Razstavna dejavnost Muzeja revolucije pa nikakor ni bila omejena le na Celje. Segla je pravzaprav na vsa območja sosednjih občin. V želji, da bi razstave čimbolj približal prebivalcem bolj oddaljenih krajev in jim omogočil ogled, je Muzej revolucije prirejal tudi potujoče razstave. Pripravil in odprl jih je povsod, kjer so izrazili željo in imeli za razstave na razpolago ustrezne prostore. V desetih letih jih je bilo kar 67. Navajam samo naslov, kraj in datum razstave ter število obiskovalcev.

I. Kozjansko v borbi		obiskovalcev
1. Planina nad Sevnico	od 15. do 24. VIII. 1964	2.864
2. Ponikva	od 14. do 25. VIII. 1968	3.224
Skupaj:		6.088
II. Zgornja Savinjska dolina v NOB		
1. Gornji grad	od 26. VIII. do 5. IX. 1964	6.873
III. Dušan Kveder-Tomaž		
1. Krško	junij 1967	1.320
2. Ptuj	avgust 1967	2.680
3. Zagorje	junij 1968	7.321
4. Šentjur	17. do 22. VIII. 1972	1.320
Skupaj:		12.641
IV. Štajerska v borbi		
1. Ponikva	15. do 24. VIII. 1966	1.200
2. Vojnik	marec 1966	900
3. Polzela	september 1966	800
Skupaj:		2.900

V. Boris Kidrič

obiskovalcev

1. Brežice	17. do 27. VI. 1968	2.965
------------	---------------------	-------

VI. Štirinajsta udarna divizija

1. Laško	2. do 12. VII. 1969	2.600
2. Radeče	14. do 29. VII. 1969	824
3. Petrovče	14. do 23. VIII. 1969	700
4. Dramlje	1. do 5. IX. 1969	600
5. Gornji grad	26. do 28. VIII. 1969	800
6. Slovenske Konjice	6. do 12. II. 1970	1.200
7. Vojnik	marec 1970	500
8. Vojnik	20. do 25. VII. 1970	300
9. Kalobje	14. do 23. VIII. 1970	500
10. Sevnica	november 1970	600

Skupaj: 8.624

VII. Talci

To razstavo sta pripravila Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Z originalnimi plakati, razglasi, fotografijami in fotokopijami poslovnih pisem je prikazala zločinsko streljanje talcev na Štajerskem. Gostovala je v naslednjih krajih:

1. Maribor	13. do 28. IV. 1966	15.116
2. Celje	30. IV. do 11. V. 1966	4.600
3. Velenje	12. do 26. V. 1966 in 26. IV. do 18. V. 1969	10.300
4. Žalec	28. V. do 8. VI. 1966	4.572
5. Mozirje	9. do 21. VI. 1966	1.538
6. Rogaška Slatina	22. do 26. VI. 1966	826
7. Murska Sobota	31. VIII. do 30. IX. 1966	2.060
8. Gornja Radgona	1. do 18. X. 1966	2.197
9. Ptuj	19. IX. 1966 do 6. I. 1967	5.524
10. Ruše	8. I. do 9. II. 1967	1.265
11. Ravne	21. II. do 13. III. 1967	4.425
12. Slov. Bistrica	5. do 15. I. 1968	2.041
13. Zagorje	19. V. do 16. VI. 1969	6.800
14. Trbovlje	16. VI. do 24. VII. 1969	9.200
15. Hrastnik	5. IX. do 23. IX. 1969	2.500
16. Brestanica	14. VI. do 15. VIII. 1970	1.550
17. Ljubljana	16. XII. do 27. XII. 1970	3.960
18. Lenart v Slov. Goricah	5. do 15. V. 1971	1.400

Skupaj: 79.874

VIII. Oktobrska revolucija

1. Ptuj	november 1967	1.932
---------	---------------	-------

XI. Štajerska in Koroška v NOB

Razstavo sta v sodelovanju z dr. Tonetom Ferencem pripravila muzeja NOB v Mariboru in Celju za proslavo v Velenju. Gostovala je v naslednjih krajih:

		obiskovalcev
1. Velenje	26. IV. do 18. V. 1969	6.800
2. Celje	15. VII. do 18. IV. 1969	2.490
3. Maribor	od 9. XII. 1971 dalje	9.364
Skupaj:		18.654

V Velenju je bila ta razstava prirejena istočasno kot razstava Talci. Obe pa si je 27. aprila 1969 ogledal tudi predsednik republike tov. Tito. Ob tej priliki je v spominsko knjigo zapisal: »Ovu potresnu izložbu žrtava oslobodilačke borbe trebali bi videti svi koji nam danas osporavaju borbu i čak kleveču naše ogromne žrtve.

Zaista čovjek mora biti ogorčen kada se i danas moramo boriti i dokazivati naš doprinos u borbi protiv fašističkih osvajača.«

J. B. Tito
27. IV. 1969

X. Pregnanci v Srbijo

		obiskovalcev
1. Šmartno ob Paki	oktober 1971	200

XI. Koncentracijsko taborišče Auschwitz

1. Laško	od 1. do 16. VI. 1970	2.015
2. Zagorje	od 1. do 20. VI. 1970	3.540
3. Velenje	od 9. VIII. do 2. IX. 1970	860
4. Mozirje	od 12. do 15. IX. 1970	800
Skupaj:		7.215

XII. Frankolovski zločin

1. Slovenske Konjice	od 11. do 17. II. 1971	1.450
2. Laško	od 1. do 15. VI. 1971	1.200
3. Jurklošter	od 15. do 30. VI. 1971	600
Skupaj:		3.250

XIII. Nemška koncentracijska taborišča

1. Zagorje	julij 1971	2.320
2. Dobje pri Planini	avgust 1971	980
3. Nazarje	od 10. do 13. IX. 1971	800
4. Žalec	november 1971	2.000
5. Sevnica	od 25. IV. do 14. V. 1972	958
6. Velenje	od 2. do 18. X. 1973	3.000
Skupaj:		10.058

Predsednik republike tovariš Tito si ogleduje razstavo »Talci«

XIV. Prvi Štajerski bataljon		obiskovalcev
1. Zagorje	od 26. IV. do 25. V. 1972	2.000
XV. Druga grupa odredov		
1. Laško	od 21. do 28. VI. 1973	480
2. Radeče	od 1. do 12. VII. 1973	512
3. Loka pri Žusmu	od 16. do 19. VIII. 1973	1.782
4. Šentjur	od 27. VIII. do 5. IX. 1973	1.500
5. Podčetrtek	od 5. do 12. IX. 1973	600
6. Vitanje	od 7. do 17. IX. 1973	550
Skupaj:		5.424
XVI. Šlandrova brigada		
1. Griže	od 23. VI. do 1. VII. 1973	1.944
2. Zagorje ob Savi	od 8. do 22. VIII. 1973	2.765
3. Rečica ob Savinji	od 12. do 19. IX. 1973	3.287
Skupaj:		7.996

Potujoče razstave so imele skupno 176.694 obiskovalcev.

STALNE RAZSTAVE IZVEN MUZEJA REVOLUCIJE

V sodelovanju z občinskimi skupščinami in organizacijami ZZB NOB je Muzej revolucije postavil 5 stalnih razstav ali razstavnih zbirk, s katerimi je zaznamoval rojstne kraje velikih osebnosti naše revolucije ali pa pomembnejše, tudi tragične dogodke iz narodnoosvobodilnega boja. Take

razstave so bile urejene v Starem piskru in v Slovenskih Konjicah ter na Knežcu pri Rogaški Slatini, v Preboldu in v Solčavi ter v I. osnovni šoli v Celju.

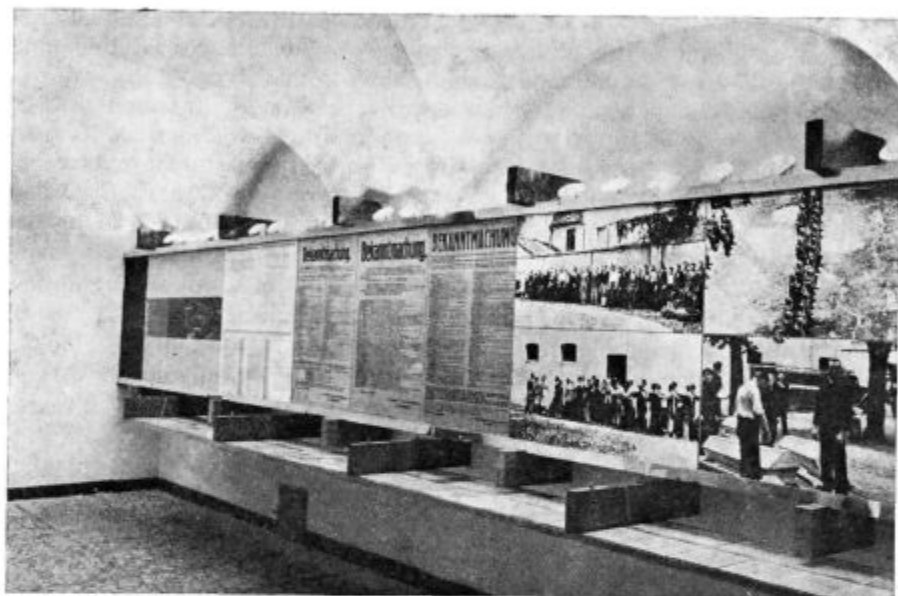
1. Spominska razstava v Starem piskru je postavljena na kraju, kjer so nacisti zverinsko mučili in ubijali ljudi, ki se niso hoteli podrediti njihovi strahovladi. Zapore Starega piskra so prevzeli takoj po prihodu v Celje, jih hitro napolnili in spremenili v najhujšo mučilnico. V njej so se znašli predvsem komunisti, borci, aktivisti, simpatizerji in sodelavci OF in narodnoosvobodilnega gibanja, svojci partizanskih družin in drugi nasprotniki nacistične okupacije. Skozi zapore Starega piskra je v štirih letih okupacije šlo okoli 16.000 ljudi, mož in žena različnih starosti in poklicev. Z njimi so ravnali skrajno nečloveško. Zapornike so surovo pretepali in mučili, nato pa jih pošiljali v izgnanstvo in koncentracijska taborišča ali pa množično streljali kar na dvorišču. Od 4. septembra 1941 do 15. avgusta 1942 so izvršili 6 streljanj. Pod krogli nacističnih rabljev je v tem času padlo kar 374 žrtev, med njimi tudi 49 žensk. Umrli so dostojanstveno in junaško. Čeprav izmučeni in pretepeni niso prosili milosti in sočutja. Namesto tega so še v zadnjih urah življenja vidno protestirali proti nasilju, okupaciji in nacizmu ter izražali trdno vero v zmago nad okupatorjem. Svoje poslednje misli in želje so posvečali svojim nadražjim in onim, ki so se borili za svobodo. To so mnogi tudi jasno povedali v svojih »poslovilnih pismih«, ki so jih tik pred ustrelitvijo leta 1942 še lahko pisali svojcem.

V želji, da bi trajno zaznamovali kraj, ki je globoko prepojen s krvjo žrtev nacističnega nasilja, je bilo dvorišče zaporov Starega piskra leta 1965 preurejeno v spominski prostor. Na zidu, pod katerim so streljali talce, so vzdane kamnite ploščice z imeni ustreljenih. Vsaka ploščica torej predstavlja človeka, njegovo življenje, trpljenje in nasilno smrt ter bridko praznino, ki je nastala v družinah in v vrstah odpora proti okupatorju. Poleg imen je na sredini zidu pritrjen 8 m dolg in 1 m visok bronast relief, ki ga je izdelal akademski kipar Peter Černe. Na njem so simbolično upodobljeni najvažnejši dogodki iz narodnoosvobodilnega boja v Celju in okolici: upor, izseljevanje, streljanje in obešanje talcev in končno zmaga našega ljudstva nad sovražnikom. Na vzhodnem koncu istega zidu je vzdana tudi posebna granitna plošča, na kateri so vklesane poslovilne besede kmeta Ivana Acmana iz Šmihela nad Mozirjem, ki so ga nacisti ustrelili v Starem piskru dne 20. junija 1942. Glasijo se takole: »Moja želja je, da postane Ivanček gospodar, četudi vem, da bosta oba preganjana. Odpustita torej svojemu očetu, ki je kot zavedni Slovenec branil pravice svojega naroda in s tem vaju spravil v tako kruto usodo. Jaz vas vse iz srca ljubim in nikogar ne sovražim«.

Z dvorišča je tudi vhod v spominsko sobo, kjer je bila med okupacijo mučilnica. V njej je sedaj razstavljenih nekaj predmetov iz zaporov, izdelki zapornikov, originalni plakati in fotografije streljanja talcev ter fotokopije poslovilnih pism, ki so bila napisana v zaporih Starega piskra.

Načrte za ureditev dvorišča in spominske sobe je izdelal ing. arh. Dušan Samec, razstavo pa uredil kustos Stane Terčak. Gradbena dela so

bila opravljena pod neposrednim vodstvom predsednika gradbenega odbora Petra Gluharja. Ta spominska razstava je bila odprta 27. nov. 1965. Vsako leto jo v povprečju obišče okoli 8.720 ljudi. V osmih letih si jo je ogledalo že 66.167 ljudi, med njimi okoli 60 % mladine. V ta s trpljenjem, solzami in krvjo prepojeni prostor prihajajo z globokim spoštovanjem, da počastijo spomin vseh, ki so na tem kraju dali vse, tudi svoja življenja za svobodo.

Notranjost spominske sobe v Starem piskru

2. Razstava: »Frankolovski zločin« je postavljena v avli osnovne šole v Slovenskih Konjicah. Posvečen je spominu žrtvam, ki so jih nacisti 12. februarja 1945 zverinsko obesili na drevesa ob cesti pri Stranicah. Ker na kraju zločina ni bilo primerne prostora, je bila razstava po želji skupščine občine Slovenske Konjice postavljena v osnovno šolo, ki je le 6 km oddaljena od kraja tragičnega dohodka. Razstavljene so fotografije in dokumenti o enem najbolj gnusnih zločinov, ki jih je okupator izvršil nad našim prebivalstvom prav tedaj, ko so mu narodnoosvobodilna vojska in zavezniki še zadajali poslednje udarce, ko smo pravzaprav že stali na pragu težko pričakovane svobode. Kot težko ranjena zver so nacisti tik pred koncem uprizorili še en množičen zločin. Povod za to je bila zaslužena smrt enega najbolj zagrizenih nacistov, predvojnih agentov in zakletih sovražnikov Slovencev Tonija Dorfmeistra. Za svoje zločine je 3. februarja 1945 v spopadu s partizansko zasedo prejel zaslužno plačilo. Njegova smrt je naciste hudo prizadela in prestrašila. Zato so jo kruto maščevali. V divjem

krvoločnem nagonu so iz celjskih, mariborskih in trboveljskih zaporov pripeljali 100 zapornikov in jih brez sojenja obesili. Med njimi so bili ujeti partizani, aktivisti in drugi sodelavci OF. Njihova trupla so sneli zaporniki in jih pokopali v dva skupna grobova, kjer se dandanes nahajata grobišči. O tem zločinu je na razpolago le malo dokumentarnega gradiva. Nemci ga niso fotografirali. Izdali so le plakat z imeni obešenih. Zločin je bil podrobneje opisan, pojasnjen in raziskan šele po osvoboditvi, ko so se izvrševalci znašli pred sodiščem in ko so ga opisale tudi priče. Na razstavi so zategadelj le fotografije tistih, ki so o zločinu odločali in ga izvršili ter fotokopije glavnih ugotovitev sodne razprave. Poleg tega so na razstavi tudi fotografije 86 žrtev strahotnega zločina, kolikor smo jih po dolgotrajnem in sistematičnem iskanju pač lahko zbrali in razstavili. Razstava je bila odprta 12. febr. 1972. Doslej si jo je ogledalo že 1.800 ljudi.

3. Na Knežcu pri Rogaški Slatini je postavljena stalna razstava o življenju in delu velikega revolucionarja, borca in politika narodnega heroja Borisa Kidriča. To razstavo je Muzej revolucije pripravil že aprila 1968 v Celju v spomin na 15. obletnico Kidričeve smrti. Leta 1970 pa je bila razstava v celoti za stalno prenesena v hišico na Knežcu, kjer je pokojni Kidrič preživel otroška leta. Odprta je bila na delavski praznik 1. maj. Doslej si jo je ogledalo 5.790 obiskovalcev.

4. Stalna spominska razstava Slavka Slandra v osnovni šoli v Preboldu prikazuje zelo plodno in mnogostransko politično, kulturno in revo-

Slovesnost ob otvoritvi stalne spominske razstave »Boris Kidrič« na Knežcu pri Rogaški Slatini

lucionarno delo tega narodnega heroja. Tudi ta razstava je bila v celoti prenesena iz Celja, kjer je bila razstavljena ob 25. obletnici ustanovitve OF. Postavljena je v šoli, ki jo je obiskoval tudi Slavko Šlander. Odprta je bila avgusta 1968. Skupno pa jo je dosedaj obiskalo 6.494 ljudi.

5. V osnovni šoli v Solčavi je postavljena stalna razstava z naslovom »Koroška v borbi«. Ta razstava je bila pripravljena že leta 1967. Tedaj je bila razstavljena v Muzeju revolucije v Celju. Ker pa prikazuje razvoj narodnoosvobodilnega boja na Koroškem, je bila leta 1971 za stalno postavljena v osnovni šoli v Solčavi, kjer je bilo središče tega boja.

Odprta je bila 23. oktobra v počastitev krajevnega praznika. Razstavo si je v dveh letih ogledalo 713 obiskovalcev.

6. Razstava »Ukradeni otroci« je postavljena v I. osnovni šoli v Celju, kjer je bilo zbirno taborišče ugrabljenih otrok. V tej šoli se je namreč začela dolga, težka trnova pot mnogih partizanskih družin, nedolžnih otrok, mater in starčkov, ki so jih nacisti brezobzirno pregnali z domov, iztrgali iz domačega kraja, zbrali na šoli in množično pošiljali v taborišča. Otroke do 18 let starosti so nameravali »prevzgojiti« in germanizirati, starejše pa s trdim delom, lakoto in raznovrstnim mučenjem fizično izčrpati in končno likvidirati. Zato se je zlasti iz koncentracijskih taborišč vrnilo le malo internirancev. Veliko otrok se je prav v tej šoli zadnjikrat in za zmeraj poslovilo od svojih mater in sorodnikov.

Razstava, ki je urejena v avli osnovne šole, prikazuje prav to najbolj mračno poglavje nacistične strahovlade. Na panojih so razstavljeni najpomembnejši dokumenti z odredbami in navodili nacističnih zločincev o preganjanju partizanskih družin in fotografije, ki nazorno prikazujejo divje početteje okupatorjev in nečloveške razmere, v katerih se je znašlo več tisoč nedolžnih otrok.

Razstava je bila odprta 25. septembra 1973. Doslej si jo je ogledalo že 2.816 obiskovalcev.

Vse navedene razstave so pripravili strokovni delavci Muzeja revolucije Celje: Stane Terčak od leta 1963 do vključno leta 1970, Lojze Požun od leta 1966, Jože Marolt od leta 1969 in Stane Mrvič od leta 1971 dalje.

Iz vsega napisanega je razvidno, da je Muzej revolucije v desetih letih svojega obstoja skupno pripravil kar 100 razstav, s katerimi je vsestransko, temeljito, podrobno, pregledno in kompleksno prikazal boj komunistov in delavskega razreda za osnovne socialne, demokratične in politične pravice delovnih ljudi v obdobju reakcionarnih režimov stare Jugoslavije, zlasti pa priprave komunistov na boj proti nacistični agresiji, priprave na oboroženo vstajo in potek narodnoosvobodilnega boja na območju celjske regije. Te razstave si je ogledalo 477.880 ljudi. Tak množični obisk pa dokazuje, da se delovni ljudje živo zanimajo za zgodovino naše revolucije, da bi jo bolje spoznali bolje razumeli in cenili, ker dobro vedo, da si le na njenih pridobitvah lahko v skladu s svojimi interesi, potrebami in željami, gradijo svoj lepši današnji in jutrišnji dan. Velik odziv pa navsezadnje tudi potrjuje, da so bile razstave vsebinsko dobro pripravljene, žive, zanimive, aktualne in kvalitetno na višini.

Zusammenfassung

ZEHN JAHRE AUSSTELLUNGSTÄTIGKEIT DES MUSEUMS DER REVOLUTION IN CELJE

Das Museum der Revolution in Celje ist eine spezialisierte museale Anstalt von regionaler Bedeutung. Es wurde im Dezember 1963 gegründet und feiert heuer den zehnten Jahrestag seines Bestehens und seiner Tätigkeit. Anlässlich seiner Gründung wurde ihm die Aufgabe zugeteilt die materiellen Überreste, Dokumente, schriftliche Mitteilungen, Photographien, Erinnerungen der Teilnehmer an der Revolution und andere Quellen über die revolutionäre Arbeiterbewegung, vor allem über den Volksbefreiungskampf im Bereich von Celje zu suchen, sammeln, verwahren, ordnen und studieren. Auf Grund des gesammelten Materials könnte man letzten Endes doch ein vollständiges Bild vom heroischen Kampf unseres Volkes um seine nationale und soziale Befreiung gewinnen und es dann in möglichst verständlicher und übersichtlicher Form der Öffentlichkeit präsentieren. Bei dieser Arbeit geht es um den Verlauf des Volksbefreiungskampfes genau zu erforschen und in die Geschichte einzutragen, daß die Öffentlichkeit besser kennenlernt, die Errungenschaften unserer Revolution besser versteht und schützt, sie sorgfältig bewahrt und festigt. Gerade diesem Zweck dient die ganze Tätigkeit des Museums der Revolution. Deswegen widmete es die größte Aufmerksamkeit der Veranstaltung von Ausstellungen, die das größte Aufsehen und Interesse erregten. Die Veranstaltung von Ausstellungen zeigte sich als die am meisten verbreitete, erfolgreichste und wirkungsvollste Arbeitsweise des Museums der Revolution. In den vergangenen zehn Jahren wurden 6 ständige, 27 periodische und 57 wandernde Ausstellungen veranstaltet. Die Ausstellungen haben sich bis jetzt schon 458.644 Besucher angesehen. Ein so massenhafter Besuch der Ausstellungen beweist aber, daß sich die Öffentlichkeit für die Geschichte der Revolution lebhaft interessiert und daß die Ausstellungen dieses Interesse noch anregen, erweitern und stärken. Mit Hilfe von Ausstellungen machte das Museum der Revolution die Öffentlichkeit sehr erfolgreich mit dem Verlauf des Volksbefreiungskrieges bekannt, verbreitete die großen Überlieferungen der Revolution und stärkte die freiheitsliebenden, demokratischen, fortschrittlichen, humanen und patriotischen Gefühle der Bevölkerung, vor allem der Jugend, die im großen Kampf um die Freiheit und Unabhängigkeit neue Anregungen, Vorbilder und Kräfte für ihr alltägliches Handeln und ihre schöpferische Arbeit sucht. Der massenhafte Besuch bestätigt schließlich auch, daß die unternommene Arbeit des Museums der Revolution richtig war und daß die Ausstellungen auch was den Inhalt anbelangt wirklich gut ausgesucht, sorgfältig vorbereitet, interessant, lehrreich und aktuell waren.

JURO KISLINGER

LIKOVNI SALON V CELJU OD SEPTEMBRA 1971 DO JUNIJA 1974

RAZSTAVNO OBDOBJE 1971/72

Novo razstavno sezono Likovnega salona v Celju smo začeli z malim retrospektivnim izborom del vrhunskega slovenskega likovnega ustvarjalca — *Maksima Sedeja starejšega*. Da bi si celjsko likovno občinstvo vsaj v skopem prerezu lahko ustvarilo sliko o avtorjevem življenjskem opusu, so bila za razstavo izbrana posebej značilna dela od njegovih predvojnih grafičnih listov do najnovejših, doslej še ne razstavljenih oljnih slik. Tako zasnovana razstava je po pomenu preseгла celjske okvire in vzbudila širšo pozornost. Sledila je razstava sitotiskov *Zvesta Apollonia*. Erotična motivika Apollonievih grafik je vznemirila konservativnejši del likovnega občinstva. Značilno je tudi, da je ta razstava v vsej razstavni sezoni zabeležila najnižji obisk. S tem večjim navdušenjem je bila zatem sprejeta razstava slik samouka *Jožeta Tisnikarja* in za njo še razstava liričnih grafik *Nade Lukežič*. Povprečno zanimanje je vzbudil zatišni ustvarjalec *Gabrijel Humek* s svojo razstavo slik v januarju. Februarja je sledila tradicionalna razstava članov celjskega pododbora v proslavo slovenskega kulturnega praznika. Udeležba je bila tokrat omejena na krajinarje iz vrst pododbora: *Leopolda Hočevarja*, *Milana Lorenčaka*, *Darinko Pavletič-Lorenčakovo*, *Viktorja Povšeta* in *Alojza Zavolovška*. Razstavo je podobno kot njene predhodnice v prejšnjih letih obiskalo nadpovprečno visoko število obiskovalcev, kar priča o posebnem zanimanju Celjanov za domače likovne ustvarjalce.

Drugi del razstavnega obdobja sta začela s skupno razstavo grafik *Bogdan Borčič* in *Zdenka Golobova*. Zlasti Borčičeve grafike je po uvodni Sedejevi razstavi šteti kot nov kakovostni vrh razstavne sezone. Mlajšo generacijo likovnih ustvarjalcev in nova likovna iskanja je na aprilski razstavi zastopal *Zmago Jeraj* s svojimi akrilnimi slikami in serigrafijami. V maju mu je sledil v Celju živeči črnogorski kipar *Vasilije Četković* z razstavo kiparskih del v lesu, za katera je dobil inspiracijo pri različnih strojnih elementih. Razstavno obdobje je zaključila razstava grafik *Lojzeta*

Logarja, ustvarjalca najmlajšega rodu, ki je v času te razstave služil vojaški rok.

Sredi razstavnega obdobja 1971/72 je prišlo v Likovnem salonu Celje do notranjih organizacijskih sprememb. Na občnem zboru pododboru DSLU Celje so sprejeli sklep, da izvolijo za vodenje Likovnega salona Celje posebni umetniški svet namesto dosedanjega odbora pododboru DSLU Celje, ki je poleg svojih čistih društvenih funkcij opravljal tudi nalogo sveta salona. Novi umetniški svet tudi ni več sestavljen samo iz članov celjskega pododboru DSLU, temveč so v njem tudi člani DSLU iz drugih krajev Slovenije in en umetnostni zgodovinar. Tej odločitvi je botrovalo mnenje, da se Likovni salon kot društveno razstavišče DSLU ni zapiral v okvir celjske regije. Pri taki usmeritvi pa bolj ustreza sestava umetniškega sveta, katerega člani ne bivajo samo na celjskem območju. Takšen širše sestavljeni umetniški svet naj bi še lažje in bolje vodil vsemu slovenskemu kulturnemu prostoru odprto razstavno politiko. Novemu umetniškemu svetu so tudi začrtali smernico, da naj pri oblikovanju razstavne politike Likovnega salona Celje upošteva vse generacije in vse smeri slovenskega likovnega ustvarjanja.

V novi umetniški svet Likovnega salona so bili za dveletno obdobje izvoljeni: Avgust Lavrenčič kot predsednik in Janez Pirnat, Karel Pečko, Melita Vovk-Štihova, Jelica Žuža (člani DSLU) in Janez Mesesnel (umetnostni zgodovinar) ter Juro Kislinger (upravnik Likovnega salona).

V razstavnem obdobju 1971/72 je bilo skupno 14.128 obiskovalcev; od tega 7.030 mladine in 7.098 odraslih. V primerjavi z letom poprej je opaziti upad obiska, ki gre predvsem na rovaš manjšega obiska mladine. V šolstvu namreč obisk obiska razstav v Likovnem salonu niso več priznavali kot učne ure in se je zaradi tega zmanjšal obisk mladinskih skupin. Število odraslih obiskovalcev pa je ostalo skoraj povsem na isti ravni kot leto poprej.

Ob vsaki razstavi v tem razstavnem obdobju je izšel katalog običajnega formata s 6 do 8 črno-belimi reprodukcijami, uvodi in osnovnimi podatki o avtorju. Za stalno zbirko sodobne slovenske likovne umetnosti je bilo v sezoni 1971/72 odkupljenih skupaj 10 del. Pregled odkupov po posameznih razstavljalcih: Maksim Sedej starejši — 1, Zvest Apollonio — 1, Jože Tisnikar — 1, Nada Lukežič — 2, Gabrijel Humek — 1, Bogdan Borčič — 1, Zdenka Golob — 1, Zmago Jeraj — 1 in Lojze Logar — 1. Hkrati so zasebniki v tem razstavnem obdobju odkupili skupno 37 del in sicer 11 del z razstave Maksima Sedeja starejšega, 1 grafiko Zvesta Apollonia, 1 sliko Jožeta Tisnikarja, kar 19 grafik Nade Lukežič in 5 grafik Bogdana Borčiča.

RAZSTAVNO OBDOBJE 1972/73

Razstava akvarelov *Franceta Slane* je začela novo razstavno obdobje. Njegova svojska tehnika kombiniranja akvarela in risbe s tušem ter kultivirana dognanost njegovih del sta med celjskim likovnim občinstvom naletela na izredno ugoden odmev, kar se je odrazilo tudi z nadpovprečno viso-

kim številom zasebnih odkupov. Za spoznanje slabše je bila sprejeta razstava akvarelov in risb *Ivana Seljaka Čopiča*, ki je sledila v oktobru. Obe uvodni razstavi te sezone pa je šteti za nadpovprečni po kakovosti za daljše obdobje.

Že od začetka delovanja Likovnega salona Celje si je njegovo vodstvo prizadevalo oživiti in popularizirati na celjskem območju industrijsko oblikovanje. Ta prizadevanja so dolga leta ostajala brez vidnejših uspehov. V začetku leta 1972 pa je končno uspelo v Celju ustanoviti Društvo oblikovalcev Celja, ki je v svoje vrste zajelo oblikovalce vsega celjskega območja. To so pretežno mlajši ljudje, ki so večinoma končali Šolo za oblikovanje v Ljubljani. Ne polno leto po ustanovitvi društva sta dva njegova člana — oblikovalca tekstilne tovarne v Preboldu — *Amalija Hribar* in *Mirko Simonovski* pripravila v Likovnem salonu prvo razstavo svojih oblikovalskih dosežkov v tekstilu. Razstava je nedvomno pripomogla k popularizaciji oblikovanja in hkrati pokazala izjemno zanimanje občinstva za oblikovalske izdelke, kar se je odrazilo v visokem številu odkupov.

27. novembra je minilo 10 let od začetka delovanja Likovnega salona Celje. Ob 10-letnici razstavišča svet ni predvidel pompozni proslav, marveč je v okviru kulturne akcije pripravil posebno prodajno razstavo grafik, na katero je povabil večje število slovenskih grafičnih ustvarjalcev. Razstave so se udeležili: *Zvest Apollonio*, *Bogdan Čobal*, *Vladimir Makuc*, *Karel Zelenko*, *Pavel Medvešček*, *Gorazd Šefran*, *Melita Vovk-Štihova* in *Darinka Pavletič-Lorenčakova*. Čeprav obisk razstave ni bil nadpovprečen, pa je število zasebnih odkupov visoko preseгло povprečje, saj so obiskovalci s te razstave odkupili skupno kar 17 del.

Najmlajšo generacijo likovnih ustvarjalcev sta v tej sezoni zastopali z razstavami svojih del *Metka Krašovec* v februarju in *Vida Slivnik-Belantič* v marcu. Začuda pa je razstava najnovejših del *Florisa Oblaka* v aprilu kljub nadpovprečni kakovosti eksponatov doživela izjemno slab obisk. Ogledalo si jo je samo 891 obiskovalcev.

Največ obiskovalcev v tem razstavnem obdobju pa je dosegla razstava slik in ilustracij domačinke *Darinke Pavletič-Lorenčakove* v maju (2024 obiskovalcev). Razstava je izpričala nov vzpon avtorice. Razstavno obdobje pa je kot posebnost zaključila razstava karikatur *Albina Roglja*, ki ga lahko štejemo med najvidnejše jugoslovanske ustvarjalce te svojske likovne zvrsti.

V razstavnem obdobju 1972/73 je bil na 10 razstavah dosežen skupni obisk 13.398 obiskovalcev; od tega 6.634 mladine in 6.764 odraslih. Upadanje obiska, ki se je začelo v prejšnji sezoni, se je tudi v tej sezoni nadaljevalo in gre predvsem na rovaš zmanjšanega obiska šolske mladine. Tudi v tem razstavnem obdobju je ob vsaki razstavi izšel katalog v običajnem formatu in z že ustaljeno vsebinsko ureditvijo. Za stalno zbirko sodobne slovenske likovne umetnosti Likovnega salona Celje je bilo v tej sezoni odkupljenih skupno 16 del. Pregled odkupov po avtorjih: France Slana — 1, Ivan Seljak-Čopič — 2, Zvest Apollonio — 1, Bogdan Čobal — 1, Karel Zelenko — 1, Medvešček Pavel — 1, Gorazd Šefran — 1, Melita Vovk-Štihova — 2, Stane Jarm — 1, Vida Slivnik-Belantič — 1, Floris

Oblak — 1, Darinka Pavletič-Lorenčakova — 1 in Albin Rogelj — 2. Razen tega se je stalna zbirka v tej sezoni obogatila še za 2 deli, ki sta bili odkupljeni s sredstvi Kulturne skupnosti Slovenije. To sta bili eno delo Lojzeta Logarja in ena slika Avgusta Lavrenčiča. Zasebniki pa so v tem razstavnem obdobju odkupili skupno kar 58 del. Pregled zasebnih odkupov po posameznih razstavljalcih: France Slana — 12, Ivan Seljak-Čopič — 4, Zvest Apollonio — 1, Vladimir Makuc — 7, Karel Zelenko — 1, Gorazd Šefran — 2, Darinka Pavletič-Lorenčak — 8, Stane Jarm — 21, Metka Krašovec — 1 in Floris Oblak — 1. Kot posebnost tega razstavnega obdobja naj ob zaključku omenimo upad obiska in porast odkupov.

RAZSTAVNO OBDOBJE 1973/74

Likovni salon Celje je v tem času kot društveno likovno razstavišče, upravljano s honoriranimi delovnimi močmi z nepolnim delovnim časom in z volonterskim strokovnim vodstvom, začel vse bolj zahajati v slepo ulico. Pridobljeni sloves ustanove in spreminjajoče se družbeno okolje sta terjali nove napore, nove organizacijske prijeme in močnejšo kadrovsko zasedbo. Predvsem postaja vse bolj očitna potreba po spremenjenem in podaljšanem času, ko so razstave odprte za obiskovalce, in s tem v zvezi tudi potreba po več honoriranih ali redno nastavljenih delovnih močeh. Sredstev za nove nastavitve v toku razstavne sezone ni uspelo zagotoviti.

Večji obseg dela terja tudi prodaja umetnin (zlasti evidenca nad obročnim odplačevanjem) in še bolj priprava razstav. Kakovostni in renomirani ustvarjalci so pripravljani razstavljati samo, če jim je zagotovljen tudi komercialni hasek. Vse to pa terja intenzivnejše propagandno in organizacijsko delo. Dosedanja delovna ekipa v salonu je te naloge ob svojem rednem delu vse bolj občutila kot prehudo dodatno breme. Slednjič sem bil podpisani tudi iz zdravstvenih razlogov prisiljen s 30. 4. 1974 opustiti svoje delo kot honorarni upravnik salona. Do konca sezone je zatem vodil in upravljal salon predsednik umetniškega sveta Likovnega salona Celje prof. Avgust Lavrenčič. S koncem sezone pa se je tudi njemu iztekel mandat predsednika, ki ga ni bil več pripravljen ponovno prevzeti. Občni zbor pododbora DSLU Celje je novoizvoljenemu predsedniku pododbora Milisavu Tomaniću naložil oblikovanje novega vodstva salona, ki naj bi zatem opravilo tudi že vse priprave za razstavno obdobje 1974/75.

Kadrovske in organizacijske težave so se tokrat prvič odrazile tudi na uresničevanju razstavnega načrta. Takoj v začetku sezone je Vladimir Štoviček odpovedal svojo razstavo v času, ko bi moral razstavni katalog že v tisk. Vodstvu v roku nekaj dni, ki so bili na voljo, ni uspelo najti zamenjave, saj so v avgustu vsi na počitnicah. Tako prvič, odkar salon deluje, v septembru ni bilo otvoritvene razstave nove sezone.

Karel Zelenko in njegova soproga Sonja Rauter-Zelenko sta zatem v oktobru odprla novo razstavno obdobje. Posebno pozornost je zbudila s svojimi stiliziranimi keramičnimi kipci narodnih noš Rauter-Zelenkova, medtem ko so bili njegovi grafični listi na zanj že znani visoki ravni. Kljub

Darinka Pavletič-
Lorenčak: Deklica
s temnimi očmi
(olje, 1972)

zavidljivi kakovostni ravni svojega kiparstva pa je *Jože Pohlen* s svojo razstavo dosegel komaj razumljiv nizek obisk. Delno je to možno pripisati dejstvu, da je ta naš kipar v severovzhodni Sloveniji praktično neznan. Sledil je »Mali retrospektivni izbor« del *Nikolaja Omerse*, s čimer je vodstvu salona uspelo predstaviti celjskemu občinstvu vsaj v skopem prerezu likovno snovanje še enega predstavnika starejše generacije slovenskih likovnikov, ki je bil pred vojno tesneje povezan s Celjani. Abstraktne plastike iz malce novotarskega poliestra, mavca in lesa, delo *Vlaste Zorko-Tihčeve*, so pri občinstvu naletele na slabši odmev, kot je bilo pričakovati. Pod običajno kakovostno ravnijo pa so bili akvareli *Zlatka Zeia* v februarju.

Svojestven likovni dogodek je pomenila sveža slikarska razstava *Ratimira Pušelje*, mladega likovnega ustvarjalca, ki je po rodu iz Črne gore, a stalno biva v Ljubljani, dela pa na celjskem šolskem centru za blagovni promet kot likovni pedagog in učitelj aranžerstva.

V tem delu sezone je vodstvo salona znova doživelo, da je več predvidenih razstavljalcev odpovedalo razstavo ali pa prosilo za zamenjavo razstavnega termina. Zagato je razrešil Pokrajinski muzej Celje, ki je ob

otvoritvi umetniške in kulturno-zgodovinske razstave v 11 dvoranah grofije, želel posebej prikazati še svojo zbirko Schützove in druge keramike s celjskega območja. Tako je likovni salon v aprilu odstopil svoj razstavni prostor Pokrajinskemu muzeju Celje, ki je na svoji razstavi historične keramike dosegel 1445 obiskovalcev, od tega 687 mladine in 758 odraslih.

Rudolf Kotnik je s svojimi armiranimi platni presenetil občinstvo v maju. Razstavno obdobje pa sta s skupno razstavo zaključila oče in hči, *Vladimir in Vladka Štoviček*, ki sta prikazala medaljerske dosežke po zasnovah družinske tradicije.

V razstavnem obdobju 1973/74 je bilo v Likovnem salonu Celje skupno 10.532 obiskovalcev; od tega 4946 mladine in 5586 odraslih. Če odštejemo obisk na razstavi »Stare libojske keramike«, ki jo je pripravil Pokrajinski muzej Celje, pa je prišlo na 8 razstav salona skupno samo 9087 obiskovalcev; od tega 4259 mladine in 4828 odraslih. Pribiti je treba, da je to daleč najslabši obisk za več let nazaj. Upad obiska gre v glavnem na rovaš ukinitve organiziranih šolskih skupinskih obiskov (največji upad je pri mladini) in šele zatem na račun manjšega števila razstav. Kljub temu pa je treba zabeležiti opazno splošno težnjo upada obiska tudi pri odraslih. Vzroki niso povsem jasni, saj niti nadvse popularna razstava libojske keramike ni zabeležila rekordnega obiska. Delno je upad že pripisati razstavniki politiki (izboru razstavljalcev). V preteklosti so največji obisk dosegali domačini ali najbolj popularna likovna imena v slovenskem merilu. Kaže pa, da je na obisk začel vplivati neustrezen čas, ko so razstave v salonu odprte za gledalce. Z leti se je namreč prosti čas zaposlenih spremenil, likovni salon pa časa v katerem je bil odprt za obiskovalce, ni prilagodil spremembam.

Tudi v tej razstavniki sezoni je ob vsaki razstavi izšel katalog običajnega formata in obsega. Zaradi porasta cen in ne enako visokega porasta razpoložljivih sredstev za odkupe, je bilo število odkupljenih del za stalno zbirko slovenskih likovnih umetnin nekoliko manjše. Stalna zbirka je ob zaključku razstavnega obdobja štela skupno 84 likovnih umetnin, kar je že kar spoštovanja vreden umetnostni zaklad.

PREGLED RAZSTAV

Razstavno obdobje 1971/72

(Zaporedne številke razstav vodimo od začetka delovanja Likovnega salona Celje)

104. razstava: »Maksim Sedej — starejši — Mali retrospektivni izbor« od 10. 9. do 2. 10. 1971. Razstavljenih je bilo 8 olj, 2 risbi in 14 grafik; skupno 24 del. 1657 obiskovalcev; od tega 903 mladine in 754 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Jureta Kislingerja, avtorjevim fotografskim portretom in 7 črno-belimi reprodukcijami del ter z osnovnimi podatki o avtorju.

105. razstava: »Zvest Apollonio — grafična dela« od 8. do 30. 10. 1971. Razstavljenih je bilo 30 grafik v tehniki sitotiska. 788 obiskovalcev;

od tega 347 mladine in 441 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Jureta Kislingerja, avtorjevim fotografskim portretom, 7 črnobelimi reprodukcijami del ter osnovnimi podatki o avtorju.

106. razstava: »*Jože Tisnikar — slikarska dela*« od 5. do 27. 11. 1971. Razstavljenih je bilo 26 slikarskih del, 1569 obiskovalcev; od tega 834 mladine in 735 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Janeza Mesesnela in 8 črnobelimi reprodukcijami del ter z osnovnimi podatki o avtorju.

107. razstava: »*Nada Lukežič — grafična dela*« od 3. do 25. 12. 1971. Razstavljenih je bilo 32 grafičnih listov, 1668 obiskovalcev; od tega 864 mladine in 804 odraslih. Vabilo. Katalog s 6 črnobelimi reprodukcijami del in osnovnimi podatki o avtorici.

108. razstava: »*Gabrijel Humek — slikarska dela*« od 7. do 29. 1. 1972. Razstavljenih je bilo 17 olj, 1308 obiskovalcev; od tega 486 mladine in 822 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Marijana Tršarja, 7 črnobelimi reprodukcijami del in z osnovnimi podatki o avtorju.

109. razstava: »*Razstava krajin skupine slikarjev celjskega pododbova DSLU*« od 4. do 26. 2. 1972. Prirejena je bila v proslavo slovenskega kulturnega praznika. Razstavljali so: Leopold Hočevar — 5 olj, Milan Lorenčak — 5 olj, Darinka Pavletič-Lorenčak — 4 olja, Viktor Povše — 3 olja in Alojz Zavolovšek — 5 olj; skupno 5 razstavljalcev z 22 deli, 2069 obiskovalcev; od tega 931 mladine in 1138 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Milana Lorenčaka, z 10 črnobelimi reprodukcijami del (vsak razstavljalec po 2) in z osnovnimi podatki o avtorjih.

110. razstava: »*Bogdan Borčič — Zdenka Golob — razstava grafičnih del*« od 3. do 25. 3. 1972. Razstavljenih je bilo 16 grafik Bogdana Borčiča in 15 grafik Zdenke Golobove, 1145 obiskovalcev; od tega 618 mladine in 527 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Ivana Sedeja za vsakega avtorja posebej, z osnovnimi podatki o obeh razstavljalcih, seznamom razstavljenih del in s 6 črnobelimi reprodukcijami del (vsak avtor po 3).

111. razstava: »*Zmago Jeraž — likovna dela*« od 7. do 28. 4. 1972. Razstavljenih je bilo 9 akrilnih slik, 1 z disperzijskimi barvami in 12 serigrafij — skupno 22 del, 1242 obiskovalcev; od tega 642 mladine in 600 odraslih. Vabilo. Katalog z avtorjevim fotografskim portretom, 7 črnobelimi reprodukcijami del, osnovnimi podatki o avtorju in s seznamom razstavljenih del.

112. razstava: »*Vasilije Četković — kiparska dela*« od 10. do 30. 5. 1972. Razstavljenih je bilo 14 lesenih plastik, 1138 obiskovalcev; od tega 611 mladine in 527 odraslih. Vabilo. Katalog z avtorjevim fotografskim portretom, uvodom Aleksandra Bassina, 7 črnobelimi reprodukcijami del osnovnimi podatki o avtorju in s seznamom razstavljenih del.

113. razstava: »*Lojze Logar — likovna dela*« od 2. do 24. 6. 1972. Razstavljenih je bilo 19 grafičnih del, 1544 obiskovalcev; od tega 794 mladine in 750 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Aleksandra Bassina, 8 črnobelimi reprodukcijami del in z osnovnimi podatki o avtorju.

Razstavno obdobje 1972/73

114. razstava: »France Slana — likovna dela« od 8. do 30. 9. 1972. Razstavljenih je bilo 21 slik v akvarelni tehniki, kombinirani z risbo s tušem. 1363 obiskovalcev; od tega 780 mladine in 583 odraslih. Vabilo. Katalog z avtorjevim fotografskim portretom, 9 črnobelimi reprodukcijami del in z osnovnimi podatki o avtorju.

115. razstava: »Ivan Seljak-Čopič« — akvareli in risbe« od 6. do 28. 10. 1972. Razstavljenih je bilo 22 akvarelov in 7 risb — skupno 29 del. 1115 obiskovalcev; od tega 599 mladine in 516 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Janeza Mesesnela, 8 črnobelimi reprodukcijami del in z osnovnimi podatki o avtorju.

116. razstava: »Razstava oblikovanja Amalije Hribar in Mirka Simonovskega« od 3. do 25. 11. 1972. Prva razstava članov novoustanovljenega Društva oblikovalcev Celje. Razstavljenih je bilo 22 del Amalije Hribar v tekstilu in 7 stenskih preprog Mirka Simonovskega — skupno 29 del. 1432 obiskovalcev; od tega 641 mladine in 791 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Jureta Kislingerja, dvema črnobelima reprodukcijama del in z osnovnimi podatki o obeh avtorjih.

117. razstava: »Razstava grafik ob 10-letnici razstavišča« od 8. do 30. 12. 1972. Prirejena je bila ob desetletnici delovanja Likovnega salona Celje (otvoritev prve razstave 27. 11. 1962). Razstavljali so: Zvest Apolonio — 10 serigrafij, Bogdan Čobal — 3 barvne sitotiske, Vladimir Makuc — 8 grafik, Karel Zelenko — 8 jedkanic, Pavel Medvešek — 2 grafiki v mešani tehniki, Gorazd Šefran — 8 jedkanic in mezzotint, Melita Vovk-Štihova — 18 grafik v različnih tehnikah in Darinka Pavletič-Lorenčak — 8 linorezov — skupno 8 razstavjalcev s 65 deli. 1325 obiskovalcev — od tega 631 mladine in 694 odraslih. Vabilo. Katalog z 8 črnobelimi reprodukcijami (vsak razstavljaajoči po eno) in z osnovnimi podatki o avtorjih.

118. razstava: »Stane Jarm — kiparska dela« od 9. 1. do 3. 2. 1973. Razstavljenih je bilo 30 lesenih plastik. 1285 obiskovalcev; od tega 539 mladine in 746 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Andreja Pavlovca, 8 črnobelimi reprodukcijami in osnovnimi podatki o avtorju.

119. razstava: »Metka Krašovec — likovna dela« od 9. 2. do 2. 3. 1973. Razstavljenih je bilo 8 slik (akril) in 6 grafik (sitotisk) — skupno 14 del. 1390 obiskovalcev; od tega 633 mladine in 757 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Aleksandra Bassina, fotografskim portretom avtorice, 7 črnobelimi reprodukcijami del in osnovnimi podatki o avtorici.

120. razstava: »Vida Slivnik-Belantič — slikarska dela« od 9. do 30. 3. 1973. Razstavljenih je bilo 15 slik (akril). 1033 obiskovalcev; od tega 512 mladine in 521 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Marijana Tršarja, fotografskim portretom avtorice, 7 črnobelimi reprodukcijami del in osnovnimi podatki o avtorici.

121. razstava: »Floris Oblak — slikarska dela« od 6. do 26. 4. 1973. Razstavljenih je bilo 18 slik. 891 obiskovalcev; od tega 436 mladine in 455 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Janeza Mesesnela, 8 črnobelimi reprodukcijami del, osn. podatki o avtorju in s seznamom razstavljenih del.

122. razstava: »Darinka Pavletič-Lorenčak — razstava slik in ilustracij« od 4. do 26. 5. 1973. Razstavljenih je bilo 14 olj na platno, 14 ilustracij — skupno 28 del. 2024 obiskovalcev; od tega 1103 mladine in 921 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Jureta Kislingerja, 8 črnobelimi reprodukcijami del in z osnovnimi podatki o avtorici.

123. razstava: »Albin Rogelj — razstava karikatur« od 1. do 23. 6. 1973. Razstavljenih je bilo 43 karikatur. 1540 obiskovalcev; od tega 760 mladine in 780 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Marijana Tršarja, 8 črnobelimi reprodukcijami karikatur in s skupimi podatki o avtorju.

(Opomba: Navedbe o terminih razstav in o številu razstavljenih del v tem pregledu razstav se pri nekaj razstavah malenkostno razhajajo s podatki v katalogih, ker je prišlo po natisu kataloga ob realizaciji razstav do manjših sprememb).

Razstavno obdobje 1973/74

124. razstava: »Karel Zelenko in Sonja Rauter-Zelenko — razstava grafik in keramike« od 5. do 26. 10. 1973. Razstavljenih je bilo 27 grafik in 11 keramik Karla Zelenka ter 20 keramičnih figur Sonje Rauter-Zelenkove. 1540 obiskovalcev; od tega 711 mladine in 829 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom dr. Ivana Sedeja in skupno 8 črnobelimi reprodukcijami razstavljenih del (vsak avtor 4 reprodukcije) ter s skupimi podatki o obeh razstavljalcih.

125. razstava: »Jože Pohlen — kiparska dela in risbe« od 6. do 27. novembra 1973. Razstavljenih je bilo 16 bronastih plastik in 19 risb. 839 obiskovalcev; od tega 353 mladine in 486 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Janeza Mesesnela, 9 črnobelimi reprodukcijami razstavljenih plastik, skupimi podatki o avtorju in s seznanom razstavljenih del.

126. razstava: »Nikolaj Omersa — Mali retrospektivni izbor« od 7. do 28. decembra 1973. Razstavljenih je bilo 19 olj in 1 pastel. 1311 obiskovalcev; od tega 485 mladine in 826 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Marijana Tršarja, 9 črnobelimi reprodukcijami, kratkimi podatki o avtorju in seznanom razstavljenih del.

127. razstava: »Vlasta Zorko-Tihec — kiparska dela« od 11. januarja do 2. februarja 1974. Razstavljene so bile 4 poliesterske, 1 lesena in 7 mavčnih plastik ter 4 grafični listi, skupno 16 del. 928 obiskovalcev; od tega 451 mladine in 477 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Marijana Tršarja, avtoričinim fotografskim portretom, 7 črnobelimi reprodukcijami razstavljenih del, kratkimi podatki o razstavljalci in s seznamom razstavljenih del.

128. razstava: »Zlatko Zei — slikarska dela« od 8. februarja do 1. marca 1974. Razstavljenih je bilo 13 akvarelov. 1051 obiskovalcev; od tega 517 mladine in 534 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Branka Rudolfa, 8 črnobelimi reprodukcijami, podatki o avtorju in s seznamom razstavljenih del.

129. razstava: »Ratimir Pušelja — slikarska dela« od 8. do 30. marca 1974. Razstavljenih je bilo 11 akrilnih slik. 1480 obiskovalcev; od tega 730 mladine in 750 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Aleksandra Bassina,

avtorjevim fotografskim portretom, 7 črnobelimi reprodukcijami del, skopimi podatki o avtorju in s seznamom razstavljenih del.

130. razstava: »Rudolf Kotnik — likovna dela« od 10. do 31. maja 1974. Razstavljenih je bilo 8 likovnih del velikega formata iz lesa, armiranega platna in olja. 1253 obiskovalcev; od tega 706 mladine in 547 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodom Maje Vetric, avtorjevim fotografskim portretom, seznamom razstavljenih del, 6 črnobelimi reprodukcijami in temeljnimi podatki o avtorju.

131. razstava: Vladimir Štoviček — Vladka Štoviček« od 7. do 28. junija 1974. Razstavljenih je bilo 15 plaket in medalj Vladimira Štovička in 13 plaket, medalj in plastik Vladke Štoviček — skupno 28 del. 685 obiskovalcev; od tega 306 mladine in 379 odraslih. Vabilo. Katalog z uvodoma Mirka Juterška in Milene Moškon, 6 črnobelimi reprodukcijami (vsak avtor 3) in kratkimi podatki o obeh razstavljalcih.

JURO KISLINGER

DRUŠTVO OBLIKOVALCEV V CELJU

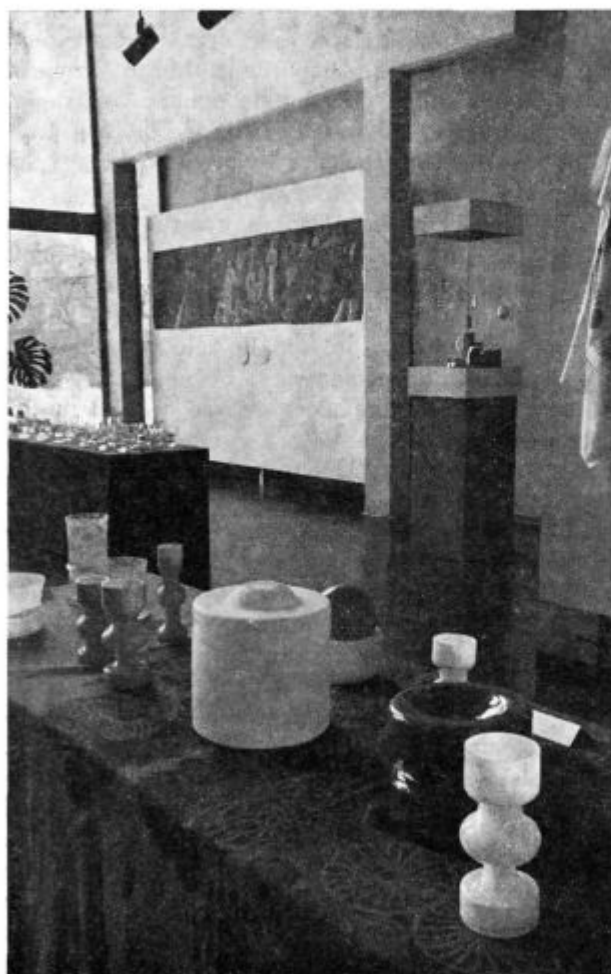
Nerazvitost in nepopularnost oblikovanja vseh vrst — zlasti industrijskega — na območju celjske regije sta napotila Kulturno skupnost Celje in vodstvo Likovnega salona Celje, da sta dala pobudo za ustanovitev posebnega strokovnega društva oblikovalcev, ki naj bi organizacijsko povežalo vse oblikovalce našega območja in pripomoglo k večji popularnosti in kakovostni ravni vseh vrst oblikovanja.

Ker so se v zadnjih letih na celjskem območju v različnih strokah zaposlili številni pretežno mlajši absolventi ljubljanske Šole za oblikovanje, ki so občutili težave pri svojem strokovnem uveljavljanju, je pobuda padla na plodna tla in že konec leta 1971 so oblikovalci ustanovili iniciativni odbor za ustanovitev svojega lastnega društva. Po zelo kratkem času priprav je že 12. januarja 1972 prišlo do ustanovnega občnega zbora društva, ki se ga je udeležilo okrog 30 oblikovalcev iz vse celjske regije. Društvo je zatem doseglo registracijo z 31. 1. 1972. Za prvega predsednika je bil izvoljen Grega Švab.

Oblikovalci celjskega območja so se odločili za ustanovitev posebnega društva zaradi tega, ker večina mladih oblikovalcev dotlej ni imela možnosti za afirmacijo in tudi ne materialnih sredstev za uresničitev svojih projektov. Brez tega pa niso mogli izpolniti pogojev za sprejem v že obstoječe Društvo likovnih oblikovalcev Slovenije. Novo ustanovljeno celjsko Društvo oblikovalcev si je v svojem statutu zapisalo kot osnovne naloge popularizacijo vseh vrst oblikovanja, pomoč pri strokovnem razvoju članstva, materialno pomoč za realizacijo projektov članov, prirejanje razstav oblikovanja, strokovna srečanja, povezovanje oblikovalcev z industrijo in skrb za oblikovalski naraščaj. Končni namen društva je pripraviti vse potrebno za ustanovitev posebnega celjskega pododbora DLOS.

Novo ustanovljeno Društvo oblikovalcev Celje — DOC je finančno podprla Kulturna skupnost Celje, obenem pa je vodstvo Likovnega salona Celje dalo svoje razstavišče novo ustanovljenemu društvu na voljo kot sedež društva. Tako so oblikovalci prišli vsaj do začasnih prostorov, kjer se lahko sestajajo in tudi prirejajo manjše razstave svojih dosežkov.

Utemeljenost ustanovitve novega Društva oblikovalcev Celja je članstvo dokazalo že s tem, da je v manj kot letu dni že pripravilo prve razstave izdelkov svojega članstva. Prva razstava dveh članov društva — Amalije Hribar in Mirka Simonovskega je bila že novembra 1972 v Likovnem salonu Celje. (Podatke o razstavi glej v sestavku Likovni salon Celje od septembra 1971 do junija 1974.) Prvo večjo skupinsko razstavo pa je Društvo oblikovalcev Celja pripravilo v prostorih za občasne razstave Muzeja revolucije Celje. Otvoritev razstave je bila 25. decembra 1972. Razstava je zatem trajala do 1. januarja 1973. Svoje oblikovalske dosežke je razstavilo 11 članov DOC: Staša Gorenšek, Jože Domjan, Albina Podgoršek, Franc Kandorfer, Marjan Prašiček, Ferdo Pak, Ljubica Kočica, Bruno Pižmoht, Amalija Hribar in Milan Gorenjak. Plakat za razstavo pa je pri-

Pogled na del razstave
Društva oblikovalcev
Celje v Velenju

speval Grega Švab. Na razstavi so bili na ogled oblikovalski dosežki s področja grafike, tekstila, mode, keramike, stekla in elektrotehnike. Razstavo si je ogledalo okrog 500 obiskovalcev.

Prva skupinska razstava Društva oblikovalcev Celja je naletela na izredno ugoden sprejem in hkrati vzbudila tolikšno pozornost, da je Društvo prejelo iz Velenja vabilo za prenos razstave v razstavne prostore velenjske knjižnice. Razstava v Velenju je bila odprta od 16. do 24. januarja 1973. Udeležili so se je isti razstavljalci kot na razstavi v celjskem Muzeju revolucije, pridružil pa se jim je še Ivo Hanžič z zlatarskimi oblikovalskimi izdelki.

Novo možnost afirmacije je članstvo Društva oblikovalcev Celje doseglo ob prireditvi polfinalnega tekmovanja za Atletski pokal Evrope na stadionu »Borisa Kidriča« v Celju. Organizacijski odbor je 3 članom DOC Gregi Švabu, Jožetu Domjanu in Ivanu Premzlu zaupalo oblikovanje vse za izvedbo tega tekmovanja potrebne grafične opreme (plakat, letaki, značke, bilteni). Mladi celjski oblikovalci so zadano nalogo opravili v splošno zadovoljstvo.

Po letu dni se je Društvo oblikovalcev Celja toliko uveljavilo, da ga je finančno podprl tudi odbor za likovno dejavnost Kulturne skupnosti Slovenije. Podprl jih je pri organizaciji potujočih razstav oblikovalskih dosežkov v celjski regiji.

MILOŠ RYBAR

V SPOMIN DR. ARNOLDU PERNATU

V Laškem je 30. avgusta 1973 umrl upokojeni sodni svetnik dr. Arnold Pernat. Pokojni je bil rojen 28. novembra 1882 v Ormožu. Po osnovni šoli v domačem kraju je študiral v Gradcu na gimnaziji in na univerzi, kjer je 1907 dosegel doktorat prava. Že kot dijak je bil protiaavstrijsko in jugoslovansko usmerjen in kot maturant je v tem duhu zložil pesem ob proslavi Stanka Vraza. V študentskih letih je bil član slovenskega narodno-radikalnega društva »Tabor«. Kot 17-letni dijak je prisostvoval arheološkim izkopavanjem na Hardeku pri Ormožu, ki jih je vodil prof. F. Ferk; to mu je vzbudilo zanimanje za arheologijo. Pozneje je tudi sam našel na Hardeku nekaj predmetov, ki jih je shranil in nato izročil notarju V. Škrabarju, ko se je ta naselil v Ormožu; predmeti so sedaj v ptujskem muzeju.

Po dokončanem študiju je dr. Pernat vstopil v sodno službo in po pripravniški dobi, ki jo je opravil pri raznih sodiščih na Štajerskem, je leta 1912 nastopil mesto sodnika pri okrajnem sodišču na Vranskem. Tukaj se je poročil z Emo Šentak in v zakonu se jima je rodila hči Sonja. Na svojih službenih mestih se je pokojni udeleževal kot član »Sokola« in kot amaterski gledališki igralec. Prišla je svetovna vojna in na ljudi s tako usmerjenostjo, kot je bil dr. Pernat, so v državni službi, predvsem pa na sodniškem mestu, še posebej pazili. Kmalu se je ponudila priložnost za ovađu. V kazenskem postopku zaradi »žaljenja veličanstva« je dr. Pernat zasliševal glavno obremenilno pričó in ker je domneval, da so obdolžitve izmišljene, je pričó trdo prijel. Našel se je ovaduh, ki je dr. Pernata obdolžil simpatizerstva z obtožencem, s tem pa protidržavnega delovanja in zaradi tega so ga disciplinsko premestili v drugo deželo, na Kranjsko (k okrajnemu sodišču v Lož), da je tako nekaj časa živel ločeno od svoje družine. K njegovemu imenu so pripisali črki p. v. (politisch verdächtig).

S koncem prve svetovne vojne se je uresničilo tisto, kar si je pokojni želel: propadla je Avstroogrska in nastala je Jugoslavija. Dr. Pernat je kot bivši politični preganjanec dobil na razpolago, da si izbere kraj za svoje službeno mesto. Izbral si je Laško, kjer je nastopil službo leta 1919 kot

sodni svetnik in predsednik okrajnega sodišča in se nastanil v graščini, kjer je imelo sodišče svoj sedež. Laško je bilo tedaj nemškutarsko gnezdo (pri ljudskem štetju leta 1910 se je 481 prebivalcev izreklo za Nemce in samo 399 za Slovence) z blatnimi ulicami in z vodnjaki. Uradništvo je bilo do tedaj večinoma nemško, predsednik sodišča in notar sta bila vedno Nemca, tako da je bil dr. Pernat prvi (in edini) slovenski predsednik sodišča v Laškem (po zadnji vojni ni več sodišča).

V tej funkciji se je pokojni dodobra seznanil z laškim okrajem; kolikor ni terena spoznal na sodnih ogledih in komisijah, je svoje področje prehodil kot lovec in planinec, reke in potoke pa je prebrodil kot ribič in kajakaš. Poleg tega ga je zanimala tudi krajevna zgodovina in umetnostni spomeniki v okolišju. Zbiral je članke, ki so obravnavali to snov. Kot predsednik sodišča je bil dr. Pernat po družbeni lestvici prva osebnost v Laškem in v vsem okraju, oz. po letu 1924, ko je prišel v Laško tudi srezki načelnik, druga osebnost. V tem svojstvu je pokojni opravljal tudi razne javne funkcije. Leta 1923 je bil v okviru Slovenskega planinskega društva predsednik gradbenega odbora za ureditev prve planinske koče na Šmohorju, pet let pozneje pa je bil kot občinski odbornik predsednik gradbenega odbora za laški vodovod. Vneto je deloval tudi v Olepševalnem in turističnem društvu (pred vojno in po njej) in bil tudi predsednik tega društva. Laško je bilo v tem času (1927) proglašeno za mesto in poleg vodovoda dobilo tudi asfalt po glavnih ulicah, vse s prizadevanjem tedanjega občinskega odbora, katerega član je bil tudi pokojni.

Zadnja leta pred drugo svetovno vojno je že začel misliti na upokožitve in si je na graščinskem vrtu postavil hišo, da bi tudi pokoj užival v mestecu, ki se mu je tako priljubilo. Druga svetovna vojna je prizadela tudi družino dr. Pernata. Okupator je hčerko izselil, žena je zaradi tega hudo zbolela in končno postala žrtev okupatorjevega nasilja. Pokojni je bil na listi, da ga Nemci izselijo. Tedanji Ortsgruppenführer in poznejši župan-domačin mu je v obraz zabrusil, da tak človek, kot je on, ne more ostati v Laškem, toda nemški sošolci izpred 40 let so se zanj zavzeli in na jezo domačih Nemcev je ostal v Laškem. Zadnji čas vojne je pokojni preživel v svojem domačem kraju Ormožu, kjer je tudi dočakal osvoboditev.

Po osvoboditvi se je dr. Pernat spet naselil v svoji hiši v Laškem, to pot že kot upokojenec. Z upokojitvijo se pa ni končalo njegovo javno delovanje, nasprotno, odprla se je nova stran v njegovem življenju. Leta 1947 se je poročil z Ivanko Robida, leta 1949 pa je prevzel vodstvo Valentinčeve muzejske zbirke v Laškem, ki je nastanjena v stranskem stolpnem traktu graščine. Čeprav po stroki pravnik, se je z velikim veseljem in ljubeznijo lotil dela, saj je sedaj lahko v praksi uresničil svoja mladostna nagnjenja. 18 let je vsako nedeljo od maja do oktobra s svojo soprogo Ivanko sprejemal v muzeju obiskovalce in jim tolmačil eksponate. Tudi med tednom je bil rade volje na razpolago, kadar je bilo treba skupinam ali posameznikom odpreti muzej. Četudi je bil že v letih, je hodil po laški okolici in pridobival nove eksponate za muzej. Znal je poučiti tudi šolsko mladino, da so ga tudi šolarji opozarjali na starine. Na vsak nov eksponat, ki ga je pridobil, je bil ponosen. Kot vodja muzejske zbirke je prihajal

Božidar Jakac:
Dr. Arnold Pernat
(risba s kreda, 1956)

v stik s številnimi kustosi, zgodovinarji, umetnostnimi zgodovinarji in umetniki iz raznih muzejev, galerij in podobnih ustanov. Nova poznanstva so prinašala tudi številne izpodbude za njegovo delo v muzeju. Posebej je treba omeniti prijateljstvo s pokojnim ravnateljem Narodne galerije iz Ljubljane dr. Karlom Dobido, ki je vsako leto preživel nekaj tednov pri dr. Pernatu. Vsak tujec, ki je bil v Laškem na letovišču, zdravljenju ali samo na izletu in se je zanimal za laške znamenitosti, se je oglasil v muzeju in je v dr. Pernatu in soprogi našel prijetna sogovornika. Kogar je zanimalo še kaj več, ga je povabil na svoj dom in mu postregel s knjigami in svojimi časopisnimi izrezki. Iz teh stikov je nastalo mnogo prijateljstev, tako da je dr. Pernat s soprogo postal nekaj laški »zunanji minister«, saj so sem razen domačih gostov prihajali tudi inozemci.

Pokojni je bil tudi poverjenik Zavoda za spomeniško varstvo in tudi to funkcijo je prizadevno opravljal. Kadar je bilo potrebno zaradi muzeja ali laških turističnih znamenitosti, je prijel za pero in tudi v Celjskem

zborniku je objavil tak članek (Beležka o laškem muzeju, 1960, str. 346—347). Novinarji so se radi oglašali pri dr. Pernatu, da so pisali reportaže o Laškem in tudi o njem (npr. »Znanec iz sosedne ulice«, reportaža o starih urah). Turistična zveza Slovenije je odlikovala dr. Pernata 1955 s srebrno in 1965 z zlato značko.

V starosti 85 let je odložil vodstvo muzejske zbirke, je pa še rad prihajal tudi ob nedeljah v muzej na pomoč. Tudi pozneje, ko muzej ni bil več dostopen, so se pri njem oglašali interesenti od vsepovsod in vsem je rad postregel z informacijami o zgodovini in umetnostnih spomenikih Laškega. Zadnja leta svojega življenja je pokojni preživljal med svojimi knjigami, lovskimi trofejami, slikami, starinskimi urami in drugimi stari-nami ter ob cveticah na svojem vrtu za muzejem. Rad se je še razvedril v veseli družbi in tudi na sprehode v naravo ni pozabil.

Leta 1972 je dr. Pernat še telesno in duševno svež obhajal 90-letnico, nato mu je zdravje začelo pešati, duševno svežino pa je ohranil do konca. Do zadnjega se je še zanimal za dogajanja, sledil je poročilom o proslavah 700-letnice svojega rojstnega kraja Ormoža in prebiral obe publikaciji, ki sta izšli ob tej priliki, v Laškem in okolici pa so ga do smrti zanimala vprašanja spomeniškega varstva. Laško bo ohranilo lep spomin na moža, ki je pretežni del svojega življenja posvetil temu mestu in okolišu, najprej kot predsednik sodišča, nato kot vodja muzejske zbirke, ves čas pa kot neumoren turistični delavec.

Zusammenfassung

IN MEMORIAM DR. ARNOLD PERNAT

Am 30. August 1973 ist in Laško der pensionierte Landesgerichtsrat Dr. Arnold Pernat gestorben. Der Verstorbene wurde am 28. November 1882 in Ormož geboren. Er besuchte die Volksschule in seinem Heimatort, das Gymnasium und die Universität in Graz, wo er im Jahre 1907 zum Doktor der Rechte promovierte. In seinen Studentenjahren wohnte er den archäologischen Ausgrabungen in seinem Heimatort bei, was sein Interesse für die Archäologie erweckte. Nach Abschluß des Studiums trat er seinen Dienst beim Gericht an und nach dem ersten Weltkrieg wurde er Vorstand des Bezirksgerichts in Laško, wo er bis zu seinem Tode lebte. In Laško genoß er großes Ansehen und war auch als Gemeinderat tätig. Er betätigte sich auch beim Verschönerungs- und Fremdenverkehrsverein (er war auch Präsident dieses Vereins), beim Alpenverein und als Jäger, Fischer und Kajaksportler. Dr. Pernat war im Jahre 1928 Vorsitzender des Wasserleitungsgremiums, als Laško die Wasserleitung bekam. Der Verstorbene hatte Laško liebgewonnen und interessierte sich für die Ortsgeschichte und Kunstdenkmäler und sammelte Artikel, die darüber geschrieben wurden.

Als Gerichtsvorstand schon im Ruhestand, übernahm er im Jahre 1949 die Leitung des lokalen Museums in Laško. Damit begann ein neues Kapitel in seinem Leben. Obwohl dem Beruf nach Jurist, machte er sich mit großem Eifer und Liebe an die Arbeit, da er nun seine jugendlichen Neigungen in der Praxis verwirklichen konnte. Achtzehn Jahre lang, von Mai bis Oktober, empfing er zusammen mit seiner Gemahlin die Besucher im Museum. Auf jedes neue, für das Museum erworbene Exponat war er stolz. Wenn jemand von den Besuchern noch mehr von Laško und seinen Sehenswürdigkeiten erfahren wollte, lud ihn Dr. Pernat zu sich nach Hause ein, wo er ihn dann mit Einzelheiten bekannt machte. Durch solche Beziehungen sind viele Freundschaften entstanden, so daß Dr. Pernat zusammen mit seiner Gemahlin eine Art »Außenminister« von Laško war. Der Verstorbene war auch Vertreter des Denkmalpflegeamtes für Laško und auch diese Funktion erfüllte er vorbildlich. Erst mit 85 Jahren legte er beide Funktionen nieder, interessierte sich jedoch weiter für alle Begebenheiten auf diesem Gebiet.

Dr. Pernat starb im hohen Alter von 91 Jahren. Die Stadt Laško wird ihn in schöner Erinnerung behalten.

FRANJO MAUER

OB DVAJSETLETNICI VELIKE POVODNJI V CELJU

DELEŽ GASILSKE ORGANIZACIJE PRI REŠEVALNIH DELIH

Hudo neurje, ki je v petek 4. junija 1954 kmalu po 18. uri zajelo severne in vzhodne predele celjske kotline in mesto Celje, je povzročilo v območjih občin Dobrna, Strmec, Vojnik, Škofja vas, Celje, Šentjur pri Celju, Štore, Žalec, Laško in Rimske Toplice katastrofalne povodnji, kakršne ljudje ne pomnijo.

Na področju Paškega Kozjaka ter južnih pobočij Pohorja so se utrgali kar trije oblaki. Pritoki reke Savinje so se kmalu spremenili v besneče hudournike, ki so prestopili bregove in rušili na svoji uničujoči poti vse, kar jim je bilo napoti. Pustošenje pa je še povečalo na stotine plazov. Tako so bili uničeni celi kilometri cest, domala vsi mostovi, cela vrsta gospodarskih poslopij, stanovanjskih hiš in žag pa porušeni in odneseni. Kjer je stal v Vojniku gasilski dom, je po poplavi ostala le struga. Velike količine vode so ponoči napolnile vso celjsko kotlino ter poplavile tudi mesto Celje do 2,5 m visoko.

Razbesnele so se vode pritoka Voglajne, ki si je utirala pot skozi Šentjur, Prožinsko vas, Štore in Teharje do Celja. Tudi potoki Pirešica, Koprivnica in Sušnica so ogrožali zahodne predele mesta Celja. Savinja je zaradi nenadnega dotoka velikih vodnih količin stranskih pritokov nevarno narasla in si utirala pot proti Zidanemu mostu. Preplavila je nižje ležeča naselja občin Laško in Rimske Toplice.

Potok Gračnica je od Jurkloštra do izliva v Savinjo porušil vse mostove ter na mnogih mestih uničil cesto Rimske Toplice—Planina.

Gasilska organizacija je v teh težkih dneh požrtvovalno izvrševala svojo dolžnost. Že ob prvih hudih nalivih 4. junija zvečer je alarmirala svoje članstvo, ki je to noč reševalo v svojih okoliših. Povsod so klicali na pomoč gasilce. Klicom »Na pomoč!« pa se je bilo marsikdaj možno odzvati le s tveganjem lastnega življenja. Primerov velike požrtvovalnosti in pripravljenosti, tvegati vse za sočloveka je bilo mnogo prav iz vrst gasilcev.

Najhuje je bilo v Vojniku, Arclinu in Škofji vasi. Komaj so odhitei gasilci iz Škofje vasi v Vojnik, že je uničujoča sila pričela rušiti in odnašati cele hiše v Škofji vasi. Kako hitro je naraščala voda, dokazuje tragična smrt gasilca Ivana Tanška v Škofji vasi.

Osnovani so bili štabi gasilske reševalne službe v Celju, Šentjurju, Zalcu, Vojniku in Laškem, katere so vodili sektorski poveljniki. V ogroženih krajih, kjer je bila zveza s centri pretrgana, so gasilci opravljali dolžnost reševanja pod vodstvom svojih društvenih poveljnikov, kakor je bil primer na Dobrni, Lembergu, Strmcu, Socki, Vojniku, Škofji vasi, Laškem, Rimskih Toplicah in drugod.

Okrajni gasilski štab se ni formiral, ker prve dni zaradi pretrganih telefonskih zvez ni bilo mogoče koordinirati dela. Naslednje dni pa je bila po sektorjih izven mesta Celja v pretežni večini nevarnost odstranjena. V Celju samem pa so v štabu za gasilsko reševalno službo sodelovali tudi funkcionarji okrajne gasilske zveze. Štab se je formiral v soboto, 5. junija zjutraj, v njem pa so bili: Tone Špes kot operativni vodja, Franc Rigler, Franjo Mauer, Tone Škorjanc, Dolfe Bervar, Konrad Mulej, Mihael Jelen in Jože Kunej.

V soboto popoldne je prišel v Celje poveljnik Gasilske zveze Slovenije Miran Špicar iz Ljubljane, nato pa še podpredsednik Milan Klemenčič iz Maribora. Ta je z mariborskimi gasilci vodil reševalno akcijo v Vojniku in Škoji vasi.

Že v dopoldanskih urah so prihajala na pomoč okoliška društva, med prvimi so bili gasilci iz Slovenskih Konjic in Prebolda.

V dopoldanskih urah se je reševalna akcija ob sodelovanju poveljnika Mirana Špicarja razširila. Poklicali so na pomoč vsa dosegljiva društva iz celjske okolice, Trbovelj, Maribora in Ljubljane. Klicu na pomoč so se polnoštevilno odzvali. Pri reševanju je tega dne sodelovalo 22 gasilskih enot z območja okraja Celje, 21 enot iz sosednjih okrajnih gasilskih zvez in sicer 6 iz Maribora, 5 iz Ljubljane in 10 iz Trbovelj. Stopili so takoj v akcijo pri reševanju, črpanju vode in odstranjevanju naplavin, predvsem v industriji, drugih javnih uradih in ustanovah, trgovskih podjetjih, skladiščih in drugod.

Tudi za naslednje dni je štab za reševanje napravil načrt in določil, iz katerih okrajev naj bi gasilci prišli na pomoč. In to izmenoma iz Maribora, Ljubljane in Trbovelj. Gasilske enote iz bližnje okolice Celja pa so bile na delu pri reševanju vsak dan.

Štab je imel organizirano prijavno službo, kjer so ogrožena podjetja in privatniki prijavljali potrebe po reševanju in črpanju vode. Zato je lahko razporejal gasilske enote in kontroliral delo.

Na nekaterih objektih je bilo potrebno črpati vodo noč in dan, v mnogih primerih celo z več črpalkami. Tako so delale noč in dan na pošti 4 motorne črpalke, v Cinkarni 15, v bolnici 9, na mestni občini in v Zdravstvenem domu 4, v Jugopetrolu 2 in v Tovarni emajlirane posode 6 črpalk.

Ko so bile v glavnem potrebe industrije in podjetij krite, so pričeli s črpanjem po vsem mestu in bližnji okolici (Trnovlje, Škofja vas, Vojnik, Ostrožno, Pečovnik, Čret, Zavodna, Nova vas).

Številne gasilske enote so na tem področju opravile v štirih dneh veliko dela. Izčrpale so vse kleti, izčistile poplavljene stroje in delavnice, kletna stanovanja, izčrpale vodnjake in to v vseh primerih po dva do trikrat.

Najvažnejši objekti reševanja

Štab za reševanje je posvečal nekaterim objektom več pozornosti. V prvi vrsti velja to za celjsko pošto, kjer je voda vdiralna do telefonskih akumulatorjev. Tu so črpali noč in dan s štirimi motornimi črpalkami in dosegli, da ni bila prekinjena telefonska zveza. V tej akciji so bili najpožrtvovalnejši gasilci iz Slovenskih Konjic, ki so zdržali skoraj dva dni. Izkazali pa so se tudi gasilci iz Celja in Gaberja.

Tudi Cinkarna je ob poplavi mnogo utrpela. Voda je udarila v kanale pod topilne peči in preplavila tovarno do višine 1,5 m. Ko je bil dostop v tovarno možen, so z mnogimi črpalkami (13 do 15) od sobote zjutraj do torka opoldne nepretrgoma praznili vodo iz jarkov. S tem so omogočili dovajanje plina po kanalih pod pečmi, da niso ugasnile. Pri črpanju vode je bila težkoča v tem, ker je bila voda močno pomešana z blatom, premogom in rudo ter so se številne črpalke pokvarile. Na njihova mesta so vključevali nove enote in končno so dobili iz rudnika Trbovlje dve električni centrifugalni črpalki in še eno od Betona v Celju, ki so opravljale nadaljnje črpanje vode.

Popolnoma je bila poplavljena tudi celjska bolnica z Zdravstvenim domom. Voda je segala do 2 m v višino. V kletih je bil uničen dragocen sanitetni material in hrana. Črpanje vode je bilo v soboto popoldne še neuspešno, ker je bil nivo vode v kletih isti kot na terenu. Zaradi tega so s črpanjem vode prekinili za nekaj časa, nadaljevali pa so v nedeljo zjutraj, ko je voda zunaj že nekoliko usahnila.

Vogljajna je odnesla most pri pošti in prekinila vodovodno cev, ki dovaja vodo Zavodni, Čretu in Jožefovemu hribu. Celjskim gasilcem je uspelo napeljati gasilske cevi iz hidranta pri pošti v hidrant na drugi strani Vogljajne in so tako vsaj delno oskrbeli prebivalstvo z vodo. Cevovod so nadzirali od sobote, 5. junija do petka, 11. junija štirje gasilci.

V Titovi kasarni so stalno delovale po štiri motorne brizgalne, ki so črpale vodo iz kleti.

Ko je bila izčrpana voda iz kleti, je ostalo povečini na dnu po 30 do 50 cm blata, katerega gasilske črpalke ne vlečejo. Zato so mobilizirali avto-cisterno za fekalije iz Maribora, ki je stopila v akcijo v bolnici. Ker ena ni zadostovala, so poklicali na pomoč še dve avto-cisterni iz Zagreba, ki sta stopili v akcijo predvsem v Cinkarni, bolnici, v šolah, zdravstvenih ustanovah in javnih zgradbah.

Disciplina gasilcev

Disciplina gasilcev je bila v glavnem vzorna. Odziv poklicanih enot je bil zelo dober, izostala so le društva, ki nimajo lastnih prevoznih sredstev ali pa so imela doma dovolj dela.

Nekatere gasilske enote so bile pri delu posebno požrtvovalne, tako so gasilci iz Kamnika vztrajali pri delu nepretrgoma od sobote popoldne do ponedeljka opoldne, dalje društva iz trboveljskega okraja, ljubljanska brigada pod vodstvom poveljnika Milana Vrhovca, mariborska brigada, katero so vodili Klemenčič, Samastur in Robinšek, ter društva sektorja Celje-mesto.

Okvare na motornih brizgalnah

Pri delu z motornimi brizgalnami je bilo izredno veliko okvar. Delno je tega kriva zastarelost brizgaln, pomanjkanje rezervnih delov, posebno svečk in, kakor je bilo že omenjeno, gosta in nečista voda. Ugotovili so, da so okvaro utrpeli predvsem manjše vaške gasilske enote, ki imajo zastarele stroje in neizkušene strojnike. Od vseh delujočih je bilo v defektu 20 % motornih brizgaln. Da bi mogli sproti odpravljati manjše okvare na motornih brizgalnah, so organizirali delavnico v prostorih mestnega društva, kjer sta uspešno delala Zdenko Puncer in Franc Dolinšek, v ponedeljek pa so poklicali na pomoč še strokovnjaka Pepela iz Žalca. Z odpravljanjem manjših napak so usposabljali motorne brizgalne za nadaljnje delo.

Prehrana in prenočišča

Prehrano gasilcev, ki so prispeli na pomoč iz daljne in bližnje okolice, je štab zadovoljivo reševal. Že prvi dan reševanja je mestna občina Celje poskrbela po svojih predstavnikih (Uršič, Rigler) za delitev prvih obrokov suhe hrane. V naslednjih dneh sta skrbela za prehrano člana štaba Bervar in Mulej.

Za prenočišča ni bilo treba mnogo skrbeti, saj so številni gasilci delali noč in dan, drugi pa so prespali noč na svojih vozilih ali pa v moštveni sobi gasilskega društva Celje-mesto. Bližnje gasilske enote pa so odšle domov in se naslednji dan zopet vračale.

SEZNAM SODELUJOČIH GASILSKIH ENOT dne 5. junija

Gasilsko društvo	Objekt reševanja
1. Prebold	Cinkarna
2. Žalec	Jugopetrol
3. Lopata	Cinkarna
4. Slovenske Konjice	Pošta
5. Braslovče	Ojstrica, Hotel Pošta
6. Konus, Slovenske Konjice	Cinkarna
7. Latkova vas pri Preboldu	Mlekopromet
8. Gotovlje	Kajuhov dom, Soc. zavar., Turist
9. Petrovče	Pošta
10. Kamnik	Narodna banka 625
11. Celje-mesto	Pošta
12. Celje-mesto	Cinkarna
13. Celje-mesto	Cinkarna
14. Domžale	Cinkarna
15. Trbovlje-rudnik	Mestno gledališče

Gasilsko društvo	Objekt reševanja
16. Babno	Mlekopromet
17. Motnik	Bolnica
18. Zreče, prostovoljno	Kajuhov dom
19. Zreče, industrijsko	Bolnica
20. Tovarna Aero	Kajuhov dom
21. Prebold, industrijsko	I. gimnazija, Sindikalni dom
22. Griže	Bolnica
23. Maribor-mesto	Cinkarna
24. Steklarna Rogaška Slatina (2 MB)	Ljudski magazin, Hotel Pošta
25. Trbovlje-mesto	Pošta
26. Cementarna Trbovlje	Pošta (ob 20 v defektu)
27. Vrbje — Ločica	Jurčičeva 5, Branibor
28. Vransko	Bolnica
29. MTT Maribor	Mestna občina
30. Kaplja	Bolnica
31. Rogatec	II. osnovna šola
32. Elektrarna Trbovlje	Hotel Pošta
33. Ljubljana-mesto	Bolnica
34. Tabor	Jugopetrol
35. Kaplja vas	Branibor
36. Ostrožno	Vino Koper, Branibor
37. Sempeter, industrijsko	Pošta, Cinkarna
38. Opekarna Loče	Pošta
39. Hrastnik, prostovoljno	Bolnica
40. Hrastnik, rudnik	Bolnica
41. Hrastnik, steklarna	Elektro
42. Dol pri Hrastniku	Bolnica
43. Zagorje	Mestna občina
44. Lokrovec	Podjetje za ceste
45. Ljubljana — bolnica	Bolnica
46. Maribor, poklicna	Kovinsko podjetje
47. Zagorje-mesto	Hotel Pošta
48. Ponikva pri Grobelnem	Majolka
49. TAM Maribor	v Vojniku
50. Ruše	v Vojniku
51. Bistrica pri Rušah	v Vojniku

**SEZNAM SODELUJOČIH GASILSKIH ENOT
dne 6. junija**

Gasilsko društvo	Prispelo		Objekt reševanja
	število mož	ob uri	
1. Lenart v Slov. Goricah	10	5.15	Bolnica
2. Pekre	8	5.15	Bolnica
3. Bistrica pri Rušah	10	5.15	Bolnica
4. Kamnik	15	6.30	Hotel Pošta
5. Šmarje pri Jelšah	10	6.30	Bolnica
6. Zreče	10	6.30	Prevoznništvo
7. Lokrovec	10	6.45	Ipavčeva 14 in 16
8. MTT Maribor	12	6.55	Cinkarna

Gasilsko društvo	Prispelo		Objekt reševanja
	število mož	ob uri	
9. Maribor — Tezno	6	6.55	Kasarna Gaberje
10. Gaberje	20	6.55	Kasarna Gaberje
11. Maribor Predilnica	16	6.55	Kasarna Gaberje
12. Gotovlje	7	6.55	Bolnica
13. Ruše	12	7.00	Cinkarna, Kmet. zadruga
14. Zagorje	15	7.00	Cinkarna
15. Dol pri Hrastniku	22	7.05	Ul. 29. nov., MLO, osn. šola
16. Zagorje	15	7.30	Kmet. zadruga (Golmajer)
17. Ostrožno	8	7.45	Mlekopromet, Tov. emajl. p.
18. Latkova vas	10	7.45	Lekarna Center
19. LJO Konjice	3	8.10	I. gimnazija
20. Prebold	7	8.20	II. osnovna šola
21. Celje-mesto	10	8.30	Aškerčeva ulica
22. Rogaška Slatina	15	8.35	Bolnica
23. Celje-mesto	10	8.40	Branibor
24. Lukovca	22	8.45	I. osnovna šola, bolnica
25. Griže	7	8.50	Bolnica
26. Trbovlje-elektrarna	8	9.00	Šlandrov trg
27. Trbovlje-mesto	12	9.00	Šlandrov trg
28. Steklarna Rog. Slatina	9	9.05	Mestna občina
29. Pristava	18	9.15	Mestna občina
30. Pristava-Zibika	8	9.15	Mestna občina
31. Pristava-Šempeter	9	9.15	Mestna občina
32. Maribor	11	10.00	I. gimnazija
33. Ložnica	11	10.00	Tov. emajl. posode
34. Prebold-Kaplja vas	8	10.15	Narodna banka
35. Šempeter, tekstilna	5	10.30	Jenkova ulica
36. Impol, Slov. Bistrica	11	10.30	Bolnica
37. Kamnik	13	11.00	Vino Koper
38. Mestinje	15	11.30	Petrol
39. Studenci pri Marižoru	9	13.00	Bolnica
40. Slovenska Bistrica	14	14.10	Cementnine
41. Gornja Bistrica	5		Kopališče Šlandrov trg
42. Šentvid pri Grobelnem	6		Cementnine
43. Slovenske Konjice	13		Kovinsko podjetje
44. Celje-mesto	16		Bolnica, štab

**SEZNAM SODELUJOČIH GASILSKIH ENOT
dne 7. junija**

1. Zagorje	8	6.00	Bolnica
2. Kotredež	7	6.00	Bolnica
3. Zagorje — rudnik	8	6.00	Cinkarna
4. Kamnik	13	6.30	Klavnica, Narodna banka
5. Maribor, avto za fekalije	4	6.30	Tovarniška 12 in Kovinarska 12
6. Celje-mesto	3	7.45	Pošta
7. Gaberje	5	7.45	Kasarna Gaberje
8. Gaberje	5	7.45	Kasarna Gaberje
9. Lopata	5	7.45	Cinkarna
10. Steklarna Hrastnik	12	8.00	Oficirski dom

Gasilsko društvo	Prispelo		Objekt reševanja
	število mož	ob uri	
11. Izlake	5	8.00	Cinkarna
12. Loke	5	8.00	Cinkarna
13. Trojane	11	8.00	Cinkarna
14. Celje-mesto	4	9.30	Bolnica
15. Rogaška Slatina	12	9.45	Bolnica
16. Prevoje	9	10.00	Tovarna emajl. posode
17. Blagovica	9	10.00	Cinkarna, Aškerčeva ul.
18. Vir	5	10.00	Tovarna emajl. posode
19. Drešinja vas	7	10.10	Cementnine, Kasarna
20. Ostrožno	11	10.10	Zdravstveni dom, Kasarna
21. Ljubljana-mesto	9	11.20	Bolnica
22. Ljubljana-Barje	10	11.50	Cinkarna
23. Medno	7	12.10	Metka
24. Ljubljana-Štepanja vas	4	12.35	Aškerčeva ulica
25. Ljubljana-Šiška	7	13.15	Bolnica
26. Ljubljana-Bežigrad	5	13.20	Bolnica
27. Ljubljana-Črnuče	5	13.20	Bolnica
28. Ljubljana-Vič	7	13.20	Bolnica
29. Ljubljana-Kozarje	6	13.20	Bolnica
30. Ljubljana-Brezovica	7	13.30	Mestna občina, Tovarna emajl. p.
31. Ljubljana-Zgornja Šiška	7	14.00	Petrol, Kasarna, Mariborska
32. Ljubljana-Dravlje	8	14.10	Dečji dom, Kmet. zadruga
33. Kemična Hrastnik	10	14.20	Šlandrov trg, Aškerčeva ul.
34. Ljubljana-Ježica	8	14.20	Tovarna emajl. posode
35. Ljubljana-Šentvid	8	14.20	Tovarna emajl. posode
36. Zagorje-rudnik	1	14.20	Cinkarna

**SEZNAM SODELUJOČIH GASILSKIH ENOT
dne 8. junija**

1. Celje-mesto	7	delali vso noč	Bolnica
2. Ljubljana-mesto	9	delali vso noč	Bolnica
3. Ljubljana-Vič	6	delali vso noč	Bolnica
4. Celje-mesto	3	delali vso noč	Pošta
5. Ljubljana-Kozarje	7	delali vso noč	Bolnica
6. Kemična Hrastnik	10	6.00	Tovarna emajl. posode
7. Ljubljana-Dravlje	8	6.00	Tovarna emajl. posode
8. Ljubljana-Štepanja vas	4	6.00	Tovarna emajl. posode
9. Izlake	15	6.00	Tovarna emajl. posode
10. Ljubljana-Šentvid	8	6.00	Kasarna, Trnovlje
11. Vir-Blagoje	23	6.00	Kasarna Gaberje
12. Ljubljana-Sp. Šiška	7	6.00	Etol, Miklošičeva
13. Medno	7	6.00	Metka
14. Ljubljana-Zg. Šiška	7	6.00	Bolnica, Kersnikova
15. Bežigrad-Črnuče	10	6.30	Bolnica
16. Ježica	8	6.30	Bolnica, Elektro
17. Barje	10	6.30	Bolnica
18. Gaberje	12	6.30	Kasarna Gaberje
19. Ruše	7	7.00	Škofja vas
20. Drešinja vas	8	7.05	Ljud. magazin, Aškerčeva
21. Ostrožno	9	7.25	Leskovškova, Tovarniška

Gasilsko društvo	Prispelo		Objekt reševanja
	število mož	ob uri	
22. Padova	6	7.30	Vojnik
23. Rače	6	7.30	Vojnik
24. Videš	5	7.30	Vojnik
25. Zgornja Bistrica	5	7.30	Vojnik
26. Slovenska Bistrica	5	7.30	Vojnik
27. Fram	5	7.30	Vojnik
28. Selnica	6	7.30	Škofja vas
29. Ruše — tovarna	5	7.30	Škofja vas
30. Ruše	7	7.30	Škofja vas
31. Brezovica	6	8.00	Tovarna emajl. p., Tehnometal
32. Selnica	6	8.00	Škofja vas
33. Ruše — tovarna	5	8.00	Škofja vas
34. Maribor-mesto	9	8.00	Elektro
35. Razvanje	9	8.00	Cementnine
36. Pobrežje	10	8.00	Mariborska cesta
37. Svila	2	8.00	Mariborska cesta
38. Studenci pri Mariboru	8	8.00	Čret
39. Radvanje	2	8.00	Čret
40. MTT Maribor	9	8.00	
41. Kamnica	3	8.00	II. osnovna šola
42. Predilnica Maribor	7	8.00	Mlekarna
43. Železnica	5	8.00	Mlekarna
44. Pekre	6	8.00	Hudinja, Vrunčeva
45. Tezno	6	8.00	Mariborska
46. Rače	6	8.00	Mariborska
47. Sentjur pri Celju	10	10.30	Trnovlje, Aškerčeva
48. Maribor, avto za fekalije	3	10.30	Bolnica

SEZNAM SODELUJOČIH GASILSKIH ENOT
dne 9. junija

1. Rečica	5	6.00	Tovarna emajl. posode
2. Rečica industrijsko	5	6.00	Tovarna emajl. posode
3. Dramlje	5	6.00	Trnovlje
4. Celje-mesto	4	6.00	Pošta
5. Šempeter v Sav. dol.	4	6.00	Škofja vas
6. Arja vas	3	6.00	Škofja vas
7. Zreče industrijsko	4	6.00	Ekonomija Lava, Delavska
8. Lesično	4	6.00	Škofja vas
9. Gomilsko	4	6.00	Vojnik, Škofja vas
10. Grajska vas	4	6.00	Škofja vas, Vojnik
11. Ločica-Vransko	5	6.00	Škofja vas, Vojnik
12. Zalec	5	6.00	Vrunčeva 7
13. Babno	5	6.00	Bolnica
14. Prožinska vas	7	6.00	Trnovlje
15. Lokrovec	7	7.00	Nova vas, Dobrova
16. Letuš	5	7.00	Cinkarniška pot
17. Braslovče	4	7.00	Dečkova, M. Krajnc
18. Lopata	6	7.00	Kersnikova, Mariborska
19. Ostrožno	8	7.00	Cinkarna, Ostrožno

Gasilsko društvo	Prispelo		Objekt reševanja
	število mož	ob uri	
20. Slovenske Konjice	11	7.30	Etol in Mariborska
21. Slivnica pri Celju	6	7.30	Trnovlje
22. Drešinja vas	7	7.30	Bolnica
23. Konus, Slovenske Konjice	5	7.30	Etol
24. Zagrad-Pečovnik	8	7.45	Delavska, Mariborska
25. Gaberje	11	8.00	Kasarna Gaberje
26. Imeno	5	8.00	Mladinski dom, Tov. pohištva
27. Podčetrtek	5	8.00	Mariborska, Tov. pohištva
28. Sv. Peter na M. selu	4	8.00	Trnovlje
29. Mestinje	4	8.00	Trnovlje
30. Šmarje pri Jelšah	9	8.00	Dečkova 23, 25
31. Sedlarjevo	4	8.00	Mladinski dom, Tov. pohištva
32. Steklarna Rog. Slatina	5	8.10	Mariborska 71
33. Rogatec	10	8.45	Etol, Kersnikova
34. LIO Slov. Konjice	4	9.30	Ljudski mag., Sp. Hudinja
35. Loče	3	11.00	Trnovlje

dne 10. junija

1. Celje-mesto	15	7.00	Bolnica
2. Babno	6	7.00	Bolnica
3. Zagrad-Pečovnik	6	7.30	Zadružni dom Babno
4. Steklarna Rog. Slatina	5	7.30	Vojnik, Vodnikova ul.
5. Šešče	5	7.30	Kersnikova ulica
6. Št. Lovrenc v Sav. dolini	4	7.30	Kersnikova ulica
7. Laško	4	7.45	Čret 71, 55, 32, 62, 11, 18
8. Zreče industrijsko	4	8.15	Majdičev mlin
9. LIO Slov. Konjice	4	8.30	Bežigrajska in Lava
10. Konus Slov. Konjice	5	8.30	Ekonomija Lava
11. Gaberje	12	8.30	Kasarna Gaberje
12. Slovenske Konjice	12	10.00	Vojnik
13. Lopata	5		Babno

dne 11. junija

1. Ostrožno	5	7.00	Ostrožno
2. Lopata	5	7.00	Medlog
3. Celje-mesto	6	7.00	Bolnica
4. Babno	6	7.00	Bolnica
5. Gaberje	10	7.00	Kasarna Gaberje
6. Parižlje	6	9.15	Cementnine, Mestna občina
7. Tovarna nogavic Polzela	6	9.15	Klavnica, Mestna občina

Ker so bila reševalna dela v glavnem končana, se je štab dne 11. junija zvečer razformiral.

V seznamih niso zajeta industrijska gasilska društva Cinkarne, Tovarne emajlirane posode, Metke, Tovarne sadnih sokov in lesne industrije Savinja, ki so z vsem svojim članstvom sodelovala noč in dan pri črpanju vode in čiščenju naplavin v svojih podjetjih.

POPLAVA V TOVARNI EMAJLIRANE POSODE

V soboto 4. junija 1954 je v popoldanskih urah sonce izredno močno pripekalo. Okrog 17. ure se je nebo pooblačilo. Vsi znaki so kazali, da se bliža neurje. Kmalu po 18. uri se je vtila silovita ploha, ki je trajala nekako do 19. ure, nakar je curkoma padal dež pozno v noč.

Delavci v tovarni, ki so končali popoldansko izmeno ob 20. uri, so delali normalno in tudi nočna izmena, ki je nastopila delo ob 20. uri, ni bila v začetku prav nič ovirana.

Od vodilnih ljudi je bil od zgodnjih popoldanskih ur v tovarni le inž. Rihard Pompe (predsednik gasilskega društva). Postaja milice v Gaberju je okrog 19. ure sporočila, da voda vdira v zadrugo v Vojniku, tudi druge postaje milice so dobile podobna sporočila, vendar še ni kazalo, da bi bila večja nevarnost za Celje. Kljub temu je postavil inž. Pompe k Voglajni opazovalca Draga Kranjca ter mu naročil, naj ga telefonično obvešča o stanju vode. Proti večeru je inž. Pompe v spremstvu nekaterih gasilcev pregledal stanje ob Voglajni in ugotovil, da voda hitro narašča. Opazovalcu je dal nalog, naj vsakih 5 minut telefonično obvešča dežurne gasilce o naraščanju vode. Opazovalec Drago Krajnc je dal zadnje sporočilo ob 22.15. Voda je z neverjetno naglico udarila čez bregove, tako da se je opazovalec s težavo rešil.

5. junija 1954:
Pogled z
Delavske 18
proti mestu, ob
5. uri

5. junija 1954:
Pri vходу v
tovarno EMO
ob 8.20

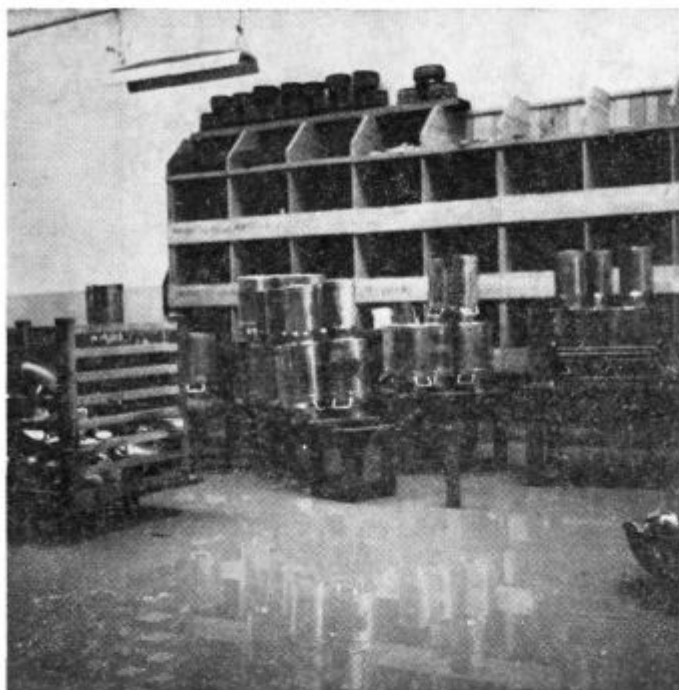
Ko je okrog 21. ure voda začela vdirati v kletno skladišče elektrodelaavnice, je inž. Pompe poklical v tovarno nekatere mojstre, šefe produkcije in direktorja Vladimira Vebra. Vsi obveščeni so prišli takoj v tovarno.

Ob 21.30 se je zлил močan val vode v tovarno. Prodril je med konstrukcijsko pisarno in leseno barako ter se z neverjetno naglico širil in naraščal po dvorišču. V zadnjem trenutku je padla odločitev direktorja in inž. Pompe, da se takoj ustavi delo in ugasnejo peči, ustavi generator in kotlarna, delavstvu pa je bil dan nalog, da dvigne posodo, ki je bila postavljena na tleh, na višja mesta. Demontirali so elektromotor v lužilnici in ga postavili na višje mesto, medtem pa je voda začela vdirati v delavnice in se z veliko naglico širila. Delavcem so dovolili zapustiti delo in se umakniti na varna mesta. To je bilo okrog 22. ure. Z glavno sireno so objavili znak za nevarnost poplave.

Ob 22.30 je vdrl po Delavski cesti silovit val vode, ki je z veliko naglico naraščal in prenašal s seboj težke hlode in razne druge predmete ter podiral ograje.

Voda je vdrla v upravne pisarne in v pičlih 15 minutah narasla nad 1 m visoko, tako da se je dalo rešiti le to, kar je bilo najbolj nujno kot npr. pisalni in računski stroji, važnejši arhiv in pod.

Gasilci in drugi delavci so se lotili reševanja v podjetju, vendar brez večjega uspeha. Reševanje tudi ni bilo mogoče. Okrepljena dežurna gasil-

5. junija 1954:
Montažni
oddelek EMO
ob 9.55

ska desetina je z veliko težavo prišla v gasilsko garažo, kjer so bili spravljene dihalni aparati in drugo orodje. Z velikim naporom so gasilci rešili dihalne aparate, 200 m cevi ter dve motorni brizgalni, kakor tudi vso gasilsko opremo v dežurni sobi.

Gasilska desetina se je nato podala na reševanje v tovarno, kjer so rešili nekatere ljudi, elektromotorje, odprli peči »muflovke« in tako preprečili eksplozijo. Nato so nekateri gasilci še nudili pomoč ljudem, ki stanujejo na Delavski cesti in v bližini tovarne. Med ostalimi so tu rešili družino Pangerl.

Nekaj po 24. uri je voda dosegla maksimalno višino okrog 1,4 m. Takšna je ostala približno eno uro, nakar je začela polagoma upadati.

Pogled na poplavljenе delavnice, posebno na skladišče, emajlirnico in surovinski oddelek, je bil strašen. V skladišču je voda podrla velike količine zložene posode in jo v silnem trušču razmetala po celem skladišču. Poplavljenih je bilo nad 180 ton že izgotovljene posode. V emajlirnici je voda preplavila razgrete peči, a v surovinskem oddelku je segala višina vode čez najobčutljivejše dele strojev. Poplavljenih je bilo nad 600 elektromotorjev. Voda je prinesla s seboj tudi veliko blata in druge nesnage, tako da so se vsi kanali napolnili in zamašili in voda ni mogla odtekati.

Dne 5. junija je ob 4. uri bila višina vode še vedno nad 80 cm, nato pa je začela naglo upadati. V tovarni, kakor tudi na dvoriščih, po cestah in

5. junija 1954:
Park ob Delavski
cesti

stanovanjskih hišah so ostale velike količine blata. Voda je bila pomešana tudi s kislino, ki se je razlila deloma v tovarni organskih barvil, Cinkarni, a okrog 50 steklenih balonov kisline se je razlilo v sami tovarni. Razlita kislina, pomešana z vodo, je povzročila veliko škodo na strojih in drugih napravah, kakor tudi na materialu, predvsem pa na pločevini, polizdelkih in gotovih izdelkih.

Okrog 9. ure dopoldne je voda že toliko upadla, da je bilo mogoče hoditi po podjetju, vendar zaradi velikih količin blata ni bilo mogoče misliti na čiščenje poplavljenih delavnic. Stroji in vse naprave so nudile žalostno sliko opustošenja. Šele ob 14. uri so pričeli z delnim čiščenjem, predvsem so odpirali kanale, da bi se voda čimprej odtekla.

Načrtno delo pri čiščenju so pričeli šele naslednji dan, to je v nedeljo 6. junija. Formirali so štab, ki so ga sestavljali vsi vodilni uslužbenci z direktorjem na čelu, nato predsedniki upravnega odbora, delavskega sveta in sindikata ter sekretar partijskega komiteja tovarne. Takoj so bili storjeni najnujnejši ukrepi, predvsem pa so začeli delati načrtno.

Podjetju so priskočile na pomoč nekatere gasilske enote in kolektivi, ki so se na vso moč trudili, da bi spravili podjetje v normalno stanje.

Posebno uspešno so delovale naslednje gasilske enote: Poklicni gasilci iz Ljubljane, Poklicni gasilci iz Maribora, gasilska društva Ostrožno,

Rudnik Laško, Rečica ob Savinji, Ljubljana-Ježica, Blagovica, Prevoje, Dravlje, Zagorje in Hrastnik.

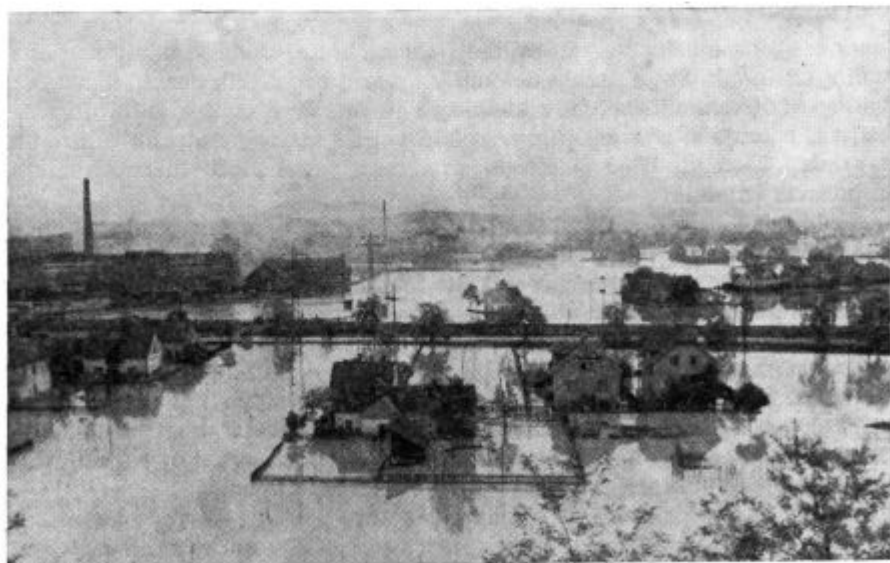
Pomoč, ki so jo nudila razna podjetja, je bila tudi dobrodošla. Agroservis iz Ljubljane je dal na razpolago v najbolj kritičnem času črpalko, traktor in 6 ljudi; Vojno podjetje Kamnik je darovalo poplavljenecem 12,5 m³ lesa in dalo na razpolago tovarni avto s šoferjem; Saturnus iz Ljubljane je dal na razpolago tovarni avto in šoferja za 14 dni; Litostroj iz Ljubljane je poslal 12 strokovnjakov za teden dni; 25 članov kolektiva Zdravilišča Novo Celje je delalo v tovarni 5 dni po 5 ur na dan.

Ostala podjetja so pomagla predvsem pri sušenju elektromotorjev in varilnih agregatov. Posebno so si prizadevala Elma, Črnuče, kakor tudi Rade Končar, Zagreb in TAM Maribor. Od 600 poplavljenih elektromotorjev so jih strokovnjaki EMA sami usposobili okrog 250, ostale pa so usposobila navedena podjetja. Tudi od 100 poplavljenih agregatov za varjenje so jih 20 posušili doma, ostalo količino pa že prej omenjena podjetja.

Okrajni sindikalni svet je organiziral 18 tovornih avtomobilov za odvoz blata in druge nesnage. Avtomobili so bili večinoma iz Ljubljane, nekaj pa tudi iz drugih krajev.

Iz kolektiva Steklarne Rogaška Slatina je prišlo v nedeljo delat 40 ljudi, ki so delali 3 ure pri čiščenju stanovanjskega naselja.

V tovarni je delo hitro napredovalo. Kolektiv je vložil vse svoje moči, da je najprej očistil delavnice ogromnih naplavin. Najprej so usposobili oddelke in naprave, ki so imele možnost pomagati drugim oddelkom. To so bili vodovod, razsvetljava, črpalka na Voglajni, remontni oddelek,

Pogled na poplavljeno Zavodno (vzhodni del Celja)

kotlarna, mehanična delavnica, generator s plinskim vodom, žarilne peči, lužilnica idr.

Dne 8. junija je bila zakurjena kotlarna in očiščena lurgi naprava, a acetilenska naprava je bila v pogonu že naslednjega dne. 11. junija je bila usposobljena črpalka ob Voglajni, kar je mnogo pripomoglo k hitrejšemu delu. V naslednjih dneh je začel delati tudi generator.

Močno je bila poškodovana telefonska centrala in poplavljeni so bili vsi telefonski aparati, ki so se nahajali v pritličnih pisarnah. Štab je poskrbel, da je bila vzpostavljena zasilna zveza z mestom, in sicer najprej na eni liniji, v 8 dneh pa so imeli zvezo že na treh linijah. Domači strokovnjaki pa so centralo usposobili v pičlih 20 dneh in tako dobili zvezo s posameznimi delavnicami, oddelki in pisarnami.

Po vsestranskem prizadevanju celotnega kolektiva je bila tovarna dokončno usposobljena dne 28. junija. Ta dan je začela normalno obratovati.

NAJVEČJA VIŠINA VODE V OBRATIH

Lužilnica pocink.	119 cm	Stiskov. odpadkov	118 cm
Lužilnica emajl.	100 cm	Uprava v splošnem	95 cm
Lužil. stroj za alu	113 cm	Sklad. polizdelkov	130 cm
Emajlirnica	97 cm	Parni kotli	100 cm
Dekor oddelek	111 cm	Plinski generator	153 cm
Peskarnica	121 cm	Črpalka ob Voglajni	165 cm
Izdel. šablonov	117 cm	Prikrojevalnica	115 cm
Sestavljalnica	111 cm	Vlačilnica	124 cm
Brušenje in zakov.	103 cm	Oblikovalnica	129 cm
Lakirnica	120 cm	Žarilna peč I	136 cm
Izdel. jekl. k.	100 cm	Žarilna peč II	113 cm
Mineralni mlin	118 cm	Kovačnica	100 cm
Topilnica emajlov	103 cm	Izdelov. ročajev	130 cm
Mlin za emajle	103 cm	Varilnica	115 cm
Kalilnica	115 cm	Kleparski oddelek	117 cm
Radiator	112 cm	Radiatorski oddelek	112 cm
Mehanična delavnica	117 cm	Izdel. kopalnih kadi	113 cm
Zidarji	112 cm	Pokositrarna	119 cm
Strojno ključav.	115 cm	Lužilnica voj. kotlov	112 cm

VIŠINA VODE PO STANOVANJSKIH HIŠAH

Mariborska cesta 62	160 cm	Delavska cesta 29	130 cm
Mariborska cesta 56	80 cm	Delavska cesta 29a	130 cm
Kovinarska ulica 1	50 cm	Delavska cesta 31	130 cm
Kovinarska ulica 2	50 cm	Krožna pot 4	220 cm
Kovinarska ulica 4	70 cm	Krožna pot 5	145 cm
Kovinarska ulica 5	95 cm	Krožna pot 6	220 cm
Kovinarska ulica 7	106 cm	Krožna pot 7	190 cm
Kovinarska ulica 9	116 cm	Krožna pot 8	190 cm
Kovinarska ulica 11	112 cm	Krožna pot 9	172 cm
Kovinarska ulica 12	110 cm	Krožna pot 10	220 cm
Delavska cesta 35	90 cm	Kersnikova ulica 2, 2a, 4	160 cm
Delavska cesta 16	198 cm	Ulica 29. novembra 11	185 cm
Delavska cesta 18—20	200 cm	Dečkova 3	76 cm
Delavska cesta 22	200 cm	Dečkova cesta 57, 58, 59,	60 cm
Delavska cesta 27	130 cm	IKS	190 cm

Okoliš Vojnik ob poplavi — Iz poročila sektorskega poveljstva Vojnik — poveljnik Franjo Zidanšek.

Po hudih nalivih v noči od 4.—5. junija so iz hribov in strmin nad Dobro, Strmcem in Vojnikom prihrumele velike količine vode. Potoka Dobrnica in Hudinja sta postala veletok, ki je rušil za seboj vse, kar je zajel. Temu se je pridružil še drugi vodni val z vzhodnih obronkov Tomaža. Vojnik je bil v spodnjem delu popolnoma zalit. Voda je rušila stanovanjske in gospodarske zgradbe, mostove, odnašala les in preplavila žitna polja. Silne vodne gmote so se zaletale v zidan gasilski dom, ki je izginil v valovih proti Škofji vasi. Ljudje so se zatekali na podstrešja in dimnike, bilo je tudi žrtev, mnogo živine je utonilo.

Že po prvem spoznanju nevarnosti naraščanja vode so se oglasile sirene. Gasilci so z vso naglico obveščali prebivalstvo o grozeči nevarnosti. Gasilsko društvo Vojnik je klicalo sosedna društva na pomoč. Prihiteli so gasilci iz Škofje vasi, Trnovelj, Ljubečne in Gaberja, ki pa so se morali hitro vrniti na svoja področja, ker jih je tudi že ogrožala voda.

Na pomoč v Vojnik je prišla gasilska enota iz Slovenskih Konjic. Že na Frankolovem in Ivenci so bredli vodo, ustavili pa so se v Višnji vasi, kjer je bilo že vse pod vodo. Najprej so z vrvmi rešili 4 vojake, ki so reševali in se pred naraščajočo vodo zatekli na streho svinjaka. Nato so pomagali reševati živino in druge predmete.

Gasilci iz Maribora, ki so hiteli na pomoč v Celje so se ustavili za kratek čas v Vojniku in Škofji vasi, kjer so z vso vnemo reševali.

Pri reševanju ob poplavi se je 5. junija smrtno ponesrečil in utonil Ivan Tanšek, član GD Škofja vas. Reševal je živino in druge predmete ter nato pohitel še v svoje stanovanje, da bi kaj rešil. Zajel ga je val vode in je utonil.

Gasilska društva sektorja Vojnik so z velikimi napori sodelovala pri reševanju ljudi, živine in drugih premičnin, nato pa vse do 11. junija pomagala odstranjevati naplavljen les in drug material. Črpali so vodo iz kletnih in stanovanjskih prostorov, čistili ter razkuževali vodnjake.

V reševalni akciji je sodelovalo vseh 12 gasilskih društev sektorja Vojnik, in sicer Socka z 20 člani, Šmartno v R. d. s 35 člani, Ljubečna z 32 člani, Trnovlje s 24 člani, Dobrna z 20 člani, Škofja vas s 30 člani, Vojnik s 30 člani, Strmec s 24 člani, Frankolovo z 18 člani, Lemberg z 18 člani in Vitanje s 26 člani. Industrijsko gasilsko društvo Tovarne volnenih odev Škofja vas je s 27 člani postavilo leseno barikado pred vhodom v prostore in s tem preprečilo, da voda ni odnašala strojev in materiala.

Štab gasilske reševalne službe v Celju je dodelil na področje sektorja Vojnik za reševalna dela: 8. junija 13 gasilskih enot (večina iz OGZ Maribor), 9. junija 12 gasilskih enot (iz OGZ Celje) in 10. junija 2 gasilski enoti.

Iz poročila sektorskega poveljstva Šentjur pri Celju

Neurje dne 4. junija je že od do 18. ure izlilo toliko padavin, da so Pešnica, pritok Voglajne, kakor tudi ostali manjši pritoki narasli za 2,5 m. Pri Zadrúžnem domu v Šentjurju je voda tekla preko ceste v višini 30 cm. Največja količina vode je pritekla po strugi Pešnice; ta je sprejemala količine padavin, ki so padle v Konjiških gorah. Od tod se je valila voda skozi Dramlje, Sele v Šentjur ter že nosila les ter druge premičnine. Ob 20. uri je bil položaj tako resen, da so alarmirali gasilstvo in obvestili prebivalstvo o grozeči nevarnosti. Posebej so še obvestili Tovarno poljedelskih strojev, ki je pričela reševati stroje, predvsem elektromotorje.

Pešnica je v dveh zaporednih valih zalila področje spodnjega Šentjurja, severno od železniškega nasipa ter s silovito naglico rušila in odnašala, kar se ji je zoperstavljalo. Ker je v železniškem nasipu le en propust do Voglajne, ta vodna masa ni mogla sproti odtekati; tako je bil ob 22. uri poplavljen ves spodnji trg. Voda je naraščala in pritiskala na železniški nasip, ki ga je ob 2. uri (5. jun.) pretrgala. Med tem časom so bili vsi ogroženi že obveščeni po gasilskih kurirjih ter že reševali živino in premičnine.

Vodostajna služba je ugotovila, da se je ob 3. uri Pešnica umirila ter ob 4. uri pričela polagoma upadati. Nivo vode je bil severno od nasipa za 1,5 m višji kot južno od nasipa. Ob 6. uri je pričela naraščati Voglajna ter resno ogrožati lesno industrijsko podjetje ter Mline. Ker so bili pravčasno obveščeni o nevarnosti, so rešili elektromotorje in gasilsko orodje. Voda je odnesla okrog 100 m³ razne hlodovine, ki je nato ogrožala mostove na Voglajni.

Vodne gmote so se valile proti Štoram in Teharjem. V Štorah so gasilci najprej pomagali reševati stroje v tovarni, nato pa so pomagali še civilnemu prebivalstvu. V Teharjih pa so gasilci reševali v mlinu moko in žito ter razbremenjevali mostove.

Ko je voda na površju že odtekla, so gasilci črpali vodo iz kleti in vodnjakov ter čistili mline ob Voglajni.

Organizacija reševanja na poplavljenem področju

Od 4. do 6. junija so gasilske enote reševale na svojem teritoriju pod vodstvom društvenih poveljnikov, ker je bila prekinjena zveza med posameznimi kraji. Šele, ko je bila možnost koordiniranega dela, se je v nedeljo ob 7.30 sestal štab za reševanje v šentjurskem sektorju. V njem so sodelovali:

- Jože Boršič za organizacijo delovne sile;
- Feliks Smola za reševalna dela;
- dr. Franc Svetina za zdravstveno službo in sanitarna dela;
- inž. Adolf Cizej za pomoč kmetijskemu sektorju;
- komandir milice Šentjur za varnostno službo.

Štab je poskrbel za reševalna dela in izdal naloge za reševanje žita iz centralnega skladišča, za razbremenitev mostov, natrpanih s hlodovino, za črpanje vode iz kleti in vodnjakov, za razkuževanje vodnjakov, za čiščenje mlinov in varovanje hlodovine, ki je bila naplavljena po njivah in travnikih.

Pri reševalnih delih so sodelovala naslednja gasilska društva:
Šentjur: 4. junija (15 članov), 5. junija (12 članov), 6. junija (12 članov), 7. junija (12 članov), 8. junija (10 članov v Celju).
Store: 5. junija (32 članov).
Dramlje: 8. junija (5 članov v Celju).
Ponikva: 6. junija (5 članov).
Teharje: 4. junija (13 članov).
Prožinska vas: 4. junija (17 članov), 8. junija (5 članov v Celju), 9. junija (9 članov), 10. junija (7 članov).
Slivnica: 4. junija (8 članov), 5. junija (5 članov), 9. junija (6 članov v Celju).
Lokarje: 5. junija (5 članov).
Loka-Žusem: 5. junija (14 članov).

Iz poročila sektorskega poveljstva Žalec — poveljnik Vinko Jordan.

Katastrofalna poplava, katera je težko prizadela mesto Celje z ožjo okolico, Vojniško kotlino in severni del Savinjske doline, je zelo občutno prizadela tudi območje našega gasilskega sektorja in predvsem naselja Velike Pirešice, kjer je narasel potok Pirešica za celih 5 m nad normalo ter zalil hiše in odnesel mostove; bila so pri tem ogrožena življenja ljudi in živali. Tudi potok Ložnica je izredno narasel, prestopil pri Polzeli in Grušovljah bregove ter se z veliko hitrostjo in silo razlil čez polja in travnike ter poplavlil vasi Grušovlje, Podlog, Gotovlje, Ložnico, Arjo vas, Drešinjo vas in delno tudi Levec.

Spričo te nepričakovane katastrofe so klicale v noči od 4. na 5. junij sirene naših gasilskih društev gasilce na pomoč.

Glavno reševalno delo so opravili gasilci v noči od 4. do 5. junija. Že ob 21. uri je bilo alarmirano društvo Žalec. Takoj so se odpeljali na Veliko Pirešico, kjer so reševali iz barake speče delavce Cestnega podjetja. Rešili so 12 delavcev, le zadnji je po nesrečnem naključju padel v vodo in utonil.

Gasilci iz Prnovega so v kritični noči reševali ljudi in živino na levem bregu Pirešice; nekateri so hodili do pasu v vodi.

V Gotovlje je prihrumela voda že ob 23.30. Z znakom alarma so zbudili prebivalce, ki niso slutili nevarnosti. Gasilci so pomagali ljudem spravljati živino na višje lege. Pod kozolci in gospodarskimi poslopji je drla voda in odnašala s seboj razno orodje. Gasilci so bredli po vodi od objekta do objekta ter zavarovali predmete, da jih ni odnesla voda. Po 2. uri je začela voda upadati, gasilci pa so bili budni in na delu do jutra.

V zgodnjih jutranjih urah je klical na pomoč rudnik v Zabukovci, kjer je voda zalila jašek, v katerem sta bila še dva nerešena rudarja. Takoj so stopili tam v akcijo gasilci iz Žalca in Vrbja.

Naslednji dan 5. junija so gasilci pomagali pri pospravljanju raznih nanošenih predmetov, pri čiščenju cest ter gradnji zasilnih mostov ali brvi.

Na poziv štaba za reševanje v Celju smo z našega sektorja dali vse razpoložljive motorne brizgalne z desetino moštva. Pri črpanju vode iz kleti in stanovanj so v Celju v soboto, nedeljo in ponedeljek sodelovala

naslednja društva: Žalec, Gotovlje (4 izmene), Vrbje, Zg. Ložnica, Šempeter, Drešinja vas, Arja vas, Petrovče in Levec. Društvi Zg. Ponikva in Prnovo se zaradi porušenih mostov akcije v Celju nista mogli udeležiti. Ko so prišla društva iz Celja domov, so morala še na svojem območju črpati vodo iz kleti in vodnjakov, ki so bili zaradi poplave okuženi. Tako so imela društva tudi vsako na svojem področju dosti dela.

Iz poročila sektorskega poveljstva Laško — poveljnik Roman Mlakar
Katastrofalna poplava, ki je zajela celjsko kotlino v noči od 4. do 5. junija je zaradi visoko narasle Savinje in njenih pritokov občutno prizadela tudi od Celja do Zidanega mostu ležeče kraje; ti so: Laško, Tevče, Marija Gradec, Šmarjeta, Rimske Toplice in Gračnica — na področju občin Laško in Rimske Toplice.

Voda je vdirala v niže ležeče zgradbe v navedenih krajih, v trafopostajo, zdravilišče in dom Partizana v Laškem, ogrožala del vasi Šmarjeta, v dolini Gračnice odnesla vse mostove, porušila na mnogih krajih cesto Toplice—Jurklošter.

Gasilsko društvo Laško je na svojem področju v noči od 4.—5. junija reševalo živino, pohišstvo in prehrano ter alarmiralo prebivalstvo v ogroženih stavbah. V naslednjih dneh je črpalo vodo na trafopostaji, v zgradbi zdravilišča in doma Partizana — nato pa tudi pomagalo pri reševalnih delih v Celju. V tej akciji je sodelovalo 27 članov.

Gasilsko društvo Rimske Toplice je reševalo na svojem področju v Šmarjeti, Rimskih Toplicah in Gračnici. Evakuirali so ljudi in živino iz ogroženih predelov. Pravočasno so odstranili arhiv in premičnine iz poplavljenih prostorov občinskega ljudskega odbora ter pošte v Rimskih Toplicah. Sodelovalo je 19 članov.

Gasilsko društvo Rečica je sodelovalo pri črpanju vode in odstranjevanju naplavin v Celju in na cesti v Tremarjih. Akcije se je udeležilo 26 članov.

Gasilsko društvo Vrh nad Laškim je odstranjevalo naplavine v Laškem in Tevčah.

Iz poročila sektorskega poveljstva Prebold — poveljnik Miha Lapan
Zaradi velikih padavin v noči dne 4. junija so naši gasilci bili v pripravljenosti. Vode na našem območju niso toliko narasle, da bi preplavile bregove.

V rudniku Zabukovca je voda zalila jašek, iz katerega se dva rudarja nista mogla rešiti. Uprava rudnika je klicala na pomoč sosedna gasilska društva. Z našega sektorja so se reševanja v rudniku udeležila tri društva: Tkalnica Prebold, Griže in Latkova vas. Prišli pa so tudi gasilci iz Žalca in Vrbja. Gasilci so takoj stopili v akcijo, postavili so štiri motorne brizgalne v verigo, da bi iz 160 m globokega jaška črpali vodo, kar pa jim ni uspelo. Ker so se po dveurnem delu trije strojniki onesvestili, so prenehali z delom. Ko so prispeli poklicni gasilci iz Ljubljane, so ugotovili, da je to delo neuspešno in nemogoče. Šele ko so delavci rudnika

montirali električno črpalko, ki je po gasilskih tlačnih ceveh izčrpala vodo, so rešili rudarja.

Dne 5. junija je štab za reševanje klical vsa društva na pomoč v Celje. Društva so se pozivu takoj odzvala in po načrtu odšla v Celje. Pri črpanju vode v Celju od 5. do 10. junija so z našega sektorja sodelovala naslednja gasilska društva:

Tkalnica Prebold, Griže, Latkova vas, Kaplja vas, Prebold-Dolenja vas, Šešče in Sv. Lovrenc skupno z 276 člani.

Ker na svojih območjih niso imeli poplave, so se reševalnih del, ki jih je vodil štab za reševanje v Celju, udeležili še naslednji:

Gasilska društva sektorja Vransko:

Vransko: 5. junija (6 mož); Kapla: 5. junija (10 mož); Ojstriška vas: 5. junija (8 mož); Ločica: 9. junija (4 možje); Gomilsko: 9. junija (4 možje); Grajska vas: 9. junija (4 možje). Ker v sektorju Vransko niso imeli primernega prevoznega sredstva, je kmetijska zadruga dala na razpolago svoj tovorni avtomobil, ki je gasilce prevažal na določena mesta in nazaj.

Gasilska društva sektorja Mestinje:

Dne 6. junija: Pristava (18 članov), Mestinje (15 članov), Zibika (9 članov), Sv. Peter (9 članov in Šmarje pri Jelšah (8 članov).

Dne 9. junija: Šmarje pri Jelšah (9 članov), Mestinje (4 člani), Sv. Peter (4 člani), Podčetrtek (5 članov) in Imeno (4 člani).

Gasilska društva sektorja Rogaška Slatina:

Rogaška Slatina: 5. junija (9 članov), 6. junija (5 članov), 7. junija (5 članov), 9. junija (4 člani).

Rogatec: 5. junija (14 članov), 6. junija (9 članov), 7. junija (7 članov), 9. junija (6 članov).

Steklarna Rog. Slatina: 5. junija (10 članov), 6. junija (9 članov), 9. junija (5 članov), 10. junija (5 članov).

S sektorja **Kozje** sta bili na reševanju v Celju društvi Lesično in Sedlarjevo.

S sektorja **Konjice** je uspešno sodelovalo društvo Slovenske Konjice 5., 6., 9. in 10. junija.

POMANJKLJIVOSTI PRI ORGANIZACIJI REŠEVALNE SLUŽBE

Poveljnik Gasilske zveze Slovenije Miran Špicar, ki je prišel v Celje 5. junija, je objavil v Gasilskem vestniku št. 9—10/1954 med drugimi tudi naslednje pomanjkjivosti dela štaba za reševanje v Celju:

»Od alarma pa do 7. ure zjutraj ni bilo enotnega poveljevanja, temveč je vsako društvo na območju Celja delovalo zase in pomagalo tam, kjer je samo uvidelo potrebo. Najbolj učinkovito pomoč so nudili pošti. Sele zjutraj se je formiral sektorski štab, ki pa v resnici ni bil štab, ampak

vodstvo od strani tovariša Špesa, kateremu je primanjkovalo sodelavcev. V štabu se je takrat nahajal le en član, ki je vpisoval prijave za pomoč in operiral s telefonom. Dobro je delovala obveščevalna služba s kurirji iz GD Celje-mesto. Okrog 11. ure sem prišel v Celje in skupno s tovarišem Špesom pričel organizacijo štaba tako, da smo delo razdelili na administrativno in operativno področje. Šele potem smo pričeli točneje voditi evidenco o sodelujočih edinicah in odrejanju na razna mesta, ki so bila pomoči potrebna. V toku popoldneva so edinice lahko dobile kosilo. Vendar organizacije za pravilno razdelitev in prihajanje v določena gostišča ni bilo. Več edinic je zato ostalo tega dne brez hrane. Istega dne zvečer je zmanjkalo kruha, ker se v toku popoldneva ni nihče zanimal za prehrano ter smo o tem začeli razpravljati šele zvečer, ko je nastopil čas delitve hrane in so se posamezniki zaradi tega pritoževali.

Glede na take in podobne pomanjkljivosti pri organizaciji sem dobil vtis, da se vsi funkcionarji niso dovolj hitro znašli in se v prvih urah katastrofe niso takoj zavedali odgovornosti. Nekateri so celo smatrali, da njihova prisotnost ni potrebna.

V bodoče bo nujno takoj ob nastopu katastrofe organizirati komandno mesto prav tako, kakor bo morala organizirano delati vsaka najmanjša edinica. V takih primerih je potrebno, da je štab formiran v okrajnem merilu. Obstajati pa mora tak štab iz vodje, najmanj dveh pomočnikov, adjutanta, dveh telefonistov in ene administrativne moči. V štabu je treba imeti 1 desetino kurirjev, ki dobro poznajo ogrožen teritorij.«

Strokovno tehnični svet pri Gasilski zvezi Slovenije je razpravljal o izvedbi akcije pri poplavah in sprejel sklep, da se gasilstvo Slovenije čimprej opremi in usposobi tudi za reševanje pri poplavah.«

Danes — po dvajsetih letih — se v primeru elementarnih nesreč formirajo štabi civilne zaščite pri skupščinah občin, v katerih sodelujejo tudi gasilske organizacije.

VIRI

Franjo Mauer — 100 let gasilstva v Celju, 1971
Gasilski vestnik 5—6/1954
Arhiv Okrajne gasilske zveze Celje
Arhiv EMO, Celje

UREDNIŠKI ZAPISEK OB PETNAJSTEM CELJSKEM ZBORNIKU

Razne okoliščine objektivnega in subjektivnega značaja so povzročile, da tudi petnajsti CELJSKI ZBORNIK ni mogel iziti do konca leta 1973 v običajnem enoletnem obsegu. Že ko smo ob koncu avgusta 1973 prvokrat končali redakcijo, je gradivo presegal obseg 20 tiskovnih pol, ki se je po dosedanji ustaljeni praksi pokazal kot primeren in uresničljiv glede na razpoložljivi denar enega gospodarskega leta. Zaradi vsebinske tehtnosti in aktualnosti je bilo zelo težko karkoli položiti v predale, da bi prišlo na vrsto šele kdaj pozneje. Prav tedaj so se v tiskarni lotili tiska drugega dela Orožnove ZGODOVINE CELJA IN OKOLICE, katere prvi del je kot izredna izdaja Celjskega zbornika izšel ob avtorjevi osemdesetletnici v decembru 1971. Skrb za natis te obsežne knjige je zahtevala mnogo več dela in dalj časa, kot smo prvotno računali, zlasti še zato, ker sta avtorjev tekst in dokaj bogato slikovno gradivo občutno prekoračila pričakovani obseg. Knjiga je bila dotiskana šele ob začetku julija 1974 in je prišla na knjižni trg ob letošnjem celjskem občinskem prazniku.

Kapacitete v tiskarni in delovne možnosti urednikov, ki ta posel opravljajo poleg svojih rednih delovnih obveznosti, nam ne dopuščajo, da bi tiskali hkrati dve knjigi, zlasti ne tako obsežni. Tudi tiskarskih stroškov za obe knjigi hkrati bi z razpoložljivim denarjem ne zmogli plačati hkrati ampak le v nekoliko razmaknjenih časovnih presledkih. Ker se je zaradi vsega tega natis rednega CELJSKEGA ZBORNIKA odmaknil do srede letošnjega leta, je uredništvo sklenilo tudi tokrat izdati oba letnika za leti 1973 in 1974 v eni knjigi. Prispevki, ki so nam jih poslali stari in novi sodelavci, so nam omogočili nadaljevati dosedanje vsebinsko in uredniško koncepcijo zbornika, tako da tudi naša petnajsta redna knjiga ni le obsežna, ampak tudi po vsebini dovolj raznolika in uravnotežena. Prepričani smo, da bo pri razumnih tako na celjskem pokrajinskem območju kot tudi drugje po Sloveniji in morda še kod drugod naletela na prav tako ugoden sprejem kot prejšnje.

Iz vsebine letošnjega zbornika se nam zdi vredno omeniti troje.

Poljskemu umetnostnemu zgodovinarju dr. Stanisławu Szymańskemu se je ob proučevanju življenja in dela slikarja Marcina Teofilowicza porodila misel, da bi utegnil biti ta Poljak, ki pa je večino svojih del naskikal v Gornji Italiji in na Tirolskem, tudi avtor znamenitega Celjskega

stropa. To svojo domnevo, oprto predvsem na slogovne elemente in paralele, je poskusil povedati in utemeljiti v razpravi, ki jo je poslal sedanjim čuvarjem te umetnine, strokovnim kolegom v celjskem pokrajinskem muzeju. Ker je svojo domnevo izrazil zadržano in brez težnje po senzacionalnosti, smo ta njegov prispevek k umetnostnozgodovinski osvetlitvi ene od najpomembnejših starejših celjskih likovnih umetnin uvrstili v letošnji zbornik. Morda bo ta objava vzpodbudila slovenske umetnostne zgodovinarje k novim analizam in raziskavam v smeri, ki jo je nakazal že dr. France Stele in ki jo poskuša dr. Szymański samo po svoje nadaljevati. V poljščini napisano razpravo je za objavo v našem zborniku v slovenščino prevedel prof. Anton Aškerc. Ker pa bi izsledki in domneve dr. Szymańskega utegnili zanimati tudi umetnostne zgodovinarje iz italijanskih in avstrijskih pokrajin, kjer je živel in slikal domnevni avtor celjske umetnine, smo povzetku v poljščini (saj sta Poljaka tako obravnavani slikar kot tudi avtor razprave) dodali še italijanski in nemški prevod povzetka.

Temeljita raziskovanja, ki jih opravlja na razvalinah starega celjskega gradu celjski zavod za spomeniško varstvo, so odkrila veliko novega. Naravno je, da je nekaj ugotovitev iz teh umetnostnozgodovinskih in arheoloških raziskav našlo mesto že v tem zborniku in da bodo rezultati raziskav naslednjih let objavljeni v prihodnjih zbornikih.

V letošnjem zborniku je natisnjeno tudi narodopisno gradivo s Paškega Kozjaka, ki ga je leta 1971 in 1972 zbrala skupina sodelavcev, članov celjske podružnice Slovenskega etnografskega društva. Zato je tudi zunanja podoba letošnjega CELJSKEGA ZBORNIKA poudarjena s sliko stare lesene kmečke hiše na Paškem Kozjaku, ki jo je s tušem narisal akademski slikar Peter Krivec.

Uredniki smo prepričani, da ni razloga za spreminjanje osnovne vsebinske zasnove CELJSKEGA ZBORNIKA. Še naprej naj bi zbiral okrog sebe zdrave razumniške sile in jih vzpodbujal k vedno bolj sistematičnemu preiskovanju in obdelovanju problemov, ki vznikajo na celjskem pokrajinskem območju. S tem želi CELJSKI ZBORNIK prispevati svoj delež k prizadevanjem, da bodo odločitve o nadaljnjem razvoju tega območja čim bolj preišljene in čim bolj znanstveno utemeljene. Hkrati pa naj knjige tega zbornika ohranjajo bodočim pokolenjem pravo podobo o tem, kako se celjsko pokrajinsko območje razvija in kolikšen je njegov delež v razvoju slovenske in jugoslovanske družbene skupnosti.

Menimo, da ni odveč, če tak koncept, ki ima ves čas, kar zbornik izhaja, regionalne dimenzije, vztrajno ponavljamo kot klic za strnitev publicističnih in raziskovalnih prizadevanj na tem pokrajinskem območju. Kdaj bomo toliko dozoreli, da bomo znali to zdravo zamisel na samoupravni osnovi uresničiti?

VSEBINA

Milan Natek: Rast števila prebivalstva na celjskem območju v desetletju 1961—1971	5
Dr. Anton Sore: Novejša populacijska in ekonomska gibanja v velenjski kotlini	47
Alojz Mušič: Novine in novinski gozdovi	73
Dušan Košutnik: Propadanje vegetacije v okolici Celja in poskus ponovne ozelenitve	97
Ivan Bele: O kaznivih dejanjih v gospodarstvu na celjskem območju	109
Dr. Aleksander Hrašovec: Dva pomembna mejnika v socialnem zavarovanju kmetov	129
Dr. Milko Bedjanič: Petindvajset let klopnega meningoencefalitisa v Sloveniji	139
Dr. Janko Lešničar: Dvajset let klopnega meningoencefalitisa na celjskem območju	143
Dr. Alenka Radšel-Medvešček: Kronični klopni meningoencefalitis	155
Dr. Danica Tovornik: O naravnih žariščih klopnega meningoencefalitisa v Sloveniji	159
Dr. Avgust Hribovšek: Razvoj in potek boja proti tuberkulozi v Celju in okolici	167
Stane Mrvič: Partizanska saniteta na Kozjanskem	183
Dr. Stanisław Szymański: Celjski strop	215
Ivan Stopar: Grad Celje	235
Dr. Tatjana Bregant: Raziskovanja na starem gradu nad Celjem 1972. leta ..	269
Lojze Bolta: Starokrščanski baziliki v poznoantični naselbini na Rífniku ...	309
Milena Moškon: Dve neobjavljeni veduti krajev ob spodnjem toku Savinje	325
France Jesenovec: Kratek oris pogovornega jezika v Celju in okolici	329
Janko Orožen: Paški Kozjak (Zemljepisni in zgodovinski oris)	337
Drago Predan: Gradivo za oris ljudske materialne kulture na Paškem Kozjaku	371
Drago Predan: Drobiž iz občestvene kulture na Paškem Kozjaku	403
Stane Terčak: Od rojstva do groba	407
Stane Terčak: Drobci ljudske duhovne kulture na Paškem Kozjaku	427

Janko Orožen: Iz zgodovine Planinskega društva v Celju (Orlova doba) ...	431
Gustav Grobelnik: Druga šentjungertska spominska knjiga	451
Ivan Mlinar: Glasbena šola v Celju 1908—1941 (Kronika).	457
Gustav Grobelnik: Dokument iz gledališkega življenja v Žalcu 1846	505
V spomin Fedorju Gradišniku	509
Stanko Potisk: Slovensko ljudsko gledališče v Celju od 1954 do 1973	511
Jože Marolt:: Deset let razstavne dejavnosti Muzeja revolucije v Celju	533
Juro Kislinger: Likovni salon v Celju od septembra 1971 do junija 1974	559
Juro Kislinger: Društvo oblikovalcev v Celju	569
Miloš Rybař: V spomin dr. Arnoldu Pernatu	573
Franjo Mauer: Ob dvajsetletnici velike poplave v Celju	579
Uredniški zapisek ob petnajstem Celjskem zborniku	601

SLIKOVNE PRILOGE

K prispevku dr. S. Szymańskiego CELJSKI STROP:

Sl. 1—12 na 8 straneh med str. 224 in 225.

K prispevku I. Stoparja GRAD CELJE:

Sl. 1 na str. 237, sl. 2—41 na 24 straneh med str. 256 in 257.

K prispevku dr. T. Bregantove RAZISKOVANJA NA STAREM GRADU
NAD CELJEM 1972. LETA:

Priloga 1 na str. 270; priloge 2—5 (tlorisi in prerezi) so vloženi na koncu zbornika.

Vse druge slike so uvrščene med tekst na redno štetih straneh.

CELJSKI ZBORNIK 1973—1974

Izdala in založila
Kulturna skupnost Celje
(Predsednik IO: Franci Križaj)

Uredil
uredniški odbor:
Gustav Grobelnik, Juro Kislinger, Jože Marolt,
Vlado Novak (odgovorni urednik) in France
Sirk

Redakcija končana 31. 7. 1974

Naklada: 800 primerkov

Tisk
A E R O
kemična, grafična in papirna industrija
Celje 1974

OBVESTILO

Uredništvo in uprava CELJSKEGA ZBORNIKA imata v zalogi še nekaj dosedanjih izdaj po spodaj navedenih cenah:

Redne izdaje:

CELJSKI ZBORNIK 1951 (vezano celo platno)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1957 (vezano celo platno)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1957 (broš.)	10,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1958 (broš.)	10,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1960 (broš.)	10,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1961 (broš.)	20,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1962 (broš.)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1963 (broš.)	25,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1964 (broš.)	25,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1965 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1967 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1968 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1969/70 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1971/72 (broš.)	75,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1973/74 (broš.)	150,00 din

V letih 1952 do 1956 ter 1966 zbornik ni izšel, zbornik za leto 1959 pa je razprodan.

Izredne izdaje:

AŠKERČEV ZBORNIK 1956 (broš.)	10,00 din
Janez Žmavc: V PRISTANU SO OREHOVE LUPINE 1958 (broš.)	4,00 din
Dr. Anton Sore: GEOGRAFIJA NEKATERIH DELOV CELJSKE MAKROREGIJE 1969 (broš.)	25,00
Ivan Stopar: OPATIJSKA CERKEV V CELJU 1971 (broš.)	25,00
Janko Orožen: ZGODOVINA CELJA IN OKOLICE I.-II. del, 1971—1974 (vez. celo platno)	250,00 din
ZGODOVINA CELJA IN OKOLICE II. 1974 (vez. celo platno)	180,00 din

Knjigarnam dajemo na zgornje cene 20 % rabat. Naročila pošiljajte na naslov:

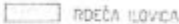

CELJSKI ZBORNIK
Sedež
Študijska knjižnica
63001 CELJE
p. p. 17

TIORIS

1 STIVANJSKEGA HORIZONTA
PROSTOR A

0 05 1 10 M 1:20

LEGENDA ZNAKOV IN GLOBIN

- RDEČA LOVICA
- ŽGAMNA
- NABITI GL. POD HIŠE
- ESTRIH
- UKOP ZA ZID
- KAMENJE
- ŽIVA SKALA
- PODLOGA ESTRIHA
(malta, pesek, opeka)
- ▽ ±0.00
- -105, -108

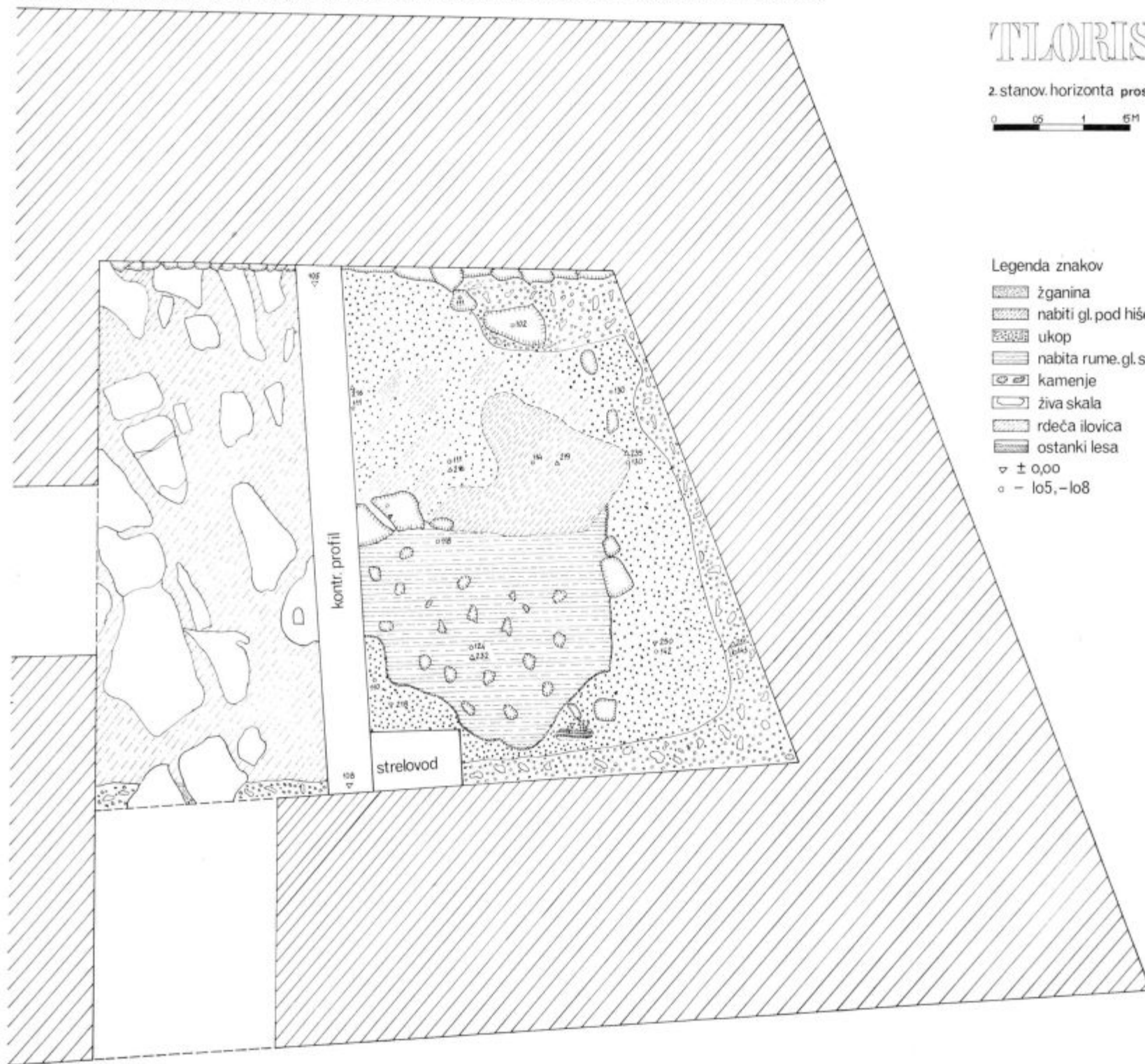
FLORIS

2. stanov. horizonta prostor A

0 05 1 5M 1:20

Legenda znakov

- žganina
- nabiti gl. pod hiše
- ukop
- nabita rume. gl. s kamen.
- kamenje
- živa skala
- rdeča ilovica
- ostanki lesa
- $\nabla \pm 0,00$
- $\circ - 105, -108$

108

105

UKOP ZA
STRELOVOD

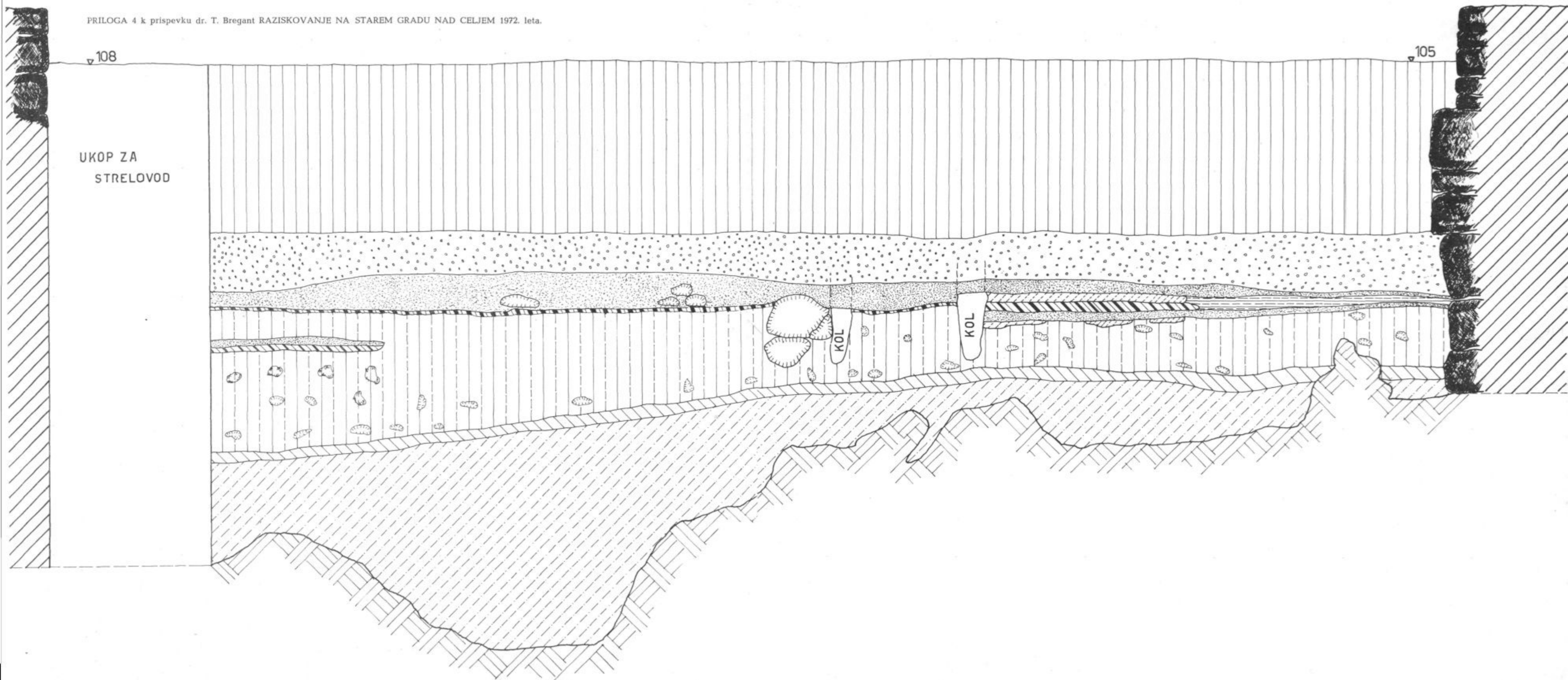
PROFIL

JUŽNE STENE KONTR. PROFILA V A-PROSTORU

0 50 1M M 1:10

LEGENDA

- ŠUT (SREDNJEVEŠKI)
- ESTRIH (ZDROBLJEN) S PODLOGO
- ŽGANINA
- NABITA RUMENA GLINA S KAMENJEM
- PRVOTNI HUMUS
- RDEČA ILOVICA
- OŽGANA GLINA (RDEČA)
- NABITI GL. POD HIŠE (SIVO PEČEN)
- KAMENJE
- ŽIVA SKALA
- ČISTA NABITA RUMENA GLINA (POD HIŠE)

FLORIS

PROSTOR B

0 05 1 15 2^m 1:20

LEGENDA

- RDEČA GLINA ILOVICA
- RUMENA GLINA
- ESTRHI
- KAMENJE
- ŽIVA SKALA
- ∇ ±0'00
- -76, -80

